Blutman László

A rejtélyes tiszaeszlári per

OSIRIS

Blutman László

A rejtélyes tiszaeszlári per

OSIRIS

1817

Bíutman László

A rejtélyes tiszaeszlári per

Blutman László

A rejtélyes tiszaeszlári per

Osiris Kiadó • Budapest • 2017

© Blutman László, 2017
© Osiris Kiadó, 2017

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Osiris Kiadó, Budapest
www.osiriskiado.hu

A kiadásért felel Gyurgyák János
Szöveggondozó Macskássy Zsuzsa
Műszaki szerkesztő, tördelő Lipót Éva
Nyomta és kötötte a Dürer Nyomda Kft., Gyula
Felelős vezető Fekete Viktor ügyvezető igazgató

ISBN 978 963 276 293 7

Tartalom

Előszó 9

1. FEJEZET

Solymosi Eszter eltűnése és a leghíresebb magyar bűnper 11

Egy régi, sokszor elmesélt észak-alföldi történet 11

Solymosi Eszter eltűnése és a gyanú 13

A törvényszéki vizsgálat megindul 21

Az országos nyilvánosság viharában 25

Tiszadada: egy holttestet partra vet a Tisza 30

Szaporodó nehézségek a vizsgálati eljárásban 35

Küzdelem a tiszadadai holttestért 41

A tárgyalás, amit mindenki várt 47

2. FEJEZET

A közvélemény ítélőszéke előtt a per folytatódik 60

Harc a közvélemény megnyeréséért 60

Az első ballaszt: a vádlottak felmentésének ténye 62

A második ballaszt: a vérvád emelésének vádja és az eljárás stigmatizálása 64

A harmadik ballaszt: Eötvös nagy története 69

A barikád egyik oldalán: Bary és a vádbarát, antiszemita irányzat 77

A barikád másik oldalán: a mértékadó irányzat 90

Van-e harmadik út? Kövér György Tiszaeszlár-könyve 97

Hogyan érdemes a tévutakat elkerülni? 105

3. FEJEZET

Mi tette különös üggyé a tiszaeszlári pert? 117

A tanúk gyakran változtatták vallomásaikat 117

Hamis, kitanított, „preparált" tanúk 122

A tanúk befolyásolásának gyanús esetei a vádlottak segítésére 125

A tanúk befolyásolásának gyanús esetei a vádlottak terhére 130

Miben hibázott a nyíregyházi törvényszék és a vizsgálóbíró a vizsgálat során? 149
A tárgyaláson a vádnak nem volt tényleges képviselete 169
Gyorsírásos jegyzőkönyvezés a végtárgyaláson 178
A pénz szerepe az eljárásban 183
A hírlapok és az ügyet övező nagy közfigyelem 187

4. FEJEZET
A tiszadadai holttest kiléte és a hullaúsztatás kérdése 204
Solymosi Eszter és a tiszadadai holttest – néhány összefüggés 204
Az orvosszakértők küzdelme 207
Tanúvallomások az azonosítási eljárásban 233
Miről mesélt a holttesten talált ruházat? 240
Három megmagyarázatlan rejtély a tiszadadai holttestnél 248
A Kúria véleménye: a tiszadadai holttest a megtévesztést szolgálta 263
Tizenkettő és egy érv amellett, hogy a tiszadadai holttest nem Solymosi Eszteré 267

5. FEJEZET
A vád magyarázata Solymosi Eszter eltűnésére 289
Scharf Móric rejtélyes alakja 289
Mi történhetett 1882. május 21-én éjszaka? 291
A vármegye felügyelete alatt 304
Össztűz a koronatanúra 309
Móric története 315
Kitalálta, betanították vagy igazat mondott? 321
Scharf Samu beszéde 327
Mérlegen a két Scharf fiú vallomása 341
Problémák Móric vallomásával 346
Körülmények, melyek Móric vallomását valószínűtlenné teszik 354
Szokatlan körülmények, melyek Móric vallomásának egyes elemeit erősíthetik 369
A vádlottak holléte a vádbeli cselekmények idején 385
Az események időrendje, avagy miért nem tartható Móric vallomása 395

6. FEJEZET
A vádtól eltérő magyarázatok Solymosi Eszter eltűnésére 411
Megszökött? 412
Erőszakkal elvitték (leányrablás)? 415

Balesetet szenvedett? 422
Öngyilkos lett? 423
Megölték? 433
Lehetséges valamilyen megoldást adni Solymosi Eszter eltűnésére? 439

Utószó 477
A hivatkozott irodalom jegyzéke 479
Mellékletek 485
A fontosabb események időrendje 485
A tiszaeszlári per kisebb-nagyobb szereplői 487
A táblázatok és képek jegyzéke 508
A tiszaeszlári perben keletkezett fontosabb dokumentumok forrásai 509

Előszó

Máig megmagyarázatlan rejtélyek, egy eltűnt kis falusi cselédlány kísértő árnya, időnként felizzó ősi indulatok és a tengernyi tinta, melyet írások százai szívtak fel: ezt hagyta ránk örökül a magyar történelem egyik leghíresebb bűnpere. A tiszaeszlári Solymosi Eszter eltűnését 1882-ben a furcsa, szokatlan körülmények egyben a legkülönösebb esetté is tették. Ez egy olyan ügy volt, amelyről még a korabeli amerikai, angol és német lapok is egyidejűleg írtak; melyben a koronatanú ellen állítólag merényletet készítettek elő, egy országgyűlési képviselő az utcán inzultálta a közvádlót, külön testőrség védte a védelem vezetőjét, Eötvös Károlyt, és az ítélet tömegzavargásokat váltott ki az ország több helyén. Ez egy olyan per volt, amelyben a védelemnek több pénz állt a rendelkezésére, mint az eljáró bíróság és ügyészség éves költségkerete. A tiszaeszlári ügy – melyben az eltűnt lány megölésével néhány helyi, valamint a faluban vendégeskedő négy idegen izraelitát vádoltak – politikai és társadalmi viharokat keltett, a magyar politikai antiszemitizmus megerősödéséhez és megszerveződéséhez vezetett a dualizmus kori Magyarországon.

A per nagy, látványos ellentéteket hozott a felszínre. Egymásnak feszültek a proszemita és antiszemita hírlapok, az országgyűlésben a kormány és az ellenzék. Mindenki a saját igazságát ismételgette. Az ügy keltette társadalmi földrengés mély törésvonalat repesztett a közéletben és a mindennapi emberi kapcsolatokban. Az egyik oldalon azok álltak, akik hittek a vádlottak ártatlanságában, a másik oldalon azok, akik nem. Ez a törésvonal ma is fennáll: a mélyből a heves indulatok, a gyűlölet és elvakultság mérges gőzei törnek elő, melyek dogmákká, ideológiákká sűrűsödnek.

Sokféleképpen írtak az eseményekről. Könyveket, újságcikkeket, akár tudományos tanulmányokat. Van közöttük mélyenszántó, van manipulatív, és felszínes. Találkozunk eredeti gondolatmenetekkel, fontos és jelentéktelen adatok tömegével, fárasztó ismétlések sorozatával, előítéletekkel, összeesküvés-elméletekkel, csúsztatásokkal, sőt nyilvánvaló hazugságokkal. Már az eljárás két főszereplője, Eötvös Károly és Bary József vizsgálóbíró terjedelmes könyvekben foglalták össze a történteket – homlokegyenest eltérő látószögből és következtetésekkel. A heggyé emelkedő Tiszaeszlár-irodalom azóta évről évre számos cikkel, rövid kommentárral, újabban blogbejegyzésekkel és néha egy-egy könyvvel gyarapszik.

Sokan az ügyet lezártnak vélik: az igazság nyilvánvaló, nincsenek ésszerűen felvethető kétségek, legfeljebb tanulságok. Komoróczy Géza – neves asszíroló-

gus és hebraista tudós – egyenesen nyomasztónak tartja, hogy sokak szerint az ügy nincs kellőképpen tisztázva (Komoróczy 2012, 250). Pedig már több mint száz éve nem tudjuk, mi történt Solymosi Eszterrel. Sokan persze szeretnék hinni, hogy tudják, de ez csak hit marad, melyet legfeljebb kétségeket keltő, megkérdőjelezhető bizonyítékok támogatnak. *A lány sorsa ma is rejtély.* A magyarázatok gazdagon tenyésznek, de bizonyosságot már nehezen kaphatunk. Eljutottunk oda, hogy az ellentmondásos bizonyítékok tükrében minden magyarázat többé-kevésbé valószínűtlennek tűnik. Az ügy emellett számos olyan apróbb, rejtélyes, magyarázatlan eseményt, körülményt szült, melyekre válasz a mai napig sincs. A nagy rejtély mellett, ezek is megérdemelnek egy kis figyelmet.

Az üggyel foglalkozó írások többsége eddig zűrzavart keltett, amikor szerzőik egymást kizáró előzetes elképzeléseikhez válogatták és értelmezték az ügy adatait és idomították a tények értelmezését. Jól látta Mikszáth Kálmán: „A sakter-pör hasonlít a felhőhöz vagy a ködhöz, amelyből kiki olyan képeket lát, aminőket az ő fantáziája bír kiszínezni magának" (Mikszáth 1972, 185). De van egy biztos pont, melyre lehet támaszkodni: ki mit tett (mondott) vagy nem tett (nem mondott) az ügyben. A többi mind feltételezés vagy mese. A megalapozott, perbeli adatokat érdemes összevetni, együtt értékelni, és egymás tükrében értelmezni.

Eljött az ideje, hogy hideg tekintettel, az ügy körül kavargó indulatokat távol tartva, egy jogász szemüvegén át, kellő távolságból mérjük fel a tiszaeszlári ügyet. Volt, aki fanyalgott azon, hogy maga Mikszáth, aki a *Pesti Hirlap*ot tudósította a helyszínről, csak közönséges büntetőpert látott az egész eljárásban (Hegedűs 1967, 302; Fazekas 2003, 23). Az én célom éppen ez: egyszerűen büntetőügyként kezelni a tiszaeszlári lány ügyét. Eljutni oda, hogy kizárjuk az alaptalan feltevéseket, leszámoljunk az összeesküvéseken alapuló magyarázatokkal, leleplezzük a légből kapott történeteket, megkülönböztessük a fontos és lényegtelen kérdéseket, és átláthatóvá tegyük a lényeges összefüggéseket.

Megszívlelendő Pauler Tivadar (az ügy idején igazságügy-miniszter) gondolata: „az igazság magában véve nem lehet veszélyes; mi annak világító szövétnekénél elenyészik, életerővel nem bir" (Pauler 1873, 45). Az ügy anatómiájának konkrét, szilárd adatokon nyugvó felrajzolása hozzásegítheti az olvasót, hogy jobban megértse azokat a múltba vesző, különös, egybefüggő történeteket, melyeket összefoglalóan a tiszaeszlári pernek szokás nevezni.

1. FEJEZET

Solymosi Eszter eltűnése és a leghíresebb magyar bűnper

> „Ha volt valaha biró asztalán rejtélyes komplikáció, melynek szálai az emberlélek legtitkosabb, felfedhetetlen alapszövetéből szakadtak ki: akkor ama nagy percsomó burkol aktái közt ily bonyodalmat..."[1]

Egy régi, sokszor elmesélt észak-alföldi történet

Attól kezdve, hogy 1882. április 1-jén Solymosi Eszter eltűnt, izgalmakkal és meglepetésekkel teli tizenhat hónap vezetett a lány meggyilkolásával megvádolt izraeliták felmentéséig. A lány általunk ismert története az eltűnés napján a déli órákban befejeződött. A helyét maga az eljárás, az eljárás szereplői vették át: a bíróság, a védők, a vádlottak, a tanúk, a szakértők és más háttérszereplők. Ettől kezdve ez már az ő történetük volt, és nem igazán Eszteré.[2] A dolgok rendje az, hogy először leírjam, mi az, amit tudunk, és hogyan zajlott le az eljárás. Ez tartogat nehézségeket.

A világhálón számos honlap van, melyeken a történtek rövid összefoglalását, vázlatát bárki elérheti. E beszámolók sokban különböznek egymástól, és jelentős hiányosságokat, tévedéseket is tartalmazhatnak. Így indokolt egy összefoglalót adni, ami keretet ad annak, hogy az ügyről később gondolkozhassunk. Ez azonban azzal is jár, hogy több, az olvasó számára már unalomig ismert részletet kénytelen leszek megismételni.

Néhány nagyobb, ismert és elérhető munka – így vagy úgy – hosszan írja le és boncolgatja, hogy mi is történt. Az eljárás két fontos szereplője is tollhoz nyúlt. Tudjuk, a védőknek már a per idején szándékukban állt megírni az egész ügy történetét (Scheuthauer 1883, 61). Ezt a szándékot végül Eötvös Károly, a védelem irányítója húsz évvel később megvalósította *A nagy per* című háromkötetes munkájával, ami 1904-ben jött ki a nyomdából. Az Eötvös által még ekkor is élesen támadott Bary József vizsgálóbíró (ebben az időben már a nagyváradi törvényszék elnöke), válaszként összeállított egy ugyancsak terjedelmes könyvet. Korai halála miatt, ez csak 1933-ban jelent meg *A tiszaeszlári bűnper* cím alatt. Mindkét írás terjedelmes, az ügy részleteire is kiterjedő, adatokban gazdag – és egyben végletesen elfogult. Ez érthető, hiszen látható céljuk az, hogy a véde-

[1] *Budapesti Hirlap*, 1883/214. (augusztus 4.) 1.

[2] A tiszaeszlári per kifejezést lazán alkalmazom. Nemcsak a bíróság előtti eljárást értem alatta, hanem a Solymosi Eszter eltűnésével kapcsolatban indult egész büntetőeljárást is, az annak alapjául szolgáló történettel együtt.

lem, valamint a vád álláspontját átfogóan kifejtsék, és annak igazáról az olvasót minden eszközzel meggyőzzék. Az ügy háttéradatait tekintve, ehhez a két alapműhöz legtöbbet száz évvel később Kövér György tudott hozzátenni a 2011-ben megjelent, ugyancsak terjedelmes, társadalomtörténeti könyvével *(A tiszaeszlári dráma)*. A történész szerző a korabeli tiszaeszlári, és részben a vármegyei társadalom viszonyainak felfejtésére összpontosít. Ebbe a keretbe helyezi aztán bele Solymosi Eszter ügyét, az egész büntetőeljárást, az adatok óriási mennyiségét felhalmozva (családfák, élettörténetek, vagyoni viszonyok, falusi konfliktusok).

Lehet-e hozzátenni bármit is ezekhez az írásokhoz? Természetesen igen. De az üggyel megismerkedni kívánó olvasónak manapság nem az a legnagyobb baja, hogy túl kevés az adat az ügyről, hanem az, hogy – legalábbis bizonyos tekintetben – túl sok. Keverednek a bizonyított tények, az alap nélküli feltételezések, a gyanúsnak tekintett jelek, a merész következtetések és az elfogult, célzatos értékelések. A gondolkodás elveszti kapaszkodóit és belesodródik a különböző szerzők prekoncepcióinak örvényeibe.

Én nem a védelem vagy a vád álláspontját akarom védeni, nem a szereplők konfliktusainak drámaiságát kibontani, vagy a korabeli társadalom részletes képét adni. Az én célom Solymosi Eszter ügyének *világos, átlátható keresztmetszetét* nyújtani, amelyben helyére kerülnek az egyes részletek, látni lehet az összefüggéseket, és elkülönülnek a fontos és lényegtelen körülmények.

Eötvös és Bary a történetet úgy mesélik el, hogy az egyes részleteket tekintve rögtön bele is bocsátkoznak a bizonyítékok értékelésébe, a bizonyítékok gyűjtésének problémáiba, a tanúvallomások körülményeinek vizsgálatába, az eljárás sajtóbeli visszhangjába. Ezzel a történetük szerteágazóvá, helyenként csaknem követhetetlenné válik, és a kulcsfontosságú kérdések állandóan keverednek az ötödrangúakkal. Ráadásul a bizonyítékok (jellemzően tanúvallomások) értékelését mindig árnyalja a tanúk személyiségének szubjektív, sokszor célzatos jellemzése, a gyanús körülményekre hivatkozás; azt befonja a sejtetések hálója, a titkos összeesküvések árnya. Így aztán nem is lehet tisztán látni az egyes tanúvallomások súlyát és helyét a bizonyítékok között.

Az ügy akkor lesz kezelhető, és akkor tudunk önállóan véleményt kialakítani róla, ha látjuk, mi a lényeges és mi a lényegtelen körülmény; milyen adat bizonyított, melyik csak valószínű vagy valószínűtlen. Ha ismerjük, hogy egy-egy jelentősebb feltételezés mellett milyen érvek és ellenérvek szólhatnak. Ha egy-egy kérdés áttekintésénél megjelenik az összes adat, bizonyíték, és így lehetővé válik azok együttes, egymásra tekintettel történő értékelése. Az ügy anatómiájának felrajzolásakor elsősorban egy *világos képet* szeretnék nyújtani, és nem az olvasót meggyőzni. Ez nem azt jelenti, hogy magam tartózkodnék az állásfoglalástól különböző kérdésekben, de a saját következtetéseim alapjait is igyekszem átláthatóvá tenni.

Még ennyi idő elteltével is lehetséges új szempontok felvetése, eddig elhanyagolt tényezők bevonása a mérlegelésbe, és akár új következtetések levonása. Egy ügy megítélése utólag is módosulhat. Csemegi Károly, a kor egyik legnagyobb büntetőjogásza, az 1878-as büntető törvénykönyv kodifikátora hívta fel a figyelmet, hogy az izgalmak, szenvedélyek múltával egy-egy büntetőügy képe,

az azzal kapcsolatos meggyőződés átalakulhat. Az „átalakulását a meggyőződésnek igen gyakran csakis azon kényszerítő erő okozta, mely az elfogultság, az előítélet, az érdek, a szenvedély ködét eloszlatva, *a valódi adatokat feltüntetve*, az ezekből eddig vont következtetések hevenyészett voltát kimutatva [...] minden egyéni véleményről, tetszéstől, rokon- vagy ellenszenvtől független, szükségszerű következményét juttatta érvényre" (Csemegi 1882a, 288; kiemelés *B. L.*). Én úgy vélem, Solymosi Eszter ügyében az objektív megközelítés, a perben bizonyított vagy valószínűsített adatok kiszűrése, összevetése és értékelése megvilágíthatja az egyes magyarázatok, elméletek valószínűségének mértékét, ha megoldást nem is feltétlenül nyújt.

Nem feledhető, hogy az ügy egyetlen, döntő kérdés körül örvénylett: mi történhetett Solymosi Eszterrel. Sok mellékút van, amelyeket követve szem elől veszthetjük az alapkérdést. Ezt elkerülendő, a történet összefoglalásánál csak arra szorítkozom, ami a válasz keresésével összefüggésben a történtek értékeléséhez, annak hátteréhez fontos lehet. Először felvázolom a történet keretét, megvilágítva egyben azokat a fontosabb körülményeket is, melyek megítélésében ellentét van. Csak ezután végezhető el a bizonyítékok boncolgatása, és a részletek beillesztése ebbe a keretbe.

Solymosi Eszter eltűnése és a gyanú

Az 1880-as években Tiszaeszlár (Tisza-Eszlár) egy csendes, észak-alföldi kis falu volt.[3] Nem messze Tokajtól, az ellenkező parton, Tiszaladánnyal (Tisza-Ladány) szemben simult bele a Tisza egyik kanyarulatába. Nagyrészt szegény népek lakták, mint akkoriban az alföldi falvakat: napszámosok, pásztorok, cselédek, szolgálók. Volt egy vékony, tehetősebb réteg, melynek a megélhetés biztosítása nem jelentett nehézséget: néhány nagyobb földtulajdonos, haszonbérlők, egyéb gazdálkodók, kereskedők.

Tiszaeszlár három, jól elkülönülő falurészből állt. A régi településrész, az Ófalu (időnként Belfalunak is hívták), közvetlenül a Tisza partján feküdt. Itt lakott az eszláriak nagy része. A községháza, a katolikus és a református templom is ebben a falurészben volt. Alacsony fekvése miatt Ófalut az árvizek kegyetlenül megviselték. Az 1876-os árvíz is elöntötte, pusztulást hagyva maga után. Kisebb területek még 1882-ben is romosak, elhagyottak voltak. Az árvizek miatt a lakosság egy része elkezdett fokozatosan kiköltözni a már korábban alapított Újfaluba. Ez Ófalutól délkeletre, a Tiszától távolabb, egy magasabb részen feküdt, így az árvizektől védettebb volt. Ófalu és Újfalu közé esett Tótfalu, a harmadik falurész, ahol kevesebben laktak, mindössze egyetlen utcából állt. Az Ófalut és Újfalut összekötő szekér- és gyalogút Tótfalu mellett haladt, érintve

[3] A korabeli helyesírás szerint az összetett földrajzi neveket általában kötőjellel írták, pl. Tisza-Eszlár. Én a jelenlegi helyesírást követem, mely a mai szemnek megszokott. A földrajzi név első előfordulásánál jelölöm a korabeli formát is.

annak északi részét. A falurészek között legelőket, szántóföldeket, gazdasági épületeket, majorokat találhatott az arra járó.[4]

Eszláron akkoriban nagyjából kétezren laktak. Legtöbbjüknek nehéz élete volt. Az emberek – különösen a férfiak – korán haltak. Az eljárás szűk másfél éve alatt több tanú is elhalálozott, mielőtt a bíróság meg tudta volna őket hallgatni. Sok falusi számolt be gyermeke, testvére, vagy közeli rokona – az eseményeket megelőző néhány évben történt – elvesztéséről. (Solymosi Eszternek négy hónappal korábban halt meg az egyik testvére, András.) Megözvegyült asszonyok sora vett részt az eljárásban. Az ügy szereplői közül többen panaszkodtak betegségre, vagy betegség okozta nehézségekre. Orvos nem volt a faluban. Aki tehette, és meg tudta fizetni, beteg rokonait Nyíregyházára, Nagykállóba (Nagy-Kálló), Rakamazra, esetleg a szomszédos Tiszalökre (Tisza-Lök) vitte orvoshoz.

Az eszláriak vegyesen református és katolikus vallásúak voltak, közel azonos arányban. A faluban egy kisebb izraelita közösség is létezett, amelyhez csaknem másfél százan tartoztak (mintegy húsz család).[5] Volt közöttük a faluba már régebben betelepült, tehetős haszonbérlő família (például a Lichtmanok), voltak jobb módú kereskedők, boltosok (Groszbergék vagy Ziszmannék), míg mások szegénysorban tengődtek (Klein Ignác családja). Az izraelita vallású felnőttek legnagyobb része nem Eszláron született, hanem más magyarországi településekről költözött oda. Magyarul általában jól tudtak, de könnyebben és szívesebben beszéltek azon a keverék „német-zsidó" nyelven (a jiddis nyelv egyik változatáról volt szó), melyet a Galíciából betelepülő izraeliták használtak. Az eljárásban tolmácsra egyiküknek sem volt szüksége.[6]

Az eszlári ortodox izraelita fiókhitközségben rabbi nem volt, a helyi vallási elöljárójuk a metsző *(sakter)*, aki egyben előimádkozó (kántor) is volt. A fiókhitközség fenntartását a tehetősebb helyi izraeliták támogatása biztosította, akik közül a gondnokok is kikerültek. A templomuk szegényes volt. Egy nagyobb imateremből és egy kisebb előcsarnokból (pitvar) állt. Alapterülete (100–120 négyzetméter) nem sokkal haladta meg a környékbeli nagyobb házakét.[7] Magasabb falaival és nagyobb ablakaival mégis kiemelkedett a falusi vályogházak világából. A zsinagóga Tótfalu északi, Ófalu felé eső csücskében állt, előtte futott az Ófalut Újfaluval összekötő út.

[4] Volt egy negyedik falurész is, a *Zug*. Ott csak néhány ház állt, és a történetben nem volt szerepe, *Vasárnapi Újság*, 1883/28. (július 15.) 457. Ófalut az 1888-as árvíz is elöntötte, majd véglegesen elnéptelenedett. A területe ma már ártér. A mai Tiszaeszlár döntően Újfalu helyén és annak dél-délkeletre eső környékén emelkedik.

[5] Az 1880-as népesség-összeírás szerint Eszlárnak 2175 lakosa volt, ebből 138 az izraelita, tehát arányaiban kicsivel 6% felett (Kövér 2011, 25).

[6] A tárgyaláson Funták Sándor védő meg is dicsérte egyiküket, Scharf Józsefnét, hogy milyen tiszta magyarsággal beszél. Az egyik vádlott (Klein Ignác) azonban Szombathely városát a magyar névről nem, csak a német nevéről *(Steinamanger)* tudta azonosítani.

[7] *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 1. A templom vályogból épült, és meglehetősen „ronda épület" volt, melynek külső faláról a fehér vakolat már részben lehullott, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/128. (július 3.) 3.

A tizennégy éves Solymosi Esztert (1867. december 9-én született) özvegy édesanyja nevelte. Az apja jóval korábban, 1873-ban meghalt. Őt 1881 decemberében követte a lány egyik bátyja, a már nős András is. A másik fivér, János napszámosmunkát végzett; a nővére, Zsófi cselédnek szegődött. Már Eszter is dolgozott, először Papp Albertéknál volt cseléd, majd 1881-ben egész évben Olajos Bálintéknál szolgált, kinn tanyán. 1882. januárban és februárban otthon maradt, majd március első napján állt be ismét cselédnek egy rokonához, Huri Andrásnéhoz.[8] Huriéknak nem sokkal korábban halt meg az egyik gyermekük, így elkelt a mindennapi segítség a ház körül. Solymosiné gyermekeivel egy kis nádfedeles házban lakott az Újfalut hosszában átszelő középső utca déli felén.[9] Szegényes helyzetében az Eszter szolgálatáért járó csekély fizetség és ellátás is valami könnyebbséget jelentett. Ezzel is kevesebb teher hárult rá. Huriék Újfalu végén, néhány házra laktak Solymosiéktól, így Eszter akár mindennap láthatta az anyját.[10]

1882. április 1. a virágvasárnapot megelőző szombatra esett. Már beköszöntött a tavasz, közeledett a húsvét, küszöbön állt a nagyhét, szép időt hozott az a nap. Huriné nagytakarítást végzett, meszelte a házat. Eszter segített a takarításban, majd – mivel a gazdaasszonya nem vett festéket a ház lábazatának festéséhez – felajánlotta, hogy elmegy a boltba festékért. Kapott négy krajcárt, hogy vegyen ún. bécsi koromfestéket. Ezzel a falusi házak falának lábazatát festették. A szomszédságban két asszony is megtudta, hogy a lány boltba indul, ők is megbízták ezzel-azzal. Csordás Gáborné egy garasért (két krajcárért) csizmaszöget,[11] Lánczi Gáborné egy krajcárért gálickövet kívánt hozatni. Tanúk szerint Eszter délelőtt tíz óra körül indulhatott el vásárolni. Kohlmayer József boltjába tartott. Ő volt az egyetlen keresztény boltos a faluban, és szombaton az izraelita boltosok a vallási előírásaik miatt zárva tartottak.

Hosszú út állt a lány előtt. Huriék háza Újfalu déli végén állt. Kohlmayer boltja viszont Ófalu túlsó felén volt, a Tisza-part közelében. Eszternek hosszában végig kellett mennie Újfalun, annak középső utcáján, majd azt elhagyva, a

[8] A rokonság foka nem tisztázott. Huriné úgy nyilatkozott, hogy a férjének az anyja és Eszter apai nagyapja testvérek voltak. Ezt viszont Kövér György családfakutatási eredményei cáfolják, és távolabbi rokonságot feltételeznek (Kövér 2011, 316). Az biztos, hogy Huriné keresztanyja volt Eszter nővérének, Zsófinak.

[9] A kis házról részletes leírást ad Teleki Sándor gróf, aki Kállay Gusztávné, helyi földbirtokos társaságában látogatta meg otthonában Solymosinét, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/128. (július 3.) 3.

[10] A személynevek sokszor többféle formában szerepelnek a perrel foglalkozó hírekben, anyagokban, még a hivatalos iratokban is. Például Eszter családi nevével Solymosi, Solymossy, Sojmos formákban is találkozhatunk. Ha a peranyagokban egy név írása nem következetes, akkor az írásmód tekintetében Kövér Györgyöt veszem alapul (Kövér 2011), mert ő dolgozott egyházi anyakönyvekkel, én viszont nem.

[11] Huriné először – nyilván tévedésből – egy garast négy krajcárnak vesz (T:25), de akkor egy garas két krajcár, tehát egy forint ötvened része volt, lásd *A Pallas nagy lexikona*. VII. kötet. Budapest, 1894, Pallas, 818. Kövér viszont egy garast három krajcárnak feleltet meg, Kövér 2011, 321.

1. KÉP ♦ Solymosi Eszter
(Ábrányi Lajos festménye nyomán)

szekérúton elhaladni ugyancsak hosszában Tótfalu mellett, utána észak–déli irányban keresztülmenni szinte egész Ófalun, hogy elérje Kohlmayer boltját. A lány megtette ezt az utat, útközben többen is látták. A bolt felé menvén, az utcán találkozott Ófaluban szolgáló nővérével, Zsófival is. Ő izraelita gazdáját, Rosenberg Herman ófalui boltost kísérte vendégségbe, egy közel lakó ismerőséhez, Taub Emánuelhez.[12] Szombat lévén, Zsófi feladata volt, hogy vigye az ajándékba szánt bort. Kohlmayer tanúsította, Eszter járt nála. Nagyjából emlékezett arra is, hogy mit vásárolt.

A boltból visszafelé a lány ismét találkozott a nővérével, aki ekkor már az Ófalu közepén fekvő Rosenberg-ház kapujából szaladt ki hozzá az útra. Váltottak néhány szót. Eszter azzal búcsúzott el tőle, hogy sietnie kell, mert Huriné nem tudja folytatni a munkát, míg meg nem érkezik a festékkel. A lány továbbment, a vásárolt holmit a kezében tartott kendőbe csomagolva vitte magával. Négy tanú – néhány vonatkozásban ellentmondásokat tartalmazó vallomással – tanúsította, hogy Eszter kifelé tartott Ófaluból Újfalu felé. Egyikük, állítása szerint még látta, hogy a lány felért az Ófalu és Tótfalu között húzódó védgát tetejére, és akkor tévesztette szem elől. A védgát túloldalán helyezkedett el a zsinagóga és kezdődött Tótfalu, mely mellett a lánynak el kellett volna haladnia. De ezután már senki nem látta Solymosi Esztert.

Miután a lány elmaradt, Huriné nyugtalankodni kezdett. Délután egy és két óra között átment Eszter anyjához, mert azt gondolta, hogy a lány valamilyen fontos ok miatt a boltból hazament. A lányról azonban az anyja sem tudott. Huriné kezdte a keresést a boltba vezető úton, és eközben Rosenbergéknél beszélt

[12] A korban sok izraelita nevének többféle alakja, írásmódja volt a hiteles zsidó anyakönyvezés akkori hiánya vagy hiányosságai, és a németes nevek különböző, a magyar kiejtéshez így-úgy igazodó átírásai miatt. Az eljárás hivatalos irataiban is többféleképpen szerepelhet ugyanazon személy neve (pl. a Ziszmann családnév). Így csak annyit lehet tenni, hogy egy viszonylag gyakori alakot következetesen alkalmazunk, csökkentve a zavart.

Zsófival is. Nemsokára az anya is útnak indult, csatlakozott hozzá Zsófi, majd később az asszony testvére, Solymosi Gáborné is. A keresés és a kérdezősködés eredménytelen maradt.[13] A lányról senki nem tudott. Nyomtalanul eltűnt a boltból hazafelé vezető úton.

A keresés másnap, vasárnap sem hozott eredményt. Solymosiné hétfőn napszálltakor bement Farkas Gábor községi bíróhoz, hogy bejelentse a lánya eltűnését. A bíró továbbküldte Vencsellőre, Jármy Jenőhöz, a dadai felső járás szolgabírájához, akit másnap az anya fel is keresett. A szolgabíró ugyanezen a napon, április 4-én kedden ki is adta a körözést Solymosiné személyleírása alapján. A lány eltűnésének bejelentésekor, az anyának volt egy különös kérése is a községi bíróhoz. Kérte, „motoztassa meg" a zsidótemplomot (T:326).[14] A bíró ezt megtagadta azzal, hogy neki erre nincs joga. Ellentmondásos adatok vannak arra, hogy Solymosiné aztán a szolgabírónál csak az eltűnést jelentette, vagy a templom átkutatására vonatkozó kérését, és az izraeliták elleni gyanúját is megismételte-e.

Hétfőre tehát kialakult olyan gyanú Solymosiékban, hogy a lány eltűnéséhez valami köze lehet az izraelitáknak.[15] Honnan jött ez a gyanú? Eötvös és Bary a könyveikben nagyjából egyetértettek abban, hogy abból a beszélgetésből eredt, ami Solymosiné, és egy eszlári izraelita, Scharf József között zajlott Eszter eltűnésének napján estefelé a zsinagóga mellett. Scharf templomszolga volt az eszlári izraelita közösségben. A templomot és környékét tartotta rendben, az épületet nyitotta és zárta; amit kellett, megcsinált az imahely körül. Alkalmi munkákat is végzett, és eredeti mesterségét is gyakorolta, lábbeliket javított. Scharfék kis háza, mely két szobából és pitvarból állt, a zsinagóga mellett volt, Tótfalu legészakibb pontján. A templomszolga ott élt második feleségével és három gyermekével, az első házasságából származó Móriccal, valamint a még kicsi Samuval és Rézivel.

Eszter eltűnésének napján – már estefelé – Solymosiné és a testvére a keresésből hazafelé tartott Ófaluból Újfaluba. Scharfék kimentek eléjük az útra és kérdezték, mi a baj.[16] Az asszonyok beszéltek a lány eltűnéséről, mire Scharfné vigasztalta őket, hogy biztosan kilelte a hideg valahol és lefeküdt a határban, mert nem lehet csak úgy egyszerűen elveszni. Ekkor szólt közbe a férfi, hogy régen gyerekkorában hallott egy történetet egy Nánáson (ma Hajdúnánás) el-

[13] A vallomásokból zavaros kép alakult ki, hogy ki, kivel, mikor és merre ment Eszter délutáni, kora esti keresése során. Ezt Kövér igyekszik tisztázni (Kövér 2011, 349–353), de a történetnek ez a része itt érdektelen.

[14] A zárójelben a jelölés a végtárgyalás jegyzőkönyvére utal. A jelölés magyarázatára lásd A tiszaeszlári perben keletkezett fontosabb dokumentumok forrásai című részt a kötet végén.

[15] A gyanú nem lehetett gyenge, mert Solymosiné április 6-án, csütörtökön felkereste panaszával a nyíregyházi törvényszék elnökét, Kornis Ferencet is. Ő a gyanút nem találta hihetőnek, de mondta az asszonynak, hogy tegyen írásban bejelentést. Ezt aztán Solymosiné nem tette meg (Kövér 2011, 367).

[16] Eötvös tévesen azt írta, hogy másnap, vasárnap történt a találkozás (I/82).

veszett gyerekről. A gyerek eltűnését ott *is* a zsidókra fogták, még a kemencéket is átkutatták utána, de végül a réten rátaláltak. A férfi nyilván vigasztalás végett hozta fel ezt az esetet, de közbeszólása gyanút keltett a két asszonyban. Addig eszükbe sem jutott az izraelitákat gyanúsítani. Ahogy Solymosiné megfogalmazta „még akkor nekünk gondolatunkban sem volt ilyen [gyanú]" (T:45).[17] Scharf József beszédét hozta fel gyanúja okául, mikor hétfőn a községi bírótól kérte a zsinagóga átkutatását (T:326).[18]

Scharf utólag maga is úgy látta, hogy az általa felhozott példában megnyilvánuló, bármilyen előzetes vád vagy gyanú nélküli védekezés állt az izraeliták elleni gyanakvás kialakulása mögött. Világos magyarázatot nem tudott adni a beszédre: „[...] azt nekem is belehozta az isten a fejembe, inkább vesztem volna bent a házban, inkább ki se jöttem volna, hogy őket ottan vigasztaljam" (T:45). Scharf József példázata olyan adat az eljárásban, melyet sokan sokféleképpen próbáltak magyarázni és értékelni, felnagyítva vagy éppen kicsinyítve a jelentőségét. Nekünk elég annyit leszögezni, hogy Eszter eltűnése ügyében valahol itt kell keresni a gyökerét az izraelitákkal szembeni gyanúnak.[19] Ezt a gyanút erősítette az, hogy Eszter eltűnésének napján az eszlári fiókhitközségben szokatlan események is történtek.

Az eszlári izraelita közösség metszőjét és előimádkozóját, Taub Emánuelt Polgáron megválasztották metszőnek, ő már a költözésre készült. A megürülő állásra hárman jelentkeztek: Schwarz Salamon a tiszalöki metsző, Braun Lipót a téglási metsző, és Buxbaum Ábrahám Tarcalról.[20] Az eszlári izraeliták próbakönyörgés után kívánták kiválasztani a nekik megfelelő személyt. A próbakönyörgést éppen Eszter eltűnésének napján, szombat délelőtt tartották a zsinagógában, a szokásos imádsághoz kapcsolva. Így a három jelölt már előző nap, pénteken megérkezett a faluba. Valószínű, az izraelitákkal szembeni gyanúhoz nem lett volna elég Scharf József szerencsétlen beszéde. Az is kellett, hogy azon a napon idegen, a helyi keresztények számára ismeretlen izraeliták is megjelenjenek a településen.

[17] Bár egyes részletek tekintetében nem teljesen azonosak a vallomások, de a lényeget tekintve Scharf József is elismerte a beszélgetés megtörténtét (T:95). Solymosiné pontosan adhatta vissza a tárgyaláson Scharf beszédét, mert a *Pesti Hirlap* különtudósítója már 1882. május végén, egy évvel korábban szinte szó szerint így számolt be a beszélgetésről, miután az asszonnyal találkozott, *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 1.

[18] Sok vita volt arról, hogy a nánási példázatban szerepelt-e a kiemelt „is" szó, mely kifejezetté tette a párhuzamot az eszlári esettel. Egy újságnak Solymosiné az „is" szó nélkül mesélte el Scharf beszédét, de amikor aznap éjjel visszagondolt a templomszolga beszédére, már az „is" szóval idézte fel azt, *Függetlenség*, 1882/216. (augusztus 6.) 2. A vádhatározat úgy rekonstruálta Scharf beszédét, hogy az „is" szó szerepelt benne, *Pesti Hirlap*, 1883/132. (május 13.) 11.

[19] A gyanú ilyetén keletkezését a korabeli lapok is készpénznek vették, pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/172. (június 24.) 1–2.

[20] Buxbaumnál kérdéses maradt, hogy a metszői állást is megpályázta, vagy csak előimádkozó akart-e lenni.

A körözés kiadásával átmenetileg mégis nyugvópontra jutott Solymosi Eszter eltűnésének ügye.[21] Mindenki várt. Egyelőre mást nem is tehettek. Az izraelitákkal szemben kialakult gyanú általános és megfoghatatlan volt, konkrét adat nem erősítette. Újabb események híján, előbb-utóbb mindenki napirendre tért volna a lány eltűnése felett, a család is beletörődött volna elvesztésébe. Akkoriban sem volt ritka, hogy embereknek nyomuk veszett. Solymosi Eszter azoknak a rég elfeledett embereknek a sorát gyarapította volna, akik megszokott környezetükből ismeretlen okból eltűntek, és soha nem kerültek elő. Áprilisban történt azonban valami, ami az eljárás megindulásához vezetett, és egyben a lány nevét is megóvta a feledéstől. Ez megint a Scharf család köréből indult ki.

Scharf Józsefnek és második feleségének közel ötéves gyermeke, Scharf Samu kavarta fel a lassan ülepedő izgalmakat. A rá következő hetekben ugyanis különös történettel szórakoztatta a libákat legeltető lányokat, és azokat, akik erre nála rákérdeztek. Beszédének a lényege abban állt, hogy atyus (Scharf József) behívta a „magyar lányt" az útról, megkötözte, majd a metsző bácsi (Schwarz Salamon) egy hosszú késsel megvágta a lány nyakát. Egyes részleteket kihagyott vagy másként mondott el a különböző alkalmak során, de a fentiek a történet visszatérő elemeit adták. Az eljárásban bebizonyosodott, hogy április elejétől május elejéig legalább négy alkalommal mesélte ezt a faluban, egyes esetekben több (keresztény) tanú előtt. Samu történetének a híre terjedt, és a falusi nép gyanúja egyre határozottabban az izraeliták felé fordult.

A védelemnek később alaposan meggyűlt a baja ezzel a fejleménnyel. Fiatal kora miatt ugyan a fiú tanúként nem szerepelhetett az eljárásban, mégis magyarázatot kívánt, hogy honnan vette a történetet. Ha meg is engedjük, hogy egyes részeit kitalálta vagy félreértett dolgokat, de a történet magva, egyes személyek szerepeltetése, valamilyen külső forrásból eredhetett. Eötvös a könyvében olyan magyarázatot adott, hogy az eszlári községi bíró (Farkas Gábor) néhány rokona segítségével betanította a kisgyermeknek a történetet, így segítve az eljárás elindítását Eszter eltűnésének ügyében. Később rámutatok, hogy Eötvös elképzelése aligha megalapozott. Az ügy egyik megválaszolatlan kérdése maradt, hogy Samu honnan merítette az elmondottakat vagy annak egyes részleteit.

Az erősödő falusi pletykáktól is ösztönözve, egy hónap után, május 4-én Solymosiné újra felkereste Jármy szolgabírót. Samu történetét előhozva, konkrétan is megfogalmazta a gyanúját. A szolgabíró utasította a községi bírót, hogy Samu beszédére nézve kezdje meg a kihallgatásokat a faluban. Május 6-án maga is átment Tiszaeszlárra, hogy tájékozódjon az ügyben. Jegyzőkönyvbe foglalták azok vallomását, akik előtt Samu beszélt a magyar lány megöléséről. A szolgabíró ezt egy jelentés kíséretében megküldte a nyíregyházi királyi ügyészségnek további intézkedés végett. Egresi Nagy László királyi alügyész az iratok alapján 1882. május 13-án javasolta az illetékes nyíregyházi törvényszéknek a büntető-

[21] A lány eltűnésének híre megjelent az egyik szabolcsi lapban is, az „Ujdonságok" rovatban: „Özvegy Sojmos Jánosné tisza-eszlári lakosnak Eszter nevü 15 éves barna hajú és fekete szemű leánya, folyó április hó 1-én délelőtt 9 és 10 óra közt, a községből nyom nélkül eltűnt." *Nyírvidék*, 1882/15. (április 9.) 3.

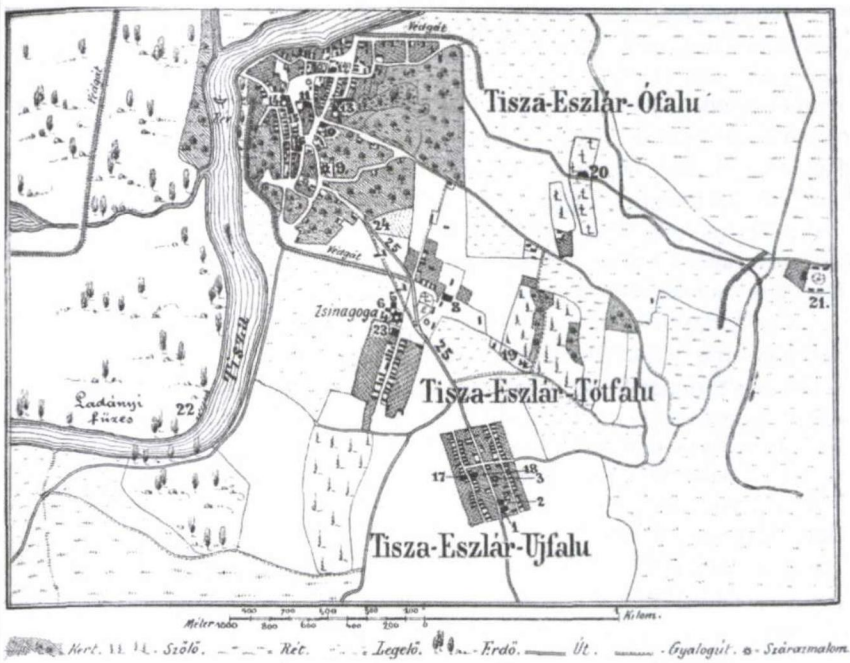

Tisza-Eszlár helyrajza.

1. Huriné háza (a hol Solymosi Eszter lakott) Uj-faluban. — 2. Özvegy Solymosi Jánosné lakása. — 3. Száraz malom, a hol Hrabár molnár látta menni Esztert. — 4. Zsinagóga. — 5. Scharf József lakása. — 6. Báthoriné lakása. — 7. A gáton áthaladó gyalogut. — 8. Lichtmann Mór gazdasági tanyája. — 9. Papp József malma és kertje (Ó-faluban.) — 10. Adamovics r. kath. pap lakása. — 11. A község háza. — 12. Kolhmayer boltja. — 13. Özv. Kállay Gusztávné Korniss grófnő udvara és a r. kath. templom. — 14. Ref. templom. — 15. Láposi ref. lelkész lakása. — 16. Rosenberg lakása (Ó-faluban.) — 17. Cseresné lakása (Uj-faluban.) — 18. Groszbergék lakása (Uj-faluban.) — 19. Zsidó temető. — 20. Keresztény temető. — 21. Onody Géza udvara. — 22. A ladányi füzes a Tisza partján. — 23. Lengyelné háza és a kovácsmühely (Uj-faluban.) — 24. Lánczi kertje Ó-falu széle és a védgát között, a hol Kaposi kisbiró látta Esztert.

2. KÉP ♦ Tiszaeszlár korabeli helyrajza
(Ábrányi Lajos nyomán)[23]

eljárás megindítását.[22] A törvényszék tanácsa még aznap elrendelte a bírósági előnyomozást. A törvényszék elnöke Bary József törvényszéki aljegyzőt jelölte ki, hogy vizsgálóbíróként az eljárást vezesse. A lassan csordogáló események ettől kezdve felgyorsultak.

[22] Az eljárás Solymosi Eszter ügyében nem járásbírósági, hanem törvényszéki hatáskörbe tartozott a büntető törvénykönyvek életbeléptetéséről szóló törvénycikk, az 1880:XXXVII. t. cz. 39. §-a alapján.

[23] Ahogy Kövér kimutatta, a rajzon ugyan van néhány pontatlanság (Kövér 2011, 343), azonban az eligazodást jól szolgálja.

A törvényszéki vizsgálat megindul

Egy büntetőeljárás akkoriban eltérő szabályok szerint zajlott, mint napjainkban.[24] A büntetőügyekben, bűntettek esetében a nyomozást, a vizsgálatot a törvényszék vagy a járásbíróság által kiküldött vizsgálóbíró folytatta. A vizsgálóbírói tisztséget a bíróság esetileg kijelölt bírája vagy jegyzője töltötte be.[25] Az ügyészség mint vádhatóság részt vett a vizsgálatban, de az ügy menetét nem az ügyész irányította. Az ügyész indítványokat tehetett az eljárás során, melyeket a vizsgálóbíró, illetve bizonyos esetekben a bíróság tanácsa elbírált (Máthé 1982, 159). Az eljárási jogai korlátozottak voltak, például a gyanúsítottak kihallgatásán nem is vehetett részt. Ugyanakkor a megyei fogház, ahol a letartóztatott gyanúsítottakat fogva tartották, az ügyészség irányítása alatt állt. A vizsgálóbíró támaszkodhatott a közigazgatás vezetőire (megyei szinten az alispánra, a járásokban a szolgabíróra, a községekben a községi bírókra és a jegyzőkre). A nyomozást, a vizsgálatot a vármegye „közbiztonsági közegei" a csendbiztos (egy körzet rendőri vezetője) és az alárendelt pandúrok (csendlegények) is segítették.[26]

Az eljárás az *előnyomozással* kezdődött, és bűncselekmény nyomatékos gyanújának megállapítása esetén, a részletesebb és formálisabb *vizsgálattal* folytatódott. A vizsgálat befejezése után a vizsgálóbíró átadta a vizsgálat anyagát az ügyészségnek, mely annak alapján döntött, nyújt-e be vádindítványt. Az ügyben az ügyészség által benyújtott *vádindítványról* a bíróság döntött *vádhatározat* formájában, mellyel elindult az eljárás következő szakasza, benne a végtárgyalás kitűzésével, megtartásával, majd a határozathozatallal.

A bűntettekről a bíróságok általában úgy szereztek tudomást, hogy a községi, járási elöljárók vagy közvetlenül, vagy az ügyészségen keresztül további vizsgálati intézkedés végett megküldték az ügy addigi iratait. Előnyomozást egy községi elöljáró vagy a szolgabíró is folytathatott, sőt köteles volt folytatni mindaddig, míg a vizsgálóbíró be nem lépett az ügybe, és át nem vette az irányítást. Solymosi Eszter ügyében az előnyomozás közigazgatási-rendőri szakasza

[24] 1882-ben Magyarországon nem volt törvényben szabályozott büntető perrendtartás. A büntetőeljárásokban egy olyan, 1872-ben benyújtott, és országgyűlési bizottsági egyeztetésen átment *törvényjavaslatot* alkalmaztak, melyet az Országgyűlés nem fogadott el (*Képviselőházi Irományok*, 1869. XVI. kötet 288–310.) Az egységes gyakorlat kialakítása végett azonban az igazságügy-miniszter 1872 májusában a Királyhágón inneni magyar bíróságokra, míg a budapesti királyi főügyész pedig az ügyészségekre nézve előírta ideiglenes alkalmazását. A szokásos neve ideiglenes bűnvádi eljárási szabályzat, de a szétküldött példányok fedőlapjának színe után egyszerűen *„Sárga könyvnek"* is nevezték (Antal T. 2016, 613; Stipta 2015, 128; Bónis–Degré–Varga 1996, 244). A büntető perrendtartásról átfogó törvény (törvénycikk) csak 1896-ban született meg (1896:XXXIII. t. cz.).

[25] A vizsgálóbíró feladataira lásd Fayer 1884, 307. A bírósági jegyző kb. a mai fogalmazónak vagy bírósági titkárnak felelt meg.

[26] A központosított csendőrséget éppen ekkor kezdték országszerte szervezni a csendbiztosok és pandúrok helyébe, a közbiztonsági szolgálatról szóló 1881:III. t. cz.alapján; lásd Csapó Csaba: *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914.* Pécs, 1999, Pro Pannonia, 53., 55–67.

érdemben május 4-én kezdődött, amikor a szolgabíró elrendelte a tanúkihallgatásokat. Sokat bírálták Jármy Jenő szolgabírót, hogy egy hónapot késlekedett a nyomozás megindításával.[27] Később fegyelmi eljárás indult ellene, mely hivatali mulasztás miatt figyelmeztetéssel zárult. Solymosiné első, április 4-i bejelentésénél ugyanis a körözés kiadása elégtelen intézkedés volt, a lány eltűnésének körülményeire nézve nyomozást is kellett volna indítania.[28]

Az ügyészség indítványára tehát a nyíregyházi törvényszék 1882. május 13-án hozott határozatával elrendelte a bírósági előnyomozást. A vizsgálóbírónak kijelölt Bary József aljegyző fiatal, 24 éves tisztviselő volt. Jogi tanulmányait Sárospatakon végezte. A kisvárdai járásbíróságon töltött rövid időt, majd szűk egy évvel a történetünk előtt átkerült a nyíregyházi törvényszékre. Az aljegyzői tisztség csak az első grádics volt egy jogvégzett hivatalnoknak, hogy később bírónak kinevezzék. A nyíregyházi törvényszék jegyzője tartósan betegeskedett, így a nagyobb ügyekben a bírák valamelyike járt el vizsgálóbíróként, a kisebb jelentőségű ügyekben az aljegyző. Egy falusi cselédlány eltűnése nem tűnt jelentős ügynek. Bár Scharf Samu beszéde a gyilkosság gyanúját a felszínen tartotta, más lehetőségek is nyitva álltak. Holttest híján azt sem lehetett tudni, hogy történt-e bűncselekmény. Az ügy bármikor véget érhetett. Amikor Kornis Ferenc, a törvényszék elnöke Baryra bízta az esetet, nem tudhatta, hogy a törvényszék történetének leghíresebb ügye veszi a kezdetét, melyben a bíróság egyik legfiatalabb munkatársa irányította a nyomozást, a vizsgálatot. Kornis következetesen kitartott választása mellett. Akkor sem váltotta le Baryt, amikor később a vizsgálóbírót egyre erősebb támadások érték.[29]

A vizsgálóbíró május 19-én elutazott Tiszaeszlárra, és Egresi Nagy László királyi alügyész, valamint Péczely Kálmán írnok társaságában elkezdte a négy napig tartó kihallgatásokat és a helyszíni szemlét. Két irányban vizsgálódott. Egyfelől a tanúvallomások alapján megpróbálta feltérképezni Solymosi Eszter útját a boltba, és visszafelé. Másfelől azt vizsgálta, hogy Scharf Samu beszédének milyen alapja lehet. Meghallgatta Samut, valamint azokat, akiknek Samu elmondta a történetet. Kihallgatta a Samu történetében szereplő izraelitákat, például Schwarz Salamon metszőt, Scharf József templomszolgát, és a fiát, Móricot. Fokozatosan fejtette fel a történet szálait, és idéztetett be újabb tanúkat. Közben megvizsgálta a feltételezett helyszínt: a zsinagógát, annak kertjét, valamint az izraeliták helyi, tisztasági fürdőjét, ami Scharfék házából nyílt. Május 21-én halászokkal átkotortatta a Tisza egy szakaszát Eszlár alatt. A fontosabb helyszínekről helyszínrajzokat vett fel.

[27] Például élesen támadta emiatt vezércikkében a tisztségviselőt az egyébként visszafogott, Szabolcs megyei *Nyírvidék*, 1882/27. (július 2.) 1.

[28] Stipta 2012, 27. Graefl szabolcsi főispán védte a szolgabírót azzal, hogy 1882. április 4-én még nem volt konkrét gyanúok az előnyomozás elindításához, *Ellenőr*, 1882/275/E. (június 2.) 2. vagy *Egyetértés*, 1882/151. (június 3.) 3.

[29] Bary kijelölésének okait feltárja Pauler Tivadar igazságügy-miniszternek egy interpellációra adott, Kornis jelentésén alapuló válasza az Országgyűlésben; *Képviselőházi Napló*, 1881. VII. kötet 293–294. (1882. 11. 27.).

Bary rövid idő alatt nagy munkát végzett. Számos tanút hallgatott ki, végzéseket hozott, megszervezte a szemléket, járta a helyszíneket. Ennek ellenére az első három nap nem fordított az ügyön semmilyen irányban. Az eljárás elrendelését megalapozó gyanú nem gyengült, de igazán nem is erősödött. Akik hallották Scharf Samu beszédét, megerősítették vallomásukat a vizsgálóbíró előtt is. A kisfiú történetét érdektelen tanúk nem cáfolták, és azt egyéb bizonyítékok vagy körülmények sem zárták ki. De nem volt konkrét, független és közvetlen bizonyíték, mely alátámasztotta volna. Voltak ugyan tanúk, akik hallottak sírást vagy kiabálást a zsinagóga környékén szombaton a déli órákban (pl. özv. Lengyelné, özv. Feketéné) vagy láttak aznap éjszaka a zsinagógában világosságot (pl. özv. Bátori Gáborné). Ezek támogathatták a gyanút, de komoly bizonyító erejük nem volt, hiszen nehéz volt megalapozni e körülmények összefüggését a lány eltűnésével. A gyanúba keveredett izraeliták mindegyike tagadott, egyesek azt nyilatkozták, hogy Esztert még csak nem is ismerték. A vizsgálóbíró végül őrizetbe vett több érintett személyt, így például Scharf Józsefet, Scharf Móricot és Schwarz Salamont.

Valószínű, hogy az ügy ebben az állapotában még az előnyomozati szakot sem élte volna túl. Május 21-én éjszaka azonban történt valami, ami fordulatot hozott. A kihallgatások és a helyszíni szemlék rendjét Recsky András nagyfalui csendbiztos és pandúrjai biztosították. A csendbiztosnak május 22-én, Nyíregyházán hivatalos ügye volt. Előző este hazament az Eszlárral szomszédos Nagyfaluba (ma Tiszanagyfalu), hogy reggel onnan induljon tovább. A Baryval dolgozó Péczely Kálmán írnokot erős migrén gyötörte, így a vizsgálóbíró megengedte, hogy a csendbiztossal visszautazzon Nyíregyházára. Egyben a felügyeletére bízta az őrizetben levő, még gyermek Scharf Móricot, aki nagyjából tizennégy éves lehetett.[30] Be kellett kísérnie Nyíregyházára, átadni az ügyészségnek, hogy a fogházban helyezzék el. Barynak ugyanis az volt a gondja, hogy megfelelő hely hiányában nehézségekbe ütközött Eszláron az őrizet megfelelő végrehajtása, és az őrizeteseket sem tudta jól elkülöníteni. Scharf Móricra első kihallgatása során a jelen levő mostohaanyja „zsidó nyelven" (jiddisül) többször is rászólt, és hallgatásra intette. Nyilvánvaló volt, hogy a gyanúsítottaktól semmilyen érdemleges vallomás nem várható, amíg érintkezhettek egymással.

A csendbiztos, az írnok és Scharf Móric napszálltakor együtt mentek szekéren Nagyfaluba, hogy a csendbiztos házában éjszakázzanak, majd reggel induljanak tovább Nyíregyházára. Akkor este, a csendbiztos házában, a csendbiztos és az írnok előtt Móric váratlanul vallomást tett. Egy meglehetősen kerek történettel állt elő arra nézve, hogy mi történt Solymosi Eszterrel. Ez a történet

[30] Az eljárásban sok izraelita szereplő életkora kérdéses volt, mert születésükkor, a születési helyükön nem biztos, hogy vezettek hiteles zsidó anyakönyvet. Scharf Móric életkorára nézve, a törvényszék külön bizonyítást rendelt el. Tanúk meghallgatásával próbálta meghatározni a születési idejét annak megállapítása végett, hogy tanúskodhat-e. Eszláron csak 1875-től vezettek nem hivatalos – bár utólag hitelesített – zsidó anyakönyvet. 1884-től a helyi rabbi által vezetett tiszalöki zsidó anyakönyvekben jelentek meg az eszlári izraeliták anyakönyvi adatai (Kövér 2011, 94–95).

az emberölést tekintve megegyezett, de több fontos ponton eltért Samuétól. Az írnok gyors jegyzetet csinált az elmondottakról, aláíratta Móriccal, majd azzal küldetett át éjszaka Eszlárra a vizsgálóbíróért, hogy célszerű lenne minél hamarabb hivatalosan is kihallgatni a fiút. Az értesítésre a vizsgálóbíró az alügyésszel átment Nagyfaluba, éjjel ½2-kor elkezdte a kihallgatást, ami hajnalig tartott. Móric előttük is megismételte a vallomását.

A fiú történetét tömören a következők szerint lehet összefoglalni. A boltból visszafelé jövő Esztert az apja hívta be a házukba, hogy a gyertyatartókat feltegye a szekrényre. A szomszédasszony, a keresztény Bátori Gáborné, aki szombatonként a legszükségesebb tennivalókat el szokta náluk végezni, nem ért rá. Ezután Esztert egy ott tartózkodó – a Scharféknál aznap átmeneti szállást kapó – idegen izraelita, bizonyos Wollner Herman áthívta a szomszédos zsinagógába, a segítségét kérve. A fiú kis idő múlva kiabálásra lett figyelmes a templom irányából, így kiment, hogy megnézze mi az, de a templomba nem tudott bemenni, mert az ajtót bezárták. A kulcslyukon belesve aztán látta, hogy a templom előcsarnokában (pitvarában) az ingre vetkőztetett lányt Buxbaum Ábrahám és Braun Lipót (két idegen metszőjelölt) lefogja, míg a harmadik metszőjelölt, Schwarz Salamon a lány nyakát elvágja, és vérét tányérban fogja fel Wollner segítségével. Egy idő után, az akkor már mozdulatlan lányt újra felöltöztették. Közben a templom belső részéből kijött négy helyi, eszlári izraelita (Braun Ábrahám, Junger Adolf, Lusztig Sámuel, Weiszstein Lázár). Ők szótlanul megálltak, és nézték a történteket. Ekkor eljött a kulcslyuktól, és visszament a házukba, mert ebédeltek. Amikor később, a templomból mindenki elment, és a templomajtót utánuk bezárta, már semmi nyomot nem látott a helyszínen.

Az új fejlemény nyomán, kora reggel a vizsgálóbíró és az alügyész visszavitte Móricot Eszlárra, míg Recsky és Péczely indultak Nyíregyházára. Eszláron aznap tovább folytatták a kihallgatásokat. Estefelé a vizsgálatot végzők és az őrizetben lévő gyanúsítottak – beleértve Móricot is – együtt mentek Nyíregyházára, ahol a gyanúsítottakat a fogházban helyezték el.

Móric nagyfalui vallomása már akkor heves vitákat kavart. A különös körülmények a mai napig táplálnak olyan gyanút, hogy a fiút vallomásra kényszerítették. A védelem szerint a vizsgálóbíró éppen azért küldte át éjszakára a gyereket a csendbiztoshoz, hogy ott – elszigetelve ismerőseitől és megszokott környezetétől – erőszakkal vallomásra bírják. Ezt a gyanút olyasmi is fokozta, hogy utóbb a tárgyaláson kiderült, Péczely Kálmán írnok korábban gyilkosság miatt 12 évet ült az illavai fegyházban. Az írnok előéletéről a törvényszéken sem tudtak.

Móric vallomásra kényszerítése akár hihető is lehet, de ez aligha ad kielégítő magyarázatot. A fiú később több kihallgatáson, majd a végtárgyaláson is fenntartotta a vallomását. Ezekben az esetekben már nyilvánvalóan nem lehetett szó kényszerről. Sőt, a nagyfalui vallomástételt követő napon, május 23-án, a nyíregyházi törvényszéken három bíróból álló tanács előtt a vallomását megerősítette. Ennek éppen az volt a célja, hogy a törvényszék meggyőződjön arról, mennyire komoly a vallomás, és az mennyiben képezheti alapját a további eljárásnak. Mindettől függetlenül, néhány hírlap Móric nagyfalui vallomásával

3. KÉP ♦ A tiszaeszlári zsinagóga és Scharfék háza
(Ábrányi Lajos nyomán)

kapcsolatban kezdett először cikkezni arról, hogy a tiszaeszlári ügyben vallomásra kényszerítik a gyanúsítottakat, tanúkat.

Az eljáró nyíregyházi királyi ügyészség (és Egresi Nagy László alügyész) szervezetileg a budapesti királyi főügyészség alá tartozott, melyet Kozma Sándor főügyész vezetett. Miután egyes újságokban felvetődött a gyanú, hogy Scharf Móricot vallomástételre kényszerítették, a főügyész az eljárás ideiglenes felügyeletére a helyszínre küldte Székely Ferenc budapesti főügyészhelyettest. Ő 1882 júniusának nagyobb részét Szabolcsban töltötte. Áttekintette az előnyomozás addigi menetét, és meghallgatta Scharf Móricot is, ellenőrizvén vallomásának komolyságát. Az ügyészségnek hatáskörében állt akár a vizsgálóbíró ellen is fegyelmi eljárást kezdeményezni, ha erre okot látott.[31] Székely főügyészhelyettes többhetes vizsgálata során nem észlelt különösebb szabálysértést, és intézkedést sem látott szükségesnek.[32]

Az országos nyilvánosság viharában

Móric nagyfalui vallomása után az előnyomozat iránya adott volt. Újabb kihallgatásokon kellett szembesíteni az érintetteket a Móric vallomásában foglaltakkal, és további adatokat kellett gyűjteni a vallomás igazságának megítélése végett. Bővült a gyanúsítottak köre, és a Móric történetében szereplő, nem eszlári illetőségű izraelitákat elkezdték országszerte keresni. Akit megtaláltak, őrizetbe

[31] Lásd a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871:VIII. t. cz. 39. §-át.

[32] A vizsgálóbíró ellen majd csak ősszel indul fegyelmi eljárás, egy másik budapesti ügyész, Havas Imre indítványára.

vették: Buxbaum Ábrahámot már május 25-én, Braun Lipótot június 5-én, míg Wollner Hermanra csak 1882 novemberében akadtak rá.[33] Május 22-e után már részben Nyíregyházán zajlottak az események, a gyanúsítottakat is ott tartották fogva. A vallomását követően Scharf Móric gyanúsítottból tanúvá vált, az előzetes letartóztatása megszűnt. De továbbra is elkülönítve tartották, és a törvényszék fogházában maradt, mint felügyelet alatt álló fiatalkorú tanú.

Május végére, az eljárás híre már elérte és izgalomban tartotta az egész országot. Ez elsősorban két országgyűlési képviselő felszólalásának tudható be. Ónody Géza, a Hajdú megyei nánási választókerület országgyűlési képviselője Tiszaeszláron lakott.[34] Ő már 1882. május 23-án, a boszniai helyzettel kapcsolatos felszólalásában felhozta az ügyet az Országgyűlésben, az izraeliták magyarországi bevándorlását élesen ellenző felhanggal.[35] Ónody felszólalása néhány hírlap másnapi számában visszhangot váltott ki, és az Országgyűlésben folyosói témává tette a tiszaeszlári lány eltűnését.[36] Ezt felerősítette egy másik felszólalás, május 24-én. Az akkori politikai antiszemitizmus magyarországi fő alakja, az izraelita bevándorlás következetes ellenzője, Istóczy Győző élesen bírálta Jármy szolgabírót és a nyíregyházi törvényszéket, mert késve indították az eljárást. Egyben interpellálta a belügyminisztert és az igazságügy-minisztert a késlekedés miatti felelősségre vonás ügyében.[37] Mint kiderült, Tisza Kálmán miniszterelnök (ekkor belügyminiszter is) és Pauler Tivadar igazságügy-miniszter addig nem hallott az esetről.[38]

[33] Schwarz Salamon, akit a három jelölt közül később megválasztottak metszőnek és előimádkozónak, április végétől Eszláron lakott, és őt az eszláriakkal együtt tartóztatták le, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 2.

[34] A tiszalöki választókerülethez tartozó Tiszaeszlár országgyűlési képviselője ekkor gróf Dessewffy Aurél (1846–1928) szentmihályi (Szent-Mihály) földbirtokos volt, aki az ügyben nem játszott érdemi szerepet.

[35] *Képviselőházi Napló*, 1881. VI. kötet 11. (1882. 05. 23). A felszólalásban az ügyet illetően több ténybeli tévedés volt. Ónody az üggyel kapcsolatos információit Adamovics József eszlári katolikus plébánostól szerezte (Verhovay 1890, 33). Adamovicsnak egy későbbi újságcikke ezt bizonyította is, *Magyar Állam*, 1882/292. (december 21.) 2. (a cikk nincs névvel ellátva, az azonosság az összefüggésekből derül ki).

[36] A beszédről *A Hon* már aznap este röviden írt, *A Hon*, 1882/141/E. (május 23.) 2. Másnap részletesebben hozta pl. *Pesti Hirlap*, 1882/142. (május 24.) 3. vagy *Budapesti Hirlap*, 1882/142. (május 24.) 4.

[37] *Képviselőházi napló*, 1881. VI. kötet 61–63. (1882. 05. 24); az interpelláció szövegére lásd még *A Hon*, 1882/143/R. (május 25.) 2. Istóczy felszólalása szintén több tévedést tartalmazott az üggyel kapcsolatban.

[38] Az ügyről az első hírlapi tudósítás 1882. május 20-án jelent meg olvasói levélként a *Magyar Állam* nevű, kis példányszámú, katolikus felekezeti lapban Egy leány eltűnésének titokzatos esete cím alatt, 1882/155. (május 20.) 2. Különösebb hatása nem volt, jelentőséget azzal kapott, hogy Istóczy is idézett belőle a felszólalásában. Az újság is Istóczynak tulajdonította a cikk körüli figyelmet, és panaszkodott, hogy a sajtó ekkor még elhallgatta az ügyet és a cikküket, *Magyar Állam*, 1882/123. (május 31.) 1.

E két képviselői beszédben – a tiszaeszlári üggyel összefüggésben először – már megjelent az ún. *vérvád gyanúja*, bár egyik felszólalás sem nevezte így.[39] A két képviselő lehetőségként összekötötte Solymosi Eszter eltűnését azzal a hiedelemmel, hogy az izraelitáknak a húsvéti pászka elkészítéséhez keresztény emberi vérre van szükségük, melyre vallási szertartás keretében tesznek szert, egy keresztény gyermek feláldozásával. Igaz, Istóczy sem zárta ki, hogy egyszerű bűncselekmény történt. A vallási-rituális gyilkosság hihetetlennek tűnt: a *Pesti Hirlap* egyszerűen „dajkamesének", a *Nemere* „mystikus babonának" minősítette.[40] A felvetődő gyanú azonban szenzációvá duzzasztotta, a hírek homlokterébe tolta a tiszaeszlári kislány eltűnését, és a hírlapok érdeklődése az eljárás befejeződéséig töretlenül fennállt.

Az ügy új dimenziót kapott, politikai kérdéssé is vált. Ez egyetlen büntetőeljárásnak sem tesz jót. Különösen komor hátteret adott az esetnek az Európa-szerte terjedő antiszemitizmus, az ekkoriban is folyó oroszországi zsidóellenes megmozdulások, pogromok. Izraeliták tömegei keltek útra, Magyarország északkeleti részén sok menekülő izraelita áramlott be, és telepedett le az ország területén.[41] Az akkori magyar politikai antiszemitizmus elsődleges célja az izraelita bevándorlás megállítása volt. Istóczy a tiszaeszlári esettől az antiszemita politikai mozgalom megerősödését remélte, ami aztán be is következett.

Az Eszláron lakó Ónody közelről követte az eseményeket: megjelent több eljárási cselekménynél, hozta-vitte a híreket, tanácskozott az érintettekkel, időről időre közzétette az események általa adott értelmezését. Később, a tárgyaláson tüntetőleg ott ült végig a tárgyalóteremben.[42] Már 1883 elején megjelentetett egy könyvet *(Tiszaeszlár a múltban és jelenben)*, melyben a még be nem fejezett üggyel kapcsolatban tárgyalta a vérvád kérdését és történetét.[43] Nem világos, hogy Ónody hatással volt-e a vizsgálat menetére, és Bary vizsgálóbíró tevékenységére. Eötvös váltig állítja, hogy ő volt a lelke a vádlottak elleni összeesküvésnek, a „titkos tanácsnak". Később rámutatok, hogy Bary elég önállóan irányította a nyomozást, és nem lehet eleve feltételezni sem Ónody, sem mások befolyását.

A politikai színtér másik oldalán, a felvilágosult emberi szellem nevében egyre többen léptek fel az eljárás ellen, országgyűlési képviselők is. Az egyre láthatóbb országos (később nemzetközi) izraelita összefogás központja az Izrae-

[39] A *Magyar Állam* hivatkozott olvasói levele *„vér-ügynek"* nevezte az esetet; később a *„vérdráma"* szót is használták, pl. *Magyar Állam*, 1882/292. (december 21.) 2.

[40] *Pesti Hirlap*, 1882/142. (május 24.) 4.; *Nemere*, 1882/43. (május 28.) 169. A *Budapesti Hirlap* szerint Ónody felszólalása egy „kaszinó-politikusé" volt, 1882/142. (május 24.) 4.

[41] A *Budapesti Hirlap* első vezércikke az ügyről arra az összefüggésre hívta fel a figyelmet, hogy azt az oroszországi zsidóüldözések és a terjedő német antiszemita eszmevonulatok tükrében kell értékelni, *Budapesti Hirlap*, 1882/148. (május 31.) 1.

[42] Kövér adatai szerint Ónody az eljárás alatt a *Függetlenség* című lap tiszaeszlári különtudósítója is volt (Kövér 2011, 427).

[43] A könyv nagy része a zsidók történetét, vallását, és főként a zsidó véráldozatokra, rituális gyilkosságokra vonatkozó történeteket, elbeszéléseket tárgyalta. A tiszaeszlári ügyet kicsit több mint ötven oldalon, 1882. decemberrel bezárólag ismertette (Ónody 1883, 209–264).

liták Országos Irodája volt.[44] Ez az összefogás a nyilvánosság előtt elsősorban a gyanúsított izraeliták védelmének megszervezésében és az újságok hasábjain folyó szellemi küzdelemben mutatkozott meg. Szabolcsban már május 25-én megyei gyűjtés kezdődött a tehetős izraelita családok között a védelem költségeinek fedezésére, melyből rövid időn belül 1500 forint jött össze.[45] Az izraelita összefogás és a magasabb politika kapcsolatát olyan személyek testesítették meg, mint Wahrmann Mór és Mezei Ernő országgyűlési képviselők, vagy éppen Eötvös Károly, aki maga is országgyűlési képviselő volt, amikor a védelmet ellátta.[46]

Az ügy új dimenziót kapott attól is, hogy rendszeresen felkerült a hírlapok címoldalára. Újságírók jelentek meg a helyszíneken, felkeresték az ügy szereplőit, igyekeztek információt gyűjteni – és időnként nem kis zavart keltettek. Verseny alakult ki, ki szerez előbb tudomást a nyomozás következő lépéséről. Ez az oknyomozó újságírás kialakulásának korszaka volt. Vad elképzelések jelentek meg a hírlapokban, hogy mi történhetett az eltűnt lánnyal. A szökéstől a leányrablásig minden elképzelhető lehetőséget tárgyaltak, védtek és támadtak. A felizgatott közhangulatban országszerte sokan Solymosi Esztert kezdték keresni, és vélték esetenként felfedezni. A tiszaeszlári cselédlány híres lett.[47] Névvel ellátott és névtelen levelek futottak be a vizsgálóbíróhoz, hogy az ország különböző részein látták az eltűnt lányt.[48] A hírlapok többsége inkább az eseményekkel sodródott, szenzációvezérelt volt, nem kötelezte el magát nyíltan és véglegesen egyik oldalon sem. Voltak azonban olyan lapok és újságírók, amelyek és akik elkötelezetten valamelyik oldalt kívánták segíteni. Minderről később. A sajtó és az eljárás kapcsolatával külön foglalkozom.

A fenti körülmények mellett, az is nehezítette a nyomozást, hogy holttest nem lévén, több lehetőséggel is számolni kellett. Nehéz lehetett úgy tervezni a

[44] Ekkor az izraelita vallásúak országos szervezete (neológ irányzat), mely később a megbízást adta a védelem ellátására Eötvösnek és mellette több ügyvédnek is.

[45] *Pesti Hirlap*, 1882/150. (június 2.) Melléklet 1.

[46] Már a tiszaeszlári ügy izgalmai közepette robbant ki az Istóczy–Wahrmann-affér, mikor is a két képviselő egymás kölcsönös sértegetése után majdnem összeverekedett. 1882. június 11-én aztán Ercsi közelében párbajt vívtak, sérülés nélkül, lásd *Budapesti Hirlap*, 1882/160. (június 12.) 5.

[47] A lányról nem készült fénykép. Eltűnése után *Ábrányi Lajos* készített egy teljes alakos festményt róla, melyet Eszter anyja is élethűnek minősített. A kép készítésének körülményeiről részletesen beszámolt a *Függetlenség*, 1882/235. (augusztus 26.) 2., illetve Ónody 1883, 235–236. A kép élethű jellegét sokan megkérdőjelezték, így az eszlári elöljáróság külön jegyzőkönyvet vett fel, melyben igazolták, hogy az ábrázolás hasonlít Solymosi Eszterhez, *Függetlenség*, 1882/258. (szeptember 18.) 2. A képet aztán 1882 decemberében a művész kiállította a budapesti Pannónia szállóban, és harminc krajcárért lehetett megtekinteni; *Budapesti Hirlap*, 1882/347. (december 17.) 6. A kislány Huriéknál cselédként egyheti munkával keresett ennyi pénzt.

[48] Bary irathagyatékában sok levél fennmaradt, melyeket vizsgálóbíróként az üggyel kapcsolatban kapott, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/II. (Bary). Szinte kizárt, hogy ma ellenőrizhető, valódi nyom lenne ezekben. De beszédes bizonyítékai annak, hogy akkoriban az ügy milyen gondolatokat és indulatokat váltott ki az emberekben.

nyomozás következő lépéseit, hogy naponta jöttek az újsághírek vagy levelek Solymosi Eszter felbukkanásáról az ország különböző részein. Az eset 1882. május végén minden egyéb hírt háttérbe szorított.[49] Mindenki az eszlári lányt kereste, mindenki a rejtélyt akarta megoldani. Sorban jöttek a hírek, hogy Eszter itt vagy ott felbukkant az országban. Állítólag látták Bogláron, Miskolcon, Kassán, Lupkowban, Szántódon, Tarcalon, Tolcsván, Nánáson, Szentmihályon, Nagyfaluban. Egy budapesti ügyvéd beleőrült az esetbe: azt hitte magáról, hogy ő az ügy kormánybiztosa, akinek feltétlenül meg kell oldania a rejtélyt. Végül a Rókus kórház elmeosztályán kötött ki.[50] Fokozta az izgalmakat, hogy az Izraeliták Országos Irodájának elnöksége 1882 júniusában 5000 forint jutalmat tűzött ki annak, aki a lány nyomára vezet.[51] Ez akkor egy vagyon volt. Aki megkapja, sok évre biztosíthatta megélhetését. Végül a kitűzött jutalom nem segítette az ügy megoldását, és sok félrevezető információ keletkezett.

Az ügy megoldatlansága növelte az izraelitákkal szembeni közhangulatot. 1882. június közepén csak Szabolcs megyében hatféle olyan nyomtatott, zsidóellenes röplapról tudtak, melyeket a tiszaeszlári üggyel is összefüggésben – részben postai úton – terjesztettek.[52] Június végén, több szabolcsi településen zsidóellenes atrocitások történtek. Tudtak olyan izraelitáról, akit meg is vertek, noha Eszlártól távol lakott és semmi köze nem lehetett az ügyhöz.[53] Hiába tiltotta be a zsidóellenes röplapok terjesztését Tisza Kálmán 1882. július 1-jén, Szabolcson kívül is voltak zsidóellenes megmozdulások például Pápán, Pozsonyszentgyörgyön vagy Nagyszombatban (Komiszár 2009, 3).

A vizsgálóbíró a zavaró körülmények ellenére nagy energiával folytatta az eljárást, és láthatóan igyekezett alaposan utánajárni a lehetőségeknek. Erre példa az ún. tiszalöki holttest exhumálása. 1882. április végén, az Eszlárral szomszédos Tiszalöknél egy fiatal lány holttestét fogták ki a Tiszából. Az április 28-i halottszemlén Braun Sámuelné tokaji lakos a holttestben felismerte a 18 éves Amália lányát, aki eltűnt a Tiszában, miután január 5-én Tokajnál beszakadt alatta a folyó jege. Még nincs tiszaeszlári ügy, bár a halottszemlén Solymosiné és testvére, Solymosi Gáborné is megjelent, de a holttestben nem ismerték fel a hónap elején eltűnt Esztert. Ennek ellenére, a vizsgálóbíró május 30-án kiföldeltette a maradványokat, hogy meggyőződhessenek róla, valóban nem Solymosi Eszter holttestéről van szó.

[49] *Budapesti Hirlap*, 1882/148. (május 31.) 1.

[50] *Pesti Hirlap*, 1882/167. (június 19.) 6. és 1882/168. (június 20.) 6.; valamint *Függetlenség*, 1882/169. (június 20.)

[51] Az Iroda a jutalomtűzésre vonatkozó beadványát és a jutalom összegét, elnöke Schweiger Márton útján megküldte a belügyminiszternek, aki az 52221. sz. belügyminiszteri rendelettel ezt nyugtázta, és a 32221. sz. belügyminiszteri körrendelettel a törvényhatóságoknak ezt a tudomására hozta, felszólítván őket az ügy alapos és gyors kiderítésére. A beadvány és a rendeletek szövegére lásd *Pesti Hirlap*, 1882/160. (június 12.) 3–4. vagy *Ellenőr*, 1882/291. (június 12.) 1.; *Budapesti Közlöny*, 1882/133. (június 13.) 3.

[52] Graefl szabolcsi főispán június 17-i jelentése nyomán közölte a *Budapesti Hirlap*, 1882/168. (június 20.) 4.

[53] *Budapesti Hirlap*, 1882/170. (június 22.) 4.

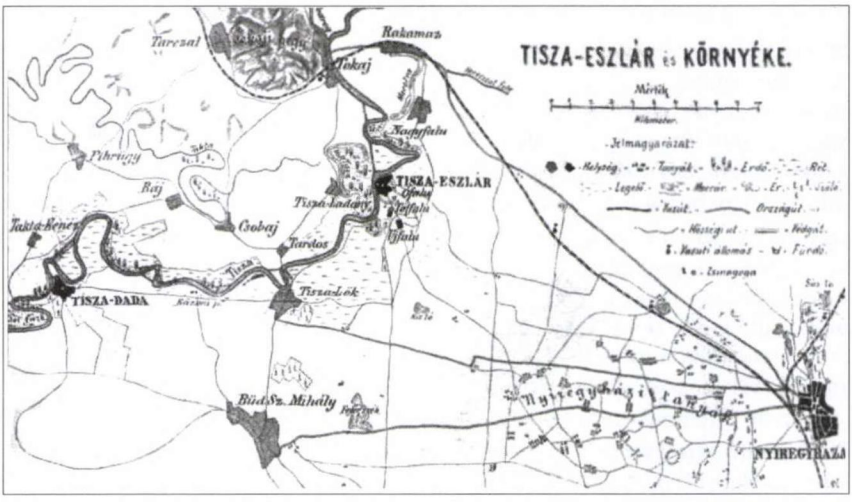

4. KÉP ♦ Tiszaeszlár és környéke az 1880-as években

Bary ekkor még nem tudta, hogy a nyomozás menetén egy másik holttest fog fordítani, melyet 1882. június 18-án Tiszadadánál (Tisza-Dada) fognak ki a Tisza vizéből. Addig a vizsgálatnak Móric vallomása adott irányt. Az előnyomozást végzőkre május végétől aprómunka várt, mely kitartó, szorgalmas adatgyűjtést követelt. Ekkor már az a hír járta, hogy néhány napon belül befejeződik az előnyomozati szak.[54] Erre azonban még csaknem másfél hónapot várni kellett. A tiszadadai holttest megjelenése új frontokat nyitott, óriási energiákat vont el az ügy alaptörténetének feltárásától, számos kérdésben átláthatatlan kuszaságot teremtett. Nem mellesleg, a magyar büntetőügyek történetében az egyik legbizarrabb fejlemény gyanúját vetette fel: a hatóságok félrevezetése céljából alkalmazott hullaúsztatás lehetőségét.

Tiszadada: egy holttestet partra vet a Tisza

1882. június 17-én négy tutajból álló tutajkaraván kötött ki a Tisza bal partján, Tiszadada és Tiszalök között, a *Csonkafüzesnek* nevezett partszakaszon. A karaván Hilmann (Hollman) és Schreiter (Sréter) fakereskedők megbízásából Bustyaházáról Szegedre tartott. A vezetője, a sáfár Herskó Dávid, aki egyben az egyik tutaj irányítója (kormánybíró) is volt. Rajta kívül még tizennégyen dolgoztak a faalkotmányokon, melyekre Huszton tűzifát is rakodtak. A máramarosi tutajosok így szállították fakereskedők megbízásából a szálfát és egyéb farakományt a hegyekből az alföldi feldolgozótelepekre. Aznap, már Tiszalök alatt, az egyik

[54] *A Hon*, 1882/165/R. (június 17.) 2.

tutaj nekiütődött a partnak és megbomlott a kötése. Így ki kellett kötniük, hogy megigazítsák. Mivel másnap vasárnap volt, úgy döntöttek, csak hétfőn indulnak tovább.

A vízben úszó holttestet június 18-án, vasárnap délután Csepkanics Jura, az egyik tutaj kormánybírója vette észre, miközben a tutajosok egy része a parton kártyázott. A testet kivontatták a parthoz, majd üzentek egy közelben dolgozó dadai legénnyel – ez feltehetően Litvai József, Kecskés József helyi gazda napszámosa volt –, hogy jelentse a történteket valami hatóságnál. Rövidesen megjelent Oláh György kerülő, aki kihúzta a testet a partra, majd elindult a községbe jelenteni az esetet. A tutajosokat figyelmeztette, hogy ne nyúljanak a testhez. A közelben tartózkodó tutajosok azonban a holttest szagát nehezen viselték, így a halottat ketten egy deszkára fektették, ástak egy ideiglenes sírt, abba beletették, és befedték földdel (T:175).[55] A kerülő bejelentése alapján, Tóth György helyettes bíró és Lőrinczi István helyettes jegyző még aznap estefelé többedmagával kiment Tiszadadáról a helyszínre, hogy megvizsgálják a holttestet. Mivel felmerült a gyanú, hogy az Solymosi Eszteré is lehet, úgy döntöttek, nem nyúlnak hozzá az ideiglenes sírhoz, hanem a helyettes jegyző bemegy Tiszalökre a szolgabíróért.

Zoltán István, a dadai alsó járás segédszolgabírája este, körülbelül fél tízkor szállt ki Tiszalökről, hogy Kiss Jenő járásorvossal az előzetes („előleges") halottszemlét megejtsék. A szolgabíróval jött többek között a járásorvos, aki egészségügyi hatóságként járt el, Zurányi Kálmán tiszalöki gyógyszerész, valamint Kéri Horváth Géza, aki korábban szigorló orvos is volt, de ekkor már gazdálkodott. Az utóbbi kettő a segédszolgabíró vacsoravendégeként keveredett az ügybe. Amikor a házigazdának el kellett jönni otthonról a holttest szemléje miatt, vele tartottak. A testet nem emelték ki a sírból, csak gyertya- és lámpásfény mellett, külsőleg szemlélték meg. Az előzetes szemle után ismét befedték földdel. Tudták, értesíteni kell a törvényszéket a holttestről, hogy azt a folyamatban lévő büntetőeljárás keretében részletesebb vizsgálatnak vessék alá.[56] Hajnalban a tutajosok vízre szálltak, és folytatták az útjukat.[57]

[55] Oláh György a halottszemle 1882. június 19-i jegyzőkönyvében ettől kissé eltérően számolt be a történtekről. A holttestet szerinte a közelben dolgozó Litvai József látta a vízen úszni. Neki úgy szóltak, ő odament a megjelölt partszakaszhoz, és a holttest már a partnál fennakadva lebegett. Kihúzta azt a partra, majd bement a községbe szólni a hatóságnak. Mire visszaértek, a tutajosok már elásták a testet. A kerülő beszámolójában a tutajosoknak nem volt szerepe a holttest kifogásában, *Függetlenség*, 1882/224. (augusztus 14.) 1. Litvai viszont az 1882. december 18-i kihallgatásán világossá tette, hogy amikor először látta a holttestet, az már a víz szélén, a partnál lebegett, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 546. Lőrinczi István dadai helyettes jegyző jelentése szerint Litvait a gazdája, Kecskés József küldte, hogy nézze meg a hullát a vízben, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 255. Kecskésnek valaki szólhatott, és az feltehetően a tutajosok valamelyike volt.

[56] A holttest megtalálására és az előzetes halottszemlére lásd Zoltán segédszolgabíró 1882. június 22-i jelentését, melynek szövegét lehozta az *Egyetértés*, 1883/163. (június 15.) 4.

[57] A holttest vizsgálata és azonosítása a tutajosok szempontjából is jelentőséget kapott. A korábban kitűzött 5000 forint jutalom őket illette meg, ha a kifogott holttest valóban Soly-

A másnapi, június 19-i törvényszéki szemlére már több száz ember jött össze, mert elterjedt a hír, hogy Solymosi Eszter holttestét megtalálták.[58] Így csak csendbiztos és pandúrok segítségével lehetett fenntartani a rendet. A holttestet délután az ideiglenes sírból kivették, a ruháját levették róla, és megmosták (T:195). Ezután két fontos eljárási lépés történt. Egyfelől délután öt órakor megejtették a holttest részletes külvizsgálatát. Jelen volt Kiss Jenő járásorvos, szakértőként Trajtler Soma nyíregyházi orvos és Kéri Horváth László tiszalöki orvos, valamint segédként Kéri Horváth Géza. A hatóságok részéről a helyszínre érkezett Székely Ferenc királyi főügyészhelyettes, Egresi Nagy László királyi alügyész és Bary József. Másfelől a holttestet azonosítás végett bemutatták olyan tanúknak, akik életükben ismerték Esztert. Ott volt Eszter anyja, nagynénje (Solymosi Gáborné) és másod-unokatestvére, Solymosi János, valamint Tiszaeszlárról szekéren vittek át még öt tanút, akik a dolguk felől ráértek az utat megtenni (Juhász Andrásné, Szakolczai Julianna, Juhász József, Lázi János kisbíró és Jakab János). A holttestet ruha nélkül tették szemlére, a holttesten talált ruhákat még az anyának is csak utóbb mutatták be azonosítás végett.

Az azonosítási kísérlet felemás eredményt hozott. A tanúk közül az anya tagadta, hogy Eszteré lenne a holttest, hasonlóan nyilatkozott Solymosi Gáborné is. Egy tanú (Szakolczai Julianna) határozottan felismerte Esztert, míg a többi öt tanú – beleértve az másod-unokatestvért, Solymosi Jánost –, nagy bizonytalansággal, de felismerni „vélte" az eltűnt lányt. Később bebizonyosodott az is, hogy a holttesten Eszter ruhája volt, ezt az eljárás során senki nem vitatta. Ugyanakkor az orvosi szemle egy-két adata, például a holttest hossza, amit 144 cm-nek mértek, arra utalt, hogy mégsem Eszterről van szó, aki ennél valamivel alacsonyabb lehetett. Az azonosítás ellentmondásos eredményei miatt a vizsgálóbíró végül úgy döntött, hogy a holttestet átszállíttatja Tiszaeszlárra, ott további tanúknak mutatja be, és a boncolást (belvizsgálatot) is ott végzik majd el a szakértők.[59] A holttestet éjszaka Cséplő János nyíregyházi fogházőr és néhány városi őr felügyelete alatt a tiszalöki temetőben őrizték.

A holttestet másnap, június 20-án kora reggel Tiszalökről átvitték Eszlárra. A szemlét a zsinagóga mellett lakó Bátori Gáborné kertjében tartották. Az Esztert jobban ismerő tanúkat egyenként engedték oda a ruházat nélküli testhez. Solymosiné és az eszlári községi bíró nevezte meg azokat, akik Esztert ismerhették, így alkalmasak voltak tanúnak az azonosítási eljárásban. Ekkor nézte meg a holttestet például Eszter két testvére is, vagy Solymosiné szomszédai. A tanúk között helyi izraelita nem volt. Tiszaeszláron végül senki sem ismerte fel a holttestben Solymosi Esztert.

mosi Eszteré. A Dadáról kiszálló egyik hivatalos ember mondta is nekik, ha a holttest azé, akire gondol, akkor az 5000 forintra számíthatnak (T:176).

[58] Az egykori tudósítás szerint Tiszalök és Tiszadada „tömve volt idegenekkel", a megye minden részéből jöttek Eszter megtalálásának hírére, *Ellenőr*, 1882/307/E. (június 20.) 2.

[59] Az eszlári szemlét állítólag a hatósági tanúként eljáró Dobos Imre tiszalöki szolgabíró javasolta a vizsgálóbírónak, *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2.

Az orvosszakértők a boncolást a Tisza-parton, az eszlári füzesben végezték, és erről jegyzőkönyvet vettek fel. A boncolást követően a vizsgálóbíró nyolc kérdésben kérte a szakértők véleményét. E kérdések arra vonatkoztak, hogy például hány éves lehetett a személy, akinek a holttestéről szó volt; mennyi ideig volt vízben, mi volt halálának oka. A három szakértő orvos által, még ugyanaznap felvett szakértői vélemény következtetései lényegében kizárták, hogy a dadai holttest Solymosi Eszteré lenne. A vélemény egy 18–20 éves lányról szólt, aki gümőkór okozta általános vérszegénység miatt, legfeljebb tíz nappal korábban halt meg, és három-négy napnál többet nem lehetett a vízben.[60] A holttestet, melyet ismeretlen személy holttestének tekintettek, még aznap eltemették a tiszaeszlári katolikus temetőben. Később kiderült, nem ez lett a végső nyughelye.

A vizsgálóbíró sajátos helyzettel szembesült. A tanúk legnagyobb része szerint, és az orvosszakértők véleményéből következően a dadai holttest nem Solymosi Eszteré, bár az nem vitatottan a lány ruhájában volt. Erre egyetlen valószínű magyarázat létezik. Valakik félre akarták vezetni a hatóságokat. Egy olyan, a Tiszába engedett és Dadáig leúsztatott holttestről akarták elhitetni, hogy Eszteré, melynek nyakán nincsenek vágásnyomok. Így a lány nem veszthette úgy az életét, ahogy Scharf Móric vallomása tartalmazta, melynek alapján már sokan előzetes letartóztatásban voltak. Ez a bűnpalástolás igen bizarr esetének tűnt.

Nem tudjuk, hogy a hullaúsztatás lehetőségével mikor kezdtek komolyabban számot vetni a nyomozást vezetők. Ez lehetett a tanúvallomások és az orvosszakértői vélemény eredménye. Ezzel szemben Eötvös azt a gyanúját hangoztatta, hogy a vizsgálóbírónak már június 19-én Csonkafüzesnél ez volt az elképzelése. Az azonosítás során a tanúkat – különösen Eszláron – úgy befolyásolták, hogy a holttestben ne ismerjék fel Esztert, és ez az előzetes elképzelés irányíthatta az orvosszakértők tollát is.[61] Aligha ilyen egyszerű az eset, de ez az álláspont következett a védekezés stratégiájából. A védelem ugyanis arra jól építkezhetett, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré. Ennek bizonyításához meg kellett kérdőjelezni az azonosítási kísérlet során tett tanúnyilatkozatokat csakúgy, mint az orvosszakértők véleményét. Látjuk majd, hogy erre óriási energiákat fordítottak.

Amennyiben a vizsgálóbíró a hullaúsztatás gyanújából indult ki, hirtelen sok kérdésre kellett választ találnia: kié a holttest, hogy tettek szert rá a bűnpalástolást elkövetők, hogy került rá Eszter ruhája, milyen kapcsolat van az Eszter ügyében gyanúsítottak és a megtévesztést kitervelők, végrehajtók között, véletlenül vagy tervezetten találták meg a tutajosok a testet Tiszadadánál. Ezeket a

[60] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 219–223. Nem tudom, honnan veszik egyes szerzők, hogy a helyi, szabolcsi szakértők szerint a holttest egy 14 éves lányé volt (Gergely 2007, 112).

[61] Vannak jelek arra, hogy legkésőbb június 20-ára a hullaúsztatás gyanúja már határozottan kialakult, lásd erre *Debreczeni Ellenőr*, 1882/120. (június 21.) 3. Lefkovics Bernát vallomása szerint az elképzelés csírájában már június 18-án este felvetődött a tiszalöki segédszolgabíró jelenlétében (T:198). A vizsgálóbíró és Egresi Nagy alügyész akkor még nem volt jelen.

szálakat felfejteni egyetlen irányból lehetett, a tutajosok kikérdezésével. A vizsgálóbíró a tutajosok után vetette magát, akik ekkor már a Tisza középső szakaszán csorogtak Szeged felé.

Szolnok környékén feltartóztatták, Nyíregyházára szállították és kihallgatták őket.[62] Mindegyikük tagadta, hogy tudna bármiféle hullaúsztatásról. Bary vizsgálóbíró 1882. július 4-én Csonkafüzesnél helyszíni szemlét tartott velük azon a helyen, ahol a holttestet kifogták. Itt a tutajosokat kikérdezte a holttest megtalálásának apróbb részleteiről is, majd Tiszalökön felvette a jegyzőkönyveket. A tutajosok a tiszalöki szolgabírói rezidencia kerti épületeiben éjszakáztak. Másnap, július 5-én, az úszó holttestet először megpillantó Csepkanics Jura, és a Csepkaniccsal egy tutajon szolgáló Matej Ignác kivételével, a többi tutajost visszaszállították Nyíregyházára. Úgy tűnt, ez a két gyanúsított tudhat többet is a hullaúsztatásról, így őket részletesebben ki akarták hallgatni. Csepkanics végig tagadott, és később egy-két bizonyíték arra mutatott, hogy bántalmazták a kihallgatás során. A jég Matej Ignácnál tört meg. Ő részletes vallomást tett arra, hogy Herskó Dávid, a tutajkaraván vezetője Tárkánynál vett át egy holttestet egy izraelita személytől, melyet a tutaja alá kötözött, és azt így úsztatta le egészen Tiszadadáig. Ezzel a vallomással a hullaúsztatás történetének középpontjába Herskó Dávid, a tutajkaraván sáfárja került (ő volt az egyetlen izraelita a tutajosok között).

Másnap Herskót kiszállították Nyíregyházáról Tiszalökre, ahol szembesítették Matejjel, és újra kihallgatták. A kihallgatás eredményeként Herskó beismerte a hullaúsztatást, és lényegében Matejjel azonos történetet adott elő. Herskó vallomása egy vajnági izraelitát vont be az ügybe, Smilovics Jankelt, aki egy másik tutajkaraván vezetője volt. Ő szervezte be Herskót, és adta át Herskónak a holttestet Tárkánynál, ahol a tutajok több napra kikötöttek. Smilovicsot július 7-én Técsőn őrizetbe is vették, de kezdetben tagadott, csak július 15-én, Nyíregyházán kezdett el részletesen vallani. Herskóhoz hasonlóan mondta el a történteket. Smilovics később több alkalommal is megerősítette a hullaúsztatást, és a törvényszék tanácsa előtt hitelesítették a vallomását csakúgy, mint Herskóét vagy Matejét. Mindent összevetve, a hullaúsztatásra nézve így három – egymással nagyrészt összhangban lévő – beismerő vallomás állt a vizsgálóbíró rendelkezésére. Matejen, Herskón és Smilovicson kívül más már nem vallott erre. Az előnyomozati szak végére, a három vallomás alapján a következő történet kerekedett ki (később a vádnak is körülbelül így vált részévé).

Mendelovics Nisza, vajnági lakos megbízásából, Vogel Amsel fehéregyházi izraelita Kerecsenyben megbízta az ott veszteglő Smilovicsot, aki egy tutajkaravánnal tartott Csongrád felé, hogy egy holttestet szállítson le Tiszaeszlárig.

[62] A tutajosok legnagyobbrészt ruszinok voltak, magyarul nem, vagy alig tudtak, így a kihallgatásuk tolmács segítségével történt. (Az eljárásban időnként „rusznyákoknak", gyakran oláhoknak is nevezték őket). Neveiknek többféle írásmódjuk volt, attól függően, hogy az eredeti szláv helyesíráshoz vagy a magyar kiejtéshez közelített, esetleg (a keresztnévnél) magyar fordítást tükrözött. Egyazon személy neve több változatban is szerepel az eljárás különböző irataiban, néha nehezen azonosíthatóan. Én egy-egy, gyakrabban használt változatot kiválasztottam, és azt alkalmazom végig.

Ezért 500 forintot ajánlott fel, amiből 80 forintot rögtön ki is fizetett. Smilovics tutajainak még hosszabb ideig Kerecsenyben kellett maradnia, így megígérte, hogy maga helyett valaki mást bíz meg a feladattal. Ebből a célból a Kerecsenyben kikötő Herskót környékezte meg, aki régi ismerőse volt. Ő 120 forintért vállalta a holttest elszállítását. Előlegbe 56 forintot kapott Smilovicstól. Abban maradtak, hogy a holttestet Tárkány környékén veszi át. Smilovicsnak két eszlári izraelita adott át egy ingbe öltöztetett női holttestet a szentmártoni (Tisza-Szent-Márton) révnél, majd Kistárkány és Nagytárkány között ő továbbadta Herskónak. A megbízás arra vonatkozott, hogy a holttestet később fel kell öltöztetni abba a ruhába, melyet majd Tiszaeszlár környékén adnak át nekik, és az így felöltöztetett holttestet Eszlár alatt el kell engedni a folyóban. Matej ekkor még nem tudott az egészről, de észrevette Herskó gyanús viselkedését, miután az átvette a holttestet. Így a sáfár őt is beavatta, és pénzt ígért neki, ha segít. Herskó karavánjában más tutajos nem tudott az ügyről.

Smilovicsékkal szemben Vogel Amsel – egyébként Smilovics régi ismerőse, akit Máramaros-szigeten tartóztattak le – végig tagadott. Arra panaszkodott, hogy egyszer veréssel akarták vallomásra bírni, amikor július 20-án Tiszalökön hallgatták ki. Mendeloviccsal, aki korábban Smilovics sógora volt (T:133), szintén nem értek el eredményt. Vogel Amsel végül gyanúsított, majd vádlott lett, Mendelovics ellen közvetlen bizonyíték híján megszűnt az eljárás. Az ő szerepéről a beismerő vallomást tevő Smilovics csak hallomásból tudott.

Az egész történet kulcskérdése a tiszaeszlári kapcsolat volt. Két szál vezetett Tiszaeszlár irányába. Egyfelől, állítólag két eszlári izraelita szállította a holttestet Smilovicsnak. Másfelől 1882. június 16-án péntek este az Eszlárral szembeni tiszaladányi füzesben egy izraelita asszony adta át azokat a ruhákat az ott kikötő Herskónak, melyekbe aztán a holttestet beöltöztették. Ennek az asszonynak a kiléte sosem derült ki. Herskó és Matej bizonyossággal nem ismerte fel, kitől vették át a ruhát. A gyanú egy eszlári boltos felesége, Groszberg Leóné felé terelődött, de ellene a vádemeléshez nem gyűlt össze elég terhelő adat. A holttestet szállító két eszlári izraelita azonosítására a vizsgálóbíró és az alügyész eljárást folytatott le 1882. július 17-én, hétfőn az eszlári községházán. A Smilovics leírásához valamennyire is hasonlító helyi izraelita férfiakat előállíttatták (körülbelül húszan lehettek), és a községháza udvarán felsorakoztatták őket. Smilovics Grosz Mártont és Klein Ignácot azonosította azon személyekként, akiktől átvette a holttestet a szentmártoni révnél. Grosz és Klein végig tagadta, hogy részt vettek volna ilyesmiben. Az előnyomozás végére, tehát körvonalazódott a tiszaeszlári kapcsolat is, bár ez igen bizonytalan alapokon állt.

Szaporodó nehézségek a vizsgálati eljárásban

1882. július végén az volt a legfontosabb kérdés, hogy az előnyomozati szakban összegyűlt adatok alapján elrendelhető-e a vizsgálat, azaz folytatható-e az eljárás. A gyanú alapját képező történet különböző elemeit támogatták ugyan lényeges bizonyítékok, de ezek könnyen megroppanhattak, elsodorván az egész

ügyet. Különösen így volt ez Solymosi Eszter eltűnésével kapcsolatban, hiszen Scharf Móric vallomása jóformán magában állt, azt néhány körülmény csak közvetetten erősítette. A dadai holttestnél az orvosszakértői vélemény és a tanúk nyilatkozatai már komoly súllyal rendelkeztek, de a hullaúsztatás történetén még nagy lyukak voltak. Könnyen széteshetett, ha cáfoló adatok kerülnek a felszínre, például valamelyik gyanúsított alibit tud igazolni. Ráadásul nehéznek tűnt az elképzelést hihetővé tenni, ha a holttest kiléte vagy eredete homályban marad. Később látható, hogy a hullaúsztatás fenti története a tárgyalásig már nem erősödött, sőt bizonyos tekintetben gyengült. A vizsgálóbíró végül július 29-én befejezte az előnyomozást, és elrendelte a vizsgálatot.[63]

A küzdelem addig egyoldalú volt. A vizsgálóbíró meglehetősen nagy szabadsággal rendelkezett, hogy a történteket feltárja és a formálódó gyanút megalapozza. A védelemnek különösebb jogai nem voltak az előnyomozati szakban. A védők nem vehettek részt az eljárási cselekményeknél, nem ismerhették meg a jegyzőkönyveket – lényegében nem is tudták, hogy milyen terhelő adatok állnak a vizsgálóbíró rendelkezésére. A gyanúsítottak védelme még nem is állt fel. Egy nyíregyházi ügyvéd, Heumann Ignác járt el érdekükben, de a kezét az eljárási szabályok megkötötték. Az ügyészség, Egresi Nagy László alügyész személyében teljes mértékben együttműködött a vizsgálóbíróval.[64] Bary és az alügyész a kihallgatásokat nagyrészt együtt tartották, a szemléken együtt vettek részt, és különösebb konfliktusuk az előnyomozati szak végéig nem volt. A budapesti főügyészség rajta tartotta a szemét az eljáráson, ezt mutatta Székely Ferenc főügyészhelyettes ellenőrző útja. Az újságok hírei és álhírei okozhattak elsősorban zavart a nyomozásban, de a hírlapok által összegyűjtött információk és közvetített hírek – a közvélemény erejénél fogva – ellenőrzést jelentettek a vizsgálóbíró tevékenysége felett.

Mire az előnyomozás befejeződött, a vizsgálóbíró látószögéből nézve ez a helyzet alapvetően megváltozott. Egyfelől az ügyészség egyre komolyabb ellentétbe került a vizsgálóbíróval, sőt az egész nyíregyházi törvényszékkel, amely a további vizsgálatot elnehezítette. Másfelől a gyanúsítottak mellett felállt egy olyan védelem, melynek országos hírű ügyvédek is tagjai voltak. Vezetője, Eötvös Károly szívós, konok küzdelmet kezdett a vizsgálóbíró, a vármegyei igazgatás, majd később a vád ellen, melyben minden rendelkezésre álló eszközt és befolyást bevetett. A következő hónapok kérdésévé az vált, erősödik-e a gyanú olyan mértékben, hogy az konkrét váddá érlelődjön.

Az előnyomozás legvégén Bary és Egresi Nagy kapcsolata megromlott. Ennek kiváltó oka az volt, hogy Bary 1882. július 25-én este 11 órakor ellenőrzés végett, az alügyész tudomása nélkül ment be az ügyészségi felügyelet alatt álló

[63] A vizsgálatot elrendelő végzésre lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 683.

[64] Egresi Nagy László főnöke, Both Menyhért nyíregyházi királyi ügyész volt. Ő 1882. június 3-án Timáron öngyilkos lett, hivatali pénzügyi elszámolási gondok miatt főbe lőtte magát, lásd pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/154. (június 6.) 4. A királyi ügyész közvetlenül addig sem vett részt az ügyben, a halála nem változtatott a vizsgálóbíró és az ügyészség viszonyán.

nyíregyházi fogházba, ahol mintegy tíz percet tartózkodott. Az alügyész ettől eltiltotta a vizsgálóbírót, egyben visszavonta az őrt a vizsgálóbíró lakásától.[65] Ez jogértelmezési vita volt a vizsgálóbíró hatáskörét illetően, de személyi konfliktus is lett belőle, még minisztériumi vizsgálat is indult.[66]

A budapesti főügyészség úgy láthatta, eljött az idő, hogy közvetlenül beavatkozzon az ügybe, mely egyre inkább sodródott a gyanúsítottak elleni vádemelés irányába. A vizsgálóbíróval keletkezett konfliktus nyomán az alügyészt 1882. augusztus végén áthelyezték (Bary 1933, 259).[67] Barynak komoly szerepe volt abban, hogy ez az ellentét kirobbant. Valószínűleg nem látta át, hogy az őt támogató alügyész áthelyezése után már nem számíthat a vizsgálat során az ügyészség együttműködésére. A törvényszék és az ügyészség között az ellentét az ügy egész megítélését illetően állandósult.

Kozma Sándor budapesti királyi főügyész nem hitt a gyanúsítottak ellen formálódó gyanúban. Erre az eljárás során többször utalt. Növekvő gyanakvással figyelte az ügy alakulását. Végül magához vonta az ügyet a nyíregyházi királyi ügyészségtől, vállalva a konfliktust az ezt ellenző Pauler Tivadar igazságügy-miniszterrel is.[68] 1882. szeptember elején Egresi Nagy helyett az ügy vitelére Havas Imre budapesti ügyészt küldte Nyíregyházára, aki a budapesti törvényszék mellett volt közvádló. Havas elkezdte kutatni a bizonyítékok (a tanúvallomások) megalapozottságát, és különös figyelmet szentelt azoknak a jeleknek, melyek az eljárásban kényszer alkalmazására utaltak. Vizsgálta a tutajosok (Matej, Csepkanics stb.) tiszalöki vallomástételének körülményeit. A vizsgálat azzal zárult, hogy a feltárt szabálytalanságok miatt fegyelmi eljárást indítványozott a vizsgálóbíró ellen (az eljárás meg is indult).

Időközben a védelem is felállt a gyanúsítottak oldalán. Már a nyár elején látszott, hogy az országos, majd nemzetközi jelentőséget kapó perben csak befolyásos, nagynevű jogászok tudják igazán hatékonyan képviselni a gyanúsítottak ügyét. A tét egyre nagyobb lett, egyre komolyabb társadalmi erők feszültek egymásnak. A gyanúsított izraelitákat felkarolta az Izraeliták Országos Irodája (neológ irányzat), mely az eljárásban az egész magyarországi zsidóságot fenyegető veszélyt látott. Az Iroda kereste meg ajánlatával Eötvös Károlyt.[69] Ő elő-

[65] Az őrzésnek volt indoka, mert Bary sok hivatalos iratot otthon tartott. Sajtóhírek szóltak például arról, hogy 1882. július 16-án este négy ismeretlen be akart törni Bary nyíregyházi lakásába, de a zajra odasietők kocsis elijesztette őket, *Függetlenség*, 1882/197. (július 18.) 2.

[66] Berczelly miniszteri tanácsos járt el a vitában, *Ellenőr*, 1882/417/E. (augusztus 19.) 2. Egresi Nagy egy nyilatkozata szerint felsőbb utasításra járt el az intézkedésnél, Kozma főügyész később jóvá is hagyta az alügyész lépését. A konfliktus részleteire lásd *Ellenőr*, 1882/399/E. (augusztus 9.) 2.; és 1882/432/E. (augusztus 28.) 1–2.

[67] Egresi Nagy álláspontját az ügyről részletesen közli a *Pesti Hirlap*, 1882/250. (szeptember 11.) 3.

[68] A királyi főügyésznek teljes irányítási joga volt a főügyészség alá tartozó királyi ügyészségek munkájában, Máthé 1982, 157.

[69] Voltak hírek, hogy az izraelita képviselet először Polónyi Gézát, ügyvéd-politikust, későbbi igazságügy-minisztert (1848–1920) kívánta a védelemmel megbízni, de a felek a feltételekben nem tudtak megegyezni, *Függetlenség*, 1882/176. (június 27.) 2.

ször június 18-án elutazott Nyíregyházára beszélni Scharf Móriccal, majd ennek nyomán elvállalta a védelmet. Aligha volt egyszerű döntés – többen óvták is a megbízás elvállalásától –, hiszen a közvéleményt mélyen megosztó ügyben az állandó szereplés elkerülhetetlenül népszerűségének megkopásához vezetett.[70] A gyanúsítottakat addig képviselő nyíregyházi ügyvédet, Heumann Ignácot maga mellé vette, és kiválasztotta azokat is, akikkel a védelem kidolgozását megkezdte. Az egyik, az országosan ismert Funták Sándor, jelentős politikai múlttal bíró neves fővárosi ügyvéd volt, a másik Horánszky Nándor, országgyűlési képviselő és egyben ügyvéd, aki később a kereskedelmi miniszterségig vitte. Bár Eötvös a tárgyaláson formálisan csak három vádlott képviseletét látta el, ténylegesen ő volt a védelem irányítója, vagy – ahogy egyik védőtársa írta később –, a „védelem hátgerince" (Székely 1996, 90).[71]

Eötvös nem egyszerűen ügyvéd volt, hanem a korabeli befolyásos közéleti ember mintája. Politikus is, hosszú ideig – a tiszaeszlári ügy alatt is – országgyűlési képviselő. Egy időben újságíró volt a *Pesti Napló*nál, majd az *Egyetértés* nevű lapnál, ahol befolyásos vezércikkeket írt. Eszméivel, állásfoglalásaival, megnyilvánulásaival lassan a dualista korszak első felére jellemző nemzeti szabadelvű eszmék emblematikus alakjává vált. Mindehhez ravasz és sikeres ügyvédként később Budapest egyik legnagyobb ügyvédi irodáját építette ki. Magas politikai kapcsolatok, a közvélemény befolyásolásának képessége, jogi szakmai tudás: aligha lehetett jobb választást elképzelni az országos izraelita képviselet szemszögéből. Ennek megvolt az ára: akkora összeget bocsátottak Eötvös rendelkezésére a védelem megszervezése céljából, amennyit valószínűleg a vádlottak életükben összesen nem kerestek meg.

Eötvös, aki 1882. július közepétől már sok időt töltött Nyíregyházán, a formálódó vádat a legérzékenyebb részén próbálta támadni: a dadai holttest azonosságának kérdésében. Ha bizonyítható, hogy a holttest Solymosi Eszteré, akkor megdől Scharf Móric vallomása, és a hullaúsztatás elmélete értelmetlenné válik. Az azonosítási eljárásban tett tanúvallomásokkal egyelőre nem tudott mit kezdeni, de elkezdte gyűjteni és gyűjtetni az adatokat az azonosítási eljárás, valamint a halottszemle körülményeivel kapcsolatban. Az 1882. július 20-i bírósági beadványában kérte, hogy adják ki a részére a dadai holttest szakértői vizsgálatáról készült jegyzőkönyvet, valamint az orvosszakértői véleményt. (Az eljárási szabályok szerint, az iratokat a védők csak a vizsgálat befejezése után

[70] Az 1884-ben induló új országgyűlési ciklusban nem választották meg képviselőnek.

[71] Eötvös annak idején nem ismerte el, hogy az országos izraelita képviselet volt a megbízó. Ő, Funták és Horánszky egy, a *Függetlenség*ben megjelent hírre válaszul, külön nyilatkozatban adták tudtul, hogy ők az izraelita központi iroda tagjaival nem is érintkeztek, és nem az iroda bízta meg őket, hanem 1882. június 30-án a vádlottak feleségei. A nyilatkozat szövegére lásd *Ellenőr*, 1882/329. (július 3.) 1.; *A Hon*, 1882/181/R. (július 3.) 1. A *Függetlenség* válasza a nyilatkozatra megtalálható *Függetlenség*, 1882/182. (július 3.) 2. Eötvös egyértelműen és nyilvánosan csak az eljárás befejeződése után ismerte el, hogy a tényleges, a védelem költségeit fedező megbízó az Izraeliták Országos Irodája volt.

kaphatták meg.)[72] A vizsgálóbíró, megelőzendő a vádat, hogy valami titkolnivalója lenne, eltért az eljárási szabályoktól, és augusztusban kiadta az ügyvédnek a kért iratokat. Eötvös ezek birtokában készítette elő a támadását a szabolcsi orvosszakértők véleménye ellen.

Eötvös egy másik fontos ponton is támadott. Megpróbálta elérni a koronatanú, Scharf Móric vármegyei felügyeletének, egyben elszigetelésének megszüntetését, és egy budapesti intézetben történő elhelyezését.[73] Ez a kísérlete nem sikerült, pedig a törvényszékkel ellentétbe kerülő ügyészség a kezére játszott. Kozma Sándor utasítására az ügyészség a felügyelete alatt álló fogházban 1882. augusztus végén megszüntette a fiúnak mint tanúnak az őrzését. Móric azonban nem került vissza Tiszaeszlárra. Ezt ő maga sem akarta, mert félt a helyi izraeliták haragjától. A Szabolcs megyei alispán mint megyei gyámhatóság Henter Antal vármegyei várnagy felügyeletére bízta, és annak családjánál helyezte el, a megyeháza udvarán lévő lakásukban. Így Móric 1882. augusztus 23-án átvonult a fogházból a megyeházára. Ott szó szerint a vármegye falai védték a befolyásolástól – legalábbis attól, ami a gyanúsítottak mögött állók részéről jöhetett volna. A belügyminiszter elutasította Eötvös beadványát a fiú felügyeletének megváltoztatására, és Móric elhelyezését a végtárgyalás befejezéséig már nem változtatták meg.[74] Móric az elsőfokú ítélet kihirdetéséig, csaknem egy évig, Henter várnagy családjával élt.[75]

Szeptember első felében a vizsgálóbíró ismét kihallgatta a fontosabb tanúkat, tisztázott több részletet az utóbb felszínre került adatok fényében. Augusztus legvégén rögtön Smiloviccsal kellett kezdenie, mert a hullaúsztatás elmélete időközben megroppant. Még július legvégén, az előnyomozati szak lezárásakor, a két kulcsszereplőt, Herskót és Matej Ignácot szabadlábra helyezték, nyilvánvalóan részletes beismerő vallomásukra tekintettel. Ők ketten, valamint harmadikként Csepkanics Jura, augusztus 22-én Huszton, az elöljáróságon jegyzőkönyvbe mondták, hogy őket július elején Tiszalökön bántalmazással vették rá a vallomástételre. Egyben Herskó és Matej vissza is vonta a vallomását (Csepkanics soha nem tett beismerő vallomást). E meghallgatás különös körül-

[72] Két beadványról volt szó, szó szerint közölte az *Ellenőr*, 1882/369/E. (július 24.) 2. és *A Hon*, 1882/203/R. (július 25.) 2.

[73] Móric budapesti elhelyezésére irányuló részletes beadványát Scharf József, Scharf Józsefné és Feuermann Sára (Móric nagymamája) nevében írta, áttekintve az addigi vizsgálatot, összefoglalva a kifogásait. A beadvány szövegére lásd *Pesti Hirlap*, 1882/240. (szeptember 1.) Melléklet 1–3.

[74] Eötvösnek Scharf Józseftől nem volt meghatalmazása, csak a nagymamától. A templomszolga kijelentette a Megyery törvényszéki bíró előtti, 1882. szeptember 4-i kihallgatásán, hogy ő nem adott ilyesmire megbízást senkinek, és nem egyezik bele Móric budapesti elhelyezésébe, inkább maradjon a fiú Nyíregyházán. Így Eötvös folyamodványát a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877:XX. t. cz. 15. és 23. §-ai alapján elutasították (az atyai hatalomról szóló rendelkezések); lásd *Pesti Hirlap*, 1882/250. (szeptember 11.) 3.

[75] Móric ellátásához Pálffy János gróf havi negyven forinttal járult hozzá 1882. szeptembertől, ezzel az összeggel Zoltán alispán el is számolt. Az elszámolásra lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 142–144.

mények között zajlott le, és a végtárgyaláson Matej tagadta is, hogy ő Huszton visszavonta volna a hullaúsztatásra vonatkozó vallomását. Ekkor azonban úgy nézett ki, hogy a hullaúsztatást alátámasztó három vallomásból csak egy, Smilovicsé maradt meg, aki továbbra is vizsgálati fogságban volt.

Mindez jól mutatja a vizsgálóbíró által felépített ügy gyengeségeit. Az döntően néhány tanúvallomáson alapult. Ezeket ugyan erősítették közvetett gyanújelek, azonban tárgyi bizonyítékok hiányában minden attól függött, hogy a tanúk fenntartják-e vagy éppen visszavonják a vallomásukat. Az akkori büntetőeljárásban a vizsgálat során tett vallomások kisebb szerepet játszottak, mint manapság. A bíróság döntését alapvetően csak az előtte bemutatott bizonyítékokra építhette, így minden azon múlt, hogy a kulcsfontosságú szereplők a tárgyaláson hajlandóak-e ugyanazt elmondani, amit a vizsgálat során (Székács 1887, 39). Ez magyarázza, miért volt olyan fontos a perben részt vevő feleknek a tanúk „megóvása" az ellenfél befolyásolásától.

Egy tanú hiába erősítette meg a vallomását többször is a vizsgálat során, ha azt a tárgyalásig vagy a tárgyaláson visszavonta, és a visszavonást egyébként ésszerűen megokolta. Például Herskó Dávid, a tutajkaraván vezetője, beismerte a július 6-án tett tiszalöki vallomásában a hullaúsztatást. Az elmondottakat a július 14-i, a július 29-i és július 30-i nyíregyházi kihallgatásain is megerősítette, a törvényszék egy tanácsa előtt hitelesítette is, újabb és újabb részletekkel kiegészítve azokat. A vallomás azonban a vád számára alapvetően használhatatlanná vált, miután azt augusztus 22-én Huszton visszavonta, arra hivatkozva, hogy őt Tiszalökön bántalmazták a vallomástételnél. Herskó a huszti nyilatkozatától kezdve végig tagadott. A visszavont vallomást bizonyítékként elvileg tekintetbe vehette a bíróság, és mérlegelhette bizonyító erejét a visszavonás körülményei és indokai függvényében. Az akkori gyakorlatban azonban a bűnösség megállapításánál rendszerint már döntő szerepet nem kaphatott, legfeljebb járulékosan, más egybecsengő bizonyíték bizonyító erejét növelhette.

1882. augusztus végére a vizsgálóbíró számára egyedül Smilovics vallomása maradt a hullaúsztatással kapcsolatban. Smilovics szűk fél év múlva, 1883 januárjában vonta vissza korábbi vallomásait, és tagadott később a tárgyaláson is. A hullaúsztatás elméletét így az mentette valamelyest, hogy Matej Ignác később mégis maradt a korábbi, beismerő vallomásánál, és a tárgyaláson tanúként fenntartotta azt.[76]

Úgy tűnik, Bary vizsgálóbíró alkalomadtán úgy ösztönözte a vallomások fenntartását, hogy a vádbeli cselekményekben kisebb mértékben érintett, de feltáró vallomást tevő személyt nem gyanúsította meg vagy kivette a gyanúsítottak közül. Például 1882. július legvégén azért szüntette meg Herskó és Matej letartóztatását, mert semmi gyanúok nem mutatott arra, hogy tudták volna, a holttest szállítása egy bűncselekmény palástolására és a hatóságok félrevezetésére szolgált (Bary 1933, 320). Ennek ellenére, a beismerő vallomását visszavonó

[76] A hullaúsztatást tárgyi bizonyítékként erősítette Smilovicsnak a fogházban írt levele is; erre később térek ki.

Herskó aztán vádlott lett. A beismerő vallomását fenntartó Matej továbbra is csak tanúként szerepelt az ügyben.[77]

A vizsgálóbíró által felépített ügy, ha nehézségekkel is, a vizsgálat végéig többé-kevésbé egyben maradt. Az alaptörténet vonatkozásában Scharf Móric kitartott kulcsfontosságú vallomása mellett, azt néhány bizonyíték és körülmény közvetve támogatta. A dadai holttest negatív azonosítása (ti., hogy az nem Eszteré) látszólag szilárdan állt. A hullaúsztatás elméletén nem sikerült eltüntetni vagy szűkíteni az előnyomozati szakból maradt tekintélyes lyukakat. Az elmélet egészében is megingott, de Matej – és ekkor még Smilovics – vallomása a felszínen tartotta. Összességében, a vizsgálat nem erősítette tovább az előnyomozás során kialakult gyanút, tehát a vizsgálóbíró szemszögéből előrehaladás aligha történt az ügyben. Bary végül október közepén még egyszer kihallgatta a gyanúsítottakat, különösebb eredmény nélkül, és 1882. október 22-én lezárta a vizsgálatot. Az ügy anyagát átadta az ügyészségnek, hogy az döntsön, kíván-e vádindítványt tenni az ügyben. Ezzel az ügy átmenetileg kikerült a nyíregyházi törvényszék irányítása alól.

Küzdelem a tiszadadai holttestért

A védelem alapvető érdeke az volt, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré legyen, hiszen a holttesten nem voltak olyan nyomok, melyek Scharf Móric vallomásából következtek volna, például vágás a nyakon. Ez halomra döntené a vizsgálat során felépített ügy bizonyítékait, és tehető mögé olyan magyarázat, hogy a lány 1882. április 1-jén a Tiszába ölte magát. Az öngyilkosság elméletét ekkor már megszellőztette néhány lap, és az a lány meggyilkolásával szemben kínált egy versengő magyarázatot. Az orvosszakértők megfigyelései és következtetései azonban nem arra utaltak, hogy a dadai holttest április 1-jétől június 18-ig, azaz 78 napig végig vízben lett volna, és a halál okaként sem vízbefulladást állapítottak meg.

Három orvosszakértő leletén és véleményén, valamint számos tanú vallomásán alapult az a következtetés, hogy a tiszadadai holttest nem Solymosi Eszteré. Eötvös látta, hosszú út vezet addig, amíg meg tudja ingatni a vizsgálat adatait. Az orvosszakértői véleménnyel kezdte, melyet idő előtt megkapott a törvényszéktől. Olyan nagy tekintélyű szakértő kellett, aki fogást találhat az abban leírtakon. Először kétséget kellett kelteni a véleménnyel szemben, rá kellett mutatni a hiányosságokra és az ellentmondásokra. Aztán el kellett érni a holttest exhumálását (kihantolását), hogy a maradványokból további adatokat lehessen nyerni, melyek utalhatnak a holttest és Eszter azonosságára. E menet-

[77] Herskó az előnyomozást lezáró végzésben nem szerepelt a gyanúsítottak között. Stipta szerint Herskóval szemben Matej azért úszta meg a vádemelést, mert ő keresztény volt (Stipta 2012, 26). Ez csak feltételezés, és nem látszik, min alapul. Herskóval ellentétben Matej fenntartotta a hullaúsztatásra vonatkozó vallomását, feltehetően ezért nem került vád alá, Scharf Mórichoz hasonlóan.

rend szerint lehetett elvileg a vádlottak javára fordítani a dolgok állását ebben a központi jelentőségű kérdésben.[78]

Eötvös először tekintélyes summáért, 1000 forintért magánszakértőt fogadott, Kovács József egyetemi tanárt, aki a budapesti orvosi egyetem sebészprofesszora volt.[79] Nem tudni, hogy ő milyen mélyen értett a törvényszéki orvostanhoz (ma igazságügyi orvostannak hívják) vagy a kórbonctanhoz. Elsősorban e tudományok szükségeltettek a holttest által felvetett kérdések megválaszolásához. Az általános orvostudományi és anatómiai ismeretei azonban jó alapot jelenthettek az induláshoz.[80] Eötvös és Kovács azt a munkamódszert alakították ki, hogy hétköznap délutánonként, tíz alkalommal leültek két-két órára, és az ügyvéd felvetéseire, kérdéseire az orvos válaszolt. A konzultációkat 1882. szeptember 20-a körül kezdték meg (Eötvös III/22). Nyilván voltak olyan kérdések melyek specialistát igényeltek, így a professzor szükség esetén bevonta a konzultációkba Babes Viktort. Ő nagy tapasztalattal bírt a vízihullák jellemzőiről, tüneteiről. Fiatal kora ellenére – huszonnyolc éves volt ekkor – már magántanári képesítést szerzett.[81] A kórbonctani tanszéken dolgozott Scheuthauer Gusztáv professzor irányítása alatt, akit később szakértőként rendeltek ki a perben.

A konzultációk összegzését és eredményeit Kovács József egy részletes véleményben foglalta össze 1882. október elején. Ebben számot vetett a tiszadadai holttest vizsgálatáról készült jegyzőkönyvek hiányosságaival, valamint az orvosszakértői vélemény aggályos következtetéseivel. Kimutatta, hogy a holttest exhumálásával és kiegészítő vizsgálatával milyen új adatokhoz lehetne jutni. Erre a magánszakértői összefoglalóra alapozott Eötvös, amikor elkezdett egy nagy beadványt összeállítani a nyíregyházi törvényszék számára, kérve a tiszadadai holttest exhumálását és kiegészítő vizsgálatát.

Kovács professzor összefoglalója aligha döntötte meg a szabolcsi orvosszakértők véleményében foglaltakat. A tárgyaláson Szalay Károly ügyvéd, aki a magánvádlóként fellépő Solymosi Jánosnét képviselvén a vád oldalán állt, úgy értelmezte Kovács összefoglalóját, mint amely „igen nagy részben" elfogadja az ügyben született orvosszakértői véleményt (T:401). Ezt aztán Eötvös nem győzte a viszonválaszában cáfolni. Kovács véleménye egy fontos lépés volt a védelem stratégiájában, de önmagában nem ért sokat. A holttest újabb vizsgálata nélkül csekélyek lehettek a védelem esélyei annak valószínűsítésére, hogy Solymosi Eszter maradványairól van szó. Így Eötvös igen gondosan dolgozott a beadványán, mellyel november elejére el is készült, és 1882. november 11-én

[78] Eötvös részletesen leírja a könyvében, hogy miképpen sikerült elérnie a tiszadadai holttest exhumálását (III/20–31).

[79] Ő alkalmazta Magyarországon az elsők között a sebészeti fertőtlenítést Semmelweis iránymutatásait követve (Fazekas 2003, 51).

[80] Ekkor már ráadásul a Törvényszéki Orvosi Államvizsgálati Bizottság elnöke volt (Varga 1964, 169).

[81] Később Franciaországban Pasteur mellett tanult, 1886-ban megírta az első magyar bakteriológiai tankönyvet, majd két évre rá a bukaresti egyetemen a kórbonctan professzorának nevezték ki (Fazekas 2003, 52).

benyújtotta azt a törvényszékre, csatolva mellé Kovács József magánszakértői véleményét.[82]

Bár az indítvány a tiszadadai holttest kihantolására irányult, ezzel összefüggésben az eljárás minden állítólagos hiányosságát sorra vette. Ahogy szokták mondani, mindenre lőtt, ami mozgott. Eljárási szempontból felhozta a szabolcsi orvosszakértők megfelelő képzettségének hiányát, a halottszemle és a jegyzőkönyvezés hiányosságait, utalt a felismerési tanúk befolyásoltságára. Érdemben támadta az orvosszakértői véleményt is, annak alaptalannak vélt következtetései miatt.

Eötvös nem hagyatkozott pusztán a beadványban leírtak meggyőző erejére. Feltételezhetően ki akarta tenni a törvényszéket a közvélemény nyomásának is, nehogy elutasítsa a holttest újabb vizsgálatát. Így a beadványt óriási körítéssel tálalta a közvélemény felé. Két országos hírlapnak összesen 800 forintot fizetett azért, hogy a terjedelmes beadványt közzétegyék (Eötvös III/216). Ez mellékesen önreklámnak is kiváló volt. Nem tudhatjuk, hogy hány olvasó olvasta el figyelmesen a hosszú szöveget az elejétől a végéig. Az átlagolvasó azonban érzékelhette: a védelem – már csak a beadvány hosszából ítélve is – kiválóan végzi a munkáját, és valami probléma csak lehet azzal az orvosszakértői véleménnyel. Így a törvényszék nem teheti meg, hogy az igazság kiderítésének útjába álljon az exhumálásra vonatkozó kérelem megtagadásával. Eötvös kétségtelenül értette, hogyan kell a közvéleményt befolyásolni.[83]

A védelem lépéseivel párhuzamosan, egy másik irányból is megkérdőjelezték a szabolcsi orvosszakértők véleményét. 1882. november elején, Budapesten megjelent nyomtatásban egy cáfoló, rövid könyvecske egy bizonyos Dr. Gladius álnevű szerzőtől (Gladius 1882). A munka elemzi az orvosszakértői véleményt, és rámutat néhány hiányosságára, valamint tévesnek gondolt következtetésére. A szerző elsősorban a kórbonctan körébe tartozó érveket használt, és feltűnően tartózkodott például az anatómiai kérdések tárgyalásától. Pedig a tiszadadai holttest esetében az elhunyt, tizenéves lány *életkorára* elsősorban a csontozat fejlettségéből lehetett következtetni.[84]

Tudomásom szerint máig sem derült ki, hogy ki rejtőzött a szerzői álnév mögé. A szerző királyi törvényszéki orvosnak jelölte magát. A jelentős tudást tükröző, de egy-két nyilvánvalóan alaptalan következtetést tartalmazó és egyes adatokat tendenciózusan tálaló munka budapesti orvosegyetemi berkekben születhetett. Sándor Iván szerint az álnév mögött Belky János budapesti egye-

[82] A beadvány szövegére lásd *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1–4. Mikszáth úgy látta, hogy ez a beadvány Eötvöst kétségkívül az „egyik legnagyobb magyar ügyvéddé emelte" (Mikszáth 1972, 186).

[83] A beadványt héber betűkkel külön is kinyomtatták, hogy azok az izraeliták is el tudják olvasni, akik csak a héber betűket ismerték, *Egyenlőség*, 4. (1882. november 26.) 11. A *Budapesti Hirlap* viszont azt írta, hogy „ha a tisza-eszlári védő konzorcium kisebb apparátussal dolgoznék, működése rokonszenvesebb volna", 1882/335. (december 5.) 4.

[84] Somogyi Endre, az igazságügyi orvostan közelmúltbeli nagy szaktekintélye szerint, szakmai szempontból elismerésre méltó Gladius munkája (Somogyi 1982, 2945).

temi tanár „sejthető" (Sándor 1983, 123), ám nem osztja meg velünk, miért gondolja így. Én ezt a feltevést nem látom megalapozottnak. Gladius például feltűnően figyelmen kívül hagyta a felázásos hullajelenségek problémáit, melyek a tiszadadai holttest vízbenlétéből fakadtak. Belky, a törvényszéki orvostan professzora – aki később a dadai holttest ügyében kirendelt szakértőként járt el – ilyet nem tett volna. A szerző elsősorban kórbonctani ismeretekből jeleskedett.[85]

A szerző kiléte mellett az sem világos, hogy milyen célból jelentették meg Gladius munkáját, és ehhez a védelemnek vagy a megbízónak, az Izraeliták Országos Irodájának lehetett-e köze. A gyanút az kelti, hogy a könyvecske megjelenése és a védelem lépései időben feltűnően egybeestek, és hasonló célra irányultak. Gladius munkája elsősorban az orvosi szakmai közvélemény megnyerését szolgálhatta, a tudományos közlemények szigorúbb logikai rendjét követte, és nem öltött szélesebb közönségnek szóló, olvasmányos formát.[86] Úgy láttam, hogy Eötvös soha, sehol nem említette Gladius munkáját, még később a könyvében sem. Ez azért különös, mert háromkötetes műve a per különböző vonatkozásait igen részletesen – esetenként terjengősen – tárgyalja, beleértve a tiszadadai holttest azonosságával kapcsolatos orvosi kérdéseket is.[87]

Egy rövid ideig felvetődött annak a lehetősége, hogy hiábavalóak a védelem erőfeszítései a dadai holttest exhumálására. 1882. november 6-án ugyanis Csongrádnál, az annak északi részén fekvő Széchenyi-szigetnél, egy fiatal lány fej nélküli holttestét vetette ki a Tisza magából. Scharf Samu beszéde szerint a „magyar lány" fejét levágták, így kézenfekvő volt kapcsolatot keresni Eszter eltűnése és a csongrádi holttest között. A holttesten a csongrádi járásbíróság előzetes orvosi vizsgálatot végeztetett, de elutazott Csongrádra Megyery Géza nyíregyházi törvényszéki bíró és Havas Imre eljáró ügyész is. Az utolsó pillanatban az addig Budapesten tartózkodó Bary József is megérkezett.[88] A holttest orvosi vizsgálatát 1882. november 11-én délután végezte a csongrádi temető halottas kamrájában Scheuthauer Gusztáv budapesti professzor és Aigner Károly szegedi törvényszéki orvos. Segédeik Borsos és Bajniczer csongrádi orvosok voltak.[89] A vizsgálat már az életkornál fogva – legalább húszéves személy holt-

[85] Egy másik ötlet – Sándor Iván véleményének ismeretében – az volt, hogy a Gladius név mögött maga Eötvös állt (Handler 1980, 226; hasonlóan Rejtő 1992, 280). Nem látom, honnan jön ez, egy ilyen megoldásnak sok értelme nincs.

[86] Gladius munkájával kapcsolatban Sándor Iván misztifikál is. Szerinte annak példányai „rejtélyesen eltűntek", csak egyetlen példány maradt meg. Ez azt sugallja, mintha a mű valamilyen megdönthetetlen igazságot bizonyított volna, amit az antiszemita összeesküvés ki akart zárni a köztudatból. Nincs ilyesmiről szó. Gladius érdemben nem mondott többet vagy mást, mint amit két hónappal később, a kiegészítő szakvélemény elkészítésére felkért budapesti szakértők írtak le, majd mondtak el a végtárgyaláson.

[87] Reagáltak viszont a támadott szakértői véleményt készítő szabolcsi szakértők. Trajtler Soma a *Függetlenség* című lapban kívánta cáfolni a Gladius által leírtakat, *Függetlenség*, 1882/314. (november 13.) 2.

[88] *Szegedi Napló*, 1882/260. (november 11.) 2.

[89] *Szegedi Napló*, 1882/261. (november 12.) Melléklet 1.

teste volt – kizárta, hogy Solymosi Eszter holtteste lenne.[90] Ez a tragikus közjáték végül nem zökkentette ki az eljárást addigi menetéből.

A tiszadadai holttest exhumálását a védelemmel ekkor már szorosan együttműködő ügyészség is támogatta, és Eötvös beadványa végül célt ért. A nyíregyházi törvényszék elrendelte a tiszaeszlári katolikus temetőben eltemetett, ismeretlenként nyilvántartott holttest exhumálását, vizsgálatát és pótvélemény elkészítését. A budapesti királyi főügyészség indítványát elfogadva, a törvényszék a pótvélemény elkészítésére három budapesti szakértőt jelölt ki. Mindnyájan neves egyetemi tanárok, különböző, de egymást érintő orvosi területekről: Scheuthauer Gusztáv (kórszövettan, kórbonctan), Belky János (törvényszéki orvostan) és Mihálkovics Géza (anatómia). A törvényszék a pótvéleményben alapvetően egy kérdésre várt választ: a csontozat és a fogazat alapján állapítsák meg az elhunyt személy életkorát. Ez logikus volt, hiszen ekkorra a holttest már nagyrészt felbomlott, és használható adatot a csontozat tudott adni. A kérdést a főügyészség több kérdéssel kiegészítette. Ezzel lehetőséget adott a budapesti szakértőknek, hogy vizsgálatukat kiterjesszék, és az orvosszakértői alapvélemény egészét ténylegesen revízió alá vessék. Az eljárásnál vizsgálóbíróként nem Bary József, hanem a nyíregyházi törvényszék tekintélyes büntetőbírája – később 1885-től elnöke – Megyery Géza járt el.

A tiszadadai holttestet 1882. december 7-én a tiszaeszlári temetőben kiföldelték és megvizsgálták. A három budapesti szakértőn kívül jelen volt Megyery, jegyzőkönyvvezetőként Bary, Eötvös, Szeyffert Ede budapesti királyi főügyészhelyettes, aki Havas Imre után átvette az ügyészség részéről az ügyet. Megjelentek az eredeti szakvéleményt (alapvéleményt) adó helyi, szabolcsi szakértők is. A holttest vizsgálatánál szokatlan fejlemény is történt. A vizsgálat átfordult azonosítási eljárásba. A budapesti szakértők követelésére, és ennek nyomán Szeyffert főügyészhelyettes indítványára, ismét meghallgattak néhány tanút, hogy a holttest fogazatát vessék össze az Eszter fogazatára vonatkozó emlékeikkel. Ráadásul a szakértők ott helyben megvizsgálták Eszter testvéreinek, Zsófinak és Jánosnak a fogait, hogy felfedezhetők-e olyan rendellenességek, mint amilyenek a dadai holttest fogain észlelhetőek voltak (az alsó metszőfogak egymásra hajlottak).[91]

Utólag nehezen érthető, hogy a tapasztalt Megyery miért adott helyt ilyen indítványoknak.[92] Az eljárás a holttest vizsgálatáról, és nem azonosításról szólt. A szakértők feladata abban állt, hogy a megvizsgált holttest állapotából az elfogadott és igazolt általános tudományos tételek alkalmazásával következtetéseket vonjanak le, és válaszoljanak a feltett kérdésre az elhunyt életkorát tekintve. A szakértőknek semmi közük nem volt a tanúkhoz, és az azonosság kérdésé-

[90] *Pesti Hirlap*, 1882/313. (november 13.) Melléklet 2. A lány várandós is volt, a magzat körülbelül négyhónapos lehetett, *Szegedi Napló*, 1882/262. (november 14.) 3.

[91] A jegyzőkönyv megtalálható OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 555–556.

[92] A jegyzőkönyvben az szerepel, hogy „a közvádló megnyugtatására" engedélyezte (Bary 1933, 469). Az eljárás ilyen fordulatának korabeli kritikájára lásd pl. Ónody 1883, 253–254.

hez, hiszen az túlnyúlt szakmai kompetenciájukon. Nem a holttest és Solymosi Eszter azonosságáról kellett dönteniük. Ezt nem is tehették meg, korábban nem ismerték, nem vizsgálták az eltűnt lányt. Az azonosság kérdésének eldöntése, a tanúvallomások értékelése – az ügy egyéb, nem orvosi adatainak figyelembevételével – a törvényszék feladataihoz tartozott. A kihantolási eljárás furcsa fordulatai arra utaltak, hogy a budapesti szakértők jelentős szereptévesztésben voltak,[93] amit később a véleményük is alátámasztott.

Az exhumálási eljárást Bary részletesen ismertette a könyvében (Bary 1933, 459–482),[94] és egyben élénken panaszkodott a budapesti szakértők elfogultságára. Valóban furcsa látszatot kölcsönzött az eljárásnak, hogy a budapesti szakértők, Eötvös, valamint a főügyészhelyettes – noha volt más választási lehetőségük is – egyazon helyen szálltak meg, Lichtman Jakab kúriájában, aki az eszlári izraelita közösség egyik vezetője volt. Eötvös a könyvében aztán nem győzi magyarázni, miért rendeződött így a szállás. Lichtman Jakab már december 7-én délelőtt, Eszlárra érkezésükkor villásreggelivel várta a budapestieket (a nyíregyháziak még nem voltak ott).[95] Bár faluhelyen a szálláslehetőség szűkös volt, a kirendelt budapesti szakértők aligha fordítottak nagyobb figyelmet a függetlenség látszatának fenntartására. Mindebből nem szabad az ügy érdemére nézve következtetéseket levonni. A falusi lakosság azonban mindezt látta és tudta. A hírek szálltak, és az akkori izgatott hangulatban az ilyen apró körülmények is rossz érzéseket, indulatokat, elkeseredést szülhettek.

Érdemben sokkal fontosabb, hogy a budapesti szakértők húzták az időt a véleményük kialakítására. A holttest bel- és külvizsgálati jegyzőkönyve (állapotvizsgálat) még december 7-én éjszaka elkészült, mert Megyery vizsgálóbíró ragaszkodott hozzá.[96] Eredetileg úgy tervezték, hogy ott helyben lediktálják a következtetéseket tartalmazó pótvéleményt is. Először ezt a következő napra halasztották, mert a vizsgálat csak este ért véget. Utána arra hivatkoztak, hogy a holttestet felszállítanák Budapestre, mert hosszabb vizsgálatot, vízben való áztatást igényel az életkor meghatározása. Végül egy héttel későbbi időpontra ígérték a pótvélemény beadását.[97] Látható volt, hogy nem tudnak határozott véleményt kialakítani az életkor tekintetében.

A törvényszék végül engedélyezte a holttest *felének* Budapestre vitelét, ezzel együtt halasztást adott a pótvélemény elkészítésére. A holttestet Jósa András nagykállói főorvos (az exhumálásnál hatósági tanú) vágta ketté néhány nappal

[93] Például Scheuthauer és Eötvös december 8-án az eszlári községházán arról kérdezgették Solymosi Zsófit, hogy Eszternek volt-e szeretője – mindezt egy exhumálási eljárás közepette, *Budapesti Hirlap*, 1882/340. (december 10.) 4. A lap meg is jegyzi, hogy a budapesti professzor Eszter és a holttest mindenáron történő azonosítását tekintette a feladatának, és e szerint viselkedett.

[94] Az exhumálás egyes körülményeire lásd még pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/339. (december 9.) 4.

[95] *Pesti Hirlap*, 1882/338. (december 8.) 5.

[96] A bel- és külvizsgálati jegyzőkönyv teljes szövegét már másnap lehozta egy-két lap, pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/339. (december 9.) 4–5.

[97] *Pesti Hirlap*, 1882/339. (december 9.) 4.

később Tiszaeszláron, és küldette fel Budapestre.[98] A vizsgálatok után, 1883. január elején a budapesti szakértők ismét halasztást kértek a vélemény elkészítésére, de ezt a törvényszék már nem engedte. Így végül 1883. január 9-én benyújtották a szakvéleményüket. Ebben az elhunyt személy életkorára, a halál okára, és a vízben töltött idő tartamára nézve eltérő eredményre jutottak, mint a szabolcsi szakértők az alapvéleményben. Az életkor tekintetében a pótvélemény jól tükrözi a bizonytalanságot: „a legtöbb adat a 16–17 életév mellett szól ugyan, de ezek nem oly nyomós természetűek, miszerint kizárnák azt, hogy az illető egyén a 14 és 15-ik életév között is ne lehetett volna."[99] Ennek ellenére, az említett szereptévesztésből adódóan és egyéb körülményekre tekintettel, határozottan arra utaltak, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré. A törvényszék ez utóbbi következtetést később törölte a véleményből, mert ennek megállapítása nem szakértői feladat. Bár az jogi értelemben így értéktelen megállapítássá vált, a közvéleményben az rögzült, hogy a budapesti szakértők azonosították Solymosi Esztert.

Az alapvélemény és a pótvélemény közötti ellentétek miatt a bíróság kérte az *Országos Közegészségi Tanács* felülvéleményét.[100] A Tanács 1883 márciusában letett egy sok mindent megengedő, határozott következtetésekhez nem vezető véleményt az asztalra. Ettől függetlenül, a felülvéleményben volt néhány olyan megállapítás, mely nem kedvezett a védelemnek. A Tanács szerint például a tiszadadai holttest nem lehetett 2–3 hétnél tovább a vízben. Ez kizárta, hogy az a személy, akié a holttest volt, már 11–12 héttel a kifogása előtt, tehát Eszter eltűnésének idején, vízbe fulladt volna. Indokolást viszont nem fűztek a megállapításokhoz. Azzal adták ki a véleményt, hogy amennyiben a bíróságnak szüksége van az indokolásra, akkor pótlólag benyújtják.

A védelem erőfeszítése felemás eredményt hozott. Nem sikerült valószínűsítenie, hogy a dadai holttest Solymosi Eszteré. Ugyanakkor kétségeket keltett arra nézve, hogy az nem az eltűnt lányé. Mit is lehetett tudni a *Borsszem Jankó* szerint? „A talált hulla körülbelül nyolcz napig volt a viz alatt. Lehetett azonban két hónapig is… Életkora 14–60 év közötti. Vallását csak sejteni lehet. Bizonyos, hogy a holttest vagy Solymosi Eszteré vagy más nőszemélyé."[101]

A tárgyalás, amit mindenki várt

A vizsgálat lezárása után, 1882. október végén az ügy elvileg készen állt arra, hogy az ügyészség döntsön a vádemelési indítvány benyújtásáról. Az elrendelt exhumálás, a szakértői vélemények bevárása és értékelése azonban 4–5 hónappal megnyújtotta az eljárási időt. Közben a gyanúsítottak többsége vizs-

[98] *Budapesti Hirlap*, 1882/343. (december 13.) 5.

[99] *Nyírvidék*, 1883/3. (január 21.) 4.

[100] A közegészség rendezéséről szóló 1874:XIV. t. cz. alapján, az orvosi szaktekintélyekből álló Tanács egyik feladata volt a bírósági eljárásokban született orvosszakértői vélemények *felülvéleményezése* (170. § 3. pont).

[101] *Borsszem Jankó*, 1882/28. (július 9.) 4.

gálati fogságban volt.[102] Az exhumáláson és a kapcsolódó eljárási lépéseken kívül, a vizsgálat lezárása után már semmi érdemleges nem történt, legfeljebb néhány tanú pótlólagos kihallgatása. A Közegészségi Tanács felülvéleményét követően, a budapesti királyi főügyészség vádemelésre vonatkozó indítványa is megszületett. A vádindítvány 1883. április 16-án érkezett a nyíregyházi törvényszékre.

Korántsem volt kézenfekvő, hogy az ügyészség indítványozza a vádemelést. A vádban sem Szeyffert Ede, az eljáró főügyészhelyettes, sem a főnöke, Kozma Sándor főügyész nem hitt. Ezt Szeyffert burkoltan már a tárgyalás elején a vádbeszédben elismerte, és az eljárás végén kérte is a vádlottak felmentését. Kozma pedig nyilvánosan is kétségeit fejezte ki a vád alaposságát illetően. Ez magyarázza, hogy az ügyészség már 1882 őszétől több tekintetben a védelem lépéseit segítette. Ez jól látszott a tiszadadai holttest exhumálásánál.

Kérdés, hogy a főügyészség nevében Szeyffert miért terjesztett elő egyáltalán vádindítványt, ha nem hitt abban.[103] Nyilvánvalóan politikai okok játszottak közre. Nagy volt a közvélemény nyomása, hogy nyilvánosan döntsenek az ügyben. Már 1882 őszén is előfordultak antiszemita zavargások egyes vidékeken. Ha a főügyészség egyszerűen lemond a vádemelésről, annak belátható társadalmi következményei lettek volna. Bíróság előtt kellett eldőlnie a gyanúsítottak sorsának, nem pedig egy ügyészségi döntéssel. Azt kívánták, hogy a bíróság mondja ki a vádlottak felmentését, és ezzel a közvéleményt is megnyugtassák. Ahogy Eötvös írta: „A fölizgatott társadalom nyilvánosságot követelt s ezt vádemelés nélkül elérni nem lehetett" (III/159).[104] A védelem nem is fellebbezett a vádhatározat ellen, melynek elbírálása további, jelentősebb időt emésztett volna fel. Belebocsátkozott a nyilvános végtárgyalásba. Mindebből az következett, hogy a közvádló, aki a vádlottak ártatlanságában, és a bizonyítékok elégtelenségében hitt, a tárgyaláson érdemben nem képviselte a vádat.

A nyíregyházi törvényszék Kornis Ferenc vezette háromtagú tanácsa 1883. május 9-én, négy és fél órás tanácskozás után *vádhatározatot hozott*, melyben a főügyészség vádindítványának szinte teljes egészében helyt adott. A főügyészség tizennégy gyanúsított ellen indítványozott vádemelést. A törvényszék vádhatározata tizenötödikként, Taub Emánuel leköszönő eszlári metszőt is vád alá helyezte, bár a főügyészség ellene nem kívánt vádat emelni. Egyebekben a vád

[102] Mielőtt Eötvös 1882. november elején beadta az exhumálásra vonatkozó indítványát, az volt a vélekedés, hogy a tárgyalást akár már decemberben meg lehet tartani, *Egyenlőség*, 1. (1882. november 5.) 6. A hírek szerint ekkor a főügyész még csak négy gyanúsított ellen kívánt vádat emelni.

[103] Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozik Stipta 2015, 128–130.

[104] A vádindítvány természetesen nem ezzel, hanem egy semmitmondó és semmire sem kötelező érvvel indokolta a vádemelés szükségességét: az ellentmondásos, széthúzó tanúvallomások miatt csak tárgyaláson lehet az ügyet tisztázni. *Pesti Hirlap*, 1883/106. (április 17.) 14. Ekkor azonban ügyész *zárt, hitelesítési tárgyalást* (tkp. előkészítő tárgyalást) indítványozhatott volna az ellentmondásos tanúvallomások előzetes tisztázására (Székács 1887, 51), de ezt Szeyffert nem tette.

a főügyészség indítványát tükrözte.[105] Az akkori büntető törvénykönyvet tartalmazó törvénycikk, az 1878:V. t. cz. alapján négy vádlott ellen a 278. § szerinti gyilkosság (előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés), hat másik vádlott ellen a 278. § szerinti gyilkosságban való bűnrészesség,[106] míg további öt vádlott ellen a 374. § és 376. § szerinti bűnpártolás (bűnpalástolás) volt a vád. A vádhatározat jogerőre emelkedett, így megnyílt az út a végtárgyalás megtartása felé.

Az Eötvös vezette védelemben időközben kisebb változás történt. Horánszky Nándor még 1883. január végén lemondott a védelemről.[107] A helyére Friedmann Bernát jó hírű és tapasztalt budapesti ügyvéd lépett be, aki fiatal kora ellenére már több híres perben szerepelt védőként.[108] Három eszlári vádlott (Braun Ábrahám, Junger és Lusztig) a nyíregyházi izraelita családból származó, de Budapesten működő kezdő ügyvédet, Székely Miksát bízta meg a képviseletével. A vádlottak mindegyike tagadta a felrótt vádbeli cselekményeket, és különösebb, látható érdekellentét nem mutatkozott köztük. Így az ügyvédek fellépései, kérdései, tevékenysége gyakorlatilag és legtöbbször a vádlottak közös érdekeit szolgálta. Lényegében mindegy volt, hogy kinek melyik ügyvéd a képviselője, vagy egy ügyvéd hány vádlottat képvisel. Ez a helyzet a tárgyalás alatt sem változott meg. A tárgyalás előtt az ügyeket ténylegesen Eötvös és Heumann vitte. Funták, Friedmann és Székely a közvélemény számára láthatóan a tárgyaláson vettek részt a védői munkában (lásd 1. táblázat).[109]

A vád az első tíz vádlott esetében tartalmilag és döntően Scharf Móric vallomásán alapult. Ez állt a középpontban, és több járulékos, erősítő körülmény adódott, melyet tanúvallomások támasztottak alá, vagy esetenként gyengítettek. E körülmények (pl. sírás a zsinagógában) önmagukban értelmezhetetlenek voltak, csak Móric vallomásához kapcsolva nyertek jelentőséget. Minden Móric vallomásán állt. Hasonló volt a helyzet a hullaúsztatás vádja esetében, de ott Matej Ignác vallomása volt a döntő, a vádnak ez a része arra épült.

Közvádlóként Szeyffert Ede budapesti királyi főügyészhelyettes lépett fel a tárgyaláson, korábban ő nyújtotta be a vádindítványt is. Akadályoztatása esetére Lázár Kálmánt, a nem sokkal korábban kinevezett nyíregyházi királyi ügyészt nevezték meg helyettesként, de tényleges helyettesítésre nem került sor. Szeyffert az elejétől a végéig ott volt a tárgyaláson. Solymosi Eszter anyja magánvádlóként lépett fel a perben, mely akkoriban csak a kártérítési igény ér-

[105] A vádhatározatnál a törvényszéket az ügyészi vádemelési indítvány nem kötötte, attól eltérhetett (Székács 1887, 54). A vádhatározat szövegére lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 219–228.

[106] Az 1878:V. t. cz. 69. §-a alapján, mely a 72. §-ban tett utalás értelmében a 66. § szerint volt büntetendő.

[107] A *Függetlenség* hírei szerint, a követendő stratégiában nem tudott Eötvössel megegyezni, *Függetlenség*, 1883/27. (január 27). 2. és 1883/29. (január 29). 2.

[108] Például ő védte a jogtörténeti jelentőségű Politzer-féle hűtlenségi perben (1871–1872) Politzer Zsigmond vádlottat.

[109] A táblázatban feltüntetett büntetési tételektől a bíróság eltérhetett, a büntetés bizonyos feltételek mellett enyhébb is lehetett, pl. 1878:V. t. cz. 91. és 92. §.

1. TÁBLÁZAT ♦ Vádlottak, vádak és védők a tiszaeszlári perben

vádlott	*védő*	*vád*	*büntetési tétel*	*a tényállás kulcseleme*
Schwarz Salamon	Funták Sándor	gyilkosság	halál	Solymosi Eszter megölése
Braun Lipót	Friedmann Bernát	gyilkosság	halál	Solymosi Eszter megölése
Buxbaum Ábrahám	Eötvös Károly	gyilkosság	halál	Solymosi Eszter megölése
Wollner Herman	Eötvös Károly	gyilkosság	halál	Solymosi Eszter megölése
Scharf József	Eötvös Károly	gyilkosságban részesség	legalább öt év fegyház	közreműködés Solymosi Eszter megölésénél
Taub Emánuel	Heumann Ignác	gyilkosságban részesség	legalább öt év fegyház	közreműködés Solymosi Eszter megölésénél
Weiszstein Lázár	Heumann Ignác	gyilkosságban részesség	legalább öt év fegyház	közreműködés Solymosi Eszter megölésénél
Junger Adolf	Székely Miksa	gyilkosságban részesség	legalább öt év fegyház	közreműködés Solymosi Eszter megölésénél
Braun (Brenner) Ábrahám	Székely Miksa	gyilkosságban részesség	legalább öt év fegyház	közreműködés Solymosi Eszter megölésénél
Lusztig Sámuel	Székely Miksa	gyilkosságban részesség	legalább öt év fegyház	közreműködés Solymosi Eszter megölésénél
Smilovics Jankel	Heumann Ignác	bűnpártolás	két évig terjedő fogház	hullaúsztatás
Herskó Dávid	Heumann Ignác	bűnpártolás	két évig terjedő fogház	hullaúsztatás
Vogel Amsel	Heumann Ignác	bűnpártolás	két évig terjedő fogház	hullaúsztatás
Grosz Márton	Heumann Ignác	bűnpártolás	két évig terjedő fogház	hullaúsztatás
Klein Ignác	Heumann Ignác	bűnpártolás	két évig terjedő fogház	hullaúsztatás

vényesítését jelentette a vádlottakkal szemben, ha azok bűnössége bebizonyosodik. Őt Szalay Károly kaposvári ügyvéd képviselte, akinek a büntetőeljárási szabályok miatt csak mellékszerep jutott. A magánvádló a tárgyalás végén mondhatott ugyan záróbeszédet, de a tárgyalás közben kérdezni, indítványozni vagy nyilatkozni gyakorlatilag nem volt joga, legfeljebb a kártérítési igényt szorosan érintően. Tanúkat a közvádló hozzájárulásával jelenthetett be.

A végtárgyalás végül 1883. június 19-én kezdődött. Az érdeklődés minden képzeletet felülmúlt. A bécsi *Figaro* című lap írta, hogy „a magyar glóbusz uralja az egész világtörténelmet".[110] A tárgyalást a városháza dísztermében tartották,

[110] *Figaro*, 1883. június 30. 102., idézi Tamás 2016, 157.

ahol nagyobb számú hallgatóság is elfért.[111] A legtöbb országos napilap helyszíni tudósítókat küldött, hogy első kézből számoljanak be a per fordulatairól. Néhány lap egynapos késéssel, folyamatosan közzétette a tárgyalás jegyzőkönyveit, hogy az olvasók pontosan tudják követni, mit vallottak a vádlottak és a tanúk.[112] A magyar büntetőperek történetében először gyorsírásos jegyzőkönyv készült. A gyorsírók jegyezték a per szereplőinek megnyilvánulásait, gazdag nyersanyagot szolgáltatva a per rejtélyeit akkor és később fürkészőknek. A per nem hagyta, hogy Nyíregyháza belesüppedjen az álmos, meleg júliusi napok lomha csendességébe. A vendéglősök és a fogadósok nagy forgalmat bonyolítottak le. A per szereplői, a tudósítók, a vendégek, az érdeklődők a Sóstón pihenték ki az eljárás fáradalmait.

Az ügyben háromtagú bírói tanács ítélkezett. A tanács elnöki tisztét a törvényszék elnöke, Kornis Ferenc töltötte be, a tanács tagjai Russu Gusztáv és Gruden Ernő törvényszéki bírák voltak. A pótbíró, Fejér Barna ott ült elejétől a tárgyaláson. Később szükség volt rá, a megbetegedő Gruden Ernő helyét véglegesen át kellett vennie a tanácsban. Az ítélethozatalban is ő vett részt, adva egy kis muníciót az összeesküvés-elméletek híveinek. A tárgyalás naponta, kora délelőtt kezdődött, és délután 2–3 óráig tartott, szünetekkel meg-megszakítva. A 33 tárgyalási napon át tartó végtárgyalás akkoriban kivételes volt.[113] Ma már a bonyolultabb, sok vádlottat érintő büntetőügyekben ez nem ritka.

A tárgyaláson a tanács elnökének, Kornis Ferencnek rendkívül nehéz dolga volt. Ilyen népes hallgatóságnál nem lehetett teljesen kiküszöbölni a zavaró zajokat, a hangos érzelemnyilvánításokat. A hallgatóságot elnöki tekintéllyel rá kellett szorítani a fegyelmezett hallgatásra annyira, amennyire lehetett. A jegyzőkönyvekből úgy tűnik, ez sikerült. A szokásos, esetenkénti csendre utasítás mellett, erősebb eszközt nem kellett igénybe venni. Különösen a tárgyalás első részében, a levegő tele volt feszültséggel. A vádlottak heves érzelmi reakciói, méltatlankodásai, közbeszólásai zavarták a vád tanúinak vallomását. Megtörtént, hogy egy vádlott (Buxbaum) leköpött egy tanút (Scharf Móricot), vagy éppen egy tanú (Groszberg Leó) köpött le szembesítésnél egy másik tanút (Cseres Andrásnét).[114]

Az elnöknek más szempontból is kézben kellett tartania az események menetét. A felek számolatlanul indítványozták újabb és újabb tanúk megidézését. Végül már az egyes tanúk szavahihetőségét erősítő vagy gyengítő tanúk szava-

[111] A helyek számára különböző adatok keringtek. A *Pesti Hirlap* szerint a teremben 178 ülőhely volt a közönség számára, *Pesti Hirlap*, 1883/168. (június 19.) 4., hasonlóan *Pesti Napló*, 1883/167. (június 19.) 2.

[112] Pontos adatok vannak a távíróforgalomra a per alatt: az újságok tudósítói 1883. június 18. és augusztus 3. között Nyíregyházáról 2416 darab táviratot adtak fel, melyek összesen 1 143 213 szót tartalmaztak. Egyes újságok külön szerződéssel kötöttek le bizonyos távíró-kapacitást és időt, lásd erre *Függetlenség*, 1883/221. (augusztus 11.) 2.

[113] A *Borsszem Jankó* berzenkedett is, hogy lehet végtárgyalásnak nevezni azt, ami nem akar befejeződni, 1883/29. (július 22.) 8.

[114] Groszberg ezért 48 óra elzárást kapott; a felesége hasonlóan, mert előtte ő is köpködött.

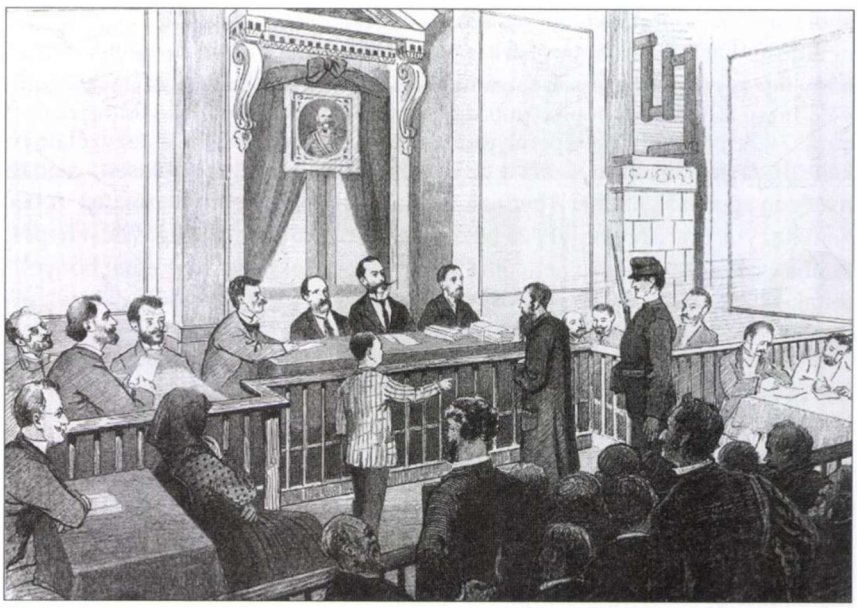

5. KÉP ♦ A tárgyalóterem a tiszaeszlári perben
(Ábrányi Lajos rajza nyomán)

hihetőségére is ajánlottak tanúkat. Nehéz volt a bizonyítás határait meghúzni, és a messzire vezető szálakat megfelelő helyen elvágni. Át kellett látnia az egész ügyet, a bizonyítékok állását, a lényeges és lényegtelen mozzanatok közötti különbségeket. A szokásoshoz képest többletfeladata is támadt. Mivel a tárgyaláson a közvádló érdemben nem képviselte a vádat, a magánvádló képviselője pedig nem kérdezhetett, nagy felelősség hárult rá, hogy az egyes tanúkat a védelemnek esetleg kellemetlen kérdésekre, részletekre is meghallgassák. Különösen fontos volt ez a vád tanúinál. Ahogy Mikszáth írta: „a vád egészen árva gyermek, ha ő [az elnök] nem fogná néha pártját – táplálék híján – idő előtt elsorvadna" (Mikszáth 1972, 186). A tanúk kihallgatása mindig részletes elnöki kérdezéssel kezdődött.[115] Az elnöknek fejben kellett tartania, hogy a tanúk mit nyilatkoztak korábban a vizsgálat során, volt-e eltérés a korábban elmondottaktól. Tisztán kellett látnia, hol vannak a homályos pontok vagy ellentmondások a vallomásokban, melyeket megfelelő kérdésekkel meg kell világítani vagy tisztázni kell. Kornis mindezt elegánsan, kellő távolságtartással oldotta meg, és még az egyébként harcos védelemnek sem volt különösebb kifogása a tárgyalásvezetés ellen.

A tanács elnöke láthatóan nagyobb teret hagyott a védekezéshez a vádlottak és a védelem számára. Ez jól látszott Scharf Móric kihallgatásánál, ahol nem

[115] Valószínű ezért alakulhatott ki Eötvösnek olyan benyomása, hogy az elnök „inkább a vádat képviselte" (III/178); de a tárgyalás vezetésére nem panaszkodott.

akadályozta meg, hogy a fiút a vádlottak (elsősorban az apja) és részben a védők – egyszer-kétszer egészen a megfélemlítés határáig – nagyobb lelki nyomás alatt tartsák a kikérdezés és a szembesítések során. Beleegyezett abba, hogy lényegtelen tanúkat is beidézzenek. Nyilvánvalóan nem kívánta azt a látszatot kelteni, hogy meg nem hallgatott tanúkon múlhatna valamely fordulat. Nagyvonalú volt a kérdések engedélyezésénél is. Olyan kérdéseket is engedett a védelem, vagy időnként a vádlottak részéről, melyeknek igen távoli kapcsolata volt az éppen akkor bizonyítandó tényekkel, vagy egyenesen hiányzott az összefüggés. Egy ponton kötötte meg magát. Nem engedte beidézni az eljárásban a vizsgálat során eljáró igazságügyi tisztségviselőket, így Bary József vizsgálóbírót, Veréczy Gyula máramarosszigeti vizsgálóbírót vagy Egresi Nagy László alügyészt. Kitartott amellett, hogy hivatali esküjük és az általuk jegyzett hivatalos okiratok önmagukért beszélnek, ezen okiratok tartalma nem kérdőjelezhető meg az azt jegyző tisztségviselő tanúkénti kihallgatásával. Az okiratokban szereplő tanúvallomásokat kellő indokkal vissza lehet vonni, vagy az okiratok keletkezésének körülményeire lehetett tanúkat állítani és őket kihallgatni (pl. hatósági vagy egyéb tanúk), de erre sem lehet tanú maga az eljáró igazságügyi tisztségviselő.

Már említettem annak jelentőségét, hogy a tanúk a vizsgálat során tett vallomásaikat a végtárgyaláson mennyiben tartották fenn. A bíróság alapvetően csak a tanúk előtte tett vallomásaira alapíthatta ítéletét, különösen akkor, ha az adott tanú vallomása nélkül egy tényt nem lehetett bizonyítottnak elfogadni. A bíróság előtt tett tanúvallomást sem lehetett mindig teljes súlyú bizonyítékként felhasználni. A tanúkat a tárgyaláson tett tanúvallomás után *megeskették*, erről a bíróság külön végzéssel döntött a felek indítványai alapján. Az eskütől vált vallomásuk felhasználhatóvá a vádlottak bűnösségét megítélő döntéshez. A bíróság különböző okokból megtagadhatta egy tanú megesketését. Ilyen ok volt például a tanú fiatal életkora vagy elfogultsága, a vallomás lényegtelen (irreleváns) volta vagy annak súlyos belső ellentmondásai.[116] A meg nem esketett tanú vallomásának bizonyító ereje általában gyengébb volt vagy hiányzott, a bíróság döntésétől függően. Ha figyelembe is vették, önállóan, egyedüli bizonyítékként rendszerint nem volt alkalmas valamely tény bizonyítására.[117] Így nem elég, ha azt látjuk, hogy egy tanú mit vallott a tárgyaláson. Annak is jelentősége van, hogy megeskették-e vagy nem. Ez meghatározta, hogy a bíróság mire alapíthatta döntését.

[116] A tanúk megesketését kizáró okok körét nagyrészt a bírói gyakorlat alakította ki. A megesketés megtagadása sokszor attól függött, hogy a bíróság mérlegelése szerint menynyire volt aggályos valamilyen okból a konkrét vallomás (Székács 1887, 74). A megesketés megtagadása azt jelentette, hogy a bíróság nem hajlandó teljes súlyú bizonyítékként kezelni a tanúvallomást.

[117] Akkoriban nagy viták folytak arról, hogy az esküvel meg nem erősített vallomást mennyiben lehet figyelembe venni. Volt olyan legfőbb ítélőszéki büntetőjogi döntés (4974/880. sz.), hogy egy ilyen vallomásnak nincs hatása a bírói döntésre. Ugyanakkor, a gyakorlatban is egyre inkább teret nyerő *szabad bizonyítási rendszer elvei* szerint (a bizonyítékok szabad mérlegelése), nem lehetett kizárni egy ilyen vallomás figyelembevételét, hiszen a bíróságtól függött, minek milyen bizonyító erőt tulajdonít (Barna 1880, 276).

Az eljáró közvádló, Szeyffert Ede budapesti királyi főügyészhelyettes szereplése több vonatkozásban visszatetszést keltett a közönség körében és a hírlapokban. A kényszerű vádemelés folytán felemás szerepbe kényszerült. A vádlottakat támogató és a vád alapjait támadó vádbeszéde megalapozta vele szemben az értetlenséget. A közönség úgy érezhette, hogy valódi tárgyalótermi küzdelem és az érvek összecsapása helyett inkább színjátékot kap.[118] A *Budapesti Hirlap* ugyan elismerte a közvádló nehéz helyzetét, mert a vádemelés „politikai és társadalmi szükségszerűség" volt, de a lap szerint „szellem, találékonyság és méltóság nélkül" fogott a feladatához.[119] Nyilván Szeyffert is látta a visszásságot. Már a vádbeszédében, de az eljárás végén tartott – egyébként jól hangszerelt és felépített – záróbeszédében is érzékeltette, hogy ő nem egyoldalúan képviseli a vádat, hanem közvádlóként pusztán a teljes igazságot kívánja feltárni. Ez magyarázatnak ugyan jól hangzik, de alapvető félreértést tükröz.

Az igazságot a bíróságnak kell megállapítani és képviselni. Ehhez a szemben álló felek akkor járulnak legjobban hozzá, ha érveiket – feladatuknak megfelelően és a szakma szabályai szerint – teljes erővel ütköztetik, megvilágítván minden lehetséges szempontot és megközelítést a mérlegelést elvégző és döntést hozó bíróság számára. A fél (itt a közvádló) ne a bíróság szerepét és az igazság képviseletét vegye át, hanem szolgálja úgy az igazságot, hogy legjobb tudása szerint teljesíti feladatát. Így lehet tisztázni egy ügyet. Ez a kontradiktórius eljárás rációja. Az ügyész a vádbeli bűncselekménnyel megsértett társadalmat képviseli, és feladatának teljesítésével annak védelmére tesz kísérletet.[120] Ha gyenge a vád, úgyis megbukik. A vádlottaknak tekintélyes és szakmailag jó védelmük volt a tiszaeszlári perben. A védők a vád gyengeségeire rámutattak, és azokat ki is használták. Ezen az oldalon nem volt a közvádlónak feladata. A vádlottak jó kezekben voltak. Szeyffert álláspontja az igazság feltárásáról a bírósággal szembeni sértő bizalmatlanságra utalt.[121] Ráadásul egy-két világos jele volt annak, hogy a közvádló nem egyszerűen az igazságot kívánta feltárni, hanem a védelem dolgát könnyítve, a vádlottak felmentésére játszott. Erre később térek ki.

Mindez nem jelentette azt, hogy a védelemnek könnyű dolga volt. A vád egyes részei meglepően szilárdnak bizonyultak. Scharf Móric kitartóan, türelmesen, konok elszántsággal ragaszkodott a vallomásához. A védelemnek nem sikerült a kérdéseivel a fiút nagyobb és nyilvánvaló ellentmondásokba kever-

[118] Az egyébként visszafogottan tudósító *Pesti Hirlap* másnap élesen támadta Szeyffert beszédét azzal, hogy az nem is vádbeszéd volt, vagy ha az, akkor a vizsgálóbíró és a bíróság elleni vádbeszéd; *Pesti Hirlap*, 1883/169. (június 20.) 1.

[119] *Budapesti Hirlap*, 1883/169. (június 20.) 1. A lap szerint Szeyfferté volt „a legsajátságosabb vádbeszéd, mely valaha törvényszék előtt elmondatott".

[120] *Budapesti Hirlap*, 1883/174. (június 25.) 1.

[121] Sőt, az ilyen magatartás a védőkkel szembeni bizalmatlanságot is jelzi. A *Pesti Napló* egy osztrák jogi szaklapot, az *Allgemeine Juristen Zeitung*ot idézve állapította meg, hogy Szeyffert tulajdonképpen a vádlottak első védője volt, és egyenesen a védők jelentőségét csökkentette, *Pesti Napló*, 1883/215. (augusztus 6.) 1.

ni. A tiszadadai holttest azonossága tekintetében sok kétséget keltettek, de nem valószínűsítették, hogy az Eszteré lenne. A hullaúsztatás elmélete viszont recsegett-ropogott, Matej Ignác ellentmondásos vallomást tett, és a történet hiányos maradt. A védelem világosan mutatott rá az elmélet problémáira. Nem lehetett kétség, a hullaúsztatást a vád nem bizonyította. A védelem sem döntötte meg azonban a hullaúsztatás elméletét, bár ez nem is a védők feladata volt. Nagy vonalakban akár úgy is történhettek az események, ahogy a vádban szerepelt, ezt nem zárták ki a felszínre kerülő, megfelelően bizonyított adatok.

A védelem sikeresen szétzúzta a vád alapjául szolgáló adatok, bizonyítékok egy részét. A védők rámutattak több tanúvallomás ellentmondásaira és esetenként tartalmi tarthatatlanságára. Keresztkérdéseikkel elérték, hogy néhány tanú a vádlottak javára változtassa meg a vallomását. Emiatt, és a vád eredendő gyengeségei miatt, a vádlottakat a törvényszék felmentette, ezzel a védelem teljesítette alapvető feladatát. Eötvösék azonban többet akartak elérni, és ez nem igazán sikerült nekik. Nem tudták alátámasztani, hogy a vád koholt, azaz tudatosan hamis lett volna. Nem sikerült cáfolni azt sem, hogy Solymosi Eszter bűncselekmény áldozata lett, bár ez szokásosan nem is a védelem feladata. És ami különösen nagy problémája volt végig a védelemnek, nem tudott legalább valószínű választ adni arra, hogy mi történt Solymosi Eszterrel. Majd látjuk, a lány öngyilkosságának elmélete, amire a védelem hallgatólagosan épült, legalább olyan gyenge (ha nem gyengébb), mint az a történet, melyen a vád alapult. A védelem sem tudott megnyugtató válaszokat adni. Az eljárás megmagyarázatlan fejleményeket és megoldatlan kérdéseket hagyott maga után.

A tárgyalás fordulópontja ott keresendő, amikor a büntetőtanács arról döntött, hogy megesketi-e Scharf Móricot a vallomására, mely Eszter meggyilkolására az egyetlen közvetlen bizonyíték volt. 1883. július 24-én a tanács úgy foglalt állást, hogy a tanút elsősorban elfogultsága, másodsorban a vallomásában lévő három ellentmondás miatt nem bocsátja esküre (T:340). Az ügy ezzel gyakorlatilag eldőlt.[122] A bíróság kifejezte, hogy Móric vallomását aggályosnak tekinti. Nem véletlen, hogy a megesketés kérdésén a három bíró másfél órán át tanácskozott. Móric vallomása kiesett a teljes súlyú bizonyítékok sorából. Így a vád összeomlott az első tíz vádlottat érintően, Solymosi Eszter meggyilkolása tekintetében. Nem lehetett kétséges, hogy a bűnpártolás sem állhat meg a többi öt vádlottnál. A per e fordulatát két ok miatt érdemes kiemelni.

Retorikailag és szakmailag elismerésre méltó a pert befejező záróbeszédek többsége. Eötvös 1883. július 30-án elmondott hat és fél órás védőbeszéde nagy visszhangot keltett. A záróbeszédek azonban érdemben már aligha befolyásolhatták a bíróság felmentő döntését. Ezt a résztvevők is tudták, és e beszédek elsősorban a közönségnek, a közvéleménynek és az ügyet majd másodfokon

[122] Mikszáth joggal nevezi ezt a pillanatot a hosszú tárgyalás „legnevezetesebb momentumának" és „döntő percnek" (Mikszáth 1972, 255–256). Székács Ferenc kiemelte, hogy sok esetben egy-egy fontos tanú megesketésének kérdésében hozott végzés az ügyet is eldöntheti (Székács 1887, 74).

vizsgáló bíróságnak szóltak.[123] Nem helytállóak az olyan, utólag olvasható megállapítások, hogy Eötvös védőbeszéde győzte meg a bíróságot a vádlottak ártatlanságáról.

Makacsul tartják magukat az olyan legendák, hogy Kornis Ferenc, a tanács elnöke az ítélethozatal előtt titokban találkozott Tisza Kálmán miniszterelnökkel, aki meggyőzte arról, hogy az állam alapvető érdeke a vádlottak felmentése.[124] Ez a találkozó – melyre semmi bizonyíték nincs – állítólag akkor jött létre, amikor a tárgyalás vége felé az elnök váratlanul két nap szünetet iktatott be, és nem a rá következő napon folytatták a tárgyalást. Július 24-én kedden, Móric megesketésének mellőzésével valóban lezárult a bizonyítási eljárás, és másnap a közvádló záróbeszéde és indítványtétele következett volna. Szeyffert azonban kért két nap szünetet, hogy a tárgyaláson felhalmozódott óriási mennyiségű bizonyítási anyagot át tudja tekinteni (T:340). A tárgyalás csak július 27-én, pénteken folytatódott. Közben ugyan elutazhatott az elnök bárhová, de nem volt miért. Móric megesketésének megtagadásával az ügyet ténylegesen eldöntötték. A bíróságot, illetve az elnököt már nem volt nagyon miről meggyőzni.[125]

Az ítélethirdetés előtt a lapok többsége biztosra vette a vádlottak általános felmentését.[126] A törvényszék tanácsa 33 tárgyalási nap után, 1883. augusztus 3-án, péntek délelőtt 11 órakor kihirdette az elsőfokú ítéletet. Az összes vádlottat felmentette a velük szemben emelt vádak alól. A törvényszék ítélete azonban sok kérdést hagyott megválaszolatlanul Solymosi Eszter eltűnésével kapcsolatban. „A tisza-eszlári per el van döntve. A rejtély rejtély maradt. A vádlottak felmentettek, de hogy Solymosi Eszter mi módon vesztette életét, ki nem derült."[127] Erről nem a bíróság tehetett. A feladata annyi volt, hogy a vád alaposságát, bizonyítottságát megítélje.

A közvélemény így nem tudott napirendre térni az ügy felett. Augusztusban és az ősz folyamán, elsősorban a Dunántúlon, több antiszemita megmozdulás, zavargás történt.[128] Megalakult Istóczy vezetésével az antiszemita párt, amely később az 1884-es választásokon 17 képviselővel bekerült az Országgyűlésbe.[129]

[123] Friedmann Bernát visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Eötvösnek nem is akarózott nekiülni a beszéd előkészítéséhez, azt az utolsó pillanatra hagyta. Egy hétfői napon (július 30-án) került sorra, és csak előtte, szombat délután fogott neki (Friedmann 1996, 88).

[124] A legenda legrégibb forrása talán Verhovay Gyula könyve (Verhovay 1890, 57–58). Bary ezt a találkozást egyszerű mesének tartja (Bary 1933, 597).

[125] Marschalkó viszont azt írta, hogy a találkozó már 1883. július 8-án este létre jött, még Gruden bíró megbetegedése előtt (Marschalkó 1943, 187). E teória arra épült, hogy Gruden bíró meggyőződése szerint a vádlottak bűnösök voltak, és „betegségével" adott helyet a vádlottak irányában barátságosabb pótbírónak, Fejér Barnának.

[126] Pl. *Egyetértés*, 1883/212. (augusztus 3.) 4.; *Pesti Napló*, 1883/212. (augusztus 3.) 3.

[127] *Budapesti Hirlap*, 1883/215. (augusztus 5.) 1.

[128] Fiziker 2002, 455. Az 1883. nyárvégi zsidóellenes zavargásokról részletes kronológiát közöl, Kövér 2011, 610–611.

[129] A párt több személyen keresztül kötődött a tiszaeszlári perhez. A tagok között volt Ónody Géza, míg az 1884-es országgyűlési választásokon a párt támogatásával indult Bary József a tiszalöki választókerületben, sikertelenül (Kövér 2011, 661). A párt újonnan alakult

A kedélyek csak lassan csillapodtak, Solymosi Eszter neve és ügye még rendszeresen fel-felbukkant a hírlapok hasábjain vagy beszédtéma volt különböző társaságokban. Az ügy megoldatlansága miatt látszott, hogy megnyugvást az idő hozhat a széles közvélemény számára, a bírósági eljárás erre nem lehetett képes.[130]

Az ítélet ellen csak a magánvádló, Eszter anyja fellebbezett, de a másodfokú eljárás hivatalból is kötelező volt a vád súlyossága miatt. A budapesti királyi tábla járt el másodfokon. A *Vajkay Károly* vezette öttagú tanács 1883. december 22-én helybenhagyta az elsőfokú, felmentő ítéletet, bár annak indokolását módosította, és jelentős mértékben kiegészítette. Harmadfokon a legfelső bíróság, a királyi Kúria Tóth Lőrinc vezette héttagú tanácsa vizsgálta meg az ügyet.[131] Solymosi Eszter eltűnése után pontosan két évvel, 1884. április 1-jén nyitotta meg az elnök a tanács nyilvános ülését a Kúria Ferenciek terén álló épületében (Bódiné 2016, 11). Április 4-én hozott ítéletével a tanács helybenhagyta a másodfokú ítéletet. Néhány fontos kiegészítéssel, módosítással elfogadta az ítélőtábla indokolását is.

Ezzel a tiszaeszlári per – jogi szempontból – befejeződött. A vádlottaknak is jutott a védelmükre összegyűjtött pénzből, egyfajta kárpótlásul a fogságért, és a közben kiesett jövedelemért. A per szereplői közül néhánynak a per nagy változást hozott az életében, míg mások folytatták addigi, csak átmenetileg megzavart életüket. A Scharf család otthagyta Tiszaeszlárt. Az eszlári izraelita közösségben már elnehezedhetett a helyzetük: az izraelitákkal szembeni gyanú többszörösen is a családból indult ki. Ezek után aligha érezhették volna kényelmesen magukat a kis faluban. Scharf József – egy rövid hollandiai (amszterdami) kitérő után – Budapesten kapott munkát. A gyilkossággal első helyen megvádolt Schwarz Salamon is Budapesten kötött ki, nem tért már vissza Tiszaeszlárra. Több helyen megpróbált letelepedni, végül Budapesten előbb kocsmáros lett, később kereskedelemmel foglalkozott.

A per után két olyan figyelemre méltó fejlemény volt a szereplőkkel kapcsolatban, mely különböző, sőt ellentétes magyarázatokat szült. Ezért ezeket érdemes megemlíteni. A végtárgyalás befejezése után Kornis Ferenc, a nyíregyházi törvényszék elnöke hosszabb szabadságot vett ki, majd 1884 novemberében leköszönt elnöki tisztéről. Abbahagyta a bíráskodást is, visszavonult a tiszabüdi

nyíregyházi szervezete, pedig azt a Szalay Károlyt kérte fel képviselőjelöltnek, aki Solymosinét, mint magánvádlót képviselte (Téger 1928, 216). Szalay végül Somogyban, a csurgói körzetben lett képviselő (Kövér 2011, 659).

[130] Tiszaeszláron még száz év múlva is úgy gondolták a legtöbben, hogy az ottani izraelita közösségből kerültek ki az elkövetők (Sándor 1983, 218).

[131] A királyi Kúria (korabeli helyesírással *Curia*), mint egységes legfelső bíróság 1882. január 1-jén állt fel, az 1881:LIX. t. cz. 101. §-a alapján. Az 1871:XXXI. t. cz. 10. § utalása nyomán, az 1881:LIX. t. cz. 3. §-a értelmében, büntetőügyekben fő szabályként a törvényszék (elsőfolyamodású bíróságként) háromtagú, a fellebbviteli eljárásban az ítélőtábla öttagú, míg a Kúria héttagú tanácsban ítélkezett.

(Tisza-Büd) és tiszalöki családi földbirtokokra.[132] (Az 1890-es években politikai pályára lépett, országgyűlési képviselő lett a tiszalöki választókerületben.) A visszavonulását nyilvánosan, kielégítően sosem magyarázták meg, ami azt az elméletet táplálta, hogy ez lelkiismereti okokból történt. Válasz volt arra az állítólagos politikai nyomásra, mely a perben a vádlottak felmentése érdekében nehezedett a törvényszékre.[133] Az adatok hiánya miatt ebben nehéz állást foglalni. Előzetesen annyit érdemes megjegyezni, hogy a bizonyítékok szorosabb vizsgálata majd mutatni fogja, a vádat egyszerűen nem sikerült bizonyítani a végtárgyaláson. Még akkor sem, ha Móricot megeskették volna a vallomására. A felmentő ítélet ésszerű döntés volt, aligha kellett hozzá politikai nyomás.[134] Persze ennek léte elvileg nem zárható ki, de erre utaló, hiteles adatot én nem láttam.

Az elsőfokú ítélet kihirdetése után, belügyminiszteri utasításra megszűnt Scharf Móric vármegyei felügyelete. A fiút először a nyíregyházi csendőrlaktanyába szállították, majd a szüleivel és testvéreivel, valamint nagynénjével augusztus 6-án este 6 órakor vonattal Budapestre utazott, Tiszaeszlárra már nem tért vissza.[135] Hamarosan kivitték Amszterdamba, kitanulta a gyémántcsiszoló szakmát, és 1929-ben bekövetkezett haláláig ott élt, egy rövidebb amerikai tartózkodással megszakítva. Talán egyszer-kétszer látogatott haza, a magyar nyelvet jórészt elfelejtette. A magyar közvélemény elsősorban akkor hallhatott még róla, amikor 1927-ben megjelentek állítólagos emlékiratai az *Egyenlőség* nevű izraelita felekezeti lapban. Móric külföldre vitelére születtek olyan magyarázatok, hogy az Izraeliták Országos Irodája kimenekítette az országból, nehogy a másodfokú eljárásban valami fordulat következzen be, és újra elővegyék a vallomását. Bár az indokokat nem ismerjük, Móric vallomásának újbóli elővétele nem volt reális lehetőség. A felsőbb bíróságoktól távol állt az olyan szándék, hogy az alsóbb fokú ítélet hatályon kívül helyezésével új eljárást rendeljenek el, és fenntartsák az üggyel kapcsolatos országos izgalmakat. Ugyanakkor Móricot aligha várta volna nyugodt, zavartalan élet Magyarországon, a magyar izraelita közösségben. Egész élete során üldözte volna a perben játszott szerepének árnya. Így egy új élet lehetőségét csak külföldön lehetett számára biztosítani – akár jóakaratból, akár hideg érdekből történt is ez.

A per szereplőinek nagy többségére, a tanúskodó cselédekre és napszámosokra, a tutajosokra csak egy pillanatra világított rá a történelem fáklyája. Utána

[132] *Nyírvidék*, 1884/48. (november 30.) 2. Az elnöki székben 1885. februárban Megyery Géza követte, aki vizsgálóbíróként járt el a tiszadadai holttest exhumálásánál, *Nyírvidék*, 1885/7. (február 15.) 3.

[133] Mikszáth a *Pesti Hirlap* tudósítójaként már 1883. július 8-i tudósításában írt arról, hogy a per után az elnök négyhavi szabadságra fog menni, és utána lemond elnöki tisztéről. Ezt azonban inkább az eljárásban történt szabálytalanságokkal kötötte össze (Mikszáth 1972, 196).

[134] A nyíregyházi törvényszéknek „másként lehetetlen volt ítélnie, ha igazságos akart maradni", *Egyetértés*, 1883/213. (augusztus 4.) 1.

[135] *Budapesti Hirlap*, 1883/217. (augusztus 7.) 4–5.

ismét eltűntek az időbeli homályban, a névtelenségben. Sokukról már biztosat nem tudunk, legfeljebb anyakönyvek, még felfedezetlen levéltári iratok vethetnek valamicske fényt későbbi sorsukra. Farkas Gábor eszlári bíró utóbb sikeresen tartotta fenn a békét a faluban, lecsillapítva az indulatokat a per által leginkább érintett településen. Az eszláriak lassan eltemették magukban a falunak kétes világhírt hozó események emlékét. A bírót a király „erélye és ügyessége jutalmául" koronás ezüst érdemkereszttel tüntette ki, melyet 1884 februárjában az alispán a vármegyei gyűlésen adott át neki (Téger 1928, 217).

A perben szerephez jutott jogászok közül többekre szép karrier várt még. Eötvös, bár politikai pályája átmenetileg megtorpant, Budapest egyik legnagyobb ügyvédi irodáját alakította ki. Szeyffert Ede később kúriai bíró, Székely Ferenc a másik eljáró főügyészhelyettes budapesti királyi főügyész, majd koronaügyész (legfőbb ügyész), és végül igazságügy-miniszter lett. Havas Imrét budapesti királyi főügyészhelyettesnek nevezték ki 1891-ben, az ügyészségek általános átszervezése után; 1897-ben a magyar királyi közigazgatási bíróság bírája lett. Bary – ő úgy érezte, hogy pályáját kettétörte az ügy[136] – egy ideig még aljegyző, majd jegyző volt a nyíregyházi törvényszéken. Rövid gyöngyösi kitérő után, 1891. áprilistól az újonnan felállított nagyváradi ítélőtáblán tanácsjegyző, majd elnöki titkár lett, és végül a nagyváradi törvényszék elnökeként fejezte be a pályafutását. Halála előtt kúriai bíró címet kapott (Antal T. 2006, 101).[137]

[136] A Baryval együtt nyomozó Egresi Nagy László pályája valóban megrekedt, 1903-ban Magyarország legöregebb alügyészeként hunyt el, *Budapesti Hirlap*, 1903/114. (április 26.) 10. Nem tudni, hogy ez összefüggésben volt-e a tiszaeszlári perben játszott szerepével.

[137] A bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló 1891:XVII. t. cz. 26. §-a értelmében a király „királyi curiai bíró" címet adományozhatott a vidéki törvényszéki elnököknek.

2. FEJEZET

A közvélemény ítélőszéke előtt a per folytatódik

„A »befejezett tényeknek« van egy sajátszerű logikájuk, mely a legtöbb esetben a megnyugvást eredményezi; míg az, ami nincs véglegesen befejezve a lelkekre ingerlőleg hat [...] az ellenségeskedés üszkét kialudni nem engedi."

Csemegi Károly[138]

Harc a közvélemény megnyeréséért

A célom, hogy a tiszaeszlári per adatait megszűrve és értékelve válaszokat keressek a Solymosi Eszter eltűnésével kapcsolatos nyitott kérdésekre. Némi kitérőt mégis tennem kell. Nem kerülhetem el, hogy nyújtsak egy rövid áttekintést a cikkekben, könyvekben folyó szellemi harcról is, melyben az ügy utólagos magyarázatai csapnak össze immár százharminc éve. E kitérőnek viszonylag egyszerű oka van. A perről kialakult gondolkodást a mai napig eltorzítják a ténybeli tévedések, az alaptalan feltételezések, a tények szelektív csoportosítása, és a célzatos értékelések. Egyes magyarázatok szinte ideológiává váltak. A fontosabb kérdések elemzésénél ezekkel is szembe kell nézni, és szükséges visszautalni a közkeletű, de a per torz képét konzerváló nézetekre is.

Ma már nemcsak a tiszaeszlári pernek van története, hanem a perre vonatkozó nézeteknek, megközelítéseknek és irodalomnak is.[139] Külön könyvet töltene meg annak áttekintése, hogy a különböző korokban a közvélemény miképpen viszonyult a perhez. Más volt ez közvetlenül a történések után, és más a 20. század elején, amikor a szereplők egy része már meghalt, de az események egyes elemei valamennyire letisztultak. Ekkor, a századfordulót követően jött el a nagy, áttekintő feldolgozások ideje, a még közvetlen, de már erősen halványodó emlékekre támaszkodva (Eötvös Károly és Bary József könyve). Később már a köztudat perifériájára szorult Solymosi Eszter ügye. Egyre messzebb került a történet a mindennapoktól. A per szereplői lassan mind kihaltak. Az idő múlásával kialakultak bizonyos sémák, látószögek és dogmák, melyek mentén az ügyről nagyobb erőfeszítés nélkül lehetett gondolkodni azoknak, akiknek ez már csak a történelem egy vékonyka szelete volt.

Eötvös és Bary adatokban gazdag könyve két, egymással élesen szemben álló megközelítést alapozott meg. Az egyik az ártatlanul meghurcolt izraelita

[138] *Jogállam*, I. (1902) 689. (utánközlés).

[139] Ez ma már szinte áttekinthetetlen. Kiss Zoltán pécsi könyvtáros-kutató egy háromezer tételt meghaladó Tiszaeszlár-bibliográfiát állított össze: http://tiszaeszlarbibliografia.freewb.hu/.

vádlottak elleni koholt vádból indult ki. A másik abból, hogy a vádat ugyan politikai nyomás vagy az aktív és sikeres bűnpalástoló tevékenység miatt nem bizonyíthatták, de az a megtörtént eseményeket tükrözte. A Tiszaeszlár-irodalom döntően erre a két alapvető elképzelésre építkezett az utóbbi száz évben, sokszor leegyszerűsített megközelítéseket használva. (Például a zsidó összeesküvés elnyomta az igazságot, vagy az antiszemita összeesküvés megbukott és az ártatlan vádlottaknak végül igazságot szolgáltattak.) A felületesebb vagy a rövidebb munkák, ismertetések mindig ilyen keretekben helyezik el az ügyet. Szorgosan válogatják, ismétlik és újracsoportosítják a már korábban is ismert érveket és bizonyítékokat az általuk osztott dogma, előzetes elképzelés (prekoncepció) alátámasztásához.[140] Mindez végig észlelhető a 20. század magyar eszmetörténetében.

Gyurgyák János áttekintette azt az irodalmat, mely a tiszaeszlári pert kisebb-nagyobb terjedelemben feldolgozta. A következtetése meglehetősen lesújtó. Ezek a munkák csak Eötvös vagy Bary érveit, adatait visszhangozzák, és „az ügynek modern, használható, új szempontokat is érvényesítő feldolgozása nincs" (Gyurgyák 2001, 639–640). Ez a helyzet bizonyos mértékig változott Kövér György 2011-ben megjelent könyvével, amely a témában az utóbbi évtizedek legfontosabb műve *(A tiszaeszlári dráma)*. Kövér friss megközelítésével új adatok tömkelegét vonta a látókörünkbe, és hosszú idő óta a legtöbbet tette hozzá az ügy megértéséhez – de nem feltétlenül a nyitott kérdések megválaszolásához.

A mai magyar közbeszédben mindkét alapvető megközelítés megtalálható, bár igen eltérő arányban. A mértékadó közvélemény, a média fő árama, a társadalomtudományi munkák – ha szóba kerül a per –, az Eötvös könyvén alapuló megközelítést osztják. Van azonban a médiának és a közvéleménynek egy olyan elhatárolt szegmense, elsősorban az internet világában, mely a vádat a tiszaeszlári perben megalapozottnak tartja. Bary könyvére támaszkodva, az Eötvös vezette „bűnpalástoló liga" lázas tevékenységét és a nemzetközi zsidó összefogást sejti a nyíregyházi törvényszék felmentő ítélete mögött, melyben az igazság nem érvényesült. A dogmák és az elvárt gondolkodási sémák kialakítása és követése, a tények célzatos csoportosítása mindkét alapvető megközelítésnél ideologikussá tette a tiszaeszlári perhez való viszonyulást.

A mai szokásos, *„mértékadó" (mainstream)* nézet az ártatlan vádlottak meghurcolására épít, mely mögött egy antiszemita összeesküvést lát. Néhány megyei és országos notabilitás – az eötvösi „titkos tanács"[141] – a perrel ki kívánta használni az európai antiszemita hullámot saját politikai céljai érdekében, és elővette a vérvád középkori babonáját. Hamis tanúvallomásokat taníttattak be, manipulálták az eljárást, összetákoltak egy vádat, mely aztán megbukott a bíró-

[140] Eötvös könyvét hivatkozási alapként még rendszerint kiegészíti Krúdy regénye *(A tiszaeszlári Solymosi Eszter)*, míg Baryét elsősorban Marschalkó Lajos 1943-as könyve *(Tiszaeszlár)*.

[141] Mai szerzők még ennél is esetlenebb kifejezést használnak, például Kende „informatív bizottságról" vagy „informális vérvádbizottságról" ír (Kende 1995, 109; Kende 2012, 99).

ság előtt. A per így a 19. század végi magyar társadalomtörténet egyik szégyenfoltjává vált, pedig Solymosi Eszter öngyilkos lett és az ő holttestét fogták ki Tiszadadánál. Itt is léteznek alapvető dogmák, például nem „illik" a vádlottak (vagy azok egy része) bűnösségének lehetőségét megengedni. Az ilyen „helytelen" megközelítéssel bárki kizárhatja magát a diskurzusból.[142] Az ideologikussá merevedő, dogmákra épülő alapállás nem engedi a komplex, nyitott megközelítést, és bizonyos, szükséges kérdések felvetését.

Úgy látom, *három olyan döntő tényező* van, mely a ma elvárt mértékadó és szokásos megközelítést meghatározza. Az egyik maga a vérvádra vonatkozó elképzelés. A középkori babonákkal és boszorkányperekkel párhuzamba állított vérvádat a magyar művelt közvélemény jelentős része már a 19. század végén is hihetetlennek tartotta. A második tényező, hogy a nyíregyházi törvényszék a vádlottak mindegyikét felmentette, amit felsőbb bíróságok helybenhagytak. A vádlottak felmentése erősítheti azt a vélekedést, hogy az eljárás már eleve elhibázott volt, téves vágányokon haladt, és ártatlan emberek meghurcolásával politikai célokat szolgált. A harmadik tényező Eötvös könyve. *A nagy per* megkerülhetetlen viszonyulási ponttá vált a tiszaeszlári perről való gondolkodás során. Mindezen tényezőkhöz egyebek is járulhattak, melyek tovább erősítették a ma szokásos elképzeléseket. Döntőnek és alapvetőnek ez a három tűnik.

Én úgy látom, hogy a vádlottak felmentésének ténye, a vérvád emelésének vádja és Eötvös könyve *sok tekintetben félrevezette az utókort*, és ballasztként nehezedik a perrel kapcsolatos mai gondolkodásunkra is. A mértékadó elképzelés több vonatkozásban hamis képet tükröz. Először arra kell rámutatni, hogy ez miben és miért van így.

Az első ballaszt: a vádlottak felmentésének ténye

A perről való gondolkodást elnehezítő három ballaszt közül a legrövidebben a vádlottak felmentésének kérdése intézhető el. Láthattuk, a magyar bíróságok három szinten vizsgálták az ügyet. Első fokon a nyíregyházi törvényszék, másodfokon a budapesti királyi ítélőtábla járt el, míg a másodfokú ítéletet felülvizsgálta a magyar királyi Kúria, mint legfelső bíróság. Mindhárom esetben azonos eredmény született. A vádlottak mindegyikét felmentették, mert nem lehetett bizonyítani, hogy elkövették a bűncselekményt, mellyel vádolták őket. A felmentő ítéletek indokolása között azonban jelentős különbségek voltak. Márpedig az indokolás kulcsfontosságú. Mikszáth bölcs meglátása szerint: „Halljuk az indokokat. Az indokok érdekesebbek az ítéletnél [...] Az ítéletben kilökték az ajtón a gyanút, a vádat, olyan fürge az, hogy az indokokban nyomban visszajöhet" (Mikszáth 1972, 290).

Az 1882. április 1-jén történtekkel összefüggésben – amin a gyilkosság és a gyilkosságban való részesség vádja alapult – az első fokon eljáró törvényszék

[142] Egy ilyen képet jellegzetesen tükröző írás, Ballai 2012, 79–84.

indokolása igen szűkszavú volt. Arra mutatott rá, hogy miért elfogadhatatlan Scharf Móric vallomása, valamint miért nem megbízható Lengyel Istvánné és Fekete Jánosné vallomása a megerősítő körülmények tekintetében (a zsinagógából kiszűrődő sírás, kiabálás kérdése). Ehhez még hozzájött, hogy a „gyilkosság tárgya" (a holttest) hiányzott. Így nem bizonyított, hogy a vádlottak elkövették a vádbeli bűncselekményt, és megdőlt a gyilkosság vádja.[143] A törvényszék nem vette végig és vizsgálta meg az összes bizonyítékot. Scharf Móric, Lengyelné és Feketéné vallomásai a vád lényeges pillérei voltak. Miután ezek megroppantak, a vád is talaját vesztette. E három vallomás bizonyító erejét megkérdőjelező érvek bőségesen elegendőek voltak ahhoz, hogy a vád megdőljön az első tíz vádlott tekintetében.

Ezzel az indokolással a királyi ítélőtábla láthatóan elégedetlen volt. Az elsőfokú ítélethez képest, sokkal részletesebben mutatta ki, hogy miért nincs bizonyító ereje Scharf Móric vallomásának, és miért nem bizonyítottak a kapcsolódó, megerősítő körülmények. Móric vallomásánál az ítélőtábla a törvényszékhez hasonlóan rámutatott annak egy-két belső ellentmondására, de ezen felül *nyolc olyan tényezőt sorolt fel és elemzett*, melyek a vallomás tartalmának valószínűtlenségére utaltak. A tiszadadai holttest vonatkozásában nagyrészt átvette az első fok érvelését, és nem látta eldönthetőnek, hogy a holttest Solymosi Eszteré vagy sem. Úgy vélte, ugyanannyi bizonyíték van amellett, hogy igen, mint amellett, hogy nem.

Az ítélőtábla ítéleténél lehet leginkább azt érezni, hogy a bíróság minden gyanúokot cáfolni kívánt, mely esetleg a vádlottak bűnösségére utalhatott. Nem egyszerűen jogi szempontból akarta lezárni az ügyet, hanem talán a közvélemény felé bemutatni azt, hogy semmilyen, gyanúra okot adó mozzanat, történés nem maradt magyarázatlanul. Így sommásan – és esetenként erőltetetten – söpört le az asztalról olyan adatokat és bizonyítékokat, melyek megérdemeltek volna részletesebb és kiegyensúlyozottabb értékelést is.

A királyi Kúria harmadfokú, a felülvizsgálat eredményét rögzítő, rövid határozatának három figyelemre méltó vonását érdemes kiemelni. Egyrészt a legfelső bíróság kitért Schwarz Salamon 1882. július 20-án tett, és még aznap visszavont beismerő vallomására, amellyel az alsóbb bíróságok nem foglalkoztak. A Kúria amellett érvelt, hogy az eljárásban ez a vallomás nem bírt bizonyító erővel. Másodszor, tiszta vizet öntött a pohárba a tiszadadai holttesttel kapcsolatban. *Kifejezetten utalt arra, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszter ruhájába öltöztetése a hatóságok megtévesztésére irányult.* Ezzel bizonyítottnak tekintette, hogy a holttest nem Eszteré és történhetett valamiféle hullaúsztatás, bár annak vádbeli változatát már nem fogadta el. E megállapítás nem befolyásolta azt a következtetést, hogy a bűnpártolással (hullaúsztatással) vádolt vádlottak sem bűnösök, mert nem bizonyított a kapcsolatuk a vádbeli hullaúsztatással. Harmadszor, a bizonyítékok alapján

[143] Az elsőfokú ítélet sokkal többet foglalkozott a tiszadadai holttest azonosításának kérdéseivel és a kapcsolódó tanúvallomásokkal, mely a bűnpártolással vádoltak felmentéséhez vezetett.

valószínűsíthetőnek látta, hogy „némelyik" vádlottat bántalmazták a vizsgálat során, és így bírták vallomásra őket a hullaúsztatással összefüggésben. Őket nem nevesíti az ítélet, a körülírás egyedül Herskó Dávidra illik.

A nyíregyházi törvényszék helybenhagyott ítéletében nem mondta, hogy nem áll bűncselekmény Solymosi Eszter eltűnése mögött. Nem zárta ki, hogy a vádlottaknak esetleg közük lehetett Solymosi Eszter eltűnéséhez. Ezt az eljárásban viszont nem bizonyították. A törvényszéknek nem volt feladata annak mérlegelése, hogy mi történhetett. Mondanivalóját a vádra vetítette: megítélte, hogy a bizonyítékok alapján alapos-e a vád vagy sem. Ütköztette a bizonyítékokat, és megállapította, hogy erősítik, gyengítik, vagy éppen kizárják egymást. Aztán kimondta, hogy mit bizonyított a vád, és mit nem. A bizonyítékok keletkezésének okait sem vizsgálta különösebben, csak azt, hogy jogszerűen szerezték-e be azokat az eljárás során. Mindegy, hogy Scharf Samu honnan vette azt, amit mondott, vagy Móric vallomása tartalmilag milyen forrásból eredt, ha azokat egyébként sem lehetett bizonyítékként figyelembe venni. *Ha egy vád megalapozatlanná válik, egyben űrt is hagy maga után.* A legtöbb és legalapvetőbb kérdésekre nem kaptunk magyarázatot.

A perben felmerült és értékelhető bizonyítékok a vádat nem bizonyították, és a bíróság felmentette a vádlottakat. Ők a jog színe előtt ártatlanoknak bizonyultak. De a per – a felmentő ítélet természetéből adódóan – végül pont arra nem adott választ, hogy mi történhetett. Ezt továbbra sem tudjuk. A vádlottak felmentése *érdemben* nem oldotta meg az ügyet. Még a vádlottak szerepét illetően sem. A felmentés azt jelenti, hogy volt egy, a vádban körvonalazott történet, melynek megtörténtét nem bizonyították be a korabeli eljárási szabályok keretei között. Homályban maradt, hogy ebből a történetből igaz lehet-e valami. Mindezt szem előtt kell tartani, ha valaki Solymosi Eszter ügyével foglalkozik.

A második ballaszt: a vérvád emelésének vádja és az eljárás stigmatizálása

A *„tiszaeszlári vérvád"* kifejezés mára beleégett a köztudatba. Jóllehet az, hogy a perben a vád valóban „vérvád" volt-e, legalábbis kétséges. Bary ezt tagadja is. Ő megkülönböztette a vérvádat, ami egy vallási szertartás keretében elkövetett (rituális) gyilkosságra utal, és a vallási fanatizmusból (vakbuzgóságból) elkövetett gyilkosság vádját. Az első esetben egy vallási szabályok által előírt, szertartási cselekményként bekövetkező emberölésről van szó.[144] A második esetben arról, hogy valaki vagy valakik *egyéni, szubjektív, túlfűtött vallásos érzületeik alapján* követnek el gyilkosságot. Itt nem a vallás ír elő valamilyen szertartást. A hangsúly az egyéni vallási túlfűtöttségen, a vallási tételek félreértelmezésén, túlhajtásán, egyoldalú felfogásán van. Vallási fanatizmusból elkövetett gyilkossághoz bármely vallás adhat torz érzelmi indíttatást, motivációt, függetlenül az

[144] A vérvád bevett fogalmára lásd Kende 1995, 13.

adott vallás elfogadott tételeitől, amelyek rendszerint tiltják például az emberölést. Bary állítása szerint a tiszaeszlári perben a vád vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság volt, és nem „vérvád".

Bary elhatárolása ésszerű és védhető, de nem lehet tudni, mennyire őszinte. Egy jogászi életút delén, tapasztalt jogászként írta a per történetét, ilyen elhatárolásokat könnyedén tehetett. Nem tudni, a per idején ugyanezt gondolta-e. Istóczy Győző 1882. május 24-i országgyűlési felszólalásában már utalt a vérvádra is, és a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságra is, de a kettőt tökéletesen összekeverte. A modern irodalomra sem jellemző, hogy ilyen megkülönböztetést tenne (pl. Kubinszky 1976, 91).

Különös módon, a tiszaeszlári perben a vád tartalma nem minden tekintetben egyértelmű. Eötvös elismerte, hogy maga a vizsgálat kifejezetten és szó szerint nem vérvád bizonyítására irányult. („Nem mondták ki, hogy vérvád esetét keresik, de valósággal azt keresték"; I/6). Tény, hogy a perben a törvényszék által hozott vádhatározat nem szólt vallási szertartás keretében elkövetett gyilkosság vádjáról, azaz vérvádról. Szeyffert királyi főügyészhelyettes, akinek közvádlóként a vádhatározat alapján képviselnie kellett a vádat, ugyanakkor a vádbeszédében kijelentette, hogy a vád alapja „vallás-szertartási gyilkosság" gyanúja (T:4). Nyíltan megfogalmazta tehát a vérvádat. A tanács elnöke, Kornis Ferenc viszont ehhez a következő megjegyzést fűzte a vádbeszéd elhangzása után (T:5): „Vissza kell továbbá utasítanom azt is, mintha a kir. törvényszék az egész vizsgálat folyama alatt, vagy annak fejlődése folyamán, a vádban a vallás-szertartási gyilkosságot tekintette volna, és ezen ügyet mint ilyent próbálta volna ellátni."

A büntető törvénykönyv olyan bűncselekményt nem ismert, hogy *vallás-szertartási gyilkosság*. Az első négy vádlottat egyszerűen gyilkossággal vádolták. A kifejezés már az indítékra utal, hogy miért követhették el a vádlottak a gyilkosságot. A törvényszék vádhatározata nem világított rá az indítékra. A közvádló talán szükségét érezhette, hogy vádbeszédében az indítékra rámutasson. Ezért utalt „vallás-szertartási gyilkosságra". Kétszer meg is ismételte az utalást, sőt egyszer még a „vérvád" szót is használta.

Stipta István is foglalkozik a kérdéssel, és úgy véli, hogy a közvádló nem kerülhette el az indíték megjelölését a vád leírása során. A gyilkosság fogalmához tartozott az „előre megfontolt szándék", és szükségessé vált, hogy a vádbeszédben a közvádló valamit mondjon az indítékról. A vizsgálat adatai alapján a vallás-szertartási gyilkosságot láthatta a kézenfekvő indítéknak (Stipta 2015, 132). Ez azonban nem aggálytalan magyarázat, mert keveri az indítékot és a szándékot. Az indítékkal ugyan alá lehet támasztani a szándék előre megfontolt jellegét, de az előre megfontolt szándék – ami nélkül nem állapítható meg gyilkosság – bizonyítható lehet anélkül is, hogy tudnánk, miért is követte el a vádlott a cselekményt. Természetesen gyengíti a vádat, ha a közvádló nem tud rámutatni, miért követték el a bűntettet. Az indíték azonban nem volt fogalmi eleme a gyilkosságnak, mint bűntettnek. A vád indíték nélkül is megállhatott, és nem volt szükséges azt „vallás-szertartási" okokra alapozni.

A vádbeli cselekmény rituális (vallás-szertartási) jellege így *a közvádló, a királyi főügyészhelyettes álláspontja volt*, és nem a vádhatározatot hozó tör-

vényszéké, amire az elnök válasza világosan utalt is. A büntetőtanács elnöke nem is engedett olyan kérdéseket feltenni, melyek kifejezetten és közvetlenül a vérvád (rituális gyilkosság) irányába tolták volna el az ügyet. A törvényszék által kiküldött vizsgálóbíró így feltételezhetően már akkor ismerte és megtette a rituális gyilkosság, valamint a vallási vakbuzgóságból elkövetett gyilkosság közötti megkülönböztetést, és nem csak utólag igyekezett cáfolni a vérvádat.[145]

A megkülönböztetés a korabeli sajtóban is közismert volt. *A Hon* című lap kormányközeli sajtótermékként, Tisza Kálmán mögött állva aligha pártolta az eljárást vagy a vizsgálóbírót. 1882 júliusában mégis eljutott arra a következtetésre, hogy a lány eltűnése mögött a gyilkosság a legvalószínűbb magyarázat. Ahogy írták, okos ember nem hiszi, hogy rituális gyilkosság forogna fenn, de valószínű, hogy *„babonás tettből származó gyilkosság volt"*, mely minden felekezetnél előfordul.[146] Ez hajszálra az a megkülönböztetés, melyet harminc év múlva Bary vázol a könyvében. Azt sem lehet mondani, hogy a megkülönböztetés csak a jogászi elmék finomsága lenne. Markusovszky Lajos főszerkesztő még az eljárás idején írt az ügyről az *Orvosi Hetilap*ban, és világosan szembeállította az áldozatokat követelő vallásos vakbuzgóságot azzal, amit vallási szertartásokon alapuló vérvádnak neveznek (Markusovszky 1883, 731).

A közvádló, aki furcsa, a védelmet támogató szerepet játszott az ügyben, tehát – a vádhatározattal szemben – *hivatalossá tette a vérvádat*, a „vallás-szertartási gyilkosság" vádját. Nem érdemes találgatni, hogy ezt miért tette. A vérvád hivatalossá tétele hozzájárult ahhoz a képhez, ahogy ma szokás a tiszaeszlári perre tekinteni.[147] Pedig – ahogy a *Pesti Napló* írta – a tárgyalás előtt csak néhány fanatikus hirdethette, hogy rituális gyilkosság, azaz vérvád képezte a törvényszéki eljárás irányát.[148]

Így az a helyzet állt elő, hogy *a ma mértékadó irányzat a törvényszéknek és a törvényszék által kiküldött vizsgálóbírónak tulajdonítja a vérvádat, noha ők erre nem is utaltak. Ugyanakkor Eötvös barátjának, a mértékadó irányzat egyik hősének, Kozma Sándor budapesti királyi főügyésznek a helyettese volt az, aki hivatalossá tette a vérvádat a vádbeszédében*, feltehetően a főnöke tudomásával. Ezzel egyben a védelem érdekeit szolgálta, mert így a vád megalapozatlanabbá, gyengébbé vált. Ilyen indítékra ugyanis nem voltak közvetlen bizonyítékok. Heumann és Friedmann

[145] Három érvet szoktak felhozni arra, hogy Bary valójában vérvádat akart bizonyítani a vizsgálat során. Az egyik, hogy a vizsgálóbíró antiszemita volt – ami persze aligha döntő érv; a második, hogy a vizsgálat elején beszerezte a hírhedt péri vérvád-ügy iratait (Lipp 2014, 119); a harmadik, hogy a vizsgálat iratai tartalmazták a vérrel készülő húsvéti pászka receptjét. Minderre később térek ki.

[146] *A Hon*, 1882/188/R. (július 10.) 1. Rögtön hozott is egy példát: néhány évvel azelőtt egy nazarénus Hódmezővásárhelyen vallási rajongásból saját lányát ölte meg.

[147] Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a vérvád eredetileg nem csak zsidók ellen irányulhatott (Kende 1995, 17–29). A magyar közbeszédben a tiszaeszlári per után a vérvád fogalma a zsidóellenesség összefüggéseiben tapadt meg.

[148] *Pesti Napló*, 1883/213. (augusztus 4.) 1.

védők kérdéseire ugyan Scharf Móric feltételezésekbe bocsátkozott, hogy *a keresztények szerint* miért lenne szükségük a zsidóknak keresztények vérére (T:29), de e feltételezések semmilyen bizonyító erővel nem bírtak.[149]

A vérvád, a vallás-szertartási (rituális) gyilkosság vádjának bevitele az ügybe nem is a perre hatott ki igazán. A vádlottak bűnösségének megállapításához nem kellett az indíték bizonyítása. A közvélemény előtt azonban stigmatizálta, megbélyegezte az eljárást. Ekkor hivatalos megfogalmazást kapott az, ami addig csak egyes hírlapokban és a közbeszédben terjengett: az eljárás egésze tulajdonképpen a zsidók elleni vérvádról szól. Minél képtelenebb egy vád, annál jobban megnyerhető a közvélemény a vádlottak mellett. Eötvöséknek jól jött a vérvád hivatalos megformázása. Az egész eljárás hitele így csökkent. *A vérvád fogalma, annak taszító erejénél fogva, később a közvélemény megnyerésének egyik fontos fegyverévé vált a proszemita, vádellenes oldal kezében.*

Egyes lapok olvasói már az eljárás alatt ízlelgethették a „tiszaeszlári vérvád" kifejezést, bár a legtöbb újság igyekezett semlegesebb nyelvet használni.[150] A kifejezés tömör, hátborzongató, nyelvileg szinte elegáns. Ráadásul praktikus rövidítése is a per megnevezésének, és sokan biztosan nem célzatosan használták. De így az ügyhöz lassan elválaszthatatlanul hozzátapadt a vérvád szó. Ez azzal is járt, hogy az eljárás irányítóira is a *vérvád emelésének vádja* hullott. Persze ez az adott korban nem jelentett mindenki szemében megbélyegzést, hiszen sokan hihettek és hittek magában a vérvádban, akár a tájékozottabb emberek között is. A kifejezést nemcsak a proszemita oldal használta, hanem az antiszemita oldal is – bár eltérő felhanggal.

Később, amikor az idők múlásával a vérvádban való hit talajt vesztett a széles közvéleményben is, a megbélyegzés ereje nőtt. A vérváddal összefüggésbe hozott eljárás egyre hiteltelenebbnek tűnt a közgondolkodásban. Olyannyira így volt ez, hogy a 20. század magyar antiszemitizmusa már nem is állította a középpontba a tiszaeszlári vérvádat. Csak egy adalék volt a pusztító 20. századi zsidóellenességhez. Bary 1933-ban megjelenő könyve ugyan népszerű olvasmány lett, de gyakorlati hatása aligha volt. Nem tett hozzá semmit az adott korhoz egy ötven évvel azelőtti eset újraértelmezése. A kaftános, ortodox, magyarul kevéssé tudó, betelepülő zsidók már kiestek a magyar társadalmi összképből.

Mindettől függetlenül, a „tiszaeszlári vérvád" fogalma a magyar eszmetörténet része, és egyben viszonyulási pont lett. Kijelölte a határokat, és mindenki eldönthette, hogy melyik oldalon áll. Mikor megszilárdul egy ilyen kifejezés, már nehéz védekezni ellene. Bary is hiába tette a könyvében. Ha a kifejezés által

[149] Kende szerint Scharf Móricot úgy betanították, hogy a tárgyaláson teljesen azonosult a rituális gyilkossággal (Kende 1995, 110). A tárgyalási jegyzőkönyv vonatkozó részének elolvasása után nyilvánvalóvá válik, hogy ez tarthatatlan megállapítás.

[150] Kayserling Mór (Meyer) budapesti rabbi már 1882. június elején kiad egy füzetecskét, melynek beszédes a címe *Die Blutbeschildigung von Tisza-Eszlár* (A tisza-eszlári vérvád); lásd *A Hon*, 1882/153/R. (június 5.) 2. vagy *Függetlenség*, 1882/158. (június 9.) 2.

közvetített negatív bélyeg beleette magát az emberek tudatába, szinte lehetetlen lehántani róla. Leegyszerűsíti a beszédet, bénítja a gondolkozást és elmossa a finomabb megkülönböztetéseket. Csak fekete vagy fehér álláspont képzelhető el. Mintha fel sem vetődhetne, hogy a vádlottak egyike-másika anélkül is bűnös lehetett volna, hogy a vérvád, a „vallás-szertartási gyilkosság" vádja egyáltalán szóba jönne.

Eötvös, akinek újságíróként, politikusként a kisujjában volt a közvélemény befolyásolásának képessége, felismerhette ezt. *Mennél képtelenebb a vád, annál könnyebben győzhető meg a közvélemény.* Így egész könyvét a vérvád stigmájára és annak cáfolatára építette. *A nagy per* koncepciója világos: láthatod, milyen hihetetlen vádat fabrikáltak össze ezek a megyei urak (a „titkos tanács"), tehát nem gondolhatod komolyan, hogy a vádlottak ártatlansága megkérdőjelezhető. Az abszurd vérvád csak egy nagy, sötét összeesküvés folyománya lehet, így a vádlottak eleve nem lehetnek bűnösök. A könyvben – valamilyen alakban – 245 alkalommal fordul elő a vérvád szó. Más összefüggést Eötvös nem is enged felvetni.

Az eljárás stigmatizálásának – a „fekete vagy fehér" beszéden kívül – van egy másik következménye. Solymosi Eszter, az áldozat háttérbe szorult. Szinte másodlagossá vált, mi történt a lánnyal. A vádlottak kerültek a középpontba, akikkel szemben összeesküdött egy egész megye úri közönsége, akiknek meg kellett szenvedniük egy középkori babona átkát. A hangsúly a vádon, az eljárás zegzugain és a vádlottakon van, miközben az ügy önmagán túlnyúló jelentőséget kapott a korabeli európai zsidóüldözések, pogromok vészterhes időszakában. Solymosi Eszter csak a történet kiindulópontja. Például Komoróczy két sorban elintézi a sorsát azzal, hogy valószínűleg „a folyóba szédült" (csak nem alacsony vérnyomása volt?), vagy talán beleölte magát (Komoróczy 2012, 245). A szerző számára ez láthatóan mellékes is. Poszlernél ugyanez két mondat (Poszler 2013, 5); ő a változatosság kedvéért „rejtélyes balesetről" ír, de nem tudni, milyen alapon.

Eötvös azért tudta, hogy Solymosi Eszter sorsát mégsem lehet kizárni a per középponti kérdései közül. Így a könyvében próbálkozott, hogy Solymosi Eszter eltűnését az öngyilkosság-elmélettel magyarázza, bár ez a próbálkozása aligha meggyőző. De mégsem ez állt érdeklődése középpontjában. Neki a közvéleményt arról kellett meggyőzni, hogy a vádlottak ártatlanok, és egy nagy összeesküvés szenvedő alanyai voltak. Ez sikerült neki, elhitetvén, hogy az egész eljárás a vérvád igazolására szolgált.

A tiszaeszlári ügyre ráütött bélyeg egyre erősödött az európai zsidóság 20. századi szenvedései árnyékában. A mértékadó közbeszéd lassan eljutott oda, hogy a tiszaeszlári ügyet nem lehet oly módon felvetni, mely lehetőségként számol a vádlottak bűnösségével. Ehhez mindig hozzákapcsolják a vérvád megengedését is. Az eljárás stigmatizálása így elvezet azon személyek megbélyegzéséhez (pl. antiszemita, szélsőjobboldali), akik nem fogadják el kész tényként az Eötvös könyvén alapuló szokásos és „helyes" gondolkodást a tiszaeszlári ügyben. A „helyes" gondolkodás az ügyről nem érinthet olyan dogmákat, hogy például a vádlottaknak nem volt közük Solymosi Eszter el-

tűnéséhez, vagy a tiszadadai holttest az eltűnt lány holtteste volt.[151] Itt nincs érveknek helye, ez a gondolkodás vége, mely az ügyben az ideologikus hitnek adja át a helyét.[152]

Ha elfogulatlanul akarjuk megközelíteni a történteket, a gondolkodást itt nem törheti meg ilyen hit. Eötvös Károly, aki a 19. századi nemzeti szabadelvű eszmék neves képviselője is volt, ezzel biztosan egyetértene. Ő, a szenvedélyes vitatkozó, soha nem mondott volna álljt a vitának, a gondolkodásnak. Lehet, hamiskás mosollyal rendezné el úgy a tényeket, hogy csak egyféle, őt igazoló következtetés adódjon. Lehet, érveivel kíméletlenül megsorozna minden, az övétől eltérő történetet. Lehet, hogy manipulálna vagy *ad hominem* érveléssel a földbe döngölné ellenfelét. De sosem vitatná el azt, hogy az övével ellenkező álláspontot is szabad legyen védeni. Az élet úgy hozta, hogy a mai „helyes" gondolkodáshoz, melyet a vérvád emelésének vádja köt gúzsba, éppen az ő könyve mutatta az utat.

A harmadik ballaszt: Eötvös nagy története

A nagy per irodalmi jelentőségű munka, és fontos – néhol pótolhatatlan – forrása a tiszaeszlári perről szóló ismereteinknek. De óvatosan kell olvasni. Tévútra juthat az, aki kritikátlanul mindent elfogad, amit Eötvös leírt.

A századforduló környékén, miután már túljutott élete delén, Eötvös közéleti feladatai lassan csökkenni kezdtek (ügyvédi munkáját csak később adta fel). Ez az ízig-vérig közéleti ember nem zárkózott be. Továbbra is külön asztalt tartott fenn az Abbázia kávéházban, és népes asztaltársasággal beszélte meg az ország és a világ dolgait. A nagy anekdotázó, kiemelkedő műveltségű közéleti matador elkezdett írni, és fokról fokra az irodalomtörténetben is jegyzett íróvá vált. Nem tudom, hogy nagyobb irodalmi műveit, így *Gróf Károlyi Gábor feljegyzéseit* vagy a *Balatoni utazások*at ma mennyien olvassák. A kimunkált, archaikus nyelvezet szépsége, a történetek érdekessége, helyenként szellemessége, egyes karakterek jellemzése a mai olvasót már aligha kárpótolja a ráérős és szétfolyó meseszövésért, a szerkezeti aránytalanságokért, a néha nehézkes nyelvi fordulatokért. Hegedüs Gézának ugyan elhihetjük, hogy Eötvös a „legkellemesebb magyar elbeszélők egyike" (Hegedüs 1980, 122), de a gyors és tömeges információáramlás korában, már nagyon messzinek hat ez a stílus. A nyelvi szépséget

[151] Jellemző, hogy a 2003-as nyíregyházi konferencián, melyet a per 120. évfordulójára rendeztek, nem jelentek meg a mértékadó elképzeléstől eltérő nézetek, megközelítések. A modern dogmák érintetlenül maradtak. A konferencia anyagára lásd http://www.ekmizbak.hu/magyar/konf2003.htm.

[152] Ez nyíltan meg is jelenik a mértékadó irányzat egyes munkáiban. Van *„az egyedüli helyes álláspont"* (kb. koholt vérvád alapján kegyetlenül meghurcolták az ártatlan zsidó vádlottakat), és mindent ennek tükrében kell értékelni, ebből levezetni (pl. Hegedűs 1967, 301). Az „egyedüli helyes álláspont" tekintetében fel sem vetődhet kétség vagy bizonyítási igény – abban hinni kell.

vagy a korabeli hangulatokat kereső ínyencek azonban kimeríthetetlen örömforrást lelhetnek a hosszan kanyargó sorokban.

Eötvös Károly neve nem ezért maradt fenn a műveltebb közönség tudatában. Mai ismertségét elsősorban a tiszaeszlári perben játszott szerepe és az arról írt könyve biztosította. A kortársai között több hasonló, befolyásos közéleti ember volt, akik fényes elmével, nagyszerű szónoki képességgel rendelkeztek. A kortársak lesték szavaikat, fontos pozíciókat töltöttek be, egyéniségük rövidebb-hosszabb ideig az egész közéleten nyomot hagyott. Könyveket írtak, újságcikkek sora jelent meg a nevük alatt: a közélet középpontjában voltak. Nevük mégis kiesett a mindennapi emlékezetből. Szilágyi Dezső, Kerkapoly Károly, Pauler Tivadar neve ma már csak történelmi munkák, szakkönyvek lapjain bukkan fel, és még a művelt közönség számára is többé-kevésbé ismeretlenek. Eötvöst ettől megmentette a tiszaeszlári per, és annak utóélete.

A nagy per műfaját nehéz meghatározni. Van, aki történelmi nagyregénynek tekinti (Hegedüs 1980, 122), ami aligha hihető meghatározás. A könyv nem fikciónak készült, és talán érdemesebb *dokumentumregénynek* minősíteni (pl. Kövér 2011, 280). Eötvös informálni, magyarázni és meggyőzni akar. Iratokból, feljegyzésekből, újságcikkekből és az emlékeiből dolgozik. Arról ír, ami szerinte történt, és amire következtet. Részletesen beszél Solymosi Eszter eltűnésének körülményeiről, a faluról, az ügy szereplőiről, életükről, és elsősorban magáról az eljárásról, a perről. Ezt a nyersanyagot míves nyelven formázza meg, és lankadatlan mesélőkedvvel tár elénk egy nagy történetet. Eötvös érvel, kombinál, keresi a motivációkat, feltételezésekkel jön elénk és megvizsgálja azokat. Néha elragadja anekdotázó kedve, és nem bír ellenállni annak, hogy olvasottságát, műveltségét elénk öntse, például a tutajosok életének leírásakor vagy élettani, anatómiai ismereteinek taglalásánál. Ennek ellenére a nagy történet alapvonalaiban egyben van. Az építkezése logikus. Arra fut ki, hogy mi történt vagy mi történhetett 1882. április 1. (Solymosi Eszter eltűnése) és 1883. augusztus 3. (az elsőfokú, felmentő ítélet kihirdetése) között.

Eötvös félelmetes érvelő. Lassan építkezik. Tisztában van azzal, hogy a részletek gazdagsága, az aprólékos leírás erősíti a leírtak hitelességét, meggyőző erejét. Gondosan csoportosított történetekkel, adatokkal, néhány mondatos emberi jellemzéssel, egy-egy sejtetéssel, utalással alapozza meg következtetéseit. A történetek sokszor bizonyítatlanok, a jellemzések szubjektívek, az utalások vagy sejtetések tendenciózusak, az adatok sajátos értelmezést kapnak. De tömegüknél fogva kényszerítő erejűek. Amikor a premisszáknak ez a hömpölygő tömege kritikus ponthoz ér, akkor minden összeáll, felgyorsul, és alkalmas arra, hogy elsodorja a kétely vagy az intellektuális ellenállás gátjait. Az olvasó érezheti az erőt, ami Eötvös parlamenti beszédeiben vagy perbeszédeiben megmutatkozhatott.

Eötvös részvétele az eseményekben több tekintetben hitelesítheti a könyvét. Másrészről viszont éppen ez rontja a hitelességet. Eötvös a perben a védelem irányítója volt. Intenzív munkával végigküzdött egy évet a vádlottak felmentéséért. Sokszor utazott Tiszaeszlárra és Nyíregyházára, iratok tömkelegét olvasta át, információt gyűjtött, stratégiát alkotott, irányította védőtársait, fogalmazta a

beadványait, didergett a téli halottszemlén, később elviselte a júliusi meleget a zsúfolt tárgyalóteremben. És jó védőhöz illően, megvolt a saját története. Arról is, hogy mi történhetett Tiszaeszláron 1882. április 1-jén, és arról is, hogy az eljárás miért vezethetett ahhoz a vádhoz, ami ellen a vádlottaknak védekezniük kellett. Eötvös történetének eresztékei azonban sok helyen nem tartanak össze, a tények hiányát a gazdag képzelet pótolja, és elképzelései sokszor ellentmondásosak.

6. KÉP ♦ Eötvös Károly a per idején (Ábrányi Lajos nyomán)

A nagy per egy hatalmas védőbeszéd, amit az utókor közvéleményének ad elő. A könyv maga, és a harcias tónus igazolja a címet: a nagy per nem ért véget. Eötvös ehhez tartja magát, de most már nem a vádlottak felmentéséért, hanem a közvélemény meggyőzéséért küzd. A célja világos: eladni azt a történetet a közönségnek, amelyre annak idején a védelem a váddal szemben építkezett. Ez címszavakban a következő: Solymosi Eszter öngyilkossága, antiszemita összeesküvés, elfogult vizsgálóbíró, a vádlottak meghurcolása, kikényszerített tanúvallomások, és az igazság elnyeri jutalmát. E cél érdekében Eötvös minden eszközt felhasznál, és ugyanolyan kíméletlenül folytatja a harcot, mint ahogy azt húsz évvel azelőtt abbahagyta.[153] Sok okos meglátása van, jól kombinál, és olyan információt is közöl, melyet ma már csak tőle tudhatunk meg. De a tények célzatos válogatásával, csoportosításával és értelmezésével *egy változatát* írja le az eseményeknek. Ez *Eötvös nagy története*, mely igazolni és alátámasztani kívánja azt, amit az író a perben védőként tett vagy mondott.

[153] Úgy tűnik, az új erőfeszítéshez segédcsapatokat is igénybe vett. Talán nem véletlen, hogy *A nagy per* megjelenése előtt jött ki az *Orvosi Heti Szemlé*ben egy hosszabb cikk Wein Manó, neves budapesti sebészprofesszor tollából, mely a tiszaeszlári per orvosi „kulisszatitkairól" szólt. A cikk orvosi oldalról, a tiszadadai holttest azonosítása tekintetében támogatta Eötvös történetét (Wein 1903). Nem kizárt a véletlen egybeesés sem, hiszen a per huszadik évfordulója volt. Nehéz figyelmen kívül hagyni azonban azt, hogy Wein Manó a per idején annak a Kovács József professzornak volt a segéde, aki magánszakértőként Eötvösnek adott tanácsokat a tiszadadai holttest exhumálásának elérése céljából. (Kovács professzor Eötvös könyvének megjelenésekor már nem élt).

Így a könyvet óvatosan kell olvasni, nem szabad objektív beszámolónak tekinteni, és minden adatot ellenőrizni kell, ha még lehet. Eötvös időnként elhallgat tényeket, megalapozatlan állításokat tesz, kétes forrású történeteket valónak kíván beállítani, és így félrevezetheti az olvasót. Érdemes néhány példát kiemelni ennek alátámasztására.

Eötvös nem mindig korrekt az olvasóval szemben. Esetenként válogatja a tényeket, és elhallgatja azokat, melyek a következtetéseinek ellentmondhatnak. Több száz oldalon kívánja bizonyítani, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré volt. Mégsem szól arról, hogy a királyi Kúria – az összes bizonyíték mérlegelése nyomán – harmadfokon megállapította, a tiszadadai holttestre a hatóság megtévesztése céljából adták Eszter ruháját, tehát a holttest nem az eszlári lányé volt. Természetesen joga van érvelni a bírói megállapítás ellen, de azt elhallgatni az olvasó előtt aligha. (Ugyanakkor a könyv végén szó szerint közli az ügyben keletkezett három ítéletet, így a Kúriáét is; ott bárki megtalálhatja a kérdéses megállapítást, ha elég figyelmesen olvassa.)

Hosszan foglalkozik Szakolczai Julcsa tanúval, aki Tiszadadán, a helyszíni szemlén egyedüliként ismerte fel határozottan Solymosi Esztert a tiszadadai holttestben. Emiatt ez a tanú kulcsfontosságú volt a védelem számára. Mire a végtárgyalásra került az ügy, azonban elbizonytalanodott és megváltoztatta a vallomását. Eötvös érzékletesen mutatja be, miképpen juthatott el a lány attól ponttól, hogy a szemlén vitatkozott az alügyésszel (egy történet, amit csak hallott), addig a pontig, hogy szerinte miért nem lehetett mégsem Eszteré a holttest. A történetben szerepel lelki kényszer, ahogy a helyszíni szemlén el akarták téríteni a felismeréstől, és természetesen egy átfogó antiszemita összeesküvés, mely a lányt a „helyes" vallomás feladására kényszerítette. Eötvös két fontos tényről azonban megint nem tesz említést. Az egyik, hogy a helyszíni szemlén részt vett a vizsgálóbíró mellett a királyi főügyészhelyettes (Székely Ferenc), a királyi alügyész és két tekintélyes hatósági tanú is (Miklós László, a vármegye egyik aljegyzője, valamint Dobos Imre tiszalöki szolgabíró). Szinte kizárt, hogy a lányt bármire lehetett volna kényszeríteni a főügyészhelyettes előtt, aki a vizsgálat felügyelete miatt tartózkodott a helyszínen. Eötvös elfelejt arról is beszámolni, hogy a lány a végtárgyaláson elmondta, miképpen akarta megvesztegetni az egyik eszlári izraelita (Groszbergné) Eszter azonosítása érdekében (T:211).

Van, ahol Eötvös a tárgyalási anyagok tanúsága szerint valótlanságot ír. Szerinte a végtárgyaláson Scharf Móric azt mondta volna az apjának, hogy „Ha csöndesen nem viseli magát: beviszik a dutyiba..." (III/113). Ez kitűnő jelenet lenne arra, hogy a vádlottak ellen tanúskodó fiú tiszteletlenségét, érzéketlenségét bemutassa. A probléma az, hogy Móric ezt nem az apjának mondta, hanem egy másik vádlottnak, Buxbaum Ábrahámnak. Buxbaum közbeszólásokkal zavarta Móric vallomástételét, hazugsággal vádolta a fiút, és a vádlottak padjáról felugorva fenyegetően közelített felé. A tanács elnöke meg is jegyezte, hogy a fiú a szavait Buxbaumnak címezte (T:16). Ezt Eötvös is tudta, benne van a jegyző-

könyvben, de ez nem zavarta abban, hogy a könyvben a jelenetet használja a fiú befeketítésére.[154]

Vegyünk még egy tárgyalási jelenetet Eötvös könyvéből (III/105).

> „A vádlott zsidók sorban ott ülnek a padon egymás mellett. Apja, Sarf József, rájuk mutat. S különösen rátereli a gyerek figyelmét a hosszu szakálu ősz, öreg Jungerre s azt kérdi:
>
> – Hát nem sajnálsz, ha engem felakasztanak? Nem sajnálod ez embereket, a kik itt vannak, mint vádlottak? Mit vétett neked ez az ősz ember?
>
> – Ejh, mit törődöm én ezekkel a rongyos zsidókkal!
>
> Ezt feleli a gyerek s aztán vállat vonva hidegen elfordul a vádlottaktól. Íme, a gyerekben a zsidók megvetése. Íme, »a rongyos zsidó« szólam, a várnagy [Henter Antal] társaságának a gyerek előtt mindennapi szavajárása."

Ezzel szemben a valódi párbeszéd a jegyzőkönyv szerint a következőképpen zajlott le (T:26):

> „*Scharf[f] József*: [...] Hát nem fogod sajnálni, ha engem felakasztanak? Nem sajnálod azon embereket, akik itt vannak: Weiszsteint, Jungert? Azt nem sajnálod, hogy 13 hónap óta nem láttam testvéreidet?
>
> *Móricz*: Én nem tehetek róla.
>
> *Scharf József*: Te miattad nem bocsátnak el.
>
> *Móricz*: Majd elbocsátják."

A jegyzőkönyv alapján Eötvös tudhatta, hogyan zajlott le a párbeszéd, és semmi olyasmi nem hangzott el, hogy „rongyos zsidó".[155] Éppen Scharf József nevezte korábban a fiát „rongyos czudar gyereknek" (T:17). Magasabb irodalmi igények sem indokolták a történet megmásítását. Egyszerűen Móric (és Henter várnagy) befeketítése lehetett a cél. Ez mind nem nagy dolog egy háromkötetes könyvben. De az ilyen eszközök többszöri, célzatos használata lassan a kiszemelt személy ellen hangolja az olvasót, noha annak nincs ténybeli alapja.

Eötvös nagyon sokszor a képzeletét használta a tények kiegészítésére. Ilyen jellegzetes rész a könyvben, amikor Farkas Gábor bíró mesterkedése nyomán a falusi lányok némelyike cukorral és édesgetéssel igyekezett Scharf Samu fejében elültetni, hogy a házukban a „metsző bácsi" metszette el Solymosi Eszter nyakát (I/89–90). Az író így kívánta magyarázni, hogyan kaphatott lábra egy olyan gyanú, ami a vádlottak elleni eljáráshoz vezetett. Bár kevéssé valószínű, de nem kizárt, hogy Samut valaki betanította. Az Eötvös által lefestett történetnek azonban más alapja nincs, mint az ő fantáziája. A könyv e részének egyes tanúvallomások kereken ellentmondtak. Szinte bizonyos, hogy úgy nem történhettek

[154] Ezt egyes modern szerzők kritikátlanul át is veszik (pl. Ballai 2012, 83).

[155] Móric egyszer használta a kifejezést Wollnerre, a „koldus-zsidóra", de nem átvitt értelemben, hanem szó szerint, a ruházatára értette a rongyost (T:10).

az események, ahogy Eötvös leírta. Szabó Julianna és Tanyi Eszter részletesen beszámolt arról is, hogy milyen körülmények között kínálták meg valóban egy alkalommal a kisfiút cukorral. Eötvös jó író volt: bár sok alapja nincs, ma már legtöbben úgy gondolják, hogy a községi bíró néhány rokona tanította be Samunak a történetet.

Esetenként nem lehet tudni, hogy az Eötvös által leírt kis történetek min alapulnak. Honnan tudja az író, hogy úgy történtek az események. Néha azonban kibukik, hogy a leírtaknak sokszor igen bizonytalan forrásai vannak. Például azt a történetet, hogy Csepkanics Jurát, az egyik tutajost Vay György csendbiztos kényszeríteni akarta a halottúsztatás elismerésére, és ennek során a tutajos gerinces kiállást tanúsított, Eötvös *Kazimir pandúrtól hallotta a törvényszék lépcsőházában* (II/216). De Kazimir (volt) pandúr egyébként is a védelem tanújaként szerepelt. Ráadásul vitája volt a kínzással vádolt Vay György csendbiztossal, korábbi elöljárójával, aki elbocsátotta az állásából.[156] Kazimir volt az, akit a végtárgyalás előtt egy Pollák nevezetű izraelita utaztatott Nyíregyházára, majd több hétig gondoskodott számára ingyenes szállásról és kosztról; nem bizonyítottan még „napidíjat" is kapott. A bíróság Kazimir megesketésétől eltekintett, így tanúvallomása súlytalan maradt. Ettől függetlenül, Eötvös teljes meggyőződéssel, valónak adja el az ilyen apróbb történeteket, ha éppen beleillik könyvének koncepciójába.

Eötvös mesterien osztja fel a történet szereplőit jókra és rosszakra. Néhány szavas jellemzéssel elhelyez egy-egy személyt ezen a palettán. Ha a jó részen helyezkedik el, attól kezdve az illető megnyilvánulásaiban lehet bízni, és szavai csakis az igazságot tükrözhetik. Ha az illető rossz, akkor kétségessé válik minden, ami vele kapcsolatos, és gyanúval kell kezelni. A jók természetesen azok, akik a védelmet támogatják. Csepkanics Jura, aki nem ismerte el a halottúsztatást „jó magas termetű, szikár alak volt, becsületes, komoly, kissé szomorúnak látszó arccal". Ettől kezdve ez a tutajos becsületesség, az emberi tartás mintájává nemesült. Goldstein János nyíregyházi szabómester, akinek Eötvös egyébként „szerény összeget" fizetett bizonyos információk szállításáért, és aki a végtárgyalás alatt az Eötvöst védő „zsidó testőrség" vezetője volt, „egyenes lelkű, bátor, nyílt ember" (III/103).[157]

Eötvös néha a védhetetlent is védi. Elbeszélése szerint a végtárgyalás alatt kereste fel őt egy Hatalovszki András nevezetű legény. Ez a legény beszámolt neki arról, hogy Solymosi Esztert eltűnése napján még délután is látta Újfaluban az utcai kút mellett, egy fűzfa alatt sírdogálni. Mivel a vádlottaknak szombat délután 1 óra után már szilárdabb alibijük volt, a vallomás a vádat cáfolta. Hatalovszki rögtön szimpatikus lett Eötvösnek: „szép, nyulánk termetü, erős, egészséges legény" (III/140), akinek a „jelleme komoly, a munkát szereti, gazdáival sohase volt baja; kocsmázni, duhajkodni nem szokott. Arcza nyílt, fejét egyene-

[156] Kazimir azt állította, ő mondott fel; a vita a ruhapénz kifizetésének megtagadása miatt keletkezett.

[157] Mikszáth ennél differenciáltabb képet ad a „talpas kecskéről", ahogy Goldsteint nevezték Nyíregyházán (Mikszáth 1972, 208).

sen tartja, szembe néz és megfontolva felel minden kérdésemre" (III/141). Később kiderült a gazdája vallomása alapján, a kérdéses időpontban ez a komoly jellemű egyén a határban szántott, tehát nem lehetett Újfaluban, hogy Esztert lássa sírdogálni a fűzfa alatt. Hatalovszki végül elmondta, hogy Ziszmann Jakab és „Alter úr", két eszlári izraelita vette rá a hamis vallomásra – hol is? – igen, éppen egy kocsmában (T:312).[158]

Eötvöst az ilyen fejlemények, tények láthatóan nem zavarják. Az összeesküvés-elmélet mindig jól jön. A vallomás visszavonását úgy magyarázta, hogy az eszlári bíró (Farkas Gábor) és emberei „tyúkkal-kaláccsal édesgették" (?!), majd – a változatosság kedvéért – halállal fenyegették Hatalovszkit (III/143). Eötvös még húsz év múlva is védi Hatalovszkit, hiszen a hamis tanúvallomása beleillik a könyvében is védett elképzelésbe, hogy Solymosi Eszter öngyilkos lett. (Hatalovszki ellen egyébként büntetőeljárás indult hamis tanúzás miatt.)

Ennek megvan a fonák oldala is. Azok, akik a vádlottak ügyét nehezítő szerepet vállaltak, nem állnak meg Eötvös előtt. Figyelemre méltó, ahogy Eötvös azokkal a helyi, szabolcsi orvosszakértőkkel bánik, akik Tiszadadán megvizsgálták a kifogott holttestet. Lényegében jóhiszemű, de csekély tudású sarlatánoknak írja le őket, noha egyikük, Kéri Horváth László volt járásorvos, több száz halottat, és ezen belül száznál több vízihullát boncolt orvosi gyakorlata folyamán.

Még rosszabbul járt Huri Andrásné, akinél Solymosi Eszter szolgált. Ez a kétségtelenül bőbeszédű, némileg álszenteskedő, de egyszerű falusi asszony nem tett a vádlottakra terhelő vallomást. Mindössze az öngyilkosság-elmélethez kellett, hogy az ő gonoszsága üldözze Esztert a halálba. Meg is tudjuk Eötvöstől, hogy a lány éhezett, fázott, gyötrődött Huriné szolgálatában, aki a szegény lányt „egész nap szidja, piszkolja, átkozza, kergeti" (III/150). Csakhogy semmilyen, ezt alátámasztó adat nem merült fel a végtárgyalás során. Sőt, több tanúvallomás amellett szólt, hogy Huriné kifejezetten jól bánt a nála szolgálókkal. Ezt Eszter anyja is megerősítette, aki néhány háznyira lakott tőle. Huriné ugyan maga mondta el, hogy azon a szombat reggelen megszidta a lányt, mert a sütőteknőben mosott el néhány piszkos edényt, de azt, hogy a lány gyötrődött volna, csak Eötvös képzeletének tudhatjuk be. Huriné nem kerülhette el, hogy egy hangoskodó, házsártos perszónának állítsák be, hiszen a védelem csak ebben találhatott okot az öngyilkosság alátámasztására. Eötvös láthatóan nem kímélte azokat, akik az útjában álltak.

Eötvös világosan látta, hogy nem elég a proszemita vagy a semleges közönséget megnyernie, hanem az antiszemiták egy része is meggyőzhető a tiszaeszlári ügyben a vád tarthatatlanságáról. Bemutatta, az antiszemitizmusból nem következik, hogy hinni kellene a vádlottak bűnösségében. A gonosz antiszemiták mellett (Bary, Ónody) így megjelenik a „jó antiszemita" alakja is, például

[158] Hatalovszki a tanúvallomása előtt állítólag hosszabb időt töltött Klár Dezső simapusztai birtokán, Eszlár mellett (T:218). Klár egyébként az egyik védő, Heumann Ignác sógora volt, és Eötvös ugyanezen a birtokon készült fel a védőbeszéde megtartására (Friedmann 1996, 89).

Havas Imre királyi ügyész személyében.[159] Ő indítványozta több gyanúsított szabadlábra helyezését, a tutajosok állítólagos tiszalöki kínzásának kivizsgálását, felderítette az ügyben eljáró csendbiztosok múltját, fegyelmi vizsgálatot kezdeményezett a vizsgálóbíró ellen. Egy ilyen ember csak kedves lehet a védelem számára. Ugyanakkor Havas nem titkolta antiszemita érzelmeit sem. Így Eötvös rajta keresztül mutatja be a „jó antiszemitát". Nem szereti ugyan a zsidókat, de nem hisz a gyanúsítottakkal szemben felépülő vádban sem, és „erős jogérzet és nagy kötelességtudás" munkált benne. Eötvös mélyen hallgat arról, hogy az ügyész belekeveredett egy csúnya ügybe, melyben állítólag Karancsay foglárt kényszeríteni akarták a védelemnek kedvező tanúvallomás megtételére (T:296). Végül eljárás indult ellene, a helyzete megrendült, és már három hónap után, 1882. december elején visszarendelték Budapestre.

A nagy per hitelét rontja, hogy írója az egész ügy mögött egy mindenre kiterjedő antiszemita összeesküvést lát. Ha Eötvös kifogy a magyarázatokból valamely kérdésben, akkor rögtön felhozza a „titkos tanács" vagy a „vérvádkoholó szövetség" rejtett tevékenységét. Mindent lehet magyarázni ezzel, különösen azt, ha egy tanú a vádlottak terhére tanúskodott. A titkos szervezkedést akkor is fel lehet hozni, ha konkrétan semmi nem támasztja alá az író feltevéseit.

Ennek az antiszemita összeesküvésnek túl széles a kiterjedése ahhoz, hogy kétségeink ne támadjanak. Itt a politika, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, és az ügyészség egyes emberei, akiknek az eljárásban sokszor semmi közük nem volt egymáshoz, egy nagy titkos összeesküvésben olvadtak össze. Farkas Gábor községi bíró és néhány falusi lány betanította Scharf Samunak a történetet. Vay tiszalöki és Recsky nagyfalui csendbiztos, valamint Péczely törvényszéki írnok hamis vallomásokat kényszerítettek ki vagy tanítottak be. Bary vizsgálóbíró és Egresi Nagy alügyész a vérvádra koncentráltak és lesöpörtek minden egyéb megoldást. Ónody Géza helyi földbirtokos az országgyűlésben szította az antiszemitizmus tüzét. Zoltán János alispán és Henter várnagy közreműködött Scharf Móric tizennégy hónapos elszigetelésében, sőt a várnagy ravasz pszichológiai eszközökkel elérte, hogy Móric a vallomását mindvégig fenntartsa.

Ez az összeesküvés állandóan visszatér *A nagy perben*.[160] Az író ebbe a keretbe kényszeríti a történteket, a tényeket, ebben lel magyarázatokat, és tetszés szerint tesz e titkos hálózat részévé neki nem tetsző, vagy a védelem számára kellemetlen embereket. Mennél többször hivatkozik erre az összeesküvésre,

[159] Ilyen antiszemita, de „igazságkereső" alak Kovács József professzor is, Eötvös magánszakértője (III/20).

[160] Bár egy ilyen széles összeesküvés feltételezése éppenséggel gyengíti Eötvös érvelésének hitelességét, a mértékadó irányzat modern képviselői ebben is hűen követik. Pl. Kende így ír: „Ez a vármegyei társaság egy több-kevesebb rendszerességgel összeülő, informális bizottsággá állt össze, melynek, mások mellett Bary vizsgálóbíró, Ónody és a tiszaeszlári bíró, Farkas Gábor is tagjai voltak. A bizottság társadalmi összetétele is figyelemreméltó. Találunk benne országgyűlési képviselőt, jogászt, vármegyei dzsentrihivatalnokot, csendőrt és parasztot" (Kende 2012, 99). Végül ki is maradt ki ebből az összeesküvésből?

annál kevésbé lehet hinni abban, hogy mindent ez magyaráz. Különösen úgy, hogy sok esetben bizonyos tények kifejezetten ellene szólnak ilyen feltételezéseknek. Ennél sokkal kézenfekvőbb az ügyben felmerült adatokkal magyarázni az eseményeket, bár az így levont következtetések nem mindig tetszenének Eötvösnek.[161]

Mindettől *A nagy per* nagy története alapvonalaiban még akár igaz is lehet. De ez a történet számos tekintetben bizonytalan alapokon áll, és néhány fontos helyen sántít. Itt csak mutatóban írtam néhány problémáról. Talán ez elég ahhoz, hogy ne tekintsük Hegedűs nyomán Eötvös munkáját egy olyan „hiteles beszámolónak", mellyel az író „emléket állított az igazságnak" (Hegedűs 1992, 57). Ezzel szemben Herman Ottó a következőket írta: „A mű tendenciózus, azért nem historia; de különben sem lehetne az, mert forrása, okmánya éppen csak az író maga, aki pedig érdekelt fél" (Herman 1996, 77).[162] Lehet, hogy Komoróczy önkéntelenül is jól jellemzi Eötvös írását, amikor „hatalmas erejű röpiratnak" nevezi (Komoróczy 2012, 248).

A későbbiekben többször visszautalok majd Eötvös könyvére, bár itt nem a Solymosi Eszter történetéről szóló irodalmat tárgyalom. Azért kényszerülök rá, mert a könyvben leírtak összefoglalóan nagyjából azt tükrözik, ami a védelem álláspontja lehetett húsz évvel a megjelenése előtt. Másrészt a mai mértékadó álláspont – minden hitelességi probléma ellenére – *A nagy per* alaptételeit osztja, így ha egy-egy fontosabb kérdésben ettől eltérő következtetésre jutok, akkor utalnom kell az eltérésre, és annak okaira.

A barikád egyik oldalán: Bary és a vádbarát, antiszemita irányzat

Ha az eljárásban valaki szó szerint és képletesen is Eötvös ellenlábasa volt, akkor az Bary József vizsgálóbíró. Az ügyből többszörösen is vesztesen került ki. Egyrészt a vizsgálat során felépülő vád elbukott a törvényszék előtt. Másrészt a ma mértékadó irányzat szemében elvakult antiszemita, aki a modern magyar jogtörténet egyik legszégyenletesebb vádját állította össze a tiszaeszlári perben. Személyét a per idején már kikezdte a sajtó egy része, és a védelem vádjai is, a tanúk megfélemlítését bizonygatva. Végül Eötvös véglegesen földbe döngölte a könyvében. Az egyre hihetetlenebbnek tűnő vérvád „atyjaként", fokozatosan megbélyegzett emberré vált az utókor szemében. Ráadásul könyve, *A tiszaeszlári bűnper* nem tudott Eötvös könyvének igazi versenytársává válni, így vesztett a közvéleményért vívott harcban is.

[161] Eötvös sehol nem jelöli meg összefoglalva, név szerint, hogy kik voltak a „titkos tanács" tagjai; erre Bary is felhívta a figyelmet (Bary 1933, 237). Kende mellett más is kísérletezik egy névsor összeállításával (pl. Handler 1980, 75), különösebb meggyőző erő nélkül.

[162] Meg is jelent olyan vélemény, hogy Eötvös a legkevésbé illetékes megbolygatni a szomorú per emlékét, mert ő „fizetett prókátora volt ennek a pörnek". *Nyírvidék*, 1908/17. (április 26.) 3.

7. KÉP ♦ Bary József
(Ábrányi Lajos nyomán)

A mai mértékadó megközelítéseknél Eötvös könyve a kiindulópont. Irodalmi értékeinél fogva is, és a perről szóló beszámolót tekintve is. Tévedései, megalapozatlan következtetései, bizonyítatlan történetecskéi ellenére, kijelölte az ügy értékelésénél az irányadó álláspontot. Bary könyvét, mely irodalmi értékeknek híján van, az üggyel részletesebben megismerkedni vágyók valószínűleg ilyen-olyan mélységben ismerik, az alaposabb beszámolók használják, arra hivatkoznak. Az ügy végső megítélésénél azonban nem játszik döntő szerepet. Bary következtetései – továbbra is a vádbeli cselekmények megtörténte mellett érvel – elfogadhatatlanok a mértékadó irányzat számára. Így Bary könyve csak azon, a közbeszédben elszigetelt irányzat nézeteinek vált alapjává, mely szerint Solymosi Esztert az eszlári zsinagógában vallási okokból megölték. Ezt az egyszerűség kedvéért – és jobb híján – vádbarát, antiszemita irányzatként jelölöm.[163]

Eötvös könyve Baryt annak idején felzaklathatta. Tudta, hogy az események után húsz évvel ismét védekezni kényszerül. Elkezdte írni a saját emlékiratait, mely válasz volt *A nagy per* megjelenésére. De hivatala gúzsba kötötte. Ekkor már törvényszéki elnök. Magas hivatal volt ez, nem írhatott bármiről, bármit. Feltehetően nyugdíjba vonulása után kívánta kiadni a munkáját.[164] A nyugdíjt azonban nem érte meg. Hirtelen halála 1915-ben megakadályozta abban, hogy a

[163] Az antiszemita jelzőt csak jobb híján használom, mert nem pontos az irányzat jelölésénél. Valaki tekinthette úgy is megalapozottnak a vádat, hogy egyébként nem volt antiszemita; talán ide sorolható Huber Lipót (Huber 1998, 340–361). Másrészről antiszemita érzelmű személyek is tarthatták a vádat teljesen megalapozatlannak (Eötvösnél a „jó antiszemiták"). Mindehhez hozzájön, hogy más tartalma volt az antiszemitizmusnak a 19. században, mint manapság, így igen bizonytalan, ki tekinthető egyáltalán antiszemitának. Kétségtelen azonban, hogy a vád ideologikus kiterjesztése az antiszemitizmus egyik elemévé vált, így a vádbarát és antiszemita nézetek tipikusan egybe is olvadnak.

[164] Poszler azt sugallja, hogy azért nem adta ki, mert Eötvös még élt ekkor (Poszler 2013, 5). Ilyen összefüggést én nem látok: Bary abban lehetett érdekelt, hogy Eötvösnek szegezze *A nagy per* csúsztatásait és tévedéseit. Aktív törvényszéki elnökként azonban aligha szállhatott harcba könyvének közzétételével.

nyilvánosság elé álljon, és még életében válaszoljon az őt ért, részben megismételt vádakra. A könyve kéziratban maradt. Az örökösök még hosszú ideig nem adták ki; erre végül 1933-ban került sor.

Bary könyvének megjelenésekor – ötven évvel az események után – az eredeti szereplők néhány kivétellel már halottak. Az ügy nagyrészt kiesett a köztudatból, és sokkal kevesebb embert érdekelt, mint ahányat húsz-harminc évvel azelőtt érdekelt volna. A könyv hatása is egészen más lett, mint korábban lehetett volna. Úgy kapott jelentőséget, hogy az egyre sötétebb színekben játszó antiszemitizmus adalékként felhasználta narratíváiban, érvelésében, a társadalmi-politikai vitákban. Ez a fejlemény aztán a második világháború után Bary könyvét is a szélsőjobboldali, antiszemita eszmékhez láncolta, kiszorítván az elfogadható művek sorából.

Így a 20. század közepére Baryra ráégett az a szerep, amit Eötvös kialakított neki a könyvében. Egy szégyenletes vádat összeférc elő, ártatlan embereket meghurcoló, lelkiismeretlen antiszemita hivatalnok képe. Eötvösnél Bary volt a vádlottak köré hálót fonó „titkos tanács" egyik mozgatója, aki kitartóan, elfogultan, sőt gyűlölettel építgette a vérvádat. *A nagy per* nagy történetében el is játszatja vele ezt a szerepet. Ennél azonban jóval árnyaltabb a kép.

Bary József a történet idején fiatal, a pályája elején tartó aljegyző a nyíregyházi törvényszéken. Akkortájt lett huszonnégy éves. „Beteges kinézésű, erősen barna, testileg vézna, finom arcú fiatalember, de bizonyos határozottság látszik összevont szemöldjei felett" (Mikszáth 1972, 132). Mikor a törvényszék elnöke kijelölte, hogy az eszlári kis cselédlány eltűnését vizsgálja ki, foglyul ejtette és talán élete végéig fogva is tartotta egy olyan ügy, ami a magyar kriminalisztika történetének leghíresebb esete lett. Először utazván Tiszaeszlárra a tanúkat meghallgatni, aligha tudta mi vár rá. Lassan egy olyan vihar közepében találta magát, melynek szélei messze túlnyúltak az országhatárokon is.

A fiatal Bary nem árult el az ügyben olyan kvalitásokat, mint Eötvös. Ez érthető. Eötvös ekkor negyvenéves, ereje teljében van, nagy közéleti tapasztalatokkal a háta mögött, és még szép pálya áll előtte. Védőként szabadabb a keze, találékony, kiválóan manipulál, fél szemmel mindig a közvéleményre tekint, remek kapcsolatai vannak egyes lapoknál.

Vele szemben ott állt Bary. Még arrébb volt attól, hogy bíró legyen belőle, és messze attól, hogy tapasztalt, lényeglátó, bölcs bíróvá váljon. Itt még csak egy nagyon fiatal, vidéki hivatalnok. Verhovay is azt írta, hogy a vizsgálóbíró „tanulmány és tapasztaltság dolgában kissé hiányos. Sem a gyors felfogásnak, sem a hirtelen találékonyságnak nem volt mestere" (Verhovay 1890, 49). Állandóan döntéseket kellett hoznia. Nem mindig látta át, hogyan működik az őt körbevevő világ. Tapasztalat hiányában időnként megingott abban, merre lépjen tovább. A kis falusi ügy túlnőtt rajta, egyre nagyobb lett a felelőssége, hogy kiderüljön, mi történt. Tisztelte a hierarchiát; harminc év múlva is csodálattal és tisztelettel írt a nyíregyházi törvényszéki elnökről, Kornis Ferencről. Tisztelte a jogot, és mindig elvégezte a feladatot, amit rábíztak. Később nem akármilyen jogász lett, hiszen a nagyváradi törvényszék elnökének lenni magas rangot jelentett.

Nagy hírű ellenfele volt, de az ő háta mögött állt a hatalom. Szívós kitartással jött-ment Nyíregyháza, Tiszaeszlár, Tiszalök között, nehezen járható utakon, órákon keresztül zötykölődő kocsikon,[165] gyártva a jegyzőkönyveket a tanúvallomások tömegéről. Szembe kellett néznie a falusi emberek tartózkodásával, a kis eszlári izraelita közösség zárt világával, később a lapok egy részének ellenséges indulataival, a közvélemény nyomásával. Kínosan aprólékos, mindennek utánajárt. Ahogy az ügy egyre nagyobb szelet vetett, tudta, hogy nagyot nem hibázhat, mert az benne lesz a lapokban. Mindvégig bírta a törvényszéki elnök bizalmát, aki akkor sem engedte ki az ügyből, mikor szerette volna.[166]

Nem tudjuk igazán, hogy Bary *az eljárás idején* mit gondolt az ügyről, milyen motivációi voltak, hogyan látta a dolgokat. A jegyzőkönyvek, a fennmaradt irathagyatéka csak töredékesen utal ilyesmire. Azt tudjuk biztosabban, hogy harminc évvel később mit gondolt, amikor a saját tiszaeszlári történetét megírta. Aligha kétséges, hogy antiszemita érzelmei voltak. 1884-ben az antiszemita politikai irányzat támogatásával indult a tiszalöki választókerületben az országgyűlési képviselő-választáson (Kubinszky 1976, 210). A könyvében néhány helyen megvetően, sőt durván írt az eljárásban részt vevő vagy az országba újonnan betelepülő, első-második generációs zsidókról.

A kérdés valójában az, hogy alappal feltételezhető antiszemitizmusa mellett mennyiben tudott elfogulatlan maradni a vizsgálat során. A jó jogász nagyrészt tudja függetleníteni magát az érzelmeitől, és tudatosan törekszik az ésszerű, igazolható döntésekre. A könyvében leírtak tükröznek ilyen törekvést.

Láthatóan rosszul tűrte, hogy az ügy jóval túlnőtt saját jelentőségén. Panaszkodott, hogy mennyi kárt okoztak a nyomozásnak az antiszemita felszólalások az országgyűlésben, amelyek beemelték a politikába a történéseket.[167] Nehezen viselte, hogy a lapok folytatásos regényként tálalták az esetet, ahol mindig kellett találni valami szenzációt. Kavarogtak a pletykák, a feltételezések, a tévhírek, a légből kapott magyarázatok. Több jel mutat arra, hogy Bary – bár ambiciózus karakter – személyesen, érzelmileg nem kötődött végletesen az esethez. Ennek ellenére úgy tűnik, legbelül is hitt a vád igazságában. Annak azonban nincs nyoma, hogy elvakult dühvel próbált volna az izraelita vádlottak ellen egy hamis vádat összerakni. Inkább az eset tartotta fogva, semmint fordítva lett volna. Így egy olyan történetre alapozta a vádat, melyet valószínűleg a leginkább védhetőnek tekintett. A vád – mely nem feltétlenül „vérvád" volt – aztán a végtárgyaláson megdőlt. De Bary úgy értékelhette, hogy nem volt látókörben ennél erősebb történet, mely magyarázta volna a vizsgálat során felszínre kerülő adatokat, tényeket. A védelem történetét (öngyilkosság) vagy a lapok magya-

[165] Nyíregyháza és Tiszaeszlár között az út kocsin körülbelül négy óra hosszat tartott (Mikszáth 1972, 225).

[166] Bary 1882. augusztus 11-én kérte a felmentését az ügyben a vizsgálóbírói tisztség alól, de az elnök ezt még aznap visszautasította, *Függetlenség*, 1882/222. (augusztus 12.) 2.

[167] A tiszaeszlári ügyben a parlamenti eseményeket áttekinti Rejtő 1992, 263., 267–270., 277–282.

rázatait (pl. Solymosi Esztert leánykereskedők elrabolták) még kevésbé lehetett alátámasztani.[168]

Bary készséggel elismerte, hogy a bíróság a felmentő ítéletet megalapozottan hozta, a vádat nem sikerült bizonyítani. A bíróság jogosan tekintett el az elfogult Scharf Móric megesketésétől, így vallomása – az egyetlen közvetlen bizonyíték, melyen a gyilkosság vádja nyugodott – súlyát vesztette. Ennek logikus következménye volt a felmentő ítélet. De a feladatot elvégezte, felépített egy vádat, melyet leginkább alá tudott támasztani. A bíróság döntött, ezzel az ügy lezárult, őt magát várták más ügyek. Az ügy árnya azonban végigkísérte a pályáján.

Mindez nem zárja ki azt, hogy Bary esetleg alárendelte a vizsgálatot antiszemita politikai érdekeknek. Csak éppen ezt igazolni kellene az eljárás adataival. Ilyet bizonyítani vagy valószínűsíteni Eötvösnek nem sikerült; a tárgyaláson sem, a könyvében sem. Nem tudta bizonyítani, hogy Bary mindenáron a vérvád megalapozását akarta, és betanított volna tanúvallomásokat, bár egy-két tanú esetében a bántalmazás valószínűsíthető. Bizonyítani nem tudta, de sikeresen elhitette, és az általa kialakított kép rátapadt Bary alakjára.

Van néhány tény, ami arra figyelmeztet, hogy ez a kép hamis. A törvényszék elnöke Bary mellett végig kiállt és megbízott benne.[169] A vizsgálóbíró hihetetlen alapossággal és szorgalommal végezte a munkáját: például 1882. szeptember 6. és 12. között hetvenkilenc (!) tanút hallgatott ki (Bary 1933, 352). Ez a munkatempó egy mai büntetőeljárásban – összehasonlíthatatlanul jobb feltételek mellett is – nehezen képzelhető el. Kovács Lajos kifejezetten „szimpatikusnak" tekinti Bary aprólékos szorgalmát (Kovács 2013b, 115).

A vizsgálóbíró rendszerint nem egyedül járt el. Ott volt mellette szinte mindig az ügyészség képviselője, Egresi Nagy László alügyész. 1882 júniusában közel egy hónapig felügyelte a nyomozást Székely Ferenc budapesti királyi főügyészhelyettes, és nincs nyoma, hogy különösebb szabálytalanságot vagy szakmai hibát észlelt volna. Az eljárásban *a nagy jelentőségű döntéseket nem Bary hozta*. A törvényszék tanácsa döntött a büntetőeljárás elrendeléséről, a budapesti királyi főügyészség döntött a vádemelés indítványozásáról, és a törvényszék hozta a vádhatározatot, melynek alapján tárgyalásra került a vádlottak ügye. A különösen fontos tanúvallomásokat a törvényszék tanácsa több esetben hitelesítette úgy, hogy a tanú a bírák előtt megjelent és a jegyzőkönyvben foglalt vallomását megerősítette. Ez volt a helyzet Scharf Móricnál is.

A vizsgálat befejezése, 1882. október 22. után (öt hónapig volt a kezében az eljárás irányítása) a vizsgálóbíró az ügyet átadta az ügyészségnek, hogy döntsön a vádindítványról. Ekkor az ügy szereplőire is megszűnt a formális befolyása, bár esetileg eljárt. Ennek ellenére, az általa összeállított vizsgálati anyag a

[168] Mikszáthtól tudjuk, hogy a tárgyalás előtt maga Szeyffert főügyészhelyettes is igen erősnek, meggyőzőnek találta a hullaúsztatás bizonyítékait (Mikszáth 1972, 186).

[169] Eötvös ezt úgy magyarázta, hogy Kornis Ferenc is antiszemita volt és hitt a vérvádban. Az előbbi kérdéses, az utóbbi teljesen valószínűtlen. A mértékadó irányzat számára bizonyíték nélkül is kézenfekvő, hogy az elnök hitt a vérvádban (Hegedűs 1967, 303).

következő kilenc-tíz hónapban „egyben maradt". A gyanút alátámasztó tanúk legtöbbje, különösen Scharf Móric, nem vonták vissza a vallomásaikat. Ha a későbbi vád hátterében valóban csak egy összeférc elt, kicsikart tanúvallomásokon alapuló történet lett volna, akkor aligha jutott volna el az ügy a végtárgyalásig, és okozott volna ott a védelemnek számos nehézséget. Bary későbbi pályafutása megmutatta, hogy jó jogász volt. Felettesei láthatóan nem az Eötvös által megrajzolt képből indultak ki.

A tiszaeszlári bűnper ellenkönyvnek született, válaszul Eötvösnek. Bary könyve előtt három nagyobb munka volt a magyar Tiszaeszlár-irodalomban, mely egy átfogó, vádbarát (antiszemita) értelmezését adta a tiszaeszlári pernek, bár igen változó színvonalon. Ónody (1883) és Verhovay (1890) könyve, valamint Huber Lipót monstre, be nem fejezett cikksorozata a vérvádak történetéről az *Egyházi Közlöny*ben 1913 és 1915 között (a tiszaeszlári pert érintő rész, Huber 1998, 340–361). Egyik sem volt alkalmas arra, hogy Eötvös komoly írói eszköztárat használó, részletekbe menő és hatásos munkáját ellensúlyozza. Bár Bary sokban támaszkodott Ónodyra és Verhovayra, az események részletes elemzése, az adatgazdagság és az erőteljes érvelés miatt *A tiszaeszlári bűnper* vált a vádbarát irányzat alapművévé.

Bary nyilvánvaló célja az volt, hogy konkrétan cáfolja *A nagy per* számtalan megállapítását, történeteit, és leleplezze, hogy az hol tért el az igazságtól. Azt is be akarta mutatni, hogy az ügy adatai leginkább a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság történetét támasztják alá, és a rejtély lehetséges magyarázatai közül ez volt a bíróság előtt legjobban védhető. Ennek érdekében Bary legalább olyan aprólékosan érvel, mint Eötvös a saját könyvében.

A perről írván, Bary igyekezett egy sajátos megközelítést felvenni. Az ügyről eredetileg nem csak kétféle gondolkodásmód létezett, mint ahogy az manapság látszik. Az eljárás idején a hírlapok legnagyobb része elutasította az Eötvös-féle „mindenki gyanús, aki a vádlottakat bűnösnek tartja" irányvonalat, mely általános zsidóellenes összeesküvésnek tekintette az egész eljárást. De ugyanúgy elutasította a vallásos gyilkosságot a középpontba állító, országos antiszemita agitációt is. Megpróbált utat találni a *„két vakon harcoló tábor"* között.[170] A *Nyírvidék* szinte *ars poetica* gyanánt írta az üggyel kapcsolatban: „Fegyverünk volt és marad az igazság, józanság és ildom s ez nekünk elég".[171] A *Pesti Napló* vezércikkében úgy fogalmazott, hogy sem a szemitizmus, sem az antiszemitizmus nem irányíthatja az ügy megítélését.[172] Ennek a középálláspontnak az volt a lényege, hogy bűncselekmény gyanúja áll fenn, ezt ki kell vizsgálni, és ennek semmi köze általában a zsidósághoz, vagy a zsidóságot ért társadalmi hátrányokhoz, sérelmekhez. Ez egy józan szabadelvű álláspont volt, és olyanok képviselték, mint Pauler igazságügy-miniszter vagy éppen Mikszáth Kálmán.[173] A lényegét

[170] *Budapesti Hirlap*, 1883/168. (június 19.) 1.

[171] *Nyírvidék*, 1882/39. (szeptember 24.) 1.

[172] *Pesti Napló*, 1883/211. (augusztus 2.) 1.

[173] Van, aki a mértékadó irányzatból élesen kritizálja is Mikszáthot a „centrista álláspontja" miatt (Hegedűs 1967, 302).

jól fejezte ki a következő cikkrészlet: „Egyes bűntényeket generalizálni, ha megtörténtek, sem volna szabad [...] Ónodyék hibáztak, midőn a vérvádat az egész zsidóság ellen emelték, azonban az antiszemita agitáció a szemita agitációból nyerte erejét és indokolását, mely szemita agitáció sokkal nagyobb volt, mint az antiszemita."[174]

Bary a könyvében ehhez a józan *középálláspontho*z igyekezett közeledni. Ónodyéktól, a politikai antiszemitizmustól világosan elhatárolódott, és az esetet önmagában akarta elemezni. Mindez nem sikerült neki, több okból sem. A fent felvázolt józan középálláspont számára – bár nem tartja kizártnak – a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság elmélete is gyanúsan hangzott, és Bary tudvalevőleg emellett állt ki. A könyvben megjelenő néhány zsidóellenes, durva megjegyzése azt bizonyítja, hogy Bary nem tudta, bár valószínűleg nem is akarta teljesen elvonatkoztatni az esetet a társadalmi méretű szemita–antiszemita konfliktustól. Így a könyvében felvett alapállás számos vonatkozásban nem tükrözte vissza a fenti, józan megközelítést.

A tiszaeszlári bűnper nem irodalmi alkotás. Bary nagyrészt száraz jogásznyelven írt, és a racionális meggyőzésre összpontosított. Nem akart vagy nem tudott az olvasó érzelmein úgy játszani, mint Eötvös. Eötvöst jobb olvasni még akkor is, ha kétes történeteket mesél, mint Baryt olvasni, amikor igazat ír.[175] Ő is kiválóan érvel, csak más módszerrel. Adatokban gazdag érvei sokszor úgy kopognak Eötvös téves megállapításain, mint jégeső az ablakon. Kétségtelen, hogy az adatok pontossága és hűsége tekintetében Baryban sokkal jobban meg lehet bízni, mint ellenfelében.[176] Könyörtelenül rakta helyre *A nagy per* pontatlanságait, valótlanságait, és helyenként igen meggyőző tudott lenni. Közben leírta azt is, miért a vádban foglalt történet volt számára a legvalószínűbb.

Sok helyütt nem lehet már igazságot tenni a két szerző által vitatott kérdésekben. Az egyik ezt állította, a másik azt. Például, amikor Scharf Móricot Recsky csendbiztos és Péczely írnok elvitték Nagyfaluba, Eötvös szerint Bary és az alügyész izgatottan, ébren várta a híreket, hogy sikerül-e megtörni a fiút. Ezzel szemben Bary állítja, már mindketten aludtak, amikor felverte őket a küldönc Péczely üzenetével, hogy menjenek, mert Móric vallomást kíván tenni. Egyrészt Eötvös nem volt ott, tehát kérdéses, hogy honnan tudta, ki aludt és ki nem. Másrészt Bary sem írhatott mást, mert arra, hogy nem célzatosan, vallomás kicsikarása céljából küldték Móricot Nagyfaluba, éppen az utalt, hogy nem vártak éjszaka híreket. Mindenesetre Bakó György, akit Recsky csendbiztos Nagyfaluból küldött át a vizsgálóbíróért, azt nyilatkozta a tárgyaláson, hogy Baryt felkeltette (T:307), tehát ő már valóban aludhatott. A mérlegelés során az olvasó

[174] *Budapesti Hirlap*, 1883/215. (augusztus 5.) 1.

[175] Poszler szerint Bary könyve „izzadságszagú" (Poszler 2013, 5). Érthető, ha egy esztétának nem tetszik a tényszerű jogászi nyelv, az adatok tömege, de ezt a jelzőt még így sem fogadnám el Bary írására.

[176] Kövér György ezt úgy fogalmazta meg, hogy ügyvédjének Eötvöst szívesen felfogadná, de levéltárosnak csak Baryt tudja elképzelni, mert Eötvös nem volt éppen pedáns, *Erdélyi Riport*, 2014/31. (augusztus 15.) 25.

legfeljebb valószínűbbnek fogadja el az egyik szerző történetét, mint a másikét, de bizonyságot már nem nyerhet.

Eötvös gondot fordított arra, hogy a vizsgálóbíró által vezetett vizsgálatot egyfajta úri huncutságnak írja le, ahol a megyei urak meg-megfáradván a nagy antiszemita összeesküvésben, vadásztak és lakomákon vettek részt. Például írta, hogy Bary az alügyésszel és a tiszalöki csendbiztossal 1882. július 5-én egész nap vadászgatott a Tiszalök melletti Hajnalos pusztán. Csak estefelé fogott neki Csepkanics és Matej tutajosok vallatásának a hullaúsztatás kérdésében, mely aztán kínzásba torkollott (II/211–213). Vagy a vizsgálóbíró a varjú-laposi esetet kinyomozni „hajdúval, kocsissal és vadászkutyával" ment (I/169). Bary cáfolata egyszerű: erősen rövidlátó lévén vadászfegyver a kezében életében nem volt, vadászaton soha nem vett részt; Varjú-laposra menet sem hajdút, sem vadászkutyát nem vitt magával. 1882. július 5-én Csepkanics kihallgatása már délután 2 órakor megkezdődött, amikor az alügyész megérkezett Nyíregyházáról (és nem vadászatról), ahol addig dolga volt (Bary 1933, 139, 387). Itt jobban járunk, ha Barynak hiszünk. A munkatempóját látva, aligha képzelhető el, hogy mellette még naphosszat vadászgatott vagy mulatozgatott is.[177]

A ma mértékadó, és Eötvös könyvét kritikátlanul alapul vevő irányzathoz tartozó írások nemcsak Bary személyét támadják kíméletlenül, hanem a könyvét is. Például Andrew Handler előzetes értékelése, összegezve így szól: ez egy „rosszindulatú, irracionális és megkeseredett" ember támadó, ismétlésekbe bocsátkozó és hervasztóan logikátlan írása, melyben ügyetlen és szemforgató kísérletet tesz, hogy Eötvös „elegáns, ékesszóló, humoros és érzékeny" könyvét lapról lapra támadja (Handler 1980, 204). Nem nehéz kitalálni, hogy mi található Baryról a könyv többi részében. (Aki a szerzőtől még több jót kíván olvasni Eötvös könyvéről, lapozzon néhányat vissza, Handler 1980, 200–201).

A mértékadó irányzat szemében *A tiszaeszlári bűnper* antiszemita könyvnek minősül, amely kizárja a benne foglaltak részletes, érdemi értékelését és figyelembevételét.[178] Az irányzat alaptételeivel összeegyeztethetetlen az álláspont, melyet Bary kitartóan véd. Ezt a vérvád védelmének minősítik, így a vádlottak bűnösségének feltételezése nyílt antiszemita megnyilvánulás. Bary hiába védekezik az ellen, hogy a vád vérvád lett volna, ennek nincs sok hatása. A mértékadó irányzat nem tesz finom megkülönböztetéseket a rituális gyilkosság és a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság között. Poszler csodálkozva kérdi is: mi a kettő között a különbség?[179] Így Karsai következtetése például az, hogy

[177] A hírlapok is beszámoltak arról, hogy Bary július 5-én napközben Tiszaeszláron hallgatta ki Oláh György kerülőt és néhány tutajost, pl. *Debreczeni Ellenőr*, 1882/133. (július 10.) 3. Tehát ekkor nem vadászgathatott.

[178] A könyv első, 1933-as kiadása 1945-ben bekerült az antiszemita és fasiszta sajtótermékek indexének utolsó, IV. kötetébe (Karsai 2004, 9), ami kizárta a közbeszédből és a felhasználható munkák köréből.

[179] Poszler 2005, 25. Vele szemben elfogadja a megkülönböztetést, de a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságot is „középkori vádnak" tartja, Komoróczy 2012, 244.

A tiszaeszlári bűnper „szélsőségesen antiszemita, vérvádas és vérlázítóan hazug könyv" (Karsai 2004, 8).

Már említettem, hogy Bary a könyvében több helyen a zsidókat durván sértő megjegyzéseket oszt meg az olvasóval. Nehezen érthető, miért tesz ilyet. Itt elveszti a jogászi tárgyszerűségét, és ezzel lemond arról, hogy a másik oldalon állókat megnyerje. Hiába hívja fel fontos körülményekre a figyelmet, hiába tesz éles meglátásokat, és hiába cáfolja nagy erővel Eötvös sok megállapítását vagy apró történeteit. A másik oldalon állók figyelmét ezek a kiszólások fogják lekötni. Így Handler könnyedén veti oda, hogy Bary könyve „egy korlátolt vidéki elme" munkája, melyben „a zsidóellenes gyűlölet feneketlen mélysége" tárul fel (Handler 1980, 205).

A mai mértékadó irányzat élesen Bary-ellenes álláspontjának egyik legfontosabb eleme az, hogy *a vizsgálóbíró már a vizsgálat elejétől hitt a vérvádban*, és ezt csak takargatta a könyvében (pl. Kubinszky 1976, 91; Fejtő 2000, 107). Ez szinte bizonyosan téves állítás. Még Eötvös véleményével is szemben áll, aki így írt: „Nem azon a napon [Eszter eltűnésének napján] alakult meg a vérvád, hanem sokkal később. Előbb a sajtó czikkei, azután országgyűlési beszédek s gyűlölködő felekezeti izgatások alakították meg" (I/70). Eötvös is azt gondolta, hogy a vérvád legkorábban csak 1882. május végén merülhetett fel az üggyel kapcsolatban, és nem a nyomozás kezdetén.[180]

Karsai nevetségesnek és hazugságnak tartja Bary védekezését, hogy nem is ismerte az eszlári ügy előtt, mi a vérvád (Karsai 2004, 8).[181] Kár, hogy a történész ezt nem bizonyítja. Szerinte minden antiszemita parasztember tudta, mi a vérvád (ezt talán nem is tekintem érvnek). Másrészt, állítólag Barynak „legelső" dolga volt, hogy beszerezze az 1791-es péri vérvád-ügy iratait.[182] Karsai téved. Ez nem a „legelső" dolga volt a vizsgálóbírónak. *1882. május 28-án* kelt a kérés Surányi Gyula péri református pap felé, hogy küldje meg neki az ügy elérhető adatait.[183] Ez illik is az eljárás menetébe. Scharf Móricnak 1882. május 27-én volt egy újabb, részletes kihallgatása, majd ezen a napon megszüntették az előzetes letartóztatását. Körülbelül ekkor dönthette el véglegesen a vizsgálóbíró, hogy Móric történetének hisz a testvére, Scharf Samu beszédével szemben, amely alapján addig Móric előzetes letartóztatásban volt. Mivel Móric történetében a

[180] Eötvössel szemben, szélsőséges véleményként az is megjelent, hogy Solymosiné már április 4-én Jármy szolgabírónak „bejelenti [...] a vérvádat" (Gergely 2007, 112).

[181] „A vérvád szót azelőtt soha nem hallottam, nem is tudtam mi az" (Bary 1933, 48). Ez azért sem kizárt, mert maga a vérvád szó akkoriban még nem lehetett annyira közkeletű, mint később, éppen a tiszaeszlári ügy nyomán.

[182] A Szilágy vármegyében, Péren történt esetben egy tizenhárom éves fiú megölésével vádoltak izraelitákat. A fiú halála bizonyított volt, mert a holttestét megtalálták. Első fokon halálos ítéleteket szabtak ki, de a másodfokú bíróság a vádlottakat felmentette (Kende 1995, 101). Az esetet egy 1791-es újságcikk *(Magyar Kurir)* alapján részletesen, két hasábon ismertette a *Függetlenség*, 1882/230. (augusztus 20.) 2.

[183] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 96–97. Az esetet részletes adatokkal bevezette az egyházi anyakönyvbe Héczei Dániel, aki a történtek idején a falu református lelkésze volt; a bejegyzést közli, Huber 1998, 167–174.

fő cselekményt leginkább vallási okokból elkövetett gyilkosságként lehetett értelmezni (azaz vagy rituális, vagy vallási vakbuzgóságból elkövetett gyilkosságként), így adódhatott a párhuzam a korábbi esettel. Ez a lépés nem bizonyítja Karsai állítását, hogy Bary *eleve* hitt volna a vérvádban. A vizsgálóbíró a péri ügy iratainak beszerzésére körülbelül egy hét múlva intézkedett azt követően, hogy Móric nagyfalui vallomását megtette.[184]

A péri ügy iratainak a beszerzését érvként másra szokták felhozni: arra, hogy Bary az eljárás *során* – és nem a kezdetén – már hitt a vérvádban, és végül ezt akarta bizonyítani az ügyben (pl. Lipp 2014, 119). Ez a következtetés, ha nem is nyilvánvalóan téves, de legalábbis elhamarkodott. Aki elolvassa az átiratot, melyet Bary a péri paphoz intézett az ügy adatainak megküldése végett, megtalálhatja az intézkedés okát. Bary azt kívánta megállapítani, *mi a valószínűsége annak*, hogy az izraelitáknak vallási célokból szükségük volna keresztény ember vérére (T:335). Ez éppen az ellenkezőjét bizonyítja, mint amire fel szokták hozni. Az átirat keletkezésekor (1882. május 28.) a vizsgálóbíró nem hihetett a vérvádban, mert annak tanúsága szerint éppenséggel nem tudta, hogy ennek a hiedelemnek mi a valószínűsége. Móric vallomására tekintettel, éppen ezt akarta megállapítani. A református lelkésztől válaszként beérkezett, *1882. június 6-án kelt iratra* rávezetett 1882. június 10-i végzés szerint, az a „lehető felhasználás végett" csatoltatik az iratokhoz.[185] Nyitva hagyta a lehetőséget, hogy az ügyben akár ilyesmi is kiderülhet, különös tekintettel Scharf Móric vallomására. Az eljárásban később nincs látható nyoma annak, hogy a vizsgálóbíró használta volna a péri ügy adatait.

Van olyan – ugyancsak tévedésen alapuló – kapcsolódó érv is, hogy a vizsgálat iratai között fellelhető egy „szakértői vélemény" a vérrel készült pászka receptjére.[186] Ennek én nem találtam nyomát. A vizsgálat irataiban csak egy *névtelen levél* van a 88. naplószám alatt, mely valóban a vérrel készült pászka „receptjét" tartalmazza.[187] Nem mindegy, hogy a hatóság készíttet szakértői véleményt a kérdésben, vagy egy hozzá intézett levelet iktat az eljárás iratai közé. Az erre rávezetett 1882. június 13-i végzés értelmében a „lehető figyelembe vétel végett" csatoltatik az iratokhoz. A következtetés nagyjából hasonló, mint a péri per adatainak beszerzésénél. Bary nem zárta ki az ügy olyan alakulását, hogy a levél tartalmára szükség lesz (nem volt rá szükség).

A mértékadó irányzat – részben téves alapokon – antiszemitának minősíti Bary könyvét. Ezzel *felmentve érzi magát, hogy szembenézzen és megküzdjön* a könyvben felsorakoztatott, a mértékadó dogmákhoz nem illő adatokkal, érvekkel, következtetésekkel. Így fel is adja az igényét az igazság felkutatására. Jel-

[184] Gyakran csodálkozom a mértékadó irányzat szerzőin, akik rendszerint nagy biztonsággal jelentik ki, hogy Bary mit tudott vagy mire gondolt. Fejtő például írja, hogy Bary „első meggyőződése" a rituális gyilkosság volt, és emellett végig kitartott (Fejtő 2000, 107).

[185] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 177–180.

[186] Dupcsik 2011, 1436; ugyanígy Zubor Zalán: Tiszaeszlár: 131 éve indult a hírhedt antiszemita kampány. Forrás: http://hvg.hu/itthon/20130401_Tiszaeszlar_legendak.

[187] Szintén utal rá Kövér 2011, 334–335.

lemző Handler sommás ítélete: szerinte Bary könyvét a pszichiátria tudományának kell elemeznie, az nem a történeti kutatások tárgya (Handler 1980, 204). A mértékadó irányzat a Bary által felhozott adatokat, érveket nem cáfolni akarja, hanem nagyrészt figyelmen kívül hagyja.[188] Pedig a tények célzatos csoportosításával, lényeges körülmények elhallgatásával, számos tendenciózus, megalapozatlan következtetésével, vagy általánosításával, Bary könyve is komoly elfogultságot árul el, és sok támadási felületet nyújt.

A tiszaeszlári bűnper nyilvánvaló célja a védekezés, az önigazolás. De Baryt nehezebb ferdítésen kapni, mint nagy ellenfelét. A volt vizsgálóbíró precíz jogász, alapul veszi az eljárás anyagait, adatok tömkelegét hivatkozza, szívósan küzd Eötvös megalapozatlan feltevéseivel, gyanús állításaival. Bary könyvét azonban ugyancsak óvatosan kell olvasni. Néhány problémát érdemes már itt kiemelni.

Van, amikor Bary a tárgyalási anyagok tükrében valótlant írt. Hosszasan ismételgette, hogy nem volt vérvád a tiszaeszlári perben: „Vérvádról a tiszaeszlári perben sem a bírósági iratokban, sem a végtárgyaláson szó sem volt" (Bary 1933, 30). Nincs igaza: ahogy láthattuk, vádbeszédében éppen Szeyffert közvádló tette a vádat „vérváddá", ami a végtárgyalás jegyzőkönyvéből ki is derül. Azt pedig ma már senki nem nézi, hogy a törvényszék vádhatározata, vagy Bary eredeti elképzelése nem „vallás-szertartási gyilkosságról" szólt.

Bary szerint „Péczely áldozata lett a tiszaeszlári pernek, jobban mondva áldozata lett Eötvösnek. A szörnyű felfedezés [ti., hogy gyilkosságért előzőleg fegyházban ült] után állásából elbocsátották, családjával együtt a legsötétebb nyomorba jutott, a társadalom kitaszítottja lett ismét" (Bary 1933, 75). Ennek nincs nyoma, Péczely a per után is írnok maradhatott a nyíregyházi törvényszéken.[189] Természetesen ezt Barynak tudnia kellett, hiszen ekkor még ő is ott dolgozott.

Egyes esetekben nem tudni, hogy Bary tévedései mennyiben véletlenek. Például azt állítja, hogy a tiszadadai holttest 1882. június 20-i eszlári azonosításán tanúként részt vevő ifj. Papp József, az eszlári törvénybíró fia jól ismerte Solymosi Esztert (Bary 1933, 184). Pedig maga a tanú nyilatkozta a tárgyaláson, hogy ő nem ismerte az eltűnt lányt (T:323). Így nem is nagyon érthető, milyen alapon tanúskodott arra, hogy a holttest nem Eszteré.[190]

[188] Egy kicsit is igényes munka a tiszaeszlári perről persze nem tudja megkerülni Bary könyvét. Handler is rákényszerült, hogy Bary több megállapítását felhozza, és azokkal így vagy úgy számot vessen.

[189] Péczely még 1886-ban is a nyíregyházi törvényszéken dolgozott írnokként; *Magyarország tiszti czím- és névtára – 1886*. Budapest, 1886, Pesti Könyvnyomda, 440. A rá következő évtől már nem szerepel a törvényszék alkalmazottai között.

[190] Bary egyes körülményekre az eltelt hosszabb idő miatt már nem emlékezhetett jól, így vannak ártatlannak látszó tévedései. Például arról írt, hogy Tanyi Gábor az *Újfaluban lévő* Papp József-féle malomban őröltette a búzáját, amikor az utolsók között látta Solymosi Esztert a malom előtt elmenni (Bary 1933, 33). Valójában ez a malom Ófaluban volt.

Bary jócskán túlbecsülte Tiszaeszláron az izraelita lakosság arányát. Szerinte a lakosság egyhetedét, azaz 14–15%-át tették ki (Bary 1933, 25). Kövér kutatásai szerint ez az arány alig volt kicsivel több mint 6%, 1880-as adatok szerint (Kövér 2011, 25).[191] Ugyanezt a túlbecslést megtette a szomszédos Tiszalök esetében is, úgy beállítva a települést, mint a bevándorló galíciai zsidók központját.[192] Bár itt rabbi is működött, de Schwarz Salamon, volt tiszalöki metszőként mindösszesen 20–25 zsidó családról tudott az Eszlárral szomszédos településen. Körülbelül háromszor annyi izraelita élhetett itt, mint Eszláron, nagyjából 400 hívő. Ez a lakosság valamivel kevesebb, mint tíz százaléka volt, arányaiban csak kicsivel több, mint Tiszaeszláron (Görbedi 1989, 187).[193]

Bary a könyvében elhallgatta, vagy magyarázat nélkül, gyorsan elintézte a vád számára kellemetlen epizódokat, körülményeket. Például mindössze egy mondatot szánt *a hamis minisztériumi leirat esetének*, mely annak bizonyítéka, hogy Scharf Móricot igyekeztek manipulálni vallomásának fenntartása céljából (ezzel később foglalkozom). Jóllehet, ekkor Móric már a vármegye felügyelete alatt állt, Barytól elvárható lett volna valamilyen magyarázat.

Nem magyarázta a péri ügy iratainak beszerzését sem. Küzd a feltételezés ellen, hogy ő a vizsgálat során eleve valamiféle vérvádat kívánt bizonyítani. A péri ügy iratainak beszerzése támogathat ilyen feltételezést is, de Bary ezt a vizsgálati lépést mégsem indokolta a könyvében. Vele szemben Eötvös csaknem húsz oldalon keresztül foglalkozott a kilencven évvel korábbi üggyel. Éppen azért, hogy párhuzamokat állíthasson fel, és Solymosi Eszter eltűnésének ügyébe is behozza a hamis vérvád motívumát (I/34–53).

A vizsgálóbíró kezdeményezte a tiszadadai holttesten lévő ruhákon talált foltok elemzését a vér jelenléte szempontjából. A szakértőként kirendelt vegyész nem talált vérfoltokat ruházaton. Mivel bebizonyosodott, hogy e ruhákat az eltűnésekor Solymosi Eszter viselte, a vérfoltok hiánya komolyan megkérdőjelezte Scharf Móric vallomását. Bary a vegyészi vizsgálat eredményéről a könyvében nem számolt be, és nem nézett szembe a szakértői vélemény vádat gyengítő következményeivel sem.

Bary néha furcsa okozati összefüggéseket állított fel. 1882. szeptember végén Pozsonyban három napon át folytak antiszemita zavargások. Bary ezt Havas Imre budapesti ügyész nyíregyházi működésének tudja be (Bary 1933, 371), mert ekkor derült ki, hogy Karancsay foglárt kényszeríteni akarták a véde-

[191] Bary az adatot vagy Ónody könyvéből, vagy vele közös, ismeretlen forrásból vehette. Az egyheted onnan jöhet ki, hogy Ónody Tiszaeszlár lakosságát 1200–1400-ra tette (tévesen), és ebből 200-ra az izraeliták számát, ezt is tévesen (Ónody 1883, 209). Mivel Bary nem mindig dokumentálta az adatait, a forrásra csak találgatni lehet.

[192] Ebben láthatóan megint a *Függetlenség* egyik cikkére, *Függetlenség*, 1882/152. (június 3.) 2., vagy Ónody könyvére támaszkodott (Ónody 1883, 212–213). A „tévedés" lehet tendenciózus is. A fővádlott Schwarz Salamon előzőleg tiszalöki metsző volt, és Tiszalök beállítása a galíciai zsidók központjaként azt sugallhatja, mintha ebből a „központból" küldték volna Schwarzot Eszlárra valamilyen ismeretlen céllal.

[193] Van, aki más források alapján valamivel több, mint ötszáz izraelitáról tud a településen (Handler 1980, 220).

lemnek kedvező vallomásra. Megértem, hogy Bary nem viseltetett különösebb szimpátiával Havas iránt, aki fegyelmi eljárást indítványozott ellene, de ilyen, országos fontosságot és következményeket tulajdonítani Havas tevékenységének teljesen téves. A két esemény közötti kapcsolatra semmilyen jel nem mutat. Kövér sem fedezett fel összefüggést az 1882. őszi pozsonyi zavargások és az eszlári ügy között (Kövér 2011, 600–602).

Bary esetenként kifejezetten türelmetlen és durva volt. Szakolczai Julcsa, egy egyszerű eszlári leány, a figyelem középpontjába került a tárgyaláson, mert ő volt az, aki a csonkafüzesi halottszemlén a tiszadadai holttestet határozottan Solymosi Eszterként azonosította. A tárgyalóteremben, több száz ember előtt, olyan nagyurak előtt, amilyeneket addig sohasem látott, sokszor az egyszerű kérdésekbe is belezavarodott. Bary emiatt több helyen is bárgyúnak és félkegyelműnek nevezte (pl. Bary 1933, 175). Ez arra utal, hogy az általa vezetett kihallgatásokon a tanúk lekezelése aligha lehetett idegen tőle (erre néhány tanúvallomás utal is).[194]

Bary a történet egy részét, különösen a hátterét, észrevehetően a *Függetlenség* című lap beszámolóira, tudósításaira alapozta, és annak a hangnemében tárgyalta. Mit is írt a *Függetlenség* Scharf Móricról? „Nincs szive, de van esze."[195] Ugyanez Barynál, amikor Móricot jellemezte: „Volt esze, de nem volt szíve" (Bary 1933, 105). Feltűnő a párhuzam, amikor például az eszlári Lichtman Jakab útjáról beszámolt, amit a *Pester Lloyd* szerkesztőségében tett 1882 májusában. A tiszalöki izraelita közösség leírása még szóhasználatában is teljesen a *Függetlenség*et idézi fel.[196] Mindez aligha segíthette az objektív megközelítést, hiszen a lap erősen az antiszemita oldal szemszögéből és nyelvezetével tárgyalta az eseményeket.

Minden probléma ellenére, Bary könyvét a vádbarát irodalom nem tudta meghaladni. Az adatok gazdagságában sem, és az ügy tárgyalásának szempontrendszerében sem. Ezen az oldalon még gyakran használják és idézik Marschalkó Lajos munkáját *(Tiszaeszlár)*. Függetlenül a szerző személyétől és a könyv megjelenésének időpontjától (1943), Marschalkó könyve lényegében használhatatlan az ügy komoly elemzéséhez. Összegyűjti a tiszaeszlári perrel kapcsolatos történeteket, legendákat, kétségeket hagyva, hogy mi lehet belőlük igaz. Elsősorban a *Függetlenség* című lap híradásaira és elméleteire, Bary könyvére, valamint a korabeli antiszemita irodalomra hagyatkozik. A könyv igen rosszul dokumentált, nem tudni, sok megállapításának, adatának mi a forrása. A szerző Eötvös könyvét „meséskönyvnek" tartja (Marschalkó 1943, 5). Ehelyett ő maga is összeállított egy meséskönyvet,[197] ahol a tények, feltételezések, legendák cél-

[194] Bary durván leszólja azon tanúk némelyikének szellemi színvonalát is, akik a Csonkafüzesben bizonytalanul, de felismerték a dadai holttestben Solymosi Esztert (Bary 1933, 175–176).

[195] *Függetlenség*, 1883/171. (június 22.) 3.

[196] Lásd erre a *Függetlenség*, 1882/145. (május 27.) 2. és 1882/152. (június 3.) 2.

[197] Pl. Tisza Kálmán miniszterelnök és Kornis Ferenc törvényszéki elnök találkozásának leírását a „tiszaeszlári szájhagyományokra" alapozta (Marschalkó 1943, 187).

zatos csoportosításával, az elképzeléséhez nem illeszkedő tények elhallgatásával, ismeretlen források felhasználásával, az ellenérvek figyelmen kívül hagyásával próbálja meggyőzni az olvasót a vád alaposságáról. Hangsúlyozza, hogy ő a per iratait is beszerezte és támaszkodott azokra, de a könyvben viszonylag kevés hivatkozás van ezen anyagokra.[198]

Bary könyvét sok vonatkozásban komolyan kell venni, de Marschalkó munkája pusztán azon ideologikus hitek, dogmák erősítésére alkalmas, melyeket a vád megalapozottságában hívők alakítottak ki a közvélemény meggyőzésére. Marschalkó könyvét emiatt csak kivételesen tudtam használni, bár az a barikád egyik oldalán alapvető irodalomnak minősül, hiszen fontos forrása és közvetítője egyes legendák, dogmák újrafogalmazásának.

A barikád másik oldalán: a mértékadó irányzat

A mai mértékadó (*mainstream*) irányzathoz tartozó írások ugyanazon általános gondolatmenet alapján építkeznek, már-már unalmasan hasonlóan. Ez nagyjából a következő elemekből áll. A történet idején az országban észlelhető volt egy nagyobb antiszemita hullám, mindennapos volt az antiszemita izgatás. Ez magyarázható – tetszés szerint – nemzetközi okokkal, a résztvevők társadalmi helyzetével (pl. a birtokait elvesztő dzsentri), a nagyarányú zsidó betelepüléssel, politikai ambíciókkal, érdekekkel. A tiszaeszlári ügyet az erősödő antiszemitizmus generálta úgy, hogy Bary vizsgálóbíró ennek szolgálatába állította a vizsgálatot, és megpróbált egy képtelen, zsidóellenes vérvádat megalapozni betanított, kikényszerített hamis tanúvallomásokkal. Mögötte állt a megyei úri réteg antiszemita érzelmű része – az élén Ónody Géza országgyűlési képviselővel –, mely a háttérből támogatta ebben. A vádlottakat politikai célokból ártatlanul meghurcolták, noha bizonyos, hogy Solymosi Eszter öngyilkos lett. Az igazság végül kiderült, de ehhez kellett Eötvös Károly, aki emberi nagyságról téve tanúságot, politikai karrierjét kockáztatta, hogy elvállalta a vádlottak védelmét (jellemzően pl. Kubinszky 1976, 88–89).

Eszerint, maga az ügy mindössze eszköz volt az antiszemita politikai irányzat kezében. Nem önmaga adataiból építkezett, nem azon alapult, ami történt, vagy ami a gyanú szerint történhetett, hanem hamis bizonyítékok segítségével építették fel „magasabb" célok érdekében. Nem azért kerültek egyesek a vádlottak padjára, mert nyomatékos gyanúokok szólhattak ellenük, hanem azért, mert valakik ilyen gyanúokokra utaló bizonyítékokat gyártottak. Ha az ügy kívülről vezérelt volt, akkor az eljárás szereplői mögött kellett állnia egy csoportnak, mely irányította az eseményeket. Így nagyjából eljutot-

[198] Esetenként csak általánosan utalt a tárgyalás jegyzőkönyvére. Rábízta az olvasóra, hogy saját maga találja meg a felhívott részt a több száz oldalas dokumentumban.

tunk az antiszemita összeesküvés elméletéhez, amely Eötvösnél is fontos magyarázó tényező.[199]

Az antiszemita összeesküvésre hivatkozást állandóan erősíti a sajátos fogalomhasználat, mely segít az előzetes koncepcióra felfűzni az egész történetet. A mértékadó irányzathoz tartozó szerzők könnyedén dobálóznak olyan sima, tudományosnak tűnő fogalmakkal, mint a „hangulatszervezés" lélektana, „manipulációs rendszer" vagy „manipulációs lánc".[200] Az ilyen fogalomrendszer kiépítése maga hordozza a prekoncepciót. A mértékadó irányzattól meglehetősen távol áll, hogy semleges fogalmakat használjon a történések leírására, a maga értékén mérje az ügyben tett megnyilatkozásokat, jól megalapozza a következtetéseit, és teljeskörűen értékelje egy-egy vonatkozásban az ügy adatait.

A lényeg az előzetes elképzelést tükröző értelmezési keret rögzítése, és ebbe lehet aztán a tetszés szerint válogatott, konkrét adatokat elhelyezni. E megközelítés persze nem tűri az eltérő, esetleg ellentmondó adatokon alapuló gondos mérlegelést, az események autonóm értékelését vagy a kiegyensúlyozott gondolkodást. Meghatározza a magyarázatokat, az adatok csoportosítását, és azt, hogy közülük mit kell figyelmen kívül hagyni. A mértékadó irányzat által tett számos megállapítás ráadásul teljesen alaptalan, még a tudományos, vagy az ilyen igénnyel fellépő munkák esetében is. Példaként néhányat kiemelek.

- Scharf Móricot végig törvénytelenül tartották fogva (Kubinszky 1976, 107; Virág 1990, 69; Hegedűs 1967, 303). Ezt csak az akkori belügyminiszter és az igazságügy-miniszter gondolta másként.[201]
- A „nyomozati eljárás végén a vérvádat [...] maga Bary vizsgálóbíró is ejteni kényszerült" (Komoróczy 2012, 244). Nyomozati eljárásban még nincs vád, nem volt mit ejteni, de így akkor a bíróság elé mégsem vérvád került?
- Eötvösnek az antiszemitizmus parazsát kellett eltaposni, és a védőbeszéde nyomán „ez a veszélyes parázs jó időre kialudt" (Lipp 2014, 159). Ez a „jó idő" kerek öt nap volt. Augusztus 4-én, az ítélet kihirdetését követő napon, Pozsonyban elkezdődtek a zsidóellenes zavargások.[202]
- Bebizonyosodott, hogy Esztert gazdaasszonya, Huri Andrásné bántalmazása üldözte a halálba (Szarka 2012, 25; Nemeskürty 1975, 9). Semmi ilyesmi nem bizonyosodott be a tárgyaláson.
- Bary a vérvád meséjét „az első perctől fogva tényként fogadta el" (Kubinszky 1976, 91; Kende 2012, 101). Az előbbiekben látható volt, hogy ezt semmi nem bizonyítja.[203]

[199] A mértékadó irányzat sok képviselőjével szemben, Kende tagadja az országos antiszemita összeesküvést, de ennek helyére egy helyi (megyei és falusi) összeesküvést állít (Kende 1995, 108–109).

[200] Jellemzően ilyen pl. Sándor Iván fogalomhasználata (Sándor 1983, 64, 85 stb).

[201] Lásd pl. Pauler Tivadar igazságügy-miniszter válaszát Mezei Ernő interpellációjára, *Képviselőházi Napló*, 1881. VII. kötet 294. (1882. 11. 27.).

[202] *Budapesti Hirlap*, 1883/215. (augusztus 5.) 4. vagy *Nemzet*, 1883/214/R. (augusztus 5.) 4.

[203] A változatosság kedvéért, Nemeskürty szerint Bary nem hitt a vérvádban, csak az indulatokat akarta felkelteni (Nemeskürty 1975, 9).

• Eötvös Károly a szakértőkkel „bebizonyította", hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré (Szarka 2012, 25).[204] Úgy tűnik, hogy a törvényszék mély kétségei e kérdésben nem érintették meg a szerzőt.

• Eötvös jogászként is magasabban képzettnek bizonyult, mint a bíróság és a vád kiagyalói (Gerencsér 1970, 230). Ennek semmi alapja: a törvényszék tanácsának minden tagja, és a védelemben több ügyvéd is, Eötvösnél nagyobb gyakorlattal bíró jogász volt. Eötvöst nem jogászi képzettsége emelte főszereplővé.[205]

• Scharf Móricot „kegyetlen testi és lelki bántalmazásnak" vetették alá Nagyfaluban (Ballai 2012, 82; Virág 1990, 69); ilyet még Eötvös sem írt.

• Solymosi Esztert „halálba hajszolták a gazdái" és „lábmosás közben a Tiszába aludt" (Ballai 2012, 84). A lány halálára ennél különösebb magyarázat nem született: lábmosás közben elalszik, és a folyóba fullad?

• „A testi erőszakkal is megfélemlített vádlottak hazug beismerő vallomásait Eötvös nagy leleménnyel leplezte le" (Komoróczy 2012, 245; hasonlóan Poszler 2013, 5). A bíróság előtt mindegyik vádlott tagadott, nem tettek sem hazug, sem igaz beismerő vallomást, tehát Eötvös ilyesmit nem leplezhetett le.

• Az ügyben nem volt valódi vizsgálat, a tárgyaláson „mindent elölről kellett kezdeni" (Kubinszky 1976, 103). A szerzőnek tanulmányoznia kellett volna az akkori büntetőeljárás szabályait.

• A bíróság a tiszadadai holttestet tekintette Solymosi Eszter maradványainak (Komoróczy 2012, 240). Egyetlen, az ügyben eljáró bíróság sem tett ilyet.

• „Az eszlári nép annyira feloldozva érezte magát – főleg a végtárgyalás idején – az eskü szentsége alól, hogy egyenesen hazafias eljárásnak tekintették, ha a zsidók helyzetét hamis tanúzással nehezíthették" (Fazekas 2003, 19). A mértékadó irányzat itt teljesen elveszti a mértéket. Több eszlári keresztény tanú tett a vádlottakra kifejezetten kedvező vallomást, például Varga Katalin vagy Lengyel Istvánné.

• Ugyanez ellenkező változatban: „egész sor agyonfenyegetett, bántalmazott, ijesztgetett tanú, parasztok, napszámosok, vidéki értelmiségiek tettek tanúvallomást a vádlottak mellett" (Nemeskürty 1975, 9). A szerző aligha olvasta a tárgyalás jegyzőkönyvét.

• Henter betanította Móricnak a vádat, melyet fel kellett mondania, mint a leckét (Fejtő 2000, 110). Móric vallomása tartalmilag már akkor kialakult (1882. május), amikor még nem is tudta, hogy Henter a világon van, így ő a vallomást biztos nem taníthatta be neki.

[204] Hasonlóan Hegedűs, aki szerint Bary figyelmen kívül hagyta a „cáfolhatatlan bizonyítékokat", hogy a dadai holttest Eszteré volt (Hegedűs 1992, 56); ezt ugyancsak tényként kezeli, Fiziker 2002, 455.

[205] Védőtársa, Friedmann Bernát így írt később róla: „Nem is volt a mai értelemben vett nagy jogász, de ahol a közvádló bizonyítékait logikával szétszedni, szellemes hasonlatokkal kifigurázni, vagy kételyek felvetésével lerontani kellett, ott aztán ragyogóbb védőbeszédeket, mint aminőket Eötvös tudott mondani, nem mondott még senki sem" (Friedmann 1996, 88).

• A tiszadadai holttest eszlári szemléjén csak olyanokat engedtek a holttesthez, „akik abban nem ismerhették fel az eltűnt lányt" (Ballai 2012, 82). A tanúk között volt ekkor például Eszter két testvére, volt sógornője, két szomszédja, korábbi gazdaasszonya; mint akiknél kizárt volt, hogy felismerjék a lányt.

• Scharf Móricot fenyegetéssel arra bírták rá, hogy saját apját vádolja bűnrészességgel (Kubinszky 1976, 107); sőt ezt fokozva, Móricot veréssel az apja elleni vérvádra kényszerítették (Nemeskürty 1975, 9). Móric soha semmivel nem vádolta az apját a vallomásában.[206]

• A „lefogottakat hosszú hónapokon át embertelen körülmények között tartották, vallatva, kínozva őket" (Hegedűs 1992, 56). A nyíregyházi fogházban az elhelyezésre és ellátásra egyetlen fogvatartott és az ügyvédeik sem panaszkodtak.[207]

• A *Magyar Állam* című lapban 1882. május 20-án megjelent cikk csak jeladás volt, melyre beindult az antiszemita propagandagépezet (Hegedűs 1992, 55). A cikkre sem a közvélemény, sem a többi hírlap nem figyelt fel. Ha Istóczy Győző nem idézi országgyűlési felszólalásában, teljesen észrevétlen maradt volna.

• Eötvösnek nem volt elég energiája, elszánása ahhoz, hogy kiderítse, mi is történt valójában (Fiziker 2002, 456). Talán ez nem elszánás kérdése volt.

Az ilyen kijelentések alátámasztására a szerzők tipikusan semmit nem hoznak fel, csak egyszerűen kijelentéseket tesznek. Ilyenkor fordul át a tudomány ideológiába.

Számtalan példa található arra, amikor a mértékadó irányzathoz tartozó szerzők kritikátlanul átveszik *A nagy per* olyan elemeit, melyek igazsága már a könyv megírásakor is kétséges volt. Ilyen az a kép, ahogyan a „szomszéd asszonyok" cukorral és kaláccsal tanították be Scharf Samunak a később terjesztett történetet (Kubinszky 1976, 90) vagy Samu a libalegelőn kapott cukor miatt szólta el magát (Szarka 2012, 24). Népszerű az a jelenet is, amikor Eötvös találkozik Scharf Móriccal 1882. június közepén, és élénk színekkel ecsetelte, hogy csak egy megfélemlített gyereket talált. Ezt szívesen veszik át tényként, nagyobb változtatások nélkül (Kubinszky 1976, 101; Ballai 2012, 80). Virág egyszerűen megismétli azt az Eötvös által írt valótlanságot is, hogy Móric dutyival fenyegette volna az apját a tárgyaláson (Virág 1990, 71).

Még rosszabb, mikor úgy írnak az ügyről, hogy a köztudott és nyilvánvaló tényekkel sem vetnek számot. Van, aki szerint Móric azt látta, amint a környékbeli zsidók és a máramarosi tutajosok (!) megvágják a lány nyakát (Komoróczy

[206] Ez a téves megállapítás a másik, vádbarát oldalon is felmerül, de annak alátámasztására, hogy valami szörnyű dolog történhetett Tiszaeszláron, ha már egy fiú az apját vádolja (Huber 1998, 353).

[207] Pálffy János gróf 500 forintot adományozott abból a célból, hogy a vizsgálati fogságban lévő izraelita foglyok a vallási előírásaiknak megfelelően tudjanak étkezni, *Egyetértés*, 1882/242. (szeptember 2) 4.

2012, 237). Aligha kell hangsúlyozni, hogy egyetlen máramarosi tutajos sem tartózkodott 1882. április 1-jén Tiszaeszláron.[208]

Esetenként igen ingatag feltételezésekre is kiterjedt spekulációkat építenek. Sándor Iván vetekszik Eötvössel abban, hogy minden bokor mögött antiszemita összeesküvést lát. Szerinte abban is mély koncepció nyilvánult meg, ahogy a vizsgálat során kiválasztották azokat a tutajosokat, akikből kikényszerítették a beismerő vallomást. Így Csepkanicsot és Matejt azért választották ki a többi tutajos közül, mert ők nem voltak zsidók (Sándor 1983, 127). A következtetés szépséghibája az, hogy az érintett máramarosi tutajosok között Herskó kivételével senki nem volt zsidó. Ráadásul Herskót – annak ellenére, hogy izraelita volt – ugyancsak „kiválasztották". Sándor szerint, őt viszont a „zavaros válaszai" ajánlották a tanú szerepére. Így kell egy zavaros ügyet zavaros következtetésekkel még homályosabbá tenni. A szerzőnek meg sem fordult a fejében, hogy például Csepkanics egyszerűen azért került a figyelem középpontjába, mert a tutajosok közül ő fedezte fel Csonkafüzesnél a vízben úszó holttestet?

Kétségtelen, hogy a tiszaeszlári ügyet az országos antiszemita körök használták saját politikai céljaik elérése érdekében, és az antiszemita sajtó minden, neki tetsző fejleményt hangosan ünnepelt. Viszont egyszerű csúsztatás ebből azt a következtetést levonni, hogy a vizsgálatot ezek a körök közvetlenül befolyásolták vagy irányították. A mértékadó irányzat gyakran alkalmazza azt a manővert, hogy az országos politikában történteket rámossa a vizsgálatra. Istóczy *12 Röpiratával* vagy az antiszemita mozgalom megnyilvánulásaival akarja magyarázni, hogy a vizsgálat során a vizsgálóbíró mit és miért tett (jellemzően pl. Kubinszky 1976, 92–93).

Pedig itt élesen el kellene választani két helyzetet. Egy dolog az, hogy a vizsgálóbíró jóhiszeműen végzi a munkáját, de egyes körök vagy bizonyos lapok politikai törekvéseik igazolását látják a vizsgálat eredményeiben, és látványosan, zajosan kihasználják azt. Más dolog, ha a vizsgálóbíró antiszemita politikai törekvések kiszolgálójaként, célzatosan irányítja a vizsgálatot. A mértékadó irányzat tipikusan ez utóbbit gondolja, összemossa az országos politikában történteket a vizsgálattal, és a vizsgálatot, az ügyet puszta eszköznek tekinti. A feltevést viszont bizonyítani kellene. Legalább arra illene megalapozott választ adni, hogy konkrétan miképpen, hol és mely időpontokban befolyásolták ezek az antiszemita körök a törvényszéket, a törvényszéki vizsgálatot? Itt nem találkozunk kifinomult magyarázatokkal. Kubinszky például ezt azzal támasztja alá, hogy Ónody sokat „sürgött-forgott" Kornis Ferenc és Bary József körül (Kubinszky 1976, 92). Aligha meggyőző érvelés. Természetesen minden elképzelhető, de a képzelet helyett talán érdemesebb lenne csak a pozitív, konkrét adatokból levont alapos következtetésekre hagyatkozni.[209]

[208] Ilyen súlyos ténybeli hibákra lásd még Kovács 2013b, 114–122., aki például „Jármy Ferenc" községi bíróról és 1882. áprilisi kihallgatásokról ír.

[209] Érdekes, hogy az antiszemita és a mértékadó irányzat mennyire hasonló eszköztárt használ. A másik oldalon Ónody a zsidó összeesküvést azzal támasztotta alá, hogy a

Szembeszökő, hogy ez az ideológiává váló megközelítés mennyire kritikátlan az Eötvös könyvében található megalapozatlan állításokkal vagy az ügyben a védelem lépéseivel szemben. Eötvös a jó lovag, aki felvette a harcot a sötét antiszemitizmust szolgáló vizsgálóbíróval szemben, tehát semmi gáncs nem érheti. Ezt fokozva, Eötvös magatartása a „legszebb erkölcsi eszmény" (Hegedüs 1980, 123); vagy Eötvös a „drámai hős, aki mellett mindenki homályba borult" (Gerencsér 1970, 230). Érdekes lenne tudni, hogy a per többi, homályba borult szereplője mit szólt volna az ilyen megállapításokhoz. A tiszaeszlári perben ugyanis szívós, kíméletlen küzdelem folyt, sokszor tisztátalan eszközökkel; és e küzdelemben Eötvös volt az egyik oldal vezére. Lipp legalább elismeri, hogy a védelem oldalán is felléphettek hamis tanúk. De rögtön hozzá is teszi, a sötét ellenoldal erőivel szemben Eötvösék kénytelenek voltak ilyen eszközöket is használni (Lipp 2014, 157). Számomra nem igazán világos, hamis tanúkkal miképpen lehet az igazságot szolgálni. De az álláspont azt tükrözi, hogy egy nemes cél minden eszközt igazolhat. Nagyjából ezt gondolta Eötvös is.

„Majd ő [Eötvös] is beismeri a vesztegetéseket. »Két tábor áll itt – mondá – egymással szemben. Mindenik őrzi a maga tanúit. Elismerem, hogy a mi táborunkban is vesztegetnek, de – teszi hozzá, keresve a kibúvó ajtót – csak arra vesztegetik a mieink a tanukat, hogy vallják be az igazat.«"[210]

A mértékadó irányzat nem hajlandó arra, hogy az ügyet a saját adataiból építse fel, ahol azt kell kideríteni, *valójában mi is történt*. A büntető igazságot mindenáron a társadalmi-politikai környezet elemzéséből akarja levezetni, és az eljárásban történteket állandóan politikai vagy társadalmi okokkal magyarázni. Önmagában nincs azzal gond, ha az akkori társadalmi-politikai helyzetet felvázolják, és ebben elhelyezik az ügyet. Megértem, ha történészek, társadalomtudósok ennek nem tudnak ellenállni. De ezt egyszerűen háttérként kellene kezelni, és nem belehelyezni az ügy konkrét okozati összefüggésrendszerébe. Amint általános társadalmi jelenségeknek, tendenciáknak közvetlen okságiszerepet tulajdonítanak, és ezekkel akarják az ügyben a történteket magyarázni, egészen torz kép alakul ki.

A tiszaeszlári ügy nyilván kitűnően elemezhető az akkori nemzetközi helyzet, társadalom, gazdaság és politika tágabb összefüggéseiben. De *a büntető igazsághoz konkrét személyek magatartásának és szóbeli megnyilvánulásainak elemzésén keresztül juthatunk el*, és nem társadalmi tendenciákból levezetve. Ellenkező esetben üres feltételezésekig, az adatok célzatos válogatásáig és csoportosításáig, valamint az összeesküvésekig jutunk el. Nem az a lényeg, hogy Ónody Géza a földjét elvesztő dzsentri volt (és ebből magyarázni antiszemitizmusát, valamint erre alapozni a személyét övező feltételezéseket). Arra kellene összpontosítani vele kapcsolatban, hogy konkrétan befolyásolta-e a vizsgálatot, és ha igen, akkor pontosan milyen módon. Mit, mikor és milyen körülmények között

tiszalöki, tiszaeszlári és nyíregyházi tekintélyes zsidók összejönnek és „egyre sugnakbugnak" (Ónody 1883, 213).

[210] *Nemere*, 1883/60. (július 26.) 239.

tett vagy mondott. Természetesen volt bizonyos mértékű összejátszás, konspiráció mindkét oldalon.[211] Ám ezt, és ennek tartalmát az ügy adatai alapján kell feltárni, és nem feltételezésekre szorítkozni. A büntető igazság szempontjából a tiszaeszlári ügy nem egy kortünet, nem az adott társadalomban megjelenő anomália, hanem *konkrét emberek tetteinek és szavainak közös eredője*. Ahhoz, hogy ezt az igazságot megközelíthessük, e konkrét emberek magatartását és szavait kell elemezni.

A mértékadó irányzatnál mindez nem egyszerűen módszertani hiba. Abból a megdönthetetlennek tekintett alaptételből indulnak ki, hogy a tiszaeszlári ügyben a vádlottak egyikének sem lehetett köze Solymosi Eszter eltűnéséhez. Az ehhez nem illő adatokat, tényeket félresöprik, és nem tudnak meglenni összeesküvés, megalapozatlan feltételezéseken alapuló magyarázatok nélkül. Lássunk egy jellemző példát a mértékadó irányzat antiszemita összeesküvésen alapuló, a nem illeszkedő tényeket figyelmen kívül hagyó, egyoldalú megközelítést tükröző felfogására.

Már utaltam rá, komoly probléma számukra annak magyarázata, hogy honnan jött Scharf Samu beszéde 1882 áprilisában, mely megerősítette és általánossá tette a falusiak gyanúját az izraeliták ellen. Itt még nincs a képben Bary József, nem lehet ráfogni semmit. Eötvös végül megtalálta és diabolizálta Farkas Gábor eszlári bírót, aki a kiterjedt helyi rokonságán keresztül állítólag betanította Samunak a történetet, és elindította a vizsgálatot. Eötvös nyomán Lipp Tamás több oldalon keresztül bont ki egy adatokkal alá nem támasztott, de szépen elképzelt, nagy ívű történetet arról, hogy a bíró miképpen indította el a vérvád-ügyet (Lipp 2014, 136–144). Kende az események első hónapjában szinte minden fejlemény mögött Farkas Gábor alakját véli felfedezni. Döntőnek tartja azt, amikor 1882. április 3-án a bíró „ösztönözte" Solymosinét, hogy forduljon a szolgabíróhoz (Kende 2012, 108–109).

Az ilyen eszmefuttatások teljesen figyelmen kívül hagyják, hogy a községi bíró igyekezett húzni az ügyet, és nemigen akart hivatalos vizsgálatot indítani. Ezt csak 1882. május elején tette meg a szolgabíró egyenes utasítására. Farkas Gábor azzal a tanáccsal küldte el Solymosinét, amikor április 3-án bejelentette Eszter eltűnését és a bíró elé tárta az izraeliták elleni gyanúját, hogy „ne higyjen a bolond beszédnek". Az asszony erről még 1882 májusában beszélt a *Pesti Hirlap* tudósítójának.[212] Az ügy kezdetére ez a jellemző: a falusiak elkezdtek suttogni az izraeliták ellen, de az elöljárók (a községi bíró vagy a szolgabíró), sőt a törvényszék elnöke, akit Solymosiné szintén felkeresett április 6-án, mindezt komolytalannak vette, és inkább elodázták a vizsgálatot. Ha Eötvös nyomán feltételezik is sokan, hogy Farkas bíró maga kreálta a vérvád-ügyet, egy alapvető kérdésre nincs válaszuk: miért tett volna ilyet?

[211] Rákosi Viktor meg is jegyzi a *Budapesti Hirlap*ban, hogy Ónody és Verhovay láthatóan „extra dominium" játszanak szerepet a perben, 1883/171. (június 22.) Melléklet 2.

[212] *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 1–2.

Az 1882 elején megválasztott bírónak volt egy viszonylag békés, bár bizonyos konfliktusokkal terhelt faluja, ahol keresztények és zsidók felekezeti békében éltek. Közvetlen adat nincs, hogy antiszemita lett volna, bár a bíróválasztáson a kis izraelita közösség az ellenfelét, a korábbi bírót, Nagy Ferencet támogatta. Az eljárás alatt a faluban sikerrel csendesítette a feleket, fenntartotta a rendet, feljegyzett fizikai tettlegesség nem történt az eszlári keresztények és izraeliták között. Nyílt összecsapás egyszer fenyegetett, 1882 pünkösdjén, amire később térek ki. Az ügy semmi hasznot nem hozott sem a bíró, sem a falu számára. A lány eltűnése után inkább tolta el magától a falusi pletykák miatt kellemetlenné váló ügyet. Községi bíróként tudhatta, hogy egy ötéves kisfiú, Scharf Samu szava semmire sem elég egy büntetőeljárásban. Kezdetben a szolgabíró nélkül egyetlen önálló lépést sem volt hajlandó tenni a lány eltűnésével kapcsolatban.

Hogy lehet ennek ellenére a Farkas Gábornak tulajdonított szerepet magyarázni? Természetesen Ónody Géza helyi földbirtokos és országgyűlési képviselő befolyásával, amire semmilyen közvetlen adat nincs, és úgy, hogy a bírót egy antiszemita összeesküvés részévé teszik, puszta feltételezések alapján. A bíróra ráhúznak egy feltételezett szerepet, és azt konkrét adatok híján, megint egy feltételezett összeesküvéssel akarják magyarázni. Végül a bíró diabolizálása eljutott arra a pontra, hogy vannak, akik szerint a per alatt a nyíregyházi Andrikovics-vendéglőben Farkas bíró „valóságos hamistanúzásra felkészítő műhelyt" tartott fenn (Fazekas 2003, 23). Ezzel szemben Mikszáth úgy látta, hogy a községi bíró tanúként történő kihallgatása során, az Eötvös által ellene támasztott és állandóan hangoztatott gyanú teljesen elolvadt. Abból csak egyetlen fogható mozzanat maradt meg, hogy a bírónak sok sógora és komája volt a faluban (Mikszáth 1972, 238).

Van-e harmadik út? Kövér György Tiszaeszlár-könyve

Az érzelmileg túlfűtött, ideologikus ködbe burkolt témában hosszú ideig nem jelent meg a közbeszédben más, mint két ellentétes megközelítés: a vádellenes, mértékadó irányzat és a vádbarát, antiszemita irányzat. A felvázolt, korabeli józan középálláspont kihalása után, van-e reális és elfogadtatható, harmadik megközelítése a tiszaeszlári ügyben történteknek? Kövér György erre tesz kísérletet Tiszaeszlár-könyvében *(A tiszaeszlári dráma)*. Ebben friss módszertanával megpróbálja kisöpörni az addigi megközelítések áporodott levegőjét.

Kövér törekvése visszatérni az ügy konkrét adataihoz, és azokból építkezve levonni következtetéseket. Szakít azzal a megközelítéssel, mely az országos politikára fűzi fel az ügyet, ehelyett a helyi társadalom elemzésével kívánja a jobb megértést elősegíteni.[213] Ennek jegyében üdítő módon leszámol az összeesküvés-elméletekkel (mindkét oldalon). A hamis tanúvallomásokat, a vallomások megváltoztatását nem egy mögöttes akaratnak, betanításnak tudja be, hanem

[213] A szerző körülbelül ezt a megközelítést nevezi az üggyel kapcsolatban a *történészi diskurzus* megalapozásának (Kövér 2011, 707).

a konkrét falusi, közösségi kapcsolatok és konfliktusok dinamikájából próbálja levezetni.[214]

Kövér talán az egyetlen a modern magyar szerzők közül, aki az ügyet nem eszköznek vagy puszta jelenségnek tekinti egy nagy és bonyolult társadalmi-politikai játszmában. Megérti, hogy elfogulatlanul kell közeledni az ügy konkrét körülményeihez, adataihoz. A vizsgálat kerete is más. A mértékadó irányzattól eltérően ő a lokalitást, Tiszaeszlár társadalomtörténetét vizsgálja aprólékosan, adatok tömegét felhalmozva, feltárva az adott falusi közösség akkori belső viszonyrendszerét.[215] Ebbe próbálja aztán beleilleszteni az 1882–1883. évi eszlári eseményeket. Az új látószögből végzett vizsgálat valóban elmélyítheti a megértésünket, de kérdéses, hogy közelebb visz-e bennünket a pert övező rejtély megoldásához.[216]

Mire jó az új megközelítés?

Kövér társadalomtörténeti munkát írt. Elsődleges célja, hogy a büntetőper gazdag anyagát ki- és felhasználva, felnagyítsa egy 19. század végi magyar falu társadalmi szerkezetét és a helyi közösség belső kapcsolatait, konfliktusait. A per anyaga elérhetővé tette az akkori Tiszaeszlárt egy nagy ívű kutatás céljára is. Másfelől a perhez eleven háttérként szolgált ez a kicsi, de sokszínű falusi közösség, hiszen a szereplők nagy része innen került ki. A szerző a per számos részletét is aprólékosan körbejárja. *Nem kísérel meg választ adni arra a kérdésre, hogy mi történt Solymosi Eszterrel*, de az eljárás anyagát több szemszögből is feldolgozta.

Ne feledjük azonban, hogy ennek a megközelítésnek is megvannak a csapdái. A helyi társadalomtörténet és a büntetőeljárás elemzése ugyan járhat kéz a kézben, de fokozott óvatosságot kíván. A korabeli helyi közösség kutatása rengeteg történeti adatot hozott a felszínre, melyek többsége *nem* használható a büntetőeljárás magyarázatához. Solymosi Eszter családtörténete, az eszlári birtokviszonyok, a szereplők rövidebb-hosszabb életrajzai közvetlenül és kizárólagosan nem magyaráznak semmit az ügyben. Ki kell szűrni azokat az adatokat,

[214] E megközelítés előképe már megvan Kende Tamásnál. Ő szintén elutasítja az országos összeesküvést, és kritizálja Eötvöst és Kubinszkyt, hogy ezt behozták a tiszaeszlári per magyarázatába. Kende azonban egyértelműen a mértékadó irányzathoz sorolható, mert csak helyi (megyei és eszlári) antiszemita összeesküvés és a koholt vérvád feltételezésével tudja értelmezni az eljárásban történteket (Kende 1995, 102–127).

[215] „Ami Kövér monográfiájában nincs benne, az nem is létezik" (Poszler 2013, 4).

[216] A kétpólusú, ideologizált tiszaeszlári diskurzushoz szokott szakma ezt a megközelítést nem fogadta megjegyzés nélkül. A könyvismertetésekben a magas fokú elismerés hangjai mellett fel is bukkan, hogy a könyv csalódást okozhat az olvasóknak, mert nem ábrázolja a per megjelenését a nagypolitikában és a társadalomban, pl. Orosz 2012, 277.; hasonlóan Gyáni 2012, 280., vagy Erős 2012, 283. Ezzel a mértékadó irányzat hagyományos megközelítését kérik számon, mely az ügyet az országos politikába, a társadalmi tendenciákba illeszti, és ezekhez kapcsolódó ok-okozati összefüggésrendszerben tárgyalja, utat nyitva az összeesküvésen alapuló magyarázatoknak.

melyek konkrétak és relevánsak büntetőjogi szempontból is. Ez nem könnyű. Nemcsak országos politikai mozgalmakkal, a korhangulattal, a társadalmi tendenciákkal lehet megokolni a büntetőeljárás egyes konkrét történéseit. Csábító lehet az is, hogy helyi társadalomtörténeti adatokat (közösségi konfliktusok, felekezeti megosztottság, birtokviszonyok stb.) használjunk fel ilyen célból. Kövér kifejezetten utal is arra, hogy a falu története nagyon sok esetben magyarázza a szereplők cselekedeteit (Kövér 2011, 13). Ezt én – a büntetőper szemszögéből nézve – komoly kétséggel fogadom.

A tiszaeszlári per értékelésénél *a tévutat sokszor az jelenti, hogy az előzetes koncepcióba nem illő tanúvallomásokat különböző módon kétségbe vonják, hazugságnak minősítik, majd egyszerűen figyelmen kívül hagyják.* A végső eszköz a különböző összeesküvésekre, betanításra, kényszerre való hivatkozás. De egy tanúvallomás tartalmát nem csak így lehet megkérdőjelezni.

A Kövér által előásott helyi *társadalomtörténeti adatok is alkalmasak lehetnek a büntetőeljárás adatainak félremagyarázására, kétségbe vonására.* Ezek célzatos felhasználása akár egy prekoncepció, egy ideologikus dogma alátámasztását is szolgálhatja. Olyan tényező, mint a tanú társadalmi helyzete vagy az, hogy résztvevője valamely falusi konfliktushelyzetnek, összefüggésbe hozható az általa tett vallomás tartalmával. Ennek nyomán a tanúvallomás tartalmát nem adottnak vesszük (például Solymosiné jókat mond Hurinéról, tehát Huriné jó volt Eszterhez), hanem feltételezzük, hogy az a valóságot nem teljesen fedi. Ezt aztán helyi történeti adatokkal, így a két asszony társadalmi helyzetével próbáljuk igazolni. Hiába az új megközelítés, a büntetőügy értékelésénél kellő óvatosság híján hasonlóan félrevezető eredményt kaphatunk, mint a mértékadó irányzat ideologikus dogmarendszerében.

Nézzünk egy konkrét példát. Hatalovszki András a törvényszék előtt vallomást tett arra, hogy 1882. április 1-jén délután 3 óra körül látta Solymosi Esztert Újfaluban egy fűzfa alatt (ez cáfolta a vádat). Később újabb vallomást tett és beismerte, hogy az első vallomás nem igaz, és beszámolt egy megvesztegetési kísérletről két eszlári izraelita részéről. Melyik vallomásnak higgyünk, melyek azok a tényezők, melyek segíthetnek ezt eldönteni?

Az eddigi megközelítések az ilyen kérdést mindig valamilyen tágabb összefüggésbe helyezték. A *mértékadó irányzat* azt mondaná, hogy az ügyet kirobbantó antiszemita összeesküvés rávette, kényszerítette a tanút vallomása visszavonására, és a zsidók befeketítését szolgáló megvesztegetés meséjére. Eötvös utalt ilyesmire a tárgyaláson és a könyvében is. E magyarázat alapján a tanú első vallomása az igaz, és nem a második. *Kövér az elemzése során ezt azzal magyarázza,* hogy a tiszaeszlári környezet – a falusi pletykák, a felháborodás, a tanú helyzetének ellehetetlenülése a faluban stb. – olyan helyzetbe hozta a tanút, mely vallomásának megváltoztatásához vezette. Ezzel kizárja az összeesküvéseket, és más, valószínűleg realisztikusabb magyarázó pontokat talál. Végül nagyjából ő is arra a következtetésre jut, hogy inkább az első vallomás az igaz (Kövér 2011, 356).

A mértékadó irányzattal és Kövérrel szemben, a jogi elemzés két egymásnak ellentmondó vallomás értékelésénél az ügy egyéb adatait fogja felhasznál-

ni. *A büntetőeljárási adatok (egy tanúvallomás) értelmezése és értékelése elsősorban az ügyben keletkező más adatokkal történhet.* Annak tükrében kell értékelni, hogy pontosan mit mondott a tanú különböző alkalmakkor, és más szereplők (tanúk) mit vallottak az eljárásban. Ezeket összevetve és mérlegelve érdemes levonni valamilyen következtetést. Hatalovszkinál éppenséggel az látható, hogy az eredeti, első vallomása egyedül áll. Semmilyen más adat nem támogatja azt, hogy délután három órakor Solymosi Eszter Újfaluban lett volna. Sőt, ez ellentétben áll például Huriné vallomásával, aki legkésőbb három órakor már elkezdte keresni Esztert, és elment amellett az újfalui kút és fűzfa mellett, ahol a lánynak Hatalovszki szerint sírdogálnia kellett volna. Ehhez jön a tanú részletes és hihető számadása arról, ahogy két eszlári izraelita meg kívánta vesztegetni, vagy a tanú gazdájának állítása, miszerint Hatalovszki egész nap kinn a földeken szántott, tehát nem láthatott senkit Újfaluban sírdogálni. Mindez a második vallomás igazságát teszi erősen valószínűvé. Nem kell a magyarázathoz összeesküvés, de még csak a helyi konfliktusok feltérképezése sem. Természetesen nem kizárt, hogy a hamisnak tekintett első vallomás miatt a falusi felháborodás Hatalovszkit annak visszavonására indította. De ebből nem következik az, hogy az első vallomása lett volna igaz.

A jogi elemzés felhasználhat olyan érveket, melyet egy történész is használ, ha az eljárással összefüggő konkrét és releváns adatról van szó. Például annak vizsgálatához, hogy Scharf Samu beszéde milyen módon keletkezett, Kövér igen értékes adatokkal szolgál. Rámutat arra, hogy a Samu történetét meghallgató, és azt továbbadó személyek Tótfaluban laktak. Hasonlóan, a Samu beszédében érintett és megnevezett izraeliták mindegyike Tótfaluban lakott a történtek idején, vagy azt közvetlenül megelőzően. (Scharfék háza Tótfalu legészakibb részén volt, így Samu is állandóan Tótfalu környékén tartózkodott, az ottani emberekkel volt kapcsolata.) Rendkívül fontos megfigyelés, mely hozzájárulhat annak hihető magyarázásához, miképpen keletkezett és terjedt el Samu története. Kövérnek nem kell támaszkodnia Eötvös összeesküvés-elméletére, hogy a községi bíró és rokonsága tanította be a kisgyerekkel a történetet. Ehelyett *„észak-tótfalui" ügyként kezeli az egészet*, és a falusi pletykák dinamikájából indul ki, mely aztán a gyanút erősítette. Ez fontos tényező lehet Samu beszédének értékelésekor. A történetet meglehetősen különössé teszi az, hogy csak olyan izraeliták játszottak aktív szerepet a lány testének elszállításában (Brenner, Lusztig, Grosz), akik korábban Scharfék közelében, Tótfaluban laktak, és akiket Samu akár naponta láthatott.

Ennek ellenére a jogi elemzés a társadalom-, politikatörténeti megközelítést nem tudja általánosan használni. A helyi társadalmi klíma háttérként *a megértést szolgálhatja*, de ez tipikusan nem alkalmazható az eljárás konkrét történéseinek megokolására vagy értelmezésére. Csak olyan tágabb környezetet jelent, mely keretet ad a szereplők cselekedeteinek. Így Kövér György könyve a tiszaeszlári büntetőper szempontjából kétarcú. Nyújt egy nagy helyi társadalomtörténeti hátteret, de az itt tett megállapítások legnagyobb része a büntetőeljárás értékelésénél mindössze adalékot jelentenek Solymosi Eszter történetéhez. Másrészt elemzi a per egyes vonatkozásait önmagában is, aprólékos forrásfeldolgozást

nyújtva, jóllehet határozott megoldásra nem jut. A kérdés, hogy a feltárt helyi történeti adatokat milyen módon használja Solymosi Eszter ügyének értékelésénél és a következtetések levonásánál. Ebből a szemszögből Kövér könyvében több probléma is mutatkozik, melyek miatt aligha sikerült a tévutakat elkerülnie a tiszaeszlári per egyes kérdéseinek elemzése során. A következőkben erre világítok rá.

Kövér és a tiszaeszlári per: az elfogult megközelítés jelei

Kövér nem győzi hangsúlyozni, hogy nem tudja mi történt, nem tudja, mi az igazság Solymosi Eszter eltűnésével kapcsolatban. Igaz, különösebb titkot nem csinál belőle, hogy a vádat alaptalannak tartja. Egyértelműnek látja, hogy Eszter nem a zsinagóga környékén tűnt el: „minden jel szerint kizárt" a gyilkosság a zsinagógában (Kövér 2011, 508). Sőt ezen túl is megy, és úgy utal az eljárásra, mint *„inkriminált ügyre"*, azaz Solymosi Eszter „bűnüggyé tett" eltűnésére (a könyv VI. fejezete). Ezzel már azt érzékelteti, koholt vádról volt szó. A szóhasználat hasonlít az ügy *„inscenírozásához"*, mellyel a *Debreczeni Ellenőr* című lap tudósítója, Weinstein Miksa talán elsőként felvetítette egy antiszemita összeesküvés képét 1882. május legvégén.[217] Kövér egyúttal elég gyengének tartja Eötvös öngyilkosság-elméletét is, de részletesen nem indokolja, hogy miért. Vizsgálja, hogy Solymosi Eszter merre hagyhatta el a legkisebb feltűnéssel a falut, tehát a szökési (esetleg a leányrablási) elmélettel kacérkodik, de különösebben egyiket sem dolgozza ki.

Inkább az a célja, hogy egy átfogó tiszaeszlári történeti tabló előtt, egy történész objektivitásával bemutassa az eljárást is, a lehetséges kimenetek komolyabb mérlegelése nélkül. Eötvös és Bary óta aligha volt még egy szerző, aki olyan alaposan felszántotta volna a peranyagot, mint Kövér. De a per nagy kérdéseivel kapcsolatban a szerző a könyvében nem von le – és láthatóan nem is akar levonni – határozott következtetéseket. Az olvasó elolvassa az elemzéseket, és utána azt gondol, amit akar.

Az ügy tálalásának objektivitásán azonban többszörösen csorba esett. A határozott következtetések hiánya nem jelenti egyben a kiegyensúlyozott megközelítést. Kövérnek is van véleménye az eljárásról. Ez át is süt a könyvén, csak nem átfogó következtetésekben nyilvánul meg, hanem az időnkénti sejtetésekben, kétértelmű utalásokban, a tények sajátos csoportosításában. E problémákra később, az ügy elemzése során, a megfelelő részeknél utalni fogok. Előzetesen csak néhány példát hozok fel.[218]

Vannak esetek, amikor olyan feltevésekbe bocsátkozik egy-egy fontos kérdésben, amelyeknek az alapjait nem világítja meg. Úgy véli például, hogy Móric

[217] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/105. (május 30.) 1.

[218] Én itt csak olyan kifogásoknak adok hangot, melyek a szerzőnek a perrel kapcsolatos megállapításaihoz szorosan kapcsolódnak. A könyv nagyobb részét kitevő hatalmas, felkutatott adatmennyiségen alapuló, elismerésre méltó történészi munka szakszerű megítélése nem az én feladatom.

és a vizsgálóbíró közötti „vádalku" következménye volt a nagyfalui vallomás, amelyben a fiú és az apja kimaradt a történetből (Kövér 2011, 380). Ez lehet egy értelmezése az eseményeknek, amely nem sokkal gyengébb más értelmezéseknél sem. Csak éppen semmi alátámasztó adat nincs Móric és a vizsgálóbíró ilyen összekacsintására. Ez a víziók birodalma, aminek nemigen lenne helye olyan komoly könyvben, mint *A tiszaeszlári dráma*. Ráadásul több cáfoló adat is mutatkozik, például az, hogy a fiú apja mégis vádlott lett. De a szerzőt ez a következtetésében nem igazán zavarja.

Az ilyen megalapozatlan feltevések aztán könnyen elviszik a könyvet az összeesküvések irányába, melyek elkerülése éppenséggel a szerző kinyilvánított célja. Így Kövér láthatóan nagy jelentőséget tulajdonít az 1882. április 10-i (húsvéthétfő) tiszaeszlári presbitériumi ülésnek, ahol részt vett többek között Ónody Géza mint főgondnok és Farkas Gábor községi bíró is. Ezt az ülést olyan fénybe állítja be, hogy itt kezdődhetett „valami", amikor az eszlári értelmiség átbeszélhette az eltűnt lány ügyét, és az országos, valamint a helyi politika találkozott (Kövér 2011, 365). Itt Kövér erősen közeledik Kende Tamásnak a helyi antiszemita összeesküvést feltételező nézeteihez.[219] Csak Kövér nem tesz határozott megállapításokat, inkább sejtet: nem tudjuk ugyan, hogy mi történt, de azért el lehet képzelni. Pedig a résztvevők személye mellett, szerinte is mindösszesze egyetlen tényt ismerünk, hogy az ülés napirendjén a lány eltűnése nem szerepelt. Ezen túl minden feltételezés, melyet tetszőlegesen nagyra fel lehet fújni.

Bár Kövér a tiszaeszlári ügy kirobbanását és lefutását alapvetően a falusi konfliktusok dinamikájából kívánja levezetni, észrevehetően nagy magyarázó erőt tulajdonít egy-két fontosabb szereplő feltételezett antiszemita érzelmeinek is. A mértékadó irányzatnak például nem igazán sikerült bizonyítania, hogy Farkas Gábor községi bíró antiszemita lett volna. Az eljárás során tett megnyilatkozásaiból és tényszerűen bizonyítható tetteiből kiindulva nem lehetett ilyen címkét ráragasztani, bár vádaskodás volt bőven ellene. Kövér a bíró lányán keresztül, közvetve mégis megpróbálta ezt alátámasztani. Előásott egy Farkas Julianna nevű, eszlári szerző által írt durván zsidóellenes verset Bary irathagyatékából,[220] majd azt Farkas Gábor tizennyolc éves lányának tulajdonítja, bár Eszláron több Farkas Julianna is volt.

Ez eddig rendben van, kiváló kutatómunka, és még az a feltételezés is védhető, hogy a községi bíró lánya írta a verset. A probléma az, hogy Kövér eb-

[219] Mint a mértékadó irányzat elmélyültebb szerzői, Kende is fontosnak tartja ezt a presbitériumi ülést (Kende 2012, 99).

[220] Az antiszemita irányultságú *Szabolcsmegyei Közlöny*ben megjelent verset, mely miatt sajtóper indult a lap ellen, közölte a *Függetlenség* is a per tárgyát képező versszakok kihagyásával, és erősen szépítve *„eszlári népballadának"* minősítette a primitív irományt, *Függetlenség*, 1882/229. (augusztus 19.) 2. Utaltak arra, hogy a szerzője egy eszlári „leány", aki több verset is írt Solymosi Eszter eltűnésével kapcsolatban. A vers címe *Zsidó dal!*, és kézirata fellelhető OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/II. (Bary) 136. A szerző nevét a lap alján vastag, hullámos vonallal áthúzták, de a lapot átvilágítva kivehető a „Farkas Julianna" név (lásd még Kövér 2011, 417).

ből rögtön arra következtet, miszerint Farkas nem lehetett olyan pártatlan az eljárásban, ahogy beállítani igyekeztek, ha ilyen verseket írt otthon a lánya (Kövér 2011, 417). Íme, a „hátsóajtó"-technika: nem azt vizsgálja, hogy mit tett és mit mondott a községi bíró az eljárásban, és hogy járt el. Ehelyett, többszörösen közvetett adatokból, kétes összefüggésekből kívánja megítélni pártosságát vagy pártatlanságát, majd ez alapján átértékelni a tetteit. Az ilyen adalékok felszínre hozatala hasznos lehet, hiszen részei az összképnek. De a kérdés ilyenkor mindig az, hogy egy ilyen adat mit bizonyít, mire következtethetünk belőle.

Kövér ilyen típusú érvelése inkább az ideológiai harcokat idézi fel. A mértékadó irányzat és az antiszemita oldal ugyanolyan technikával élt és él: egy-egy szereplőre ráragasztanak valamilyen címkét (antiszemita, vérvádas, zsidógyűlölő; vagy zsidóbérenc, saktervédő, bűnpalástoló), majd ez a címke szolgál minden, vele kapcsolatos rossz feltételezés alátámasztására.[221] Az ilyen címkékkel akarják átértelmezni az adott személy minden látható tevékenységét, és feltételezni olyasmit, amire nincs adat. Természetesen szabad egy-egy szereplőt minősíteni, jellemezni, de ezt annak alapján kellene megtenni, amit bizonyíthatóan tett és mondott.

E technika jegyében, Kövér szorgalommal kutatja az antiszemita beállítottságra utaló nyomokat más hatósági szereplőknél is. Kornis Ferenc törvényszéki elnök eljárását az ügyben, különösen a tárgyalásvezetését, nagyobb kritika nem érte. Higgadt és pártatlan volt, józanul mérlegelt. (Az ellene felhozott egy-két kifogással később foglalkozom.) Kövér az elfogultság nyomait kutatja, de nem a per anyagaiban, hanem a családi visszaemlékezésekben. Így a Kornisról adott rövid pályakép körülbelül egyharmadát két unokája, Megyery Sári és Megyery Ella visszaemlékezéseinek szenteli, amelyek egy-két, antiszemita beállítottságra utaló, kis történetet tartalmaznak (Kövér 2011, 369–370). Az ilyen adatok gazdagíthatják az összképet, de magyarázó erejük kérdéses, és két fontos probléma is mutatkozik. Az egyik, hogy Kövér a törvényszéki elnök *elfogultságára* következtet az évtizedekkel Kornis halála után megjelent visszaemlékezések, és a neki tulajdonított antiszemita érzelmek alapján. Pedig ezt talán abból kellene megítélni, amit tett és mondott az eljárás során, és nem az unokák visszaemlékezéséből. A visszaemlékezésekben felhozottak ráadásul már *Kornis idősebb életkorából* származnak, és nem a tiszaeszlári per időszakából. A másik probléma az aránytévesztés. Kornis a bírói, és később az országgyűlési képviselői pályáján is, jelentősebb ember volt annál, semhogy pályaképét az unokái visszaemlékezéseiből kiemelt egy-két történet vagy megállapítás határozná meg.

A könyvben több helyen találkozunk kellően meg nem alapozott állításokkal is, mindig a vádellenes, proszemita oldal javára. Például Kövér adottnak veszi, hogy Herskó Dávidot, a tiszadadai holttestet kihalászó tutajkaraván

[221] Ezt szem előtt tartva érdemes például Karsai cikkét olvasni: hemzseg az „antiszemita", a „vérvádas" vagy rokon jelzőktől (Karsai 2004, 8–9). A „vérvádas Bary" és hasonló fordulatok gyakori használata, mintha a valódi érvelést kívánná helyettesíteni.

vezetőjét az eljárás során megkínozták (Kövér 2011, 500). Ezt egyedül Herskó vallomásával támasztja alá, és semmi mással. Ez az, amit úgy értékelhetünk, hogy egy jelentős megállapítás elégtelen megalapozása. Az állítólagos kínzásnak ugyanis számos adat ellentmond, például más – igaz, ugyanolyan érdekelt – tanúk cáfolták ezt. Ráadásul Herskó vallomásával önmagában is problémák vannak, hiszen annak egyes részletein mindig változtatgatott. Ettől függetlenül lehet, hogy érte bántalmazás, ezt később vizsgálom, de a körülmények és a bizonyítékok alapos elemzése nélkül nem vonhatunk le ilyen jelentős következtetést.[222]

A tiszaeszlári per ismertetésénél több jel utal Kövér prekoncepcióira. Szóhasználatával, gondolatmeneteivel számos helyen érzékelteti, hogy az ügyben a vádat „csinált" vádnak tartja. „Ebben az ügyben [...] semmi sem a véletlen műve" (Kövér 2011, 469). Igaz, látványos és átfogó megállapításokat alig tesz ezzel kapcsolatban. Mindössze arra céloz időnként, hogy a vádlottak személyének meghatározását, a nyomozás irányát, a bizonyítékok összegyűjtését valamiféle külső szempontok, magasabb célok irányították, és nem az ügy meglévő adatain alapultak. Ír egyes gyanúsítottak „kiválasztásának mechanizmusáról" (Kövér 2011, 499), a vizsgálóbíró és Scharf Móric közötti „vádalkuról", az „inkriminálásról", a „játékszervezésről" (Kövér 2011, 428),[223] a tanúk mozgósításáról az eszlári elöljárók által (Kövér 2011, 353). Átfogó megállapítást is tesz: „A tiszaeszlári ügyben Nyíregyházán végső soron *en gros* az egész északkelet-magyarországi zsidóságot a vádlottak padjára ültették" (Kövér 2011, 532). Egyik korábbi, előkészítő tanulmányában még kifejezettebben írt a „vád konstrukciójáról" vagy a „vád üzenetéről".[224]

Ebből a felfogásból már nehéz kiküszöbölni az összeesküvéseket. Mennél átfogóbb és jelentősebb egy megállapítás vagy feltételezés, annál gondosabban kell azt szilárd, ellenőrizhető adatokkal alátámasztani. A fenti esetekben a szerző ezzel adós maradt. Mindez arra utal, hogy Kövér könyvébe beszivárgott a mértékadó irányzat elfogult megközelítése, és az összeesküvésekre hagyatkozás is. Ezt Kende is így értelmezi, és üdvözli a „tiszaeszlári játékszervezés"

[222] Kövér a tutajosok állítólagos tiszalöki bántalmazása tekintetében különösebb indokolás nélkül Eötvös álláspontját fogadja el, és csak maguknak a tutajosoknak a vallomását veszi alapnak (Kövér 2011, 500–502). Az egyébként igen alapos történész itt érthetetlenül felületes.

[223] A *„játékszervezés"* fogalmát Kende Tamás vitte be a vérvádperekkel foglalkozó magyar irodalomba, néprajzi kutatások nyomán. Van egy passzív, latens közösségi tudás (itt egy vérvádra vonatkozó előítélet), ezt a „játékszervezők" (közösségi véleményformálók) felelevenítik, és megszerveznek egy erre épülő „népi játékot", itt a zsidók elleni fellépést (Kende 1995, 127). Felesleges kiemelni, hogy ebben az új összefüggésben a fogalom súlyos feltételezésekkel terhelt: néhány véleményformáló vagy közösségi vezető összehangolt, érdekvezérelt cselekvéséről – azaz összeesküvéséről – van szó, mely elvezethet a koholt vádig.

[224] Kövér György: Performációk I. „Zsidó társadalom" Tiszaeszláron a nagy per előestéjén. *Korall*, 17. (2004) 7. A vád „konstrukciójaként" idézi Krúdyt, aki szerint a jómódú zsidóságot a kolduszsidóság révén akarták megfogni.

újabb prezentálását: „Kövér meggyőzően érzékelteti, hogy egy Ónodyt és Farkast is magában foglaló informális csoport végezhette az ügy formalizálását, a »játékszervezést«" (Kende 2012, 99).

Hogyan érdemes a tévutakat elkerülni?

Csak szöveg maradt...

Ha valóban közelebb akarunk jutni ahhoz, hogy mi történhetett Solymosi Eszterrel – és nem ideológiai harcot kívánunk vívni vagy a 19. század politika-, illetve társadalomtörténetét lábjegyzetelni – akkor a korábbi megközelítések, módszerek nem használhatók. Sok mindent félrevittek az ügy értékelésénél, ezt jól mutatja a tiszaeszlári per utóélete. Csak akkor van esélyünk megalapozott, valódi következtetéseket levonni, ha a gondolkodásunknak és az elemzésnek keretet adunk, bizonyos szabályokat elfogadunk, még ha azok nem is vezetnek el automatikusan az ügy valamiféle megoldásához.

Mára a perből döntően zörgő, elszíneződött papírok maradtak. Megfakult betűk rejtik azt a szöveget, melyekben a számunkra esetleg értékes, vagy éppen haszontalan, sokszor félrevezető adatok megbújnak. Jegyzetek és levelek kéziratban, jegyzőkönyvek míves betűkkel leírt hivatalos másolatai, korabeli megsárgult újságok tiszaeszlári beszámolókkal. Amit látunk, csak szövegek. Könnyen nyilatkozhatta a híres debreceni csendbiztos, Barcza Dani annak idején: „Én, aki 24 év óta mint rendőr működöm, arról győződtem meg, hogy nem a mondottakból ítélhetek, hanem abból, hogy mint mondja a szót valaki előttem" (T:106). Mi már nem nézhetünk a tanúk szemébe, nem olvashatunk a testbeszédükből, nem értékelhetjük a gesztusaikat, az arckifejezésüket. Talán jobb is így, hiszen ezek is félrevezetőek lehetnek. Nekünk ma már nem emberekkel, hanem szövegekkel kell dolgoznunk, ezeket rostálni, értelmezni és értékelni. Ez maradt, következtetéseinket így kell felépíteni.

Mindez már utal a kiindulópontomra is. Solymosi Eszter eltűnésének ügye egy büntetőügy volt, melyet önmaga kereteiben kell vizsgálni, és önmaga adataiból kell rekonstruálni, ha a történtekre vagyunk kíváncsiak. Nem vitatom, más látószög is jogos lehet. Igaza van Mikszáthnak abban, hogy „ez a bűnpör csak alul bűnper, a legtetején társadalmi kérdés" (Mikszáth 1972, 157).[225] A tiszaeszlári per lehet az akkori társadalmi konfliktusok fokmérője, baljós történelmi tendenciák jele, és egyfajta jelkép is, ahogy Poszler javasolta (Poszler 2013, 4). A perben történtek illeszkedhetnek társadalmi tendenciákba, a per körül megjelentek politikai érdekek, annak volt előzménye és sokrétű következménye. Mindezt lehet kutatni, nagy ívű történelmi tablókat felvázolni. Csak *egy ilyen*

[225] Nem lehet mit kezdeni az olyan megnyilatkozással sem, mint amit a per egyik védője, Székely Miksa tett, hogy a tiszaeszlári per „politikai és társadalmi pör volt" (Székely 1996, 89). Lehet, hogy ez metaforának szép, de a tiszaeszlári per elsősorban *büntetőper* volt, mely maga mögött hagyott több megoldatlan rejtélyt.

megközelítéssel nincs esély megalapozott választ találni arra a kérdésre, hogy mi is történhetett Solymosi Eszterrel.

Az eljárásról le kell hántani a tágabb és általánosabb társadalmi, történelmi vonatkozásokat. Ezt elmulasztva végzetesen a hitek, ideológiák, dogmák és összeesküvések birodalmába jutunk. Az ügyben az igazságot éppen azzal lehet elhomályosítani, ha az eljárást a szemita–antiszemita ellentéttel, a történelmi tendenciákkal és összeesküvésekkel próbáljuk magyarázni. Az elemzést mindez kikerülhetetlenül különböző prekoncepciók igazolása felé húzza. Az ilyen megközelítés alapján lehet támadni tanúvallomásokat, besározni egyes szereplőket és torz értelmezését adni bizonyos körülményeknek. Mindez nem a valóban történtek kitapintásának irányába visz.

Talán érdemes megszívlelni Tóth Lőrinc kúriai tanácselnök szavait, aki a tiszaeszlári per harmadfokú eljárását a következő szavakkal nyitotta meg 1884. április 1-jén: „[...] a tiszta jogi tényezőket társadalmi s politikai egyéb tényezőkkel, elemekkel s nézetekkel összekeverni, a szoros jog igényeit bármely más tekintet által háttérbe szoríttatni s az uralmat az e körön kívül eső idegen elemeknek átengedni sohasem szabad. A jog temploma oly saját természetű s levegőjű, minden külső befolyás elől elzárt szent hely, melybe idegen tényezők, politikai s egyéb szenvedélyek s fanatizmusok áramlatának behatolni örökké tiltva van."[226]

Mi marad így a kezünkben, ha az általános kortörténeti munkákat a sarokba dobtuk? Csak a peranyagokban, az újságokban, a perről szóló más beszámolókban megjelenő szövegek. E *szövegek rejthetik az adatok olyan kombinációját*, melyek tükrözhetik a történteket és kisebb-nagyobb valószínűséggel választ nyújthatnak az eljárással kapcsolatban felvetődő kérdésekre is. A szövegek azonban sok hamis, ellentmondásos és félrevezető adatot is rejtenek. Rögzíteni kell azt a módszert, mellyel jó esély van e félrevezető adatok kiszűrésére, és általában az elénk kerülő adatok helyes használatára. Az ügyben most már nem várható, hogy új, kellően bizonyító erejű tény felmerül. De lehetséges a szövegekben megbúvó, eddig figyelmen kívül hagyott adatok bevonása a mérlegelésbe, vagy az ismert, eddig is használt adatok újraértelmezése. Kérdés, miképpen lehet ezt megtenni anélkül, hogy önkényes legyen vagy akaratlanul is valamilyen prekoncepciót szolgáljon.

A helyes módszer kulcsa abban ragadható meg, ha megkülönböztetjük a rendelkezésre álló adatok két nagy csoportját. Egyrészt a *perbeli adatokat*, tehát a peranyagokban, az eljárás hivatalos dokumentumaiban (a vizsgálat anyagaiban és a végtárgyalás jegyzőkönyvében) rögzített tényeket, körülményeket, tanúvallomásokat, szakértői véleményeket.[227] Másrészt az üggyel összefüggő *pe-*

[226] Idézte *Pesti Hirlap*, 1884/92. (április 2.) 11.

[227] Mivel a per hivatalos iratainak legnagyobb része ma már nem érhető el, azon korabeli hírlapokra kell támaszkodni, melyek a vizsgálat anyagainak egy részét és a végtárgyalás jegyzőkönyveit szó szerint közzétették. A források oldaláról nézve, így a perbeli adatok nagy részét is csak közvetetten ismerhetjük meg; lásd *A tiszaeszlári perben keletkezett fontosabb dokumentumok forrásai* című részt.

ren kívüli adatokat, amelyek csak nem hivatalos forrásokban, szövegekben (pl. újságok) jelentek meg.

A perbeli adatok egy szilárdan álló, jól elhatárolt körét képezik a ránk zúduló információnak. Ezek *használhatóságát eleve vélelmezem*, nem lehet őket figyelmen kívül hagyni. Következtetések alapjául elsősorban ezen adatok szolgálhatnak. A perbeli adatok már átmentek a hatóságok akkori ellenőrzésén, a tanúvallomások a végtárgyaláson az elnök, a védők és a közvádló kérdéseinek próbáján, és sokszor esküvel erősítettek meg. Természetesen vannak téves szakértői vélemények, hiányos jegyzőkönyvek, hamis vagy ellentmondásos tanúvallomások, az üggyel nem összefüggő, de hivatalosan rögzített körülmények. Ezek kiszűrésében más perbeli adatok jelenthetik a szűrőt, azaz *perbeli adatokat cáfolni, figyelmen kívül hagyni, értelmezni csakis más perbeli adatok tükrében, azokra alapozva lehet*, és nem bizonyítatlan összeesküvésekre, légből kapott előfeltevésekre támaszkodva.

Ezzel szemben a peren kívüli adatokat (*off records* adatok) *kiindulópontként* ki kell zárni a megítélésből. Például nem szabad korabeli újságokban megjelent híreket óvatlanul és kritikátlanul vagy éppen célzatosan belekeverni a következtetésekbe. A peren kívüli adatok persze nem nélkülözhetők, hiszen a perbeli adatokhoz kapcsolva háttéradatokként használhatók lehetnek. Sőt, a perbeli adatokra tipikusan csak ezek segítségével lehet következtetéseket építeni. Ennek ellenére *használhatóságuk nem adott, hanem külön feltételekhez kötött.* E feltételekre az alábbiakban utalok.

A félrevezető adatok kizárása

A fent rögzített megközelítésnek van egy fontos következménye. Sok olyan adatot, körülményt ki kell zárni az érdemi következtetések levonása során, melyeket ugyan szokásos használni az ügy tárgyalásakor, de amelyek csapdákat rejtenek, és tévútra vezethetik a gondolkodást. Ezek néhány típusát érdemes megemlíteni.

Az adatoknak van egy jellegzetes, és a pert feldolgozó irodalomban gyakran használt fajtája, melynek nincs látható, közvetlen és érdemi kapcsolata az ügy alapkérdéseivel, de *elfogultságot (szimpátiát vagy unszimpátiát) kelt egyes szereplőkkel vagy a szereplők egy csoportjával szemben.* Ezek ugyan megjelenhetnek akár hivatalos dokumentumokban is, de az érdemi összefüggés hiánya miatt (irrelevancia) félrevihetik az ügy tényeinek értékelését. Ennek ellenére, például Eötvös vagy Bary is ontják ezeket személyes tapasztalatból, hallomásból vagy sajtóhírekre támaszkodva. Céljuk, hogy az olvasót fogékonyabbá tegyék az általuk kívánatosnak tartott következtetések elfogadására. Idetartoznak egyes személyek gyors pozitív vagy negatív jellemzései, apró történetek , amilyeneket egyébként a korabeli hírlapok is sokszor közöltek.

A különböző beszámolókból például világosan kivehető, hogy Bary vizsgálóbíró a kihallgatások során egyes esetekben lekezelően, sőt durván bánt néhány kihallgatottal. Ez mai szemmel visszatetsző, sőt jellemhibának is tekint-

hető. Mit bizonyít ez az ügy érdemét tekintve? Tulajdonképpen semmit. Ebből nem következtethetünk arra, hogy ő betanította volna bárkinek a vallomást, vagy kényszerített bárkit hamis vallomás tételére. De egy ilyen tény hangsúlyozásával elfogulttá lehet tenni az adott személy ellen az olvasót, aki nyitottabbá válik arra, hogy könnyebben elfogadjon negatív következtetéseket a vizsgálóbíróval kapcsolatban – immár akár az ügy érdemi kérdéseiben is.

Több korabeli hírlap helyszíni tudósítója egybehangzóan beszámolt arról – így ténynek vehetjük –, hogy az eszlári izraeliták tisztasági fürdője, a Scharfék házából nyíló, deszkákkal letakart, kivájt nagy föld alatti lyuk, olyan bűzös és szennyezett volt, hogy nem lehetett benne megmaradni.[228] Erre a tényre érdemi következtetést nem lehetne alapítani. Ugyanakkor sok beszámoló a történet részévé teszi, mellyel befogadóbbá teheti az olvasót a helyi izraelitákra terhelő adatok tekintetében.

Megyery Sári, Kornis Ferenc törvényszéki elnök unokája nem írt sok jót a nagyapáról, akit „nem volt könnyű szeretni". Az anyja, Kornis Sarolta ugyan sokat mesélt neki nagyapja bírói pályafutásáról, de különösebb kötődés nem alakult ki köztük, és ritka látogatásaikkor is érezte nagyapja „zsarnokságát". Első elemista volt Budapesten a Veres Pálné iskolában, a legjobb pajtása Weisz Riza volt. Amikor legközelebbi látogatásukkor ezt a nagyapa tőle megtudta, az anyjához fordult, hogy tiltsa meg az unokájához „nem illő" barátságot a zsidó kislánnyal (Megyery 1979, 25). A történet negatív érzelmeket kelt Kornissal szemben, az olvasó nyitottabbá válhat a vele kapcsolatos, más negatív feltételezés elfogadására, sőt – például Kövér szerint – akár ebből a bíró elfogultságára is következtethetünk (lásd a fentiekben). Pedig Kornis szerepét az eljárásban tanúsított magatartása, és nem az unoka visszaemlékezése alapján kell megítélni.

A hírlapok annak idején hozták a hírt, mely szerint Bary vizsgálóbírót levélben megfenyegették, hogy az életével játszik, ha továbbra is a zsidók ellen folytatja a nyomozást.[229] Egy ilyen hír felhasználása félrevezető. Azt sugallja, mintha a vizsgálóbíró helyes irányban nyomozott volna, de ettől el akarták téríteni. Nem ilyen levelekről szóló hírek döntik el azonban azt, hogy a vizsgálóbíró helyes irányban nyomozott-e. Erről az eljárás adatainak elemzése után lehet állást foglalni.

A *Függetlenség* beszámolt arról, hogy 1882. június 22-én a tiszalöki piacon izraeliták leköpdösték Sós Andrásnét, aki az egyik fontos tanú volt a kis Scharf Samu beszédére nézve.[230] Ha igaz is a hír (megerősítve nincs), ettől nem lesz erősebb Sósné vallomása. Az ügy érdeméhez nyilvánvalóan semmit nem tesz hozzá, legfeljebb a közhangulatot jelzi. Ha valaki távolságtartással valóban azt kutatja, hogy mi történhetett az ügyben, akkor némi önfegyelemmel ki kell zárnia ezeket a félrevezető körülményeket az elemzéséből és az érveléséből.

[228] Megtekintette a helyet Teleki Sándor gróf is, aki részletes leírást adott a látottakról, és esszéjében „Dante poklának ezen elrejtett ocsmány piszkos zugáról" írt, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/128. (július 3.) 3.; lásd még *A Hon*, 1882/147/E. (május 30.) 1.

[229] *Budapesti Hirlap*, 1882/152. (június 4.) 4.

[230] *Függetlenség*, 1882/173. (június 24.) 2.

Az eljárás során sok olyan *magyarázatlan vagy megfelelően nem magyarázható körülmény* merült fel – hivatalos peradatként is –, melyekről nem látjuk világosan, miképpen függenek össze az ügy érdemi kérdéseivel. Lehet, hogy fontos adatokról van szó. Lehet, hogy semmi jelentőségük nincs. Alapos vizsgálat nélkül nem tudjuk, mit bizonyítanak, ha bizonyítanak egyáltalán valamit. Például ilyen az a frissen ásott gödör, mely 1882. május 19-ről 20-ra virradó éjszaka keletkezett az eszlári zsinagóga kertjében. Ilyen lehet az, hogy 1882. április 1-jén éjszaka jó néhány idegen izraelita gyűlt össze Groszberg újfalusi boltos udvarán. Ilyen lehet Kleinné Róth Borbála, a máramarosi bábaasszony tisztázatlan szerepe: ő szert akart tenni Solymosi Eszter ingére 1882. június 9-én, amikor Tiszaeszláron meglátogatta Solymosinét.[231]

Ezekről nem tudni, hogy összefüggésben vannak-e az ügy érdemi kérdéseivel. *Ilyen összefüggést külön bizonyítani kell.* Aki fel akarja őket használni, érvelnie kell relevanciájuk mellett. Jelentőséget attól függően kaphatnak, hogy valamely elméletbe (a vád, a leányrablási elmélet stb.) milyen módon illeszthetők be, és miképpen kapcsolhatók egyéb körülményekhez, bizonyítékokhoz. Fennáll az elhamarkodott következtetés veszélye. A kelleténél nagyobb, de akár kisebb jelentőséget tulajdoníthatunk e körülményeknek, mint amit az ügy egyéb adatai indokolnának.

A tiszaeszlári perről szóló beszámolókban megmutatkozik egy különösen veszélyes tendencia, mely elkerülhetetlenül tévútra vezeti az elemzést. Eötvösnek, Barynak és modern követőik nagy részének van egy alapállása. A nekik nem tetsző, elképzeléseikbe bele nem illő tanúvallomásokat hamisnak tartják, és igyekeznek különböző módon lesöpörni az asztalról. Arról győzködik az olvasót, hogy a nekik nem tetsző vallomásoknál a tanú (szakértő) szerintük *valójában* mást gondolt, és valamiért nem mondott az eljárásban igazat. Ennek érdekében felhozzák a tanúk olyan, hivatalos dokumentumokban meg nem jelenő megnyilvánulásait, a hozzájuk kapcsolódó történeteket, melyek ténylegesen vagy látszólag szemben állnak a hivatalos vallomásaikkal. *Peren kívüli adatokra támaszkodva akarják kizárni, cáfolni a hivatalos dokumentumokban megjelenő tanúnyilatkozatokat.* Ezen adatok forrásaként, pedig ott vannak a háttér-információk, a „gyanús jelek", a sajtóhírek. Ha ilyenek sincsenek, még mindig könnyen elő lehet venni az összeesküvéseket, melyekkel tanúvallomások tartalmát kétségbe lehet vonni.

Ahol az adott szerzőnek megfelel, ott támaszkodik a jegyzőkönyvekre. Ahol nem, ott különböző okokból azt figyelmen kívül hagyja. Így kérdőjelezte meg Bary annak a Varga Katalinnak a tanúvallomását, aki Buxbaum Ábrahám vádlottnak alibit igazolt a vádbeli cselekmény időpontjára. Így kérdőjelezte meg Eötvös például Solymosi Zsófia vagy Kéri Horváth Géza vallomásának bizonyos részeit – sőt, esetleg egész tanúvallomásokat is –, a „titkos tanács" működésére, kényszerre, sajtóhírekre hivatkozva.[232]

[231] A részletes történetre nézve lásd *Függetlenség*, 1882/239. (augusztus 30.) 2., de a végtárgyaláson is szóba jött.

[232] Lehet olyan háttéradat, mely perbeli adattá vált. Ilyen lehet a kényszer gyanúja egyes tanúk egyes kihallgatásainál, pl. Scharf Móric vagy a tutajosok esetében. Amennyiben a

Kellemetlen Solymosiné vallomása, mely szerint nem ismerte fel a tiszadadai holttestben a lányát? Akkor húzzuk elő az *Egyenlőség*ben megjelenő sajtóhírt, hogy a csonkafüzesi azonosítási eljárás során, június 19-én Szomjas Károly, Ónody ismerőse „hosszasan oktatgatta" Solymosinét, noha egyébként senkit nem engedtek közel hozzá.[233] Egy ilyen, egyébként bizonyítatlan *off records* adatra alapozva, megkérdőjelezhető lehet Solymosiné jegyzőkönyvben megjelenő hivatalosan rögzített nyilatkozata arra nézve, hogy nem ismerte fel a lányát. Ez olyan háttéradat, ami nem bizonyít, de sugall valamit: a tanúk befolyásolásnak engedtek, amikor Eszter és a holttest azonosságának kérdésében nyilatkoztak. Kétségeket táplálhat a tanú által tett vallomás tekintetében, bár lehet, hogy alap nélkül.

Ez a megközelítés nem vezet sehová, amennyiben valóban azt kutatjuk, hogy mi történhetett. Nem a sajtóhírek között kell válogatni, összeesküvés-elméletekre hagyatkozni, és azokat tendenciózusan használni, a nem tetsző tények, vallomások lesöprésére. Az eljárás adatai a hivatalos dokumentumokban vannak, és azokat illik komolyan venni. Nem lehet egy sajtóhírre vagy egy feltételezett összejátszásra alapozva kidobni egy vallomást a kukába.

Mindez nem azt jelenti, hogy az eljárásban felmerült perbeli adatokat ne lehetne megkérdőjelezni, hiszen azok is lehetnek valótlanok. De az eljárás adataival szemben csak az eljárás többi hivatalos adatát (pl. más tanúvallomást), köztudott vagy egyébként bizonyított tényeket, és alapos következtetéseket lehet szembeszegezni, nem pedig bizonyítatlan feltételezéseket, híreket. Vegyünk két fontos példát.

Az első példával arra utalok, hogy a tiszadadai holttest 1882. december 7-i kihantolásáról és halottszemléjéről vannak olyan peren kívüli adatok, melyek megvilágítják a budapesti szakértők problémáit. A *Budapesti Hirlap* helyszíni tudósítója közelről nézte végig 1882. december 7-én és 8-án az exhumálást és a rá következő eseményeket. A tudósító szerint a budapesti szakértők a helyszínen szóban azt konstatálták, hogy a hulla legalább 18 éves (ez kizárja, hogy Eszteré volt a holttest).[234] Eötvös azon kesergett, hogy kárba veszett munka volt az egész kihantolási eljárás. A zsidókat is lehangolta, hogy számukra eredménytelen lett a vizsgálat. A helyszíni tudósító szerint mindenki 18–20 évre tette az életkort, egyedül Scheuthauer nem. Ő néhány csontot Budapestre akart vinni, amit Megyery vizsgálóbíró nem engedett.[235] Az életkor kérdésében már a helyszínen összevesztek a budapesti professzorok, a védelemnek a halottszemle és a vizsgálat teljes eredménytelenséggel zárult.[236] A helyszíni tudósító ezt látta és hallotta. Ezzel szemben az írásos kiegészítő szakvéleményben a budapesti szakértők

kényszer gyanúja megjelent a hivatalos dokumentumokban, a legnagyobb figyelmet kell szentelni neki. Az ilyen adatok persze csak másodlagosak: bizonyos tényekre vonatkozó vallomás valós tartalmát lehet általuk behatárolni.

[233] *Egyenlőség*, 6. (1882. december 10.) 8.

[234] *Budapesti Hirlap*, 1882/338. (december 8.) 4.

[235] *Budapesti Hirlap*, 1882/339. (december 9.) 4.

[236] *Budapesti Hirlap*, 1882/340. (december 10.) 1.

a tiszadadai holttest életkorát 16–17 évre tették, de nem zárták ki, hogy akár 14 éves is lehetett – tehát Solymosi Esztert még bevették a lehetőségek közé.

Csábító lehet a vád (a hullaúsztatás) mellett érvelőknek az ilyen sajtóhírek felhasználása. Bizonyos prekoncepciók mentén ki lehet játszani a hírekben foglaltakat a perbeli adatot képező, írásba foglalt szakvéleménnyel szemben, és felhasználni azokat az utóbbi támadására, vagy figyelmen kívül hagyására. Ezzel szemben tudomásul kell venni, hogy a szakértők valódi véleménye az eljárás dokumentumaiban lelhető fel. Csak ebből szabad kiindulni. Ennek lehet bizonyító ereje. Ki lehet mutatni a megalapozatlanságát, de csak más perbeli adatokra alapozva. A budapesti szakértők pótvéleményét *a saját értékén kell mérni*. Nem lehet szempont, hogy milyen sajtóhírek vannak a szakértők korábbi szóbeli megnyilvánulásairól.[237]

A második példa ezen összefüggésekben a legnagyobb jelentőségű. Kiterjedt találgatás folyt arról, hogy Scharf Móric igazat vallott-e, és ha igen, mennyiben. A jegyzőkönyvek rögzítették mit vallott, és azt hányszor ismételte meg. Az elsőfokú eljárás befejeződése után a *Budapesti Hirlap* tudósítója egy rövid beszélgetést folytatott a családjához visszakerülő Móriccal, annak apja jelenlétében. Mikor rákérdezett, hogy mit látott valójában a zsinagógában, a fiú csak annyit felelt, hogy „nem történt ott semmi".[238] Ez azt jelentette, hogy a vallomása hamis volt. Mit lehet ezzel kezdeni? Lehet-e mindezzel félretenni azokat a hosszú oldalakat a jegyzőkönyvekben, melyek Móric részletekre is kiterjedő vallomásait tartalmazta? Ez lenne a legkönnyebb, és eshetőlegesen félrevezető út. Azt is meg kell nézni azonban, hogy milyen körülmények között tette Móric ezt a nyilatkozatot.

A *Budapesti Hirlap* komoly lap volt, nem feltételezhető, hogy a tudósító ne úgy rögzítette volna a beszélgetést, ahogy az elhangzott. Móricnak ekkor szűnt meg a vármegyei felügyelete, és visszatért a családjához a belügyminiszter rendelkezése nyomán. Arról is szóltak hírek, hogy a per után nem kívánt visszatérni a családjához és az izraelita közösségbe. Talán csalódott is, hogy nem maradhatott a vármegyeházán Henter várnagynál. A fiú elkezdte a visszautat keresni a vallásához és a közösségéhez. Ilyen helyzetben az lett volna a furcsa, ha az apja jelenlétében újra megerősíti, amit az eljárás során mondott, és az újságban újra megvádolja azokat, akikhez igyekszik visszafelé. Ezek súlyos megfontolások, bár ilyen ellenérvekkel szemben is lehet újabb érveket felhozni.

Lehet egy újságcikken vitatkozni, és gyűjteni a pro és kontra érveket, de ez aligha gyümölcsöző. Móric vallomása mellett és ellen sok ilyen szállongó hírt, adatot, történetet össze lehet gyűjteni. A végén határozott következtetésre úgysem juthatunk. Móric vallomásának igazságát nem ilyen *off records* adatok alap-

[237] A példának megvolt az ellenkező irányú párja. Sajtóértesülések szerint a tiszadadai holttest 1882. júniusi vizsgálata során, a „községi orvos" (K. Horváth László?) szóban úgy nyilatkozott, hogy a holttest két hónapja lehetett a vízben, *Budapesti Hirlap*, 1882/168. (június 20.) 4–5. Ezzel szemben a szabolcsi orvosszakértők szakvéleménye azt tartalmazta, hogy a holttest 3-4 napnál hosszabb ideig nem lehetett a vízben.

[238] *Budapesti Hirlap*, 1883/218. (augusztus 8.) 3.

ján kell megítélni. Nem takarítható meg az elemző munka, mellyel a Móric által a jegyzőkönyvekben elmondottakat (a hivatalos, perbeli adatokat) összevetjük az eljárás egyéb adataival, keressük a belső ellentmondásokat, és óvatosan mérlegeljük a vallomás egyes részeinek valószínűségét. Ezzel megint eljutottunk oda, hogy az ügy megítélésének biztosabb alapját a hivatalos dokumentumok elemzése kínálja.

A hírlapokban megjelenő valamely bizonyítatlan hír, információ nemcsak valamely perbeli adat cáfolatára használható. *Támogató háttéradatként* erősíthet olyan elképzelést, elméletet is, mely alapvetően perbeli adatokon nyugszik. A peren kívüli adatokat ilyen célra csak bizonyos feltételekkel szabad használni.

Például a korabeli hírlapok – egymástól véve át a híreket – beszámoltak a következőkről. Birkás Ferenc tiszadadai pásztor látta, hogy a tiszadadai holttest kifogása előtt valamelyik éjszaka zsidók gyülekeztek a tiszadadai temetőben, és úgy vélte, hogy a holttestet a dadai temetőben ásták ki.[239] Soha nem fogjuk megtudni, hogy ez az ember mit látott és mit nem. A vizsgálóbíró ugyan jegyzőkönyvbe vette a vallomását (ennek szövege ma már nem elérhető), de később az eljárásban már nem szerepelt.[240] Nyilván azért, mert a nyilatkozatát annak bizonytalansága vagy komolytalansága miatt nem lehetett felhasználni a tárgyaláson. Észlelése nem vált bizonyított vagy valószínűsített ténnyé. Bár a történet támogathatja a hullaúsztatás elméletének egy-két változatát, bizonytalan tartalma miatt még csak támogató adatként sem lehet figyelembe venni.

Hasonló a helyzet a *Pesti Hirlap* hírével, hogy kifogásának napján, 1882. június 18-án reggel a dadai holttestet tiszalöki halászok látták sodródni a Tiszában, de nem fogták ki.[241] Aki a hullaúsztatást tagadja, kiválóan felhasználhatja ezt a kis hírt, hiszen a holttestet később kifogó tutajosok ekkor már jóval lejjebb, Tiszadadánál voltak, így ők nem engedhették a vízbe a testet. De a tiszalöki halászok története nem megerősített hír, forrása bizonytalan, így támogató adatként sem lehet figyelembe venni.

Tudomásul kell venni, hogy a korabeli lapokban megjelenő, sokszor kétes forrású, tartalmú és igazságú hírekkel, információkkal – ha jól válogatunk köztük – *bármilyen elmélet alátámasztható* Solymosi Eszter eltűnésével kapcsolatban. Tévútra jut az, aki a hírlapoknak az ügy tényeire utaló válogatott híreit önmagában alkalmazza érdemi következtetések megalapozásához. Támogató háttéradatokként való felhasználásuk lehetséges, de feltételekhez kötött. A *hírnek megerősített vagy bizonyított tényt kell tartalmaznia, azonosított forrásból eredjen, és relevánsnak kell lennie, azaz legyen közvetlen összefüggésben valamely perbeli adattal.*[242]

[239] *Budapesti Hirlap*, 1882/170. (június 22.) 4.; *Pesti Hirlap*, 1882/172. (június 23.) Melléklet 1.; *A Hon*, 1882/170/E. (június 22.) 1.

[240] *Ellenőr*, 1882/311/E. (június 22.) 1–2.

[241] *Pesti Hirlap*, 1882/171. (június 22.) Melléklet 2.

[242] Mindez azon újsághírekre vonatkozik, melyek az üggyel kapcsolatos *konkrét tényre, történésre* utalnak. Ezzel szemben a hírlapokban megjelent, az ügyre vonatkozó magyarázatok, elméletek, ötletek, új látószögek igen hasznosak lehetnek a történtek értékelésénél, így ezekre én is gyakran fogok utalni és támaszkodni.

Én például elvileg felhasználhatónak tartanám azt a hírt, mely szerint Bary vizsgálóbíró többször be akarta ugratni Móricot, hogy igazat vall-e. Rá is kiabált, hogy ne akarja az apját börtönbe juttatni.[243] Tartalmilag a hír alátámasztható Bary elfogulatlanságát (ennek nincs közvetlen összefüggése az ügy érdemével), és bizonyos mértékig erősítheti Móric vallomásának hitelességét (így már közvetett, támogató adat lehet). A hír azonban nem használható, mert végső forrása nem azonosítható, és tartalmilag határozatlan.

Smilovics Jankelt, akit a hullaúsztatás megszervezésével gyanúsítottak, 1882. július 7-én Técsőn elfogták. Elfogásakor állítólag így kiáltott fel jiddis nyelven: „Veszve vagyunk [...] jaj istenem, oda vagyunk."[244] Bár a történet tetszetős, mégsem használható fel komoly következtetéshez. Az újságban foglaltak alapján, a hír forrása nem azonosítható, a hír tartalma nem megerősített (nem tudjuk valóban ezt mondta-e), és bár az üggyel összefüggésben van, de tartalmilag határozatlan (nem tudni, hogy az ügy mely vonatkozására utalt a gyanúsított).

Vannak olyan támogató háttéradatok, melyek jellegüknél fogva igen fontosak lehettek volna, de valamilyen okból nem váltak perbeli adatokká, így nem használhatók kellő súllyal. Buxbaum, az egyik vádlott, amikor Solymosi Eszter eltűnése idején Ziszmann kocsmárosnál lakott, állítólag a kocsmáros szolgálójával, Varga Katival „bizonyos nyilvánosság előtt részletesen körül nem írható módon mulatozott".[245] Varga Kati volt aztán az, aki Móric vallomását gyengítve, ennek a vádlottnak alibit igazolt a cselekmény idejére. Az újsághírben foglalt adat a cselédlány vallomását kétségessé tehette volna, hiszen a tanú érdekeltségére rámutatott. A vád ezt azonban nem hozta be az ügybe, az elnök ilyesmire nem kérdezett rá. A hír nem vált perbeli adattá, maradt újsághír, nem kapott eljárási garanciákat (keresztkérdések, eskü). Ráadásul a forrás bizonytalan, és a hír tartalmát sem erősítették meg. Így nem lehet felhozni Scharf Móric vallomásának alátámasztásaként.

Öt elv, melyet érdemes követni, ha közelebb akarunk jutni a történtekhez

Mindezeket figyelembe véve, megfogalmazható néhány irányelv, melyek alkalmazása elősegítheti, hogy közelebb juthassunk ahhoz, ami történhetett Tiszaeszláron. Hozzájárulhat egyben, hogy a gondolkodás független maradjon, és ne sodródjon el téves, kétes vagy bizonyítatlan adatok, körülmények, hírek nyomása alatt.

- *Az első elv*, hogy az elemzés döntően csak perbeli adatokra támaszkodhat (ezek az *eljárás hivatalos dokumentumaiban előforduló*, a bizonyítás során felvett adatok, körülmények, nyilatkozatok, például tanúvallomások, szakértői

[243] A vizsgálóbíró ilyen kísérleteiről beszámolt pl. a *Budapesti Hirlap*, 1882/172. (június 24.) 2.; Huber 1998, 353–354.; Ónody 1883, 224.; majd harminc évvel később maga Bary is (Bary 1933, 90).

[244] *A Hon*, 1882/188/E. (július 10.) 1.

[245] Az *Egyenlőség* 1883. június 26-i száma nyomán idézi Kövér 2011, 533.

vélemények). Peren kívüli adatok támogató adatként való felhasználása három alapvető feltételhez kötött: bizonyított vagy erős valószínűséggel bíró (megerősített), határozott tartalommal bíró adat legyen; azonosított forrásból eredjen, közvetlen összefüggést mutasson perbeli adatokkal. Különösképpen, semmilyen összeesküvés nem feltételezhető, hacsak ilyen nem valószínűsíthető az eljárás jegyzőkönyveiből.[246]

Ennek az elvnek a félretétele tévútra vihet bennünket. Például Kövér György kifogásolja, hogy Solymosiné mindig eltérően számolt be arról az esetről, amikor 1882 pünkösdjén Lichtman József állítólag meg akarta vesztegetni (lásd a 3. fejezetben). Kövér úgy vélte, ahogy telt az idő, az asszonynak úgy „terebélyesedett az emlékezete". Ennek alátámasztására *négy szöveget vetett össze*: mit mondott Lichtman a vizsgálat alatt az esetről, mit mondott az asszony a *Debreczeni Ellenőr* tudósítójának, Weinstein Miksának 1882. június végén, a *Függetlenség* szerkesztőjének (Verhovay Gyulának) augusztusban, és végül a tanúvallomásában a tárgyaláson (Kövér 2011, 424–426). Ezeket a szövegeket Kövér azonos értékűnek veszi.

Természetesen a szövegek tartalmilag összevethetőek, csak ennek sok értelme nincs, mert teljesen különböző a forrásértékük és a bizonyító erejük. Lichtman saját vallomása az eseményről az ő dolga. Nem lehet Solymosiné szemére vetni, hogy az ő vallomása ettől esetleg különbözik. Továbbá igen csekély bizonyító ereje van annak, hogy két újságban milyen szavakat és mondatokat tulajdonítottak Solymosinénak. Igazán annak van jelentősége, hogy mit mondott a tárgyaláson eskü terhe alatt, keresztkérdéseknek kitéve. Nem tehetünk mást, mint Solymosiné jegyzőkönyvezett vallomásából indulunk ki, és ezt vetjük összse más perbeli adattal. A vallomást utólag összehasonlítani mindenféle korábbi újságcikkel aligha érdemes.[247] Különösen úgy, hogy Lichtman József a beszélgetésben említett összeg nagyságát kivéve rábólintott arra a tárgyaláson, ahogy Solymosiné beszámolt a pünkösdi beszélgetésükről. (Igaz, másként értelmezte az elhangzott szavakat, mint az asszony.) Ettől kezdve ez ténynek elfogadható, bármit írtak korábban a lapok. Ez lesz az egyetlen biztos pont, ahonnan következtethetünk a történtekre.

Annak idején a vád vagy a védelem megtehette, hogy újsághírek alapján kezdjen ki tanúvallomásokat. A következő fejezetben bemutatom, hogy a védelem meg is tette. Ekkor az újsághírek tartalma perbeli adattá vált, mert bevonták a hivatalos eljárásba, ütköztették más perbeli adatokkal. De ezt az utólagos

[246] Kövér György ellenkező állásponton van: szerinte a perbeli adatokban sokkal kevésbé lehet megbízni az igazság kutatása során, mint a háttéradatokban (Kövér 2011, 330). Láthattuk azonban, hogy a háttéradatok forrásukat, tartalmukat tekintve mennyire bizonytalanok lehetnek; a tudományos, történeti adatokra pedig konkrét következtetéseket ritkán lehet építeni az ügy érdemével összefüggésben.

[247] Ráadásul, ha már Kövér újságcikkekre hagyatkozik, akkor nem érthető, miért nem idéz olyan újságokat, melyek a *Debreczeni Ellenőr*nél és a *Függetlenség*nél korábban, az eseményhez időben közelebb közölték Solymosiné változatát a történtekről, pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/149. (június 1.) 5.

elemzés során már nem lehet megtenni. A pillanat elmúlt, és eldőlt, hogy mi a hivatalos, és a nem hivatalos szöveg vagy adat. Kövér próbálkozik azzal is, hogy a tiszadadai holttest 1882. június 19-i azonosítási kísérleténél a Solymosiné által elmondottakat szembeállítsa azzal, amit a *Függetlenség* című lapnak később, augusztus folyamán mondott (Kövér 2011, 467). Itt az előbb elmondottak megint irányadóak. Nincs jelentősége, hogy egy újságíró milyen szavakat tulajdonított Solymosinénak. Kétségeket lehet kelteni, de a végén úgyis csak egy bizonyosság marad: mit mondott Solymosiné a hatóság előtt, és később a tárgyaláson. Ezek tartalma hivatalos okiratban jelent meg, és a tárgyaláson elmondottak kiállták a nyilvánosság, és a keresztkérdések próbáját. Mennyiben más ennek az értéke, mint annak, amit egy újságíró jegyzetelt le. *A jegyzőkönyvekben foglaltaknál nagyobb bizonyosságot utólag már nem kaphatunk.*

- *A második elv,* hogy a tanúvallomásokat és a szakértői nyilatkozatokat *szó szerinti értékén* kell venni. A tanúvallomások értékelésénél döntő a vallomás belső egysége és határozottsága (van-e benne esetleges ellentmondás), a más perbeli adatokhoz való illeszkedése vagy azokkal való ellentéte, illetve esetlegesen a vallomás visszavonásának ténye.
- *A harmadik elv* a teljeskörűség. Amennyiben egy, az ügy által felvetett kérdésre választ kell adni következtetések levonása útján, akkor *az összes vonatkozó perbeli adatot figyelembe kell venni,* és értékelni kell. Például, ha arra keresünk választ, hogy Solymosi Eszter szomorú volt-e 1882. április 1-jén, ami az öngyilkosság lehetősége szempontjából nem érdektelen, akkor ennek megválaszolásához, az összes, ezzel összefüggő perbeli adatot be kell vonni az értékelésbe. Általános jelenség a perrel foglalkozó irodalomban az adatok célzatos válogatása, mely jellemzően egy előzetes elképzelés mentén történik. Így Eötvös, amikor az öngyilkossági elméletet védve amellett érvel, hogy Eszter szomorú volt, csak az ezt alátámasztó adatokat, vallomásokat említette a könyvében. Kifelejtette azt a nagyszámú vallomást, melyek éppenséggel cáfolják az elképzelését (III/153–154).
- *A negyedik elv,* hogy az üggyel kapcsolatban tett érdemi következtetések alapjait *átláthatóvá, világossá kell tenni,* hogy mások által is ellenőrizhető legyen. A következtetések levonásánál láttatni kell, konkrétan min, milyen kiindulópontokon alapul a következtetés, és milyen összefüggés van a kiindulópontok és az azokból levont megállapítás között.
- *Az ötödik elv* szerint, valamely következtetés levonásához figyelembe vett adatok, bizonyítékok, körülmények forrását mindig konkrétan meg kell jelölni. Az egész Tiszaeszlár-irodalomra jellemző a rossz dokumentáltság – Kövér György, és bizonyos tekintetben Bary könyve kivételével. Nem jelzik a felhozott adatok forrását, így azt nem lehet, vagy nagy munkába kerül utólag ellenőrizni. Pedig egy-egy adat, körülmény értékelésének első szempontja, hogy azt honnan vették.[248]

[248] Van olyan munka, ahol egyetlen jegyzet, pontos forrásmegjelölés sincs (pl. Kovács 2013b, 114–122).

A fenti öt elv követése nem vezet el önmagában valamilyen megoldáshoz. Csak a gondolkodásunknak ad keretet, és teheti azt fegyelmezettebbé, átláthatóbbá. Maguk a perbeli adatok is hiányosak, ellentmondásosak, és sok irányba mutatnak. „Jöttek is a tanúk sűrűn, tarkán, lendületes változatosságban pro és kontra. Amit az egyik leleplez, azt a másik megint letakarja. Nincs vége-hossza a hullámzásnak. A káosz nemhogy fogyna, növekszik" (Mikszáth 1972, 230). A perbeli adatokat is össze kell vetni, értékelni, és ennek függvényében kiszűrni azokat, melyek kevéssé valószínűek, és hazugságon vagy tévedésen alapulhatnak.

Figyelembe kell venni, hogy – a tiszaeszlári perben, mint minden büntetőügyben – *a perbeli adatok is eltérő súlyúak* lehetnek. Az akkori gyakorlat szerint a vallomásoknak eltért a bizonyító ereje attól függően, hogy a tárgyaláson esküvel erősítették meg, a tárgyaláson esküvel nem erősítették meg, a vizsgálat során eskü nélkül vették ki azokat, vagy éppen visszavonták annak egészét vagy egy részét. Természetesen arra nézve, hogy mi történt, az utókort nem kötik az akkori eljárási szabályok. Így nem hagyhatóak figyelmen kívül azon tanúvallomások sem, melyeknek valamilyen okból nem volt kellő bizonyító erejük az eljárásban a korabeli bizonyítási szabályok alapján, vagy éppen visszavonták őket. A lényeg az érdemi mérlegelés az eltérő vagy egymással ellentétes megnyilatkozások értékelésénél.

A perbeli adatok bizonyító ereje, azonban nemcsak a korabeli bizonyítási szabályok miatt különbözik. A vallomás, mely a tárgyaláson kiállta a vád és a védelem kérdéseinek próbáját, valószínűleg nagyobb értékű, mint egy vizsgálati vallomás, ahol a kérdéseknél esetleg kevesebb szempont jött elő. Így ellentmondás esetén a vizsgálati vallomás figyelembevétele a tárgyaláson elhangzott vallomással szemben csak nyomós indokok alapján lehetséges (lásd pl. Lengyel Istvánné vallomásának értékelését). Az előzőekben felhozott Lichtman József-féle állítólagos vesztegetési kísérletnél, például Kövér György magyarázat nélkül Lichtman vizsgálati vallomását vette figyelembe, és nem az esküvel megerősített, tárgyaláson tett vallomást (T:69–70). A két bizonyítéknak pedig eltérő súlya van. Amennyiben a vizsgálati vallomást vesszük alapnak a keresztkérdéseknek alávetett, esküvel megerősített tárgyalási vallomással szemben, gondosan indokolni kellene.

Az itt körvonalazott módszer az, melyet én is követni kívánok. Mindenekelőtt azonban ki kell emelni a per néhány fontos jellemzőjét. Ezek együttesen különleges büntetőüggyé tették az eljárást a tiszaeszlári kislány eltűnésével kapcsolatban, és részben az ügy megoldatlanságát is magyarázhatják.

3. FEJEZET

Mi tette különös üggyé a tiszaeszlári pert?

> „...az antiszemitaság az a ráma, amelybe a bűnügy bele van helyezve. S talán ez a ráma is olyan ráma, amely miatt nem lehet jól kivenni a képet."
>
> *Mikszáth Kálmán*[249]

A tiszaeszlári ügy nem csak azért volt különleges, mert nem tudott magyarázatot adni egy kislány végérvényes, rejtélyes eltűnésére. Van néhány olyan jellemzője, melyek együttes megjelenése más szempontból is egyedivé tette a magyar büntetőperek történetében. Ezek a tényezők egymással összefüggésben is lehetnek. Így érdemes az ügy néhány, fontosabb jellemzőjét kiemelni.

A tanúk gyakran változtatták vallomásaikat

Solymosi Eszter 1882. április 1-jén tűnt el, míg a vizsgálóbíró május 19-én szállt ki a helyszínre. Ez a másfél hónap már túl sok volt ahhoz, hogy a nyomok bizonyos fajtái fellelhetők legyenek. A későbbi vád szempontjából nézve, a helyszínről hiányoztak a vérnyomok, nyoma veszett az edényeknek, amelyekben állítólag felfogták a vért, a holttest elszállítására semmi nem utalt, és a szalmaboglyában sem maradtak árulkodó nyomok, ha egyáltalán voltak. Így alig állt a vád rendelkezésére tárgyi bizonyíték. Ami nagy bizonyossággal ennek tekinthető, az a tiszadadai holttesten később talált ruházat, mely Solymosi Eszteré volt. De ez is szokatlan események folytán kerülhetett be a bizonyítás anyagába.[250]

A nyomozás kései megkezdése szinte törvényszerűen vonta maga után a bizonyítási problémákat. A közvélemény és a hírlapok már júniusban egyre tü-

[249] Mikszáth 1972, 189. A könyvben többször idézem Mikszáth tudósításait (karcolatait) a perről, melyekben a lényegre törő meglátások keverednek átható jellemzésekkel és lebilincselő hasonlatokkal. Rubinyi Mózes, neves irodalomtörténész szerint a nagy író e tudósításai „a legjobb magyar ujságczikkek közé tartoznak" (Rubinyi 1914, VI).

[250] A korabeli nyomozás – a középkori büntetőeljárás továbbélő hatásaként – egyébként is sokkal kisebb figyelmet szentelt a tárgyi bizonyítékoknak, mint a tanúvallomásoknak (Kovács 2013b, 114). Például, egy 1884. május 5-i igazságügy-miniszteri leiratból tudjuk, hogy az élet és testi épség elleni bűncselekményeknél a vizsgálóbírák az esetek legalább felében (!) nem szerezték be és foglalták le az elkövetéshez használt eszközt (Fayer 1884, 356).

relmetlenebbé váltak, hiányolva az eredményeket. Mind gyakrabban felvetették egy professzionális bűnügyi rendőrség felállításának szükségét, az elavult nyomozási szervezet helyett.[251]

Ez az időmúlás talán kevésbé károsította a tanúk emlékezetét, mint a tárgyi bizonyítékokat. A tiszaeszlári perben a tanúk jelentős része a részleteket tekintve azonban nem nagyon tartott ki a korábban tett vallomásaik mellett. Azokat gyakran megváltoztatták, ellentmondásokba keveredtek. Nemcsak a vizsgálati vallomásaiktól tértek el a tárgyaláson, hanem néhányan még azt is megváltoztatták a bíróság előtt, amit ott néhány perccel korábban mondtak. Mindez tovább súlyosította azt a problémát, hogy „nincs kétesebb értékű bizonyíték a tanuvallomásnál" (Székács 1887, 70).

A vallomásokat átható bizonytalanság egyrészt abból eredt, hogy az időpontokra a tanúk nem tudtak határozottan és következetesen tanúskodni. Másrészt, az egyes részletek tekintetében már elmosódhattak az emlékek. Nincs semmi különös abban, hogy a tanúk emlékezete halványodott. Az emberi emlékezet élesebb marad, ha egyedi, rendkívüli eseményekhez kötődik az, amire emlékezni akar. 1882. április 1-je viszont nem indult különleges napnak Tiszaeszláron. Az emberek élték mindennapi életüket: őröltettek a malomban (Tanyi Gábor, Szabó Julianna), misén vettek részt (Feketéné, Papp József), a lovakat etették, szántottak (Tapasztó Miklós, Hatalovszki András). Igaz, egyesek már készülődtek a húsvétra, és például festették a házat (Huriné).

A lány eltűnésének híre hamar elterjedt a faluban, annak ideje is köztudottá vált, ami utólag rendkívülivé tette azt a szombatot. Olyan események vagy körülmények is fontossá válhattak, melyek korábban jelentéktelennek tűntek. A tanúk nyilván nem a májusi kihallgatásokon gondoltak először arra, amit láttak vagy hallottak Solymosi Eszter eltűnésének napján. Már április folyamán is sokszor felidézhették magukban vagy másokkal együtt annak a napnak a fontos vagy fontosnak vélt eseményeit. Az emlékek a többszöri visszaemlékezés nyomán rögzülhettek, de egyben részleteikben torzulhattak is. Ebből következett a vizsgálat második nagy nehézsége.

A történtek gyakori felidézése (akár gondolatban, akár beszélgetések során) valóban segíthet bizonyos mértékig rögzíteni az emlékeket, de ez egyben torzíthatja, aránytalanná is teheti azokat (Katona 1990, 133). Az emlékek egyes elemeit fenntartja az emlékezet felszínén, más részletek a háttérbe szorulnak, alaktalanná és bizonytalanná válnak. A tanú kitűnően emlékezhet arra, hogy Solymosi Eszter éppen akkor ment el a szekérúton, amikor ő kinézett a kapun, és szemei előtt százszor is lepereghetett az esemény. A tényre emlékszik, a ruhája színére is emlékszik, sőt arra is, volt-e valami a kezében. De egy idő után azt már esetleg nem tudja felidézni, hogy volt-e másvalaki is akkor az utcán vagy ez a déli harangszó előtt vagy után történt. Minden attól függ, hogy az ismételt felidézések során, az emlékképek mely elemei jönnek elő és mely elemei szorul-

[251] Lásd pl. a *Pesti Hirlap* vezércikkét, 1882/171. (június 23.) 1.; a *Nyírvidék* hasonlóan egy központosított rendőrség felállítását követelte, 1882/28. (július 9.) 1.

nak a háttérbe, majd enyésznek el lassan az emlékezet számára. A tanú esetleg le tudja írni Eszter ruhájának részleteit, de azt már nem, hogy volt-e valami a lábán. Az emlékképeken homályos foltok keletkeznek. Nagyon életszerű az, ha a tanú egy részletre élesen emlékszik és határozottan tud nyilatkozni rá, míg egy másik, hasonló körülményre már nem tud mit mondani.

A probléma ott kezdődik, hogy a bizonytalanná, homályossá váló részletekre, a tanú elkezd emlékképeinek ép részleteiből következtetni, vagy valószínűségi alapon pusztán találgatni. Úgy vélheti, hiteltelen lesz akkor, ha az egyik részletre jól emlékszik, egy másikra pedig egyáltalán nem – noha éppen az lenne az életszerű. Így kialakulnak azok a vallomások, melyek az alapvető tényekre és néhány részletre megbízhatóak lehetnek, viszont más körülmények tekintetében nem. A tanú önkéntelenül vagy emlékezetét erőltetve, esetleg képzeletére támaszkodva, utólag töltötte ki az emlékein mutatkozó lyukakat (Katona 1990, 128–129). Erre jó példa, ahogy a helyszíni szemlén, 1883. július 17-én Scharf Móric felelt az egyik kérdésre. Meg kellett mutatnia, hogy Schwarz Salamon hol guggolt Eszter fejénél (T:286):

„*Móricz:* (Mutatja). Lehetett igy, lehetett ugy.
Friedman: Nem hogy lehetett [...], hanem hogy láttad?
Móricz (gondolkozva): Ezen az oldalon lehetett, mert a jobb kezével volt elfoglalva, (az ablak felől levő jobb oldalra mutat)."

Itt nyilvánvaló, hogy a tanú egy részletre emlékezett (melyik kezével, mit csinált a vádlott); aztán ebből következtetett egy másik körülményre (melyik oldalon állt a testhez képest), és nem az emlékképét idézte fel. Lehet olyan következtetésen vagy találgatáson alapuló részlet, mely a keresztkérdéseket már nem bírja ki. Ekkor a tanú elkezdi módosítgatni tanúvallomásainak egyes részeit. E módosításokkal maga az emlék és a vallomás nem lesz élethűbb, legfeljebb látszólag válik teljesebbé. De a rekonstruált elemek illeszkedhetnek olyan összefüggően a vallomás egészébe, hogy nem lehet kimutatni, utólagosan keletkeztek-e. Sokszor a jóhiszemű tanú sincs tudatában annak, hogy utólag gyárthatta a képzelete emlékeinek egy-egy részét. Ő úgy érezheti, hogy – ha nehezen is, de – helyesen emlékszik.

Az *emlékezés paradoxona* abban áll, hogy ha valaki nem idéz fel időszakosan egy bizonyos emléket, akkor az lassan elhalványodik. Ha többszörösen és rendszeresen felidézi, akkor a részleteit tekintve lassan eltorzul. Ismétlődő emlékezéseknél, az emlék nem, vagy nem csak az eredeti élményt fogja tükrözni, mert annak *felidézései is* beépülnek az emlékezetbe. Egy esemény gyakori felidézése az élmény eredetiségét lassan elnyomja, és egy idő után arra emlékszünk, hogy korábban mire emlékeztünk (a *ráemlékezés* folyamata).[252]

[252] Ez a leírás talán összeegyeztethető a felejtés mindhárom klasszikus elméletével: az *interferencia-elmélettel* (a felejtés abban áll, hogy újabb emlékképek, képzetek letakarják a korábbiakat), a *nyomelhalványulási elmélettel* (az emlékképek idővel egyszerűen elkopnak,

Tudomásul kell venni, hogy a tanúk emlékezete az egyes részletek tekintetében nagyon gyorsan elavul. Jó példa erre, ahogy Eszter ruházatát az anyja és a gazdaasszonya a különböző alkalmakkor leírta. Kövér György vetette össze e tekintetben a különböző jegyzőkönyvek vonatkozó részeit (Kövér 2011, 445–452). A vallomások korántsem voltak egyformák. Jelentős különbség mutatkozott, hogy milyen színűek voltak az egyes ruhadarabok, milyen mintájuk volt, és mennyire voltak kopottak, viseltesek, esetleg lyukasak. Pedig itt olyan tanúkról volt szó, akik mindennap látták Esztert, és a szegény lánynak igazán nem volt sok ruhája. Ennek ellenére sok részletben nem lehetett teljes összhangot kialakítani a különböző időpontokban tett vallomások között. (Az eltéréseknek az eljárásban végül nem volt jelentősége.)

Mindezen problémák áthidalásában csak a tapasztalatnak, az élménynek egy korai, pontos, mindenre kiterjedő rögzítése segíthet. A tanúk viszont nem tudták így rögzíteni az emlékeiket. Egy kivétel volt, Lichtman Jakab, az eszlári izraelita közösség egyik vezetője, és módos tagja, aki pontos naplót vezetett mindenről. Ezt arra az esetre tette, hogy ha valaki valamit rá akar fogni Eszter eltűnésével kapcsolatban, pontosan tudja, mikor, hol és mit csinált (T:57).

Néhány tanúnál a tanúvallomások első rögzítése 1882. május 6-án történt a községi bíró előtt. A legtöbb, fontosabb tanúnál pedig két héttel később a vizsgálóbíró által vezetett négynapos kihallgatáson. Egy-másfél hónapig fortyogtak minden tanú fejében az emlékképek, az utólag jelentéktelenné vagy fontossá váló részletek – mielőtt azokat írásban rögzítették volna.

Ebből az következne, hogy a jóhiszemű tanúknál a vizsgálat során tett tanúvallomások megbízhatóbbak lehetnek, mint azok, melyeket végül a bíróság előtt tettek, az események után tizennégy-tizenöt hónappal. Ezzel azonban az a gond, hogy a nyomozás, a vizsgálat során összefoglaló jegyzőkönyvek készültek, és nem szó szerint rögzítették az elmondottakat (ez teljesen rendjén volt akkor is, és ma is így van). Az összefoglaló kihallgatási jegyzőkönyveknél nem mindig tudni, pontosan milyen kérdéseket tett fel a kihallgatást végző személy. Kérdezéssel a tanú finomabb vagy durvább módon terelhető a kívánt irány felé. Erősíthetőek a vallomás bizonyos elemei, mások gyengíthetőek, a tanú elbizonytalanítható egyes részleteknél. Azt sem tudhatjuk biztosan, hogy a vizsgálóbíró megfelelően foglalta-e össze az elmondottakat, és rögzítette azt a jegyzőkönyvben. Jól kérdezett rá a fontos részletekre? Az összegzés során kihagyott-e fontos elemeket a vallomásból? A tanú saját szavait használta-e? Bár a vizsgálat során rögzített vallomások a jóhiszemű tanúknál elvileg pontosabban tükrözhetik a tapasztaltakat, mint később a bíróság előtt tett vallomások, de ez korántsem bizonyos. Ez a vizsgálóbíró elfogulatlanságától és munkájának minőségétől függött. Ám ennek megítélése tudvalevőleg vegyes volt. Bizonyos kontroll esetenként volt, amikor a tanú vallomását a törvényszék tanácsa hitelesítette (Scharf Móric vagy néhány tutajos esetében). Ez azonban kivételes eljárási lépésnek minősült.

elhalványulnak), és a *fragmentációs elmélettel* (az emlékképek lassan darabokra hullanak, dezintegrálódnak, és sok elemük elvész a tudat számára), lásd erre Baddeley 2003, 278.

Egyes izraelita tanúk a vallomásaik módosításakor éppen azt hozták fel magyarázatképpen, hogy a vizsgálóbíró előtt nem mondtak olyasmit, amit rögzítettek, és nem is olvasták vissza a jegyzőkönyvet számukra. Grosz Mártonné még arra is hivatkozott, hogy a vizsgálóbíró nem akarta jegyzőkönyvbe venni, amit mondott. Így magyarázta, hogy férje alibijével kapcsolatban a vizsgálat során még nem tudott határozottan nyilatkozni, de a végtárgyaláson már jól emlékezett mindenre (T:180). Természetesen ez lehetett teljesen alaptalan védekezés is, hiszen minden kijelentés visszavonása, ami nem illett a tárgyalásra kialakított védekezésbe, így magyarázatot kaphatott. Megalapozottságuktól függetlenül, e kifogások elegendőek voltak ahhoz, hogy kétségeket ébresszenek a vizsgálóbíró eljárásával szemben.

Az ügyben tett tanúvallomásoknál volt egy sajátlagos probléma, amire érdemes külön kitérni. A tanúk megbízhatatlanok voltak az időpontok tekintetében, amikor arra vallottak, hogy mi mikor történt. Mivel nem hordtak magukkal órát (sokuknak még otthon sem volt órája), így az időpontokat becsülték, jellemzően a nap állásához vagy a déli harangszóhoz viszonyították. (Tapasztó Miklós a lovak etetésének időpontjához is mérte.) Így fél- vagy egyórás eltérésekkel sokszor még akkor is számolni kell, ha a tanú őszinte volt, és legjobb emlékezete szerint akarta visszaadni azt, amit látott vagy hallott. Ahogy az egyikőjük, Ziszmann Jakab megfogalmazta: „Egy perczczel elébb vagy később. Nem szoktunk perczre nézni" (T:49). Márpedig az 1882. április 1-jén történt események megfelelő rekonstruálásához szinte biztosan nem elég a tág időbeli becslés.

Ezek a relatív időpontok sokszor még nagy vonalakban sem biztosak. A déli harangszóhoz jól lehetne mérni azt, hogy egy esemény mikor történt. A tanúk emlékeiben azonban igencsak elhalványodott sokszor, hogy mi az, ami a harangszó előtt vagy a harangszó után történt. Például ilyen probléma mutatkozott Solymosi Zsófi vallomásában is, aki nemigen tudta megmondani, hogy a boltból már visszafelé jövő Eszterrel a déli harangszó előtt vagy után találkoztak (aznap másodjára). Noha ez kulcsfontosságú lett volna Eszter útjának rekonstruálásához, teljesen érthető, hogy hónapok, vagy több mint egy év távlatából már minden összefolyik az emlékezetben, és nem tudja pontosan a harang megszólalásához kötni a kérdéses eseményt.

A harangozást csak Eszlár bizonyos részén lehetett jól hallani (elsősorban Ófaluban), így sok tanúnál ez az időbeli viszonyítási pont is kiesett. Valószínű, a zsinagóga környékéig már nemigen hallatszott el Ófaluból a harangszó, vagy olyan halk volt, hogy az emberek a mindennapi dolguk végeztekor nem feltétlenül figyeltek fel rá. Így vallott Wollner Herman (T:8) vagy Scharf Móric (T:27). Ezzel szemben az ófalui Papp-féle malomhoz odahallatszott a harangozás, így mondhatta Szabó Julianna, hogy délben még nem látta visszafelé jönni Esztert a boltból (T:33). Rosenbergéknél vagy Taubéknál is jól hallatszott a harangszó Solymosi Zsófi (T:35), illetve Csordás Nagy Jánosné vallomása szerint (T:43).

A nyomozás során próbálták csökkenteni az időbeli bizonytalanságot. „Próbamenéssel" megállapították, mennyi lehetett azon idő, amíg Solymosi Eszter megtette az utat Huriné portájától a boltig, majd onnan visszafelé a zsinagógáig. Ezt 1 óra 17 percre tették, a vásárlás és az út során folytatott rövid beszélgetések

idejét is beszámítva (Bary 1933, 34). Jelzi a problémákat, hogy Huriné szerint a házától Kohlmayer boltját akár fél óra alatt is meg lehetett volna járni, és szerinte még ezzel is sokat mondott (T:25). Természetesen ez is relatív időhossz maradt, mert Eszter indulásának időpontja olyan bizonytalan volt, mint az, hogy mennyi utat mennyi idő alatt tett meg.

A másodfokon eljáró ítélőtábla kénytelen volt arra az általános következtetésre jutni, hogy az 1882. április 1-jén történteknél az időbeli bizonytalanság miatt szinte minden tanú tanúvallomása megbízhatatlanná vált, mert senkinél nem volt kizárható a tévedés. Ebből a következőkre jutott: „nem lehetett bizonyítottnak tekinteni, hogy Solymosi Eszter Ófaluból oly időben távozott, hogy a zsidó templomhoz érkezhetett abban az időpontban, mely összeesik a Sarf Móricz előadásában foglalt amaz időponttal, midőn szerinte a vádbeli cselekmény végrehajtatott". Ez egyben azt is jelenti, hogy – az időbeli bizonytalanság miatt – a rendelkezésre álló bizonyítékok és a korabeli bizonyítási szabályok alapján, a vádat lehetetlen volt perrendszerűen bizonyítani.

Hamis, kitanított, „preparált" tanúk

Az előbbiek alapvetően a jóhiszemű tanúkra vonatkoznak, akik valóban azt akarták vallani, amire emlékeztek. Voltak azonban olyanok is, akik különböző okokból hamisan vallottak az ügyben. Van, akiről tudható, mert még a tárgyaláson bevallotta (például Hatalovszki András). Van, akiről alapos okokból sejthető, és nyilván vannak olyanok, akikről nem is sejtjük. Mikszáth személyes benyomása ez volt (Mikszáth 1972, 233): „Amennyi piszkot és salakot ez a pör fölvet, azt elősorolni is hajmeresztő. *Alig van nap, hogy legalább egy hamis tanú ne vetődjék fel.* S alig van tanú, hogy vagy az egyik, vagy a másik tábor hamis tanúskodással ne gyanúsítsa."

Természetesen zavarja az összképet és az értékelést, amire Mikszáth is utalt, hogy a felek a másik fél kicsit is fontosabb tanúit kölcsönösen vádolták hamis tanúskodással, egyben a másik felet „preparálással", befolyásolással, kitanítással. Szinte kész mintája alakult ki annak, hogy milyen módon lehet a másik fél javára valló tanút akár nyíltan, akár pletykákkal, sejtetésekkel hitelteleníteni, és ezzel egyben nyomás alá helyezni. Ha egy tanú a vádlottak javára vallott, vagy a vádlottak javára változtatta meg a vallomását, rögtön elterjedt, hogy a zsidók lefizették vagy a védők kitanították. Ha egy tanú vallomása a vádat támogatta, akkor a másik oldal rögtön azzal jött, hogy az illetőt az eljárás során megfélemlítették (a „titkos tanács"), vagy az antiszemita hangulat befolyásolta őket, és az ebből fakadó elvárásoknak engedelmeskedtek.

A tanúk egy részénél fennálló „gyanús körülményeket" aztán felkapták a hírlapok, vagy azok egy része, és részletesen taglalták, mi is a probléma az adott vallomással. Az ilyen hírek Nyíregyházán vagy Eszláron szóban is igen gyorsan terjedtek, és a jóhiszemű tanúk is belekeveredhettek a gyanúsítgatások hálójába. Eötvös sztentori hangon beszélt a tárgyaláson a vád oldalán működő „tanu-kikészítő szövetkezetről" (T:147), míg Bary emlékirataiban egyszerűen

„bűnpalástoló ligának" minősítette a védelmet, amely sorozatban gyártotta a hamis tanúkat.

Ha abból indulunk ki, hogy e tekintetben mindkét oldalon volt gyanús tevékenység, akkor az időt tekintve a vádnak volt előnye, mert a védelem csak 1882 nyarán állt fel. Igyekezett azonban behozni az időbeli lemaradást. Például lényeges kérdés volt, hogy a lány eltűnésének szombatján, az imádság befejezése (nagyjából 11 óra) után, a vádlottak merre voltak. Ezt szinte kizárólag a helyi izraeliták vallomásai világíthatták meg. A vizsgálat során meglehetősen nagy zűrzavar és sok ellentmondás volt e vallomásokban. Bary panaszkodik, hogy aztán a tárgyalásra többé-kevésbé eltűntek az ellentmondások a vallomásokból, és nagyjából egységesen igazolták a vádlottak alibijét. A kitanítás működhetett a vádlottaknál is Mikszáth megfigyelése szerint: „Az öreg [Scharf József] az egyedüli, aki természetes apa volt. A többi vádlottakból mind kilátszott, melyikből beszél ki Funták vagy Eötvös; meg lehetett ösmerni a stílusokat. Az Eötvösé sokkal jobb" (Mikszáth 1972, 138).

A tanúkat körbevevő zűrzavar, a tanúk preparálásával való vádaskodás vezetett oda, hogy a vallomástételek körülményeire nézve is hoztak közvetett tanúkat, különösen Scharf Móric nagyfalui vallomásánál vagy a kis Scharf Samu beszédénél. Például, tudvalevőleg Scharf Móric közvetlenül vallott egyes vádbeli eseményekre. Leskó Mária arra vallott, hogy Móric vallomása milyen körülmények között született 1882. május 21. éjszaka (kényszert alkalmaztak-e vele szemben). Árvai Pepit (aki csak később kezdett szolgálni Recsky András csendbiztos házában), viszont arra hallgatták ki, hogy Leskó Mária utóbb mit mesélt neki a vallomástétel éjszakájáról. Az eltérő, ellentétes, módosítgatott tanúvallomások áradatában nehéz volt tisztán látni (Mikszáth 1972, 149–150):

> „Lassan, vékonyan ingott ide-oda az igazság mérlege, melyet más szemekkel néz itt mindenki; az apró-cseprő vallomások alatt alig került ide-oda egy szemnyi is, ami megnehezítené a serpenyők valamelyikét; nem súly volt az, ami aláereszkedett, hanem csak köd."

A védelem részéről ömlöttek az indítványok újabb és újabb tanúk meghallgatására. Ebből igen nagy zűrzavar lett, furcsa esetek is történtek, noha a törvényszék szűrte ezeket az indítványokat. Az egyik, Grosz Márton érdekében beidézett tanú kihallgatása során derült ki, hogy sem a bíróság, sem a védelem, sem Grosz Márton nem tudta, az adott tanúval mit is akar bizonyítani (T:147–148). Másik esetben kihallgattak egy tanút, Lázi János kisbírót egy bizonyos körülményre (a zsinagóga őrzése 1882. május 19-én éjszaka), de elfelejtették egy másik fontos kérdésben, a tiszadadai holttest azonosításának körülményeiről megkérdezni. Végül úgy döntött a bíróság, hogy mellőzi a tanú újbóli behívását. Egyszerűen felolvasták a szemlén készült jegyzőkönyv őt érintő részét (T:320).

A hamis tanúskodás szándékosságát nehéz bizonyítani, hiszen a tévedéstől a szándékosságig hosszú az út. Még nehezebb azt bizonyítani, hogy a valótlan vallomás valamilyen kitanítás, megvesztegetés vagy megfélemlítés következménye, és azt, hogy közvetlen köze lett volna hozzá a hatóságok egyes tagjainak

vagy a védelemnek, a védelem mögött állóknak. Vannak gyanús körülmények, melyek hamis vallomások meglétére utalnak, sőt egy-két esetben konkrét bizonyíték is. Először azonban a tanúvallomások három nagyobb csoportját érdemes kiemelni, mely arra utalhat, hogy a háttérben gyanús tevékenység folyt a tanúk körül.

Az egyiket már röviden említettem: a tárgyaláson a vádlottak alibijét erősítette számos eszlári izraelita tanú vallomása, bár a vizsgálat során sok kérdésben egészen mást vallottak vagy nem emlékeztek. Egyes vallomások más kérdésekben is meglepően kisimultak a végtárgyalásra a vizsgálathoz képest. Például Grosz Mártonné még a vizsgálat során nem tudta pontosan, hogy a férje mikor volt beteg (a betegséggel kívánt alibit igazolni a hullaúsztatás tekintetében június 10-e körül). A bíróság előtt már teljes határozottsággal meg tudta mondani ennek az idejét (T:180). Voltak különös esetek, amikor a vallomások egy csoportja ugyanarra nézve, egyaránt módosult a végtárgyaláson. Azon tanúkra gondolok, akik a dadai helyszínen felismerték vagy felismerni vélték Solymosi Esztert a kifogott holttestben. A végtárgyaláson már ellenkező módon vallottak, és inkább arra hajlottak, hogy a holttest nem Solymosi Eszteré volt.

Egy másik kérdésben is furcsán alakultak a tanúvallomások. Solymosi Eszterről a keresztény tanúk lényegében egyöntetűen azt vallották, hogy vidám volt, nem látszott rajta semmi, ami emésztené. Ezzel szemben az izraelita tanúk mindegyike – aki erre tanúskodhatott – közvetlen vagy közvetett tapasztalat alapján arra vallott, hogy Eszter bizony szomorú kislány volt. Az ilyen beszéd az öngyilkossági elméletnek nyitott utat.

Harmadikként említhető az a jelenség, hogy jó néhány tanú csak a történtek után tizenöt hónappal, a tárgyaláson tett vallomást az ügy egyes körülményei tekintetében. Ők a vizsgálat során nem jelezték, hogy mondanivalójuk lenne. Ilyen tanúk mind a vád, mind a védelem oldalán felbukkantak.

Amennyiben valóban mindkét oldalon „preparálták" a tanúkat, akkor érthető, ha a felek a saját tanúikat egymással szemben védeni kívánták. Külön harc alakult ki, hogy a tanúkat a másik fél befolyásától megóvják. Ennek lehetett része Scharf Móric elkülönítése a családjától és az izraelita közösségtől, miután megtette a vádlottakra terhelő nagyfalui vallomását 1882. május 21-én. „Ma végre Eötvöstől is hallottunk egy tárgyilagos megjegyzést: – Két tábor áll itt egymással szemben. Mindenik őrzi a maga tanúit" (Mikszáth 1972, 229). A *Nemere* tudósítója szemlélteti a küzdelmet, és a káoszt, ami ez után maradt:

> „Botrány botrány után, szenvedélyes harcz szemiták és antiszemiták közt, melyben a legnemtelenebb fegyverek, gyanusitás, rágalmazás, hamis tanúskodás, lélekvásárlás, használtatnak: ez a képe a nyíregyházi törvényszéki tárgyalásnak. Szerencsére nem foly már sokáig ez undorító, a pártatlan szemlélőt lelke mélyéből felháborító játék, mely több mint egy hónap óta folytonos izgatottságban tartja a kedélyeket."[253]

[253] *Nemere*, (XIII) 1883/60. (július 26.) 238.

A vád és a védelem mögött álló erőknek természetesen különböző lehetőségei és eltérő eszközei voltak a tanúk befolyásolására. A vádat érthetően az előnyomozás és a vizsgálat alapozta meg, döntően az ekkor születő, a vádlottakra terhelő tanúvallomások. E vallomásoknál a védelem többször felvetette a kényszert, a befolyásolást (kitanítást), valamint azt, hogy nem megfelelően rögzítették a jegyzőkönyvben a tanúk több kijelentését. A tanúk lefizetése, megvesztegetése ezen az oldalon természetesen nem merült fel – egy meglehetősen komolytalan kivétellel (Grosz Mártonné).

Más lehetőségei voltak a védelmet támogató, a védelem mögött álló személyeknek. Itt közvetlen kényszer aligha kerülhet szóba. Ám a meglehetősen zárt eszlári izraelita közösségen belül, melynek tagjai egymástól függtek, feltehetően erős lehetett az elvárás, sőt a nyomás az izraelita tanúkon, hogy „helyesen" és egyformán valljanak bizonyos körülmények tekintetében. Keresztény tanúk esetében viszont többször felmerült, hogy vesztegetéssel akarták őket befolyásolni. Erre vannak tanúvallomások is, melyek igazságára megint nem lehet mindig mérget venni. Nézzük mindezt tüzetesebben.

A tanúk befolyásolásának gyanús esetei a vádlottak segítésére

Az eljárás során több konkrét eset is kibukott, melyekből a tanúk befolyásolására, lefizetésére, vagy ilyen kísérletekre következtethetünk. A lapok sokszor foglalkoztak ilyen kísérletek leírásával, vádaskodásokkal, találgatásokkal. A nyíregyházi és eszlári pletykákban sok gyanú megfogalmazódott. Én csakis a végtárgyaláson elhangzottakat veszem alapul, hiszen az ezt tükröző jegyzőkönyvek képezik a legbiztosabb alapját a gyanús esetek ismertetésének és értékelésének.

A vádlottak javát célzó befolyásolási kísérletek különböző súlyúak voltak. Egyeseknél a bizonyosságot eléri, hogy történt ilyen kísérlet, más esetben csak alig alátámasztott vélemény hangzott el a tárgyalóteremben. Van, ahol érezhető, hogy a befolyásolásra vonatkozó gyanúsítás nehezen hihető vagy akár kitaláció is lehet, máshol látható a gyanú komolysága. Ezeknél az eseteknél a védelem általában adott valamilyen magyarázatot, de az néha elég nehezen hihetőnek tűnt. (A védők rendszerint követelték azt is, hogy ha ilyesmi mégis megtörtént, a felelősöket meg kell találni, és meg kell büntetni.) Bár az esetek különböző súlyúak, mindegyikük jellemzi az ügyet, a tárgyalás légkörét, így indokolt feleleveníteni őket.

• Már többször utaltam rá, Hatalovszki András arra tanúskodott a bíróság előtt, hogy április 1-jén, még délután 3 órakor is látta Solymosi Esztert a faluban. Ez a vádban foglaltakat megkérdőjelezte. Hatalovszki vallomása azonban több vonatkozásban bizonytalan volt, ráadásul a gazdája, Debreczeni Mihály vallomásában elmondta, hogy a tanú aznap kint szántott vele a földeken (T:162). Hatalovszki végül beismerte, két eszlári zsidó Ziszmann Jakab és „Alter úr" (Alter Mór) vette rá, hogy a fentieknek megfelelően valljon. Ők szállították Nyíregyházára is. „Fizetni nem fizettek, nagyságos elnök ur, hanem azt mondták, hogy majd előállanak minden bajomban, ha valami bajom volna, kijutányoznak en-

gem minden bajomból. Akkor bent voltunk a korcsmában s mint fiatal emberhez, oda jöttek hozzám, engem etettek, itattak, azután feljöttem velük" (T:312). Arról is beszámolt, hogy a faluban nagy felháborodást keltett a korábbi vallomása, és emiatt meg is fenyegették.

• Vámosi Julcsa – az Ófalu központjában lakó Löwenthalék szolgálója – arra tanúskodott, hogy ő április 1-jén délután 1 óra körül látta Solymosi Esztert a faluban, akkoriban jöhetett vissza Kohlmayer boltjából (T:75). Ez a védelmet támogatta, hiszen délután 1 órától a vádlottaknak szilárdabb alibijük volt, mint azt megelőzően. Később, egy második tanúvallomásban a lány beismerte a bíróság előtt, hogy őt Lichtman Samu (Lichtman Jakab fia) vette rá eredeti vallomására. Éjszaka, egy fiákeren utaztatták tanúskodni Nyíregyházára az eszlári Alter-tanyáról, vele tartott Lichtman Samu is. A szülőknek nem volt tudomása arról, hogy a lányukat tanúskodni vitték. Nyíregyházán egy izraelita vendéglősnél kapott ingyen kvártélyt és kosztot. Pénzt nem kapott, bár megígérték neki, hogy majd megjutalmazzák, ha jól vall.

A lány első vallomásáról és éjszakai utaztatásáról szóló hírek nyomán a faluban felháborodás tört ki, és a lány szülei a községi bírónál bejelentést tettek a vallomástétel körülményeinek tisztázására. Meg is indult a vizsgálat a községi elöljárók előtt, és így került a lány újra a bíróság elé.[254] Itt megerősítette, hogy ő Solymosi Esztert nem délután, hanem még a harangszó előtt látta a boltból visszafelé jövet, és annak is tanúja volt távolabbról, hogy a nővérével néhány szót váltott (T:314). Vámosiné később találkozott az utcán Weiszstein Hánival, aki azt vetette a szemére, hogy a lánya milyen jól járt volna azzal a 100 forinttal, amit ígértek neki az izraeliták, ha helyesen tanúskodik. Weiszstein Háni tagadta, hogy ilyet mondott volna (T:318).

• Bubák Antal a vármegyénél szolgált, Henter várnagy kezei alatt, így Scharf Móriccal rendszeresen találkozhatott. A várnagy lakásán megfordult Barcza Dániel debreceni csendbiztos, aki a királyi főügyészség és a védelem számára egyszerre végzett nyomozást az ügyben. A vármegyeház kocsiszínében az egyik délután négyszemközt beszélt a két ember. Bubák szerint „Nekem azt mondta Barcza ur, hogy vegyem rá Móriczot, hogy nem igaz, amit eddig beszélt. Ha rá veszem, fizet nekem, hogy gazda lehetek, amig élek" (T:111). Ezt Barcza tagadta, és méltóságán alulinak tartotta, hogy így „közlekedett" volna a kocsissal.

• Bakó Ignác az a csendlegény (pandúr) volt, aki részt vett Scharf Móric nagyfalui kihallgatásán. Róka Sándor pandúrként szolgált Vay György tiszalöki csendbiztos alatt, amikor a tutajosokat Tiszalökön kihallgatták, és később ter-

[254] Eötvösnek, és nyomában a mértékadó irányzatnak kedvelt témája, hogy Vámosi Julcsát a saját szülei „feljelentették" hamis tanúzás miatt. Ezzel akarták érzékeltetni a faluban uralkodó, mindent elborító zsidóellenes hangulatot, melyben még a szülők is a gyermekük ellen fordultak. (Kövér is azt írja, hogy szülők „feljelentették" a gyermeküket, Kövér 2011, 354). Természetesen a szülők amiatt fordultak a községi bíróhoz, hogy az izraelita gazdájának egyébként is kiszolgáltatott lányukat rábeszélték egy tartalmilag igen kétséges tanúvallomás megtételére, és a tudtuk nélkül, titokban, éjszaka vitték Nyíregyházára tanúskodni.

helő vallomást tett a csendbiztosra. Bakó vallomása szerint Róka „eljött nálam Görög-Szállásra s azt mondta, hogy ha azt fogom mondani, hogy ütötték Scharf Móriczot, hát jól megfizetnek érte. Erre azt feleltem, hogy nem ütötték, nekem senki pénze nem kell, hamis tanu nem leszek" (T:307). Róka elismerte, hogy járt akkor Bakónál, de tagadta, hogy ilyenre akarta rávenni.

• Mozga Péter Recsky András nagyfalui csendbiztos kertésze volt, amikor Scharf Móric vallomást tett. Tokajból – ahol már a tárgyalás idején lakott, és éppen munka nélkül volt – egy Braun nevű tokaji aranyművessel érkezett vonaton a tárgyalásra. Nyíregyházán a Zeiger-vendéglőbe vitték, ahol három napig ingyen lakott és étkezett. Vallomása szerint Braun 20 forintot ígért neki, ha azt vallja, hogy azon az éjszakán Scharf Móricot megkínozták (T:307).

• Szojár Anna (Bakó Ignác felesége) dajka volt Recsky Andrásnál. Elmondása szerint megkereste őt Goldstein János nyíregyházi szabómester, és arról tudakozódott tőle, hogy Móricot tényleg kínozták-e a nagyfalui kihallgatáson. Bár jelentőségteljesen pénzt csörgetett a zsebében, kifejezetten nem ajánlott fel neki pénzt vallomásért cserébe (T:308). Goldsteint a bíróság nem hallgatta ki, mert ezt az eseményt nem tartotta jelentősnek.

• Pap György debreceni vendéglős elbeszélte, hogy Barcza Dani, az említett debreceni csendbiztos, a vendéglőjében hónapokkal azelőtt sűrűn megfordult. Egy ilyen alkalommal egy asztaltársaságban a következőket jelentette ki a tiszaeszlári ügyre utalva: „sok jót tettem az izraelitáknak, onnan sok pénzt is kapok vagy kaphatok" (T:147). A vendéglős vallomásának erejét csökkenti, hogy később ő volt az egyike azoknak, akik Debrecenből Bary Józsefnek egy serleget küldtek annak emlékére, hogy Solymosi Eszter ügyében állhatatosan kiállt az igazság mellett. Igaz, Barcza kiszólását nem Pap, hanem egy bizonyos Sebes György jelentette be. Ennek nyomán hívták be tanúskodni a vendéglőst, akinek ilyesmi nem állt szándékában, és láthatóan kelletlenül tett eleget vallomástételi kötelezettségének.

• Juhász Andrásné (Ortó Erzsébet) az egyik tanú volt, aki a Tiszadadánál kifogott holttestről a helyszínen azt állította, hogy hasonlít Eszterhez. Néhány héttel azelőtt, hogy meg kellett jelennie a tárgyaláson, Eszláron Groszbergéknél járt rizskását venni. Ők behívták a házukba, és közölték vele, 700 forint van letéve Nyíregyházán azoknak, akik elismerik, hogy a tiszadadai holttest Eszteré volt. Mivel nem állt kötélnek, egy hét múlva Lichtman Józsefné hívatta el magához, és megismételte a 700 forintos jutalomra vonatkozó ajánlatot. Erről sem a községi bíróval, sem az ügyvédekkel nem beszélt, a jegyzőnek tett jelentést (T:210). A bíróságon aztán Juhász Andrásné alapos magyarázat nélkül, a vizsgálati vallomásával ellentétes vallomást tett, kijelentvén, hogy a tiszadadai holttest nem Eszteré volt. Így nem eskették meg.

• Szakolczai Julcsa az a tanú volt, aki a tiszadadai holttestet határozottan, egyértelműen Solymosi Eszterként ismerte fel. A bíróságon azt állította, hogy körülbelül három héttel azelőtt (1883. június közepén) Groszbergné neki is pénzt ajánlott. „Elmentem a boltba sóért, hát azt mondja Groszbergné: No Julcsa! ha azt mondtad volna, hogy az a Solymosi Eszter, hát öt ezer frt készen van, az a tied lett volna" (T:211). Az 5000 forint kétségtelenül eltúlzottnak tűnik,

másnál ilyen nagy összeg nem vetődött fel (ez az Eszter nyomravezetésének jutalmaként kitűzött összeg volt). A feltételes módnak sincs értelme, mert ekkor a lány még nem tett a bíróságon vallomást, korábban a halottszemlén pedig éppen ő volt az, aki határozottan felismerte Solymosi Esztert. Ennek ellenére, a lány kétszer is megismételte, hogy feltételes módban mondta neki az ajánlatot Groszbergné. Erről később beszélt a községi bírónak és Solymosi Jánosnénak. A tárgyaláson Solymosiné hozta szóba az esetet, és ennek nyomán erről is kérdezte a lányt a bíróság.

• Rakamazon a községi elöljáróságon bejelentést tett bizonyos Strikó Jánosné és Laczkóné tokaji lakos, hogy a tiszaeszlári ügyben való „közreműködésükért" cserébe, nekik Reiszman János tokaji lakos pénzt ajánlott fel (Strikónénak 500 forintot, Laczkónénak 200 forintot, míg a tokaji izraeliták további 500 forintot). Nem derült ki a tárgyaláson, hogy mi lett volna ez a közreműködés. A feljelentést Jármy szolgabíró továbbította a nyíregyházi törvényszéknek (T:271). A bíróság nem idézte be a résztvevőket, a hamis tanúszerzési kísérletet nem látta összekapcsolhatónak az eljárás érdemi kérdéseivel.

• Solymosiné vallotta, hogy 1882 pünkösdjén találkozott az úton Lichtman Józseffel, aki a következő szavakkal fordult hozzá: „Nézze Solymosiné valamit mondok magának. Ha a maga lánya éjjel haza jön; és *nem tagadja meg*, egy ezer forint lesz a magáé. Én azt mondom erre, hogy nem kell nekem, nincs az a kincs a világon, csak a gyermekemet hozzák vissza, akár élve, akár halva" (T:69 – kiemelés *B. L.*). Lichtman két tekintetben eltérően számolt be az esetről. Csak 200 forintot ajánlott, és azt is *jutalmul* ajánlotta fel: ha Eszter megjelenik, akkor az anyja rögtön jelentse, hogy „elüljön a zaj". Erre azért volt oka, mert állítólag Eszter felbukkant Szentmihály környékén és Eszlár felé tartott (Szentmihály a mai Tiszavasvári része). A hír az egyik szentmihályi kocsmárostól jutott el Eszlárra, és ennek nyomán Újfalu határában helyi és idegen izraeliták kezdtek gyülekezni. Lichtman ezért utalt a „zajra" és annak lecsendesedésére. A körülmények ismeretében sem érthető teljesen a jutalom felajánlása, és Solymosiné is bizonytalan volt, hogy Lichtman tulajdonképpen mit is akart tőle.[255]

A történet hitelességét azonban erősíti, hogy később Einhorn Józsefné a kocsma előtt ugyancsak 200 forintról beszélt Solymosinénak, melyet akkor kapna, ha tudna valamit a lányáról (T:70). Einhornné tagadta, hogy konkrét összeget mondott volna, de egyebekben hasonlóan adta elő a találkozásukat, mint Eszter anyja.[256]

[255] Az esettel részletesen foglalkozik Kövér 2011, 424–428. Ő hívta fel a figyelmet, hogy Solymosiné a *Függetlenség*ben megjelent beszélgetésben még nem említette az „akár élve, akár halva" fordulatot, *Függetlenség*, 1882/216. (augusztus 6.) 2. Kövér ezzel kívánta bizonyítani, hogy Solymosiné emlékei „gazdagodtak" az idők folyamán. Én ennek nem látom a jelentőségét. Azért sem, mert egy hivatalos jegyzőkönyv és egy újságcikk szövegének összevetéséből messzemenő következtetéseket levonni aligha lehet.

[256] A megvesztegetési történet nem a végtárgyalásra alakult ki. A korabeli lapok az esemény után szinte szó szerint úgy számoltak be róla, ahogy a tárgyaláson bő egy évvel később elhangzott, pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/149. (június 1.) 5. Volt azonban olyan hírlap,

Egyes találgatások szerint Lichtman azt kívánta az asszonytól, hogy idegen leányt ismerjen el gyermekének. Ennek azonban nem sok értelme van, és nem következik abból, amit mondott. Lichtman tagadta is, hogy idegen leányt akart volna elfogadtatni. A pénzt mindössze azért ajánlotta, nehogy Solymosiné elkergesse a visszatérő gyermekét, mert az korábban megszökött tőle. Lichtman magyarázata is kérdéseket vet fel, így a vádbarát írások világosan feltételezik egy idegen lány elfogadtatásának szándékát (Ónody 1883, 231; Verhovay 1890, 46–47; Huber 1998, 353). Egy ilyen feltételezés persze tarthatatlan. Lichtman nyilván tudta, hogy a falut, a rokonságot nem lehetne így becsapni.

Az eset akkor is zavaros, ha feltesszük, hogy ez a 200 forint jutalom volt, és nem egy ismeretlen lány elfogadásáért ajánlotta fel a férfi az anyának. Nem világos, miért volt szükség ilyen, nem kis összegű jutalomra. Ha Eszter felbukkan Tiszaeszláron, a falu pillanatokon belül tudomást szerez róla, és az anyja nyilván nem fogja sem megtagadni, sem elrejteni, sem elüldözni (hasonlóan Bary 1933, 132). Az esetet arra is szokták használni, hogy a hullaúsztatás gyanúját erősítsék (ti. Solymosiné a holttestet ne tagadja meg). Ez sem magyarázat, mert Lichtman kifejezetten *aznap éjjelről* beszélt, és a tiszadadai holttest csak három héttel később bukkan fel a Tisza habjaiból.[257]

• Róka Sándor korábbi csendlegény arra vallott, hogy Tiszalökön az egyik tutajost (Csepkanics) megkínozták, a másikat (Matej) megfélemlítették Vay György csendbiztos felügyelete alatt. Rókát, illetve a másik, hasonlóan tanúskodó Kazimir Józsefet már jóval bírósági megjelenésük előtt Nyíregyházára utaztatták, és megszakítással több mint két hétig a városban tartózkodtak. Egy Pollák nevű izraelita intézte az utazásukat, a szállást, és a kosztot. Ezt Eötvös így magyarázta (T:300–301): „Róka és Kazimir itt voltak több napon át Nyíregyházán és bizonyos felügyelet alatt állottak azok részéről, kik érdeklődnek az igazság kiderítése iránt. (Derültség a hallgatóság körében)." Utána még hozzátette: „[...] Róka és Kazimir csendlegények itt önkéntes felügyelet alatt állottak [...] Nehogy illetéktelen befolyásnak, kitanittatásnak, kikészittetésnek legyenek kitéve. Ez történt."

Tehát a tanúk „védelméről" volt szó. Róka azonban nyíregyházi tartózkodása idején beismerten pénzt küldött haza Szentmihályra (10 forintot). Ez erősítette azt a gyanút, hogy a vádlottak javára tanúskodók „napidíjat" kaptak. Róka a pénzküldést úgy magyarázta, hogy nem hagyhatott otthon pénzt, mert a felesé-

amely már ekkor is úgy tudta, hogy Lichtman csak jutalomra utalt Solymosinénak, *Ellenőr*, 1882/273/E. (június 1.) 2. A *Debreczeni Ellenőr* tudósítója (Weinstein Miksa) beszélt Solymosinéval 1882. június végén. Az asszony állítólag azt mondta neki, hogy Lichtman nem megvesztegetni akarta, hanem *jutalomról* beszélt, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/124. (június 27.) 3. Ezt más lapok is átveszik, pl. a *Nemere*, 1882/53. (július 2.) 211. Nem tudhatjuk, hogy Solymosiné mit mondott Weinsteinnek, de a megvesztegetés feltételezésével szemben, a lapokban június végére erősödött a *„jutalom-elmélet"*.

[257] A *Budapesti Hirlap* egy sajátos és ügyes értelmezést adott Lichtman mondatainak, *Budapesti Hirlap*, 1883/214. (augusztus 4.) 1–2. Erre később, a leányrablási elmélet elemzésénél térek ki.

ge rögtön elissza a kocsmában. Így kénytelen volt Nyíregyházáról pénzt küldeni, mert szűrt kellett a gyereknek venni, de az a saját pénze volt (T:301). Kazimir pandúrnak 1882 decemberével a szolgálata megszűnt és a per idején munkája még nem volt, de állítólag sertéseket vásárolt, és kiruházkodott a per ideje alatt. Ez azonban csak Vay csendbiztos állítása, amire bizonyítást külön nem vettek fel (T:305). A bíróság Róka Sándort végül megeskette, Kazimirt nem.

• Talán a „tanúvédelem" egyik esetének felfogható az is, amikor Leskó Máriát izraeliták szállították Nyíregyházára. Leskó Mária egyedüliként tanúskodott arra, hogy Recsky András házában Scharf Móricot bántalmazták a vallomás kicsikarása végett. A végtárgyalás idején már Tokajban szolgált egy bizonyos Hajdu úrnál. Saját vallomása szerint ott „egy zsidóasszony" rábeszélte, hogy menjen Nyíregyházára tanúskodni. Két zsidó ember – akiknek a nevét nem tudta vagy akarta megmondani – kísérte el Nyíregyházára vonaton, még a gazdáját sem értesítette. Így azt gondolták Tokajban, hogy megszökött a szolgálatból. Arra nézve, hogy Nyíregyházán hol lakott, és ki fizette a költségeket, valamint a tanúvallomásért kapott-e valakitől fizetséget, nincs adat (T:91).

• A tárgyaláson többször felvetődött, hogy egyes, a vádlottak javára valló tanúk 5 forint „napidíjat" kapnak az izraelitáktól (pl. Mikszáth 1972, 230). Ilyen gyanú fogalmazódott meg Róka Sándor esetében is, de ő ezt tagadta, és a bíróság erre bizonyítást nem vett fel (T:300–301). Hatalovszki állította, hogy neki pont ennyi „napidíjat" ajánlott fel Nánáson Ziszmann Jakab, de ő nem fogadta el (T:218).

Eddig a tárgyaláson felvetődött esetek. A védelem ezekre nagyjából hasonló magyarázatokat adott. Egy idő után nem tagadta, hogy igyekszik védeni a tanúit, mert úgy vélte, hogy befolyásolni kívánja őket a másik oldal, és e befolyásolással az igazság kerülne veszélybe (T:300). A védelemből Eötvös igyekezett azt sugallni, hogy a megvesztegetési kísérletekről beszámoló tanúk egyike-másika a falujában nagy nyomás alatt állt. Rákényszerülhettek vagy rákényszeríthették őket vallomásaik megváltoztatására, és ennek magyarázataként jöhettek az utalások a megvesztegetési kísérletekre. Szerinte Hatalovszki vagy Vámosi Julcsa első, de visszavont vallomása tartalmazta az igazságot. Mindezt csak érzékeltette, határozott vádakat nem fogalmazott, valószínű nem is fogalmazhatott meg.

A tanúk befolyásolásának gyanús esetei a vádlottak terhére

A vádlottakra terhelő vallomást tevő tanúk esetében a befolyásolás más fajtái merültek fel. Az előnyomozati és a vizsgálati szakban ez a kényszer és a betanítás lehetett volna. A vizsgálat lezárulta után a védelem szerint az eszlári falusi közhangulat – és Farkas Gábor eszlári bíró tevékenysége – szorította rá a tanúkat, hogy a vádlottak terhére tanúskodjanak, akár korábbi vallomásaik megváltoztatásával is. A második időszak egyszerűbben elintézhető, így ezzel kezdem.

Hatalovszki András és Vámosi Julcsa

Volt két olyan, a végtárgyaláson eredetileg a vádlottak javára tanúskodó tanú (Hatalovszki András és Vámosi Julcsa), akikkel szemben nagy volt a felháborodás a faluban, és fenyegetéseket is kaptak. Aztán a tárgyaláson tett eredeti vallomásukat megváltoztatták, és mindketten beszámoltak vesztegetési kísérletekről helyi izraeliták részéről. Esetüket az kötötte össze, hogy a védelem szerint a falusiak fenyegetései miatt vonták vissza eredeti vallomásukat, noha talán az tükrözte az igazságot.

Hatalovszki Andrásnál – más tanúk vallomására is figyelemmel – kevés kétségünk lehet eredeti vallomásának valótlansága felől, erre már kitértem. Valószínűtlen, hogy Solymosi Esztert még délután három órakor is látta a faluban. Az általa elbeszélt megvesztegetési kísérlet még azelőtt történt, hogy az ügyben az első vallomását megtette a végtárgyaláson. E vallomásának valótlanságát nem egyedül az bizonyította, hogy azt visszavonta, hanem az is, hogy vallomása nem illeszkedett más tanúvallomásokhoz és az ügy egyéb adataihoz. A faluban a felháborodásnak egyszerűen az lehetett az oka, hogy a falusiak tudták, Hatalovszki az első vallomásában nyilvánvalóan hazudott.

Vámosi Julcsa esetében hasonló volt a helyzet. Már utaltam rá, a Löwenthaléknál szolgáló lányt néhány izraelita egy szombat éjszaka vitte Nyíregyházára vallomást tenni úgy, hogy az anyja és apja sem tudtak erről. Amikor a falu utólag tudomást szerzett a lány éjszakai utaztatásáról, és a vallomás tartalmáról, mely szerint Solymosi Esztert még délután 1 óra körül is látta azon a szombaton, ugyancsak kitört a felháborodás. Az apja, Vámosi József vallomása szerint „agyon akarták verni". Rögtön kivették Löwenthalék szolgálatából, és bejelentést tettek a községi bírónál. Eötvös az apának feltett kérdéseivel általános falusi keresztény–izraelita ellentétet akart a történtekre ráhúzni, de ezt az apa nem igazán erősítette meg.

„*Eötvös*: Miért akarták agyon verni?
A tanu: Mert hamisan esküdött, azért van a zúgolódás mai napig is.
Eötvös: Nem azért, hanem azt mondták, hogy a zsidóknak fogta pártját, nem ugy volt-e?
A tanu: Alásan instálom, igaz, hogy a zsidók mellett volt.
Eötvös: És a kereszténységtől elpártolt; nem azt mondták-e?
A tanu: Azt nem hallottam."

Én nem látom valószínűnek, hogy a falusiak azért háborodhattak fel, mert a keresztény tanúnak nem lett volna szabad a zsidó vádlottak javára szólnia (ahogy Eötvös sugallta). Tény, hogy a lány beszéde tartalmilag eléggé magában állt, más tanúk ellene szóltak. Ahogy titokban elvitték vallomást tenni, és a vallomás tartalma táplálhatta a falusi felháborodást, valamint a gyanút, hogy az izraelita gazdánál szolgáló, kiszolgáltatott lány hamisan esküdött. Másfelől volt több olyan keresztény tanú, például Lengyel Istvánné (a végtárgyaláson) vagy Varga Katalin, akik kifejezetten és nyilvánvalóan a vádlottak javára tanúskodtak. Mégsem tudni arról, hogy zúgolódtak volna ellenük Tiszaeszláron.

A faluban általános volt a meggyőződés, hogy Solymosi Eszter eltűnéséhez az izraelitáknak valami közük volt. Ilyen hangulatban nem lehetett könnyű a vádlottak mellett beszélni egy-egy kérdésben. Farkas Gábor községi bíró tényleges szerepe sem teljesen tisztázott. Azt azonban semmi nem valószínűsíti, hogy a falusi fenyegetések kényszerítettek volna egyes tanúkat a vádlottakat segítő, igaz vallomásuk visszavonására. A védelem ilyen sejtetései aligha alaposak. Hatalovszki és Vámosi esetében éppen a tudván tudott hamis tanúskodás váltott ki zúgolódást. (Nincs nyoma, hogy Varga Katalin egyetlen rossz szót is kapott volna, mert Buxbaum Ábrahámnak alibit igazolt.) A *közhangulathoz való alkalmazkodás* viszont befolyásolhatott tanúvallomásokat. A tanúk következő csoportja idetartozhat.

A tiszadadai halottszemle tanúi

Volt a tanúvallomásoknak egy csoportja, mely az előnyomozati szakhoz képest meglepő módosuláson ment át a tárgyaláson, közvetetten a vádlottak terhére. Amikor Tiszadadánál kifogták a sok vitát kiváltó holttestet, Eszláron kerestek olyanokat az azonosításhoz, akik ismerték Esztert, és el tudtak menni a szemlére. 1882. június 19-én délután végül Pap Sándor szekerén öten indultak a holttest megszemlélésére. Juhász Andrásné, aki újfalui lakosként sokszor látta Esztert; Szakolczai Julianna, aki Huriék szomszédságában lakott; Juhász József, aki Huriéktól a negyedik házban lakott; Lázi (Lóczi) János kisbíró és Jakab János, aki Eszter unokatestvére volt. A szekeret Pap János hajtotta (T:206; Kövér 2011, 468). A helyszínen ott volt Solymosi János is, Eszter másod-unokatestvére.[258] Kisebb-nagyobb valószínűséggel mind a hatan felismerték a holttestben Solymosi Esztert. Velük szemben a helyszínen jelen levő anya és annak testvére, Solymosi Gáborné állította, hogy az nem Eszter. A bíróságon az Esztert azonosító hat tanúból ötöt hallgattak meg (Lázi Jánost nem).[259] A bíróságon már mind az öten úgy vélték, hogy nem Eszter holttestét látták a Csonkafüzesben.

A korábbi vallomástól eltérni nem volt túl nehéz, mert az azonosítási kísérlet során, Szakolczai Julcsa kivételével, a tanúk egyébként is nagy bizonytalanságot árultak el. Itt három tényező fontos: a szemlén mit nyilatkoztak a jegyzőkönyvben; a tárgyaláson hogy emlékeztek arra, amit a szemlén mondtak; miben tértek el a korábbiaktól a tárgyaláson és hogyan magyarázták ezt.[260]

- *Solymosi János* (Eszter másod-unokatestvére) a holttestet megnézte, de nem nézte meg alaposan. A jegyzőkönyv szerint az arc állása és a test nagysága alapján *„gondolta"*, hogy az Eszter. A tárgyaláson másként emlékezett csonkafüzesi nyilatkozatára, mint ahogy a jegyzőkönyvben volt. „Hát azt mondtam,

[258] Eszter testvére, ugyancsak Solymosi János, majd másnap Tiszaeszláron vesz részt az azonosítási eljárásban.

[259] A helyszíni jegyzőkönyv szerint Lázi (Lóczi) János, a hulla szemei, ajka és nagysága után, a hullában a Solymosi Esztert felismeri vélte (T:320).

[260] A szemle jegyzőkönyvére lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. 225–230.

hogy a test nagy, arra nem lehet mondani, hogy az volna. Hanem azt mondtam, hogy az arcz alakjában, a szemöldök hely vastagsága, ahol látszott és az álla, azt ugy néztem, hogy talán majd hasonlítana hozzá, de az egyéb testét nem néztem alkalmatosnak az Eszteréhez." A szemére, a lábára, a fogaira nem tudott nyilatkozni, azt nem nézte meg. Összességében a tárgyaláson Solymosi János úgy vélte, hogy a helyszínen ő nem ismerte fel a holttestben Esztert, hanem a vizsgálóbíró kérdésére csak elmondta, mit tart hasonlatosnak Eszterhez a holttestben, ti. az arc bizonyos vonásait (T:206).

• *Jakab János*, a helyszínen készült jegyzőkönyv alapján Esztert a holttestben felismerni *vélte* a kék szemei (!), a fogainak rendes állása, és a test nagysága alapján.[261] Ezzel szemben a tárgyaláson határozottan és ismételten úgy nyilatkozott, hogy ő a helyszínen nem ismerte fel Esztert, mert a hulla teste magasabb és vastagabb, a feje és az „ábrázatja" nagyobb volt. A jegyzőkönyvvel szembesítve azt vallotta, nem emlékszik, hogy olyat mondott volna, ami abban van. Amellett kitartott, hogy a holttest szeme bizonyosan kék volt. Ezt másoktól is hallotta, de maga a tulajdon szemével is így látta (T:207).

• *Juhász József* a helyszínen azt nyilatkozta, hogy a szája, ajka és nagysága szerint Eszter is lehet, de ebben nem volt biztos. Ezt elismerte a tárgyaláson is. A helyszínen mondta is a vizsgálóbírónak, hogy az azonosságra nem merne megesküdni. Az azonosításnál csak sebtében nyilatkozott, mert félt a hullától „és csak úgy mondtam, mint a többi[ek]". Határozottan állította, hogy a holttest szeme kék volt, nem tudta, ez miért nincs a jegyzőkönyvben, mert Jakab Jánossal együtt mondta. A tanú tárgyaláson adott leírása a holttestről tulajdonképpen kizárta, hogy a szerinte széles és egyenes ajkú, vastagabb testű, nagy fogú, kék szemű holttest Eszteré lehetett (T:208–209).

• *Juhász Andrásné* (Ortó Erzsébet) a helyszíni jegyzőkönyv szerint a vizsgálóbíró előtt azt állította, hogy a nagysága és fogai után ítélve, Solymosi Esztert véli a holttestben felismerni, de ebben nem biztos. A tanú a tárgyaláson viszont azt állította, hogy ő Dadán megmondta, a holttest nem Eszter, és a holttest fogairól nem is nyilatkozott a helyszínen. Mikor szembesítették az egy évvel korábbi vallomásával, akkor részben tagadta a jegyzőkönyvben foglaltakat, részben kitérő válaszokat adott („én nem adtam el a lelkem, én nem a pénzért beszélek, hanem igaz katholikus asszony hitemre" T:210). Ismételgette, hogy akkor nem mondott hitet a helyszínen, de a tárgyaláson hitet mer mondani arra, hogy az nem Eszter volt.

• *Szakolczai Julcsa* esete kicsit eltért a többi tanútól. Egyedül ő állította határozottan Tiszadadán a holttestről, hogy az Solymosi Eszteré. A bíróság előtt egy riadt, zavart, befolyásolható ember benyomását keltette, aki valahogy belekeveredett valami tőle idegen ügybe, és bármit megtesz, bármit megmond, csak minél előbb hagyják békén. Azt állította, a Csonkafüzesben csak „rámondta" a holttestre, hogy ő Eszter, mert előtte a faluban hallott a lány megtalálásáról. A helyszínen csak körbefutotta a testet, félt tőle, reszketett is. A lábai, a fogai, a

[261] Lásd a körözési leírást, melyben *fekete* szem szerepel, *Ellenőr*, 1882/294/E. (június 13.) 2.

szeme alapján rámondta, hogy ő Eszter, de sem a fogát, sem a lábát sem a szemét nem nézte meg jobban.[262]

Soha nem tudjuk meg, hogy Szakolczai Julcsa mit gondolt valójában a Csonkafüzesben, a holttestet látva. Talán már ő is elfeledte a tárgyalásra. Valódi belső tragédiát élhetett át: „Mi lesz most én velem, nem tudom mit csináljak, majd megöl az izé, hogy hova legyek. Megismertem, hogy nem Eszter, én pedig nagy buta fejemmel azt mondtam, hogy megismertem, hogy Eszter" (T:211). Eötvös erkölcsi erőszakról, és ismét a „titkos tanács" valamint a községi bíró aknamunkájáról írt, mellyel Julcsa határozott vallomását egy év alatt átfordították a teljes bizonytalanságba. Én úgy vélem, hogy Eötvös túl sokat feltételez. Nem kellett semmilyen titkos terv, hogy a tanú megváltoztassa a tanúvallomását.

A dadai halottszemlén még nem merült fel határozottan a halottúsztatás kérdése, az ügy nem kapott ezzel újabb összefüggéseket. A tanúk azzal mentek a Csonkafüzesbe, hogy megtalálták Esztert, meg kell nézni. Kovács Lajos írja, ha valaki úgy megy oda egy vízi hullához, hogy Solymosi Esztert kell felismernie, akkor fel is fogja benne ismerni; így nem lehet objektív azonosításról beszélni (Kovács 2013a, 32). Láthatóan nem vizsgálták tüzetesen a halottat, és szinte mindannyian úgy vélték, van hasonlatosság Eszterrel. A vizsgálatot vezetőknek sem lehetett prekoncepciójuk (ha ilyen észlelhető, akkor később alakulhatott ki). Ha hiszünk a tárgyaláson elmondottaknak, akkor a vizsgálóbíró az öt bizonytalan tanú (Juhászné, Jakab, Solymosi János, Juhász József és Lázi) tétova nyilatkozatait inkább úgy fordította le a jegyzőkönyvben, hogy „felismerni vélték" Esztert a holttestben. Nem az azonosítás teljes bizonytalanságát domborította ki. A jegyzőkönyvvel szemben, például a helyszínt biztosító Róka Sándor pandúrnak az a benyomása alakult ki, hogy a hat tanú közül (ideértve Szakolczai Julcsát is) ténylegesen *csak kettő ismerte fel* Esztert a holttestben (T:299).

A hat tanú akkor került furcsa helyzetbe, amikor másnap a Tiszaeszláron tartott halottszemle után azzal szembesültek, hogy rajtuk kívül senki sem ismerte fel a halottban az eltűnt lányt. Kiemelendő, hogy Eszter anyja, és két testvére is ezek közé tartozott. Az a helyzet, ami Dadán még egyszerűnek tűnt, megváltozott. Kisebbségben maradtak véleményükkel. Nevetséges lett volna a vallomásukat úgy fenntartani, hogy az anya és a két testvér nem ismeri fel a halottat, csak éppen ők, a távolabbi rokonok, ismerősök. Nem kellett ide erőszak, megfélemlítés, titkos összeesküvés. Elképzelhető, hogy helyzetüket szégyenletesnek élték meg, és tudhatták, a vallomásuk mellett nem tarthatnak ki. Eötvös helyenként azért válik hiteltelenné, mert mindenütt antiszemita összeesküvést és titkos mesterkedést gyanít. Pedig ebben a helyzetben a hat tanú számára nem az volt a kérdés, hogy fenntartják-e a vallomásukat. Inkább az, hogy miképpen magyarázzák annak későbbi megváltoztatását a bíróság előtt. Ezt némileg eltérő módon oldották meg.

[262] Ezt alátámasztja az azonosítási eljárásról készült előzetes fogalmazvány. A Szakolczai Julcsánál szereplő megjegyzés szerint a tanú véleményt „pár percznyi habozás és alapos indokolás nélkül" nyilvánított, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 730.

Szakolczai Julcsa határozott véleményével, mellyel felismerte a halottat, teljesen egyedül maradt. Ezt a helyzetet akarta mindig elkerülni. Ő a közvélekedést követte, de ami még 1882. június 19-én közvélekedés volt (Esztert megtalálták), az másnapra megváltozott. Ő pedig egyedül maradt az írásba fektetett véleményével. A többi öt tanú legalább kellő bizonytalanságot árult el. Nyilván a faluban szóbeszéd volt egy ideig, hogy a tiszadadai holttest miben különbözött Esztertől. Köztudott volt, minek alapján gondolták úgy az eszlári szemlén a holttestet megszemlélő tanúk, hogy az nem Eszter teste (pl. a szeme színe, a magassága, a vaskosabb test, a nagyobb fogak). Nem kellett sok hozzá, hogy a kellemetlen helyzetbe kerülő, a Csonkafüzesben Esztert azonosító tanúk ezeket átvegyék, és akár tudatosan, akár tudattalanul ennek megfelelően emlékezzenek. Ilyen előzmények után nem kellett semmilyen betanítás ahhoz, hogy nagyjából ugyanazt mondják a holttestről utólag, a tárgyaláson.

Annak nincs nyoma, hogy Eszter azonosítása miatt a falu ellenük fordult volna. Akkor még mindenki azt hitte, valóban Esztert találták meg. Juhász József vallomása szerint, neki nem tett senki szemrehányást, hogy azonosította Esztert, őt nem tanította ki senki, hogy mit mondjon a bíróság előtt (T:209). Valószínű, az lett volna kínos számukra, ha a szűkebb családdal ellentétben, a bíróságon is fenntartják a korábbi véleményüket. Ezt nem tehették meg, és nem is tették meg. Egyszerűen hiteltelenné váltak volna a faluban. „Erkölcsi erőszakot" és összeesküvést sejteni e mögött túlzás. Ahogy Kövér írja, van a falusi közvéleménynek egy olyan mechanizmusa, amely alkalomadtán a tanúkat módosított, igazított, esetleg teljesen valótlan vallomások tételére készteti (Kövér 2011, 472).

A fenti tanúk megesketésétől a törvényszék eltekintett, mert a korábbi tanúnyilatkozatukkal ellentétes vallomást tettek, és ennek elfogadható okát nem tudták adni. Tanúvallomásaik kizárásával ebben a részkérdésben a védelem vereséget szenvedett, és ezután csak a szakértőkben bízhatott.[263] Eötvös a könyvében már csak utóvédharcot folytatott azzal, hogy Szakolczai Julcsát tökéletes tanúnak állította be, akit a „titkos tanács" megfélemlített.

Grosz Mártonné

Grosz Mártonné részéről vetődött fel a vád, mely szerint a vizsgálat során Bary vizsgálóbíró meg akarta megvesztegetni, hogy a férjére terhelő vallomást tegyen. A gyanú szerint Grosz Márton azok egyike volt, akik a később Tiszadadán megtalált holttestet szállították a tutajosoknak. A férfi alibit próbált igazolni

[263] Kövér a megesketés megtagadását úgy állítja be, mint valami célzatos, mesteri húzást, mely a vád javát szolgálta (Kövér 2011, 469). A megállapítás mögött húzódó rejtett feltételezés aligha tartható. Nem világos, hogy mi mást tehetett volna a bíróság az ellentmondásokkal teli tanúvallomások kizárása helyett, ha egyébként ezeket az ellentmondásokat nem lehetett feloldani. A védelemnek még hátrányosabb lett volna, ha a bíróság a végtárgyaláson tett vallomásokat fogadja el a csonkafüzesi, ellentétes tartalmú nyilatkozatokkal szemben.

azzal, hogy ő az állítólagos hullaszállítás időpontjában betegen feküdt otthon, így nem járhatott Tárkányban és nem találkozhatott ott Smiloviccsal. A betegségét a felesége is megerősítette. A végtárgyaláson az asszony arra utalt, hogy a vizsgálóbíró 30 forintot ajánlott fel neki még 1882 szeptemberében, ha aláír egy előkészített vallomást (T:181). A történetet már jóval a tárgyalás előtt szellőztette a proszemita *Egyenlőség* című lap.[264] Groszné ezen állítása a tárgyaláson súlytalan maradt, még a védők sem tulajdonítottak neki nagyobb jelentőséget. Grosznét mint érdekelt tanút egyébként nem eskették meg tanúvallomására (a férje a vádlottak között volt). Így a per adatai alapján fölöttébb valószínűtlen, hogy a vizsgálóbíró meg akarta vesztegetni az asszonyt.

Scharf Móric

Az előnyomozati és a vizsgálati szakban a kényszer és betanítás gyanúját több tanúnál felvetette a védelem és a hírlapok egy része. E tanúk között volt a koronatanú, Scharf Móric is. A fiú vallomását később vizsgálom meg, a kényszer, a betanítás kérdésével egyetemben.

A hullaúsztatással gyanúsított tutajosok és szervezők

A hullaúsztatásban gyanúsítottak, illetve az érintett tanúk közül, komolyabb formában a következő személyeknél merült fel a vallomásra kényszerítés, bántalmazás: Csepkanics Jura, Matej Ignác, Herskó Dávid, Vogel Amsel és Klein Ignác. A kétséges tanúvallomásokat nem feltétlenül egy időben tették, de a helyszín legtöbbször ugyanaz: Tiszalök, a szolgabíró rezidenciája melletti kerti lak. Talán ez az esetcsoport az, amelynél érdemleges, de meglehetősen ellentmondásos bizonyítékok álltak rendelkezésre a tanúk bántalmazására. Ezekben az esetekben kezdett intenzív vizsgálatot Havas Imre budapesti királyi ügyész 1882 szeptemberében, és tett aztán indítványt fegyelmi eljárás megindítására a vizsgálóbíró ellen.

Az öt személynél a visszaélés gyanúja eltérő súllyal merült fel, a bizonyítékok is különböző erejűek. Összességében igen zavaros ügyekről van szó. Ellentmondásos és visszavont tanúvallomások bukkannak fel, gyanús körülmények keverednek viszonylag egyszerű magyarázatokkal, és erős ellenbizonyítékokkal, súlyos vádak válnak súlytalanná az eljárás előrehaladtával. Végül eljutott az eljárás oda, hogy a kínvallatás ügyében vizsgálódó királyi ügyész ellen is vizsgálat indult, mert állítólag kényszert alkalmazott egy tanúval (Karancsay foglár) szemben. Tette volna ezt azért, hogy bizonyítani tudja a korábbi kínvallatások megtörténtét. Az említett öt személy befolyásolásához kapcsolódó esetkört három részre érdemes bontani.

[264] Az újság még 50 forintról írt, *Egyenlőség*, 1. (1882. november 5.) 6.

Csepkanics Jura és Matej Ignác esete. A tiszadadai holttest megtalálása utáni egy-két hétben több tutajost letartóztattak, és Nyíregyházán tartották fogva őket; első vallomásaikat is ott tették. Egyöntetűen tagadták a hullaúsztatást. Az 1882. július 4-én Tiszadadán tartott helyszíni szemle, majd a jegyzőkönyvek elkészítése után, a tutajosok Tiszalökön éjszakáztak. Másnap, július 5-én a vizsgálóbíró visszaszállíttatta őket Nyíregyházára, Csepkanics Jura és Matej Ignác kivételével. Kettejüket részletesebben ki akarta hallgatni.

Tiszalökön a lefogott tutajosok kihallgatása a szolgabírói lakás és Vay Ödön kastélyának közelében, egy kerti lakban történt, ahol egyébként egy hajdú lakott.[265] A szolgabíró irodájában a panaszosok jöttek-mentek, így nyugodt körülményeket ott nem lehetett biztosítani. A kihallgatásokat Bary vizsgálóbíró vezette, Karancsay foglár volt a tolmács. Dobos Imre szolgabíró nem vett részt a kihallgatásokon, ő csak a helyet adta. A helyszínt Vay György csendbiztos és a csendlegényei biztosították. Közülük Szentesi István helyi lakos volt, egyébként is állandó szolgálatot látott el a szolgabíró mellett, a szolgabírói hivatalban. Így ő az irodában és a kerti lak környékén is felügyelte a rendet. Két további pandúrt, Róka Sándort és Kazimir Józsefet időlegesen rendelték ki a kihallgatások miatt, állandóan nem voltak jelen. Ők nem elsősorban a kerti laknál teljesítettek szolgálatot, hanem azokat a tutajosokat őrizték az istállónál, akiket éppen nem hallgattak ki. Szentesi pandúr elmondta, korábban nem történt olyan, hogy a szolgabíró vagy a csendbiztos a kerti lakban végzett volna kihallgatást.[266] Ezt Vay György csendbiztos megerősítette, ugyanis korábban nem volt olyan eset Tiszalökön, hogy a törvényszék kiszállt volna kihallgatásokat végezni (T:293).

Matej és Csepkanics részletesebb kihallgatása július 5-én délután kezdődött el. Egyes tanúvallomások szerint, ekkor történt az, hogy Csepkanicsot bántalmazták, Matejt pedig megfélemlítették. Arra nézve, hogy mi történt, ellentmondásos adatok merültek fel. Maga Csepkanics – aki végig következetesen tagadta, hogy részt vett volna bármilyen hullaúsztatásban –, azt is tagadta, hogy őt bárki bántotta volna (T:159). Matej is tagadott bármilyen bántalmazást vagy megfélemlítést. Ezt a tárgyaláson is megerősítették. Ezzel ellenkező nyilatkozatot talán csak egyszer tettek az eljárás folyamán, azt is igen különös körülmények között. Erre érdemes röviden kitérni.

A tutajosok megbízója, az izraelita fakereskedő nem fizette ki a munkadíjat, mert az útjukat megszakította a letartóztatásuk, és nem szállították le az árut. Azt üzente, csak akkor fizet, ha egy részletes úti beszámolót hivatalos jegyzőkönyvbe mondanak, beleértve a tiszadadai holttest megtalálásának körülményeit is. Az ekkor már szabadlábon lévő Matej, Csepkanics és Herskó Dávid ezt, a munkájukért járó díj átvételéhez szükséges nyilatkozatot kívánta Huszton, a huszti községi jegyző előtt megtenni. Mivel Csepkanics ekkoriban igen beteg

[265] A helyszín valószínűleg az ún. „Szolgabírókertben" lehetett, mely akkoriban a Vay-birtokhoz tartozott (Görbedi 1989, 226).

[266] Szentesit eredetileg nem az állítólagos bántalmazásokkal kapcsolatban hallgatták meg a bíróságon, csak megemlítette, hogy ezzel kapcsolatban is tud tanúvallomást tenni (T:310).

volt, 1882. augusztus 22-én Szeklencéről Husztra szekérrel vitték be a huszti jegyző irodájába. Ott a betegsége miatt nem volt ereje az egész történetet elmesélnie. Egyszerűen azt mondta, itt is úgy vall, ahogy azt korábban Nyíregyházán tette. Ezután kiment az udvarra vagy a folyosóra lefeküdni, mert a betegsége miatt állni sem bírt. Mikor kész volt a jegyzőkönyv, bevitték az irodába, kézjegyként keresztet rajzolt az okmányra, és utána elmehetett. Az így hitelesített nyilatkozatában – mint utólag kiderült – az szerepelt, hogy korábbi vallomása során veréssel akarták kényszeríteni a hullaúsztatás elismerésére. Ebben az időpontban, hasonló módon tett nyilatkozatot Matej Ignác, aki szintén nem tudta, mi van az iratban, de akinek a nyilatkozata szintén tartalmazta a kínzást, amit Tiszalökön kellett elszenvednie (T:144). Csepkanics és Matej utólag állították a végtárgyaláson, ők nem nyilatkozták Huszton azt, hogy őket verték vagy kényszerítették volna, és egyébként sem történt ilyesmi.[267]

A huszti nyilatkozatokat Kerner Máté segédjegyző fogalmazta, és Bónis Bernát huszti jegyző, Kopánszky Jura szeklencei bíró, valamint Monics Ferenc (Fedor) esküdt írta alá. A végtárgyaláson mindnyájan azt vallották, hogy Matej és Csepkanics előtt felolvasták a nyilatkozatokat, ők azok tartalmát megértették, és annak megfelelően kínzásról beszéltek a nyilatkozat felvétele során. A nyilatkozatok megfogalmazásánál csak Matej volt benn a szobában a három tutajos közül (ezt Matej tagadta). A jegyzőkönyvet hitelesítők ugyanakkor eltérően nyilatkoztak arra, hogy ki mit vallott. Például Kopánszky bíró szerint Csepkanics valami olyasmit mondott, hogy a tiszalöki kihallgatáson vagy puskatussal, vagy kézzel oldalba döfték egyszer-kétszer, de egyéb sérelem nem érte. Ennek ellenére a jegyzőkönyv kínzásra utalt. A jegyzőkönyvben Matej nyilatkozata viszont egyértelműen arról szólt, hogy korbáccsal vagy ostorral megverték (T:280). A jegyzőkönyv felvételénél az idő nagyobb részében jelen volt a fakereskedő sáfárja is (ki- és bejárkált), akinek a gazdája állítólag meghagyta, hogy fizesse ki a tutajosokat, ha a nyilatkozatokat megtették. (Ennek ellenére, a nyilatkozat megtétele után sem kapták meg rögtön a bérüket.) A vallomástétellel kapcsolatos ellentmondásokat nem sikerült a végtárgyaláson tisztázni.

Volt egy további, zavaros eredményt hozó kihallgatás is a három férfi esetében. Herskót, Csepkanicsot és Matejt körülbelül egy hónap múlva beidézte Veréczy Gyula, a máramarosszigeti törvényszék vizsgálóbírája, és 1882. szeptember 23-án külön-külön meghallgatta őket a hullaúsztatás ügyében tett vallomástételükre, és körülményeire. Erre a nyíregyházi törvényszék kezdeményezésére került sor. Mivel a Huszton felvett jegyzőkönyvben Matej és Herskó érdemben visszavonták korábbi vallomásaikat a hullaúsztatásról, a máramarosszigeti törvényszék e visszavonás körülményeit kutatta (T:142).

Máramarosszigeten, a kihallgatási jegyzőkönyv szerint Matej és Csepkanics arra vallott, hogy őket a tiszalöki csendbiztos a vallomástételnél megütötte. „Matej és Csepkanics azt vallják, hogy ők Tisza-Lökön a csendbiztos által meg-

[267] A huszti jegyzőkönyv szövegét szó szerint közli Bary 1933, 337–338.

üttettek, hogy igazat valljanak, ők hát vallottak ijedtségből" (T:276).[268] A három tutajost délelőtt hallgatták ki, és délután kellett visszamenniük, amikor az elkészült jegyzőkönyvet felolvasták előttük, és a kézjegyüket alá kellett tenniük. A kihallgatási jegyzőkönyvet a vizsgálóbírón kívül, egészen szokatlan módon, aláírta két helyi törvényszéki jegyző, Szaplonczay József és Mihályi Gábor is. Ezt utóbb a végtárgyaláson azzal magyarázták, hogy ők nem a jegyzőkönyv tartalmára tanúskodtak, hanem arra, hogy a jegyzőkönyvet a kihallgatottak előtt felolvasták, és azt kézjegyükkel szabad akaratukból látták el. A végtárgyaláson Matej ebben az esetben sem ismerte el, hogy ő verésről beszélt volna, de azt elismerte, hogy a jegyzőkönyvet előtte felolvasták (T:287). Csepkanics kiemelte, hogy Máramarosszigeten a vizsgálóbíró előtt is elmondta, ellene kényszert nem alkalmaztak a tiszalöki kihallgatásán (T:278). Ezeket az ellentmondásokat megint nem sikerült feloldani a végtárgyaláson.

Már nem tudjuk meg, hogy valójában mi történt a huszti és a máramarosszigeti kihallgatásoknál. A végtárgyaláson Matej és Csepkanics lényegében arra utalt, hogy nem az került a jegyzőkönyvbe, amit ők mondtak, illetve bizonyos kérdésekben tévedésben voltak, amikor kézjegyükkel ellátták a jegyzőkönyveket. De ezzel a felvett, hiteles okiratok tartalmát nem sikerült megdönteni, a jegyzőkönyv felvételénél eljáró tanúk, hitelesítők nem erősítették meg a két tutajos állításait. Egyes ellentmondások félreértésen is alapulhattak. A jegyzőkönyvek magyar nyelven készültek, de a tutajosok nem tudtak magyarul, tehát nekik a jegyzőkönyv tartalmát oroszul foglalták össze. Azonban volt olyan hitelesítő, aki oroszul nem tudott, pl. Mihályi Gábor. Így a jegyzőkönyv tartalma nemcsak azért torzulhatott, mert a tutajosok vallomását összefoglalóan írták bele. (Vitatható, hogy ha valakit elmondása szerint egyszer oldalba vágnak puskatussal vagy kézzel, lehet-e úgy minősíteni a jegyzőkönyvben, hogy kínozták.) Azért is torzulhatott, mert a tutajosok orosz nyelvű beszámolóit át kellett tenni magyarra. A tutajosokkal, pedig ismét oroszul kellett ismertetni annak összefoglalt tartalmát, amit aláírtak. Ilyen körülmények között, egyéves távlatból már nem lehetett a végtárgyaláson sem megállapítani, valójában ki és mit mondott a kihallgatások folyamán.

Kétségtelen az is, hogy voltak körülmények, melyek erős kétségeket keltenek, főleg a huszti kihallgatás vonatkozásában. Különös volt a fakereskedő kérése a munkadíj kifizetésének feltételére vonatkozóan. Nehéz elhessegetni a gyanút, hogy ezzel csak Matejnek és Herskónak kívántak lehetőséget biztosítani a korábban tett beismerő vallomásuk hivatalos visszavonására. (Ez nem magyarázza Csepkanics jelenlétét, mert ő soha nem ismerte be a hullaúsztatást.) 1882 augusztusában éppen Szeklencén tartózkodott Weinstein (Szabolcsi) Miksa újságíró, a védelem egyik fő támasza. Egy későbbi írásában kifejezetten elismerte, hogy „Kucsmás Moskóval" (Moskovics Mózessel) közösen ő bírta rá

[268] Matej esetében, a tiszalöki csendbiztos „reá kiáltott, azután megkötötte és egy izben fejbe vágta, később pedig saját pálczájával végig vágott rajta" (T:287). A tárgyaláson az elnök később helyesbített, hogy Csepkanicsnál verés nem jött szóba, csak Matejnál és Herskónál. A jegyzőkönyv szövegét Matej kihallgatásáról lehozta a *Pesti Hirlap*, 1883/159. (június 10.) 4.

nagy nehezen Herskót vallomásának hivatalos visszavonására, Herskó aztán Matejt vette rá ugyanerre.[269]

A három tutajos valóságos díszkíséretet kapott Husztra: elkísérte őket a szeklencei községi bíró, és a kereskedő sáfárja is. Ingyen biztosítottak szekeret részükre, hogy ez ne legyen akadálya a vallomásuknak. Egy munkadíjra vonatkozó vita esetében mindez eléggé különös.[270] Nem világos a sáfár szerepe sem, aki ott téblábolt a kihallgatásnál, és mégsem fizette ki akkor a tutajosok munkadíját. Abban nagyjából megegyeznek a beszámolók, hogy Csepkanics a betegsége miatt nemigen mondott sokat, valójában nem tett vallomást (az érkezés után gyorsan kiment lefeküdni). Egy elkészített vallomást látott csak el a kézjegyével. Kérdés, honnan vették az így aláírt vallomás tartalmát.

Bárhogy történt is, a jegyzőkönyvek tartalma nem dőlt meg, tehát valósnak kell elfogadni. Matej és Csepkanics azonban a bántalmazásukra vagy megfélemlítésükre vonatkozó huszti (és máramarosszigeti) nyilatkozatukat egyértelműen visszavonták, legkésőbb a végtárgyaláson a nyíregyházi törvényszék előtt. Tagadták, hogy bántalmazták őket. Így ellentmondásos vallomásuk még igen kevés lenne ahhoz, hogy alappal lehessen következtetni kényszerre, bántalmazásra a tiszalöki vallomástételüknél. Megjelent viszont a tanúk között Kazimir pandúr, aki Havas Imre királyi ügyész vizsgálódásai során vallomásával alátámasztotta Csepkanics bántalmazását, és azt a végtárgyaláson is fenntartotta.

Kazimir pandúr szerint Csepkanics bántalmazása abból állt, hogy ő maga vesszővel verte a talpát, utána Vay csendbiztos ujjszorítóval szorította össze a hüvelykujjait (T:288). Az utána jövő Matejhez egy ujjal sem nyúltak, mert megijedt Csepkanics kínzásától, és saját maga elkezdett beszélni arról, hogyan vette át Herskó Dávid a zsidóktól Tárkánynál a holttestet, amit később Tiszadadánál kifogtak. Vay György csendbiztos, maga Csepkanics, és a jelen volt Karancsay foglár (tolmács) tagadta, hogy olyasmi történt volna, amiről Kazimir beszélt. Vay a végtárgyaláson azt állította, nem is tudott arról, hogy Csepkanicsot egyáltalán kihallgatták volna Tiszalökön (T:294). Matej és Herskó kihallgatásáról ugyan tudott, de azon nem vett részt (T:292). Karancsay sem emlékezett, hogy Csepkanicsnak Tiszalökön lett volna kihallgatása, illetve állította, hogy Vay György biztosan nem hallgatta ki (T:295).

Matej tagadta, hogy ijedt lett volna. Nem is tudta, hogy Csepkaniccsal bármi történt előzőleg. Saját önszántából vallott a csendbiztos előtt, aki aztán behívta a

[269] Weinstein is rajta volt a szekéren, mely Szeklencéről Husztra vitte a tutajosokat, bár az írás Csepkanicsot nem említette (Szabolcsi M. 1922, 30–31). Weinstein ilyen szerepét Handler is tényként kezeli (Handler 1980, 83). Bary szerint a huszti jegyzőkönyvet egyenesen Weinstein mondta tollba a segédjegyzőnek (Bary 1933, 337). Ennek a perbeli iratokban nincs nyoma, Kerner a vallomásában az újságíró szerepére nem utalt. Bary feltevése még nem magyarázná a három tutajos későbbi, máramarosszigeti vallomását sem.

[270] Weinstein beszámolójában nincs szó a munkadíj visszatartásáról. Egyszerűen azért mentek a huszti bíróhoz, hogy Herskóék hivatalosan visszavonhassák a korábbi vallomásukat (Szabolcsi M. 1922, 21–31).

vizsgálóbírót, hogy felvegye a vallomását (T:288).[271] A végtárgyaláson már egybehangzóan állították az érintett tanúk, hogy Matejt nem bántalmazták. Így a huszti és a máramarosszigeti jegyzőkönyvek tartalma erre a körülményre nézve kétségessé vált. Ez azért lényeges, mert a hullaúsztatás története a végtárgyaláson alapvetően Matej Ignác vallomásán alapult, és ezt támogatta néhány más bizonyíték is.

Kazimir pandúr Csepkanicsra vonatkozó vallomásának bizonyító erejét – az összes többi érintett tagadásán kívül – gyengíti az a tény, hogy Vay csendbiztos előző év decemberében őt a szolgálatból elbocsátotta (Kazimir szerint ő mondott fel). A csendbiztossal a decemberi ruhapénz jogossága tekintetében vitája is volt. Kazimir is bekerült a védelem „tanúvédelmi programjába". Egy izraelita szállította be Nyíregyházára, ott ingyen szállást és kosztot kapott több hétig, és nem bizonyítottan „tanúzási napidíjban" is részesülhetett. Kazimirt azért nem eskette meg vallomására a törvényszék, mert magára nézve is terhelő vallomást tett a kínzásban való részvétele miatt. Ezeken túl, nem igazán világos, hogy Kazimirt a csendbiztos miért vonta volna be egy állítólagos kínvallatásba. A kihallgatásoknál nem volt szükség pandúrra, ők kívül biztosították a rendet. Más esetekben, mikor az ügyben tettlegesség a kihallgatottakkal szemben felmerült, soha nem volt jelen pandúr. Karancsay foglár is csak tolmácsként vett részt a kihallgatásokon.

Egyes részletek tekintetében Kazimir bizonyíthatóan valótlanságot mondott. Ilyen az, hogy július 5-én ő Hajnaloson vadászott volna a vizsgálóbíróval (T:287). Ekkor délelőtt, ugyanis Bary Tiszaeszláron hallgatott ki néhány tanút, majd Csepkaniccsal kinn járt a ladányi füzesnél, ahol állítólag Solymosi Eszter ruháit a tutajosoknak átadták. Természetesen a legerősebb érv Kazimir történetének valótlansága mellett, hogy maga Csepkanics is tagadta a bántalmazást (a hullaúsztatásban való részvételét sem ismerte el). Kazimir vallomása tartalmilag – sok részlet tekintetében – szemben áll még azzal is, amit Csepkanics és Matej Huszton és a máramarosszigeti vizsgálóbíró előtt állítólag bevallott.

Nincs azonban kielégítő magyarázat arra, hogy miért a más épületektől távolabb fekvő kerti lakban folyt a kihallgatás, és nem a szolgabírói hivatalban vagy a városházán. Az esti kihallgatási időpontokban mindkét helyen szabadulhatott fel iroda. Az is különös körülmény, hogy néhány esetben a gyanúsítottakat először a csendbiztos hallgatta meg, a vizsgálóbíró nem volt jelen (erre Matej is utalt a végtárgyaláson). A vizsgálóbírót csak akkor hívatták, amikor valamilyen értékelhetőt mondott a tanú a csendbiztos előtt.[272] Róka Sándor volt pandúr megerősítette, hogy a csendbiztosnak volt olyan „gyűszűje" (ujjszorí-

[271] Matej Ignác vallomásait óvatosan kell kezelni. Ahányszor megkérdezték, szinte mindig változtatott valamit a korábban elmondottakon, néha lényeges részletek tekintetében is. Erre Eötvös is rámutatott a végtárgyaláson, összeszedve Matej ellentmondásos megnyilvánulásait (T:150).

[272] Hasonló eljárásról számolt be Klein Ignác is (T:291).

tója) amivel össze lehet roppantani valakinek az ujját, de nem tudott róla, hogy használta-e és kinél (T:302).

Nem feltétlenül irányadó Vay György azon kijelentése, hogy nem vett részt egyik vagy másik tanú kihallgatásán, vagy nem tudott azokról. Láthatóan nem tekintette azt kihallgatásnak vagy a hivatalos kihallgatás részének, amikor ő külön beszélt a gyanúsítottakkal. A csendbiztos Csepkaniccsal kapcsolatos tagadásának alig van értéke, hiszen ellenkező esetben magát bűncselekménnyel vádolná. Vay Györggyel szemben korábban is tettek néhányszor feljelentést durvasága, és kihallgatásnál alkalmazott bántalmazás gyanúja miatt, de csak egyszer marasztalták el, 100 forint büntetést kapott (T:291). Vay Györgyöt a bíróság nem eskette meg a vallomására, mert az általa elmondottak tekintetében külön vizsgálat folyt (Bary fegyelmi ügye; T:309).

Herskó Dávid esete. Herskó Dávid a tutajkaraván sáfárja volt, és egyben az egyik tutajon kormányos (kormánybíró). A vád szerint ő vállalta, hogy tutajon leszállítja a holttestet Tiszaeszlár alá, erről Smilovics Jankellel egyezett meg, aki aztán a holttestet átadta neki. Története részben párhuzamos Matejéval és Csepkanicséval. Harmadikként, velük együtt tett nyilatkozatot Huszton és Máramarosszigeten.

Matej előző napi, terhelő vallomása nyomán, Herskót július 6-án külön szállították ki Tiszalökre Nyíregyházáról. Délután kezdték kihallgatni, utána szembesítették Matejjel, majd folytatódott a kihallgatás egészen éjfélig. (Vay napközbeni kihallgatásra emlékezett.) Herskó úgy vallott, hogy a csendbiztos kétszer megütötte, egy bottal oldalba (vagy lapockán) is döfte, később spárgával össze akarták kötözni, majd vizet itattak vele. Mintegy másfél literes üvegből kellett a vizet meginnia. Ezután tett beismerő vallomást a hullaúsztatásra (T:138). A kihallgatáson jelen volt Bary vizsgálóbíró, a királyi alügyész, Vay és Karancsay. A víz itatásánál csak az utóbbi kettő.

A huszti és a máramarosszigeti nyilatkozatában is kitért arra, hogy őt Tiszalökön kínozták a vallomás kivétele céljából. Bár utóbb állította, nem pontosan írták le a jegyzőkönyvekben, amit mondott, de nagyjából azt nyilatkozta, amit végül rögzítettek. Nem hivatkozott olyan lényegi eltérésekre, mint Matej vagy Csepkanics. Ennek ellenére, a végtárgyaláson Herskó már eltérően vallott bántalmazásának körülményeire. Mást mondott a jelenlevők körére, nem ugyanazt vallotta az őt állítólagosan ért fizikai sérelmekre sem (hányszor ütötték fejbe, vagy hányszor döfte a csendbiztos oldalba a botjával). Például Máramarosszigeten még azt vallotta, hogy a bántalmazásoknál jelen volt a vizsgálóbíró, bizonyos „Egész" úr (Egresi?), két hajdú és egy lovas pandúr.[273] A tárgyaláson tett vallomásában a résztvevők köre már más volt.

Herskó Dávid előadását a fizikai tettlegesség tekintetében nem támasztotta alá közvetlen bizonyíték. (Kazimir pandúr itt nem volt jelen.) Vay csendbiztos és Karancsay tagadta, hogy Herskót bántalmazták volna. Vay György azt

[273] A jegyzőkönyv szövegét Herskó kihallgatásáról közölte a *Pesti Hirlap*, 1883/159. (június 10.) 4.

mondta, ő a kihallgatás alatt nem is volt jelen, és ezt alá is támasztja Herskó máramarosszigeti vallomása. Mindössze azok a körülmények voltak gyanúsak, melyekre az előzőekben Csepkanics és Matej eseténél már utaltam. Herskó történeténél azonban nem volt tanú, aki megerősítette volna a kényszert, mint Kazimir pandúr Csepkanicsnál.

Kérdéses Herskó esetében az elszenvedett sérelmek nagysága is. A végtárgyaláson a vízitatásról kiderült, hogy nem egyszerre kellett meginnia a másfél liter vizet, ami tiszta ivóvíz volt. Egyébként is szomjas (és éhes) volt, a vizet saját maga itta, mert ráparancsoltak (T:140). A harmadik botszúrásról elmondta, hogy „nem nagyon [szúrt meg], de éreztem még is, hogy megszúrt egy kicsit" (T:141).

Herskó esetében sajátos körülmény, hogy a hullaúsztatást elismerő vallomását, melyet állítólag a bántalmazás hatására tett, megerősítette Nyíregyházán a vizsgálóbíró előtt július 14-én, majd július 19-én, később pedig a törvényszék tanácsa előtt július 30-án, a korábbi vallomások megerősítése és hitelesítése céljából tartott tanácsülésen. Ez utóbbi alkalommal, még külön részletekkel ki is egészítette a korábban elmondottakat. Nyíregyházán szerinte sem alkalmaztak vele szemben kényszert, bár ott is félt. Mikor a végtárgyaláson a tanács elnöke felsorolta, hogy milyen új részletekkel egészítette ki a vallomását július 30-án a hitelesítési eljárásban, ezt értelmesen nem tudta megmagyarázni. Csak azt ismételgette, hogy félt és „nem tudta, mit beszél" (T:139).

Matej elmondása szerint Herskó volt az, aki letartóztatásuk után rá akarta beszélni, hogy mindent tagadjon le a hullaúsztatással kapcsolatban. Matej ezért nem vallott először Nyíregyházán, illetve tagadott mindent (T:288). „Herskó azt mondta, hogy csak ne féljen semmit, sok pénzt fog kapni, ne szóljon ezen ügyről semmit" (T:144). A huszti jegyzőkönyv felvételénél is Herskó volt a három tutajos közül a legaktívabb, ami érthető is, mert ő volt a négy tutaj sáfárja. Ha a huszti jegyzőkönyv felvétele azt a célt szolgálta, hogy a korábbi vallomások visszavonására – kínvallatásra hivatkozva – hivatalos lehetőséget kapjanak az akkor már szabadon engedett tutajosok, ezzel leginkább Herskó lehetett tisztában. Ő tudhatta, mi folyik a háttérben.

Vogel Amsel és Klein Ignác esete. Vogel Amsel, egy fehéregyházi izraelita volt, aki a vád szerint Smilovicsot bízta meg, hogy szervezze meg a tiszadadai hulla leúsztatását a Tiszán. Az eszlári Kleint azzal gyanúsították, hogy Grosz Mártonnal fuvarozták a tiszadadai hullát, és adták át Smilovicsnak. Mindketten hivatkoztak arra, hogy az eljárás során, kihallgatásukkor valamilyen tettlegesség érte őket Tiszalökön. Az előadásukat részben támogatta Róka Sándor pandúr tanúvallomása.

Vogel Amselt először Tiszaeszláron hallgatták ki Kállayné kúriájában 1882. július 20-án. Azt állította, itt kapott egy pofont a vizsgálóbírótól, mert nem vallott a hullaúsztatásról. Utána estefelé átszállították Tiszalökre, állítólag azért, mert nem volt megfelelő hely az éjszakai szállásra Tiszaeszláron. Tiszalökön a kerti lak mellett egy „tyúkólban" kellett töltenie az éjszakát. Másnap reggel kihallgatták. Ezen kezdetben a vizsgálóbíró és Karancsay volt jelen. Amikor nem akart vallani, a vizsgálóbíró állítólag itt is pofon ütötte. Utána a vizsgálóbíró ki-

ment, és bejött Vay csendbiztos, aki puskával (puskatussal) megütötte (más helyen azt mondta, hogy az állát ütötte fel), meztelenre vetkőztette és vízivásra kényszerítette. Nem vallott a hullaúsztatásra, így a kihallgatás abbamaradt, a vizsgálóbíró már nem is jött vissza.

Vay György csendbiztos tagadta, hogy Vogel kihallgatásánál jelen lett volna. Karancsay hasonlóan tagadott, szerinte a csendbiztos nem is volt ott, a vizsgálóbíró nem ért hozzá a kihallgatott személyhez, csak egyszer vagy kétszer rákiabált, mert tolakodó volt. Erőszakkal nem itatták, ő kért többször is vizet, közben Karancsay véletlenül eltörte a kancsót, és ki is kellett mennie vízért (T:294).

A kihallgatás egy-két körülményére Róka Sándor pandúr is tett vallomást, aki a ház előtt őrködött, de nem volt bent a kihallgatáson. A kihallgatás reggel történt, és nem tartott tovább egy óránál. Róka úgy emlékezett, hogy a csendbiztos is jelen volt. Közelebbről csak annyit tudott, hogy bent eltört a kancsó, és Karancsay egy vödör vizet vitt be a kerti lakba, ahol a kihallgatás folyt. Karancsay állítólag maga mondta Rókának, eltört a kancsó, és azt is, hogy ezt jól megitattuk, csak úgy öklendezik (T:300).

Karancsay tagadta, hogy erőszakkal itatták volna Vogelt. Vogel vizet kért, és ekkor véletlenül eltörte a kancsót, mert beleütötte a ládába. Kiment, vödörben vizet vitt be a konyhába, ott egy edénybe töltött belőle, és úgy vitte be a szobába, ahol a kihallgatás történt. Állította, hogy Róka hazudott, amikor erőszakos itatásról beszélt. Karancsay szerint éppen Róka szidta a zsidókat, amikor később közösen kísérték a letartóztatottakat (T:301). Ezt alátámasztja, hogy a nyíregyházi törvényszékhez benyújtott 1882. augusztus 19-i beadványban, a gyanúsítottak Róka pandúrral szemben még panaszt emeltek, mert durván és sértően bánt velük. Mindez a tárgyalásra a védelem részéről már „feledésbe merült".[274]

Eötvös részletesen leírta könyvében, hogy Vogel Amsel milyen kínokat szenvedhetett el, amikor Tiszalökön a tyúkólba zárták.[275] Ahol a kakas éjszaka időközönként kukorékol, a tyúk ürülékének rettenetes szaga van, ahol férgek, tetvek, bolhák lesnek a gyanútlan emberre, és ott van minden férgek leggonoszabbika, az *óvantag*.[276] Arról nem volt szó, hogy Vogelt ténylegesen, aznap éjszaka egyetlen bolha megcsípte-e. „Egyetlen hely sincs a tyúkólban, a hol az álló ember feje felett tyúk ne ülne" (II/257–259). Róka Sándor pandúr – aki alapvetően a vádlottak javára tanúskodott – elmondta a végtárgyaláson, hogy ahová Vo-

[274] A beadványt idézi a *Függetlenség*, 1882/230. (augusztus 20.) 2.

[275] Az *Egyenlőség* már az első számában írt Vogel tiszalöki fogva tartásáról, de a lap szerint disznóólban (és nem tyúkólban) kellett aludnia, *Egyenlőség*, 1. (1882. november 5.) 6. Vogel állítólagos tiszalöki kínzásáról a lap tudósítója, Weinstein Miksa 1882 nyarán levelezett is Eötvössel, OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 171.

[276] Egy vérszívó atkafajta *(Argas reflexus)*, más néven zsindelytetű. A baromfikon élősködik, embert igen ritkán csíp meg, lásd Jablonowski József: Az óvantag. *Természettudományi Közlöny*, 1898. 588–589. Ráadásul ezt az élősködőt Magyarországon csak 1875-ben Kolozsvárott fedezték fel, és igazán a század végére terjedt el. Eötvös a könyvében már a későbbi állapotokat vetíthette vissza a per idejére.

gelt bezárták, egy viszonylag nagy, magas fáskamra volt, együtt a kocsiszínnel, amelynek az egyik végében tyúkok is voltak. Előzőleg itt négy-öt tutajos töltötte az éjszakát, mert más szállást Tiszalökön nem tudtak a fogvatartottaknak adni. Ennyit az ember feje felett ülő tyúkokról.

Klein Ignácot július 18-án este fél tízkor vitték be a csendbiztoshoz Tiszalökön. Arról számolt be, hogy a csendbiztos egyszer „felütötte az állát", vizet itattak vele, ijesztgette a kardjával. Később Bary vizsgálóbíró – aki azután jött be, hogy vallani akart – egyszer ököllel arcon vágta, amikor mégsem vallott (T:291–292).

Klein előadását részben erősíti Róka pandúr, aki nem vett részt a kihallgatáson, de a kerti ház előtt őrködött. Annyit mondott, hogy egyszer hallotta, amint a csendbiztos felüti Klein állát, majd azt, hogy egy kardot hozzávágnak az asztalhoz. Az elnök közbevetésére ezt módosította: mivel azt aligha lehet hallani, hogy állon ütöttek valakit, abban maradtak, hogy egy ütés hangját hallotta (T:300). Eleinte a vizsgálóbíró nem volt bent a kihallgatáson, később jött le a házhoz, és hallgatózott (!) körülbelül félórát az ajtó előtt, csak utána ment be. Ő ezalatt visszahúzódott a ház sarkáig, és ott vigyázott, hogy más ne közelítse meg az épületet. Róka szerint csak Klein kihallgatásánál történt olyan, hogy a vizsgálóbíró így leskelődött (T:302).

Vay György korábban elmondta, ő sohasem hallgatta ki a tanút, nem is ismerte, nem is tudja, hogy került Tiszalökre. Azt sem tudta, hogy Vogelt és Kleint egyáltalán kihallgatták volna Tiszalökön. A Rókával való szembesítéskor is tagadta a tettlegességet, de ekkor már úgy tűnt, legalább azt elismerte, hogy tudott Klein kihallgatásáról.

Talán itt, Klein és Vogel eseténél gyűlt össze a legtöbb bizonyíték arra, hogy a kihallgatáson tettlegesség történhetett. Ez leginkább Róka Sándor vallomásának köszönhető, aki megbízhatóbb tanúnak látszik, mint Csepkaniccsal kapcsolatban Kazimir József. Ugyanakkor még ezekben az esetekben is az a benyomása az embernek, hogy valami történt ugyan, de majdnem bizonyosan nem úgy, ahogy azt az érintettek előadták.

Ha mindent összevetünk, Róka Sándor nem sokat mondott. Klein kihallgatásánál hallotta egy ütés hangját és egy kard csörrenését az asztalon, valamint beszámolt Bary leskelődéséről. Vogel esetében csak azt látta, hogy Karancsay egy vödörben vizet visz be, és arra vallott, hogy a foglár mit mondott neki a ház előtt. Ez nem sok, és lényegesen eltér attól, amit maguk a kihallgatottak vallottak az elszenvedett sérelmekre. Ráadásul Róka Herskó kihallgatásával kapcsolatban állította, hogy *zaj nem hallatszik ki* a kerti lak szobájából (T:301). Ha mégis hallott gyanús zajokat Róka, akkor még lényegesebb, hogy *mit nem hallott*: nem számolt be olyasmiről, hogy bent kiabáltak volna, esetleg sírt volna valaki. Ha egy ütés hangját meghallotta, akkor hangosabb zajokat is hallania kellett. Ilyenről azonban nem beszélt.

Róka Sándor is „védelemben" részesült. Nem vitatottan Szentmihályról (ahol lakott) ingyen fuvarozták Nyíregyházára a tárgyalásra. Ott Kazimirhoz hasonlóan ingyenes koszt és kvártély várt rá több hétig. Nála is felmerült – nem bizonyítottan – hogy napidíjat kapott a tanúzásáért fejében. Egyéb irányban is

buzgó volt az ügyben. Bakó Ignác beszámolója szerint Róka volt az, aki Görögszálláson megkereste őt, és rá akarta venni, hogy Scharf Móric nagyfalui megkínzatására valljon. Rókát azonban megeskették a vallomására, tehát annak bizonyító erejével számolni kell.

Vogel és Klein nem voltak igazán következetesek abban, hogy milyen fizikai sérelmeket szenvedtek. Vogel korábban arról panaszkodott, hogy egyszer vagy kétszer ütötte fel a csendbiztos az állát a kihallgatás alatt. A végtárgyaláson ez a szám már háromra növekedett, és arról is beszámolt, hogy puskával ütötték (T:294). Korábban nem beszélt olyanról, hogy keserűvizet itattak volna vele, a végtárgyaláson már ilyesmit is állított. Korábban kijelentette, hogy az elszenvedett fizikai sérelmeknek nem maradt nyoma, később már azt vallotta, hogy az egészsége megroppant, és három hónapig beteg volt (T:290–291). Vogel szerint még a kancsó eltörése előtt hozta be Karancsay a vödör vizet, Róka éppen ezzel ellenkezőt állított. Vogel elbeszélése szerint a sok vizet, amit meg kellett innia, a ház mellett kihányta, majd visszament a házba. Ezt látnia kellett volna a ház előtt őrködő Rókának, de ő ilyesmiről nem számolt be.

Összegzés. A fentiek voltak azok az esetek, ahol komolyabb formában felmerült, hogy a vizsgálat során bántalmaztak kihallgatáson gyanúsítottakat.[277] A megítélésük nem könnyű, hiszen homlokegyenest ellenkező tartalmú vallomásokkal kell számolnunk, és sokszor ugyanazon személy, különböző alkalmakkor mást mondott. Csak vallomások feszülnek egymásnak, tárgyi bizonyítékok vagy orvosi látlelet (közvetlenül a kihallgatások utáni időszakból) nem állt rendelkezésre. Vay és Karancsay következetesen tagadó vallomásait nem lehet figyelmen kívül hagyni – bár nem eskették meg őket – a Bary ellen párhuzamosan folyó fegyelmi eljárás miatt. Úgy néz ki, hogy minden gyanús körülmény ellenére, perrendszerűen a bántalmazások nem voltak bizonyíthatóak. Bary fegyelmi ügyében ezért is születhetett később teljes felmentés.[278]

Mindezen túl, már mérlegelésen múlik, hogy mit látunk megalapozottnak, és mit nem; mit hiszünk el és mit nem. Az értékelés függ attól is, hogy milyen háttértörténet van, amelybe belehelyezzük az ismert és nem vitatott tényeket.

A védelem láthatóan a következőkből indult ki. A tiszalöki helyszínt célzatosan választották ki, mert az ideális volt ahhoz, hogy a gyanúsítottakból kedvező vallomást csikarhassanak ki. Ott szolgált a rettegett csendbiztos Vay György, akitől nem állt távol az erőszak alkalmazása. Volt egy lakott épületektől távolabb eső kihallgatási helyszín, a kerti lak. Ha valaki nem akart vallani, akkor először a csendbiztos „beszélgetett vele". Ha megtört, akkor kezdődött formálisan a kihallgatás, immár a vizsgálóbíró és a királyi alügyész részvételével. A gyanúsítottakat úgy utaztatták Nyíregyháza, Tiszaeszlár és Tiszalök között, hogy mindig a tiszalöki kerti laknál állapodjanak meg, ha be kellett vallani valamit.

[277] Voltak egyéb esetek, ahol tettek hivatkozást valamilyen kényszerre a résztvevők, de ezek súlytalanok maradtak. Így Grosz Mártonnál is felvetődött, hogy itatták. De ő nem erre panaszkodott, hanem arra, hogy éjjel tyúkólban szállásolták el (T:167).

[278] Ezt a mértékadó irányzat úgy magyarázza, hogy az urak megmentették Baryt a szégyentől.

Ez sikeres is volt, hiszen Matej, Herskó és Smilovics végül elismerték a hullaúsztatást.

Bary másként magyarázza a hátteret. Helyszíni szemlét kellett tartani Tiszadadán és Tiszaeszláron, és egyszerűbb volt helyben felvenni a jegyzőkönyveket és a környéken elszállásolni a gyanúsítottakat, mint naponta utaztatni őket Nyíregyházára és vissza. A legjobb helyszínnek Tiszalök adódott, ahol a szolgabíróság volt. A csendbiztos és a csendlegények a rend fenntartásáról gondoskodtak, ők nem vettek részt a kihallgatásokon. A kínvallatásról szóló beszámolókat csak kitalálták, és összehangoltan terjesztették elő. Ezeket a vallomások visszavonásának magyarázatára, és az egész eljárás kompromittálására használták.

Én úgy látom, hogy valahol a kettő között talán jobban elérhető az igazság, hiszen a fenti esetek nem ítélhetők meg egyformán. Július elején, amikor nagyobb számú, fogva tartott tutajossal végeztek helyszíni szemlét Tiszadadán, a legkézenfekvőbb hely a jegyzőkönyvek felvételére, és a tutajosok elszállásolására valóban Tiszalökön mutatkozott. Itt védhető az is, hogy nem a szolgabírói hivatalban vagy a községházán folyt a kihallgatás, mert a tutajosokat a szolgabírói lakás (és a kerti lak) környékén tudták elszállásolni (istálló, fáskamra, kocsiszín). A jegyzőkönyvek felvételére is egyszerűbb volt használni a kerti lakot, mint külön-külön bekísérni a kihallgatandó személyeket a településen lévő szolgabírói hivatalba. Ekkor még aligha történt bármilyen fizikai tettlegesség. Matej és Csepkanics – mint lehetséges sértettek – ezt tagadták is. Nem látszik, hogy különös okuk lett volna tagadni a bántalmazást, ha ez valóban megtörtént. Ha Matejből kiverték a vallomást, akkor ezt a végtárgyaláson is visszavonhatta volna.[279] Csepkanics amúgy is következetesen tagadta a hullaúsztatást, a végtárgyaláson a bántalmazásával kapcsolatban Kazimirnak könnyen igazat adhatott volna. De azt is tagadta, hogy bántalmazták.

Herskónál más a helyzet, ő a Tiszalökön tett vallomását a huszti jegyzőkönyvben visszavonta, és aztán végig tagadott. Ugyanakkor a vallomását a törvényszék hitelesítette, tehát Nyíregyházán azt utólag, hivatalosan is valónak ismerte el.[280] Csak a szabadon bocsátását követően, három hét múlva jutott el addig, hogy a huszti nyilatkozatban visszavonja a korábban elmondottakat. Weinstein (Szabolcsi) Miksa utólagos írásából kiindulva, ezt külső indíttatásból tette. Az ő bántalmazására – a saját vallomásán kívül – semmi nem utal, azt semmi nem erősíti, bár a lehetőségét nem lehet kizárni. Mindig változott a nyilatkozata arra nézve, hogy tulajdonképpen milyen fizikai bántalmakat szenvedett el.[281] Mindez komoly kétségeket kelt, hogy valóban bántalmazták-e. A Kúria harmadfokú ítéletében a bántalmazást az ő esetében utalásszerűen valószínűnek tekintette, de indokokat erre nem hozott fel, így nem látni, miből vonta le a következtetést.

[279] A huszti jegyzőkönyvben vissza is vonta, de később megerősítette.

[280] Az 1882. július 30-i hitelesítési jegyzőkönyvet közli *Függetlenség*, 1883/167. (június 18.) 2.

[281] Az *Egyenlőség* című lap, mely részletesen foglalkozott a kérdéssel, ilyen finomságokkal nem törődik: a tudósítója szerint, kötéllel, korbáccsal, bottal és vízivással kínozták a tutajosokat, *Egyenlőség*, 2. (1882. november 12.) 9.

Más a helyzet Klein és Vogel esetében, körülbelül két héttel később. 1882. július 17-én, hétfőn Smilovics a tiszadadai holttestet fuvarozó személyekként azonosította Grosz Mártont és Klein Ignácot a tiszaeszlári községházán. Őket aznap este átvitték Tiszalökre. Éjjel Groszt a „tyúkólban", Kleint a lóistállóban szállásolták el, másnap kihallgatták őket.[282] Ez mindkettőjüknél lényegében eredménytelen volt. Grosznál nem merült fel komoly formában, hogy bántalmazták volna, szemben Kleinnel. Szerda reggel visszakísérték őket Eszlárra, és ott bezárták két napra, majd július 21-én péntek este Nyíregyházára szállították (T:167–168 és T:171). Közben Vogel tagadta a hullaúsztatást Tiszaeszláron, őt július 20-án, csütörtök este vitték Tiszalökre. Másnap, a reggeli kihallgatás után visszaszállították Eszlárra, majd onnan estefelé Grosszal, Kleinnel és Smilovicscsal együtt Nyíregyházára vitték (T:165).

Ebben a három esetben aligha indokolható a gyanúsítottak Tiszalökre szállítása. Bary váltig állítja, hogy nem volt Eszláron megfelelően elkülönített helyiség számukra (Bary 1933, 228),[283] de Kleint és Groszt utána Tiszaeszláron mégis el tudták zárni 1882. július 19. és 21. között. Ekkorra már látható lehetett, hogy Tiszalök ideális kihallgatási helyszín. Adott volt az a módszer, hogy először a csendbiztos hallgatja meg a gyanúsítottat, majd ha ez sikeres, a vizsgálóbíró jegyzőkönyvbe veszi a vallomást, immár a csendbiztos jelenléte nélkül. (Viszont Grosznál mindez nem magyarázza a Tiszalökre szállítást, hiszen őt nem kényszerítették, nem is ment át a csendbiztos kezén a kihallgatását megelőzően, és megmaradt a hullaúsztatás tagadása mellett.) Mindez arra utal, hogy Klein és Vogel esetében valószínűsíthető (de aligha bizonyítható), hogy valamilyen fizikai bántalmazás érte őket a tiszalöki kihallgatásukon.

Bary láthatóan vigyázott, hogy ne keveredjen bele törvénytelenségekbe. Éppen ezért kétségekkel kell fogadnunk azokat a beszámolókat, melyek szerint ő is pofozta volna a kihallgatottak némelyikét (erre konkrétan Vogel panaszkodott).[284] A pofozkodás valószínűségét csökkenti Karancsay jelenléte is, aki Vogel kihallgatásán is tolmácsként vett részt. Karancsay csak 1882. július elején kezdett foglárként dolgozni Nyíregyházán, előtte a munkácsi fegyházban volt fegyőr, innen eredt orosz nyelvtudása. A kihallgatások, ahol bántalmazásra panaszkodtak, mind júliusban zajlottak le. Tehát Bary számára egy olyan ember tolmácsolt, akit egy-két hete ismert (nincs adat, hogy Karancsayt előtte ismerte volna). Kevéssé valószínű, hogy ilyen körülmények között a tolmács előtt követett volna el törvénytelenséget. Amennyiben Karancsay – akár a végtárgyaláson

[282] Az, hogy Groszt ekkor tyúkólba zárták, panasz formájában már előjött a gyanúsítottak 1882. augusztus 19-i törvényszéki beadványában. A beadványt idézi a *Függetlenség*, 1882/230. (augusztus 20.) 2.

[283] Bary azt állítja, hogy a tiszalöki szolgabírói hivatalba vitette Kleint és Groszt, ami nem igaz, mert késő este érkeztek meg, és rögtön a tyúkólba, valamint a lóistállóba zárták be őket.

[284] Arról, hogy a vizsgálóbíró is pofozta volna Vogelt, az *Egyenlőség* is írt, *Egyenlőség*, 1. (1882. november 5.) 6.

is – alátámasztja a vizsgálóbíró által adott pofonokra vonatkozó állításokat, akkor Bary búcsút mondhatott volna a bírói karrierjének.

Valószínű, hogy Karancsay neheztelt az ügyészségre a végtárgyalás idején (előtte az ügyészség által felügyelt fogházban dolgozott). Havas királyi ügyész állítólag az állása elvesztésével fenyegette meg, ha nem vall a kínzásokra (T:296), és végül el is vesztette a foglári munkáját 1883 februárjában, fegyelmi okok alapján. Nem világos, hogy ez befolyásolta-e a vallomását a kihallgatások során elkövetett állítólagos bántalmazások tekintetében.

Ez hámozható ki az eljárás irataiból, és ez jelentősen eltér attól, a mértékadó irányzatnál szokásos beállítástól, hogy a tiszaeszlári ügyben kínozták a tanúkat és a gyanúsítottakat. Az eljárás adatainak tükrében ez nem tartható. A korabeli sajtó egy része (pl. *Egyenlőség*), és később Eötvös könyve nagy szerepet játszott abban, hogy ez elterjedhetett. A *Pesti Napló* vezércikkben írta az ítélethirdetés előtti számvetésként, hogy a magyar sajtó egy része – kiemelte a *Pester Lloyd*ot – telekürtölte a világot az eljárásban alkalmazott kínzásokról, de ezt nem bizonyította. A lap ugyan nyitva hagyta a lehetőséget, hogy valóban történhettek visszaélések, de bizonyítékokat követelt, mert a perben ezek nem bizonyultak be. A cikk úgy értékelte, hogy Scharf Móric bántalmazására semmilyen komoly bizonyíték nem mutatkozott, és az ún. tiszalöki kínzásokkal kapcsolatban sem bizonyosodott be az, amit sokan állítottak. A védelem csak gyanúsítgatott, nagy kijelentéseket tett, de bizonyítani nem tudta a bántalmazásokat.[285]

Miben hibázott a nyíregyházi törvényszék és a vizsgálóbíró a vizsgálat során?

Aligha volt addig büntetőeljárás a magyar jogtörténetben, melyben a vizsgálat vezetőit az állítólagos törvénytelenségek és hibák miatt olyan heves, tartós és nyilvános támadások érték volna, mint a tiszaeszlári perben. Ennek az alapjait az izgatott közhangulat, a mély társadalmi megosztottságot kiváltó gyanú és vád, valamint a szabad sajtó képezte. A vádlottak ügye mellett álló hírlapok és a védők is vehemensen vetették magukat a vizsgálóbíró vélt vagy valós hibáira. Kritikáikhoz enyhébb hangnemben a végtárgyaláson a közvádló is csatlakozott.

A támadások a vizsgálóbíró ellen 1882 nyarán kezdődtek, miután felállt a védelem. Addig legfeljebb egy-két elszigetelt kritika jelent meg, nem is annyira a vizsgálóbíróval szemben, mint inkább a vizsgálat eredménytelensége miatt. A vizsgálóbíró iránt szimpátiával nem gyanúsítható, kormányközeli *Ellenőr* 1882. június végén azt írta, hogy az ügy „kiváló férfiak kezében van", és az addigi eredménytelenség csak a késői feljelentésnek, valamint a bűnügyi rendőrség hiányának tudható be. A lap tudósítója szerint mindenki dicséri a vizsgálóbírót és a vizsgálat vezetését, a „szakértő körök" a legjobb véleménnyel vannak róla.

[285] *Pesti Napló*, 1883/211. (augusztus 2.) 1.

A közvélemény is megbízik benne, ezért nincsenek zavargások Nyíregyháza és Tiszaeszlár környékén.[286]

A vizsgálóbíró elleni támadásokban élen járt Eötvös, aki a vizsgálat során elkövetett „tenger mulasztásról", „sok törvénytelenségről" vagy „sokszorosan elhibázott vizsgálóbírói működésről" szólt a védőbeszédében. Többször útszéli hangot ütött meg. A tiszadadai holttesttel kapcsolatos eljárást felügyelő Székely budapesti főügyészhelyettesről (az ország rangban harmadik-negyedik ügyészéről) például kijelentette, hogy csak „bitorolja a helyét" a királyi főügyészségen, mert úgymond eltűrte az eljárásban elkövetett hibákat (T:382). Mit kapott ezek után Bary, aki csak egy vidéki törvényszék aljegyzője volt? Ő egyszerűen „ügyefogyott", aki „képtelen volt feladatát teljesíteni", aki „sok helytelen és törvénytelen tettet" készakarva követett el, és akit a vizsgálati eljárásban „irtóztató hibák" terhelnek. Ez a vehemencia húsz évvel később a könyvében is megmutatkozott: „a vizsgálóbírónak minden munkája s munkájának minden jelentős része elfogultság, tévedés, erőszak s tökéletes hamisság" (II/142). Szerinte az eljárás kezdetén eljáró alügyész (Egresi Nagy) „kurta észjárású" volt (II/72).

A *Budapesti Hirlap* fel is hozta, hogy Eötvös állandóan gyanúsítgat a beadványaiban: „ők a legveszedelmesebb módját választották a védelemnek: gyanúsítani mindent és mindenkit, a ki érdeköknek utjában áll".[287] A *Nemere* című lap hasonlóan úgy vélte, hogy Eötvös nemtelen fegyvere a gyanúsítgatás.[288]

A perrel foglalkozó írások jelentős részében Eötvös vádaskodásainak lecsapódása az a visszatérő vélekedés, hogy a tapasztalatlan vizsgálóbíró sok hibát és törvénytelenségeket követett el a nyomozás során. Így juthatott el egyáltalán az ügy a vádemelésig. A mértékadó irányzat arra épít, ha szakszerűen végezték volna a nyomozást és a vizsgálatot, akkor nem futott volna tévútra az ügy, és kiderülhetett volna az igazság (ez számukra dogmaként a lány öngyilkossága).

A per egyes jogi kérdéseit a modern szerzők közül egyedüliként, bár röviden elemző Stipta István jogtörténész is gyakran utal a vizsgálóbíró hibáira, de rámutat a jogi háttér hiányosságaira is. Úgy véli, hogy részben a büntetőeljárás akkori hiányos és ellentmondásos szabályozása, valamint a szükséges eljárási garanciák hiánya vezetett az ügy félrecsúszásához, és a vizsgálóbíró által elkövetett hibákhoz.[289] A gondolat nem új, ez már a korabeli véleményekben is megjelent. Győrffy Pető országgyűlési képviselő is erre utalt egyik felszólalásában: a büntető perrendtartás hiánya megbosszulta magát a tiszaeszlári perben.[290] Csemegi Károly hangsúlyozta, hogy ekkor a büntetőeljárást „régen letünt századok viszonyaiból keletkezett [...] szervezet" szolgálta (Csemegi 1882b, 4). A per lezárása után, annak tanulságaként, a *Nemzet* című lap egy általános eljárási törvénycsomagot javasolt, melyben megfelelően elhatárolják a közigazgatás és a

[286] *Ellenőr*, 1882/312. (június 23.) 2. és 1882/314. (június 24.) 2.

[287] *Budapesti Hirlap*, 1882/340. (december 10.) 1.

[288] *Nemere*, 1883/60. (július 26.) 239.

[289] Stipta elsősorban az alaptalan gyanúsítás és letartóztatás elleni eljárási garanciák hiányára gondol (Stipta 2012, 23).

[290] *Képviselőházi Napló*, 1881. XIV. kötet 211. (1884. 01. 25.)

bíróságok hatásköreit (például az előnyomozásnál), a bíróságok és az ügyészség hatásköreit, valamint helyreteszik a bíróságok nyomozati, vádemelési hatáskörének, illetve ítélkezési hatáskörének viszonyát. A lap fellépett az ellen, hogy a bíróságnak legyen vádemelési és ítélkezési hatásköre ugyanazon ügyben.[291]

A büntetőeljárás akkori szabályozása valóban bizonytalan volt. Nem csak abban állt a probléma, hogy a büntetőeljárások folytatására rendeleti úton előírt ideiglenes bűnvádi eljárási szabályzat (IBESz; Sárga könyv) sok kérdésben nem adott iránymutatást. A királyi ügyészségekről megszületett egy törvény-(cikk) 1871-ben (1871:XXXIII. t. cz.), mely szabályozta e hatóságok munkáját a büntetőeljárásban. Az IBESz és az ügyészségi törvény azonban nem mindenben illeszkedett. Így állandó volt a jogértelmezési vita egyes hatáskörök, eljárási szabályok tekintetében, ami konfliktusokat keltett a bíróságok és az ügyészségek között.[292] Ráadásul az IBESz 1. §-a a nem szabályozott kérdéseknél visszautalt az addigi eljárási gyakorlatra, szokásokra, melyeket a bíróságoknak ilyen esetekben továbbra is követniük kellett. A bíróságokon viszont az addigi eljárási szokások jelentősen eltértek egymástól egyes kérdésekben; sokszínű, de sokszor ellentétes gyakorlat volt jellemző (Csapó 2007, 160). A bizonytalan szabályozás miatt a büntetőbíróságok néha a polgári eljárás szabályait alkalmazták, például a tanúbizonyítás feltételeinek meghatározásánál (Székács 1887, 74, 76). A polgári perekre ekkor már volt törvényi szabályozás (az 1868:LIV. t. cz. a polgári törvénykezési rendtartásról).

Ettől függetlenül, nem igazán az a fontos, hogy az eljárási szabályok hiányosságai milyen hibák elkövetésére adtak lehetőséget, hanem az, hogy a vizsgálóbíró valóban követett-e el szabálytalanságokat, hibákat – különösen „irtóztató hibákat" – az eljárásban. Előbb azonban a törvényszék (a törvényszéki elnök) tevékenységével kapcsolatban, már a per idején is felhozott kifogásokat érdemes megnézni.

Kifogások a törvényszék tevékenységével szemben

A törvényszék egyes eljárási lépéseivel összefüggésben három kifogás merült fel határozott formában: (i) egy tapasztalatlan aljegyző kinevezése vizsgálóbírónak egy fontos ügyben;[293] (ii) a vizsgálat során kivett egyes tanúvallomások megerősítésének (hitelesítésének) gyakorlata a törvényszék tanácsa előtt; (iii) a tiszadadai holttestről adott kiegészítő szakvéleményben, a holttest és Solymosi Eszter azonosságára vonatkozó szakértői következtetés törlése. Az utóbbi két kifogás szerepelt Szeyffert Ede vádbeszédében is, majd erősebb hangszerelés-

[291] *Nemzet*, 1883/213/R. (augusztus 4.) 2.

[292] A közigazgatás együttműködését és betagolását a büntetőeljárás előnyomozati szakába a belügyminiszter 13587. sz. (1872. június 11.) rendelete kívánta biztosítani, *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1872, 596.

[293] Ezt a vádat már megfogalmazta az *Egyenlőség* című lap is, *Egyenlőség*, 2. (1882. november 12.) 1.

ben a védők védőbeszédeiben. A perről szóló írások közül számos említi ezek valamelyikét. A harmadik kifogás (a szakértői következtetés törlése) a hátterét tekintve bővebb kifejtésre szorul, így azzal nem itt, hanem a tiszadadai holttest azonosításának kérdéseinél foglalkozom (4. fejezet).

Ami az első kifogást illeti, hamar célkeresztbe került az a tény, hogy tapasztalatlan aljegyző létére, Bary vizsgálóbírói feladatokat kapott. Az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871:XXXI. t. cz. 6. §-a, valamint az IBESz 25. §-a alapján vizsgálóbírónak elsősorban a törvényszék bíráját kellett kijelölni. „Csekélyebb fontosságú" ügyekben *a törvényszék jegyzője* is betölthette ezt a tisztséget.[294] A kifogás tehát elhárítható azzal, hogy Bary kinevezése idején az ügy még jelentéktelennek látszott. Stipta azonban formai alapon így is szabálytalannak tekinti Bary kinevezését, mert ő nem jegyző, hanem csak aljegyző volt.[295] Én magam nem látok itt szabálytalanságot. Az aljegyző a jegyző helyettese volt, és elláthatott bármilyen jegyzői feladatot a bíróságon. Mivel 1882 májusában a nyíregyházi törvényszéken a jegyző tartós betegséggel küszködött, nem nevezhették ki vizsgálóbírónak az ügyben, így helyette jelölték ki az aljegyzőt. Kifejezetten ezt semmilyen jogszabály nem zárta ki, a fenti törvénycikk 6. §-a sem.[296] Szeyffert közvádló sem látott ebben szabálytalanságot a vádbeszédében (T:4). Fenntartás legfeljebb a vizsgálóbíró tapasztalatlansága miatt mutatkozhat, ez viszont még nem szabályellenes.

Mindez felveti azt a további kérdést, hogy amikor az ügy jelentősége hirtelen megnőtt, és erre nem sokat kellett várni, miért nem cserélte le a törvényszék elnöke az aljegyzőt egy tapasztalt bíróra. Ilyen kötelezettsége nem volt, de lehetősége és hatásköre igen. Így a felvetés kétségtelenül érdekes, hogy Kornis Ferenc miért tartott ki Bary mellett végig az ügy során. 1882 őszén már képviselői interpelláció (Mezei Ernő) is foglalkozott ezzel az Országgyűlésben.[297]

Kornis álláspontjára Pauler Tivadar igazságügy-miniszter azon válaszából következtethetünk, amelyet a törvényszéki elnök jelentésére alapozva, Mezei interpellációjára adott. *Hat ok mutatkozott*, melyek miatt a törvényszéki elnök hagyta Baryt tovább dolgozni.[298] (i) Ő ismerte jól az ügy részleteit, és a vizsgá-

[294] A gyakorlatban a törvényszékek főleg jegyzőket jelöltek ki vizsgálóbírónak a legfontosabb ügyekben is. A Kúria ez ellen elkezdett fellépni, és emiatt később meg is semmisített ítéletet, *Nemzet*, 1883/213/R. (augusztus 4.) 2. Végül a bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló 1891:XVII. t. cz. 33. §-a elrendelte, hogy a királyi tövényszékeken a vizsgálóbírót és állandó helyettesét a törvényszéki bírák közül két évre az igazságügy-miniszter nevezi ki, lásd még Antal T. 2006, 163.

[295] A jegyző és aljegyző tisztségének különbségeire alapozott, jogellenességet állító érv megjelent a védelem 1882. augusztus 19-i törvényszéki beadványában, melyet idéz a *Függetlenség*, 1882/230. (augusztus 20.) 2. Később már a védelem sem állította, hogy törvényszegés lett volna Bary kinevezése vizsgálóbírónak.

[296] Nagyjából ezt az ellenérvet használja a *Függetlenség* cikkírója is, 1882/232. (augusztus 22.) 2.

[297] Mezei Ernő képviselő egyben a proszemita *Egyenlőség* című lap főmunkatársa volt, *Egyenlőség*, 3. (1882. november 19.) 10.

[298] *Képviselőházi Napló*, 1881. VII. kötet 293–294. (1882. 11. 27.).

lat megsínylette volna, ha az ügyet és a vizsgálat állását nem ismerő bíró lesz vizsgálóbíró. (ii) Ha leváltja, kiteszi magát annak a gyanúnak, hogy a vizsgálatot befolyásolni kívánja. (iii) Bary korábban több vizsgálatot vezetett a kisvárdai járásbíróságon, ahol megbízhatóan, pontosan és jól dolgozott, és az elnök személyesen is alkalmasnak tartotta a vizsgálat lefolytatására mind az ügy elején, mind később. (iv) A törvényszéken a bírák egy része egyáltalán nem foglalkozott büntetőügyekben vizsgálattal, így nem biztos, hogy hatékonyabban tudták volna a vizsgálatot folytatni Bary helyén. (v) Biztosítani kellett a későbbi tárgyalásra a tanácsba három bírót és egy pótbírót, ők nem jöhettek szóba vizsgálóbíróként.[299] (vi) A vizsgálóbíró leváltását senki nem indítványozta, a védők sem.[300] A miniszter teljesen elfogadhatónak vélte ezeket az indokokat, és nem szólt bele a törvényszéki elnök döntéseibe a vizsgálóbíró működésével kapcsolatban. A törvényszéki elnök elleni kritika tehát e tekintetben aligha alapos.

A másodikként említett kifogásnál utalni kell arra, hogy az ügyben a törvényszék a kulcsfontosságú tanúvallomásokat hitelesítette. A vizsgálóbíró a tanút a törvényszék háromtagú tanácsa elé állította, és ezen a nem nyilvános ülésen, a tanú a vizsgálóbíró előtt tett, és a hitelesítésnél felolvasott vallomását megerősítette, azt igaznak ismerte el. Így hitelesítették Scharf Móric, Herskó Dávid, Matej Ignác és Smilovics Jankel vallomását. A hitelesítés során a tanú büntetlenül visszavonhatta a vizsgálóbíró előtt tett vallomását (Bónis–Degré–Varga 1996, 243), és később visszavonhatta az így megerősített (hitelesített) vallomást is.[301] Ennek ellenére, ez a gyakorlat a védelem számára kellemetlennek bizonyult. Így nehezebben kérdőjelezhették meg a vádat támogató tanúvallomást, mondjuk kényszervallatásra hivatkozva.

A hitelesítés *(authenticatio)* a középkori eljárásjogból származott, amikor az eljárás még írásban folyt, és a bíróságok általában az ügyben keletkezett okiratok alapján döntöttek. Ilyen okiratok voltak a tanúvallomásokat tartalmazó jegyzőkönyvek. Az eljárás előzetes szakaszaiban, a későbbi bírósági döntés alapját képező jegyzőkönyvek tartalmának hitelesítésénél meg lehetett győződni arról, hogy az a tanú vallomását megfelelően tartalmazta-e. A jegyzőkönyvek hitelesítése kétség esetén fontos lehetett, hiszen a tanúk a bíróság előtt a perben személyesen már nem jelentek meg (pl. Csapó 2007, 157; Katona 1977, 77–78). A tiszaeszlári per idején azonban a bűnvádi eljárásokban a törvényszéki tárgyalás már *szóbeli, közvetlen és nyilvános* volt, a tárgyaláson a tanúkat meghallgatták.[302] A vizsgálat során felvett, tanúvallomásokat tartalmazó jegyzőkönyvek a

[299] Az IBESz 15. § (4) bekezdése alapján a vizsgálóbíró nem járhatott el ítélőbíróként az általa vizsgált ügyben.

[300] A hivatkozott 1882. augusztus 19-i beadványban Eötvös kifejezetten leírta, hogy nem kérik a vizsgálóbíró elmozdítását.

[301] Érthetetlen ezért Stipta azon megállapítása, hogy a hitelesítés gyakorlata kétségbe vonta a tanúk, vádlottak jogát, hogy vallomásaikat visszavonják (Stipta 2012, 27). A hitelesített vallomást is visszavonhatták, és így az súlytalanná vált (pl. Herskó vallomása).

[302] Lásd erre Székács 1887, 61.; Antal T. 2016, 614.

vád alapját képezték, de csak kivételesen szolgálhattak alapul a bűnösség megállapításához (pl. ha a tanú időközben meghalt).

Kérdés, hogy a tanúvallomások hitelesítése belefért-e a modernebb elveket tükröző rendszerbe. Szeyffert és Eötvös is támadta ezt a gyakorlatot. Eötvös szerint a tanúvallomások hitelesítése „törvényellenes" volt (II/11), míg Szeyffert a vádbeszédében „a bűnvádi eljárási szabályokkal meg nem egyező cselekményként" minősítette (T:3). Egyikőjük sem mutat rá, hogy mely szabályokba ütközött az eljárás, így nehéz értékelni a megállapításaikat. Az IBESz valóban nem ismerte a tanúvallomások előzetes hitelesítését, de nem is zárta ki. Sőt annak 1. §-a szerint, „a mennyiben a jelen törvény eltérőleg nem intézkedik, továbbra is a fennálló gyakorlat követendő". Itt már a törvényszék mérlegelhetett, hogy mit tekint saját gyakorlatának. A hitelesítés 1872-ig általánosan alkalmazott eljárási lépés volt a bűnvádi eljárásokban (Bónis–Degré–Varga 1996, 243), tehát a gyakorlat tovább élhetett a nyíregyházi törvényszéken is.[303] A királyi tábla és a Kúria a másod- és a harmadfokú ítéletben nem kifogásolta az eljárásban a tanúvallomások hitelesítését. Igen kétséges tehát, hogy a törvényszék eljárása e tekintetben jogellenes lett volna.

A hitelesítésnél felvetődött *a nyilvánosság kérdése*. Azon a védők és a gyanúsítottak nem vehettek részt, csak a törvényszék tanácsa, a királyi ügyész, a tanú és a vizsgálóbíró. Eötvös középkori, „titkos" eljárásról írt a könyvében (II/21); Stipta szerint pedig sérült az ekkor már érvényesülő nyilvánosság elve (Stipta 2012, 26), és emiatt törvénytelen volt az ilyen eljárás.

Ezek a megállapítások a helyzet félreértésén alapulnak. A tanúvallomások hitelesítése az előnyomozás vagy a vizsgálat részeként történt. Az eljárás e szakaszaiban nem, vagy igen korlátozottan érvényesült a nyilvánosság elve (ez ma is így van). A vizsgálóbíró előtt tett tanúvallomásoknál nem lehettek jelen a védők és a gyanúsítottak. A védők az erről készült jegyzőkönyveket is csak a vizsgálat lezárása után ismerhették meg. Természetes, hogy a hitelesítésen is csak azok vehettek részt, akik jelen lehettek a vizsgálat során kivett tanúvallomásoknál (ez a királyi ügyész). Téves tehát Eötvös és Stipta nyilvánosságot követelő álláspontja. A törvényszék itt nem a vádlottak bűnösségéről döntött, hanem vizsgálatot végző szervként járt el, és a hitelesítéssel egyben ellenőrzést gyakorolt a törvényszék nevében eljáró vizsgálóbíró által begyűjtött bizonyíték felett. A hitelesítéssel a védelem jogai nem sérültek. A szóbeli és nyilvános tárgyaláson a tanúkat kikérdezhették, állításaikat megkérdőjelezhették. A hitelesítésnek különösebb joghatása nem is volt, a törvényszék még csak határozatot sem hozott ezen eljárási cselekményről. A hitelesítés azt tisztázta, hogy a gyanút megalapozó tanúvallomások mennyire megbízhatóak, a gyanú alapjai mennyire erősek, és milyen irányban érdemes a vizsgálatot folytatni. Ez a vizsgálóbírót is védte, és valószínűleg ez volt Eötvös legnagyobb baja. Az így hitelesített tanúvallomásokat nehezebben lehetett kétségbe vonni.

[303] Katona Géza külön kiemeli, hogy az IBESz számos kérdésben fenntartotta az addigi szokásjog érvényességét (Katona 1977, 88, 94).

Kifogások a vizsgálóbíró tevékenységével szemben: koholt vád összerakása?

A vizsgálóbírót 1882 nyarától kezdve egyre gyakrabban támadták. Az üggyel foglalkozó írásokban a támadások a mai napig sem szűntek meg. Sokféle kifogás fogalmazódott meg a tevékenységével szemben, melyek sokrétűek, nehéz egyben átlátni őket, de talán három csoportba besorolhatók. (i) A vizsgálóbíró tudatosan egy hamis ügyet épített fel az ártatlan vádlottak ellen az antiszemitizmus szolgálatában *(koholt vád összerakása)*. (ii) A tapasztalatlan vizsgálóbíró súlyos *szakmai hibái* vezettek a vádemeléshez. (iii) Az eljárás során a vizsgálóbíró számos *eljárási szabálysértést* vétett. (A kényszervallatás vádja mindhárom alá beilleszthető, de azzal külön foglalkoztam.)

Azt, hogy a vizsgálóbíró tudatosan hamis vádat épített fel, nem sikerült bizonyítani vagy valószínűsíteni. Sem az eljárásban, sem később. Ennek ellenére Eötvös könyve néhány helyen világosan utalt erre, és a mértékadó irányzathoz tartozó több írás ezt kézenfekvőnek tekinti.[304] Álláspontjukat azonban vagy nem támasztják alá, vagy kétes „gyanújelek" alapján, feltételezésekre hagyatkoznak. Pedig ez súlyos vád, és bizonyítani illene. Nem lehet eleve feltételezni egy eljárás jogszerűtlenségét. Éppen fordítva: „[...] a törvényes bíróról nem lehet mást föltenni, mint azt, hogy törvényes formák szerint fog eljárni" (Kerkapoly 1869, 163). Ezt a kiindulópontot lehet cáfolni, de csak a jogsértések megfelelő bizonyítása útján. Ennek híján csak az üres és súlytalan vádaskodás marad.

A mértékadó irányzat megközelítése mögött olyan gondolatmenet lehet, hogy a gyanú, és később a vád nyilvánvalóan képtelen és alaptalan volt. Ezt látnia kellett a vizsgálatot vezető Barynak, mégis tudva, célzatosan gyűjthette az adatokat e vád alátámasztására. Eötvös azonban igen kétértelmű ebben a kérdésben. Valószínűleg nem tudta eldönteni, hogy Barynak a ravasz antiszemita összeesküvő vagy a tapasztalatlan és megvezethető pályakezdő szerepét kell eljátszania. Így a kettőt felváltva használta. A tárgyaláson, a perbeszédekben, nyilván nem fogalmazódhatott meg nyíltan egy bírósági tisztségviselővel szemben a koholt vád összerakásának gyanúja. De *A nagy per* Baryt már az antiszemita „titkos tanács" tagjának tekintette, mely a vádlottak elveszejtésére törekedett (I/307).[305] Más helyen azonban Eötvös kifejezetten jóhiszeműnek írta le a vizsgálóbírót, akinek a tapasztalatlanságából folyó hibái vezettek a képtelen vádhoz (II/142). Eötvös követőinek kevesebb kétségük van: szerintük Bary tudatosan koholt vádat rakott össze (Kende 1995, 112; Karsai 2004, 8).

Sehol nem láttam bizonyító adatot arra, hogy a vizsgálóbíró tudatosan hamis vádat állított volna össze. Ez megmaradt a különböző írásokban a feltéte-

[304] A koholt vád elsőként talán a *Debreczeni Ellenőr* tudósítójának (Weinstein Miksa) írásában merült fel 1882. május legvégén, mely szerint néhány antiszemita összeesküvő „inscenírozta" az ügyet, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/105. (május 30.) 1. Itt a tudósító Ónodyra és Adamovics plébánosra utalhatott, és nem a vizsgálóbíróra.

[305] Van olyan hely a könyvben, ahol Bary mégsem tagja a titkos tanácsnak (I/317). Ha Eötvös összeesküvés-elméleteket szövögetett, jobban oda kellett volna figyelnie a részletekre.

lezések szintjén. Aki tényként elfogadja a tanúk bántalmazását az eljárásban, annak is külön bizonyítani kellene, hogy a bántalmazás egy koholt vád megalapozását szolgálta. Vagyis azt, hogy célzatosan hamis vallomást vártak volna el a bántalmazott tanúktól. Az utóbbira semmi adat nincs, még ha a bántalmazás – a korábban összefoglalt következtetések alapján – egy-két esetben valószínűsíthető.

Kifogások a vizsgálóbíró tevékenységével szemben: szakmai hibák

A szakmai hibákra vonatkozó kifogások értékelésénél egy komoly nehézség mutatkozik. A különböző írásokban legtöbbször nem fogalmazódnak meg elég konkrétan, milyen hibákról lenne szó. (Itt most nem utalok az eljárási szabálysértésekre, melyekkel a következő pontban foglalkozom.)[306] Talán a legtipikusabb szakmai kifogás, hogy Baryt prekoncepciók vezérelték, gyilkosságot akart bizonyítani, ahhoz gyűjtötte a bizonyítékokat, és nem nyomozott más lehetséges végkifejlet után.[307] Eötvös maga többször utalt arra, hogy azért nem derült ki az igazság, mert Bary elfogultan, egyetlen elképzelés mentén vezette a vizsgálatot. Így elvesztek, vagy nem kerültek a napvilágra azok a bizonyítékok, melyek rávilágíthattak volna a történtekre. Egyik beadványában fel is hozta a vizsgálóbírónak a „szertartásos gyilkosság bebizonyítására irányuló lázas törekvését".[308] Ezt a gondolatot aztán más is átvette. Kovács Lajos is úgy véli, hogy Bary a nyomozás során mindent a gyilkosságnak rendelt alá (Kovács 2013a, 25). Ez az Eötvös könyvére visszavezethető kijelentés szinte dogmává vált a mai mértékadó irányzatnál.

Eötvösnek ez a vádja azonban nem igazán bizonyítható. Természetesen egy bűnügyi vizsgálatnak mindig van valamilyen „iránya", melyet a tudott tények, a rendelkezésre álló bizonyítékok meghatároznak. *Arra lehet építkezni, ami van.* Ha a vizsgálatot vezető jó szakember, akkor nyitott marad minden reális alternatíva iránt, de ahhoz kellenek reális alternatívák. Eötvös utólag sem tudott ilyet felhozni, és rámutatni, hogy milyen más irányban kellett volna Barynak a vizsgálatot folytatni. A védőbeszédében Székely Miksa említ egyetlen olyan konkrét alternatívát, amit Bary nem követett le. Egy bizonyos Boros Borbála a vizsgálat során nyilatkozta, hogy a szentmihályi piacon egy tiszalöki részeges asszony beszélt Solymosi Eszter szökéséről. Azért szökött meg, mert anyja előtt

[306] A védelemnek az eljárással kapcsolatos kifogásait – az alátámasztó érvekkel egyetemben – legrészletesebben Eötvösnek egy belső használatra összeállított terjedelmes tényállásvázlata foglalta össze, mely fennmaradt, lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 190–212. Az itt szereplő kifogások legnagyobb része megjelenik Eötvösnek a tiszadadai holttest exhumálására irányuló beadványában, ahol átfogóan kritizálja az egész eljárást; a beadvány szövegére lásd *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1–4.

[307] Ez a vád határozottan megjelent Weinstein Miksa tollából már 1882. július elején, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/133. (július 10.) 3.

[308] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 3.; (II/B/4. pont).

szégyenét el akarta rejteni, azaz várandós volt (T:369). Bary vizsgálóbíróként végzést hozott, hogy e vallomás nem képezheti az alapját további nyomozásnak.[309] Nem tudom, a védelem komolyan gondolta-e, hogy valóban ki kell-e terjednie a vizsgálatnak arra, amit a harmadik faluban a piacon pletykálnak, miközben megerősítő adatok nincsenek. Ezt talán nem nevezhetjük reális alternatívának.

Eötvös a védőbeszédében értekezett a vizsgálóbíró ügyefogyottságáról, aki képtelen volt feladatát ellátni (T:379). Ilyenkor azt várnánk attól, aki a kifogást teszi, hogy konkrétan rámutat, mit kellett volna még Barynak tennie. Kit kellett volna még kihallgatni, mit kellett volna átkutattatnia, hol kellett volna még az eltűnt lányt keresnie. Melyek azok a bizonyítékok, melyek nem kerültek elő Bary hibái miatt? Könnyű általánosságban súlyos szakmai hibákról beszélni, a részletekről pedig hallgatni. A védelemnek nyilván fájt, hogy nem kerültek elő komoly bizonyítékok Solymosi Eszter öngyilkosságára, amely a védelem hátterelmélete volt. Ezt azzal intézték el, hogy lehettek volna ilyen bizonyítékok, csak a vizsgálóbíró elfogult, egyirányú vizsgálata miatt elvesztek, illetve nem kerültek napvilágra. Arra azonban Eötvös folyton elfelejt rámutatni, hogy konkrétan milyen elveszett bizonyítékokra gondol.

Van egy másik, kézenfekvő lehetőség: egyáltalán nem voltak ilyen, öngyilkosságra utaló bizonyítékok, csak ezt a védelem nem ismerhette be. Az ügyész – ha a bizonyítási anyagban súlyos hiányokat észlelt – vádemelés kezdeményezése helyett *indítványozhatta volna a hiányok pótlását* (Székács 1887, 51). Szeyffert ilyet nem tett, 1883 áprilisában a vádemelést indítványozta, tehát aligha látott fel nem tárt bizonyítékokat.[310]

Eötvösnek nyilván semmi nem volt jó, ami nem felelt meg a védelem elképzeléseinek. A vizsgálóbíró például már a nyomozás elején elrendelte a Tisza medrének átkutatását Tiszaeszlár alatt. Ez aligha szolgálhatott csak egy konkrét elképzelést. A lány holttestének megtalálása akár az öngyilkosságot is alátámaszthatta volna, de nem találtak holttestet. Emiatt Eötvös a vizsgálóbírót mégis tapasztalatlansággal vádolta. Lényegében nevetségessé tette a Tisza-meder átkotrására vonatkozó intézkedést, mert úgymond ki tudja, merre úszhat már egy holttest az eltűnést követő ötven nap után (I/99).[311] Elképzelhető, milyen egetverő mulasztást emlegetett volna az ügyvéd abban az esetben, ha Bary nem kotortatja át a Tisza medrét.

[309] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 93.

[310] Az általános vádaskodás hibájába Kövér is beleesik. Szerinte Bary nem törekedett mentőtanúkat előállítani Eszter eltűnésével kapcsolatban (Kövér 2011, 353). Ezek azok a megállapítások, amivel nem lehet, de nem is érdemes bármit kezdeni. Mentőtanúk nem egyszerűen a fán nőnek, melyeket elfelejtettek leszakítani.

[311] Eötvösnek ez az álláspontja a tiszadadai holttest tekintetében hirtelen megváltozott. Az csak akkor lehetett Eszteré, ha a test 78 nap alatt mindössze 19-20 kilométert sodródott a vízben (az Eszlár és Tiszadada közötti folyószakasz hossza). Ez Eötvösnek teljesen elfogadható volt.

Bary ugyancsak ugrott, amikor a nyíregyházi rabbi, Friedmann Károly bejelentette nála, hogy Tarcalon láttak egy eszlári szolgálólányt, aki aztán továbbállt Tolcsvára. Végül kiderült, a hírnek a fele sem volt igaz. Bary beszámolt még több esetről, amikor alaptalan bejelentések kivizsgálása csak a drága idejét emésztette, minden eredmény nélkül (pl. a tiszadobi fejetlen hulla meséje,[312] vagy a varjú-laposi csárdában történtek).

A vizsgálat rendelkezésre álló anyagait átnézve, én magam nem láttam olyan érdemleges nyomot, melyet a vizsgálóbíró nem követett volna le a vizsgálat befejezéséig. Nem volt könnyű eleget tenni a sok bejelentésnek, és azok közül kiszűrni, ami komolytalan. Ha csak egyetlen bejelentést nem vesznek komolyan, ami ténylegesen nyomra vezetett volna, akkor minden vád és indulat a vizsgálóbíró fejére hullik. 1882. június 3-ig, mintegy kéthetes időtartam alatt csak Tiszaeszláron kilenc különböző helyen végeztek faluszerte ásásokat a holttestet keresve, nagyobb részben névtelen vagy névvel ellátott bejelentések nyomán.[313] Nem találtak semmit.

Utólag persze nevetségessé lehetett tenni az eredménytelennek bizonyuló erőfeszítéseket. Eötvös meg is tette a könyvében. Sőt az 1882. november 11-i beadványban azt hozta fel, hogy *a téves nyomozási irányok* a gyanúsítottak fogva tartási idejét növelték. Panaszkodott arra is, hogy a vizsgálóbíró minden kósza hírt megvizsgáltat.[314] Ezzel párhuzamosan, pedig állandósult az ellentmondásos kritika a védelem részéről, hogy a vizsgálóbíró nem követte a nyomokat, ami a megoldás irányába vezetett volna. Szeyffert vádbeszédében éppen a vizsgálóbíró agilitását hangsúlyozza, bár ironikus és neheztelő felhanggal (T:3):

„[...] lázas tevékenységgel folytatta a vizsgálóbíró az előnyomozást. Látjuk őt jönni-menni; kutat a t.-eszlári zsinagógában s a házakban; megbolygatja a halottak sírjait; vérnyomokat, hullát keres a közelben s a távolabb vidékeken; nyomoz a föld felett s a föld alatt, vízben és szárazon: ámde sehol nyoma az élő vagy halott Solymosy Eszternek, sem eltűnésekor viselt ruhája legkisebb foszlányának."

Amikor Eötvös és a védelem a vizsgálóbíró szakmai hibáira utal, tulajdonképpen azt kifogásolja, hogy a vizsgálat nem produkált olyan bizonyítékot, mely a vádlottak ártatlanságát bizonyította volna. Bármilyen gyenge vagy kétséges (sokak szerint képtelen) volt a bíróság elé vitt vád, mégis elképzelhető, hogy a vizsgálóbíró értékelése szerint egyszerűen ez volt a legjobban alátá-

[312] Ez egy rémhír volt, mely szerint korábban Tiszadobon (Tiszadada mellett) a halászok valahol elástak egy fiatal, fejetlen lányt, akinek a nyakát összevágták. A hír a vizsgálóbíró vizsgálata nyomán teljesen hamisnak bizonyult. Részletesen lásd pl. *Debreczeni Ellenőr*, 1882/117. (június 1.) 1. vagy *Budapesti Hirlap*, 1882/150. (június 2.) 4. Huber az esetet megoldatlan rejtélynek tekinti (Huber 1998, 357), de nem világos, hogy miért.

[313] *Pesti Hirlap*, 1882/152. (június 4.) II. Melléklet 1.; *Függetlenség*, 1882/154. (június 5.) 1. Sok levelet így is figyelmen kívül hagytak. Például özv. Albert Jánosné Zemplén megyéből (aki talán sosem járt Eszláron) pontos útmutatást adott, hogy a vizsgálóbírónak a zsidótemplom mely részén kellene ásatnia; OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/II. (Bary) 96.

[314] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1.

maszthatő magyarázata az ismert tényeknek. Mi állt Bary rendelkezésére, amikor először utazott Tiszaeszlárra a vizsgálat elején? Egy fiatal lány eltűnése, egy ötéves gyermek (Scharf Samu) furcsa beszéde, az anya rettenetes gyanúja. Bary igyekezett feltárni a lány eltűnésének általános körülményeit: hova és miért ment; ki, mikor és hol látta utoljára. Másfelől, viszont aligha tehetett mást, minthogy a gyanú irányába kezdett vizsgálódni. Azokat az adatokat ellenőrizte, melyek bűncselekmény elkövetésének gyanújára okot adtak, és a feljelentés alapját képezték. Tehát elő kellett venni Samu történetének szereplőit. Ha ezt nem teszi, akkor követ el komoly szakmai hibát.

Nincs okunk azt hinni, hogy Bary ne lett volna nyitott egyéb alternatívák iránt. Az ügyészi indítvány, mely a büntetőeljárás megindítását kezdeményezte, felsorolja több lehetséges okát az eltűnésnek, melyekre tekintettel a vizsgálat szükséges. Az indítvány szerint *„tanúk vallomásával azon jogszerű gyanúok állapíttatik meg, hogy a kérdéses helyben és időben Solymosi Eszter akár esetleges erőszakos nemi közösülés, akár ellopás és idegen kézre játszás, akár megölés céljából idegen befolyás és erőszak által veszett el, vagy tűnt el"* (idézi Bary 1933, 30). Figyelemre méltó, hogy már az ügyészi indítványban sem szerepelt az öngyilkosság lehetősége, melyet később a védellenes, proszemita sajtó, illetve a védelem erőltetett. Az indítványt megalapozó tanúvallomások ezt gyakorlatilag kizárták.

A vizsgálóbíró ellen szaporodó támadások visszamenőlegesen is megpróbálták átértékelni az addigi eljárást. De ne felejtsük el, hogy az eljárás kezdeti hónapjaiban a vizsgálóbíró tevékenységéről a lapok általánosan jó véleménnyel voltak. Székely Ferenc főügyészhelyettes különösebb problémát nem látott az előnyomozás vitelében.[315] A kormányhoz közel álló, az eljárástól a távolságot megtartó, igen szűkszavúan tudósító *A Hon* című lap 1882. június végén azt írta, hogy „az eddigi eljárás ellen alapos kifogás nem emelhető". Külön kiemelte, hogy a vizsgálat „minden irányban igyekezett és igyekszik a bonyolult ügy nehézségeit legyőzni".[316] Addig a proszemita sajtó is Ónodyt és Adamovics Józsefet támadta. Bary és Egresi Nagy alügyész – egy-két esettől eltekintve – kimaradt a sajtótámadásokból. Ezt a képet sikerült aztán a védelemnek átfesteni. Egyrészt az állítólagos kínzásokra hivatkozva, másrészt arra, hogy a vizsgálóbíró törvénytelenségeket követett el, a gyilkossági szálat erőltette, és nem vette figyelembe a gyanúsítottakat mentő bizonyítékokat.

Nem kétséges, Bary eljárásában voltak olyan hiányosságok, melyek kiküszöbölésével talán több adathoz jutott volna a vizsgálat. Ezek elsősorban a tiszadadai holttest azonosításával összefüggő eljárásban mutatkoztak meg. Eötvös a védőbeszédében össze is szed néhányat, bár nem látni „tenger mulasztást és a sok törvénytelenséget", legfeljebb az ő értelmezésében.

[315] Emiatt aztán a mértékadó irányzat kis híján a főügyészhelyettest is besorolta az antiszemita összeesküvők közé, mert állítólag igencsak „Bary ízlése szerint" felügyelte az eljárást (Handler 1980, 216).

[316] *A Hon*, 1882/174/R. (június 26.) 1.

A következő hiányosságok kiküszöbölése talán könnyíthette volna a tisztánlátást az ügyben, bár ezek egyike sem látszik perdöntő jelentőségűnek.[317] (i) Hibának tekinthető például az, hogy nem készíttettek fényképeket a tiszadadai holttestről.[318] Az eljárásban később terméketlen vita folyt arról, hogy az azonosításhoz megfelelő állapotban volt-e a test. A törvényszék számára a kérdés a fényképek megtekintése alapján talán eldönthető lett volna.[319] Megjegyzendő, hogy a tiszadadai holttest exhumálásakor sem készültek képek (ekkor nem Bary járt el), és az ott részt vevő védők ilyen indítványának sincs nyoma. (ii) Mindig felmerült, hogy nem elég részletesek az eljárási cselekményekről készült jegyzőkönyvek, bár ezek nem mindegyikét Bary vette fel. (iii) A tiszaeszlári azonosítási eljárásban 1882. június 20-án a holttestet nem tekinthette meg olyan eszlári izraelita, aki ismerte az eltűnt lányt. Ehhez azonban hozzátartozik, hogy az eszlári izraeliták – vallomásaikat alapul véve – nem nagyon ismerték Esztert, főleg közelebbről nem. Az Eötvös által felhozott személyek közül egyedül a kis Rosenberg Rozi volt, aki bizonyosan jobban ismerte, másoknál ez igen kétséges.[320] (iv) A vizsgálóbíró nem köröztette azt a személyt, akié a holttest volt. Ez valóban nehezen érthető, és szakmai mulasztásnak is felfogható. A hullaúsztatás elméletének igen nagy hiányát jelentette, hogy nem tudták bemutatni, kié is a tiszadadai holttest. A körözés kiadásával valami esély lett volna megválaszolni a kérdést. Igaz, a bomlófélben lévő holttest aligha nyújtott annyi pozitív, megkülönböztető adatot, hogy egy körözés sikerrel kecsegtessen. Eötvösnek jól felismert érdeke volt, hogy a körözés hiányát kifogásolja. A körözés szövegébe ugyanis bele kellett volna venni a holttesten talált ruha leírását is. A ruha viszont Eszteré volt. Feltehetően ez tartotta vissza Baryt, hogy köröztesse azt a személyt, akié a holttest volt.[321]

Volt olyan kifogás Eötvös részéről, melyet nehéz lenne hibának tekinteni, bár ő annak tartja. Utólag kétségtelen, hogy a tiszadadai holttest arcán bizonyos igazításokat tettek a talált állapothoz képest, még az azonosítási eljárás előtt.

[317] E kifogások Eötvös 1882. november 11-i beadványában is előjöttek, mellyel a tiszadadai holttest kihantolását indítványozta; lásd *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1–4.

[318] Eötvös következtetése rögtön az volt, hogy a vizsgálóbíró minél gyorsabban át akarta adni a holttestet az enyészetnek, a vádat fenyegető bármilyen, fényképpel rögzíthető nyommal együtt (T:381).

[319] Ebben az időben a fényképezés már a modern büntetőeljárás részévé vált. Például a berlini bűnügyi rendőrség fényképtára 1882 végén 3152 arcképet tartalmazott, *Magyar Igazságügy*, XIX. (1883) 594. Ugyanakkor az orvosi látleletek képi rögzítése csak a század utolsó éveiben vált gyakorlattá (Katona 1977, 318).

[320] Így kétséges az Eötvös által említett Groszberg Leó vagy Rosenberg Herman esetében is (T:382). Az utóbbi valóban látta Esztert eltűnése napján Solymosi Zsófi társaságában, de bizonytalan, hogy ismerte-e. Handler szerint legalább egy tucat eszlári zsidó beszélőviszonyban volt Solymosi Eszterrel (Handler 1980, 72), de nem tudni, ezt honnan veszi.

[321] Bary átnézette az Eszlár környékén fekvő városok és falvak összes zsidó anyakönyvét, hátha anyakönyvezték az ismeretlen lány halálát. Eredményt nem ért el, mert a zsidó anyakönyvekben – ahol volt – „rendetlenséget talált"; *A Hon*, 1882/174/E. (június 26.) 1.

Kéri Horváth Géza mint a szakértők segédje, az összenyomott orrcimpákat kiegyenesítette, a szemhéjakat megigazította, az alsó állkapcsot a felsőhöz támasztotta (T:381). Ám Eötvös felállította magának azt a szabályt, hogy a hullát pontosan olyan állapotban kell felismerésre bocsátani, ahogy azt megtalálták (T:382). Ennek alapján élesen támadta a holttest arcának „megigazítását".[322] Ebben azonban téved. Olyan kiigazításokkal, mint ami felmerült, nem lehetett a holttest arcvonásait megváltoztatni. Éppen a felismerés megkönnyítéséről volt szó. Kéri Horváth írt később egy cikket a *Függetlenség*be a halottszemléről, és ott így írta le, hogy mit igazított a holttest arcán: „szemhéjait, szempilláit kuszált állapotjaikból rendbe hoztam, beesett orrczimpáját megigazgattam s leesett alsó állkapczáját a felsőhöz támasztottam."[323] Ezzel nem új arcvonásokat kölcsönöztek a holttestnek, hanem az eredeti arcvonásokat vagy kinézetet akarták egy-két tekintetben helyreállítani, például az orrcimpák kiegyenesítésével.[324]

Hasonló alapon, Eötvös többször kifogásolta, hogy a holttestet ruha nélkül mutatták be a tanúknak az azonosítási kísérlet során. Ez érdekes eljárási kérdés, melyet később tárgyalok a tiszadadai holttest azonosításáról szóló fejezetben. Ott az a következtetésem, hogy ez nem volt szabálysértő, sőt szakmai hibának sem tekinthető.

Fontos adalék mindehhez, hogy a védelem által felhozott szakmai hibák – amennyiben azok voltak – nem tulajdoníthatók kizárólag a vizsgálóbírónak. A tiszadadai holttest vizsgálatánál és azonosításánál végig részt vett a tapasztalt, Kozma főügyész által leküldött Székely főügyészhelyettes, valamint Egresi Nagy királyi alügyész. Akkor az ő felügyeletükkel, egyetértésükkel történt minden eljárási lépés. Így Eötvösnek egyben őket is támadnia kellett a kifogások során, amit meg is tett a védőbeszédében, nem is kíméletes modorban.

Bary elkövetett olyan hibákat, melyeket a védelem, vagy később Eötvös a könyvében, érthető okokból nem hozott fel. Például arra gondolok, hogy a vizsgálóbíró nem különítette el megfelelően a gyanúsítottakat a kezdeti meghallgatások idején, így ők egymást akkor könnyen befolyásolhatták. Továbbá, 1882. május 19-én éjszaka, a helyszíni kiszállás első napjának végén Bary elmulasztotta megfelelően (csendlegénnyel) őriztetni az eszlári zsinagógát.[325] Az őrként állított falusi tisztségviselő, Lázi János kisbíró elaludt, és reggelre a zsinagóga udvarán egy frissen ásott gödröt találtak. Sohasem derült ki, hogy mi volt benne.

[322] Eötvös mellékesen tesz egy célzatos utalást is, nevezetesen azt, hogy a holttest fogazatát is megigazították (T:382). A fogazatot aligha lehet így megigazítani. Ezzel azt a gyanút akarhatta elhinteni, hogy a holttest fogazatának rendellenességét (ez a negatív azonosítás lényeges szempontja volt), az utólagos igazítás okozta.

[323] „A csonka füzesben és a zsinagóga mellett" *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2.

[324] Eötvös 1882. november 11-i beadványában először érvelt amellett, hogy az arc megigazítása eltorzította az arcot, mert például az orr közép hosszvonala az orrcimpák kiegyenesítésével megnyúlt, *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 2.; (I/5. pont). Én magam ezt nem tudom elképzelni. Ma egy holttest arcának ilyen „helyreállítása" azonosítási eljárás céljaira teljes megengedhető, sőt célszerű (Katona 1990, 169).

[325] Ez a kritika megjelent, pl. Verhovay 1890, 51–52.

Kifogások a vizsgálóbíró tevékenységével szemben: eljárási jogsértések

A szakmai hibáktól érdemes elkülöníteni a vizsgálatban esetlegesen elkövetett eljárási jogsértéseket, bár a kettő a védők perbeszédeiben és a különböző írásokban is keveredik. Ilyen jogsértésekre talán legteljesebben Eötvös utalt védőbeszédében és a könyvében, a mai szerzők közül pedig Stipta István, a per egyes jogi kérdéseivel foglalkozván. Sajnos Stipta inkább Eötvösre hagyatkozik, és nem tőle függetlenül értékeli a jogsértésre utaló jeleket. Például Eötvös írta a tanúvallomások hitelesítésével összefüggésben, hogy a régi magyar (íratlan) alkotmány szerint a törvényszék eljárása nyilvános, és ott megjelenhet minden tisztességes, felnőtt ember, különösen a vádlott és a védő (II/21). Stipta ugyancsak utal minden „tisztességes, felnőtt ember" megjelenési jogára a perdöntő eljárási cselekményeknél, bár ő ezt a tradicionális szokásjognak tudja be (Stipta 2012, 26).

Az eljárási jogsértések számbavételénél több nehézség adódik. Talán a legnagyobb, hogy Eötvös vagy Stipta – az egyes jogsértésekre utalva – szinte soha nem jelölik meg, pontosan melyik jogszabályba ütközött valamely cselekmény. Panaszkodott Bary, hogy Eötvös állandóan törvénytelenségekre hivatkozik, de nem lehet tudni, hol van az a szabály, amelyet megsértettek. Tudjuk, Eötvös „gyűlölte a paragrafusokat".[326] Így azzal nem nagyon foglalkozott, hogy mindig pontos jogszabályi hivatkozásokkal támassza alá kifogásait.

Az előbb említett példában Eötvös, és a nyomában Stipta – hangsúlyozva a vádlott és a védő általános megjelenési jogát –, a „régi szokásjog" alapján követeli a törvényszék eljárásának nyilvánosságát a tanúvallomások hitelesítésénél, különben az eljárási cselekmények semmisek. De nem mutatják be, hogy hol van bizonyítéka az ilyen szokásjognak. Tudjuk viszont, hogy a korabeli írott eljárási szabályok (IBESz), az előnyomozati szakban és a vizsgálat számos eljárási cselekményénél a vádlott és a védők megjelenését nem engedték. Az eljárás e szakaszaiban *még nem volt nyilvánossághoz való jog*. Az lett volna jogsértő, ha a törvényszék nyilvánosságot enged, és ezzel meghiúsítja a nyomozást (gondoljunk a hírlapok kétes szerepére).

Az eljárási szabálysértésekre történő hivatkozásokat amúgy is alaposan kell ellenőrizni. Stipta hivatkozik arra, hogy a védő az ügyészségi törvény, az 1871:XXXIII. t. cz. alapján beszélhetett volna a tanúkkal a vizsgálat folyamán (Stipta 2012, 26), de a vizsgálóbíró a védőket nem engedte a tanúkhoz. Ezzel két probléma adódik. Egyfelől a védőket senki nem zárta el a tanúktól, azokkal még az újságírók is beszéltek, követve a nyomozás lépéseit (egyetlen kivétel Scharf Móric). Másfelől nem világos, mely rendelkezésre gondolt a szerző, mert az ügyészségi törvényben ilyen jogot kifejezetten biztosító rendelkezés nem volt.

[326] Ezt az egyik védőtársa, Friedmann Bernát írta róla (Friedmann 1996, 88). Székely Miksa rámutatott, hogy a perben Eötvös védőbeszéde inkább a pszichológus, a politikus és a bölcselő beszéde volt, de jogi kérdésekre nem nagyon tért ki (Székely 1996, 89).

Stipta arra is utalt, hogy a korabeli magyar eljárásjog nem határozta meg az előzetes letartóztatás feltételeit, és így a vizsgálóbíró könnyen vethetett fogságba bárkit (Stipta 2012, 27). Ez nem teljesen van így. Az IBESz 20. §-a valóban csak a közbiztonsági tisztviselők (pl. csendbiztos) tekintetében tartalmazta a háromnapos letartóztatás feltételeit, a vizsgálóbíróra nézve nem. Az IBESz 45. §-a viszont már részletesen, általánosan szabályozta a fogva tartás másik formája, a *vizsgálati fogság* elrendelésének szabályait, nagyjából olyan tartalommal, mint a modern perrendtartások.[327] Azonban a bírói gyakorlat és egy szabályrendelet nyomán ekkorra már kialakult, hogy az előnyomozás során *az előzetes letartóztatás* elrendelésének okaként a szökés veszélye és az eljárás meghiúsításának veszélye szolgálhat. Nem lehetett tehát bármilyen okból a letartóztatást elrendelni, annak voltak feltételei.[328] A jogtörténésznek abban azonban igaza van, hogy a vizsgálóbíró e korlátok között is nagy szabadsággal rendelkezett, és könnyen nyúlhatott az előzetes letartóztatás eszközéhez. A letartóztatást nyolcnaponta felülvizsgálta ugyan a törvényszék (IBESz 30. §), de éppen a törvényszék küldte ki a vizsgálóbírót. A felülvizsgálat a gyakorlatban nem bizonyult hatékony biztosítéknak a vizsgálóbírák letartóztatást elrendelő döntéseivel szemben.[329]

További nehézség, hogy sok esetben az egyes eljárási cselekményeket az általános jogérzet vagy a modern jogelvek fényében értékelik. Eötvös súlyos jogsértésnek tekintette, hogy a gyanúsítottak akkori egyedüli védőjét, Heumann Ignác nyíregyházi ügyvédet nem engedték részt venni a tiszadadai holttest azonosítási eljárásán. Én magam is egyetértek azzal, hogy a védő részvétele szükséges lett volna, mert ez olyan lépése volt az eljárásnak, amelyet nem lehetett megismételni a tárgyaláson. De ezt az általános jogérzet mondatja. Az akkori eljárási szabályok az előnyomozati szakban nem biztosították a védőnek ezt a jogot, tehát nem volt szó jogsértésről. Ha a vizsgálati szakban lett volna az agnoszkálás, akkor az IBESz 38. §-a alapján a védő részt vehetett volna. Így minden jogérzetünk ellenére, az eljárási szabályokat követő Barynak nem lehet felróni az ügyvéd távoltartását.[330]

A fentieket figyelembe véve érdemes vizsgálni a felvetődő, állítólagos jogsértéseket, melyet a vizsgálóbíró, vagy vele együtt más hatóságok követtek el.

[327] A mai fogalmaktól eltérően, az *előzetes letartóztatás* azon gyanúsítottak fogva tartására vonatkozott, akiket valamilyen, az IBESz 20. §-ban vagy a gyakorlatban kialakult, meghatározott okból szükséges volt már az előnyomozás során elzárni. A *vizsgálati fogság* az eljárás vizsgálati szakaszához kötődött, és már azon a nyomatékos gyanún alapult, hogy az illetőnek köze volt a bűncselekmény elkövetéséhez (Székács 1887, 28).

[328] Lásd erre a 2106/880. miniszteri rendelettel módosított 1874. évi 696. szabályrendeletet; idézi és a gyakorlatra utal, Székács 1887, 33. és 50.

[329] Erre Beksics Gusztáv világított rá, amikor sürgette a büntetőeljárási reformot, *Nemzet*, 1883/213/R. (augusztus 4.) 2. A korban egyébként is jellemző volt a gyakori, hosszú vizsgálati fogság, ez a tiszaeszlári perben is látható.

[330] Az előnyomozásnál *az ügyfélnyilvánosságot* csak az évtized végén kezdi követelni a jogászi szakma az új bűnvádi perrendtartás előkészületeivel kapcsolatban (lásd a X. magyar jogászgyűlés harmadik szakosztályának dokumentumait), Wlassics 1889, 337.

• *Scharf Móric éjszakai kihallgatása 1882. május 21-én.* A legtöbbet hivatkozott szabálysértés Móric nevezetes kihallgatásával kapcsolatos (pl. Friedmann T:360). Itt több körülmény ellentmond a jogérzetünknek: egy kiskorú éjszakai kihallgatása szülői vagy gondnoki jelenlét nélkül, hivatalos helyiségeken kívül, egy magánházban. Kérdés, hogy az akkori eljárásjog szerint mindez jogsértő volt-e. A törvényszék az elsőfokú ítéletben ezt nem értékelte. A királyi ítélőtábla a másodfokú ítéletében *a háromból egy mozzanatot kifogásolt*: a kihallgatás éjszakai időpontját. Ez lehetett ellentétes az akkori eljárási szabályokkal. Mivel a tanúk kihallgatásának szabályait az IBESz nem részletezte, nem látni, hogy az ítélőtábla a megállapítást milyen szabályra alapozta (talán régi eljárási szokásokra). Ettől függetlenül, a jogsértést bizonyítottnak tekinthetjük.

Bary sem vitatta az ítélőtábla jogsértésre vonatkozó megállapítását, de arra hivatkozott, hogy hivatali kötelezettségszegést valósított volna meg, ha ilyen fontos vallomást nem rögzít azonnal. Utalt arra is, hogy az éjszakai kihallgatás sokszor elkerülhetetlen, és ez gyakorlat volt abban az időben. Megemlítette Majláth György országbíró meggyilkolásának híres esetét (1883), melyben egy éjszakai kihallgatáson vallottak először a gyanúsítottak, és a kihallgatás időpontját senki nem kifogásolta (Bary 1933, 98).[331] A Móric kihallgatásával kapcsolatos jogsértést enyhíti, hogy a fiú szabályos körülmények között később többször megismételte vallomását, beleértve a végtárgyalást is.

• *Móric tizennégy hónapos elkülönítése.* Eötvös nyomán közkeletű vélekedés, hogy Móric tizennégy hónapos elkülönítése jogsértő volt. A következtetés sok ténybeli tévedéssel is keveredik. Stipta úgy véli, hogy Móric koronatanúként végig, 14 hónapig vizsgálati fogságban volt, és vizsgálati fogolyként törvénysértéssel helyezték el magánházban, azaz Henter várnagynál.[332]

Móric letartóztatása 1882. május 22-én kezdődött (addig őrizetben volt), és már május 27-én meg is szűnt, gyanúsítottból tanúvá vált.[333] Bary 1882. május 27-i végzése szüntette meg a fiú letartóztatását, és őt szabadlábra helyezte.[334] Ezután már a vármegyei hatóság (az alispán), mint *gyámhatóság* felügyelete alá került, mert az apa letartóztatásban volt és atyai hatalmát (felügyeleti jogát) nem tudta gyakorolni. Az alispán nem tudott akkor a fiú számára elhelyezésre alkalmas helyiséget biztosítani. Így az ügyészséggel való hosszas egyeztetés után, ideiglenesen a fogházban, a fogházőrök lakrészében helyezte el. Ez a fogház udvarán lévő helyiség volt, és természetesen nem alkalmazták a fiúval szemben a fogházi rendtartás szabályait sem. 1882. augusztus 23-án ez az ideigle-

[331] Az egyik híres betyárperben (Bajdor-ügy) is éjszaka vallott először a gyanúsított (Csapó 2007, 158).

[332] Stipta 2012, 27; hasonlóan *Egyenlőség*, 2. (1882. november 12.) 2.

[333] Stipta úgy véli, hogy Móricot a saját vallomása alapján tartóztatták le (Stipta 2012, 27). Ez nem helytálló, mert Móric magára nézve terhelő körülményekre nem vallott. A Scharf Samu történetében játszott szerepe miatt vették őrizetbe, majd került rövid időre letartóztatásba. A letartóztatás ideje alatt dönthette el a vizsgálóbíró, hogy Móricnak hisz Samu – sokban ellentmondó – beszédével szemben.

[334] A végzés szövegét közli *Függetlenség*, 1882/234. (augusztus 25.) 3.

nes elhelyezés Kozma főügyész utasítása nyomán megszűnt, és a fiú alispáni rendelkezésre a gyámhatósági felügyelet fenntartásával került Henter várnagy családjához.[335]

A kérdés gyámügyi részével nem szükséges különösebben foglalkozni. Pauler igazságügy-miniszter 1882. november 27-én az Országgyűlésben Móric elhelyezését jogszerűnek ítélte meg.[336] A Móric áthelyezésére irányuló, Eötvös által benyújtott beadványt korábban a belügyminiszter is elutasította. Ezzel napirendre térhetünk a kérdés felett, és további külön érvek nélkül, Móric ideiglenes vármegyei felügyeletét jogszerűnek vehetjük.

• *A védő és a vádlottak kizárása az azonosítási eljárásból.* A tiszadadai holttest azonosításánál a védőt nem engedték részt venni az eljárásban (T:381).[337] A fentiekben már utaltam arra, hogy itt nincs jogsértés, mert az IBESz nem biztosította ezt a jogot a védőnek az előnyomozati szakban.

Eötvös szerint *a gyanúsítottak* kizárása a tiszadadai holttest szemléjéről azért volt jogellenes, mert az IBESz 58. §-a biztosította a vádlottak jogát, hogy a szemle tárgyai előttük felmutassanak, és ők nyilatkozhassanak arra nézve.[338] Bár a szemlébe nyilvánvalóan a halottszemle is beletartozott, azonban a szabályzat 54. §-a arra utalt, hogy a bírói szemle e követelménye a vizsgálati szakra, és nem az előnyomozati szakra vonatkozik.[339] Márpedig a tiszaeszlári halottszemlét az előnyomozati szakban folytatták le.

Mindezt természetesen Eötvös is tudta. Az 1882. július 20-i törvényszéki beadványa éppen azt kifogásolta, hogy az ügyben a vizsgálóbíró még mindig nem kezdte el a vizsgálatot. Az ügyvéd attól félhetett, hogy az összes fontos bizonyítékot az előnyomozati szakban próbálják összegyűjteni, ahol a védőknek és a vádlottaknak igen kevés joguk volt. Ezért sürgette, hogy a törvényszék az IBESz 33. §-a alapján rendelje el a vizsgálatot.[340] A beadvány nyomán ezt Kornis elnök is szorgalmazta a vizsgálóbírónál, aki az előnyomozati szakot július 29-én le is zárta.

• *A királyi alügyész részt vett a gyanúsítottak kihallgatásán.* Az IBESz 37. §-a alapján, „a királyi ügyész nem lehet jelen a vádlott kihallgatásán". Tény, hogy

[335] Az 1882. augusztus 29-i 1166. sz. belügyminisztériumi rendelet megerősítette az alispán ideiglenes felügyeleti jogát Scharf Móric felett, lásd *Pesti Hirlap*, 1883/109. (április 20.) 5.

[336] *Képviselőházi Napló*, 1881. VII. kötet 294. (1882. 11. 27).

[337] Ezt az *Egyenlőség* is jogsértésnek tekintette, *Egyenlőség*, 2. (1882. november 12.) 1.

[338] Lásd *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1.

[339] Az IBESz a szemlét az előnyomozásnál nem is ismerte, ebben az eljárási szakban csak a helyszín változatlan megőrzését írta elő (Katona 1977, 259).

[340] A beadványt szó szerint közli az *Ellenőr*, 1882/369/E. (július 24.) 1. A két eljárási szakasz megkülönböztetése azon alapult, hogy az *előnyomozás* elsősorban azt tárta fel, történt-e bűncselekmény, és milyen körülmények között (tárgyi oldal). A *vizsgálat* az elkövetők körére összpontosult, tehát kik követték el a bűncselekményt vagy működtek közre abban (alanyi oldal) (Székács 1887, 28; Katona 1977, 63). Mivel a szétválasztás meglehetősen mesterséges és elméleti (Pauler 1872, 353), rendszerint a törvényszék megítélésén múlt, hogy mikor ért véget az előnyomozás.

Egresi Nagy rendszeresen részt vett a gyanúsítottak kihallgatásain.[341] Ez a fenti eljárási szabály megsértését jelentette. Nem látszik azonban, hogy a szabálysértésnek érdemben jelentősége lett volna.[342]

• *A jegyzőkönyvek vezetésével kapcsolatos állítólagos szabálysértések.* A védelem nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az előnyomozati és vizsgálati eljárásban a jegyzőkönyvezéssel kapcsolatos hibákra felhívja a figyelmet. Ez érthető, hiszen a vád alapját képező állításokat ezek a dokumentumok tartalmazták. A védelem hivatkozásai nagyrészt alaptalanok voltak, lássuk sorban.

Először is van, aki komoly szabálysértésnek tekinti, hogy a vizsgálóbíró a jegyzőkönyveket maga állította össze, noha a „Sárga könyv" (IBESz) a jegyzőkönyvvezető alkalmazását kötelezővé tette (Stipta 2012, 27). Ez annyiban téves, hogy az IBESz csak *a vizsgálati szakra* írta elő kötelezően jegyzőkönyvvezető alkalmazását (IBESz 36. §), az előnyomozati szakra csak kivételes esetekben.[343] A jegyzőkönyvvezetés szabályai különböztek a két eljárási szakaszban. Tehát csak az 1882. július 29-ét követően készült jegyzőkönyveknél lehet Baryn számon kérni a jegyzőkönyvvezetőt. A védelem kifogásai azonban szinte kizárólag az előnyomozás során felvett jegyzőkönyvekre vonatkoztak.[344]

Másodszor, a védelem a végtárgyaláson számos alkalommal felhozta, hogy több, az előnyomozati szakban felvett jegyzőkönyvnél csak a vizsgálóbíró aláírása szerepel az iraton. Ez kétségkívül így volt, de az IBESz szabályai az előnyomozati szakban felvett jegyzőkönyvekre nézve igen lazák voltak. Csak kivételesen írták elő, hogy a vizsgálóbírón kívül más résztvevőknek is alá kell írni a jegyzőkönyvet. Ez következett az előnyomozati szak jellegéből: itt csak a vizsgálat előkészítése folyt, kevesebb formalitással. Másfelől a hivatali eskü által kötelezett vizsgálóbíró a törvényszék képviselője, az általa felvett és hitelesített (aláírt) jegyzőkönyv közokirat, mindenki más aláírása nélkül is, hacsak azt a szabályok érvényességi feltételként kivételesen nem írták elő. Tehát ekkor még a kihallgatott személy aláírása sem szükségeltetett. Ettől eltérhettek ugyan az egyes törvényszékeken a jegyzőkönyvezési szokások, de az írott szabályok csak ennyit követeltek. Ha ezzel ellentétes szokásjog uralkodott, akkor azt a védelemnek kellett bizonyítani. Ilyet nem bizonyítottak, így a bíróság a tárgyaláson érdemben nem is foglalkozott a védelem ezen felvetéseivel.

[341] Az IBESz szóhasználata nem következetes: ebben az összefüggésben a „vádlott" az, akit ma gyanúsítotton értünk.

[342] Úgy tűnik, hogy az IBESz ezen szabályát a bíróságok nem vették komolyan. Schwarz Salamon (gyanúsított) 1882. július 20-i vallomástételénél, melyet Kornis Ferenc elnök jelenlétében Megyery Géza bíró vezetett, ugyancsak részt vett Ambrózy királyi alügyész; a jegyzőkönyvet közli *Egyetértés*, 1883/162. (június 14.) 4.

[343] Két kivétel volt (IBESz 27. § és 72. §): a letartóztatott személy letartóztatásával kapcsolatos észrevételeit vagy panaszát, valamint a lefoglalt iratok és postai küldemények felsorolását, az előnyomozati szakban is jegyzőkönyvvezető közreműködésével kellett jegyzőkönyvezni.

[344] Ugyanakkor Löwenthal Salamon 1882. szeptember 7-i kihallgatásáról szóló jegyzőkönyvön (már a vizsgálati szakban) nem szerepelt a jegyzőkönyvvezető aláírása, csak a vizsgálóbíróé (T:56); ez bizonyosan jogsértő volt.

Harmadszor, Stipta hozta fel, hogy a magyar nyelven nem beszélő tutajosok kihallgatásánál a tolmács sem írta alá a kihallgatási jegyzőkönyveket (Stipta 2012, 27). A tolmács aláírását sem tette kötelezővé az IBESz, az imént leírtak ide is vonatkoztathatók. A tolmács aláírásának hiánya sem kérhető számon a vizsgálóbírón.

Negyedszer, a tiszadadai holttest halottszemléjéről készült 1882. június 19–20-i jegyzőkönyvön nem tüntettek fel jegyzőkönyvvezetőt és hatósági tanúkat.[345] Az IBESz 65. § második bekezdése a halottszemlénél – többek között – jegyzőkönyvvezető és két hatósági tanú jelenlétét írta elő. Tudjuk, hogy hatósági tanúk jelen voltak (Dobos Imre szolgabíró és Miklós László megyei aljegyző). Jegyzőkönyvvezetőről nem tudunk. Az IBESz *a jelenlétet* írta elő e személyeknek, és nem a jegyzőkönyv aláírását. Nem világos, hogy itt a jegyzőkönyvvezető hiánya jogsértésnek tekinthető-e. A fenti rendelkezés az IBESz 54. §-ában foglaltakra tekintettel értelmezhető úgy, hogy csak a vizsgálati szakban végrehajtott halottszemlére vonatkozik, de úgy is, hogy minden halottszemlére. Ettől az értelmezéstől függ, hogy volt-e jogsértés a jegyzőkönyvvezető hiánya miatt.

♦ *A vizsgálóbíró nem vett fel jegyzőkönyvet a tiszadadai holttest azonosításánál azon tanúkkal, akik még Tiszadadán tekintették meg a holttestet.* A kifogást a védelem (Eötvös) tette, arra hivatkozva, hogy a vizsgálóbíró csak „feljegyzést" készített, amelyben nem a tanúk saját szavaival írta le azok nyilatkozatát a holttest megtekintése után (T:382). Ehhez azonban hozzáfűzendő, hogy e „feljegyzések" némelyikét többen is aláírták (T:212–213), míg volt, amelyiket csak a vizsgálóbíró.[346]

A kifogás utalhat jogsértésre, hiszen az IBESz 31. §-a kimondta, hogy „Az előnyomozásról jegyzőkönyv vezetendő, melybe az eljárás alatt felmerült, s a vizsgálatra vonatkozó minden körülmény pontosan beiktatandó". Ugyanakkor azon előírás, hogy a jegyzőkönyvnek lehetőleg a kihallgatott személy saját szavait kell tartalmaznia, csak a vizsgálati szakban felvett jegyzőkönyveknél volt irányadó (IBESz 36. §). Az előnyomozati szakban ez a vizsgálóbírótól nem kérhető számon.

Kérdés, hogy a vizsgálóbíró „feljegyzései", melyeket a csonkafüzesi azonosítási kísérletnél vett fel és írt alá, jegyzőkönyveknek minősíthetők-e vagy sem. Úgy tűnik, egyértelműen igen. A vonatkozó tanúk kihallgatása során e feljegyzések jegyzőkönyvi jellegét még a védelemből is elismerte például Friedmann Bernát (T:206), sőt egy fejtegetésében maga Eötvös is (T:212). A törvényszék

[345] Eötvös egyik beadványában hosszan érvelt amellett, hogy ez milyen lényeges hiba, idézi *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 3.; (II/B/4. pont). Itt kifogásként még azt is leírta, hogy a halottszemlén az orvosszakértők között nem volt törvényszéki orvos. Az IBESz azonban ezt nem tette kötelezővé.

[346] Például a holttest Eszterrel való azonosságát határozottan állító Szakolczai Julcsa vallomását tartalmazó jegyzőkönyvet (feljegyzést) aláírta Bary mellett Székely Ferenc főügyészhelyettes, Egresi Nagy László alügyész, valamint Miklós László és Dobos Imre hatósági tanúk is (T:212).

egyértelműen jegyzőkönyveknek és egyben közokiratnak tekintette ezeket az iratokat (T:213). Erre tekintettel, Bary nem sértette meg az IBESz 31. §-át.

• *Az ügyre vonatkozó táviratok továbbításának betiltása.* A vizsgálóbíró 1882. június 25-én végzéssel elrendelte, hogy néhány megnevezett távirdaállomásról az ügyre vonatkozó magántáviratok továbbítását függesszék fel két napra, mert azok veszélyeztetik a vizsgálatot. Kiderült, hogy az intézkedés sérti a nemzetközi távirdaegyezményről szóló 1875: LVI. t. cz. egyes rendelkezéseit. Így a távirdaállomások megtagadták a jogsértő végzés végrehajtását.[347] Bary végzéséhez hasonló jellegű intézkedést azonban a belügyminiszter is hozott, szinte ugyanabban az időpontban. Felhívta a közlekedési minisztert, hogy a postahivatalok ne továbbítsák az üggyel kapcsolatos, postára adott zsidóellenes röpiratokat, melyek előállítóira nézve országos nyomozás kezdődött.[348] 1882. július 1-jén aztán belügyminiszteri rendelet tiltotta be a zsidóellenes röplapok előállítását és terjesztését.[349]

Bár a kényszervallatásra vonatkozó kifogásokat nem itt tekintettem át, a konkrét és azonosítható törvénysértések száma és súlya igen kicsi ahhoz képest, hogy a védelem lépten-nyomon törvénytelenségek sokaságára hivatkozott. Feltehetően ezt ők is érezhették, mert Heumann védő hangoztatta azt az elképzelést is, hogy a vizsgálóbíró az eljárásba „a törvény lobogója alatt a törvénytelenségek dug-áruját csempészte be" (Heumann T:377). Feltehetően arra utalt, hogy formailag nem kifogásolható a vizsgálóbíró működése, de ténylegesen a törvényekkel szemben dolgozott.

Ezzel viszont nincs mit kezdeni. Vagy sikerül bizonyítani a vizsgálóbíró által elkövetett jogsértést, vagy nem. Homályos vádaskodásnak nincs helye. Ahogy a vádlottakat megilleti az ártatlanság vélelme, ugyanúgy az eljárásban is mindent jogszerűnek kell tekinteni, amíg az ellenkezőjét be nem bizonyítják. És óvakodni kell attól, hogy valami homályos, általános jogérzet vagy modern elvek alapján értékeljük az akkori eljárást. Csak azt lehet számon kérni a vizsgálóbírón, amit az akkori jogszabályok – legyenek jók vagy rosszak – vele szemben támasztottak.

[347] A jogsértő végzés kérdését Székely Miksa védő hozta fel védőbeszédében (T:369).

[348] *Budapesti Hirlap,* 1882/174. (június 26.) 4.

[349] A rendelet szövegére lásd pl. *A Hon,* 1882/188/E. (július 10.) 1. Ez élesen előhozta a sajtószabadság korlátozásának kérdését, és óriási vita bontakozott ki. A *Függetlenség* vezércikkben támadta a rendeletet, mely szerinte sérti a sajtótörvényt, és megengedhetetlenül kiterjed a rendszeresen megjelenő hírlapokra is, nemcsak a röplapokra, *Függetlenség,* 1882/190. (július 11.) 1. Az álláspontokat egy nagy cikkben, átfogóan ismertette Beksics Gusztáv, aki (egy kormányközeli lapban) a rendelet mellett állt ki: A sajtó szabadság és Tisza Kálmán. *Ellenőr,* 1882/376. (július 28.) 2.

A tárgyaláson a vádnak nem volt tényleges képviselete

A végtárgyaláson az a sajátos helyzet állt elő, hogy a közvádló, Szeyffert királyi főügyészhelyettes egyáltalán nem hitt a vádban, amit képviselnie kellett. Ezt a vádbeszédében már saját maga érzékeltette. A tárgyalás folyamán ennek fontos következményei mutatkoztak. Először azt világítom meg, hogyan alakult ki ez a helyzet.

A budapesti királyi főügyész és Eötvös barátsága: a védelem és az ügyészség együttműködésének záloga

Már utaltam arra, hogy az akkori büntetőeljárásban a bíróság és az ügyészség kapcsolata eltérően alakult, mint manapság. E kapcsolatban sok volt a bizonytalanság, az átfogó, törvényi szinten szabályozott büntető perrendtartás hiánya miatt. Az 1872. január 1-jén felálló, centralizált ügyészi szervezetben a törvényszékek mellett királyi ügyészségeket állítottak fel, míg országosan két főügyészség működött, Budapesten és Marosvásárhelyen. A legfőbb ügyész a *koronaügyész* volt, de ez a tisztség 1900-ig üresen állt, addig a feladatait a budapesti királyi főügyész látta el (Máthé 1982, 157–158). A tiszaeszlári ügyben eljáró nyíregyházi királyi ügyészség a budapesti királyi főügyészség alá tartozott, melynek élén akkoriban Kozma Sándor állt (az ország másik főügyészségén Gyarmathy Sámuelt nevezték ki főügyésznek).

Első budapesti királyi főügyészként, Kozma óriási szerepet játszott az új, modern ügyészségi szervezet kialakításában. Kiváló jogász volt, Deák Ferenc embere, a politikával is hosszú ideig kacérkodott, majd jelentős szakmai karriert futott be. 1869-től a legfőbb ítélőszék bírája lett, 1871-től nyugdíjba vonulásáig budapesti főügyész.[350] Kezdettől fogva gyanúval méregette, ami a tiszaeszlári ügyben történt. Amint a hírlapok nagyobb zajt csaptak, és megjelentek olyan hírek, hogy a vizsgálat során Scharf Móriccal szemben kényszert alkalmaztak, azonnal lépett. Elküldte a vizsgálat átmeneti felügyeletére egyik helyettesét, Székely Ferencet. Kozma valószínűleg már az elején sem hitt abban, hogy a formálódó gyanú megalapozott lehet, és ezt a meggyőződését később nyilvánvalóvá is tette. Mivel Székely Ferenc különösebb szabálytalanságot, törvénytelenséget nem talált ellenőrző útján, egyelőre kivárt, és hagyta, hogy a nyíregyházi királyi ügyészség végezze a dolgát.

A főügyész ismételt fellépését az válthatta ki, hogy az előnyomozat anyagai megalapozták a formálisabb vizsgálatot. Az eljárás 1882. július 29-én átfordult vizsgálatba, tehát az ügy közelebb került a vádemeléshez. Bary vizsgálóbíró és Egresi Nagy alügyész konfliktusa aztán alkalmat adott arra, hogy az alügyészt áthelyezzék, és az ügyet kivegyék a nyíregyházi ügyészség kezéből. Kozma 1882. szeptember 7-én Nyíregyházára utazott tájékozódni, többnapos tartózko-

[350] Életének tömör, de adatgazdag összefoglalóját adja Nagy 1997, 4–11.

dása alatt meglátogatta a tiszaeszlári helyszíneket is.[351] Az eljárás vitelére kijelölt Havas Imre budapesti királyi ügyész szeptember 8-án érkezett Nyíregyházára Szerényi királyi alügyésszel. Egresi Nagyot (továbbra is alügyészként) áthelyezték Pest megyébe. A nyíregyházi királyi ügyész tisztségét – a korábban öngyilkos Both Menyhért után – Lázár Kálmán kapta, aki előzőleg székesfehérvári királyi ügyész volt.[352]

Havas Imre 1882. szeptember 9-én elfoglalta hivatalát. Elkezdte vizsgálni a tutajosok tiszalöki vallomástételének körülményeit, fegyelmit indítványozott a vizsgálóbíró ellen, ami megterhelte az ügyészség viszonyát a törvényszékkel. Havast azonban 1882. december elején visszarendelték Budapestre. Karancsay foglár kihallgatásával kapcsolatban, ellene is felmerült a tanúvallomás kikényszerítésének gyanúja (T:296), fegyelmi eljárás is indult ellene. Az egyik korabeli tudósítás erről így írt: „Nagy feltűnést keltettek Karancsay fogházőr vádjai Havas kir. ügyész ellen, melyek Szeyffert botrányos magaviseletével együtt nagyon különös színben tüntetik fel a főügyészségnek e perben vitt szerepét. Karancsay azt vallotta, hogy Havas a múlt évben állásának elvesztésével fenyegette, ha azt nem vallja, hogy Vay György a tutajosoktól kínzással csikarta a vallomást."[353]

Ezután az ügyet egyenesen az egyik királyi főügyészhelyettes, Szeyffert Ede vette át. Ő járt el a főügyészség részéről a tiszadadai holttest exhumálásánál,[354] és ő terjesztette elő a vádindítványt is 1883 áprilisában, melyre a nyíregyházi törvényszék a vádhatározatot meghozta. A végtárgyaláson aztán közvádlóként lépett fel.

Kozma nem kis kockázatot vállalt azzal, hogy az ügyet magához vonta. Egyfelől a sajtó egy része azzal vádolta, hogy megvesztegették.[355] Másfelől a királyi ügyészségek felügyeletét ellátó igazságügy-miniszter, Pauler Tivadar ellenezte, hogy Budapestről irányítsák a fejleményeket. A miniszter annak a híve volt, hogy első fokon járjon el a nyíregyházi ügyészség, és ne budapesti ügyészek avatkozzanak az ügybe. (Ez a kiváló közéleti férfiú, jeles tudós és szabadelvű államférfi meg is kapta Eötvöstől a „vérvádhívő" címkét.)[356] Az igazságügy-mi-

[351] Kozma programjáról írt a *Pesti Hirlap*, 1882/247. (szeptember 8.) Melléklet 2.

[352] *Nyírvidék*, 1882/37. (szeptember 10.) 2.

[353] *Nemere*, 1883/60. (július 26.) 238. Havas ügyében Ónody Géza 1882 őszén interpellálta az Országgyűlésben az igazságügy-minisztert, erről részletesen beszámolt a könyvében (Ónody 1883, 245–246).

[354] Bary várta az exhumálásra a dadai holttest 1882. júniusi szemléjén részt vevő Székely Ferenc főügyészhelyettest is. Ő azonban egy négyoldalas levélben kifejtette, hogy az eljárás e része őt már nem érinti, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/II. (Bary) 145–146.

[355] Kozma nyílt levelet tett közzé, miután az *Üstökös* című élclapban őt úgy állították be, hogy megvesztegették a zsidók; a levél szövegére lásd *Pesti Hirlap*, 1882/241. (szeptember 2.) 4. Az élclap egyik karikatúrája lehetett rá sérelmes, melyen a főügyész asztala alatt pénzeszsákkal megbúvó izraelitát ábrázoltak, *Üstökös*, 1882/35. (augusztus 27.) 5. Az ügy később becsületbíróság elé került.

[356] Már a proszemita *Egyenlőség* szellőztette, hogy Pauler hisz a vérvádban, *Egyenlőség*, 4. (1882. november 26.) 6. Egy későbbi írásában Weinstein (Szabolcsi) Miksa is ezt állította róla

niszter és a főügyész konfliktusa politikai hullámverést is kiváltott, felmerült Kozma lemondásának lehetősége.[357]

A védelem és a főügyészség együttműködésének alapja nem csak abban állt, hogy Kozma és Eötvös hasonló módon gondolkozott az ügyről. Ők közeli barátok voltak, mindketten – bár különböző időben – a pápai református jogakadémián folytatták jogi tanulmányaikat, és egy ideig egy házban laktak (Gerencsér 1970, 149). Ahogy Eötvös írta, Kozma „benső, bizalmas barátja" volt (II/77). Eötvös könyvéből az is kiderült, hogy szabad bejárása volt a főügyészhez. Láthatóan élt is a lehetőséggel. Így talán jobban érthető, hogy Kozma miért vállalta fel a konfliktust még az igazságügy-miniszterrel is, amikor az ügyet magához vonta. Eötvös és Kozma jó kapcsolata és együttműködése kellett ahhoz, hogy a védelem és a főügyészség két tanút elég különös módon vonjon be az eljárásba.

Barcza és Zurányi vallomástétele: a védelem és az ügyészség együttműködésének terméke

Az egyik ilyen személy Barcza Dániel („Barcza Dani"), a híres debreceni csendbiztos volt. 1872-től ő volt Debrecennek és környékének rettegett bűnüldözője, a híres alföldi betyár, Sós Pista kézrekerítője. Mire a perben fellépett, már országosan ismert ember, akinek alakja romantikus regények lapjaira kívánkozott. Mikszáth így írt róla: „Barcza Dani hatalmas alak, s megérdemli, hogy e nehány sorban leírjuk, mert bizonyára ő már az utolsó alakja a régi nyalka komisszáros-világnak. Teringettét! Szép ember lehetett valamikor. Hosszúkás szabályos arc, tele kifejezéssel, deres haj, amellé fiatal, tűzben égő szemek. Hajlékony, délceg termet" (Mikszáth 1972, 155).

A tiszaeszlári perben azonban meglehetősen homályos szerepet játszott. A bíróság, mely előtt tanúként is megjelent, érthetően nem kutatta részletesen, hogy miért vett részt az ügyben. Így csak az ő beszédére hagyatkozhatunk (T:105–112). Elmondása szerint, nagyon felháborodott azon, hogy a *Budapesti Hirlap* 1882. június 23-i számában kárhoztatták a rossz nyomozati munkát a tiszaeszlári ügyben. Így felettese, a debreceni rendőrkapitány engedélyével

(Szabolcsi M. 1922, 5). Pauler határozottan tagadta, hogy ő antiszemita lenne; *Képviselőházi Napló*, 1881 XIV. kötet, 220. (1884. 01. 25). Handler szerint viszont Pauler antiszemitizmusa egy „szigorúan őrzött titok volt", ugyanis ő a *titkos antiszemiták* azon veszélyes csoportjához tartozott, akik látszólag pártatlanul jártak el (Handler 1980, 87). Egy ilyen megjegyzés aligha érdemes kommentárra.

[357] Minderre lásd Kronstein 2000, 59. A *Függetlenség* viszont arról írt, hogy a Kozmával való ellentét miatt a miniszter lemondása áll küszöbön (Kozmát ekkor Tisza Kálmán miniszterelnök emberének tartották), *Függetlenség*, 1882/230. (augusztus 20.) 2. Kozma és Pauler ellentéte régebbről eredt. A híres Politzer-féle hűtlenségi per után (1872) Pauler igazságügy-miniszterként elutasította a felségsértés miatt elítélt Politzer Zsigmond kegyelmi kérvényét, nem terjesztette fel az uralkodónak, bár a kérvényt Kozma főügyész erősen támogatta (Szendrei 1997, 20).

maga is nyomozásba kezdett.[358] Ezt kezdetben a szabolcsi alispán engedélyével és Egresi Nagy László alügyész jóváhagyásával tette. Ők aztán nem nézték jó szemmel a tevékenységét, mert – állítása szerint – a gyanúsítottak ártatlanságára utaló nyomokra bukkant. Ezután Tóth Mór debreceni királyi ügyész közbenjárásával találkozott Kozma főügyésszel, és tőle szóbeli megbízást kapott a nyomozás folytatására. E megbízás birtokában Nyíregyházán, Tiszaeszláron és Tiszalökön is megfordult, beszélt Scharf Móriccal, Henter várnaggyal, Hurinéval, Recsky csendbiztossal (akivel régi ismerősök voltak), és az ügy néhány más szereplőjével. Ennek során pedig néha úgy járt el, mintha hivatalosan őt bízták volna meg az ügy nyomozásával. Péczely írnokot viszont azzal kereste meg, hogy ő lopott lovakat keres, és úgy terelte a szót Móric nagyfalui kihallgatására.

A debreceni csendbiztos tehát a királyi főügyész megbízásából a hivatalosan eljáró vizsgálóbíróval párhuzamosan, félhivatalos vagy nem hivatalos nyomozást végzett. Ez hihető is annak tükrében, ahogy a vizsgálóbíró és az ügyészség kapcsolata 1882 augusztusától alakult. De a bíróság előtt arról nem szólt a csendbiztos, hogy őt *a védelem is megbízta*, és fizette. Ez kiderül Eötvös könyvéből, sőt az is, hogy a főügyész és a védelem egymásról tudva bízták meg Barczát a nyomozás végzésével. Mit is írt Eötvös? „Elhivattam magamhoz, alakja, arcza, beszéde nagyon megtetszett s megbíztam, hogy puhatolódzzék. Különösen abban az irányban is, mely a szegény lányka öngyilkossága felé mutatott" (III/151). Néhány oldallal arrébb: „Fölhívtam [Barczát] magamhoz Budapestre, közöltem tervemet Kozma Sándor királyi főügyészszel is, ő is beszélt a hires csendbiztossal s talán ő is adott neki némi megbízást. Én a jelzett irányban kértem közreműködését s utazási költségül adtam neki 200 forintot" (III/215). (Ez az „utazási költség" – ha valóban csak annyi volt – egy pandúr évi fizetése volt akkoriban.) A kép meglehetősen világos: a védelem és a főügyészség együtt dolgozott azon, hogy Barcza minél több olyan adatot gyűjtsön össze, mely Solymosi Eszter öngyilkosságára utal.

A csendbiztos igen kevés, a védelem javára szolgáló körülményről tudott beszámolni.[359] Állítása szerint Huriné konyhájában látott egy vesszőt, azt sejtetvén, hogy ezzel verhette a cselédeit, így Esztert is. Emellett volt egy kétes története Móric álkihallgatásáról. Barcza ugyanis barátságot kötött Henter Antallal, Móric gondnokával, aki megengedte neki, hogy beszéljen a fiúval. Móriccal szemben úgy lépett fel, mint a hivatalos nyomozással megbízott hatóság. Ezen az álkihallgatáson állítólag Móric azt mondta neki, hogy vissza akarta vonni a nagyfalui vallomását, de a vizsgálóbíró és az alügyész nem engedte. Móric és

[358] A *Budapesti Hirlap* úgy tudta, Barczát eredetileg a belügyminisztérium rendőri osztálya vonta be az ügybe, 1883/178. (június 29.) 1. Ezt alátámasztja, hogy Barcza többször tárgyalt egy bizonyos Jekelfalussy miniszteri tanácsossal (T:107). Ő Jekelfalussy Lajos lehetett, később a belügyminisztérium közrendészeti, államrendőri és közbiztonsági osztályának a vezetője.

[359] Rákosi Viktor írta Barczáról: azt hitték ágyú, de kiderült, hogy csak kis pisztoly, mely nagyot szólt, de golyó nem volt benne; Rákosi: Képek a bűnpörből. *Budapesti Hirlap*, 1883/178. (június 29.) Melléklet 1.

a komédián jelen levő Henter Antal várnagy tagadta, hogy ilyesmi elhangzott volna a beszélgetésen.[360]

Barcza volt az, aki Bubák Antalt, a megye szolgálatában álló kocsist állítólag meg akarta vesztegetni (lásd előzőleg). A várnagynak is arra célozgatott, hogy jól járna, ha az ügynek kedvező kimenetele lenne: „Azt mondta Barcza, hogy mindketten igen boldogok lennénk, ha ezen ügy jól sülne el" (T:109). Barcza ezt nem tagadta, de szerinte ezzel csak arra utalt, hogy megosztozhatnának a kitűzött 5000 forint jutalmon, az ügy megoldása esetén. Úgy tűnik, ezzel meg is van az indíték, ami miatt Barcza beszállt az ügybe, a megoldás esetén rá váró további dicsőség mellett. De Barcza nem a dicsőségét gyarapította a tiszaeszlári perben, hanem – ahogy Mikszáth írta – *„Barcza Dani ott hullatta el virtusainak színes tollait"* (Mikszáth 1972, 226).[361]

A védelem és a főügyészség összjátéka egy másik tanúnál is megfigyelhető. Zurányi Kálmán, tiszalöki gyógyszerész tevékenyen belefolyt a tiszadadai holttest vizsgálatába 1882. június 18-án és a következő nap. Tanúskodása a védelem számára egy szempontból rendkívül fontossá vált. Ő írta le a legalaposabban a holttest jobb lábfején lévő állítólagos foltot vagy sebhelyet. Ez esetleg megfeleltethető volt annak a nyomnak, mely Solymosi Eszter lábán lehetett egy korábban elszenvedett tehéntaposás miatt. Ha kiderül, hogy Eszteré a tiszadadai holttest, akkor lényegében az egész vád megdől, így Zurányi vallomása elvileg a vád alapjait támadta.

Zurányit a vizsgálat során nem hallgatta meg a vizsgálóbíró. A gyógyszerész a helyszínen nem hozta a többiek tudomására, hogy mit figyelt meg.[362] Egyszerűen nem vetődött fel, hogy olyat is tudhat, ami miatt érdemes kihallgatni. Ő maga volt, aki jelentkezett vallomástételre, de nem a vizsgálóbírónál, hanem Eötvösnek, a védelem vezetőjének budapesti irodájában. A végtárgyaláson a háttértörténetet nem bontották ki, így főként Eötvös ellentmondásos beszámolójára támaszkodhatunk.

Miután Zurányi felkereste, Eötvös ment Kozma királyi főügyészhez (II/172), hogy tájékoztassa a fejleményekről. Eötvös és Kozma úgy döntöttek, Zurányit ne a vizsgálatot végző nyíregyházi törvényszéknél jelentsék be, hanem egy budapesti bíró hallgassa ki. A kihallgatás 1882. november 5-én meg is történt Gajzágó Manó budapesti királyi aljárásbíró előtt. A kihallgatás után Eötvös jelentést írt (!) a királyi főügyésznek és csatolta a kihallgatási jegyzőkönyvet is.

[360] Barcza jegyzetelt is, de Henter nem engedte a papírt elvinni, hanem közösen elégették. Móric, egy húsz évvel később vele folytatott beszélgetésen, ha némileg ellentmondásosan is, de megerősítette, hogy Barczának mondott ilyesmit, *Tolnai Világlapja*, 1905/27. (július 2.) 1030.

[361] Jellegzetes megnyilvánulása volt, amikor azt állította, hogy ő húsz évvel azelőtti, 25–35 árkus papírnyi vallomásokat is képes elmondani. Ezért szó szerint emlékezett a Móriccal folytatott beszélgetésére is, amikor azt másnap emlékezetből állítólag lejegyezte (T:107).

[362] Ezt utólag úgy is magyarázták, hogy nem mert megszólalni (Gergely 2007, 114), bár ennek oka nem világos.

A Zurányival kapcsolatos háttértörténet kérdéseket vet fel. Eötvös azt írta, hogy Zurányi 1882. november 3-án jelentkezett nála (II/168), addig ő a tanúról nem tudott. Máshol viszont arra utalt, hogy amikor 1882. szeptember végén megkapta a vizsgálóbírótól a tiszadadai holttest vizsgálatáról szóló jegyzőkönyveket, már ismeretében volt Zurányi „bizalmas" információinak (III/3–4). Eötvös az említett jegyzőkönyveket azonban nem szeptemberben, ahogy a könyvében írta, hanem már 1882. augusztus 13-án megkapta. Így már ekkor tudhatott Zurányiról.[363] Az is valószínű, hogy a Zurányitól származó adatok ismeretében kezdte előkészíteni a beadványát a holttest exhumálására 1882 októberében (III/30–31).[364]

Miért hallgatná el Eötvös, hogy már legalább szeptemberben, de valószínűleg sokkal hamarabb ismeretében volt Zurányi információinak? Erre ma már csak feltételezések lehetnek. A nyíregyházi törvényszék 1882. október végén fejezte be a vizsgálatot az ügyben és adta át az iratokat az ügyészségnek, hogy döntsön a vádindítvány megtételéről. A vizsgálat lezárásáig valószínűleg törvénysértő lett volna az eljárásból kivonni Zurányit úgy, hogy a nyíregyházi törvényszék megkerülésével Budapesten hallgatják ki, majd a hivatalos kihallgatás eredményét titokban tartják. A vizsgálat befejeződésével az ügyészség került döntési helyzetbe, hogy tegyen-e vádindítványt. Ekkor a tanú budapesti kihallgatása – Eötvös szerint – már csak szokatlan volt, de nem törvénytelen.[365] Bár annyira szokatlan volt, hogy Eötvös igen nehezen tudta Kozma főügyészt meggyőzni e jogi manőver elfogadására.

Eötvös el kívánta dugni a tanút a nyíregyházi törvényszék elől, és a hivatalos kihallgatással meg akarta alapozni, hogy később Zurányit a végtárgyaláson döntő tanúként (egyben meglepetéstanúként) jelenthesse be. Így a történetet időben összezsugorította november elejére. Ha már korábban is tisztában volt Zurányi információival, bárki feltehetné a kérdést, miért habozott olyan sokáig, hogy a gyógyszerészt vallomásra jelentse be, és miért kerülte meg a vizsgálatot végző törvényszéket. Eötvös szerint Zurányi utalt arra, akár az élete is veszélyben lenne a környéken, ha kiderülne, hogy mit tud, mire készül vallani. Nem tudjuk, ez Eötvös szokásos túlzása-e. Zurányi vallomása – a többi adattal, tanúvallomással összevetve – korántsem volt perdöntő,[366] legfeljebb valamennyi-

[363] A jegyzőkönyvek átadásáról a sajtó is beszámolt, pl. *A Hon*, 1882/223/R. (augusztus 14.) 1. A törvényszék a 2913/882. végzésével augusztus 11-én hagyta jóvá a vizsgálóbíró határozatát, mellyel elrendelte a jegyzőkönyvek hivatalos másolatainak átadását a védők részére, *Függetlenség*, 1882/223. (augusztus 13.) 2.

[364] Azért is hihetetlen, hogy csak november 3-án értesült a tanú létéről, mert túl feszített lett volna az események időrendje. Ha Eötvös november 3-án meghallgatta Zurányi mondandóját, még aznap kellett a főügyésszel találkoznia és dönteniük, hogy mi legyen, mert november 4-én „korán" benyújtotta a bírónak a meghallgatás iránti kérelmet (II/174), és a kihallgatás november 5-én megtörtént. Ilyen szoros időrend aligha képzelhető el.

[365] Bary szerint törvénytelen volt, mert Zurányi még ekkor tiszalöki lakos volt, így csak a nyíregyházi bíróság hallgathatta volna ki (Bary 1933, 411).

[366] Gergely Judith perdöntőnek tekinti (Gergely 2007, 114), de én nem látom, milyen alapon. (Zurányi vallomására lásd a 4. fejezetet).

re növelte a bizonytalanságot a dadai holttest azonosításával kapcsolatban. Az tény, hogy Zurányi még a végtárgyalás előtt elköltözött Tiszalökről. Otthagyta a neves Szarvas patikát, ahol gyógyszerész volt.[367] Ma már nem lehet megállapítani, mi volt a költözés oka (Fazekas 2003, 40). A végtárgyaláson a jegyzőkönyv szerint Boros-Sebesen élő személyként jelent meg.

Barcza Dani és Zurányi története mutatja, hogy legkésőbb 1882 őszétől a védelem és az ügyet vivő budapesti királyi főügyészség között meglehetősen szoros együttműködés alakult ki a vádemelés felé haladó eljárásban. Ez az együttműködés akár „szokatlan", a törvényesség határán lévő megoldásokat is megengedett.

Szeyffert szerepe a végtárgyaláson

Ilyen előzmények után nyújtotta be Szeyffert Ede a nyíregyházi törvényszékre a vádindítványt, melyben sem ő, sem a főnöke, Kozma Sándor nem hitt. Már utaltam arra, hogy a vádemelés indítványozására milyen kényszerek indították az ügyészséget. A közvádlóként eljáró Szeyffert ezzel elég sajátos helyzetbe került. Az volt a cél, hogy a törvényszék mondja ki a vádlottak felmentését, és ne az ügyészség ejtse az ügyet. A vádbeszédében ezért ismerte el majdnem nyíltan, hogy a vádat alaptalannak tartja. A végtárgyalás végén javasolta az összes vádlott felmentését.[368] A közvádló vádbeszéde, és a pervitele a tárgyaláson közfelháborodást váltott ki.[369] Csak néhány hírlap volt megértőbb a helyzete tekintetében.[370]

Volt tehát vád az ügyben, de ezt a vádat érdemben a közvádló nem képviselte. Nem tudni célzatosan vagy sem, Szeyffert a védelemnek szívességet is tett. Saját

[367] Nem sokkal korábban, 1871-től kezdve néhány éven át itt volt gyógyszerészgyakornok Csontváry Kosztka Tivadar is; a gyógyszertár ekkor a családja tulajdonában volt (Görbedi 1989, 26, 220).

[368] Van, aki ezt *vádelejtésnek* értelmezi (Nagy 1997, 8), de a felmentés indítványozása, mellyel Szeyffert élt, akkor különbözött a vád elejtésétől (Fayer 1884, 250). Nyitott kérdés, hogy mennyiben kötötte a törvényszéket a felmentésre irányuló ügyészi záróindítvány, tehát a törvényszék megállapíthatott volna-e bűnösséget az indítvány ellenében. A bíróságok gyakorlata e kérdésben még igen zavaros volt (Székács 1887, 78). A Kúria 1881-ben hozott olyan határozatot, mellyel megsemmisített alsóbbfokú ítéletet, mert a bíróság megállapította a vádlott bűnösségét, noha az ügyész felmentést indítványozott (Fayer 1884, 250).

[369] Szeyffertet élesen támadta a *Budapesti Hirlap*, mely egyébként a védők magatartását, húzásait is megértően kezelte, mert a feladatukat teljesítették. De a közvádló tevékenységével szemben rendszeresen kritikát fogalmazott meg, egy alkalommal vezércikket is szentelt neki, *Budapesti Hirlap*, 1883/174. (június 25.) 1. Ebben a közvádlóra utalva így összegezett: „Ez nem igazság, ez nem loyalitás, ez szégyen, gyalázat."

[370] Elsősorban a kormányközeli és a proszemita lapokról van szó. A *Nemzet* Szeyffert vádbeszédét „jeles beszédnek" minősítette. Hosszan sorolta az indokokat, melyek szükségessé tették a vádemelést, a tárgyalás megtartását, és a közvádlót ebbe a helyzetbe hozták, *Nemzet*, 1883/168/R. (június 20.) 2.

maga nyilvánította a vádat vérváddá (vallási-rituális gyilkosság vádjává), és ezzel stigmatizálta az eljárást.

Az érdemi vádképviselet hiánya különösen a tanúk kikérdezésénél jelentett hátrányt a vádnak, és mondhatjuk, hogy az egész ügy tisztázásának. Mikszáth – aki egyébként *a védők közé sorolva* vet papírra Szeyffertről egy rövid jellemzést – erről így írt: „Megütközést kelt *Szeyffert* ügyész magatartása, aki a mentő tanúkkal szemben egészen passzív marad, ha még oly ellentmondók is vallomásaik; ellenben a terhelő tanúknak minden szavába belekapaszkodik, jobban mint maguk a védők" (Mikszáth 1972, 152).[371] Az *Allgemeine Juristen Zeitung*, egy akkor tekintélyes osztrák jogi szaklap mutatott rá, hogy az ügyész magatartása nem segítette elő az ügy megnyugtató lezárását, és a felmerülő kérdések tisztázását. „Van-e értelme annak, kérdjük, hogy Szeyffert a vádat, melyet képviselve mégis hivatva volt, elejtette s ugy járt el, mintha sehol és soha nem vett volna észre gyanuokokat?"[372] A szerző szerint megnyugtatóbban zárulhatott volna az ügy a közvélemény számára is, ha az ügyész minden gyanúokot az egyébként ügyes védelem elé tár, hogy azokat tisztázhassák. Így a vakbuzgalom csak ártott, mert nyitott kérdések maradtak a levegőben.

Solymosi Eszter anyját mint magánvádlót képviselő Szalay Károly ügyvédnek nem volt kérdezési joga, csak ügyfele kártérítési igényével kapcsolatban nyilvánulhatott meg. A tehetetlenség érzése a záróbeszédében is megmutatkozott (T:348): „[...] néma volt a kir. főügyészi helyettes ur oly tanukkal szemben, kik nyilván hamisan vagy tévesen, de vádlottak mellett, a vád ellen vallottak; még kísérletet sem tett arra, hogy a való tények kitudassanak, hogy a tanu hamis eskütől megóvassék, hogy a per haszontalan komplikációja megakadályoztassék." A törvényszék tanácsának elnöke igyekezett ugyan alaposan kikérdezni a tanúkat, mielőtt a védők kezére adta volna őket, de a vádképviseletet nem pótolhatta. Később több helyen, konkrét kérdésekkel kapcsolatban majd rámutatok, hogy a tanúk elégtelen kikérdezése a tárgyaláson milyen nyitott kérdéseket hagyott maga után.

A nyíregyházi ügyvédi kamara keresztény tagjai a vádbeszéd elhangzását követően ülést tartottak a Brenner-vendéglőben, és 1883. június 24-én tizenketten kezdeményezték az igazságügy-miniszternél a közvádló visszahívását. Rosszallásukat is kifejezték, mert Kornis elnök túl nagy szabadságot engedett a perben a tiszteletlenül fellépő védőknek.[373]

Szeyffert nagy energiákat fektetett a végtárgyaláson abba, hogy a vád első számú tanújának, Scharf Móricnak a vallomását hiteltelenítse. Ezzel komoly segítséget nyújtott a védelemnek. Később majd rámutatok, hogy a védők elég

[371] A *Budapesti Hirlap* szerint is, a mentőtanúk mindkét oldalról támogatást kaptak, 1883/178. (június 29.) 1.

[372] A cikket magyarul közzétette a *Pesti Napló*, 1883/215. (augusztus 6.) 1–2.

[373] *Budapesti Hirlap*, 1883/174. (június 25.) 5. A beadványt Krúdy szó szerint ismertette a Solymosi Eszterről szóló regényében (Krúdy 2003, 421–422). A kezdeményező ugyanis az író nagyapja, id. Krúdy Gyula ügyvéd volt, aki aztán személyesen vitte fel a beadványt Budapestre Pauler igazságügy-miniszternek (Krúdy 2003, 424).

halvány teljesítményt mutattak Scharf Móric kihallgatásánál, mely a tárgyalás első napjaiban történt. Lényegében nem sikerült a tanút komolyabb, nyilvánvaló ellentmondásba keverniük. Szeyffert volt az (részben Friedmann Bernát védő közreműködésével), aki szisztematikus kérdezésével kitapogatta a lehetséges problémás pontokat a fiú vallomásában. A vádbeli cselekmény elkövetésének bizonyos részleteinél sikerült előhoznia egy-két ellentmondást például arra nézve, hogy a lány milyen helyzetben feküdt a zsinagóga pitvarában. Ez vezetett részben ahhoz, hogy később a bíróság megtagadta a tanú megesketését, és így a vallomását kizárta a teljes súlyú bizonyítékok köréből. Igaz, a közvádló a záróbeszédében Móric vallomásának olyan belső ellentmondásokat is tulajdonított, melyek nem fedezhetők fel a fiú beszédében (T:347).[374]

Szeyffert különösen aktív volt abban, hogy a vádat támogató egyes tanúk előéletét feltárja, és így e tanúkat hiteltelenítse. Így tett Karancsay foglárral, aki fontos vallomást tett, cáfolván a hullaúsztatásban érintett tutajosok tiszalöki kínzását. A közvádló Karancsay korábbi fegyelmi ügyeire kérdezett rá, és taglalta azt a bíróság előtt (T:295). A Vay György csendbiztos elleni korábbi feljelentéseket, valamint az elmarasztalásával végződő ügyét is ő hozta be az eljárásba (T:291). Még itt lehetne azt mondani, hogy a közvádló az igazság teljes feltárására törekedett. Amikor azonban a vádlottak javára valló Kazimir pandúr büntetett előélete jött szóba (orgazdaságért egy hónap szabadságvesztést kapott), a tanú előéletén a közvádló szó nélkül átsiklott (T:303).[375]

Szeyffert bizonyosan kulcsszerepet játszott abban, hogy a Móricot Nagyfaluba kísérő Péczely Kálmán írnok előéletét Eötvös a végtárgyaláson látványosan leleplezhesse. Péczelyt fiatalkorában gyilkosságért 15 évre ítélték, melyből 12 évet letöltött, azután feltételesen szabadlábra helyezték. Eötvös Péczely kihallgatásánál a tárgyaláson előadott egy jelenetet. Szóba hozta, hogy még Veszprém megyei fiskus korában (15–16 évvel azelőtt) találkozott egy miniszteri értesítéssel, amely felsorolta, hogy számos elítéltet feltételesen szabadlábra bocsátanak. Köztük volt Péczely Kálmán neve is, melyre Eötvös állítólag emlékezett. A felépített jelenet csúcspontján Eötvös megkérdezte, az írnok azonos-e azzal a Péczely Kálmánnal. Ebben a pillanatban került napvilágra az írnok régi bűntette, melynek nagy hatása volt a közönségre, és természetesen a tanú hitelességére is.[376]

A tárgyalás jegyzőkönyvéből azonban kiderül, hogy a végszót Eötvös fellépéséhez az előtte kérdező Szeyffert adta meg. A következő mondvacsinált kérdést intézte Péczelyhez: „Még egy kérdést. Ön már előhaladott korban vállalt szolgálatot és neveztetett ki írnoknak. A bírósági ügyviteli szabályok értelmében hitelesen igazolta előéletét." Először jelezte tehát, hogy az utolsó kérdése

[374] Például azt, hogy állítólag Móric vallomása szerint a lány nyakán ejtett vágás mély volt, de a jegyzőkönyvekben ilyennek nincs nyoma.

[375] Az *Üstökös* meg is írta, hogy a per előtt az igazságügy-minisztérium eltörölte a közvádlói tisztséget, és létrehozta a „közvédlői" hivatalt, *Üstökös*, 1883/25. (június 24.) 4.

[376] Mikszáth beszámol a jelenetről, mely „leírhatatlan hatást" tett a közönségre (Mikszáth 1972, 175–177).

következik, majd megadta a kulcsszót: az előélet igazolása. (E kérdésnek a tárgyát tekintve semmi köze nem volt az ügyész megelőző, utolsó előtti kérdéséhez.) A tanú igenlő válasza után Eötvös ugrott fel, hogy kérdést kíván feltenni – mint kiderült, éppen az előélettel kapcsolatosan. Ezután adta elő a nagyjelenetét. Ennek végén, a tanú méltatlankodást tükröző válasza után, Szeyffert rögtön átadta a tanács elnökének az illavai fegyház értesítését Péczely szabadlábra helyezéséről, melyet nyilvánvalóan már időben előkészített (T:81). Péczely előéletével a munkáltatója, a törvényszék sem volt tisztában. A kör bezárult, a közvádló és a védőügyvédek együttműködése így taposta el pillanatokon belül, egy láthatóan jó útra tért, a büntetését már régen kitöltött – de örökre megbélyegzett – családos ember nehezen felépített reputációját. (Péczely akkor már több mint tíz éve dolgozott írnokként a bíróságon.)[377]

Ez a közvádló perbeli szereplésének egyik mélypontja volt. Nem azért, mert lelepleződött Péczely előélete. Aki ilyen teherrel él, és azt eltitkolja, számíthat arra, hogy bármikor kiderülhet a titka. Hanem azért, mert szégyenteljes segítséget nyújtott ahhoz, hogy a védelem egy látványos, drámai jelenetet rendezzen a kérdés körül, a tanú egyidejű megalázásával.

Gyorsírásos jegyzőkönyvezés a végtárgyaláson

A magyar bíróságokon az volt a gyakorlat (ma is az), hogy a résztvevők (felek, vádlottak, jogi képviselők, tanúk, szakértők) tárgyaláson tett szóbeli megnyilatkozásait a bíróság összegzi, és így foglalja a tárgyalási jegyzőkönyvbe. Az összegzés az elmondottak tömörítését jelenti, a bíróság a nyilatkozatok lényegének rögzítésére törekszik. Kiemeli az általa fontosnak tartott részeket, részben átfogalmazza az elmondottakat, elhagyja a beszéd jelentéktelen vonatkozásait. Az összefoglalás minősége függ a bíró személyétől, tapasztalatától, beállítottságától: mennyire tömörít, mit lát fontosnak és lényegtelennek, mennyire ragaszkodik a nyilatkozó személy egyéni szóhasználatához. Az ilyen jegyzőkönyvezés hátrányai nyilvánvalóak. Vitatható lehet, hogy a jegyzőkönyvbe kerülő összefoglaló hűen adja-e vissza az elmondottakat. Kimaradhatnak a tanúk apró „elszólásai", melyek jelezhetik a hazugságokat. Az összegzés a beszédbeli ellentmondásokat elrejtheti, feloldhatja. Elveszhetnek olyan részletek, melyek fontossága később válik észrevehetővé. Márpedig egy olyan ügyben, mint a tiszaeszlári per „a legjelentéktelenebb dolog egy-egy fordulattal nagy jelentőségű momentummá lesz".[378]

A gyakorlattal szakítva, a tiszaeszlári per végtárgyalásán a nyíregyházi törvényszék elrendelte a gyorsírásos jegyzőkönyvezést. Ilyenre tudomásom

[377] Rákosi Viktor Jean Valjeanhoz, Victor Hugo halhatatlan irodalmi alakjához hasonlította, *Budapesti Hirlap*, 1883/180. (július 1.) Melléklet 1.

[378] *Budapesti Hirlap*, 1883/169. (június 20.) 1.

szerint korábban még nem volt példa a magyar büntetőperek történetében.[379] Eötvös a könyvében hosszabban kifejti, hogy miért ragaszkodott a védelem a jegyzőkönyvezés eme formájához. A végső indok a következő volt. A védelem tartott attól, hogy az esetlegesen elfogult törvényszék a tárgyaláson elhangzottakat a kialakított döntés (ítélet) tükrében, ahhoz igazítva összegzi a tárgyalási jegyzőkönyvben. Így nem a vallomások alapozzák meg az ítéletet, hanem a kialakuló ítélet határozza meg a hangsúlyokat és az értelmezést, melyek szerint összefoglalják a jegyzőkönyvben a tárgyaláson elmondottakat (Eötvös III/165).

A törvényszék nem támasztott akadályt a jegyzőkönyvezés ilyen, szokatlan módjával szemben. Az elnök láthatta, hogy a védelem indítványától függetlenül, ennek a különös ügynek a körülményei valóban indokolják a tárgyaláson történtek gyorsírásos rögzítését. Így meg lehetett előzni a végeláthatatlan vitákat, hogy például egy tanú szavait pontosan adta-e vissza a jegyzőkönyvi összegzés vagy sem.[380] A vizsgálat során tett ellentmondásos, egymással szemben álló, többször megváltoztatott tanúvallomások sokasága felvetette azt az igényt, hogy egy vallomás végső változatát, a tanú gondolkodását, a szóhasználatát pontosan, szó szerint, a maga részletességében rögzítsék. Egy-egy vallomásba így kevésbé lehet utólag mindenfélét belemagyarázni.[381] Másfelől a perre korábban soha nem tapasztalt közfigyelem összpontosult. Az olvasóközönség – amely már egy éve követte az eseményeket a hírlapokban – a látatlanul is ismerős szereplők eredeti, és az ügyben vallott utolsó szavait meg akarta ismerni, melyekkel talán valamilyen fényt vetnek a rejtélyre. Az eszlári lány eltűnésének magyarázatára a vád mellett más elképzelések is éltek. Az ügy pengeélen táncolt, nem lehetett tudni, melyik tanú vagy szakértő lesz az, aki szavaival, kijelentésével, elszólásával világos irányt mutat a megoldáshoz, bármi legyen is az. A gyorsírás segítségével, így Solymosi Eszter ügye tulajdonképpen „az egész világ szemeláttára tárgyaltatott" (Markusovszky 1883, 731).

A védelemnek – az Eötvös által hangoztatott (valószínűleg alaptalan) félelmen túl – egyébként is érdeke volt a gyorsírásos jegyzőkönyvezés. Készültek a vádat alátámasztó fontosabb tanúvallomások megdöntésére. Különösen Scharf Móricnál, vagy a hullaúsztatás tekintetében Matej Ignácnál. Azt várták, hogy az ő tanúvallomásaik a védői kérdések nyomán a tárgyaláson fognak látványosan összeomlani, vagyis a kimutatott és bizonyított belső ellentmondások folytán tarthatatlanná válni. Ezt gyorsírásos jegyzőkönyvben lehetett jól dokumentálni. Ebben mutatkozhatott meg világosan a közvélemény vagy az utókor számára, ahogy egy tanúvallomás a védői kérdések nyomán hiteltelenné válik.

[379] Ebben az időben például Poroszországban is csak nagyon kivételesen, néhány nagy érdeklődést kiváltó ügyben alkalmaztak olyan jegyzőkönyvezést, ahol a tanúk vallomását aprólékosan rögzítették; A gyorsírás a jogszolgáltatásban. *Magyar Igazságügy*, XXVIII. (1887) 125.

[380] Az összegző szövegezésre vonatkozó állandó nézeteltéréseket, már egy korabeli, neves ügyvéd is *„odiosus vitának"* minősítette (Sztehlo 1882, 208).

[381] A szóról szóra közlés biztosította, hogy a tárgyalásról hamisítatlan kép alakulhasson ki, *Pesti Napló*, 1883/170. (június 22.) 1.

A tárgyalás gyorsírásos jegyzőkönyvét hat gyorsíró készítette, akik az Országgyűlés gyorsíró irodáján dolgoztak. (A tárgyalás idején már nyári parlamenti szünet volt.) Óriási igény volt a szakszerű, gyors és pontos munkára, és ezt az országgyűlési gyorsírók tapasztalata biztosította. Érthető formában kellett rögzíteni a sajátos észjárásokat tükröző mondatokat és a sokszínű nyelvhasználatot. Az elhangzottak írásos változatát a lapok minél gyorsabban közölni akarták, az elnöknek a rögzített szöveget nap mint nap ellenőrizni és véglegesíteni kellett. A védelem is mihamarabb meg akarta ismerni az egyes tanúk vallomásainak szövegét. Nemcsak az elmondottak pontos leírása volt a feladat, de a speciális, gyorsírásos jeleket át kellett tenni olvasható szöveggé. Mindez komoly munkát jelentett.[382] A gyorsírók vezetője Günther Béla volt, aki az Országgyűlés irodáján gyorsíró-revizorként dolgozott.[383] A csoporthoz tartozott id. Vándory Gusztáv és Antalik Károly (gyorsíró revizorok), Fayer László, a neves büntetőjogász, valamint Peregriny János (gyorsírók). A csoport legfiatalabb tagja Vikár Béla (gyorsírógyakornok) volt.[384]

A cél a szó szerinti jegyzőkönyvezés volt, de erre csak törekedni lehetett, teljesen elérni nem. Az érthetetlenül kiejtett szavakat, a félbehagyott mondatokat, az elharapott szóvégeket, a rossz mondatfűzést is érthető formában kellett rögzíteni. A gyorsírók értelmezték és kikerekítették az elmondottakat, mind a beszéd rögzítésénél, mind a gyorsírásos jelek olvasható szövegekké alakítása során. Nem volt teljesen passzív szerepük. Az akkori felfogás szerint, bár lehetőleg meg kellett tartani a beszélő eredeti kifejezésmódját, „elsőrendűen fontos volt" a pongyolaságok, a szórendi, és a mondatszerkezeti botlások javítása.[385] Ahogy Vikár Béla fogalmazott, ha nagyon szükséges volt, kicsit *„fésülték"* a szöveget.[386]

A gyorsírásos jegyzőkönyvezés jelentősége túlnyúlt a per jogi vonatkozásain. Ez volt talán az első eset, hogy a magyar falusi köznép megszólalását köz-

[382] A végtárgyalás befejezését majdnem meghiúsította egy csaknem tragikussá váló közjáték. Az egyik szünnapon a gyorsírók a Sóstón csónakázás során elsüllyedtek, és kis híján belevesztek a vízbe (Vikár 1931, 8).

[383] Günther később igazságügy-miniszter, majd utána a Kúria elnöke lett.

[384] Vikár 1931, 8–9.; *Az Országgyűlés Képviselőháza tagjainak betűsoros név- lak- és törvényhatóság szerinti névjegyzéke.* Szerk. Regele János. Budapest, 1883, Pesti Könyvnyomda, 56. A perben a gyorsírásos jegyzőkönyvezés néhány kulisszatitkát ötven év múlva megjelent visszaemlékezésében röviden közzétette Vikár Béla, aki később neves etnográfus és nyelvész lett. Így élénken élő, mély nyomot hagyott benne, hogy az 1883. július 17-i eszlári helyszíni szemlén a bírák, a tanúk és a vádlottak hátán írtak, mert nem akadt egyéb megfelelő hely (Vikár 1931, 8).

[385] Kalotay Kálmán – Kökény Lajos: *A gyorsírás elmélete és története.* Budapest, 1982, Tankönyvkiadó, 274. (idézet).

[386] Az Országgyűlésben sem volt teljesen szó szerinti a jegyzőkönyv. A képviselők bejártak a gyorsírók irodájába, és javítgatták felszólalásuk szövegét, hogy írásban is jól mutasson. De a gyorsírók is „fésülték" időnként a képviselők szövegeit, nyelvtani és stilisztikai szempontok alapján. Ez történt például Bánffy Dezső felszólalásaival is (különös stílusa, sajátos mondatfűzése és erdélyi tájszólása miatt), de ő az igazítások miatt Vikár szerint nagyon haragudott (Vikár 1931, 10; 13).

vetlenül, többé-kevésbé szó szerint, tömegesen rögzítették. Még nincs filmfelvétel, és a hangfelvétel lehetősége sem ért el a magyar vidékre. A falusiak beszédét nem egy író tolla közvetítette regényben, novellában, vagy egy hatósági emberé hivatalos iratokon. Nem csak egy bizonyos ember szavait vetették pontosan papírra. A jegyzőkönyvek megőrizték a számtalan tanú szóhasználatát, mondatfűzését, indulatszavait, és tükrözték a megszólalók gondolkodását, valamint azt, hogy érzelmeiknek milyen szavakkal nyitottak utat a külvilág felé.

Legalábbis ezt így hisszük. A per ugyanis nyelvészeti vitát is generált. A nyelvészeknek gyanús lett, hogy több kifejezést, ami a jegyzőkönyvekben szerepelt, a köznép valószínűleg nem használhatott. A legfőbb kérdés az volt, hogy a per jegyzőkönyveiben rögzített szavak, kifejezések, mondatszerkezetek valóban úgy hangozhattak el a tanúk szájából, vagy a jegyzőkönyvezés módosított az elmondottakon. A polémia a *Magyar Nyelvőr* hasábjain kezdődött és tekergőzött tovább. A szikra az a tanúvallomás volt, melyet Cseres Andrásné tett Bary vizsgálóbíró előtt (itt még nem gyorsírásos, hanem összefoglaló jegyzőkönyvet vezettek). A szerkesztőség feltette az olvasóknak azt a kérdést, hogy Cseresné használhatott-e olyan kifejezéseket, mint *„közvetlen tudomásom"*, *„hulla hozatott Eszlárra"*, *„Eszter eltünése tárgyában"*, *„bejelentettem"*, *„kihallgatásom előzményeképen"*, *„megdörzsöl"* stb.[387] Aligha keltett nagy meglepetést az a következtetés, hogy ezek inkább a jegyzőkönyvet vezető hivatalnok szavai voltak, mint a tanúé.[388]

Érdekesebb kérdés volt, hogy a *gyorsírásos* jegyzőkönyvek mennyire hűen adták vissza az elmondottakat, torzult-e a beszéd a gyorsírásos jelekkel való rögzítés, majd az átírás során. Itt már nagyon megoszlottak a vélemények.[389] Tömlő Gyula írt egyfajta összegző cikket, és következtetése középúton maradt: a helyi népnyelv elemzéséhez nagyon hasznos anyagot tartalmaznak a jegyzőkönyvek, de sok jellegzetesség elveszhetett a rögzítés és az átírás során. „Az eredeti hamisítatlan népnyelv, pedig, mialatt annyi átírás retortáján ment keresztül, elvesztette tősgyökeres népies zamatát; szintelen, közönséges, itt-ott egészen irodalmi alakot öltöttek reá, melybe a nép fiát sokszor bizony már fel sem ismerhetni" (Tömlő 1883, 505). Ami változtatás nélkül mégis átment ezen a „retortán", azt a szerző összegezte, és adott a jegyzőkönyvekben tükröződő *eszlári népnyelv jellegzetességeiről* egy hangtani, alaktani, jelentéstani és mondattani áttekintést (Tömlő 1883, 505–509).[390] Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a gyorsírók az elhangzottakat időnként tömörítették, nyelvtanilag javították, a girbe-gurba mondatfűzést kiegyenesítették – azaz „megfésülték".

A jegyzőkönyvek nemcsak a nyelvészek számára lehetnek hasznosak, hanem a társadalomtörténet, a néprajz is találkozhat újdonságokkal benne. Mivel

[387] *Magyar Nyelvőr*, 1883/VII. (július) 329. (A nyelvészeti vitára Kövér György hívta fel a figyelmet).

[388] *Magyar Nyelvőr*, 1883/IX. (szeptember) 425. (Udvarhelyi Gyula).

[389] „Audiatur et altera pars". *Magyar Nyelvőr*, 1883/X. (október) 466–468.

[390] Érdekes, hogy a hatalmas anyagból csak egyetlen tájnyelvi szót tudott a szerző kiszűrni, ez a Huri Andrásné által használt *„laffog"* szó (Tömlő 1883, 508).

a jegyzőkönyvek a tanúvallomások lényegtelenebb, az ügyhöz közvetlenül nem kapcsolódó részeit is rögzítették, ezekből az akkori falusi élet számos érdekes részlete az olvasó elé tárul – természetesen csak röviden, utalásszerűen. Például, mi volt a munkamegosztás a takarításnál, milyen szerepet játszott az idő az akkori falusiak életében, kinek volt egyáltalán valamilyen időmérő eszköze, hogyan terjedtek a falusi hírek. Ezt az értékes, egyedülálló nyersanyagot látta meg Kövér György a per irataiban, és vizsgálta meg azok segítségével a 19. század végi Tiszaeszlár társadalmának keresztmetszetét és mindennapjait.

Azonban a gyorsírásos jegyzőkönyvezésnek voltak hátrányai is. A tanúk egy része sokszor magának mondott ellent, nem a kérdésekre válaszolt, lényegtelen részletekre tért ki, vagy olyan homályosan fejezte ki magát, hogy nehéz volt kiszűrni válaszainak lényegét. A tudósítóknak is feltűnt, hogy sok tanú milyen hosszadalmas, szétfolyó és ellentmondásokkal tarkított vallomást tett.[391] Egy-egy részlet tekintetében így sokszor nagyobb zavart hagyott maga után a rögzített tanúvallomás, mint ami előtte volt. Mindez nem feltétlenül rosszhiszeműségnek, hazugságoknak tudható be. A falusi emberek zavarban lehettek a törvényszék előtt, ahol legtöbben sosem jártak annak előtte, és a nagyszámú hallgatóság sem könnyítette meg a szereplésüket. Egyes esetekben nem tudták magukat megfelelően kifejezni, és terjengősen írták körül a mondandójukat. Voltak, akiknek a beszédéből – részben a sok ellentmondás miatt – nem lehetett kiszűrni, hogy egy-egy lényeges körülmény tekintetében tulajdonképpen mire vallottak (pl. Csordás Nagy Jánosné, Szakolczai Julcsa vagy Leskó Mária).

Azon jegyzőkönyveknél, ahol a bíróság összefoglalja a tanúvallomások lényegét a jegyzőkönyv számára, helyben tisztázni kell az ellentmondásokat. Az összegzésből bizonyos határozottsággal ki kell derülnie, mire vallott a tanú. A gyorsírásos jegyzőkönyvezésnél a törvényszék nem szorult rá az ellentmondások tisztázására, hiszen nem kellett összefoglalnia egy-egy vallomás lényegét. A vallomás úgy került a jegyzőkönyvbe, ahogy a tanú beszélt. Az ellentmondásokat, a homályos pontokat a tárgyaláson feltett kérdésekkel lehetett (volna) tisztázni. A bíróság, illetve a felek viszont sok ilyen tisztázó kérdést nem tettek fel. Lehet, hogy a tárgyalás izgalmai közepette átsiklott a figyelmük néhány problémás ponton. Az is lehet, hogy éppen akkor már belefáradtak minden apróság tisztázásába, vagy a tanúk kisiklottak a kezeik közül. A védelemnek is érdeke volt bizonyos részleteket homályban hagyni. Mindenesetre számos, kérdésekkel nem tisztázott ellentmondás fennmaradhatott egyes tanúvallomások után, bár ezeknek az ügy kimenetele szempontjából, nem feltétlenül volt jelentőségük. A gyorsírásos jegyzőkönyvezés, az ügy egyes körülményei tekintetében a tisztánlátást éppenséggel megnehezítette ahelyett, hogy kulcsot adott volna azok megértéséhez.

[391] *Pesti Napló*, 1883/171. (június 23.) 1.

A pénz szerepe az eljárásban

Korunkban, a büntetőügyekben gyakran felbukkan egy jellegzetes probléma. A nyomozó hatóságok mögött ott áll az állam, hatalmas anyagi forrásokkal. A védőknek rendszerint nem áll rendelkezésére annyi anyagi eszköz, hogy ezt valamelyest ellensúlyozni tudják a történtek feltárása, az adatok, a bizonyítékok kutatása során. Sokszor kénytelenek azokkal az adatokkal dolgozni, melyeket a hivatalos nyomozás a felszínre hoz. A problémát azzal szokták kicsinyíteni, hogy a nyomozás, a vizsgálat nem egyik vagy a másik oldal javára történik, hanem annak minden bizonyítékot fel kell tárni, a gyanúsítottak ellen, és azok javára is. Vannak azonban olyan ügyek, ahol a védelemnek igencsak szükséges lehet magánnyomozók foglalkoztatásával, magánszakértők megbízásával ellenőrizni a nyomozás, a vizsgálat adatait, és feltárni új védekezési lehetőségeket.

A tiszaeszlári ügyben ilyen probléma nem mutatkozott. A védelemnek láthatóan igen bő források álltak rendelkezésére a védekezéshez. Eötvös – a könyvében foglaltak szerint – a megbízás elvállalásakor 33 000 forintot kapott költségekre (illetve tiszteletdíj-előlegre) az országos izraelita képviselettől mint megbízótól. Ez akkor egy nagy vagyon volt.[392] Összehasonlításképpen, az 1882. évi költségvetés alapján (1882:IV. t. cz.) a királyi Kúria egész évi dologi kiadásainak kerete 18 740 frt volt (az épületek fenntartásától a hivatalos utazásokon át az irodai költségekig), míg ugyanez a budapesti királyi ítélőtáblánál 27 950 frt. A Kozma Sándor vezette budapesti királyi főügyészség, ahonnan Székely Ferenc és Szeyffert Ede főügyészhelyettesek is részt vettek az eljárásban, valamint a marosvásárhelyi királyi főügyészség 1882-ben együttesen hivatali-irodai költségekre és hivatalos utazásokra mindösszesen 6800 frt-ot költhetett. Mindettől függetlenül, nincs nyoma annak, hogy a nyíregyházi törvényszéket és a vizsgálóbírót a költségkeret esetleges szűkössége akadályozta volna a vizsgálatban. Az elsőfokú eljárás végén, a tiszaeszlári per költségei összességében meghaladták a 12 000 forintot, amely teljes egészében az állam terhén maradt.[393]

Eötvös kezébe óriási pénzt tett le a megbízó a védelem megszervezésére. Ő a könyvében adott egy rövid elszámolást arra, hogy a védelem milyen módon használta fel a rendelkezésre bocsátott összegeket. Ez az „elszámolás" nyilván nem teljes, és valódisága utólag már aligha ellenőrizhető, de ki lehet belőle indulni. Az akkori pénzbeli értékviszonyok felméréséhez néhány, a perhez kapcsolódó adatot közlök egy táblázatban arról, hogy különböző összefüggésekben milyen összegekkel számolhatunk (lásd 2. táblázat).

[392] Annak idején egyes újságok 80 000 forint megbízási díjról tudtak, pl. *Üstökös*, 1882/28. (július 9.) 1. Eötvös, Funták és Horánszky, a már említett közös nyilatkozatukban még azt állították, hogy nem áll rendelkezésükre nyolcvanezer forint, és „több vagy kevesebb ezer forint sem", *Ellenőr*, 1882/329. (július 3.) 1.

[393] *Budapesti Hirlap*, 1883/216. (augusztus 6.) 5.; *Pesti Napló*, 1883/215. (augusztus 6.) 2.

2. TÁBLÁZAT ♦ Néhány adat árakról és jövedelmekről (1 forint = 100 krajcár)

15 forint	Solymosi Eszter éves bére (+ egy csizma) (T:22, T:25)
4 krajcár	ennyiért kellett Eszternek festéket venni a gazdaasszonya részére 1882. április 1-jén (T:32)
25 krajcár (1/4 forint)	egy liter bor ára az eszlári kocsmákban (T:53)
16, illetve 26 krajcár	egy ásó, illetve egy lapát ára Tokajban (T:160; T:175)
40 krajcár	egy kisliba ára Eszláron (T:32)
60 krajcár	Vámosi Julcsa hivatalos tanúdíja, amit a bíróságon kapott egy napra (T:314)
50 krajcár–1 forint	egy tisztességes napszám akkoriban (Eötvös III/199)
2 ft 50 kr	ennyiért lehetett egy szekeret fogadni a Vencsellő és Nyíregyháza közötti útra (T:329)
6 ft 50 kr	Kazimir pandúr havi ruhapénze (T:306)
6 ft 90 kr	a szerencsi aljárásbíró kétnapos hernádnémeti kiszállásának útiköltsége
25 forint	egy felvigyázó tutajos (Matej) bére egy útra Herskó tutajkaravánjában (T:151)
30 forint	ennyit kaptak fejenként a szakértők hatnapi munkáért, mely során a tiszadadai holttesten lévő ruha barna foltjait mikroszkóppal megvizsgálták, és a véleményt elkészítették
40 forint	Pálffy János gróf havonta ennyivel járult hozzá Scharf Móric ellátásához Henter Antal várnagynál
120 forint	Smilovics állítólag ennyit ígért Herskó Dávidnak a hullaszállítás elvégzéséért (T:139)
180 forint	Bubák Antal kocsis éves fizetése a megyeházán (T:111); a tiszalöki csendlegény körülbelüli fizetése éves átlagban (+ egy ló ingyenes használata) (T:305)
2400 forint	egy vidéki törvényszéken a törvényszéki elnök éves fizetése
5000 forint	a jutalom összege annak, aki Solymosi Eszter nyomára vezeti a hatóságokat
12 500 forint	Lichtman Mór becsült vagyona, aki a legvagyonosabb eszlári izraelita volt (Eötvös I/69)

A védelemnek volt tehát anyagi forrása, hogy magánszakértőt bízzon meg. Erre elsősorban a tiszadadai holttest azonosításával kapcsolatban volt szüksége. Ahogy már utaltam rá, a megbízott magánszakértő Kovács József egyetemi tanár volt, aki 1000 forint díjért vállalta a munkát. Ezt ma konzultációs díjnak mondanánk. 1882. szeptember második felében tíz napon át, minden hétköznap délután négy és hat óra között Eötvössel megbeszélték a holttest azonosításának kérdéseit, az addig feltárt adatok alapján. A szakértő bevont egy másik szakembert is a megbeszélésekbe (Babes Viktort), aki Scheuthauer professzor mellett dolgozott az egyetemen. A megbeszélések eredménye egy jelentés (vélemény) volt a szakértő részéről (1882. októberben). Ez alapját képezte Eötvös nagy bírósági beadványának, mely a tiszadadai holttest exhumálásához vezetett 1882 decemberében (Eötvös III/20–23).

Egy ilyen ügyben jelentősen növelhetik a védelem hatékonyságát a magánnyomozók által beszerzett információk, melyek a vizsgálatot végzők figyelmét esetleg elkerülték. Akkoriban még Magyarországon nem volt ismert a magánnyomozói szakma. Ilyen feladatokra tapasztalatokkal bíró, vagy valamilyen információhoz könnyebben hozzájutó embert bíztak meg. Eötvös azt írja, hogy három személynek adott megbízást és valamilyen díjazást magánnyomozás végzésére.

Az egyik Barcza Dani debreceni csendbiztos volt, akiről az előbb már írtam a védelem és az ügyészség kapcsolatánál. Eötvös azt írja, hogy 200 forintot fizetett neki „utazási költségekre". Rajta kívül információt szerzett a védelemnek egy meg nem nevezett újságíró, aki „szerény összegben" részesült (Eötvös III/215). Valószínű, ez az újságíró Weinstein Miksa volt. Eötvös máshol egyedül őt említette név szerint, mint olyan újságírót, aki nyomozott az ügyben, és akinek nyomozási eredményeit fel is használta a védelem (II/221–222). Bary őt egyenesen a „bűnpalástoló szövetkezet" lelkének tartotta, aki szoros kapcsolatban volt a védelemmel, és először a *Debreczeni Ellenőr*, majd a budapesti *Egyenlőség* proszemita lap tudósítójaként több, utólag cáfolt hírrel zavarta a vizsgálatot (Bary 1933, 122). Eötvös a könyvében úgy írt róla, mint akit csak felületesen ismert.

A harmadik nyomozást végző személy, meglepő módon Goldstein János nyíregyházi szabómester, aki ugyancsak egy „szerény összeget" kapott szolgálataiért (Eötvös III/215). Goldsteinnek, akit „talpas kecske" gúnynévvel illettek (T:309), a nyíregyházi vármegyeház földszintjén volt a raktára, boltja, és így Scharf Móric közelében tartózkodott. A fiú Henter Antal várnagynak a vármegyeház udvarán lévő lakásában lakott a per előtt. Nyilván ez indokolta, hogy megbízzák információszerzéssel. Ugyanakkor ő volt a tizenhat főből álló zsidó testőrség vezetője, mely Eötvöst védte a tárgyalás ideje alatt, és amelyet a nyíregyházi tehetős izraeliták tartottak fenn (Eötvös III/201).

A védelem részére magánnyomozást végzők névsora nem teljesen megnyugtató. Az előzőekben látható volt, hogy valamilyen formában mindhárom név felvetődött a tárgyaláson egy-egy tanú befolyásolási kísérletével összefüggésben. Barcza Dani neve Bubák Antal kocsis, Goldstein Jánosé Szojár Anna esetében, míg Weinstein Miksa azon a fiákeren ült, melyen Vámosi Julcsát éjjel tanúskodni szállították Nyíregyházára, ahol a lány – mint később kiderült – hamis vallomást tett.

Eötvösék megbízatásának bő egy éve alatt kb. 16 000 forint költség merült fel a védelem oldalán. Ez elment utazásokra, eljárási költségekre, információk beszerzésére, a végtárgyalás alatti kiadásokra (Eötvös III/218). Eötvös külön kiemelte azt a tételt, amikor összesen 1573 forintot költött arra, hogy a nyíregyházi tömeget maga mellé állítsa. A bírósági tárgyalásnak helyt adó megyeháza körül lézengő munkanélküli embereknek apróbb megbízásokat adott, és ezt busásan megjutalmazta abból a célból, hogy megnyerje őket a védelem ügyének (Eötvös III/199).

A védelemben részt vevő ügyvédek díjait nagyobb részben az országos izraelita képviselet fizette, kis részben külön gyűjtésből fedezték. Eötvös, aki bevallása szerint nem mindegyik ügyvédtársáról tudta bizonyosan, hogy tény-

legesen mennyi díjat kapott, az ügyvédi díjakat a következőképpen összegzi (III/217–219):

- Horánszky Nándor (a végtárgyaláson nem vett részt): 3000 ft (Eötvös fizette a rendelkezésre bocsátott összegből);
- Funták Sándor (a végtárgyaláson vett részt): végtárgyalás előtt 3000 ft, utána további 6000 ft (az Izraeliták Országos Irodája fizette, Eötvös csak hallomásból tudta);
- Heumann Ignác (végig intenzíven részt vett a védelemben): 5000 ft (az országos iroda fizette), és további 5000 ft gyűjtésből (Eötvös hallomásból tudta);
- Friedmann Bernát (csak a végtárgyaláson vett részt): 3000 ft (az országos iroda fizette);
- Székely Miksa (nincs megbízása az országos irodától): az irodától nem kapott díjat, más díjáról Eötvös nem tudott;
- Eötvös Károly (a védelem irányítója): 20 000 ft (az országos iroda fizette), továbbá 16–17 000 ft, amit a rendelkezésére bocsátott 33 000 forintnyi költségkeretből megtakarított.

Ezek az adatok irányadóak, de aligha megbízhatóak. Nem biztos, hogy Eötvös mindenütt jól emlékezett. Például írta, hogy a tárgyalási jegyzőkönyvet egy teljes példányban külön megrendelésre a védelem részére is elkészítették a gyorsírók. A terjedelme mintegy 4000 kézírásos oldal volt, ritka sorközzel, féloldalasra írva. Eötvös úgy emlékezett, ezért 700 vagy 750 forintot fizettek (III/217). Mikszáth viszont úgy tudta, hogy a védelem 200 forintot fizetett a jegyzőkönyv egy példányáért (Mikszáth 1972, 150).

Lehettek olyan díjak, „költségek" amelyekről Eötvös nem akart írni, vagy amelyekről ő sem tudott. A legendák sokkal nagyobb díjakról beszéltek (pl. Eötvös esetében 100 000 forint ügyvédi díjról).[394] Ma már nem tudni, ezek az információk milyen forrásokon alapulnak. Így csak abból indulhatunk ki, amennyit Eötvös érintettként leírt.

Ezzel eljutottunk arra a területre, ahol már nem láthatunk világosan. A védelem mögött láthatóan nem csak azok az anyagi források álltak, melyek Eötvös kezében voltak. Például a védelmet támogató tanúkat (legalábbis egyes tanúkat) utaztatták, elszállásolták, étkezésüket biztosították, és – egyes felmerült adatok szerint – még „napidíjat" is fizettek nekik. Az ilyen, a törvénytelenség határát súroló tevékenység anyagi forrása nem tisztázott és most már aligha tisztázható. Nem tudni, hogy ezek a pénzek honnan, hová, és kinek a kezein át folytak a céljuk a felé. Nem tudható, hogy a védelem, vagy egyes tagjai erről tudtak-e. Mindez a védelem mögött, de azt támogatva folyhatott. Az bizonyos, hogy Magyarországon volt gyűjtés az izraeliták között a védelem támogatására. Szabolcs megyében 1882. május 25-én kezdődött megyei gyűjtés a tehetős zsidó családok körében, és rövid idő alatt 1500 forintnyi összeg jött össze. Ezt az összeget az alispánnál letétbe kellett helyezni, mert hatósági engedély nélkül

[394] Verhovay 1890, 69; Marschalkó 1943, 205; 221.

rendezték a gyűjtést.[395] Ez dokumentálható, de az országos gyűjtés eredménye, mely szerint később abból 80 000 forint jött volna össze, már csak egy újsághíren *(Függetlenség)* alapult (Bary 1933, 299).

Itt már könnyen a legendák világába juthatunk, melyek valóságalapja nem világos. Például hírek szóltak arról, hogy az izraeliták nemzetközi szinten óriási pénzeket gyűjtöttek össze és juttattak el magyar társszervezetekhez, izraelita hitközségekhez a per megnyerése végett. Ez nem kizárt, de erre tudtommal bizonyított adatok nincsenek, csak sejtések, találgatások, és bizonyítatlan lapértesülések, melyek információmorzsákból akarnak kenyeret gyúrni.[396] A levéltárakból talán egyszer előbukkannak olyan adatok valamely kutató szerencséje folytán, melyek bepillantást engednek ilyen titkokba is. Mindenesetre megválaszolatlanok maradtak az olyan kérdések, hogy ha valóban voltak vesztegetési kísérletek a tanúk esetében, akkor az ígért jutalmaknak mi lehetett a forrásuk.

A gyűjtésekből jött össze annyi pénz, hogy a vádlottak szabadulásukkor (1883. augusztus 3.) ebből tisztességes egyszeri segélyt kaptak (összesen 4400 forint összegben). Erről így ír Mikszáth: „*Friedmann* és *Heumann* védők pedig *pénzt osztottak ki közöttük*, melyet a budapesti izraelita hitközség küldött oly célból, hogy amíg valamely becsületes kereset után láthatnak, legyen miből élniök. Kaptak pedig: *Scharf* József, *Grosz* Márton és *Vogel* Amsel *egyenkint ötszáz frtot*, *Schwarz* Salamon, *Braun* Lipót, *Weiszstein* Lázár, *Junger* Adolf *egyenkint 350 frtot*; *Buxbaum* Ábrahám, *Taub* Emánuel *egyenkint 250 frtot*; *Braun* Ábrahám, *Lusztig* Sámuel *egyenkint 200 frtot*; *Smilovics, Hersko, Wollner, Klein* Ignác *egyenkint 150 frtot*" (Mikszáth 1972, 295).[397]

A hírlapok és az ügyet övező nagy közfigyelem

A tiszaeszlári per mint sajtótörténeti esemény

Az addigi magyar bűnügyek történetében a tiszaeszlári pert övezte a legnagyobb, tartós közfigyelem. Ennek fenntartásában óriási szerep jutott a sajtónak, mely addig soha nem élvezett olyan szabadságot, mint a kiegyezés utáni időszakban, a dualizmus szabadelvű kormányzása idején. Egy-egy cikk még a vizsgálat eseménytelenebb időszakaiban sem hagyta lankadni az újságolvasó közönség érdeklődését.[398] Több lap helyszíni tudósítót küldött Szabolcsba, akik közelről figyelték az ügy fejleményeit és küldtek rendszeres tudósításokat. Csak

[395] *Pesti Hirlap*, 1882/150. (június 2.) Melléklet 1.; *Ellenőr*, 1882/275/E. (június 2.) 2.

[396] A *Budapesti Hirlap* már május végén utalt az izraeliták vesztegetési pénzeire, 1882/148. (május 31.) 1. Néhány nappal később pedig – más lapokkal együtt – olyan nyíregyházi hírekről számolt be, hogy a Rothschild-cég 300 000 forint vesztegetési pénzt küldött Magyarországra, *Budapesti Hirlap*, 1882/152. (június 4.) 4.

[397] Hasonlóan részletes beszámolót ad pl. a *Pesti Napló*, 1883/213. (augusztus 4.) 3.

[398] A tiszaeszlári per jó üzlet volt a hírlapoknak, jelentősen nőtt az eladott példányszám, így érdekük is volt az érdeklődés fenntartása (Tamás 2016, 180–182).

így tudtak lépést tartani a hírversenyben. Később, a végtárgyaláson különtudósítókat telepítettek Nyíregyházára. Köztük volt Mikszáth Kálmán *(Pesti Hirlap)*, Rákosi Viktor *(Budapesti Hirlap)*, vagy Tóth Béla, a neves anekdotagyűjtő *(Egyetértés)*.

Megtévesztő lehet általánosságban sajtóról beszélni. A lapok különböző módon közeledtek az ügyhöz. Voltak kifejezetten vádbarát, és egyben antiszemita lapok (a *Függetlenség*, Szabolcs megyében az *Ébredjünk* vagy a *Szabolcsmegyei Közlöny*).[399] Voltak vádellenes, elfogultan a vádlottak ügye mellett álló lapok *(Egyenlőség, Pester Lloyd)*.[400] A megközelítések különbségeit magyarázhatta a lapok általános irányvonala is (konzervatív vagy liberális, ellenzéki vagy kormányközeli). Színes kavalkád volt ez. Nincs olyan elmélet a perrel kapcsolatban, melyet ne lehetne alátámasztani különböző lapokból vett hírekkel, feltételezésekkel. Feldolgozásra vár még az, hogy az akkori lapokban miképpen tükröződtek az ügy különböző fordulatai, és az egyes lapok milyen részt vállaltak a Solymosi Eszter eltűnése körül folyó társadalmi harcokban.

A tiszaeszlári per segítette a magyar oknyomozó újságírás megjelenését. A sajtó itt érzett rá, hogy az eseményeket nemcsak követni lehet, hanem alakítani is. Még a pletykák, bizonytalan értesülések is hatással lehettek a hatóságok munkájára. Egy újságíró valamely, az ügyet érdemben érintő információ lenyomozásával, ellenőrzésével és megírásával befolyásolhatta az eseményeket saját és lapja dicsőségére. A bűnügyekben az új és alapos információnak azonnali és döntő szerepe lehetett az eljárás menetének alakításában. A következő nagy magyar büntetőügyben, Majláth György országbíró meggyilkolásának vizsgálata idején, még 1883-ban, a hírlapok tudósítói is elkezdték a hatóságokkal párhuzamos nyomozásokat. Itt nem ismeretlen vidéki területeken, hanem az újságíróknak otthonosabb terepen, Budapesten kellett a nyomokat követni. Esetenként az olvasók értesüléseiket nem is a nyomozókkal, hanem az újságírókkal osztották meg.[401] Mindezzel itt nem foglalkozhatunk, ez a sajtótörténészek területe.

A hírlapok sokszor egymástól is vettek át híreket, illetve egy-egy tudósító akár több lapnak is küldhetett információkat. A helyszíni tudósítók jellemzően táviratokkal bombázták lapjaikat, naponta többször is. Volt olyan hír, mely egy reggeli táviratban szerepelt, de a délutáni távirat már cáfolta. A lapokban a *„Tiszaeszlár-blokk"* jellemzően több saját távirat közléséből (ha volt a lapnak helyszíni tudósítója, vagy más helyi információforrása), más lapok tudósítói ál-

[399] Erre nézve lásd Csikós 2005, 219–221.

[400] Az *Egyenlőség* – izraelita felekezeti lapként – 1882 novemberében indult Bogdányi Mór főszerkesztésével, az első száma november 5-én jelent meg. Indításának elsődleges oka a tiszaeszlári ügy volt (Szabolcsi L. 1993, 26). Első számaiban túlnyomórészt ezzel foglalkozott, és visszamenőleg értelmezte újra az ügy korábbi eseményeit, kikerekítve belőle egy hatalmas antiszemita összeesküvés képét. Pozitív hősökként pozicionálta Eötvös Károlyt, Kozma Sándor királyi főügyészt, és Scheuthauer professzort, a budapesti szakértők egyikét.

[401] Lásd erre *A magyar sajtó története*, II/2. (Szerk. Szabolcsi Miklós) Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó, 262.

tal küldött táviratok ismertetéséből, és más újságokból átvett hírek rövid összefoglalóiból állt. Nagyobb cikkek akkor jelentek meg, ha össze kellett foglalni a történteket, vagy egyes fordulatok kapcsán terjedelmesebb eszmefuttatások váltak szükségessé. A szerkesztő esetleg fontosnak tarthatta valamilyen elmélet kifejtését egy-egy kérdéssel kapcsolatban.

Nehéz követni, hogy melyik újságban látott először napvilágot valamilyen hír. Mivel a lapok sok hírt egymástól vettek át, és azokat módosították, rövidítették, átfogalmazták, kiegészítették, így az átvétel során a tartalmuk jelentősen torzulhatott. A zavart csak fokozta, hogy annak idején kevés cikk, tudósítás alatt tüntették fel az újságíró, a tudósító nevét (ha igen, sokszor akkor is álnevet használtak).[402] A hírek forrására sokszor úgy utaltak, hogy „saját tudósítónktól", „egyik tudósítónktól", „a leghitelesebb helyről", „beavatott körökből", „egy magántáviratból" vagy „egyik tiszaeszlári levelezőnktől". Az utóbbi esetekben feltehetően egy lelkes olvasó értesüléséről volt szó. A hírek forrásai gyakran ismeretlenek vagy zavarosak, így sokszor a hírek maguk is zavarosak voltak, melyeket esetenként már néhány óra múlva cáfolt egy másik lap.

Voltak lapok, melyek tudatosan távol akarták tartani magukat az eseményektől, és egyben a hírversenytől. A *Pesti Hirlap* vonakodva kezdett írni az ügyről. Helyszíni tudósítót 1882 májusának legvégén küldött, és hangoztatta, hogy szigorúan csak a bizonyított tényekről fog beszámolni. A visszafogott, megbízható (és meglehetősen unalmas) Szabolcs megyei *Nyírvidék* tudatosan hallgatott az eset mindennapi fejleményeiről, noha földrajzilag közel volt ezekhez, és helyismeretben a hírlapírói verhetetlenek voltak (Csikós 2005, 210–211). A kormányközeli *Ellenőr* is lassan melegedett bele, csak a tiszadadai holttest kifogása után jelentkezett saját helyszíni tudósítóval.

A közvélemény figyelme, az országos izgatottság, a kényszer, hogy egy információt elsőként közöljenek, sok alaptalan hír megjelenéséhez vezetett. Utólag már nem lehet megítélni, hogy a téves hírek a felületes, és már akkor is rohanó hírlapírói munka eredményei voltak, a megbízhatatlan forrásoknak lehetett betudni őket, vagy éppenséggel tudatos félreinformálás szándéka állt mögöttük. Például az *Ellenőr*, majd a *Pesti Hirlap* hozta, hogy 1882. június 18-án reggel a tiszalöki halászok látták a dadai holttestet sodródni a Tisza vizében, de nem fogták ki, nehogy a temetés költségei a várost terheljék.[403] (A holttestet aznap délután lejjebb fogták ki a máramarosi tutajosok.) A vizsgálatban semmi ilyesmi nem derült ki a tiszalöki halászokról. Ez lehetett egy olyan színes háttérhír, mely alapos ellenőrzés nélkül is megért néhány sort az egyik számban. A megtakarított temetési költségekre utalás még valamiféle csattanót is jelentett. De lehetett finom manipuláció is, hiszen amennyiben a halászok reggel Tiszalöknél látták a holttestet, akkor azt a folyón lejjebb tartózkodó tutajosok aligha engedhették a vízbe, tehát az álhír a hullaúsztatás elmélete ellen szólt.

[402] Például Mikszáth hírlapírói tevékenysége is nehezen követhető, olyan sok álnevet használt (Rubinyi 1914, IV; Rubinyi 1929, 23–24).

[403] *Ellenőr*, 1882/309/E. (június 21.) 2.; *Pesti Hirlap*, 1882/171. (június 22.) Melléklet 2.

Nem kétséges, hogy többen akarták a közvéleményt kétes hírekkel valamiről meggyőzni. Az ilyen szándékok utat törhettek maguknak olyan lapokban, melyek elkötelezetten valamely oldalt kívánták segíteni. Időnként a „semleges" vagy egyszerűen szenzációkat vadászó tudósítókat is meg lehetett vezetni, és fel lehetett használni őket kétes hírek közvetítésére. A rezervált *Nyírvidék* arról írt, hogy az esetet még rejtélyesebbé tették „a vizsgálat alatt szélnek bocsátott s a vizsgálatot félre vezetni czélzott hírek és koholmányok".[404] A *Budapesti Hirlap* már 1882 májusában panaszkodott, hogy az izraeliták részéről álhíreket terjesztenek.[405] Két nappal később a lap az antiszemita irányultságú *Függetlenség*et vádolta meg ugyanezzel.[406] Nem maradt le a *Függetlenség* sem, és fellépett a „koholmányok rengetegét produkáló lapokkal" szemben.[407] Az előnyomozás vége felé a *Debreczeni Ellenőr* tudósítója (Weinstein Miksa) gyanúsította hamis hírek terjesztésével az *Egyetértés* című lapot.[408] Később, viszont az *Egyetértés* állította azt, hogy „bizonyos Weinstein Miksa költötte azt a hírt", mely szerint Scharf Móricot a nagyfalui csendbiztos meg nem engedett eszközökkel bírta vallomásra.[409] A *Pesti Napló* ugyan távol tartotta magát minden látványos állásfoglalástól, de az eljárás végén elvesztette a türelmét. Vezércikkben rótta fel a védellenes, proszemita *Pester Lloyd*nak, hogy híreket terjesztett az ügyben állítólagosan alkalmazott kínvallatásokról, de adós maradt a bizonyítékokkal, miközben az ország külföldi hírneve forgott kockán.[410]

A Hon tudósítója a sok álhírre panaszkodván maga is gyártott egyet. Arról írt, hogy Solymosi Eszter holttestét már korábban megtalálták, azt megvette *Barnum*, a híres amerikai cirkusztulajdonos, és akkoriban már Amerikában mutogatta egy cirkuszban. A cikk végén maga árulta el, hogy ez nem igaz, de annyi félretájékoztatás jelent meg a lapokban, hogy egy ilyen hír sem kelthet már különösebb feltűnést.[411]

A *jól ellenőrizhető (kemény) adatoknál* kevésbé valószínű a tudatos félreinformálás, hiszen ott gyorsan kiderült, ha az információ alaptalan volt. A *Pester Lloyd* 1882. június 7-i reggeli száma nyomán szállt fel a hír, hogy Solymosi Eszter Bogláron előkerült.[412] Egy-két nap alatt nyilvánvalóvá vált, hogy a hír nem igaz. Megjelenéséhez ellenőrizetlen és hiányos információk vezethettek. Gyors hírek szálltak fel annak idején, hogy a tiszadadai holttesten lévő ruhán vérfolto-

[404] *Nyírvidék*, 1882/27. (július 2.) 1.
[405] *Budapesti Hirlap*, 1882/148. (május 31.) 1.
[406] *Budapesti Hirlap*, 1882/150. (június 2.) 4.
[407] *Függetlenség*, 1882/173. (június 24.) 2.
[408] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/135. (július 12.) 3.
[409] *Egyetértés*, 1882/242. (szeptember 2.) 4.
[410] *Pesti Napló*, 1883/211. (augusztus 2.) 1. Két nap múlva meg is erősítette, hogy a magyar sajtónak különösen a német nyelvű része a tiszaeszlári ügyben agyonrágalmazta Magyarországot a külföld előtt, *Pesti Napló*, 1883/213. (augusztus 4.) 1.
[411] *A Hon*, 1882/170/R. (június 26.) 2.
[412] Átvette pl. *Pesti Hirlap*, 1882/156. (június 8.) Melléklet 2.

kat találtak.[413] Aztán kiderült, a közlést elhamarkodták, mert a szakértői vizsgálat akkor még be sem fejeződött. A szakértő később megállapította, hogy nem voltak vérfoltok a ruházaton.

A *Függetlenség* 1882. július 11-i száma közölte a szenzációs hírt, hogy a gyanúsított sakter ténylegesen beismerte (nem tagadta) egy szembesítéskor a gyilkosságot, és ezzel a lap szerint az ügy megoldódott, a rituális gyilkosság beigazolódott.[414] Rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy ilyesmiről nincs szó. Ugyanezen lap 1882. augusztus 18-i száma hozta a hírt, hogy a zsidók Solymosinét állítólag bántalmazták Tiszaeszláron.[415] Nem került sok időbe, hogy kiderüljön, ennek sincs sok alapja.

Természetesen a források is félrevezethették a lapokat. A *Pesti Hirlap* a *Pester Lloyd* 1882. május 26-i reggeli és esti számai nyomán közzétette, hogy Esztert megtalálták. Ez állítólag Lichtman Jakab információira alapozva terjedt. A lány elvesztette a vásárlásra szánt pénzt, így elment Nagyfaluba szolgálni, de most már tudják, hol van.[416] Ezt is hamar cáfolták. Az *Egyetértés* helyszíni tudósítója még május 26-án átment Nagyfaluba, de ott senki nem ismerte Solymosi Esztert, és (ekkor még) nem hallották a hírét sem.[417] A hírt közlő lapok gyorsan rákényszerültek a helyreigazításra. Ebben az esetben már nem lehet tudni, hogy a téves hír közzététele tudatos volt-e. Lichtman külön levélben tagadta, hogy ő lenne az álhír forrása. A *Függetlenség* szerint, viszont Ónody Géza a parlament folyosóin tudta meg a *Pester Lloyd* segédszerkesztőjétől, hogy Lichtmantól értesültek a történetről, és ennek nyomán adták le.[418]

Itt már nem láthatunk világosan, de a téves értesülés alkalmat adott a *Budapesti Hirlap*nak, hogy egyidejűleg felhozza az 1790-es nagykállói Fisch-ügyet is. Az ügyben egy eltűnt fiú meggyilkolásával vádoltak izraelitákat, közvetlen tanúk is voltak az állítólagos gyilkosságra. A fiú azonban később előkerült, ami tisztázta a vádlottakat.[419] A felhozott minta világos: eltűnt gyermek, ártatlan vádlottak, hamis tanúk és a gyermek egy idő után megkerül. Ezt a mintát közvetítették a közvélemény felé azt sugallva, hogy a tiszaeszlári esetben is várható a lány előkerülése, vagy legalábbis valami hír róla.[420]

[413] *Ellenőr*, 1882/314. (június 24.) 2.; *Függetlenség*, 1882/173. (június 24.) 2.; *Budapesti Hirlap*, 1882/174. (június 26.) 4.

[414] *Függetlenség*, 1882/190. (július 11.) 2.

[415] *Függetlenség*, 1882/228. (augusztus 18.) 2.

[416] Eredetileg *Pester Lloyd*, 1882/144/R. (május 26.) 3., majd *Pesti Hirlap*, 1882/145. (május 27.) 5.; hasonlóan *Budapesti Hirlap*, 1882/145. (május 27.) 4.

[417] *Egyetértés*, 1882/147. (május 30.) 2.

[418] *Függetlenség*, 1882/149. (május 31.) 2. és 1882/153. (június 4.) 1.

[419] *Budapesti Hirlap*, 1882/145. (május 27.) 4.; az ügyben a táblabírák által hozott végzést lehozta *A Hon*, 1882/148/E. (május 31.) 2.

[420] A Solymosi Eszter ügyével felállított ilyen párhuzamok a manipuláció finom formáinak is tekinthetők. A *Debreczeni Ellenőr* több cikket szentelt hasonló eseteknek, ahol az eltűnt gyermek végül megkerült, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/106. (május 31.) 3. és 1882/118. (június 19.) 3.

A *Pester Lloyd* adott közre először június 20-án egy olyan információt, hogy a tiszadadai holttestet Eszter anyja, testvére és nagynénje is felismerte.[421] A *Pesti Hirlap* helyszíni tudósítója azonban gyorsan informálódik, hogy ez nem igaz, a holttestet mégsem tartják Eszter holttestének. A *Pester Lloyd* helyesbíti is a közreadottakat.[422] Ilyen esetekben csak találgatni lehet, hogy mennyire játszott közre a források megbízhatatlanságából fakadó tévedés, vagy a zavarkeltés szándéka.

A *nem vagy nehezen ellenőrizhető (puha) adatoknál* könnyebben felvetődhet a tudatos félreinformálás gyanúja, hiszen ott egyértelműen nem derülhet ki az igazság. A *Debreczeni Ellenőr* tudósítója 1882. június vége felé beszélgetett Solymosinéval. Szóba került az is, hogy Lichtman tényleg meg akarta-e vesztegetni 1882 pünkösdjén (lásd előbb). A tudósítás szerint Solymosiné tagadta, hogy őt meg akarták vesztegetni, Lichtman csak jutalomról beszélt neki.[423] Később, a tárgyaláson Solymosiné vallomásából mégiscsak valamilyen homályos megvesztegetési kísérlet bontakozott ki (T:69). A fenti tudósítás azonban alkalmas lehetett arra, hogy kétségeket keltsen. Nem tudjuk mi zajlott le a tudósító és Solymosiné között. Az asszony pontosan mondhatta azt is, ami a tudósításban szerepelt; a tudósító félre is érthetett valamit; vagy el is ferdíthette Solymosiné beszédét, és kihozta belőle a megvesztegetés tagadását. Utólag nem tudhatjuk, nem is ellenőrizhető. Eötvös később többször hivatkozott hasonló típusú, kétségeket keltő hírlapi értesülésekre, hogy támadjon tanúvallomásokat (pl. Solymosi Zsófi vallomásánál).

A *Függetlenség* 1882. július 5-én hozta a nagy hírt: a vallomásokból most már „kétség nélkül konstatálható", hogy rituális célból gyilkolták meg Solymosi Esztert. Az elkövetők megjelölték azt a helyet is, ahol a lányt elásták, a vizsgálat minden része lezárult, egyetlen feladatként a holttest megtalálása maradt.[424] Ezt hiába várták az olvasók. Az újság még két-három hét múlva is azt írta, hogy küszöbön áll az ügy befejezése.

A *Debreczeni Ellenőr* tudósítója számolt be május 30-án arról, hogy Eszláron az emberek kikacagják a vádat.[425] Azóta tudjuk, már áprilisban faluszerte suttogták, hogy Solymosi Eszter a zsinagóga környékén tűnt el, és a falu gyanúja határozottan a helyi izraeliták felé fordult. Pünkösdkor csaknem egymásnak estek a faluban a keresztények és az izraeliták (Kövér 2011, 417). Így aligha lehetett szó kacagásról, inkább félreinformálásról.

[421] *Pester Lloyd*, 1882/139/E. (június 20.) 1. Az *Ellenőr* úgy tudta, hogy ezt a tévesnek bizonyult hírt Heumann Ignác ügyvéd táviratozta az Izraeliták Országos Irodájának, *Ellenőr*, 1882/307/E. (június 20.) 2. Így lehet, hogy a lap innen szerezte az információt, és az ügyvéd a téves hír eredeti forrása. Az ügyvéd június 20-án 9.20-kor feladott, Solymosi Eszter azonosítását tartalmazó táviratára utalt *A Hon* is, 1882/168/E. (június 20.) 1.

[422] *Pester Lloyd*, 1882/169/R. (június 21.) 3.; *Pesti Hirlap*, 1882/170. (június 21.) 5.

[423] A tudósító táviratát szó szerint közölte a *Nemere*, 1882/53. (július 2.) 211.

[424] *Függetlenség*, 1882/184. (július 5.) 2. A *Borsszem Jankó* így karikírozta az ilyen híreket: „Minden ki van deritve. Eszter csakugyan eltűnt. De megvan [a] hullája. Csak a fej hiányzik, a testet és végtagokat már keresik." 1882/28 (július 9.) 4.

[425] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/103. (május 30.) 2.

Ki mit szivárogtatott a hírlapoknak?

A hírlapok bizonyos mértékben már a tiszaeszlári ügyben is közvetlen hatást gyakoroltak az eljárás menetére, gondoljunk a lány megtalálásáról szóló híradásokra. Ellenkező irányú mozgás is látható, hiszen a közvélemény megnyeréséért is folyt a harc. Az eljárás egyes szereplői maguk is ellátták hírekkel, magyarázatokkal, találgatásokkal a lapokat, természetesen saját céljaiknak megfelelően.

A *Magyar Állam*ban 1882. május 20-án megjelent első cikkhez, mely elindította a nyilvánosság felé az ügyet, nem kellett szivárogtatás.[426] Ez olvasói levélként jelent meg, tiszaeszlári keltezéssel, tehát – ha a keltezés igaz – a szerző közvetlenül ismerhette a helyi körülményeket és a falusi híreket. Az átfutási idő miatt, a levél hamarabb keletkezett, mint ahogy május 19-én elkezdődött a helyszíni vizsgálat, és a vizsgálóbíró megjelent volna a faluban (a cikk keltezése egyszerűen 1882. május hó). A dagályos és körülményes stílusú cikk alatt a szerzőt csak a .....S....C.. jelsorozat jelölte. A *Debreczeni Ellenőr* már május végén tényként kezelte, hogy a cikket az eszlári katolikus pap, Adamovics József írta. Őt a lap az antiszemita összeesküvés fontos alakjának tekintette.[427] Eleinte nem volt egyértelmű, hogy Adamovics írta volna az ügynek nyilvánosságot csiholó olvasói levelet.[428] Ez később lényegében bizonyossá vált.[429]

A mértékadó irányzat meggyőződése az, hogy Bary vizsgálóbíró állandóan szenzációs hírekkel táplálta az antiszemita sajtót.[430] 1882. november 15-én Mezei Ernő országgyűlési képviselő egy interpellációban fel is vetette, hogy Bary szivárogtatott a lapoknak. Ezt a feltételezést Pauler Tivadar igazságügy-miniszter – a törvényszék elnökének jelentése nyomán – határozottan visszautasította.[431] Én annak nem találtam nyomát, hogy Bary tendenciózusan befolyásolta volna a lapokban megjelenő híreket, elméleteket. A közhatalom képviselőjeként látha-

[426] *Magyar Állam*, 1882/155. (május 20.) 2.

[427] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/105. (május 30.) 1.

[428] A *Debreczeni Ellenőr* tudósítójának meg nem erősített beszámolója szerint, Adamovics előtte papi becsületére megesküdött, hogy nem ő írta az olvasói levelet, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 3.

[429] A *Magyar Állam* 1882. decemberben közölt egy „saját tudósítótól" érkezett, tiszaeszlári keltezésű cikket; *Magyar Állam*, 1882/292. (december 21.) 2. Annak szerzője elismerte, hogy 1882. május 10-én ő írta a tíz nappal később megjelent olvasói levelet, és azt Ónody képviselőnek még a megjelenés előtt megküldte. Ez a tudósító kizárásos alapon Adamovics lehetett. A lelkész névvel is írt cikket a *Magyar Állam*ba, pl.: Tisza-Eszlár – zsidó kérdés. *Magyar Állam*, 1882/200. (szeptember 1.) 1.; vagy írt olvasói levelet a *Függetlenség*be is, 1882/150. (június 1.). A vizsgálóbírónak A. I. vagy A. J. monogrammal ellátott levélben tett bejelentést, hogy a hernádnémeti kocsmáros izraelitákat rejteget (T:39).

[430] Kubinszky 1976, 91. Fejtő Ferenc már Ónody május 23-i parlamenti felszólalását is burkoltan Bary és a képviselő kapcsolatának tudja be (Fejtő 2000, 108). Ez téves, mert május 20-a körül Ónody nem volt Tiszaeszláron (az Országgyűlés ülésezett), tehát nem találkozhatott a beszéde előtt a vizsgálóbíróval. Ónody információforrása Adamovics József volt (lásd az előző jegyzetet).

[431] *Képviselőházi Napló*, 1881. VII. kötet 295. (1882. 11. 27.).

tóan tartózkodó volt a lapok tudósítóival szemben, és aligha használta a sajtót pozíciója erősítésére.

Ezt a következtetést alátámasztja, hogy az ügyről szóló 1882. májusi beszámolók, hírek nagyon súlyos *ténybeli tévedéseket tartalmaztak*, így azok aligha származhattak az eset ismerőitől, mint a vizsgálóbíró vagy az alügyész. (Ahogy említettem már, Ónody Géza 1882. május 23-i beszéde az Országgyűlésben, valamint Istóczy Győző május 24-i interpellációja is több komoly tévedést tartalmazott; például a „sakter fiának" vádjairól beszéltek.) A *Pesti Hirlap* május 30-án közölt egy összefoglalót az addig történtekről, amiben több, lényeges ténybeli tévedés látható.[432] A *Budapesti Hirlap* különtudósítója június 24-én egy nagy cikkben összegezte az ügy addigi állását. Még ebben is olyan tévedések voltak, hogy a cikk írója – aki pedig a helyszínen dolgozott – nem ismerhette az ügy iratait, jegyzőkönyveit.[433]

Barynak a sajtóval szembeni visszafogottságát mutatja az is, amilyen lassan terjedt a hír Scharf Móric 1882. május 21-én tett, nagy jelentőségű vallomásáról. Ez pedig az egyik legfontosabb információ volt az egész ügyben. Ónody és Istóczy felszólalásai is még csak a kis Scharf Samu vallomására utaltak, noha Móric május 23-án már a törvényszék tanácsa előtt is megjelent, vallomásának hitelesítése végett. A *Budapesti Hirlap* csak a május 28-i számában említette először Móric vallomását, a *Pester Lloyd* május 27-i esti száma nyomán.[434] A *Függetlenség* május 27-én még csak egy rövid mondatban annyit írt, hogy a nagyobbik fiú ugyanúgy vallott, mint a kicsi; másnap közölt aztán részletesebb beszámolót.[435] Úgy tűnik tehát, Móric vallomásáról a puszta hír először május 27-én jelent meg egyszerre egy proszemita és egy antiszemita hírlapban, de az előbbiben részletesebben. Így a hírt a többi lap elsősorban a *Pester Lloyd*tól (esti kiadás) vette át, illetve az ott megjelenteket egészítette ki.[436] Bary tehát aligha szivárogtatta ki a hírt, bár kulcsfontosságú bizonyítékról volt szó.[437]

Az első újsághírek Móric vallomásáról ráadásul teljes eltévelyedést mutattak. A lapok például sokáig abban a tudatban voltak, hogy Móric a megvádolt metsző (Schwarz Salamon) fia.[438] A *Függetlenség* 1882. június 25-én (!) tálalta azt hírként, hogy Móric nem a metsző, hanem a templomszolga fia, tehát a fiú mégsem a saját apját vádolta gyilkossággal.[439] Ehhez azonban hozzá kell tenni,

[432] *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 1–2.

[433] *Budapesti Hirlap*, 1882/172. (június 24.) 1–2.

[434] *Pester Lloyd*, 1882/121/E. (május 27.) 1.; *Budapesti Hirlap*, 1882/146. (május 28.) 6.

[435] *Függetlenség*, 1882/145. (május 27.) 2. A hír Gunya Sándor eszlári jegyző táviratán alapulhatott (Verhovay 1890, 43). Bary tévesen írta, hogy a *Függetlenség* csak május 28-án írt először Móric vallomásáról (Bary 1933, 124).

[436] *A Hon* nem a *Pester Lloyd* nyomán írt Móric vallomásáról, hanem a *Függetlenség* rövid hírét továbbította, még aznap, az esti kiadásban; *A Hon*, 1882/145/E. (május 27.) 1.

[437] Eötvös értelmezésében „a sajtó hihetetlen gyorsasággal s harsogó hangjának egész erejével röpítette szét a hírt a zsidó gyerek vallomásáról" (I/109).

[438] Például a *Borsszem Jankó* is még „Svarcz Móriczról" írt ekkoriban, 1882/28. (május 28.) 1.

[439] *Függetlenség*, 1882/174. (június 25.) 2. Ennek ellenére az *Üstökös* még július 9-én is Scharf Józsefet tekinti sakternek, *Üstökös*, 1882/28. (július 9.) 3.

hogy például *A Hon* 1882. május 30-i száma már nagyon pontosan írt egyrészt Schwarzról a metszőről, másrészt Scharfról, a templomszolgáról, akinek a fia tette a gyanút megalapozó vallomást.[440]

Móric vallomásának tartalmát illetően is teljes volt a zavar az újságokban. Az *Egyetértés* tiszaeszlári tudósításában a vallomás a következő tartalommal jelent meg: „Elmondta, hogy atyja a lányt megkötözte, estig élni hagyta. Éjjel aztán bevitte a zsinagógába, ott asztalra kötözte s nyakát elvágván, vérét egy edénybe fogta."[441] A *Pesti Hirlap* részletesebben csak május 30-án utalt Móric vallomására. E szerint Móric azt mondta, hogy Esztert a mostohaanyja hívta be levenni a lábast a tűzhelyről, és amint a lány belépett a házba, az apja kötözte meg.[442] A *Debreczeni Ellenőr* május 30-án hozta, hogy Esztert két asszony mosta meg halotti öltözetben (!), az egyházfi és a sakter fogta.[443] Ezek a kusza, egymással is szemben álló információk – helytelenségükre tekintettel – aligha jöhettek a vizsgálat irányítóitól, hacsak ők maguk nem akartak álhíreket szellőztetni, de ennek nem sok értelme lett volna. A hírlapok Móric vallomásának tartalmáról még júniusban is komoly tévedésben voltak.

Kétségtelen, hogy a vizsgálat sok adata megjelent a hírlapokban. Ennek azonban nem feltétlenül az a magyarázata, hogy a vizsgálat vezetői szivárogtattak.[444] A lapok helyszíni tudósítói a faluban kiderítették, kiket hallgatott ki a vizsgálóbíró. Felkeresték és megkérdezték őket, hogy milyen kérdéseket kaptak a kihallgatáson, és mit válaszoltak rá. Egyes újságírók szabályosan nyomoztak a vizsgálóbíró után, hogy hol tartózkodik, kiket hallgat ki, és megpróbáltak következtetni a következő lépéseire.[445] Ebben néhány hírlap és tudósítóik között szabályos verseny alakult ki.[446]

Valószínűleg hihetünk az *Ellenőr* tudósítójának, aki szerint a hírlapok sokfélét összeírtak, és sok alaptalan feltevésbe bocsátkoztak, aminek legfőbb oka, hogy „a hivatalos közegek a legnagyobb titoktartást őrizték meg" a nyomozás során.[447] Ennek ellenére, az eljárásban történtekről május vége után, mikor az

[440] *A Hon*, 1882/147/E. (május 30.) 1.

[441] *Egyetértés*, 1882/147. (május 30.) 2., a hírt lehozta a *Nemere* is, 1882/44. (június 1.) 175.

[442] *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 2. Ilyeneket Móric sosem mondott. Ehhez kapcsolódtak azok a hírek is, hogy Esztert április 1-jén, déltől estig Scharféknál, a fürdőházban tartották fogva, *Budapesti Hirlap*, 1882/153. (június 5.) 4.

[443] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/103. (május 30.) 2.

[444] *A Hon* tudósítója például július elején panaszkodik is, hogy a tutajosok vallomásáról semmilyen bizonyosnak tekinthető hír nem szivárgott ki, *A Hon*, 1882/185/R. (július 7.) 3.

[445] Ezt a gyakorlatot leírta például az Országgyűlésben Verhovay Gyula képviselő, aki egyben a *Függetlenség* főszerkesztője is volt, *Képviselőházi Napló*, 1881. VII. kötet 299. (1882. 11. 27); lásd még Verhovay 1890, 86–87.

[446] Állítólag Bary később meg is tiltotta a tanúknak, hogy a tudósítókkal beszéljenek a vallomásukról, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/133. (július 10.) 3.

[447] *Ellenőr*, 1882/314. (június 24.) 2. Ezt megerősítette Ónody is, aki „a vizsgálat gondosan rejtett titkaira" utalt, és csak úgy tudott beszámolni a könyvében 1882 végén a tiszaeszlári történetről, hogy bizonyos jelekből következtetéseket vont le (Ónody 1883, 215).

ügy országos szenzációvá érlelődött, előbb vagy utóbb, sokszor elferdítve vagy tévedésekkel tarkítva, de eljutottak a hírek a napilapokhoz.[448]

Kétségtelen, hogy az antiszemita oldalon voltak néhányan, akik a sajtó irányában az új történéseket, a vizsgálati eredményeket közvetítették, háttér-információt adtak, és saját látószögükből magyarázták az eseményeket. Egyesek a vizsgálatot közelről, a helyszínről követték, mint Ónody Géza országgyűlési képviselő. A vádbarát, antiszemita közvélemény országos vezető lapja, a *Függetlenség* – számos látványos tévedése mellett is – egyes esetekben igen jó értesülésekkel rendelkezett. Itt jött ki először az a hír, hogy Eszter lábán egy korábbi tehéntaposás nyomának kellett lennie, és ez perdöntő lehet a tiszadadai holttest azonosításánál. Az értesülés már a holttest boncolása után jelent meg, amikor nem találtak ilyen sebhelyet. A cikk írójának kapcsolatban kellett lennie olyannal, aki jelen volt a boncoláson (T:234). Úgy tűnik azonban, hogy Bary vizsgálóbíró egyébként igen tartózkodó viszonyban volt Verhovayval, a *Függetlenség* főszerkesztőjével, mert olyan adatok jelentek meg a lapban, melyeket titokban kívánt tartani (Handler 1980, 223, 229).

A közvéleményért folytatott harcban a védelem sem maradt le. Eötvös korábban újságíró is volt, kiválóan értette az akkori sajtó szerepét és működését. Tudta, létfontosságú a művelt közönség nagyobb részének megnyerése, és ezt csakis a sajtó útján érheti el. Maga írta le, hogy a sajtóbeli barátainak gyakran adott egy-egy „szerény lakomát" (III/219). Ekkor feltehetően hatékonyan tudta a védelem álláspontját és értelmezéseit közvetíteni a barátságos lapok irányába. Eötvös beszámolt arról is, hogy a védelmet támogató cikkekért cserébe nem adtak külön pénzt a hírlapoknak, bár erre lett volna igény. Legalábbis volt olyan szerkesztő, aki vállalta volna, hogy nagyobb összegért a lap a védelem mellé áll (III/216). A tiszadadai holttest exhumálásának elrendelésére irányuló indítványt Eötvös szokatlan módon két hírlapban teljes terjedelmében közzétette, és 800 forintot fizetett a két újságnak (III/216).

Éppen a szélesebb közönség megnyeréséért folytatott küzdelem motiválhatta Eötvöst, amikor panaszkodott a tárgyaláson az elnöknek, hogy szerinte a lapokban a tárgyalási tudósítások nem felelnek meg a tárgyaláson történteknek, helyenként kifejezetten tévesek. (És emiatt feltehetően a védelemre inkább hátrányosak.) Az elnök válasza kézenfekvő volt: „A hírlapi körülményekre vonatkozólag azonban ki kell jelentenem, hogy a törvényszék azon közleményekre nem is reflektálhat" (T:50).

[448] Egy ilyen hír jól követhető, bár nem perbeli adatról volt szó. Az 1882. szeptemberi szabolcsi tartózkodásakor Kozma főügyész Kornis Ferenc elnök társaságában látogatást tett Tiszaeszláron, és Farkas Gábor bírónál ebédelt. Ekkor hangzott el a szájából az a később híressé vált mondat – Eszter zsinagógabeli megölésére utalva –, hogy „csak 5-6 úriember találta ki az egész mesét", *Függetlenség*, 1882/255. (szeptember 15.) 2. Egy magyarázó hír szerint, Farkas bíró ezt aztán elmondta Zoltán János alispánnak és „még többeknek", *Függetlenség*, 1882/258. (szeptember 18.) 2. Aztán valószínű, hogy az alispántól tudta meg a *Függetlenség* tudósítója vagy a főszerkesztője, és így jelent meg a lapban, *Függetlenség*, 1882/259. (szeptember 19.) 2.

Weinstein (Szabolcsi) Miksa

Voltak újságírók, akik nem tartottak kellő távolságot az ügytől. Nemcsak tudósítani akartak, nemcsak ott akartak lenni a fontos eseményeknél vagy egy-egy új információnak jártak utána, de az általuk kívánatosnak tartott irányba az ügy kimenetelét is befolyásolni akarták. Itt nem kerülhető meg *Weinstein (Szabolcsi) Miksa* személye, aki már eddig is, többször szóba került.[449] Nem volt még egy újságíró, aki olyan közel került az eljáráshoz, mint Weinstein. Ez indokolja, hogy kiemeljük a számos újságíró közül, akik egyébként az üggyel foglalkoztak.

Weinstein sok helyen feltűnt a vizsgálat során, erre a hivatalos iratok is gyakran utalnak. Járt Grosz Mártonéknál, amikor állítólag Grosz beteg volt; ez szolgált volna alibiként Grosznak a hullaúsztatásban játszott, feltételezett szerepénél (T:181). Ott volt a tiszadadai holttest azonosításánál, de a községi bíró elküldte onnan (T:193; T:330). Rendszeresen megfordult Tiszaeszláron a tiszadadai holttest felfedezése után (T:303). Járt Löwenthaléknál, ahol Vámosi Julcsa szolgált (T:316). Egy leveléből tudjuk, hogy eszlári tartózkodása alatt Lichtman Mórnál szállt meg.[450] Mindez még lehetett egy újságíró szorgalma is. Weinstein ekkor szerzett szakmai hírnevet magának. Ahogy fia, Szabolcsi Lajos írta visszaemlékezéseiben: „A tiszaeszlári pör szülte az Egyenlőséget, és szülte Szabolcsi Miksát is" (Szabolcsi L. 1993, 26).

Ennek alapján Weinsteint akár az egyik első magyar oknyomozó újságírónak is lehetne tekinteni. Az oknyomozó újságírók azonban meg akarják tudni mi történt, és igyekeznek elfogulatlanul értékelni a megszerzett adatokat. Weinstein viszont a vádlott izraeliták ügyét kívánta szolgálni, és nyíltan, következetesen a védelmet támogatta cikkeivel. Nemhogy nem volt elfogulatlan, de egyenesen elvakult volt a váddal, a másik oldalon álló személyekkel szemben. Ebbe az elvakultságba már-már gyűlölet is vegyült. Mindezt jól bizonyítják az *Egyenlőség* című hetilapba írt tudósításai, melyek hangneme ma már a bulvárlapoknál is elképzelhetetlen. Amit később Eötvös visszafogottabban „titkos tanácsnak" nevez a könyvében, az itt visszatérően, rovatcímként „rituális bűnt csináló banda".[451]

Weinstein bizonyosan túllépett az újságíró szerepén, a védelemmel való kapcsolata is nehezen átlátható volt (lásd pl. Herskó, Matej és Csepkanics huszti vallomástételével kapcsolatos szerepét). Van, aki egyenesen a „védelem egyik organizátorának" nevezi (Fazekas 2003, 114).[452] Az ügyben szerzett érdemei-

[449] Ekkor még Weinstein Miksa. Az ügy befejezése táján már a Szabolcsi Miksa nevet használta. Ezt a nevet később hivatalosan fel is vette, és így írta be magát a következő harminc év sajtótörténetébe.

[450] OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 171.

[451] Ez kezdetben állandó rovata volt a lapnak, Bogdányi Mór tulajdonos-főszerkesztő jegyezte, de ebben jelentek meg Weinstein tudósításai.

[452] Az *Egyenlőség* című lap jó húsz évvel később, egy Scharf Józseffel készült beszélgetés kapcsán úgy említi Szabolcsi Miksát (akkor már a lap főszerkesztőjét), mint aki a tiszaeszlári ügyben Scharf védői között volt, *Egyenlőség*, 1905/21. (május 21.) 10.

nek tudható be, hogy a vádlottak felmentése alkalmából, a nyíregyházi izraelita elöljáróság kérésére a volt rabbinövendék Weinstein (ekkor már Szabolcsi néven) tartotta a hálaimát a nyíregyházi zsinagógában.[453]

Gerencsér tényként kezeli, hogy Eötvös a legelső nyíregyházi útján megismerkedett Weinsteinnel Heumann Ignác ügyvédi irodájában (Gerencsér 1970, 90).[454] Már ezen a nyáron leveleztek is az üggyel kapcsolatban.[455] Ő lehetett az az újságíró, akit Eötvös „szerény összeggel" jutalmazott, bizonyos információk megszerzése miatt. Rajta ült a fiákeren, melyen Vámosi Julcsát tanúskodni szállították Nyíregyházára, ahol aztán a lány a saját bevallása szerint hamis vallomást tett (T:314). A lányt ő kísérte gazdájának házától az Alter-tanyára is, Nyíregyháza felé menet (T:316).

A végtárgyaláson Eötvös legalább háromszor tett kísérletet arra, hogy a törvényszék elrendelje tanúként való meghallgatását. (Más újságíró tanúskodása tudtommal nem merült fel.) Először Grosz Márton alibijét akarták erősíteni a vallomásával, mert a férfit állítólag ő is látta betegen (T:181). Tanúskodott volna arra, az Eszláron elterjedt hírre, hogy a tiszadadai holttestnél a halál oka tüdővész volt, ami befolyásolhatta a holttest azonosítása során nyilatkozó tanúkat (T:303). Tanúnak ajánlották Vámosi Julcsa ügyében is (T:314). A törvényszék a hírlapírót nem hallgatta meg tanúként.

Weinstein több újságot is tudósított a helyszínről, kezdetben főként a *Debreczeni Ellenőr*nek dolgozott, W. M. monogrammal jelentek meg tudósításai. Nemcsak a debreceni hírlapnak, hanem a *Pester Lloyd*nak is küldött tudósításokat (Fejtő 2000, 110; Szabolcsi L. 1993, 32). Később az újonnan alapított *Egyenlőség* Tiszaeszlár-rovatát látta el terjedelmes helyszíni tudósításokkal.[456] Weinstein több olyan hírt, elméletet, feltételezést közvetített, amelyek utóbb nem bizonyultak igaznak. Bary azzal vádolta, hogy sorozatosan és szándékosan dezinformálta az olvasókat kitalált történetekkel, melyeket aztán a védelem is használt az eljárásban (Bary 1933, 122, 131–136). Tény, hogy a *Debreczeni Ellenőr* szerkesztősége azért szakította meg vele a kapcsolatot, mert általa is elismerten hamis hírt közölt az egyik tudósításában.[457] Ma már lehetetlen pontosan kideríteni, hogy az írásaiban az utóbb valótlannak bizonyult állításokat, elméleteket honnan vette. Ezek az ügy kimenetelét közvetlenül aligha érintették, de néhány példát érdemes megnézni.

[453] *Pesti Napló*, 1883/215. (augusztus 6.) 2.

[454] Találkozás tényét maga Weinstein is alátámasztja, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/133. (július 10.) 3.

[455] A levél fennmaradt OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 171.

[456] Itt a tudósítások alatt nem szerepelt név vagy monogram, de azok összefüggéseiből kitűnik, hogy helyi tudósítóként kiről volt szó. A fia megerősítette, hogy az *Egyenlőség* heti négy-ötoldalas „jelentéseit" a tiszaeszlári perről Weinstein küldte az újságnak (Szabolcsi L. 1993, 39).

[457] Weinstein 1882. július 10-i terjedelmes cikkéről van szó. A szakításról szerkesztőségi közlemény jelent meg a lapban, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/140. (július 19.) 2. Ezután a debreceni hírlap ki is esett a hírversenyből.

A *Debreczeni Ellenőr* tudósítójának (Weinstein) távirata nyomán számolt be több lap 1882. pünkösd után a hírről, mely szerint Solymosi Esztert látták, amint Nánásról Szentmihályon át Eszlárra tartott, és közben egy csárdában evett.[458] Igen rövid időn belül kiderült, hogy mindennek sok alapja nincs.

Weinstein röpítette világgá a hírt, hogy Bary vizsgálóbíró és Ónody Géza országgyűlési képviselő, aki állítólag belefolyt a nyomozásba is, együttműködtek az ügyben. A képviselő – esetenként a felesége társaságában – a vizsgálóbíró leggyakoribb vendége volt.[459] Később Weinstein maga ismerte el, hogy az utóbbi kijelentés nem igaz, emiatt kellett otthagynia a *Debreczeni Ellenőr*t. A hír valótlanságát elismerő, és bocsánatkérő nyilatkozatát egy-két lap le is hozta.[460] Az ilyen hírek hozzájárultak ahhoz, hogy a vádellenes oldal lassan Baryt is elkezdte az antiszemita összeesküvés tagjai közé sorolni, Ónody és Adamovics József mellett.

A *Debreczeni Ellenőr* azzal akarta szemléltetni Ónody befolyását a vizsgálatra, hogy azt állította, maga a képviselő ásatta fel az eszlári zsinagóga környékét az eltűnt lány holtteste után kutatva.[461] Hamarosan megérkezett a cáfolat is a budapesti *Ellenőr* tudósítójától: a képviselő ilyet nem tehetett, mert nem volt hatóság.[462] Ónody befolyása mégsem lehetett olyan nagy, a vizsgálóbíróval való „együttműködése" mégsem lehetett zavartalan. Maga Weinstein számolt be róla, hogy Ónodyt nem engedték oda a tiszadadai holttesthez június 19-én Csonkafüzesnél.[463] Handler többször is kiemeli, hogy Bary kifejezetten neheztelt Ónodyra, mert országgyűlési felszólalásaival és tevékenységével átpolitizálta az ügyet, kellemetlen publicitást adva neki (Handler 1980, 207, 209, 223).

A *Debreczeni Ellenőr* 1882. május 31-én hozta le Weinstein értesülését, hogy Solymosi Eszter már kétszer hagyta ott az anyját, és csak hetekig való kóborlás után ment haza.[464] A debreceni újság hírét más újságok is átvették,[465] és például a budapesti *Ellenőr* kissé ki is bontotta a hírt június 3-i számában. Végül kiderült, a hírnek sok alapja nincs. Az újságok kénytelenek voltak helyesbíteni, hogy Solymosi Eszter „kalandor természetére", csavargásaira vonatkozó információk tévesek, az eltűnt lány a legjobb erkölcsökkel rendelkezik.[466] A szökési elmélet azonban nem merült feledésbe, és időnként felbukkant különböző összefüggésekben az eljárás során is.

Találkozhatunk olyan finom félrevezetéssel is, melybe a gyanú szerint Weinstein is belekeveredett. A *Pesti Hirlap* szerint voltak hírlapírók (az összefüggé-

[458] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/106. (május 31.) 2.; átveszi a hírt pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/150. (június 2.) 4.

[459] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/133. (július 10.) 3.

[460] Pl. *Függetlenség*, 1882/201. (július 22.) 2.

[461] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/106. (május 31.) 2.; a hírt átvette pl. *Egyetértés*, 1882/150. (június 2.) 3.

[462] *Ellenőr*, 1882/275/E. (június 3.) 2.

[463] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/119. (június 20.) 3.

[464] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/106. (május 31.) 2.

[465] Pl. *Egyetértés*, 1882/150. (június 2.) 3., ezt meg is erősíti később, 1882/152. (június 4.) 4.

[466] Pl. *Egyetértés*, 1882/154. (június 6.) 4. vagy *Budapesti Hirlap*, 1882/155. (június 7.) 4.

sekből adódóan a *Pester Lloyd*ot is tudósító Weinsteinre utalhatott), akik tendenciózusan azt terjesztették, hogy egy fogorvos (Trajtler Soma) készítette a június 20-án felvett orvosszakértői véleményt a tiszadadai holttestről.[467] Az *Ellenőr* is a *Pester Lloyd* nyomán közölte ezt a hírt június 21-én.[468] Ez már az első, korai lépés volt a helyi, szabolcsi orvosszakértők hiteltelenítése irányában. Bár a hír tényszerűen nem volt valótlan, de félrevezethette az olvasót. Egyrészt a véleményt hárman készítették, és nem egyedül Trajtler doktor. Másrészt igaz, hogy Trajtlernek volt fogorvosi vizsgája, de sebész, szülész, szemorvos, és egyben honvéd főorvos is volt.[469] Ekkor nyíregyházi körorvosként dolgozott. Trajtlert korábban is rendszeresen rendelte ki a hatóság boncolásokhoz, és 1892-től Nyíregyházán városi főorvos lett (Fazekas 2003, 36). Komiszár Dénes helytörténész Trajtlert a per idején Nyíregyháza legjelesebb orvosának tekinti (Komiszár 2009, 3). Nem arról volt szó tehát, hogy valaki a fogorvosi szék mellől kelt fel, és ment boncolni a tiszadadai holttestet.[470]

A sajtóhírek felhasználása a perben

A sajtóhírek esetenként fontos szerepet játszottak az eljárás folyamán, a végtárgyaláson is. Mondhatni azt, hogy a hírlapok rajta hagyták a nyomukat a per menetén. A védelem támaszkodott a hírlapokban megjelent információkra, feltételezésekre, és nem a vád. Ez a felek különböző helyzetéből fakadt. A vád a vizsgálat adataiból táplálkozott és építkezett, a vizsgálóbíró az értesüléseket legnagyobbrészt közvetlenül a tanúktól vagy hivatalos úton, például közigazgatási jelentésekből szerezte. A védelem eleinte komoly információhiányban szenvedett, hiszen az előnyomozati szakban még nem juthatott a jegyzőkönyvekhez, nem tudhatta pontosan ki mit vallott, és hogy állt az ügy. Később pedig szüksége volt olyan háttér-információkra, melyek a vádat alátámasztó tanúk szavahihetőségét megkérdőjelezték, vagy versengő magyarázatokra, melyek a vád elképzeléseivel szemben álltak. Ezeknek bő forrását nyújtották a lapértesülések, melyekből lehetett szemezgetni, és összegyúrni a védekezéshez szükséges alapanyagot.

A védelem támaszkodott is a hírlapok kreatív magyarázataira és az ott megjelenő hírekre. Például az értesülés, hogy Trajtler Soma, a tiszadadai holttest vizsgálatánál eljáró egyik helyi szakértő fogászattal (is) foglalkozott, visszaköszönt Eötvösnek a dadai holttest exhumálására irányuló beadványában.[471] A vé-

[467] *Pesti Hirlap*, 1882/171. (június 22.) 5.

[468] *Ellenőr*, 1882/308. (június 21.) 2.

[469] *Pesti Hirlap*, 1882/172. (június 23.) Melléklet 1.

[470] Kövér ad egy pályaképet Weinsteinről (Kövér 2011, 404–406), de hallgat az újságíró zavaros szerepéről, melyet egyes, az üggyel kapcsolatos, utóbb valótlannak bizonyult hírek, feltételezések közvetítésében játszott.

[471] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/B. pont).

delem a Solymosi Eszter öngyilkosságán alapuló ellentörténetet, melyet a váddal állított szembe, teljesen készen kapta az *Egyenlőség* című laptól.

Nem minden ötlet, elképzelés bizonyult végül hasznosnak a védelem számára. Az ügy fordulatai feleslegessé vagy használhatatlanná tették az előzetesen már alakuló magyarázatokat a gyanú egyes elemei tekintetében. Érdekes látni, ahogy megjelentek a később elvetett ötletek a védelem oldalán fellépő sajtóban.

Lengyel Istvánné kiabálásokat hallott Solymosi Eszter eltűnésének napján kora délután a zsinagóga felől. Ezt kezdetben úgy magyarázta a *Debreczeni Ellenőr*, hogy a Scharféknál lakó kolduspár (Wollnerék) összevesztek, a férfi kergette az asszonyt a zsinagóga körül, és az asszony jajveszékelését hallhatta a szomszéd.[472] Miután Lengyelné a vallomását lényegesen módosította a tárgyaláson, a magyarázat nem kapott szerepet. Így a bíróság megmenekült attól, hogy meghallgassa, hogyan kergette Wollner a feleségét a zsinagóga kertjében.

A csongrádi holttest kifogása után az *Egyenlőség* című lap egy *ellen-hullaúsztatási elméletet* akart felállítani. Ha a holttest Solymosi Eszteré, akkor az antiszemiták keze van a dologban, így akartak új bizonyítékot konstruálni az ügyben.[473] Aligha lehet kétségünk, hogy amennyiben Csongrádnál az eltűnt eszlári lány holttestét fogták volna ki, akkor a védelem felhasználta volna ezt az elképzelést. Hasonló gondolata Eötvösnek már a tiszadadai holttesttel összefüggésben is volt. Az exhumálást indítványozó 1882. november 11-i beadványában részletesen érvelt amellett, hogy a holttest ruháival ismeretlenek manipuláltak. E rejtélyes kezek azt akarták elhitetni a hatóságokkal és a közvéleménnyel, hogy az izraeliták a gyanú elterelése végett hullaúsztatáshoz folyamodtak.[474] A vádnak azonban nem sikerült bizonyítani, hogy a dadai holttest nem Eszteré, e tekintetben bizonyos kétség fennmaradt. A védelem így stratégiát váltott, és az ötlet a tárgyaláson már nem kapott szerepet.

A védelem által használt egyik tipikus érv kezdetleges formában már megjelent a *Debreczeni Ellenőr* korai cikkeiben. A lap vetette fel, hogy Scharf Móric a vallomásában bizonyos szavakat nem használhatott fiatal falusi fiúként, tehát a vallomást betanították neki. A lap szerint Móric vallomásában az szerepelt, hogy „szelenczébe freccsentették" a vért Eszter megölésénél, és ilyen szavakat a fiú nem ismerhetett.[475] Később kiderült, hogy Móric vallomásában nincs ilyen kifejezés, de a minta adott volt. A védelem előhozott ilyen nyelvi érveket, ha valamely tanúnál a betanítás („kikészítés") gyanúját kívánta elhinteni.

A védelemnek a sajtó volt segítségére, amikor 1882 augusztusában általános támadást indított Bary vizsgálóbíró és az addigi vizsgálat iránya ellen. A védelem 1882. augusztus 19-én két beadványt nyújtott be a nyíregyházi törvényszékhez, melyek közül az elsőben, az eljárás során először, felhozta a vizsgálat

[472] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 2–3.
[473] *Egyenlőség*, 2. (1882. november 12.) 9–10.
[474] A beadvány szövegére lásd *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1–4.
[475] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 2.

során elkövetett állítólagos kínvallatásokat.[476] Erről azonban nem lehetett biztos tudomása Eötvöséknek, még kevésbé bizonyítéka. Így kétélű fegyver lett volna a vizsgálóbírót közvetlenül ezzel vádolni. Ezért a budapesti *Neues Politisches Volksblatt* 1882. augusztus 12-i számában (1882/221.) lehozott Bericht aus Tisza Eszlar című cikkre hivatkoztak, melyben a lap az eljárás során elkövetett kínzásokról írt.[477] Eötvös erre hivatkozva indítványozta vizsgálat indítását. Az indítvány alapja tehát pusztán egy újságcikk volt.

Néhány kisebb, eljárási kérdésnél is használta a perben a védelem a lapértesüléseket,[478] melyek indítvány vagy érvelés alapját is képezhették. De a sajtóhírek nemcsak apró-cseprő eljárási kérdésekben, hanem érdemben is beszivárogtak a perbe. Megint csak a védelem épített rájuk. Öt példát érdemes kiemelni.

- A tiszadadai holttest azonosításánál lényeges volt Solymosi Eszter testmagassága, hogy összevethető legyen a holttestével. Eszter magasságát viszont soha nem mérték meg. Így fontossá vált, hogy egyes, utólag megmért tanúkhoz viszonyítva, meddig érhetett Eszter; egyben az is, hogy korábban kivel mérkőzhetett össze a lány. Solymosi Zsófi a bíróság előtt azt vallotta, hogy ő összemérkőzött a testvérével, és Eszter neki a szemöldökéig ért. Mivel a tiszadadai holttest azonos magasságú volt Zsófival (144 cm), ez csökkentette a valószínűségét, hogy a holttest az eltűnt eszlári lányé. A védelem – a vallomás így számukra nyilvánvalóan nem volt elfogadható – ezt a *Függetlenség* című lapban megjelent hírrel kívánta cáfolni. Eszerint 1882. december 8-án az eszlári községházán több tanú előtt Zsófi kijelentette, hogy ő sohasem mérkőzött össze Eszterrel.[479] Az ügy függőben maradt, mert Zsófi nem emlékezett erre a beszédre, és a bíróság nem vett fel bizonyítást, hogy ilyesmi elhangzott-e (T:325). A teljes történethez azonban hozzátartozik, hogy a községházi meghallgatáson Zsófi azt mondta, azért nem mérték össze magukat Eszterrel, mert nem volt miért, hiszen mindenki láthatta, hogy a három évvel fiatalabb húga kisebb nála. A védelem kérdéséből azonban ez az összefüggés a tárgyaláson nem jött elő.
- Mielőtt a tiszadadai holttestet a tanúknak felismerésre bemutatták, Kéri Horváth Géza, a helyi orvosszakértők segédjeként az arcon bizonyos „igazításokat" végzett, például az összenyomott orrot kiegyenesítette. Kérdés volt, hogy mit igazítottak ki az arcon. Kéri Horváth a tárgyaláson először csak a be-

[476] A beadványból számos részletet idéz a *Függetlenség*, 1882/230. (augusztus 20.) 2.

[477] Bary „zuglapnak" minősítette ezt az újságot, és állította, hogy a kérdéses cikket Weinstein írta Eötvös ösztönzésére (Bary 1933, 330). Az biztos, hogy negyven évvel később, 1922-ben Szabolcsi (Weinstein) Miksának a tiszaeszlári ügyről írt rövid munkáját a *Neues Politisches Volksblatt* nyomdája hozta ki a Zsidó Irodalom Kincsesháza sorozatban (Szabolcsi M. 1922).

[478] Így egyszer a védők arra hivatkoztak a lapok tudósításai alapján, hogy az előző tárgyalási napon egy vádlott fel akart állni és kérdést feltenni, de valaki a közönségből arra kényszerítette, hogy maradjon ülve. A lapértesülés alapján kérték, az elnök figyelmeztesse a közönséget (T:36).

[479] A községházi kihallgatáson egyébként éppen Eötvös kérdésére jelentette ki ezt a lány, a párbeszédet pedig valóban lehozta a *Függetlenség*, 1882/341. (december 10.) 2., de más lap is, pl. *Budapesti Hirlap*, 1882/340. (december 10.) 4.

gyűrt orrcimpa egyenesítését ismerte el. A védelem hivatkozott a *Függetlenség* hírlapban megjelent, Kéri Horváth által írt cikkre, amely szerint más arcrészeket is megigazítottak, így a szemhéjat vagy az állat (T:233–234).[480] Itt sikeres volt a vallomás részbeni cáfolata, mely egy újságcikkre támaszkodott.

• A végtárgyaláson a védelem Solymosi Jánosné kihallgatásánál óvatosan arra kezdte terelni a szót, hogy esetleg Eszter várandós volt, és éppen ezért szégyenletében mehetett neki a Tiszának. Ez az elmélet egyes lapok spekulációin alapult. Ennél a pontnál a tanács elnöke láthatóan elvesztette a türelmét és kinyilatkoztatta (T:24): „[…] kijelentettem, hogy a védelem szabadságát nemhogy korlátozni, sőt inkább terjeszteni óhajtom, de engedelmet kérek, olyan kérdéseknek a további feltételét, hogy világszerte megjelent lapok valamelyikében minö hirek és kacsák jelentek meg ezen vizsgálat folyama alatt, ez talán még sem helyén való, mert ugy a tárgyalás nem napokig, hanem hónapokig húzódnék el."

• A tiszadadai holttest azonosításánál lényeges kérdés volt, hogy a holttest haját leborotválták-e, vagy az a vízben, a felázás következtében hullott-e ki. Az első lehetőség lényegében kizárta volna azt, hogy Eszter testéről van szó. A védelem kitartott a tárgyaláson amellett, hogy a leborotvált fej csak mendemonda, egyes hírlapok találmánya, mellyel össze akarták zavarni az azonosítási eljárást (T:260). Ugyanakkor a szakértők között is komoly vita volt a kérdésről. A védelem – utóbb teljesen alaptalannak bizonyult – elképzelése nagyjából abban állt, hogy az újságok találták ki a fej leborotválásának elméletét, ezt a szabolcsi orvosszakértők komolyan vették, és elkezdték védeni.[481]

• Scharf Móric kihallgatásánál a védelem Móric befolyásolásának egyik módszerét éppen abban kívánta láttatni, hogy Henter Antal várnagy, a fiú gondozója a fiúnak rendszeresen megvette az antiszemita irányultságú *Függetlenség* című lapot (T:100; T:102). Bár hamar kiderült, hogy Móric más irányultságú hírlapokat is kapott és olvasott, Eötvös a védőbeszédében a fiú befolyásolását részben a zsidóellenes újság használatával magyarázta.[482]

[480] *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2.

[481] A tiszadadai holttest kül- és belvizsgálati jegyzőkönyveinek piszkozata tanúsítja, hogy a szabolcsi szakértők már a halottszemlén is a haj leborotválását tartották valószínűnek (lásd 4. fejezet), ez tehát nem újsághíreken alapult.

[482] A *Függetlenség* című lap az ügyről szóló tudósításaival jelentősen megnövelte olvasói táborát (Tamás 2016, 180), és folyamatosan, az összes újság közül a legrészletesebben foglalkozott az eljárás fejleményeivel. Ez is magyarázhatta, hogy Móric miért kapta meg ezt a lapot is.

4. FEJEZET

A tiszadadai holttest kiléte és a hullaúsztatás kérdése

> „Az emberiség rendeltetése haladni az igazság felé, egyes tévedések miatt annak megismerhetését kérdés alá venni nem lehet."
>
> *Pauler Tivadar*[483]

Solymosi Eszter és a tiszadadai holttest – néhány összefüggés

A tiszadadai holttest felbukkanásáig a nyomozás arra összpontosult, hogy mi történt 1882. április 1-jén Tiszaeszláron Solymosi Eszterrel (az alaptörténet). 1882. június 18-a után új frontok nyíltak: bejött a képbe a tiszadadai holttest azonosításának, és eshetőlegesen a hullaúsztatásnak a kérdése. A nyomozás így megkettőződött. A felek álláspontját döntően határozta meg a tiszadadai holttesttel kapcsolatban adódó *két alapvető, nem vitatott tény*. Az egyik, hogy az a személy, akié a tiszadadai holttest volt, nem veszthette úgy az életét, ahogy a Scharf Móric által elbeszélt vádbeli cselekményekből következne (nem volt vágásnyom a nyakán). A másik, hogy a holttesten Solymosi Eszter ruháját találták. Ha a holttest nem Solymosi Eszteré, akkor sem választható le az ügyről, mert az eltűnt lány ruhájában volt, tehát aki ráadta, annak valami köze lehetett a tiszaeszlári eseményekhez.

A vád felszínen tartásához tagadni kellett, hogy a holttest Solymosi Eszteré. Ráadásul, még ennek sikere sem jelentette volna azt, hogy az eszlári lányt megölték, legfeljebb valószínűsítette. (Például a leányrablási elmélet Eszter halála nélkül is tudta magyarázni a ruházat előkerülését.) A *Pesti Hirlap* egyik vezércikkében három magyarázatot látott arra az esetre, ha a holttest nem Eszteré. *Az első*, hogy nyerészkedési vágyból, az 5000 forintos jutalom elnyerése végett öltöztetett be valaki egy idegen holttestet Eszter ruháiba. *A második* magyarázat, hogy a vádlottakat akarta valaki menteni, hiszen a holttesten nem voltak olyan nyomok, melyek alátámasztották volna Scharf Móric vallomását. *A harmadik*, hogy a holttestet az antiszemiták csempészték oda, így akarták a zsidókat a hullaúsztatás gyanújába keverni.[484] Mindhárom eshetőségnél kulcskérdés, hogyan juthattak a megtévesztést végrehajtók Solymosi Eszter ruháihoz.

A védelem legrövidebb útja a vád megdöntéséhez abban állt, ha tudja bizonyítani, hogy a holttest az eltűnt eszlári lányé. Ez illeszthetőnek tűnt az ön-

[483] Pauler 1873, 229. (279. §).

[484] *Pesti Hirlap*, 1882/168. (június 19.) 1. A lap már ekkor is sokkal valószínűbbnek tartotta, hogy nem az eltűnt lányé a holttest.

gyilkosság-elmélethez is, mely a vádlottak kihagyásával magyarázta a lány halálát. Eötvös írta: „Az én felfogásom magáról a főügyről az volt, hogy a csonkafüzesi holttest az eltűnt lánykának, Eszternek holtteste. A védelemnek az volt a czélja, hogy ez a felfogás jusson diadalra" (II/153). Az 1882. július 20-i bírósági beadványában ki is emelte, hogy a holttest azonosításának *„megmérhetetlen büntetőjogi fontossága van"* a vádlottak számára.[485] Mindez magyarázza azt az elkeseredett erőfeszítést, melyet mindkét oldal kifejtett, hogy bizonyítsák saját igazukat.

Ha a tiszadadai holttest nem Eszteré, akkor számot kellett vetni a hullaúsztatás kérdésével is, mert valahogy, valamilyen célból rákerült a testre Eszter ruhája. Látni kell azonban, hogy a holttest azonosításáról le lehet választani a hullaúsztatás problémáját. A királyi Kúria harmadfokon hozott ítéletében ezt meg is tette. Elismerte, hogy a tiszadadai holttest nem Eszteré, és azt, hogy a ruhát megtévesztés céljából adták rá; ugyanakkor nem látta bizonyítottnak a vádbeli hullaúsztatást. A vád részéről a hullaúsztatás bizonyítása végső soron másodlagos kérdés volt. A lényeg abban állt, hogy az Eszter ruhájában talált tiszadadai holttest ne bizonyuljon Eszter holttestének. Ekkor néhány tárgyi bizonyíték (Eszter ruházata) sajátos körülmények között, egy idegen holttesten felbukkanva vált az eljárás részévé. A ruházat bizonyosan szándékos, sőt célzatos (megtévesztő) cselekedet útján kerülhetett a holttestre. Ez erősítheti a vád azon elemét, hogy Esztert megölték.

A vád megállhatott annak bizonyítása nélkül is, hogy miképpen került a ruha a holttestre. A vizsgálóbíró azonban akart nyújtani valamilyen magyarázatot, és bizonyítani azt. Így belekeveredett a hullaúsztatás nehezen megfogható elméletébe, megosztván ezzel a rendelkezésre álló erőforrásokat. Nem arra összpontosított, hogy jobban védhetővé tegye a holttest negatív azonosítását (ti. a holttest nem Eszteré), mely a vád sarokpontja volt, hanem további frontot nyitott a hullaúsztatás vizsgálatával.

Miközben a vizsgálóbíró rendkívüli erőfeszítéssel megpróbálta felgombolyítani azt a fonalat, amely a tiszaeszlári szereplőktől a szeklencei tutajosokon át a tiszadadai hullához vezetett, Eötvös már azon kezdett dolgozni, hogy teljes erővel támadja a tiszadadai holttest azonosításával kapcsolatban addig keletkezett bizonyítékokat (tanúvallomásokat, szakértői anyagokat). Pedig Bary számára is nyilvánvaló volt, ha a tiszadadai holttest negatív azonosítása megdől, akkor a hullaúsztatási vád is alaptalanná válik. (Pusztán elvi lehetőség, hogy nem egy idegen holttestet, hanem az eszlári lány holttestét tették utólag a Tiszába, viszont ez a hullaúsztatás vádbeli történetét magyarázhatatlanná tenné.)

Érthető, ha a vizsgálóbíró utána akart járni, miképpen került Eszter ruhája a tiszadadai holttestre. Ez bizonyos keretek között a kötelessége is volt. De az már nehezen érthető, hogy a kezdeti, komoly bizonyítási nehézségek ellenére (először minden tutajos tagadott) miért erőltette e szál vizsgálatát, hiszen

[485] A beadvány szövegét közölte *Ellenőr*, 1882/369/E. (július 24.) 2.

az ügy más, a vád alapját képező része sem állt szilárdan.[486] Talán tévesen értékelte a helyzetet. Elképzelhető, a hullaúsztatás bizonyításával akarta megtámogatni a történet többi részét, azaz a tiszadadai holttest negatív azonosítását, és Eszter megölésének gyanúját.[487] Azonban az összefüggések nem ilyen szorosak. A hullaúsztatás teljes bizonyítása sem járt volna feltétlenül azzal, hogy Eszter megölése miatt bárki is felelősségre vonható. A hullaúsztatás bizonyításával legfeljebb az válik megalapozottabbá, hogy Esztert megölték, de az még nem feltétlenül, hogy kik és milyen körülmények között tették azt. Ez fordítva is igaz: a hullaúsztatás tekintetében a vádemelés elmaradása még nem zárta volna ki azt, hogy bizonyítható, kik és milyen körülmények között ölték meg Esztert.

Mi következik mindebből? Ha valóban arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi történhetett Solymosi Eszterrel, akkor a hullaúsztatás kérdését bízvást félretehetjük. A hullaúsztatás Eszter eltűnése szempontjából egy mellékkörülmény. Csak azt magyarázza, hogy valakik utólag, valamilyen célból félre akarták vezetni a nyomozást, és erősítené azt az elképzelést, hogy Solymosi Eszter életét vesztette, de azt nem, hogy ez milyen körülmények között történt.[488]

Ezen a helyzeten az módosíthatna valamelyest, ha a hullaúsztatást határozottan, konkrét tiszaeszlári szereplőkhöz lehetne kötni. Amennyiben Grosz Márton és Klein Ignác részvételét a hullaszállításban bizonyították volna, és tudnánk, ki lehetett az asszony, aki átadta Eszter ruháit a ladányi füzesnél a tutajosoknak, még akkor sem lehetne tudni, konkrétan mi kapcsolta őket Eszter eltűnéséhez. (Azon az általános tényen kívül, hogy az eszlári izraelita felekezet tagjai voltak.) A vád adós maradt ennek bizonyításával. Scharf Móric történetében sem szerepel Klein és Grosz, és ma már nyilvánvalóan nem találhatunk választ. Így a vádban foglalt hullaúsztatás bizonyítása is legfeljebb olyan általános következtetést alapozhatna meg, hogy az eszlári izraelita közösségből valakinek vagy valakiknek köze volt Eszter eltűnéséhez, esetleg megöléséhez, ami igen sovány eredmény. De távol vagyunk attól, hogy Grosz és Klein részvételét bizonyítottnak vehessük a bűnpalástolásban. A vád sok kérdést nem válaszolt meg. A meglévő, ellentmondásos bizonyítékok mindössze gyanút keltenek, de határozott következtetésre nem adnak alapot.

Így a másik, sokkal lényegesebb problémához kell fordulni, mely a tiszadadai holttest kilétére vonatkozik, és amelytől a hullaúsztatási elmélet életképessége is függ. A tiszadadai holttest azonosítása érdekfeszítő a kriminalisztika, és talán

[486] Az *Ellenőr* tudósítója június 24-én arról írt, hogy a vizsgálóbíró a tutajosokkal kapcsolatos nyomozást pár nap alatt be akarja fejezni, és tovább nem kíván foglalkozni ezzel a szállal, *Ellenőr*, 1882/314. (június 24.) 2. Valószínűleg ez lett volna a helyes irány, akár igaz a hír, akár nem.

[487] Ezt alátámaszthatja az, a tiszadadai holttest megtalálása előtt közvetlenül szellőztetett vélemény, mely szerint a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a vádlottakat egyetlen magyar bíróság sem ítélné el, *Függetlenség*, 1882/168. (június 18.) Melléklet 1.

[488] Voltak korabeli tudósítások, melyek szerint, mivel a holttest nem Eszteré, akkor a lányt biztosan megölték, *Ellenőr*, 1882/313/E. (június 23.) 2. Ez így nem igaz, más lehetőség is adódik.

az igazságügyi orvostan (régen törvényszéki orvostan) szempontjából is, de csak történeti értelemben. Ma annak az eldöntése, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré vagy sem, nagy nehézséget aligha okozna a szakértőknek, ha a kézenfekvő genetikai vizsgálatra, esetleg az ujjlenyomatvétel lehetőségére gondolunk. Sőt e módszerek igénybevétele nélkül is, az igazságügyi orvostan modern eszközeivel és módszereivel talán kisebb hibahatárok között lenne megállapítható például a holttest életkora, vagy az, hogy meddig tartózkodott a vízben, mielőtt kifogták.[489] Ezek éppen azok a döntő kérdések, melyeket az akkori szakértők nem tudtak jó megközelítéssel, vagyis a perben használható módon eldönteni.

A másodfokon eljáró királyi ítélőtábla arra a következtetésre jutott, mindegy is, hogy Eszteré a holttest vagy nem, egyik lehetőség sem támasztja alá a vádat. Amennyiben a holttest Solymosi Eszteré, akkor nyilvánvalóan nem halhatott meg úgy, ahogy Scharf Móric állítja, így a vád nem tartható. Amennyiben a holttest nem Solymosi Eszteré, akkor a vádbeli cselekményekhez kapcsolódóan továbbra sincs holttest, és ez gyengíti a vádat. (Arra nem tért ki az ítélet, hogy holttest nélkül milyen módon lehetett volna bizonyítani a gyilkosságot.) Mi ezzel a kézenfekvő, de csak közbenső következtetéssel nem zárhatjuk le a kérdés tárgyalását.

A holttesttel összefüggésben *a bizonyítékoknak három fajtája* bukkant fel. Az orvosi szakértők vizsgálati anyagai, a tanúvallomások (részben a holttest azonosítására, részben a holttest állapotára vonatkozóan), valamint a holttesthez kapcsolódó (a holttesten talált) tárgyi bizonyítékok. Látjuk majd, ezek többféle következtetést erősíthetnek. Az *Ellenőr* tudósítója a holttest kifogása után még bizakodó volt: ez a fejlemény bizonyára megkönnyíti Solymosi Eszter sorsának felderítését.[490] Éppen fordítva történt, az eltűnt lány sorsát még nagyobb homályba burkolta. A tiszadadai holttesttel összefüggő bizonyítékok értelmezése és értékelése komoly fejtörést okozhat mindenkinek, aki az üggyel komolyabban és elfogulatlanul foglalkozik.

Az orvosszakértők küzdelme

Ki dönthet a tiszadadai holttest kilétéről?

A vád a negatív azonosításban (a holttest nem Eszteré), a védelem pedig a pozitív azonosításban (a holttest Eszteré) volt érdekelt. Mire a védelem felállt, szinte kész helyzettel állt szemben. A tanúk legnagyobb része nem ismerte fel a holttestben Solymosi Esztert az azonosítási kísérletnél, és a helyi, szabolcsi szakértők véleménye is a negatív azonosítást támasztotta alá. De a védelem nehézségei nem csak ebből adódtak.

[489] Pl. a vízből a holttestbe kerülő kovamoszatok jelentőségének felismerése több kérdést tett megválaszolhatóvá (Katona–Kertész 1979, 344–345).

[490] *Ellenőr*, 1882/313/E. (június 23.) 2.

A tudomány akkori színvonalán az orvosszakértők egy holttest és egy konkrét személy azonosságát *(pozitív azonosság)* nem voltak képesek bizonyítani pusztán a vizsgálat, boncolás során nyert adatokból, legfeljebb rendkívüli esetekben. Legtöbbször viszont orvosi adatokkal is tudták bizonyítani azt, ha a holttest *nem azonos* egy konkrét személlyel *(negatív azonosság)*. Esetünkben, amennyiben a tiszadadai holttestből kiolvasott egy-egy adat megegyezik Eszterével, ez még nem zárja ki, hogy a holttest nem Eszteré. (Ha a holttest egy tizennégy éves gyermekének bizonyult volna, attól az még lehet másé is.) Amennyiben a holttest egyetlen Eszterhez nem illő, konkrét jegyet, tulajdonságot mutat, akkor az már kizárhatja, hogy a holttest Eszteré. (Ha a szakértők megállapították volna, hogy a holttest egy húszéves lányé, akkor a holttest már nem lehet Eszteré.) A problémát Mikszáth elegánsan összefoglalta: „Ha nem Solymosi Eszteré a hulla, könnyen kisülhet, hogy nem az; de ha Solymosi Eszteré, alig van rá lehetőség a kiderítésre, hogy az" (Mikszáth 1972, 187).

A negatív azonosság megállapításánál a bíróságnak legtöbbször csekély szerep jutott, mert az orvosszakértők véleménye érdemben és egyértelműen eldönthette a kérdést, nem hagyván sok mérlegelési lehetőséget. A pozitív azonosság megállapításához, azonban az orvosi adatok rendszerint elégtelenek voltak, és be kellett vonni az elbírálásba nem orvosi adatokat is (pl. tanúvallomások, az ügy egyes bizonyított körülményei). Itt a kérdés eldöntésében a bíróság szerepe a szakértőkéhez képest megnőtt. *Egy holttest pozitív azonosítása tehát nem kizárólag természettudományi kérdés volt.* Hiába hangsúlyozta a szakértőként közreműködő Scheuthauer professzor egy 19. századi tudós kétely nélküli magabiztosságával, hogy „természettudományi dolgokban 1000 laikus annyi, mint 1000 zérus" (Scheuthauer 1883, 68).

A perben komoly vita kerekedett arra nézve, hogy a tiszadadai holttest azonossága orvosi szakértők vagy a bíróság által eldönthető kérdés. A budapesti szakértők (egyetemi tudósok) pótvéleménye ugyanis kitért a holttestcsempészet nehézségeire is, és egyértelműen utalt arra, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré. A bíróság ezt a részt 1883. február 1-jén hozott végzésével *hivatalosan törölte* a szakértői véleményből: „azon ponttól mely kezdődik: »a hullacsempészeti elmélet hivei«, a vélemény teljes befejezéséig kiirt nyilatkozata bíróilag semmisnek kimondatik s a szakvéleményből bíróilag kitörültetni rendeltetik" (T:244). Eötvös ezért rettenetesen haragudott (III/81), és a vádbeszédében Szeyffert sem fogadta el a törvényszék végzését a szakértői következtetés törlésére (T:4).

A törvényszék döntése azonban alaposnak tűnik. Nem is az volt a baj, hogy a szakértők a törölt megállapításaikban túlterjeszkedtek a nekik feltett kérdéseken. Ezt bizonyos esetekben megtehették az IBESz 60. §-a alapján.[491] A törölt megállapításokkal inkább az volt a gond, hogy a szakértők abban foglaltak állást, ami már nem rájuk tartozott, hanem a bíróság mérlegelésén múlt. A buda-

[491] A rendelkezés így szólt: „A szakértő az elébe adatott kérdéseken kívül, még más kérdéseket is bevonhat vizsgálódása körébe, ha azokat tudománya, művészete vagy mesterségének útmutatása szerint, a fennforgó esetre nézve, döntő horderejüeknek találja."

pesti szakértők feladata az volt – más nem is lehetett –, hogy a tiszadadai holttestről néhány fontos adatot szolgáltassanak (pl. az életkora vagy a halál oka). A bíróságnak ezeket egybe kellett vennie más, az ügyben felmerült és bizonyított adatokkal, majd – ha lehetséges – levonni a következtetést, hogy Solymosi Eszteré a holttest vagy nem.

A tiszaeszlári perben az orvosszakértők által szolgáltatott adatok *csak részleges alapját képezték* a holttest azonosságára vonatkozó következtetésnek. E következtetés olyan, a perben felmerült egyéb bizonyítékok értékelését is magában foglalta (pl. tanúvallomások), amely már az orvosszakértők szakértelmét meghaladta. Az *összesített mérlegelés* a szakértők „tudományának, művészetének vagy mesterségének" határain kívül esett. A végső következtetés a bíróságé volt. Eötvös úgy állította be, mintha az antiszemita összeesküvés nem bírta volna elviselni az egyetemi tudósok karakán véleményét.[492] Pedig csak arról volt szó, hogy ők jogi kérdéseket akartak eldönteni, és nem maradtak meg szakértelmük határain belül.[493] Nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy szakértői megállapításaik önmagukban még nem elegendőek a pozitív azonosításhoz. Ráadásul a szakértői vélemény nem is kötelezte a bíróságot. Csak a bizonyítékok egyike volt, melyet a törvényszék *a meggyőző erejétől függően* vehetett figyelembe, vagy hagyhatott figyelmen kívül (Manoilovich 1883, 185).

A helyi és a budapesti szakértők

A helyi és a budapesti szakértők összecsapása a dadai holttest azonosításának kérdésében, egy külön nagy történet a tiszaeszlári perben, melyet száz meg száz oldalon keresztül lehetne taglalni. A terjengős vitát én itt részleteiben nem követem, mert feleslegesnek tartom, és a törvényszéki orvostan kusza útjain előbb-utóbb el is tévednék. Részletekért bárki forduljon Eötvös vagy Bary könyvéhez. De nem maradhatok adós azzal, hogy összefoglaljam a *kulcspontokat* ebben a vitában.

Már említettem, hogy a holttest kilétének megállapítását segítendő, három szinten született orvosi szakértői vélemény. Az első orvosi szakértői véleményt (alapvélemény) a helyi szakértők jegyezték: Kiss Jenő (járási orvos), Kéri Horváth László (tiszalöki orvos, volt megyei tisztiorvos), Trajtler Soma (nyíregyházi orvos).[494] A helyi szakértők először a holttest külsejét vizsgálták meg Csonkafü-

[492] Stipta – finomabban, de Eötvöst követve – az előítéletes gondolkodásnak tudja be a szakértői következtetés törlését (Stipta 2012, 29), de a megállapítását nem támasztja alá.

[493] Nem világos azonban, hogy a törlés pontosan milyen jogszabályon alapult. Korábban a bíróságoknak volt lehetőségük ügyvédi beadványokból törölni a *„terjengő szóváltásokat"* az ügyvédekről szóló 1723:XXXVIII. t. cz. 4. §-a alapján, tekintettel az 1804-es *Instructio pro Advocatis* rendelkezéseire is. Ez a lehetőség azonban az 1874-es ügyvédi törvénnyel (1874:XXXIV. t. cz.) megszűnt. Erre Szeyffert is utalt a vádbeszédében (T:4).

[494] Eötvös a tiszadadai holttest exhumálására irányuló beadványában kifogást emelt, hogy nincs budapesti szakértő közöttük, a pártatlanság biztosítása végett. Azt is állította,

zesben 1882. június 19-én, és a *külvizsgálati jegyzőkönyvben* írták le annak állapotát. Másnap, a Tiszaeszláron elvégzett boncolás során a belső szervek állapotát mérték fel, és azt a *belvizsgálati jegyzőkönyvben* rögzítették. A kül- és belvizsgálati jegyzőkönyv csak a holttest állapotára vonatkozó megfigyelések, észlelések rögzítésére szolgált. Ezekben következtetéseknek nem volt helye. (Majd látjuk, hogy a helyi szakértők ettől a szabálytól némileg eltértek.) Végül a boncolás után még helyben, Tiszaeszláron elkészült a *szakértői vélemény*, melyben a szakértők választ adtak a vizsgálóbíró által feltett nyolc kérdésre. E válaszok tartalmazták a szakértők következtetéseit, melyeket a holttest állapotára vonatkozó adatokra alapoztak, a tudományos törvényszerűségek és megfigyelések, gyakorlati tapasztalatok felhasználásával. A szakértői véleményben levont következtetések olyan irányba mutattak, hogy a holttest nem lehet Solymosi Eszteré.[495]

Miután a védelem felállt, mindent megtett, hogy a helyi szakértők véleményét semlegesítse. A védelem a lényeget tekintve azért kérte a tiszadadai holttest exhumálását, mert a helyi szakértők által felvett kül- és belvizsgálati jegyzőkönyvek hiányos, és részben ellentmondásos megfigyeléseket rögzítettek, így a holttest újabb orvosi szemlére szorult. Eötvösnek, a főügyészség által is támogatott beadványára a nyíregyházi törvényszék elrendelte a tiszadadai holttest exhumálását és pótvélemény elkészítését. A kirendelt budapesti szakértők (egyetemi tanárok) Scheuthauer Gusztáv, Belky János és Mihálkovics Géza – az 1882. decemberi 7-i exhumálás és „pótlelet" felvétele után – 1883. január 9-én nyújtották be pótvéleményüket. Ebben ellenkező eredményre jutottak, mint a helyi szakértők, és kifejezetten arra utaltak, hogy a holttest Solymosi Eszteré.[496] A törvényszék ez utóbbi következtetést törölte a véleményből (lásd fenn).

A szakértői vélemények közötti ellentmondások miatt, a törvényszék kérte az *Országos Közegészségi Tanács* felülvéleményét. A Tanács a feltett nyolc kérdésre válaszolt, de a válaszait nem indokolta. Arra utalt csak, hogy külön kérésre benyújtja az indokolást is. Az indokolás hiánya egyrészt a Tanács nagy munkaterhére vezethető vissza,[497] másrészt arra, hogy a Tanács véleményét orvosilag nem bírálhatta felül senki, így indokolás nem volt szükséges (Somogyi 1983, 102). Az 1872 előtti bizonyítási szabályok alapján az orvosi felülvéleményt a bíróságoknak kötelezően el kellett fogadniuk; a felülvéleményt egyenesen „törvényszéki orvosi ítéletnek" nevezték (*sententia medico-forensis*, Katona 1977, 322–323). Azonban a tiszaeszlári per idején már a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvén alapuló bizonyítási rendszer kezdett érvényesülni, és a felülvélemény csak a bizonyítékok egyike volt. A meggyőző ereje éppen az indokolástól

hogy a helyi szakértők kijelölése önkényes volt, hiányolván közülük a nyíregyházi törvényszéki orvost, *Pesti Hirlap*, 1882/313. (november 13.) Melléklet 2.

[495] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 219–223.

[496] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 637–650.

[497] A Tanácsnak a felülvéleményezés csak az egyik feladata volt (számos egyéb mellett), de *1872 és 1885 között összesen 1280 felülvéleményt kellett készítenie* (Csatáry 1886, 1).

függött. Ezen múlt az, hogy a bíróság mit lát általa bizonyítottnak (Manoilovich 1883, 186).[498]

A Tanács tömör véleménye igen megengedő volt, nem segítette elő a határozott következtetéseket.[499] A különböző kérdésekre adott egy-egy valószínűségen alapuló választ, majd kitért arra, meddig terjednek a hibahatárok, tehát mi az, ami még nem kizárt. Például megállapította, a tiszadadai holttest valószínűleg egy 16–17 éves lány teste volt, de lehetségesnek tartotta, hogy egy-két évvel fiatalabb vagy idősebb személyről van szó. Így nem zárta ki, hogy ez a személy Solymosi Eszter is lehetett, de azt nem tartotta a valószínűbb lehetőségek között. A Tanács véleménye összességében mégis a védelemre volt hátrányosabb, hiszen olyan megállapítást is tartalmazott, hogy a tiszadadai holttest nem lehetett a vízben 2–3 hétnél tovább.[500]

A Tanács felülvéleményét már a vádbeszédben élesen támadta Szeyffert főügyészhelyettes. Eötvös a védőbeszédében pedig ellenezte, hogy e véleményt a bíróság használja a döntésnél. Fő érvük az indokolás hiánya volt. Eötvös a maga módján megpróbálta még a Közegészségi Tanács véleményét is felülbíráltatni. Néhány nagy hírű, külföldi tudósnak megküldte az adatokat, kérte a véleményüket, majd azokat teljes terjedelmükben közzététette egyes hírlapokban. (Lásd *Eduard Hoffmann* bécsi professzor 1883. június 9-i vagy *Rudolf Virchow* berlini professzor 1883. június 15-i véleményét.)[501] Nem meglepő módon, a budapesti szakértők álláspontját támogató vélemények születtek, melyeknek persze jogi értékük nem volt. A védelem megint a közvéleményhez folyamodott, és megpróbálta közvetve befolyásolni a törvényszék későbbi döntését ebben a kérdésben.

A bíróság számára a tiszadadai holttesttel kapcsolatban három, szakértők által megválaszolható kérdés eldöntése volt igazán fontos.[502] (i) Hány éves lány holttestéről volt szó? Az életkorra az adott esetben elsősorban a csontozat fejlettségéből, a csontosodás előrehaladásából, a külsődleges nemi jegyekből, a nemi

[498] Később, a Közegészségi Tanács helyére kerülő Igazságügyi Orvosi Tanács esetében már törvényi előírás volt a vélemény indokolása, lásd az igazságügyi orvosi tanácsról szóló 1890:XI. t. cz. 1. §-át.

[499] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 503–504. A véleményt Korányi Frigyes másodelnökként, és Csatáry Lajos a Tanács jegyzőjeként írta alá.

[500] A Tanács aligha lehetett eleve barátságtalan a budapesti szakértőkkel szemben. A testületnek ekkor rendkívüli tagja volt maga Scheuthauer Gusztáv is, és rendes tagja Kovács József professzor, Eötvös magánszakértője. A Tanácsnak voltak olyan tagjai, akik értettek a törvényszéki orvostanhoz. Így Balogh Kálmán (1878-tól rendes tag) korábban egy ideig törvényszéki orvostant adott elő. Csatáry (Grósz) Lajos (1868-tól rendes tag) szintén hosszabb ideig tanított törvényszéki orvostant, sőt korábban törvényszéki orvos is volt. Fodor József (1881-től rendes tag), bár közegészségtannal foglalkozott, de voltak tanulmányai a törvényszéki orvostant érintően (Varga 1964, 43, 74, 91, 169 és 224).

[501] Pl. *Pesti Hirlap*, 1883/166. (június 17.) 9–14. és 1883/167. (június 18.) 5.; vagy *Pesti Napló*, 1883/165. (június 17.) Melléklet 1–2. és 1883/166. (június 18.) 3. Arról Eötvös nem írt, hogy mindez mennyi költségébe került a megbízóinak.

[502] Hasonló esetekben ma is ez a három döntő kérdés, melyet vízben talált hulláknál az orvosszakértőknek tesznek fel (Sótonyi 2001, 188).

szervek fejlettségéből lehetett következtetést levonni. (ii) Mennyi ideig volt a holttest a vízben? A válasz attól függött, hogy a test milyen felázási és bomlási jelenségeket mutatott (például körmök, felhámréteg, szőrzet állapota vagy ezek hiánya, belső szervek állapota). (iii) Mi volt a halál oka? A halál okára lehetett talán legnehezebben következtetést levonni. Itt a vélemények igen nagy határozatlanságot mutattak, a Közegészségi Tanács nem is tartotta megállapíthatónak. A szakértői vélemények ellentétes következtetései is nagyrészt e kérdések körül hullámzottak.

A helyi szakértők közvetlen észlelés útján részletesen leírták a holttest külső részeinek, valamint a belső szervek állapotát, majd ennek alapján véleményükben a vizsgálóbíró kérdéseire a következő, leglényegesebb megállapításokat tették. A holttest egy olyan leányé, aki 144 cm magas volt, a szüzességét már elvesztette, és 18–20 éves lehetett; halálának valószínű közvetlen oka általános vérszegénység, mely mögött tüdőgümőkór állt; nem vízbefúlt, hanem a halála után került a vízbe. A holttest – a különböző részek bomlásának fokából ítélve – nem lehetett 10 napnál régebben halott, és nem lehetett 3–4 napnál hosszabb ideig a vízben. Ezek az adatok nem teljesen illettek a vádbeli hullaúsztatás adataihoz (pl. az alapján a holttest legalább hat napig volt vízben). A helyi szakértők véleménye azonban inkább támogatta a hullaúsztatást, és cáfolta Eszter feltételezett, két és fél hónappal korábban elkövetett öngyilkosságát. Érthető, hogy a védelem az első pillanattól kezdve nagy erőfeszítéseket fejtett ki e következtetések cáfolatára.

Nem lehetne csodálkozni azon, ha a pótvélemény elkészítésére kirendelt budapesti szakértők eleve fenntartással kezelték volna a helyi szakértők véleményét. Ezt megalapozhatta Gladius munkája és Eötvös vehemens támadása, mely orvosi szempontból Kovács professzor magánszakértői következtetésein alapult. Nem volt azonban könnyű dolguk. Mennél később kapják meg az ügyet, annál kevesebb közvetlen adattal dolgozhatnak. A helyi szakértők előtt még ott volt a kifogott holttest, láthatták annak állapotát, vizsgálhatták, rögzíthették annak jellemzőit közvetlen érzékelés útján. A budapesti szakértők már csak a helyi szakértők leírásaiból indulhattak ki, és az 1882 decemberében kihantolt, akkor már majdnem teljesen felbomlott holttest vizsgálata által nyert, sokkal soványabb adatokból.[503] A holttest kifogáskori állapotára vonatkozó közvetlen tapasztalat hiánya nehézzé tette a budapesti szakértők helyzetét a helyi szakértőkkel szemben. Hogy lehet kevesebb adatból eltérő vagy egyenesen ellentétes következtetéseket levonni?

Mivel a helyi szakértők lelete a holttest állapotának leírásából, a véleményük pedig az abból levont következtetésekből állt, ezt a kettőt lehetett támadni. Mindkettő pozitív és negatív kritika alá vehető. A *holttest leírásánál* vagy arra lehet rámutatni, hogy az hiányos, vagy arra, hogy a leírás helytelen (ellentmondásos), mert a holttest egyes részei nem lehettek olyan állapotban, ahogy azt leírták. Az *alapvéleménynél* rá lehet mutatni a helyi szakértők kö-

[503] Az Országos Közegészségi Tanács már csak papírból dolgozott.

vetkeztetéseinek alaptalanságára, hibáira, illetve ugyanazon hullajelenséget eltérően is lehet magyarázni és értelmezni, tehát eltérő (pozitív) következtetéseket is le lehet vonni. A budapesti szakértőket tekintélyük, nagyobb szakmai olvasottságuk és gyakorlatuk képessé tette arra, hogy az alapvélemény következtetéseit alapos kritika alá vegyék, és eltérő eredményre jussanak. Kérdéses volt azonban, hogy a helyi szakértők közvetlen észleléseit (pl. a holttesten rajta voltak a körmök), mennyiben lehet kritika alá vonni. Ennek is megtalálták a módját, de ne feledjük, a budapesti szakértők lehetőségei korlátozottak voltak. A helyi szakértőkkel szemben annyiban, hogy ők nem látták a holttestet közvetlenül a kifogása után, csak teljesen felbomlott állapotban. Az azonosítási eljárásban nyilatkozó tanúkkal szemben annyiban, hogy ők nem ismerték Solymosi Esztert.

A budapesti szakértők az életkorra nézve – a helyi szakértőkkel szemben – azt a megállapítást tették, hogy az valószínűleg 16–17 év, de nem kizárt az ettől két évvel fiatalabb kor sem. (A pótvélemény ezzel, ha viszonylag kisebb valószínűséggel is, de bevette a lehetőségek közé Eszter életkorát, a 14 évet.) A halál okára nézve cáfolták az alapvélemény erre vonatkozó pozitív megállapításait, azonban maguk nem tudták azt pontosan megjelölni, így legvalószínűbbnek – a körülmények alapján – a vízbefulladást tekintették. A jelentőségét tekintve a legnagyobb ellentét abban nyilvánult meg, hogy a holttest a bomlás milyen fokát mutatta, és ebből következően mennyi ideig lehetett a vízben. A végső következtetésük szerint a holttest hónapokig lehetett vízben, szemben a helyi szakértők által becsült 3–4 nappal.

A két szakértői csoport közötti éles véleménykülönbség lényege és okai

Miért születtek ellentétes vélemények a két szakértői csoport kezei között? A következőkben röviden összefoglalom az ellentétek lényegét. A budapesti szakértők az alapvéleménnyel ellentétes véleményüket a rendelkezésükre álló, a helyi szakértők által megadott tapasztalati adatok *átértelmezésére*, és *új következtetések levonására* alapozták.

A szakértők legnagyobb vitája abban bontakozott ki, hogy a tiszadadai holttest a bomlás milyen fokán állt. A bomlási és a felázási jelenségek utalhattak arra, hogy a holttest mennyi ideig lehetett vízben. Márpedig *a vízbenlét időtartama kulcsfontosságú adat* volt a holttest azonosságának kérdésénél. A budapesti szakértők, amikor a helyi szakértőkkel szemben a bomlás fokára vonatkozó ellenvéleményüket megfogalmazták, egy biztosnak látszó sarokpontra építettek. A helyi szakértők által felvett belvizsgálati jegyzőkönyv B/4. pontja szerint „az agy csokoládészerűen elrothadt folyós állományt képez". A budapesti szakértők ebbe belekapaszkodtak, és erre építették azt a következtetést, hogy a holttest már hónapok óta a vízben lehetett, mert csak a több hónapos holttest agya mutat ilyen magas fokú bomlási jelenséget. Ebből magyarázták a többi hullajelenséget úgy, hogy azok az előrehaladott bomlás jelei. Sőt, ez alapján kérdőjelezték meg a helyi szakértők közvetlen észleléseit is. (Például, az ilyen fokban bomlott

holttestnél már nem lehettek körmök a holttesten; vagy nem lehetett az arcvonások alapján felismerni a személyt, akié a holttest volt.)

A budapesti szakértők logikája tehát úgy működött, hogy az agy állapotából feltételezték az előrehaladt bomlást, és ezen általános következtetés fényében átértelmezték a holttestnek a helyi szakértők által leírt jellemzőit, illetve a közvetlen észleléseik egy részét egyszerűen tévedésnek minősítették. A holttest tüdejében lévő kóros tüneteket például a helyi szakértők az előrehaladott gümőkor jeleinek tekintették, és ennek tükrében határozták meg a halál okát. A budapesti szakértők ugyanazon jeleket a belső szervek bomlási tüneteinek értelmezték, és egészen más következtetésre jutottak. Továbbá elfogadott tényként kezelték például, hogy a hulla nem volt puffadt, mint a vízbefúltak holttesteinél megfigyelhető. Ebből a helyi szakértők arra következtettek, hogy nem vízbefulladt személy holttestéről van szó. A budapesti szakértők szerint a puffadtság hiánya már az előrehaladott bomlás jele volt. Továbbá a helyi szakértők például a vérszegénységet a halál közvetlen okának tekintették. A budapesti szakértők viszont a vérszegénységet is az előrehaladott bomlásnak tudták be. Ezzel a módszerrel a budapesti szakértők felépítettek egy olyan összképet, hogy a magasfokú bomlást mutató holttest egy vízbefulladt lányé, és már legalább két hónapja a vízben volt.

Van egy olyan jelenségcsoport, mely a két vélemény értékelésénél döntő jelentőségű lehet. A vízihullák *felázásos jelenségei* jellegzetesek, és nagy vonalakban mutathatják akár a vízben eltöltött időt is. A vízben töltött egy-két nap után a kézfejeken és lábfejeken a bőr jellegzetesen felázik, megráncosodik („mosónő-bőr"). Egy bizonyos idő elteltével a kézfejről a körmökkel együtt a felhámréteg kesztyűszerűen leválik, később ez történik a lábfejeken is. (Ahol vastagabb a bőr, például a tenyéren és a talpon, a felázás miatt a bőr felső rétege, a felhám könnyebben elválik az alsó rétegtől.) Nem egyértelmű az idő, mely alatt ez bekövetkezik. Valójában az eltérő környezeti feltételek – különösen a víz hőmérséklete – szinte lehetetlenné teszik általános szabályok felállítását e folyamatok idejére nézve. A törvényszéki orvostan tudományának akkori állása alapján, Belky budapesti szakértő 3–4 hétre tette a fenti folyamat idejét a vízben (T:247), míg Scheuthauer professzor 2–6 hétre (T:254). Ma ettől eltérő adatokat olvashatunk. Ráadásul rájöttek, hogy a kéz és a láb bőre eltérően viselkedik. Egyes mai adatok szerint a bőr felázása miatt 20 °C alatti vízben a bőr felhámrétege a kézről körmökkel együtt 10–15 nap alatt, a lábról 25–30 nap alatt válik le (Sótonyi 2001, 186). Máshol ezt az időt 7–10 napra, illetve 10–14 napra teszik (Somogyi 1986, 239). Ez az időtartam rövidebb, ha a víz hőmérséklete 20 °C felett van, de ezzel itt nem kell számolnunk.

Kulcskérdés tehát, hogy volt-e a kezeken és lábakon felhámréteg, illetve voltak-e körmök. Ha igen, akkor a holttest nem lehetett két és fél hónapig vízben. (A körmök létét vagy nemlétét nem lehetett bizonyossággal megállapítani; hogy miért, erre később térek ki.) A budapesti szakértők megkérdőjelezték, hogy a felhám rajta lett volna a holttest kezein és lábain. Egyben támadták az alapvélemény azon következtetését is, hogy a holttest lábán a finom bőr olyan személyre utalt, aki nem járt mezítláb. Szerintük a végtagokon a bőr felhám-

rétegének elvesztése adta azt a téves benyomást, mintha a lábon a bőr finom lett volna. A felhám leválása után már nem ráncos a bőr, hanem a felszínre kerülő irharéteg miatt finom tapintású.[504]

A végtárgyaláson azonban a helyi szakértők kitartottak amellett, hogy a lábon rajta volt a felhám, és az ráncos volt (Horváth L. T:264, vagy Kiss J. T:270). Hangsúlyozták, hogy a talpon bevágták a bőrt, amire utal a belvizsgálati jegyzőkönyv B/17. pontja. Ennek során megkülönböztették a felhámot és az irhát, és meg is mérték az előbbi vastagságát, tehát nem tévedhettek a felhám meglétében. Scheuthauer szerint ő ebben csak akkor nyugodna meg, ha látná a kétféle réteg pontos leírását a jegyzőkönyvben, de ilyet nem talált (T:274).

Ráadásul, ha a felhám megvolt, akkor annak mindenképpen ráncosnak kellett lennie. Horváth László ezt nem vitatta, de kiemelte, hogy azért, mert a bőr finom, még lehet ráncos. A probléma az, hogy a külvizsgálati jegyzőkönyv nem utalt a bőr ráncos állapotára. Mindössze annyi található benne, hogy a bőr „igen finom, feltűnően vékony". Így nem lehetett tudni, hogy a helyi szakértők tárgyaláson tett megnyilatkozásai a jegyzőkönyvi megállapítások részletezését jelentették-e, vagy utólagosan az időközben felvetett problémákhoz igazították a véleményüket. Figyelemre méltó, hogy a védelem tanúja, Zurányi is megerősítette a „kissé ráncos" bőr létét a lábfejen; ő ugyanis serényen vizsgálgatta közben a feltételezett tehéntaposás helyét (T:226). Ez a felhám meglétére utalt. Viszont Kiss Jenő tovább bonyolította a helyzetet azzal az észrevétellel, hogy a ráncos bőr kisimult, mert 36 órán át szabad levegőn volt a holttest, és részben sütötte a nap is (T:270). Ezt a „kisimulást" azonban Scheuthauer az addigi tapasztalatai alapján „nem tudta megerősíteni" (T:274).

A felhám kérdésében tehát fennmaradt a bizonytalanság. Ennek egy további kihatása is volt, ami a holttest hajának sorsát illeti. *A holttestnek nem volt haja.* A haj hiányának kérdését az teszi fontossá, hogy nagyjából abban az időszakban, amikor a holttest *lábáról* a felhám lejön a körmökkel együtt, a fejbőr felázása miatt a haj kihullik, vagy az nagyon könnyen kihúzható. Ahogy fent említettem, ez mai adatok alapján 10–30 nap múlva következik be. Ha a tiszadadai holttest így vesztette el a haját, akkor nem lehetett pusztán 3–4 napig vízben, ahogy a helyi szakértők állították. Ráadásul ez a budapesti szakértők álláspontját támasztotta volna alá a felhám hiányára nézve. A boncjegyzőkönyvben viszont az szerepelt, hogy a fejbőr lemetszett szeleteinek vizsgálata során „úgy szabad szemmel, mint mérsékelt nagyító-üveg használatával a hajhagymák épen, láthatóan tűntek elő" (B/1. pont). A hajhagymák léte arra mutatott, hogy a haj nem

[504] Eötvös, a holttest exhumálására irányuló 1882. november 11-i beadványában még nem ezzel érvelt. Úgy vélte, hogy Eszter kezén és lábán is lehetett finom a bőr, mert a téli csizmahordás után finomabb a bőr. A lány nem végzett mezei munkát, és a házi munkáktól nem lesz durva a kéz, továbbá leázhatott az esetleges piszok a bőrről, *Pesti Napló,* 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/B/2. pont). Ezzel szemben Gladius szerint, a rothadás bizonyos fokán zsírképződés áll be, és ettől finomabbnak, puhábbnak tűnik a bőr (Gladius 1882, 35). Így a tiszadadai holttest finom bőrére *legalább négyféle magyarázat* született.

kihullott, kiesett vagy kihúzódott (a hajhagymákkal együtt), hanem *levágták* (leborotválták).[505]

Így a szakértők között komoly vita kerekedett arra nézve, hogy a holttest haját leborotválták-e vagy az a vízben a felázás következtében hullt ki. Az első esetben kicsi a valószínűsége, hogy a holttest Eszteré. A hírlapok két jellemző példát nyomoztak ki, amikor Magyarországon a halott nők haját leborotválták. Egyfelől a bécsi és budapesti kórházakban gyakorlat volt, hogy az ott elhunytak haját (elsősorban a nőkét) leborotválták és a boncsegédek eladták. Másfelől, állítólag ortodox zsidó szokás szerint a halott nők haját le szokták borotválni.[506] A hullaúsztatás mellé álló hírlapok és írások később innen vették, hogy a dadai holttest egy ortodox izraelita lányé volt. Valószínűtlennek tűnt ugyanis, hogy az, akié a holttest, Bécsben vagy Budapesten egy kórházban halt volna meg.[507] Mindezek mellett olyan gyanú is kialakult, hogy a hajat egyszerűen azért távolították el, mert *a hajszín nem egyezett* Solymosi Eszter hajának színével.[508]

A budapesti szakértők kiegészítő vizsgálata az exhumált holttesten vegyes eredményt hozott. A hajtüszők felében vagy némileg kevesebb, mint felében (1/3–1/2 arányban) *benne volt a hajhagyma*, a többi esetben üres hajtüszőt találtak (innen kihullott a haj).[509] A hajvégek részben a bőrfelszín alatt helyezkedtek el, részben a felszínig, vagy a felszín fölé értek. A hajvégek éles végűek, nagyrészt simák, és kissé ferde végződésűek voltak. Ez igen vegyes képet mutat: az üres szőrtüszők esetében a haj kihullott, kihúzódott. A felszín felett végződő hajszálaknál lehetett szó vágásról. A *felszín alatt végződő hajszálak* viszont talányosak voltak a budapesti szakértők számára is. Innen nem hullott ki a haj, de nem is vághatták le, mert nincs olyan vágóeszköz, mely felszín alatt metszi el a hajszálat. Le sem törhetett, mert a hajvég felszíne sima, és a széle éles volt.

A tárgyaláson Scheuthauer azt nyilatkozta, hogy ő már 1865-ben megfigyelte ilyen esetben a hajszálak letörését, melyek éles szélt hagynak maguk után (T:252). Ezt viszont nem dokumentálta. Erről Belky sem tudhatott, mert ő a cikkében a hajvesztés ezen módját *új tudományos megfigyelésnek* állítja be. Eszerint, ilyen esetben a holttest nemcsak úgy vesztheti el a haját, hogy kihullik, vagy kihúzódik, üres hajtüszőt hagyva maga után (ahogy addig hitték). Úgy is bekövetkezhet a hajvesztés, hogy a hajszál letörik, a hajhagyma benne marad és a hajvégződés éles kerületű, a felülete sima, mintha levágták volna (Belky 1884,

[505] Smilovics a július 18-i vallomásában úgy nyilatkozott, hogy a Herskó részére 1882. június 11-én este átadott holttestnek nem volt haja, a vallomás szövegére lásd *Függetlenség*, 1883/168. (június 19.) Melléklet 2. A vallomás azt az elképzelést támasztotta alá, hogy a holttest haját korábban leborotválták.

[506] *Függetlenség*, 1882/173. (június 24.) 2.

[507] A vádbarát irányzatnak megvolt az elmélete, hogy a holttest egy Esztergom megyei faluban eltemetett lányé volt (Verhovay 1890, 63–65).

[508] *Szegedi Napló*, 1882/142. (június 23.) 3.

[509] Eötvös beszámolója szerint az exhumálás után Budapesten, Mihálkovics professzor tanársegéde (Perényi József) előtte jelentette ki a górcsöves vizsgálat után, hogy a fejbőrről a hajszálakat borotvával távolították el (III/68).

61). Ha ez új megfigyelés, akkor tudományos tapasztalat nem támasztja alá, tehát Belky megállapítását legalábbis óvatosan kell kezelni.

Bárhogy legyen is a felhámmal és a hajzattal, a budapesti szakértők ettől függetlenül is küszködtek a saját elméletükkel, mely egy két és fél hónapig vízben lévő holttestről szólt. A dadai holttest ugyanis nem mutatta a régen vízben lévő vízihullák hagyományos bomlási tüneteit, több tekintetben meglepően frissnek bizonyult. Emiatt a budapesti szakértők azt feltételezték, hogy a dadai holttest a vízbefulladás után – valamilyen oknál fogva – biztosan nem emelkedett néhány nap után a víz felszínére, ahogy a bomlás során keletkező gázok miatt ilyenkor a holttestek szoktak. Azért kellett e feltételezéshez folyamodniuk, mert a víz alatt lassabb a bomlás, mint a víz felszínére emelkedő, és a levegővel érintkező holttesteknél. A tiszadadai holttest is a víz alatt maradhatott, ahol lassabb volt a bomlási folyamat (Belky 1884, 56).

Ez úgy képzelhető el, hogy valamibe beleakadt, és a keletkező bomlási gázok nem tudták a felszínre emelni. Nem mindegy azonban, hogyan akadt fenn. Az agy barna, folyós állapota, mint bomlási jelenség feltételezi, hogy a fennakadás még akkor történt, amikor a vér folyékony volt. A testhez képest a fejnek kellett a legmélyebben lenni (így alakult ki vérbőség az agyban), és elég idő kellett a vér barna színű masszává alakulásához. Mindez úgy képzelhető el, ha a személy a vízbefulladás után rövid időn belül fennakadt a hajánál fogva valamilyen víz alatti akadályban úgy, hogy a legmélyebbre kerülő fejbe tódulhatott a még folyékony vér. A holttest mindaddig ebben a helyzetben volt, amíg a fejbőr teljes felázása miatt a haj elengedte a testet (kihullott), és az folytatta az útját lefelé a folyón Csonkafüzes felé. Ezt támasztotta alá, hogy üres hajtüszők elsősorban a fejtetőn voltak, mintha onnan kihúzódtak volna a hajszálak.[510]

Ez a feltevés azonban nem aggálytalan. Egyrészt az üres hajtüszők helye nem támasztja alá a történetet, mert a víz áramlása miatt *általában* a fej tetején hullik ki először a haj a régebbi vízi hullák esetében. Erre rámutat Belky is a cikkében (Belky 1884, 61). Tehát ez az adat önmagában nem támogatja azt, hogy a holttest a hajánál fogva akadt be. Másrészt a haj kihullása mai adatok szerint 2–5 hét alatt megtörténik, a víz hőmérsékletétől függően.[511] A holttest – ha a hajánál fogva akadt be – ennyi idő alatt kiszabadult, és újra elkezdett sodródni. Ahhoz, hogy június közepére csak Csonkafüzesig jusson el, újra be kellett akadnia valahol, és még nagyjából másfél hónapig ott maradnia. Ez nem lehetetlen, de az is kérdés, hogy június közepén miképpen szabadult ki újra, mert ekkor már aligha keletkeztek bomlási gázok, melyek mozgatták volna a testet.

A budapesti szakértők bonyolult elmélete meglehetősen sok feltételtől függ, de orvosi szempontból nem kizárt, hogy akár így is történhettek az események. Az elmélet középpontjában a dadai holttest agyának sajátos barna, folyékony állapota állt, melyet a magas fokú bomlás tünetének értelmeztek. Kérdés azon-

[510] E feltételezés leírását a budapesti szakértők pótvéleménye tartalmazta, *Nyírvidék*, 1883/4. (január 28.) 6.

[511] Ezt Scheuthauer még 6–10 hétre tette (T:252).

ban, hogy ez a bomlási jelenség csak úgy magyarázható-e, ahogy a budapesti szakértők tették.

Az agy sötétbarna, pépes állagával a helyi szakértők is szembenéztek, és azt az agy bizonyos, vérbőséget eredményező betegségének tudták be (gümős agyhártyalob) és nem az előrehaladott bomlásnak. A budapesti szakértők véleménye csak akkor áll biztos alapokon, ha kizárt egy ilyen, a helyi szakértők által felvetett lehetőség. A *pótvélemény azonban megengedte, hogy az agynak lehetett olyan „önszenvi baja", mely ilyen jelenséget produkál* egy nem túl régi holttestben is. Ezt a lehetőséget viszont furcsa logikával próbálták kizárni. Érdemes idézni a pótvélemény vonatkozó részét (kiemelés *B. L.*): „A nemleges bonczlelet és igy a vizbefulási halál felvétele ellenében fel lehetne hozni, hogy az agy nagyfoku rothadása annak valamely az élőben önszenvileg fellépett, halálos megbetegedését leplezhette és tehette felismerhetetlenné. *Megengedjük ezen lehetőséget*, hangsulyozzuk azonban azt, hogy ezt csak akkor szabad felvenni, hogy ha a tisza-dadai hullának nem azonossága Solymosi Eszterrel be van bizonyitva. Ha azonban a tisza-dadai hulla Eszternek hullája, akkor önszenvi halálos agybántalmat ki kell zárni".

Van tehát alternatív magyarázat, de ezt csak kivételesen lehet figyelembe venni?! A budapesti szakértők véleményének ez a része logikailag kifogásolható formát kapott. Szerintük az alternatív (független agyi megbetegedésen alapuló) magyarázatot nem szabad figyelembe venni addig, amíg nem bizonyított, hogy a holttest nem Eszteré. Mivel az alternatív magyarázat éppen azt támogatja, hogy a holttest nem Eszteré, így ha ez a feltételezés bizonyított, akkor az alternatív magyarázatra már nincs is szükség. Minden egyéb esetben – a budapesti szakértők *ad hoc* bizonyítási szabálya értelmében – nem szabad felhasználni azon feltételezés gyengítésére, hogy a holttest mégis Eszteré lehet. Ez azt jelenti, hogy az alternatív magyarázatra vagy nincs szükség, vagy nem szabad figyelembe venni. Ez így elég abszurd következmény. A budapesti szakértők valamiért nem látták át, hogy az agy állapotának értékelése, magyarázata, része a holttesttel kapcsolatos bizonyításnak. A kérdést nem lehet kirekeszteni a bizonyításból, és a bizonyítás eredményétől függővé tenni annak figyelembevételét. *Nem szabad tehát azt a lehetőséget sem kizárni, hogy a dadai holttestnél az agy folyékony, barna állapota, mégsem az előrehaladott bomlás eredménye, hanem önálló, az agyat érintő megbetegedésé.*

Amellett, hogy az agy állapotát nem csak előrehaladott bomlási jelenségként lehet magyarázni, a budapesti szakértők egy további problémával sem foglalkoztak komolyabban. Nem néztek komolyabban szembe azzal a kérdéssel, hogy miképpen viselkedik egy holttest, ha nem vízbe fulladt személyé, hanem az egy bizonyos ideig levegőn, földben van kitéve a bomlásnak, és úgy kerül utólag a vízbe. Ezt az előfeltevést nem vették alapnak, noha a holttest igen vegyes bomlási tüneteket mutatott. Elképzelhető, hogy akkor még kevés tapasztalati-tudományos anyag gyűlt össze ebben a kérdésben.

A zavart a budapesti szakértők eltérő megnyilatkozásai is mutatják. A pótvéleményben például az található, hogy a „vizi hullák, egyenlő körülmények között, ugyanazon kinézést mutatják, akár vizbefultaktól akár a szárazon meg-

haltaktól származtak".[512] Ugyanakkor Scheuthauer utólag írt cikkében hangsúlyozta, hogy már egy hétnapos holttestet sem lehet vízihullának beállítani, ha vízbe dobják. A levegőn való bomlás jeleit nem tünteti el a víz (Scheuthauer 1883, 71).[513] Az ilyen általános megállapítások meglehetősen gyanúsak, az egyes esetek eltérőek lehetnek. A mai álláspont szerint ilyen általános megállapítás nem tartható. Lehet, hogy marad nyoma a szabad levegőn vagy a földben való bomlásnak egy vízbe kerülő holttest esetében is. Az is lehet, hogy nem, különösen akkor, ha hosszabb ideig van a vízben (Sótonyi–Keller 2008, 76; Vennemann-Brinkmann 2003, 209). Mindenesetre az tény, hogy bármi a halál oka, a felázásos jelenségek minden vízben lévő holttestnél jelentkeznek (Sótonyi–Keller 2008, 76; Shepherd 2003, 103). Ez nincs összefüggésben azzal, hogy vízbe fulladt-e.

Scheuthauer megállapításának igazsága könnyen bizonyítható lett volna a perben. Ha a levegőn való bomlás jeleit nem tünteti el a vízbenlét, akkor a budapesti szakértő könnyedén cáfolhatta volna a helyi szakértők véleményét. Egyszerűen rámutathatott volna olyan bomlási tünet *hiányára*, mely tünet az utóbb vízbe eresztett holttesteken lelhető fel. Ha az utóbb, a halál után vízbe engedett holttestek sajátságos bomlási tünetei nem lelhetők fel a dadai holttesten, akkor a helyi szakértők elképzelése nem tartható. Ilyen tünetet a professzor nem azonosított, illetve annak a hiányára nem mutatott rá. Így kételkednünk kell megállapításának alaposságában. Megjegyzendő, hogy az ún. csongrádi holttest 1882. novemberi vizsgálatánál, ahol Scheuthauer boncolt, nem tudta megállapítani, hogy a nő a vízben lelte a halálát vagy utólag dobták bele, és ha igen, mennyivel a halála után.[514]

Mennyire bízhatunk a helyi, szabolcsi szakértőkben?

A szakértőknél felmerült hitelességi probléma, de a helyi szakértőknél és a budapesti szakértőknél másként. Nyilván, nem egyenlő erők szakmai küzdelméről volt szó. A budapesti szakértők specialisták voltak, szakterületük akkori legnagyobb magyar tudósai, a nemzetközi szakirodalom ismerői, nagy gyakorlattal, tapasztalattal a hátuk mögött.[515] A helyi szakértőknél Kiss Jenő járásorvos határozatlanul, kissé idegenül mozgott az eljárásban; Horváth László

[512] *Nyírvidék*, 1883/4. (január 28.) 6.

[513] Nem világos, hogy Scheuthauer miért írt alá egy olyan véleményt, melyben meggyőződésével szemben álló megállapítás van. (Vagy a szakvélemény elkészültét követően változott meg az álláspontja).

[514] Nem derült ki a halál oka sem, és az sem, hogy mióta volt a vízben, *Pesti Napló*, 1882/313. (november 13.) 3.; *Szegedi Napló*, 1882/262. (november 14.) 3.

[515] Scheuthauer azt nyilatkozta, hogy pályafutása alatt kb. 40 000 holttestet boncolt fel. Számomra kétséges, hogy ennyi boncolás időben belefért volna az akkor 51 éves tudós addigi életébe. Ráadásul a csongrádi holttest boncolásakor, háromnegyed évvel azelőtt, még azt jelentette ki, hogy addig „félszázezer" hullán végzett boncolást; ezt a *Szegedi Napló* helyszíni tudósítója hallotta, *Szegedi Napló*, 1882/262. (november 14.) 3.

idős sebész, túl pályája delén; Trajtler ugyan fiatal és ambiciózus volt, de mégiscsak egy körorvos, akit a hatóság időnként – és jobb híján – boncolásokhoz is kirendelt. A helyi szakértők behozhatatlan előnye viszont az volt, hogy ők a budapestiekkel szemben látták a frissen kifogott holttestet, és csak korlátozottan lehetett az észleléseiket kétségessé tenni. Nem voltak tapasztalat híján sem: Horváth László saját számításai szerint korábban járásorvosként több mint száz vízihullát boncolt, nem először látott ilyen holttestet.

A végtárgyalásra mindkét csoport erősen készült, hogy megvédhessék írásban kifejtett álláspontjukat. Az egyik oldalon Trajtler Soma igyekezett tudományos háttérrel felvértezni magát, elsősorban az angol Taylor magyarra lefordított törvényszéki orvostani könyvével. Nem volt szerencséje, mert a tárgyaláson kimutatták, hogy ennek számos megállapítása idejét múlt az újabb megfigyelések tükrében. A másik oldalon Scheuthauerről tudjuk, hogy 70 forintért saját költségen vásárolt német és francia szakkönyveket a tárgyalásra készülvén (Fazekas 2003, 58).

Kétségtelen, hogy a helyi szakértők írásbeli véleményével és szóbeli megállapításaival sok probléma adódott, melyeket sikeresen támadott a budapesti szakértői csoport. (i) Volt, amikor általános tapasztalatok fényében megdőlt valamilyen észlelésük. A budapesti szakértők meggyőzően utasították el a boncjegyzőkönyvben a szűzhártya teljes hiányára vonatkozó megállapítást, mert – különösen fiatalabb személyeknél – a szűzhártya nem tűnik el teljesen, hanem annak maradványai csökevényes lebeny formájában megtalálhatóak. (ii) Volt, amikor a körülmények tették hiteltelenné valamely észlelésüket. Kiss Jenő nyilatkozott arra, hogy a holttest hüvelyében a redők kisimultak (ami a nemi élet jele). De kiderült, hogy a nemi szerveket egyáltalán nem emelték ki a testből. Így nehezen valószínűsíthető, hogy az egyébként erősen rövidlátó orvos kellően közelről tudta megszemlélni a felvágott alhason keresztül ezt a részét a testnek, és a kérdéses tényt valóban pontosan észlelte-e (T:273). (iii) Volt, amikor a következtetésük nem volt megalapozott. A hüvely tágultságából alaptalanul következtettek arra, hogy a lány, akié a holttest volt, „nagy mérvben" élt nemi életet. A kettő között ugyanis nincs közvetlen és szükségszerű összefüggés.[516] (iv) Volt, amikor egyszerűen nem ismerték az újabb tudományos eredményeket vagy rosszul értelmezték azt. Trajtler doktor úgy tudta, hogy a vízben ázott holttesteknél a bőr egy hónap után kezd erősen ráncosodni, ami már akkor is (és ma is) téves volt. Hasonlóan, a helyi szakértők nem fogadták el, hogy a holttest bomlása okozhat nagyfokú vérszegénységet bizonyos feltételek mellett, de ezt a tételt aztán a budapesti szakértők megfelelően alátámasztották (T:274). (v) Volt, amikor alaptalannak bizonyult magyarázathoz folyamodtak. Trajtler doktor úgy kívánta magyarázni az exhumált holttesten a fejbőr felszíne alatt végződő hajcsonkokat, hogy a holttest mumifikálódása során a megmaradt bőrréteg

[516] Ugyanakkor Eötvös, a holttest exhumálására irányuló beadványában, nem ilyen összefüggés hiányára alapozott, hanem azt bizonygatta, hogy akár Solymosi Eszter is gyakorolhatott titkos nemi élvezeteket, amiről nem tudtak, *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/B/3. pont).

beszáradása benyomta a hajgyököt a hajtüszőbe, így a vége a felszín alá kerül. Scheuthauer azonban bemutatta, hogy ilyenkor a merev hajcsonk kiemelkedik a fej zsugorodó kültakarójából, és nem a felszín alá kerül (T:260).[517]

A helyi szakértők által jegyzett kül- és belvizsgálati jegyzőkönyv és alapvélemény több tekintetben hiányos volt – ami állandó kifogása volt a védelemnek, a budapesti szakértőknek, és az alapvéleményt bírálóknak. Így például nem tartalmazta a petefészek részletesebb vizsgálatát és leírását. Ez igen fontos lett volna abból a szempontból, hogy a lány, akié a holttest volt, menstruált-e már.[518] A hiányosságok arra kényszerítették a helyi szakértőket, hogy *utólag számoljanak be előzőleg nem rögzített észleléseikről* (például éppen a petefészek vizsgálata tekintetében), vagy magyarázzák a jegyzőkönyvben hiányosan leírt megállapításaikat.

Ennek ellenére, az eljárás adataiból úgy tűnik, hogy a kül- és belvizsgálati jegyzőkönyv részletessége végül is megfelelt a szakmai elvárásoknak és a gyakorlatnak.[519] Az azonosítási eljárásban nyilatkozó tanúk vallomásai alapján a szakértők számára világosnak tűnhetett, hogy a holttest nem Eszteré. Így nem tették pontosabbá megállapításaikat. Erre világosan utalt is Trajtler. Amikor Eötvös a mellbimbó részletes leírását hiányolta a tárgyaláson, így nyilatkozott: „[...]ez akkor még nem volt oly fontos dolog, mint most, másképp volt akkor minden, és ha tudom azt, hogy ily nagy dolgot fognak belőle csinálni, másképp járok el. Ha most csinálnám, bizonyosan másképp csinálnám" (T:259).

Mindez felvet kérdéseket. Ha a helyi szakértők szóban egészítették ki vagy magyarázták a korábban leírtakat, akkor mennyiben igazították hozzá nyilatkozataikat a budapesti szakértők által felvetett problémákhoz. Nyilván volt egy erős *önigazolási kényszer*, mellyel mindenáron meg kívánták védeni a következtetéseiket. Kérdés, ez torzította-e az utólagos beszámolóikat, különösképpen arra nézve, hogy mit és hogyan észleltek a holttesten.

Erre vannak jelek. Például a jegyzőkönyvben csak annyi van, hogy a „talpbőr vékonysága bevágás által megállapíttatott" (B/17. pont). Ebből nem tudni, hogy a felhámréteg rajta volt-e a talpon, ami nagyon fontos kérdés, láthattuk az előbbiekben. Utólag a helyi szakértők határozottan állították, hogy a bevágásnál nem téveszthették el a felhámréteget, és annak meglétére nyilatkoztak. Az ilyen, utólagos kiegészítéssel nem nagyon tudtak mit kezdeni a budapesti szakértők, hiába mondott ellent az elméletüknek. Ha van is gyanú, hogy utólagos megfontolások alapján torzultak a helyi szakértők beszámolói a tárgyaláson, ellenbizonyítékok híján nincs más választás, mint névértéken kezelni azokat. Nem szabad abba a hibába esni, hogy alaktalan gyanú vagy sejtés miatt egyszerűen figyelmen kívül hagyunk fontos nyilatkozatokat. Komoly fenntartásokat csak

[517] Erre cikkében is kitér Scheuthauer (Scheuthauer 1883, 65).

[518] Erre lásd Eötvös felvetését *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/B/4. pont).

[519] A perben utaltak is rá, hogy a csongrádi holttest lelete, melyet Scheuthauer professzor és Aigner törvényszéki orvos jegyeztek, nem volt részletesebb, mint a tiszadadai holttest lelete.

akkor lehet megfogalmazni, ha a beszámolók ellentmondásosak, ha ellentétben állnak az ügy más, bizonyított adataival vagy sikerült valamelyik félnek alapos gyanút ébresztenie a megállapítások megalapozottságával kapcsolatban. Ekkor nyílik tér a mérlegelésre.

A helyi szakértők egyes megállapításaival szemben legutóbb Kövér György intézett támadást, a korábbiakhoz képest új irányból (Kövér 2011, 484–486). A Bary-féle irathagyatékban ugyanis fennmaradtak a Tiszadadán (Csonkafüzes) és Tiszaeszláron felvett kül- és belvizsgálati jegyzőkönyv előkészítő iratai is.[520] Ezek egyfelől tartalmaznak egy *előzetes fogalmazványt (piszkozatot)*, másfelől egy *tisztázatot* (Kövér szerint Kiss Jenő kézírásával). E kettőt össze lehetett vetni a *jegyzőkönyv* hivatalos szövegével, a különbségeket kiemelni, jelentőségüket mérlegelni.

Kövér azt értékelte, hogy a holttest egyes részleteire vonatkozó megfigyeléseket leíró szövegrészek hogyan módosultak, változtak a három iratban. Következtetésként súlyos vádakat fogalmazott meg.[521] Véleménye szerint a szövegmódosítások nem mindig a megfigyelések pontosítását jelentették, hanem a vizsgálóbíró kérdéseire adott válaszokhoz való igazodást szolgálták. A végső következtetés pedig az, hogy a szakértők az elvárt véleményt utólagos következtetésekként tüntették fel, és a leíró részeket visszamenőleg hozzáigazították ehhez (Kövér 2011, 486). A vád azért súlyos, mert itt nem (csak) a szakértői következtetésekkel szemben támaszt valaki kétséget, hanem a holttest állapotára vonatkozó szakértői észlelésekkel, ténymegállapításokkal szemben. Egyben azt sugallja, hogy a szakértők nem pontosan azt írták a jegyzőkönyvbe, amit láttak.

Egy hivatalos dokumentum keletkezésének folyamatába belelátni izgalmas lehet, és hálás téma a szövegváltozatok különbségeit kutatni, majd ezeket magyarázni. A probléma igazán ott van, hogy a szövegbeli eltérések rendszerint többféleképpen magyarázhatók. Különösen akkor, ha kollektív döntés az, hogy mi kerüljön a jegyzőkönyvbe, és milyen megfogalmazással. A bel- és külvizsgálati leletet heten írták alá, beleértve a királyi főügyészhelyettest, Székely Ferencet is. Nem tudjuk, hogy a piszkozatot ki írta, ki döntötte el, hogy abba mi kerüljön, ki javasolt módosítást, átfogalmazást, kiegészítést, és milyen alapon. A helyszíni körülmények ismerete nélkül igen kockázatos lehet a szövegeltérésekből határozott következtetést levonni.

De nézzük Kövér konkrét kifogásait, melyekre következtetéseit alapozza. A külvizsgálati jegyzőkönyvben öt (A/1., A/2., A/5., A/8., A/12.), a belvizsgálati jegyzőkönyvben egy (B/1.) pontra nézve tartja aggályosnak a szövegváltozásokat.[522] A kérdéses szövegeltéréseket a 3. táblázat tartalmazza.

[520] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 494–501.

[521] Vannak olyan következtetései is, melyek érdekesek, de nagy jelentőségük nincs. Így megállapítja, hogy a végleges külvizsgálati jegyzőkönyv is Eszláron készült, együtt a belvizsgálati lelettel és a szakvéleménnyel (a holttest külvizsgálatát Dadán végezték a szakértők június 19-én). Továbbá, a vizsgálóbírói kérdések nem a boncjegyzőkönyv elkészülte után íródtak.

[522] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 494–501. (fogalmazvány és tisztázat), valamint 220–223. (jegyzőkönyv). A fogalmazványban és a tisztázatban a pontozás jelentősen eltért.

3. TÁBLÁZAT ♦ A tiszadadai holttest kül- és belvizsgálati jegyzőkönyvének előkészítő szövegei

	előzetes fogalmazvány	*a tisztázat szövege*	*jegyzőkönyv szövege*
1.	közép nagyságu, középszerűen táplált nő hulla	közép nagyságu, meglehetősen táplált női hulla	A/1. középnagyságú, meglehetősen táplált női hullának...
2.	a hajzat hiányzik szemöldök s szempillák hiányzanak ..... a nemzőrészekről a hajzat kihullott, csak csekély részben látszanak nyomai	A fejbőnyén a hajzat hiányzik, kopasz. A szemöldök és a nemzőrészek szőreiktől megfosztvák.	A/2. A fejbőrön a hajzat hiányzik, kopasz. A szemöldök és nemzőrészek szőreiktől megfosztvák.
3.	az arcz beesett, ---- az orrczimpán a porcz még megvan, ----- a bőr s izomzattól fosztott	az arcz beesett, minden bőr folytonosság hiány nélkül, semmi lehorzsolódást vagy bár mely külsértés jeleit nem találtunk az orrczimpán a porcz megvan, az orr tömpe, fitos. A bőr és az izomzat folytonos.	A/5. Az arcz beesett: minden bőrfolytonosság hiány nélkül; semmi lehorzsolódas vagy külsértés jelei rajta nem találhatók. Az orrczimpán a porcz megvan, az orr tömpe, fitos. Az orr bőre és izomzata folytonos.
4.	az emlők elmosódottak	elsoványodott	A/8. Emlők elsoványodottak.
5.	A kéz ép. A körmök szépek, feltűnő finoman gondozottak. [ez más helyen, halványabb, eltérő kézírással]	A kezek épek, feltűnően kicsinyek, szépek. A körmök szép fejlődése és gondos ápolása által, különösen feltűnőek.	A/12. A kezek épek, feltűnően kicsinyek és szépek. A körmök szép fejlődésük és gondos ápolásuk által, és azon körülménynél fogva, hogy megnövesztve vannak, különösen feltűnőek.
6.	[ép hajhagymák] a hajak mesterségesen leborotválvák	[ép hajhagymák] miből következtethető, hogy a hajzat mesterségesen leborotváltatott	B/1. [ép hajhagymák – nincs utalás a leborotválásra]

♦ *Az első szövegmódosításnál*, a „középszerűen" és a „meglehetősen" táplált különbsége tűnt fel Kövérnek. Az a hipotézise, hogy a „meglehetősen táplált" a jobban táplált, és azért módosíthatták, hogy a holttestet testesebbnek tüntessék fel, mintegy jelezve a különbséget Eszter testalkatától. Ezt a feltevést semmi nem támasztja alá. Eötvös kérdésére Trajtler magyarázta a tárgyaláson a „meglehetősen táplált" kifejezést. Egyszerűen azt értette alatta, hogy nem is jól táplált, de nem is rosszul táplált (T:258).[523] Tehát közepesen (középszerűen) táplált. Ráadásul

Az előzetes fogalmazványban a megállapítások meglehetősen szétszórtan jelentek meg, a végleges jegyzőkönyvi szöveghez igazítottam a sorrendjüket.

[523] „...jól táplálnak mondjuk, ha nagy hustömeg jó izmos és nagy zsírréteggel van ellátva. Itt nem volt meg ez. A kültakaró a csonthoz teljesen rátapadt volna, a mit rosszul táp-

ebben a kérdésben az azonosítási eljárásban meghallgatott tanúk vallomása volt a döntő. A szakértők leírása nem állt szemben azokkal, így lényegében mindegy, hogy milyen kifejezést választottak. A különbségnek (a feltételezett és bizonyítatlan szándékoktól függetlenül) semmi jelentősége nem mutatkozik.

• *A második szövegmódosításnál* a nyilvánvaló gond a *„megfosztvák"* szó. Ez ugyanis már magyarázatot ad arra is, hogy miért hiányzik a hajzat, szőrzet (ti. mesterségesen távolították el). A szó használata következtetést tartalmaz, így nincs helye egy külvizsgálati leletben, ez a véleményhez tartozik. Ugyanakkor ezzel a szakértők nem az észleleti tényt változtatták meg a haj és szőrzet hiányára vonatkozóan, hanem azt csak magyarázták. A következtetést viszont lehet támadni, ezt a védelem meg is tette (T:260).

• *A harmadik szövegmódosításnál* a szövegek részben az arcra, és részben az orra utalnak. Kövér gyanúja szerint az utólagos változtatással azt kívánták alátámasztani, hogy a holttest még felismerhető állapotban volt. Az előbbiekkel szemben itt egy helyen már valódi ellentét mutatkozik a szövegváltozatok között (volt-e az orr izomzatán és bőrén folytonossági hiány).[524] Ez kétségtelenül magyarázatot kíván, azonban más magyarázat is lehetséges, mint amit Kövér ad. Tudjuk, hogy az orr eredetileg begyűrődött az arcba, és később Horváth Géza „igazította meg", kiegyenesítvén az orrcimpákat, megpróbálván azokat az eredeti állapothoz közel hozni. Az igazítás után a szakértők már többet láthattak, így kerülhetett be a szövegbe, hogy az orr tömpe és fitos. Lehetséges, hogy ekkor vált nyilvánvalóvá az is, ami a begyűrődött orrot látva még nem: a bőr és izomzat még ép az orron. Ez ugyanolyan feltevés, mint Kövéré, de alátámasztja Zurányi vallomása: „Az arcz be volt esve és kissé összeránczolódva. Az orrczimpákat ezután Horváth Géza kihúzta és idomította, emberi formát adott neki, *különben ugy nézett ki, mintha hiányzott volna róla valami"* (T:226; kiemelés B. L.). Ennek alapján, a harmadik pontban jelzett szövegváltoztatás önmagában nem támasztja alá az utólagos manipulálás vádját.

• *A negyedik szövegmódosításnál* a probléma ugyanaz, mint a másodiknál. Az egyébként szerencsétlen „elmosódott" szó helyett, egy következtetést magában foglaló szó került be („elsoványodott"). Ez ugyanis azt feltételezi, hogy a mell nagyobb volt, de valamilyen okból szöveteinek egy részét elvesztette.[525] Mindez következtetés, melynek nincs helye a külvizsgálati leletben. A tárgyaláson felmerült ezt kiváltó szóként a „petyhüdt", „összetöpörödött" vagy „összeesett", de ezek sem kellően semlegesek, és ugyancsak következtetést tartalmaznak.

---

láltnak mondanak. E kettő közt van az, a mit meglehetősen tápláltnak mondunk" (Trajtler T:258).

[524] Abban, hogy a fogalmazványhoz képest a tisztázat az *arcra vonatkozó részt* kiegészíti, tehát részletezi a tapasztaltakat, én semmilyen rendellenességet nem látok. A vizsgálat egy folyamat, ahol a szakértők kollektív állásfoglalásához az észleletek folyamatosan gyűlnek, és fogalmazódnak meg.

[525] A helyi szakértők egyértelműen arra gondoltak, hogy a kifogott személy életében a mell valamilyen betegség következtében vesztett a szöveteiből, pl. Kiss Jenő (T:269) vagy Horváth László (T:266).

A jegyzőkönyv keletkezése során végrehajtott szövegmódosítás nem jelentette az észlelt tény megmásítását, csak azt egy másik szóval magyarázta. Megjegyzendő, hogy a tárgyaláson például Horváth László nem tudta az „elsóvárnyodottság" tárgyi jeleit elhatárolni azzal szemben, ha a holttestnek egyszerűen kicsi, jellegtelen melle lett volna (T:266).

- *Az ötödik szövegmódosításnál* a végleges jegyzőkönyvi szöveg a kezekre és a körmökre nézve részletesebb, mint a fogalmazványban, de a szövegváltozatok között én nem látok ellentétet. Itt is lehet kifogásolni, hogy a szakértők értékeltek (a kéz „szép"), szubjektív megállapítást tettek (a körmök „feltűnőek") vagy magyaráztak (a körmök a megnövesztés miatt voltak feltűnőek).[526] Azonban semmi nyoma annak, hogy a szakértők nem azt észlelték volna, mint amit később a végleges szövegben leírtak.
- *A hatodik szövegmódosításnál* én Kövérrel szemben megint nem látok problémát. Kezdetben valóban beleírták a szövegbe azt a következtetést, hogy a hajzatot leborotválták. Ezt nagyon helyesen kihagyták a jegyzőkönyvből, mert ez már következtetés, és nem a belvizsgálati leletbe, hanem a szakvéleménybe való. De miért baj ez? Kövér itt azt rója fel hibának (egy következtetés kihagyását a leletből), melynek az ellenkezőjét is hibának tekintette korábban (egy következtetést magában foglaló kifejezés használatát a leletben).

A fentieket összefoglalva, a Kövér György által felhozott szövegmódosítások összességében nem támasztják alá azt a következtetést, hogy a helyi szakértők egy elvárt véleményhez hozzáigazították volna az általuk észleltek leírását, tehát nem azt írták volna bele a végleges jegyzőkönyvbe, amit ténylegesen észleltek. Egyedül a harmadik szövegmódosításnál merülhet fel erre gyanú, de erős ellenmagyarázat is lehetséges, tehát csak gyanú marad.[527]

Mennyire bízhatunk a budapesti szakértőkben?

A budapesti szakértők pótvéleményét érthetően sokkal kevesebbet támadták érdemben, mint a helyi szakértők alapvéleményét. Ez a budapesti szakértők tekintélyéből, és a per sajátos körülményeiből fakadt. A legfőbb kritikát az Országos Közegészségi Tanács felülvéleménye testesítette meg, legalábbis egyes részeiben. Az indokolás hiánya azonban a felülvéleményt érdemben erőtlenné tette.

[526] A holttest exhumálására irányuló indítványában Eötvös sorra vette, hogy a helyi szakértők kül- és belvizsgálati leletében milyen szavak vannak, melyek már véleményt tükröznek és nem pusztán a leírást tartalmazzák, *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/A. pont). A leletek semleges szavakkal való leírása, a leírás és a vélemény elkülönítése, nagy jelentőségű a törvényszéki (igazságügyi) orvostanban.

[527] Kövér figyelme átsiklott a legproblematikusabb szövegmódosításon. A piszkozatban ugyanis a fogakat először *kicsinek* minősítették, majd ezt áthúzva nagynak. Ezzel a tanúvallomások értékelésénél foglalkozom, mert a negatív azonosításnál a fogazat különbsége volt az egyik legfontosabb hivatkozási alap.

A budapesti szakértőknél más jellegű hitelességi probléma merült fel, mint a helyi szakértőknél. Pótvéleményük sok tekintetben óvatos, objektivitásra törekvő megállapításokat tartalmazott, nem rejtvén el esetenként a kétségeket sem. A tárgyaláson, illetve az ügy orvosi vonatkozásairól utólag írt cikkeikben, már sokkal határozottabban, kevesebb kétséggel tettek részben eltérő – sőt ellentétes – megállapításokat.[528] Különösen Scheuthauer Gusztávnál látszik, hogy jelentékeny tudást tükröző megnyilatkozásait egy kialakított elképzelés köré csoportosította, melyet aztán harciasan védett: a dadai holttest csak Solymosi Eszteré lehetett. Mikszáth benyomása a következő volt: „[...] minden feleletében *célzat* van, arra gravitáló, hogy a hulla és Eszter azonosak, s ez az átlátszó törekvés rendkívül csökkentette iránta a bizalmat" (Mikszáth 1972, 215). Egy-két ellentmondásra, eltérésre már a fentiekben rámutattam, itt egy további példa. Láthattuk, a budapesti szakértők pótvéleménye elismeri, nem zárható ki az agyat érintő betegség (gümős agyhártyalob) lehetősége a dadai holttestnél. Scheuthauer a cikkében ezt már kizárja, és a holttest agyának folyékony, barna állagát kizárólag a magas fokú bomlás jeleként hajlandó értelmezni.

Scheuthauer utóvédharcokat folytatott a holttest ruházatán talált foltok mikroszkópos vizsgálatánál is. Kérdés, hogy voltak-e az irhából származó kötőszöveti rostok a foltokban vagy csak felhámsejteket találtak. (A kötőszöveti rostok léte már sokkal előrehaladottabb bomlásra utal.) Belky a budapesti törvényszéki orvossal végezte a mikroszkópos vizsgálatot, és határozottan arra jutott, hogy láthatók kötőszöveti rostok a foltokban. Ezt megerősítette a végtárgyaláson (T:246) és az utóbb írt cikkében is (Belky 1884, 72). A megállapítás látszólag illett a budapesti szakértők elképzelésébe, hogy a dadai holttestnél előrehaladott bomlásról van szó. Az érv azonban visszafelé sült el. A törvényszék ugyan adottnak vette a ruganyos (kötőszöveti) rostok létét a foltokban, de ezt azon tény bizonyítékának fogta fel, hogy a ruha nem a dadai holttesten lett foltos. A rostos rétegek ugyanis csak egy, a tiszadadai holttestnél sokkal inkább bomlófélben lévő testből származhattak. A rostok léte a foltokban tehát így közvetve a hullaúsztatás elméletét támasztotta alá. Scheuthauer a cikkében ezt nem hagyta szó nélkül: állítólag ő szintén megvizsgálta a foltokat, de egyetlen ilyen, kötőszöveti rostot sem látott (Scheuthauer 1883, 73).

Az indulatos és harcias Scheuthauerrel szemben Mihálkovics professzor igen tartózkodó és kiegyensúlyozott volt a végtárgyaláson, nem hallgatta el kétségeit sem. Készséggel elismerte azokat az adatokat is, melyek azt támasztották alá, hogy a holttest nem Eszteré. Ő volt az, aki Eötvösnek már korábban is el-

[528] Scheuthauer és Belky is közzétettek egy-egy tanulmányt a tiszadadai holttest vizsgálatának orvosi kérdéseiről, melyeket többször idézek. A budapesti szakértők németül is publikáltak a kérdésben, Scheuthauer, G. – Mihalkovics, G. – Belki, J.: Zum Prozesse von Tisza-Eszlar. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 1883. 876. A pótvéleményük megjelent franciául is, Scheuthauer, G. – Mihalkovics, G. – Belki, J.: Avis des Experts désignés par decret de la Cour royale de Justice de Nyiregyhaza sur l'examen complémentaire du cadavre de Tisza-Dada. *Internationale Monatsschrift für Anatomie und Physiologie*, Band IV. Leipzig, 1887, 81–108.; 113–116.

mondta, hogy a csontok vizsgálata alapján azt a személyt, akié a holttest volt, nagy valószínűséggel 16–17 évesnek kell tekinteni.

Természetesen voltak olyan megállapításai a budapesti szakértőknek, melyektől azóta a tudományos megfigyelések, tapasztalatok már eltérnek. Scheuthauer például ragaszkodott hozzá, hogy a halak nem bántják a vízben a holttesteket (T:253). Így nem jelent semmit, hogy a tiszadadai holttesten nem volt nyoma állat okozta *post mortem* sérülésnek. Horváth László a tapasztalatai alapján viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a folyóvizekben a halak is tehetnek kárt a holttestek lágy részeiben (T:262). Úgy tűnik, a helyi szakértőt igazolták a rá következő megfigyelések. Nemcsak a ragadozó halak, de furcsa módon még a ponty is hagyhat nyomot a felázott bőrön (Buris 1991, 44; Sótonyi 2001, 76).

A budapesti szakértők kétes indokolással tulajdonították a tiszadadai holttestet egy vízbefúlt személynek. Mivel a halál okát közvetlenül nem tudták megállapítani, de a holttest a vízben volt, és a vízben lévő holttestek legnagyobb része vízbefúltaké, ezért feltételezni kell, hogy a dadai holttest is egy vízbefúlt személyé. Ma már aligha van helye ilyen könnyed feltételezésnek.[529] Ha a halál oka nem állapítható meg, akkor arra nem lehet feltételezésekkel élni és a statisztikából kiindulni. Buris írja, hogy a holttest felázásos jelenségei nem igazolják a vízbefúlást, azok mindössze azt bizonyítják, hogy a holttest a vízben volt (Buris 1991, 239). A Közegészségi Tanács már nem is feltételezett semmit: egyszerűen arra utalt, hogy a halál oka nem állapítható meg.

Ma már látható, hogy a budapesti szakértők eltúlozták a különbséget a víz alatti bomlás és a szabad levegőn történő bomlás ideje között. A holttest viszonylag frissnek leírt állapotát úgy hozták összhangba Eszter eltűnésének időpontjával, hogy feltételezték, a holttest nem emelkedett a víz felszínére, hanem a bomlás a víz alatt, lassan következett be. Pedig *a víz alatti bomlás időarányosan nem annyira lassú, hogy támogatná a budapesti szakértők elméletét.* Már akkor is ismert volt általános tájékozódási pontként a *Casper-szabály*, mely szerint a vízben (víz alatt) a holttestek körülbelül kétszer annyi idő elteltével mutatnak hasonló bomlási jelenségeket, mint levegőn.[530] Így a víz alatti bomlás feltételezése még nem ad magyarázatot a holttest állapotára, ha az valóban két és fél hónapig vízben volt.

Úgy látszik, a budapesti szakértők igen könnyedén és tendenciózusan bántak a nem orvosi adatokkal, például a tanúvallomásokkal. Később bemutatom, hogy a tehéntaposás nyomának kérdésében Scheuthauer milyen célzatosan választotta ki az ő elképzelését támogató vallomásokat, figyelmen kívül hagyva az azok között fennálló, nem lényegtelen különbségeket is. Belky a cikkében egyszerűen kijelenti, a holttestre kötött kendőben talált festék alátámasztja, hogy a

[529] Katona „túlbátor" szakértőknek nevezi azon szakértőket, akik a megalapozottság rovására is véleményt nyilvánítanak egy-egy kérdésben, Katona 1990, 334.

[530] A szabad levegőn egyheti bomlás a vízben kettő, míg földben nyolc hétnek felel meg. Az *1:2:8 arányt* (csakis kiindulópontként) ma is érvényesnek tartják (pl. Payne-James et al. 2011, 47; Dettmeyer et al. 2014, 246; Vennemann–Brinkmann 2003, 209). Belky erre a tárgyaláson hivatkozott is, de csak a körmök tekintetében (T:247).

holttest Solymosi Eszteré (Belky 1884, 72). A következtetés levonása során arról elfelejt számot adni, hogy hol van a veres festék, melyet ugyancsak vásárolt az eltűnt lány Kohlmayernél, és ezt nyomokban sem találták meg.

A budapesti szakértők időnkénti előítéletes megközelítése jól tetten érhető bizonyos kérdésekben. Az exhumált holttest leírásánál (külvizsgálati lelet) azt találjuk, hogy a fejbőrben talált hajcsonkok *világosbarna* színűek.[531] (Solymosi Eszter haja sötétbarna, sőt inkább fekete volt.)[532] A pótvéleményükben – egy hónappal később – már általában *barna* hajról írtak (csak a szemöldök volt sötétbarna). Belky a cikkében, pedig már könnyedén veti oda, hogy a hajgyökök színe egyezett az eltűnt lány hajának színével (Belky 1884, 72).[533]

A pótvéleményben vannak érthetetlen kitételek is, például az, hogy az exhumált holttesten a fejbőrről nemcsak a felhámréteg, hanem az irharéteg is hiányzott.[534] Ha ez így van, akkor nem világos, miképpen találhattak hajtüszőt és hajcsonkokat a fejbőrben, melyek egyébként az irharétegben helyezkednek el. Belky a cikkében később már azt írja, hogy a fejbőrről csak a felhámréteg hiányzott, az irharéteg rajta volt (Belky 1884, 59–60). Scheuthauer is elhatárolódik a vélemény ezen megállapításától, és az irharéteg hiányára utalást „tollhibának" tartja (Scheuthauer 1883, 71).

Van-e ellentmondásmentes magyarázat a dadai holttesten mutatkozó hullajelenségekre?

A bizonytalanság tehát igen nagy volt a tiszadadai holttest által mutatott hullajelenségek értelmezésénél. Ez nem véletlen, ugyanis a holttest nem mutatta egy vízbe fúlt (és utána hosszabb ideig vízben maradó) személy holttestének szokásos jellegzetességeit. Kérdés, hogy ezeket a részben atipikus hullajelenségeket össze lehet-e illeszteni, és egységes magyarázatot adni nekik. Eötvös az 1882. november 11-i beadványában úgy vélte, hogy nem.[535] Bár megállapításainak éle arra irányult, hogy hiteltelenítse a helyi szakértők megfigyeléseit, valójában a védelem itt komoly nehézséggel találta szembe magát. A néhány vonatkozásban nehezen összeegyeztethető hullajelenségek olyan irányba mutattak, hogy a tiszadadai holttest mégsem egy egyszerű vízihulla volt, amilyennek a védelem szerette volna beállítani.

[531] *Nyírvidék*, 1883/3. (január 21.) 3.

[532] Eszter körözési leírásában *rövid, fekete* hajról van szó. Eszter nővére a tiszaeszlári azonosítási eljárásban, 1882. június 20-án határozottan megerősítette, hogy Eszternek rövidebb haja volt, mint neki, és a színe „tiszta fekete", OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 229.; 727.

[533] A *Függetlenség* arra hívta fel a figyelmet, hogy a budapesti szakértők a hajszálak színének kérdését egyszerűen el akarták mismásolni, *Függetlenség*, 1883/12. (január 12.) 2.

[534] *Nyírvidék*, 1883/3. (január 21.) 3.

[535] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/A. pont). Lehetőségként felveti, hogy az illető személy, akié a tiszadadai holttest volt, már korábban meghalt, de később dobták a vízbe. Közben valamilyen, a bomlást akadályozó eljárásnak vetették alá, például jégen vagy pincében tartották. Így keletkeztek a nehezen összeegyeztethető hullajelenségek.

Természetesen kérdés, hogy milyen mértékben lehet szokatlannak tekinteni a hullajelenségeket a tiszadadai holttesten. Ma a tudósok mindig hangsúlyozzák az emberi test bomlásánál a teljes bizonytalanságot a jelenségek sorrendjére, idejére vagy formáira nézve. Az egyes esetekben a környezetnek, a hőmérsékletnek, a holttest egyedi tulajdonságainak (betegség, testsúly stb.) olyan nagy jelentősége van, hogy a bomlás teljesen különbözhet testenként, környezetenként, sőt testrészenként is.[536] Időtáblázatot csak nagy hibahatárokkal lehet felállítani. Igaz, éppen a vízben történő bomlásnál mutathatók ki leginkább általános törvényszerűségek, mert homogénabb a környezet, mint levegőn vagy a földben. Így igen bizonytalan, hogy az egyes bomlási jelenségek (például a bomlási gázok által okozott felfúvódás) a halál után mennyi idő múlva következnek be. A szakértők által megjelölt időhatárok jelentősen különbözhetnek, és azok konkrét esetekre csak óvatosan alkalmazhatók.

A vízben ázó holttesteknél hasonlóan megbízhatatlan eljárás, ha a felázási és bomlási jelenségekből próbálnak a halál óta eltelt időre következtetni. Itt ugyanis döntő jelentősége van a víz hőmérsékletének (Payne-James et al. 2011, 164). Néhány fokos eltérés már napokat, heteket jelenthet. Melegebb vízben gyorsabb a bomlás, a felázási jelenségek is hamarabb mutatkoznak. Egyes adatok szerint, például 18 °C-on 2–3 napon belül felbukkan a test a víz felszínére a bomlási gázok felhajtóereje miatt, míg 10 °C alatti vízhőmérsékletnél akár hetek is eltelhetnek, mire ez megtörténik (Dettmeyer et al. 2014, 246).

A tiszadadai holttesten kétségtelenül voltak olyan jelek, melyek vízbefulladásra utalhattak. Például a helyi szakértők megfigyelték, hogy a szív jobb „gyomrocsa" tágult (B/9. pont). A jobb szívfél tágulata, jelezhet fulladásos halált (Buris 1991, 240). Hasonló a helyzet a tüdők felületén kiemelkedő léghólyagokkal (B/8. pont). Ha feltételezzük is a vízbefulladást a dadai holttestnél, ez aligha következhetett be sokkal korábban.

Egyértelműen rögzíti a lelet, hogy a holttest nem volt puffadt.[537] Ez aligha kérdőjelezhető meg, bár a tanúvallomások e tekintetben eltéréseket is tartalmaznak. Van a tanúknak egy csoportja, akik szerint semmilyen felfúvódást nem lehetett észlelni a testen, így nyilatkozott Horváth Géza (T:231), Gyáni Gáborné (T:188), Solymosi Jánosné (T:189). A tanúk egy másik része megfigyelt kisebb-nagyobb puffadást, de csak a hason, így Zurányi Kálmán (T:225), Horváth László (T:265), Trajtler Soma (T:259). Szűcs János szerint a has „nagyon" puffadt volt, más része nem (T:240). Egyedül Lőrinczi István dadai helyettes jegyző számolt be arról, hogy a test *és az arc is* felfúvódott (T:196–197). Az arc felfúvódását határozottan cáfolta Trajtler, hiszen az arc éppenséggel kicsit beesett volt (T:262). Lőrinczi azonban csak június 18-án éjszaka, lámpafény mellett, az ideiglenes sír széléről látta a holttestet, e tekintetben a vallomása magában áll, így e megállapításának nem lehet súlyt adni.

[536] Saukko–Knight 2004, 66; Payne-James et al. 2011, 47; Wyatt 2011, 34.

[537] Az előzetes szemle jegyzőkönyvében csak a „has kevéssé puffadt" kitétel szerepelt OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 215.

A holttesteken a puffadás az arcon, a hason és a genitáliákon kezdődik. Az arc deformálódik, a szem kidülled, a nyelv a fogsor elé csúszik (Buris 19991, 37; Sótonyi–Keller 2008, 76). Ilyet a helyi szakértők nem észleltek. Az arc kifejezetten beesett volt (A/5. pont), a szemek az üregeikben ültek (A/4. pont), a has sem volt puffadt, csak domború (A/10. pont), mindössze a belek voltak kissé felfúvódottak, „léggel" teltek (B/13. pont). Később egyedül Lőrinczi helyettes dadai jegyző utalt olyasmire, hogy a holttestnek a nyelve a fogai között volt, de a nyelv nem nyúlt ki a szájon kívülre (T:196). Horváth Géza, aki segédként benyúlt a holttest szájába is, állította, hogy a nyelv a fogakon belül volt (T:233).

A halál után a bomlási gázok által keltett puffadás kezdete időben nem határozható meg pontosan, hiszen sok függ a környezeti tényezőktől. Éppen azért az általános adatok konkrét esetekre vetítve semmitmondóak, de bizonyos tájékozódást nyújtanak. Van, aki 20 °C-os vízben *36–48 órára* (Edmonds et al. 2015, 592), van, aki *néhány napra* (Payne-James et al. 2011, 164), van, aki *egy hétre* teszi (Sótonyi–Keller 2008, 76), de egyesek még 20–25 °C-on is *1–2 hétről írnak* (Buris 1991, 37). Kétségtelen, hogy 10 °C alatti vízben ez az idő több hét is lehet. Bárhogy legyen is, ezen általános adatok egyike sem támogatja azt a lehetőséget, hogy Eszteré lenne a dadai holttest. A védelem álláspontját az sem támasztaná alá, ha a holttest nem 3–4 napig, hanem 2–3 hétig lett volna a vízben.

Gladius ezt a problémát úgy akarta megoldani, hogy a holttestnek már egy *puffadás utáni fázist* tulajdonított. Egy idő után, előrehaladott bomlás esetén, a bomlási gázok termelődése csökken, majd abbamarad, a gázok eltávoznak, például a megrepedt hasfalon. Ezzel együtt a puffadás is megszűnik (az idő megint bizonytalan). Gladius ezt az elméletét egyetlen adattal támasztotta alá. A gáttájon lévő folytonossági hiányt (külvizsgálati jegyzőkönyv A/17. pont) annak tulajdonította, hogy ott távozhattak a testből a bomlási gázok (Gladius 1882, 31). Tulajdonképpen ugyanezen elképzelés mellett állt ki Scheuthauer is (T:236).

Azonban olyan előrehaladott bomlás aligha lehetett, mint amelyet Gladius és Scheuthauer feltételeztek. Például a helyi szakértők belvizsgálati leletének B/11. pontja alapján nincs jele annak, hogy a gyomorsav a gyomor nyálkahártyát megemésztette volna, és a gyomortartalom a hasüregbe jutott, ami jellegzetes jelensége a bomlás egy viszonylag korai fázisának (Buris 1991, 40; Sótonyi 2001, 74). Továbbá, a gázképződéshez kötött igen jellegzetes bomlási jelenség a máj állapota. A máj a gázképződés miatt lyukacsossá válik, olyanformán, mint a kenyér (Buris 1991, 40). A helyi szakértők lelete ilyet nem tükröz, a máj megkisebbedett, és nagyon apró hólyagocskák („puskapor-szemnyi" méretben) jelentkeztek rajta (B/10. pont). Ez éppen a gázképződés, a puffadási folyamat *kezdetére* utal, és nem a puffadás utáni állapotra. Ezt alátámasztja, hogy a belvizsgálati lelet B/13. pontja szerint a belek még épek voltak (a belek igen hamar elkezdenek bomlani a legtöbb szervhez képest), de levegősek.[538]

[538] Ugyanakkor az a tény, hogy hiányzott a gyomor- és béltartalom (B/11. és B/13. pontok), támogatja az előrehaladott bomlásra vonatkozó elképzelést, bár másként is magyarázható.

A beszámolókból úgy tűnik, hogy észrevehetően még nem kezdődött el a bőr elszíneződése sem, mely a hason jelentkezik először (Buris 1991, 36). A bőr halvány volt (A/1. pont).[539] Márpedig a bőr elszíneződése a halál után 3–4 nappal, átlagos esetben érzékelhető (pl. Payne-James et al. 2011, 47). Kétségtelen viszont, hogy a holttest bőrének színét a tanúk nagyon nehezen tudták meghatározni, bár abban egyetértettek, hogy halvány volt. Például Horváth Géza, a boncsegéd először feketéssárgának mondta, utána módosított, és barnás színűnek minősítette, végül abban maradtak, hogy viaszos színű volt (T:233). Zurányi szerint az arc szürkésbarna színű volt, míg a test többi része halvány rózsaszín, majdnem teljesen „testszínű" (T:226).[540] Lápossy lelkész a holttest bőrét sárgás színűnek látta (T:185). Várkonyi Ferenc tanító szerint az egész test sápadt volt (T:186).

A testen lévő kék foltok jó eséllyel nem a bomlás következményei voltak, hanem a kendőben lévő kék festék foghatta be egyes helyeken a ruhákat és a testet. Zurányi például külön kiemelte a vallomásában, hogy a hason lévő kék foltok eltűntek a hasról, amikor a testet vízzel lemosták, és készítették elő a vizsgálatra (T:226). Ezzel a lehetőséggel Eötvös is számolt (T:196). Emiatt annak sincs túlzott jelentősége, hogy a ruha alatt a felhám kékes cafatokban lógott, mert ezt a színt ugyancsak hagyhatta festék.

Zurányi ugyanakkor megfigyelt valamit, melyet a szakértők nem fontoltak meg jobban. A gyógyszerész észlelte, hogy amikor lemosták a testet, a hasról eltűntek ugyan a kék foltok, de láthatóak voltak olyan „kék vonalak", melyek nem tűntek el a víz hatására (T:226).[541] Kérdés hiányában nem is írta le jobban ezeket a vonalakat. Ennek azért lehet jelentősége, mert a halál után egy bizonyos idővel, a véredényekben az elszaporodó baktériumok hatására a hemoglobin szétbomlik (intravaszkuláris hemolízis). Az így keletkező bomlástermékek a véredényekből elkezdenek kiszivárogni, és a bőrön ennek következtében a felületi erek kékes-lilás-feketés színben kirajzolódnak (Payne-James et al. 2011, 47; Buris 1991, 36; Edmonds et al. 2015, 592). A vér bomlása viszonylag hamar bekövetkezik, és ez időben összefügg a baktériumok hatására meginduló gázképződéssel is (Buris 1991, 40). Ez a folyamat jelezheti azt az időt, mely a halál beálltától eltelt, bár nagyon nagy szóródással. Van, aki ezt általános kiindulópontként a halál után egy hétre teszi (Shepherd 2003, 37 vagy Wyatt 2011, 37), de például 20 °C-os vízben akár 24–36 óra múlva is végbemehet (Edmonds et al. 2015, 592). Több jelenség ellene szól, hogy a dadai holttest e folyamat kezdetén lett volna, de Zurányi megfigyelését (mely nincs a leletben sem) nem értékelték.

[539] A bőr halványságát Eötvös, illetve Kovács József professzor nem tudta értelmezni, ha a felhám egyébként kékes cafatokban lógott le, *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/B/3. pont).

[540] Scheuthauer a rózsaszínt azzal magyarázta, hogy a felhám hiányzott, és az irharéteg volt rózsaszínű, ami szerinte a kiázott („macerált") holttestek jellemzője (T:255).

[541] Erről az előzetes szemle jegyzőkönyve is említést tesz, mely szerint a hason kékes barázdák láthatóak, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 215.

Minderre azért tértem ki, hogy a felmerült adatok alapján érzékeltessem, a tiszadadai holttesten mutatkozó hullajelenségek, legyenek azok felázásból vagy a test bomlásából, nem könnyen magyarázhatók egymás összefüggéseiben. Így nemcsak az volt a törvényszék számára a gond, hogy a szakértők hitelessége bizonyos vonatkozásokban megingott. Átható problémaként jelentkezett az is, hogy *a hullajelenségeket nem tudták egy egységes, és egyben ellentmondásmentes elképzelés keretébe foglalni.*

Nem ismerek olyan modern elemzést, mely mélyebb vizsgálatnak vetette volna alá a szakértői véleményeket, az azóta felgyűlt tudományos tapasztalat tükrében.[542] Ez bizonyos mértékig érthető. Komoly bizonytalansági tényezők mellett, pusztán papírokból dolgozni, hiányosan vagy pontatlanul leírt leletekből következtetéseket levonni, nem vonzó feladat. Az egyik modern szerző, Somogyi Endre az igazságügyi orvostan területén a közelmúlt nagy szaktekintélye volt. A per százéves évfordulójára kétrészes cikket írt a tiszadadai holttest azonosításával kapcsolatos orvosi kérdésekről az *Orvosi Hetilap*ba (Somogyi 1982 és 1983). Feltűnő azonban, hogy tartózkodott önálló véleményének kifejtésétől. Inkább csak (egyetértőleg) ismertetette a budapesti szakértők álláspontját. Egy kivétel mutatkozik. Önálló véleményt kockáztatott meg a hullaviasz-képződéssel összefüggésben.

Hullaviaszt csak az 1882. decemberi kihantolásnál észleltek a holttesten.[543] Somogyi szerint a hullaviasz *(adipocere)* képződése a holttesten a budapesti szakértők véleményét támasztja alá (Somogyi 1983, 98, 103). Az eszmefuttatása egyszerű. A hullaviasz képződéséhez nedves környezetben is *legalább két hónap kell*. A sírban, melybe Eszláron 1882 júniusában eltemették a dadai holttestet, száraz homok volt, a holttest is mumifikálódott. Nedves környezetet csak korábban, a folyóvíz jelentett. Ott kellett legalább két hónapot eltöltenie, tehát a holttest legkésőbb 1882 áprilisában vízbe került.

E gondolatmenettel két gond van. Semmi nem bizonyítja, hogy az eszlári katolikus temetőben nedvesség nélküli, száraz homok lett volna (ezt csak Eötvös állította). Sőt, a korabeli sajtóhírek szerint, az exhumálás idején a temetőt befagyott víz vette körül. Belky kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy a sírban nem száraz homok, hanem összegyúrható „agyagos homok" volt, a környéken pedig térdig ért a sár (T:247). Másrészt a helyi szakértők a tárgyaláson hangsúlyozták, a hullaviaszt különösebb nehézség nélkül felismerték volna a júniusi halottszemlén, ha lett volna a holttesten, de nem volt (T:257, T:261).[544] Belky maga

[542] Markusovszky Lajos az *Orvosi Hetilap*ban már 1883-ban kifejezte azt az igényt, hogy szükséges lenne elfogulatlanul összegezni és „a tudomány szövétnekével megvilágitani" az ügyben „az orvostörvényszékileg kétes és fontos mozzanatokat" (Markusovszky 1883, 732).

[543] Az *adipocere* (hullaviasz) egy viaszos, szappanhoz hasonló állagú anyag, mellyé a holttest testzsírja – sajátos feltételek között, nedves környezetben – a bomlás során időnként átalakul (Payne-James et al. 2011, 48; Sótonyi 2001, 77.).

[544] Mihálkovics úgy vélte, hogy a hullaviaszt eleinte nehéz felismerni, tehát megtörténhetett, hogy a helyi szakértők nem vették észre a kifogott holttesten (T:249). Van szerző, aki

sem zárta ki, hogy olyan talajban, amilyen az eszlári temetőben volt, hullaviasz képződjön egy egyébként mumifikálódott holttesten, bár a mumifikálódás és a hullaviasz képződése ellentétes feltételek között megy végbe (T:247). Mihálkovics is lehetségesnek tartotta, hogy a hullaviasz azon idő alatt képződött, míg a holttest a tiszaeszlári temető földjében volt 1882 júniusa és decembere között (T:249).

Az orvosszakértői megállapítások tehát korántsem bizonyultak szilárd alapnak a bírák döntéséhez. A törvényszék dolgát a tanúk sem könnyítették meg.

Tanúvallomások az azonosítási eljárásban

A holttest azonosításánál sok tanút meghallgattak. Ők valamennyire ismerték Esztert, és a dadai holttestet megtekintvén, nyilatkoztak az azonosságról vagy annak hiányáról. A tanúk közül nyolcan 1882. június 19-én délután nézték meg a holttestet Csonkafüzesnél, róluk már szóltam. Ötüket szekérrel vitték át Tiszaeszlárról, míg Eszter anyja és a testvére, Solymosi Gáborné, valamint Solymosi János, Eszter másod-unokatestvére külön mentek.

Az anya és Solymosi Gáborné nem ismerte fel Esztert; a test „figyelmes megszemlélése" után nyilatkoztak így. Az eltűnt lányt öten felismerni *vélték*, Szakolczai Julcsa pedig felismerte;[545] ők aztán Lázi János kivételével megváltoztatták a végtárgyaláson a vallomásukat. (Lázinak nem volt lehetősége rá, mert erről nem kérdezték meg.) E hat tanúval itt külön nem foglalkozom. Korábban utaltam arra, hogy miért lehet kétséges a tanúvallomásuk. Vallomásaik tartalmára egy összefoglaló táblázat is megteszi (lásd 4. táblázat).

Kétségtelen, hogy az azonosítási eljárás során nagy lehetett a bizonytalanság. Solymosiné, Eszter anyja sem nyilatkozott teljesen egyértelműen. Az eljárásról készült fogalmazványban még az szerepelt, hogy „sohasem tudna ráismerni [a lányára] erről a testről".[546] Ez nem egyértelmű tagadása annak, hogy az előtte lévő test Eszteré, ahogy arra a végleges jegyzőkönyvből következtethetünk. A testvére, Solymosi Gáborné először „nem tud mit mondani", bár olyanforma nagyságú a test, mint Eszteré. Végül arra jut, hogy nem ismeri fel. Másfelől, például Juhász Andrásné jegyzőkönyvi nyilatkozata is komoly kétséget hagy, hogy egyáltalán beszélhetünk-e pozitív azonosításról. Ahogy már említettem, a helyszínt biztosító és alapvetően a vádlottak mellett tanúskodó Róka Sándor pandúr úgy látta, hogy a tanúk közül igazán csak ketten ismerték fel Esztert a holttestben (T:299). Kéri Horváth Géza, a *Függetlenség*ben a halottszemléről írt cikkében úgy emlékezett, hogy csak Szakolczai Julcsa azonosította Esztert, a tanúk közül senki más.[547] Elképzelhető, hogy a vizsgálóbíró nagyvonalúan értel-

szerint a holttest ruháján hullaviaszt találtak (Rejtő 1992, 283), de ilyesminek nincs nyoma az iratokban.

[545] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 225–230.; *Függetlenség*, 1882/224. (augusztus 14.) 1.

[546] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 730.

[547] *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2.

4. TÁBLÁZAT ♦ A tiszadadai felismerési tanúk nyilatkozatai

	bizonyosság foka – előnyomozat	*azonosítás oka – előnyomozati eljárás*	*a negatív azonosítás magyarázata – tárgyalás*
Lóczi (Lázi) János	véli, hogy Eszter	ajak, szem, nagyság	(nem hallgatták ki erre)
Solymosi János (másod-unokatestvér)	gondolja, hogy Eszter	arcállás és nagyság	a helyszínen ő nem ismerte fel a holttestben Esztert
Jakab János	véli, hogy Eszter	kék szemei, nagysága, fogainak rendes állása	a helyszínen ő nem ismerte fel Esztert a holttestben
Szakolczai Julianna	határozottan állítja, hogy Eszter	fogak, szemek, lábak	csak „rámondta" a holttestre, hogy ő Eszter
Juhász József	lehet, hogy Eszter, de nem biztos	száj, ajak, nagyság	gyorsan nézte meg, és nem volt biztos benne
Juhász Andrásné	„nem tud az azonosság felől biztosat állítani"	nagyságát és fogait „olyan formáknak nézi"	ő a helyszínen megmondta, hogy nem Eszter; részben tagadta a jegyzőkönyvben foglaltakat

mezte a tanúk nyilatkozatait a holttest azonosságára vonatkozóan. Mindez arra utal, hogy a holttest nem volt jól felismerhető állapotban.

A tanúknak egy másik, nagyobb csoportja a holttestet másnap, 1882. június 20-án, Tiszaeszláron tekintette meg. A holttest szemléje délelőtt 8 és ½10 óra között, a zsinagóga szomszédságában, Bátori Gáborné kertjében, egy eperfa alatt zajlott. (A test boncolását az orvosszakértők már nem itt, hanem az eszlári Tisza-parton húzódó füzesben végezték délelőtt 10–12 óra között.) Helyi segítségként Farkas Gábor községi bíró és Solymosi Jánosné nevezték meg azokat, akik Esztert ismerhették. A megnevezetteket hívták tanúnak. Sokan mások is látni akarták a holttestet, így rendet kellett tartani. Akit nem választottak ki tanúskodásra, távol tartották a helyszíntől.

Az eszlári szemlén az azonosítási kísérletnél meghallgatott tizenkét tanú Eszter rokonaiból, szomszédaikból, helyi ismerőseiből állt. Izraeliták nem voltak a tanúk között. Solymosinénak és a testvérének is újra meg kellett nézni a holttestet. E tanúk közül a szemlén senki nem ismerte fel Esztert a holttestben (lásd 5. táblázat).[548]

[548] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 225–230., különösen 229.; *Függetlenség*, 1882/224. (augusztus 14.) 2. A holttestet a helyiek közül mások is látták közelről, hiszen többen segítettek a halottszemle, a boncolás és a temetés lebonyolításában, így Sós András, Ardai István (T:205), vagy Papp József törvénybíró. Minderre Bary is utal a könyvében (Bary 1933, 192). Ők nem szerepeltek tanúként a jegyzőkönyvben, de a holttest állapotára nézve a tárgyaláson meghallgatták őket.

5. TÁBLÁZAT ♦ A tiszaeszlári felismerési tanúk nyilatkozatai

	kapcsolat	*a negatív azonosítás oka – 1882. június 20.*	*a negatív azonosítás oka – törvényszéki tárgyalás*
Gyáni Gáborné (Szellei Julianna)	unokatestvér	(indok nélkül)	nagy feje; kék szeme; fogai; vastagabb, vaskosabb termet; álla alatt forradás
Szuchi Györgyné	szomszéd	arckinézés, orr	vastagabb, szélesebb termet; világos (kék) szeme; álla alatt forradás; szélesebb ábrázat; szőke
Gazdag Józsefné	szomszéd	(indok nélkül)	testes, nagy termet; álla alatt forradás; szőke
Olajos Bálintné	volt gazdaasszony	(indok nélkül)	fogai kopottak; álla alatt forradás; nagyobb termet; nem voltak szétálló lábujjai
Tanyi Józsefné (Gulyás Eszter)	volt sógornő	semmilyen tekintetben nem olyan, mint Solymosi Eszter	nagyobb, vaskosabb termet; szőke; arcban is nagyobb; fogai mások
Szellei Gábor	ismerős?	arckifejezés	megtermett test; kék szem; szőke
ifj. Papp József	???	arckifejezés, alak, testállás	testalkat, széles mellkas; fejlettség
Lápossy János	református lelkész	(indok nélkül)	kifejlettebb, csontosabb, szélesebb; más az arckifejezése
Várkonyi Ferenc	Eszter volt tanítója (református)	arckifejezés, orr, fejalak, Eszter fejnagysága kisebb	magas, domború homlok; fitos orr; csontosabb; szélesebb termet
Tóth Mária	iskolatárs, barátnő, közel lakott	láb állása, testmagasság, fejnagyság, Eszter nem olyan testes	nagyobb, fejlettebb; az arc más; kék szem; fogai eltérőek
Solymosi János	testvér	arckifejezés, fogak, testmagasság „minden tekintetben különböző"	nagy képe, nagy szája, nagy homloka; vastag lába
Solymosi Zsófia	testvér		nagy ábrázata; nagy fogai; nagyobb lába, összeálló lábujjai

A táblázatba foglalt névsorból látszik, hogy a tanúk nagyobb része valóban az Esztert feltételezhetően legjobban ismerő személyekből került ki.[549] Az 5. táblázatból azonban *két probléma* szemmel látható. Az egyik, hogy négy tanú nem jelölte meg azokat az okokat, melyek alapján nem ismerte fel Solymosi Esztert

[549] Nem tudni, Kövér György mi alapján feltételezi, hogy a református lelkész és a tanító jóformán alig ismerte Esztert (Kövér 2011, 468). A tanító korábban tanította, míg Lápossy az agnoszkálásról szóló jegyzőkönyvben is nyilatkozta, hogy jól ismerte, gyakran látta a templomban, az iskolában és az utcán (T:184). Viszont ifj. Papp József (a törvénybíró fia) nem ismerte Esztert (T:323), tehát kérdéses, hogy mi alapján tanúskodott. Szellei Gábor véletlenül keveredett bele az eljárásba, arra járt, és úgy hívták oda tanúnak. Kétséges lehet, hogy ő jól ismerte-e az azonosításhoz a lányt, mert csak Olajos Bálintéknál látta, és néha az utcán vagy kinn a földeken találkozott vele.

a holttestben. Az eljárást vezető vizsgálóbíró hibája, hogy megelégedett indokolás nélküli negatív azonosítással (vagy a négy tanúnál nem rögzíttette a jegyzőkönyvben a negatív azonosítás indokait). A második probléma, hogy a negatív azonosítás indokai a legtöbb tanúnál jelentősen különböztek az agnoszkálási eljárás során tett nyilatkozatokban és a tárgyaláson tett tanúvallomásokban. Ez utalhat a tanúk emlékezetének bizonytalanságára, vagy éppen emlékezetük fertőzöttségére. Magyarázatlan maradt, hogy a tárgyaláson egyesek hogyan emlékezhettek „kék szemre", és honnan tudhatták, hogy a holttest „szőke" volt. E különbségek még nem indokolják, hogy végkövetkeztetésüket eleve elvessük (ti. arra nézve, hogy nem ismerték fel Esztert a halottban). A negatív azonosítás megbízhatatlanságának más oka lehet, erre majd kitérek.

A védelem három nagyobb kifogást emelt az eszlári halottszemle ellen.[550] Az egyik, hogy izraeliták nem voltak a tanúk között. A másik, hogy már előre befolyásolták a tanúkat, miszerint a holttest nem Eszteré. A harmadik, hogy a holttestet a ruházat nélkül tették szemlére (ezzel a következő pontban foglalkozom).

Az izraelitákat valóban távol tartották a szemlétől. Groszbergné panaszkodott, hogy őt és a fiát ellökdösték onnan, pedig meg akarták nézni a holttestet (T:191). Hasonlóan nyilatkozott Klein Jakabné (T:193). Az izraeliták közül azonban kevesen ismerték Solymosi Esztert, a nővérével szemben ő nem szolgált izraelita gazdánál. Az eszlári izraeliták között aligha volt olyan, aki közelebbi ismeretségben lehetett vele. Ilyet csak Klein Ignác állított (T:191), de ezt senki nem erősítette meg. A kis Rosenberg Rozi jobban ismerhette, de ő sem szerepelt a tanúk között az azonosítási kísérletnél. A védelem kifogásai azon a logikán alapultak, hogy a tanúk felekezetüknek megfelelően elfogultságot mutattak, így valamilyen felekezeti kiegyensúlyozottságot kellett volna biztosítani. Egyes hírlapok már akkor is támadták az izraeliták kihagyását a bizonyításból, később a védelemnek elég volt e lapokat elővenni kifogásai megfogalmazásánál.[551] Azonban, ha Esztert csak a keresztény közösség tagjai ismerték közelről, akkor nem támadható kellő alappal, hogy a tanúk a keresztények közül kerültek ki.[552]

A valódi probléma nem ez volt. A faluban ekkor már suttogták, hogy a holttest nem Eszteré, és azt, hogy az anya sem ismerte fel Esztert benne. Szeyffert közvádló utalt arra, hogy a faluban terjedt a hír, mely szerint „egy feslett életű

[550] Az azonosítási eljárással kapcsolatos kifogásokat Eötvös összefoglalta egy belső használatra szánt jegyzet (tényállás-vázlat) részeként, lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 202.

[551] Pl. *Ellenőr*, 1882/315/E. (június 24.) 2.

[552] A *Budapesti Hirlap* értesülése szerint volt egy belügyminiszteri utasítás, hogy tartsák távol a zsidó származású személyeket a vizsgálattól. Emögött az állt, hogy a közvélemény a zsidóellenes hangulatban nehogy megkérdőjelezhesse a vizsgálat eredményeit a zsidók közreműködése miatt, 1882/172. (június 24.) 3. Így nem vett részt az eljárásban a nyíregyházi törvényszék izraelita orvosa, Flegmann Miksa sem. Én nem találtam nyomát ilyen utasításnak. Az *Ellenőr* is azt írta, hogy a belügyminisztérium nem avatkozott így bele az ügybe, *Ellenőr*, 1882/315/E. (június 24.) 2. A *Debreczeni Ellenőr* ilyen utasításra nem hivatkozik, de hasonló indok alapján magyarázza az izraeliták távoltartását az eljárástól, 1882/120. (június 21.) 3.

nő hullájáról" van szó (T:303). Eötvös szerint a szóbeszéd úgy járta, hogy tüdővészben halt meg az a személy, akié a holttest volt (T:303), tehát nem lehet Eszter. Az ilyen hírek természetesen alkalmasak lehettek a tanúk befolyásolására. Nem szabad alábecsülni egy tanú azon indíttatását, hogy tudattalanul vagy tudatosan alkalmazkodjon a közvélekedésből jövő elvárásokhoz.

A kérdés nem is az volt, hogy ilyen hírek eljuthattak a tanúkhoz, hanem az, hogy mikor. Célzatosan terjesztették-e, vagy a hírek csak egyszerűen lábra kaptak a falusi pletykák szabályai szerint. A védelem és a közvádló közösen léptek fel, hogy erre bizonyítást vegyenek fel. Eötvös indítványozta Weinstein és egy másik személy meghallgatását, akik akkoriban Eszláron tartózkodtak. Szeyffert pedig indítványozta Ónody Géza képviselő tanúként való beidézését, aki a helyszínen kijelentette, hogy a holttest egy „kurváé" (T:239; T:299).[553] Ez vezetett a híres konfliktushoz a két ember között, amikor a képviselő az utcán inzultálta a főügyészhelyettest.[554] A bíróság nem engedte, hogy a bizonyítás ilyen irányban kanyarodjék el, mert nem tulajdonított jelentőséget e körülményeknek.

A bíróság előtt utólag nem lehetett rekonstruálni, hogy mikor terjedt el a hír, mely szerint a holttest nem Eszteré, és ez a hír melyik tanúhoz, mikor juthatott el. Túl sok idő nem volt rá, mert az eszlári azonosítási eljárás már délelőtt, tíz óra előtt befejeződött. A helyszínt biztosító Róka Sándor pandúr úgy emlékezett, hogy *a boncolás előtt* már biztos beszélt ilyeneket az összegyűlt tömeg Bátoriné házánál, melynek a kertjében megelőzően az azonosítási eljárás folyt (T:301).

A védelem nem tudott olyasmit feltárni, hogy célzatosan, előzetesen próbálták volna a tanúkat befolyásolni az azonosítás tekintetében. A védők többször is rákérdeztek a gyanúsnak vélt körülményekre, eredmény nélkül. Olajos Bálintnénak a községi bíró szólt, hogy meg kell néznie a holttestet. A bíró azonban semmit nem mondott neki arról, hogy mások miképpen nyilatkoztak a holttestről (T:203). Szuchi Györgynének is csak annyit mondtak előzetesen, hogy a „lelkére nézze meg" jól a holttestet és utána nyilatkozzon (T:202). Gyáni Gáborné kérdésre tagadta, hogy neki olyat mondott volna Farkas Gábor bíró, miszerint nem kell a holttestre ráismerni. Csak közölték vele, hogy bátorkodjon a hullát megnézni (T:187). Tóth Máriáért Lázi János kisbíró ment a községi bíró utasítá-

[553] Ónody csak a boncolás megkezdése előtt, a Tisza-parti füzesben utalt erre, ahová a szemle helyszínéről, Bátoriné kertjéből átszállították a holttestet. Ennek hatása nem lehetett a szemlén nyilatkozó tanúkra. (Bár Tóth Mária tanúként csak a füzesben tekintette meg a holttestet). A bíróság nem is idézte be Ónodyt tanúnak.

[554] A képviselő az idézés lehetőségét meghurcolásnak fogta fel. A tárgyalási szünetben az utcán sétálgató főügyészhelyettessel elkezdett kiabálni olyanokat, hogy „ha száz élete volna is, agyon lövöm" vagy „leálcázom, megsemmisítem önt gazember". Az ügyészség feljelentése nyomán *hatóság elleni erőszak* miatt a Btk. 165. §-a alapján később megszületett a vádhatározat a nyíregyházi törvényszéken. Fellebbezésre a budapesti tábla ezt megváltoztatta a sokkal enyhébb *közcsend elleni kihágásra*, a kihágásokról szóló 1879:XL. t. cz. 41. §-a szerint, és visszautalta az ügyet a törvényszékre. A részletekre lásd pl. *Pesti Hirlap*, 1884/92. (április 2.) 12.

sára, de a kisbíró semmit nem mondott neki a holttesttel kapcsolatban az úton, és arra sem utalt, hogy az Eszteré vagy sem (T:193).

A tanúk nem csak célzatosan befolyásolhatók. Nem lehet kétség, amennyiben még a halottszemle előtt eljutott a tanúkhoz a faluban terjengő hír, hogy nem Eszteré a holttest, akkor ez jelentős hatással lehetett a nyilatkozatukra. Az egyes tanúk esetében ezt már nem lehet megállapítani. A tanúk a holttestet ugyan külön-külön nézték meg, de az iratokból nem derül ki, hogy a vallomásuk előtt a tanúk kikkel találkoztak, miről beszélgettek. Legfeljebb részleges adatok vannak. Tanyi Józsefné például kérdésre elmondta, az azonosítás előtt nem találkozott, nem beszélt sem a községi bíróval, sem Papp József törvénybíróval, sem Solymosinéval. Csak üzentek neki, hogy menjen azonosításra Bátoriné házához (T:191).

Így nem tudhatjuk, az egyhangú negatív azonosítás annak tudható be, hogy a holttest egyértelműen nem Eszteré volt, vagy annak, hogy a tanúk tudatosan vagy öntudatlanul alkalmazkodtak a közbeszédben, pletykákban tükröződő, változó közvéleményhez. Az eszlári tanúk vallomásaira emiatt nem lehet aggálymentesen hagyatkozni, amikor a dadai holttest azonosságáról van szó. A bíróság sem tulajdonított kiemelt jelentőséget az azonosítás eredményének. Inkább a szakértői vélemények megállapításaira próbált támaszkodni a holttest kilétének kérdésében. Ez biztosabbnak tűnt, mint belemerülni a falusi hírek keletkezésének, terjedésének és hatásának feltárhatatlan körülményeibe.

Ez nem azt jelenti, hogy ne lehetne használni a tanúk részleges megfigyeléseit a holttest egyes jellemzőire, vagy emlékeit Solymosi Eszter kinézetére vonatkozóan. Az ésszerűen megindokolt, a holttest alapos megfigyelését tükröző nyilatkozatok használhatók lehetnek. A vallomások végeredménye (a negatív azonosítás) az, amit kétséggel érdemes szemlélni, akárcsak a csonkafüzesi azonosításnál meghallgatott tanúk esetében.

Én ez alól kivételnek látom Eszter anyjának – és bizonyos mértékig testvéreinek – a vallomását. A terjengő hírektől függetlenül a falu elsősorban azt figyelte, mit mondanak a közvetlen rokonok. Az anya és a két testvér volt a mérce, akikhez érdemes alkalmazkodni az azonosítás tekintetében (bár a két testvér utolsónak tanúskodott Bátoriné házánál). Furcsa helyzetbe kerülhetett Eszter azon ismerőse, aki úgy ismerte fel a holttestben a lányt, hogy közben az anya és a testvérek nem. A hírnek, mely szerint a dadai holttest nem az eltűnt lányé, éppen az lehetett az alapja, hogy az anya és a nagynéni (Solymosi Gáborné) Tiszadadán az előző napon nem ismerte fel benne Esztert. Az szinte mindegy is, hogy a másik hat tanú ettől eltérően nyilatkozott.

Másrészről egy anya soha, semmiféle összeesküvés vagy falusi szóbeszéd vagy falusi közvélemény alapján nem tagadná le, hogy a lányát látja a holttestben, ha valóban azt látja. Ez vonatkozik a testvérekre is. Aligha hagyták volna, hogy Eszter teste temetetlenül maradjon, hogy azt majdan kettévágják, és az egyik felét Budapesten tovább vizsgálgassák, a másik felét pedig Nyíregyházán tartsák. Semmi érdekük nem fűződött ahhoz, hogy ha Eszter holtteste előkerül, csak azért tagadják le, mert nem illik egy alakuló gyanú (a későbbi vád) körvonalaihoz. Az anya és gyermek, valamint a testvérek közötti erkölcsi normák fe-

lülírnak minden hasonló, egyéb megfontolást.[555] Mikszáth is arról írt, hogy egy ilyen helyzetben nincs annál erősebb érv, ha az anya nem ismerte fel a lányát (Mikszáth 1972, 197–198).

A felismerés végeredményét tekintve, tehát az anya és a testvérek nyilatkozatának súlyt kell adni, szemben a többi tanú nyilatkozatával. Eötvös ezt ki akarta kezdeni, és támadta az anya és a két testvér tanúnyilatkozatait is. Szerinte azért volt aggályos Solymosiné vallomása, mert őt az antiszemiták a zsidók áldozataként kezelték, jelentékeny adományokat kapott, neki tehát anyagi érdekében állt, hogy a tiszadadai hullában ne fedezze fel a lányát. Ezt már részletesen kifejtette az 1882. november 11-i beadványban is.[556] Azt is állította, Solymosiné és gyermekei „hasonlíthatatlanul" jobb anyagi létben élnek, mint előtte. A tárgyaláson Eötvös megpróbálta kipréselni Solymosinéból, hogy kapott adományt külföldről, de Solymosiné tagadta, hogy ő bárhonnan, bármennyi pénzt kapott volna a tragédia miatt (T:23). Eötvös arra is célzott, hogy Solymosiné anyagi érdekeltségű elfogultsága nemcsak a már kapott adományok megtartásából, hanem abból is ered, hogy az adományok a *jövőre nézve* elapadnak („bedugulnak").

Én Eötvös érvelésében több problémát látok. Először is, ha Solymosiné kapott is adományokat, miért befolyásolta volna ez a felismerésnél? Azokat aligha kellett volna visszaadni. Én nem láttam olyan, kellő alappal bíró adatot, hogy valóban kapott volna adományokat (csak sajtóhírek voltak, hogy külföldön adománygyűjtésbe kezdtek).[557] Másodszor, ha Eszteré lett volna a tiszadadai holttest, attól még lehetett bűncselekmény áldozata, sőt ennek a tettesei is lehettek volna izraeliták. (Az Eszter eltűnésére adott magyarázatoknál ilyen kombinációk is felmerültek, lásd később.) A jövőbeni adományok forrásai tehát nem feltétlenül zárultak volna be. Harmadszor, nem feltételezhető eleve, hogy az anya és a testvérek a jövőbeli adományokra számítva megtagadják az előttük fekvő lányukat, testvérüket. Ehhez kellett volna valamilyen támogató bizonyíték, de ilyet Eötvös nem mutatott fel. Negyedszer, sehol nem bukkant fel adat Eötvös azon állításának megerősítésére, hogy Solymosiné jobban élt volna a tragédia után, mint annak előtte. Így nincs bizonyítva az anyagi érdekeltség. Kövér az 1870-es és 1894-es kataszteri adatok, valamint egyéb összeírások alapján, éppen azt mutatja ki aprólékosan, hogy a Solymosi család együttes vagyonában ezen időszak alatt nagyobb változás nem állt be. A család a tragédia előtt szegénynek minősült, de nem volt nincstelen. Solymosiné észrevehetően nem gazdagodott, mindössze megtartotta azt, amit szerzett a házassága révén (Kövér 2011, 311–313). Így nem tudni, Eötvös honnan vette, hogy Solymosiék „hasonlíthatatlanul" jobban éltek.

Felmerült más szempont is arra vonatkozóan, hogy Solymosiné miért nem mondhatott igazat az azonosítási kísérletnél. Kövér veti fel, hogy az anyának

[555] Hasonló érvre lásd *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2.

[556] Idézi *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 3.; (II/B/5. pont).

[557] Eötvös Scharf Móricot is kérdezgette a számára juttatott adományokról, minden siker nélkül (T:102).

ez nem állhatott érdekében, mert akár a szökés, akár az öngyilkosság súlyos erkölcsi teher lett volna, és ettől akarta a leánya emlékét megszabadítani (Kövér 2011, 470). Ezzel megint az a gond, hogy Eszter azonosítása még nem feltételezi az öngyilkosságot. Ugyanúgy bűncselekmény áldozata is lehetett. (Eötvös, a holttest exhumálására irányuló 1882. november 11-i beadványában, kifejezetten hivatkozik „a koponyán még az életben elszenvedett sérülésre".)[558] Másfelől Eszter pozitív azonosítása nem feltételezte volna a szökést. Sőt, ha Eszteré a dadai holttest, akkor az kifejezetten a lány szökése ellen szólna. Mindez nem szolgáltat elégséges okot arra, hogy Solymosiné megtagadja a lánya azonosítását.

Miről mesélt a holttesten talált ruházat?

A holttesttel együtt megtalált tárgyi bizonyítékok (a ruházat, beleértve a csuklóra kötött kendőt; valamint a kendőben lévő, papírba tett festék) *négy alapvető problémát* hoztak a felszínre. Először is kérdés volt, hogy Solymosi Eszternek a holttesten lévő ruházata felhasználható-e, szerepet játszhat-e a holttest azonosításánál. Másodszor, a holttest csuklóján talált kendőt a halála előtt odaköthette-e az a személy, akié a holttest volt. Harmadszor, a festék és a papír, melyet a kendőben találtak, mennyi ideig bírhatta ki a megtalált állapotban a víz alatt. Negyedszer, a ruházatról lehet-e vért kimutatni, ugyanis a vádbeli cselekménynél Scharf Móric vallomása értelmében a ruha is véres lett.

Az első probléma a per egyik érdekes eljárási kérdését adta. A vizsgálóbíró úgy döntött, hogy a holttestet a tanúknak ruha nélkül mutatja meg, méghozzá azért, hogy (a jegyzőkönyvben foglaltak szerint) „a felismerésre a ruha látása befolyással ne birhasson".[559] A tanúknak így kellett állást foglalniuk az azonosság kérdésében. Ezt a döntést Eötvösék – a saját szempontjukból érthetően – élesen támadták. Eötvös még a könyvében is kikelt a döntés ellen. Ez az eljárás azonban védhető. A vizsgálóbíró feladata volt, hogy olyan körülményeket biztosítson, mely nem zavarja meg a tanúkat az azonosításban. A ruházat zavarhatta is az azonosítást, de segíthette is. Ez azon múlt, hogy a hatóság milyen előzetes elgondolás alapján közelített a kérdéshez.

Eötvösék elképzelése az volt, hogy Solymosi Eszteré a tiszadadai holttest, tehát e szerint a ruházat a felismerési tanúk helyes észlelését és vallomását segítette volna. Ezzel szemben a vizsgálatot vezetők gondolkodása szerint, nem biztos, hogy Eszteré volt a holttest. Amennyiben reális a lehetőség, hogy a holttest mégsem Eszteré, akkor a felismerést torzíthatta, ha Eszter ruháját adják rá – függetlenül attól, hogy abban találták meg. A megtévesztési kísérlet lehetőségével számolva, a tanúk pontos vallomását inkább elősegíthette az, hogy nem ruhában mutatták be felismerésre a holttestet.

[558] Idézi *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4. (III/A. pont).
[559] Idézi *Függetlenség*, 1882/224. (augusztus 14.) 1–2.

A vizsgálóbíró eljárásának eme aggályos vonatkozására nem felejtette el felhívni a figyelmet a közvádló egy kérdés formáját öltő megállapítással. Nem teljesen azt a választ kapta azonban, amire a kérdés alapján számíthatott (T:255):

> „*Szeyffert:* Csak tartózkodva teszem az utólsó kérdést, mert szerintem ez minden laikus előtt tiszta lehet. Egy hullának felismerését a ruházatban való állapot megnehezíti-e?
> *Scheuthauer:* Erre válaszolni szorosan véve, nem tartozik én reám, ezt akárki megítélheti. […] e kérdés eldöntéséhez orvosi szaktudomány nem szükséges."

A holttest ruha nélküli szemléjének volt egy nyilvánvaló hátránya. A tanúk Esztert ruhában ismerték, és nem ruha nélkül. A serdülőkorba érő lányt még az anyja sem látta hiányos öltözetben vagy teljesen ruha nélkül (T:190).[560] A védők könnyű célpontjaivá váltak a tanúk azon észrevételei, melyekkel a szokásosan ruha alatti testrészek összevetésével próbáltak következtetni a holttest azonosságára. Így járt például Várkonyi Ferenc tanító (T:186), Olajos Bálintné (T:204) vagy Szellei (a jegyzőkönyvben tévesen Szabó) Gábor (T:205).

Mindettől függetlenül, nem lehet érzékelni, hogy a tanúkat a ruha hiánya gátolta volna a véleményük kialakításában az azonosítási kísérlet során. Láthattuk, hogy a jegyzőkönyvekben foglaltak szerint a termet, a fogak, a lábujjak, az arcszélesség, a lábon lévő tyúkszem kiindulópontot jelentett számukra. Solymosiné például elmondta, hogy az arc és a láb alaposabb megnézése után teljesen világos volt számára, hogy a holttest nem Eszteré, így más részét nem is nézte meg jobban (T:191).

A második probléma, hogy halála előtt odaköthette-e a kendőt a saját csuklójára az a személy, akié a holttest volt. Ezzel érdemben nem foglalkoztak a perben. Szó volt a rögzítés módjáról, de arról nem, hogy a lány saját maga rögzíthette-e így. Az biztos, hogy Eszter nem úgy hordta a kendőt, ahogy a dadai holttesten megtalálták, csuklóra kötve. Solymosi Zsófi utalt is rá, hogy csak kézben fogva szokták vinni a kézi kendőt, „nem szokás azt karjára kötni" (T:35).[561]

A halottszemle jegyzőkönyvében a következőket találjuk arra, hogy miképpen erősítették a csuklóra a kendőt. A csukló felső részén a kendő két szemben lévő sarkát kettős csomóra kötötték, majd ugyanazt a két végét a csukló alatt egy csomóval („görccsel") átkötötték. Az átkötés alatt a kendő másik két végét két görccsel egymáshoz kötötték.[562] Szűcs János, aki végül a halottszemlén lehúzta a kendőt a kézről, a következő leírást adta: a kendő átellenben lévő két-két csücskét kötötték egymáshoz oly módon, hogy alul egy, felül két csomó volt (T:240). Ezt megerősítette Oláh György kerülő, aki kihúzta a vízből a holttestet (T:195).

Szűcs azt is elmondta, hogy nem volt szorosan odakötve a kendő a csuklóhoz, mert könnyen le lehetett húzni. Ezzel ellentétben a június 19-i halottszemle

[560] Vö. Gyáni Gáborné vallomásával, aki az unokatestvére volt (T:188).

[561] Mindez egyeseket nem zavar, és tendenciózusan állítják, hogy Eszter a „csuklójára kötve" hordta a kendőt (pl. Gergely 2007, 112).

[562] A jegyzőkönyv szövegére lásd *Függetlenség,* 1882/224. (augusztus 14.) 2.

jegyzőkönyve szerint a csuklót a kendővel erősen körülszorították, és a kendő a kézfejen át le nem csúszhatott. Zurányi és Horváth Géza úgy látta, hogy ugyan a csomókat igen erősen kötötték meg, de a kendő nem szorosan rögzült a csuklóhoz (T:238). Miután a halottszemlén a kendőt lehúzták a csuklóról, Szűcs János csak a fogai segítségével tudta kibontani a csomókat. A bíróság a bizonyítással itt megállt. Mindez nem zárja ki, hogy a lány, akié a holttest volt, saját maga csomózta meg a kendőt, illetve húzta azt később a kezére. Ez a lehetőség viszont igen valószínűtlen.

A kendőt abból a célból is meg lehetett csomózni, hogy a benne lévő dolgokat a kézben tartva vigyék, az ujjakkal a csomók alatt átnyúlva, és a csomókat a marokban tartva. De a tiszadadai holttest csuklóján lévő kendőt – a csomók számából és helyzetéből adódóan –, egyértelműen nem ilyen célból kötötték meg, hanem azért, hogy a csuklóhoz rögzítse a kendőt. A csomózás bonyolultságából inkább az következik, hogy a kendőt már a lány karján kötötték meg, és nem utólag húzták rá a kezére. A kendő elég szorosan simult a csuklón ahhoz, hogy ne essen ki belőle a papírba helyezett festékdarab. (Ugyanakkor nem tudhatjuk, hogy volt-e valami még eredetileg a kendőben, ami a vízben esetleg kiesett.)[563] Ha a kendőt valóban a lány karján kötötték meg, akkor ezt aligha tehette meg ő maga egy kézzel, a halála előtt.

Eötvös az 1882. november 11-i beadványában erőteljesen érvelt amellett, hogy a személy, akié a holttest volt, nem köthette a kendőt saját maga a kezére. Ezzel azt kívánta alátámasztani, hogy az antiszemiták a hatóság felügyelete alatt lévő holttest ruházatát manipulálták. A beadvány szerint a holttest csuklóján „mesterkélt és nehéz kötés" tartotta a kendőt, amit másnak kellett felkötnie.[564] A védelem ezt az elméletet már nem erőltette a tárgyaláson, de az alkalmazott érvelés bizonyos értelemben visszahullott a vádlottak fejére, alátámasztván a hullaúsztatást. Más kérdés, hogy a közvádló ezt „elfelejtette" a védelemmel szemben felhozni.

Összességében, a csuklóra kötött kendő ellene szól annak, hogy a magát a Tiszába ölő Eszteré lett volna a holttest. Nem tűnik valószínűnek, hogy az öngyilkosságra készülő lány, még mielőtt belegyalogolt a Tiszába, a kendőt, benne a festékkel, saját maga egy kézzel gondosan, bonyolult csomózással a csuklójára kötötte volna úgy, hogy az elkövetkező 78 nap alatt nem esett le a vízben a karjáról. Mindez csak a lehetőségek valószínűségi alapon történő mérlegelése. Önmagában nem döntő a holttest azonosságának megállapításánál. Mindenesetre volt olyan korabeli vélemény, mely szerint a holttest karján levő kendő

[563] Eszter mást is vett a boltban (csizmaszög, veres festék), ami nem volt a kendőben. A szög persze ki is eshetett. *A Hon* tudósítója hívta fel a figyelmet, hogy a körözésben a szög nem szerepelt, így ha hullaúsztatás történt, a tettesek nem is tudhattak erről; *A Hon*, 1882/174/E. (június 26.) 1. Kohlmayer boltos egyébként arra nem emlékezett, hogy csizmaszöget adott-e el Eszternek, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 21.

[564] Idézi *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 2.; (I/3. pont).

éppenséggel a legfontosabb érv amellett, hogy a holttestet megtévesztés végett engedték a Tisza vizébe.[565]

A harmadik probléma, hogy a kendőben talált festék és a papír, mit bírhatott ki a vízben. A festék 78 nap alatt feloldódhatott, a papír elázhatott, és cafatokban elsodorhatta a víz. Mindezt a maradék festék és papír szakértői vizsgálata dönthette volna el. Erre nem került sor. A kendőben lévő papír és festék a június 18-i előzetes, közigazgatási halottszemlén (esetleg a másnapi törvényszéki halottszemlén) eltűnt. E különös fejleménnyel a következő pontban foglalkozom.

A negyedik probléma ahhoz kapcsolódik, hogy voltak-e vérnyomok a ruházaton. Scharf Móric elbeszélése szerint Eszter inge véres lett (T:287), és a tiszadadai holttesten talált ruha nem vitatottan Eszter ruhája volt. A ruházaton számos, kisebb-nagyobb barnás-vörös foltot találtak, melyek akár vérfoltok is lehettek.

Szakvélemény adására e tekintetben *Felletár Emil* vegyészt kérték fel. Jobb szakértőt aligha találhattak volna a feladatra. Felletár vegyész és gyógyszerész volt, ami akkor még nagyrészt átfedte egymást (Gergely 2007, 171). Nemzetközi hírű kutató, az Országos Művegyészeti Intézet igazgatója, a törvényszéki kémia magyarországi úttörője, a nevezetes, 1868-as *Dobosi Jusztina-ügy* egyik felderítője.[566] A vér kimutatásának elismert szakértője, a legutóbbi időkig is használt egyik alapvető eljárás kidolgozója.[567] Ennek lényege, hogy a vért nem a sejtek alakja szerint azonosította mikroszkópos vizsgálattal, ahogy addig szokásos volt, hanem a vizsgált folt lúgos oldatának spektroszkópiai vizsgálatával mutatta ki a vért vagy annak hiányát. A vér ugyanis egyedi módon nyeli el a fényhullámokat, így a színképelemzés – akár mikroszkóp alatt is – lehetővé válik (Gáspár 2007, 45).

Felletár a tiszadadai holttesten talált hét ruhadarabon lévő foltokból kivágott néhányat Székely Ferenc főügyészhelyettes felügyelete mellett. (A nyolcadik ruhadarabot, a vörös kartonruhát nem vizsgálta.) A zsíros tapintású foltokat először különböző zsíroldó vegyületekkel, reagensekkel (éter-amyllang keverék, petrol-éter és benzol) elemezte, majd Struve módszerével hagyományos haeminpróbát, és végül színképelemzést végzett (Felletár-próba). Szakvéleménye szerint a ruhákon talált, vizsgált vörösesbordó foltok alapvetően zsírfoltok voltak, bennük vért nem fedezett fel.[568]

A zsírfoltokat – eredetük megállapítása végett – később mikroszkópos („górcsővel" végzett) vizsgálatnak vetették alá. E vizsgálatot Belky professzor és Glück Ignác budapesti törvényszéki orvos végezte el Budapesten.[569] Az 1882.

[565] *Pesti Hirlap*, 1882/168. (június 19.) 1.; hasonlóan Verhovay 1890, 111.; vagy Huber 1998, 355.

[566] Katona–Kertész 1979, 299–305. Máshol Oroszi–Talányi-féle bűnügyként emlegették, lásd *Jogtudományi Szemle*, I. (1869) 305–314.

[567] Az eljárását 1876-ban, hat évvel a tiszaeszlári ügy előtt ismertette (Antal J. 1958, 194). A Felletár-próbára lásd Somogyi 1986, 117.

[568] Az 1882. július 2-i szakvélemény szövegét közölte a *Pesti Hirlap*, 1883/155. (június 6.) 5.

[569] A korszak másik híres büntetőügyében ez a két orvos végezte a meggyilkolt Majláth György országbíró holttestének boncolását 1883. március 30-án.

november 1-jén kelt szakvélemény szerint a hét ruhadarabból származó foltokban felhámsejteket, zsírsejteket, finom testszőröket, kötőszöveti és ruganyos rostokat találtak. A következtetésük szerint a ruhákon a foltok egy „előrehaladott rothadásban lévő testről" származtak.[570]

Ezek az eredmények tényként elfogadhatóak, kétség nem mutatkozik. Kérdések viszont adódnak. Valóban a Solymosi Eszter által 1882. április 1-jén viselt ruházatot vizsgálták-e; ha igen, mely ruhadarabokat és azoknak mely részeit vizsgálták; és végül, a vizsgált ruhákról eltűnhetett-e a vér a lány halálától a vizsgálat időpontjáig.

Először is a ruházat tekintetében a tanúvallomásoknak négy fontosabb csoportja van, melyek között akár az ügy érdemét is érintő eltérés mutatkozhat. Miben tűnt el Eszter (Solymosiné és Huriné vallomásai); milyen ruhában látta Móric a lányt a vádbeli cselekmények elkövetésénél (Scharf Móric vallomása); mibe öltöztették fel a tutajosok a ladányi füzesben a holttestet (Matej vallomása); milyen ruhában találták meg a tiszadadai holttestet, és a ruha mennyiben azonos Eszterével. Összességében megállapítható, hogy a ruházatra vonatkozó vallomások között érdemi ellentétek – egy kivételével – nem merültek fel.[571] Az eltérések inkább az emlékezet hiányára (hiányos felsorolás, részletek hiánya) és a természetszerűleg adódó, kisebb észlelési vagy leírásbeli pontatlanságokra vezethetők vissza.

A ruházat leírásában a tanúvallomásokat ma már nehéz követni, elsősorban a sajátos szóhasználat miatt. A helyi nyelvi szokásoknak megfelelően például a szoknyát kabátnak is mondták (pl. Zurányi), de volt, aki a kabát szót már mai értelemben használta (pl. Matej tolmácsa). Volt, aki a felső kabátka esetében „vizitkéről" beszélt (Oláh György, Scharf Móric), mások – feltehetően ehelyett – „reklit" emlegettek (Zurányi, és Matej tolmácsa). A rekli alatt viszont egyes helyeken inkább alsóruhát értettek, de az felsőruhaként is különbözött valamelyest a vizitkétől. Nem tudni azt sem, hogy Solymosi Gáborné, aki részletesen leírta Eszter ruházatát, pontosan milyen ruhadarabokat sorolt a „fehérruhához". A tanúk az alsóruházat részeként egyaránt emlegettek inget, ingvállat, esetleg „kurta inget". Ezek alatt, feltehetően egyazon ruhadarab értendő. A bíróság, illetve a felek láthatóan nem láttak ellentéteket ezekben a leírásokban. Az összefüggésekből nyilvánvaló lehetett, hogy mit értett az adott tanú egy-egy ruhadarab megnevezésén.

Eszter anyja (de a testvére, Solymosi Gáborné is) „mind egy szálig" felismerte azt a ruhát, ami a tiszadadai holttesten volt (T:189).[572] A ruházatot nekik

[570] A vélemény szövegére lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 565–567., vagy *Pesti Hirlap*, 1883/162. (június 13.) 12.

[571] Egyetlen érdemi problémaként merült fel, hogy az Eszterrel elveszett kézikendő sárga volt-e vagy sem, mely aztán Scharf Móric vallomásának hitelességét rontotta (erről később).

[572] Solymosiné az Eszter által viselt ruházatra a tiszadadai holttest halottszemléjén nyilatkozott először 1882. június 19-én, *Függetlenség*, 1882/224. (augusztus 14.) 1. A vizsgálat so-

is csak azután mutatták meg, hogy Eszláron befejeződött a halottszemle. Mindössze a lány fejére való fehér (vagy fehérített) kendőt nem találták.

Egy ideig fennállt a gyanú, hogy a tiszadadai holttesten lévő ing – eltérően a többi ruhadarabtól – nem Eszteré. Ennek azért van jelentősége, mert Scharf Móric vallomása szerint a ruházatból az ing felső része lett véres (T:287). Matej vallomásából viszont kiderült, hogy a ladányi füzesben Eszter ruhái között kaptak egy „kurta inget" is. A holttesten lévő hosszú inget levették, azt Herskó a Tiszába dobta, és a rövid inget adták rá (T:149).[573] Eszter rokonai felismerték a tiszadadai holttesten lévő inget is. Így ez lehetett az a ruhadarab, amely véres lett a vádbeli cselekmények elkövetésénél. Nem lehet tehát különösebb aggály arra nézve, hogy a szakértő valóban Eszter ruháit vizsgálta vérnyomok után kutatva.[574]

Másodszor, a következő kérdést tekintve, már utaltam arra, hogy Felletár Emil a tiszadadai holttesten talált ruházatból, hétféle ruhadarabon végzett vizsgálatot. Ezek a következők: a nagykendő (vállkendő), kék barhent alsószoknya, ingváll, ingalj, kötény, otthonka, valamint a „festékes" kendő. A vörös karton alsóruhán nem végzett vizsgálatot. A vizsgált ruhákból kivágott kisebb darabokat onnan, ahol a gyanús foltok helyezkedtek el. A szakvélemény nem rögzítette, hogy ezek a foltok a ruhadarabok mely részein voltak. A zsírfoltok összetételének elemzése során, az említett vegyi anyagokkal (melyek a vérrel nem léptek reakcióba) végül csak a nagykendő, a barhentszoknya és az ingváll foltjait vizsgálta. A többit azért nem, mert a foltok hasonló jellege miatt feleslegesnek ítélte. A vér kimutatására szolgáló haeminpróbát és a színképelemzést viszont mind a hét ruháról származó foltdarabokon elvégezte, negatív eredménnyel.[575]

rán külön ruhaszemlét is tartottak 1882. szeptember 12-én, a jegyzőkönyv szövegét közölte az *Egyetértés*, 1883/163. (június 15.) 4.; *Pesti Hirlap*, 1883/165. (június 16.) 11–12.

[573] Hasonlóan vallott Herskó az 1882. július 6-i vallomásában, melynek szövegére lásd *Függetlenség*, 1883/167. (június 18.) 1–2. Ugyanakkor Smilovics július 18-i vallomása a ruha tekintetében nem teljesen illeszkedett, mert ő a Herskónak átadott holttesten nem térd alatt érő inget, hanem egy rongyos inget és valami szoknyafélét is látott, a szövegére lásd *Függetlenség*, 1883/168. (június 19.) Melléklet 2.

[574] Eötvös az 1882. november 11-i beadványában még azt tartotta, hogy a dadai holttesten talált ruházat nem minden darabját viselte Eszter az eltűnése napján, de ezt az álláspontot később maga mögött hagyta, *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 3.; (II/A. pont).

[575] Kövér azt írja, hogy Felletár a haeminpróbát és színképelemzést csak a nagykendő és a barhentszoknya foltjain végezte el (Kövér 2011, 455). Éppen ellenkezőleg. A nagykendő és a barhentszoknya vizsgált darabjairól a zsír eltávolításával teljesen eltűntek a gyanús foltok, így emiatt a szakértő nem is tudta az akkor leginkább bevett *van Deen-próbát* alkalmazni. Ezzel szemben a *Struve*-féle haeminpróbát és a színképelemzést „a vizsgált ruhaneműek foltjain" elvégezte, amivel már *a hét ruhadarabra* utalt. Ez világosan kiderül abból a vizsgálóbírói végzésből is, mely kéri a budapesti törvényszéket, hogy jelöljön ki szakértőket a Felletár által megvizsgált ruhadarabok mikroszkópos vizsgálatára; a végzés szövegére lásd *Pesti Hirlap*, 1883/162. (június 13.) 12.

Belky és Glück is a hét ruhadarabon végezte a mikroszkópos vizsgálatot, melyeket Felletár vizsgált.[576] Úgy tűnik a szakvéleményből, hogy Belkyék a mikroszkópos vizsgálathoz a ruhadarabok azon foltjaiból nyerték a mintát, melyekhez Felletár nem nyúlt a vegyvizsgálat során. A jegyzőkönyvben rögzítették is, hogy az általuk kapott ingvállon és ingaljon egyaránt barnásvörös, kéregként ülő, avas szagú foltok voltak.[577]

Harmadszor pedig kérdés, hogy *maradhatott-e egyáltalán kimutatható vér a dadai holttesten talált ruházaton a vizsgálat idejére*. Figyelmünk középpontjában elsősorban az ing(váll) áll, mert Móric szerint ennek felső része lett véres.

A hullaúsztatás elméletéből kiindulva, a ruházatot egy, az eljárásban azonosítatlan eszlári izraelita asszony adta át Herskónak a ladányi füzesben. Kézenfekvő, hogy ezt Eszter holttestéről vették le. Több tanú beszámolt arról, hogy nem is annyira a Tiszadadán kifogott holttestnek volt szaga, hanem a rajta lévő ruhának.[578] Így nem valószínű, hogy kimosták a ruházatot. A lehetőség azonban fennáll, hogy a lány ingét, melyen nagy vérfolt lehetett, mégis kimosták. Ez logikus tett lett volna. A feltételezések szerint a hullaúsztatással azt kívánták leplezni, hogy Esztert meggyilkolták. A megtévesztéshez nemcsak az tartozott hozzá, hogy a beszédes sérüléseket hordozó holttestet kicserélik, hanem az is, hogy azon ruhadarabokról, melyek esetleg véresek voltak, eltüntetik a vérfoltokat. (A tanúvallomások arról szóltak, hogy a ruházatnak volt nagy szaga, és nem arról, hogy külön az ingnek.) Az ing kimosásával számolva, nem biztos, hogy a ruhából kivágott és a szakértő által megvizsgált foltok egybeesnek az ing azon részével, mely a mosás előtt véres volt.

Ezt a feltevést azonban a hullaúsztatás elmélete nem tudja használni. A *Belky–Glück-vélemény* szerint az ingen lévő foltokat egy holttest előrehaladott oszlásából származó zsír, a felhám és az irha maradványai képezték. Ha az inget előzőleg kimosták, akkor ezek a foltok csak a tiszadadai holttestről származhattak, és nem Eszter holttestéről, tehát feltételezi a tiszadadai holttest erősen bomlott állapotát. De a hullaúsztatás elmélete abból indult ki, hogy a tiszadadai holttest nem volt erősen bomló állapotban, és csakis Eszter holttestéről kerülhettek a ruházatra a foltok. (A nyíregyházi törvényszék is ezt a feltevést osztotta.) Ekkor viszont nem tartható, hogy kimosták az inget. Így azt is el kell ismerniük, hogy az ingen a kimutatható vér hiányát nem egy előzőleg, a bűnpalástolás során végzett mosás okozta. A vádnak tehát szembe kell néznie azzal a problémával, hogy az ingen nem találtak vérfoltot.

Mindettől függetlenül, ha a ruházaton eredetileg voltak is beszáradt vérfoltok, azok nem maradhattak érintetlenül. Legalább néhány napig ázhattak a

[576] Lásd a szakvélemény szövegét, valamint Belky 1884, 71. A művegyész az általa végzett vegypróbák filtrátumait, zsírmaradványait is megküldte a mikroszkópos vizsgálathoz, de Belkyék szakvéleményéből nem derült ki, hogy ezt mikroszkóppal vizsgálták-e.

[577] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 565.

[578] *A Hon* tudósítója szerint, a ruhák még augusztusban is nagy szagot árasztottak, és a dadai holttest nem lehetett olyan rossz állapotban, hogy attól legyenek a ruhák ilyen bűzösek, *A Hon*, 1882/216/R. (augusztus 7.) 2.

Tisza vizében. Amikor a halottszemlét tartották, előtte Váradi András kerülővel kimosatták a holttesten talált ruhákat a Tiszában. Igaz, Váradi azt mondta, „Olyan nagyon nem mostam, csak kiráztam a vízben, aztán kicsavartam" (T:125). Később Zurányi karbolsavas vízzel átmosott minden ruhát alapos fertőtlenítés végett (T:227). Felmerül a kérdés, hogy ezek után – ha voltak – maradhattak-e egyáltalán vérfoltok a ruhán. Felletár szakvéleménye erre a kérdésre nem tért ki. Scheuthauer szerint két nap alatt (míg a tutajosok Ladánytól Tiszadadáig leértek) a beszáradt vér nem ázhatott ki teljesen a ruhából a Tisza vizében. Arra nem tudott becslést adni, hogy ez mennyi idő alatt következett volna be. Ugyanakkor úgy vélte, hogy az ismételt mosás ellenére is ki lehet mutatni a vért Felletár módszerével (T:252).[579]

Bár elvi alapon támaszthatók kétségek, de erősen valószínűnek tűnik, hogy a tiszadadai holttesten talált ruhákon vér nem volt. Mindez komoly csapás volt a vádra nézve. A kérdés teljesen független a holttest azonosságától, vagy a hullaúsztatás elméletének bizonyíthatóságától. Egyszerűen arról van szó, hogy Solymosi Eszter ruháján nem volt vérfolt. Ha a lány ruháján nem volt vérfolt, akkor nem, vagy nem teljesen úgy vesztette életét, ahogy Móric elmondta, akinek vallomásán a vádbeli cselekmény leírása is alapul.

Ebben az esetben persze felvetődik, hogy miért kellett a lány holttestét eldugni, és egy másik holttestet öltöztetni a ruháiba? Az a tény, mely szerint a ruhán nem volt vérfolt, alátámaszthatja azt, hogy valóban Solymosi Eszteré volt a tiszadadai holttest. Így ugyanis nem állt senki érdekében Eszter ruhájába egy másik holttestet öltöztetni. Alátámaszthat azonban egy másik történetet is. Ha nem is a Móric által leírt módon, de Eszter veszthette úgy az életét, hogy a holttestén lévő nyomok utalhattak arra, aki felelős volt a haláláért. Így viszont lehetett olyan személy, akinek érdekében állhatott a holttestek cseréje. Ekkor a holttestek cseréje magyarázható azzal, hogy Eszter holtteste árulkodhatott arról, miképpen veszthette életét, és ez határozott gyanút kelthetett. Számba jöhet azonban más ok is. A két hónapos, földben bomló holttest már nem volt olyan állapotban, hogy hihető legyen a vízbefulladás, mint a halál oka. A hullaúsztatás viszont valamilyen okból a lány öngyilkosságát, azaz vízbefulladását akarta elhitetni. Ezt csak egy másik holttest felhasználásával tehette meg.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a vegyvizsgálat eredménye Móric vallomásának hitelét jelentősen rombolja. Nem zárja ki azonban azt, hogy Eszter – a Móric által elbeszéltekhez képest eltérő módon – akár bűncselekmény áldozata is lehetett.

[579] Felletár módszere valóban nagyon érzékeny lehetett: a szakvéleményében is kiemeli, hogy „éveken át rothadt folyadékokban" is ki tudta mutatni a vér nyomait.

Három megmagyarázatlan rejtély a tiszadadai holttestnél

A tiszadadai holttest számos olyan kérdést vetett fel, melyre nem, vagy nem megnyugtatóan adott választ a büntetőeljárás. Mégis kiemelnék három különös történést, mely a holttesttel összefüggésben vár – mind a mai napig – magyarázatra. Mivel itt bizonyítékok tűnhettek el, először meg kell nézni, hogy kik vettek részt az 1882. június 18-i előzetes halottszemlén, a holttest megtalálásának napján.

A holttestet partra húzó Oláh György kerülő értesítette a tiszadadai helyettes bírót, Tóth Györgyöt, aki megszervezte a kiszállást Csonkafüzesbe. Kovács György szekerén a bíróval tartott Lőrinczi István dadai helyettes jegyző, Krausz Bernát kereskedő és Trattner Lipót dadai izraelita tanító, majd felvették a kerülőt is. Egy másik szekér is velük tartott, amelyen a hírről értesülő néhány kíváncsiskodó utazott: Lefkovics Bernát tiszadadai bérlő, a sógora Schwarcz Sámuel kereskedő, Seres Gyula, valamint Takács Endre, a tiszadadai katolikus tanító. Kinn, a Csonkafüzesben a dadai hatóságok (Tóth és Lőrinczi) hamar átlátták, hogy az ügy jelentősége túlnyúlik rajtuk. A kerülő beszámolója szerint felvetődött, hogy Solymosi Eszter holttestét vetette partra a víz. Az ideiglenes sírt nem is bontották meg, hanem Tóth György úgy döntött, értesíti a szolgabírót, folytassa ő az eljárást.

Lőrinczi helyettes jegyző és Takács Endre tanító elindult a helyszínről Tiszalökre, szólni a szolgabírónak. Dobos Imre tiszalöki szolgabírót a két dadai nem találta otthon, így Zoltán István segédszolgabíróhoz kopogtattak be. A segédszolgabírónál vacsoravendégek voltak, Kéri Horváth Géza gazdálkodó (korábban szigorló orvos), valamint Zurányi Kálmán gyógyszerész.[580] Mikor a segédszolgabíró elindult az előzetes szemlét megtartani, a vacsoravendégek is vele tartottak, és később fontos tanúvallomásokat tettek.

Közben kinn a Csonkafüzesben Lefkovics Bernát felvetette, hogy a holttest ruhájának leírását nem vitte magával Lőrinczi és Takács, pedig arra esetleg szükség lehet. Így Oláh György beszámolója alapján Seres Gyula papírra vetette a holttest ruházatának leírását. A ruházat leírásával aztán Lefkovics és Seres szintén elindultak Tiszalökre a szolgabíróhoz. Ők is eljutottak végül a segédszolgabíróhoz, de közben benéztek egy-két tiszalöki izraelitához, Lefkovics ismerőseihez is. Kétségtelen, ennek az útnak látható értelme nem volt. Az ideiglenes sír kibontása után a hatóság saját maga szerezhetett közvetlen bizonyságot, hogy milyen ruha van a holttesten. Elképzelhető, hogy Lefkovics minél hamarabb meg akarta vinni a holttest megtalálásának hírét a tiszalöki izraelitáknak. Az is lehet, hogy a ruházat részleteit előre akarta rögzíteni, elejét véve az esetleges, későbbi manipulációnak. Lefkovicsot később rövid időre le is tartóztatták,

[580] Kéri Horváth Géza a halottszemléről írt újságcikkében a vacsoravendégek között nem említi Zurányi gyógyszerészt, de említ egy bizonyos Szomjas László birtokost, aki aztán nem tarthatott velük, mert további szerepe nincs az előzetes szemlén, *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2. Másnap a Csonkafüzesben felbukkant egy Szomjas Károly nevű tiszadadai földbirtokos, akinek a közelben volt a földje.

mert a kihallgatásán nem számolt be arról, hogy a segédszolgabíróhoz tartván több tiszalöki izraelitát is felkeresett.

Végül négy szekér indult Tiszalökről ki a Csonkafüzesbe.[581] Szűcs János szekerén a segédszolgabíróval tartott Kiss Jenő járásorvos, Kéri Horváth Géza, Zurányi gyógyszerész, Weinberger Ignác tiszalöki kereskedő. Két szekéren mentek a dadaiak, akik értesítést hoztak a holttest kifogásáról. Egy külön szekéren ment még néhány tiszalöki izraelita, mert ekkor már terjedt a híre, hogy esetleg Solymosi Esztert találták meg. Fontos szerep jutott a tiszalöki fuvarosnak, Szűcs Jánosnak is, aki nemcsak fuvarozta a szekerén a hatóságot, hanem maga is segédkezett később a halottszemlén. Mielőtt indultak, a segédszolgabíró üzent a szomszédos Szentmihályon lakó Vay György csendbiztosnak, hogy pandúrjaival biztosítsa a helyszínt.

A fentiekből látható, hogy már a június 18-i esti-éjszakai előzetes szemlén sokan gyűltek össze a helyszínen. A beszámolókból kiderült, az ideiglenes sírhoz csak a hatóság emberei és a segítőik juthattak közel, a többieket a pandúrok távol tartották. Ekkor már számos izraelita is a helyszínen tartózkodott. Goldstein Jakab tiszadadai bérlő megszervezte, hogy az ideiglenes sír őrzői között izraeliták is legyenek 1882. június 18-án éjszaka. Így egy pandúr és Molnár János tiszadadai esküdt mellett, Zeitler Márkus és Burger Mór dadai izraeliták is őrizték éjszaka a holttestet rejtő sírt.

Hová tűnt a papírba csomagolt festék a kendőből?

A tiszadadai holttest vizsgálatával kapcsolatos rejtélyes körülmények egyike az, hogy a holttest csuklójára kötött kendőben talált, sárga papírba csomagolt festéknek rövid időn belül nyoma veszett. Soha nem találták meg, és soha nem derült ki, mi lett vele.

A felek nem vitatták különösebben a sárga papírba csomagolt festék létét, ezt több tanúvallomás is megerősítette.[582] Matej, aki a legfőbb tanú volt a hullaúsztatásra, már beszélt sárga papirosba tett festékről. Azt egy kendőbe tették, a kendőt a holttest csuklójára kötötték, majd a kendőt tartalmával együtt a „markába szorították" (T:156). Oláh György kerülő húzta ki kampós botjával a holttestet a partra. A csuklóra kötött kendőben észlelt fekete vagy feketés festéket, de papírt nem említett (T:194). Galsi István, akit a tutajosok fuvaroztak Tokajból, ott volt a holttest kihúzásánál, amelyet jól meg is nézett. A csuklóra kötött kendőt, a sötét színű festéket ő is megemlíti.[583] Ez utóbbit „papendekli-félébe" csomagolták. A festéket megpiszkálták, és fekete lett tőle körben a víz (T:175–

[581] A tanúvallomásokon kívül erre lásd Kéri Horváth beszámolóját, *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2.

[582] Az előzetes szemle jegyzőkönyvében a sárga papírba csomagolt fekete festék létét rögzítették is (bár kendőről említést nem tettek), OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 215.

[583] Szerinte akkora festékcsomó volt, amit úgy 4 krajcárért adnak (!). Talán ekkor már fél szemmel az 5000 forintos jutalomra figyelt.

176). Lőrinczi István helyettes jegyző a szemlén a petróleumlámpát tartotta, és látta a kendőben a festéket és a papírt, de egyik színére sem tudott nyilatkozni (T:196). Ezen az éjszakai szemlén az ideiglenes sírba Kéri Horváth Géza mászott le, míg Zoltán István segédszolgabíró és Kiss Jenő járási orvos a sír szélén, fent állt.[584] Horváth beszámolója szerint a festékből a kendőben is és a papírban is volt (T:230). Kiss Jenő hasonlóan tanúsította, hogy sötétsárga papírban kékes színű festék volt (T:244). Több tanú is észlelt a holttesten, illetve a ruháján kékes foltokat, melyek később mosással eltávolíthatók voltak. Kézenfekvő következtetésként adódott, hogy azok a kendőben lévő festéktől keletkezhettek (Trajtler T:259; Zurányi T:226).

Aligha lehet tehát kétségünk, hogy a holttest csuklójára kötött kendőben sötét színű festék és elszíneződött, elázott, sárga vagy sötétsárga papír volt. A festék oldódhatott vízben, mert képes volt megfesteni a vizet és foltokban a holttesten talált ruhát is. (Az elnök egyenesen rá is kérdezett a festék vízben oldhatóságára Scheuthauernél, de kitérő választ kapott, mert az orvos nem végzett a megmaradt festékkel kísérletet.) Eötvös egy érvet felhozott mindezek ellen. Ha a festék sötétkék volt, és a vízben oldódott, akkor hogy láthatták sárgának a papírt egyes tanúk, hiszen a festékkel így átázott papír zöld, majd kékeszöld színt vesz fel.[585]

Utólag már nehéz meghatározni, ki és mit láthatott, mert *a papír és a festék eltűnt*. A festékből csak egy kis maradványt mentett meg Zurányi gyógyszerész. Nem teljesen világos, hogy mikor tűntek el ezek a bizonyítékok. Csak egyetlen tanú utalt arra, hogy másnap, a június 19-i halottszemlén a festék – és talán a papír is – megvolt. Kéri Horváth látta, hogy egy maréknyi festéket vesznek ki a kendőből. Azt már nem látta, hogy a papírban vagy a kendőben volt-e az ekkor kiszedett festék, mert nem állt elég közel az asztalhoz (T:231). Ezt senki sem erősítette meg csak éppen a halottszemle jegyzőkönyve,[586] amely szerint a kendőben átázott „kenőcsszerű állományú kékfesték" összecsomósodva találtatott. Papírról nincs szó, és a festék mennyiségére sincs pontosabb adat. A jegyzőkönyvből tehát nem derült ki, hogy a papíron kívül, festék elveszhetett-e a kendőből június 18-án éjszaka.

[584] Kiss Jenő járásorvos jegyzetelte, amit maga fentről, illetve Kéri Horváth a sírban tapasztalt. A körülményeknek is betudhatóan, ekkor az került az előzetes szemle jegyzőkönyvébe, hogy a papírba csomagolt festék a holttest *kezében* volt, és kendőről a jegyzőkönyv nem tett említést, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 215. Úgy tűnik, ez ártatlan tévedés. A vizsgálóbíró 1882. december 20-án az előzetes szemle jegyzőkönyvének téves adataira nézve meghallgatta Kiss Jenőt, aki helyesbített. Tévedését a körülményekkel magyarázta, és azzal, hogy a kiszállás után éjjel 1 órakor fogalmazta a jegyzőkönyvet, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 544–545., lásd erre még (T:244).

[585] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 2.; (I/4. pont). Ezzel indokolta azt az elképzelését, hogy valakik (az antiszemiták) a holttest kifogása után először odacsempészték a festéket, majd látván, hogy ez elárulhatja a manipulációt, visszalopták a holttest kezéből.

[586] Szövegére lásd *Függetlenség*, 1882/224. (augusztus 14.) 1–2.

A legérdekesebb vallomást e tekintetben Zurányi tiszalöki gyógyszerész tette, aki június 18-án este és június 19-én is a helyszínen volt. Vallomásának egy részletét érdemes idézni (T:225–226):[587]

„Tanu: [...] azon éjszaka, mikor első izben megnéztük, az egyik ember megfogta a kendőt és lehúzta a kezéről; a szolgabiró ur ott állt a sir szélén, nem messze onnan és észrevette, hogy valamit csinált az az ember a hullánál és megparancsolta, hogy semmit sem szabad bántani, ugy kell hagyni, amint volt. Akkor az ember megint helyére tette és be is nyúlt a kendőbe, kihúzott egy papirost, mely egy koczkacsucshoz hasonlított. Piszkossárga, vastag papiros volt. Másnap kerestem azt a sirban és nem találtam. A papiros piszkos volt, de nem volt benne semmi, sötétkék, de eredeti szine sárga lehetett. Látszott, hogy el volt ázva. Én kezembe is vettem. Elvették aztán tőlem; nem tudom, viszszatették-e, vagy nem, de másnap már nem találtam.

[...]

Tanu: [a másnapi szemlén] [...] a kendőben volt festék, és mikor az le lett bontva a hulla kezéből, valaki lekaparta fával. Én azt akkor összekapartam, beletettem papirosba és elvittem haza a gyógytárba és másod, harmadnap Egresi Nagy László eljött a gyógytárba, kérdezte meg van-e a festék? Mondtam, hogy igen, és odaadtam, nem volt sok."

Zurányi vallomásából olyan részletek is kiderülnek, melyekről más tanúk nem nyilatkoztak. Az éjjeli halottszemlén egy személy lehúzta a kendőt a holttest kezéről, majd a szolgabíró figyelmeztetésére visszatette. A kendőből is kivette a papírt, és azt körbeadhatta, legalábbis a helyszínen lévő, de a sír szélén álló Zurányi kézbe vehette. Viszont Kéri Horváth és Kiss Jenő szerint a papírban is volt festék, míg Zurányi szerint nem, a papír csak elszíneződött a festéktől, de festéket nem tartalmazott. Az a „valaki", aki kivette a papírt a kendőből, szerencsére könnyen azonosítható. Az éjjeli halottszemlén Kéri Horváthon kívül az a Szűcs János állt a sírban, aki Tiszalökről a szekerén kifuvarozta a résztvevőket. Segédkezett kiásni az eltemetett holttestet és megtisztítani a rajta lévő földtől.[588] Ő tagadta, hogy ekkor levette volna a holttest kezéről a kendőt, ahogy Zurányi vallotta. Kivett azonban abból egy „jércetojás nagyságú" festékdarabot, és azt rögtön el is vették tőle (T:240).[589] Kiss Jenő járási orvosnak is mutattak ekkor egy darab festéket, de utána azt már nem látta (T:244).

[587] Megjegyzendő, Kéri Horváth Géza a halottszemléről írt cikkében nem említi, hogy Zurányi az ideiglenes sír körül ott lett volna, „A csonka füzesben és a zsinagóga mellett" *Függetlenség*, 1882/225. (augusztus 15.) 2.

[588] Kéri Horváth a korábban hivatkozott cikkében nem említi, hogy Szűcs az ideiglenes sírban tartózkodott volna. Mivel a tárgyaláson tett tanúvallomások alapján Szűcs is bizonyosan volt lenn a sírban, valószínűleg a két férfi külön időpontban, és nem egyszerre tartózkodott a gödörben.

[589] A másnap délutáni halottszemlén Szűcs újra ott volt, ő tanúsította, hogy az éjszaka ideiglenesen visszatemetett sír érintetlen maradt, és ekkor segédkezett másokkal együtt a holttestet kiemelni. Ekkor oldotta le a kézről a kendőt, melyet nem volt nehéz lehúzni.

Szűcs arról nem beszélt, hogy a papírt is kivette volna, ám ha nem vette ki, akkor más tanúk aligha tudtak volna nyilatkozni a papírra és a papír színére. Lőrinczi szerint viszont Szűcs nem vette ki a papírt, csak félig kihúzta a kendőből, és a papír ott maradt a holttestnél, amikor ideiglenesen visszatemették. Másnap a papírt ő már nem látta (T:196). Ez ellentétes Zurányi vallomásával, aki éjjel állítólag kézbe is vette a papírt, ami csak úgy történhetett, ha az kikerült a kendőből és a sírból. Mivel az kevéssé valószínű, hogy a festék és a papír egymástól függetlenül más-más személyek kezén tűnt el, így feltételezhetjük, hogy a papír is kikerült a festékdarabbal együtt a kendőből.

Több tanú szerint a segédszolgabíró határozottan figyelmeztetett mindenkit, hogy semmihez nem szabad nyúlni, a másnapi halottszemléig mindent úgy kell hagyni, ahogy van. Szűcs végül ezért nem vette le a kendőt a holttest kezéről, bár ez szándékában állt. Csak belenyúlt a kendőbe, onnan kivette a festéket és feltehetően a papírt. Zoltán segédszolgabíró maga is elmondta, hogy a kendőt nem vették le, mert megtiltotta (egyéb körülményre a festék és papír vonatkozásában nem kérdezték, T:194). A segédszolgabíró figyelmeztetéséből következne az, hogy ha ki is került a kendőből a papír és a festék, akkor azt megszemlélés után vissza is rakták. Zurányi és más tanú azonban egyáltalán nem nyilatkozott arról, hogy azok visszakerültek volna a kendőbe. Igaz, erre nem is kérdeztek rá a végtárgyaláson. Úgy tűnik, hogy végül az éjszakai, előzetes halottvizsgálaton tűnhetett el a kendő tartalma. Ennek csak Kéri Horváth vallomása mond valamelyest ellent, aki a másnapi halottszemlén ugyan már nem látta a papírt, de látta, hogy egy maréknyi festéket vesznek ki a kendőből. Viszont Zurányi ekkor (vagy ezután) a kendőben már csak festékmaradványokat látott; ennek a kaparékát gyűjtötte össze és vitte el analizálni. A papírt már ő sem találta, pedig a sírban is megnézte. Bary is utalt röviden az eltűnt festékre, de érdemben nem talált választ, mert a másnapi halottszemlén ő már nem látott festéket és papírt.

Természetesen így az adatok nagyon hiányosak, és nehezen értékelhetőek. Feltűnő, hogy a közvádló és a védelem mennyire nem érdeklődött a tárgyaláson az eltűnt festék és a papír iránt. Az elnök rákérdezett több tanúnál is a festék eltűnésének néhány körülményére, de nagyobb teret nem szentelt a problémának. Ez bizonyos mértékig érthető. Amúgy is sok fontos kérdés vetődött fel a dadai holttesttel kapcsolatban. Az eltűnt festék ügye mellékesnek tűnhetett, és a tárgyaláson így is kezelték.

Az alapkérdés, hogy kinek állt volna érdekében e bizonyítékok eltüntetése? Első pillantásra a festék és a papír a védelemnek jött kellemetlenül. A védelem története szerint ugyanis Eszter holtteste 78 napig lehetett a vízben. Ennyi idő alatt a festék – ha vízben oldódó – teljesen feloldódhat és eltűnik, a papír teljesen szétmállik. Valószínűtlen, hogy egy papiros ennyi ideig, a tanúk által észlelt állapotban megmaradjon a vízben. Szakértői vélemény nélkül ez persze nehezen fogható. Választ kellett volna kapni arra is, hogy a talált festék milyen mértékben oldódott vízben. Erre nézve azonban nincs vegyészi szakvélemény. A festéket egyébként megvizsgáló Zurányi is hallgatott erről. Scheuthauer a festék vízben oldódására vonatkozó kérdésre kitérő választ adott. Szűcs Jánosnak sem volt ideje kipróbálni, hogy oldódik-e a festék vízben, mert elvették tőle a

kendőből kivett festékdarabot. Az viszont tény, hogy a holttestről egyszerűen le tudták mosni a festékfoltokat, ami bizonyítja, a festék jól oldódhatott vízben.

Eötvös úgy kívánta semlegesíteni a feltevést, mely szerint e bizonyítékok eltűnése a védelemnek jött jól, hogy az egész hullaúsztatást antiszemita mesterkedésnek tudta be, beleértve a festék és a papír eltüntetését is. A festék és a papír ugyanis kisiklatta, elárulta volna az antiszemita manipulációt, így időben el kellett tüntetni (vissza kellett lopni) a holttest kezéből, illetve a kendőből. Ezt az elméletet a védelem a tárgyaláson már nem hangoztatta. Eötvös így csak annyit tett a könyvében, hogy élénken panaszkodott a hatóságok hanyagságára, mely miatt egy ilyen fontos bizonyíték elveszett.

Bary a könyvében elég egyszerű magyarázatot vázolt fel. Eleve haragszik Zurányi gyógyszerészre és Szűcs Jánosra, mert Szakolczai Julcsa mellett, a védelmet támogatva, ők tanúskodtak a holttest lábán felfedezhető állítólagos tehéntaposásnyomra. Szerinte Szűcs János már a tiszadadai szemlén eladta a lelkét a bűnpalástoló ligának (ismét az összeesküvés mint magyarázat). Mivel ő az utolsó azonosítható személy, akinek a kezében volt a festék, így azt tartja valószínűnek, hogy ő tüntette el a papírt és a festéket is (Bary 1933, 178). Ez azonban kissé felületes megoldás. Ha például Zurányi is a kezében tartotta a papírt, akkor a festék és a papír kikerülhetett a sírgödörből miután Szűcs kivette a kendőből. Ha feltételezzük is, hogy Szűcsnek lett volna indítéka a festékdarab és a papír eltüntetésére, nincs annak nyoma, hogy azok vissza is kerültek a sírgödörben álló Szűcshöz.

Itt jön a kérdezés elégtelensége: Szűcstől „elvették" a festékdarabot; Kiss Jenőnek „mutattak" egy festékdarabot. Ki volt az, aki ezt tette, ha valóban így történt? Erre senki nem kérdezett rá a tárgyaláson, bár jó néhányan állhattak akkor éjjel a sír körül. Kéri Horváth Géza és Szűcs János a sírgödörben álltak. A gödröt körbeállta Zoltán segédszolgabíró, Kiss Jenő járási orvos, Zurányi gyógyszerész, Tóth György dadai helyettes bíró (aki gyertyát is tartott), Lőrinczi dadai helyettes jegyző. A helyszínen, a gödör közelében tartózkodott Szentesi pandúr. Kissé távolabb a dadai Lefkovics Bernát és Schwarz Sámuel, mint fuvaros, illetve egy másik fuvaros is, a tiszalöki Neuwirt Jónás.[590] Nyilván a helyszínen volt néhány tutajos, és több más bámészkodó személy, akiket azonban a vallomások szerint nem engedtek a sír vagy a holttest közelébe.[591]

A szemlén a szolgabíró intézkedett, feltételezhetően az ő kezébe került elsődlegesen a papír és a festék, és tovább is adhatta megőrzésre. Hivatalos személyként ez csak Kiss Jenő vagy a dadai hatósági emberek, vagy Szentesi pandúr lehetett. A vegyészethez értő emberként szóba jöhetett Zurányi is. Kiss Jenő nem szólt arról, hogy a kezébe vette volna a festéket, neki csak mutatták (orvosként nem is rá tartozott). Zurányi sem tartott a kezében festéket, ő nem is látta

[590] Mindez a tárgyaláson tett tanúvallomásokból szűrhető ki. Kéri Horváth az újságcikkében ettől eltérő felsorolást ad azokról, akik az ideiglenes sír környékén voltak. Ők a következők: a segédszolgabíró, a járásorvos, a kerülő, két tutajos, a dadai bíró, egy pandúr, a „löki bakter" (?), és ő maga. A kulcsszereplők közül nem említi Zurányit és Szűcs Jánost.

[591] Lásd erre Lefkovics Bernát vallomását (T:198), vagy Schwarcz Sámuelét (T:200).

a Szűcs által kiemelt festékdarabot, csak a papírt nézte meg közelebbről. És itt megszakad a nyom, hiszen sokféle lehetőséggel számolhatunk. A papír és a festék sohasem lett meg.

Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy Zurányi a másnapi halottszemlén a kendőben maradt festék kaparékát nem megmentette, hanem eltüntette. Így sem papír, sem festékmaradék nem maradt az eljárás számára. Ez csak egy felvetődő lehetőség, melyet semmilyen adat nem erősít meg. Ennek úgy lett volna értelme, ha később az alügyésznek más festéket adott, mint amit a helyszínen találtak. Persze az nem világos, mennyire változtatta volna meg a dolgok menetét a kicserélt festék szakértői vizsgálata. A kicserélt festék abban lehetett volna más, hogy vízben nem oldódik, szemben a holttestnél talált festékkel; de azt, hogy ez utóbbi vízben is oldódott, több adat már előzőleg is bizonyította. A kicserélt festék lehetett volna eltérő színű. Mivel Eszter Kohlmayernél végül is vörös és kék festéket vásárolt, ha a holttestnél talált festék fekete lett volna, ez magyarázná a festék kékre cserélését. De még csak nem is valószínű, hogy a holttestnél talált festék fekete lett volna.

A tanúvallomásokban vannak eltérések a festék színére vonatkozóan. Van, aki kék festéknek, van, aki feketének látta. Még az is felmerült, hogy kék és fekete színű festék egyszerre volt a kendőben. Ezen eltéréseknek nem látszik jelentősége, hiszen a festéket éjszaka látták, gyertyafénynél. Zurányi határozottan állította, hogy amit összekapart a kendőből, az ultramarin, sötétkék festék volt, és biztos, hogy az nem volt fekete színű, koromfesték (T:227–228). Ezzel szemben Szűcs János kifejezetten fekete festékről beszélt a végtárgyaláson. Sötétkék festékről azonban mások is beszéltek, így ez az ellentét Szűcs és Zurányi között nem tűnik lényegesnek. A festék által hagyott foltokból következik, hogy az kék színű volt. A cserének e tekintetben sem lett volna értelme.

Arra sincs magyarázat, hogy Zurányi miért tett volna ilyet; nem látszik indíték a cserére. Bár láthattuk, hogy Zurányi fellépését a királyi főügyészség és a védelem sajátos együttműködése alapozta meg, ebből még nem következik, hogy a tanú ilyen kétes magatartást tanúsított volna a helyszínen. A festék és a papír kérdésében a vallomása nem volt különösebben előnyös a védelemnek.

Ki kell emelni, hogy *a megmentett festékmaradvány* sorsa is fölöttébb zavaros. Joggal vethető fel a kérdés, hogy a Zurányi által az alügyésznek átadott festéket miért nem vetették alá szakértői vizsgálatnak. Bary a könyvében meglepő utalást tesz, mely szerint a Zurányi által megmentett festék nem jutott el hozzá (Bary 1933, 178). Ez is eltűnt volna? A helyzet három irányból magyarázható. Először is Zurányi egyszerűen valótlant is állíthatott a végtárgyaláson arra vonatkozóan, hogy az alügyésznek ő átadta a festék maradékát. Az alügyész nem szerepelt tanúként a perben, így nem ismeretes az álláspontja. Különösebb ok viszont nem látszik arra, hogy a gyógyszerész ne mondjon igazat. Nincs olyan adat sem, mely cáfolná, hogy átadta az alügyésznek az összegyűjtött festéket. Másodszor, ha az alügyész meg is kapta Zurányitól a festékmaradványt, esetleg ő veszthette el. Nehezen képzelhető el, hogy egyébként ne adta volna át a vizsgálóbírónak. Harmadszor, az is lehet, hogy Bary megkapta a festékmaradványt az alügyésztől, és nála keveredett el, de erre már nem akart emlékezni a köny-

vében. Feltűnő, hogy Bary a festékmaradvány sorsáról nem szólt különösebben, csak egy mondatban utalt rá. Arról sem írt, hogy ő egyáltalán mikor szerzett tudomást a Zurányi által megmentett festékről. A festék maradékának a sorsa pedig ugyanolyan fontos, mint a festék nagyobb darabjainak eltűnése, hiszen a szakértő ezt is ugyanúgy meg tudta volna vizsgálni.

Ami különösen érdekes az eltűnt papír és festék egész históriájában, hogy a hatóságok nem kezdték el alaposabban keresni. Egyszerűen csak konstatálták, hogy volt, nincs. Ez Eötvös elméletét támaszthatja alá, mely szerint a hatóságok hanyagságából tűnhetett el a festék és a papír. Magyarázhatja egyben azt, hogy kölcsönösen nem tették a középpontba az eltűnt papír és festék témáját. A védelemnek nem állt érdekében a kérdés feszegetése, a vizsgálat vezetői pedig nem tudtak beszámolni a bizonyíték hollétéről. Így nekik sem volt érdemes erőltetni a hivatkozást ezen (eltűnt) bizonyítékokra. Természetesen, ez meglehetősen suta magyarázat, mely további kérdéseket vet fel. De a zavaros és hiányos perbeli adatok alapján még csak gyanú sem fogalmazható meg, hogy mi lett a festékkel és a papírral. A lehetőség pedig fennáll, hogy az eltűnt papír és festék szakértői vizsgálata akár hasonló erővel bizonyíthatta volna a hatóságok megtévesztésének kísérletét, mint az egész hullaúsztatási história, ha igaznak bizonyult volna a bíróság előtt.[592]

Hová tűntek a holttest körmei?

Nem csak a papírba csomagolt festék vált köddé. A tiszadadai holttest környezetéből más is eltűnt, melyre hasonlóan nincs magyarázat. Nem tudjuk, hova lettek a holttest körmei, ha egyáltalán rajta voltak még a végtagokon. Láthattuk, a köröm elvesztése egy vízihulla felázásos jelenségeinek egyik kulcsmomentuma. A köröm léte vagy nemléte fontos jelző annak behatárolásánál, hogy a holttest mennyi ideig volt a vízben.

A tisztánlátást nehezítette, hogy a nem kellően tapasztalt szemlélő a megkeményedő és sima tapintású körömágyat is nagyon könnyen körömnek nézheti és tapinthatja, miközben arról már régen leesett a köröm. Ha az egyik ujjon van köröm, a másikon már nincs, a különbséget akkor sem lehet felületes szemléléssel vagy tapintással észrevenni (Scheuthauer T:256). Bizonyos gyakorlat kell ahhoz, hogy valaki ne essen tévedésbe. Egyébként csak a körmön vagy a vélt körmön végzett *bemetszés* segíthet. Trajtler Soma el is ismerte: „Ha most én azt látva, ugy tudnám a dolgot, hogy azon hullának körmei nem voltak hoszszabbak, mint a hus az ember ujján, végre is nem lehet állítani, hogy csakugyan körmöt és nem a körömágyat láttam" (T:257). Ugyanakkor, ha a szövetállomány túlnyúlik az ujj hegyén, akkor bizonyosan körömről van szó. Erre világosan nyi-

[592] A festék papírjával kapcsolatban egy további ellentmondás sem tisztázódott. Kohlmayer azt vallotta, hogy az Eszter által vásárolt árukat *külön papírzacskókba csomagolta*, idézi *Nemzet*, 1883/170/R. (június 22.) 3. A tiszadadai holttestnél talált vastag papír a tanúvallomások alapján nem tűnt egy papírzacskó maradványának.

latkozott Belky professzor a végtárgyaláson (T:245): „Hogy ha tényleg tul van a köröm az ujj végén és az illető megtapogatja, akkor nem csalódhatik".

A küzdelem éles volt a köröm kérdésében is, melyet megmagyarázatlan körülmények tarkítottak. A halottszemlén a helyi szakértők észlelték, hogy a holttesten rajta vannak a körmök. A jegyzőkönyv ezt rögzíti. A szakértők észleletét több tanú is megerősítette. Szűcs János elmondta, hogy a kézen és a lábon is voltak körmök, bár azok nem voltak nagyok, inkább rövidek, és hasonlítottak az övéhez (!?) (T:240).[593] Sós András (Farkas Gábor bíró sógora) konkrét, releváns kérdés nélkül kezdett a tárgyaláson a körmökről beszélni. Ő a holttest kezén észlelte a körmöket, még azt is megnézte nincs-e rajta „vak köröm". Ám nem tudott világos választ adni arra, hogy ezt miért vizsgálta (T:321). Ardai István vallomásában ugyancsak kérdés nélkül terelte a szót a körmökre: a hullának „finom körmei voltak". Ő csak az egyik kezén nézte meg, de nem tapintotta (T:321). Babócsi József a lábán és a kezén is látta a körmöket, „nagy hosszas, keskeny körmei volt a lábán". A tanú szavaiból csak az derült ki, hogy látta a körmöket, de ő sem tapintotta. Ráadásul úgy vallott, hogy a körmök nem nyúltak túl az ujjak hegyén, azzal egybevágólag voltak (T:322). Szellei Gábor a kezeken látta a körmöket, külön nem tapogatta, hanem csak megfogta a kézzel együtt. Úgy érezte, hogy nagyobb volt a köröm, mint az ujj húsa (T:323).

Ezek a tanúvallomások nem igazán értékesek a kérdés eldöntése szempontjából, noha Bary nagy jelentőséget tulajdonított nekik. Szellei Gáboron kívül nem volt olyan tanú a végtárgyaláson, aki meg is tapintotta volna a körmöket, és így észlelte volna, hogy azok túlnyúltak az ujj hegyén. Pusztán a köröm látása (Babócsi), vagy az ujj hegyén túl nem nyúló körmök tapintása (Szűcs) könnyen tévedést takarhat. A vizsgálóbíró 1882 decemberében az exhumálás által felvetett kérdések „tisztázására" külön kihallgatta – többek között – Sós Andrást, Szellei Gábort, Ardai Istvánt és Babócsit (Bary 1933, 487, 491). A tanúk így tudhatták a körömkérdés jelentőségét. Ennek betudható, hogy ketten konkrét kérdés nélkül is arról kezdtek a végtárgyaláson beszélni. Nem tudni, hogy az emlékezetüket mennyire fertőzték meg a későbbi történések vagy az esetleges elvárások.

Így csak a helyi szakértőkre lehet megbízhatóan hagyatkozni. Ők határozottan észleltek ujjhegyen túlnyúló körmöket. Trajtler a végtárgyaláson is megerősítette, hogy „kifejlődött, hegyesre vágott körmöket" észlelt, és kizárta az érzéki csalódást (T:257). „Ha nem lettek volna a körmök hosszabbak az ujjaknál, akkor megengedem, hogy tévedés történhetett volna; de hangsúlyozom, hogy a körmök kiál[l]ottak és hegyesre voltak vágva, itt nem lehetett tévedni" (T:258). Kéri Horváth László elmondta, hogy a holttestnek „gondosan mivelt és ápolt" körmei voltak, melyek szembetűnően, de nem túlságosan, túlnyúltak az ujj húsán (T:262–263). Kéri Horváth Géza megerősítette, hogy szépen gondozott körmöket érzékelt, melyek közepe túlnyúlt az ujjak hegyén (T:231).

[593] Szűcs János az 1882. december 11-i vizsgálati vallomásában némileg másként beszélt: meg is tapintotta, és azok „faragottak" voltak, lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 550.

A körmök azonban az exhumálásnál nem voltak meg. Egyetlen körmöt sem találtak a holttesten. Átvizsgálták a ládát, melyben a holttestet eltemették, és a sírban lévő földet is, eredmény nélkül. A körmök 1882 júniusa (az első halottszemle) és 1882 decembere (az exhumálás időpontja) között nem bomolhattak le.[594] A kihantolásnál rögzítették, és a végtárgyaláson többen tanúsították, hogy a sírt a júniusi temetés és az exhumálás között nem bolygatták meg. Ennek megállapításához a kihantolás során még a síron nőtt növények gyökérzetét is megvizsgálták. Ha a körmök a sírban sem voltak, akkor valahogy eltűnhettek az eszlári boncolás és a temetés között 1882. június 20-án. A holttestet azonban akkor is őrizték. Tanúk bizonyították a végtárgyaláson, hogy a holttest nem maradt őrizet nélkül a sír teljes befedéséig.

A körmök eltűnése tekintetében teljes volt a tanácstalanság az eljárás résztvevőinél. Trajtler doktor nem tudott más magyarázatot adni, mint azt, hogy a körmöket ellopták, de ezt nem tudta alátámasztani (T:258). Scheuthauer utólag egy lehetőségként megengedte, hogy néhány fennmaradt köröm leesőben volt, a holttest eltemetése előtt azok leestek és elvesztek (Scheuthauer 1883, 67). Bary vizsgálóbíró 1882. decemberi kihallgatásai nem hoztak megoldást és magyarázatot a „körömprobléma" tekintetében (Bary 1933, 487–488). Mindez a védelmet segítette, és a vádat hozta zavarba. *Amennyiben a holttesten a körmök rajta voltak, ez gyakorlatilag kizárja, hogy Eszteré a holttest.*

A budapesti szakértők kényelmes és egyszerű álláspontot foglaltak el. A holttestnek a kifogása idején már nem lehettek körmei, ugyanis annyi időt töltött a vízben, hogy azok közben leestek. Itt nincs különösebb rejtély, a helyi szakértők és az e tekintetben tapasztalatlan tanúk egyszerűen tévedtek, amikor körmöket észleltek.[595]

Ezzel az állásponttal is van néhány probléma, bár a tanúk többségének tévedésével vagy az emlékeik „fertőzöttségével" számolni kell. Először is sokan voltak, akik nem tudtak vallomást tenni, hogy volt-e holttestnek körme vagy sem, mert nem emlékeztek, vagy a halottszemlén arra nem fordítottak figyelmet. De a körmök meglétét bizonyító vallomásokkal szemben, egyetlen tanú vagy jelen levő személy sem volt, aki a körmök *hiányát* észlelte, és arra tanúskodott volna. Másodszor, a halottszemlén három tapasztalt orvos és a segéd (Horváth Géza) is ugyanúgy észlelte a körmöket a kezeken (ujjhegyen túlnyúló, ápolt, hegyesre vágott körmök). A külvizsgálati jegyzőkönyv A/12. pontja az ápolt, „megnövesztett" körmök létét rögzítette. Ezt az egybehangzó szakértői megállapítást nehéz lenne figyelmen kívül hagyni a bizonyítékok között. Harmadszor, a bu-

[594] A szaruképletek, így a köröm is, igen hosszú ideig ellenállnak a bomlásnak (Buris 1991, 40), tehát tudományos bizonyosság, hogy a körmök ezalatt a néhány hónap alatt nem bomolhattak le.

[595] Gladius érthetetlen okokból nem szentelt különösebb figyelmet a körmök problémájának. Nem tulajdonított annak jelentőséget, hogy a körmök még fent lehettek a kezeken és a lábakon. Ehelyett, meglehetősen primitív magyarázattal a hosszú és jól ápolt körmök létét akarja megokolni. Megállapítja, hogy a vidéki köznép nem vágta a körmét (?), és azért tűnhetett jól ápoltnak, mert a vízben leázott róla a piszok (Gladius 1882, 35).

dapesti szakértőknek nem sikerült általában sem bizonyítani, hogy a holttest olyan sokáig volt a vízben, mely időtartam már a körmök elvesztésével jár. Sőt az Országos Közegészségi Tanács véleménye szerint 2–3 hétnél több ideig a dadai holttest nem volt a vízben. Ebből az következik, hogy a körmök nagy valószínűséggel a holttesten lehettek annak kifogásakor. De a körmök hollétére soha nem derült fény.

Volt-e tehéntaposásnyom a holttesten?

A harmadik rejtélynél nem tudjuk, hogy elveszett-e valami, mert azt sem tudjuk, hogy volt-e. Ez egy valamikori tehéntaposásra emlékeztető nyom a dadai holttest jobb lábfején. 1881 kora őszén, az Olajos Bálintéknál szolgáló Solymosi Eszter lábára rátaposott egy tehén, nyílt sebet hagyva a lábfején, valahol a lábujjai közelében. Kulcskérdésről volt szó a védelem számára. Ez egy olyan megkülönböztető jegye lehetett a lánynak, melynek megtalálása a holttesten lényegében kizárja, hogy nem Eszteré a dadai holttest. Ha ez bebizonyosodik, utána bárki bármit mondhat, sutba lehet dobni minden egyéb szakértői véleményt és tanúvallomást. Márpedig, ha a dadai holttest Eszteré, akkor megdől az egész vád az összes vádlottal szemben.[596]

Nem véletlen, hogy Eötvösék mindent megtettek a tehéntaposás nyomának igazolására. Eötvös minden tanút az egekig magasztalt a könyvében, aki bármilyen sebhelyet felfedezni vélt a holttest lábán. Ők hárman voltak: Zurányi Kálmán, Szűcs János és Szakolczai Julcsa. Éles megfigyelők, a vizsgálóbíróval szembeszálló bátor emberek, az ártatlan vádlottakért kiálló hősök. Mindegy mit mond Zurányi vagy Szűcs a holttestnél talált festékről, papírról, kendőről, ha a sebhely létére tanúskodni tudnak. Természetesen azok a tanúk, akik nem láttak ilyen sebhelyet, rossz vagy megfélemlített tanúk, esetleg behálózta őket az antiszemita összeesküvés, és emiatt a saját szemüknek sem hittek. De most el kell felejtenünk azt a nagy, színes történetet, amit az eljárás eme vonatkozásáról Eötvös előad. Ennek félretétele ahhoz szükséges, hogy világosabban láthassunk, és valóban tudjuk mérlegelni a körülményeket.

Nem vitatott tény, hogy fél évvel az események előtt, Eszter lábára Olajos Bálintéknál rátaposott egy tehén. Erre többen vallottak. Az viszont nem világos, hogy maradt-e sebhely, forradás utána, és ha igen, milyen. Olajos Bálintné szerint csak a bőr repedt fel (kiserkedt a vére), és állította, hogy sebhely nem maradt. Egy hétig dagadt volt a lábfeje, útilaput, hagymát tettek rá, bekötötték, három hét alatt teljesen meggyógyult (T:203–204). Tanyi Józsefné, Eszter volt sógornője sem emlékezett, hogy sebhely maradt volna a sérülésből (T:191). A nagynéni, Solymosi Gáborné szerint Eszternek semmilyen sebhely nem volt

[596] Korábban felmerült egy másik, egyéni azonosítójegy lehetősége. A hulla hátán állítólag egy négykrajcáros nagyságú májfoltot fedeztek fel, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/119. (június 20.) 3. Később azonban kiderült, hogy csak hullafoltról van szó.

a lábán, de a tehéntaposásról tudott, az a bütykén okozott sebet neki, inkább annak széle felé (T:241). Szuchi Györgyné, Solymosiné szomszédja nem látott semmilyen jegyet Eszter lábán (T:201). Nem látott Tóth Mária sem, aki szintén Solymosiék közelében lakott, és gyakran találkozott a lánnyal (T:192). Az nem derült ki egyértelműen, hogy Szakolczai Julcsa korábban látott-e Eszter lábán *sebhelyet*. Vallomása szerint tudott arról, hogy Eszter lábára rátaposott egy tehén (T:208), és azt, hogy körülbelül hol volt annak idején a tehéntaposás miatt keletkezett seb.

Az anya, Solymosi Jánosné a tárgyaláson nem emlékezett, hogy sebhely maradt volna vissza (T:190), bár a sérülésről tudott. Solymosiné azonban a csonkafüzesi helyszíni szemlén, a jegyzőkönyvbe még mást mondott. Ott a körözésben foglalt személyleírást egy-két vonatkozásban kiegészítette. A kiegészítések között szerepelt az is, hogy Eszternek volt egy tehéntaposásból eredő forradás „a nagy hüvelyk tövének felső részén".

A csonkafüzesi azonosítási kísérlet jegyzőkönyvében nincs nyoma annak, hogy bárki tehéntaposás nyomát fedezte volna fel a holttest lábán. Eötvös is egyes résztvevők utólagos elmondásából alakítja a történetét, illetve a végtárgyaláson kérdezték erre a résztvevőket. A három tanú közül, akik sebhelyet véltek látni a holttest lábán, Szakolczai Julcsáé volt a legnagyobb szerep, mert egyedül ő láthatta Eszteren is az állítólagos sebet vagy sebhelyet. A végtárgyaláson a következők rajzolódtak ki.

Eötvös szerint Szakolczai Julcsa hívta fel a figyelmet a halottszemlén arra, hogy Eszter jobb lábán lehetett valamilyen nyoma a tehéntaposásnak.[597] Nem biztos, hogy ez igaz, hiszen láthattuk az előbb, erre Solymosiné is nyilatkozott a helyszíni jegyzőkönyvben. Mivel az anyát teljesen elkülönítették a többiektől, elképzelhető, hogy Szakolczai Julcsa önállóan emlékezett a lehetséges forradásra.[598] A lány felvetésére Szűcs János és Zurányi Kálmán (más vallomás szerint Horváth Géza) kétszer is lemosták a holttest lábát, mert az még iszapos, piszkos volt. Horváth Géza szerint a lemosás miatt – aminél rongyot is használtak – nem jöhetett le a felhám, mert óvatosan mosták (T:235). Belky János budapesti szakértő szerint, viszont egy ilyen mosással egy bomlásban lévő hulláról akár egy heg is eltávolítható, mert az irha is lejöhet (T:247). Ha ilyesmi történt, az állítólagos sebhely helyén egy folytonossági hiány, mélyedés keletkezett volna, de ilyesmiről még Zurányi – aki a legrészletesebben vallott e kérdésben – sem számolt be. A lemosással, törléssel így aligha tűnhetett el sebhely.

[597] Az azonosítási kísérletről készült előzetes fogalmazványban Szakolczai Julcsa meghallgatása után sokatmondóan szerepel a megjegyzés, hogy a holttest lába fején forradás nem találtatott, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 730.; (a jegyzőkönyvben ez nincs benne).

[598] Kérdés, ki tekintette meg előbb a holttestet. Ez a jegyzőkönyv szerint Solymosiné és a testvére volt (az 1. és 2. sorszám alatt), de a jegyzőkönyv előzetes fogalmazványában ők utoljára szerepelnek (a 7. és 8. sorszám alatti tanúkként). Megelőzték őket az Eszlárról áthozott tanúk, így Szakolczai Julcsa is. Az eredeti felvetés tehát az eszlári lányé lehetett, és ennek nyomán kérdezhettek rá Solymosinénál erre a körülményre.

Ettől a ponttól a tanúvallomások már eltértek egymástól. Zurányi Kálmán a lemosott lábon látott egy barna foltot, de azt végül nem vették a jegyzőkönyvbe, mert Trajtler doktor szerint a foltban semmilyen heget nem lehetett felfedezni (T:226). Ezzel összhangban vallott Trajtler Soma is. Julcsa a holttest jobb láb nagyujjának felső ízületén jelölte meg a lehetséges helyét a sebhelynek, le is mosták ott, de Trajtler nem látott semmit, ami hegnek nevezhető (T:257). Sőt, szerinte Zurányi sem beszélt a helyszínen semmiféle sebhelyről (T:229). Horváth Géza szerint a lemosás *előtt* ugyan volt a lábfejen valami folt, de a lemosással lejöhetett, utána már nem volt látható színeltérés a bőrön (T:238). Hasonlóan nyilatkozott Kiss Jenő: a lemosás előtt látszott valami szennyfolt a lábfejen, de a lemosással eltűnt. Maradt ugyan egy nagyon vékony fehér csík a lábujjak tövénél, ami akár forradás is lehetett, de nem ott helyezkedett el, ahol Szakolczai Julcsa jelezte, így jelentőséget nem tulajdonítottak neki (T:238).

Zurányi szerint viszont a folt a lemosás előtt nem volt látható, csak *azt követően* (T:238). Szakolczai Julcsa pedig már lemosás előtt is láthatott valamit, hiszen éppen emiatt tudta felhívni rá a figyelmet. A lány a végtárgyaláson mindezekben bizonytalan volt, nem tudta megmondani, hogy egyáltalán lemosták-e a lábat, és amit látott, azt előtte vagy utána látta (T:208). Amit látott (feltehetően a lemosás után) az – bevallása szerint – nem folt volt, hanem egy kis forradás, ami nem a lábujjak tövénél, hanem azok fölött 3–4 ujjal húzódott (T:208). Ezt alapul véve azonosította a helyszínen a holttestet (Szűcs T:239). Zurányi vallomásával ellentétben, Horváth László a *lemosás előtt* látott valami foltfélét a lábfejen. Oda is hívta a vizsgálatot vezetőket, és le is mosták a jobb lábat, mert az igen piszkos volt. A folt halványabb lett, újra lelocsolták, egy ronggyal letörölték és a folt eltűnt. De furcsa módon, ő a *bal lábfejen* is látott egy másik, sokkal erősebb foltot. Azt is lelocsolták, és a folt három-négy leöntés után, törlés nélkül eltűnt.

Mindez már estefelé történt. Másnap Tiszaeszláron napfénynél újra megvizsgálták a jobb lábfejet, Trajtler Soma még nagyítón keresztül is, de nem láttak sebhelyet vagy foltot. Így az került a jegyzőkönyvbe, hogy nincs ilyen megkülönböztető jegy a holttesten (T:265).

Nagyjából ez az, amit tudunk. Egy meghökkentő elem kétségkívül van benne. *Senki nem látott korábban Eszter lábán sebhelyet, vagy nem emlékeztek rá*, hogy lett volna ilyen nyoma az – egyébként vitán felül elszenvedett – tehéntaposásnak. (Egyetlen kivételként Solymosiné a Csonkafüzesben Eszter személyleírásának kiegészítésénél utalt erre.) Tehát *valami ismeretlenhez akarták hasonlítani a holttesten felfedezni vélt nyomot*. Bármit találtak volna a holttesten, nem lehetett tudni, hogy Eszter lábán volt-e egyáltalán hasonló jegy. A védelem úgy gondolkodhatott, először be kell bizonyítani, hogy volt valami sebhely a holttest lábán, majd ki kell mutatni, hogy az *származhatott akár* tehéntaposástól is, és végül párhuzamba hozni Eszter (megint csak feltételezett) sérülésével. Ezzel ugyan zavart keltettek, de csak a levegőbe csapdostak.

Akarva-akaratlanul támogatták őket a budapesti szakértők is. Hogyan szólt például Scheuthauer „bizonyítása"? Szerinte az Eszter volt gazdaasszonya által leírt seb *„könnyen hozhatott létre"* olyan nyomot, amit a holttest lábfején Kiss Jenő vagy Zurányi észlelt (Scheuthauer 1883, 70). Az így megfogalmazott mondatok

vezetik tévútra az olvasót. Először is ez még csak igen gyenge gyanú: nem tudjuk (még csak nem is valószínű), hogy olyan nyomot hagyott az a seb. Legfeljebb – száz lehetőség egyikeként – *olyan nyomot is hagyhatott volna.* Másodszor, Eszter volt gazdaasszonya, Olajosné azt is mondta, nem maradt a taposás után heg. Tehát egy tanúvallomás azon része, ami támogat egy elképzelést, elfogadható (a taposás sebéről adott leírás), míg azon része, ami ellentétes az előzetes elképzeléssel (nem maradt heg), már figyelmen kívül hagyható. Harmadszor, Solymosi Gáborné éppenséggel arra vallott, hogy Eszter lábán csak a bütyök szélén volt seb, míg Zurányi vagy Kiss a holttest *jobb lábfején átfutó nyomra* utaltak. Ráadásul nem is egyformán. Zurányi foltról, Kiss vékony, fehér, heghez hasonló jelenségről beszélt, tehát kettőjük megfigyelése kizárta egymást. Az előzetes elképzelés rostáján azonban hamar kihullanak az ilyen ellentmondások, és az abba nem illő megnyilatkozások.

A tény inkább az, hogy a zavaros tanúvallomásokból nem lehet tudni, végül is mi látszott a holttest jobb lábfején annak lemosása előtt. Nem tudni, hogy a helyszínen Szakolczai Julcsa mi alapján gondolta azt a láb lemosása előtt, hogy ott valami jellegzetes nyom mutatkozik. Aztán a láb lemosása után Zurányi látott egy *barna félhold alakú foltot;* Szűcs János inkább *feketeszélű, de egyszínű foltot,* bár nem tudta megnézni jól, mert elküldték onnan (T:240). Kiss Jenő egy *vékony, egyenes forradásnak* is értelmezhető vonalat a lábujjak tövénél. Szakolczai Julcsa egy *kis forradást,* de Kissel szemben a lábujjaktól három-négy ujjnyira fenn a lábfejen. Még Trajtler doktor is látott egy barnás foltot (élesebb vonalak nélkül), de azon nem volt sebhely, heg.[599] A többiek nem láttak semmit a láb lemosása után: sem foltot, sem forradást.

Zurányi tudta leírni, sőt lerajzolni a legrészletesebben a végtárgyaláson, hogy mit látott. Nagyjából egy félhold alakú, feltűnően barna kettős vonalról számolt be, mely a hüvelykujj tövétől a harmadik lábujjig terjedt, és a folt vonalak által határolt része világosabb barna volt, mely belemosódott a láb általános színébe. Szerinte csak „erős folt volt, semmiféle var nem volt rajta" (T:226). Bizonyos mértékben erősíti a folt létére – ha nem is a részletekre – vonatkozó vallomását, hogy Szűcs és Trajtler is látott valamiféle foltot a holttest lábán, még ha a többiek nem is.

Ugyanakkor Zurányi vallomása ellen több tényező is szól. Ott helyben nem jelezte a többieknek, hogy mit észlelt, amit Trajtler doktor fel is hozott a tárgyaláson. A holttest elenyészése után már könnyű mindenféle foltokat rajzolgatni. Továbbá, ilyen foltot senki más nem észlelt a helyszínen, a jegyzőkönyvben nem is szerepel. Talán Szűcs János észlelése áll még a legközelebb a Zurányi által adott leíráshoz. Zurányi tizenhárom hónappal a történések után gyanúsan pontosan emlékezett a részletekre, ami a többiek bizonytalanabb megnyilvánulásaival összevetve figyelemre méltó. Ezt azzal magyarázta, hogy állítólag vagy

[599] E megkülönböztetések fontosak és láthatóak, ha valaki pontosan elolvassa a vallomásokat. Ezzel szemben észrevehető e vallomások nagyvonalú összemosása. Például Scheuthauer utólag írt cikkében Zurányi és Kiss Jenő leírását már úgy állítja be, mintha egymást erősítenék (Scheuthauer 1883, 69–70).

hússzor (!) is megnézte a foltot, mert már akkor is gyanús volt neki a dolog. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy Zurányi kifejezetten a védelem tanúja volt. Ettől még mondhatott igazat, de fokozott figyelmet követel vallomásának értékelése, különösen úgy, hogy számos megállapítása egyedül áll mások vallomásával szemben.

Ha Zurányinak igaza volt, és tökéletesen emlékezett, akkor sem hozható gond nélkül összefüggésbe ez a folt az Eszter lábán volt sebbel (amit ugye nem is ismerünk). Az ugyanis – Solymosi Gáborné vallomása alapján – a nagyujj tövében, a bütykön volt, és nem terjedt ki a harmadik ujjig. Bármilyen íve volt is a Zurányi által észlelt folt szélének, a leírás alapján legalábbis kétes, hogy az megfeleltethető egy tehénpata ívének. Zurányi leírása olyan képet sugall, mintha egy pata szélének rajzolata maradt volna a lábfejen, ami igen erőltetettnek tűnik. Korántsem bizonyos, hogy a taposással okozott seb úgy gyógyul, és olyan lesz a sebhely formája, mint egy pata egyszerű lenyomata. De *Zurányi vallomása úgy is értelmezhető, hogy tulajdonképpen a holttest negatív azonosítását támasztotta alá.* Ha a holttest jobb lábfején valóban ilyen barna folt helyezkedett el, akkor bizonyosan nem Eszter holttestéről volt szó. Eszter lábán korábban senki (beleértve az anyját vagy a gazdaasszonyát) nem látott olyan feltűnő, a lábfejen átfutó, barna elszíneződést, amilyenről a tiszalöki gyógyszerész beszámolt.

Zurányi beszédét csak Szűcs János vallomása támogatta valamennyire, bár ő egészen más foltot látott. Itt érdemes néhány sort szentelni neki, aki Eötvös másik kedvenc tanúja volt. Szűcs szerepe a tiszadadai holttest vizsgálatánál mai szemmel meglehetősen furcsa. A szolgabíró kérésére ő fuvarozta ki a Csonka-füzesbe a hivatalos személyek egy részét, részt vett a holttest kiásásában, lent volt a sírban az előzetes halottszemlén, le akarta venni a holttest kezére kötött kendőt, majd kutatott benne. Másnap ő vetkőztette le és mosta le a holttestet, segített Horváth Gézának a nemi szervek vizsgálatában. Aztán a holttestet az ő szekerén vitték be június 19-én este Tiszalökre. Hasonló szerepet játszott korábban, 1882. április 28-án, amikor Tiszalöknél kifogták a tokaji Braun Amália holttestét. Mindenütt ott volt, mint a hatóság.

Érdekes fényt vet a szerepére, hogy már a tokaji lány holttestének szemléjén, április 28-án elég erőszakosan akarta rávenni Solymosinét, hogy „vállalja el" saját lányának a kifogott holttestet. Solymosiné és a testvére – akik Eszter eltűnése miatt Tiszalökre, a helyszínre mentek – ezt részletesen elbeszélték a végtárgyaláson is (T:240–241). Szűcs ezt a két tanúval szemben tagadta. A dadai holttest vizsgálatánál, június 19-én Szűcs megint odament a jelen levő Solymosinéhoz és a testvéréhez, és újra kísérletet tett a meggyőzésükre, hogy Eszterről van szó. A királyi alügyész elzavarta onnan, hogy ne beszéljen a tanúkkal, mire Szűcs meg is sértődött, és el akarta hagyni a helyszínt. Mindez nem kérdőjelezi meg eleve a vallomásának értékét, ahogy például Bary gondolja, de felveti a kérdést, hogy milyen szándékai, motivációi voltak ennek az embernek.

Zurányi beszédét Szakolczai Julcsa vallomása sem támogatta, legfeljebb abban, hogy volt „valami" a holttest jobb lábfején. A lány a bíróság előtt nagyon kitérő és határozatlan, Zurányinak sok vonatkozásban ellentmondó vallomást

tett, például a holttest lábfején lévő nyom alakja, jellege és elhelyezkedése tekintetében is.

Eötvös ezt az antiszemita összeesküvés megfélemlítésének tudta be, és a lányt tökéletes tanúnak nevezte (II/171). Arra is utalt, hogy a tehéntaposás helyén Eszter lába le volt zúzva, és ott csúnya seb keletkezett (II/193). Leírta azt is, hogy Szakolczai Julcsa a tárgyaláson, kihallgatásának végén már felbátorodott, és határozottan megmutatta a saját lábán, hogy hol húzódott a seb. Ez a „hüvelykujj tövétől kezdődve terjedt a második és harmadik ujj tövéig" (II/192). Eötvös szerint aligha kérdéses, hogy Julcsa a holttesten felismerte ezt a jegyet.

Mindez megalapozatlan. A bírósági tárgyalás jegyzőkönyve alapján a lány úgy mondta, hogy a holttesten – „talán a lábfejen" – „[...] csak *egy kis forradást* láttam, nem tudom, hogy milyen volt" (T:208). A jegyzőkönyv szerint „rámutat a lábára, a lábujjaktól *három-négy ujjnyi távolságra* a lábfején" (kiemelés *B. L.*). Hol van itt a nagy zúzódás, csúnya seb? Ráadásul messze nem a nagyujj töve került szóba, ahogy Eötvös könyvében szerepel, és ahol a tehéntaposás nyomának elvileg lennie kellett volna, hanem a lábfej középső része. Arra a lány már nem emlékezett, hogy a jobb vagy a bal lábfejről volt-e szó. Az így leírt nyom semmiben nem felelt meg a Zurányi vagy a Szűcs János által leírtaknak.

Mindez azonban jelentőség nélküli. Az ellentmondásos és hiányos tanúvallomások tükrében a tehéntaposás nyomának kérdése megoldatlan maradt. Az valószínű, hogy valamilyen sajátos folt lehetett a dadai holttest jobb lábfején – vagy lemosás előtt vagy utána. Vagy egyszerű szennyfolt volt, vagy valamilyen bőrelváltozás. Teljesen bizonytalan, hogy ez a nyom milyen volt alakra, kinézetre, színre, tapintásra. Nem lehet tudni, hogy ez a nyom, minek a nyoma volt. Még csak valószínűsítő adat sincs, hogy tehéntaposástól eredt volna. Semmilyen alapja nincs, hogy párhuzamba lehessen hozni az Eszter által elszenvedett sérüléssel, hiszen azt sem tudjuk, hogy ez utóbbinak maradt-e valamilyen nyoma, és ha igen, az milyen volt. Ennek alapján, a dadai holttest azonosításához, a tehéntaposás állítólagos nyomára vonatkozó adatok nem használhatók.[600]

A Kúria véleménye: a tiszadadai holttest a megtévesztést szolgálta

A tiszadadai holttest elvileg két ellentétes magyarázatnak is helyt adhat. Az egyik, hogy Solymosi Eszter a Tiszába veszett, és valószínűtlen az erőszakos halála. A másik, hogy valakik a hatóságot félre akarták vezetni Solymosi Eszter halálát illetően, és egy természetes halállal meghalt személy holttestére ráadták az eszlári lány ruháját. Harmadik, valamennyire is valószínű magyarázat az ügy adatai alapján nem adódik. A királyi Kúria harmadfokon úgy foglalt állást – szemben az

[600] Ennyit arról, hogy a tiszadadai holttestben Solymosi Esztert a lábhegéről „kétségtelenül azonosítani lehetett" (Nemeskürty 1975, 9).

alsóbb bíróságokkal –, hogy a második változat bizonyított, *Eszter ruháját megtévesztésül adták rá egy holttestre*. Ez erősíthette valamilyen bűncselekmény gyanúját.

Ha a Kúria következtetéséből indulunk ki, akkor a megtévesztési kísérlet kitervelőinek nem kis feladatot kellett megoldani. Kellett „szerezni" egy Eszteréhez hasonló korú, alkatú holttestet jellegzetes ismertetőjegy nélkül,[601] gondoskodni arról, hogy egy bizonyos ideig víz alatt legyen és aztán meg is találják. Mindez feltehetően nem úgy zajlott, ahogy a vádban foglaltatik, de az eredmény adott. Eszter ruhájába belekerült egy idegen holttest, mely nagyjából egy-három hétig a vízben volt, és amelyet aztán Tiszadadánál véletlenül vagy tervezetten egy tutajos megtalált. Bármely megtévesztési magatartáshoz ezek az elemek szükségesek, ha azt akarják elhitetni, hogy Eszter a vízbe veszett, és nem akarják, hogy a holttest örökre elvesszen, vagy hosszú idő múlva, egy másik államban találják meg. Nem biztos, hogy egy ilyen eredmény eléréséhez a tutaj alatti hullaúsztatás bizarr terve lenne a legoptimálisabb, de meglepően logikusnak tűnik, ha az idegen holttestre valahol a Felső-Tisza vidékén tettek szert. (Soha nem derült ki, hogy ha a holttest nem Eszteré, akkor honnan származott, és életében ki volt.) A vád által felrajzolt hullaúsztatást többek között az teszi valószínűtlenné, hogy túl sok ember vett részt benne, így a terv könnyen kiszivároghatott volna. A tutajosok közül csak Herskó volt izraelita, így ha másik tutajos tudomást szerez arról, ami történik (ahogy Matej Ignác észre is vette) a felekezeti összetartás sem működik.

A megtévesztés kitervelői tehát nagy kockázatot vállaltak, mert ha az kiderül, akkor nő a gyanú súlya a gyanúsítottakkal szemben. Érdekes kérdés, hogy ez a kockázat csökkenthető lett volna-e, ha nem öltöztetik be Eszter ruhájába a halottat, hanem ruha nélkül engedik a Tisza vizébe. A megtévesztés akár így is működhetett volna, hiszen ekkor egy tizennégy éves lányt keresett fél Magyarország. Egy hasonló korú és termetű holttest megtalálása az eltűnt lány ruházata nélkül is felvethette a gyanút, hogy Solymosi Eszterről van szó.

Úgy tűnik, hogy maga a fővádlott, Schwarz Salamon hibának tartotta Eszter ruhájának felhasználását. Egy bizonyos Csabay Miklós tett erre vallomást a végtárgyaláson, aki egy ideig Schwarz cellatársa volt. Tudjuk, egy cellatárs vallomásának csak kivételesen lehet súlyt adni, de Schwarz nem tagadta a beszélgetést. A két férfi érintőlegesen így beszélt a tiszaeszlári lány eltűnéséről:

> „*Tanú*: [...] azt szeretném tudni: hová tünt el a szegény Eszter? Azt mondá [Schwarz Salamon]: Bizonyosan Porosz- vagy Oroszországban boldog kisasszony. Azt mondom: hogy került akkor a tisza-dadai hullára, Eszter ruhája? Ezzel tették meg a zsidók a nagy bolondot, mondta erre ő; de erre a szóra meghökkent.
>
> *Elnök*: Ezt nem fejtegette tovább?
>
> *Tanu*: Szót sem, mert erre vettem, hogy ha tovább faggatom; ezt is megmásítja ott a börtönben."

[601] Ez nem is sikerült: a holttest lábán lévő tyúkszem olyan jellegzetesség volt, mely a negatív azonosítás egyik alapja lett. Eszternek nem volt tyúkszem a lábán.

Schwarz a mondottakat könnyedén kimagyarázta. Ő ezt úgy értette, hogy ha ilyesmit tettek *volna* a zsidók, akkor bolondot tettek *volna*. Akár így, akár úgy, Eszter ruhájának felhasználását nem tartotta (volna) bölcs dolognak.

A megtévesztés kitervelői azonban dupla tétekben játszottak. Kétségtelen, hogy a ruha erősítette a megtévesztés esélyét, másrészt ez támasztotta alá Eszter feltételezett öngyilkosságát is. Egy ruhátlan holttest e szempontból megfelelő magyarázat nélkül maradna, hiszen Eszter ruhátlanul aligha követett volna el öngyilkosságot. A megtévesztés esélyének növelése a kockázatok növekedésével is járt.

Egy dolog azonban ebből a látószögből is érthetetlen. Miért kötötték rá a holttest kezére a papírba csomagolt festéket tartalmazó kendőt? Ez nem erősítette, hanem éppen gyengítette az öngyilkosság elméletét.[602] Kevéssé valószínű, hogy egy öngyilkosságra készülő lány a kezében lévő csomagot magával vitte volna, amikor belevetette magát a Tisza vizébe. Még kevésbé valószínű, hogy előtte gondosan a saját csuklójára köti a kendőt, nehogy leessen a vízben, ha már holtan sodródik a meder alján. Az elképzelés mögött talán az állhatott, hogy az eszlári Tisza-parton Eszter kendőjének és a vásárolt árunak nem volt nyoma, és valahogy be kellett számolni ezek hollétéről. De így is hihetőbb lett volna, hogy a Tiszába került, és eltűnt a csomag, mint az, hogy azt a lány gondosan a saját csuklójára kötötte öngyilkossága előtt.

A zavarba ejtő körülmények és a szerteágazó lehetőségek az elején a védelem stratégiáját is bizonytalanná tették. Már említettem, Eötvös kezdetben még amellett érvelt, hogy a holttest ruháival valakik manipuláltak.[603] Körvonalazódott egy olyan, alternatív háttérelmélet, hogy a hullaúsztatást az antiszemiták rendezték, így akarták alátámasztani és az eszlári zsidókra fogni Eszter meggyilkolását. Ezt az elméletet arra az esetre tartogathatták, ha nem sikerül kétséget kelteni aziránt, hogy a dadai holttest nem Eszteré. Végül a védelem később nem hivatkozott a holttesttel kapcsolatos manipulációra. Az exhumálás elrendelése után inkább arra összpontosított, hogy a negatív azonosítással kapcsolatos kétségeket megalapozza.

Bárhogy legyen is, utólag nézve, a tiszadadai holttest kálváriája – egy tényező kivételével – érdemben sokat nem változtatott annak a megítélésén, hogy mi történt Solymosi Eszterrel 1882. április 1-jén, Tiszaeszláron. A két történet azért függetlenedett egymástól, mert a nyíregyházi törvényszék előtt perrendszerűen nem bizonyosodott be a megtévesztés (a törvényszék nem látta megállapíthatónak, hogy Eszteré a holttest vagy sem). Ennek ellenére, az alaptörténetben a védelem valamit nyert a tiszadadai holttest előkerülése miatt. Scharf Móric vallomásának hitelét rontotta, hogy Eszter előkerült ruháján nem sikerült vér nyomát kimutatni. Az elsőfokú bíróság ítéletében ezt az érvet nem használta, a másodfokú bíróság viszont igen.[604] A Kúria hiába látta bizonyítottnak aztán a

[602] *Pesti Hirlap*, 1882/168. (június 19.) 1.

[603] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1–3.

[604] Második tényezőként talán még figyelembe vehető, hogy a hullaúsztatás bizonyításának sikertelensége valamelyest az egész vádat gyengítette.

megtévesztést, a hullaúsztatás vádban szereplő történetét ez a bíróság sem vette megalapozottnak. Így a harmadfokú ítélet sem került közelebb annak megválaszolásához, hogy mi történhetett Solymosi Eszterrel, bár egy-két lehetőséget teljesen valószínűtlenné tett (pl. a lány öngyilkosságát).

Nem lehet megbecsülni, hogy milyen előzetes esélyei voltak azoknak, akik ezen a módon akarták megtéveszteni a hatóságokat. Az eljárás a felfedezhető hibák ellenére is igen alapos volt. Sok szerencsés körülménynek kellett volna bekövetkeznie ahhoz, hogy egy idegen holttestet Solymosi Eszterrel azonosítsanak, majd a bűnüldöző hatóság erre tekintettel lezárja a vizsgálatot, a fogvatartottakat pedig elengedje. A vádlottak szemszögéből lehet, mégiscsak Schwarz Salamonnak volt igaza. A megtévesztés kitervelőinek hagyni kellett volna, hogy a törvény a maga útját járja. Az alaptörténetben a vád úgysem volt annyira erős, hogy ne dőlt volna meg a bíróság előtt. A bizonytalanságok Scharf Móric vallomásában, Eszter holttestének hiánya, a közvetett bizonyítékok ellentmondásai, a vádlottak részére nyújtott alibi az eszlári izraelita közösség részéről, komoly problémaként megmaradtak volna a vád számára a tiszadadai holttest felbukkanása nélkül is.

Természetesen a puszta lehetősége megmarad annak is, hogy a dadai holttest Eszteré volt. Ez azt valószínűsítené, hogy a lány a Tiszába veszett, öngyilkosságot elkövetvén. Az öngyilkosság elméletének viszont több, igen gyenge pontja van, és véleményem szerint az ügy ismert adatai alapján nem áll meg (ezt a 6. fejezetben fejtem ki).

Úgy látom, hogy a hullaúsztatás és a holttest-azonosítás részletes történetének ismertetése és elemzése elvonná a figyelmet arról, hogy mi történhetett Solymosi Eszterrel Tiszaeszláron azon a szombati napon. Ezért – az utóbbira koncentrálván – az egyszerűbb utat választom. A tiszadadai holttesttel kapcsolatos álláspontomat nem részletes elemzéssel alapozom meg, mivel az nagyrészt érdektelen lenne az alaptörténet szempontjából. Ráadásul el kellene mélyedni a törvényszéki orvostan bizonyos kérdéseiben, hogy részletesen és szakszerűen le lehessen írni a holttest azonosításánál felmerült problémákat. A hullaúsztatás vizsgálatánál pedig értékelni kellene a holttest feltételezett útjára vonatkozó tanúvallomások tömegét, kimutatván az esetleges ellentmondásokat és gyengeségeket (melyek szép számmal voltak). Minderre nincs szükség. Egyszerűen a királyi Kúria véleményét veszem alapul a tiszadadai holttest kérdésében, de e mellé külön, a mérleg nyelvét egyértelműen elbillentő indokokat is felsorakoztatok.

Így a Kúria véleményét követve, azt az álláspontot foglalom el, hogy az 1882. június 18-án Tiszadadánál kifogott női holttest nem Solymosi Eszteré, és azt valakik Eszter ruhájába a hatóságok megtévesztése végett öltöztették be.[605]

[605] A mai szerzők közül – talán egyedüliként – Kovács Lajos „hajlamos azt hinni", hogy a tiszadadai holttest a megtévesztés célját szolgálta (Kovács 2013a, 31). Érdekes adalék Mikszáthtól, hogy a hullaúsztatás bizonyítékait magánbeszélgetésben Szeyffert közvádló igen erősnek találta, melyeket nem lehet könnyen meggyengíteni (Mikszáth 1972, 186). Természetesen ez a peranyagban nem jelent meg.

A korabeli lapok többsége is biztos volt abban, hogy a holttest nem Eszteré.[606] Ugyanakkor valószínűnek tartom, hogy a hullaúsztatás nem úgy történhetett, ahogy azt a vád leírta. De azt, hogy miképpen történt, itt tovább nem kutatom, mert másodlagos kérdés.

Nem is kívánna további indokolást, hogy a tiszadadai holttesttel kapcsolatban a Kúria véleményét fogadom el. A legmagasabb szinten eljáró, a pert véglegesen lezáró, az ügyet, a bizonyítékokat, a felhozott érveket az elejétől a végéig átlátó bíróság által tett megállapítás elfogadása teljesen ésszerű. Indokolni elsősorban akkor kellene, ha azzal ellentétes következtetésre jutnék. De a Kúria véleményétől függetlenül is úgy gondolom, hogy *a megtévesztésre és a dadai holttest negatív azonosítására alapozó álláspont nyújtja az ügy adatai alapján a jobb magyarázatot.* Ez tükrözheti azt, ahogy jó eséllyel történhettek az események. Az álláspont alátámasztására tizenkettő és egy érvet sorakoztatok fel. Természetesen a következtetések levonása itt is, mint oly sokszor, mérlegelésen alapszik.

Tizenkettő és egy érv amellett, hogy a tiszadadai holttest nem Solymosi Eszteré

A *Budapesti Hirlap* 1882. december 10-én – már az exhumálás után – egy nagy vezércikkben („Eötvös Károly és társai") összegzett. A cikk szerint 90 oka van, hogy a dadai holttest nem Eszteré, és csak 10 oka lehet, hogy a lány, akié a holttest, 18 évesnél fiatalabb volt.[607] Nem tudom, hogy ezek az arányok (kilenc az egy ellen) helyesek-e. Én azt látom, az adatok túlnyomó része – kisebb-nagyobb valószínűséggel – azt támogatja, hogy a holttest nem Solymosi Eszteré. Több adat ennek ellentmond ugyan, azokat sem hallgatom el, de összességében ezek jóval kisebb súlyúak, és egyik sem zárja ki azt, hogy a holttest nem az eltűnt eszlári lányé. A következtetésemet röviden a következő érvekre alapozom.

1. Az orvosi vélemények alapján az a legvalószínűbb, hogy a tiszadadai holttest egy 16–17 éves lányé lehetett.

Ezt állítja az Országos Közegészségi Tanács felülvéleménye, és erre jut Belky János, az egyik budapesti szakértő a dadai holttest azonosításáról utólag írt tudományos értekezésében: „mindezek alapján a tisza-dadai hulla korára vonatkozólag anynyit lehetett állítani, hogy a fogak és csontváz fejlettségének legtöbb adata a 16–17-ik életév mellett szól" (Belky 1884, 70). Eötvös maga is beismeri, hogy a budapesti szakértők közül Mihálkovics Géza a dadai holttest életkorát feltétlenül tizennégy év fölé tette, mert annak a csontváza fejlettebb volt, mint egy, az összehasonlítás alapját képező tizenhét éves fiú csontváza (III/70–72).

[606] A *Budapesti Hirlap* nyilvánvalónak vette a megtévesztést, és *„halott-misztifikációról"* írt, melynek szálai Nyíregyházára, sőt Budapestre vezettek, *Budapesti Hirlap,* 1882/171. (június 23.) 4. és 1882/173. (június 24.) 4. Hasonlóan határozott a *Pesti Hirlap,* 1882/170. (június 21.) 5.

[607] *Budapesti Hirlap,* 1882/340. (december 10.) 1.

A budapesti szakértők pótvéleménye a következőket állapította meg a holttest életkoráról: „[…] a dadai hulla életkorát illetőleg, mind a fogakból, mind a csontszerből levezetve, csak annyi mondható, hogy a legtöbb adat a 16–17 életév mellett szól ugyan, de ezek nem oly nyomós természetűek, miszerint kizárnák azt, hogy az illető egyén a 14 és 16-ik életév között is ne lehetett volna."[608]

A 16–17 év csak valószínűségi középérték, ezt a Közegészségi Tanács is elfogadta. A Tanács sem zárta ki, hogy a tiszadadai holttest egy-két évvel fiatalabb vagy akár idősebb is lehet.[609] Eszerint Eszter életkora az egyik szélsőérték környékén van (14 év). De bárhogy csavargatták a kérdést a szakértők, a végső megállapítás az, hogy *valószínűségi adatként* 16–17 éves életkorral kell számolni.[610] Másként szólva – egybehangzó szakértői vélemény szerint is – ezen adat alapján valószínű, hogy a holttest nem Eszteré.

2. A tiszadadai holttest – néhány nap eltérést megengedve – legfeljebb 14–18 napig volt vízben (Közegészségi Tanács). Ez az ügy egyéb körülményeivel valószínűtlenné teszi, hogy Solymosi Eszter holttestét fogták ki 1882. június 18-án.

Ebben a kérdésben volt a legnagyobb vita és a legélesebb ellentét a szakértők között. A helyi szakértők a holttest állapotából kiindulva azt tartották, hogy a holttest legfeljebb 3–4 napot tartózkodhatott a vízben. Ezzel szemben a budapesti szakértők a holttest igen előrehaladott bomlásából indultak ki, és úgy vélték, hogy a holttest legalább két hónapot tölthetett a vízben. Az időt, amíg a holttest a vízben lehetett, az Országos Közegészségi Tanács felülvéleménye az ügyben született többi orvosi szakértői vélemény egybevetése és értékelése után állapította meg. Szakértelem híján, a Tanács autoritásának elfogadásával, indokolás nélkül támaszkodhatnék a felülvéleményben tett megállapításra. De felhozok néhány érdemi indokot is. Én magam természetesen nem tudok önálló véleményt megformálni ezekben a kérdésekben. Pusztán a vélemények, álláspontok összevetése nyomán hozok fel kérdéseket, aggályokat.

Alapkérdés, hogy a holttest a bomlás milyen fokát mutatta. A helyi szakértők számos fontos megfigyelést tettek, melyek a bomlás fokára utaltak. (i) A boncjegyzőkönyv A/12. megállapítása megnövesztett, ápolt körmökről beszél, és a VIII. kérdésre adott válasz is hivatkozik a körmökre. (ii) A kézen és a lábon észlelték a bőr felhámrétegét, és ennek a vastagságát meg is mérték. (iii) A holttesten az arcvonások megmaradtak olyan mértékben, hogy az ismerősök felismerhessék, kinek a holttestéről van szó. (iv) A hulla bőre még ruganyos volt, ha ujjal benyomták, az nem hagyott nyomot, hanem visszatért eredeti állapotába.

[608] Idézi *Nyírvidék*, 1883/3. (január 21.) 4. Meg kell említeni, hogy az 1882. június 18-i előzetes szemle jegyzőkönyve „14 évesnek látszó" személy holttestére utal, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 215.

[609] A helyi szakértők szakvéleményükben a holttest korát 18–20 évre, sőt ezen felüli értékre tették (V. pont).

[610] Az igazságügyi orvostanban mind a mai napig úgy van, hogy 14–23 év között a csontosodás mértékéből lehet leginkább következtetni az életkorra (Sótonyi 2001, 318).

Az itt felsorolt közvetlen észleléseket a budapesti szakértők megkérdőjelezték. Szerintük a bomlás már olyan nagyfokú volt, hogy emiatt nem lehetett felismerni az arcvonásokat, nem lehetett a holttesten köröm, és nem lehetett meg a láb és a kéz felhámrétege. Mindezt nem lehetetlen elfogadni. A körmök, melyek ennyi idő alatt nem bomolhattak le, eltűntek az exhumálás idejére. A felhámréteg mérését nem dokumentálták pontosan és részletesen a helyi szakértők a jegyzőkönyvben, így az is támadhatóvá vált. A felismerhetőséggel kapcsolatban igen ellentmondásos adatok kerültek a felszínre, és fénykép híján nem láthatunk tisztán. Az újsághírek is teljesen ellentmondóak voltak e tekintetben.[611] Nem csoda, hogy a budapesti szakértők a felismerhetőséget megkérdőjelezték. A vízihullák viszonylag rövid idő alatt felismerhetetlenné válnak,[612] így a felismerhetőség az ő elméletüket aláásta volna.

A probléma azonban az, hogy a budapesti szakértők által hangoztatott számos kifogást nem fogta össze az ő oldalukon egy egységes, jól védhető elmélet, mely összefüggéseiben magyarázta volna a tiszadadai holttest által mutatott, cseppet sem szokványos hullajelenségeket. A budapesti szakértők védeni kívánt alaptétele az volt, hogy a tiszadadai holttest egy két és fél hónapos vízihulla, mely a víz alatt rekedve késleltetett bomlási folyamaton ment át. Ezt az alaptételt *számos zavaró, magyarázatlan probléma* ingatja meg. E problémák arra mutatnak, hogy elméletük korántsem a legjobb magyarázata a tiszadadai holttest által mutatott hullajelenségeknek, így a kevésbé hihető változatot jelenti a Közegészségi Tanács következtetéseivel szemben. E problémákat a következőkben látom.

Az első zavaró tényező a természetes folyóvizekbe fulladt embereken mutatkozó jellegzetes sérülések hiánya. Az igazságügyi orvostan ma már pontosan le tudja írni, hogy a vízbefulladt ember teste milyen módon viselkedik a természetes folyóvízben. Az élettelen test lassan lesüllyed a meder aljára, és egy jellegzetes helyzetet vesz fel: a felsőtest és a combok egymással nagyjából derékszöget zárnak be, a test hosszában, fejjel előre sodrásirányban áll, a fej, a kezek és a lábak „lógnak" a lebegés során, és a test arccal a vízfenék felé úszik az áramlással, miközben a két kéz és a két láb érinti a meder alját. A mederrel a végtagok tipikusan úgy érintkeznek, hogy a kézfejet illetve a lábfejet húzza a sodródó test a meder alján, néha a térd, könyök és a homlok is érintheti a talajt. Így a folyók vizeiben talált vízihullák sokszor sajátos sérüléseket mutatnak a test érintett ré-

[611] A *Debreczeni Ellenőr* tudósítója szerint az arc alapján nem volt felismerhető a holttest, mert már annyira bomlásnak indult, 1882/119. (június 20.) 3. Ezzel szemben, az *Ellenőr* saját tudósítója arról számolt be, hogy a holttest „rendkívül ép" volt, és nem jelenthet nagy gondot, hogy eldöntsék, Eszteré vagy sem, 1882/312. (június 23.) 2. *A Hon* középső álláspontot foglalt el: a holttest „tűrhető oszlásban" volt, 1882/168/R. (június 20.) 2.

[612] Van olyan adat, hogy 20 °C-os vízben az arcvonások 60–72 óra elteltével már nem ismerhetők fel (Edmonds et al. 2015, 592).

szein. Ez jellegzetesen a homlok, a könyök, a kézfej, a térd és a lábfej.[613] A tiszadadai holttesten egyetlen ilyen sérülést sem észleltek.

A második zavaró tényező a ruházaton, a szabadon lévő bőrfelületen lerakódó növények hiánya. A nyári hónapokban jellemző, hogy a testen néhány nap alatt vízinövények, gombák, melegebb vízben algák rakódnak a bőrre (Somogyi 1986, 239; Sótonyi 2001, 186). Sőt a természetes és viszonylag melegebb hőmérsékletű folyóvízben sodródó holttesteket nyálkás-zöldes moszattömeg fedheti be (Buris 1991, 44). A dadai holttesten nem jegyeztek fel ilyesmit.

A harmadik zavaró tényező az éles szélű, sima felületű hajcsonkok magyarázatlansága. Bár ilyen hajcsonkokat csak a fejbőr egy részén észleltek a budapesti szakértők, magyarázatot ez is kívánt volna a részükről. Kétséggel kell fogadnunk Belky következtetését, hogy ez új tudományos felfedezés. A megállapítás lefordítva azt jelenti, hogy ilyet még nem tapasztaltak addig a törvényszéki orvostan tudorai. Ez lett volna az első megfigyelés, hogy egy vízihulla a haját ilyen formában is elvesztheti (azaz tömegesen letörnek, és nem kihúzódnak hajszálak). Ez a „tudományos megfigyelés" aligha vált elfogadottá később. Százhúsz év múlva Sótonyi még mindig úgy írja, hogy ilyen esetekben a fejbőr felázása miatt a hajszál *kihullik* vagy *kihúzható* (Sótonyi 2001, 186); azaz nem letörik, éles szélű, sima felületet hagyva maga után.

A negyedik zavaró tényező, hogy a holttest nem kezdett el gyorsan bomlani a kihalászása után. A vízből kikerülve, a holttest fizikai állapotában igen gyors változás következik be, mert a vízzel telt, felázott szövetekben jelentősen felgyorsul a bomlás a levegővel történő tartós érintkezés hatására (Wyatt et al. 113; Vennemann–Brinkmann 2003, 209). Elég néhány óra, és a holttest kinézete teljesen megváltozhat (Sótonyi–Keller 2008, 76–77). A holttest akár egy nap alatt teljesen felismerhetetlenné válhat, a felgyorsuló bomlási folyamatok következtében (Buris 1991, 239). Ilyet a szakértők még a tiszaeszlári szemlén, 40–42 órával a holttest kifogása után sem észleltek. (A tiszadadai holttestet körülbelül 42–44 órával a kifogása után temették el Tiszaeszláron.) A beszámolók szerint – legalábbis amelyek erre utaltak – a holttest látható, külső fizikai állapota lényegében végig változatlan maradt.

Az ötödik zavaró tényező, hogy miért úszott a víz felszínén a holttest 1882. június 18-án. A vízben életüket vesztő emberek hullái a bomlás miatt keletkező gázok hatására a vízfelszínre kerülnek. Ennek ideje nem határozható meg, de átlagos körülmények között, 18–20 °C-os vízben három-hét nap alatt ez megtörténik (Vennemann–Brinkmann 2003, 210).[614] A levegővel érintkező test bomlása ekkor felgyorsul. A test mindaddig a vízen úszik, míg a bomlási gázok el nem

[613] Dettmeyer et al. 2014, 246; Somogyi 1986, 238; Payne-James et al. 2011, 47–48; Vennemann–Brinkmann 2003, 210.

[614] Például Tiszaeszláron Orács Mihály 17 éves fiú 1882. augusztus 13-án (Eszter eltűnésének évében) lóúsztatás közben fulladt a folyóba, és a halálától számított harmadnap felvetette a víz (Kövér 2011, 508). Erre utalt Babócsi József is a tárgyaláson a vallomásában olyképpen, hogy a fiú holtteste már puffadt volt (T:323).

távoztak a testből. Ha Eszter vízbefulladt, akkor április közepe vagy vége körül a felszínre kellett volna emelkednie (áprilisban a folyó vize még hűvösebb).[615]

A budapesti szakértők elmélete alapján, a már 78 napja a vízben lévő dadai holttest a puffadási fázison a víz alatt esett át, különben sokkal előrehaladottabb lett volna a bomlás a felszínre emelkedő, és a levegővel érintkező testen.[616] A gázok erős felhajtó erejét az ellensúlyozhatta, hogy a test valamibe beleakadhatott a víz alatt. Nem világos, hogy miért éppen június 18-a körül emelkedett a holttest a víz felszínére, és különösképpen mi hajtotta fel? Ekkorra, a két és fél hónapos holttestből a bomlási gázok nagyrészt eltávozhattak. Ha az úszásban és felemelkedésben akadályozott testből a bomlási gázok eltávoznak, nincs, ami felhajtóerőt adjon, és a test örökre lenn maradhat a víz alatt (Sótonyi–Keller 2008, 76). Nem feledhető, hogy a budapesti szakértők elméletét kiindulópontnak véve, a holttest az április 1. és június 18-a közötti 78 napból legalább hetvenöt-hetvenhat napot valahol fennakadva töltött, hiszen ennyi idő alatt mindössze 19–20 kilométert tett meg (Tiszaeszlár és a tiszadadai Csonkafüzes közötti folyami távolság). A test tehát leghamarabb – a beakadás helyétől függően – június 16–17. körül „kezdett el" újra úszni valamilyen, megmagyarázatlan okból.

A hatodik zavaró tényező annak megmagyarázatlansága, hogy mibe és milyen módon akadt be a holttest a víz alatt úgy, hogy a kendő a kezén maradt. Amennyiben a holttest a meder alján a fent leírtaknak megfelelően úszik, akkor a csuklóra kötött kendőt is húzta a folyó fenekén. Nem kell nagy fantázia hozzá, hogy ekkor a kendő igen hamar beakadhatott bármilyen tárgyba, ami éppen a meder alján volt. Ez csak egy lehetőség, természetesen a test másképpen is fennakadhatott. Viszont a budapesti szakértők véleményéhez illik. Ők ugyanis a holttest agyának pépes, barnás állagát úgy magyarázták, hogy amikor a holttest a vízben fennakadt, akkor a feje lejjebb lehetett, mint a test többi része, a fejbe tolult a vér, és a bomlás így következett be. Egy ilyen, tartósabban fennálló helyzethez a test felső részénél keletkezik az akadály, a test alsó része, pedig részben felemelkedve lebeg. Ha a csuklóra kötött kendő akadt be, pontosan ilyen helyzetbe került a holttest: a csuklónál, bal kezénél tartja fogva valami, és a test lábbal sodrásirányba fordul, a feje pedig lejjebb kerül, mint a test többi része.

Mindez ugyanakkor kérdésessé teszi, hogy a kendő miképpen maradhatott meg a holttest csuklóján. A tanúvallomások szerint a kendő könnyen lehúzható volt a kézről, bár a csomók igen erősek voltak. Kérdés, hogy a beakadt kendő megtarthatta-e az erős felhajtóerőnek kitett testet, ha az lazábban volt a csuklón. Ugyanez a kérdés a holttest fennakadásának feltételezése nélkül is felvetődik. Ha a holttest a kézfejét húzza a vízfenéken, akkor a tenyér felőli rész kisebb-nagyobb tompaszöget zár be az alkarral. Ilyen helyzetben a csuklóra kötött kendő

[615] Ez is tág becslés lehet. Például 1882. november 12-én Szabó János 24 éves csongrádi fiatalember vízbe fulladt, és a hűvös, novemberi folyóvíz ellenére, november 15-én már felvetette a Tisza, Szegedi Napló 1882/264. (november 16.) 3.

[616] Természetesen ez ma is ismert; a vízben lévő holttestek nem mindig emelkednek a vízfelszínre, mert valami a vízben fogva tarthatja őket (Payne-James et al. 2011, 48).

könnyen lesodródhat a kézről, különösen, ha a kendő be-beakad különböző víz alatti akadályokba.

A holttest víz alatti haladását a nagy vállkendő beakadása is okozhatta. Itt már nem egyértelmű, hogy a fej feltétlenül lejjebb lehetett volna-e a test többi részénél, mint a kézkendő beakadása esetén. Ezt a változatot az támogatja, hogy a vállkendőn több lyuk volt, és egy nagyobb szakadás is, szemben a ruházat többi részével, melyeken szakadásokat nem észleltek.

Harmadikként a haj beakadása jöhetett szóba. Eszternek rövid haja volt (lásd a körözési leírást), nehezebben akadhatott be, de természetesen ezt sem lehetett kizárni. Ekkor, felázási-bomlási jelenségként, a haj kihullása a fejtetőn magyarázná, hogy az akadály miért engedte el *egy bizonyos idő* után a testet. Ez a bizonyos idő viszont nem túl hosszú a test feltételezett vízbenlétéhez képest: legfeljebb 15–25 napra tehető (lásd előbb).[617] A test tehát nem maradhatott 75–76 napig a hajánál fennakadva.

A hetedik zavaró tényező, a tiszadadai holttesten a hullafoltok léte és elhelyezkedése. A külvizsgálati lelet ezeket a háton, az oldalrészeken, és a végtagok hátsó részén írta le (A/1. és A/15–16. pontok). Ez azt jelenti, hogy a holttest a hullafoltok keletkezésének időszakában, egy ideig hanyatt feküdt.[618] Ezt a pozíciót a test folyóvízben, víz alatt tartósan nem vehette fel. Lehetséges, hogy addig, amíg a holttest az ideiglenes sírban feküdt (a jegyzőkönyvek alapján, a hátán helyezték a sírba), a hullafoltok átrendeződtek, a fekvésnek megfelelően. (Ma igen vitatott, hogy a hullafoltok ilyen átrendeződése mikor, milyen feltételek mellett történhet meg, de nem kizárt.) Ekkor viszont a budapesti szakértők elmélete szempontjából egy másik probléma adódik. A hullafoltok akkor tűnnek el, oszlanak el lassan, ha a véredényekben a hemoglobin kezd szétesni a baktériumok hatására, és megfesti a véredényeket körbevevő szöveteket, ami nem lehet hamarabb, mint két-három nappal a halál után (Saukko–Knight 2004, 58). Ha a hullafoltok áthelyeződése még lehetséges a test pozíciójának tartósabb megváltozása miatt, akkor a vér még nem indult nagyobb mértékben bomlásnak, tehát maga a holttest is a bomlás viszonylag korai fázisában van. Ez viszont cáfolja a budapesti szakértők elméletét.[619]

A hullafoltok léte valamelyest gyengíti a helyi, szabolcsi szakértők elméletét is. Amennyiben a személy, akié a holttest, vérszegény, a hullafoltok képződése elmaradhat, bár ez nem törvényszerű (Saukko–Knight 2004, 57). A helyi szak-

[617] Sótonyi ezt 25–30 napra teszi, de ez valószínűleg sokkal rövidebb lehetett a májusi–júniusi időszakkal számolva (Sótonyi 2001, 186).

[618] A hullafoltok úgy keletkeznek, hogy a keringés megszűnése után, a vér a gravitációs erőnek engedelmeskedve, a test alul fekvő részein gyűlik össze. Keletkezésük idejére nincsenek pontos becslések, az eltérő környezeti feltételek eltérő hatásai miatt. Az is kérdéses, hogy a test elmozdulása meddig járhat a hullafoltok áthelyeződésével (Saukko–Knight 2004, 54).

[619] Gladius gondosan mellőzte is a hullafoltok tárgyalását, különösebb indokolás nélkül (Gladius 1882, 18).

értők betegségből (gümőkór) fakadó vérszegénységet állapítottak meg a holttestnél, amit némileg gyengít, hogy a testen megjelentek hullafoltok.

A nyolcadik zavaró tényező, a körmök léte a tiszadadai holttest kezén és lábán. Bár valóban rejtély, hogy hová lettek a körmök, a helyi szakértők mindegyike látta, tapintotta a körmöket, ez a jegyzőkönyvekből is egyértelműen kiderül. E kérdésben a szakértők a vallomásaikban határozottak voltak. Ebből csak arra következtethetünk, hogy a körmök az 1882. június 19–20-i halottszemlén még a holttesten voltak. Amennyiben a körmök még nem estek le, a holttest nem lehetett két és fél hónapig a folyóvízben.

3. A tiszadadai holttest bal lábának kisujján tyúkszem volt. A cipőt nem, csak télen csizmát hordó Solymosi Eszternek nem volt tyúkszem a lábán.

A holttest bal lábának kisujján lévő tyúkszemről szólt a külvizsgálati jegyzőkönyv A/18. pontja, és ennek létére határozottan tanúskodtak az eljáró orvosok, így Kiss Jenő (T:267) vagy Horváth László (T:263), valamint a boncsegédként eljáró Horváth Géza (T:231). A tyúkszemet a boncsegéd bevágta, majd ki is vágta. A tyúkszem lencse alakú volt, és könnyen ki is hullhatott volna a vízben ázás következtében (Horváth G. T:236). A tanúk közül látta Tóth Mária (T:192), illetve Babócsi József (T:322). Babócsi nem nyúlt hozzá, de tanúja volt, hogy az orvosok tapogatták, vizsgálták. Ezzel szemben azok közül, akiknél erre közvetlenül rákérdeztek, nem emlékezett tyúkszemre Zurányi gyógyszerész (T:227), Szűcs János (T:240), és Solymosi Zsófi sem (T:324). De ezek a tanúk sem zárták ki kereken, hogy esetleg volt tyúkszem a holttest lábán. Scheuthauer felvetette, hogy az állítólagos tyúkszem lábujjporc is lehetett, mely kiállt a bőr folytonossági hiánya miatt. Horváth Géza, aki a boncolás során kivágta a tyúkszemet, ezt határozottan tagadta (T:236).

A tyúkszemproblémával a budapesti szakértők nem tudtak mit kezdeni. Végül a kérdést furcsa érveléssel lekicsinyítették. A tyúkszemnek szerintük nincs jelentősége, mert „a nagy ujjak első és második perczének csekély foku elhajlása, melyet találtunk, világosabban mutatja mint a kérdéses tyukszem, hogy a szóban levő egyén, legalább időnként, épen ugy, mint Eszter, lábbelit és pedig kelleténél szükebbet és nem engedékenyt viselt."[620] Ezzel visszafordították a probléma élét, és valamilyen alapon feltételezték, hogy Eszternek is lehetett tyúkszeme.

Ez a megállapítás megdöbbentően felületes és megalapozatlan. Egyrészt, ha Eszter szűk lábbelit viselt volna, még akkor sem biztos, hogy lett volna tyúkszeme, mint a holttestnek. Egyetlen halvány adat sem utal arra, hogy az eltűnt lánynak tyúkszeme lett volna. Másrészt a hasonlat érthetetlen és otrombán célzatos: honnan gondolták, hogy Eszter szűk lábbelit viselt? Éppen arra van adat, hogy Eszter csak csizmát viselt (télen), szűk lábbelit nem, mert cipője nem volt.

A budapesti szakértők így inkább *a negatív azonosításhoz nyújtottak érvet*. Ha a holttest lábain a nagyujjak első két ujjperce csekély fokban behajlott, akkor ez

[620] Idézi *Nyírvidék*, 1883/4. (január 28.) 6.

csökkenti a valószínűségét, hogy Eszterről van szó. A tanúk közül ugyanis senki nem említett ilyen deformitást az eltűnt tiszaeszlári lány lábán. Többen éppen azt emelték ki, hogy Eszter lábujjai inkább szétálltak.

Sajnos, a végtárgyaláson csak Eszter két ismerősénél kérdeztek rá a tyúkszemre. Itt is előjön a felületes kérdezés problémája, és az érdemi vádképviselet hiánya, hiszen a védelemnek kényelmetlen kérdésre nem irányították rá megfelelően a figyelmet. Olajos Bálintné, aki az előző évben Eszter gazdaasszonya volt (T:203), és az Eszterék közelében lakó, vele gyakran találkozó Tóth Mária (T:192) egyaránt tagadta, hogy Eszternek lett volna tyúkszeme. Ezt a két vallomást közvetve támogatta Kiss Jenő járásorvos, aki a cipőt nem, hanem csak csizmát hordó parasztlányoknál még nem tapasztalt tyúkszemet, mert a csizma sokkal bővebb, mint a cipő (T:267). Az elégtelen kérdezés talán arra vezethető vissza, hogy adottnak vették, Eszter lábain nem volt tyúkszem. A végtárgyaláson erre nyilatkozó két tanú vallomása azonban nem erős bizonyíték. Mivel Eszter éppen április 1-jén volt az utcán először mezítláb (előtte csizmában járt a télen), így a két tanú észlelése az előző évről származhatott. Nem kizárt, hogy közben, a tél során keletkezett Eszter lábán tyúkszem a csizmahordástól.[621] Éppen ezért bizonyítottnak nem, de igen valószínűnek vehető, hogy Eszter lábán nem volt tyúkszem.

4. Különbségek Eszter és a dadai holttest fogazatában

Az azonosításnál a fogak döntő jelentőségűek lehetnek. Ehhez természetesen tudni kell, milyen volt Eszter fogazata és milyen volt a holttest fogazata, hogy összevethetők legyenek. Nem lévén fénykép, itt döntően az Esztert ismerő és a holttestet is megszemlélő tanúkra lehet hagyatkozni, valamint a holttest fogazata esetében még a szakértők észlelésére.

A holttest tekintetében a boncjegyzőkönyv A/6. pontja annyit állapít meg, hogy „a fogak nagyok, épek, jól ápoltak"; az alsó fogsor „rendetlen növésű". Meg kell jegyezni, hogy e tekintetben bizonytalanság lehetett. A jegyzőkönyv fogalmazványa (piszkozata) a fogaknál először az áthúzott „~~*aprók*~~" majd a „~~*kics*~~" szavakat tartalmazta, azután a helyükre éppen az ellenkezőjét írták be, nevezetesen, hogy „*nagyok*". Mellé beszúrták azt is, hogy „*jól ápoltak*". A fogalmazványban ugyancsak utólag írták be, hogy *az alsó fogsor rendetlen növésű*.[622]

Ebből még nem következik, hogy a jegyzőkönyv hamis lenne, hiszen nem tudjuk mit, milyen sorrendben láttak, állapítottak meg és értékeltek a szakértők, a szemle során hogyan gyűltek fokozatosan a tapasztalati adatok a külvizsgálati lelethez. Nem ismerjük a javítás körülményeit sem. A bizonytalanság abból adódhatott, hogy több tanú szerint *a felső fogsorban kisebbek, az alsóban nagyobbak voltak a fogak*. A fogalmazványból nem világos, hogy az áthúzott jelzők csak a

[621] Ilyen érv megjelenik Eötvös 1882. november 11-i beadványában. Érthetetlen magabiztossággal kijelentette, hogy az eszlári parasztlányok lábán lehetett volna tavasszal tyúkszemet találni, csak meg kellett volna nézni a vizsgálat során, *Pesti Hirlap*, 1882/313. (november 13.) Melléklet 1–2.

[622] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 496.

felső fogsorra vonatkoztak, vagy a jegyzetet készítő már az alsó fogsor nagyobb fogait is figyelembe vette. Mivel a fogak nagysága relatív, így azok átértékeléséből (ti. a kicsi, apró minősítést nagyra változtatták) nehéz következtetéseket levonni, hiszen nem ismerjük az átértékelés körülményeit. Csak egy dologban lehetünk biztosak: a jegyzőkönyv végső formát öltött tartalma az, amely a szakértők közös véleményét képezte a fogalmazvánnyal szemben.

A holttest alsó fogsorának rendellenességeit a végtárgyaláson a tiszadadai holttest vizsgálatánál jelen levők többé-kevésbé megerősítették, bár nem teljesen ugyanarra és ugyanúgy emlékeztek. Horváth Géza szerint az alsó fogsorban a fogak nem voltak nagyok, de nem is aprók, és alul két-három fog egymásra hajolt („keresztben állt") (T:231). Trajtler ezt megerősítette: a fogak egymásra hajoltak az alsó fogsorban (T:259). A tanúk közül Zurányi megfigyelése az volt, hogy az alsó fogsorban – melyben nagyobb fogak voltak, mint a felsőben – a középső hat (vagy nyolc) fog egymás felé hajlott úgy, hogy széleik kissé fedték egymást (T:226, 229). Babócsi szerint a holttest fogai „rendetlenek voltak", egymásra hajoltak (T:322). Sós András elsősorban arra figyelt fel, hogy a holttest fogai nagyok voltak (T:321).

E megfigyeléseknek két tanú mondott ellent. Szűcs János szerint a holttestnek sűrű apró fogai voltak (T:239). Lőrinczi dadai helyettes jegyző pedig azt hallotta, hogy Kéri Horváth apró, sűrű fogakról beszél, és ezt ő maga is úgy látta (T:196). E két tanúvallomás van összhangban a jegyzőkönyv fogalmazványának eredeti tartalmával, ti. a holttest fogai aprók vagy kicsik lettek volna. Az nem derül ki az iratokból, hogy Szűcs vagy Lőrinczi az alsó vagy a felső fogakra utalt-e, hiszen ennek függvényében az ellentét látszólagos is lehet.

Mindennek attól függ az értéke, hogy Eszter fogaihoz viszonyítva mutatkoztak-e különbségek. Erre viszont az Esztert ismerő tanúk tudtak nyilatkozni. Egy külön táblázat foglalja össze azt, hogy azok a tanúk, akik az azonosítási kísérlet során a fogakról nyilatkoztak, milyen szavakkal írták le Eszternek, illetve a holttestnek a fogazatát (lásd 6. táblázat).

A táblázatban kibukó különbségek meggyőzőek. Megjegyzendő azonban, hogy Jakab János, Szakolczai Julcsa és Juhász Andrásné Tiszadadán még részben *a fogai alapján vélte felismerni* Esztert a hullában, legalábbis a jegyzőkönyv szerint.[623] Juhász Andrásné a tárgyaláson ezt tagadta. Jakab János pedig nem emlékezett, hogy ilyet mondott volna korábban. E három tanú számára, tehát a holttest és Eszter fogazata között eredetileg aligha mutatkozott meggyőző különbség.

Az azonosítás során meghallgatott tanúk fogazatra vonatkozó vallomását a budapesti szakértők kétféle érveléssel próbálták semlegesíteni. Egyrészt Scheuthauer szerint a fogíny visszahúzódott a fognyakról, így a fogkoronát optikailag

[623] A tiszadadai azonosítási kísérlet előzetes fogalmazványa szerint Eszter anyja is mondott olyasmit, hogy a holttest fogai „olyanformák", mint Eszteré, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 730. A jegyzőkönyvben azonban ez a testvére, Solymosi Gáborné nyilatkozataként jelent meg. Így nem tudni, hogy melyikőjük tette a Csonkafüzesben ezt a megjegyzést, támogatva a másik három felismerési tanú észrevételét.

6. TÁBLÁZAT ♦ Solymosi Eszter fogazatának leírása

	Eszter fogazatának leírása	*a tiszadadai holttest fogazatának leírása*
Olajos Bálintné (T:203)	„aprók és rendesek"; nem borultak egymásra; „rendes, apró, sűrű" fogai voltak	a holttest fogai kopottak(?) voltak
Jakab János (T:206)	apró	a fogak nagyok
Szakolczai Julcsa (T:207)	apró	a fogak feketék (!) és kicsik; önellentmondásként, máshol nagyok
Juhász József (T:208–209)	apró, sűrű, rendes	nagy fogak, a felső (!) fogsor rendetlen
Juhász Andrásné (T:210)	apró, sűrű; nem voltak összehajolva	(nincs leírás, csak annyi, hogy nem hasonlított)
Gyáni Gáborné (unokatestvér) (T:187)	apró, „rendes soros"	„hátra volt a foga"
Solymosi Jánosné (anya) (T:189)	apró, fehér, egy sorban és egyenesen álló	„nagy, lapos, egymásra álló"
Tanyi Józsefné (T:191)	apró, sűrű, fehér	„nagy, ritkán álló, sárgás"
Tóth Mária (T:192)	apró, fehér	nagy, lapos, egymásra hajolva
Farkas Eszter (iskolatárs) (T:323)	sűrű, apró, fehér, nem takarták egymást, „mint a rizskása"	sűrű, nagyok, egymást takarják, barna színű
Olajos Bálint (vizsgálati vallomás felolvasva) (T:324)	aprók, nem feküdtek egymáson	egymáson feküdtek a fogak
Solymosi Zsófi (testvér) (T:324)	kis, apró fogai voltak	nagy fogai voltak
Solymosi János (testvér) (T:325)	apró, sűrű, egyenesen álló fogak	(nem nézte a fogakat, mert látta, hogy nem Eszteré a holttest)
Huri Andrásné (T:326)	„igen szép és apró sürü fogai voltak, rendes fogú kis leány volt"	(nem nézte meg a holttestet)

nagyobbnak láthatták a tanúk, mintha a fogíny a szokásos helyzetében lett volna (T:274). Másrészt Mihálkovics szerint a „rendetlenség" nem volt olyan szembeötlő, hogy az életben is felismerhető lett volna. Ő megvizsgálta a Solymosi család tagjainak fogazatát is, és a testvér Solymosi János alsó metszőfogain mutatkozott „némi rendellenesség". Valamelyest szabálytalan állásúak voltak, bár ezt a professzor maga is „nem teljesen meggyőzőnek" minősíti (T:251). Megjegyzem, azért sem lehetett meggyőző, mert Solymosi János bal oldali alsó belső metszőfoga alig észrevehetően *befelé* fordult, míg a holttest bal oldali alsó belső metszőfoga, viszont *kifelé* fordulva takarta a szomszédos fog szélét.[624] A profesz-

[624] Scheuthauernek ez a különbség mindegy, a rendellenesség az rendellenesség; Mihálkoviccsal szemben, ő jelentőséget tulajdonít ennek az összefüggésnek (Scheuthauer 1883, 68).

szor megállapítása tulajdonképpen arra utal, hogy a tanúk bármilyennek is látták Eszter fogazatát az életben, nem biztos, hogy észrevettek olyan rendellenességet, mint amilyen a holttesten volt.

Úgy értékelem, hogy a budapesti szakértők nem hoztak fel komoly érveket a dadai holttest és Eszter fogazata között, a tanúk által észlelt különbségekre. A fogak nagysága relatív, de nem is ezen volt a hangsúly, hanem a fogak állásán. Nem gondolom, Mihálkovics orvosi szakértelme kiterjedt volna annak megállapítására, hogy a holttest fogazatában fennálló „rendetlenség" a való életben nem volt észlelhető. Ez tapasztalati, és nem orvosi kérdés. Belky, a budapesti szakértők egyike, a holttest azonosításáról írt tudományos munkájában maga is leírja, hogy az exhumált holttestnél „az alsó fogsoron a baloldali belső metszőfog jobb szélével a jobb oldali belső metszőfog baloldali szélét takarja" (Belky 1884, 63). Lényegében a bal oldali belső metszőfog részlegesen a jobb oldali belső metszőfog előtt állt.[625]

Nehezen hihető, hogy egy ilyen anomáliát Eszternél az édesanyja, a két testvére, a gazdaasszonya, a volt iskolatársa közül senki nem vett volna észre. A tárgyaláson rendszeresen rákérdeztek a tanúknál, hogy volt-e bármilyen rendellenesség Eszter fogazatán. Egyetlen tanú sem észlelt ilyesmit. Lehet, hogy nem mondtak igazat (nem azt mondták, amit észleltek). De éppen az anyáról és a testvérekről nehezen képzelhető el, hogy letagadták volna, ha valóban Eszter feküdt volna előttük Bátoriné kertjében. Ez alapján úgy vélem, a dadai holttest és Eszter fogazata közötti különbségek erősen növelik a valószínűségét, hogy a holttest nem Eszteré volt.

5. A tiszadadai holttest 144 cm hosszú volt, míg Eszter ennél alacsonyabb.

A dadai holttestet a helyi szakértők megmérték és 144 cm magas volt (A/1. pont). Eszter nővére, Zsófi is pontosan 144 cm magas volt. Ha Eszter észrevehetően alacsonyabb volt Zsófinál, akkor nem lehetett az övé a holttest. Ezt többféleképpen próbálták cáfolni.

Kétségtelen, az előzetes halottszemlén, június 18-án éjszaka 140 cm-nek mérték a sírban fekvő testet.[626] Ez azonban nem alkalmas nagyobb kétségek keltésére. A vallomásokból kivehetően az ideiglenes sírban egy vesszővel mérték meg a holttestet, majd az így levett mértéket a Weinberger tiszalöki kereskedőtől kölcsönkért hosszmércével mérték le. Maga Zurányi is kiemeli, hogy a testet nem lehetett alaposan megmérni, mert a sírból nem vették ki (T:227). Tóth György dadai helyettes bíró szerint, már akkor éjszaka beszélték az ideiglenes sírgödör körül, hogy a test valamivel hosszabb, mint Eszter magassága lehetett (T:195). Nem világos azonban, hogy ezt kik, és milyen alapon mondták, hiszen az előzetes szemle résztvevői közül senki nem ismerhette az eszlári lányt. Más-

[625] Scheuthauer emlékezete szerint az egyik metszőfog a másikat *„cérnafonalnyi szélességben"* takarta (Scheuthauer 1883, 68).

[626] Az előzetes szemle jegyzőkönyvében *körülbelül* 140 cm szerepelt, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 215.

nap már pontosan megmérték a sírgödörből kivett holttestet, és az 144 cm lett (Kiss J. T:244).[627]

Scheuthauer szerint a boncolás alkalmával a mérés „tökéletlen mérőeszközzel", „gyakorlatlan kezek által", és ráadásul az orron keresztül történt (Scheuthauer 1883, 68–69). Mindez csak gyanú szintjén maradt. Zurányi is azt mondta, hogy többször és alaposan megmérték a testet a június 19-i halottszemlén. Eötvös még próbált arra hivatkozni, hogy a holttest izmainak, ízületeinek petyhüdtsége miatt egy-másfél centiméterrel megnyúlt a holttest az eredeti magassághoz képest. Az ilyen kísérletek nem tettek komoly hatást a bíróságra. Nem sikerült valószínűvé tenni, hogy a 144 cm-es magasság ne lenne valós magassága annak a személynek, akié a tiszadadai holttest volt.

Ennek nyomán a másik kérdés, hogy Zsófi valóban magasabb volt-e Eszternél (három év korkülönbség volt köztük). Zsófi azt nyilatkozta, hogy neki Eszter a szemöldökéig ért (T:324). A védők – Eötvös, Friedmann és Funták – nem engedhették annyiban maradni a dolgot, és hosszan feszegették a kérdést. Elsősorban azt, hogy a két lánytestvér összemérkőzött-e. A tárgyaláson Zsófi azt vallotta, hogy összemérkőztek, nem sokkal Eszter eltűnése előtt. A védők azt állították, hogy 1882. december 8-án az eszlári községházán a tanú még többek előtt azt mondta, sosem mérték össze magukat Eszterrel. A kérdést a tárgyaláson nem döntötték el, Zsófi már nem emlékezett erre a kijelentésére.

Mindennek nem látom a jelentőségét. Ha két ember beszél egymással, és egymás szemébe néz – az azonos magassághoz közeli határeseteket kivéve – biztonsággal meg tudja mondani, hogy a másik magasabb-e vagy alacsonyabb. Ehhez nem kell összemérkőzniük, az is megmondható, hogy a másik a szemöldökéig ér-e vagy sem. Még megbízhatóbbá válik a vallomás, ha a tanú naponta, rendszeresen beszél a másikkal. Akár összemérkőztek, akár nem, az adatok alapján valószínű, hogy a három évvel idősebb Zsófi magasabb volt Eszternél, és így az a személy is, akié a holttest volt.

A két lány magasságára kézenfekvő lett volna azon harmadik személyeket megkérdezni, akik rendszeresen együtt látták őket. Ilyen volt mindenekelőtt Solymosiné. Erre őt nem kérdezték a végtárgyaláson a védők, valószínű azért, mert a válaszból aligha jött volna ki a vádlottakra kedvező eredmény. A testvér, Solymosi János nem tudta ugyan megmondani, hogy Eszter pontosan meddig ért Zsófinak, de szerinte Eszter bizonyosan kisebb volt Zsófinál (T:325).

Egy ellentétes adat került a felszínre. Juhász József, aki Solymosiéktól a negyedik házban lakott, a dadai halottszemlén azt mondta, hogy ő akkora volt, mint Eszter. A helyszíni mérés alapján a tanú magassága 144 cm-nek bizonyult.

[627] Zurányi szövege egy ponton zavarossá válik. Vallomása második részében még mindig 140 cm-ről beszél, és arról, hogy Szomjas Károly adott egy hosszmércét, mellyel mértek. Nem teljesen világos, hogy már a június 19-i szemlére vonatkozott, vagy még az előző esti, éjszakai eljárásra (T:229). Az előbbi eshetőség azért valószínűbb, mert éppen ez a tanú utalt rá, hogy június 18-án este „Weinberg" (Weinberger?) – és nem Szomjas – adott hosszmércét a méréshez (T:227). De korábban Zurányi kifejezetten arra is utalt, hogy a június 19-i szemlén már 144 cm-t mértek (T:227).

Ez azt bizonyítaná, hogy a holttest ugyanolyan magas volt, mint Eszter (és egyben Zsófi). Ugyanakkor Juhász József a végtárgyaláson már azt vallotta, hogy nála kisebb volt Eszter (T:208). A vallomása ellentmondásos volt. Emlékezett ugyan rá, hogy a halottszemlén azt mondta, egyforma magasak Eszterrel, később viszont úgy beszélt, hogy már akkor is azt mondta, Eszter alacsonyabb volt tőle (T:209). Jakab János – aki a dadai halottszemlén Juhásszal együtt vett részt – viszont azt állította, hogy Eszter nála magasabb volt (T:206), de Juhász József Eszternél is magasabb (T:209).

Nem érdemes sokat adni azokra a megállapításokra, melyekben a tanúk Eszter és a holttest magasságát vetették össze, általában a holttestet magasabbnak tartva (pl. Gyánine T:187). Ha volt a holttest és Eszter között magassági különbség, az nem lehetett több 10 cm-nél. Érthetően, a tanúk Esztert rendszerint állva látták és nem fekve. Így az azonosításkor fekvő helyzetben lévő holttest hosszának és Eszter magasságának összevetése nem ad megbízható adatot ilyen magasságkülönbség esetén.

Juhász József ellentmondásos vallomása alkalmas arra, hogy bizonyos kétségeket ébresszen Eszter magasságát illetően. Eszter két testvére azonban egyértelműen arra vallott, hogy Zsófi Eszternél észrevehetően magasabb volt. Ezzel ellentétesen soha nem nyilatkoztak az eljárás folyamán. Ez az adat megerősítést kapott más tanútól is (Jakab János). Mindezt figyelembe véve valószínű, hogy Eszter és az a személy, akié a dadai holttest volt, nem voltak azonos magasságúak.

6. A lány, akié a holttest volt, nem volt szűz.

A helyi szakértők véleményének VI. pontja a szűzhártya teljes hiányáról számolt be, mely alapján teljes bizonyossággal megállapították, hogy nem szűz leány holttestéről van szó. A budapesti szakértők kifogásolták a megállapítást a pótvéleményben, mert a szűzhártyának mindig észlelhető valamilyen maradványa, nem tűnhet el teljesen. Támadták a helyi szakértők vizsgálati módszerét is, mert azok nem tárták fel a hüvelyt, hanem csak kívülről (kutaszolással) vizsgálták – ez be is bizonyosodott a végtárgyaláson. Kiemelték azt a lehetőséget is, amikor a szűzhártyának olyan tág a nyílása, hogy akár egy hüvelykujj bemenetét is lehetővé teszi, sérülés vagy berepedés nélkül.[628] Ezzel arra céloztak, hogy a helyi szakértők tévedhettek is a következtetésük levonása során.

Ám ez a logika nem igazán követhető. Mivel a helyi szakértők nem számoltak be a szűzhártya bizonyára meglévő maradványairól, így egy érintetlen szűzhártyát sem vettek volna észre? Pedig a kérdésben határozottak voltak. Kiss Jenő elmondta a tárgyaláson, hogy két-három ujjal be lehetett hatolni a hüvelybe, és azt az alhas felmetszése után is megvizsgálták (T:267); hasonlóan beszélt Trajtler is (T:258). Horváth Gézát, aki vizsgálta a hüvelyt, erre nézve Eötvös és Mihálkovics részletekbe menően kérdezte a tárgyaláson. Ő azt vallotta, hogy a boncolás során két ujjal könnyen, akadály nélkül be tudott hatolni a hüvelybe

[628] *Nyírvidék*, 1883/4. (január 28.) 6.

(T:234, 237). Ezt megerősítette a több kérdésben a vádlottak javára tanúskodó Szűcs János is (T:242). Itt a védelemnek nem sikerült kétséget ébreszteni.

A helyi szakértők hitelességét némileg rontotta, hogy egy kapcsolódó megállapításukat nem sikerült megvédeni. Véleményük VI. pontja szerint „[...] a hüvelynek szerfeletti bősége, a nemi közösülésnek nagy mérvbeni gyakorlását bizonyítja". A budapesti szakértőknek sikerült bizonyítani, hogy e tényből nem következik a nemi élet „nagy mérvbeni" gyakorlása. A budapesti szakértők ezen cáfolatát később a Közegészségi Tanács is elfogadta.

Mivel a szűzhártya hiánya tekintetében nem sikerült kétséget ébreszteni, így pusztán az maradt, hogy formai kifogást keressenek. Az egyik ilyen kifogás az volt, hogy nem a belvizsgálati jegyzőkönyvben (boncjegyzőkönyvben), hanem a szakértői véleményben szerepelt a szűzhártya hiánya. Az elnök rákérdezett Belkynél arra, hogy a lány, akié a holttest volt, szűz volt-e vagy sem, de kitérő választ kapott (T:245): „Szűzhártyáról a bonczjegyzőkönyvben nem tétetik említés, ennélfogva nem lehet arról szólni".

A másik kifogás abban állt, hogy a hüvelybemenetet, a szűzhártya meglévő maradványait, pontosan nem mérték le és nem írták le. Ezek a formai kifogások érdemben nem befolyásolják azt a következtetést, hogy a lány, akié a tiszadadai holttest volt, már nem volt szűz.

Az ügyben a gyanúja sem merült fel annak, hogy a 14 éves Solymosi Eszternek eltűnéséig lett volna bárkivel nemi kapcsolata, bár ezt eleve kizárni nem lehet. Eötvös az 1882. november 11-i beadványban általánosságban arra utalt, hogy a „szerényebb sorú nép körében" a 14 éves lányoknál a titkos nemi élvezet nem ritkaság.[629] Nem világos, ezt mire alapította, és a felvetés a levegőben maradt. A falusi életmód akkor nem kedvezett a titkos, észrevétlenül maradó szerelmi kapcsolatoknak. Ráadásul az akkori falusi erkölcsök, és Eszter relatív fejletlensége valószínűtlenné teszi, hogy komoly udvarlója lett volna.[630] A dadai holttesten a szűzhártya hiánya tehát erősen növeli a valószínűségét annak, hogy az nem Eszter holtteste.

7. A holttest jobb alkarján a bőr és az izomzat hiányzott.

A dadai holttesten egy feltűnő sérülést találtak. Ezt a boncjegyzőkönyv úgy tartalmazta, hogy „A jobb alkar lágy részeiben az izomzattól meg van fosztva, ugy hogy az orsó és singcsont alsó fele szabadon fekszik" (A/11. pont). A másik kezén, a bal alkaron – melyen a kendő lógott – ilyen sérülés nem volt. Trajtler ezt a tárgyaláson úgy egészítette ki, hogy a jobb alkar izomzata össze volt roncsolva, egy része hosszúkásan levált, és alácsüngött; ahol a bőr még megvolt, ott horzsolás nyomai látszottak (T:262).

Teljesen világos, hogy a holttestet, már a bomlás bizonyos állapotában, valamilyen erőszakos behatás érte a sérülés helyén. Ez az alkar közepétől lenyúzta a

[629] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 4.; (III/B/3. pont).

[630] A lány fejletlensége külön szerepel a körözési leírásában is, *Ellenőr*, 1882/294/E. (június 13.) 2.; a *Debreczeni Ellenőrnek* Lápossy János eszlári református lelkész is beszélt erről, 1882/107. (június 1.) 1.

bőrt és az izmokat úgy, hogy kilátszottak a csontok. Ezzel senki nem tudott mit kezdeni. Sokat nem is foglalkoztak a kérdéssel a tárgyaláson. Trajtler doktor a végtárgyaláson megkockáztatta azt a következtetést, hogy a holttestet a jobb alkarnál fogva kötélen vonszolták, amit a védelem rögtön támadott, mint bizonyítatlan előfeltevést. Ebben a védelemnek igaza volt. A sérülés eredetére a holttest állapotából biztonsággal nem lehetett következtetni. (A tanúvallomások alapján a sérülés nem keletkezhetett akkor, amikor a testet kivették a vízből.)[631]

A sérülés okát sokkal nehezebb a víz alatt megtalálni. Az elképzelhető, hogy a vízben szabadon sodródó holttest bomlófélben lévő bőrét felszakítja egy faág vagy egy kiemelkedő kődarab a meder alján. De itt nem a test nehezebb részéről, a törzsről volt szó, hanem a vízben a törzstől eltávolodó, azzal nem feltétlenül szinkronban lebegő alkarokról. Ezek könnyebben elmozdulnak, ha akadályba ütköznek. Igen nehéz elképzelni, hogy a leírt sérülés a víz alatti sodródás során és miatt keletkezett. Ennél egyszerűbb és valószínűbb az a magyarázat, hogy a sérülést valamilyen emberi beavatkozás okozta a bomló testen.[632] E feltevés viszont nem engedi meg azt a magyarázatot, hogy a holttestet a vízbefulladás után csak akkor érintette legközelebb emberi kéz, amikor 78 nappal később Oláh György és a tutajosok kihúzták a tiszadadai Csonkafüzesben.

8. Nem valószínű, hogy a holttest csuklóján lévő kendőt az a személy kötötte fel, akié a holttest volt.

A holttestnél talált bizonyítékok számbavételénél a problémát már áttekintettem. Az 1882. november 11-i beadványában Eötvös hozta a legjobb érveket arra, hogy a „mesterkélt és nehéz kötés" nem származhatott a lánytól, akié a holttest volt. Ez csökkenti annak valószínűségét, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré lenne, és erősen csökkenti a valószínűségét, hogy a személy, akié a holttest volt, öngyilkos lett volna.

9. A holttestnél talált, papírba csomagolt festék kétségessé teszi, hogy a holttest 78 napig tartózkodott a vízben.

Nem vitatott adat, hogy a holttest csuklójára kötött kendőben papírba tett kékesfekete festéket találtak. Ez perrendszerűen nem játszhatott szerepet a bizonyításban, mert eltűnt. Így nem lehetett szakértői vizsgálatnak alávetni, és Kohlmayer boltos sem tudott nyilatkozni, hogy abban a papírban árulta-e a festéket

[631] Oláh György kerülő, aki kihúzta a testet a vízből és ott volt a másnapi halottszemlén is, kifejezetten kijelentette, a szemléig a holttesten semmi változást nem észlelt, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 546.

[632] A vád szempontjából a magyarázat kézenfekvő volt. A dadai holttestet a jobb kezénél fogva, egy vesszőgúzzsal kötötték Matej tutajának aljához, és a gúzs hat nap alatt lenyúzhatta a bőrt és a húst, lásd Herskó július 6-i vizsgálati vallomását, a szövegét közli *Függetlenség*, 1883/167. (június 18.) 1–2. Herskó és Matej nem tudtak megegyezni abban, hogy a holttestet 1882. június 18-án ki engedte el. Matej még látta reggel (az ő tutaja alatt volt), de bement a faluba, és mire visszajött, már nem találta. Úgy gondolta, Herskó vágta el a gúzst. Herskó viszont úgy vélte, hogy Matej engedte szabadjára a vízben a testet, ami aztán a parthoz sodródott.

vagy sem. Több tanúvallomás világosan arra utalt, hogy a festék vízben oldódott. Eötvös is elismerte, hogy „a festék természete is nyomravezethető tulajdonsággal bírt", és bírálta a vizsgálóbírót, mert nem vizsgáltatta meg alaposan.[633]

Nem tudhatjuk, hogy a festék milyen ütemben oldódott a vízben, és az adott papír mennyi idő alatt mállott volna szét. Nem tűnik azonban valószínűnek, hogy a vízben oldódó festék „jércetojás" nagyságú darabokban (ahogy Szűcs János június 18-án éjszaka kivette a kendőből) megmaradt volna a vízben 78 napon át, állandóan kitéve a víz áramlásának. A papír sem szakadt még szét, hiszen azt Zurányi gyógyszerész a kezében tartotta. Ráadásul Eszter vörös és kék festéket vásárolt Kohlmayernél, és a holttestnél nem volt nyoma vörös festéknek. Nem találtak a ruházatán sem vörös festéktől származó nyomokat, míg a kék festék a ruháján és a bőrén is nyomokat hagyott. Valószínűtlen, hogy a kendő megtalált (és elveszett) tartalma 78 napig megmaradhatott a vízben. Így összességében ez is növeli a valószínűségét, hogy nem Eszteré a tiszadadai holttest.

10. Eszter anyja nem ismerte fel a holttestben a lányát.

Korábban már kifejtettem és megokoltam, hogy a tiszadadai holttestnél a tanúknak a holttestre vonatkozó pozitív vagy negatív azonosítására vonatkozó nyilatkozatát nem tartom sokra, bár egyes részletek tekintetében megbízhatóak lehetnek. Egy kivételt látok, ez Solymosi Eszter anyja, akinek a véleményére e tekintetben lehet adni. Kétszer is (Dadán és Eszláron) megnézhette a testet. Nem az arcvonásokból indult ki, amit a budapesti szakértők nem is tartottak reális kiindulópontnak, hanem a holttest egyes jegyeiből (lábujjak tartása, fogak állása, arcszélesség). Ő ismerte legjobban az eltűnt lányt, ő látta legtöbbször. Természetesen lehet, hogy a nagyobb érzelmi érintettség és a halvány remények fenntartása ösztönösen, öntudatlanul akadályozzák, hogy az anya egy felbomlóban lévő holttestben felismerje elveszett lányát. De Solymosiné meglepően higgadtan tagadta, hogy a lányáról lenne szó. A véleménye azt támasztja alá, hogy nem Eszteré a holttest.

Az anya vallomását támogatta Eszter két testvérének vallomása. Nekik szintén semmi okuk nem volt, hogy letagadják a testvérüket, ha őt látták volna. Solymosi János, Eszter bátyja fölöttébb határozott volt a tiszaeszlári azonosítási kísérletnél (T:325): „mindjárt megláttam, hogy nem testvérem, mert nagy képe, nagy szája, nagy homloka volt. Nem is szemléltem tovább, mert egy tekintetre láttam, hogy nem az."

11. A Tisza egy szakaszát korábban a vizsgálóbíró átkotortatta, ez csökkenti az esélyét, hogy akkor Eszter teste a Tiszában volt.

Amennyiben Eszteré volt a dadai holttest, akkor 1882. április 1. és június 18. között az Eszlár és Tiszadada (Csonkafüzes) közötti folyószakaszon kellett a vízben lennie. Ennek a folyószakasznak a hossza kb. 19–20 folyamkilométer, összesen ennyit haladt lefelé a vízben 78 nap alatt. Ha a holttest folyamatosan úszik,

[633] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 2.; (I/3. pont).

akkor ezt a távolságot legfeljebb egy-két nap alatt megteszi. Nyilvánvaló, hogy így a holttestet a 78 napot kitevő időszak szinte egésze alatt valahol, valamilyen faág vagy más víz alatti akadály a vízben fogva tartotta (pl. fennakadt). Ez reális lehetőség. Amellett, hogy a holttest be is szorulhatott valamilyen víz alatti akadályba, a holttesten lévő ruha (különösen a kötény, vállkendő, vagy akár a kézre kötött kendő) alkalmas lehetett arra, hogy annál fogva a test fennakadjon valamin. Az adott folyószakaszon, Eszlár és Dada között, akkoriban legalább öt nagyobb kanyar volt a Tiszában, mely helyeken egy tehetetlen test könnyen sekélyebb, akadályokkal teli részekre sodródhat.

A vizsgálóbíró 1882. május 21-én átkotortatta a Tisza egy szakaszát Tiszaeszlár alatt, eredmény nélkül. Ez valamelyest csökkenti annak valószínűségét, hogy Solymosi Eszter teste akkor a Tiszában lett volna.

12. Smilovics Rosenbergnek írt levele a fogházban.

Ez a levél az ügy számos talánya közül az egyik. Smilovicsot a vád a hullaúsztatás egyik kulcsszereplőjének tekintette, mint szervezőt és közvetítőt. Ő egy ideig beismerésben volt, csak később vonta vissza a vallomását. Smilovics a fogházban küldött az akkoriban ugyancsak fogva tartott Rosenberg Hermannak egy jiddis nyelven írt levelet. (Rosenberget is a hullaúsztatás gyanúja miatt tartották fogva.) A levél a következőképpen szólt.

> „Isten ismer engem, hogy én maguknak jó barátjok vagyok. Jelentkezzenek és beszéljenek el mindent, amit tudnak, hát mindnyájuknak könnyebb lesz, mert ugyis marad magukra minden, mert mi hárman már kivallottuk. Jelentkezzenek még egyszer, megmondani mindent az első szolgálóról és a másodikról szintén; mert ha nem, nekünk nagyon roszul üt ki. Tisztelem és kivánok boldog uj évet. Minden nap fogok önöknek irni."[634]

A levelet Smilovics a saját bevallása szerint is a maga elhatározásából, kényszer nélkül, titokban írta a cellájában, és úgy csempészte a címzettnek egy rabtársa segítségével. A levelet aztán Rosenberg batyujában találták meg, amikor 1882. szeptember 16-án Nyíregyházán szabadon bocsátották a vizsgálati fogságból.[635] Smilovics a végtárgyaláson semmilyen értelmes magyarázatot nem adott a levél tartalmára (ekkor már tagadta a hullaúsztatást). Homályos volt az utalása a *„második szolgálóra"*, akiről senki nem tudta megállapítani, hogy ki lehet az. A közkeletű értelmezés szerint ez a második szolgáló csak az a lány lehetett, akié a tiszadadai holttest volt.

A levél csak a hullaúsztatással kapcsolatban születhetett. Smilovics és Rosenberg is emiatt, bűnpalástolás gyanúja alapján voltak vizsgálati fogságban.

[634] Idézi T:157 (hasonlóan Bary 1933, 190). Kissé más fordításban, de lényegileg azonos tartalommal ismerteti a *Budapesti Hirlap*, 1883/214. (augusztus 4.) 2. Fennmaradt egy nyersfordítás is a Bary-féle irathagyatékban, itt második „lánycselédről" van szó; OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 409.

[635] *Függetlenség*, 1882/257. (szeptember 17.) 2.

Matej, Herskó és Smilovics beismerő vallomására vonatkozhatott az, hogy hárman vallottak, bár időközben Herskó a huszti jegyzőkönyvben a vallomását visszavonta. Egyébként Smilovics és Rosenberg nem ismerték egymást. Ami egyedül összekötötte őket, ami „közös ügyük" lehetett, az a hullaúsztatás volt. Nincs jele annak, hogy lett volna Solymosi Eszteren és a tiszadadai holttesten kívül más, mindkét férfi által ismert, fiatal lány („szolgáló").[636]

Eötvös a könyvében hosszan próbálta magyarázni a levél keletkezésének okait. Nem sikerült neki. Bár részletesen ecsetelte a magányos Smilovics feltehető lelkiállapotát a börtönben, az ellentmondásokkal teli magyarázat írói teljesítményének egyik mélypontját jelentette. Bary könnyedén tette nevetségessé Eötvös erőlködését (Bary 1933, 253–256). A levél láthatóan azt támasztja alá, hogy a tiszadadai holttestet a hatóságok megtévesztése céljából úsztatták, és az nem Solymosi Eszteré.[637]

+1 Nem mutatkozik olyan orvosi vagy egyéb adat, mely kizárná azt a lehetőséget, hogy a tiszadadai holttest nem Solymosi Eszter holtteste.

Az eljárásban egy olyan állítás merült fel, mely tekintet nélkül az összes többi bizonyítékra, kizárta volna, hogy a tiszadadai holttest nem Solymosi Eszteré. A védelem és a budapesti szakértők részéről felhozott egyéb adatok csak ennek a valószínűségét csökkentették. Ilyen, kizáró adatként a holttest jobb lábfején felfedezni vélt bőrelváltozás (folt vagy sebhely) merült fel. Láthattuk, hogy ennek a létét sem támasztják alá kellően erős perbeli adatok. Ha létezett is, a kinézete, formája, helye és jellege teljesen bizonytalan maradt. Így nem kapcsolható össze megalapozottan azzal, hogy Eszter lábán esetleg lehetett nyoma a korábban elszenvedett tehéntaposásnak. A holttest jobb lábfején levő bőrelváltozásra utaló igen bizonytalan adat nem alkalmas annak kizárására, hogy a dadai holttest nem Eszter holtteste.

A budapesti szakértők több ponton sikeresen cáfolták a szabolcsi szakértők szakvéleményében foglalt állításokat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ők tudtak volna olyan körülményeket megjelölni, melyek kizárták volna, hogy a dadai holttest nem Eszteré. Van azonban néhány adat, mely (eltérő mértékben) annak valószínűségét növelheti, hogy a dadai holttest mégis Eszteré volt. Így például kétségként vethető fel, hogy Eszter ruháját miképpen tudták volna ráadni egy olyan holttestre, amelynek – néhány tanú észrevétele szerint – valamivel nagyobb, szélesebb törzse volt, mint Eszternek. Ez azonban nem erős érv, mert a paraszti viselet meglehetősen bő ruhákból állt, ami áthidalhatta az esetleges különbséget.

[636] A levélnek a *Budapesti Hirlap* kissé eltérő értelmezést adott, de az is feltételezte a hullaúsztatást, *Budapesti Hirlap*, 1883/214. (augusztus 4.) 2.

[637] Lábra kapott olyan találgatás, hogy Smilovics azért vonta vissza a beismerő vallomását, mert így nagyobb súlyt kaphatott a levele, hiszen így ő nem volt beismerésben lévő vádlott (Mikszáth 1972, 194). Ez akkor lenne hihető, ha a vallomását előbb vonta volna vissza, mint ahogy a levelet írta. Másrészt, hiteles beismeréssel jobban támogathatta volna a vádat – ha ez volt a szándéka –, mint ezzel a levéllel.

A budapesti szakértők több olyan megállapítást tettek – elsősorban a holttest bomlási fokára nézve –, mely az esélyét növeli annak, hogy a holttest Eszteré. Úgy tűnik az iratokból, hogy a lány, akié a holttest volt még nem menstruált (ezt a petefészek vizsgálata tárta fel), és talán Eszter sem érte el a nemi érettség ezen fokát. Vannak ellentmondó adatok is. Például Kiss Jenő úgy vélte, hogy a lány, akié a dadai holttest volt, már menstruált (T:270). Scheuthauer azonban meggyőzőbb és határozott volt abban, hogy az adatok alapján erről még nem lehetett szó (T:274).[638] Láttuk, hogy néhány adat a belvizsgálati leletben vízbefulladásra utalt (a szív jobb gyomrocsának tágulata, illetve tüdőtágulat). Ezek a jelenségek azonban – kisebb-nagyobb valószínűséggel – más okkal is magyarázhatóak, nemcsak fulladással, tehát nem kizáró érvekről van szó.

Igen erőteljesen Solymosi Eszterre utalt volna az, ha bizonyítható vagy valószínűsíthető, hogy a kifogott holttesten már kifogása idején megjelent a hullaviasz *(adipocere)*. Mivel ennek kialakulásához legalább két hónap kell a halál beállta után, a két hónapos vagy hosszabb vízbenlét növelte volna a valószínűségét, hogy a tiszadadai holttest Eszteré. Bár a kihantolt holttesten 1882 decemberében már volt hullaviasz, még valószínűsíteni sem sikerült a védelemnek, hogy a helyi szakértők 1882 júniusában láthattak ilyen jelenséget. Ezért a hullaviasz létére utaló érv nem igazán használható.[639]

A budapesti szakértők elsősorban egyes bomlási jelenségekre alapították azon következtetésüket, hogy a holttest legalább két hónapja a vízben volt. Ahogy láthattuk, a holttest agyának folyékony állaga bizonyult e következtetésnél sarokpontnak. A modern kutatások szerint, azonban a budapesti szakértők által értékelt hullajelenségek még nem zárják ki a Közegészségi Tanács következtetését, hogy a holttest csak 2 hétig volt a vízben (és bizonyos körülmények esetén, még a helyi szakértők következtetéseit sem).

A holttestek vízbenléti idejének megállapításánál még ma is nagy a bizonytalanság.[640] Ennek megbecsülésére – különösen Németországban – talán a legelfogadottabb módszer Herbert Reh táblázatának alkalmazása. A táblázat, melyet folyóvízre, elsősorban a Rajna vizére dolgoztak ki 1969-ben, a vízbenlét minimális időtartamára tartalmaz becslést. Külön számol az év hónapjaival, a folyóvíz adott havi átlaghőmérsékletével, valamint felsorol tizenhat olyan hullajelenséget, melyet folyóvízi holttesteknél figyeltek meg. Tapasztalati adatokat tartalmaz, tehát olyan holttestek vizsgálatán alapszik a minimális vízbenléti idő becslése, ahol ismert volt az eltűnési idő hossza, a holttest kifogásának időpontja, és valószínű vagy bizonyított volt, hogy az adott személy a vízben vesztette életét, elsősorban fulladás következtében. Mivel a tiszadadai holttestnél a víz-

[638] Viszont Kövér hívja fel arra a figyelmet (Flórián Éva munkájára hivatkozva), hogy a veres (piros) alsószoknya viselése a menstruáció jele volt a paraszti népviseletben (Kövér 2011, 452). Solymosi Eszter ilyet viselt eltűnésekor.

[639] Természetesen ez nem akadályozta Eötvöst, hogy felhozza a védőbeszédében (T:391).

[640] Wyatt világosan ki is jelenti, hogy a vízbenlét időtartamára nem lehet általános megállapításokat tenni a holttest fizikai megjelenése alapján (Wyatt 2011, 113).

benléti időre csak az április, május és június hónapok jöhetnek szóba, így csak ezeket foglaltam a táblázatba, valamint a januárt, összehasonlítás végett (lásd 7. táblázat).[641]

7. TÁBLÁZAT ♦ A Herbert Reh-féle táblázat részlete

	Reh-féle táblázat (részlet) – a vízbenlét minimális ideje				
	hónap	január	április	május	június
	a víz átlaghőmérséklete	3,5 °C	9,9 °C	13,0 °C	17,4 °C
	felázási és bomlási jelenségek	nap	nap	nap	nap
1.	bőr „márványosodása" (a vörös vértestek szétesése, intravaszkuláris hemolízis)	32	9–10	4–5	2
2.	szövetek szétnyílása a bomlási gázok miatt	35	10	4–5	2–3
3.	a test elszíneződése	35	<14	4–5	2
4.	az epidermis leválása	35	<16	4–5	3
5.	a haj elvesztése	35	10–12	4–5	2–3
6.	a bőr ráncosodása a kezeken	<1	n. a.	n. a.	<6 óra
7.	a körmök meglazulása a kezeken	>35	16	5	2–3
8.	a bőr kesztyűként leválik a kezekről	35	16	10	3
9.	a körmök elvesztése a kezeken	>53	21	14	8
10.	a bőr ráncosodása a lábakon	<1	<1	n. a.	<6 óra
11.	a körmök meglazulása a lábakon	>53	17	10	5
12.	a bőr leválik a lábakról	>53	16	10	5
13.	a körmök elvesztése a lábakon	>53	>35	>28	>10
14.	mellkasi (pleurális) folyadékgyülem (500 ml felett)	35	10	5	3–4
15.	a szív elvértelenedik	>39	14–15	9	4
16.	az agy folyóssá válik	35	14–16	5	3–4

A táblázat óvatosan használandó, a következő okok miatt. (i) Az adatokat többször ellenőrizték az elmúlt csaknem ötven évben, és alapvető megbízhatósága ellenére, a táblázat a kontrollt jelentő egyes, konkrét eseteknél időnként alulértékelte, néhány esetben felülértékelte a minimális vízbenléti időt.[642] (ii) Mivel a hullajelenségek megjelenését a vízben lévő testeknél befolyásolja a víz hőfoka, szennyezettsége, a vízfolyás gyorsasága, a vízben lévő mikroorganizmusok fajtái és mennyisége, és több más egyedi körülmény, számot kell azzal is vetni, hogy a Tisza ezen tényezők tekintetében az 1880-as években eltért az 1960-as évekbeli Rajnától. (iii) Látszik, hogy a víz hőmérsékletének különbségei drá-

[641] Forrás: Dettmeyer et al. 2014, 250.; Doberentz–Madea 2011, 53.; Vennemann–Brinkmann 2003, 210.

[642] Doberentz és Madea tanulmánya éppen az egyik ilyen kontrollkutatásról számol be, mely a táblázat adataitól való eltérés nagyságát mérte egyes eseteknél.

mai módon hosszabbítják vagy rövidítik a bomlást. Néhány fok különbség is napokat jelenthet a minimális vízbenléti idő becslésénél.[643] (iv) Ezek az adatok a tudottan a vízben elhalálozott személyekre alkalmazhatók (ennek legnagyobb része fulladás). Azon személyeknél, akik haláluk után kerültek csak a vízbe, egyes adatok jelentősen módosulhatnak, hiszen ott már a levegőn vagy földben megkezdődött a bomlás. (v) A táblázat a *minimális időhosszot* jelöli, tehát egyes, konkrét esetekben a hullajelenség megjelenése az adott hónapban is hosszabb időbe telhet.

Mindezekre tekintettel, a táblázat arra nem használható, hogy bármilyen határozottabb becslés alapjául szolgáljon a tiszadadai holttest vízbenléti idejének megállapításához. Csak arra szolgál, hogy bemutassam, *a holttesten mutatkozó hullajelenségek nem zárják ki a vízbenléti időre nézve a Közegészségi Tanács következtetéseit.*

A 7. táblázatból látható, hogy a budapesti szakértők következtetésének kulcsa, az agy pépes állaga, mint bomlási jelenség sem zárja ki a 78 napnál sokkal kevesebb vízbenlétet. Az előbbiekben arra rámutattam, hogy a helyi szakértők változatát, mely szerint az agy bomlásának ilyen fokát rövid időn belül okozhatja valamilyen önálló szervi baj (gümős agyhártyalob), a budapesti szakértők sem zárták ki, tehát ez a magyarázat reális alternatíva lehetett. Az agy folyóssá válása korántsem következik be olyan későn, ahogy abban az időben gondolták, és nem kell feltételezni valamilyen „önszenvi bajt" sem.

A bomlás egy formája a testszövetek elfolyósodása. A szöveti zsír alkotórészeire bomlik és avas szagú folyadékká alakul (Buris 1991, 40). Az agy érzékeny a bomlásra, és néhány napon belül pépessé válik, majd egy héten belül el is folyósodhat (Levy–Harcke 2011, 36). Ezt az adatot is óvatosan kell kezelni, mert vannak, akik szerint a rózsaszínes szürke színt felvevő agy csak egy hónapon belül válik pépessé (Saukko–Knight 2004, 66). Nyilvánvalóan, itt is lényegesek a környezeti tényezők. A Reh-féle táblázatot megalapozó tapasztalatok alapján, viszont a vízben bekövetkező bomlás esetén, megfelelő hőmérsékleten, az agy elég rövid időn belül elfolyósodhat. Az agy folyósodása, mint bomlási jelenség, akár 3–4 nap alatt is bekövetkezhet 17–18 °C-os vízben, tehát korántsem bizonyítja, hogy a holttest 8–10 hétig lett volna a folyóban. Ebből még nem tudunk arra következtetni, hogy a dadai holttest meddig volt vízben. Mindössze azt, hogy az agy észlelt állapota nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy 78 napnál sokkal kevesebb ideig volt a folyóban.

A táblázat mutatja, hogy a Közegészségi Tanács következtetése (legfeljebb 14–18 nap vízbenlét) jóval meghaladja az összes hullajelenségnél a minimális vízbenléti értéket június hónapban, tehát ennek realitásával számolni kell.

A helyi szakértők következtetése a 3–4 napos vízbenléti időre akkor nem zárható ki, ha a körmök nem váltak le, a bőr nem jött még le a kezekről és a lá-

[643] Látható, hogy a különböző hullajelenségek megjelenésének ideje nagymértékben különbözik a téli, kora tavaszi, valamint a nyári időszakban. Így nem lehet párhuzamot vonni a tiszalöki holttesttel (Braun Amália). A lány január elején fulladt a folyóba Tokajnál, és valóban jól konzerválódott az áprilisi kifogásáig.

bakról, és a fejről nem hullott ki a haj, hanem valóban levágták (leborotválták). Mindez viszont vitatott maradt. Megjegyzendő, hogy a vád hatnapos vízbenléti idővel számolt (június 11-én este vette át a holttestet Herskó),[644] és ez tartható is lehet, ha feltételezzük a körmök létét a kezeken és a lábakon, ahogy arról a tanúk és a szakértők beszámoltak. Ez mutatja, hogy a körmöknek jelentős szerepük van, és jó lenne az eltűnésükre magyarázatot találni.

A helyi szakértők és a vád álláspontjára vonatkozó értékelésben azonban van egy nagy bizonytalanság: az általuk felállított elképzelés szerint, ugyanis a holttest már ki volt téve bomlásnak mielőtt a vízbe került volna. Általános becslések pedig nincsenek arra, hogy egy bomlófélben lévő test, utólag a folyóvízbe kerülvén, mennyi vízbenléti idő után mutatja a táblázatban foglalt hullajelenségeket (pl. felázási jelenségeket). E tekintetben a táblázat adatai még iránymutatásként sem igazán használhatók, bár ekkor már nincs is szükség rá. A feltételezés (a halál után vízbe kerülő testről) már önmaga kizárja, hogy a Tiszába fulladó Eszterről lenne szó.

[644] Lásd Herskó július 6-i vizsgálati vallomását, szövegét közli *Függetlenség*, 1883/167. (június 18.) 1–2.

5. FEJEZET

A vád magyarázata Solymosi Eszter eltűnésére

> „Óriási köd ül az igazság házában. Maga az igazság sem találja magát otthon a fojtó levegőben. S amint kinyitják az ablakokat, hogy szellőztessék, por és füst jönbe a nyílásokon."
>
> *Mikszáth Kálmán*[645]

Az alaptörténetben, Solymosi Eszter eltűnésére a vád adott egy magyarázatot: az eszlári zsinagógában izraeliták vallási okokból megölték 1882. április 1-jén. A következőkben azt vizsgálom, hogy a vád magyarázata tartható-e. Az alaptörténetnél a vád magvát döntően a templomszolga fia, Scharf Móric vallomása adta. A bizonyítékok értékelését ezért Móriccal, és a vallomásával kell kezdeni.

Scharf Móric rejtélyes alakja

Scharf Móric személye az egyik tényező, amely Solymosi Eszter ügyét a magyar kriminalisztika egyik legrejtélyesebb esetévé tette. Megnyilvánulásai, indíttatásai, egész alakja és tulajdonképpeni drámája olyan titokzatos, mint a kis cselédlány eltűnése. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a vallomásával egy rettenetes bűntényt tanúsító Scharf Móric titkát eddig senki nem fejtette meg. *„Csodálatos lélektani rejtély"* – írta a *Pesti Napló*.[646] A gyermek lelkének redői közé senki nem látott be. Ha egy pszichológus venné a fáradságot, és az összes jegyzőkönyvet átbogarászná, talán tudna a modern lélektani modellek segítségével egy hihető, szakmai magyarázatot adni.[647] Amin a fiú átment, egy drámaíró tollára kívánkoznék.

A vádellenes, proszemita sajtó szerette volna a fiút őrültnek láttatni. Az *Egyenlőség* ebben élen járt. Azt terjesztette, hogy a fiút már az eset előtt is a falu bolondjának tartották. Később mesterségesen kikészített „eszelős gyermek-

[645] Mikszáth 1972, 249.

[646] *Pesti Napló*, 1883/170. (június 22.) 1.

[647] Virág Teréz (neves pszichoanalitikus) írt egy rövid tanulmányt Móric pszichológiai értékeléséről (Virág 1990, 67–72). Ez lényegében használhatatlan, mert teljes egészében Eötvös – sok esetben kétes – adatait és beszámolóit veszi alapul.

8. KÉP ♦ Scharf Móric
(Ábrányi Lajos nyomán)

tanuról" írt.[648] Pedig vallomásának tartalmára és fontosságára tekintettel Móricot már korábban megfigyelés alá helyezték és épelméjűnek nyilvánították.[649] Aki elolvassa a tárgyalási jegyzőkönyvben a kérdésekre adott összefogott, lényegre törő válaszait, melyek a történtek átlátásának képességét tükrözték, nem is hinné, hogy hétköznapi értelemben vett zavart elmével lenne dolga. A kísérletek a fiú józan elmeállapotának megkérdőjelezésére lassan abba is maradtak. Ma már sokan úgy szeretnék inkább bemutatni, hogy egy megtévesztett, megfenyegetett falusi gyermek volt, aki a vád legfontosabb tanújaként és egyben bábjaként belekényszerült egy rettenetes helyzetbe. Ennél az ő története azonban sokkal árnyaltabb.

Móric volt a vád talpköve. Ha vallomása kiesik a bizonyítékok sorából, a vád összeomlik (ahogy ez meg is történt). Saját hitbéliek terhére vallott. Egyedül állt a története a bíróság előtt, bár azt egy-két közvetett gyanúok alátámasztotta. Amit elmondott, részben szemben állt a kisöccse, Samu beszédével is, melynek nyomán kezdetben ő is gyanúba keveredett. Igaz, Solymosi Eszter sorsára nézve – a lényeget tekintve – megegyezett a két testvér beszéde: a lány a zsinagógában vesztette életét.

Az apja terhére sohasem vallott. A végtárgyaláson Móric kijelentette, Samu nem mondott igazat abban, hogy ő és az apja fogta a lányt, amikor vérét vették (T:20). De az apja is belekeveredett bűnrészesként az ügybe, és Scharf Móric lelki terhe megsokszorozódhatott. Ha a vallomását visszavonja, az apja is szabadul. Ha a vallomása nyomán elfogadja a törvényszék a vád állításait, az apja is hosszú börtönbüntetést kaphat. Ez a teher furcsa agresszivitásban és látszólagos érzéketlenségben tört ki rajta a végtárgyaláson. Dühös, kiabáló, méltatlankodó

[648] *Egyenlőség*, 1. (1882. november 5.) 6., valamint 4. (1882. november 26.) 6. Később ez tudományos oldalról is támogatást kapott, méghozzá egy bécsi pszichiáter tollából, Jakob Weiss: Der Anklager von Tisza-Eszlar – Moriz Scharf. *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 1883. 819.; ismertette a *Budapesti Hirlap*, 1883/180. (július 1.) Melléklet 1.

[649] *Ellenőr*, 1882/314. (június 24.) 2.; *A Hon*, 1882/172/E. (június 26.) 1.

vádlottak sorával nézett szembe, akik miatta kerültek oda. Ő még gyermek volt, azok meglett férfiak, akiknek a szabadsága, néhányuknak az élete múlott azon, hogy mit mond a törvényszék előtt. A végtárgyalás során leköpték (Buxbaum), lekiabálták, megvetően fordultak el tőle, kifejezett erkölcsi és lelki presszió alá helyezték. Ilyen körülmények között egy érzelmileg egyébként is érzékeny korban lévő fiú vagy megtörik, vagy dacossá, agresszívvé válik. Móric lelke megkeményedett. Hirtelen „vérfagyasztó érzéketlenséget" kezdett mutatni (Mikszáth 1972, 145). Talán a következő párbeszéd jól mutatja a hangulatot (T:20):

„*Scharf József:* Hogy nem szakad rád az ég, te barom, (fia felé megy és öklével fenyegeti). Mióta itt vagy a megyénél, ohajtod-e, hogy engem lásd?
Móricz: Micsoda haszon lett volna, ha láttam volna? Tudom, hogy itt fogom látni eleget."

Rákosi Viktor írta, hogy Móric szavai hallatán „valami hidegség csapja meg a szívünket".[650] A fiú a végtárgyaláson uralkodó körülmények ellenére a vallomását végig fenntartotta. 1882. május 21-től kezdve az általa előadott történet alapvonalai nem változtak. A három metszőjelöltet és a negyedik idegent, Wollner Hermant vádolta Solymosi Eszter megölésével.

Amennyiben igazat vallott, akkor eltöprenghetünk, hányan lettek volna képesek az igazságért, egy általa alig ismert cselédlány emlékének kedvéért, elviselni azokat a megpróbáltatásokat, melyek az eljárás bizonyos szakaszaiban érték. Amennyiben a történetét kitalálta vagy betanították neki, a rejtély még nagyobb. Miért talált ki ilyeneket, vagy miért tartott ki végig egy betanított történet mellett, mellyel megtagadta addigi életét, és szembefordult a kis, zárt közösséggel, melyben addig életét élte.

Mi történhetett 1882. május 21-én éjszaka?

1882. május 21-én éjszaka Scharf Móric részletes, érdemi vallomást tett Nagyfaluban, Recsky András csendbiztos házában. Először Péczely Kálmán írnok és a csendbiztos jelenlétében, majd a vizsgálóbíró és az alügyész előtt.[651] Már láthattuk, e vallomásról az első hírek 1882. május 27-én és 28-án jelentek meg a hírlapokban. A legelső híradásokban még a betanítás gyanúja vetődött fel *(Pester Lloyd)*.[652] Ám hamarosan elkezdtek szállingózni a hírek arról, hogy Móricot kényszerítették vagy egyenesen megkínozták. A *Nemere* című lap szó szerint

[650] *Budapesti Hirlap,* 1883/171. (június 22.) Melléklet 2.

[651] Móric hivatalos vallomástétele 1882. május 22-én hajnalban vagy (a jegyzőkönyv szerint) „kora reggel" ½2-kor kezdődött. Ez nem szakítható el a megelőző, esti eseményektől, és május 22-én napközben még egyszer tett vallomást Eszláron (a harmadik vallomástétel). Így az egyértelműség kedvéért a második vallomástételének időpontjaként május 21. éjszakát jelölöm.

[652] *Budapesti Hirlap,* 1882/146. (május 28.) 6.

közölt egy 1882. május 30-án kelt, név nélküli „magánlevelet". Ebben azt írta az ismeretlen forrás, hogy Móricot addig kínozták, míg bevallotta, hogy az apja Solymosi Esztert megölte.[653]

Recsky befeketítése egyes lapokban hamarosan minden mértéket meghaladt. A *Debreczeni Ellenőr* tudósítója (Weinstein) a következő szavakkal illette a csendbiztost: vad tekintetű, oldalán szörnyű korbács, ajkain eget megrázó káromkodás és rettenetes fenyegetések, vadul forgó szemek, mennydörgő hang, amely rettegést és félelmet keltett a fiúnál.[654] Megjegyzendő, itt még ennek ellenére sem állította a lap, hogy bántalmazták volna Móricot.[655] De a kényszerítés terjedő hírei miatt utazott a helyszínre Budapestről Székely Ferenc királyi főügyészhelyettes, hogy ellenőrizze a nyomozást.

Milyen konkrét bizonyíték volt Móric kényszerítésére vagy bántalmazására? Sok tanú sorakozott fel Recsky András csendbiztos háznépéből, akik a kérdéses éjszaka történéseiről vallottak. Előre kell bocsátani, valószínűsíteni vagy bizonyítani sosem sikerült, hogy Scharf Móricot kényszerítették volna vallomástételre, vagy vallomását betanították volna. Maga a fiú sem állított ilyesmit a végtárgyaláson. Ennek ellenére a gyanú fennmaradt a vallomástétel különös körülményei miatt. Először érdemes egy pillantást vetni e körülményekre.

A nagyfalui események

A tiszaeszlári helyszíni vizsgálat harmadik napján, 1882. május 21-én este Recsky csendbiztos Tiszaeszlárról, a vizsgálat helyszínéről visszatért Nagyfaluba, ahol lakott, mert másnap Nyíregyházán hivatalos ügye volt. Péczely Kálmán, a vizsgálóbíró írnoka vele tartott. Az írnokot egész nap betegség kínozta (migrén), így a vizsgálóbíró engedélyezte neki, hogy visszamenjen Nyíregyházára. Bary elküldte a két férfival Móricot, mert az elhelyezése és elkülönítése sok gondot okozott. Addig a községi bíró háza szolgált őrizetének helyszínéül (Kövér 2011, 378). A terv szerint a fiút másnap Nyíregyházán Both Menyhért királyi ügyésznek kellett átadni, aki a törvényszéki fogházban helyezte volna el a fiút. A királyi ügyésznek szóló levél azonban nem volt az iratok között. Péczely a levélről nem tudott, de arra, hogy volt ilyen levél, Recsky csendbiztos tanúskodott. Állítólag a vizsgálóbíró neki adta át a levelet, majd ő azt éjszaka vissza-

[653] *Nemere*, 1882/45. (június 4.) 177. A hírlapok május végén még tévesen úgy tudták, hogy Móric saját apját vádolta a gyilkossággal.

[654] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 2.

[655] Bary az *Egyetértés* cikkét – *Egyetértés*, 1882/242. (szeptember 2) 4. – idézve téved, hogy a *Debreczeni Ellenőr*ben merült fel először konkrétan a kínzás gyanúja (Bary 1933, 66). A debreceni újság május 30-án még csak tényszerűen azt közli, hogy Recsky csendbiztosnál volt a fiú 12 órán át, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/105. (május 30.) 2. Ezt megismétli a június 1-jei számban, és a kényszerítés, fenyegetés vádja (nem is a kínzásé vagy a bántalmazásé) csak két nappal később jelenik meg, más hírlapok után, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 3. Később Weinstein Miksa összefoglalóan is leírta a nagyfalui kihallgatást – legalábbis ahogy ő gondolta a történteket, *Egyenlőség*, 15. (1883. április 15.) 8.

adta, mert másnap reggel, a vallomása után Móricot mégsem Nyíregyházára vitték, hanem vissza Eszlárra.

A vizsgálóbíró Ófaluban, a községházán adta át Recskynek és Péczelynek a fiút. A községháza előtt várt Bakó pandúr a szekérrel, melyen indultak Nagyfaluba. Négyen ültek rajta: elől Bakó és Móric, hátul a csendbiztos és az írnok. Eszlár és Nagyfalu között az út szekéren körülbelül félóra lehetett, útközben nem álltak meg. Estefelé érkeztek, a nap lement, de még nem volt sötét. A csendbiztos házában a család éppen vacsorázott, Péczelyt is az asztalhoz ültették. Időközben Móric kinn maradt valahol Bakó csendlegénnyel, állítólag a „cselédházba" vagy a kinti konyhába mentek. Itt helyezték el szokásosan az őrizet alatt lévő asszonyokat vagy gyermekeket, ha a csendbiztosnál kellett éjszakázniuk. Az írnok azonban arra kérte a csendbiztost, hogy küldjék be a fiút, mert rábízták, és az ő felügyelete alatt kell maradnia. Rövidesen be is küldték, és attól kezdve Móric az írnok mellett tartózkodott. A fiú vacsorára azt ette, amit a nagynénje még Tiszaeszláron csomagolt be neki.

Vacsora után lefekvéshez készülődött az írnok és Móric a számukra kijelölt vendégszobában, mely az udvarról (tornácról) nyílt. Oda Recsky kísérte át őket. Az írnok lefekvés közben megjegyezte a fiúnak, hogy másnap Nyíregyházára kísérik, és ha elmondaná az igazat, akkor ezt nem kellene tenni, mert biztosan szabadon engednék. Recsky és az írnok vallomása alapján, a fiú először azt mondta, hogy azért nem beszél, mert félti az apját, és fél a zsidóktól (T:88). Erre Péczely a fiút arra biztatta, hogy az apjának tenne jót, ha elmondaná, amit tud. A fiú akkor kezdett el beszélni. Újra átmentek a ház másik részébe, a csendbiztos dolgozószobájába („írószoba"), ahol a fiú vallomásának főbb vonalait rögzíteni lehetett. A csendbiztos néhány tanút behívott, hogy lássák, a fiú önként tesz vallomást. Ott volt Bakó Ignác csendlegény, Szojár Anna dajka, valamint Bakó György intéző. A kertészként alkalmazott Mozga Pétert negyedórával azután hívták be tanúskodni, hogy a fiúval bementek a dolgozószobába (T:307). A család több tagja is hallótávolságban volt, mert a dolgozószoba az ebédlőből nyílt, és az ajtó nyitva maradt. A tanúk a nyitott ajtóban álltak, úgy hallgatták Móric beszédét. A csendbiztos elmondta a végtárgyaláson, hogy ő rendőrhatóságként nem szokott tanúk nélkül jegyzőkönyvet felvenni, mert így megelőzheti, hogy kényszerítéssel vádolják. Bakó pandúr azonban annak előtte még nem volt tanú ilyen kihallgatáson, és nem is emlékezett, hogy a csendbiztos valaha éjszaka hallgatott volna ki egy tanút (T:77).

Péczely Kálmán Recsky csendbiztos irodájában „jegyzéket" vett fel Móric beszédéről.[656] A fiú többé-kevésbé összefüggően mondta el a történetet, de az írnok illetve a csendbiztos tisztázó kérdéseket is feltett. Péczely azt írta a jegyzékbe, amit Móric mondott (Bakó Gy. T:307). A végén Péczely többször is felolvasta Móricnak az írást, hogy jól megértse (Szojár T:308). A jegyzék végére, Móric saját kezével írta oda, hogy a vallomását minden kényszer nélkül tette meg.[657] Péczely ugyan-

[656] A jegyzék szövegét közölte pl. *Pesti Hirlap*, 1883/162. (június 13.) 11.; *Függetlenség*, 1883/161. (június 12.) 2.

[657] Ez alapján nem helytálló Stipta István azon megjegyzése, hogy az eljárásban az írnok nyomozott, kihallgatást tartott és jegyzőkönyvet vett fel (Stipta 2012, 26). Az előnyomozás

ott megírta a vizsgálóbírónak szóló tízsoros értesítést is, melyet este 11 órára keltezett. Ebben javasolta, hogy még az éjszaka folyamán hivatalosan hallgassa ki Móricot.[658] Az értesítést odaadta Recsky csendbiztosnak, hogy vitesse át Eszlárra. A csendbiztos külön is írt néhány sort a levélhez, és ebben maga is tanácsosnak látta, hogy a hivatalos kihallgatás minél hamarabb történjen meg, „nehogy az ügy más fordulatot vegyen". A levelet éjjel 11 óra után átküldte a szomszéd faluba Bakó Györggyel, aki az intézője volt. Ezután az írnok és Móric lefeküdtek a vendégszobában. A vizsgálóbíró éjfél körül hozott Eszláron egy végzést a kihallgatás azonnali foganatosításáról,[659] majd az alügyésszel átment Nagyfaluba. Mikor megérkeztek, az írnok a betegsége miatt nem is ment ki a vendégszobából. Csak felkeltette Móricot, és kiadta a jegyzéket, melyben a fiú beszédének lényeges pontjait felvette, aztán újra elaludt. A fiút a csendbiztos kísérte át a vizsgálóbíróhoz és az ügyészhez, hogy hivatalosan is vallomást tegyen.

A hivatalos kihallgatás a jegyzőkönyv szerint éjjel ½2 órakor kezdődött a vizsgálóbíró előtt, az alügyész jelenlétében. Az írnok nem vett részt a kihallgatáson, de egy-két „tanú" igen (pl. Bakó pandúr). A kihallgatás hajnalban ért véget, a fiú lefeküdt egy kis időre. Kora reggel a vizsgálóbíró Móriccal és az alügyésszel visszament Tiszaeszlárra. Az írnok és a csendbiztos az eredeti terveknek megfelelően, egyenesen Nyíregyházára indult.

Körülbelül ez az események kerete a tanúvallomások alapján. A tanúk elmondása némileg eltérő arra nézve, hogy mi, mikor és milyen sorrendben történt, sokszor egymásnak is ellentmondtak. Nem teljesen világos, hogy mennyi idő múlva hívták be Móricot a kinti konyhából az ebédlőbe a vacsorához, vagy vacsora után egyenesen a vendégszobába vitték-e Móricot lefeküdni, esetleg újra kivitték a konyhába (pl. Bakó Gy. T:307). Ebben lehet jóhiszemű tévedés is. Szojár Anna például úgy emlékezett, hogy Recsky és Péczely az ebédlőben hallgatták ki Móricot, és nem az abból nyíló dolgozószobában; vagy a kihallgatás után az ebédlőben várták meg a vizsgálóbírót, és nem feküdtek le közben (T:307). Mindezeknek különösebb jelentősége nem látszik.

A később kihallgatott tanúk egy csoportja a kertben hallgatózott az ablak alatt. De arra, hogy hányan voltak, kik voltak ott, melyik ablak alatt hallgatóztak, mennyi ideig hallgatóztak, már eltérő beszámolókat hallunk. Leskó Mária szolgáló szerint az ablak alatt hatan leskelődtek, a három kocsis, a szakácsnő, egy szobalány, és ő. Egyszerre ugyan nem fértek el, de váltották egymást. Az egyik kocsis (Zdanek) megerősítette, hogy ő ott volt, de csak négyen voltak, a kertész, egy másik kocsis és a szobalány. Ezzel összhangban Szilvási Sára szakácsnő tagadta, hogy ő ott hallgatózott. A szakácsnő jelenlétét viszont Leskó

során bizonyos esetekben a csendbiztosnak egyébként is joga volt kihallgatást folytatni, de itt a vizsgálóbíró megérkezéséig nem volt hivatalos eljárás. Az írnok „feljegyzése" nem bírt jogi értékkel. A történtek csak annak tükrében lényegesek, hogy volt-e jogellenes befolyásolás, bántalmazás.

[658] Péczely levelét közölte pl. *Egyetértés,* 1883/161. június 13.) 3.; *Pesti Hirlap,* 1883/162. (június 13.) 11.

[659] *Budapesti Hirlap,* 1883/162. (június 13.) Melléklet 2–3.

Máriához hasonlóan, és Zdanekkel szemben megerősítette Mészáros Julianna szobalány, bár ő egyetértett a kocsissal abban, hogy csak négyen leskelődtek. De a többiek vallomásával ellentétben, szerinte a vendégszoba ablaka alatt hallgatóztak, és nem a dolgozószoba ablaka alatt (ez utóbbiban hallgatta ki Móricot a csendbiztos és az írnok).[660] Mozga Péter, a kertész szintén velük hallgatózott mintegy negyedórát, de utána a csendbiztos behívta tanúnak (T:307).

Természetesen a központi kérdés, hogy Scharf Móric minek hatására tett vallomást akkor éjszaka. Volt-e valamilyen lelki ráhatás, vagy egyenesen fizikai kényszer, mely a vallomástételhez vezetett.

Miért kezdett el vallani Móric?

Arra, hogy Móricot mi indíthatta nevezetes vallomásának megtételére, a következőket tudjuk az ügy adatai alapján. Valamilyen rábeszélés, vagy lelki ráhatás bizonyosan volt a csendbiztos és az írnok részéről. Ezt maguk is elismerik. Péczely saját bevallása szerint azt mondta neki, hogy ha nem beszél, örökké lelkiismerete rabja marad, mert az apján fekszik a vád súlya, és a hallgatásával az ő baját súlyosbítja (T:84). Ezzel szemben Recsky András az írnok azon szavaira emlékezett, hogy ha Móric bevallaná az igazat, akkor szabadlábra kerülne, és nem kellene Nyíregyházára mennie (T:85). Valószínű, az írnok ilyesmire is utalhatott. Móric következetesen kitartott amellett, hogy őt nem bántották, viszont mondták, ha nem vallja be az igazságot „örökös rabságba jut". Péczely még meg is magyarázta neki, mi az örökös rabság (T:98–99). Péczely ezzel szemben tagadta, hogy ő örökös rabsággal fenyegette Móricot. Az apja sorsa iránti felelősségre, valamint a szabadulás lehetőségére utalás mellett, a csendbiztos bevethette a gyanúsítottak vallatásánál alkalmazott legősibb taktikát is. Bakó Ignác pandúr szerint a csendbiztos közölte Móriccal, hogy az apja már mindent bevallott, ő is tegye meg: „már apád kimondotta az egész történetet, mért nem mondod ki?" (T:76). Erre a csendbiztos nem emlékezett vagy nem akart emlékezni.[661] A csendlegény vallomása alapján Móric erre mondta, hogy a tettes nem az apja volt, hanem a többi zsidó.[662] A fiú ekkor kezdte először felsorolni azokat a neveket, akik szerepet játszottak Eszter eltűnésében.[663]

[660] Hasonlóan tisztázatlan kérdés, hogy a leskelődők láthattak-e bármit a szobában történtekről. A szobalány szerint nem, mert ő maga tette a helyére a zsalukat korábban, az ablakok is csukva voltak belül, semmit nem lehetett látni. Mások viszont arra utaltak, hogy a zsaluk között volt rés, amin be lehetett látni, így nemcsak hallani lehetett, ami történt, hanem látni is.

[661] A csendbiztos tagadása magyarázható azzal, hogy az IBESz 52. §-a értelmében akkoriban nem volt szabad a vádlottat csellel vallomásra bírni. Később a törvényszék nem kifogásolta Recsky módszerét vagy nem látta bizonyítottnak, hogy ilyen beugratás történt.

[662] Más vallomások szerint, viszont a pandúr nem volt jelen, amikor Móric vallani kezdett (a vendégszobában).

[663] Már a tárgyaláson tett vallomása után, Recsky egy magánbeszélgetés során beszámolt arról, hogy ő a vacsora alatt is faggatta Móricot, de nem bántotta, és az ő számára is váratlan volt a fiú hirtelen vallomása, *Függetlenség*, 1883/207. (július 28.) 1.

Zdanek Gergely: fenyegetés

Kifejezett fenyegetésről (és nem többről), egy tanú vallott, Zdanek Gergely kocsis. Ő a tárgyalás idején éppen néhány hónapos szabadságvesztés-büntetését töltötte, mert Tokajban lófarkakat vagdosott le. Az események idején még Recsky szolgálatában állt. Állítása szerint azon az éjjelen a kertben az ablak alatt hallgatózott három társával, Mozga Péter kertésszel, Leskó Mária szolgálóval, és egy Kálmán nevű kocsissal (máshol Mészáros Julianna szobalányt említi negyedikként). Ekkor hallotta azt, hogy a csendbiztos utasítja a pandúrt, üsse pofon Móricot. Erre végül nem került sor, mert a fiú elkezdett beszélni. Közben ők zajt csaptak az ablak alatt a kertben, a csendbiztos kiment, és elzavarta őket (T:89). A csendbiztos nem hitte, hogy bármit lehetett hallani az ablak alatt abból, ami a szobában történt, mert a zsalukat bezárták. Azt elismerte, hogy elkergette az ablak alatt hallgatózókat.

Zdanek vallomása értelmében fizikailag nem bántották Móricot, de legalábbis pofonnal fenyegették. Zdanek vallomásának ez a része egyedül áll. Más nem számolt be ilyesmiről. Ellentmondott neki az a tanú is, aki fizikai erőszakról, verésről vallott (Leskó Mária). Zdanek vallomása viszonylag összeszedettnek és összefüggőnek tűnt, saját magával nem keveredett ellentmondásba, de senki nem erősítette meg a pofonnal való fenyegetést. Azok közül sem, akik vele együtt hallgatóztak az ablak alatt. Péczely, Recsky csendbiztos, maga Móric és Bakó pandúr is tagadta, hogy ilyen fenyegetés elhangzott volna.

Leskó Mária: fizikai bántalmazás

Bántalmazásról egyetlen tanú számolt be, Leskó Mária, aki Borat (Barát?) Mária néven szolgált Recskyéknél. Ő az ablak alatt hallgatózók egyike volt. Vallomásának lényege szerint Recsky csendbiztos vacsora után a dolgozószobában kényszerítette Móricot a vallomásra. Ennek során először megrázta a fülét, később adott neki egy pofont, majd Bakó pandúr korbáccsal (!) megverte (T:91). Ő ezt akkor látta, amikor hatodmagával leskelődött a kertben az ablak alatt. Utána ment a dolgára, de a vizsgálóbíró és az alügyész megérkezése után, a hivatalos kihallgatáson, ismét leskelődött a kertben az ablaknál. Akkor már csak ketten voltak ott a szobalánnyal. A hivatalos kihallgatáson a csendbiztos állítólag ismét adott egy pofont a fiúnak.

Leskó Mária vallomása *az egész eljárásban az egyetlen olyan, konkrét és közvetlen perbeli adat*, mely szerint Móricot ekkor bántalmazással vették rá a vallomástételre. Bár a hely, az idő és a körülmények kétségtelenül alkalmasak ilyen gyanú táplálására, de Leskó Márián kívül soha, egyetlen tanú sem állította, hogy a fiút Nagyfaluban bántalmazták volna.[664]

[664] Erre még egy hallomáson alapuló (közvetett) vallomás van. Róka Sándornak állítólag Bakó Ignác mesélte, hogy nem bántották a fiút, csak Recsky csendbiztos a fülénél fogva

A végtárgyalás jegyzőkönyvének vonatkozó része alapján, azonban a szolgáló vallomása lényegében értéktelennek minősíthető. Egyrészt azért, mert sok belső ellentmondás van benne, másrészt azért, mert vallomása számos vonatkozásban nincs összhangban a többiek által megerősített körülményekkel. Leskó vallomásának lényegét nehéz kihámozni, mert sokszor magának mondott ellent. Kérdésre néha megváltoztatta, amit korábban mondott. Egyszerűen megfogalmazva, összevissza beszélt. (A törvényszék nem is eskette meg az ellentmondásos tanúvallomása miatt, így az általa elmondottakat aligha vették figyelembe bizonyítékként.) A következő, fontosabb okok miatt nem adhatunk hitelt a vallomásának.

Állítása szerint nem is tudott arról a kétségbevonhatatlan tényről, hogy Péczely írnok a helyszínen volt. Nem látta őt az asztalnál írni, sőt szerinte Eszlárról csak a fiú, a csendbiztos és a pandúr jött. Ez igen kétségessé teszi, hogy bármit látott a csendbiztos dolgozószobájában, ahol Péczely is ott ült és jegyezte le Móric beszédét.

Leskó azt nyilatkozta, hogy addig a fiú nem vallott semmit, míg a két úr (a vizsgálóbíró és az alügyész) Tiszaeszlárról meg nem érkezett 11 óra (!) körül. Bizonyítottnak vehető, hogy Móric akkor már elmondta a történetét. Éppen ez indokolta, hogy a vizsgálóbíróért küldessenek.

A végtárgyaláson június 26-án azt vallotta, hogy Recsky megverte Móricot, amikor ki akarta húzni belőle a vallomást, sőt a pandúr korbácsot is használt. Ebben Zdanek Gergely, akivel együtt leskelődött az ablak alatt, ellentmondott neki: senki nem pofozott senkit, csak a csendbiztos utasította erre a pandúrt, amire végül nem került sor. Mészáros Julianna szobalány szerint, aki ugyancsak ott volt, viszont a zsaluk estére már a helyükön voltak, az ablakokat becsukták, így nem lehetett látni és hallani semmit abból, ami a szobában történt, mert igen csendben beszéltek (T:116). Mozga Péter kertész is megerősítette, hogy a zsaluktól nem lehetett belátni (T:307).

A tárgyalás következő napján, június 27-én Leskó Mária a verésre nézve megváltoztatta a vallomását. Móriccal szembesítve, már azt mondta, hogy addig, míg a két úr (a vizsgálóbíró és az alügyész) meg nem érkezett, nem bántotta senki Móricot. Új fordulatként, szerinte csak a két úr előtt adott a csendbiztos egy pofont neki (T:104). Így a verésből ekkorra csak egyetlen pofon maradt. Ennek ellenére, néhány perccel később ismét azt mondta, hogy a csendbiztos megrázta Móric fülét, és pofon ütötte a dolgozószobában, még a vizsgálóbíró megérkezése előtt.

Azonban az egyetlen pofonra vonatkozó vallomása is hiteltelenné vált. A vizsgálóbíró megérkezése után, Leskó Mária állítólag másodmagával (a szobalánnyal) ismét leskelődött a dolgozószoba ablaka alatt.[665] Nem tudni mit lát-

megemelte, hogy így fogják felakasztani, ha nem mondja el, ami van (T:302). Bakó Ignác ezt nem ismerte el, viszont Rókát, a volt pandúrt – aki a tiszalöki tanúkihallgatások kérdésében a vádlottak javára tanúskodott – vesztegetési kísérlettel vádolta (T:307).

[665] Mészáros Julianna szobalány ezt tagadta: ő szintén hallgatózott, de nem ekkor, hanem korábban, amikor még Péczely és Recsky rögzítették Móric beszédét a dolgozószobában (T:116).

hatott vagy hallhatott, mert a vizsgálóbíró és az alügyész Móricot már *nem a dolgozószobában, hanem az ebédlőben hallgatta ki*, ahogy erre Móric, Mészáros Julianna és Bakó György világosan nyilatkozott (T:104; T:117; T:307). Móric, Bakó pandúr és a csendbiztos is tagadta, hogy bármilyen erőszak, verés vagy egyéb fizikai kényszer történt volna. A Móric vallomásánál jelen levő „tanúk", Mozga Péter kertész, Bakó György, és Szojár Anna dajka szintén tagadták, hogy Móricot bárki bántotta volna (T:307). Kérdésre elmondták, hogy Móricot még szóban sem fenyegették, „szép szóval" kérdezték, és nem volt sem fülhúzás, sem pofon. Szojár és Bakó György akkor is „tanú" volt, amikor a vizsgálóbíró és az alügyész hallgatta ki Móricot az ebédlőben.

Többen arra vallottak a cselédek közül, hogy sem Leskó, sem Zdanek nem beszéltek később velük Móric kihallgatásáról vagy az akkor állítólagosan hallott, megfigyelt történésekről (pl. Szilvási Sára, Mészáros Julianna, T:116). Nehezen hihető, hogy – ha valóban veréssel kényszerítették volna ki a vallomást – akkor utána ne lett volna ez beszédtéma a cselédek között. Valószínűbb az, amit Mészáros Julianna, a szobalány vallott: hallgatóztak ott egy darabig, de semmit nem hallottak, így mindenki ment a dolgára, vagy lefeküdni. Szilvási Sára szakácsnő, aki nem hallgatózott az ablak alatt, csak a kertésztől (Mozga) és a dajkától (Szojár) hallotta utólag, hogy nem bántották a fiút. Később ez már nem került köztük szóba.

Korábban utaltam rá, hogy Leskó Máriát – saját vallomása szerint – Tokajban a gazdájánál „egy zsidóasszony" vette rá a tanúskodásra már az eljárás alatt. Két, általa név szerint nem ismert izraelita rábeszélésére és kíséretében utazott vonaton Nyíregyházára vallomást tenni úgy, hogy a gazdája sem tudott róla, és azt hitte, a lány megszökött a szolgálatból (T:91).

Összegzés

Mindent összevetve, nem bizonyítható, és még csak nem is valószínűsíthető, hogy Móricot bántalmazással vagy más kényszerrel vették rá a vallomására. Leskó Mária vallomása teljesen hiteltelen. Zdanek Gergely fenyegetésre vonatkozó beszéde pedig magában állt, a többi tanúvallomás ellentmondott neki.

Bár a kihallgatás körülményei szokatlanok, gyanúsak voltak, a gyanú csak általánosságban áll fenn. Konkrét adat nincs – Leskó és Zdanek vallomásán kívül – ami alátámasztaná a kényszert. Rajtuk kívül egyetlen, a helyszínen tartózkodó tanú sem számolt be verésről, fenyegetésről, vagy durvaságról Móriccal szemben. Nem volt kiabálás, sírás, könny. Móric a nagyfalui tartózkodása során a vallomása előtt, csak egy alkalommal maradt egyedül Péczelyvel és Recskyvel, amikor vacsora után lefekvéshez készülődtek a vendégszobában. Bár itt tere nyílt valamilyen lelki ráhatásnak, és ilyen nyilvánvalóan volt is, de Móricot aligha kényszerítették bármire.

Ki kell emelni, hogy azok a tanúk, akik akkor Recsky szolgálatában álltak, a végtárgyalás idején már nem voltak függő helyzetben Recskytől, már nem nála szolgáltak, beleértve Bakó Ignác pandúrt is. Egy kivétel akadt, Bakó György,

Recsky intézője. A többiek akkor már máshol, legtöbb esetben más helységben (Tokaj, Görög-Szállás) keresték meg a kenyérre valót. Így különösebb okuk nem volt, hogy vallomásukban hazudjanak Recsky és Péczely javára.

A védelem is érezhette, hogy nem sikerült Móric vallomástételénél a bántalmazást valószínűsíteni. Így olyasmit kifogásoltak, hogy Recsky beugratta Móricot, amikor apja beismerő vallomásáról beszélt neki. Közvetett tanúkat akartak állítani, akik bizonyíthatták volna, hogy Recsky háznépe korábban Móric fizikai bántalmazásáról beszélt. Megpróbálták beidéztetni a tárgyalásra Goldstein János szabómestert (ő rajta volt Eötvös fizetési listáján), aki előtt Szojár Anna állítólag úgy nyilatkozott, hogy Móricot kínozták (T:308). Ezek komolytalan kísérletek voltak, és a törvényszékre különösebb hatást nem tettek. A tárgyaláson ott volt a védelem számára a lehetőség, hogy az események idején a helyszínen tartózkodó, és a kényszert tagadó tanúk vallomását szétszedje, ellentmondásokba keverje őket. Ez a lényeget tekintve nem igazán sikerült. A tanúk kitartottak amellett, hogy Móricot nem kényszerítették a vallomástételre.

Ha nem volt kényszer, akkor lényegében másodlagos kérdéssé válik, hogy Bary kihallgatás céljából küldte-e Scharf Móricot Nagyfaluba Recskyvel és Péczelyvel. Ezt éppen annak alátámasztására szokták felhozni, hogy a fiút szándékosan Recsky kezére adta, aki megfelelő körülmények között bántalmazással kikényszerítette a vallomástételt. Vannak ugyan ilyen szándékra utaló jelek, de az események ismeretében valószínűbb, hogy Móric vallomása egy előre nem látott esemény lehetett a Nyíregyházára vezető úton.

Tiszaeszláron a fogvatartottakat valóban nehéz volt elhelyezni és elkülöníteni. Már említettem, hogy Móric Farkas Gábor bírónál lakott, mint őrizetes. Ahhoz, hogy érdemben elmondhassák, amit tudnak, egyébként is meg kellett a gyanúsítottak érintkezését akadályozni. Ez indokolhatta Móric Nyíregyházára szállítását. Péczely valóban beteg lehetett (migrén), a védelemnek ezt nem sikerült cáfolni. Így érthető, hogy a vizsgálóbíró visszaengedte Nyíregyházára. Recskynek másnap igazoltan dolga volt Nyíregyházán (lóvizitáció). Kézenfekvő volt, hogy Péczely vele menjen, és ha így adódott, Móric is. Bár a szekéráton Nagyfalu felé nem beszélgettek a fiúval, megint természetes, hogy lefekvés előtt, a másnapi nyíregyházi út, a reggeli indulás szóba jött. Ekkor beszélhettek az ügyről, valamint Móric addigi tagadásáról is.

Logikusnak tűnik az is, hogy Péczely még késő este értesítette a vizsgálóbírót. Rendszerint itt azt a kézenfekvő okot hozzák fel, hogy féltek, Móric meggondolja magát, amíg másnap Nyíregyházára érnek. Erre világosan utalt Recsky feljegyzése. Péczely leveléből azonban kiderül, hogy volt egy másik, talán fontosabb ok is. A fiú beszéde nyomán indokolttá vált visszavinni a fiút Eszlárra, mert a nyomozásnak más irányt kellett vennie. Péczely a levelében *éppen arra kért intézkedést, hogy mi legyen a fiúval, vigyék-e Nyíregyházára vagy sem.* A fiú vallomását hivatalosan azért is rögzíteni kellett, mert csak így lehetett annak alapján Eszláron másnap a szükséges intézkedéseket megtenni.

Az események ezen olvasata a védelemnek aligha tetszett. Mindenképpen el szerették volna hitetni, hogy Móricot csak kihallgatás végett vitték át Nagyfaluba. Erre is utaltak jelek. A Móricot kísérő Bakó Ignác pandúr szerint, „kihall-

gatás végett" szállították Móricot Nagyfaluba (T:76). Nem világos, hogy csak visszafelé nézve jött ez a kifejezés a szájára, és az út eredményéből a céljára is következtetett, vagy valóban ezt mondták neki az indulásnál. Bakó György és Szojár Anna szerint Móricot rögtön vacsora után kezdték kihallgatni (ez más tanúk szerint nem így volt), tehát nem mentek be a vendégszobába lefekvéshez készülődve (T:307). Ez arra is utalhat, hogy a nagyfalui kitérő célja Móric kihallgatása volt. A vacsora idején viszont Móric még nem vallott, őt valamilyen módon meg is kellett győzni, hogy beszéljen. Ez aligha történhetett a vacsora alatt, tehát ez az események kevésbé valószínű változatának tűnik.

Eötvösnek volt külön elmélete is a nagyfalui vallomástételről. Ennek központi eleme, hogy Móric előzetes vallomását *(Péczely-jegyzék)* már Eszláron megírták. Móricot vallomástétel céljából vitték át Nagyfaluba, és a papírt Recsky házában egyszerűen elővették (I/139–140). E feltevés azon alapult, hogy a Péczely-jegyzéket és az írnok vizsgálóbírónak szóló éjszakai levelét más tintával írták. A tinta különbözősége tény, és Eötvös célzatosan „eszlári és nagyfalusi tintáról" írt.

Eötvös elmélete nehezen védhető, a következő négy ok miatt. Először is az elmélet alapján nem világos, ha a vallomást előzőleg megírták, akkor Recsky és Péczely miért kérdezgette hosszan Móricot a dolgozószobában, és Péczely mit körmölt a Móriccal való beszélgetés során – minderre több tanú is van. Másodszor, a kérdéses dokumentumok papírjainak különbségét Eötvös sem említi, nem különbözhettek észrevehetően, tehát a papír ugyanaz, vagy nagyon hasonló lehetett. Harmadszor, lényegében bizonyított, hogy Recsky dolgozószobájában nem egyféle tinta volt. Bary hivatkozott arra, hogy az általa hivatalosan felvett jegyzőkönyvnél használt tinta különbözött a Péczely-jegyzék tintájától, és a vizsgálóbírónak szóló Péczely-levél tintájától is. De ugyanaz a tinta volt, melyllyel Recsky néhány sort írt a Péczely-levél hátuljára (Bary 1933, 86–87). A négy dokumentumot – melyből három Eötvös által is elismerten egy helyen, Recsky házában született – tehát háromféle tintával írták (ezt alátámasztja Eötvös nyilatkozata a tárgyaláson, T:82). Péczely nem zárta ki, hogy Recsky dolgozószobájában háromféle tinta lehetett (T:82). Ezt a csendbiztos is lehetőnek látta, de kifejezetten csak két tintatartóra emlékezett (T:86). (A tárgyaláson csak Péczely és Recsky nyilatkozott a tintakérdésben.)[666] Negyedszer, nem lett volna értelme egy kigondolt történetet előre leírni, hogy aztán azt vallomásként fogadtassák el. Ha volt terv Móric nagyfalui kihallgatására – ahogy Eötvös feltételezi – akkor tudhatták, hogy Recskynél van toll és papír, amivel tudják a vallomást rögzíteni. Feltehető, hogy Recsky és Péczely meg tudták volna jegyezni a nem túl bonyolult történetet. Ráadásul újra kellett volna írni az előre leírt vallomást, ha Móric esetleg eltérő részletekhez ragaszkodik (például a résztvevők körét tekintve).

[666] Nem találtam adatot arra, hogy a Móric a Péczely-jegyzékre írt záradékot (ti. nem kényszer alatt vallott) ugyanazzal a tintával írta-e, mint amellyel Péczely a jegyzetet készítette. Ha igen, akkor Eötvös elmélete rövid úton megdől, hiszen Móric a záradékot bizonyosan Nagyfaluban írta az (ideiglenes) vallomás alá.

A szándékoknak, a nagyfalui út valódi céljának én itt nem tulajdonítok jelentőséget. A lényeg az, hogy az ügy adatai alapján a kényszer, bántalmazás nem valószínűsíthető a fiú nagyfalui vallomástételénél.

Az ügy érdemét (bár nem az eljárást) tekintve az is másodlagos, hogy volt-e kényszer vagy sem. A lényeg mégiscsak az, hogy Móric igazat beszélt-e a Nagyfaluban tett vallomásában. A következőkben ezt kell majd megvizsgálni. A kényszer vagy bántalmazás azért sem bír e szempontból jelentőséggel, mert Móric a vallomását a rá következő bő egy évben bármikor visszavonhatta volna. Akár a végtárgyaláson is hivatkozhatott volna arra, hogy őt hazugságra kényszerítették. Az eljárásban még többször kihallgatták, és – a lényeget tekintve, kisebb eltérésekkel – mindig fenntartotta az elmondottakat. A május 21-i vallomást a törvényszék Kornis, Russu, Gruden bírákból álló büntetőtanácsa Nyíregyházán, május 23-án hitelesítette. Ekkor Móric már három bíró előtt jelentette ki, hogy a nagyfalui vallomását helyesen vették jegyzőkönyvbe, és azt fenntartja.[667] Két héttel később, a Kozma Sándor főügyész által Szabolcsba küldött Székely Ferenc főügyészhelyettes előtt is megerősítette a vallomást, melyet állítása szerint önként és presszió nélkül tett.[668]

Néhány utólagos, peren kívüli adat a nagyfalui vallomással kapcsolatban

A fenti következtetések a per adatain alapulnak. Természetesen érdekes kérdés, hogy mit mondott Móric később, a per befejeződése után, de erre viszonylag kevés adatunk van. Tudtommal a fiú *négy alkalommal nyilatkozott* meg a per után a nagyfalui vallomásával kapcsolatban úgy, hogy annak ismert írásos nyoma maradt, bár mások tollából. Ezeket, a peren kívüli *(off records)* adatokat én nem tartom igazán használhatónak. Majd röviden magyarázom is, hogy miért.

A perbeli adatok alapján levont, fenti következtetéseknek Móric utólagos megnyilatkozásai nagyrészt ellentmondanak, bár a tartalmukat tekintve, egymással sem teljesen egyeztethetőek össze, és sokszor ellentétesek a perbeli adatokkal is. Az utólagos nyilatkozatok sémája viszonylag egyszerű, három alapeleme van. (i) Recsky és Péczely megijesztették vagy megfenyegették valamivel; fizikai bántalmazás legfeljebb annyi volt, hogy Recsky egyszer felemelte a fülénél fogva. (ii) A vallomást nagyrészt a két férfi diktálta, ő csak rábólintott arra, amit mondtak. (iii) Később azért tartotta fenn a vallomását, mert azt mondták, amit aláírt, nem szabad megváltoztatni, és/vagy megígérték, hogy az apjának nem lesz baja, és/vagy ígértek neki a megyénél megélhetést. Hasonlóság ezekben az elemekben van, a részleteket tekintve már nem.

- *Az elsőfokú ítélet után a fiú először akkor beszélt*, amikor az augusztus 3-i ítélethirdetést követően néhány napig Nyíregyházán maradt, míg a hatóságok eldöntötték, hogy kiadhatják-e az apjának. Ekkor a hírlapok részletesen

[667] A hitelesítési végzést közölte *Pesti Hirlap*, 1883/163. (június 14.) 11.
[668] *Egyetértés*, 1882/154. (június 6.) 4.

tudósítottak a vele kapcsolatos hírekről. Ahogy említettem, a *Budapesti Hirlap* tudósítójának sikerült egy rövid beszélgetésre hozzáférkőzni. A beszélgetés 1883. augusztus 6-án (közvetlenül Budapestre utazásuk előtt) zajlott le Móric apja jelenlétében. A fiú elmondta, hogy a zsinagógában nem történt semmi, és a nagyfalui vallomásnál nagyrészt Péczely és Recsky diktálták a szöveget.[669] Már rámutattam, hogy az izraelita közösségbe a visszavezető utat kereső, az apja jelenlétében nyilatkozó fiú ilyen megnyilvánulása miért nem szolgálhat védhető következtetés alapjául. Ráadásul ellentétes következtetésekre okot adó hír is megjelent. A *Pesti Napló* számolt be arról, hogy előző nap, augusztus 5-én Móric az ideiglenes elhelyezésére szolgáló csendőrlaktanyában találkozott mostohaanyjával. Amikor az asszony kérdezte, miért nem akar visszatérni a családjához (ekkor még nem akart), a fiú megismételte a vádakat, melyeket a tárgyaláson is hangoztatott. Azt is közölte, hogy nem akar Tiszaeszláron élni.[670] Mindez jól mutatja, a peren kívüli, sokszor ellentétes adatokat tartalmazó újsághírek elemezgetése nem ad megfelelő útmutatást arra, hogy mi is történt Nagyfaluban.

• *A második forrás* egy 1883. augusztus 15-én kelt levél Móric apai nagybátyjától, aki Csurgón kántor volt. Ebben röviden utalt arra, hogy egy családi beszélgetésen Móric megmagyarázta a Nagyfaluban tett vallomását. A fiú szerint már Nagyfalu felé, a szekérúton Recsky és Péczely elárasztották kérdésekkel és szemrehányásokkal. Nagyfaluban a csendbiztos felemelte a fülénél fogva, hogy mondja el, mi történt. Ennek nyomán hajlandó volt vallani, de ő maga csak néhány szót mondott, a történet többi részét a két férfi tette hozzá.[671] Ha feltesszük is, hogy a levél pontosan írta le, amit Móric mondott, súlya ennek aligha van. A fiú nemigen mondhatott mást. A per után visszakerült a családjához, újra tagjává akart válni az izraelita közösségnek, amely végül Amszterdamba utaztatta. Csalódott lehetett amiatt is, hogy a vármegyénél nem kapott valami állást, ahogy korábban hitte. Nem hangoztathatta továbbra is azt, amit a perben. A történteknek a levélben foglalt változata ráadásul sok kérdést nyitva hagy, és nem illeszkedik a per egyes, bizonyított adataihoz sem.

• *A harmadik alkalommal* Móric 1905-ben nyilatkozott meg. Az 1883-tól Amszterdamban élő Móric, ekkor már meglett férfiként, kis idővel apja halála előtt hazalátogatott. Röviden beszélgetett Szabolcsi Miksával, aki akkor már az *Egyenlőség* főszerkesztője volt. Móric újabb története megjelent a lapban, ezt a *Tolnai Világlapja* utánközölte „Scharf Móricz" cím alatt.[672] A korábbiakhoz képest új elem nem merült fel, de ahogy röviden összefoglalta a történetet, megérdemli az idézést (kiemelés *B. L.*): „Sokszor tűnődöm mindezen s átélem azokat a keserves dolgokat sorjában. Látom magamat két pandúr között és látom magamat Recsky Bandi előtt, aki egynéhányszor fülemnél fogva emelt a leve-

[669] *Budapesti Hirlap*, 1883/218. (augusztus 8.) 3.

[670] *Pesti Napló*, 1883/215. (augusztus 6.) 2.

[671] A levél vonatkozó részét ismerteti Kövér 2011, 380–381.

[672] *Egyenlőség*, 1905/21. (május 21.) 9–10; *Tolnai Világlapja*, 1905/27. (július 2.) 1029–1030. (utánközlés). A képes lap közölt egy fényképet is a férfiról, amint gyémántköszörűsként a munkapadnál dolgozik Amszterdamban.

gőbe; látom magamat, amint egész éjjel át virrasztottak abban a társaságban s valahányszor vallani akartam, vallani kezdtem, mindig reám pirítottak, hogy az ellenkezője az igaz, nem az, amit én mondok. *Én nem tudom, hogy és mint történt*; de látom magamat, amint azután ez éjszaka után való reggel azt mondtam: minden úgy történt, ahogy ők mondták, ahogy ők jegyzőkönyvbe vették s ahogy aztán aláírtam."

A pszichológiára tartozik, ahogy következetesen kívülről látta magát ebben a helyzetben. A történtek távoltartásának szándéka vagy kényszere abban is megmutatkozott, hogy nem tudott, vagy nem akart emlékezni arra, miként keletkezett a vallomása. Reggel azon kapta magát, hogy ott van az aláírt vallomás, aminek tartalmát elismerte. Nem világos, ha érdemben nem volt mit vallania, mert nem történt semmi a zsinagógában, akkor mi volt a mondanivaló hiányának „az ellenkezője", melyet rá akartak erőltetni. Más szóval, a vallomás részletei hogyan keletkeztek. Ez azért fontos, mert a vallomás jelentősen különbözött Samu történetétől, és ha ráerőltették, akkor kérdéses, honnan vették annak tartalmát. Nem tudjuk, kik azok az „ők", akik mondták feltehetően a vallomásban foglaltakat. Recskyn és a pandúron kívül[673] azért voltak ott többen is. Recsky háznépe, Péczely írnok, majd a vizsgálóbíró és az alügyész. Érdekes, hogy Baryról kifejezetten meleg szavakkal emlékszik meg, aki iránt bizalommal volt, és ő nem erőltetett semmit. „A jegyzőkönyv aláírása után hozzá mentem s azt mondtam neki, semmi sem igaz abból, amit aláírtam." Ez a „hozzá mentem" azért furcsa, mert éppen a vizsgálóbíró (és az alügyész) előtt tett vallomást, és feltehetően előtte írta alá a jegyzőkönyvet is.

Az ilyen nyilatkozatok valószínűleg többet rejtenek el, mint amit elmondanak. Számos kérdést hagynak nyitva, és aligha adnak választ a történtekre. Nehéz elhessegetni azt az érzést, hogy Móric néhány mondattal le akarta tudni a beszélgetést, és nem valóban beszámolni a történtekről. (A vallomásához való későbbi ragaszkodását itt azzal magyarázta, hogy telebeszélték mindennel a fejét, és hipnotizálták: „engem valósággal meghipnotizáltak").

• *A negyedik forrás*, mely a perbeli adatokon nyugvó következtetéseknek szintén ellentmond, Scharf Móric állítólagos visszaemlékezései. Ez magyarul, folytatásokban jelent meg az *Egyenlőség* izraelita felekezeti lapban, 1927 őszén.[674] Scharf Móriccal élete alkonyán a lap akkori főszerkesztője, Szabolcsi Lajos (Szabolcsi Miksa fia) folytatott Amszterdamban egy rövid beszélgetést. Móric állítólag ekkor átadta neki a németül írt, 32 oldalas emlékezéseit (a magyar nyelvet már rosszul beszélte).[675] A rövid memoár tartalmazta a nagyfalui kihallgatás regényes változatát is. Sőt, a visszaemlékezés lényegében ennél a pontnál fejeződött be. A történet szerint Móric nagyfalui vallomása hamis volt, melyet Recsky és Péczely bántalmazással húzott ki a fiúból.

[673] Pandúrból ott csak egy volt, tehát aligha láthatta magát kettő között.

[674] Egyes részeit idézi Sándor 1983, 106–110.

[675] *Egyenlőség*, 1927/36. (szeptember 3.) 5–6; (bevezető cikk a későbbi számokban, részletekben közreadott memoárhoz).

Mivel a memoár meglehetősen hiteltelen, így részletesen aligha érdemes foglalkozni vele. Kövér György egy terjedelmes cikkben mutatta be, miért és miben nem hihetünk az abban foglaltaknak.[676] A memoár állítólag német nyelvű volt, eredeti szövege sohasem került elő, és semmi bizonyíték nincs, ami a visszaemlékezéseket Mórichoz kötné.[677] A memoárban számos ténybeli tévedés van, és ellentétes sok, az ügyben felmerült adattal, tanúvallomással. A forráskritika feltárta, hogy a szöveg heterogén stílusa aligha egyetlen szerzőt takar. Nem szabad elfeledni azt sem, hogy abban a lapban jelent meg, mely az elvakultságig elfogult volt az eljárás idején a vádlottak javára.[678]

Móric a per után – élete hátralévő 46 évében – tudtommal soha nem lépett ki közvetlenül a nyilvánosság elé, hogy részletesen és hihetően beszámoljon a nagyfalui eseményekről. Ha valóban kényszerítették valamire, és valóban egy kitalált történetet adtak a szájába Nagyfaluban, a per után világgá kiálthatta volna az őt ért méltánytalanságot. Ezzel világosan és egyértelműen, érdemben is tisztázhatta volna a per, és talán Solymosi Eszter eltűnésének számos kérdését, rejtélyét. Ezt nem tette, noha egy részletes, a vádat leleplező, megfelelő magyarázatot nyújtó nyilatkozattal, vagy később hiteles emlékirattal, a gyanú zömét eloszlathatta volna az eszlári izraelita közösség feje felől. Egyben lecsendesíthette volna az utókort is megosztó vitákat. Talán a hallgatást még az sem magyarázza, hogy minél hamarabb el kívánta felejteni az egész eljárást.[679] A hallgatásának sokféle magyarázata lehet, és itt nem érdemes találgatásokba bocsátkozni. A lényeg, hogy a Magyarországtól távol kerülő Móric a per után sem igyekezett részletesen és hihetően tisztázni a nagyfalui kihallgatás rejtélyeit.

A vármegye felügyelete alatt

A nagyfalui kihallgatás után Scharf Móricot elválasztották a családjától, korábbi környezetétől. Gyanúsítottként letartóztatásban volt néhány napig. Ennek megszüntetése után gyanúsítottból tanúvá vált, és ideiglenesen az ügyészség által felügyelt fogházban helyezték el. Nem fogvatartottként, hanem felügyelet alatt álló gyermekként élt a foglárok lakrészében. 1882. augusztus 23-án a vár-

[676] Kövér György: Önéletrajzi hamisítvány, avagy csalóka emlékezet. *Aetas*, 2007/2. 106–122.

[677] Már abból is kétségek támadnak, hogy éppen az *Egyenlőség*ben korábban megjelent cikk tudatta, Scharf Móric egyáltalán nem tudott németül, *Egyenlőség*, 1905/21. (május 21.) 9.

[678] A per befejeződése után, 1886-ban az *Egyenlőség* tulajdonosa és főszerkesztője Weinstein (Szabolcsi) Miksa lett, míg a memoár megjelenésekor a főszerkesztő, és a memoárt bevezető cikk írója, a fia Szabolcsi Lajos volt. Meglepő, hogy Szabolcsi Lajos, a lap ötvenéves történetét feldolgozó visszaemlékezéseiben egyáltalán nem írt Scharf Móric emlékiratának közzétételéről és ennek körülményeiről.

[679] A fiú ezzel magyarázta, hogy utóbb szinte soha nem nyilatkozott meg az üggyel kapcsolatban, *Egyenlőség*, 1927/36. (szeptember 3.) 6. Scharf József röviddel a halála előtt elmondta, hogy ő Móriccal soha nem beszélt az ügyről, miután a fiú visszatért a családjához, *Egyenlőség*, 1905/21. (május 21.) 10. Ezt húsz évvel később Móric megerősítette.

megye (az alispán) gyámhatóságként, a megyeházán helyezte el Henter Antal várnagynál, a várnagy családjánál. A fiú még az 1882. május 27-i kihallgatásán kijelentette, nem kíván hazatérni, mert félt, hogy Eszláron a zsidók részéről sérelmek érik.

Eötvös törekedett arra, hogy kiemelje a fiút a vármegye felügyelete alól. 1882 szeptemberében indítványozta, hogy vigyék egy budapesti intézetbe, ahol távol kerül a vizsgálatban részt vevő személyektől (Eötvös III/99). A beadványát azonban Tisza Kálmán miniszterelnök (akkor egyben belügyminiszter is) elutasította. Scharf József sem akarta, hogy a fia messze kerüljön tőle, és ellenezte a Budapestre szállítást (T:9).

Amikor a védelem a vád alapjának tekinthető vallomást támadta, akkor mindenkit támadott, aki közreműködött Móric tizennégy hónapos elszigetelésében. A célkeresztjükbe került Henter Antal várnagy is, akinek családjánál a leghosszabb időt, majdnem egy évet töltötte el a fiú. A várnagy viszont a megyei közigazgatásban dolgozott,[680] semmi köze nem volt a törvényszékhez, a vizsgálóbíróhoz, a vizsgálathoz és a büntetőperhez. Ő Móric ideiglenes gondozását látta el, neki az alispán parancsolt, aki itt gyámhatóságként járt el. Az alispán és a várnagy nélkül nem lehetett magyarázni a Móricot körbevevő összeesküvést. Így Eötvös nemcsak a vizsgálóbírót vagy az alügyészt, hanem Zoltán János Szabolcs megyei alispánt és Henter várnagyot is megtette a vérvádat kitaláló és összekovácsoló „titkos tanács" tagjává. A várnagy lett volna az, aki a fiút rafinált pszichológiai eszközökkel felkészíti a végtárgyalásra.

A döntő ugyanis az volt, hogy Scharf Móric mit vall a végtárgyaláson. Ez szolgálhatott teljes súlyú bizonyítékul. Mondhatott ő bármit a vizsgálat során, arra lehetett a vádhatározatot alapozni, de ha a végtárgyaláson ezt visszavonja, akkor az ügynek érdemben vége. Móric a végtárgyaláson nagy nyilvánosság előtt tehetett vallomást. Általa nem, vagy alig ismert emberek előtt, akiknek nem sok közük volt ahhoz, amin átment a megelőző egy évben. Csaknem kétszáz ember követte a szavait a tárgyalóteremben. Másnap a lapok tucatjai számoltak be a beszédéről, a ruházatáról, a viselkedéséről, a reakcióiról. Már nem volt kiszolgáltatott helyzetben. A nyilvánosság védte. A végtárgyalás után majd megszűnik a felügyelete, mehet, amerre akar. Messze került a nagyfalui ház, a csendbiztosok világa. A vizsgálat már rég lezárult, a vizsgálóbíró csak a közönség soraiban ül, semmi hatalma nincs felette. Sőt, neki van hatalma a vizsgálóbíró felett. Elég annyit mondania, hogy korábban kényszer alatt vallott, és nem úgy történtek az események, ahogy azokra vallania kellett. Ez megalapozhat egy eljárást a vizsgálóbíró ellen, ami véget vethet a szakmai pályájának is. Az eljárás véget ér, minden vádlott szabadul, ő visszatérhet a családjához, és az eszlári zsidóközösség újra befogadja. A dolgok – az ő szempontjából – nyugvópontra juthatnak.

[680] A *Nyírvidék* szerint ő volt Szabolcs vármegye utolsó igazi várnagya, 1908/17. (április 26.) 3.

De Scharf Móric fenntartotta a vallomását a végtárgyaláson is, vállalva az ezzel járó megpróbáltatásokat. Ez Eötvös számára láthatóan még húsz év múlva is érthetetlen volt. Ha a vallomás igaz, akkor könnyebb ezt magyarázni a fiú igazságérzetével, becsületességével, esetleg a vádbeli cselekmények által kiváltott megdöbbenéssel, iszonnyal. Eötvös védőként érthetően abból indult ki, hogy Móric vallomása hamis. Miképpen lehet magyarázni azt, hogy amikor szabadon visszavonhatta volna a vallomást, ezt mégsem tette meg? Aligha lehet bármilyen kényszerre fogni, így marad a pszichológia. Mivel Móric a végtárgyalást megelőzően szinte csak Henter várnagy családjával érintkezett, Eötvös a könyvében a várnagyot támadta. Azzal vádolta őt, hogy nevelési módszereivel a fiút a családja, a vallása, a hitbéliek ellen fordította, így erősítgetvén hosszú hónapokon át elköteleződését a hamis vallomás mellett (III/106–109). Ez egy erőteljes színekkel felfestett történet annak magyarázataként, hogy miért vállalhatta Móric az állítólagosan hamis vallomást a végtárgyaláson is.[681]

Az bizonyos, hogy elszigetelésének hónapjai alatt Móricot legalább egyszer próbálták manipulálni. Erre bizonyíték a *hamis leirat esete*. Eötvös előadásában a történet úgy kezdődött, hogy Henter várnagy Móricot bevitte a vármegye irattárába. Ott úgy intézték, hogy egy belügyminiszteri leirat – látszólag véletlenül – a kezébe kerüljön. Ez Móriccal foglalkozott, és az foglaltatott benne, hogy a per után is gondoskodni fognak róla, állást is kaphat a megyénél, ha jól viseli magát. Ezután Móricot kizavarták a levéltárból, mert olyasmibe nézett bele, amit nem lett volna szabad olvasnia. De ez a leirat hamis volt. Később a belügyminisztérium cáfolta is, hogy ilyet adott volna ki, amikor a tárgyaláson az ügy szóba került (Eötvös III/119–120). Sosem derült ki, hogy ki volt, aki a jelenetet megrendezte, és a leiratot hamisíttatta. Bary nem cáfolta a történetet, az esetre csak egy mondatban utalt megjegyezvén, hogy mindez akár igaz is lehetett (Bary 1933, 104). Ezzel egyben el is hárította, hogy neki köze volt hozzá. Móric a tárgyaláson Eötvös kérdésére utalt is arra, hogy a királyi belügyminiszter „egy rendeletet adott és azt mondta, ha jól viselem magamat, el fog tartani és leszek valami itt a megyénél" (T:21). Kétségtelen, Móric a tárgyaláson is erősen számított arra, hogy nem kell visszatérnie a családjához, Nyíregyházán maradhat, és ott tanulhat vagy valami munkát kaphat.

Ez az, ami tudható. Ebből lehetne arra következtetni, hogy más hasonló eset is lehetett Móric manipulálására, de erre adat nincs.[682] Semmi nem támasztja alá Eötvös egyéb vádjait Henter Antal ellen, hogy ő térítette volna le Móricot a hitéről, és meggyűlöltette volna vele a szüleit, a hitbélieket, a korábbi életét.

[681] Ennek alapján a mértékadó irányzatnál szinte dogma, hogy Móricot ravasz manipulációnak, agymosásnak vetették alá elszigetelése alatt, és emiatt tartotta fenn a vallomását (Fejtő 2000, 109).

[682] Láthattuk, Henter megengedte Barcza debreceni csendbiztosnak (akit tévesen akkor a barátjának hitt), hogy Móricot kihallgassa, és úgy lépjen fel vele szemben, mintha hivatalosan nyomozna (T:108). A várnagy tehát korántsem idegenkedett attól, hogy Móricot megtévessze, ha úgy adódott.

Bármilyen csúnya történet is a hamis leirat esete, nem bizonyít túl sokat. Tükröz egyfajta félelmet attól, hogy Móric a tárgyaláson visszavonja a vallomását. Mutatja, hogy lehetett egy láthatatlan kéz a vármegyénél, mely a gyanú és később a vád fenntartásában érdekelt volt. (Az ügy vizsgálati szakasza már lezárult, és kikerült a vizsgálóbíró kezéből.) Móric vallomásának tartalma azonban már jóval korábban kialakult, még mielőtt a várnagy családjához került a fiú. Arra az ilyen praktikának nem lehetett hatása. Nem bizonyítja, hogy Móric kényszer alatt állt volna, sőt a hamis leirat esete éppen annak ellenkezőjére utal. Ez egy olyan körülmény, mely láthatóvá teszi, hogy a küzdelem tisztességtelen eszközökkel is folyt. Az ígéret, hogy a per után is gondoskodnak Móricról, önmagában is magyarázattal szolgálhat arra, hogy a fiú fenntartotta a vallomását. A korábban már hivatkozott 1905-ös beszélgetésben ez a motívum nem jött elő tisztán. Ott azzal magyarázta vallomásának fenntartását, hogy „hipnotizálták".[683]

Csak egyetlen, homályos perbeli adat van arra, hogy Móric vissza akarta volna vonni az eljárásban a Nagyfaluban elmondottakat. Ez Barcza Dani vallomása. Amikor a debreceni csendbiztos magát hivatalos hatóságnak kiadva beszélgetett Móriccal, a fiú állítólag utalt ilyesmire. Amikor a vizsgálóbíróval és az alügyésszel Nagyfaluból Nyíregyházára ment kocsival, vissza akarta vonni a vallomását, de ezt a két férfi nem engedte (T:106). A történettel ott van gond, hogy Nagyfaluból Móricot nem Nyíregyházára vitték, hanem vissza Tiszaeszlárra. Ráadásul mind Móric, mind a beszélgetésen jelen levő Henter a tárgyaláson tagadta, hogy ilyesmi elhangzott volna. Így Barcza története elég gyengének tűnhetett.

Móric azonban hasonlókat mondott a már említett 1905-ös beszélgetés során, mint Barcza a végtárgyaláson tett vallomásában. Móric szavait így rögzítette az újság: „Fogságom idején négyszemközt mindössze egy emberrel beszéltem. Barcza Danival, a debreczeni csendbiztossal. Ez előtt kezdtem is vallomást tenni, de hirtelen bejöttek s mint később megtudtam, Barcza nyilatkozott is erről, de nem hittek neki. Azt mondták: a zsidók megvásárolták."[684] Persze ezzel a történettel is gondok vannak. Először is Móric nem volt négyszemközt Barczával. Barcza vallomásából is az derült ki, hogy Henter végig ott ült velük, és időnként közbe is szólt. Másodszor, Barcza sem mondott olyat a bíróság előtt, hogy Móric hirtelen vallomást kezdett tenni. Mindössze arról beszélt állítólag a csendbiztosnak, hogy ő vissza akarta vonni a vallomását, de nem engedték neki. Harmadszor, nem később tudta meg, hogy Barcza mit vallott, hiszen a tárgyaláson szembesítették is őket a Barcza által elmondottak tekintetében (T:108).

Nem hinném, hogy közelebb visz az igazsághoz, ha Henter Antalnak, a megyeházi gondnoknak valamilyen delejes pszichológiai erőt tulajdonítunk. Kétségtelen, hogy Móric és a várnagy, a várnagy családja között szorosabb érzelmi kapcsolat alakult ki egy év alatt. Ezt alátámasztja az, hogy Móric nehezen akart a per után a saját családjához visszatérni.

[683] *Tolnai Világlapja*, 1905/27. (július 2.) 1030.
[684] Uo.

Az elsőfokú ítélet kihirdetése után Scharf Józsefet szabadlábra helyezték, így visszanyerte a fia felett a felügyeleti jogot (ahogy akkor nevezték, az „atyai hatalmat"). Ám Móric nem akart visszatérni a családjához. Bár Zoltán alispán átadta volna, de a fiú akarata ellenére ezt nem kívánta megtenni. Eötvös rövid úton a belügyminiszterhez (Tisza Kálmán) fordult, aki távirati utasításban elrendelte a fiú átadását. A fiú ezt továbbra sem akarta. Az alispán pedig vitába szállt a belügyminiszterrel. Egy beadványt írt neki 1883. augusztus 4-én, melyben azzal érvelt, hogy a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877:XX. t. cz. alapján a tizennegyedik életévét betöltött gyermek akaratát már figyelembe kell venni. Így, ha a fiú nem akar visszatérni a családjához, akkor ő nem adja ki.[685]

Eötvös újabb táviratára a belügyminiszter egy másik táviratban utasította immár *a főispánt*, hogy hozza el a gyereket a várnagy családjától és a vármegyeházából. Annyit engedett, hogy az apának való átadást ideiglenesen felfüggesztette, és elrendelte, hogy a főispán a fiút valamilyen megbízható embernél helyezze el.[686] Erre a hatóság két köztiszteletben álló nyíregyházi izraelitához fordult, Flegmann Miksa törvényszéki orvoshoz, illetve Baruch Mór szemorvoshoz. Egyikőjük sem vállalta a fiú átmeneti felügyeletét. Végül jobb helyet nem találván, a fiút a nyíregyházi csendőrlaktanyában helyezték el, Láczay csendőrparancsnok felügyelete alatt. Móricot nagyon felzaklatta, amikor megtudta, hogy el kell hagynia a megyeházát, a Henter családot. Alig lehetett megnyugtatni. Ragaszkodott hozzá, hogy Henter kísérje át a laktanyába, és ahhoz is, hogy a szüleivel a találkozás a várnagy jelenlétében történjen.

A lapok viszonylag egyöntetű beszámolói alapján, a fiú valóban nem akart visszatérni a családjához, Henteréknél akart maradni. Arra számított, hogy Nyíregyházán tanulhat valami szakmát. A vármegyének viszont erre nem volt pénze. Így az alispán a főispán jelenlétében külön beszélt Móriccal, megértetve vele, hogy ezek a tervei nem megvalósíthatóak. A fiú ugyan ki akart tartani a belügyminiszter végleges döntéséig, de a magatartásában augusztus 6-án éles fordulat történt. Megértette, csak egyetlen lehetősége van, visszatérni az apjához. Megígérték neki, nem kell visszamennie Eszlárra, hanem Budapestre utaznak. Scharf József az alispán jelenlétében ünnepélyesen megfogadta, hogy nem fogja bántani.[687] A fiú erre beleegyezett, hogy a családjával tart. A Scharf család még aznap este a 6 órai vonattal Budapestre utazott.

Ezeket az eseményeket sokféleképpen értelmezték. Az aligha igaz, hogy a per „további komplikálása végett" a vármegye nem akarta a kezéből a fiút ki-

[685] A beadványt közli a *Pesti Napló*, 1883/216. (augusztus 7.) 3. Az alispán nem volt egyszerű helyzetben. Nyíregyházán nagy tömeg gyűlt össze, amely tiltakozott, hogy Móricot akarata ellenére kiadják az apjának. (A tömeget később fel is oszlatták).

[686] A belügyminiszter második táviratának szövegét közreadta a *Nemzet*, 1883/215/R. (augusztus 6.) 1.

[687] Erről a fiú ünnepélyes *írásbeli* nyilatkozatot akart az apjától, de az alispán elmagyarázta neki, hogy ez nem megy, *Pesti Napló*, 1883/216. (augusztus 7.) 3.

engedni.[688] A másodfokú eljárásban aligha várhattak más eredményt, mint a nyíregyházi törvényszék előtt. Minden egyéb értelmezés viszont belefért. Móric puszta számításból jobb életet akart magának, és ezt Nyíregyházán kaphatta meg; vagy valóban megszerette a Henter családot, ahol törődtek vele; vagy hazugságai miatt félt az eszlári izraeliták szemébe nézni; vagy az Eszláron átélt szörnyűségek miatt képtelen volt visszatérni oda. Több lap komoly formában szellőztette, hogy Móric tulajdonképpen az apját védte vallomásával, valójában Scharf Józsefnek lehetett köze Solymosi Eszter eltűnéséhez. A fia csak az ő helyére helyettesítette be Wollnert, a „koldus-zsidót".[689] Ez indokolta volna, miért nem akar tovább az apjával élni.

Móric elszigetelésének időszakát is többféleképpen lehet színezni. Lehet úgy tekinteni, hogy Henter mindent megtett a fiú manipulálása végett. Elkényeztette, hitegette, hamis biztonságot nyújtott neki, elidegenítette a családjától és vallásától, hogy a fiú a vallomását fenntartsa. Másfelől úgy is tekinthető, hogy Henter tisztességesen a fiúra költötte a Pálffy János gróftól az ellátásra biztosított havi 40 forintot, ami akkor jelentős pénz volt. Abból Móric jó és kényelmes életet élhetett. A különböző értelmezések között mindenki szabadon válogathat. De mindez nem visz közelebb annak megfelelő megítéléséhez, hogy menynyiben mondott igazat Móric a vallomásában.

Eötvösnek ügyvédként közvetlenebb lehetőségei is voltak, hogy a fiú vallomását komoly próbának vesse alá. Ő és ügyvédtársai előtt nyitva állt, hogy Scharf Móric vallomását a végtárgyaláson ízekre szedjék, ha vannak ellentmondások feltárják, a fiút sarokba szorítsák és vallomásának legalább részbeni feladására kényszerítsék. Ha hamis a vallomás, akkor lehetnek benne rések, következetlenségek, melyek kihasználhatóak. Eötvös a könyvében magyarázni kényszerült Móric lélektanát, ami mutatja, hogy a végtárgyaláson a közvádló és az ügyvédek a fiút nem tudták nyilvánvaló, komoly ellentmondásokba keverni.

Össztűz a koronatanúra

Mennyit ért egy tizennégy éves gyermek vallomása?

Az eljárás során végig a levegőben lebegett a kérdés, hogy Scharf Móric az életkorára tekintettel egyáltalán tanúskodhat-e. Ez az eljárásban fontos vallomást tevő, de tízes éveiknek első felében járó többi fiatalnál is felmerült (Hajdu József, Rosenberg Rozi, Sós Erzsébet). A bizonytalanságnak alapvetően két oka volt. Az egyik, hogy a korabeli büntetőeljárási szabályok erre nem adtak világos iránymutatást. A másik ok, hogy ekkor nyert teret a *bizonyítékok szabad mérlegelésének elve*, mellyel a bíróságok nem könnyen barátkoztak meg.

[688] Az *Egyetértés* szerint Eötvös ezt akarta megelőzni a fiú a gyors átadásának kikényszerítésével, *Egyetértés*, 1883/214. (augusztus 5.) 4.

[689] Pl. *Pesti Napló*, 1883/212. (augusztus 3.) 3.; *Függetlenség*, 1883/215. (augusztus 5.) 2.

Korábban a magyar büntetőeljárásban *kötött bizonyítási rendszer* létezett. Előre megállapított szabályokat tartalmazott arra, hogy milyen bizonyítási eszközök használhatóak, a bizonyítékok egyes fajtái milyen értékűek a bizonyítás szempontjából, és egy tényt mikor tekinthet a bíró bizonyítottnak. (A régi szabályok szerint például egy tényt általában akkor lehetett bizonyítottnak venni, ha azt *két teljes hitelű tanú* állította; Pauler 1872, 439). A kötött bizonyítási rendszer számtalan, bonyolult szabályt tartalmazott, de ezek egyben iránymutatást is jelentettek a bíráknak.[690] Az ideiglenes bűnvádi eljárás 1872-es szabályai (IBESz) már nem ismerték a meghatározott forrásokból származó és értékekkel bíró bizonyítékokon nyugvó, kötött bizonyítási rendszert (Bónis–Degré–Varga 1996, 244). A bíró meggyőződésétől függött, hogy az egyes bizonyítékokat hogyan értékeli egymással való összefüggésükben, és végső soron mit fogad el bizonyítottnak. A bíróságok hosszú ideig óvatosan és vonakodva éltek ezzel a szabadsággal. A jogászi elmékben még a régi szabályok lüktettek, a bírák is ott kerestek fogódzókat.[691]

A korábbiakkal szemben, a tanúvallomások értéke sem kötődött ezután a tanú életkorához. A bíró meggyőződésétől függően akár egy ötéves gyermek (pl. Scharf Samu) vallomása is bírhatott volna valamilyen bizonyító erővel (Székács 1887, 43). A tanúk esetében azonban felmerült egy sajátlagos akadály. A tanúvallomások megerősítésére a szabályok előírták az *utólagos esküt*. A kisgyermekeknél viszont az esküt nem lehetett kivenni, mert az erkölcsi és vallási érzéseik még nem fejlődtek ki olyan mértékben, hogy az eskünek súlya lehetett volna a vallomásuk megerősítésénél. A szabad bizonyításból fakadóan a tanúzási képességnek elvileg nem volt alsó életkori határa, azonban a gyakorlatban a kisgyermekek vallomását nem erősíthette meg eskü, tehát e vallomások eleve aggályosak voltak. (Ekkor még komoly viták folytak arról, hogy az esküvel meg nem erősített tanúvallomásnak egyáltalán lehet-e bármilyen szerepe a bizonyításban.)

Mindez zavaros helyzetet eredményezett, amit jelez, ahogy a vizsgálóbíró az ötéves Scharf Samuval bánt. Nem hagyományos kihallgatásnak vetette alá 1882. május 19-én, hanem „beszélgetett" vele, melynek tartalmát összefoglalóan jegyzőkönyvezte. Ettől függetlenül, a „beszélgetés" tartalma – tanúk által részben megerősítve – szolgált alapul ahhoz, hogy a nyomozás irányát meghatározza, és vezetett néhány izraelita letartóztatásához. A Samu által elmondottaknak tehát az eljárás előnyomozati szakaszában volt valamilyen bizonyító ereje a gyanú megalapozásához, de azt a vizsgálóbíró is tudta, hogy majd a törvényszék előtt Samu tanúként nem jelenhet meg. A törvényszék aztán leleményesen kerülte meg a szabad bizonyítás elve és a tanúk megesketésének ellentmondásából adódó problémát. Samu ugyan nem tehetett vallomást a tárgyaláson, de

[690] A kötött bizonyítás szabályozási rendszerének általános jellemzésére lásd Katona 1977, 145–148.

[691] Például Manoilovich Emil kúriai bíró még 1883-ban is „nem-teljes bizonyítékokról" írt (Manoilovich 1883, 185), ami csak a kötött bizonyításban értelmezhető. Ott szerepeltek pl. „fél bizonyítékok" (Bónis–Degré–Varga 1996, 243).

a Samu beszédét halló, megesketett, bár közvetett tanúk vallomásán keresztül, mégis lehetőség nyílt a kisfiú által elmondottakat bevonni a mérlegelésbe. Ennek aztán nagyobb jelentősége nem lett az ügy kimenetele szempontjából.

A büntetőbíróságok némelyike úgy enyhítette a bizonytalanságot, hogy a tanúskodás egyes kérdéseinél a polgári eljárás szabályait alkalmazta. A polgári eljárásban régebbi korokból eredő, kötöttebb és határozottabb szabályok érvényesültek, a tanúzási képesség életkori feltételeire is. Az 1868-as polgári törvénykezési rendtartás (1868:LIV. t. cz.) 191. cikke alapján nem tanúskodhattak, akik még nem töltötték be *tizenkettedik életévüket* az általuk bizonyítandó tény megtörténtekor, vagy nem töltötték be *tizenhatodik életévüket* abban az időpontban, amikor „tanuskodásra felhivatnak". Szeyffert közvádló ezt a szabályt akarta a nyíregyházi törvényszék előtt is alkalmazni. Következetesen ellenezte, hogy a tizenhat évesnél fiatalabb tanúkat a törvényszék esküre bocsássa, így Hajdu Józsefet (T:224–225) vagy Rosenberg Rozit (T:50).[692] Ezzel az volt a gond, hogy az életkori határ nem az eskü letételének akadálya volt, hanem annak, hogy az illetőt a bíróság egyáltalán tanúként érdemben meghallgassa.

A törvényszék nem fogadta el Szeyffert álláspontját. Egyrészt hangsúlyozta, hogy e tekintetben valóban nincsenek előírások a büntetőperekre nézve, de nem ismerte el, hogy a polgári eljárás szabályait követnie kellene.[693] Addig nem ment el, hogy a bizonyítékok szabad mérlegelésének elvét felhozza. Helyette a bíróságok „törvényes gyakorlatára" hivatkozott. A nyíregyházi törvényszék értelmezése szerint e gyakorlat értelmében tizenkét és tizenhat életév között, minden olyan tanú megeskethető, akinek a bíróság meggyőződése szerint *„kellő értelmi belátása"* van (T:339). Így Hajdu Józsefet és Rosenberg Rozit is megeskették. Ugyanakkor a Scharf Samu beszédére tanúskodó Sós Erzsébetet, aki pedig a tárgyalás idején a 12. életévet már jó ideje betöltötte, a törvényszék „az életkora miatt" nem bocsátotta esküre (T:33). Itt még a régi szabályok működhettek. Amikor Samu beszédét hallotta 1882 áprilisában – tehát a bizonyítandó tény megtörténtekor – a kislány még nem volt 12 éves, így a régi szabályok szerint nem volt tanúképes sem.

Scharf Móric életkora bizonytalan volt az anyakönyvezés hiánya, valamint a születésének időpontjára vonatkozó, ellentmondásos tanúvallomások miatt. A születésekor jelen levő bába, Buchta Szigfridné jól alátámasztott vallomása azt valószínűsítette, hogy a fiú 1868 augusztusában született. Így a tárgyalás idején éppen annak küszöbén állt, hogy betöltse a tizenötödik életévét.[694] Szeyffert emiatt (is) kérte, hogy a törvényszék ne bocsássa esküre (T:338–339). A bíró-

[692] Hajdu József – az utolsók egyike volt, aki Solymosi Esztert látta a boltból hazafelé menni – csak a tárgyalásra jelentkezett tanúnak. Ezt azzal magyarázta, hogy a vizsgálat során még nem töltötte be a 16. életévét, így akkor nem tanúskodhatott volna. De kiderült, még a tárgyalás idején sem volt 16 éves.

[693] Friedmann Bernát ebben a törvényszék álláspontját osztotta (T:339).

[694] A vádbarát irányzat a Scharf gyerekek életkorát igyekezett feljebb nyomni, például 1882-re vetítve Móricot tizenhat évesnek, Samut hatévesnek tekintette (Ónody 1883, 215, hasonlóan Huber 1998, 344).

ság Móricot nem bocsátotta esküre, de ennek oka nem az életkora volt. A királyi tábla vagy a Kúria sem kérdőjelezte meg, hogy Móric az életkora felől esküre bocsátható lett volna. Formailag nem volt akadálya, hogy Móric vallomását akár teljes súllyal figyelembe vegyék a perben a vádlottak büntetőjogi felelősségének megítélésénél.

Móric vallomástétele a törvényszék előtt

1883. június 20-át mindenki a per döntő napjának tartotta. A védők és a közvádló ekkor vetették alá Móricot keresztkérdéseknek (előző nap a vádlottakkal szembesítették). Scharf Móric vallomása nélkül az egész vád nem ért sokat. Ha azonban a vallomást igaznak és teljes súlyú bizonyítékként fogadnák el, akkor az – megtámogatva néhány gyanús körülménnyel – a bíróságot már akár meg is győzheti a vádlottak bűnösségéről. A védelmen állt, szét tudják-e szedni úgy a fiú vallomását, hogy bizonyítsák tarthatatlanságát.

A védelemnek nem voltak rossz esélyei erre. Ott volt Eötvös, már ekkor is nagy emberismerettel, éleslátással, ravaszsággal. Mellette dolgozott a perben az okos, félelmetes tárgyalótermi technikával rendelkező Friedmann Bernát, a szívós, fáradhatatlan Heumann Ignác, a bölcs, a *Karagyorgyevics*-perben nagy hírnevet szerzett Funták Sándor.[695] Velük szemben állt egy tizenöt éves fiú, még gyermek, akinek volt egy különös, hihetetlen története, melyhez már több mint egy éve kitartóan ragaszkodott kihallgatások során át. Ha betanították, vagy saját maga találta ki a történetét, akkor meg lehet-e találni a réseket? Ha vannak ilyen rések, ki lehet-e tágítani azokat, hogy aztán az egész vallomás szétessen?

Az ember azt gondolná, Scharf Móric egy kerek, részletes történettel állt elő arról, hogy mi történhetett azon a szombaton dél körül az eszlári zsidótemplomban, és azt állandóan ismételgette. Ez azonban nem így van. Az általános kérdésekre, hogy mi is történt, mit látott, Scharf Móric nem egy hosszú és részletes történetet mondott el, hanem tömören, összefoglalóan (és időnként pontatlanul) fogalmazott. Sosem hagyta el azonban a lényeget, hogy Solymosi Eszter a templom pitvarában mit szenvedett el. Természetesen, ezzel szinte provokálta a kérdéseket. Egy néhány mondatos összefoglaló, vagy egy-egy általános kérdésre adott általános válasz sok mindent hagyott nyitva.

A fiú többször is rákényszerült az ismétlődő általános kérdések nyomán, hogy a történetet vagy annak egy részét összefoglalja. Többször kérdezték ugyanazon körülményre vagy a történet ugyanazon részére. Újra és újra el kellett ismételnie, amit már korábban elmondott. Az elnök a kérdések ismétlését alapvetően engedte. Valószínűleg úgy fogta fel, hogy ez is a tanú emlékezetének próbája. Volt, hogy a fiú el is vesztette a türelmét, mikor már harmadszorra akarták vele ugyanazt elmondatni. Az összefoglaló megnyilatkozások persze

[695] Karagyorgyevics herceg és társai 1869-es perére nézve lásd *Jogtudományi Szemle*, II. (1869) 566.

pontatlan megfogalmazásokhoz is vezettek, illetve a történések időbeli dimenziója is torzult.

Scharf Móric vallomástételének módja legalább két dologra enged következtetni. Egyrészt mutatja, hogy Móric eszes gyerek volt. Képes volt röviden, akár néhány mondatban is összefoglalni az egész történetet anélkül, hogy kitért volna az egyes részletekre. Átlátta a lényeget, jól tudott általánosítani, és megragadni a kulcsmomentumokat.[696] Ez önálló gondolkodást sejtet. Ha a vallomására betanították, vagy azt kitalálta, a történetet nyersanyagként mindig újra és újra tudta formálni, annak elemeit különböző kombinációkban összerakni, szükség esetén a részletektől elszakadni.

Ebből az is következett, hogy a végtárgyaláson a kérdezőknek nehezebb volt támadni a vallomást. Nem látták egyben azt, amit Móric mondani akart. Nem látták részleteiben és összefüggéseiben azt a történetet, amit támadniuk kellett. Könnyebb lett volna a dolguk, ha a tanú részletesen elbeszél mindent, minden részletet, a részletek közötti átlátható összefüggéseket. Ezt nem kapták meg. Márpedig csak úgy lehetett a vallomás tartalmát megkérdőjelezni, ha a részletek nem illeszkednek más adatokhoz, vagy a történet egyes elemei között nem magyarázható ellentmondásokat mutatnak ki. De az egyes részletek csak külön kérdésekre jöttek elő. Úgy kellett ellentmondásokat keresni, hogy először a történetet kellett összerakni. A kihallgatás során az egyes részletek, adatok esetleg félórás vagy hosszabb idő elteltével derültek ki, elszigetelten, egy-egy kérdésre adott válaszként. A kérdezőnek magának kellett darabokból összeraknia azt, ami a fiú elméjében volt, de amit csak részletekben mutatott meg.

Mire a védelem összeállítja így a történetet az egyes részletek tekintetében, már nem jut ideje vagy energiája az esetleges ellentmondások felfejtésére. A vallomást tevő személynek ráadásul mindig ott van a védekezési lehetőség, hogy a védelem rosszul értelmezi, amit ő korábban mondani akart. Ilyen helyzetet csak úgy lehet kezelni, ha egyvalaki kérdez, és annak van lehetősége logikusan, türelmesen és szisztematikusan átvenni a történetet, minden szálra kiterjeszkedni. Ezt nem tették lehetővé a tárgyaláson uralkodó körülmények, bár ketten megkísérelték: Szeyffert közvádló, és Friedmann Bernát ügyvéd. Kísérletük nem volt igazán sikeres. Kiderült, hogy Scharf Móricnak van a fejében egy teljes, részletes, többé-kevésbé ellentmondásmentes történet, és minden felvetésre, kérdésre tudott válaszolni. Nem tudtak ők sem és a többiek sem a felszínre hozott történeten látványos, nyilvánvaló rést kimutatni. A fiú hosszú időn keresztül állta a kérdéseket anélkül, hogy fel kellett volna adnia a történetét.[697]

Már Scharf Móric kihallgatására is szokatlan sorrendben került sor a bíróság előtt. Néhány vádlott kihallgatása után június 19-én közbevetőleg következett Scharf Móric vallomása. Ennek az volt az oka, hogy „előző éjjel különös intézkedés vált szükségessé" (T:9). Mint kiderült, még vasárnap két

[696] Mindezt az tudja igazán értékelni, aki átolvassa a többi tanú vallomását is. Ritka volt az olyan tanú, aki összeszedetten, a lényegre koncentrálva mondta el mondandóját.

[697] A szemtanúk benyomása szerint Móric jól állta a sarat, lényeges ellentmondásokba nem keveredett, *Nemzet*, 1883/169/R. (június 21.) 2.

személy a vármegyeház melletti katolikus iskola udvarán „felmérte a lehetőséget", hogy miképpen lehet átjutni a vármegyeház udvarára, ahol Móric lakott. A tárgyalás kezdete előtti nap, este 7–8 óra között újra megjelent ez a két személy, körülnéztek, majd rövid beszélgetés után elmentek (T:34). Néhány lap merényletkísérletet sejtett az ügy mögött. Az elnök emiatt előrébb vette Móric meghallgatását, és a városi főkapitány éjszakára külön őrt rendelt a vármegyeházára (T:22).[698] Már korábban is volt hasonló eset: 1883 húsvét környékén, az egyik éjjel állítólag három ember hatolt be a vármegyeház udvarára, és a várnagy rájuk is lőtt (T:110).

Scharf Móric kihallgatása feszült hangulatban zajlott. A jegyzőkönyv szövegéből is átsüt, ahogy az indulatok hullámai időről időre elárasztották a tárgyalótermet. Az egyik vádlott (Buxbaum) egyszer arcon köpte a tanút, az apa megszaggatta a ruháit, és Móric lényegében megtagadta a zsidó hitét, megvetően beszélt addigi életéről. Az elnök ekkor nehezen tudta kézben tartani a tárgyalást. Állandó volt a vádlottak részéről a közbeszólás, ez zavarta az éppen kérdezőket is, mert a közbeszólások sokszor elvitték a szót más irányba. Az elnök láthatóan nagyobb szabadságot kívánt biztosítani a vádlottaknak és a védelemnek a védekezéshez. Engedte a vádlottak érzelmi megnyilvánulásait, a tárgyhoz nem kapcsolódó kérdéseit, amivel nőtt a Móricra nehezedő nyomás is. Az elnök igyekezett védeni a fiút is a fizikai vagy szóbeli inzultusoktól, de az egyensúly megtalálása nem mindig sikerült.[699]

Ez a környezet nem kedvezett az alapos kikérdezésnek. Eötvös ekkor kifejezetten halvány teljesítményt nyújtott, kérdései nem értek célt, és inkább nagy ívű kijelentéseket tett, semmint a tanút szorította volna a sarokba. A *Pesti Napló* szerint Eötvös csak bőbeszédű volt, amivel hosszadalmasabbá tette a tárgyalást.[700] Funták alig kérdezett, inkább szótlanul szemlélte az eseményeket. Mivel nem tudjuk, hogy milyen szereposztásban állapodtak meg a védők, mindezt nem tekinthetjük kifejezett hibának. A védelem teljesítménye azonban Scharf Móric kihallgatásánál – Friedmann próbálkozásai ellenére – összességében aligha ütötte meg az elvárt szintet.[701]

A kihallgatás körülményei mégis a gyengébben teljesítő védelem győzelmét hozták (ekkor még ők sem tudták), míg a látszólag jól helytálló tanú vallomásának kizárásához vezettek. A háborgó indulatok közt, az őt ért sértések következtében, Scharf Móric több olyan kijelentést tett, mely hitének megtagadását jelentette. Hazugsággal is vádolta az apját, bár rá nézve soha nem tett

[698] Utólag kiderült, nem volt szó merényletkísérletről: Tóth Béla és Weisz Julián tudósítók keresték Móric tanítóját, aki órákat adott a fiúnak a vármegyeházi tartózkodása alatt, *Pesti Napló*, 1883/170. (június 22.) 1.

[699] Móric kétnapos kihallgatását, a hangulatok változását, az indulatok hullámzását Mikszáth szemléletesen leírta (Mikszáth 1972, 142–148).

[700] *Pesti Napló*, 1883/170. (június 22.) 1.

[701] Gerencsér ezt úgy magyarázza, hogy Eötvös jelentéktelen kérdéseket tett fel a tárgyalás elején, annak első hetében, így illúziókba ringatta az ellenfeleit (Gerencsér 1970, 229). Ezt az erőltetett, mosolyogtató mentegetőzést aligha kell kommentálni.

közvetlenül terhelő vallomást. Több megnyilvánulása a szülők iránti tisztelet hiányáról árulkodott, és megvetően szólt azokról a körülményekről, ahonnan jött (T:20):

> „*Scharf József*: Oly rosz [sic] voltam én hozzád, hogy nem is akartál látni?
> *Móricz*: Mi haszna van: jobb ha nem ismerem."

A fiú egy-egy ilyen megnyilvánulása elég volt ahhoz, hogy a bíróság elfogultság miatt ne eskesse meg, mint tanút. Ezzel vallomása súlyát vesztette. Így a vád is tarthatatlanná vált. Móric az eszével megnyerte a csatát, de a lelkével elvesztette.[702]

Móric története

Móric története vallomások sorozatán keresztül bontakozott ki, és végül a végtárgyaláson számolt be legrészletesebben arról, amit látott és tudott. A vizsgálat során a következő vallomásokat tette: az *első vallomás* 1882. május 20-án, melyben különöset nem mond, bár egy-két fontos körülményt megemlít; a *második vallomás* 1882. május 21-én éjszaka Nagyfaluban;[703] a *harmadik (rövid) vallomás* 1882. május 22-én Tiszaeszláron; a *negyedik vallomás* 1882. május 23-án a törvényszék háromtagú tanácsa előtt, mely csak a korábban elmondottak megerősítésére terjedt ki; az *ötödik (rövid) vallomás* 1882. május 26-án; a *hatodik vallomás* 1882. május 27-én, mikor megszűnik a letartóztatása; a *hetedik vallomás* 1882. október 17-én, néhány apró körülményre.[704] A legrészletesebb a nagyfalui vallomás, valamint a május 27-én tett vallomás. A többi csak ezeket egészítette ki, vagy tisztázta. Ezek után jött a végtárgyaláson tett vallomása elsősorban 1883. június 19-én és 20-án, de későbbi tárgyalási napokon, valamint a bíróság Tiszaeszláron tartott helyszíni szemléjén, július 17-én is számos körülményre kérdezgették.

[702] Móric viselkedése az apjával szemben a tárgyaláson kifejezetten rossz visszhangot keltett. A gyermek egyáltalán nem nyerte el a közönség szimpátiáját, bár megingathatatlansága és ügyes, hidegvérű válaszai elismerést arattak, *Pesti Napló*, 1883/169. (június 21.) 2. vagy *Nemzet*, 1883/169/R. (június 21.) 2. Talán volt igazság abban, ahogy Bary jellemezte a fiút: „Ez a gyermek léleknélküli volt. Volt esze, de nem volt szíve." (Bary 1933, 105).

[703] E vallomás előtt született röviddel a nem hivatalos, de a peranyag részévé vált Péczely-jegyzék, mely először rögzítette Móric történetének alapvonalait.

[704] Móric vizsgálati vallomásainak jegyzőkönyvi szövegeit lehozta több korabeli hírlap, pl. *Pesti Hirlap*, 1883/162. (június 13.) 10–11. és 1883/163. (június 14.) 11.; *Függetlenség*, 1883/161. (június 12.) 2. és 1883/162. (június 13.) 2.

Móric történetének részletes tartalma

Móric történetét külön kell összerakni. A végtárgyaláson többször meg kellett ismételnie a történet fő vonalait, és emellett rengeteg kérdésre válaszolnia. Kis eltérések voltak e változatok között. Például egy helyen azt mondta, hogy az apja hívta be Solymosi Esztert (T:10) más helyen pedig azt, hogy az apja utasítására ezt ő tette meg (T:15, T:17). Ez az egyik alapja volt annak, hogy nem bocsátották esküre.

A története addig együtt haladt a többiekével, hogy a helyi izraeliták és az akkor Tiszaeszláron tartózkodó idegenek 1882. április 1. szombaton reggel ½9 körül imára gyűltek össze a helyi zsidótemplomban. Az ima valószínűleg ½9-kor kezdődött, és ½11 és 11 óra között érhetett véget. Ezután mindenki eltávozott a templomból, kivéve Schwarz Salamont, Braun Lipótot és Buxbaum Ábrahámot,[705] az idegen metszőjelölteket, akik még imádkozni ott maradtak (T:10).[706]

Az imádkozás után Móric is visszatért a szomszédban lévő házukba. Ezután közösen megreggeliztek, kalácsot ettek. Valamikor a reggeli után, az apja kinézett azon az ablakon, melyen Czellárék házát lehet látni, és ahonnan az Ófalu felé vezető út látszik (T:21). Látta Solymosi Esztert jönni Ófalu felől, és szólt Móricnak, hogy hívja be a lányt. Az öt gyertyatartót kellett az asztalról a szekrény (sifon) tetejére feltenni, mert aznap Bátoriné, a szomszédasszony a sok dolog miatt nem jött át.[707] (Bátoriné vagy a lánya járt át szombatokon Scharfékhoz tehenet fejni, takarítani, tüzet rakni, a gyertyatartókat eltenni.) Móric így is tett, behívta a lányt. A házuk előtt vagy a templom előtt másokat nem látott.[708] Távolabb egy-két lány libát legeltetett a libalegelőn. Solymosi Eszter székre állt, az öt gyertyatartót átrakta a sifonra. Akkor jött be Wollner Herman, az egyik idegen izraelita („koldus-zsidó"). Ő a feleségével és kisgyerekével, valamint egy másik asszonnyal Scharféknál talált szállást két napra. Wollner átkísérte a lányt a templomba azzal, hogy onnan valamit ki kell hozni.[709] Egy negyedórára rá a templomból Móric három-négy jajgatást hallott, mintha valaki segítségért kiál-

[705] A vallomás egyszer Buxbaumot nem említi a hátramaradók között (T:10).

[706] Az apja vallomása szerint nem maradt senki a templomban, ő maga zárta be a templomot, a kulcsot felakasztotta a házuk ajtaja mögé a szegre, és a házukban asztalhoz ültek reggelizni.

[707] Scharf József szerint a gyertyatartókat már reggel eltehette a szomszéd, amikor átment tehenet fejni. Móric apja saját bevallása szerint nem, vagy csak látásból ismerte Solymosi Esztert (T:12). Solymosiné szerint, viszont ismernie kellett abból az időből, mikor a lány Pap Albertéknél szolgált (T:24).

[708] Amikor a zsinagóga előtti útról a lánnyal ment a ház felé, akkor Móric látta, hogy a templom ajtaja félig nyitva volt, és onnan Wollner nézett kifelé, miközben bentről a metszők imádságának hangjai hallatszottak (1882. május 27-i vallomás).

[709] Scharf József elismerte, hogy Wollner náluk járt délelőtt, de csak azért, hogy együtt menjenek Lichtman Mórichoz ebédelni (T:13); ez viszont a pénteki, és nem a szombati napon történt.

tana. Odaszaladt megnézni, mi történik. Az ajtó zárva volt, így a kulcslyukon lesett be a templom előcsarnokába (pitvarába).[710]

Azt látta, hogy Wollner a lány ruháját éppen leteszi az asztalra, közben a téglási Braun és a tarcali Buxbaum a lányt lenyomják a földre, az egyik a fejénél, a másik a lábánál fogta. (Bizonytalan volt abban, hogy Buxbaum vádlott a fejénél vagy a lábánál volt-e.) A lány csak egy hosszú inget viselt, a száját egy feketés kendővel kötötték be. A templom hosszában feküdt, így a feje pontosan a leskelődő fiúval egy magasságban helyezkedett el.[711] Schwarz Salamon a lány nyakán egy vágást ejtett, és a vért két tányérban fogta fel. A tányérokból a vért pedig egy fazékba öntötte át. A vért úgy fogták fel, hogy a lányt félig hasra fektették, és megemelték a fejét. Időközben a test mozgása megszűnt. A végén a sebet elkötötték azzal a kendővel, mely addig a lány száján volt. Ezután a lányt felöltöztették. Ebben a három metszőnek segített Wollner is, aki korábban bekísérte őt a templomba. Közben – már a lány öltöztetésénél – a templom belső részéből kijött Braun (Brenner) Ábrahám, Junger Adolf, Lusztig Sámuel (Salamon) és Weiszstein Lázár, akik körbeállták a testet, amikor azt a többiek öltöztették.[712]

A vallomás szerint a fiú a kulcslyuknál legalább háromnegyedórát maradt, bár az könnyen egy óra is lehetett (T:16). Ezután visszament a házba. Más zsidó nem volt a környéken, továbbra is csak egy-két lány legeltetett libát a templom mögötti réten. A házban várták az ebéddel, az apja, a mostohaanyja, és a két testvére már ott ültek az asztalnál. Elmondta, hogy mit látott, de a mostohaanyja rászólt, hogy hallgasson. Az ebéd vége felé újra bejött Wollner Herman, és szólt, hogy be lehet zárni a templomot, a templom kulcsa a pitvarban az ablakban található. Móric vissza is ment a templomhoz, hogy bezárja azt. Bár nem nézett körül tüzetesen, de nem látta nyomát a holttestnek vagy a véres edényeknek. Ő úgy gondolta, hogy a holttestet az ablakon adták ki (oda nem látni a szomszédból vagy a templom melletti rétről), és a zsinagóga mellett lévő, a Bátori Gáborék sövényénél álló szalmaboglyában rejtették el, majd később bedobták a Tiszába.

Ez Móric történetének összefoglalása. Megjegyzendő, hogy nagy vonalakban a történet *önmagában* az időrend szempontjából megállhat. Egy lehetséges olvasat szerint Solymosi Eszter ¼11 óra körül indult el a boltba, és visszafelé, Ófalu felől ½12 körül érhetett a templomszolga háza elé. Ekkorra már véget ért az imádság (11 órakor vagy kicsivel azelőtt), Scharfék visszamentek a házba, megreggeliztek, és valamikor a reggeli után az apa megláthatta az úton közeledő lányt. Attól az időponttól kezdve, hogy Wollner átkísérte a lányt a templomba, nagyjából egy óra telhetett el, míg Móric a tett kikémlelése után visszament

[710] Ez körülbelül nyolc lépés hosszú és öt lépés széles helyisége volt az imahelynek, melyből a nagyobb terem nyílt (Mikszáth 1972, 226). Ennek alapján az előcsarnok kifejezés túlzás.

[711] A lány fekvésének leírásában, a bíróság ellentmondásokat látott a fiú vallomásában.

[712] A fiú nem tudta, hogy a négy férfi miképpen került oda. Az imádság után csak a három metsző és Wollner maradt ott, a többieket nem látta (1882. május 27-i vallomás).

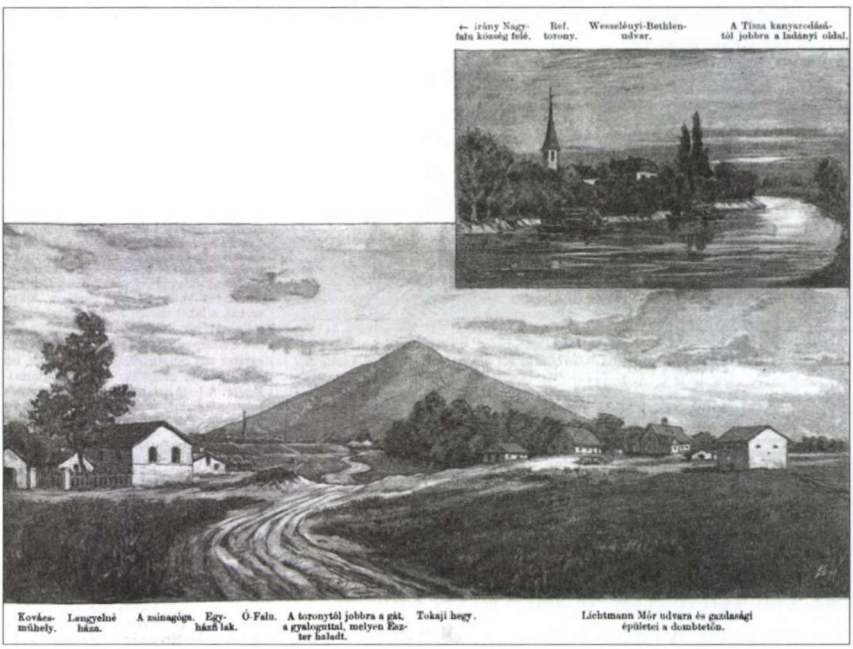

9. KÉP ♦ Tiszaeszlár Ófalu és Újfalu között
(Ábrányi Lajos nyomán)[713]

a házba ebédelni. (Negyedórára rá hallotta a jajgatást, utána legalább háromnegyed órán át leskelődött a kulcslyukon.) Scharfék tehát ½1 és ¾1 között kezdhették az ebédelést, és nagyjából ekkoriban, 1 óráig hagyhatták el a templomot a metszők és a többiek (T:21).

Ez csak egy időbeli olvasata Móric történetének. A vallomásban, annak különböző változataiban, vannak időbeli eltérések, következetlenségek. Móric láthatóan *bizonytalan volt abban, hogy mi mikor történt*. Ez arra is utalhat, hogy a vallomás nem egy logikusan, sokszor végiggondolt történetet takar, hanem vannak benne esetlegességek is. Ez természetes is lehet az adott körülmények között, és az ellen szól, hogy egy előre megszerkesztett, betanított történetet mondott volna. Az egyes időbeli bizonytalanságok nem kaptak élt az eljárásban, mert az idő szabadabb becslése teljesen szokásos volt a tanúknál, hiszen nem hordtak órát maguknál. Taktikai előnyt ez nem tartogatott a védelem részére. Egyes időbeli tévedések kimagyarázhatóak, és bizonyos határok között érthetőek is voltak.

Azonban Móric történetéből egy *nyilvánvaló, belső időbeli ellentmondás* kibukott. Egy helyen arra vallott, hogy amikor az ebéd vége felé a templomot bezárta, akkor 12 óra lehetett (T:27). Az időt a nap állásából gondolta, mert a katolikus

[713] Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/28. (július 15.) 457.

templom messze esett tőlük, és nem figyelt a harangszóra. Ez az időpont kizárt, ha a vallomás többi részét igaznak fogadjuk el. A fiú története ráadásul tartogat *külső időbeli ellentmondásokat* is, vagyis történetének időpontjai nem egyeztethetők össze az ügy néhány más, bizonyított időbeli adatával. Minderre a későbbiekben térek ki.

Scharf Móric sehol nem nyilatkozott világosan arra, hogy miért tehették a vádlottak Solymosi Eszterrel azt, amit látott a kulcslyukon át. Egyszerűen elmondta, mit látott. A korabeli hírek szerint a fiú a vizsgálat során egyenesen tagadta, hogy az általa látott gyilkosság rituális lett volna. Ő sem ismert olyan izraelita vallási tételt, hogy keresztény vér kellene a pászkához vagy bármi máshoz.[714] A tárgyaláson, kérdésre válaszolva, inkább csak feltételezte, hogy *a keresztény papok szerint* a zsidóknak szükségük van keresztény leány vérére (T:29). Ezt nem a saját véleményeként közölte.[715]

Nem esett abba a hibába, mint sok tanú, hogy magyarázza azokat az eseményeket, melyekre tanúskodik. Ő arra vallott, ami szerinte a szeme előtt történt. Az, hogy ez miképpen illett egy nagyobb képbe, nem az ő dolga volt. Nem próbálta megmagyarázni, hogy mi miért történt. Saját maga nem találgatott, magyarázatot találjanak mások. Azt sem neki kellett megoldania, hogy mi lett a vérrel, vagy azokkal az edényekkel, melyekben a vért felfogták. Ha megkérdezték, akkor elmondta a véleményét is (pl. hova kerülhetett a holttest). *Az indítékra nézve semmit nem tanúskodott.* Ő tehát kifejezetten nem vallott „vérvádra", vagy akár vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságra. Később azonban látni fogjuk, hogy a történetét leginkább mégiscsak így lehet magyarázni.

A védelem lehetőségei Móric vallomásának támadásához

Mit kezdhet ezzel a történettel védelem? Hogy kérdőjelezheti meg Scharf Móric viszonylag összefüggő beszédét? Legalább *hat elsődleges szempont* különböztethető meg, melyek mentén lehetett támadni a tanúvallomást. (i) A történet belső ellentmondásait kimutatni, hiszen lehetnek egymáshoz nem illő kijelentések. (ii) Rá lehet mutatni más adatok alapján, hogy az adott időpontban, az adott helyen a tanú nem lehetett ott. (iii) Rá lehet mutatni más adatok alapján, hogy az áldozat nem lehetett ott. (iv) Ha ott is lehetett az áldozat az adott helyen és időben, rá lehet mutatni, hogy a vádlottak nem lehettek ott. (v) Ha az áldozat és a vádlottak is ott lehettek, rá lehet mutatni, hogy a vádlottak nem követhették el a bűncselekményt. (vi) Ha elvileg el is követhették a cselekményt, a tanú nem láthatta, hallhatta, érzékelhette a történteket úgy, ahogy arra tanúskodott.

[714] *Ellenőr*, 1882/314. (június 24.) 2.

[715] A tárgyaláson az derült ki, hogy az eszlári izraeliták (vagy legalább egy részük) már 1882. április 1-je előtt elkészíttették, kisüttették a pászkát; így nyilatkozott Móric is (T:101), vagy Feuermann Herman (T:116). Az újfalui izraelitáknak őrlő, az újfalui malomban dolgozó Hrabár Gyula bizonytalan vallomása ezt aligha volt képes cáfolni (T:215–216).

A tárgyalás anyagát átnézve az látható, hogy a védelem elsősorban a (iv) és a (vi) szempont szerint próbálta aláásni Móric vallomását. A többi szempont mentén is történtek kísérletek, nem sok sikerrel.

Az első szempont szerint, komoly és nyilvánvaló belső ellentmondásokat nem sikerült kimutatni a fiú vallomásában. Három olyan pont volt, amelyen a bíróság, illetve a védelem fennakadt. Ezek az ellentmondások majd részbeni alapul szolgáltak ahhoz, hogy Móricot nem eskették meg.

Ellentmondásos volt a vallomás abban, hogy ki hívta be Solymosi Esztert Scharfék házába. A fiú egyszer az apját említette (T:10) később, pedig úgy vallott, hogy ő volt, az apja utasítására. Bár ennek a lényeget tekintve nincs jelentősége, a vallomás hitelességét rontja. Ugyanakkor, ha Móric története betanult vagy kitalált lett volna, akkor ez elég kezdetleges hibának minősülne. A törvényszék a vallomás kizárásának egyik (mellékes) okaként erre az ellentmondásra hivatkozott. Megjegyzendő, Móric az ellentmondást az ezt firtató kérdésre úgy oldotta fel, hogy „apám hivta be, de engem küldtek érte" (T:28).

A másik bizonytalanság, hogy a cselekmény elkövetése során milyen irányban feküdt a lány teste, valamint Buxbaum és Braun vádlottak mit is tettek a cselekmény elkövetése során (pl. ki fogta a lány kezét illetve a lábát). Buxbaum jogosan hozta fel, hogy Móric vallomásában ő egyszer a lány fejét fogta, máskor pedig a lábát. A helyszíni szemlén végül Móric kijelentette, hogy „Egyik fogta a kezét, a másik a lábát, hogy ki fogta a kezét, ki a lábát, arra nem emlékszem" (T:286).

A harmadik ilyen kérdés a lány kezében lévő kendő színe. A fiú sárga kendőt mondott, de az eljárásban bebizonyosodott, hogy fekete, mintás kézi kendő volt Eszterrel.

A második szempont szinte egyáltalán nem játszott szerepet, és ez különös. Ha Móric vallomása hamis, és semmi nem történt abban az időben a templom előcsarnokában, akkor a kieső időt nyilván nem a templomajtónál töltötte a kulcslyukon leskelődve. De hol tartózkodott ekkor? A házban aligha, erről a család tudott volna. Olyan tanúvallomás nem hangzott el, mely arra utalt, hogy Móric a kérdéses időpontban máshol lett volna, mint a templom bejáratánál. A vallomásából az derült ki, hogy az apja az étkezések között és után a szobában volt, ott olvasott, később lefeküdt aludni, és estefelé indult el Lichtmanékhoz (T:12,17). A család többi tagjának tartózkodási helyéről a kérdéses időpontban nincs adatunk. Láthatóan maga a család sem nagyon tudta, hogy hol volt Móric a reggeli és az ebéd között. Panaszkodott is Scharf József a tárgyaláson, hogy Móric elmaradt az ebédről (T:21):

> *„Fridman B.* És mennyi ideig tartott az, hogy ez történt, amit te láttál?
> *Scharf Móricz:* Háromnegyed óráig.
> *Friedman:* Háromnegyed óráig. És ott nézted és mégsem indultál.
> *Scharf József:* És ez alatt vártunk az ebéddel.
> *Friedman B.* Hal[l]gasson el. [...]"

A harmadik szempont értelmében, a védelem nem tudta valószínűsíteni, hogy az áldozat, Solymosi Eszter nem lehetett ott az állítólagos bűncselekmény elkövetésének időpontjában és helyén. Ez nem csoda, hiszen azután, hogy a lány elhagyta Ófalut, a hollétéről többé senki nem tudott.

A negyedik szempont mentén a védelem nagy erőket mozgatott meg annak bizonyítására, hogy a vádlottak nem lehettek a templomban 11 óra után. A vizsgálat is koncentrált erre a kérdésre, de nem igazán tudta tisztázni az egyes vádlottak hollétét. A vádlottak tartózkodási helyéről érthetően elsősorban az izraelita közösség tagjai tudtak volna beszélni. Sokan bizonytalanul nyilatkoztak, sokan nem emlékeztek. Összességében a vizsgálóbírónak nem sikerült áttörést elérnie. A korai vallomásokban sok ellentmondás mutatkozott, viszont az idő elteltével a tanúk egyre jobban kezdtek emlékezni. A végtárgyalásra már összeállt a tanúvallomásoknak egy olyan sorozata, mely szerint a vádlottak egyike sem tartózkodott 11 óra után a templomban. A kérdéssel később részletesen foglalkozom.

Az ötödik szempont is játszott némi szerepet. A vádlottak elsősorban vallási okokra hivatkoztak, hogy ők a bűntettet nem követhették el. Egyrészt ott van a szombati tilalmak sora, másrészt a vallásuk tiltja az emberölést. E védekezés nem fogott különösebb helyt a perben.

A hatodik szempontra nagyobb súlyt helyeztek, mert az eljárás során többször felmerült, hogy Móric nem láthatta az általa elmondott eseményeket a templomajtó kulcslyukán keresztül. Kozma Sándor főügyész az 1882. szeptemberi nyíregyházi látogatása idején elutazott Tiszaeszlárra, megnézte a helyszínt, és azt is kipróbálta, mit lehet a kulcslyukon át látni (Bary 1933, 356). A bíróság helyszíni szemlét tartott 1883. július 17-én az eszlári zsinagógánál. A helyszíni szemle eldöntötte, hogy a tanú a kulcslyukon át akár láthatta is azt, amiről beszélt. (A másodfokú ítélet – az elsőfokú ítélettel szemben – ezt nem látta bizonyítottnak.)

Kitalálta, betanították vagy igazat mondott?

Scharf Móric vallomása a per szempontjából megdőlt, hiszen a tanút nem bocsátották esküre, így a vallomást kizárták a teljes súlyú bizonyítékok közül. Ez nem jelenti azt, hogy az így kizárt vallomás ne tükrözhetné valamelyest a történteket, tehát ne lehetne igazságtartalma. A perbeli igazság sokszor elválik a tárgyi igazságtól. Egy dolog, hogy mi történt Tiszaeszláron 1882. április 1-jén *(tárgyi igazság)*; más dolog, hogy a történtekből az eljárási szabályok keretein belül mit és miképpen lehet bizonyítani egy eljárásban *(perbeli igazság)*. A bizonyításnak vannak olyan szabályai, melyek a bizonyítékok felhasználhatóságát meghatározzák. Ha azt kutatjuk, hogy mi történt, akkor Móric vallomásának kizárása még nem döntő jelentőségű. Így a következőkben azt kell először megnézni, hogy milyen *általános érvek* szólnak Móric vallomásának igazsága mellett és ellen, függetlenül a vallomás egyes részleteitől és az esküre bocsátás megtagadásától.

Általános érvek Scharf Móric vallomásának igazsága ellen

Scharf Móric vallomásának igazsága ellen – általában véve is – szól néhány érv. Először is a fiú az első vallomástételnél (1882. május 20-án) tagadta, hogy Solymosi Esztert ismerte volna, vagy az eltűnéséről tudna bármit is. Ezt később azzal magyarázta, hogy a mostohaanyja háromszor is rászólt „zsidó nyelven" és hallgatásra intette (T:16).

A második érv a második vallomástétel (1882. május 21.) szokatlan körülményein és utána a 14 hónapos elszigetelésen alapszik. Ez így *együttesen* megteremthette a lehetőséget, hogy a vallomást betanítsák, vagy azt a részletek tekintetében alakítsák. Önmagában nem az a probléma – ahogy a királyi ítélőtábla érvelt –, hogy a második vallomást nem az eljárási szabályoknak megfelelően, tehát az éjszakai órákban vették ki. Scharf Móric a vallomását utólag többször megerősítette. Inkább az ehhez kapcsolódó elszigeteltség és ennek következtében a kiszolgáltatottság helyzete kelthet gyanút abban a tekintetben, hogy a vallomás tartalma részleteiben hogyan formálódott. Az első fokon eljáró törvényszék ezt a tényezőt nem látta olyannak, hogy alapul szolgálhatott volna a hitelesség megkérdőjelezéséhez. A vizsgálat szempontjából ésszerű volt a fiú elszigetelése egy olyan környezettől, ahol befolyásolhatták volna.

A harmadik érv, hogy Móric kétségkívül használt bizonyos beszédpaneleket, különösen mikor elölről kezdte elmondani az eseményeket. Többször is úgy kezdi: „1882-ben midőn/mikor..." Ráadásul folyékonyan beszélt, hangsúlyozás nélkül, meglehetősen monoton hangon. Ez a beszámolók szerint úgy hangzott, mintha betanult szöveget iskolás módon mondott volna fel. Erre született Eötvös híressé vált kiszólása, mikor kérte az elnököt „[...] méltóztassék hozzá azon kérdést intézni, hogy ezt a vallomását nem tudja-e versben is elmondani?" Később azonban kiderült, hogy ez a fiú modorához tartozik. A váratlan kérdésekre is hasonlóan folyékonyan, monoton hangon válaszolt, és kizárt, hogy e kérdésekre felkészülhetett volna.[716]

A negyedik érv a tanúvallomás igazsága ellen az a három ellentmondás a vallomás változatai között, melyek másodlagos indokként szolgáltak a törvényszék számára a vallomás kizárásához. Nehezen képzelhető el, hogy Scharf Móric tévedjen arról, ki hívta be Solymosi Esztert a házukba egy ilyen fontos, tragikus fejleményeket hozó napon. Ilyen apró ellentmondás is csökkenti a vallomás hitelességét. Ugyanakkor, a három ellentmondás még nem zárja ki, hogy a vallomás *egy része vagy néhány eleme* esetleg tükrözi azt, ami és ahogyan valójában történt, tehát a tárgyi igazságot.

[716] *Pesti Napló*, 1883/168. (június 20.) 2.

Általános érvek az ellen, hogy Móricnak betanították a vallomását

Úgy látom, több általános és erősebb érv szól az ellen, hogy a vallomást betanították volna Móricnak. Ez erősítheti a valószínűségét annak, hogy a vallomásban foglaltak, vagy azok egy része igaz. Lássuk ezeket az érveket.

• *Először is* Móric a vallomását érdemben, a lényeget tekintve nem változtatta meg második vallomástétele (1882. május 21.) után. Ha azt valaki betanította volna neki, akkor már világos elképzeléssel kellett rendelkeznie az ügy egészét tekintve, három nappal a tanúmeghallgatások megkezdése után. Ez ugyan nem kizárt, de a vizsgálatot vezetők közül aligha láthatta bárki tisztán az ügy lehetséges megoldását, különösen a részleteket illetően. Például kikből kerülhetett ki a gyanúsítotti kör? Ki mivel járulhatott hozzá a cselekmény elkövetéséhez? Ekkor még csak négy ember volt előzetes letartóztatásban (beleértve Móricot) Scharf Samu története alapján. Móric vallomásából azonban még legalább hat további személy érintettsége derült ki. Honnan jöttek az adatok ahhoz, hogy ők belekerüljenek egy betanított történetbe?[717] Többek letartóztatásához pusztán Móric vallomása szolgáltatott alapot. Egy kitalált, betanított történetnél bármikor jelentkezhettek volna valamelyik gyanúsított alibijét hitelesen igazoló tanúk. Ez később csak egy vádlottnál Buxbaum Ábrahám esetében következett be.

• *A második érv* a betanítás vádja ellen, hogy Móric betanításához nem volt igazán idő és megfelelő háttér. A vizsgálat vezetői Móricot (és a szereplők többségét) személyesen az előző nap ismerték meg. Nem tudhatták, milyen tanú válik belőle. Egy ilyen bűncselekmény elkövetéséhez (hamis tanúzásra felbujtás vagy kényszerítés) túl sok embert kellett volna bevonni. Az írnokot, a nagyfalui csendbiztost, Bakó pandúrt, a csendbiztos házánál szolgáló személyeket. Tudhatták, hogy egy ilyen, különös körülmények között kivett tanúvallomás eleve gyanút kelt később az eljárásban, sőt a vallomás felhasználhatóságát is veszélyezteti (lásd az ítélőtábla indokolását). A fiú „meggyőzéséhez" egy Nyíregyházáig tartó hosszú, többórás szekérút sokkal alkalmasabb lett volna, ahol nincsenek tanúk. Nyíregyházán aztán hivatali időben hivatali helyiségben rögzíteni lehetett volna a vallomást. Az a kapkodás, ahogy éjszaka a vizsgálóbíró és az alügyész szekéren átsietett Nagyfaluba az írnok értesítése nyomán, azt mutatja, őket is meglepetésként érte a fiú vallomása, és tarthattak attól, hogy másnapra meggondolja magát. Így magukra húzták az ismert vádakat, melyek miatt a pályafutásuk is veszélybe kerülhetett volna.

Az első két érvben foglaltakra lehetséges valamiféle, a betanítást mégsem kizáró magyarázat, mely azonban puszta találgatás. Ez úgy szólna, hogy a vizsgálatot vezetők Móric vallomását nem is kívánták később felhasználni, ezért nem törődtek a körülményekkel. Mindössze alapot akartak biztosítani ahhoz, hogy a

[717] Figyelemre méltó Weiszstein és Junger belekeveredése Móric történetébe. Ők nem szerepeltek Scharf Samu beszédében. Az 1882. május 19–21-i, Tiszaeszláron kivett vallomások rendelkezésre álló szövegei alapján úgy tűnik, hogy a vizsgálóbíró és az alügyész még a nevükkel sem találkozott addig, míg Móric meg nem tette második vallomását Nagyfaluban. (Bár e vallomások egy részének szövege ma már nem érhető el).

gyanúba jövő személyek szélesebb körű letartóztatásával, megtörjék a hallgatás falát, és esetleg egymás ellen fordítsák a gyanúsítottakat, új adatokhoz, vallomásokhoz jutva ezzel.[718] Ez feleslegessé tette volna Móric vallomását az eljárás későbbi szakaszában. A gyanúsítottak viszont nem fordultak egymás ellen, még úgy sem, hogy a halálbüntetés lehetősége lebegett a fejük felett. Így Móric vallomása ráégett a vizsgálatra, mert csak ez maradt, amire a vádat alapozni lehetett. Ezt a mintát követte Scharf Samu vallomásának felhasználása is. Ez adott okot négy ember (köztük Móric) letartóztatására. A letartóztatásban lévő Móric vallomása után már nem volt szükség a kisgyerek vallomására, az sok ponton ellent is mondott Móric történetének.

• *A harmadik érv* a betanítás ellen, hogy ekkor az lett volna ésszerű, ha Móric apját kihagyják a gyanúsítottak, és később a vádlottak közül. A fiú kétségtelenül kötődött valamennyire az apjához, őt soha nem vádolta. A tanú együttműködését, vallomásának fenntartását ezzel talán könnyebben lehetett volna biztosítani. Azáltal került Móric igazán nehéz helyzetbe (erkölcsi értelemben is), hogy vallomása hozzájárulhatott volna apja elítéléséhez. Ezt a nehéz helyzetet pedig részben a vizsgálóbíró okozta a számára. Móric ugyanakkor azt vallotta, hogy megígérték neki, az apját nem fogják bántani, és majd elbocsátják a perből (T:26).

• *A negyedik érv* a betanítás, és egyben a vallomás kitalálása ellen Móric volt tanítójának, Feuermann Hermannak a vallomása. Ő a végtárgyaláson arra tanúskodott, hogy Móricnak nincs képzelőtehetsége, hazudni nem szokott, és nem alkalmas történetek kieszelésére. Az érvet azonban gyengíti, hogy a tanú Móricot két évvel korábban oktatta. Az életkor változása jelentős módosulást hozhat egy tizenévesnél az ilyen emberi tulajdonságokban.[719]

• *Az ötödik érv* a betanítás ellen, hogy Móric és féltestvére Samu vallomása számos, lényeges ponton különbözött egymástól.[720] Nemcsak a résztvevők köre volt részben más, hanem a cselekmény elkövetésének körülményei is. Ha valaki kitalálta a Móric által előadott történetet, és azt Móricnak betanította, akkor igen rossz munkát végzett. Az lett volna a kézenfekvő cél, hogy Móric vallomása tartalmilag minél inkább hasonlítson Samu vallomására, és így erősítsék egymást, még akkor is, ha Samu nem tanúskodhatott a perben. Így viszont a Samu által elmondottak inkább gyengítették Móric szavahihetőségét a két vallomás közötti lényeges ellentétek miatt. Más kérdés, hogy a védelem ezeket az ellentéteket nem tudta kihasználni, mert számukra Samu története is elfogadhatatlan volt.

[718] A korabeli gyakorlatra, hogy letartóztatások láncolatával haladtak előre a bizonyítékgyűjtésben, lásd Csapó 2007, 157.

[719] A gyermeklélektanban megfigyelték, hogy ugyan a 10–11 éves gyermekek gondolkodása kifejezetten fantáziaszegény, a rá következő életkorban újra nagy szerepet kap a fantázia, a képzelet, az ötletgazdagság, Clauss–Hiebsch 1980, 223; Mérei – V. Binét 1970, 283.

[720] Kovács Lajos tévesen véli úgy, hogy Móric ugyanazt mondta, mint az öccse (Kovács 2013a, 27). A két Scharf gyerek vallomásának összemosása jellemző a vádbarát irányzatra is, pl. Huber 1998, 344.

• *A hatodik érv* a betanítás ellen, hogy vallomása mellett végig kitartott, kedvezőtlen körülmények között is. A végtárgyaláson a vallomását szabadon, következmények nélkül visszavonhatta volna, erre az elnök többször is figyelmeztette, de nem tette. A lényeget tekintve, a tanács, a közvádló és az ügyvédek kérdéseikkel azt megingatni nem tudták. Szembenézett azzal is, hogy a tárgyalás után megszűnik a felügyelete, és a családjához visszakerülve egy ellenséges vallási közösségben kell utána élnie. A végtárgyaláson ugyanakkor utalt arra, bízik abban, hogy a belügyminiszter és a megyei hatóságok a megyénél adnak neki valami munkát, és nem kell visszatérnie Eszlárra (T:21). Ahogy a hamis leirat eseténél jeleztem, ez indítékként számba jöhet a vallomás fenntartásánál.

Ezek az érvek erősen ellene szólnak annak is, hogy Móric ún. *„elsajátíttatott vallomást"* tett volna. A lehetőséget Kovács Lajos veti fel modern kriminalisztikai-pszichológiai kutatások nyomán.[721] Az elmélet a hamis beismerő vallomásokat magyarázza oly módon, hogy a megfelelési kényszerrel, fáradtsággal küzdő, kimerült, nyomás alatt álló, befolyásolható gyanúsított, a szuggesztív kihallgatások hatására, hamis emlékképeket kezd gyártani arról, miképpen követte el ő maga a bűncselekményt, mellyel gyanúsítják. Az elmélet azért nem alkalmazható Móric esetére, mert az általa előadott történet tartalma nagy valószínűséggel nem volt ismeretes a kihallgatók (Recsky, Péczely, Bary) számára. Lehet, hogy Móric hitt az általa előadottakban, de ő saját magára nézve nem ismert be semmit, és a vallomásának a tartalma – legalábbis jelentős része – aligha jöhetett a kihallgatóktól. Nekik akkor még fogalmuk sem lehetett, hogy például Buxbaumnak, Wollner Hermannak vagy Braun Lipótnak volt valami közük a tiszaeszlári történésekhez. (Samu vallomásában nekik nem volt szerepük.) Ezt éppenséggel Móric tól tudták meg 1882. május 21-én. Az elsajátíttatott vallomás fő vonalait a kihallgatók már előzetesen tudják, valószínűnek tartják, és így fogadtatják el a gyanúsítottal. Itt ilyesmiről aligha lehet szó. Egyébként is, a betanítás elleni érvek, a betanítás ezen formája ellen is használhatók.

Az általános érvek közbenső értékelése

Scharf Móric vallomását e szempontok nyomán csak mérlegelni lehet, de határozottan és bizonyossággal megítélni nem lehetséges. Ha Móric vallomásának igaz vagy hamis voltát mérlegeljük, akkor ez két alapvető, elkülöníthető kérdést vet fel. Az egyik, hogy 1882. május 21-én Móric miért tett egyáltalán vallomást: kényszerből tette-e vagy önkéntesen határozta el magát. A másik, hogy a vallomás tartalma milyen módon alakult ki: betanították vagy ő maga döntötte el, mit vall, de ezen belül igazat is mondhatott, és kitalált történetet is előadhatott. Ez a két kérdés elválasztandó. A kényszer alatt tett vallomás is lehet igaz, míg

[721] Kovács 2013a, 27. A tudományos háttérre lásd Elek Balázs: *A vallomás befolyásolása büntetőeljárásban.* PhD értekezés, Miskolc, 2007, 143–147. Forrás: http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5549_section_1139.pdf.

a betanítás a vallomást tartalmilag hamissá teszi. Mindezt figyelembe véve, hat alapvető lehetőséggel kell számolni. (i) A fiú kényszerből vallott és azt is a szájába adták, hogy mit valljon (betanították); ekkor a vallomása hamis. (ii) Kényszerből vallott, de a vallomás tartalmát saját maga alakította ki és kitalált történetet adott elő. (iii) Kényszerből vallott, de igazat mondott. (iv) Önként vallott, de másra hallgat abban, hogy mit mondjon, legalábbis a vallomás részleteiben. (v) Önként vallott és kitalált történetet adott elő: ekkor a vallomás ugyancsak hamis. (vi) Önként vallott és az igazat mondta.

Nyilván e tiszta esetek között sok átmenet lehet. Ha nem önként vallott, akkor tehette azt akár a kényszert el nem érő, külső befolyásolásra is, de akár lelki kényszer következtében is. Mivel a kényszer nem bizonyosodott be, de teljesen nem is zárható ki, így ebben már százharminc év elteltével nem lehet döntően állást foglalni. Amennyiben feltételezzük az önkéntes vallomástételt, akkor persze valamilyen magyarázatot kell adni, hogy milyen körülmények ösztönözték erre Móricot. De az mégis másodlagos kérdés, hogy kényszerből vagy önként tett vallomást. Annak megállapítása szempontjából, hogy valójában mi történt, mindegy, hogy önként vallott, vagy külső kényszerek folytán. A lényeges, hogy vajon betanították, vagy kitalálta a történetét, vagy mégis valós eseményeket mondott el. Itt is sok köztes lehetőség adódik, hiszen megtörténhetett, hogy csak bizonyos részben volt igaz a történet, más részeit kitalálta, de egyes részleteket akár külső meggyőzésre vagy sugallatra is beillesztheteti a vallomásába.

Az előző pontban felhozott érvek alapvetően az ellen szólnak, hogy Móricnak betanították a vallomását, akár önkéntes, akár kényszerből tett vallomásról legyen is szó. Így az (i) és a (iv) lehetőségnek sokkal kisebb a valószínűsége a többihez képest.[722]

A korabeli lapok is tanácstalanok voltak, hogy miképpen ítéljék meg Móric beszédének igazságát. Kavarogtak érvek és ellenérvek, csak néhányan mertek határozottan állást foglalni a kérdésben.[723] A *Budapesti Hirlap* hívta fel a figyelmet arra, hogy Móric állítólagos betanítói (Recsky, Péczely és Henter) sokkal rosszabbul álltak a sarat a vallomástételük során a bíróság előtt, mint maga Móric. Így ha volt betanítás, akkor nem ők tanították be Móricot, hanem Móric őket. Bár a csattanó elegáns, de mélyebb értelme is van: *elképzelhető, hogy Móric megvezette a vizsgálat vezetőit és az egész közvéleményt*? A vezércikk nem foglalt állást, de megállapította, ha Móric szerepet játszik, akkor azt „nagy virtuozitással" teszi.[724]

Természetesen a betanítás ellen szóló érvek még nem feltétlenül igazolják azt, hogy Móric igazat is mondott volna. A vallomását vagy annak egy részét ki

[722] Kövér ezzel szemben arra a következtetésre jut, hogy Móric és a vizsgálóbíró közötti „vádalku" következménye volt a nagyfalui vallomás, melyben ő és az apja kimarad a történetből (Kövér 2011, 380). Ez a betanítás egy formája lenne, melynek ellene szólnak a körülmények és a kifejtett érvek. Másfelől azt sem szabad elfelejteni, hogy Móric apja végig vizsgálati fogságban maradt és végül vádlott lett.

[723] Ilyen volt Tóth Béla, az *Egyetértés* tudósítója, aki egyértelműnek látta, hogy Móric betanított vallomást tesz, és nagyon rossz véleménye alakult ki a fiú jelleméről, viselkedéséről.

[724] *Budapesti Hirlap*, 1883/178. (június 29.) 1.

is találhatta, és mindössze egy olyan körülmény van (a viszonylag gyenge negyedik érv), amely az ellen is szól, hogy kitalálta volna a történetet. Másrészről a nagyfalui vallomás vizsgált körülményei, illetve a hatodik érv együttesen nagy valószínűséggel cáfolják a kényszert, így a (ii) és (iii) lehetőség valószínűsége is kisebbnek tűnik. Móric makacs kitartása a vallomása mellett, tehát annak a valószínűségét növeli, hogy *vagy az igazat vallotta, vagy önként, kényszertől mentesen ugyan, de egy kitalált vagy részben kitalált történetet adott elő* [az (v) vagy (vi) lehetőség)].

Móric vallomásának egyes részei nem igazán hitelesek, tekintettel az ellentmondásokra. Így az valószínűnek tűnik, hogy nem lehet a vallomásának teljes egészét igaznak tekinteni. Az ügyben szokásos megközelítés, hogy vagy teljesen elvetjük a fiú vallomását, vagy teljesen elfogadjuk, téves következtetésekhez is vezethet. A kérdés persze az, hogy mi lehet belőle hamis, és mi esetleg igaz. A továbblépést az jelentheti, hogy megnézzük, *az eljárás egyéb adatai, az egyéb tanúvallomások, mennyiben támogatják vagy cáfolják a Móric által elmondottakat*. Ezek közül elsőként Scharf Samu történetét érdemes megnézni, hiszen Móric testvérének története nyomán került őrizetbe, és ennek ismeretében tette meg saját vallomását 1882. május 21-én éjszaka.

Scharf Samu beszéde

A gyanút, hogy Solymosi Eszter eltűnése összeköthető a helyi zsinagógában történtekkel, már Scharf József megalapozta, amikor azon a szombaton Solymosinéval beszélgetvén szóba hozta a nánási esetet. Az eljárás megindulásának viszont az adott lökést, hogy Scharf Samu, a templomszolga fia, Móric féltestvére különös dolgokról beszélt a libákat legeltető lányoknak. Ez ösztönözte Solymosi Jánosnét, hogy végül 1882. május elején, ismét felkeresse a szolgabírót, immár határozott gyanúval. Erre indult a közigazgatási eljárás, hogy tanúk meghallgatásával tisztázzák, lehet-e alapja egy feljelentésnek az ügyészség felé.

Samu beszédének keletkezése

Samu történetének lényege abban állt, hogy Scharf József („atyus") behívta Solymosi Esztert (a „magyar lányt") az útról, megkötözte, megmosta, majd a „metsző bácsi" (Schwarz Salamon) egy hosszú késsel megvágta a lány nyakát, közben Móric tartotta a fejét. Aztán Brenner (Braun) Ábrahám és „Soványkakas" (Lusztig Sámuel csúfneve), valamint a fiaik a lányt átvitték a templomba. Este Brenner bácsi szekerén elszállították a testét. A különböző alkalmakkor a kisfiú más-más elemeit említette ennek a történetnek, és voltak ellentmondások a történet egyes változatai között.

Egy ilyen kisgyermek beszédénél a probléma nyilvánvaló (a fiú ekkor négyéves és kilenc hónapos volt). Nagyrészt képekben gondolkozik, nem szilárdult még meg a fogalomrendszere, azon fogalmi összefüggések hálózata, melyen

keresztül értelmezi a világot, és amellyel megszűri, közli a tapasztaltakat (Piaget 1990, 24). De bátran asszociál, képeket, motívumokat, személyeket, tárgyakat, eseménydarabkákat társít össze. Gazdag a képzeletvilága, a valóság és a képzelet elemei keveredhetnek, sőt egy utólagosan elmondott történetben ő maga sem tudja ezeket elválasztani egymástól. Sokszor több eseményből gyúr össze egy újabb történetet, abba beépítheti, amit utólag hall, esetenként meséket gyárt, konfabulál. Hallomásból megismert történetet kiszínezhet, kiegészíthet, és valóságként adhatja elő, új környezetbe átültetve azt, esetleg új szereplőkkel elképzelve.[725] Amikor Samu különböző alkalmakkor elmondta, hogy a metsző bácsi megvágta a magyar lányt, akkor legalább egyszer ehhez társította a csirke levágását is. Nem igazán világos, mi okból tette ezt.

Mindez felveti az örök kérdést, hogy mennyi igaz ebből a történetből, ha egyáltalán van igaz elem benne. Fontos kérdés az is, hogy mi a forrása a történetnek, honnan vette a kisgyerek annak konkrét, nevesített elemeit. Honnan jött be Schwarz Salamon vagy Brenner Ábrahám szekere a képbe? Miért nem másvalakit nevezett meg? Miért a saját házukba helyezte Eszter tragédiáját? Honnan gondolta, hogy a lány torkát megvágták? A hosszú kés hogy kerül a történetbe (miért emelte ezt ki)? Legalább egyszer hallhatott hasonlókat, mert Móric – saját bevallása szerint – azon a szombaton ebédnél megpróbált beszélni az előzőleg látottakról (T:28). Samu története Móricétól azonban lényegesen különbözik, részben más szereplői is vannak, tehát az még nem lehet teljes magyarázat, hogy hallotta Móric beszédét. Nem is tudjuk, hogy Móric meddig juthatott el akkor a történet elbeszélésében, hiszen a mostohaanyja leintette.

Eötvös egyik alapvető problémája volt, hogy honnan merítette Samu a történetét. Ha meg akarta győzni a közvéleményt a gyermek beszédének alaptalanságáról, ennek hihető magyarázatát kellett nyújtani. Amikor Samu megnyilatkozott, még nem volt vizsgálat, a vizsgálóbíró nem is tudott az ügyről. Eötvös végül egy igen egyszerű magyarázatot tett magáévá: a falusi lányok betanították Samunak a történetet, aki azt utóbb valóságként mondta el. Csakis egy újabb összeesküvés keretében lehetett elképzelni, hogy a falusi lányok miért tettek volna ilyet. Így viszont nem kellett a történet valóságmagvát kutatni. A védelemnek amúgy is elfogadhatatlan lett volna, ha bármely elem igaz Samu történetéből. Betanítás az egész, és el kell vetni. Így Eötvös érzékletesen írja le, hogy az eszlári lányok kedveskedéssel, cukorral, behízelgő beszéddel hogyan vették rá Samut a történet elmondására.

Lábra kapott más magyarázat is. Egyes hírlapok úgy vélték, hogy a kis Samu történetének magva nem betanításra vezethető vissza. Állítólag a kisfiú tanúja volt 1882. március végén vagy április elején egy izraelita gyermek körülmetélésének, aki aztán elvérzett, és ez képezte alapját a fiú által mesélt rémtörténetnek. Mindez teljesen független Solymosi Eszter ügyétől.[726] A vizsgálat során azonban ilyesmi

[725] Egy négy-ötéves gyermek gondolkodásának leírására lásd pl. Piaget 1990, 15–31. (egyes részek); Clauss–Hiebsch 1980, 138–145; Mérei – V. Binét 1970, 167–172.

[726] *Budapesti Hirlap*, 1882/144. (május 26.) 5. A forrás homályos (mint oly sokszor a korabeli lapoknál). Az újság, mely *a rejtély kulcsaként* kezelte a hírt, csak arra utalt, hogy az infor-

nem bizonyosodott be. A vizsgálóbíró beszerezte a Rosenberg-féle, 1875-től vezetett, nem hivatalos eszlári zsidó anyakönyvi feljegyzéseket. Ebből kiderült, hogy az 1882. június 1-jei állapotot tekintve, az utolsó izraelita halálozás Eszláron 1882. január 30-án történt, amikor Scharfék kilencnapos gyermeke, József halt meg betegségben.[727] Így Samu beszédének ez a magyarázata alaptalannak tekinthető.[728]

Az elképzelés, hogy Samut a falusi lányok tanítgatták cukrot kínálgatva neki, már 1882. május legvégén megjelenik. Korábban utaltam a *Nemere* című lapban megjelent, 1882. május 30-ra keltezett titokzatos „magánlevélre". Ebben azt is írja a levélíró, hogy két parasztlány Samunak édességgel betanította a történetet.[729] Ehhez hasonlóan, a *Debreczeni Ellenőr* tudósítója (Weinstein Miksa) június 3-án már bizonyosnak vette, hogy Samut betanította valaki, hiszen egy ilyen kisgyermeknek például elég cukrot adni, labdát, és 1 krajcárt (?), így mindent be lehet beszélni neki.[730] A lap itt nem írt arról, hogy ki és miért tette volna ezt. Ez a felvetés aztán szépen feldíszítve és kibontva háromnegyed évvel később teljesen összeállt az *Egyenlőség* egyik tavaszi számában. Itt a szerző (feltehetően Weinstein Miksa) részletesen leírta, hogyan próbálták Samut betanítani a faluban már elterjedt történetre. A pénz és az édesség itt sem maradt ki: „A két lány a kis Samut ölbevette, adtak neki mézeskalácsot, ígértek neki krajczárt, a miért majd falovat vehet a gyürüstől..."[731] A cikk szerint hasonló módon járt el a vizsgálóbíró is: „Itt Barri a gyermeket térdére ültette, hol meglovagoltatta, átadta neki óráját, láncát, hozzá egy marok ezüstpénzt, s így kezdte kikérdezni a gyermeket, de az néma maradt..."[732]

Nem nehéz felfedezni a hasonlóságot az Eötvös könyvében megjelent leírással. Fontos eleme ennek a magyarázatnak, hogy a faluban már eleve elterjedt a pletyka, mely szerint Esztert a zsidók ölték meg, és ennek alapján kezdték Samut tanítgatni a lányok. De Eötvös magyarázatának vannak igen gyenge pontjai.

- *Először is* a tanúvallomások nem támasztották alá, hogy ilyen betanítás történt volna, ezt minden érintett tagadta. Bár egyszer valóban adtak cukrot Samunak, amikor az megmakacsolta magát, és nem akarta újra elmondani a történetet, immár többedszerre.
- *Másodszor*, ez még mindig nem magyarázza, hogy a történet konkrét elemei, a személyek, a helyszín, az elkövetés körülményei miért azok, amelyek. Miért Lusztignak és Brennernek jutott szerep az eszlári izraeliták közül? Ha betanították a történetet, akkor azok, akik ezt tették, miért pontosan őket keverték bele az ügybe, és nem másokat?

máció „lapunk barátjától" származik. A hírt átvette és megerősítette a *Debreczeni Ellenőr*, de egy alternatív történettel is előállt, a betanítással, 1882/108. (június 3.) 2.

[727] Az anyakönyvi feljegyzésekre lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 81–83.

[728] Lásd még erre *Függetlenség*, 1882/152. (június 3.) 2.

[729] *Nemere*, 1882/45. (június 4.) 177.

[730] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 2.

[731] *Egyenlőség*, 15. (1883. április 15.) 7.

[732] A vizsgálóbíró családnevét igen ritkán írták így, de például egy hozzá intézett névtelen levél éppen ezt az írásmódot használta, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/II. (Bary) 176.

• *Harmadszor*, ezzel Eötvös feltételezte egy olyan átfogó, nagy ívű antiszemita összeesküvés kezdetét, mely a libát legeltető tizenegy éves Sós Erzsébettől, Farkas Gábor községi bírón és Bary József vizsgálóbírón át, egészen Henter Antal várnagyig nyúlt. Eötvös szerint Samu vallomása mögött Farkas Gábor községi bíró állt, aki megszervezte Samu betanítását. Mindez nem könnyen hihető el. Például a községi bírónak éppenséggel nem nagyon akarózott hivatalos ügyet csinálni az esetből, csak május elején, szolgabírói utasításra kezdte meg a tanúk kihallgatását. Úgy tűnik, Eötvös nem megvilágította, hogy mi történhetett Samu körül, hanem csak összezavarta a lehetséges magyarázatok szálait. A betanításelmélet erősen az író képzeletén alapult.

Nyilvánvaló volt az eljárás elején is, hogy Samut nem lehet vallomástételnek alávetni. Ennek ellenére, ha azt kutatjuk, hogy valójában mi történhetett, nem mehetünk el egyszerűen Samu beszéde mellett, az általánosságok szintjén maradva. Az némi elemzésre szorul.

Amikor Samu beszélt

Öt alkalmat jegyeztek fel az eljárásban, amikor Samu a történetét így vagy úgy elmondta.

• *Az első ismert alkalommal* Samu a zsinagóga mögötti libalegelőn mesélte az ott libákat legeltető lányoknak, hogy a „magyar leányt" megvágta a metsző. Egyikük, az akkor tizenegy éves Sós Erzsébet otthon elmondta az édesanyjának, Sós Andrásnénak, amit hallott Scharf Samutól. A lány a bíróság előtt megerősítette ezt (T:32). Sós Andrásné szerint ez az eset nem lehetett később, mint *egy héttel Solymosi Eszter eltűnése után*. Ezt az időpontot mindenki figyelmen kívül hagyta, bár az asszony határozottan erre vallott a törvényszék előtt. Bary is, Eötvös is, április legvégére és május első napjaira teszi, amikor Samu elkezdett fecsegni. Ez Eötvösnél érthető. Így akarta valószínűsíteni, hogy három-négy eseménytelen hét után, mikor Eszter még mindig nem került elő, elkezdték betanítani a mesét a fiúnak, lendületet adván az ügynek. A falusi antiszemita összeesküvés nem alakulhatott ki egy-két nap alatt. Nem világos azonban, hogy Bary milyen okból hagyta figyelmen kívül Sósné vallomásának ezt a részletét, bár magyarázatot erre is lehet találni (erre később utalok).

• *A második ismert alkalommal* Sós Erzsébet anyja, Sós Andrásné (született Farkas Eszter, a községi bíró unokatestvére) az előző eset után pár nappal később maga is találkozott Samuval. Meg is kérdezte a fiútól, hogy mi történt azzal a magyar lánnyal? Samu nagyjából megismételte, amit korábban a libalegelőn mondott: „[...] atyus hivta be a magyar lányt, megkötözte, megmosta és elvágta metsző bácsi a nyakát. A csirkének is elvágta nálunk a nyakát a metsző" (T:31). Sósné úgy nyilatkozott, hogy ez sem lehetett sokkal később, mint egy héttel Solymosi Eszter eltűnése után, de ő már azután hallotta ezt Samutól, hogy a lányának a kisfiú hasonlókat mondott.

• *A harmadik ismert alkalommal* Pásztor Józsefné (Tanyi Erzsébet) hajtotta haza a libákat a legelőről, de a zsinagóga előtt játszó Samu elállta a libák útját. Mikor el

akarta zavarni az útból, Samu azzal vágott vissza, hogy akkor nem árulja el, mit történt a „magyar leánnyal". Erre elkezdte faggatni, és a gyerek beszélt arról, mi történt. Beavatkozott a beszélgetésbe Scharfné, aki közben kijött a házból, és megpróbálta elterelni Samu beszédét. Mindezt látta és hallotta Bátori Gáborné is, a zsinagóga szomszédságában álló házának kapujában állván (T:32).[733]

• *A negyedik alkalommal*, Solymosi Eszter eltűnése után körülbelül egy hónappal Samu Sós Mihálynénál, annak gyerekeivel játszott. Odament daráltatni Szabó Julianna,[734] aki kérdezte Samut az esetről. Ő nem akart beszélni, mert tovább szeretett volna játszani. Erre három szem cukrot kapott a lánytól, mire hajlandónak mutatkozott elmondani a történetet. Ott daráltatott Tanyi Eszter is, aki csatlakozott a másik lányhoz, és együtt hallgatták a gyereket. A háziasszony, Sós Mihályné mindezt jöttében-mentében közvetlenül is hallotta, de a két lány is beszámolt aztán neki, hogy miket beszélt Samu. Mindhárman tanúként vallották ezt a bíróság előtt (T:32–33).

• *Az ötödik alkalom* az volt, amikor Bary vizsgálóbíró 1882. május 19-én beszélgetett Scharf Samuval, és az általa elmondottakat jegyzőkönyvbe foglalta. A gyermeket a kora miatt nem lehetett hagyományos értelemben és módszerrel kihallgatni, ezért csak a beszélgetés összegzése került a jegyzőkönyvbe (T:122).

Scharf Samu az esetet a különböző alkalmakkor részben eltérően mondta el: volt, amikor több részletet árult el, máskor kevesebbet. Egyes vonatkozásokban jelentős eltérések is felfedezhetők. Valószínű, mindez több tényezőtől is függött: milyen helyzetben jött elő a téma, mit kérdeztek tőle, milyen kedve volt, vagy éppen mi állt figyelmének középpontjában.

Fontos lehetett, hogy milyen kérdéseket tettek fel neki. Lehet úgy kérdezni, hogy már a válasz is benne van a kérdésben. Ez köztudott. Nem tudjuk, mit mondott el maga, mit mondott el csak kérdésre. Rávezető kérdésekkel sok fontos részletet is el lehetett ültetni a gyermek tudatában, ami később beépülhetett a történetbe. Egy kisgyermek tudata jobban hajlítható. Erre Tanyi Eszter is gondolt, és megpróbálta, le lehet-e beszélni Samut arról, hogy ilyeneket mondjon. „Azt mondtam neki: nem láttad te Samu! Láttam biz én. Kérdeztem, mert gyermek, ki lehet a fejéből verni. Mindig azt mondta: láttam biz én" (T:32).[735]

Külön probléma, hogy Samu beszédének tartalmát csak hallomáson alapuló tanúvallomások tanúsították. Samu közvetlenül a hatóságok felé egyszer beszélt, amikor Bary vizsgálóbíró beszélgetett vele. Itt Samu beszéde összefoglalásszerűen, a vizsgálóbíró értelmezésében került a jegyzőkönyvbe. Tudjuk, mi a gond a hallomáson alapuló vallomásokkal. Rosszul érthetik vagy értelmezhetik, amit

[733] Pásztor Józsefné (Tanyi Erzsébet) kérdésre elmondta, nincs rokonságban Farkas Gáborral, az eszlári bíróval.

[734] Máshol a jegyzőkönyvben Szabó Zsuzsanna, akit azonban a faluban Márton Julcsának is hívtak.

[735] A Samuhoz hasonló korú gyemekek labilis, befolyásolható emlékezetére lásd Clauss–Hiebsch 1980, 143–144. Ma már kiterjedt kutatások bizonyítják, hogy még a felnőttek emlékképeit is torzíthatják a használt szavak, melyeket az emlékező személy külső forrásból (például kérdésekből) átvesz emlékének leírására (Baddeley 2003, 285).

8. TÁBLÁZAT ♦ A Scharf Samu beszédére elérhető források

tanú	*községi bíró előtti vallomás 1882. 05. 06.*	*vizsgálóbíró előtti vallomás*	*bíróság előtti vallomás 1883. 06. 21.*
Scharf Samu	(nem tett vallomást)	fogalmazvány Bary 24.; kivonat Eötvös 4.; a tárgyaláson a főbb elemeit ismertették (T:122)	(nem tett vallomást)
Sós Erzsébet (első alkalom)	(nem elérhető) kivonat, Eötvös 1.	(nem elérhető) kivonat, Bary 446.; kivonat Eötvös 5.	(a tárgyalási jk. csak utal a vallomására T:32)
Sós Andrásné (első és második alkalom)	(nem elérhető) kivonat, Eötvös 1.	(nem elérhető) kivonat, Bary 447.	tárgyalási jk. (T:31)
Pásztor Józsefné (harmadik alkalom)	(nem tett vallomást)	(nem elérhető)	tárgyalási jk. (T:32)
Bátori Gáborné (harmadik alkalom, szemtanú)	(nem elérhető)	Bary 28. (június 21.)	(a tárgyalási jk. csak utal a vallomására T:35)
Szabó Julianna (negyedik alkalom)	(nem elérhető) kivonat, Eötvös 1.	(nem elérhető) kivonat, Bary 447.	tárgyalási jk. (T:32)
Tanyi Eszter (negyedik alkalom)	(nem elérhető) kivonat, Eötvös 1.	(nem elérhető) kivonat, Bary 448.; kivonat, Eötvös 5.	tárgyalási jk. (T:32)
Sós Mihályné (negyedik alkalom)	(nem tett vallomást)	(nem elérhető)	tárgyalási jk. (T:33)

a közvetlen tanú mond, hozzátehetnek, más szavakat használnak a történtek leírására, ami torzíthatja az eredeti beszédet. Samu esetében ilyesminek nem látszik világos nyoma. A tanúk láthatóan igyekeztek Samu saját szavait visszaadni.

A körülmények és a hallomáson alapuló tanúvallomások miatt, Samu beszéde körültekintő elemzést igényel. Nemcsak a Samu beszédéről beszámoló tanúk vallomásának tartalmát kell összevetni Samu történetét tekintve, hanem azt is, hogy egy-egy tanú különböző alkalmakkor hogyan számolt be Samu szavairól. Ennek komoly akadálya, hogy nem minden tanúvallomás szövege érhető el.

A Samu beszédére tanúskodók közül legtöbben háromszor tettek tanúvallomást: a községi bíró, illetve a szolgabíró előtt 1882. május 6-án;[736] Bary vizsgálóbíró előtt a négynapos kiszálláson (1882. május 19–22.); és végül a tárgyaláson. Némileg bonyolítja a helyzetet, hogy Sós Andrásné arra is tanúvallomást tett a tárgyaláson, hogy a lánya mit hallott a kisfiútól. Így ő többszörösen közvetett tanú is volt. E tanúvallomások egy része ma már nem lelhető fel a források között. Az elérhető forrásokat a 8. táblázat mutatja.[737]

[736] Ekkor nyolcan tettek tanúvallomást, de Samu beszédére nézve Somogyi Mihályné, Lengyel Istvánnné és Fekete Jánosné vallomása érdektelen volt.

[737] A táblázatban a „Bary" jelzés a Bary-féle irathagyatékra, míg az „Eötvös" az Eötvös-féle irathagyatékra vonatkozik.

A közigazgatási eljárásban tett, 1882. május 6-i vallomások közül csak a vallomások kivonatos tartalmát ismerjük. A Bary vizsgálóbíró előtt tett vallomások egy része sem lelhető fel, így a legteljesebben a tanúk a tárgyaláson nyilatkoztak meg. A tárgyaláson, viszont Sós Erzsébet elbeszéléséből csak egy rövid összefoglalás maradt fenn. Mindez azért fontos, mert a hallomáson alapuló vallomásoknál a történet magvát csakis a közvetett tanúk vallomásának gondos összevetésével lehet kiszűrni.

Samu történetének elemei

Samu maga is elmesélte a történetét a hatóságnak (vizsgálóbíró), ami a *legrészletesebb változatot* takarja. Így amikor annak elemeit megpróbáljuk felvázolni, akkor a vizsgálóbíróval folytatott beszélgetésből kell kiindulni. Az előzőekből látható, hogy nem tudhatjuk, pontosan mi szerepelt Scharf Samu vizsgálati „vallomásában". Erre *három forrásból* következtethetünk. Először is a tárgyaláson Samu beszédének a főbb elemeit ismertette a bírósági jegyző a kezében lévő vizsgálati jegyzőkönyvből. Másodikként, ismerjük *Bary fogalmazványát* a fiúval történt beszélgetésről (ennek alapján készülhetett később a jegyzőkönyv).[738] Harmadikként, Eötvös a maga által megőrzött peranyagban kivonatolta a jegyzőkönyvből Samu vallomását.[739] A tanúk vallomásának tartalmával csak a beszéd így fennmaradt elemei vethetők össze. Bary fogalmazványa és Eötvös kivonata majdnem teljesen megegyezik a történet egyes elemei tekintetében. Ez azt mutatja, hogy a vizsgálati jegyzőkönyvbe lényegében a fogalmazvány tartalma került át (egy fontos kivétellel). Eötvös pedig pontosan kivonatolta a jegyzőkönyveket.

Samu történetének legrészletesebben elbeszélt változatánál, a történet elemeit érdemes rögzíteni egy táblázatban. Ebben nem veszem külön Eötvös kivonatát, mindössze zárójelben jelzem a felmerülő néhány eltérést Bary fogalmazványához képest (lásd 9. táblázat).

A táblázat alapján látható, hogy Samu történetének elemei a három forrásból viszonylag jól kiszűrhetőek. Amit a tárgyaláson a jegyzőkönyvből összefoglalásszerűen felolvastak, abban biztosak lehetünk. Bary fogalmazványa használható arra, hogy a tárgyaláson fel nem olvasott jegyzőkönyvi részletekre következtethessünk, és ezt megerősítheti Eötvös kivonata. Van olyan elem, ami csak a fogalmazványban szerepel, máshol nem (például az, hogy Móric bezárta Samu előtt a templomajtót).[740] A legjelentősebb eltérés, hogy a fogalmazványban még nem szerepelt az utalás Grosz Mártonra, de a jegyzőkönyvben már megjelenik. Ennek okát nem ismerjük. Grosz Mártont a vizsgálóbíró nem ismer-

[738] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 24.

[739] OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 4.

[740] Ez az elem viszont szerepel Szabó Julianna és Tanyi Eszter tárgyaláson tett vallomásában (lásd később).

9. TÁBLÁZAT ♦ Scharf Samu beszédének tartalma

a tárgyaláson a jegyzőkönyvből felolvasott elemei a történetnek (T:122)	*Bary fogalmazványa a vallomásról; [eltérések Eötvös kivonatában]*
-------	*bement a lakásukba*
apja Eszter szájába fejér rongyot dugott	apja Eszter szájába fehér rongyot dugott
teknőben megmosdatták	teknőben megmosdatták
egy nagy zsidó bácsi hosszú késsel nyakát megvágta ugy, hogy Eszter feje leesett	egy nagy zsidó bácsi hosszú késsel *egy vágással* a nyakát megvágta ugy, hogy Eszter feje leesett
Móricz fogta Eszter fejét	Móricz fogta Eszter fejét
----------	*Samu tartotta a tányért*
a holt testét kivitték	a holt testét kivitték *a pitvaron át a templomba*
Eszter kezét, lábát és fejét Brenner meg a fia, Soványkakas és fia fogták	Eszter kezét, lábát és fejét Brenner meg a fia, Soványkakas és fia fogták *és Móricz* [Eötvös kiegészíti azzal, hogy sokan voltak ott]
ott volt Kutyakorbács (Grosz Márton) is	------
---------	*Móric bezárta előtte (Samu előtt) a templomajtót* [Eötvösnél nincs]
---------	*este a veréce előtt Brenner kétkerekű taligája – arra ment, amerre Soványkakas lakik* [Eötvösnél nincs, helyette: a Tiszába vitték, de ő nem látta]

hette ekkor, talán névről sem, őt csak 1882. május 26-án, pénteken, Samu után egy héttel hallgatta ki.[741]

Samu történetében egyes *szereplők azonossága* korántsem kézenfekvő. Az esetek legnagyobb részében a kisfiú nem nevezte nevén a főszereplőket, ami teljesen érthető. A használt szavak „atyus", „metsző bácsi" és a „magyar leány" (máshol „kis leány") voltak. A kérdés, hogy az utóbbi kettővel kire utalt. Kövér György elszántan igyekszik kimutatni, hogy a vallomásokban bizonyos „szövegdúsulás" fedezhető fel, azaz Samu története egyre több adatot tartalmaz az idő előrehaladtával. Rámutat arra, hogy Samu csak a vizsgálati „vallomásban", Bary előtt azonosította név szerint a metszővel Schwarz Salamont, míg a magyar leánnyal Solymosi Esztert (Kövér 2011, 358–360). Sőt a magyar leány eredetileg „kis leány" volt. Én úgy vélem, hogy e tényezőknek nem szabad nagy jelentőséget tulajdonítani.[742]

[741] Bary a könyvében tartalmilag körülbelül a fogalmazványnak megfelelően ismerteti a vallomást (Bary 1933, 54). Olyan eltérések vannak, hogy például nála a tányért is, és a lány fejét is Móric fogta, és nem Samu.

[742] Nem látom a jelentőségét, hogy Samu „magyar leányról" és nem „keresztény leányról" beszélt. Kövér szerint egy izraelita a „keresztény leány" megnevezést használta volna (Kövér 2011, 359). Ezzel szemben Buxbaum a tárgyaláson Ziszmannék keresztény szolgálóját szintén „magyar leánynak" nevezte (T:8; T:93). Nem lehetett tehát szokatlan, hogy Samu a „magyar", és nem a „keresztény" jelzőt használta beszédében tanúk előtt.

Samu nem ismerte név szerint Schwarzot vagy Esztert.[743] A tanúkat dicséri, hogy utólag nem próbálták Samu szájába adni a neveket, hanem feltehetően úgy idézték fel Samu beszédét, ahogy hallották. Ez a tanúvallomások hitelét növeli, és nem csökkenti, bár a tanúk nyilvánvalóan feltételezték, hogy kikre gondolhat a kisfiú. A vizsgálóbíró viszont nem elégedhetett meg az ilyen beszéddel. Fel kellett tárnia azt is, hogy pontosan mely személyekről lehet szó a „metsző bácsi" és a „magyar lány" esetében. Így az aligha tekinthető gyanúsnak, hogy a Samuval való beszélgetés összefoglalójában már konkrét nevek szerepelnek. A kérdés az, miképpen azonosította a vizsgálóbíró a konkrét személyeket. A metsző azonosítására kitér a jegyzőkönyv, és a könyvében Bary is. E szerint a történetben feltehetően szereplő zsidókat behívatta a községházára, és Samu rögtön Schwarz Salamonra mutatott, mint metsző bácsira (Bary 1933, 54). Annak viszont *nincs nyoma, hogy a „magyar leányból" miképpen lett Solymosi Eszter*. Feltehetően, ez már következtetés eredménye.

Schwarz Salamon azonossága nem kétségek nélküli. Samu beszédének egy-két változatában (Sós Andrásnénál) megjelenik, hogy a metsző bácsi náluk csirkét is vágott. A probléma a vád szempontjából az, hogy Schwarz Salamon Eszláron csak április 25-én foglalta el a metszői állást, miután Taub elköltözött. Április 25-re már megvolt a történet, ha hihetünk Sós Andrásnénak és a lányának. A csirke levágásáról a kisfiú talán már a libalegelőn is beszélt Sós Erzsébetnek, nagyjából egy héttel Eszter eltűnése után (T:31). Ezt nem sokkal később megemlítette Sós Andrásnénak is. Ebben az időpontban Schwarz még nem foglalta el a metszői állást (vissza is utazott közben Tiszalökre). Nincs arra utaló adat, hogy április 25-e előtt csirkét vágott volna Scharféknál. Így jobban érthető, hogy Bary miért kívánta a kisfiú beszédét eltolni április legvégére, május elejére.

Nem teljesen egyértelmű azonban, hogy Sós Andrásné mikor hallotta Samutól a történetet. Az előbbi áttekintésben az szerepel, hogy valamikor *április első felében* beszélt a gyerekkel. Ez a tárgyaláson tett határozott vallomásán alapul. A vizsgálat iratai szerint, viszont a találkozás *1882. április 30-án történt* (miután Schwarz elfoglalta a metszői állást).[744] Ezt az ellentmondást nem oldották fel az ügyben, én az eskü alatt tett vallomást tekintem irányadónak. Így viszont a „metsző bácsi" kiléte nem teljesen bizonyos, ha Schwarz csak április 25-e után vágott csirkét Scharféknál. Hozzá kell azonban tenni, hogy *a csirkevágásra utalás egyedül Sósné beszédében jelenik meg*. Részben maga is hallotta, részben a lányának, Sós Erzsébetnek elmesélt történet állítólag ugyancsak tartalmazta. Ez utóbbi korántsem biztos, mert maga Sós Erzsébet nem beszélt csirkevágásról, a községi bíró előtt sem, és a vizsgálóbíró előtt sem. Itt nem lehet tudni, hogy Erzsébet felejtette ki a történetből a csirkevágást, vagy az anya vetítette bele a lányától hallottakba azt, amit Samu később neki beszélt.

[743] Özv. Bátoriné tanúja volt Pásztorné és Samu találkozásának, és hallotta, hogy Samu kérdésre sem tudta megnevezni, ki is volt a leány, akit „megmostak", OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 28. A kisfiú azonban az időpontot azonosította: minden akkor történt, amikor a „sárga földet hordták" (ez húsvét környékén volt).

[744] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 447.

A *szereplők megnevezésénél* kifogás az érintett izraelita személyek csúfneveinek használatával kapcsolatban merült fel (Grosz Mártonnál „Kutyakorbács", míg Lusztig Sámuelnél „Soványkakas"). Weinsteinre és Eötvösre visszavezethető közkeletű érv, hogy a zsidók nem hívták egymást csúfnevükön, tehát a zsidó kisfiú sem ismerhette a csúfnevüket Grosznak és Lusztignak. Ez az érv viszont gyenge. Egyrészt, amint Kövér éles szemmel észrevette, Samu történetében a három mellékszereplő Tótfaluban lakott akkor, vagy kicsivel korábban (Kövér 2011, 362). Samu tehát ismerhette őket. Másrészt Samu főleg keresztény gyerekek között nevelkedett, hiszen Tótfaluban, a környéken alig laktak izraeliták. Peradat, hogy Sós Mihálynénál, az asszony gyerekeivel is játszott, és ez nem egyszer történt meg. A zsidó csúfnevekkel sokszor találkozhatott, ha éppen a tótfalui izraelitákról volt szó a keresztények beszélgetéseiben. Amikor keresztényeknek beszélt a történtekről, úgy azonosította a szereplőket, ahogy tőlük korábban hallhatta. Így a szóhasználatot nem tekintem a fiú beszédének hitelességét csökkentő oknak.

Kiemelendő ugyanakkor, hogy a végtárgyaláson, amikor a tanúk beszámoltak Samu beszédéről, egyikőjük sem említette Groszt, Lusztigot vagy Brennert, a saját nevükön sem, és a csúfnevükön sem. A tárgyaláson tett tanúvallomásokból Scharf Móric név szerint ugyancsak kimaradt, tehát nem fogta sem a tányért, sem a lány fejét, és az áldozatot sem viszik át a templomba. Nevesített szereplőként a magyar leányon kívül maradt atyus, a metsző; egy vallomásban (Sós Andrásné) Samunak az anyja mosta meg a leányt (más tanúknál ez is Scharf József volt).

Lássuk akkor, hogy közvetett forrásokból milyen módon állt össze a történet. Samu beszédének elemeit annak megfelelően különítem el, hogy a tanúk melyik vallomásában fordult elő az adott elem. Samu beszédére a községi bíró előtt négyen (Pásztorné és Sós Mihályné nem), a vizsgálóbíró előtt hatan, míg a bíróság előtt hatan tanúskodtak.[745] Scharf Samunak a vizsgálóbíró előtt elmondott beszédét nem számítottam ide. Másrészt özv. Bátori Gáborné vallomását sem, aki Pásztor Józsefné és Samu találkozásának szemtanúja volt, de Samu történetének elemeire nem mondott sokat (lásd 10. táblázat).[746]

[745] A tárgyaláson Sós Andrásné részben arra tanúskodott, hogy ő mit hallott Samutól, részben arra is, hogy a lánya, Sós Erzsébet mit mondott neki a kisfiútól hallottakra. Ez utóbbi tekintetében ő harmadlagos (többszörösen közvetett) tanú is volt (T:31). A táblázatban a csillag azt jelöli, hogy az asszony mit tanúskodott arra, amit a lányától, Sós Erzsébettől hallott Samu beszédére. Látszik, hogy az asszony eltérően nyilatkozott lánya beszédének tartalmáról, mint maga a lány az előnyomozati szakban. Szabó Julianna, Tanyi Eszter és Sós Mihályné ugyanazon alkalommal, együtt hallották Samu beszédét.

[746] A fentiekből már látható, hogy a községi bíró előtt és a vizsgálat során tett vallomások forrásaként csak Eötvös és Bary kivonatai jönnek szóba. Pásztorné és Sós Mihályné *vizsgálati vallomásaira* Eötvös csak röviden utalt, de érdemben nem írta le, hogy a két tanú Samu beszédének mely elemeit említette, OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 5. Így őket ott nem veszem figyelembe.

10. TÁBLÁZAT ◆ Scharf Samu beszédének tartalma a tanúk vallomásainak tükrében

Samu történetének elemei	*a községi bíró előtti vallomás*	*vizsgálóbíró előtti vallomás*	*végtárgyaláson tett vallomás*
behívták a lányt (atyus)	Sós Erzsébet (a templomba) Szabó Julianna Tanyi Eszter Sós Andrásné (–)	Sós Erzsébet (a templomba) Tanyi Eszter Szabó Julianna (a házba) Sós Andrásné	Sós Andrásné Sós Andrásné* Szabó Julianna (–) Tanyi Eszter Sós Mihályné
bevitték a lányt (atyus)	---	---	Pásztor Józsefné
leültették egy székre (atyus)	Sós Erzsébet (karszékre)	Sós Erzsébet (karszékre) Tanyi Eszter	Tanyi Eszter Sós Mihályné
megfogták a lány lábát (atyus)	---	---	Pásztor Józsefné
megkötözték a lányt (atyus)	Szabó Julianna (–) Tanyi Eszter (–) Sós Andrásné	Tanyi Eszter (kezét hátrakötötte) Szabó Julianna (kezét hátrakötötte) Sós Andrásné	Sós Andrásné Szabó Julianna (–) Pásztor Józsefné Sós Mihályné
bedugták a száját betömték a száját	Tanyi Eszter	Tanyi Eszter	Szabó Julianna Sós Mihályné
befogták a száját	---	---	Tanyi Eszter
megmosták a lányt (atyus)	Sós Andrásné	Szabó Julianna (a lábát) Sós Andrásné	Sós Andrásné Szabó Julianna (a lábát)
megmosták a lányt	---	---	Sós Andrásné (a lábát)*
megmetszették, elvágták a torkát (metsző bácsi)	Szabó Julianna (megölte) Tanyi Eszter (csak megvágta) Sós Andrásné (a csirke nyakát vágta el)	Tanyi Eszter Szabó Julianna Sós Andrásné (csak megvágta – csirkét is vágott)	Sós Andrásné Sós Andrásné* Szabó Julianna Sós Erzsébet Pásztor Józsefné Tanyi Eszter (csak megvágta) Sós Mihályné (csak megvágta)
a lány *lábát* megvágták (a metsző bácsi)	Sós Erzsébet	Sós Erzsébet	---
Móric fogta a lány fejét	Sós Erzsébet	Sós Erzsébet (atyus fogta)	---
Móric fogta a lány kezét	Sós Erzsébet (Samu fogta)	Sós Erzsébet	---
Móric fogta a tányért	---	---	---

Samu történetének elemei	*a községi bíró előtti vallomás*	*vizsgálóbíró előtti vallomás*	*végtárgyaláson tett vallomás*
a lányt átviszik a templomba	---------	---------	---------
bezárták Samu orra előtt az ajtót (Móric)	---------	---------	Szabó Julianna Tanyi Eszter
a lányt elszállítják Brenner szekerén	---------	---------	---------
elvitték a lányt arra, ahol a nagy fa van	Sós Erzsébet	Sós Erzsébet	---------

Bár jobb lett volna kihallgatási jegyzőkönyvekből dolgozni, a táblázatban foglalt összeállítás így is sokatmondó. Az egyes vallomásoknak nyilvánvalóan nincs azonos súlyuk. Az ismert tanúk közül először Sós Erzsébet hallotta Scharf Samu történetét. Mások véleménye, vagy a faluban terjengő pletykák, az ő beszámolóját talán kevéssé befolyásolták. Nincs jele annak, hogy ne úgy mondta volna el a történetet, ahogy hallotta. Igaz, a tárgyaláson az anyja Sós Andrásné, már nem olyan tartalommal beszélt a lánya beszámolójáról, ahogy Sós Erzsébet a községi bíró előtt. Az anyának a tárgyaláson tett vallomása, hogy mit hallott a lányától Samu beszédére, tartalmilag jobban közelít ahhoz a beszámolókhoz, melyeket a többiek előadtak. (Sós Erzsébetet a bíróság is meghallgatta, de a tárgyalási jegyzőkönyvben csak egymondatos utalás van erre. E szerint a tanú a bíróságon már azt mondta, hogy a lány nyakát vágta el a metsző.)

Érdekes módon, az első tanú Sós Erzsébet „Samu-története" különbözik leginkább a többiekétől. Ebben számos olyan elem szerepel, amely másokéban nem. Igazán meglepő az, hogy nála a metsző nem a lány nyakát, hanem a lábát vágta meg (de ez is a lány halálához vezetett). Mivel minderre a fő forrás a védő, Eötvös kivonata, akár kétségeink is támadhatnának. Bary a lány 1882. május 20-i vallomását azonban ugyanolyan tartalommal ismerteti, mint Eötvös.[747] Ezzel alátámasztja, hogy a védő pontos lehetett, amikor a vallomások lényegét összefoglalta. A másik jelentős különbség, hogy „atyus" a lányt a templomba hívta be, és nem a saját házukba. Ennek a jelentősége elsőre nem látszik, de a történet ezen változatában, a lány behívása nem Scharf József magánügye volt, hanem valamilyen módon többeknek is köze lehetett hozzá. A Samu beszédéről beszámoló többi tanúnál a templom nem keveredik a történetbe. De abban a változatban, amit Samu a vizsgálóbírónak beszélt el, a lányt Scharféktól a templomba viszik át.

Samu története később sablonosabbá vált ahhoz képest, ahogy Sós Erzsébet hallotta. Már Erzsébet anyja arról tanúskodott, hogy Samu szerint a magyar lány torkát vágták meg, és ez Scharfék házában történt. (Sőt Erzsébet anyja – a lánya vallomásával ellentétben – már ugyanerre emlékezett, amikor a lánya által elmesélt történetet ismertette.) Ez a többiek történetének is az alapja lett. Termé-

[747] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 446.

szetesen azt már sohasem tudjuk meg, hogy ez a változás azért következett-e be a történetben, mert a tanúk egymástól vettek át sablonokat, és így tulajdonították azt Samunak. Esetleg már Samu mondta el nekik másként a történetet, részben igazodva az elvárásokhoz, melyeket a tanúk kérdései tartalmazhattak. Komoly ellentét van tehát Sós Erzsébet és a többi közvetett tanú vallomása között Samu beszédére nézve. Figyelemre méltó azonban, hogy a kis Erzsébet az előnyomozás során következetesen és ellentmondásmentesen számolt be két vallomásban is a fiúval való beszélgetésről.

A Samut második alkalommal halló Sós Andrásné története még tartalmazott különös elemeket. A községi bíró előtt tett május 6-i vallomásában jött elő a már említett csirkevágás (erről senki más nem beszélt). Az asszony beszámolója ekkor még nem is utalt világosan gyilkosságra vagy emberölésre. Mindössze arról volt szó benne, hogy atyus megmosta a lányt, a „metsző bácsi pedig a csirkét megvágta". Így persze ennek nincs sok értelme, nem látszik az összefüggés.[748] A vizsgálóbíró előtti vallomásban aztán ez úgy módosult, hogy a metsző bácsi a lányt vágta meg (még itt sincs, hogy mit vágott meg, ez lehetett a lába is), és az utalás arra, hogy „csirkét is vágott nálunk". A tárgyaláson tett vallomásban, viszont már egyértelműen megjelenik, hogy mit vágott meg a metsző: „megmosta és elvágta metsző bácsi a nyakát. A csirkének is elvágta nálunk a nyakát a metsző" (T:31). Ezek a finom módosulások nehezen értékelhetők, hiszen nem tudjuk, hogyan torzult el az asszony tudatában az, amit valóban hallott a kisfiútól.[749]

Sós Andrásné vallomását fontos kiemelni, mert szinte bizonyos, hogy Samu történetét ő kezdte terjeszteni a faluban. Erre világosan utalt a tárgyaláson is. „Elmondtam az egyiknek, a másiknak jajgattunk, sirattuk mindnyájan a kis leányt" (T:31).[750] A többiek vallomása ennek tükrében már csak kisebb jelentőségű lehet, bár náluk is előbukkan a történetnek egy-két eleme, mely Sósnénál nem (pl. bedugták vagy bekötötték a lány száját). Lényeges, hogy a lányok, asszonyok vallomásában konkrét személyként csak az atyus, a lány, a metsző bácsi és Móric jelenik meg, más senki (illetve egy vallomásban Samu anyja, aki megmosta a lány lábát). Az előnyomozati vallomásokban név szerint csak Móricot említik.

Mindehhez képest Samunak, a vizsgálóbíróval folytatott május 19-i beszélgetése valóban a történet gazdagodását hozta. A konkrét személyek nevet kap-

[748] A kisfiú szemszögéből ilyen összefüggést nem is lehet elvárni. Egy négy-öt éves gyermek gondolkodására („prelogikus korszak") jellemző, hogy pusztán állításokat tesz, de azokat megokolni nem tudja (Piaget 1990, 24).

[749] A Samu korabeli gyermekeknél jellemző, hogy *a képzetek páros szerkezetben jelennek meg* („gondolati molekulaként"). A gyermek szemléletében két képzet tartósabban is összetapadhat, és a gyermek beszédében is kapcsoltan jelenik meg. A két képzet kapcsolódásának sokféle oka lehet, de a kapcsolat sokszor rejtve marad, és nem, vagy nehezen magyarázható (Mérei – V. Binét 1970, 168–169). Elképzelhető, hogy ez a jelenség mutatkozott a „magyar lány" megjelenése és a csirkevágás összekapcsolásánál is. Így lényegében felderíthetetlen, miért szerepelt együtt a két esemény Samunál, kapcsolódásuk teljesen irracionális is lehet.

[750] Itt világos formában jelenik meg, amire Kövér is utal: egy hátborzongató történet megosztása közös élménnyé formálódva, miképpen növeli a közösségi kohéziót.

tak (ki a leány és a metsző), új szereplők jelentek meg (Brenner és fia, Lusztig és fia, valamint Grosz Márton), és a történet sok új elemmel egészült ki. (Például a lányt átvitték Scharfék házából a templomba vagy a lány feje leesett vagy Brenner bácsi taligáján szállították el.) Ez jól kivehető a fenti táblázatokból is. A történet ilyen gazdagodása nem feltétlenül gyanús. A vizsgálóbíró feladata az volt, hogy a gyermekből minden részletet előhozzon, és tisztázza az addig magyarázatlan kérdéseket. Így jelentőséget kapott az is, hogy hová tűnt Eszter teste a cselekmény után (bár erre már Sós Erzsébet is utalt). Annak tisztázása is lényeges volt, hogy kik lehettek jelen.

Nem tudjuk, hogy Bary a történet gazdagítása során a kérdéseivel mit sugallt szándékosan vagy önkéntelenül a fiúnak, mennyire fogalmazta meg a kérdéseket a lehető legsemlegesebb módon, hiszen nem szabályos kihallgatás volt. A vizsgálóbíró nyilván ismerte a községi bíró által kivett május 6-i, meglehetősen rövid vallomásokat, de a helyszínen csak Samu után hallgatta ki azokat, akik Samu beszédére tanúskodtak (Kövér 2011, 377). A korábbi vallomásokhoz képest Samu történetének a lényege nem változott, csak a részletek gazdagodtak, a szereplők száma nőtt, és a szereplőket azonosították.[751] Bary fogalmazványából és jegyzeteiből kitűnik, hogy egyes részeket ő sem értett a kisfiú beszédéből. Külön jegyzetet vett fel, hogy az egyes zsidó csúfneveknek kik feleltethetők meg a helyi izraelita közösségben.

Már sohasem tudjuk meg, hogy mit látott pontosan Samu. Valószínű, hogy látott valami különös, szokatlan eseményt. A történetének van magva, és vannak esetlegesebb elemei. Vannak állandó szereplők, és vannak jellegzetes történések (a lány behívása és megvágása). A tiszaeszlári perről szóló elbeszélésekben Samu történetéről szoktak írni, és ebbe azt foglalják bele, ami ilyen-olyan forrásokból kiszűrhető. Pedig *Samunak aligha egy története volt*. A kisfiú a különböző alkalmak során nem egyformán beszélhetett arról, amit tapasztalt. A képzeletét is mozgósíthatta, hogy az érdeklődés középpontjába került. Nem világos, mit képzelhetett hozzá a valóban látottakhoz. Történetének vannak biztosabb és bizonytalanabb pontjai. Az egyetlen forráson alapuló elemeket, nem szükséges komolyan vennünk, bár azok is részévé tehetők különböző magyarázatoknak.[752] Sok esetben nem állapítható meg, hogy milyen bizonyító erővel bírnak a Samu beszédére vonatkozó vallomások. Nem lehet azonban eltekinteni a történet azon elemeitől, melyek a tanúk beszámolóiban rendszeresen előfordulnak.

Ennél határozottabb következtetések ezen a ponton nem vonhatók le, de Samu történetét nem magában kell értékelni, hanem Móric vallomásával össze-

[751] Ekkor jelentek meg Samu történetében a tótfalusi izraeliták (Lusztig, Brenner, Grosz Márton), akik abban az időben vagy kicsit korábban Tótfaluban laktak (Kövér 2011, 362). Nyilván nem egyszerű értékelni azt, hogy a lánnyal (a lány szállításával) kapcsolatban csak ők, az ismerősök, Brenner és Lusztig játszottak aktív szerepet, míg a Samu számára ismeretlenek nem (ők csak ott voltak).

[752] Így Kovács Lajos szerint megkérdőjelezi Samu hitelességét a beszéd azon eleme, hogy a lány feje leesett (Kovács 2013a, 25). Én nem vonnék le ilyen következtetést, hiszen ez csak egy alkalommal, a vizsgálóbíróval való beszélgetésen jött elő.

függésben. A két fiú végül is ugyanazon eseményekkel kapcsolatban tett vallomást. Nem szabad elfeledni, hogy Móric már Samu történetének ismeretében vallott, sőt vallomása arra egyfajta választ is jelentett. A vizsgálóbíróval folytatott beszélgetéssel Samu szerepe az eljárásban befejeződött. Története háttérbe szorult, mert nem volt tanúképes. Idősebb féltestvére egy részletesebb, bár az övétől sok ponton eltérő történettel állt elő, ami aztán a vád alapját képezte. Ennek ellenére, Samu beszéde egyfajta rejtett viszonyítási pontként végig jelen volt az eljárásban.[753]

Mérlegen a két Scharf fiú vallomása

Scharf Samu történetének Scharf Móric egyik állandó szereplője volt, az apja és Schwarz Salamon metsző mellett. Ezért tartóztatták le. Így 1882. május 21-ére már felfordult vele a világ. Az apja és a mostohaanyja is őrizetben volt, a megszokott életének vége lett. Nyíregyházára akarták szállítani, elkülönítvén őt a szüleitől és az addigi környezetétől. Egy szekéren zötyögött egy hűvös tavaszi estén Nagyfalu felé, két ismeretlen, a szemében nagy hatalommal bíró emberrel, egyre távolabb kerülvén megszokott életétől. Ez elég lehetett egy serdülő gyermek formálódó lelkének. Nyomorult élet volt az, amit a háta mögött hagyott, de a bizonytalan jövővel szembeállítva, még mindig biztonságot jelentett. Péczely írnok pedig nem mulasztotta el megmondani neki, hogy örökös rabság vár rá, ha nem mondja meg az igazat.

Felesleges feltételezni, hogy kifejezetten kényszerítette volna bárki bármire. Ő maga tudhatta, hogy annál többet kell mondania, mint amennyit az első kihallgatásán mondott. Az ismeretlenbe tartott, mikor elindultak Nagyfalu és Nyíregyháza felé. Az igazságszolgáltatás gépezete nekilódult. Nagy erők mozdultak meg. Olyan urak, mint az alügyész vagy a vizsgálóbíró jöttek-mentek a faluban, még a községi bíró is vigyázzba állt előttük. Vizsgálták a zsinagóga környékét, sorban idézték maguk elé a faluból a felnőtteket, az egész falu újra Solymosi Eszterről, az ő eltűnéséről beszélt. Találgattak, suttogtak, történetek keltek lábra, a szomszédok ezt tárgyalták este a kiskapuban, a férfiak erről beszéltek a falusi ivóban. Öngyilkosság? Gyilkosság? Emberrablás? Baleset? Mindenki előállt egy elképzeléssel, és egy-egy újabb hír szélvészként terjedt a faluban. Mindennek jelentősége lett, ami történt másfél hónappal azelőtt. Akik valamilyen módon kapcsolatban voltak az üggyel, netán még ki is hallgatták őket, a figyelem középpontjába kerültek, hirtelen fontos emberekké váltak. Lehetett az akár egy kis cselédlány vagy egy napszámos. Ők tudtak valamit, amit

[753] A kisfiúnak rosszra fordult a sorsa a szülei letartóztatása idején. A *Pesti Hirlap* helyszíni tudósítója saját eszlári tapasztalatai alapján írta meg, hogy szülei őrizetbe vétele után, az eszlári izraeliták közül valakik többször megverték a fiút. Sokszor a környékbeli házakban aludt, a szomszédasszonyok adtak neki enni, és mindenkivel szemben bizalmatlan volt, akiről azt hitte, hogy zsidó, *Pesti Hirlap*, 1882/158. (június 10.) 6.

esetleg mások nem. A nagy sürgés-forgásból nyilvánvalóvá válhatott Móric számára, hogy ennek nem lehet jó vége.

És a vizsgálat nem teljesen vaktában haladt. Már volt egy történet, Samu története. Ennek mentén fog mozogni az eljárás, hacsak valami új fejlemény abból ki nem zökkenti. Amit Samu mondott, az rossz volt neki, rossz volt a családjának, és főleg az apjának. Ők voltak a főszereplők, és Schwarz Salamon, a metsző. Ez adta alapját a letartóztatásuknak. Ilyen körülmények között Móricban kialakulhatott olyan késztetés, hogy Samu beszédét semlegesítse, attól a vizsgálatot valamelyest eltérítse. De ehhez kevés volt az egyszerű tagadás. Neki magának is elő kellett állnia a történetével, méghozzá egy részletesebb történettel. Nem kizárt, hogy Móric „ön- és családmentő akcióba" kezdett (Kövér).

Sok körülmény teszi valószínűtlenné, hogy Móricot kifejezett fizikai kényszerrel vették volna rá a nagyfalui vallomásra, vagy azt neki betanították volna. Még így sem tudható ugyanakkor, hogy Móric beszéde igaz volt-e vagy sem. Az előadott történetet részben vagy egészben ki is találhatta. Amennyiben a célja saját és családja sorsának jobbítása volt, és Samu beszédének semlegesítése, akkor nem feltétlenül az igazmondásban volt érdekelt. Különösen akkor nem, ha Samu beszéde valamennyire tükrözte a történteket.

Amennyiben Samu beszéde fő vonalait tekintve igaz volt (még ha egyes részletek tekintetében nem is), akkor Móricnak meg kellett változtatnia úgy a történetet, hogy ő és az apja kimaradjon belőle. Ez egy hihető helyzet. Ne felejtsük el, *ha valaki, akkor Móric tudta, hogy Samu beszédében van-e igazság*, és ha van, akkor mi.[754] A kihallgatás során pedig érzékelhette a kérdésekből, mire irányul a vizsgálat.

Amennyiben Samu beszéde alapvetően nem volt igaz (még ha egy-két részlet igaz is volt), akkor lehetett olyan az igazság, hogy Móric a vallomásával könnyíthetett a helyzetükön. Maga Móric röviden utalt arra, hogy mi indította a vallomástételre, és érthetően az igazság elmondását tartotta a fő indoknak. Mikor kérdezték, miért nem vallott érdemben az első kihallgatásánál, így válaszolt: „Azért nem mondtam, mert azt hittem, hogy mind ki fogunk szabadulni; de mikor láttam, hogy engem örökös rabságba akarnak vetni, akkor én lelkiismeretesen megvallottam azt, amit tudtam, az egészet" (T:17). Tehát ebből az következik, hogy Samu nagy részben hazudott vagy tévedett, és Móric ezt nem hagyhatta annyiban, elmondta az igazat. Az igazmondás azonban ebben a felfogásban egyben az ő helyzetének jobbításához is vezethetett, azaz nem került „örökös rabságba". Kérdés, mi van akkor, ha az ő és családjának helyzete nem feltétlenül az igazság napvilágra kerülése esetén javult volna? Nem tudhatjuk, hogy így volt-e, és ha így lett volna, akkor Móric hazudott volna-e.

A védelem álláspontjának megfelelően tételezzük fel, hogy azon a szombat délelőtt valóban nem történt semmi különös Scharfék házában és a zsinagógában. Ebben az esetben kitalálhatott-e Móric Samu beszédével szemben egy

[754] Móric nagyfalui vallomása idején szinte biztosan nem tudta, hogy Samu mit mondott a vizsgálóbírónak, de ismerte Samu alaptörténetét a falusi hírek, pletykák alapján.

olyan ellentörténetet, melyből ő és az apja kimarad? Samu hamis történetével szembeállított volna-e Móric egy saját, ugyancsak hamis történetet? Ennek csak egyetlen látható oka lehetett volna: egyszerű tagadással Móric nem tudta volna semlegesíteni Samu beszédét. Ezért annak egyes elemeit felhasználva egy színesebb történetet talált ki, melyben ő és az apja már nem kapott érdemi szerepet. Bár Móric története sikeresen háttérbe szorította Samuét, de több új, a feltevés szerint ártatlan szereplő bevonásával az szükségtelenül bonyolulttá vált. Így ez nem erős magyarázata Móric viselkedésének.

Ahhoz, hogy továbbléphessünk, Scharf Móric második, Nagyfaluban tett vallomását Samu beszédére kell vonatkoztatni. Ekkor négy jellemző motívum ugrik ki a nagyobbik fiú vallomásából.[755]

- *Az első motívum*, hogy noha Samu beszédében Móric és az apja (Schwarz Salamonnal együtt) tettesei a lány megölésének, Móric történetében neki és apjának már szinte semmi szerep nem jutott. Ők csak behívták a lányt a gyertyatartók elrakása céljából. A későbbi eseményeket is leválasztotta a lány behívásáról. Azt sugallta, apja és ő maga a lány behívásakor még nem tudta, hogy később Wollner Herman áthívja majd a lányt a templomba. Az események súlypontja átkerült a házukból a zsinagóga előcsarnokába. Ezzel a vallomásában mentesítette a történetben játszott bármilyen komolyabb szerep alól az apját, és egyben saját magát.
- *A második motívum*, hogy Móric elmondásában teljesen más perspektívát kapott a történet. Samu beszédéből nem nagyon lehetett következtetni az indítékra. Samu történetében aligha volt valamiféle vallási okokból elkövetett gyilkosság. Az ilyesmit nem egy templomszolga szegényes házában követik el, egy véletlenül arra járó lányon, két gyermek szeme láttára, ráadásul az egyikük segítségével. Erről nehéz lenne bárkit meggyőzni. Móric történetében a tett már könnyebben kaphatott indítékot: a templom előcsarnokában követték el, a metszőjelöltek voltak jelen, valamint egy idegen jövevény (Wollner Herman) és négy tekintélyes tagja a helyi zsidóközösségnek. Mindebbe már belelátható valamilyen vallási elem, ha éppen valaki akarja.

Nem utal semmi arra, hogy Móric a történetnek éppen ilyen olvasatot akart adni. Ő sosem magyarázta, hogy mi lehetett volna a cél azzal a tettel, melyre ő tanúskodott. A történetbe bevonta az idegen metszőjelölteket, és azt áthelyezte a házukból a templomba, ezzel új magyarázatoknak nyitott teret, új látószögek nyíltak. Ha meg kellett jelölni indítékát a cselekménynek, azt így már nehezebben lehetett a vallási vonatkozástól elválasztani. A vizsgálóbíró Móric vallomását alapnak vette a vád megalapozásánál. Így kézenfekvő, hogy vallási okok szolgálhattak indítékul (ha nem is feltétlenül vérvád).

- *A harmadik motívum*, hogy Samu beszédéhez képest, Móric történetében az apa és Móric helyett, a faluban tartózkodó *idegen izraeliták* kerültek tettesként a történet középpontjába. Többségük elő sem fordult Samu beszédében, pél-

[755] Érthetetlenek azok a beszámolók, melyek Móric és Samu beszédét azonosnak tekintik, pl. Lipp 2014, 144.

dául Buxbaum, Wollner vagy Braun Lipót. Olyan emberekről volt szó, akiket Móric látott azon a hétvégén, de nemigen beszélt velük, nem ismerte őket, csak tudta, hogy ők is részt vettek a szombat délelőtti imádkozáson. Nem tudta kik ők, nem tudta milyen emberek, és ki tudja, hová mentek, miután véget ért a metszőválasztás. Móric elsősorban idegenekre vallott, akik (Schwarz Salamon kivételével) mindössze két-három napig tartózkodtak Tiszaeszláron, és akiket később úgy szedtek össze az ország különböző helyeiről, hogy letartóztassák őket.

Ha azon a szombaton a déli órákban már senki nem volt a zsinagógában vagy a zsinagóga körül a Scharf család kivételével, akkor Móric a vallomásával nagy kockázatot vállalt. Azok az emberek, akiket megjelölt, ugyanis könnyedén bizonyíthatták alibijüket, és ezzel Móric egész vallomását megkérdőjelezhették volna. Ez elvileg igaz, de talán gyakorlati szempontból nem volt ennyire kockázatos a fiú számára a helyzet. Buxbaum, Braun és Wollner már több mint egy hónapja hetedhét határon túl voltak. Senki nem emlékezett már, hová és mikor mentek a szombat délelőtti imádkozás után. Lehet, meg sem találják őket. Nagyfaluban Móricnak akkor ez már túl távolinak tűnhetett.

• *A negyedik motívum*, hogy Móric a történet részévé tette az egyházközség négy helyi tagját. Nem világos, miért cselekedte ezt. Brenner és Lusztig Sámuel szerepeltek ugyan Samunál is, Junger és Weiszstein nem. Samunál még szerepelt Brenner Ábrahám fia és Lusztig Sámuel fia is, ők viszont nem kaptak szerepet Móric történetében. A Móric által megnevezett négy helyi személy láthatóan megbecsült tagja volt a zsidó közösségnek, Móric hétről hétre találkozott velük, beszélhetett velük, ismerte őket. Más a helyzet, mint a messziről jött vendégekkel. Ráadásul mennél bonyolultabb, eseménydúsabb a történet, mennél több szereplője van, annál nehezebben áll össze, annál több lehetséges rés, következetlenség, ellentmondás adódhat benne. A tizennégy éves Móricnak voltak olyan értelmi képességei, hogy ezt tudhatta.

Minderre azonban van egy egyszerű magyarázat: ezek a helyi izraeliták abban az időben valóban ott voltak a zsinagógában, vagy a zsinagóga környékén, tehát Móric tudta, hogy nem lehet valódi alibijük. Ettől még Móric történetében a szerepük megváltozhatott, eltorzulhatott, nem biztos, hogy pont azt tették, és pont úgy tették, ahogy a fiú elbeszélte. Itt egybevág Móric és Samu beszéde: *az imádság után a templomban jó néhány személy tartózkodott.* Móric és Samu történetének összevetése után számos lényeges eltérést tapasztalunk (lásd 11. táblázat).

Samu és Móric vallomásának csak néhány közös pontja van, ezek a következők: (i) Scharf József vagy Móric hívta be a lányt a templomszolga házába, tehát Solymosi Eszter emiatt szakította meg az útját; (ii) Schwarz Salamon megvágta a lányt; (iii) A lány testének eltüntetésében többen segédkeztek, köztük a helyi zsidóközösség egyes tagjai. Móric vallomása azonban számos ponton kétséget ébreszt.

11. TÁBLÁZAT ◆ Scharf Samu és Móric vallomásának eltérései

	Scharf Samu vallomása (késői, részletes változat)	*Scharf Móric vallomása*
a gyilkosság helyszíne	Scharf József háza (utána esetleg a templom)	a templom előcsarnoka
a cselekmény körülményei	Solymosi Eszter széken ül	Solymosi Eszter fekszik
	a szájába fehér rongy tömve	feketés kendővel kötötték be a száját
	keze összekötözve	a kezei nincsenek összekötözve
	hosszú késsel metszették el a torkát	kés, amilyennel az „aprómarhákat" szokták levágni
közreműködő személyek		
Schwarz Salamon	ő metszette meg a lány nyakát úgy, hogy a feje „leesett"	ő metszette meg a lány nyakát, és tartotta másik kezével a tányért
Scharf József	behívta a lányt a házukba, őt megkötözte és megmosta	---------- behívta a lányt a házukba, vagy utasította erre a fiát, egyéb szerepe nincs, a házában tartózkodott
Scharf Móric	fogta a lány fejét; fogta a tányért; segít a lányt átvinni a templomba	egy változatban az apja utasítására behívta a lányt a házukba; megleste a történteket
Brenner (Braun) Ábrahám)	segít a lányt átvinni a templomba; később az ő kétkerekű szekerén vitték el a lány testét	jelen van a templom előcsarnokában a történtek idején
Brenner Ábrahám fia	segít a lányt átvinni a templomba	----------
Lusztig Sámuel (Soványkakas)	segít a lányt átvinni a templomba	jelen van a templom előcsarnokában a történtek idején
Lusztig Sámuel fia	segít a lányt átvinni a templomba	----------
Grosz Márton (Kutyakorbács)	jelen van a templomban	----------
Buxbaum Ábrahám	---------- (de: „sokan voltak a templomban" – közöttük is lehettek)	segít lefogni a lányt és később felöltöztetni
Braun Lipót		segít lefogni a lányt és később felöltöztetni
Wollner Herman		átkíséri a lányt a templomba Scharfék házából; később segít felöltöztetni; visszaviszi a templom kulcsát
Weiszstein Lázár		jelen van a templom előcsarnokában a történtek idején
Junger Adolf		jelen van a templom előcsarnokában a történtek idején

Problémák Móric vallomásával

Bár Móric történetében nincsenek látványos és nyilvánvaló belső ellentmondások, egyes részei nem egyeztethetőek össze az ügyben felmerült más adatokkal. Az elsőfokú eljárásban a törvényszék azon határozata, mellyel Móric esküre való bocsátását megtagadta, az elfogultság mellett három problémát azonosított a vallomásban (az elsőfokú ítélet még további kettőt). A másodfokon eljáró budapesti királyi ítélőtábla már számos ok miatt nem tartotta bizonyítottnak Móric történetét. (A Kúria harmadfokú ítélete nem foglalkozott különösebben a fiú által mondottakkal). A bíróságok által látott problémákat és kifogásokat egy összegző táblázat jól mutatja (lásd 12. táblázat).

12. TÁBLÁZAT ♦ Az eljáró bíróságok aggályai Scharf Móric vallomásával szemben

elsőfokú ítélet	*másodfokú ítélet*
a tanú elfogultsága, mely a hitbéliek iránti megvetésben, sőt gyűlöletben tükröződik	
ellentmondások, hogy ki hívta be Esztert a templomszolga házába	
ellentmondások arra nézve, hogy Eszter milyen irányban, helyzetben feküdt a templom pitvarában	
(feltételes) ellentmondás Fekete Jánosné vallomásával	----------
----------	ellentmondások arra nézve, hogy Eszter inge véres volt-e
----------	az idő és a járt út mellett fekvő templom nem volt alkalmas ilyen tett elkövetésére
----------	a vádbeli cselekmény tervszerű előkészületet kívánna, amire nem volt alkalmuk a vádlottaknak
----------	a templom bezárásakor, a pitvarban Móric nem lát sem holttestet, sem vérnyomot
----------	a szalmaboglya probléma: nem alkalmas egy holttest elrejtésére
ellentét Varga Kati tanúvallomásával Buxbaum Ábrahám alibijét illetően	ellentét Varga Kati és a Ziszmann család tagjainak tanúvallomásával Buxbaum Ábrahám alibijét illetően
a kézi kendőre nézve ellentmondásos adatok merültek fel	
----------	a bírói szemlén kiderült, hogy nem láthatta jól a történteket, és nem ismerhette fel az alakokat

Van olyan probléma, amit az ítéletek kifejezetten nem említettek, de a megállapított tényállást tekintve ténylegesen fennállt. Ilyen az Eszter által vásárolt festék kérdése. A törvényszék és az ítélőtábla ténynek tekintette Kohlmayer vallomása alapján, hogy Eszter veres és kék festéket vásárolt. Móric azonban csak egyfajta, feketés festéket látott a kendőben, valamint gálickövet (T:101). A két vallomás e tekintetben kizárja egymást, és a bíróságok a boltosnak hittek, nem Móricnak. Nem tudjuk azonban, hogy milyen alapon, mert Kohlmayer vallomása nem igazán illik az ügy egyéb adataihoz. Ha a gálickövet vesszük is kék

festéknek, mert színezésre is használták, akkor sem látni, hogy a veres festék milyen módon került a képbe. Nehezen hihető, hogy Eszter veres festéket vett volna a ház külső falának festésére, ha koromfestékért küldte a gazdaasszonya.[756] Mindezzel azonban az ítéletek nem foglalkoztak.

Van olyan körülmény, mely ugyan a gyanú érzetét keltheti, de nehezen fogható. Így például nem normális hozzáállás *a fiú közönyössége*, ahogy napirendre tért a történtek felett. Megpróbálta az ebédnél elmondani, amit látott, de leszólták, hogy hallgasson, és ő utána nem foglalkozott a kérdéssel. Ha valaki egy ilyen tragédiának a tanúja, az illetőt bizonyára hosszú ideig kísérti, álmatlan éjszakákat okoz neki, kínozza a látvány emléke. Móric nem tett fel kérdéseket a szüleinek, hogy mi miért történt, nem beszéltek a történésekről. Nem gondolkozott azon, hova tűnhetett a holttest. Amikor bezárta a templomot, nem nézett jobban körül, nem volt kíváncsi. Nem sokkal előtte legalább háromnegyed órát töltött leskelődéssel, de a folytatás – úgy tűnik – nem érdekelte. Egy ilyen körülménnyel nehéz mit kezdeni. A mérlegelésnél nem lehet megbecsülni, hogy milyen súlyt érdemes tulajdonítani neki.

Móric vallomásával kapcsolatban a problémák három típusa merült fel. (i) *Belső ellentmondás* a vallomások egyes részei között, vagy az egyazon körülményre különböző időben tett megnyilatkozások között: például Eszter milyen irányban feküdt a tett elkövetésekor, és a vádlottak hol álltak. (ii) *Konkrét ellentét más bizonyítékokkal* (más tanúvallomásokkal): például ellentét Varga Katalin vallomásával. (iii) *Az ügy általános körülményei valószínűtlenné teszik* a vallomásban foglalt történetet vagy annak egy részét: például az adott időben a templom nem volt alkalmas helyszín a vádbeli cselekmények elkövetésére. Másként megfogalmazva, a tanúvallomás egyes elemei valószínű magyarázat híján nem illeszthetőek az ügy egyéb körülményeihez.

Az ítéletekben felsorolt problémák között van, amivel magam is egyetértek. Hetet viszont nem tudok használni az értékelésnél. Először az utóbbiakat veszem sorra.

Scharf Móric elfogultsága

A törvényszék elsősorban elfogultság miatt mellőzte Móric esküre bocsátását: „a bíróság előtt a törvényes vallása, atyja és hitsorsosai irányában gyűlöletének, megvetésének oly erős bizonyítékát adá, mely különben is éretlen kora mellett erkölcsi és vallási érzése, s ezzel együtt vallomásának elfogulatlan volta iránt komoly aggodalmat kelt [...]" (T:340). A fiúnak a végtárgyaláson tanúsított ma-

[756] Kövér is úgy véli, hogy Kohlmayer bizonyosan tévesen emlékezett a veres festék tekintetében (Kövér 2011, 341). Az *Egyetértés* című lap viszont *már május végén* azt írta, hogy Esztert veres festékért küldték, *Egyetértés*, 1882/147. (május 30.) 2. Ezt az eljárás néhány adata és Huriné vallomása később kifejezetten cáfolta. Eszter körözési leírásában is az szerepel, hogy a kendőjében *kék és fekete* festéket vitt, lásd *Ellenőr*, 1882/294/E. (június 13.) 2.; a kék festéknél feltehetően a gálickőre gondolt Solymosiné, amikor a leírást bemondta.

gatartása ezt megalapozta. Az már kétséges lehet, hogy ilyen éles formában a tiszteletlen és érzéketlen megnyilatkozásokat csak a tárgyalóteremben elszenvedett sérelmek miatti düh és dac hozták ki belőle, vagy ez mélyebben ott volt-e a lelkében, és lassan formálódott ki benne elkülönítésének 14 hónapos időtartama alatt.

Nem kétséges, eljárási szempontból az elfogultság megállapítása megalapozza, hogy Móric vallomását ne vegyék figyelembe. Ezt az érvet mi nem tudjuk használni, mert a tanú az elfogultságot a végtárgyaláson mutatta. Vallomásának tartalma már jó egy évvel korábban kialakult, tehát azt a későbbi, tárgyalótermi körülmények nem érinthették. Annak nincs nyoma, hogy már 1882 májusában gyűlölettel vagy megvetéssel viseltetett volna vallása, addigi környezete iránt.[757] A vallomás tartalma tehát nem akkor alakult ki, amikor már észrevehetően elfogult volt. A mutatott elfogultság jogosan gátját képezte annak, hogy a végtárgyaláson elmondottakat a bíróság felhasználja döntéséhez, de ez még nem jelenti azt, hogy amit elmondott, eleve ne lett volna igaz. Így annak értékelésénél, hogy mi történhetett Tiszaeszláron 1882. április 1-jén, a tárgyaláson mutatott elfogultság aligha játszik szerepet.

Hasonló gondolatmenet vonatkozik a másodfokú bíróság (királyi ítélőtábla) által felhozott indokra is, mely szerint a vallomás azért nem hiteles, mert Móric nagyfalui kihallgatásának éjszakai időpontja sértette az eljárási szabályokat. Egyes bizonyítékok beszerzésének jogellenessége ok lehet, hogy a perben azokat ne vegyék figyelembe. De az így kizárt bizonyítékok is utalhatnak megtörtént eseményekre. Különösen arra tekintettel, hogy Scharf Móric később is fenntartotta a vallomását.

Állítólagos ellentét Fekete Jánosné és Móric vallomása között

Fekete Jánosné azon a szombat délelőttön Ófaluból, a katolikus templomból tartott hazafelé Újfaluba, amikor a zsinagóga mellett elhaladva sírást hallott, és két izraelitát látott a templomajtó mellett állni. Az elsőfokú ítélet az ellentétet abban látta, hogy amennyiben Feketéné két embert látott a templomajtó mellett, akkor Móric ugyanott nem leskelődhetett egyedül és zavartalanul. Az elsőfokú ítélet feltételesen lehetőnek látta, hogy a két esemény, Móric leskelődése és Feketéné útja időben egybeesett, így a két vallomás nem egyeztethető össze. Az elsőfokú ítélet ezen kitételével két probléma van, ami miatt nem vehető figyelembe Móric vallomásának értékelésénél.

Az egyik, hogy Feketéné – a végtárgyaláson tett vallomása értelmében – szinte bizonyosan háromnegyed 11 és 11 óra között haladt el a zsinagóga mellett. A vallomásában ezt jól alátámasztotta. Az is bizonyos, hogy Eszter ekkor

[757] A *Budapesti Hirlap* arról adott hírt 1882. június elején, hogy Móric, aki ekkor a nyíregyházi fogházban a foglárok lakrészében lakott, a legszigorúbban ragaszkodik az izraelita vallási előírásokhoz, mind az étkezést, mind az egyéb szabályokat tekintve, *Budapesti Hirlap*, 1882/151. (június 3.) 4. Ekkor nincs tehát nyoma, hogy a vallását meg akarta tagadni.

még nem érhetett a helyszínre. A lány boltba indulásának időpontja ugyan bizonytalan, de lényegében kizárt, hogy 11 óra előtt, a boltból visszafelé már elhagyta volna Ófalut, és odaért volna a zsinagógához. Így az időbeni egybeesés hiánya miatt Feketéné és Móric vallomása között e tekintetben nem lehet ellentét.

A másik probléma az, hogy nem világos, a törvényszék szerint miért Feketéné vallomása ronthatja a Móricét, és miért nem fordítva. A királyi tábla másodfokú ítéletében már nem is hivatkozik a Móric és Feketéné vallomása közötti ellentétre, tehát hallgatólagosan elvetette az elsőfokú ítélet okfejtését. Ezt azonban nem okolta meg.

A szalmaboglya-probléma

Scharf Móric kérdésre elmondta, hogy szerinte milyen módon lehetett a vádbeli cselekmény után eltüntetni a holttestet. Úgy vélte, a holttestet kiadták az ablakon, melyet nem látni a szomszédból, és a Bátori Gáborék felé eső kerítésnél álló szalmaboglyában rejthették el.[758] Később pedig bedobták a Tiszába. A másodfokú bíróság úgy vélte, hogy ez gyengíti Móric vallomását, mert a szalmaboglya nem szolgálhatott a holttest elrejtésére. A szalmaszálakon ugyanis vérnyomoknak kellett volna lenniük, de semmilyen árulkodó nyomot nem találtak. (A szalma az előnyomozás kezdetén már Scharfék padlásán volt.) Másfelől Bátoriék házának ablakából a templom azon ablaka látható, ahonnan állítólag kiadták a holttestet. Igen kockázatos lett volna ezt az ablakot ilyen célra használni.

A bíróság érvelése nem meggyőző. Móric ugyanis nem tanúskodott arra, hogy hová tűnt a holttest. Erre nézve – kérdés nyomán – hangsúlyozottan *a véleményét* mondta el. A vélekedésének nincs büntetőjogi értéke, és a tanú téves vagy alaptalan véleménye nem kérdőjelezi meg vagy hitelteleníti a vallomás azon részeit, melyek a valóban észlelt tényekre, körülményekre vonatkoznak.[759]

Azt állíthatta volna a bíróság, hogy a vád ténybeli alapja hiányos, mert nem adott megfelelő választ a holttest eltüntetésének problémájára. A vádbeli cselekményt alátámasztani viszont a közvádló dolga. Nem a tanú feladata, hogy az általa észlelt eseményekre vonatkozó vallomását beillessze a vád alapját képező történetbe. Ha a közvádló nem ajánlott fel elképzelést és bizonyítékot a holttest eltüntetése tekintetében, ez a vádat gyengíti, de nem Móric tanúvallomását. A holttest eltüntetésének elvileg lehetett olyan módja is, ami jobban megállt, mint amire a tanú gondolt. Alternatívát például Scharf Samu beszéde is ad, amely szerint Brenner taligáján vitték el a holttestet. Schwarz Salamon 1882. július 20-i vallomása arra utalt, hogy a zsinagóga kertjében lévő gazban, szemétben

[758] A szalmaboglya Scharf József vallomása alapján hozzávetőlegesen 2-3 méter (egymásfél öl) magas volt, annál nem magasabb (T:14).

[759] E vélemény ráadásul nem igazán illik az ügy egyéb adataihoz. Ha a tiszadadai holttest nem Eszteré, akkor ehhez nehezen illeszthető, hogy az elkövetők már a gyilkosság után rövid időn belül bedobták a lány testét a folyóba, ahogy Móric vélekedett. Ez ugyanis feltételezné, hogy a lány teljes ruházatát valamilyen okból megtartották.

is el lehetett rejteni egy testet.[760] Móric elmondta, amit állítólag látott és hallott; egészen más dolog, hogy ezen kívül mire és mit vélekszik. Nem lehet véleményének alapossága vagy alaptalansága tükrében értékelni a tapasztalt dolgokra vonatkozó tanúskodását.

A holttest nincs a helyszínen

Az előző ponthoz szorosan kapcsolódik, sőt azzal átfedésben van a következő kifogás. Eszerint Móric vallomásának hitelét rontja, hogy nem maradtak nyomok a perbeli tett elkövetése után a templom pitvarában, a holttest is eltűnt onnan. A fiú ugyanis a helyszínen nem látott semmi feltűnőt, amikor ebéd után ment a templomot bezárni; különösképpen nem látta a holttestet sem. A holttest eltűnését a másodfokú bíróság olyan ténynek tekinti, mely Móric vallomását tartalmilag valószínűtlenné teszi. E mögött az a feltevés rejtőzik, hogy az adott időpontban és helyen a tettesek nem tudták volna észrevétlenül a holttestet eltüntetni a templomból.

A holttest eltűnése a helyszínről Móric történetének hiteltelenítésére akkor alkalmas, ha a Móric által a templomajtó kulcslyukán keresztül észlelt eseménysorozat és a holttest eltüntetésének vagy eltűnésének ténye nem illeszthető összse. Az összeillesztés itt azt jelenti, hogy van olyan valószínű magyarázat, mely Móric történetének tükrében okát tudná adni a holttest hiányának. Másként kifejezve, kell egy kiegészítő történet, mely hihetően beszámol a holttest eltüntetéséről azután, hogy Móric a leskelődést követően visszament a házukba ebédelni. A másodfokú bíróság megállapításából az következik, hogy ő maga nem látott valószínű magyarázatot a holttest eltűnésére, és a vád sem hozott ilyen magyarázatot.

Ez rendben is volna, de annak sincs nyoma, hogy – egy kivétellel – az ítélőtábla vizsgálta volna-e a holttest eltüntetésének lehetőségeit, és ezek valószínűségét. Csak egyet nézett meg, ami Móric feltevése volt: az ablakon kiadva, a szalmaboglyába elrejthették-e a tettesek a holttestet, de ezt valószínűtlennek találta (lásd előző pont). A többi elvi lehetőséggel nem foglalkozott: például egyszerűen elszállíthatták, a zsinagóga kertjében a gazban (és nem a szalmaboglyában) elrejthették. A bíróság nem tudhatja, hogy a pitvarból a holttest eltűnése csökkenti-e Móric vallomásának hitelét, amíg e lehetőségek valószínűségét nem értékeli. Az ítélőtábla ilyen következtetése tehát nem megalapozott, így elfogadni nem tudom. A vérnyomok hiánya a helyszínen, viszont már érdemben csökkenti a fiú vallomásának hitelét, erre később térek ki.

[760] A vallomás szövegére lásd *Egyetértés*, 1883/162. (június 14.) 4. vagy *Pesti Hirlap*, 1883/164. (június 15.) 12.

A helyszíni szemlén Móric nem észlelte megfelelően az eseményeket

A másodfokú bíróság Móric vallomását azért is kifogásolta, mert a helyszíni szemlén nem észlelte megfelelően az eseményeket. Egyrészt „a szereplőkül felállított egyéneket vagy nem, vagy homályosan láthatta, úgy, hogy azokat, bár név szerint ismerte, megnevezni nem tudta". Másrészt „a megöltnek állított leány vérének a csuporba öntés iránt eszközölt jelenetezését éppen nem észlelte". A helyszíni szemlén kiesett a látószögéből a fazék, amibe Schwarz állítólag a vért a tányérokból öntötte.[761]

Ezzel a királyi ítélőtábla átértékelte a helyszíni szemle eredményét az elsőfokú bíróság álláspontjához képest. Az elsőfokú bíróság, melynek tagjai részt vettek a helyszíni szemlén, nem értékelték úgy Scharf Móric kétségtelenül fennálló észlelési bizonytalanságait a templom pitvarában történtek tekintetében, hogy az aláásná vallomásának hitelét. A törvényszéki büntetőtanács tagjai saját maguk is meggyőződhettek arról, mit lehet a templomajtó kulcslyukán keresztül látni (T:287). Az ítélőtábla viszont csak papírból (jegyzőkönyvből) dolgozott. Így nem tartom meggyőzőnek ezt a kifogást a vallomással és az elsőfokú ítélet értékelésével szemben.[762]

Az idő, és a templom nem volt alkalmas ilyen tett elkövetésére

A budapesti királyi ítélőtábla úgy vélte, hogy Móric vallomása azért is valószínűtlen, mert az idő és a hely nem volt alkalmas a vádbeli cselekmény elkövetésére. Indokolást nem igazán adott. Egyedül arra utalt, hogy a templom „járt út" mellett fekszik.

A vádbeli cselekmény elkövetésének *idejét tekintve*, halvány utalás sincs a másodfokú ítéletben, hogy a bíróság miért tekinthette alkalmatlannak az időpontot. Az sem világos, hogy az idő alatt a napszakot tartotta alkalmatlannak (a déli órákat), vagy a szombati napot, melyre az izraelita vallás sok vallási megkötést tartalmaz. Indokolás hiányában az időpont alkalmatlanságára való utalást megalapozatlannak tekinthetjük.

A templom, mint *helyszín* azért lett volna alkalmatlan, mert járt út mellett fekszik. Ez az általános megállapítás azonban nem alapozza meg a hely alkalmatlanságát. Először is hétköznap (szombat) dél körül feltűnően kevesen jártak

[761] Ezt a két észlelési bizonytalanságot nevesíti a helyszíni szemle jegyzőkönyvének összegzése is, OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 110.

[762] Nehéz megítélni, hogy mi történt a zsinagóga ajtajának kulcslyukával addig, amíg végül az ajtót beszállították a törvényszékre. 1882. szeptember elején Farkas Gábor községi bíró jelentést tett az alispánnak, mely szerint az akkor már használaton kívüli zsinagóga ajtaján a zsidók erőszakosan rongálják a kulcslyukat, hogy ne lehessen rendesen belátni, és egyben kérte hitközségi felügyelő kirendelését, *Függetlenség*, 1882/255. (szeptember 15.) 2. Másrészről, Kozma főügyész feltételezése szerint a kulcslyukat a helyiek *kitágították*, hogy a helyszíni szemlén majd könnyebb legyen látni a beállított jelenetet (Verhovay 1890, 84).

az eszlári utakon, és még kevesebben a falurészek – itt Ófalu és Tótfalu – között. Eszter az útja során alig találkozhatott olyan ismert tanúval, aki járókelőként *az utcán* ment volna valahová. A legtöbben egy kapualjból, egy ház udvaráról, a malomból vagy szántás közben látták az elmenő lányt. A lány csak a kisbíróval találkozott az utcán, valamint – a bolt felé menvén – a nővérével és Rosenberg Hermannal, akik Ófalun belül bort vittek Taub Emánuel házába. Ez igen kevés járókelő, legalább egyórás úttal számolva. Eszter testvére, Zsófi kérdésre elmondta, hogy amikor a boltból már visszafelé jövő Eszterrel újból találkozott, és utána nézett az Ófaluból kifelé igyekvő testvérének, ameddig ellátott senki nem tartózkodott az utcán (T:35). Fekete Jánosné az úton senkivel nem találkozott, amikor a római katolikus templomból tartott Újfalu felé (T:38). Móric úgy emlékezett, hogy a zsinagóga környékén nem volt senki, csak a legelőn legeltetett egy-két lány libákat. Ennyire volt „járt" az út szombat dél körül.

Másodszor, az út nem közvetlenül a templom tövében haladt.[763] A hazafelé tartó Fekete Jánosné, a helyszíni szemlén felvett mérések szerint a templomtól 74 lépésre lehetett, amikor állítólag sírást hallott.[764] Az elsőfokú ítélet jogosan fejezte ki kétségét, hogy hallott-e egyáltalán valamit, és ha igen, az a templomból jövő hang lett volna. A „járt út" ilyen körülmények között aligha tette alkalmatlanná a helyet a vádbeli cselekmény elkövetésére.

Harmadszor, a vádat vagy rituális, vagy vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság miatt emelték, melynek elkövetésében vallási elöljáró (metsző) is részt vett. Miért lett volna a templom alkalmatlan hely egy ilyen tett elkövetésre? A vád szemszögéből, a templom alkalmassága a vádbeli cselekmények elkövetésére aligha kérdőjelezhető meg.

Így megalapozatlannak tekinthetjük az ítélőtábla megállapítását, mely szerint Móric vallomása azért is valószínűtlen, mert az idő és a templom nem volt alkalmas a vádbeli cselekmény elkövetésére.

A vádbeli cselekmény tervszerű előkészületet kívánt volna

Kétségtelenül, az a gyilkosság, mely Móric történetéből elénk tárul, valamilyen előkészületet kívánt volna. Akár rituális gyilkosságként értelmezzük, akár vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságként, nem képzelhető el olyan ésszerű magyarázat, mely a tervezettség valamilyen szintjét nélkülözi. Az előkészülethez tartozna például az edények előkészítése, a résztvevők körének és a munkamegosztásnak a kialakítása, a be nem avatottak távoltartása a helyszíntől, a vér felhasználásának, a nyomok eltüntetésének és a holttest elszállításának meg-

[763] A gyalogút a gátról leérve háromfelé ágazott: az egyik a zsinagóga felé ment, a középső egyenesen Újfaluba, a harmadik ág, a távolabb futó szekérutat metszve Lichtman Mór majorságához (Kövér 2011, 345). Az Újfalu felé tartók, mint Eszter és Feketéné a középső úton mehettek.

[764] Ezt a bíróság az 1883. július 17-i helyszíni szemlén lemérte, OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 110.

szervezése. Az ítélőtábla szerint a vádlottaknak nem volt alkalma a tervszerű előkészületeket megtenni. Ez valószínűtlenné teszi Móric vallomását. Ezzel szemben megállapítható, hogy a vádlottaknak elvileg lehetett alkalma előkészületeket tenni, bár ezt az eljárásban nem bizonyította a vád.

Eszter a bolt irányában, Ófalu felé menvén a zsinagóga mellett haladt el. Az ügy adatai szerint, ekkor már bizonyosan véget ért a délelőtti imádság. A zsinagógában vagy annak környékén maradó izraeliták láthatták a lányt Ófalu irányába menni. Ha az elkövetők tudták vagy sejtették, hogy a lány belátható időn belül azon az úton visszafelé is fog jönni, akkor a fennmaradó, körülbelül egy óra az előkészületre biztosíthatott lehetőséget. Mivel az izraelita közösség tagjai nemigen ismerték Esztert, ezek a feltételek legegyszerűbben akkor teljesülhettek, ha valaki megkérdezte a lányt, hogy hová megy. Semmilyen adat nincs azonban, hogy egy ilyen beszélgetést valakivel folytatott Eszter a bolt felé menvén a zsinagóga környékén.

Az ítélőtábla joggal hivatkozhat arra, hogy nem bizonyított a tény, mely szerint a vádlottak időben tudtak Eszter útjáról a boltba. Ebből adódhat olyan következtetés, mely szerint e körülmény bizonyítatlansága miatt, az sem bizonyított, hogy maradt volna idő az előkészületeket megtenni. Ez az érvelés a perbeli igazság szempontjából alapos lehet, de nem használható, ha azt vizsgáljuk, hogy valójában mi történhetett azon a napon. Az ítélőtábla ugyanis nem vizsgálta érdemben annak a lehetőségét, hogy a vádlottak tudomást szerezhettek-e a lány úticéljáról, és visszajöveteléről. Azt sem vizsgálta, hogy a vádbeli cselekmény elkövetéséhez milyen előkészületek szükségeltettek, és ez mennyi időt vehetett volna igénybe. Megállapítása egyszerűen azon alapult, hogy itt a vád nem tett eleget a ráháruló bizonyítási kötelezettségnek.

Az ítélőtábla a bizonyítási szabályokat alkalmazva zárta ki a kellő előkészület lehetőségét, érdemben nem vizsgálta a kérdést. Így viszont kellő alappal nem állítható, hogy a vádlottaknak objektíve nem lehetett lehetőségük előkészületeket tenni, és ebből következően az sem, hogy Móric vallomását gyengítené az a tényező, mely szerint a vádbeli cselekmények előkészületet kívántak. A másodfokú bíróság ezen, tulajdonképpen a bizonyítottság hiányán alapuló, formai kifogása így nem használható Móric vallomásának érdemi értékelésekor.

Hozzá kell tenni, hogy a királyi tábla itt elvétette a lényeget. Nem a tervszerű előkészületek kivitelezhetősége volt elsősorban a probléma. Inkább annak magyarázata, hogy négy, egymásnak ismeretlen emberben, a négy fővádlottban hogyan alakulhatott ki rövid időn belül közös szándék a vádbeli tett elkövetésére. Ha az előre megfontolt szándékkal elkövetett gyilkosság különböző lehetőségeiből indulunk ki, akkor *a közös szándék leginkább a vád logikájával magyarázható*. A közös vallású, de ismeretlen személyekben könnyebben kialakulhat közös szándék és kölcsönös bizalom, ha vannak közös (vagy közösen félreértelmezett) vallási normák, vallási téveszmék, melyek irányítják a cselekmény elkövetését. A résztvevőket összekötheti feltételezett vallási fanatizmusuk, ami egyben szolidaritásukat biztosítja, magatartásukat motiválja. Ebből az adódik, hogy az indíték oldaláról a Móric által leírt vádbeli cselekmény elkövetése legkönnyebben

vallási okból elkövetett gyilkosságként magyarázható.[765] Ez a következtetés független attól, hogy Móric nem tanúskodott kifejezetten arra, miért követhették el ezek az emberek a vádbeli tettet.

Körülmények, melyek Móric vallomását valószínűtlenné teszik

Több olyan körülmény merült fel az eljárásban, melyek valószínűtlenné teszik, hogy Móric története vagy annak nagyobb része igaz lenne. A felmentő ítéletek is tartalmaznak ilyeneket. Ezeket kiegészítettem, és a következők szerint összegzem.

Tévedések Eszter kézkendőjével kapcsolatban

Solymosi Eszter kézkendőjével kapcsolatos tévedések komoly csapást mértek Móric vallomásának hitelességére. Friedmann védő ezt döntő bizonyítéknak látta arra nézve, hogy Móric hazudott a vallomásában (T:364).

Eszternél *három kendő* volt, amikor elindult Kohlmayer boltjába. Egy fehéres (vagy fehérített) fejkendő, mely a lánnyal együtt eltűnt, és soha nem került elő. Ez az egyetlen ruhadarabja, melyet nem találtak meg a tiszadadai holttesten. Volt rajta továbbá egy rojtos, sötét színű, nagy vállkendő, mint felső ruhadarab, melyet a tiszadadai holttesten megtaláltak. Volt nála egy kézkendő („kézbe való kendő"), melyben feltehetően a festéket, és a többi vásárolt holmit hozta. Itt ez utóbbival van dolgunk.

Miután Eszter eltűnt, Solymosinénak meg kellett adnia a körözéshez, hogy milyen ruhában volt. Eszternek volt egy kis, sárga kézkendője, ezt Huriné nem találta otthon. Így Solymosiné is azt gondolta, és később Huriné is azt vallotta a vizsgálóbíró előtt, hogy a sárga kézkendő volt Eszternél.[766] Huriné azonban később megtalálta ezt a sárga kendőt otthon „a ládában". Így kiderült, hogy a lány nem azt vitte magával. A felfedezést nem jelentették a vizsgálóbírónak. A tiszadadai holttest azonosításánál tisztázódott aztán, hogy *Eszter kézkendője fekete színű volt, fehér virágokkal díszítve,* ebben hozhatta a vásárolt dolgokat. A tiszadadai holttest kezére is ezt kötötték, Solymosiné fel is ismerte (T:30). Solymosinénak is volt egy ilyen kendője. A két lányával együtt kapott egy-egy, ugyanolyan kendőt a testvérétől, Solymosi Gábornétól. Miután a tévedés kiderült, Solymosiné módosította a vallomását a kézkendőre vonatkozóan (T:190).

A história kétségtelenül elég zavaros. Azt el tudja képzelni az ember, hogy Huriné a sárga kendőt hirtelen nem találta, de nyilván a fekete kézikendőt sem

[765] Később majd amellett érvelek, hogy ilyen rövid időn belül valószínűtlen a négy, különböző háttérrel rendelkező és különböző vallási közösségekből jövő fővádlottnál a közös szándék kialakulása a vádbeli cselekmény elkövetésére.

[766] Így jelent meg a lány körözési leírásában is, a leírást szó szerint közli az *Ellenőr,* 1882/294/E. (június 13.) 2.

találhatta, amit Eszter ténylegesen elvitt magával. Ennek a hiánya viszont már nem tűnt fel, bár Huriné saját bevallása szerint többször is látta Eszternél, és azt is tudta, hogy nagynénjétől kapta előtte néhány hónappal (T:326). Ezt a problémát a bíróság Hurinét kihallgatva nem tisztázta.[767]

Sokatmondó, hogy ez a tévedés mennyiben köszönt vissza a tanúk vallomásaiban. Eszter testvére, Zsófi a végtárgyaláson már úgy vallott, hogy Eszter kezében fekete kendő volt, mikor azon a szombaton találkoztak. Ekkor figyelmeztették, hogy a vizsgálat során, legelső kihallgatásán ő is sárga kendőről beszélt. Erre annyit változtatott a mondanivalóján, hogy a bolt felé menő Eszter kezében sárga kendőt is (!) látott (T:34). Később megismételte, hogy fekete kendővel veszett el Eszter (T:325). Tanyi Gábor, aki a malomban őrletett és ekkor látta Esztert utolsó útján, úgy vallott, hogy nem tudja, Eszter kezében a kendő „olyan sárgás volt-e vagy másféle" (T:113). Mindezek mutatják, hogy a tanúk emlékezete már erősen fertőzött volt a vizsgálat időszakában is, és vallomásaikat nem csak az emlékképek táplálták.

A kérdés legnagyobb jelentőséget Scharf Móricnál kapott. Ő közelebbi kapcsolatba is került Eszter kézkendőjével. A házukban, mikor Eszter tette fel a gyertyatartókat a szekrényre, meg is nézte a lány által az asztalra letett kendőt, és látta, hogy feketés festék és gálickő van benne (T:101). Míg Solymosi Zsófi vagy Tanyi Gábor számára a kendő mellékes körülmény volt, addig Móric kíváncsiságból hozzá is nyúlt. A fiú a vizsgálat során, már a nagyfalui vallomásában, *sárga kendőről* beszélt. Érdekes módon, ki is tartott ennél a változatnál azután is, hogy kiderült, Eszter a sárga kendőjét otthon hagyta. A fiú a végtárgyalás alatt, a helyszíni szemlén még mindig azt mondta, hogy Eszter kezében sárga kendő volt (T:286).[768]

Ez komolyan veszélyeztette vallomásának hitelét. Szalay Károly, a magánvádló képviseletében elmondott záróbeszédében, a fiú ártatlan kis tévedésének minősítette mindezt. Mindenki tudta, hogy nem erről van szó. A fiú nem emlékezhetett sárga kendőre, mert bebizonyosodott, hogy azt Eszter otthon hagyta. Vallomásának e része nem az emlékezetén alapult, hanem az adatokat valahonnan máshonnan vette. Friedmann Bernát a védőbeszédében ezt a legékesebb bizonyítéknak tartotta arra, hogy Móricnak betanították a vallomását. Ez sincs feltétlenül így. A fiú mástól is hallhatta, hogy Eszter sárga kendővel tűnt el, nemcsak a kihallgatótól. Tiszaeszlárt akkor már másfél hónapja izgalomban tartotta az ügy, a téves részletek is terjedhettek a falusi pletykákban. Az is megtörténhetett, hogy a kihallgatás során a kihallgató rávezető kérdésekkel egyes részleteket véletlenül vagy szándékosan sugalmazhatott Móricnak anélkül, hogy egyébként a történet egészét betanították volna a fiúnak.

[767] Huriné azt állította, ő a vizsgálóbíró előtt is fekete kendőről beszélt, és nem sárgáról (T:326). Zavaró körülmény így is maradt, nevezetesen az iratokból nem derül ki, hogy az így megkerült sárga kendőt Solymosiné vagy Huriné végül felmutatta-e a vizsgálóbírónak.

[768] A vizsgálat során is sárga kendőről beszélt, melyet Eszter magával vitt, amikor Wollner áthívta a templomba (1882. május 27-i vallomása).

A fiú a kendőkkel kapcsolatban további ellentmondásba is keveredett. A vádbeli cselekmény leírásánál váratlanul feltűnt egy fekete kendő is. A végtárgyaláson tett vallomása szerint Eszter száját a templom pitvarában egy „feketés kendővel" kötötték be, mellyel aztán a nyakát is bekötötték, mikor felöltöztették (T:18). De honnan jött ez a fekete kendő? A vallomás szerint ekkor Eszternél a sárga kézikendő volt, ebben a festék és a gálickő. A fejkendője fehér színű, míg a fekete alapszínű, rojtos vállkendővel nem tudták volna a száját bekötni, mert az igen nagy ruhadarab volt. Erre csak a fehér fejkendő, vagy a sárga kézkendő volt alkalmas, bár az utóbbiból ki kellett volna venni a vásárolt holmit. Lehet, hogy a feketés kendőre utalással Móric ténylegesen módosított a vallomásán, és abba már belekeverte azt a fekete kézkendőt, ami ténylegesen Eszterrel volt. Így viszont ez ellentétben áll a vallomása azon részével, hogy Eszternél sárga kézkendőt látott. A másik lehetőség, hogy a fekete kendőhöz Eszternek semmi köze nem volt, azt az elkövetők máshonnan vették. Erre viszont további részleteket már nem tudunk.

Scharf Samu beszéde e tekintetben kevésbé ellentmondásos. Ő arról számolt be, hogy a lány száját egy fehér kendővel (ronggyal) tömték be. Ez lehetett Eszter fejkendője, ami soha nem került elő. Ha ez véres lett, akkor egyszerűbb volt eldobni, mint a tiszadadai holttestre ráadni. A fejkendő használata ilyen célra kézenfekvő is lehetett, mert a kézkendőből nem kellett a festéket és a gálickövet kipakolni.

Scharf Móricnak a vallomásában a kendőkkel egyébként sem volt szerencséje. A vádbeli cselekmény leírásánál a bíróság előtt arra utalt, hogy a feketés kendővel *bekötötték* a száját (T:18). Később, szintén a tárgyaláson már azt mondta, hogy nem bekötötték Eszter száját, hanem a kendővel *bedugták*, hogy ne kiabálhasson (T:286). Ezek a belső ellentmondások aligha növelték beszámolójának hitelét.

Hogyan értékelhető a kendővel kapcsolatos súlyos ellentmondás Móric vallomásában? Igazán ez a nagy kérdés. Az ellentmondás a történet egy apró részletére vonatkozik (a kézkendő színére), de kétséget kizáróan bizonyítja, hogy Móric vallomásának ez a részlete nem az emlékein alapult, hanem valahonnan átvette. Lehet-e ebből arra következtetni, hogy Móric egész vallomása teljesen alaptalan? Valószínűleg ez elhamarkodott következtetés lenne. A vallomás többi részét viszont legalábbis gyanússá teheti, melyet fokozott figyelemmel kell vizsgálni. Az tény, hogy a kézkendővel kapcsolatos ellentmondás erősen csökkenti a tanú, illetve vallomásának hitelét. Ennek mértékét az határozza meg, hogy a vallomással milyen egyéb problémák vannak.

Buxbaum Ábrahám alibije

Móric története ott is léket kapott, hogy a vádbeli cselekmény elkövetésében részt vevő egyik szereplőnek, Buxbaum Ábrahámnak érdektelen tanú vallomásával igazolt alibije volt a cselekmény időpontjában. Igaz, hogy a tiszaeszlári izraeliták a végtárgyaláson a vádlottaknak általánosan igazoltak alibit (talán Wollner kivételével). A törvényszék azonban ezeket a vallomásokat aggályos-

nak tekintette, elsősorban belső ellentmondásaik miatt, és a vallási kötelékből eredő elfogultság alapján.

Buxbaumnak viszont egy keresztény tanú, Varga Katalin aggálytalan vallomással igazolt alibit. A tanú Ziszmann Jakab kocsmáros szolgálója volt. A kocsmárosnál szállt meg Buxbaum, míg Eszláron tartózkodott péntektől vasárnapig. A lány vallomása szerint Buxbaum körülbelül 11 óráig maradhatott a templomban Ziszmann Jakabbal. Ezután együtt hazamentek, megebédeltek, dalolgattak egy ideig, majd Buxbaum a „kis házban" lefeküdt egy lócára, ahol délutánig, mintegy két órát aludt, utána ment el megint (T:49). Mindezt Ziszmannék megerősítették.

Varga Katalin vallomását a bíróságok aggálytalannak és igaznak fogadták el. A másodfokú bíróság ehhez kapcsolódóan a Ziszmann család tagjainak vallomásait is az alibit erősítő, elfogadható vallomások közé sorolta, mert azok alátámasztották a szolgáló által elmondottakat, és fordítva. Problémaként az vetődhet fel, hogy a lány függő helyzetben volt izraelita gazdájától, Ziszmann Jakabtól, akinek a vallomását Buxbaumra nézve saját tanúskodásával támogatta. Bár erről nem kérdezték, de semmi jele nem volt, hogy a vallomását kényszer alatt tette, vagy abból előnye származott volna. A végtárgyalás idején már nem is Ziszmann-nál szolgált, hanem otthon tartózkodott apjánál, aki Ónody Gézának az alkalmazottja, dohányosa volt. Ezek alapján a vallomását – a rendelkezésre álló adatokból kiindulva – én is aggálytalannak tekintem.

Amennyiben Varga Katalin vallomását elfogadjuk, Buxbaum nem vehetett részt a vádbeli cselekmények elkövetésében, és Móric vallomásának Buxbaumra utaló részei megdőlnek. Itt már nem mellékes körülményről van szó, mint a kézkendő esetében. Ha Buxbaumot kivesszük a történetből, akkor az Móric egész történetének valószínűségét aláássa. A vádlott ugyanis tevőleges szerepet játszott a vádbeli cselekményekben. Ha ő nincs ott, akkor másvalakinek kellett a helyét betöltenie. Esztert két oldalról fogták le, ő volt az egyik. Eszter felöltöztetését négyen végezték, ketten öltöztették, és ketten tartották, ő volt az egyik. Ha ő nem volt ott, akkor az ő helyén valaki ismeretlennek kellett tartania és öltöztetnie a lányt, mert a másik három tevőleges elkövető nem lett volna képes őt is pótolni. Móric története nem három elkövetőről szólt, hanem négyről.

Ha két ellentétes vallomással van dolgunk, akkor választani kell, hogy az ellentétes részletek tekintetében kinek hiszünk. Varga Katalin vallomása zárja ki Móric vallomását, vagy Móric állításai Varga Katalinét? Egyrészt az dönthet, hogy az ellentétes adatok közül melyiket támogatja több egyéb, bizonyított körülmény. Másrészt az, hogy az ellentétes adatokat tartalmazó tanúvallomások közül, és a két tanú közül melyik általában a hitelesebb. A másodfokú bíróság az első szempont alapján döntött, mert bevette a Ziszmann családot is a Buxbaum alibijét támogató érdektelen tanúk sorába. Így már több bizonyíték szólt amellett, hogy Buxbaum nem volt a zsinagógában 11 óra után. Az elsőfokú bíróság pedig arra helyezte a hangsúlyt, hogy Varga Katalin összességében aggálytalan vallomást tett, Móric viszont nem. Így a lánynak kell hinni az ellentmondás feloldásaként. Ezzel egyetérthetünk. Varga Katalin vallomása valószínűtlenné teszi, hogy az események úgy történtek, ahogy Móric elbeszélte.

A templom bezárt ajtajával kapcsolatos problémák, mint a vallomás valószínűségét csökkentő tényezők

Móric vallomása szerint, miután a kiabálásra odament a templomhoz, be akart nyitni a templom pitvarába, de zárva találta az ajtót. Teljesen életszerű, hogy ezután belesett a kulcslyukon, hiszen a templomajtó kulcsa nem volt a helyén Scharfék házában az ajtó mögött. Így a templomnak nyitva kellett volna lenni. A kulcslyukon belesve látta aztán azt, amire vallott. A vallomás e részével két probléma adódik.

Az egyik abból ered, hogy Móric története szerint a bent tartózkodók tulajdonképpen magukra zárták a templomot, belülről zárták be a templomajtót. Viszont a kulcs nem maradt a templomajtó zárjában, Móric ezért tudott a kulcslyukon leskelődni. Igaz, hogy szokás volt a templom használatakor a templomajtó kulcsát a templom pitvarának ablakába tenni, de ez akkor történt, ha a templom nyitva volt. Amennyiben a templom kinyitásakor a kulcsot nem akarták kívülről a zárban hagyni, ki kellett venni, és egyszerűbb volt a pitvarban az ajtó mellett az ablakba tenni, majd onnan levenni, ha távozáskor újra bezárták az ajtót. Itt azonban más volt a helyzet: a templomajtót belülről zárták be, nem akarták, hogy bárki bemenjen kintről. Érthetetlen, hogy amikor belül bezárták az ajtót, miért vették ki a kulcsot a zárból, hiszen legközelebb úgyis csak belülről nyithatták az ajtót. Nincs adat, hogy a templomnak lett volna másik kulcsa, vagy a bent lévők még valaki mást is vártak volna.

Amikor mindenki elvonult a templomból, akkor Móric ismét a pitvar ablakában találta meg a kulcsot. Mi történt tehát Móric beszéde alapján? A nyolc ember bezárkózott, valaki belülről bezárta az ajtót, kivette a kulcsot, és feltehette a pitvar ablakába (ez utóbbira nincs adat). Amikor mentek ki, a pitvar ablakából levette valaki a kulcsot, kinyitotta belülről az ajtót, majd ismét kivette a kulcsot a zárból, és újra feltette az ablakba. Nyitva hagyta a templomajtót, majd Wollner beszólt Scharfékhoz, hogy bezárhatják a templomot. Ez egy kevéssé valószínű változata lehet az eseményeknek. Igaz, az ajtón volt belül retesz is, és ha belülről nem kulccsal zárták be az ajtót, hanem csak bereteszelték, akkor a kulcs vándorlása már nem ennyire valószínűtlen. Móric nem igazán tudta, hogy retesszel, vagy kulccsal zárták-e be az ajtót (T:101).

Egy másik probléma abból fakad, hogy amikor Móric be akart nyitni a templomba, a zárt ajtó ellenállása nyilvánvalóan zajjal járt, bár a fiú nem tudta, hogy a kilincs ekkor okozott-e zörgést (T:99). Ha valaki ott bent valamilyen titkolandó tevékenységet folytatott volna, legalábbis megnézi, ki és miért mászkál a templom, a templomajtó környékén. Esetleg maga néz ki a kulcslyukon, hogy felmérje a helyzetet. Móric semmi olyasmiről nem számolt be, hogy a bentieket megzavarta volna a kísérlet, amikor be akart nyitni az ajtón. Ez még akkor is valószínűtlen, ha a bent lévők nem várták azt, hogy esetleg nem izraelita akar a templomba bemenni.

A vérnyomok hiánya a helyszínen

A végtárgyaláson Móric kitartott amellett, hogy a templom bezárásakor nem látott semmi feltűnőt – igaz, különösebben nem nézett körül. A vérnyomok létét viszont nem zárta ki: „de én nem is figyeltem ugy rá, lehet, hogy volt [ti. vérfolt]" (T:287). Ez eltért a vizsgálat során tett vallomásától, mert ott még úgy nyilatkozott, hogy *nem látott vérnyomot* a helyszínen. Erre utal az elsőfokú ítélet is, és Friedmann Bernát is felhozta a tartalmi eltérést a helyszíni szemlén. A végtárgyaláson tett megnyilatkozással ellentétben, a másodfokú bíróság is azt veszi alapnak, hogy Móric nem látott vérnyomot a helyszínen. A vallomás belső ellentmondását feloldva, az ítélőtábla ebben a tekintetben a vizsgálat során tett nyilatkozatot fogadta el, és nem a végtárgyaláson mondottakat. Ezzel egyetérthetünk, hiszen a tanú két-három hónappal az események után határozottabb nyilatkozatot tett, mint egy év elteltével, a végtárgyaláson. Az ellentmondás a vérnyomok észlelése vagy nem észlelése tekintetében a vallomás tartalmi elbizonytalanodását tükrözte. A korábbi és határozottabb megnyilatkozás alapul vétele indokolt, így én is ebből indulok ki. Ez egyben olyan adat, mely Móric vallomásának valószínűségét csökkenti (a másodfokú bíróság is így értékelte). Ennek a következő okai vannak.

A vádlottak után leghamarabb Móric járt a templom pitvarában, amikor Wollner utasítására bezárta az ajtót. Ekkor nem tapasztalt semmi különöset a vádbeli helyszínen – sem edényeket, sem holttestet, sem vérnyomokat. Pedig a vádbeli cselekmény elkövetése során igen könnyen vérnyomok maradhattak a pitvar padozatán. Ezek eltüntetése nem is lett volna egyszerű, mert *a padozat döngölt föld volt*, mely rögtön beszívja a ráfröccsent folyadékot. Csak a föld cseréjével lehetett az esetleges vérnyomokat eltüntetni.

Központi kérdés volt, hogy mennyire és milyen módon vérezhetett a vádbeli cselekmény elkövetése során a test. Scheuthauer utólagosan írt cikkében beszámolt arról, hogy a védelem a vérzés mértékével kapcsolatban csapdát állított Móricnak, de az egyik védő elrontotta a kérdezést. A terv szerint meg kellett volna kérdezni, hogy a lány nyakán a seb hol helyezkedett el, milyen mély volt, majd azt, hogy milyen irányban és milyen erősen jött a vér. De a védő elhamarkodottan először arra kérdezett rá, hogy mennyire lövellt ki a sebből a vér, így utána ahhoz már hozzá lehetett igazítani a választ a seb jellegéről (Scheuthauer 1883, 71).

Móric beszámolója szerint a lány nyakán a sebből csendesen csurgott le a vér, és azt egy tányérban Schwarz Salamon felfogta. Kérdés, el lehet-e metszeni egy emberi nyakat úgy, hogy a Móric által leírt módon hagyja el a vér az emberi testet. A szakértők nem tudtak egyértelmű választ adni, mert Móric – egyébként érthetően – nem tudta pontosan meghatározni, hogy a nyak mely részén keletkezett a metszés, és milyen mély volt a seb (T:258). Mindössze egyszer mutatta meg saját magán, a „gégéjén", hogy nagyjából hol lehetett a vágás (T:286).

Scheuthauer szerint lehetséges valaki nyakát elvágni úgy, hogy a tanú által leírt módon csorogjon a vér. Ez csak akkor történhet meg, ha a bőrnél a felszíni, kis ütőereket (bőr-ütőereket) illetve a kisebb vénákat sértik meg a met-

széssel. Ekkor a halál hosszabb idő alatt áll be; lehet negyedóra, félóra, de akár több nap is.

A szakértő azonban úgy vette, hogy Móric történetében a lány igen gyorsan kiszenvedett. Három hipotetikus lehetőséget állított fel, melyben a gyors halál nem több mint néhány perc alatt beáll. Az első lehetőség, hogy egy kicsit mélyebb metszéssel megsérült a légcső, és az áldozat megfulladt a vértől. A második, hogy a nagy ütőereket *(carotis)* elmetszették, és akkor a gyors és nagy vérveszteség okozott gyors halált. A harmadik, hogy a belső torkolati véna *(vena jugularis interna)* megsérült, ekkor levegő került a vérbe, és ez szívmegállást okozott. Az utóbbi esetben azonban szinte lehetetlen, hogy egyben ne sérüljenek a nagy ütőerek is. A nagy ütőereknek vagy ezek egyikének sérülése esetén – a második és harmadik lehetőségnél – viszont a vér sugárban spriccel a nyakból. A vér ilyenkor akár két méter magasra is kilövellhet (T:251).

Mindezt egyes részleteiben megerősítette Kiss Jenő, a helyi szakértők egyike is (T:267). Mihálkovics külön utalt arra, hogy a felszíni, bőr-ütőerek átmetszése is azzal jár, hogy (vékonyabb) sugárban jön ki a vér, de itt nem feltétlenül spriccel úgy, hogy beszennyezze a környezetet, és hogy látható legyen több méter távolságból. Viszont ez szerinte sem vezet gyors halálhoz (T:248). Ettől kicsit eltérően beszélt Belky, aki szerint a vér a tanú által leírt módon csak akkor csorog le az áldozat nyakán, ha felszíni a vágás, és az csak kisebb *vénákat* metsz el (T:246). Ehhez csatlakozott Trajtler Soma is (T:258).

Úgy tűnik, a budapesti szakértők nem látták lehetségesnek, hogy ne maradjon vérnyom a helyszínen, illetve a résztvevők ruháján. Belky szerint: „A nyak átmetszetvén, szökellő vérzésnek kellett volna támadnia, ugy hogy fölötte valószínűtlennek tartom, hogy vérnyom nem találtatott volna, ha a metszés csakugyan megtörtént" (T:246). Mihálkovics ennél kicsit általánosabb megállapítást tesz: „A vérzés nem lehetett oly kis térre szoritkozó, bármikép történt is a sebzés, hogy a tért rövidebb vagy távolabb közre be ne szennyezte volna" (T:249). A budapesti szakértők abból indulhattak ki, hogy az áldozat gyors halála olyan ütőérsérüléseket feltételezett, melynél a kilövellő vér szükségszerűen szennyezte a környezetet.

Korántsem biztos azonban, hogy a gyors halált feltételezni kellene. Móric úgy nyilatkozott, hogy Buxbaum és Braun végig fogták a lány kezét és lábát, amíg a végén el nem kezdték felöltöztetni. Nyilván azért fogták, mert szükség volt rá. Sőt nemcsak fogták, hanem „nagyon nyomták", emelte ki Móric (T:19). Ez legalább egy félórás időtartam, ha Móric háromnegyed órás leskelődéséből indulunk ki. Így aligha következhetett be a halál azonnal vagy legfeljebb néhány perc alatt, amit a szakértők gyors halál alatt érthettek, feltételezvén a nagyobb ütőerek sérülését. Az öltöztetésnél már az áldozat nem mozgott, a mozgás időközben „elszünhetett", mondta Móric (T:19). Scheuthauer vallomása alapján, a halál akkor is bekövetkezhetett negyedóra vagy félóra elteltével, ha a nagyobb ütőereket nem érintette a metszés.

Amennyiben Móric vallomása az időt tekintve megközelítőleg pontos, a budapesti szakértők véleménye a visszájára fordul. Mivel a lány nem halt meg gyorsan, akkor a metszés nem érintette sem a nagyobb ütőereket, sem a vasta-

gabb vénákat, mint a belső vagy a külső torkolati véna.[769] Ez lehetett véletlen is. A vád azonban ezt alapozhatta a vádbeli elkövető, Schwarz Salamon anatómiai ismereteire, tekintettel az állatok leöléséből származó tapasztalataira. A vád logikájából következett, hogy a cselekmény elkövetői nem akartak nyomokat hagyni, beleértve a vérnyomokat is. A metszők tudhatták az állatokkal való gyakorlatukból, hogy a különböző helyű, irányú és mélységű vágások különböző típusú vérzéseket eredményeznek. Ha valóban nem akartak nyomot hagyni, akkor tudhatták, nem ejthetnek akármilyen vágást. Tehát a vádból és Móric történetéből következik, a feltételezett elkövetők tudatosak voltak abban, hogy hol és milyen vágást ejtsenek. Móric úgy látta, mindössze egy vágást ejtettek a lány nyakán (T:18).

Mindennek ellenére, szinte biztosan nem lehetett elkerülni, hogy véres legyen a templom pitvarának földje, ha Móric történetét – a részletekre is figyelemmel – alapul vesszük. De nem a vérzés feltételezett módja miatt, aminek alapján ezt a budapesti szakértők gondolták. A történet három részletére érdemes figyelni.

- *Először is* Móric szerint Esztert *a földre* fektették, tehát nem terítettek alá semmit (T:17–18). Ha meg akarták előzni, hogy nyomot hagyjanak – ráadásul nehezen eltüntethető vérnyomot a pitvar földjén – akkor a legkézenfekvőbb az lett volna, ha aláterítenek valamilyen ruhát. A tudatosan ejtett metszés ellenére sem lehettek biztosak abban, hogy az áldozat nyakáról nem folyik, vagy csöpög a tányér mellé a vér. Különösen nagy volt ennek a veszélye akkor, amikor a tányért cserélték a nyak alatt, még akkor is, ha a cserét ketten, Schwarz és Wollner végezték. Így nehezen magyarázható pontja a vallomásnak, hogy az áldozat a puszta földön feküdt.
- *Másodszor,* Móric szerint a tányért úgy tartották a nyak alá, hogy a lány fejét megemelték (T:19). Csak a fejét, és nem a törzsénél fogva. Így viszont nehezen képzelhető el, hogy vér nem került a földre. Ha a testet a fejénél emelik, akkor a nyak nem vízszintesen helyezkedik el a földhöz viszonyítva, hiszen a fej magasabbra kerül, míg a törzs lenn marad. Ez akkor is áll, ha nem hanyatt fekszik, hanem félig hasra fektetik. Ekkor a vér végigfolyhat a nyakon a törzs felé, és a földre is kerülhet belőle. Ezt alátámasztja, hogy Móric úgy látta, a lány ingének a felső része véres volt, tehát a vér a törzs felé is folyt (T:287).
- *Harmadszor,* ha pontos Móric vallomása arra nézve, hogy Schwarz milyen módon metszette el az áldozat nyakát, akkor szükségszerűen került vér a földre, nem is kis mennyiségben. A vallomás szerint ekkor Buxbaum és Braun fogták a hanyatt fekvő lány kezeit és lábait, Wollner nyomta a fejét a homlokánál fogva a földhöz, míg Schwarz végezte a vágást. A vágás után hasra fordították, így arccal a föld irányában feküdt, csak utána emelték fel a fejét, és tartották alá

[769] Scheuthauer a védelem kérésére megbecsülte – Eszter korát, súlyát, magasságát figyelembe véve –, hogy mennyi vér folyhatott ki egy ilyen sebből. Szerinte 1500 gramm (tkp. ő egy liter) vér lehetett a maximális mennyiség, ami a vádbeli cselekmény során kifolyhatott a sebből (Scheuthauer 1883, 72). Kérdés, hogy erre elég lehetett-e fél- vagy háromnegyedóra, ha a nagyobb ütőerek sértetlenek maradtak.

a tányért (T:286). Ha ez így történt, akkor a vágás és a hasra fordítás időpontjában nem volt a kapálózó áldozat nyaka alatt semmi. Nehezen képzelhető el, hogy a kibuggyanó vér ne került volna nagyobb mennyiségben a földre.

Mindezek alapján, a Móric által a vizsgálat során megerősített azon tény, hogy a tett elkövetése után nem voltak vérnyomok a templom pitvarának földjén, Móric történetének valószínűségét erősen csökkenti.

A vallomás belső ellentmondása, hogy ki hívta be Esztert a Scharfék házába

Móric vallomása ellentmondásos volt abban a tekintetben, hogy ki hívta be Solymosi Esztert a templomszolga házába. A fiú a nagyfalui vallomásában azt mondta, hogy az apja hívta be a lányt. A május 27-i vallomása szerint, viszont az apja utasítására ő ment ki a lány elé az útra.[770] Emellett kitartott később a végtárgyaláson is (T:15,17). Nehezen érthető a fiú bizonytalansága abban, hogy ki hívta be Esztert az útról. Ilyet aligha lehet elfelejteni. Ráadásul ez teljesen másodlagos kérdésnek minősült. Így nem tudni, miért változtatott e ponton a vallomásán, aláásván annak a hitelét. Elképzelhető, hogy az apját akarta jobban menteni, bár annak büntetőjogi szempontból alig van jelentősége, hogy a lányt az apja hívta be, vagy ő csak szólt Móricnak, hogy hívja be a lányt. Ezt azonban a fiú nem tudhatta.

Érdemes kiemelni, hogy amikor felhívták a figyelmét az ellentmondásra, a fiú azt igen szellemesen oldotta fel: a lányt „apám hivta be, de engem küldtek érte" (T:28). A törvényszék ezt nemigen értékelte, a vallomás e belső ellentmondását valósnak tekintette. Ez vált az egyik mellékes okává annak, hogy Móricot nem eskették meg a vallomására. Bár a kérdésnek érdemben semmi jelentősége nincs, az ellentmondás alkalmas volt arra, hogy a vallomás hitelét valamelyest csökkentse.[771]

Valószínűtlen, hogy Móric háromnegyed órán át zavartalanul leskelődhetett

A vallomása szerint Móric a templomajtó kulcslyukán keresztül legalább háromnegyed órán keresztül követte az eseményeket. A templomajtót lehetett látni az útról, és Scharfék szomszédos házától is. Bár az úton nem nagyon jártak-keltek ebben az időben, de háromnegyed óra alatt egy-egy ember arra vetődhetett. Továbbá, a leskelődés ideje alatt benn a templomban legalább nyolc

[770] A vallomások szövegére lásd *Függetlenség*, 1883/161. (június 12.) 2.

[771] Mindez kiegészítendő a behívás időpontjára vonatkozó ellentmondással. A nagyfalui vallomásban az szerepel, hogy Móric apja 11 és 12 óra között hívta be a lányt, viszont a néhány órával korábban felvett Péczely-jegyzék szerint a lányt *délben 12 órakor* hívták be, a szövegére lásd *Pesti Hirlap*, 1883/162. (június 13.) 11.

ember jött-ment.[772] A zsinagóga mögötti réten néhány lány libát legeltetett. A szomszédban, a házukban, pedig a család az ebédhez készülődött, majd az asztalhoz is ült, és fogalmuk sem volt, hogy hol van a nagyobbik fiú. Igaz, Scharf József és felesége vallomásukban nem utaltak arra, hogy kifejezetten keresték volna Móricot. Nehezen képzelhető el, hogy őt senki nem vette volna észre a templomajtónál, ha valóban háromnegyedórán keresztül leskelődött. Hihetőbb lenne a beszámoló, ha ez a leskelődés csak egy-két percig tartott volna. Ebben az esetben viszont nem látott volna a történésekből annyit, és el kellett volna valahogy számolnia a kieső idővel.

A vérnyomok hiánya Eszter ruháján

Az ítélőtábla másodfokú ítéletében hivatkozott egy olyan határozatlanságra Móric vallomásában, hogy véres lett-e Eszter ruhája (inge) a vádbeli cselekmény elkövetésekor. A végtárgyaláson tett nyilatkozatokból ilyen belső ellentmondás nem fedezhető fel. Móric egyértelműen arra vallott, hogy Eszter ingének felső része véres lett (T:287). Ebből következik az, hogy az utólag ráadott felsőruházat azon része, mely érintkezett az ing véres részével, ugyancsak véres lehetett.

A tiszadadai holttesten lévő ruházaton vegyi és mikroszkópos vizsgálatokkal sem fedeztek fel a szakértők vért. Ezzel már foglalkoztam. Fennáll a lehetőség, hogy a legvéresebb ruhadarabot, az inget esetleg kicserélték, illetve kimosták, mielőtt a dadai holttestre ráadták. A ruházat egyéb darabjainál az esetleges vérfoltok – ha voltak – ki is ázhattak a vízben.

Az ing cseréje valószínűtlennek tűnik. Egyrészt Solymosiné felismerte a lány ingét bizonyos egyedi jellemzők alapján, ami erősen az ing cseréje ellen szól. Másrészt a tiszadadai holttest aligha volt olyan előrehaladott bomlásban, hogy az ingen lévő zsírfoltokban már kötőszöveti rostok is megjelenjenek; ilyeneket Belky és Glück azonosított mikroszkópos vizsgálatuk során. Ez csak egy másik holttestről jöhetett, ami a vád értelmében Solymosi Eszteré volt. Az inget tehát nem cserélhették ki, hanem azt egy holttestről levették, és később abba öltöztették fel a tiszadadai holttestet.

Az ing kimosása is csaknem valószínűtlen lehetőség, erre rámutattam az előző fejezetben. Az ingen talált foltok, melyeket aztán Felletár és Belky is megvizsgált, ellene szólnak annak, hogy az inget alaposabban kimosták. Nem látszik valószínűnek az ing kimosása olyan eredménnyel, hogy a beszáradt vérfoltokat eltüntetik, de a holttest bomlásából eredő barnás zsírfoltokat pedig nem.

Amennyiben az ing Eszteré volt, azt nem mosták ki, és a ruházat egyéb darabjainál nem ázhatott ki a vízben az esetleges vérnyom, akkor Móric történetének számos fontos eleme nem tartható.

[772] Feketéné a templom mellett elhaladva két, általa nem ismert zsidót látott a templomajtó mellett körülbelül háromnegyed 11 óra körül (T:38), azonban ez minden időszámítás szerint jóval Móric leskelődése előtt történhetett. Körülbelül ebben az időpontban kezdhetett reggelizni a Scharf család.

A vallomás valószínűtlen részletei a cselekmény elkövetésénél

Móric történetében a vádbeli cselekmény elkövetésének van néhány valószínűtlen részlete, melyek mögött nem találni ésszerű magyarázatot.

• Furcsa vonása Móric történetének, hogy nem tudott beszámolni egyetlen szóról sem, ami esetleg elhangzott a vádbeli cselekmény elkövetése alatt. A fiú háromnegyed órán át leskelődött az ajtónál, tőle három-négy méterre történtek az események, mindössze egy egyszerű faajtó volt közben. Valószínűtlen, hogy ennyi időn keresztül teljes csend volt, és a vádlottak ne szóltak volna egymáshoz egy olyan eseménynél, melynél közben rendezni kellett, hogy ki, mit és hogyan csináljon.

A kérdésre, hogy lehetett-e kihallani beszédet, a válasza az volt, hogy „Lehetett, de nem hallottam". A következő kérdésre, viszont úgy módosít, hogy „lehet, hogy hal[l]ottam, de nem emlékszem már rá" (T:287), ez utóbbit vallotta egyébként korábban is (T:28). A vallomás alapján nem lehet kétséges, hogy a beszéd – ha volt – akkor kihallatszott; azonban Móric vagy nem hallotta, vagy nem emlékezett arra.

Mindkettő valószínűtlen. Móric hallásával nem volt különösebb baj, legalábbis erre nincs ellenkező adat. Ha volt beszéd, akkor saját bevallása szerint is hallhatta. Egy ilyen megrendítő eseménynél a történtek, és a kísérő körülmények – a szokatlan, érzelmileg megterhelő tapasztalás miatt – belevésődnek a tanú elméjébe. Ha a beszéd tartalmát nem tudta volna megfelelően felidézni, még hihető lenne. Ez megtörténhet, ha a vizuális benyomás elvonta a figyelmét, vagy a beszéd tartalma jellegtelen volt. Inkább az a valószínűtlen, hogy háromnegyedóra leskelődés után arról sem tudott beszámolni, miszerint a résztvevők beszéltek-e egyáltalán valamit.

• Érthetetlen, hogy az elkövetők miért vetkőztették ingre a lányt, majd a tett elkövetése után miért öltöztették fel újra.[773] Mindkettő nehézségekkel járt. Az első esetben a riadt, kapálózó lány nehezíthette a dolgukat. A második esetben a tehetetlen, vérző test az öltöztetést. A le- és felöltöztetésre nincs kézenfekvő magyarázat. Ha a vád logikája alapján feltételezzük a vallási okokból elkövetett gyilkosságot, akkor elképzelhető, hogy valamilyen magyarázat adódhat. Az eljárás felszínre került adatai azonban nem adnak ésszerű és valószínű magyarázatot a cselekmény ezen elemére.

• Móric úgy vallott, hogy az áldozat szájáról levett kendőt – szó szerint „rongyot" – akkor kötötték a nyakon lévő seb köré, amikor felemelték a testet, hogy felöltöztessék. Ekkor látta is, hogy még folyik a vér a sebből, és a lány inge is véres volt (T:287). Az események ilyen menete korántsem kézenfekvő. Ha a lányt már felemelték, és úgy kötötték a nyaka köré a kendőt, akkor ehhez négy ember kellett: kettő tartotta a testet, egy a fejet, egy a kendőt rákötötte a nyakra. Másrészt, amíg felemelték, addig a vér még folyt a testen és a földre is csöpög-

[773] Ezt Kövér is felveti (Kövér 2011, 383).

hetett. Nincs magyarázat arra, hogy az elkövetők miért nem a test felemelése *előtt* kötötték rá a kendőt a nyakra. Ekkor két ember is elég lett volna ehhez, és megelőzhették volna bizonyos mértékig, hogy a vér tovább folyjon, csöpögjön a sebből.

• Móric vallomása értelmében a vádbeli cselekmény elkövetésénél Braun és Buxbaum az áldozat lábánál kétoldalt guggolt, „az egyik fogta a kezét, a másik a lábát" (T:286). Azt nem tudta megmondani, melyik fogta a kezét, és melyik a lábát, és azt sem, hogy a két férfi közül melyik volt a test bal, illetve jobb oldalán. Ez megint egy valószínűtlen részlete az eseményeknek. Az még magyarázható, hogy az egyik ott guggoló elkövető *mindkét* lábát fogta az áldozatnak, azonban a másiknak a test felett át kellett nyúlnia, hogy *mindkét* kezét foghassa. Ennek a személynek félórát félig-meddig a kapálózó test felett kellett töltenie úgy, hogy még akadályozhatta is Schwarzot, aki a lány nyaka mellett guggolt. Nincs valószínű magyarázat arra, hogy miért nem a kézenfekvő megoldást választották: Braun és Buxbaum közül az egyik a bal oldalon fogja az egyik kezet és az egyik lábat, a másik pedig az ellenkező oldalon ugyanezt teszi.

• További valószínűtlen mozzanat Móric vallomásában, hogy csak a lány nyakának megvágásánál lesett be a kulcslyukon. Elbeszélése szerint, miután Wollner átkísérte Esztert a templomba, mintegy negyedóra múlva hallott kiabálást vagy kiáltást. Természetesen ez igen hosszú időnek tűnik, de az időbeli becslések hibáival szokásosan számolni kell. Móric tárgyaláson tett vallomásából nem világos, hogy hol volt, amikor a kiáltást hallotta (T:28). Vagy éppen reggelizett, és a kiáltás miatt ment ki az udvarra (ekkor bent volt a házban), vagy a reggelizést befejezte, és kiment az udvarra, majd hallotta a kiáltást (ekkor az udvaron volt). Az összefüggésekből az a valószínűbb, hogy már az udvaron volt a kiáltás időpontjában (T:21).[774]

A lány feltehetően akkor kezdett kiabálni, amikor megragadták, hogy a ruháit levegyék róla. Móric a kiabálás után odament a templom ajtajához, benyitott, és mivel zárva találta, belesett a kulcslyukon. Ekkor Schwarz éppen vágta el a lány torkát, és Móric Esztert már levetkőztetve, mezítláb és ingben látta (T:28). Nem tudom megbecsülni, hogy mennyi ideig tart, amíg négy férfi a kiabáló és kapálózó lány száját betömi egy kendővel, majd leveszi róla a vállkendőt, a vizitkét (vagy otthonkát), a kötőt, a kék barhentszoknyát, és az alsószoknyát.[775] Amíg a kiabálást követően Móric az udvarukról odaért a tíz-húsz méterre lévő

[774] Móric nagyfalui vallomása (május 21.) ebben egyértelműbb: amikor Solymosi Eszter Wollnerrel átment a templomba, ő utánuk ment, és még azt is látta, hogy bezárják maguk mögött a templomajtót. Ő *kint maradt az udvaron*, és „kevés idő múlva" hallotta a kiabálást. Ezzel szemben a május 27-i vallomásában az szerepelt, hogy csak a pitvarajtóig kísérte őket, *visszament a házba*, majd negyedóra múlva kiment az udvarra, és ekkor hallotta a kiáltásokat.

[775] A tiszadadai holttesten talált, és Eszternek tulajdonított ruhákon (a vállkendő kivételével) nem volt olyan tépés, szakadás, mely arra utalt volna, hogy erőszakkal vették volna le valakiről. A halottszemle előkészítése során, a holttest levetkőztetésénél, viszont el kellett szakítani egy-két ruhadarabot.

templomhoz, aligha volt elég idő minderre. Különösen úgy, hogy amikor Móric meghallotta a kiabálást, akkor *odaszaladt* a templomajtóhoz (T:10; a vizsgálati vallomásaiban hasonlóan).[776]

A vallomás belső bizonytalanságai (ellentmondásai) a vádbeli cselekmény részleteinél

A belső bizonytalanságok itt azt jelölik, hogy Móric egyazon körülményre nézve eltérően nyilatkozott a vallomástételei során. A korábbiakban már egy ilyet említettem, a lány behívására vonatkozóan. Nem csak ez a belső ellentmondás volt Móric vallomásában.[777]

- A végtárgyaláson Móric egyszer azt nyilatkozta, hogy Solymosi Eszter száját *bekötötték* a gyilkosság előtt (T:18), máshol viszont azt mondta, hogy *be volt dugva* a kendővel (T:286). Erre az ellentmondásra már külön utaltam.
- Móric története szerint már öltöztették fel az áldozatot, mikor másik négy vádlott (Junger, Weiszstein, Braun, Lusztig) kijött a templom belső részéből, és körülállták a többieket. Kérdéses volt, hogy miképpen reagált ez a négy vádlott a látványra. Arra a kérdésre, hogy a négy ember nem szörnyülködött-e, a végtárgyaláson Móric azt válaszolta, hogy „Nem tudom, nem lehetett azt látni" (T:28). A helyszíni szemlén, lényegét tekintve ugyanazon kérdésre, mely arra utalt, hogy nem csodálkozott-e a négy ember a látványon, Móric nemmel válaszolt (T:287). Itt ellentmondásos, hogy Móric mit észlelhetett a négy ember vonatkozásában: azt, hogy szörnyülködtek-e, nem tudta észlelni, de az, hogy csodálkoztak, észlelhető lett volna?
- A törvényszék és az ítélőtábla egyaránt hivatkozott arra, hogy Móric vallomása ellentmondásos volt a test fekvési irányát és helyzetét illetően. A törvényszék már azon határozat indokolásában is hivatkozott erre, amellyel megtagadta a fiú megesketését. Ebben a határozatban azonban még szerepelt az is, hogy Móric „az állítólagos tett elkövetésekor Solymosi Eszter[rel ...] történtek miként je iránt többszörös ellenmondásban" van (T:340). Az elsőfokú ítéletben már nem szerepel az, hogy ellentmondások merültek volna fel a lány meggyilkolásának módjára nézve. Az ítélet csak a test helyzetére vonatkozó ellentmondásokat említi (T:407). Nem látni, hogy az eltérésnek mi a jelentősége.

[776] Hasonló érv megjelenik Friedmann Bernát védőbeszédében (T:362).

[777] Természetesen Móric vizsgálati vallomása és a tárgyaláson elmondottak között nagyon sok eltérés van, hiszen egyes körülményekről sokkal részletesebben kellett a tárgyaláson beszámolnia. A következőkben a vallomásból csak az ésszerűen nem magyarázható, nem összeegyeztethető ellentéteket emelem ki. A *Függetlenség*ben jelent meg az a meglehetősen félrevezető elképzelés, hogy Móric vallomásában azért mutatkoztak ellentmondások, mert a cselekmények egyik résztvevőjét vonakodott megnevezni, sőt menteni akarta, és ez az apja lett volna, *Függetlenség*, 1883/206. (július 27.) 1–2. Az ellentmondások áttekintése után nyilvánvalóvá válik, hogy azok keletkezéséhez nem valakinek a mentegetése vezethetett.

Úgy tűnik, a test helyzetére nézve Móric valóban eltérő nyilatkozatokat tett. Egy utalásból kiderült, Móric egy alkalommal azt mondta a végtárgyaláson, hogy a lány lábbal azon ajtó felé feküdt, melynek kulcslyukán keresztül ő leskelődött, tehát a test fekvése a templom rövidebbik oldalával párhuzamos volt. Erre vetette fel Schwarz Salamon, hogy akkor miképpen láthatta, amint ő állítólagosan elvágja a lány nyakát (T:29). Ez így valóban kérdéses, mert azok, akik a lány lábát illetve kezét fogták, eltakarhatták a metszőt a fiú szeme elől. Ráadásul ekkor aligha láthatta, hogy a lány nyakából miképpen folyik a vér, noha erre határozott nyilatkozatot tett. Más helyen viszont úgy vallott, hogy a lány a templom hosszabbik oldalával párhuzamosan feküdt, és így láthatta az arcát is (T:18).

♦ Arra nézve, hogy ki, hol és milyen módon tartotta a testet a vádbeli cselekmény elkövetése során, nemcsak valószínűtlen Móric vallomása (lásd az előző pontot), de az ellentmondások miatt határozatlan is. Amit Móric a helyszíni szemlén erre nézve nyilatkozott, nem állt összhangban azzal, amit korábban mondott. A helyszíni szemlén elmondottakkal szemben, ahol határozottan megmondta, hogy Braun és Buxbaum miképpen fogta Eszter testét, korábban még így nyilatkozott (T:11):

> „*Elnök (Móriczhoz)* Azt mondja Braun, hogy azért nem mondasz igazat, mert egyszer azt állítottad, hogy a lábát tartottad, máskor pedig azt, hogy a fejét tartottad.
> *Scharf Móricz:* Arra nem emlékszem, hogyan fogta a téglási metsző, csak láttam, hogy tartotta."

♦ Móric vallomásának belső időrendje bizonyos ellentmondásokat tartalmaz, melyek első pillantásra nem nyilvánvalóak. A tárgyaláson elmondottak sem igazán illeszthetőek össze az idő szempontjából, de az ellentmondás mélyül, ha az előnyomozás során tett tanúvallomásokat is figyelembe vesszük. Lássuk, miről van szó.

Móric vallomásának szűkebb időbeli kereteit egyrészt a szombat délelőtti imádság befejeződésének időpontja, másrészt az adja, amikor a vádbeli cselekmények elkövetése után Wollner beszólt, hogy be lehet zárni a templomot. Időben ez fogja keretbe Móric történetét, szorosan a vádbeli cselekményeket tekintve. Eme időpontok közé kell befférnie annak, amire Móric tanúskodott (lásd 13. táblázat).[778]

Móric vallomása alapján, a szorosan vett vádbeli események időtartama több mint két óra. Ha az időbeli sarokpontokat nézzük, akkor Móric arra vallott, miszerint az imádság „féltizenegy utánig" tartott (T:17), máshol 11 óráig (T:10), és Wollner felszólítására már 12 órakor bezárta a templomot (T:27). Ez utóbbit magyarázta is, hogy a nap állásából állapította meg. Ezzel összhangban állította, hogy a vádbeli események 11 és 12 óra között történtek (T:11). A vádbeli események kezdete és vége között így legfeljebb bő egy óra van, és nem kettő, vagy

[778] Friedmann Bernát a védőbeszédében felállított egy hasonló, de ettől eltérő táblázatot (T:362).

13. TÁBLÁZAT ♦ Scharf Móric vallomásának belső időrendje

esemény kezdete	*esemény vége*	*időtartam*
befejeződik az imádság, Scharfék reggeliznek	Eszter felbukkan, behívják, a lány átteszi a gyertyatartókat	?? (becslés – körülbelül 15 perc)
Wollner átvezeti a lányt a templomba	Móric meghallja a kiáltást	15 perc, azaz ¼ óra (T:27)
Móric elkezd leskelődni a templomajtó kulcslyukán	Móric befejezi a leskelődést	legalább 45 perc, azaz ¾ óra (T:16 és T:21)
(a reggelizés és az ebéd között eltelt idő)		(legalább 60 perc, azaz egy óra; T:21)
Móric befejezi a leskelődést, ebédhez ülnek	Wollner beszól az ebédelő Scharféknak a templom bezárására vonatkozóan	?? (a nagyfalui vallomásban ez 60 perc, azaz 1 óra)
(összesen)		*legalább 135 perc (azaz 2 óra 15 perc)*

kettő és fél. Móricnak az egyes időpontokra vagy időtartamokra vonatkozó nyilatkozatait nem lehet összeegyeztetni, még akkor sem, ha egyes időtartamokat csökkentünk, beleszámítva az órát nem használó fiú természetes tévedéseit az idő becslésére nézve.

Az időbeli ellentmondás még pusztán a tárgyaláson tett vallomásából sem küszöbölhető ki, és csak mélyül, ha a vizsgálati vallomásait is nézzük. Például Móric első vizsgálati vallomása szerint az imádság 10 órakor fejeződött be, ez később 11 óra lett, és emellett aztán a tárgyaláson is kitartott. A nagyfalui vallomásban Scharf József a lányt 11 és 12 óra között hívta be, viszont a Péczely-jegyzék szerint ez délben 12 órakor volt. A tárgyaláson elmondottak értelmében, ekkor már a templomajtót csukta be Wollnerék után, tehát nem elkezdődött, hanem befejeződött minden.

Ez Móric vallomásának ellentmondásos *belső időrendje*. Később látni fogjuk, hogy ez az időrend más tanúk vallomásával összevetve még több ellentmondást, kétséget hoz a felszínre.

♦ Móric a vallomásában különbözőképpen nyilatkozott a tányérok számára nézve, melyben állítólag az Eszter nyakából kifolyó vért fogták fel. A tárgyaláson először úgy nyilatkozott, hogy egy *vagy* két tányér volt (T:17), majd határozottan két tányért mondott (T:18). A vizsgálati (második) vallomásában is két tányérról beszélt, viszont a nagyfalui vallomása előtt felvett Péczely-jegyzékben még csak egy veres cseréptányérról szólt.[779]

♦ Scharf Móric vallomása határozatlan abban a tekintetben is, hogy a kulcslyukon belesvén, a vádbeli cselekmény melyik részét látta. A vizsgálat során és a tárgyaláson tett megnyilatkozások értelmében, mikor belesett a kulcslyukon, Schwarz éppen akkor vágta el a lány nyakát. Ezzel szemben a Péczely-jegyzékben még az szerepelt, hogy amikor a fiú belesett, a lányt Wollner Herman éppen

[779] *Pesti Hirlap*, 1883/162. (június 13.) 11. A nagyfalui vallomásban Móric „nagy fazekat" említ, ezt a tárgyaláson 3-4 literes fazékra pontosítja.

megragadta és a földre terítette. A lány lefogása után még csak ezután következett volna a lány nyakának megvágása. Az itt lejegyzettek szerint, tehát még többet látott a cselekményből, mint amire később tanúskodott. (E jegyzéknek ugyanakkor különösebb bizonyító ereje nem volt, bár a peranyag részét képezte.)

Móric történetének nincs védhető időrendje

Az egy összetett kérdés, hogy a vádbeli tényállást tekintve mi, mikor történhetett 1882. április 1-jén Tiszaeszláron. Ezért ezt később részletesebben elemezni fogom. Az ott tett következtetésemet itt megelőlegezem: más, megbízhatóbbnak minősíthető vallomások lényegében kizárják azt, hogy *az időpontokat tekintve*, Móric története tartható legyen. Láthattuk az előbbiekben, Móric vallomásának a belső időrendje is hordoz ellentmondásokat. Később rámutatok, hogy más tanúvallomások tükrében még kevésbé tartható.

A fentiek alapján joggal következtethetünk arra, hogy Móric vallomásában számos belső, vagy más bizonyítékokkal össze nem egyeztethető ellentmondás, illetve jól kivehető valószínűtlenség van.[780] Amennyiben Solymosi Eszter valóban az eszlári zsinagógában vagy annak környékén vesztette életét 1882. április 1-jén, *Móric beszámolója ennek körülményeit nem írja le hihetően és megbízhatóan.* Kérdés, hogy lehet-e valami igaz ebben a vallomásban. A válaszhoz a másik oldalról kell közelíteni. Meg kell nézni, vannak-e olyan, legalább valószínűsíthető körülmények, melyek erősítik Móric vallomását.

Szokatlan körülmények, melyek Móric vallomásának egyes elemeit erősíthetik

Az eljárás több olyan adatot, körülményt, történést dobott a felszínre, melyek Móric beszédével összeilleszthetők, és alkalmasak arra, hogy annak egyes elemeit közvetetten alátámasszák. Van ezeknek egy olyan csoportja, melyek *szokatlanságuknál fogva*, a vád szempontjából gyanúra okot adó jelként is értelmezhetők, vagy – kellően konkrét összefüggés esetén – egyenesen bizonyítékként

[780] A fentiek között nem soroltam fel a vallomással kapcsolatban olyan, ellentmondásokat is felölelő problémákat, amelyek ésszerűen magyarázhatóak. Például Móric azt vallotta, hogy az ing, ami a lányon volt, térd alattig ért (T:286). Az anya és Huriné vallomása alapján tudjuk, hogy a lányon rövid ing (ingváll) és ingalj (pendely) volt. Ezt Matej is megerősítette, amikor „kurta ingről" beszélt (T:149). Herskó a július 6-i vizsgálati vallomásában közölte, hogy a Tiszaeszlár alatt, a ladányi füzesben kapott ruházatban alsóruhaként egy rövid, a „kötözködésig érő" ing és egy pendely volt, amit rá is adtak a holttestre; a vallomás szövegére lásd *Függetlenség*, 1883/167. (június 18.) 1–2. Móric nyilatkozata viszont magyarázható úgy, hogy a lányon az ing és az ingalj maradt fenn, és a fiú ezt hosszú ingnek nézte. Az ilyen, elvileg tisztázható (bár az eljárásban nem tisztázott) problémákat nem tekintem olyannak, mely a vallomás hitelét csökkenti.

vehetők figyelembe. A már tárgyalt kérdések közül ilyen az, hogy valakik egy holttestet beöltöztettek Eszter ruháiba a hatóságok megtévesztése végett.

A per által felvetett szokatlan, és emiatt gyanús körülmények különböző erejűek. Vannak, melyek csak halvány gyanút keltenek, másra nem is alkalmasak. Vannak, melyek megdőltek a végtárgyaláson. Van ugyanakkor olyan, mely közvetetten, de határozottan támogatja Móric történetének bizonyos elemeit. Ezek a körülmények önmagukban nem bizonyítanak semmit, csak járulékosak. Jelentőséget más bizonyítékkal együtt kaphatnak. Sok esetben nem is tudjuk, hogy bizonyítanak-e egyáltalán valamit, vagy csak szokatlan eseményeket jeleznek Eszter eltűnése idején. Móric vallomása nélkül legfeljebb alaktalan gyanút hagynak, de konkrét terhelő adatot nem képeznek.

Például Eszter eltűnésének napján szokatlan esemény volt Tiszaeszláron, hogy a faluban több idegen, ismeretlen izraelita jelent meg, a metszői és előimádkozói tisztségre pályázván. Másrészt megjelent a faluban – nagyjából az idegen metszőkkel egy időben – Wollner Herman, a „koldus-zsidó" a családjával együtt, nem egészen tisztázott okokból. Wollner találkozott szombaton a faluban egy idegen izraelita asszonnyal is, akinek a kilétére soha nem derült fény. A büntetőügy szempontjából mindezek általános körülményekként jönnek számba, melyek *az események különböző magyarázatainál jelentőséget kaphatnak*, sőt ezek a magyarázatok, elméletek adhatnak jelentőséget e körülményeknek. Önmagukban nem terhelő adatok, és Eszter eltűnésével való esetleges összefüggésüket külön bizonyítani kell. „A jelenségek *bizonyító* ereje, a kérdéses főténynyel [...] való egybefüggésök nagyobb kisebb valószínűségétől, és annálfogva számuktól, minőségüktől, összhangzásuk bizonyosságától függ" (Pauler 1872, 448).

A váddal és Móric történetével összefüggésbe hozott, azokat esetlegesen erősítő, szokatlan, „gyanús" körülmények többségében ilyenek. Maguk is többféleképpen magyarázhatóak, és egyben többféle esemény alátámasztásául vagy éppen cáfolatául szolgálhatnak. Számunkra mindegyiküknél az a kulcskérdés, hogy *megalapozható-e, sőt bizonyítható-e az összefüggésük Eszter eltűnésével*, és a Móric vallomására épülő vádbeli cselekményekkel. Ez úgy lehetséges, ha további, konkrét adatok mutatkoznak, melyek az összefüggést megalapozzák.

A törvényszék elsőfokú ítéletében e körülmények vizsgálatába egy-két kivétellel nem ment bele. Megelégedett azzal, hogy Móric vallomásának kizárásával jelentőségüket vesztették az eljárás szempontjából. A másodfokú bíróság nem így gondolkodott. Láthatóan az volt a célja, hogy minden gyanús körülményre adjon valamilyen választ, ne hagyjon elvarratlan, a gyanút ébren tartó szálakat, bár a felmentést mindez nem befolyásolta. Az ítélőtábla sokszor egy-egy mondattal lesöpörte az asztalról e körülményeket körbelengő gyanút. Úgy látom, a tábla érvei nem mindig megalapozottak. Az újraértékelés szüksége indokolja, hogy *hat olyan szokatlan körülményt* elővegyünk, melyek gyanút kelthetnek, és jellegük folytán alkalmasak lehetnek Móric vallomásának alátámasztására.

A zsinagóga felől hallatszó sírás, kiabálás

A vizsgálat során – Móricon kívül – két tanú vallott arra, hogy a zsinagógából vagy a zsinagóga felől sírást, illetve kiabálást hallott. Az egyik Lengyel Istvánné, akinek a háza a zsinagóga szomszédságában volt. A vizsgálat során tett vallomása szerint dél után, kora délután három kiáltást hallott a zsinagóga irányából azon a szombati napon. Úgy tűnt neki, mintha a föld alól jött volna, és gyermek kiáltott volna segítségért. A kiáltásokból valami olyasmit hallott ki, hogy „kovácsné jöjjön ki" (Lengyelné elhunyt férje kovács volt). Az eset utáni napokban Scharfné többször is felkereste, hogy áthallatszik-e valami abból, ami a zsinagógában történik.[781] Scharfné korábban nem járt túl gyakran Lengyelnéhez, bár tulajdonképpen szomszédok voltak, a portáik között csak a zsinagóga állt.

A másik tanú Fekete Jánosné, aki késő délelőtt a római katolikus templomból jöve, Ófalu irányából haladt el a zsinagóga mellett hazafelé, Újfaluba tartván. Ekkor hallott sírást a zsinagóga irányából. Annak ajtaja mellett kétoldalt egy-egy izraelita állt, őket nem ismerte fel. A vizsgálat adatai alapján e vallomások alkalmasak voltak arra, hogy Móric előadását erősítsék. A végtárgyaláson e két tanú azonban jelentős módosítást tett a vallomásán ahhoz képest, ahogy a vizsgálat során beszéltek.

Fekete Jánosné az első vizsgálati vallomásában arról beszélt, hogy délelőtt 10–11 óra között haladt el a zsinagóga előtt. Az 1882. június 21-i, második vallomása e tekintetben egy nehezen érthető mondatot tartalmaz. E szerint nem tudta, hogy 11 óra elmúlt-e már amikor a zsinagógához ért, de mire hazaért, nemsokára dél lett.[782] Ez azért zavaros, mert Feketéné újfalui háza nagyjából negyedórányi járásra eshetett a zsinagógától, így jócskán 11 óra után haladhatott el a zsinagóga mellett, ha déli 12 órához közeli időpontban ért haza. A végtárgyaláson aztán határozottan vallotta, hogy ő 11 óra körül otthon volt, szemben a második vizsgálati vallomásban szereplő délhez közeli időponttal. Ha ez igaz, akkor háromnegyed 11 óra körül járhatott a templom környékén. A többi tanú vallomására is tekintettel, a boltból hazafelé menő Solymosi Eszter ekkor még nem hagyhatta el Ófalut. Így bárkinek a sírását hallotta Feketéné, annak érdemi összefüggése a vádbeli cselekményekkel kizárható. A kérdés az, hogy Feketéné bizonyos belső ellentmondást tartalmazó, végtárgyaláson tett vallomása elfogadható-e, különös tekintettel a módosított időpontra.

Feketéné ragaszkodott ahhoz, hogy a vizsgálat során is 11 órai időpontról beszélt, ami igaz is az első vallomására. Nem tudta, hogy a vizsgálati jegyzőkönyvbe a második vallomásánál miképpen került dél körüli időpont. Bár ez nem igazán alapos indok arra, hogy eltért a korábban elmondottaktól, de a második vizsgálati vallomását az időpont kivételével, a lényegét tekintve fenntar-

[781] 1882. május 21-i vallomás, szó szerint közli *Pesti Hirlap*, 1883/165. (június 16.) 12.; *Függetlenség*, 1883/164. (június 15.) 2.

[782] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 41. A vallomás szövegét lehozta *Pesti Hirlap*, 1883/166. (június 17.) 6.

totta. A vallomásában az időpontra vonatkozó eltérést tartalmilag megfelelően magyarázta és indokolta, különösen azt, hogy miért volt 11 óra, amikor hazaérhetett. Egyrészt útközben beszólt az Újfalu közepén lakó testvéréhez, megkérdezte az időt, és akkor már majdnem 11 óra volt. Másrészt 11 óra körül kezdett besütni a nap a házának pitvarába, és e természetes „napóra" szerint 11 órára becsülte az időt, mikor hazaért. Ezzel az összes tanú közül a leghatározottabban tudott időpontra nyilatkozni a szombati eseményekkel összefüggésben. Más tanúvallomások sem tették kétségessé Feketéné módosított vallomásának igazságát. Például Adamovics József katolikus pap nem tudott határozott vallomást tenni, hogy mikor ért véget aznap a mise, mert sok embert gyóntatott is, és ő maga csak dél után végzett (T:38).

Egyéb adat nem támogatta, hogy az asszony valóban sírást hallott, és az a zsinagógából hallatszott. Az útszakasz, ahol a sírás megütötte a fülét 74 lépésre volt a templomtól. Semmi nem támasztja alá azonban a törvényszék ítéletének azon kitételét, hogy feltehetően nem is sírás volt az a hang, amit a tanú hallott, és nem is a zsinagógából jött. Ilyen feltevésnek nincs alapja az ügy adatai alapján. Feketéné a végtárgyaláson határozottan megerősítette, hogy sírás ütötte meg a fülét, ami nem kisgyermek hangja volt (T:38). Pontosan így nyilatkozott az 1882. június 21-i vizsgálati vallomásában is, egy évvel korábban.[783]

Mivel Feketéné vallomása csak egyetlen fontosabb részlet, az időpont tekintetében ellentétes egyik korábbi nyilatkozatával, így ez az ellentmondás a vallomás többi részének hitelességét nem rontja. A végtárgyaláson tett összeszedett, higgadt vallomása meggyőző – a módosított időpont tekintetében is. Ez azt is jelenti, hogy vallomása nem erősíti Scharf Móric történetét, bár azt nem is rontja. A 11 óra előtti időpont miatt, a Feketéné által hallott sírás nincs összefüggésben Solymosi Eszter eltűnésével.

Áttérek Lengyel Istvánnéra. Ő számos fontos részlet tekintetében megváltoztatta a vallomását a végtárgyaláson. Így a kiabálást a pitvarának tapasztása közben nem dél körül vagy kora délután, hanem *estefelé hallotta*; nem háromszor, hanem kétszer, sőt később egy kiáltást mond. Nem tompa kiáltás volt, mintha a föld alól jönne, hanem tisztán hangzott számára. Inkább a kapu felől jött, nem a zsinagóga felől, bár erről nem győződött meg, mert nem ment ki. Ráadásul valami olyasmit kiáltott valaki, hogy Lengyelné jöjjön ki (T:36). Ő maga nem ismerte Solymosi Esztert, sohasem látta.

A vallomásból kiderült, ő a kiabálásról Bátorinénak beszélt először, amikor az beszámolt neki, hogy Solymosi Eszter eltűnt. Bátoriné vitte a hírt a faluban, hogy Lengyelné segélykiáltást hallott dél körül a zsinagóga felől. Lengyelné váltig hangoztatta, ha Bátoriné be nem megy hozzá elmondani a lány eltűnését, akkor sosem derül ki, hogy bármit is hallott azon a szombaton. A bíróság szem-

[783] A sírásra vonatkozó állításra a magyarázatot éppen Schwarz Salamon adta meg. Könyörgés közben vékony, éneklő hangot ad ki az előimádkozó, ami távolabbról, a jelen nem lévők számára, akár sírásnak is tűnhet. Bary egy feljegyzése is arra utal, hogy amennyiben Feketéné 11 óra előtt járt a zsinagóga környékén, akkor bizonyára csak a próbakönyörgés hangjait hallhatta (Kövér 2011, 346).

besítette azzal, hogy a vizsgálaton egészen mást mondott. Ezt azzal okolta meg, hogy ő nagyon beteg volt az 1882. májusi 21-i kihallgatása idején, és nemigen emlékezhetett pontosan, miképpen történt.[784] Viszont kijelentette, úgy az igaz, ahogy a törvényszék előtt elmondta, mert ekkor már tisztán emlékezett a történtekre. Lengyelné hozzáállása tehát figyelemre méltó átalakuláson ment át a vizsgálat és a végtárgyalás között.

A bíróságok eltérően közelítettek Lengyelné vallomásához. Úgy tűnik, a törvényszék az ellentmondások miatt egyszerűen nem tulajdonított bizonyító erőt neki. Ez a vádat gyengítette, mert a Móric vallomását eredetileg erősítő bizonyíték így kiesett. Ezzel szemben a királyi tábla Lengyelné végtárgyaláson tett vallomását fogadta el a vizsgálati vallomásával szemben. Ennek alapján nem látott összefüggést a Lengyelné által elmondottak, és a vádbeli cselekmény között, már csak az eltérő időpontok miatt sem. Bár a végeredmény ugyanaz, de a tábla álláspontja nem érthető. Nem hozott fel érveket arra, hogy miért így oldotta fel az ellentmondást.

Én magam úgy vélem, hogy Lengyelné vizsgálati vallomásának nagyobb hitelt lehet adni, mint a végtárgyaláson elmondottaknak. Így ez arra bizonyíték, hogy akkor szombaton dél körül vagy kora délután valaki valóban többször kiabált (talán segítségért) a zsinagóga környékén. Ezt a következőkkel támasztom alá.[785]

Először is Lengyelné tizenhat éves fia, Lengyel János közvetett tanúként egyértelműen az asszony vizsgálati vallomásában foglaltakat erősítette meg a végtárgyaláson. Ő ugyanis többször fültanúja volt a Lengyelné és Scharfné között lezajlott beszélgetéseknek. Scharfné Eszter eltűnése után valóban többször járt náluk, és azt is tudakolta, mennyire hallatszik át a zaj a zsinagógából Lengyelné házába. A fiú szerint az anyja e beszélgetések során azt mondta Scharfnénak, hogy dél körül hallotta a kiáltást, az tompa volt, a tartalmát nem lehetett kivenni, és inkább segélykiáltásnak tűnt (T:37). Természetesen a fiú nem vallhatott arra, hogy mit és mikor hallott az anyja, csakis arra, hogy mit mondott a füle hallatára. Van azonban ténybeli ellentét is a két vallomás között. A fiú szerint Eszter eltűnése után Scharfné gyakrabban átjárt hozzájuk, míg az anya szerint egyáltalán nem. Igaz, a jegyzőkönyv szerint az asszony inkább Scharf Józsefről beszélt, és nem a feleségéről. Lengyel János vallomása ellen különösebb aggály nem merült fel. Egyébként sem látni az indokát annak, hogy miért mondott volna ellent az anyjának a bíróság előtt, ha nem úgy történtek volna az események, ahogy elmondta.

[784] Az *Egyenlőség* szerint a tanúból a vizsgálat során kikényszerítették a vádat támogató vallomást, *Egyenlőség*, 15. (1883. április 15.) 8. Ilyesmire Lengyelné nem utalt a tárgyaláson. Az 1882. szeptember 6-i vallomásában ugyanakkor elmondta, hogy ő a kiabálást *kora délután hallotta*, és ekkor már nem volt beteg.

[785] Kövér téved, amikor azt írja, hogy a törvényszék Lengyelné vizsgálati vallomását „részesítette előnyben" (Kövér 2011, 539). Az ítélet szerint Lengyelné vallomása, mint bizonyító adat, jelentősen meggyengült a tárgyaláson történt módosítás nyomán, és a törvényszék érdemben nem is számolt vele.

Másodszor, Lengyelné nem tudta értelmesen megokolni, hogy miért változtatta meg a mondandóját. Egyedül arra hivatkozott, hogy a vizsgálat során betegen tett vallomást.[786] Nehéz belátni, a tanú betegsége miért vezetett volna ahhoz, hogy valótlanságot beszéljen. Ezt a kifogását nem tudta hihetővé tenni. Különösen nehezen hihető annak fényében, amit – a fia beszámolója szerint – korábban Scharfnéval beszélt.

Harmadszor, Lengyelné jó viszonyban volt Scharfékkal. Ez kiderült Scharfné vallomásából is (T:98). Lengyelné a tárgyaláson váltig hangoztatta, hogy vajért jött valaki, és azért kiabáltak a kapuban. Ezzel összhangban Scharfné azt vallotta, hogy Lengyelné már akkoriban is valami vajért jövő falubeli kiabálásának tudta be azt, amit hallott. Ez több okból aggályos. Lengyelné vizsgálati vallomásaiban még szó sem volt arról, hogy vajat kerestek volna nála. Akkor arról sem beszélt, hogy tapasztotta volna a pitvart. Lengyelné fia határozottan arra tanúskodott, hogy az anyja segélykiáltásról beszélt, és Scharfnénak is úgy mondta. Az a falubeli, aki vajért ment volna akkor Lengyelnéhez, soha nem került elő. Valószínűleg nem is volt ilyen személy. Mindez arra utal, hogy Lengyelné és Scharfné egyeztette a végtárgyaláson tett vallomását, vagy legalábbis tudták egymásról, hogy mit mondanak majd a bíróságon.

Negyedszer, nem lehet félretenni azt az általános igazságot, hogy a tanú másfél hónappal az események után jobban emlékezhetett a történtekre, mint tizennégy hónap elteltével. Ez ellen nem szólt semmi Lengyel Istvánné esetében, még a betegsége sem.

Ötödször, mivel Lengyelnét életveszélyes betegsége miatt megeskették a vizsgálati vallomására is, így annak még a korabeli eljárási szabályok alapján is nagyobb súlyt lehet adni, mint szokásosan a vizsgálati vallomásoknak.

Izraeliták szombat esti megbeszélése a zsinagógában

A vizsgálat során felmerült egy sokat vitatott esemény, mely szokatlansága miatt gyanúra okot adott, de a gyanú alaktalan maradt. Eszter eltűnésének napján este, az izraelita hitközség öt tekintélyes tagja gyűlést tartott a zsinagóga pitvarában. Vallomásaik szerint két helyi kocsmáros, Einhorn József és Ziszmann Jakab között volt vita a bor- és pálinkaméréssel kapcsolatban, mert a korábbi megegyezéssel szemben Ziszmann olcsóbban mérte az italt. Az egyeztető megbeszélésen Lichtman Jakab, Groszberg Leó és Römer Jakab próbálta kiegyenlíteni a nézeteltérést. Scharf József mint templomszolga ki-be járt, de a megbeszélésen nem vett részt.

[786] Lengyelné valóban nagyon beteg lehetett ekkor, az orvos életveszélyesnek nyilvánította betegségét, ezért már a vizsgálati vallomására megeskették, *Pesti Hirlap*, 1883/165. (június 16.) 12. A szerencsétlen asszony életének nagyon nehéz időszakát élte: 1881 decemberében halt meg a férje, és rá fél évre, éppen első tanúvallomásának környékén, a nyolc hónapos fiúgyermekük (Kövér 2011, 538).

A résztvevők, illetve Scharf József nagyjából azonosan írták le, hogy miért jöttek össze, kik vettek részt és mikor kezdődött az összejövetel (körülbelül este 8 óra körül). Bátori Zsófia, a zsinagóga szomszédságában lakó kislány is megerősítette, hogy az izraeliták Lichtman Mór házából este 8 körül vonultak át a templomba. Addig Bátoriék a Scharf család házában múlatták az időt.[787] E tekintetben lényeges ellentét a tanúvallomások között nem mutatkozott.

A tanúk arra viszont teljesen eltérően emlékeztek, hogy mikor ért véget a gyűlés. A vizsgálat során legtöbben éjjel 11 órára, vagy e körüli időpontra tették a megbeszélés végét. Scharf Móric elmondta harmadik vallomásában (1882. május 22.), hogy este 10-kor, amikor lefeküdt, öten még benn voltak a templomban. A végtárgyaláson a vallomások közötti ellentétek e tekintetben nőttek a vizsgálathoz képest. Scharf József szerint 8 órakor kezdődött a megbeszélés és egy óra hosszat tartott, amíg „egy kétkrajcáros gyertya elég" (T:12). A felesége ezt megerősítette: ½10-nél tovább nem tarthatott a megbeszélés, mert nem volt olyan nagy gyertya a templomban, mely tovább égett volna (T:95). Ezzel szemben Groszberg szerint 11 óráig maradtak (T:224), míg Einhorn szerint kb. ½10-ig, de az is lehetett, hogy 10 óra után fejeződött be a megbeszélés (T:53). Lichtman körülbelül ½10 és 10 óra közé tette, hogy véget ért (T:57), bár volt olyan utalása, hogy már 9 előtt kijöttek a templomból. Römer Jakab szerint 10 óra körül mentek haza, de nagyon nem emlékezett rá (T:51). Solymosi János, Eszter másod-unokatestvére arról számolt be, hogy az izraeliták egy csoportja este 9 óra körül vonult át a zsinagógából Lichtmanékhoz (T:39; lásd még alább).

Az ítélőtábla bizonyítottnak vette az összejövetel célját és idejét, mert kellő súlyú ellenkező adat nem merült fel a résztvevők vallomásában foglaltakkal szemben. Így nem látott összefüggést a gyűlés és Solymosi Eszter eltűnése között. Az összejövetellel kapcsolatban azonban korántsem minden olyan egyértelmű, ahogy ez a résztvevők vallomásaiból kibontakozott.

Kérdés az összejövetel *szokatlansága*, melyre ellentétes adatok merültek fel. Scharf József elmondta, máskor is volt ilyen összejövetel a templom pitvarában, mert az izraelitáknak nincs más hely a faluban, ahol össze tudnának gyűlni (T:12–13). Scharf Móric viszont 1882. május 20-i *első vallomásában* elmondta, soha nem történt meg az alatt a négy év alatt, mióta az apja templomszolga, hogy este valakit beeresztettek volna a templomba megbeszélés, beszélgetés céljából.[788] Sajnos a tárgyaláson más tanúknál a kérdezés erre nem terjedt ki, így az esemény szokatlansága nem mérlegelhető jól. Móric vallomását azonban alátámasztja a zsinagóga szomszédságában lakó Bátori család vallomása (özv. Bátori Gáborné, a lánya Bátori Zsófia, a nevelt fia Bátori Gábor, és ennek felesége), akik igen szokatlannak tartották, hogy még este 10 óra után is világosság volt a templomban.

[787] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 32., 1882. május 20-i vallomás.

[788] A vallomás szövegét szó szerint hozta, *Egyetértés*, 1883/161. (június 13.) 3–4.; és *Pesti Hirlap*, 1883/162. (június 13.) 10.

A vizsgálat során még az összejövetel *célja* sem volt egyértelmű. Ifj. Bátori Gáborné 1882. május 21-i vallomása szerint, Scharfné neki azt mondta Eszter eltűnésének napján, késő délután, hogy akkor este lesz a templomban a metszőválasztás.[789] Ezt a *Debreczeni Ellenőr* egyik háttér-információja támogatta. Az újság még a vizsgálat alatt azt állította, hogy a szombat esti gyűlést a metszőválasztás miatt tartották, ami logikusnak tűnik. Ott több fontos tagja nem jelent meg a közösségnek, így a döntést elodázták, inkább a pálinkamérést beszélték meg, és a megbeszélést éjjel 11 óra körül fejezték be.[790] Ha ez igaz, és a tudósító Weinsteinnek jó informátorai lehettek az eszlári izraeliták között, akkor kétséges, hogy csak öt ember – beleértve a vitában álló két kocsmárost – jelent meg az esti gyűlésen.

Mindebből messzemenő következtetéseket nem lehet levonni. Az ítélőtábla helyesen látta, hogy az esti gyűléssel összefüggésben nincsenek olyan konkrét, pozitív adatok, melyek összeköthetnék az eseményt Solymosi Eszter eltűnésével.

Izraeliták szombat éjszakai vonulása Lichtmanék és a zsinagóga között

Solymosi János, Eszter másod-unokatestvére Grosz Mártonnál állt alkalmazásban a történtek idején. Eszter eltűnésének éjszakáján Grosz Márton istállója körül foglalatoskodott, mert lovakat készített fel a másnapi vizitációra. Grosz istállójának vége a zsinagóga felé nézett. Solymosi János azt látta, hogy este 9 óra körül izraeliták „tömegestől" mentek a templomból Lichtmanhoz (Lichtman Mór udvarházához). Voltak köztük idegen izraeliták is. Solymosi nem feküdt le, mert a szerszámok kint voltak a vizitáció miatt, nem volt kerítés, és félt, hogy eltűnnek az éjszaka. Így látta, hogy éjjel 1–½2 óra körüli időponttal bezárólag Lichtman udvaráról legalább három-négy csoportban visszafelé is mentek izraeliták a zsinagóga felé. Ő a templom körül nem látott semmi különöset, csak azt, hogy az épületből úgy 11 órától fogva folyamatosan világosság szűrődött ki. Éjjel 1 óra után bement az istállóba ellátni az állatokat, így aztán nem figyelte, mi történik. Akkor úgy gondolta, ez a zsidó húsvéthoz tartozik, mert azalatt, míg Grosznál szolgált és így szállása az istállónál, a zsinagóga közelében volt, nem látott ilyen éjszakai jövésmenést (T:39).

Solymosi János beszédét erősítheti özv. Bátori Gáborné, ifj. Bátori Gáborné, Bátori Gábor és Bátori Zsófi vallomása, akik Eszter eltűnésének napján éjjel 11 óra felé még világosságot láttak a templomban, és annak hátsó részében (T:35). Nem tűnik ki, hogy ez még az italméréssel kapcsolatos gyűlés miatt volt-e, vagy már az éjszakai vonulás következménye. Ettől némileg eltérően Scharf József tagadta, hogy ezen a napon, vagy bármely napon a templomban *éjfélkor* égett volna gyertya, vagy bármilyen világosság lett volna (T:30). Tóth Borbála, Römer

[789] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 34.
[790] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 2.

Jakab cselédje úgy vallott a vizsgálat során, hogy a gazdája azon a szombat estén *½11-re átment* újra Lichtmanhoz, többek társaságában (T:51).

Egyes részeiben ellentmond azonban Solymosi János beszédének Bátori Julianna, Lichtman Mórék cselédje. Ő úgy emlékszik, hogy azon a szombaton három metsző járt Lichtmanéknál. Napszállta után jöttek, valamikor este 8 óra körül elmentek, majd 10 óra körül visszajöttek, és utána éjfél körül újra elmentek (T:61). Később úgy pontosított, hogy a három metsző nem 10 órakor, hanem 9 órakor jött vissza, akkor vacsoráztak (a szobában volt óra), és éjjel 12 órakor mentek el (T:63). A szolgáló nagyobb csoportot nem említ, csak a három metszőt, tehát izraeliták tömegestől aligha mehettek aznap esete Lichtmanhoz. Schwarz Salamon erről annyit mondott, hogy este Lichtmanéknál vacsoráztak, és 10 órakor mentek haza (T:7).

A Solymosi által észlelt esemény egy olyan gyanús körülmény, melyről nem lehet tudni, hogy mit bizonyíthat. A gyanút *szokatlansága, magyarázatlansága és időpontja* adja: Eszter eltűnése napján, éjszaka történt. Sokféleképpen lehet értelmezni a történteket attól függően, hogy milyen más történethez kapcsoljuk, milyen egyéb esemény magyarázatához használjuk.

Ha valóban sakterválasztás miatt gyűltek össze az izraeliták akkor este, ahogy azt a *Debreczeni Ellenőr* lehozta, akkor érthető volt, hogy Lichtman Mór házánál gyülekeztek. Az udvarháza a zsinagóga közelében volt, ő volt a közösség legtekintélyesebb tagja, bár állítólag nem vett részt végül a gyűlésen. Miután átvonultak este 8 órakor a templomba, ott kiderülhetett, nincs mindenki ott, akinek a véleménye fontos lehetett (pl. Rosenberg Herman). Ez magyarázhatja, hogy este 9-kor visszavonultak a metszőkkel egyetemben Lichtman Mórhoz, és a templomban tényleg öt ember maradt. Ők nagyjából este 10 óráig megbeszélték a pálinkaméréssel kapcsolatos vitát. Valószínű, hogy nem ilyen egyszerű a magyarázat, hiszen erről akár a résztvevők is beszámolhattak volna a bíróság előtt. Ennél a pontnál azonban nem látható az oka annak, hogy éjjel 11 órakor vagy azután is többen a templomban maradtak, vagy éjszaka is „vonultak", ahogy Solymosi János látta. Az is nehezen magyarázható, hogy Römer Jakab az italmérési vita lezárása után hazament, majd este ½11-kor újra felkereste Lichtmanékat.

A zavaros üggyel a bíróságok nem is tudtak mit kezdeni. A törvényszék nem értékelte. A tábla a vád mérlegelésénél figyelmen kívül hagyta, két okból is. Ezek közül az egyik alaptalan, a másik alapos. A tábla elfogultnak minősítette a vallomást Solymosi János és Eszter közötti „testvéri kötelék" miatt. E kifogás tévedésen alapult, mert ez a Solymosi János nem Eszter testvére volt, hanem másod-unokatestvére. Másfelől nem látni az összefüggést, hogy a rokoni kapcsolat milyen motivációt adna a tanúnak a hazugságra. Egyetlen rokonával szemben sem tartalmazott terhelő adatot a vallomás, és annak sincs nyoma, hogy a tanúnak antiszemita érzelmei lettek volna. Nincs okunk tehát, hogy aggályosnak tekintsük Solymosi beszámolóját az éjszakai eseményekről, annak tartalma tényszerűnek elfogadható.

A tábla másik kifogása ugyanakkor alaposnak tűnik. Ha tényként el is fogadjuk a vallomás tartalmát, akkor sem hozható összefüggésbe a vádbeli cse-

lekményekkel, pontosabban nem bizonyítható vagy bizonyított ez az összefüggés. A vád ugyanis még arra sem adott választ, hogy Móric történetébe hogyan illeszkednének ezek az éjszakai események. Mit csináltak a Lichtmanéktól a zsinagógáig vezető úton azok az emberek? Mi az oka a jövésmenésnek? Erre csak találgatások léteznek. Kellően alátámasztott válasz híján, Móric történetét nem erősítheti Solymosi János vallomása.

Izraeliták szombat éjszakai gyülekezése Groszberg Leó udvarában

Hasonló problémák mutatkoztak a következő magyarázatlan körülménynél, melyről egy eszlári napszámos felesége, Cseres Andrásné számolt be. Ő Groszberg Leó boltossal szemközt lakott, az Újfalut hosszában átszelő nyugati utcában. Groszberg az eszlári izraelita közösség tekintélyes tagja volt, részt vett az Einhorn és Ziszmann közötti italmérési vita eligazításában is azon a szombat estén. Solymosi Eszter eltűnésének éjszakáján Cseresné szokatlan csoportosulást látott Groszbergék szemben lévő kertjében. Már aludt a férjével együtt, mikor éjszaka – már éjfél is elmúlhatott – zajra ébredt fel.[791] Kinézett az ablakon és „tömérdek" izraelitát látott a szomszédnál a kertben, de volt, aki az utcán állt. A számukat nem tudta jól megbecsülni, de sokan voltak. Sötét nem volt, mert a holdvilág jól bevilágította a környéket. Groszbergék és Cseresék portája között lévő út szélességét körülbelül öt ölre, azaz szűk tíz méterre tették, ami nem nagy távolság, tehát a tanú ettől láthatta, hallhatta azt, amire vallott.

A vallomás két konkrét megnyilvánulását is tartalmazta a résztvevők valamelyikének. Cseresné állítása szerint Groszberg kezét tördelve német-zsidó nyelven azt jajgatta, hogy *„Istenem, mit tettünk, mit cselekedtünk!"*[792] Utána valaki – Cseresné nem tudta megállapítani ki volt – azt kiabálta, hogy hozzál ásót, villát, kapát. Nem nagyon ismert fel senkit azok közül, akit látott, de Groszberg ott volt, és Ziszmann Jakab is. Látott egy ismeretlen, kaftános izraelitát is, aki az utcán állt, és akinek a fején „egy nagy borzas sapka" (feltehetően kucsma) volt. Őt azóta sem látta; Eszláron sem, és Nyíregyházán, a tárgyalóteremben sem. Egy idő múlva hagyta a nézelődést, ami legalább félóra volt, és visszafeküdt aludni (T:219–220).

Erre vallott Cseresné az akkor éjszaka tapasztaltakról. Próbálta ébresztgetni a férjét, de ő nehéz napszámból jött este haza Tokajból, fáradt volt, és nem volt hajlandó felkelni. A férfi este tíz órára tette, amikor költögetni próbálta a felesége, és nem éjfél utánra (T:222). Hozzá kell tenni, hogy Cseresné a tanúvallomásában egy további, még fontosabb körülményről is beszélt, bár ez itt most nem érdekes számunkra. Állítólag 1882. június 16-án kora délelőtt, amikor szappanért volt odaát Groszbergék házában, Groszberg előtte mond-

[791] Az időben bizonytalan volt: éjfél és éjjel két óra közé tette az időt, lásd még T:328.

[792] Cseresné jól értette a jiddis nyelvet, mert korábban másfél évig szolgált a tiszalöki metszőnél. A tárgyaláson a védők próbára is tették a nyelvtudását, és az asszony helytállt.

ta zsidó nyelven a feleségének, hogy valamilyen ruhát egy bizonyos Jákobtól el kell vinni a Tisza-partra, a nagyfalui füzeshez. Este, amikor Groszbergné visszatért, ő is átment, és azt hallotta, hogy az asszonynak le kellett gyalogolni a tiszalöki füzesig, hogy a ruhát átadhassa. Az asszonyt a ruhával nem látta, nem is tudta, hogy kinek adta át a ruhát, egyéb részletek nem derültek ki a számára.

Cseresné vallomása könnyen zavarba ejtheti a kései szemlélőt. Súlyos érvek szólnak amellett, hogy hamisan tanúskodott, de amellett is, hogy igazat beszélt. Eötvös és Kövér György számára nyilvánvaló, hogy az asszony hamisan tanúskodott. Bary előtt teljesen világos, hogy az asszony, vállalva a szomszédaival a kellemetlenséget, bátran és igaz módon nyilvánult meg a bíróság előtt.

Első pillantásra nehéz komolyan venni Cseresné beszédét. A vizsgálat során nem tanúskodott, már a bírósági eljárás alatt jelentette a falusi elöljáróságon, Vajda Antal kisbírónál, hogy fontos mondanivalója lenne az ügyben. Gunya Sándor eszlári jegyző írásba is foglalta, hogy mit kíván elmondani. Nem jogosulatlan, hogy eleve fenntartással kezeljük azok történetét, akik a tárgyaláson tettek először vallomást. Cseresné azonban a kései tanúskodás okát viszonylag könnyedén megmagyarázta. Először nem látta a jelentőségét annak, amit látott vagy hallott, és egyébként sem akart magának kellemetlenséget, mert jóban volt Groszbergékkel. A tárgyalás alatt azonban azt beszélték a faluban, hogy az izraeliták a lány eltűnését a keresztényekre akarják fogni. Ezen felháborodott, és úgy döntött, hogy kivallja magából az igazat.

Ha ezt a magyarázatot el is fogadjuk, vallomásának egy-két részlete fölöttébb valószínűtlen. Így az, amikor az éjszakai gyülekezésnél ásót, kapát, villát kér valaki. Ez kellően konkrét adat ahhoz, hogy már utalhasson akár egy holttest eltüntetésére is. A probléma viszont éppen ehhez kapcsolódik. Meglehetősen hihetetlen, hogy egy éjszakai, hangos gyülekezés keretében akarnának egy holttesttől megszabadulni, hangosan kiabálván ásó után. Ez még akkor is valószínűtlen, ha ezt jiddis nyelven tették, és az eszlári keresztények közül talán Cseresné volt az egyedüli, aki ezt a nyelvet jól értette. A szomszédságban ráadásul nem volt tanú, aki Cseresné vallomását megerősítette volna az éjszakai gyülekezésre.

Groszbergék keresztény szolgálója, Sipos Istvánné (Liczák Mari) azonban részben megerősítette Cseresné vallomását, bár sok tekintetben el is tért tőle. Megerősítette, hogy jóval este 10 óra után valóban jött néhány izraelita a Groszberg-házba. De nem tömegesen voltak ott, hanem néhányan („olyan nagyon sokan nem voltak"). Nem is a kertben voltak, hanem többségében bent a házban, és két-három ember (esetleg több is) az udvaron. Nem volt közöttük kaftános, kucsmás személy. Ezután ő elég hamar lefeküdt, és később semmilyen zajra, zsivajra nem ébredt fel. A jelenlevők többségét nem ismerte, de ott volt Groszberg anyja, Groszberg felesége, Ziszmann Jakab, és maga Groszberg, aki késő este ért csak haza, de még a többi idegen vendég előtt. Groszberg anyja őt kiküldte a szobából, ahol beszélgettek, mert valami titkosat akartak megbeszélni (T:319). Siposné és Cseresné tanúvallomása nincs feltétlenül ellentétben egymással, bár az időpontok bizonytalanok. A szolgáló valószínűleg még éjfél előtt lefeküdt,

míg Cseresné inkább éjfél után láthatta azt, amire vallott. Mindettől függetlenül, Cseresné vallomásának valószínűtlen elemei nem tűnnek el.

Korábban jó viszony volt a szomszédok között, de Groszbergéknek később volt vitája Cseresékkel. Cseresék sertése ugyanis 1883 tavaszán elpusztította Groszbergék néhány csirkéjét. Már be is idézte őket a községi bíró a vita elintézése végett, de ők egymás között kiegyeztek. A tárgyalást megelőző hónapokban még két probléma terhelte a kapcsolatukat. Egyfelől Cseresék sertése Groszbergék krumpliját is kitúrta. Másfelől a csirkékben okozott kárt Cseresné még nem dolgozta le Groszbergéknél. Úgy tűnik nem volt neki alkalmas az időpont, mikor Groszbergné hívta. Bár Szeyffert közvádló a bíróság előtt állította, hogy Cseresné ellenséges viszonyban állt Groszbergékkel (T:224), ez korántsem nyilvánvaló. A tárgyaláson tanúsított megnyilvánulásaik alapján, nem annyira Cseresné volt ellenséges Groszbergékkel szemben, inkább Groszbergné Cseresnével szemben. A konfliktust éppen az asszony által tett vallomás válthatta ki. Hasonló helyzetben olyan vélt vagy valós sérelem is nagy jelentőséget kaphat, mely előtte egyébként nem zavarta a kapcsolatukat.

Groszberg Leó és a felesége mindent tagadtak, amiről Cseresné beszélt. Így azt is, hogy Eszter eltűnésének éjszakáján bárki idegen járt volna náluk (T:223–224). A vallomásuk azonban ellentétben állt nemcsak Cseresné, hanem volt szolgálójuk beszámolójával is (Sipos Istvánné a tárgyalás idején már nem dolgozott náluk).

Zavarba ejtő, de nem látszik, milyen indítéka lett volna Cseresnének a hazugságra, hacsak a sertés okozta konfliktust nem számítjuk. A vallomásból előnye aligha, inkább személyes hátránya származott. Egyfelől a férje, Cseres András érezhetően neheztelt rá, hogy kiállt a nyilvánosság elé, és még őt is belerángatta. Az volt a nézete, hogy a szegény ember az ilyesmiből maradjon ki, és hallgasson. A tanúskodás csak feleslegesen elvonja a munkától, amivel a napi betevőt keresi meg. Másfelől Groszbergékkel addig jóban volt, hitelben kapott tőlük ezt-azt, bejáratos volt a házukba is. Éppen azért ment át például 1882. június 16-án Groszbergékhez, hogy hitelbe adjanak neki egy kis szappant. Nem is a boltba ment, hanem a boltos házába, és ekkor volt állítólag tanúja a ruha elvitelére vonatkozó jelenetnek. A vallomása után nyilván vége lett a jószomszédságnak. A törvényszék előtt Groszbergné a lába elé köpött, míg Groszberg szemen köpte, és ezért a boltos és felesége 48–48 óra elzárást kapott.

Cseresné vallomásában belső ellentmondás nem található, kivéve az időbeni bizonytalanságot, hogy mikor is leskelődött az ablakon. De ilyesmi minden tanúnál észlelhető, és úgy tűnik, hogy Csereséknek egyáltalán nem volt órájuk odahaza.

Cseresné vallomását megerősítette Sipos Istvánné, legalábbis abban a tekintetben, hogy Eszter eltűnésének éjszakáján valóban megfordult számos idegen izraelita Groszbergék házában. Bár a férj, Cseres András lényegében semmi érdemlegeset nem tudott mondani (nem is tudta, miért hívták be tanúnak), de egy vonatkozásban a felesége vallomását erősítette. Valóban költögette akkor éjszaka, hogy gyülekeznek a szomszédban a zsidók. Ez valamelyest hitelesíti

a felesége beszédét. Az időpontra viszont lényegesen mást mondott; ebből látszik, aligha egyeztették a vallomásukat.[793]

Cseresné vallomása tartalmilag igen szerény április 1. éjszakára: nem tudott sokat közölni a gyülekezéssel kapcsolatban. (Ezzel szemben a ruha elvitelére vonatkozóan kulcsfontosságú dolgokat állított.) Csak az ásóra-kapára vonatkozó kiabálás, és Groszberg kétségbeesett mondatának leírása jelenthetett kézzelfogható kiindulópontot. Ha elrugaszkodott volna a valóságtól, akkor igen egyszerű lett volna belekevernie a beszámolójába konkrétabb utalásokat is Solymosi Eszter eltűnésére, de ilyesmit nem tett. Sőt inkább azt lehet fenntartással kezelni, hogy félórát leskelődött az ablaknál, és mégiscsak két elhangzott, bár sokatmondó mondatról tudott beszámolni.

Én úgy értékelem, hogy Cseresnét nem vezette izraelitákkal szembeni ellenszenv. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a másodfokú bíróság Cseresné vallomását a „vádlottak irányában hangoztatott ellenszenve", és nem a Groszbergékkel való viszonya miatt tartotta aggályosnak. A tárgyalás jegyzőkönyvének tükrében az ítélőtábla e megállapítása érthetetlen, ugyanis a tanú semmilyen ellenszenvet nem „hangoztatott" a tárgyaláson, a vádlottak irányában sem. Talán két olyan eleme volt a szereplésének, mely ebből a szempontból figyelmet érdemelhet. Ilyen egyrészt, amikor Klein Ignác vádlott folyamatosan rázta a fejét a kihallgatása alatt, elvesztette a türelmét, és indulatosan ráförmedt a vádlottra. Az elnöknek kellett nyugtatgatnia és rendreutasítania (T:221). Másrészt az a konfliktus, amikor Groszberg és a felesége köpködött; de ez a tanú részéről nem váltott ki hasonló reakciót. Groszberg és felesége ráadásul nem is volt vádlott. Mindezek nem alapoznak meg egy olyan megállapítást, hogy Cseresné ellenszenvvel viseltetett volna a vádlottakkal vagy általában az izraelitákkal szemben.

Ez eredetileg Szeyffert főügyészhelyettes és Eötvös álláspontja volt a tárgyaláson. Erre hivatkozva kérték a bíróságot, hogy ne eskesse meg Cseresnét, kizárva ezzel a vallomását. A törvényszék az indítványnak nem adott helyt és megeskette a tanút (T:331). Láthatóan nem tartotta aggályosnak önmagában azt, hogy egy évig várt a tanú a vallomásával. Azt sem látta megalapozottnak, hogy a vallomása előtt ellenséges viszonyban lett volna Groszbergékkel, illetve az izraelitákkal szemben ellenszenvet táplált volna. Természetesen a királyi tábla másodfokon elfogadhatja a védelem és a közvádló álláspontját a törvényszékével szemben. Ezt azonban indokolva kellett volna megtennie, és nem egy mondatot odavetve könnyedén kizárni egy nem lényegtelen tanúvallomást az értékelésből. Itt újra megmutatkozik a másodfokú bíróság törekvése, hogy sommásan – és esetenként erőltetetten – minden felmerült körülményt megkérdőjelezzen, ami esetleg a vádat támasztaná alá. (A törvényszék érdemben nem értékelte Cseresné vallomását az éjszakai gyülekezést tekintve, mert Scharf Móric vallomásának kizárása után az jelentőségét vesztette.)

[793] Cseresnének a ruha elvitelére vonatkozó vallomása viszont az időpontokat tekintve szemben állt Matej vallomásával; erre itt bővebben nem térek ki.

A fentiek szerint aligha lehet eleve aggályosnak tekinteni Cseresné vallomását az 1882. április 1-jén éjszaka történtekre.[794] Sőt annak van olyan megerősített eleme – néhány izraelita gyülekezésének ténye szombaton éjszaka Groszbergéknél –, mely lényegében bizonyítottnak tekinthető. A férj és a szolgáló vallomása ezt erősíti, és nincs olyan adat, mely ezt kizárná, vagy valószínűtlenné tenné. Groszberg és Groszbergné érintettek, így vallomásuk e tekintetben nem érdektelen.[795] Itt kérdéses, hogy van-e ellentmondás Solymosi János beszámolójával, aki ugyancsak nagyobb létszámú izraelita csoportot látott – nagyjából abban az időpontban, mint Cseresné –, de a zsinagóga és Lichtmanék portája között. Nem tudni, hogy legalább részben, a két csoport ugyanazon személyekből állt-e, bár valószínűleg Groszberg és Ziszmann mindkét helyszínen megfordult akkor éjszaka. Más következtetéshez nincs elég adatunk. Így nem lehet megállapítani, hogy a két vallomás kiegészíti-e egymást, vagy éppen ellentétes egymással.

Ha Cseresné vallomása bizonyítja is a gyülekezést, a királyi tábla érvelése a szokásos fordulatot tartalmazza: az éjszakai gyülekezés nem hozható összefüggésbe a vádbeli cselekményekkel. Az összefüggés hiányára hivatkozás alapos volt a zsinagógában tartott esti gyűlésnél, és az izraeliták Lichtmanék és a zsinagóga közötti vonulásánál (lásd előző pontokban). A gyűlésre létezett meg nem kérdőjelezett magyarázat, a vonulásnál pedig nem volt konkrét adat Solymosi János vallomásában, ami köthette az eseményt Eszter eltűnéséhez.

Az összefüggés hiányára alapított érv Cseresné beszámolójánál csak feltételesen fogadható el. A vallomásban ugyanis van két konkrét, magyarázatlan adat, mely az összefüggést megalapozhatja. Groszberg kétségbeesett mondata, és az ásóra-kapára vonatkozó kiabálás. Bizonyítja ez az összefüggést? A büntetőbíróság csak bizonyosságra tud alapozni. Ezért a tábla következtetése tulajdonképpen helyes, mert *nem bizonyított*, hogy e két esemény összefüggésben lenne a vádbeli cselekményekkel.

Ez viszont nem jelenti azt, hogy az összefüggés ne lehetne valószínű. De *valószínűvé teheti-e* a Cseresné vallomásában lévő két konkrét adat az összefüggést? Úgy értékelem, ez a két – meg nem erősített és magyarázatlan – adat végül is aligha alkalmas erre. Ennek több oka van. Egyrészt Groszberg kétségbeesést

[794] A tanúvallomás másik részénél (ruhaszállítás) már sokkal több probléma adódott, és azt nehéz lenne súlyos kétségek nélkül elfogadni. Nehezen képzelhető el például, hogy egy olyan tervet, mint Eszter ruhájának elvitele a tutajosoknak, Groszberg és a felesége a keresztény szomszéd előtt tárgyalnák meg; még akkor is, ha ezt nem magyarul teszik. Bár Cseresné úgy vélte, Groszbergék nem tudták, hogy ő beszéli a nyelvüket, ez megint valószínűtlen: Cseresné gyakran járt át Groszbergékhez, jóban volt velük, míg a vallomását meg nem tette. Groszbergné mondta is, hogy Cseresné zsidóul is beszélt velük (T:223). Viszont a vallomás két része nem függ szorosan össze.

[795] Van olyan magyarázat, hogy Groszbergéknél aznap éjszaka csak Ziszmann Jakab és Weiszstein Lázár járt. Az utóbbiak beteg gyermekeit aznap éjjel szállították Jósa főorvoshoz Nagykállóba, és ezt beszélhették meg (Handler 1980, 239). Ezt a változatot azonban nem támogatja Groszbergék szolgálójának vallomása sem, aki ismeretlen izraelitákat is látott aznap éjjel a gazdája házában.

tükröző mondata többes szám első személyben hangzott el. Mivel Groszberg vagy Groszbergné a vádbeli cselekményeknél a peradatok alapján nem volt érintett, Móric vallomása alapján ez a mondat nem magyarázható, ahogy az sem, hogy miért éppen Groszbergéknél gyűlt össze ennyi ember. Groszberg szavait fel lehet úgy is fogni, hogy a többes számmal általában utalt az izraelitákra. Ekkor viszont az összefüggés túl általános marad ahhoz, hogy értékelhető legyen Móric vallomása szempontjából, különösen úgy, hogy nem tudni, milyen tettre utalt a Cseresné által hallott mondat. Ott vannak a valószínűtlen elemei is a vallomásnak, melyekre már utaltam. Nehezen hihető, hogy Groszbergék kertjében valaki akkor és ott egy holttestet vagy más bűnjelet akart elásni, és ezt húsz-harminc – részben idegen, nem eszlári – ember jelenlétében tette volna. Itt érthetetlen az is, hogy mit akartak a villával tenni, amely ásásnál nem használható.

Érdemben elemezvén Cseresné vallomását oda jutunk, mint a megelőző esetekben. Látjuk, hogy a történések szokatlanok, és nem tudunk valószínű magyarázatot adni. Nem tudjuk azt sem, hogy Cseresné vallomása a részletekben a valóságot tükrözi-e. Hiszen tévedhetett is, félre is érthetett mondatfoszlányokat, vagy hozzá is költhetett a történethez akár tudatosan, akár tudattalanul. De csak abból tudunk kiindulni, amit mondott. És ez alapján ismét van egy gyanús, valószínű magyarázattal nem támogatható eseményünk, melynek összefüggése Móric történetével kétséges marad.

Frissen ásott gödör a zsinagóga kertjében

A következő gyanúra okot adó körülmény már nem Eszter eltűnésének napjához kötődik, hanem az előnyomozás kezdetéhez. 1882. május 19-én, péntek este a vizsgálóbíró Lázi János kisbírót állította éjszakára őrnek a zsinagógához, aki feladatul kapta, hogy ne engedje Scharfnét senkivel beszélni. A vallomása szerint az esti órákban Ziszmann Jakab, Braun Ábrahám és Grosz Farkas (Grosz Márton fia) a templom kulcsát elkérték, bementek oda, és körülbelül egy órát maradtak.[796] Közben néhány szót váltottak Scharfnéval is, ezt a kisbíró nem tudta megakadályozni. A templom kulcsát el is akarták vinni, de a kisbíró nem hagyta. Éjszaka csúnya, esős idő volt, éjfél felé Lázi elálmosodott, lefeküdt a Scharf-ház pitvarának küszöbére, és elaludt. Hajnalban ébredt, ekkor az eső már elállt. Kiment körbenézni, és felfedezte, hogy a zsinagóga kertjében Lengyelné háza mellett, van egy frissen kiásott gödör. Az előző este körbenézett a templom környékén, de akkor még gödröt nem látott. A gödörtől a zsinagóga előtti gyephez lábnyomok vezettek, egy „nagy paraszt szeges csizma" nyomai. A nyomokat az eső elállta után hagyhatták, mert nem volt benne víz. Csak egyféle nyomot látott, mely a gödörhöz vezetett, és vissza. Körülbelül délelőtt 11

[796] Ziszmann vallomásában azt mondta, hogy imádkoztak odabenn (T:48). Scharfné viszont arra vallott, hogy péntek este nem ment be senki a templomba (T:96).

óráig maradt a helyszínen, akkor érkezett meg a vizsgálóbíró, és addig már senkit nem engedett be a templomba, bár szombat volt (T:46).

Utólagos mérések szerint a gödör 57 cm hosszú, 57 cm széles és 51 cm mély volt. A gödörről nem tudott Scharf József, bár ő ekkor már őrizetben volt. Azt elmondta, hogy a zsinagóga kertjében az őrizetbe vételéig nem volt semmiféle gödör, ott vetemények voltak (T:14; T:122). Gödörről nem tudott a felesége sem (T:96), és Móric sem (T:19).

A vád elképzelése szerint péntek este a templomba bejutó három izraelita hozott ki valamit onnan, azt ideiglenesen elrejtették a templomkertben talált gödörben, majd éjszaka vagy hajnal felé érte mentek, és elvitték (T:123). A gyanú szerint a vádbeli cselekménynél használt edényeket rejthették el ott.[797]

Ez az elképzelés teljesen megalapozatlan. Azt nem lehetett feltételezni, hogy péntek este, Lázi kisbíró szeme láttára kiásnak egy gödröt, tehát valóban találniuk kellett egyet. Az elrejtendő tárgyakhoz pontosan illő gödröket viszont aligha lehetett csak úgy találni a közelben, és nem is tudjuk volt-e gödör megelőzően a templomkertben. Scharfék vallomása szerint nem. Az edényeket ráadásul elvihették volna már előző este is, mert a kisbíró az idő nagyobb részében Scharfék szomszédos házában volt, hogy senki ne beszélhessen Scharfnéval. Ezt megerősítette Scharfné is (T:96). Igaz, látta a három embert, ahogy kijönnek a templomból, de nem felügyelte végig a zsinagóga bejáratát, és az edényeket kiadhatták a zsinagóga másik oldalán lévő ablakon is. Ha Ziszmann-nak, Braunnak és Grosznak sikerült észrevétlenül kicsempészni az edényeket a gödörig, és ott lett volna alkalmuk, idejük és szerszámuk azt betemetni, akkor egyben lett volna lehetőségük és idejük arra is, hogy véglegesen elvigyék. Szükségtelen volt ideiglenesen elásni a zsinagóga kertjében. Másnapra várható volt a zsinagóga átvizsgálása, ezért őrizte Lázi János a zsinagógát is, Scharfné mellett. Kevéssé valószínű, hogy bármilyen bűnjelet kimenekítenek a templomból, de nem elviszik, hanem az épület mellett elássák, kockáztatván azt, hogy később nem tudják elvinni. Ekkor még nem tudhatták, hogy a kisbíró átalussza az éjszakát. A vád elképzelése tehát megalapozatlan és egyben valószínűtlen.

A zsinagóga kertjében talált, frissen ásott gödörre azonban nem született elfogadható magyarázat. Maradt gyanús körülménynek, ami egyéb adat híján nem köthető Eszter eltűnéséhez.

Tapasztás a templom előpitvarában

Az előnyomozati szakban a zsinagógán belül egyetlen gyanúra okot adó nyom mutatkozott. A pitvarban az asztalnál viszonylag frissebb tapasztás nyomait találták. Ennek magyarázata az is lehetett, hogy egy esetleges vérnyom miatt

[797] A gödörben a lány holtteste aligha férhetett el, bár van, aki ezt sugallja, pl. Verhovay 1890, 52.

kikaparták kis darabon a padozat földjét, és a keletkezett mélyedést aztán betapasztották.

Scharf József vallomása szerint, viszont azt 6–8 hónappal korábban tapasztották meg, mert ott kikopott a padozat, és az asztal nem állt egyenesen. A tapasztást ő maga csinálta Móric segítségével (T:13). A tárgyaláson nem sokat foglalkoztak a kérdéssel. Scharf magyarázatát senki nem cáfolta, és azzal ellentétes adat nem merült fel. Ennek következtében valószínűtlen, hogy a tapasztás összefüggésben lenne Eszter eltűnésével.

Összegzés

A fenti, hat körülmény vizsgálata azt mutatja, hogy ezek közül Móric vallomását, illetve annak bizonyos elemeit, csak egy erősítheti, mert csak ez vonható konkrét összefüggésbe a vádbeli cselekményekkel. Lengyelné vizsgálati vallomása alapján valószínű, hogy 1882. április 1-jén déli vagy kora délutáni időpontban az eszlári zsinagóga környékén valaki segítségért kiabált. Ez a kiabálás Lengyelné házából úgy hallatszott, mintha a zsinagóga irányából jött volna. A Groszbergéknél való éjszakai gyülekezés ténye ugyan megtörténtnek tekinthető, de az összefüggés a vádbeli cselekményekkel kétséges: további adatok hiányában azt nem tekinthetjük sem valószínűnek, sem valószínűtlennek. Az összes többi körülménynél – az eljárásban felszínre kerülő adatok alapján – valószínűtlen az összefüggés Eszter eltűnésével, így ezek nem alkalmasak arra, hogy Móric vallomását alátámasszák. A vizsgált körülmények közül tehát mindössze egy, Lengyelnének a segélykiáltásra vonatkozó vizsgálati vallomása alkalmas arra, hogy erősítse Móric történetét.

A vádlottak holléte a vádbeli cselekmények idején

Móric vallomásának igazságtartalmát vizsgálván, a következő alapvető szempont, hogy a fiú történetének kulcsszereplői hol lehettek a vádbeli cselekmények időpontjában, 1882. április 1-jén, dél körül. A hullaúsztatás miatt bűnpártolással vádolt tutajosokkal, valamint Klein Ignáccal és Grosz Mártonnal itt nem foglalkozom. Az első tíz vádlott – talán Braun Ábrahám kivételével – mind részt vett a délelőtti imádságon, mely késő délelőtt véget ért. Ezután adódnak a kérdések. Ki maradt ott, ki ment el, kivel ment el, és milyen irányba vették az útjukat. A nem eszlári izraeliták közül Schwarz (a tiszalöki metsző) és Braun Lipót (a téglási metsző) Taub Emánuelnél Ófaluban, Buxbaum Ziszmannéknál Újfaluban, míg Wollner (a „koldus-zsidó") a családjával Scharféknál talált szállást eszlári tartózkodásuk idejére. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki a saját szállására ment, hiszen esetenként más, tehetősebb eszlári izraeliták, mint Lichtman Mór, megvendégelték őket.

Két vádlott hollétét már érintettem. Láthattuk, hogy Buxbaum alibijét igazolta Varga Katalin szolgáló, és Ziszmannék vallomása. Scharf József esetében sem me-

rült fel különösebb probléma. Ő Móric vallomása szerint a saját házukban, a szobában, illetve a konyhában tartózkodott a vádbeli cselekmény idején. Ellentétes adat nem merült fel. A többieknél már nem ilyen egyértelmű a helyzet.

Rendkívül nehéz megállapítani, hogy ki merre járhatott. Erre legnagyobbrészt az izraelita közösséghez tartozó tanúk tudtak, vagy tudtak volna valamit mondani. A végtárgyaláson ezek a tanúk esetenként már egészen másként vallottak, mint a vizsgálat idején. A végtárgyalásra alapvetően összhangba kerültek a vallomásaik egymással, és lényegüket tekintve egybehangzóan próbálták igazolni a vádlottak alibijét. Ez azzal járt, hogy igen sok belső ellentmondás mutatkozott a vizsgálati és a végtárgyaláson tett vallomások között.

Az eszlári izraeliták igen változatosan magyarázták, hogy miért vallottak másként a vizsgálat során. Többen arra hivatkoztak, hogy már a vizsgálaton is úgy beszéltek, ahogy a tárgyaláson, de a vizsgálóbíró rosszul rögzítette a jegyzőkönyvben, amit mondtak (pl. Ohrenstein Berta, Lichtman sáfárjának leánya). Volt, aki a vizsgálat idején fennálló betegségét hozta fel (pl. Lichtman Mór felesége). Volt, aki bevallása szerint még nem volt kihallgatáson és annyira megijedt, hogy nemigen tudta mit beszél; de a végtárgyalásra megnyugodott, és ekkor emlékezett helyesen (pl. Lichtmanék szakácsnője, Frenkel Háni). Voltak, akik egyszerűen azt mondták, hogy a vizsgálaton még nem emlékeztek jól, de a végtárgyalásra már kitisztultak az emlékeik (pl. Einhorn Mór boltos).

Ellentmondások nemcsak a vizsgálaton és a végtárgyaláson tett vallomások közötti különbségekből adódtak. Néhányan a végtárgyaláson is ellentmondtak saját maguknak, másként nyilatkoztak, mint egy perccel azelőtt, ugyanott (ez egyes keresztény tanúkra is igaz). Sőt, van, akinek olyan zavaros volt a vallomása, hogy lényegében lehetetlen összegezni, végül mit is vallott egyes lényeges pontokban (pl. Csordás Nagy Jánosné, Taubék főbérlője). Külön nehézséget jelent egyes megnyilvánulások határozatlansága is. Egy jellemző részlet Einhorn József kocsmáros vallomásából (T:53):

> „*Elnök*: És meddig tartott a dolog, ha nyolczkor bementek [ti. a szombati imádság].
> *Tanu*: Fél 10 óráig. Oly formán. Biztosan nem tudom, lehetett, hogy 10 nem volt egészen, mikor haza mentem.
> *Elnök*: Kihallgattatása alkalmával 11 órát mondott.
> *Tanu:* Bocsánatot kérek, nem tudom. Lehet, hogy 10-nél később volt.
> *Elnök*: Körülbelül 11 óráig voltak jelen, – azt mondja – a templomban?
> *Tanu*: Akkor tévedés volt az írásban."

Az ellentmondások miatt erősen mérlegelni kell, hogy mit fogadhatunk el a vallomásokból, és azt is tisztázni kell, hogy milyen alapon tesszük azt. Ennek figyelembevételével érdemes mérlegelni, hogy a vádlottak közül ki merre járt.

Schwarz Salamon, Braun Lipót és Taub Emánuel

A tiszalöki és a téglási metsző Taubnál talált szállást, annak ófalui bérelt lakrészében. Hármukat sokszor együtt említik a tanúvallomások, így célszerű esetüket együtt tárgyalni.

Taub Emánuel szerepe sajátos. A leköszönő metsző ellen a főügyészség nem is kívánt vádat emelni. A törvényszék vádhatározatában azonban rá is kiterjesztette a bűnrészesség vádját, mert az adott napon a megvádolt metszőkkel sok időt töltött együtt. Így alaposnak látta a gyanút, hogy a vádbeli cselekményről tudott, és annak kitervelésében részt vett. Senki nem állította, hogy ő a cselekmény helyszínén tartózkodott volna. Több tanú szerint viszont a másik két metszővel járkált, így jelentőséget kapott az ő holléte is Eszter eltűnésének napján.

Schwarz, a tiszalöki metsző – a végtárgyaláson tett vallomása szerint –, az imádság befejezése, körülbelül 11 óra után Ófalu felé, Taub házához indult többedmagával. Nem emlékezett mindenkire, de vele volt Braun Lipót, Lusztig és Weiszstein (őket már ismerte). Benéztek Rosenberghez, akinek a lakása csak néhány házzal volt előbb Taubénál, majd átmentek Taubhoz. Ott 12 óra körül hárman ebédhez ültek. Azt nem tudta, hogy ki hozta az ebédet. Ebéd közben vagy ebéd után Rosenberg bort hozott nekik. Utána pihentek és délután mentek ismét a zsinagógába imádkozni (T:6–7). Hasonlóan vallott Braun Lipót: a próbakönyörgés után egy általa nem ismert emberhez ment reggelizni (ez Rosenberg lehetett), majd Taubnál ebédelt, utána pedig pihent a délutáni imádságig. A vádlottak e történeténél több ellentmondásos adat merült fel.

Az egyik probléma, hogy Lusztig nem mehetett velük, mert ő Tótfaluban, a másik irányban lakott, és az imádság befejezése után hazafelé ment. Ezt megerősíti Wertheimer Farkas, aki látta Lusztigot hazamenni. Schwarz ebben tévedett.

Egy másik probléma, hogy útban hazafelé valóban betértek-e Rosenberghez, és ki ment be. Erre több változat is kivehető a tanúvallomásokból. *Az első változatnál*, Solymosi Zsófi szerint, aki akkor Rosenbergék cselédje volt, csak Rosenberg ment be a házba körülbelül 11 óra körül. Rosenberg az imádság után együtt jött többedmagával, de Solymosi Zsófi nem figyelte kik voltak. A kapun viszont csak egyedül jött be, a többiek mentek tovább (T:67). A férfi rövid időn belül bort vett magához, és vele együtt, még ebéd előtt, elmentek Taubhoz. Ekkor találkozott aznap először testvérével, Eszterrel (T:35). *A második változat* szerint, Schwarz és Braun mentek be reggelizni Rosenberghez, de Taub egyenesen ment haza. Ezt vallotta Römer Jakab (T:51), és maga Taub is, aki szerint ő már 11 órakor otthon volt (T:44). *A harmadik változat* szerint Taub a másik két metszővel együtt ment be Rosenberghez reggelizni; Rosenberg és Rosenbergné is így vallott (T:67–68), valamint Löwenthal Salamon (T:56), Grosz Farkas (T:73) és a férjével ellentétesen Taubné (T:73).[798]

[798] Taubné szerint, viszont a férje előbb jött haza Rosenbergéktől, mint a másik két metsző. Feuermann Herman nem tudta megmondani, hogy a két metszőn kívül Taub is bement-e, vagy ő továbbment (T:115).

A harmadik ellentmondásos pont, hogy ki, hol és mikor ebédelt, különösen a három metszőre tekintettel. Ők maguk úgy vallották, hogy Taubnál volt az ebéd, hasonlóan mondta Taubné is (T:73). Ezzel ellentétesen vallott Rosenbergné és a lánya, akik szerint a három metsző náluk ebédelt, az ebédet ½12 órára be is fejezték, és csak utána indultak tovább Taubhoz. Később vitte utánuk a bort Rosenberg és Solymosi Zsófi 12 óra körül (T:48; T:68).[799] Ez azonban további ellentmondásokhoz vezet.

Taub felesége péntek este rendszerint Rosenbergékhez küldte a szombati ebédjüket, és onnan vitte át másnap egy keresztény szolgáló. Rosenbergné szerint akkor is így történt. Úgy emlékezett, hogy át is küldette Taubékhoz az ebédet Solymosi Zsófival. Ezt a lány tagadta, nem vitt semmilyen ebédet Taubékhoz, az legfeljebb Szolát Zsófia lehetett (T:69; a lányt nem hallgatta meg a bíróság). Taubné szintén azt állította, hogy még valamikor 10 óra után Solymosi Zsófi vitte át az ételt (T:73). Taubné állítása viszont azért kétséges, mert Csordás Nagy Jánosné, a főbérlőjük állítása szerint ekkoriban még nem volt Taubéknál senki, Taubné csak dél körül ért haza a gyermekkel.

Rosenbergné vallomása az átküldött ebédre vonatkozóan nehezen érthető, de annak az volt a legvalószínűbb tartalma, hogy a három metsző náluk ebédelt, míg az ebédet Taubnénak és Taubék gyermekének küldték át. Ennek ellentmond a férje vallomása, mert szerinte a három metsző csak früstökölt náluk, körülbelül jó fertályórát (15–20 perc) voltak ott. Ő azt mondta, hogy amikor a reggeli után elmentek a metszők, ő megebédelt,[800] és utána vitték a bort Taubékhoz ¼1 és fél kettő felé (?! – elírás lehet a jegyzőkönyvben). Ő ott maradt Taubnál háromnegyed vagy egy óra hosszan (T:67).[801] Viszont Solymosi Zsófi szerint, Rosenbergéknél nem ebédelt senki ebben az időben. Csak akkor ebédeltek, miután ő visszajött Taubéktól, azaz harangszó után. Azért is érthetetlen Rosenbergné vallomása az ebédre nézve, mert ő maga mondja, 12 órakor szoktak szombaton ebédelni. Mégis úgy emlékezett, hogy akkor szombaton ½12-kor már be is fejezték az étkezést.

Ez alapján igen kétséges, hogy mi és hol történt. Pedig a vizsgálati vallomásokat itt még nem is vettem figyelembe. Ezek az ellentmondások pusztán a végtárgyaláson tett vallomások között mutatkoztak. Még nagyobb ellentmondások

[799] Rosenberg Rozi a szeptember 8-i vallomásában még úgy emlékezett, hogy ½11 órakor érkezett haza az apja a három metszővel, de a bort csak 1 órakor vitte Zsófival Taubhoz, OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 6.

[800] Máshol azt mondja, hogy ő *ebédhez készülődött* reggeli után és a bor elvitele között, nem pedig ebédelt (T:68). Ez arra utal, mintha Taubéknál ebédelt volna, és nem otthon.

[801] Rosenberg a vizsgálati vallomásával nagyjából azonosan nyilatkozott a tárgyaláson is. Az 1882. május 25-i vallomása szerint, Taub és a két idegen metsző nála reggelizett, majd elmentek, ő megebédelt, és ½1 körül vitte a bort Zsófival Taubhoz, OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 11. Ezzel szemben a Taubék környékén lakó Feuermann Farkasné (Scharf Móric nagyanyja), már kicsivel 12 óra előtt látta, hogy Rosenberg és Zsófi viszi a bort Taubékhoz; ő maga is bement a leköszönő metszőhöz, és ott együtt töltötte az időt a metszőkkel körülbelül délután két óráig, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 717.

vannak az időpontokra nézve. Lényegében reménytelen vállalkozás egy olyan időrendet keresni, mely a vallomások többségével összhangban van.

Az érintett vádlottaknak és az izraelita tanúknak a *végtárgyaláson tett vallomásai alapján* csak az vehető ki egyértelműen, hogy a három metsző 11–½12 órától délutánig, Ófaluban a Rosenberg-házban, vagy Taubék bérleményében, vagy a kettő környékén tartózkodott. Nem lehettek tehát a zsinagógában, ahogy arra Scharf Móric vallott. A két keresztény tanú, Solymosi Zsófi és Csordás Nagyné azonban ezt nem erősítették meg. Csordás Nagy Jánosné főbérlő szerint – a fiókhitközség a metszőnek bérelte tőle a szobát –, akkor szombaton először Taubné érkezett haza 12 óra körül. Ő ezután, a déli harangszót követően átment a szomszédba az öccséékhez, ott múlatta egy kicsit, nagyjából félóránya az időt. Innen tudja, hogy Taub a két másik metszővel csak utána, délután 1 és 2 óra között érkezhetett meg (T:43). Az asszony vallomása az időpontokra nézve meglehetősen zavaros, de az biztos, hogy szerinte a három férfi csak jóval a harangszó után érkezett meg.

Feltűnő, hogy Solymosi Zsófi nem látta Schwarzot és Braun Lipótot ebben az időben. Rosenberg valóban többedmagával jött a templomból, de közülük Zsófi nem azonosította a három metszőt, és arra vallott, hogy Rosenberg egyedül ment be a házba. Amikor átvitték a bort Taubhoz dél körül, Zsófi a pitvarajtónál maradt kinn, nem is látott senkit, bár hallotta, hogy többen „zúgolódtak" (zúgtak) benn a szobában. Nem tudni pontosan, hogy ők kik voltak. Nyilván ott volt Taubné, a gyermeke, feltehetőleg Taub is, és saját vallomása szerint Feuermann Farkasné. A lány aztán vissza is ment a gazdája házába, (rövid időn belül a Rosenberg-ház előtt találkozott másodszor Eszterrel), de Rosenberg ott maradt Taubnál múlatni az időt (T:35).

A „zúgolódás" nemcsak a metszőktől jöhetett. Rosenberg ugyanis több más hitbélivel ment hazafelé, bár nem világos, hogy pontosan kik alkothatták ezt a csoportot. Löwenthal Salamon szerint tizenöten-tizenhatan lehettek. Mások szerint is jó néhányan voltak, de számot nem mondtak. Ha valóban sokan voltak, akkor meglepő, hogy milyen keveset tudtak a tanúk név szerint megnevezni. A különböző tanúvallomásokban összesen nyolc ember neve szerepel, különböző kombinációkban, csak egy tanú nevezett meg többet. Ráadásul a tanúk vallomása eltért abban a tekintetben is, hogy kik voltak ők.[802] Tanulságos megnézni, kik mehettek Rosenberggel Ófaluba az imádság után (a vádlottak nyilatkozatait figyelmen kívül hagytam) (lásd 14. táblázat).[803]

[802] Schwarz Salamon a vizsgálat során azt mondta, hogy vele volt Taub, Braun Lipót, Römer, Weiszstein, Junger, Löwenthal, Rosenberg és néhány ismeretlen személy; 10-kor indultak a templomból, és 11-re értek Taubhoz, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 484. A vizsgálaton Weiszstein is azt vallotta, hogy Taub, Schwarz és Braun Lipót vele ment (uo. 479), de Junger, akivel együtt ment, metszőket nem látott (uo. 482).

[803] A vizsgálati vallomások forrásaként elsősorban Bary kivonatait használtam, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 468–486.

14. TÁBLÁZAT ♦ A szombati imádság után Ófaluba tartó izraeliták csoportja

tanúk	végtárgyaláson tett vallomás szerint ott volt	a vizsgálaton tett vallomás szerint ott volt
Rosenberg Herman (T:63)	a ladányiak (Guttmann és Grosz Farkas), Taub, Schwarz, Braun Lipót	Taub, Schwarz, Braun Lipót
Klein József (T:55)	Rosenberg Herman, és a két ladányi: Guttmann, Grosz Farkas	többen voltak (pl. Rosenberg, Weiszstein), de a metszőkről nem tud
Römer Jakab (T:51)	Schwarz, Braun Lipót, Weiszstein, Junger	Schwarz és Braun Lipót vele mentek, de Weiszstein és Junger nem
Löwenthal Salamon (T:56)	Klein, Römer, Weiszstein, Junger, Rosenberg, Taub, Schwarz, Braun Lipót (összesen tizenöten-tizenhatan)	Klein, Römer, Taub
Groszberg Leó (T:52)	Rosenberg, Schwarz, „Groszmann" és Guttmann (két ladányi), és mások	nem tudja, hogy a metszők elmentek-e a templomból
Grósz Farkas (T:73)	Weiszstein, Rosenberg, Junger, Klein, Taub, Schwarz, Braun Lipót	???
Feuermann Herman (T:115)	Rosenberg, Löwenthal, Römer, Klein, Wildmann Adolf, Junger, Weiszstein, Taub, Schwarz, Braun Lipót	???

Feuermann Herman (Scharf Móric volt tanítója) vallomásával kapcsolatban néhány megjegyzés kívánkozik. Bár a legtöbb nevet ő említi azok közül, akik Rosenbergékkel mentek Ófaluba, ő a többiek után tett vallomást, így tudhatta, azok mit vallottak a bíróság előtt. Őt magát, viszont senki nem látta ekkor Ófalu felé menni. Ráadásul behozott egy olyan szereplőt (Wildmann Adolf) akinek a neve máshol nem merült fel a tárgyaláson.

Feuermann Herman a tanúvallomásában több olyan információt közölt, melyek magyarázatul szolgálhatnak egy-két körülményre. A tanú szerint Eszláron úgyis azt választják metszőnek, aki mellett Lichtman Mór és Rosenberg leteszi a voksát (T:115). Ez kétségtelenül helytálló megállapítás lehetett, hiszen a Lichtman család volt a leggazdagabb izraelita család Eszláron, sokan gazdaságilag is tőlük függtek. Rosenberg viszont az eszlári izraeliták korábbi metszőjeként láthatóan nagy tiszteletben állt. Úgy látszott, hogy Lichtman Mór kivonhatta magát a metszőválasztásból. Feuermann csodálkozott is, hogy Lichtman a szombati imádság után nem hívta be früstökre a metszőket, ami egyébként szokása volt. Este nem is ment át a zsinagógába, ahol egyes jelek szerint a metszőválasztás lett volna, így az izraeliták egy kisebb csoportja többször megtette a zsinagóga és a Lichtman-udvarház közötti utat. Lichtman Mórnak valami nem tetszett, és kivonta magát az ügyből. (Schwarzot ténylegesen csak egy hét múlva választották meg metszőnek.)[804] Mikor a kis csoport Rosenberggel az imád-

[804] Ez sem egyértelmű, de Ziszmann Jakab vallomása alapján valószínűsíthető, hogy a zsidó húsvét utolsó napján, Lichtman Mór házában történt a választás, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 445; ugyanígy Handler 1980, 38.

ság végeztével Ófaluba tartott, Klein és Guttmann tárgyalták is egymás között, hogy miért nem ejtették már meg a metszőválasztást (T:56).

Ennek fényében elképzelhető, Rosenberg azért lehetett hivatalos Taubhoz, hogy ebédnél megbeszéljék, kit kellene metszőnek választani. Ez viszont kizárta, hogy Schwarz és Braun Lipót jelen lettek volna. Inkább az Ófaluba tartó csoport néhány tagja lehetett hivatalos a megbeszélésre. Bár Taubék aligha készülhettek ebéddel ennyi embernek, de Solymosi Zsófi elmondásából következik, hogy vendégek bizonyosan tartózkodhattak akkor Taubéknál. Ez az elképzelés így nem támogatja Schwarz és Braun alibijét.

Buxbaum Ábrahám

A tarcali Buxbaum az imádság befejezése után, Ziszmann Jakabbal együtt tért vissza Ziszmannék házába, Újfaluba, körülbelül 11 óra körül. Ott megebédelt, a házigazdával dalolgatott, majd körülbelül két órát aludt. Már délután volt, amikor ismét elhagyta a házat. Így vallott Varga Katalin szolgáló, és a gazdája, Ziszmann Jakab, valamint annak a felesége és lánya is. A szolgáló és Ziszmann feleségének, valamint lányának vallomásával szemben különösebb aggály nem merült fel. Ez alapján Buxbaum a vádbeli cselekmény idejére igazolt alibivel rendelkezett. Ezt az eljáró bíróságok, így a nyíregyházi törvényszék is így tekintette.

A kép a tárgyaláson tett vallomások alapján lett ilyen tiszta. A vizsgálaton még nem lehetett tudni, hogy Buxbaum miképpen került Ziszmann házába 11 órára. Ő maga arra vallott, hogy a zsinagógából ½12 órakor jött ki. Ziszmann a vizsgálat során még azt vallotta, hogy Groszberggel és az Einhorn fivérekkel ment az imádság után haza Újfaluba, Buxbaumról szó sem esett.[805] Csak a szeptember 8-i vallomásában szerepelt először az, hogy Buxbaum is velük tartott. Groszberg igazolta, hogy ő Ziszmann-nal és a két Einhorn fivérrel ment, de nem tudott Buxbaumról. Azt látta, hogy a metszők, beleértve Buxbaumot is, kimentek a templomból, de nem látta, hogy elmentek-e. Einhorn Mór ugyanígy nyilatkozott, vele egy metsző sem ment Újfaluba. A testvére, Einhorn József útitársként csak Ziszmannt és Groszberget említette.[806] Buxbaum alibijét tehát legfeljebb Varga Katalin vallomása alapján tekinthetjük igazoltnak.

[805] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 486; OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 6. Az újfalui kocsmáros a vizsgálat során még azt sem tudta, hogy nála szállt volna meg Buxbaum; később ezt arra fogta, hogy az egyik gyermeke éppen nagyon beteg volt, *Pesti Napló*, 1883/171. (június 23.) 2.

[806] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 438., 473–475.

Wollner Herman

A „koldus-zsidó" a családjával ugyancsak pénteken, dél körül érkezett Tiszaeszlárra. Elmondása szerint, szombaton 10 óra felé, miután véget ért az imádság, elment a feleségével a zsinagógához közel lakó vendéglátójához, akinél előző este vacsorázott. A nevét nem tudta, feltehetőleg Lichtmanék voltak. Ott a konyhában tartózkodott, míg délben el nem kezdték az ebédet, ami egy órán keresztül tartott. 13 óra körül ért vissza Scharfékhoz, ott az udvaron lefeküdt, aludt, majd délután bement a templomba a délutáni imádságra (T:8).

Wollner felesége ettől eltérően beszélt. 11 óra körül ért véget a templomban az imádság, utána a férje valóban elment ebédelni, de nem vele. Nem is tudja, mikor jött vissza, mert ő másik faluba ment ebédre (Újfaluba), ahonnan körülbelül délután 1 óra körül tért vissza. Ekkor a férje a zsinagóga kertjében a szalmaboglya tövében feküdt. Ott volt vele egy idegen asszony is. Ő is ott pihent délután a hároméves gyermekével (T:70–71). A felesége tehát Wollnernek 11 és 13 óra között nem tudott alibit igazolni.

Lichtmanék sem tudtak határozottan nyilatkozni. Lichtman Mór nem emlékezett rá, hogy bárki idegen ott ebédelt volna akkor. Lichtman Mórné emlékszik, hogy egy szegény ember ebédelt náluk, de a tárgyaláson nem tudta azonosítani a vádlottak padján ülő Wollnert (T:60). Azért nem emlékezett, mert a szegények ebédeltetését a szakácsnő intézte. Ők rendszerint 12 órakor ebédeltek, és ezen a szombaton is úgy lehetett. Frenkel Háni, Lichtmanék szakácsnője szerint akkor egy szegény ember náluk ebédelt, együtt velük és a családdal (T:61). A vizsgálaton még azt állította, nem ebédelt náluk senki idegen. Bátori Julianna, Lichtmanék cselédje nem emlékezett, hogy Wollner ott evett volna azon a szombaton (T:61). Ő már a vizsgálat elején is azt állította, hogy aznap nem ebédelt Lichtmanéknál idegen (1882. május 22-i vallomás).[807] Ohrenstein Jakab, Lichtman sáfárja sem emlékezett, hogy szombaton evett volna ott idegen, szegény ember (T:62). Ő viszont a vizsgálati vallomásában még határozottan emlékezett, hogy *nem* ebédelt idegen akkor szombaton Lichtmanéknál.

Mindez azt jelenti, hogy Wollner, a „koldus-zsidó" még a tárgyaláson is alibi nélkül maradt, és sok kérdőjelet hagyott maga után; például ki volt az „idegen asszony" vele, aki azonosítatlan maradt az ügyben.[808]

[807] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 56.

[808] Ez a titokzatos idegen asszony többször szóba kerül, de kilétét nem sikerült bizonyítani. Pedig Wollnerné állítólag még veszekedett is vele, *Pesti Hirlap*, 1882/156. (június 8.) Melléklet 2. 1883-ban felbukkant egy jelölt. A krakkói kórházban kezeltek egy izraelita koldust, egy bizonyos Lévi Máli nevű asszonyt, aki elismerte, hogy 1882. március végén kb. nyolc napig Wollnerékkel tartott, és ő volt velük Tiszaeszláron is. Részleteket is megvilágított, így próbálta valószínűsíteni, hogy igazat mond, de az eljárásban nem szerepelt tanúként; *Pesti Hirlap*, 1883/121. (május 2.) 12. Állítólag a krakkói ügyészség utánanézett az asszonynak és történetének, a krakkói kórházban is vizsgálódott, de az asszonyt már nem találta, mert továbbállt, *Pesti Hirlap*, 1883/128. (május 9.) 12. Eötvös őt említhette Lővi Malvin néven (I/69 és 178). Handler ténynek veszi, hogy ez a sátoraljaújhelyi koldusasszony járt Wollnerékkel Eszláron (Handler 1980, 38), de nem tudni, mire alapozza.

Scharf József

A vádbeli cselekmények idején Scharf a házukban tartózkodott, így nem lehetett akkor a zsinagógában. Ezt nem is állította senki, Móric sem.

Junger Adolf és Weiszstein Lázár

Junger és Weiszstein állítólag Ófalu felé tartott hazafelé az imádság után, azon csoport tagjaként, mellyel Rosenberg ment. Ezt a tárgyaláson megerősítette Römer Jakab (T:51), Löwenthal Salamon (T:56) és Grósz Farkas (T:73). Mások, akik arra mentek, viszont nem. Amikor Rosenbergékhez értek, a két vádlott neve eltűnik az alibit támogató tanúvallomásokból is. Rosenbergékhez ők nem mentek be, tehát hazafelé indultak, de betérhettek akár Taubékhoz vagy másokhoz is. Erre nincs adatunk.

Lusztig Sámuel

Lusztig Sámuel Tótfaluban lakott, és arrafelé nem nagyon mentek izraeliták az imádság után. Wertheimer Farkas, aki majdnem szemközti szomszédja volt Lusztignak, látta maga mögött jönni a vádlottat a zsinagógából. Mikor hazaért, és visszapillantott, akkor ért Lusztig is a saját házához, és oda bement. Mindketten igen közel laktak a templomhoz. Egyébre nem tudott vallani Lusztiggal kapcsolatban (T:114). Wertheimer vallomását erősíti, hogy ő Lusztiggal egyébként nem volt jó viszonyban, azért is mentek külön.

Braun (Brenner) Ábrahám

Braun Ábrahám arra hivatkozott, hogy ő beteg volt 1882. április 1-jén, és így nem is volt a templomban a délelőtti imádságon. Einhorn Józsefné állítólag látta őt szombat reggel 9 óra tájban a kapujukban, ők szemközti szomszédok voltak Újfaluban, és nem volt felöltözve (T:70). A betegsége igazolására azt hozta fel, hogy Lichtman Móréktól küldtek neki ebédet. A végtárgyaláson – elsősorban az izraelita – tanúk vallomása alapján, az kerekedett ki, hogy Lichtman Móréktól Frenkel Háni szakácsnő és Ohrenstein Berta, Lichtman sáfárjának leánya vitt ebédet Braunéknak. Lichtman Mórné szerint Braun Ábrahámhoz küldtek ételt azon a szombaton, bár pontosan nem tudta, hogy mikor történt ez (T:60). Frenkel Háni elmondta, hogy ő maga vitte az ebédet Ohrenstein Bertával 12 óra körül. Látta Braun Ábrahámot az ágyon feküdni. Egy idegen, szegény embert pedig ugyanabban a szobában szalmán (T:61). Ohrenstein Berta mindezt megerősítette. Mikor az ebédet vitték, Lichtmanék már megebédeltek, mert jó korán szoktak enni (T:62).

Ezzel szemben igen kétségesnek tűnik, hogy Braunékhoz dél körül bárki vitt volna Lichtmanéktól ebédet. Bátori Julianna, Lichtmanék keresztény cselédje, ilyesmiről nem tudott. Az lett volna rendjén, ha cselédként és nem izraelita val-

lásúként, szombaton ő viszi az ételt. Ő aznap ételt nem vitt Braun Ábrahámnak, akivel egyébként kölcsönösen ismerték egymást (T:61). Einhorn Józsefné vallomása szerint Braunné felesége éppen tőle kért vajat, hogy levest főzzön a férjének (T:70), tehát az ebédet Braunék házilag oldhatták meg. Frenkel Háni a vizsgálat során először azt vallotta, hogy nem vittek senkinek ételt aznap. Később a december 21-i vallomásban már ez úgy módosult, hogy vittek ételt, de délután, és egy szegény zsidó embernek, aki Braunéknál szállt meg. A tárgyaláson ez már dél körüli időpont lett. Ohrenstein Berta vizsgálati vallomásában is az szerepelt, hogy délután ötkor vittek ételt Braunhoz. Maga Braun is azt mondta, hogy Lichtmanék délután küldték az ételt (T:62).

Természetesen nem derült ki, hogy ki lehetett az a „szegény zsidó", aki Braunéknál időzött. Az ellentmondásos vallomások alapján az a valószínű, hogy Lichtmanéktól déltájban nem vittek ételt Braunékhoz, így Braun alibije igen gyenge a vádbeli cselekmények idejére.

Összegzés

Az alaptörténetben a vád szerint szerepet játszó tíz vádlott közül nyolc tartózkodott Scharf Móric szerint a zsinagógában a vádbeli cselekmények elkövetése idején. A nyolc közül egy igazolt alibivel rendelkezett, háromnak gyenge alibije volt, míg négy az adott időszakra nem rendelkezett alibivel. Mindezt a 15. táblázat összefoglalóan mutatja.

15. TÁBLÁZAT ♦ Az első tíz vádlott alibije a vádbeli cselekmények idejére

Schwarz Salamon	*gyenge alibi*, két érdekelt személy (Rosenberg, Taub) ellentmondásos vallomásai által
Braun Lipót	*gyenge alibi*, két érdekelt személy (Rosenberg, Taub) ellentmondásos vallomásai által
Buxbaum Ábrahám	*igazolt alibi*, érdektelen tanú (Varga Katalin) által
Wollner Herman	*nincs alibi* délután 1 óráig, utána *gyenge alibi* a felesége vallomása alapján
Scharf József	nem vitatottan, nem tartózkodott a vádbeli cselekmény színhelyén
Taub Emánuel	nem vitatottan, nem tartózkodott a vádbeli cselekmény színhelyén
Junger Adolf	*nincs alibi* azután, hogy állítólag elvált Rosenbergtől az imádság vége után 20–25 perccel
Weiszstein Lázár	*nincs alibi* azután, hogy állítólag elvált Rosenbergtől az imádság vége után 20–25 perccel
Braun Ábrahám	*gyenge alibi* (betegségére nézve csak érdekelt tanúk ellentmondásos vallomásai vannak)
Lusztig Sámuel	*nincs alibi* azután, hogy állítólag hazaért az imádság vége után 10–15 perccel

A nyolc vádlott közül, akik Scharf Móric szerint a vádbeli cselekmények elkövetése idején a zsinagógában tartózkodtak, hét jelenléte nem kizárt. De mindez nem pozitív, hanem csak negatív adat. Az alibi hiánya vagy gyengesége gyanú-

okot önmagában nem képez, csak konkrét, terhelő bizonyítékkal együtt alkalmas a gyanúsítottak elleni gyanú nyomatékosítására (Manoilovich 1883, 186).

Az alibi tekintetében felmerülő problémák nem jelentik azt, hogy Móric vallomása ezzel általában erősödött volna. Az érintett hét vádlott közül négynek a jelenlétére ugyanis nincs magyarázat Móric történetében. Junger, Weiszstein, Lusztig és Braun Ábrahám vonatkozásában Móric nem tudta megmondani, hogy ők hogy kerültek oda. Ez világosan kiderül az 1882. május 27-i vallomásából. A magyarázat annál is nehezebb, mert a tárgyaláson tett vallomások alapján például Jungernek és Weiszsteinnek Ófaluból kellett volna visszamenni valamilyen okból a zsinagógához. Braun Ábrahámnak pedig feltehetően a betegágyból kikelve kellett volna Újfaluból útra kelni. Minderre nem bukkant fel a perben elfogadható magyarázat. Az, hogy a szombat délelőtti imádság után a három metsző és Wollner a templom környékén maradhatott, bizonyos támogatást kapott, bár Buxbaum esetében Móric állítása megdőlt.

Az események időrendje, avagy miért nem tartható Móric vallomása

A következőkben azt mutatom be, hogy nincs az eseményeknek olyan, valószínű időrendje, mely összeegyeztethető lenne Móric történetével. Az előbbiekben már látható volt, Móric történetének belső időrendje sem védhető. A történet azonban nem illeszkedik az időpontokat tekintve más, szinte bizonyosan bekövetkezett eseményekhez sem. Különösképpen ellentmond Solymosi Zsófi és Rosenberg Herman vallomásainak, melyekben egybehangzóan a Solymosi Eszterrel való találkozásukról számoltak be.

Az április 1-jén bekövetkezett események idejére nézve óriási a zűrzavar, ha a szereplők vallomásait nézzük. A különböző, ellentmondásos vallomásokban felmerülő időpontokat lehetetlen összeegyeztetni. Bármilyen védhető következtetésre csak akkor juthatunk, ha kijelölünk bizonyos, szilárdnak tekinthető vonatkoztatási pontokat, melyeket a megbízhatóbb tanúvallomások szolgáltatnak. Ehhez mérjük aztán bizonytalanabb, ellentmondásos nyilatkozatokat. A tanúvallomások megbízhatatlanok az időpontok tekintetében, de talán megbízhatóbbak arra nézve, hogy egyes események miképpen követték egymást, mely események történtek párhuzamosan, vagy egy-egy rövidebb esemény mennyi időn át tartott. Ezért érdemes egy *relatív időrendet* felállítani, mely alkalmas az események egymás közötti időbeli viszonyának érzékeltetésére.

Egyes események időbeli kapcsolata

A relatív időrend felállításánál olyan eseményekből kell kiindulni, melyek bizonyossággal vagy nagy valószínűséggel megtörténtek, és vannak adatok arra, hogy időben ezek miképpen kapcsolódtak össze. Ilyen, a lehetőségeket nagyban lehatároló, kulcsfontosságú adat, és egyben kiindulópont, hogy *Solymosi*

Zsófi és gazdája, Rosenberg Herman azon a szombaton valamikor az imádság befejeződése után Ófaluban bort vittek az egy-két percnyi gyalogútra lakó Taubékhoz, és közben találkoztak a katolikus templom előtt a boltba igyekvő Eszterrel. Rosenberg ebben egyezően vallott Zsófival.

Solymosi Zsófi ugyan Eszter testvére volt, de érdeke nem fűződött ahhoz, hogy szándékosan hazudjon e találkozás tekintetében. A lánynál nem található szándékos ferdítésnek vagy elfogultságnak a nyoma, bár a tévedés benne lehet az általa elmondottakban. Vallomása több tekintetben is a vádlottak helyzetét könnyítette. Lényegében bizonyítottnak vehetjük az olyan nyilatkozatait, melyet mások, többek között izraelita tanúk is megerősítettek. Solymosi Zsófi aligha mondott volna valótlanságot a találkozás tényére és körülményeire vonatkozóan. Annak *időpontját tekintve* többször többfélét mondott, tehát ebben komoly a bizonytalanság. A találkozást tényként fogadhatjuk el, és az egyben alapját képezi egy relatív időrendnek. Ez a találkozás nem is kerülhető meg, ha az események menetére akarunk következtetni.

Eszter találkozása Rosenberggel és a nővérével időben összeköti a lány útját és a zsinagógában a délelőtti imádság befejezését. Egyben mutatja, hogy a bolt felé tartó Eszter a zsinagóga előtt már jóval az imádság befejezése után haladhatott el.[809] A találkozásukhoz Rosenbergnek az imádság után haza kellett érni, otthon magához vennie a bort, amit Taubnak vitt, majd Solymosi Zsófival odaérni a találkozási pontra, a katolikus templom elé. Elvileg így megbecsülhető, hogy Solymosi Eszter az imádság befejeződése után mennyivel ért a zsinagógához. *Venni kell az időtartamát annak, hogy Rosenberg hazaért a zsinagógából, majd otthon tartózkodott, és aztán Zsófival odaért a katolikus templomhoz. Ebből ki kell vonni azt az időtartamot, mely alatt Eszter odaérhetett a zsinagógától a katolikus templomhoz. Akkor megkaphatjuk, hogy a lány az imádság befejeződése után mennyi idővel haladhatott el a zsinagóga mellett.* Ezen négy, a számítás alapját képező időtartam tekintetében a következő állapítható meg.

- *Az első időtartam* (t1): Rosenberg, és a vele tartó néhány más izraelita, az imádság vége után a zsinagógától elért Rosenbergnek az Ófalu központjában lévő házáig. A per adatai alapján különösebb kétség nincs, hogy Rosenberg délelőtt ott volt az imádságon, és azután többedmagával hazafelé indult. Rosenberg a zsinagógától a házáig tartó utat másfél fertályórára, azaz *húsz-huszonöt percre tette* (T:67). Igaz, Fekete Jánosné a római katolikus templom és a zsinagóga közötti utat csak negyedórának mondta, noha a templom kicsit távolabb esett a zsinagógától, mint Rosenberg háza. Hasonlóan, Feuermann Herman a zsinagóga és Rosenberg háza közötti táv megtételét szintén negyedórára tette (T:115). Rosenberg becslése az út idejét tekintve mégis reális lehet. A vele tartó izraeliták beszámoltak róla, hogy ráérősen, beszélgetve mentek, tárgyalván a metsző-

[809] Nem mellékesen, így Zsófi és Rosenberg közvetetten alibit is igazolt Taubnak. Ha Rosenberg nem tudta, hogy Taub ekkor már otthon van, aligha ment volna oda vendégségbe egy üveg borral.

jelöltek teljesítményét. Így nyilván lassabban haladtak, mintha valaki egyedül, céltudatosan tart valahová.

• *A második időtartam* (t2): amennyi időt Rosenberg otthon tartózkodott, mielőtt egy üveg borral, Solymosi Zsófi társaságában elindult vendégségbe Taubhoz, a leköszönő metszőhöz. Az imádságról hazaérve Rosenberg otthon időzött, de nem tudjuk mennyit. Ez attól is függ, hogy voltak-e vendégei vagy nem, otthon reggelizett vagy nem. Rosenberg azt mondta, hogy a metszők (Taub, Schwarz és Braun Lipót) az ő vendégei voltak reggelire, és jó fertály óráig früstököltek (T:67), Rosenbergné szerint is ez fél vagy fertály órát tartott (T:68). Erre tehát *20–25 percet lehet számolni*. Solymosi Zsófi szerint viszont a gazdájának nem voltak vendégei, nem is früstökölt otthon, hanem amikor hazament, szólt neki, rövidesen fogták a bort, és indultak Taubékhoz (T:35). Ekkor az otthon tartózkodásra mintegy *öt-tíz percet lehet becsülni*. Ésszerű feltevés az, hogy Rosenberg és Taub aligha hagyhatta ki a früstököt, miután visszatértek a templomból. Valahol enniük kellett, és ez vagy Taubéknál, vagy Rosenbergéknél történt. Az ellentmondásos vallomások miatt itt két időrenddel kell számolni, attól függően, hogy Rosenberg otthon reggelizett vagy sem, hiszen ezen állt az otthon töltött idő hossza.

• *A harmadik időtartam* (t3): Rosenberg és Zsófi Taubhoz tartván a Rosenberg-házból a katolikus templom elé ért. Mivel a két hely igen közel esett egymáshoz Ófalu központjában, ennek az időtartamnak, amely legfeljebb egy-két perc lehetett, a becsült adatokra tekintettel nincs gyakorlati jelentősége.

• *A negyedik időtartam* (t4): a boltba menvén Solymosi Eszter a zsinagógától elért a katolikus templomig, ahol találkozott a nővérével és Rosenberggel. Ezt kell kivonni az első három időtartam összegéből, és megkaphatjuk, hogy Eszter az imádság befejeződése után mennyivel haladt el a zsinagóga mellett (tE). A bizonytalanságot fokozza, hogy Eszter nyilván gyorsabban tehette meg a zsinagóga és a katolikus templom közötti utat, mint a beszélgető, sétáló Rosenberg-csoport nagyjából ugyanazt a távot, a zsinagóga és a Rosenberg-ház között ($t1 < t4$).

Itt már nem kerülhető el, hogy kitérjünk az eszlári távolságok megtételére vonatkozó becslésekre. Csak ezek alapján lehet elképzelésünk, hogy egy adott út mennyi ideig tarthatott. Ebben meglehetősen nagy a bizonytalanság. A vizsgálat során a különböző távolságokra, és távolságok megtételének időtartamára születtek becslések. A vizsgálóbíró kétféle számítást is végzett: egyet a normális sebességű gyalogos haladására („rendes menet"), egy másikat a gyors haladásra („sebes menet").[810] Erre azért volt szükség, mert a tanúvallomások szerint sietős léptekkel haladó Eszter sebessége jócskán eltérhetett például Rosenbergéktől, akik ráérősen, beszélgetve haladtak, de akár az átlagos gyalogos sebességétől is. Sőt elképzelhető, hogy emiatt érdemes lenne egy „lassú menetet" is megkülönböztetni, tekintettel a Rosenberg-csoport haladására, mely lassabb lehetett a normális gyaloglási sebességhez képest is. Az egyes távolságok meg-

[810] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 524. Ugyanazon táv megtétele sebes menetben kb. ⅔ időt vett igénybe a rendes menethez viszonyítva.

tételére a következő táblázatban feltüntetett becslések születtek. Mivel Eszter sietett, elsősorban a sebes menet lehet érdekes. Az adatok alapvetően a vizsgálóbíró becslésein alapulnak, kiegészítve néhány perbeli adattal (lásd 16. táblázat).

16. TÁBLÁZAT ♦ Egyes távolságok megtételéhez szükséges idő Tiszaeszláron

	lassú menet	*rendes menet*	*sebes menet*
Huriné házától Kohlmayer boltjáig	??? (nem releváns)	40 perc (Bary)	25 perc (Bary)
Huriné házától a zsinagógáig	??? (nem releváns)	17–18 perc (számított)	10–11 perc (Bary)
a zsinagógától Rosenberg házáig	20–25 perc (Rosenberg)	15 perc (Feuermann) (kb. így Feketéné is)	10 perc (Bary)
Rosenberg házától Kohlmayer boltjáig	??? (nem releváns)	7 perc (Bary)	5 perc (Bary)
Hurinétól Kohlmayerig, majd vissza a zsinagógáig	??? (nem releváns)	77 perc (Bary)	50 perc (Bary)

A táblázat utolsó sora nem egyszerűen összeadás révén jött létre, mert ebben benne van a vásárlások és a beszélgetések feltételezett, összesített ideje (kb. 10–15 perc). A vizsgálat során „próbamenéssel" nagyjából megállapították, menynyi időbe telhetett Solymosi Eszternek megtenni az utat Huriné portájától a boltig, és visszaútban a zsidótemplomig. Ez, a vásárlás idejét beszámítva, és az útközbeni beszélgetések idejével szűken számolva, mindösszesen 1 óra 17 perc volt (Bary 1933, 34). Természetesen kérdés, hogy nem sebes menettel kell-e számolni. Jakab János, Eszter unokatestvére Újfaluban egy rövid szakaszon együtt ment a boltba igyekvő lánnyal, és úgy nyilatkozott, hogy Eszter már akkor is sietett, amikor elindult. Még mondta is neki, hogy ne siessen. A lány azonban nem lassított és azt válaszolta, hogy amíg nem ér haza, addig „Julcsa néném" (Huriné) nem tud haladni a munkával (T:206).

Az így becsült adatokat összevetve a következőkre juthatunk arra nézve, hogy Eszter hány perccel haladt el az imádság vége után a zsinagóga mellett a bolt irányában (t_E). Ha Rosenberg nem reggelizett otthon, és Eszter haladását a sebes menet szerint számítjuk, akkor Eszter 15–25 perccel az imádság vége után haladt el a zsinagóga mellett. Ha Eszter haladását rendes menettel számítjuk, akkor ez 10–20 perc. Ha Rosenberg otthon reggelizett, és Eszter haladását a sebes menet szerint számítjuk, akkor Eszter 30–40 perccel, míg a rendes menet szerint 25–35 perccel az imádság vége után haladhatott el a zsinagóga mellett.[811]

Van azonban egy fontos korrekciós tényező, amely valószínűtlenné teheti bizonyos esetekben a rendes menethez kapcsolódó alacsonyabb időértékeket (10–20 perc között). Az imádság után ugyanis Groszberg, az Einhorn testvérek, valamint mögöttük némileg lemaradva Ziszmann és talán Buxbaum Újfalu felé indultak, nagyjából akkor, mikor Rosenbergék Ófalu felé. Legalább tíz-tizenöt

[811] A számítás alapja egyszerű tE = t1 + t2 + t3 – t4 (a becsült időtartamok miatt bizonytalansággal számolni kell).

perc kellett, míg Újfaluba beszélgetve és sétálva beértek. Feketénének egyedül is mintegy tizenöt percbe telt az út, a zsinagóga és az újfalui háza között. Nyilván feltűnt volna nekik, ha Eszterrel találkoznak az igencsak kihalt újfalui úton.[812] Így Újfaluból Eszter csak azután indulhatott, hogy az imádság után az újfalui izraeliták hazaértek, így kerülhették el a találkozást. *Ezt a korrekciós tényezőt figyelembe véve, Eszter nem kevesebb, mint húsz-huszonöt perccel a délelőtti imádság befejezése után haladhatott el a zsinagóga mellett, amennyiben Einhornék rögtön és egyenesen hazafelé mentek Újfaluba az imádság után.* Ha Einhornék az imádság vége után valamilyen okból nem rögtön vagy nem egyenesen mentek haza Újfaluba,[813] akkor ez a korrekciós tényező nem játszik szerepet.

Nem tudjuk, hogy akkor, amikor Eszter arra járt, tartózkodott-e még valaki a zsinagóga környékén. Ha hiszünk Feuermann Hermannak, akkor felnőttek közül már nem, mert állítása szerint ő volt az utolsó, aki a templomból kijött. Scharf József utána zárta az ajtót, majd szólt valakinek, hogy vigye be a kulcsot (T:115). Feuermann pedig állítólag ahhoz a csoporthoz csatlakozott, amellyel Rosenberg is Ófalu felé tartott, bár őt magát senki sem látta ebben a csoportban jönni. Ezek alapján, pusztán a relatív időrendet tekintve, már két fontos megállapítás tehető.

Először is a bolt felé menvén, Solymosi Eszter csak az imádság befejezése után érhetett a zsinagóga mellé. Amennyiben ott az imádság befejezése előtt haladt volna el, nem találkozhatott volna később az imádságon részt vevő Rosenberggel. Eszter elhaladása a zsinagóga mellett Kohlmayer boltja irányába *nem történhetett hamarabb, mint tíz-húsz perccel az imádság befejezését követően* (bár az a valószínűbb, hogy ennél több idő eltelhetett).

Másodszor, pusztán e relatív időrend alapján is látszik, hogy Scharf Móric történetének időbeli sarkpontjai nem tarthatóak. Például Móric azt nyilatkozta, hogy amikor 11 órakor a szombat délelőtti imádság véget ért, ő bement apjával a házukba, és csakhamar jött Solymosi Eszter, akit aztán behívtak (1882. május 27-i vallomás). A relatív időrend azt mutatja, hogy ez nem lehetett olyan „csakhamar". Kétségtelen, hogy Eszter valamennyivel az imádság befejeződése után ért a zsidótemplomhoz Újfalu felől, de még meg kellett járnia a boltot, és az jelentős idő volt, a gyaloglás sebességétől függően.

Sebes menetben számítva, Eszter nem kevesebb, mint 15–25 perccel az imádság után ért a zsinagógához (lásd a 16. táblázatot). Mire a boltot megjárva visszatért a templomhoz, ez legalább, további 40 perc lehetett (Bary nyomán tíz percet szá-

[812] Újfalut hosszában három utca szelte át, Ziszmannék és Einhornék a középső utcán laktak, annak is Ófalu felé eső felében. Eszternek is a középső utcán végig menve kellett elhagynia Újfalut, tehát Ziszmannék és Einhornék portája előtt haladt el. Ziszmann tagadta, hogy ismerte volna Esztert, de Solymosiné és Szuchiné szerint ismerhette, mert korábban majdnem naponta járt Ziszmannékhoz, akik Újfaluban ugyanabban az utcában laktak (T:49).

[813] Később majd kitérek rá, hogy Einhornék és Ziszmannék körülbelül 11 óra tájban értek haza újfalui házaikba, ennek alapján az ő útjuk korrekciós tényezőként csak akkor jön figyelembe, ha a délelőtti imádság ¾11 óra körül ért véget, így ők rögtön és egyenesen hazamentek.

mítva a vásárlásra és a két beszélgetésre). Így a boltból visszatérő Eszter *nem kevesebb, mint 55–65 perccel* az imádság befejeződése után ért újra a templomhoz.

Rendes menetben számítva, a lány nem kevesebb, mint 10–20 perccel az imádság után ért a zsinagógához, és mire visszatért a templomhoz, ez legalább további 55 perc volt (Bary nyomán tíz percet számítva a vásárlásra és a két beszélgetésre). Ekkor a boltból visszatérő Eszter *nem kevesebb, mint 65–75 perccel* az imádság befejeződése után ért újra a templomhoz. Ha igaz, hogy az imádság 11 óra körül ért véget, ahogy egyébként végül Móric vallotta, akkor Solymosi Eszter csak 12 óra és ¼1 óra között érhetett újra a templomhoz. És még csak itt kezdődött volna Móric története, amely – amint az előbbiekben látható volt – körülbelül további két órán át tartott. Az imádság végét sokkal korábbi időpontra kell tenni, hogy Móric története ne omoljon látványosan össze. (Ekkor viszont más, ugyancsak áthidalhatatlan problémák jelentkeznek.) A relatív időrend mutatja, Solymosi Zsófi az egyik legfontosabb cáfoló tanúja Móric történetének, amikor arra vallott, hogy Rosenberg társaságában találkozott Eszterrel a katolikus templom előtt.

A fenti, relatív időrend talán konkrét, objektív időpontokhoz is köthető. Ha ezt megbízhatóan sikerül megtenni, akkor jó valószínűséggel megkaphatjuk a szombati nap eseményeinek abszolút időrendjét (mindez a relatív időrendben megjelölt időbeli határok módosulásával is járhat). A kiindulópont két fontos időpont meghatározása lehet. Egyfelől, hány órakor fejeződött be az imádság a zsinagógában; másfelől, mikor indult el Eszter Hurinétól, és ehhez kapcsolódóan ki és mikor látta az útja során.

A szombat délelőtti imádság vége a zsinagógában

Eszter indulásának és a zsinagógában az imádság végének időpontja között szoros összefüggés van, mert a kettőt összeköti Eszter találkozása Rosenberggel és a nővérével. A tanúvallomásokban teljes zűrzavar uralkodik arra nézve, hogy azon a szombaton a délelőtti imádság mikor ért véget az eszlári zsidótemplomban.[814] Erre elsősorban, bár nem kizárólagosan az eszlári izraelita közösség tagjai tudtak nyilatkozni. Vallomásaik között viszont az időpont tekintetében komoly ellentmondások voltak. Ezt legegyszerűbben egy táblázatban lehet szemléltetni (lásd 17. táblázat).[815]

[814] Eötvös is megpróbálta egy átfogó tényállás-vázlat részeként számba venni az eszlári zsidók napirendjét 1882. április 1-jén, lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 198–199. Az látható a feljegyzésből, hogy a kísérlete teljes kudarcot vallott.

[815] Bary készített egy általános kimutatást, hogy a vizsgálat során ki milyen időpontot mondott, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 437. Én itt már be tudtam venni a tárgyaláson elhangzottakat is. A vizsgálati vallomások forrásaként Bary kivonatait használtam, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 468–486.

17. TÁBLÁZAT ♦ A szombati imádság végére vonatkozó nyilatkozatok

az imádság végének időpontja	*tanúk*
10 órakor vagy ekkortájt	Wollner Herman (T:8), Einhorn József (T:53), Scharf Móric (1882. május 20-i vallomás), Schwarz Salamon (vizsgálati vallomás),* Braun Lipót (vizsgálati vallomás)
½11-kor vagy ekkortájt	Löwenthal Salamon (T:56), Grosz Farkas (T:73), Braun Lipót (T:8), Ziszmann Jakab (1882. május 21-i vallomás),** Klein József (vizsgálati vallomás), Einhorn Mór (vizsgálati vallomás), Einhorn József (vizsgálati vallomás), Römer Jakab (vizsgálati vallomás)
½11 és 11 között	Rosenberg Herman (T:63), Schwarz Salamon (T:6), Scharf Móric (T:17)
11-kor vagy ekkortájt	Braun Ábrahám (vizsgálati vallomás), Weiszstein Lázár (vizsgálati vallomás), Lusztig Sámuel (vizsgálati vallomás), Taub Emánuel (vizsgálati vallomás), Römer Jakab (T:51), Klein József (T:55), Einhorn Mór (T:54), Groszberg Leó (T:51), Wertheimer Farkas (T:114), Ziszmann Jakab (T:48), Buxbaum Ábrahám (T:8), Scharf Móric (T:10), Rosenberg Herman (1882. május 25-i vallomás)
11 óra után	Junger Adolf (vizsgálati vallomás), Groszberg Leó (vizsgálati vallomás)
½12 órakor	Buxbaum (vizsgálati vallomás)
12 órakor vagy ekkortájt	özv. Bátori Gáborné (vizsgálati vallomás), Bátori Zsófia (vizsgálati vallomás), Lengyel Istvánné (vizsgálati vallomás)

* OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 484.
** OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 6.

Az ügyben felszínre került bizonyítékok valószínűtlenné teszik, hogy már 10 óra előtt befejezték volna a szertartást. A templom szomszédságában lakó Bátoriék sokkal későbbre tették a délelőtti imádság végét. Éppen az tűnt fel nekik, hogy ilyen sokáig nem szokott a szombati imádság tartani. Özv. Bátoriné már a legelső vallomásában elmondta, hogy körülbelül délben jöttek ki a templomból az izraeliták, és ilyen azelőtt még nem volt. Ezt onnan is tudja, hogy az ima után Scharf Móric átment hozzájuk, és hívta a lányát, Bátori Zsófiát eloltogatni a gyertyákat a templomban.[816] A lánya meg is erősítette, hogy déltájban jöttek ki az izraeliták a templomból, de arra nem emlékezett, hogy a templomban ő oltotta volna el a gyertyákat.[817] Az imádság befejeződésének déli időpontját a másik

[816] 1882. május 19-i vallomás, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 28.
[817] 1882. május 20-i és június 21-i vallomás, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 32.

szomszéd, Lengyelné is megerősítette a vizsgálati vallomásában. Ő is arra figyelt fel, hogy az imádság igen későn ért véget. Szombatonként 11 óra után az izraeliták nem szoktak a templomban tartózkodni.[818]

Mindebből lényegében lehetetlen megállapítani, hogy mikor ért véget az imádság, hiszen nehéz kiválasztani, kinek is higgyünk, és mi alapján tegyük ezt. Az ellentmondásoknak lehet egy kézenfekvő oka, melyre elsősorban Feuermann Herman mutatott rá. Amint elmondta, az imádság végén a templomot általában nem egyszerre hagyják el a hívők, hanem 10 óra után már elszállingóznak, a „kimenetel 10-től 11-ig" tart (T:115).[819] Ezt alátámasztotta Lichtman Jakab, aki szerint ő mindig később érkezik, és a leghamarabb megy el.[820] Az tény, hogy az imádság végénél a Lichtmanokat senki nem említi, tehát ők már hamarabb eljöhettek. A fokozatos kimenetelnek némileg ellentmond, hogy azon a szombaton a főbb szereplők – talán Lichtmanék kivételével – a tárgyaláson tett vallomások szerint nagyjából egyszerre indultak haza az imádság végén. Ezt indokolni lehet azzal, hogy a metszőjelöltek próbakönyörgése miatt többen maradtak a végéig, mint az szokásos lehetett. A tárgyaláson tett vallomásokból kivilágló „rendezett hazamenetelnek" azonban bizonyos megfontolások ellentmondanak.

Kérdés, miképpen lehet magyarázni Bátoriék és Lengyelné egyöntetű vallomását az imádság kései, déli befejeződésére. Érdektelen tanúkról van szó. Lengyelné még inkább a vádlottak javára tanúskodott, mikor érdemben visszavonta a vizsgálat során tett vallomását a zsinagóga felől jövő segélykiáltásra vonatkozóan. Vallomásuk csak úgy magyarázható, ha a szokásos imádság befejeződése után többen ottmaradtak a templomban, és csak később jöttek el. Scharf Móric története éppen erre épült: a metszőjelöltek az imádság befejeződése után még a templomban maradtak, hogy tovább imádkozzanak. Lehetséges, hogy amire Bátoriék és Lengyelné tanúskodtak, az nem az imádság szokásos vége volt, hanem már *egy szűkebb csoport „második hazamenetele"*. A keresztény szomszédok vallomásai ebben Móric történetét támogatják.

Közvetve mindezt alátámasztják az érintett, a szokásos imádság után hazafelé tartó izraeliták *vizsgálati vallomásai* is. Ezek legnagyobb részében nem bukkant fel a metszőjelöltek neve olyan összefüggésben, hogy ők is együtt mentek volna a hazafelé tartó hívekkel. Még Ziszmann sem említette a nála megszálló Buxbaumot, hogy vele ment volna Újfaluba (T:48). A „rendezett hazamenetel" csak a tárgyaláson tett vallomásokban jött elő, és itt jelentek meg a többiekkel tartó metszőjelöltek is. Ekkor már Feuermann Herman is hangsúlyozta, hogy

[818] 1882. május 21-i vallomás, szó szerint közli *Pesti Hirlap*, 1883/165. (június 16.) 12.; *Függetlenség*, 1883/164. (június 15.) 2.

[819] A „bemenetel" pedig 8 és 9 óra között volt, és amikor összejöttek elegen, kezdődött az imádság. Hasonlóan nyilatkozott Lichtman Mór is.

[820] Ezt cáfolta apjának, Lichtman Mórnak a vallomása, aki szerint ő már reggel 8 órakor indulni szokott a szombati imádságra, és ezt a fia, Jakab társaságában teszi, aki előtte mindig bemegy hozzá (T:58).

ő volt az utolsó, aki az imádság végén elhagyta a templomot. Scharf József pedig azt, hogy az imádság végén ő rögtön bezárta a templomajtót és bevitette a kulcsot valamelyik gyerekkel a házba. Így arra nézve, hogy a templomból ki és mikor ment haza, fennmaradtak az ellentmondások és a bizonytalanság. Bár Solymosi Eszter az imádság befejeződése után haladt el a zsinagóga mellett (a vonatkoztatási pont Rosenberg hazamenetele), de ez nem jelenti egyben azt is, hogy ekkor már senki nem volt a zsinagógában.

Eszter útja és annak időrendje

Arra nézve, hogy Solymosi Eszter a gazdaasszonya házából mikor indult el festéket venni a boltba, elsősorban Huriné, és az érintett szomszédok tettek vallomást. Lánczi Gáborné gálickövet hozatott vele, és ennek tanúja volt az asszony apósa, Lánczi József is. Így a végtárgyaláson Eszter indulására hárman is tanúskodtak (Csordás Gáborné, aki csizmaszöget hozatott a lánnyal, időközben meghalt). A három tanú vallomásából meglepően egységes időpont körvonalazódik, ami nagy szó ebben a perben. Huriné, Lánczi Gáborné és Lánczi József összecsengő vallomása alapján, Eszter valamikor 10 óra körül indulhatott el a boltba.[821]

Az előző pontokban leírt összefüggések miatt, a 10 órai indulás több problémát okoz. Ebben az esetben a zsinagógában az imádságnak már 10 óra előtt be kellett volna fejeződnie, hiszen Eszter a zsinagógához nem kevesebb, mint 10–20 perccel az imádság befejeződése után ért oda (¼11 körül). Mivel a metszőjelöltek próbakönyörgése miatt az imádság a szokásosnál inkább hosszabb volt, mintsem rövidebb, a 10 óra túl korainak tűnik.[822] A szomszédok, Bátoriék és Lengyelné vallomása is ellentétes lenne mindezzel. Mivel Ziszmannék csak 11 óra körül értek haza, nem tudni, hogy az Újfalu felé induló izraeliták (Groszberg, Ziszman, Einhornék) mit csináltak mintegy háromnegyed órán át, ha 10 órakor már befejeződött az imádság. Mindezt feltételezve, ráadásul Eszter legkésőbb ¾11 körül Kohlmayer boltjában lehetett, ami nem illik Kohlmayer vallomásához sem. Az is nehezen hihető, hogy Eszter már ½11 körül találkozott Rosenberggel és a nővérével. Ekkor Rosenberg még nem vihette a bort Taubnak, hiszen Taub saját bevallása szerint sem volt otthon 11 óra előtt.

E nehézségek miatt Bary elég könnyedén feltételezte, hogy Eszter mégis ½11 órakor indulhatott útnak, bár beismerte, ez ellentétben áll Huriné és szomszédai vallomásával (Bary 1933, 34). Azt nem indokolta, milyen alapon tologatta

[821] Ha igaz Solymosiné emlékezése, hogy Huriné már dél körül nyugtalankodott Eszter elmaradása miatt, akkor a 10 órai indulás a kézenfekvő, *Függetlenség*, 1882/216. (augusztus 6.) 2. De nem tudni, hogy ezt honnan vette, mert Huriné Solymosinéhoz csak ebéd után, 1 óra után ment át a lány elmaradásának hírével (T:22), és három órakor indult a keresésére (T:42).

[822] Schwarz Salamon szerint az imádság két órán át tartott (T:6).

ide-oda az időpontot. Így maradt az a kérdés, hogy az Esztert útközben megpillantó tanúk vallomásával mennyiben egyeztethető össze ez az indulási időpont. Eszter útjának eseményeit a tanúvallomások alapján a 18. táblázat mutatja.[823]

18. TÁBLÁZAT ♦ Solymosi Eszter útja a boltba 1882. április 1-jén

mi történt?	*mikor?*	*tanú*
elindul a boltba festékért	kevéssel 10 óra előtt vagy után	Huri Andrásné (T:25)
Csordás Gáborné kapujában átvesz egy krajcárt Lánczi Gábornétól, hogy gálickövet hozzon	9 és 10 óra között	Lánczi Gáborné (T:31)
	valamikor 10 óra körül	Lánczi József* (T:163)
elhaladt az újfalui szárazmalom előtt (Újfalu közepén, Solymosinéhoz a harmadik ház)	10 és 11 óra között	Hrabár Gyula (T:216)
együtt ment az unokatestvérével, Jakab Jánossal Lichtman József házáig (még Újfaluban)	kicsivel dél előtt	Jakab János (T:206)
az ófalui Papp-malom előtt elhaladt Kohlmayer boltja irányában	dél felé, vagy délben	Szabó Julianna (T:32)
	dél előtt	Tanyi Gábor* (T:113)
találkozik a katolikus templom előtt Rosenberggel és a nővérével	11–12 óra között	Rosenberg Herman, Solymosi Zsófi (T:34; T:47)
vásárol Kohlmayer boltjában	11 és 12 óra között	Kohlmayer József (T:35)
elmegy Löwenthalék háza előtt	12 óra körül? (módosított vallomás)	Vámosi Julianna (T:314)
visszaúton találkozik Rosenberg háza előtt a nővérével, aki kiszaladt hozzá az udvarról – kevesebb, mint fél órával az első találkozás után	ellentmondásos vallomás az időre (harangozás után?)	Solymosi Zsófi (T:34; T:47) Rosenberg Rozi (T:47)
az ófalui Papp-malom előtt elhaladt visszafelé Újfalu felé – a kettő között félóra telt el	visszafelé is még harangszó előtt	Tanyi Gábor* (T:113)
eljut Lánczi József „szegletéig" (Ófalu)	11 és 12 óra között	Hajdu József* (T:216)
Lánczi József földjénél (Ófalu) találkozik Kaposi (Nagy) József kisbíróval	11 óra körül	Kaposi József* (T:217)
üdvözölték egymást Tapasztó Miklóssal, majd Ófalut elhagyva felgyalogolt a védgátra, melynek túloldalán a zsinagóga volt	még dél előtt	Tapasztó Miklós* (T:217)

[823] A * jel azt jelzi, hogy a tanú a tárgyaláson tett először vallomást. Eszter útját szintén elemzi Kövér 2011, 340–347.

A táblázatban megjelenik minden ismert tanú, akik Esztert látták az útján, és érdemi adatokat tudtak szolgáltatni. Ez így igen vegyes kép. Meglepő, hogy milyen sokan álltak elő a tárgyaláson, és tettek ott először vallomást. Van, akinél ez jól magyarázható. Például Tanyi Gábor katona volt, de Lánczi József is, elsősorban Hatalovszki hamis tanúvallomása miatt állt elő. Csak mellékesen vallott Eszter indulására, mivel ott volt, amikor a menye, Lánczi Gáborné átadta Eszternek a gálickőre a pénzt. Gyanús a Hajdu, Kaposi és Tapasztó hármas megjelenése, akik Eszter útjának utolsó szakaszára tanúskodtak. A gyanú abból adódik, hogy új tanúként éppen ők erősítették meg, Eszter nem a Tisza felé vette az útját a Papp-malomnál lévő útelágazásnál, hanem Újfalu felé, a védgát irányába tartott. Ez ugyan már Tanyi Gábor vallomásából is sejthető, de az ő vallomását Szabó Julianna gyengíti. A lány ugyanis együtt őrletett vele, de ő nem látta Esztert még *dél előtt* visszafelé jönni a boltból (a lány délben elment a malomból).

Hajdu, Kaposi és Tapasztó esetében a gyanút csak az okozza, hogy későn léptek elő. A vallomásaik tartalma különösebb kétséget nem kelt, talán Tapasztó kivételével.[824] Ő Papp József földjén szántott, amikor Eszter elment a föld mellett húzódó, Ófaluból kivezető szekérúton.[825] Bár Tapasztó lóháton ült, két vádlott is kétségbe vonta, hogy Papp József földjéről el lehetne látni az Ófalu és Tótfalu (valamint a zsinagóga) között húzódó védgátig, ameddig a tanú tekintetével kísérte a lányt. A fák ugyanis eltakarták a kilátást. Tapasztó viszont ragaszkodott állításához. A törvényszék a helyszíni szemlén megállapította, hogy a magas vetemények (kukorica) és a lombozat miatt a Tapasztó által megjelölt helyről ekkor nem lehetett látni a védgátat (T:337).[826] A szemle azonban nyár közepén volt. Április elsején még nincs magas vetemény és lombozat sem, tehát a kérdés a levegőben maradt. Valójában ennek túl nagy jelentősége nem volt. Mivel Eszter elhaladt Papp József földje mellett, csak a védgát felé mehetett tovább, amerre a szekérút vitt. Így Tapasztó volt az egyetlen tanú, aki látta Esztert – ha nem is feltétlenül a védgátig követve – Ófalut elhagyni, és egyben az utolsó ismert tanú Scharf Móricot leszámítva, aki még látta élve a lányt.[827]

A védelem panaszkodott is a tárgyaláson, hogy folyton új tanúk jelentkeznek, és nem tudják, kik ők és mire akarnak tanúskodni. Így ellenőrizni sem tudják a mondottakat. Eötvös szerint valóságos tanúvadászat folyt a faluban (T:163).[828] A védelemnek valószínűleg igaza lehetett, de mindez még nem bi-

[824] Hajdu Józsefnél fiatal kora keltett kétséget; akkor még nem töltötte be a 16. életévét.

[825] Egy évvel korábban Solymosiné még úgy emlékezett, hogy Papp József törvénybíró látta Esztert a védgátig menni, és nem Tapasztó, *Függetlenség*, 1882/216. (augusztus 6.) 2. Legalábbis furcsa egybeesés, hogy Tapasztó Papp József alkalmazásában, annak földjén szántott, amikor Esztert látta.

[826] OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 110.

[827] Ónody úgy tudta, hogy Esztert a *zsinagóga előtt* látták utoljára (Ónody 1883, 216), de erre nincs perbeli adat.

[828] A védelem e mögött megint Farkas Gábor bírót sejtette. Ennek lehetett alapja, de vannak körülmények, amelyek ezt nem támasztják alá. Kaposi kisbírót például Farkas Gábor időközben elcsapta a szolgálatból, mert a munkájával kapcsolatban kifogásai voltak, tehát feltehetően volt ellentét a két ember között (T:327). A bírónál mint a községi közigazgatás

zonyítja, hogy az így előállt tanúk hamis tanúk lettek volna. A „tanúvadászat" azt is takarhatta, hogy szállt a faluban a hír, mindenki álljon elő, ha tud valamit. Ahogy a tárgyaláson nőtt a tét, többen érezhettek késztetést – akik korábban még ki akartak maradni az ügyből –, hogy előálljanak aprócska emlékeikkel arról a napról, hátha az fényt vethet az igazságra. Látszik azonban, hogy a vallomások tartalmát különösebben nem egyeztethették, hiszen az Eszterrel való találkozás ideje, amire például Tapasztó és Kaposi vallottak, elég nehezen illeszthető össze.[829]

A legkomolyabb ellenvetés az lehet, hogy ezeknek a tanúknak az emlékei megkoptak, eltorzultak, és bő egy év után már nem emlékezhettek jól, mi, mikor és hogyan történt. Ezt a védelemnek kell kimutatni a tanú kikérdezése során. Bár próbálkoztak ezzel Kaposinál és Tapasztónál is, különösebb eredményt nem értek el. Belső ellentmondások és külső cáfoló körülmények híján, így nem lehet mást tenni, mint e tanúk vallomásait el kell fogadni. Tapasztóékat a bíróság meg is eskette (T:225).

Az Eszter útjára valló tanúknál természetesen megint jelentős az időbeni bizonytalanság, és bőven van ellentmondás az időt tekintve. Így Jakab János vallomása minden időrendből kilóg, hiszen Eszter aligha lehetett kicsivel 12 óra előtt *még* Újfaluban.[830]

A fő probléma, hogy *azon tanúk vallomásai, akik látták Esztert útközben, többségében cáfolják a lány 10 órai indulását*, melyre Huriné és a szomszédai egyöntetűen tanúskodtak. Mindezek alapján a vádnak nem volt egyszerű feladata, hogy egy hihető időrendet adjon a vádbeli cselekmények tekintetében. A vád időrendje tulajdonképpen Móric történetén alapult, de már utaltam rá, hogy Móric történetének áthidalhatatlan időbeli ellentmondásai voltak. Ezek az ellentmondások csak súlyosbodnak, ha más tanúvallomásokkal vetjük össze.

Az események menete Móric vallomásában és a vád időrendje

Móric vallomásából – minden időbeli bizonytalanság ellenére – kiszűrhető az eseményeknek egyfajta időrendje. Erre már többször utaltam, de bemutattam azt is, hogy Móric időrendje akár belső koherenciáját tekintve, akár fontosabb vallomásokkal való ellentéte miatt, tarthatatlan. Itt röviden összefoglalom a legfőbb problémákat.

Vannak ugyan eltérő megnyilatkozásai Móricnak, de történetének menete nagyjából a következőképpen néz ki. Arra vallott, hogy a zsinagógában az imádság 11 óráig tartott (T:10).[831] Az imádság után otthon rögtön reggeliztek, és a reggeli után körülbelül egy óra múlva ebédeltek (T:21). *A vádbeli cselekmények*

vezetőjénél jelentkezhettek a tanúk, ha tanúskodni akartak, így a bíró aktivitása a tanúk bejelentésénél a tisztségéből is adódhatott.

[829] Bary Kaposinál 11 óra helyett 12 órára emlékszik, tévesen (Bary 1933, 33).

[830] Bary el is felejti a könyvében megemlíteni ezt a tanút (Bary 1933, 33).

[831] Scharf József ennél bizonytalanabb: szerinte 10 és 11 óra között fejeződött be (T:12).

11 és 12 óra között történtek a zsinagóga pitvarában (T:11). Ez egyben a reggeli és ebéd közötti időszak volt, és ezen idő alatt leskelődött a fiú háromnegyed órán át a kulcslyukon (T:16). Móric maga zárta be 12 órakor a templomot, miután Wollner beszólt, hogy elmentek (T:27).

Bár mindez illik ahhoz a feltevéshez, hogy Eszter tíz óra körül indulhatott Hurinétól, az események ilyen menetével szemben két súlyos kifogás emelhető. Először is Móric története – ha szó szerint vesszük – nem fér bele a 11 és 12 óra közötti egy órába. Például a reggelizés, Eszter behívása, átkísérése, a leskelődés ideje, a tett nyomainak eltüntetése, még Móric beszámolója szerint is jóval meghaladja az egy órát (lásd a 13. táblázatot). Ezt Friedmann Bernát védőbeszédében levezette, és én magam is bemutattam. Másodszor, Móric története szerint Eszter valamivel az imádság befejezése után ért Scharfék házához, már *a boltból hazafelé tartva*. Így viszont nem találkozhatott *a bolt felé menvén* a nővérével és Rosenberggel. Ez utóbbinak az imádság után még haza kellett érni, és a bort magához venni. A történet tehát élesen szemben áll Solymosi Zsófi és Rosenberg vonatkozó nyilatkozatával.

Ami az időrendet illeti, Móric vallomásának valószínűsége valamelyest csak akkor növekedhet, ha mennél korábbra tesszük az izraelita imádság végét szombat délelőtt, és a leskelődés időtartamát leszűkítjük. Az események még így is legfeljebb akkor helyezhetőek valamennyire be Móric történetébe, ha az imádság ¾10 körül véget ért volna. Bár több tanú vallomása ezt nem zárja ki (pl. Einhorn József, Wollner, illetve Kaposi), de ennek a lehetőségnek nagyon sok egyéb vallomás ellentmond. Azokra gondolok különösen, akik Eszterrel az út során találkoztak, vagy őt látták.[832] Itt külön nem fogom részletesen kimutatni, hogy Móric vallomása, az időpontokat tekintve mely tanúvallomásokkal, milyen vonatkozásban áll szemben. Ez felesleges, mert a 18. táblázat alapján ez látható, és a fentiekben felhozott két súlyos, magyarázatlan időbeli probléma is mutatja, hogy a Móric által elmondottak vagy nem, vagy nem akkor és úgy történhettek meg, ahogy a fiú elmondta.

A vád nagyrészt Móric vallomásán nyugodott, de volt egy-két jelentős eltérés is. Ha *a vád időrendjét* akarjuk kiszűrni, akkor a budapesti királyi főügyészség vádindítványát, a nyíregyházi törvényszék vádhatározatát, illetve Szeyffert közvádló vádbeszédét kell figyelembe venni. A vádbeszéd az időbeliség tekintetében hallgatólagosan támaszkodott a Móric által elmondottakra, de *nem tartalmazott időrendet*. Mindössze Eszter indulására utal, azt is meglehetősen tág határok közé teszi, 10 és 11 óra közé (T:2). A vádindítvány és a vádhatározat nagyjából azonos időpontokat vesz alapul, tehát a kettő kezelhető együtt, mint a vád időrendje. Ez az időrend mindazonáltal súlyos ellentmondásokat hordozott.

A vád szerint Solymosi Eszter ½11-kor indult Hurinétól, és 11 óra után érkezett Ófaluba, majd bevásárlás után – a Bary féle adatoknak megfelelően – ¾12

[832] Például ekkor Eszternek még 11 óra előtt kellett volna Kohlmayer boltjában járnia, ami nem illik a boltos tanúvallomásához sem (T:35). Az ellentétes tanúvallomások másik nagy csoportja az, amit a szombat délelőtti imádságon részt vevő izraelita tanúk tettek.

órakor érkezett vissza a zsinagógához, ahol behívták a gyertyatartók átrakása céljából.[833] Miután Wollner áthívta a lányt a templomba, Móric körülbelül negyedóra múlva hallotta a segélykiáltásokat, ez valamivel 12 óra után lehetett. A vád szerint, ezt megerősíti Feketéné és Lengyelné vallomása, akik sírást illetve kiabálást hallottak ez idő tájt a zsinagóga irányából.

Itt az első szembeszökő probléma nagyjából ugyanaz, mint Móric esetében. Ha Eszter 11 órakor érkezett Ófaluba, akkor nem tudott találkozni Rosenberggel, aki ekkor még a zsinagógában volt, vagy onnan éppen indult egy kisebb csoporttal hazafelé, de *Eszter mögött haladva*. A visszafelé úton Eszter ¾12 óra körüli érkezése a zsinagógához jól illik ahhoz, hogy Scharfék nem tudtak volna ebédelni, ha a gyertyatartók még az asztalon voltak. Így jobb híján, akár az utcáról is behívhattak valakit segítség végett. Móric vallomásához viszont nem illik, hogy Wollner csak déltájban vitte át a lányt a templomba. A fiú vallomása alapján, Scharfék déltájban kezdtek ebédelni, és ő *ekkor már be is fejezte a leskelődést* a templomajtónál, majd ment ebédelni. A templomban a lány megölése, Móric vallomását figyelembe véve, nem történhetett déli 12 óra után. A déli 12 óra utáni időpontot Lengyelné vallomása csak látszólag erősíti meg.

A vád elképzelése láthatóan az volt, hogy Móric és Lengyelné ugyanazokat a kiabálásokat hallotta déltájban, vagy röviddel 12 óra után, ami után Móric odaszaladt leskelődni. Ez azonban aligha van így. Lengyelné az első vizsgálati vallomásában (1882. május 21.) úgy nyilatkozott, hogy délután hallotta a kiáltásokat. A szeptember 6-i vallomásában oda módosította, hogy az „kora délután" volt, de biztosan 12 óra után. Így kevéssé valószínű, hogy éppen 12 órakor vagy röviddel utána történhetett. De a vádindítvány és a vádhatározat ezt megerősítésnek vette.

Feketéné vallomását is a vád megerősítésének vették, de ez már kifejezetten szemben állt az asszony vizsgálati vallomásaival. Az asszony a második, június 21-i vallomásában is csak azt nyilatkozta, hogy még dél előtt ért haza (mikor hazaért „nemsokára dél lett"). Mivel a zsinagóga és Feketéné újfalui háza közötti gyalogút körülbelül tizenöt perc, így neki a zsinagóga előtt még mindenképpen ¾12 előtt kellett elhaladnia.[834] Ekkor a vád szerint sem érhetett Eszter a zsinagógához. Nem világos tehát, hogy a Feketéné által ekkor hallott sírás, miképpen erősítette a gyanút, és később a vádat, ahogy az a vádhatározatban állt. Mindez jól mutatja, hogy a vád időrendje – bár némileg eltért Móricétól – igen ingatag és ellentmondásos volt. Természetesen a vád álláspontja még csak a vizsgálati vallomásokon alapult. A tárgyaláson elmondottak a vád időrendjét még tarthatatlanabbá tették.

[833] Barynak fennmaradt egy jegyzete, ahol azt próbálta számolgatni, hogy Eszter mikor érhetett visszafelé úton a zsinagógához, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 435–436. Végül ½12 és ¾12 körüli időpontra jut (emellett még a könyvében is kitart). A számolgatásokon azonban látszik a teljes tanácstalanság, az ellentmondásos vallomások és az időbeli bizonytalanság miatt. Volt, amikor egy tanú 11 és 12 óra közé tett egy eseményt, és ekkor ő számtani középként, ½12-es időponttal számolt.

[834] A tárgyaláson ezt, a második vizsgálati vallomásában adott információt félreértésnek minősítette, és a tárgyaláson az első vizsgálati vallomásának megfelelően, körülbelül 11 órai hazaérkezésről beszélt.

Az események menete Bary szerint

Bary József előtt ott állt a lehetőség, hogy *már a tárgyaláson elhangzottak ismeretében* egy védhető időrendet állítson össze a könyvében. Eltért ő is Móric időrendjétől, valószínűleg maga sem tekintette azt megbízhatónak vagy tarthatónak. Részben változtatott az egyes események becsült időpontján, de nagyjából a vád elképzeléseit követte (Bary 1933, 34).

Röviden összefoglalva, a vád alapján ő is úgy vélte, hogy Eszter ½11-kor indult otthonról,[835] nagyjából ¼12-kor Kohlmayernél bevásárolt, és ¾12 órakor ért a zsinagógához. Így Eszter még ebéd előtt le tudta venni a gyertyatartókat, hogy Scharfék majd asztalhoz ülhessenek. Wollnernek és a metszőknek nincs biztos alibijük (Buxbaum kivételével), van idő a vádbeli cselekmény elkövetésére és Móric leskelődésére. Itt már időben beleférhet a bolt felé gyalogló Eszter találkozása a nővérével és Rosenberggel, aki már korábban hazaérhetett az imádságról. Bary időrendje ugyanis feltételezi, hogy az imádság legalább ¼11 körül ért véget, mely után Rosenbergnek volt ideje hazamenni, majd a találkozási ponton (a katolikus templom előtt), 11 óra körül Zsófival együtt megjelenni akkor, amikor Eszter éppen odaért.

Ugyanakkor, Bary időrendje élesen ellentmond Móric azon állításának, hogy ők 12 órakor vagy kicsivel utána ebédeltek, amikor már a templomot is bezárták. A vádlottak tehát már ekkor, a tett elkövetését követően elhagyták a templomot. Ettől függetlenül is, a vádbeli cselekmények elkövetésére Bary időrendjében is legfeljebb egy óra juthatott (¾12 és ¾1 óra között), és nem két óra, mint azt Móric elbeszélése tartalmazza. Tehát Móric története és Bary harminc évvel későbbi időrendje semmilyen módon nem illeszthető össze. Sok egyéb adat is ellentmond annak, ahogy Bary az egyes események idejét megadta.

Például Huriné és szomszédai 10 óra körüli indulásra tanúskodtak a tárgyaláson (Móric vallomásához ez illik). Ezt nem lehet egyszerűen, alapos indokolás nélkül félretolni, bár Bary ezt teszi. Ehhez időben illeszkedően, Kaposi József kisbíró állítólag 11 óra körül találkozott Eszterrel, amint a lány már visszafelé, *Ófaluból kifelé tartott* a zsinagóga felé. Így viszont Eszter legkésőbb félórával Bary időpontja előtt ért volna a templomhoz.

A legnagyobb probléma azzal a találkozással van, ami Eszter és nővére, valamint Rosenberg között esett meg. Ez Bary időrendje szerint 11 óra körül megtörténhetett. Móric szerint, viszont éppen ekkor ért véget az imádság a zsinagógában, tehát ekkor Rosenberg nem lehetett a katolikus templomnál. Bary nagyban hagyatkozik Csordás Nagy Jánosné vallomására, aki szerint Taub és az idegen metszők csak délután 1 óra után értek haza. Bary szerint ez bizonyítja, hogy Schwarznak és Braun Lipótnak nincs alibije. A tanú viszont azt is vallotta, hogy Taubné és a gyermeke is csak 11 vagy 12 órakor ért haza (T:43). Nem világos akkor, hogy Rosenberg milyen indíttatásból és kinek vitte a bort már délelőtt 11 órakor, ahogy Bary időrendjéből következne. Solymosi Zsófi vallomása

[835] A könyvben később már 10 – ½11 óra szerepel (Bary 1933, 514).

szerint Taubéknál többen lehettek már, a hangokból ítélve. Bizonyítottnak vehető, hogy Rosenberg ott is maradt Taubéknál. Ez legalább azt feltételezi, hogy Taub a házigazda, és néhány vendég már ott tartózkodott ebben az időben. Nem biztos, hogy ezek a vendégek a metszőjelöltek, Schwarz és Braun voltak, de többeknek kellett ott tartózkodniuk. Erre Barynál nincs magyarázat.

Más probléma is van azzal, ahogy Bary az események időpontjait rekonstruálta. Varga Katalin szerint Ziszmannék 11 óra körül, vagy röviddel az után értek haza. Ha Eszter ½11-kor indult, akkor úgy kellett odaérnie a zsinagógához, hogy az imádság után Rosenbergék már elindultak ugyan Ófalu felé, de Ziszmannék még nem voltak úton Újfaluba, mert nem találkoztak az úton a boltba igyekvő Eszterrel Újfalu és a zsinagóga között. Ekkor nem tudjuk, hogy mit csinálhattak még a zsinagóga környékén. Az is lehetőség, hogy már hamarabb értek Újfaluba, és ott valahol máshol időztek – esetleg Groszbergéknél. Erre nincs adat. Az izraelita tanúk ilyesmiről nem számoltak be. Vallomásuk szerint az imádság befejezése után, a különböző csoportok nagyjából egy időben indultak el a három falu irányába, és Ziszmann is egyenesen hazament Buxbaummal. Ha így volt, akkor viszont már ½11 körül haza kellett érniük, hogy elkerüljék a boltba induló Esztert. Ez szemben áll Varga Katalin vallomásával. Mindez arra utal, hogy az imádság mégis ¾11 körül fejeződhetett be, és feltételezi, hogy Eszter inkább 11 óra körül indulhatott a boltba.

Barynak és a vádnak tehát nem volt egy valószínű, és védhető időrendje az 1882. április 1-jén, Tiszaeszláron történtekre. *Időbeli szempontból* Móric történetét még utólag – a tárgyaláson napvilágra került adatokkal – sem sikerült Barynak magyaráznia, és a vallomások átértékelésével védhetővé tenni. *A vád emiatt sem tudta megfelelően magyarázni Solymosi Eszter eltűnését*, és nem meglepő, hogy megbukott a nyíregyházi törvényszék előtt tartott tárgyaláson. Természetesen kérdés, hogy volt-e a vádnál életképesebb magyarázat, a per adatait alapul véve. Ez a következő fejezet témája.

6. FEJEZET

A vádtól eltérő magyarázatok Solymosi Eszter eltűnésére

„De nem vagyunk mi aratók, csupán
Böngészek az igazság mezején."

Byron[836]

A vádlottak felmentésével a védelem csak a pert nyerte meg, de a közvéleményért folytatott csatát nem. A felmentő ítélet sok körülményt hagyott kellő magyarázat híján, és ez az emberek egy részét az országban még sokáig nyugtalanságban tartotta. Eötvöséknek *három alapvető problémájuk maradt* az eljárás befejeződése után. Először is nem tudtak hihető magyarázatot adni Solymosi Eszter sorsára. Bár az öngyilkosság-elméletet végig erőltették, az elképzelésnek nem volt olyan magyarázó ereje, hogy a társadalom többsége ebben megnyugodjon. Másodszor, nem tudtak meggyőző magyarázatot adni a Scharf fiúk beszédére, különösen annak eredetére. Nem kétséges, hogy Móric és Samu vallomásának sok részletét a képzelet, tévedés, esetleg az önkéntelen vagy akaratlagos befolyásolás alakította ki. De valahogy, valahonnan mégis eredt a történet magva. Erre aligha elég a magyarázat, hogy Samunak a furfangos községi bíró rokonsága azt betanította, vagy Móricot Recsky csendbiztos a fülénél fogva emelgette. Harmadszor, a Kúria bizonyítottnak látta, hogy a tiszadadai holttest nem Eszteré. Ez igen sok kérdést vetett és vet fel, amelyekre nem találni választ. A legfelső bírói fórum megállapítása halomra döntötte a védelem erőfeszítéseit a tiszadadai holttest és Eszter azonosságának elhitetésére. Ez a három, magyarázatlan körülmény aláásta a védelem ellentörténetét, mely Eszter öngyilkosságán alapult.

Eötvös húsz év múlva újra kezdte a közvélemény megnyeréséért folytatott harcot. A kulcsszereplők közül többen meghaltak, az emlékek halványodtak, felnőtt egy új generáció, sokkal kevesebb embert érdekelt már az ügy. Adott volt a helyzet, hogy egy újabb rohamot indítson a közvélemény megnyeréséért. Nem tudott azonban új, perdöntő információkkal, vagy védhető megoldással előállni. Ismét elővette az öngyilkosság-elméletet, kitágította és átfogóvá tette az antiszemita összeesküvésre vonatkozó elképzelést. A tiszadadai holttest vonatkozásában mindent összerakott, ami csak bizonyíthatta Eszter-

[836] Byron: *Don Juan*. Ford. Ábrányi Emil. Budapest 1964, Európa, 482.

rel az azonosságot.[837] Mindezzel volt egy átfogó gond. *A bizonyítékok nem erősödtek a megelőző húsz év alatt*, és az ügy adatai sem változtak meg, legfeljebb Eötvös értelmezésében.[838]

Mindez indokolja, hogy megnézzük milyen, a vádtól eltérő elképzelések születtek – már az eljárás alatt is – Solymosi Eszter eltűnésének magyarázatára, és ezeket mennyiben támogatják az ügy adatai. A vád mellett, mely Eszter eltűnését úgy magyarázta, hogy őt néhány zsidó megölte az eszlári zsinagógában, több eltérő, különböző erősségű magyarázat is lábra kapott. Egyes elemek tekintetében ezek a magyarázatok keveredhetnek, átmehetnek egymásba. Én itt külön-külön veszem sorra őket.

Megszökött?

Akik nem hittek a Solymosi Eszter megölésére vonatkozó gyanúban, az ügy elején valószínűleg a lány szökésére fogadtak volna. Kövér felmérte a lehetőségeket arra nézve, hogy merrefelé lehetett az eszlári Ófaluból a legkisebb feltűnéssel távozni. Egy olyan utat talált, melyen jó eséllyel senki nem vette volna észre a lányt, ha észrevétlenül el akarta hagyni Eszlárt. Ez az út Ófaluból délnyugati irányba Tiszalök felé vezetett, Tótfalu és a Tisza között haladt, a folyóval párhuzamosan, lakott területeken kívül. Papp József malma környékén, ahol az út még Ófalu belterületén elágazott, Eszter mehetett volna errefelé, a Tótfalu és Újfalu irányába vezető út helyett. A tiszalöki út az 1876-os árvízben elpusztult, nagyrészt romos falurészen át vezetett ki a településről, tehát kevesebb esély volt arra, hogy a lány valakivel találkozik (Kövér 2011, 508). A faluból kivezető többi út jobban járt volt, ott többen láthatták volna a szökésben lévő lányt.

Az ügy elején még számos híradás keletkezett arról, hogy Eszter valamilyen okból megszökött, sőt arról is, hogy előkerült. A gyermekek, fiatalok szökése nem volt ritka.[839] Több párhuzamos ügy is adódott, ahol valaki eltűnéséért az izraelitákat tették felelőssé, de végül meglett az eltűnt gyermek. Például az 1790-es, már az előzőekben említett *nagykállói vérvád-ügyben*, ahol egy izraelita gazdánál (Fisch Jakab) dolgozó béres tízéves fia tűnt el. Az izraelita vádlottakkal szemben már a tárgyalás küszöbére jutott az eljárás, mikor előkerült a fiú, aki – mint utólag kiderült – az apai verések elől megszökött (Kende 1995, 100).[840] Eltűnt gyermek, az izraelitákra nehezedő gyanú, majd a gyermek szerencsés megkerülése: ilyen típusú történetben bíztak azok, akik nem hittek a formálódó hivatalos gyanúban

[837] Később Krúdy is egyetlen lehetőségként csak ezt látta. Úgy vélte, meg kell nyugodni abban, hogy a dadai holttest Solymosi Eszteré (Krúdy 2003, 517).

[838] Sokan visszatetszőnek találták, hogy Eötvös a feledni érdemes pert felelevenítette: „hogyan ju'hatott eszébe régen elfelejtett, bemohosodott sírokban nyugvó emlékeket megbolygatni." *Nyírvidék*, 1908/17. (április 26.) 3.

[839] A *Debreczeni Ellenőr* három családról tudott Tiszaeszláron, ahol a család egy tagja eltűnt, bár az nem feltétlenül gyermek volt; *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 3.

[840] Lásd még részletesen *Debreczeni Ellenőr*, 1882/106. (május 31.) 3.

Solymosi Eszter ügyében. Erre a mintára hivatkozott Scharf József is, amikor felhozta Solymosiné előtt a nánási esetet, és elindította a lavinát.[841]

E mintát követve olyan, hasonlónak vélt eseteket hoztak fel a gyanúsított izraelitákkal szimpatizáló lapok, melyek alapján a közvélemény reménykedhetett az eszlári lány előkerülésében. A *mezőcsáti eset* nem sokkal Solymosi Eszter ügye előtt keltett riadalmat. Barna Julianna, a mezőcsáti metsző szolgálója hirtelen eltűnt. A gyanú árnyéka – az eltűnt lány gazdája miatt is – a helybeli izraelita közösségre vetődött. Csak nehezen lehetett lecsendesíteni a falut a lány eltűnése után. Végül másfél év múlva előkerült; mint kiderült, megszökött egy fazekassal.[842] A húsz évvel korábbi *liptószentmiklósi esetnél* ugyancsak egy eltűnt lány izgatta fel a kedélyeket. Előkerülése után tudódott ki, hogy Pestre szökött.[843] A *Debreczeni Ellenőr* ásta elő a *bodrogkeresztúri esetet*, ahol a báji metszőt vádolták egy nála szolgáló keresztény lány eltüntetésével. Mielőtt nagyobb izgatottság kitört volna, a lány három nap elteltével az apja, Korcsmáros György házának padlásáról bukkant elő.[844]

A felhozott párhuzamos ügyek ötleteket is adtak arra, hogy ha Eszter megszökött, akkor miért tett ilyet. A hírlapok változatos okokat tulajdonítottak az állítólagos szökésnek.

A proszemita *Pester Lloyd* 1882. május 26-án szellőztette meg a hírt, hogy Eszter elvesztette a bevásárlásra szánt összeget (hét krajcárt). Emiatt elbujdosott, a szomszédos Nagyfaluban szolgálatot vállalt, de már megtalálták.[845] Ez nem volt igaz, de egy újabb motívummal bővült, hogy Eszter miért akart elszökni.

Nem csak a vásárlásra szánt összeg elvesztése játszhatott szerepet. Már utaltam rá, a *Debreczeni Ellenőr* 1882. május 31-én hozta a hírt, hogy Solymosi Eszter korábban kétszer hagyta ott az anyját, és hetekig való kóborlás után ment haza.[846] Miután azt a teóriát már megcáfolták, hogy Eszter a bevásárlásra kapott pénzt elvesztette, az újságok erre vetették rá magukat. Rövid időre felkapták azt az elképzelést, hogy Eszter kalandvágyból megszökött otthonról, és valahol éli világát. E lehetőséget több újság is tárgyalta június elején, elsősorban olyan összefüggésekre utalva, hogy a lány talán szerelmet keresve vándorolt el.

Az elképzelést leginkább a budapesti *Ellenőr* című lap karolta fel, és bontotta ki, de a „kalandos természetet" – sokkal illendőbb módon – inkább a lány általá-

[841] Ebben az összefüggésben természetesen nem hozták fel azokat, az izraeliták gyanúsításával járó, és a mintából kieső eseteket, ahol az áldozatnak a holtteste megvolt. Ilyen volt az *1764-es orkutai eset* (Balla-ügy) vagy a nevezetes *1791-es péri vérvád-ügy*. Olyan eseteket sem említettek, ahol az eltűnt gyermek nem került elő, például az *1867-es rétalapi eset* (a 14 éves Lukics Anna eltűnése; Ónody 1883, 167). Ekkor még nem tudhatták a tudósítók, hogy végül Solymosi Eszter ügye inkább a rétalapi esethez fog hasonlítani (ha a tiszadadai holttestet ismeretlen személynek tulajdonítjuk).

[842] Édes Albert református lelkész beszámolója, *Ellenőr*, 1882/286. (június 9.) 2.

[843] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/106. (május 31.) 3.

[844] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/118. (június 19.) 3.

[845] Pester Lloyd 1882/144/R. (május 26.) 3., később közli pl. *Pesti Hirlap*, 1882/145. (május 27.) 5.

[846] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/106. (május 31.) 2.

nos jellemvonásaként kezelte. Leírták, hogy Solymosi Eszter már gyerekkorától fogva csavargott, sosem maradt meg a szülői házban, rendszeresen elmászkált a rokonokhoz. Solymosiné, az anyja tulajdonképpen nem is nyugtalankodott hosszú ideig, mert ő is azt gondolta, hogy a lánya valahol a rokonokhoz került. Csak május elején kezdett aggódni, és ezért tett elég későn feljelentést. A lap még azt is „kiderítette", hogy egy vándorlegény, nevezetesen Csiszár Ferenc cipészsegéd Eszláron beszámolt arról, miszerint ő látott egy Eszterhez hasonló lányt a vándorcigányokkal Nyíregyháza alatt.[847] Hamarosan ez az elképzelés is összeomlott. Kiderült, semmi alapja nincs. Az újságok sorban tették közzé a helyreigazítást, hogy Solymosi Eszter csavargó természetére vonatkozó hírek alaptalanok, és egyébként is, a legjobb erkölcsű lány volt.[848]

A szökés okaként vetődött fel még az, hogy a lány esetleg várandós volt, és a szégyen elől szökött meg, vagy az, hogy a gazdaasszonya, Huriné rosszul bánt vele. E magyarázatok egyike-másika alkalmas volt arra, hogy támogassa az öngyilkossági elméleteket is. A tiszadadai holttest kifogása után, az egyre valószínűtlenebb szökés helyett, immár az öngyilkosság megokolására szolgáltak. Azt a változatot, hogy Eszter várandós volt, és szégyenében ment a Tiszának, Krúdy is beillesztette a lehetséges elképzelések közé (Krúdy 2003, 519). Ez csak akkor tartható, ha a tiszadadai holttest nem Solymosi Eszteré, mert a lány, akié a tiszadadai holttest volt, nem várt gyermeket. Ekkor azonban nem sok marad annak valószínűsítésére, hogy Eszter önként dobta el az életét.

Bary panaszkodott, hogy rengeteg bejelentést kapott, melyek szerint Esztert látni vélték az ország különböző pontjain, Erdélytől a Felvidéken át a Dunántúlig (Bary 1933, 135). Ezek mindegyikének nem lehetett utánajárni, és bizonyosan nem is lett volna érdemes. Még a komolyabbnak tűnő bejelentések is alaptalanok voltak. A nyíregyházi rabbi például azzal fordult hivatalosan a vizsgálóbíróhoz, hogy tokaji forrásokból származó értesülései szerint egy eszlári szolgálólány Tarcal településen felbukkant 1882 májusában. Egy nap múlva továbbállt, és Tolcsvára ment. Bary megkereste a két község elöljáróságát, és kihallgatták a tarcali Gottlieb Izsákot és Kolvek Antalnét, valamint az információ forrását, Klein Jakab tokaji kereskedőt. A valóság az volt, hogy egy *Nyíregyházáról* származó szolgálólány valóban munkát keresett a faluban, egy éjjel az asszonynál aludt, majd továbbment. Tolcsván sem volt nyoma eszlári cselédnek (Bary 1933, 122).[849]

A tévhírek Eszter előkerüléséről néha súlyosabb következményekkel is fenyegettek. 1882 pünkösdjén terjedt el a hír az eszlári izraeliták között, hogy Solymosi Eszter Szentmihály felől hazafelé tart. Mivel mégsem került elő a lány, az kezdett terjedni, hogy Eszter már Eszláron van, csak nem akarják előadni, így ráfoghatják az eltűnését a zsidókra. Pünkösdhétfőn, 1882. május 29-én estefelé sok idegen izraelita részvételével egy nagy csoport gyűlt össze Eszláron, Újfalu déli végén. Ezek egy része odavonult Solymosiné házához, és felszólították az asszonyt, hogy

[847] *Ellenőr*, 1882/277/E. (június 3.) 2.

[848] Pl. *Függetlenség*, 1882/153. (június 4.) 2.; *Budapesti Hirlap*, 1882/155. (június 7.) 4.; *Szegedi Napló*, 1882/129. (június 7.) 3.

[849] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 65–66.

adja elő a lányát.[850] Mivel az eszlári keresztény férfiak is gyülekeztek, majd villákkal, botokkal felfegyverkezve Újfalu felé vonultak, egy komoly összecsapás lehetősége körvonalazódott. Ezt a községi bíró, valamint az éppen a helyszínen tartózkodó vizsgálóbíró és az alügyész akadályozta meg. Az idegen izraelitákat kiutasították a faluból, a helybelieket pedig megnyugtatták, így nagyjából éjfélre helyreállt a rend.[851] A tiszaeszlári ügy idején ekkor állt a falu legközelebb ahhoz, hogy nyílt összecsapás alakuljon ki keresztények és izraeliták között.

A szökéselmélet az ügy kezdeti szakaszában tarthatta egy ideig magát.[852] Miután a történtekkel az országos hírlapok elkezdtek részletesen foglalkozni, az elmélet ereje gyengült. Egyre kevésbé lehetett magyarázni azt, hogy Eszter – ha életben volt és nem erőszakkal tartották fogva, vagy nem messze külföldön tartózkodott – miért nem jelentkezett a hatóságoknál, és tisztázott mindent.

A szökéselmélet maradványát mentve, egyesek azt gondolták, hogy Eszter valamilyen távoli országban tartózkodik, ezért nem jutott el hozzá az ügy híre. Schwarz Salamon a vizsgálati fogságban a cellatársának is azt mondta, hogy Eszter „bizonyosan Porosz- vagy Oroszországban boldog kisasszony" (T:119). Az ilyen spekulációktól vagy hiedelmektől függetlenül, az elmélet lassan erejét vesztette. Vagy átadta a helyét olyan elképzelésnek, hogy Esztert elrabolták és fogva tartják, ezért nem tud jelentkezni. Vagy kombinálódott más elméletekkel: például Eszter megszökött, de később valahogy életét vesztette, és ezért nem jelentkezett az eltűnését követő hírözönre.

A szökés elméletét minden ellenkező adat dacára nem lehet kiirtani. Ez valahogy elfogadható és kényelmes középút a két véglet, Eszter meggyilkolása és öngyilkossága között. Amerikai tartózkodása idején, az 1890-es évek közepén maga Scharf Móric is sokat hallott Solymosi Eszterről. Többek között azt is, hogy állítólag Kohlmayer boltos volt feleségeként, *Kohlmayerné* néven él New Yorkban.[853]

Erőszakkal elvitték (leányrablás)?

A leányrablási elméletre a *Budapesti Hirlap* már igen korán, az 1882. május 26-i számában utalt.[854] A lány „lélekvásárlók" kezére jutott, és valószínű, hogy valamelyik városi örömtanyán kell keresni a nyomát.[855] Ez akkor csak felvetésként

[850] *Ellenőr*, 1882/271/E. (május 31.) 2.; *Budapesti Hirlap*, 1882/150. (június 2.) 4. Ekkor történt az állítólagos Lichtman-féle vesztegetési kísérlet. A helyszínen lévő Lichtman József pénzt ígért Solymosinénak, ha „nem tagadja meg" a lányát.

[851] Kövér megpróbálta felfejteni a konfliktus szálait, és pontosan megállapítani, hogy mi történt (Kövér 2011, 417–424).

[852] A hírlapok egy része már ekkor sem hitt a szökésben, pl. *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 2.

[853] *Egyenlőség*, 1927/36. (szeptember 3.) 6.; ugyancsak említi Kövér 2011, 519.

[854] *Budapesti Hirlap*, 1882/144. (május 26.) 5.

[855] A *Budapesti Hirlappal* szemben, a *Pesti Hirlap* helyszíni tudósítója nem tartotta elképzelhetőnek, hogy Eszter ilyen „erkölcstelen merénylet" áldozata lett, *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 2.

jelent meg. Az ügy adatai még csak gyéren jutottak a hírlapok tudomására. Sok volt a zavaros, félrevezető információ, álhír. Így egy alapos elméletet a sajtóban ebben az időszakban aligha lehetett felépíteni.

Az elképzelésnek egy formáját utólag Krúdy is felvetette: Esztert vagy vándorcigányok vitték el, vagy galíciai zsidó lánykereskedők, akik aztán Galíciába utaztatták a lányt (Krúdy 2003, 518). Mindkét lehetőség valóban felvetődött az ügyet övező legendáriumban. Csiszár Ferenc fent érintett beszéde alátámasztható a vándorcigányokat az ügybe bevonó változatot, de nem perbeli adatról, csak újsághírről volt szó. Ez hálás motívum lehetett, mert egy Hecht Herman nevű izraelita ugyancsak a vándorcigányok között látta a lányt, de ő nem Nyíregyháza alatt, hanem Szántódon.[856] Ezzel szemben Huriné arról kapott hírt – és ezt a tárgyaláson is közzétette –, hogy nagyfalui asszonyok látták, amint április 2-án vasárnap „két lengyel zsidó szekeres" vitte a lányt (T:30). Ez sem komoly adat, nem lehet rá alapozni. Három nagyfalui asszony Tokajban ezt Üveges Mihálynénak mesélte, tőle Gulyás Julcsa tudta meg, és ő nem késlekedett elmondani Hurinénak.

Az ilyen felvetéseket nem támogatja pozitív és konkrét perbeli adat.[857] A *Budapesti Hirlap* azonban sosem adta fel az elméletet, hogy Eszter leánykereskedők kezébe került. A napvilágra kerülő tanúvallomásokhoz, eseményekhez, egyéb adatokhoz szépen hozzáigazította később az elképzelést.

Első pillantásra egy ilyen elmélet leggyengébb pontja, hogy hol voltak április 1-jén Eszláron leánykereskedők. Egy időben suttogták ugyan a faluban, hogy Huriné játszotta Esztert bűnözők kezére. Sőt újsághírként az is megjelent, hogy ha nem is Huriné, de a férje adta el Solymosi Esztert a zsidóknak, a Tokajból jövő hírek szerint ötszáz vagy ezer forintért.[858] Ez a komolytalan pletyka legfeljebb az asszonyt viselte meg, de a vizsgálat során a hatóságok nem vették komolyan. A *Budapesti Hirlap* végül az elméletnek az általam ismert legerősebb változatát dolgozta ki.

[856] *A Hon*, 1882/185/E. (július 7.) 1.

[857] A leánykereskedelemre alapozott feltevés nem volt teljesen légből kapott. A *Nyírvidék* hivatalos iratok alapján a következőkről számolt be. „A belügyminisztériumhoz ujabban érkezett hivatalos jelentések szerint Brazília egyes városaiban, továbbá DélAmerika egyes államaiban, de különösen Buenos Airesben magyar származású, könnyelmű leányok nagy számmal vannak s számuk a folytonos bevándorlás által mindinkább növekedik. Ez odavaló bevándorlást ottani nyilvános házak tulajdonosai, többnyire galicziai zsidók közvetítik, kiknek Magyarország számos városában ügynökeik vannak, akik a leányokat sokszor fényes ígéretekkel elcsábítják s részükre az alatt az ürügy alatt, hogy szolgálatba mennek, útlevelet eszközölnek ki. Mikor ez megvan, Amerikába szállítják a szerencsétleneket s a tengerpartmenti kikötő városokban valósággal elárverezik őket". *Nyírvidék*, 1884/48. (november 30.) 3.

[858] *Függetlenség*, 1882/195. (július 16.) 2.

A Budapesti Hirlap leányrablási elmélete

Abban a lapszámban, melyben a nyíregyházi törvényszék elsőfokú ítéletét szó szerint közölték, összefoglalóan még egyszer kifejtették a leányrablásra vonatkozó elképzelést.[859] Az újság azt az embert vette célkeresztbe, aki az Eszláron megforduló idegenek közül a leghomályosabb múlttal rendelkezett: Wollner Hermant, a „koldus-zsidót". Valóban nem lehetett tudni, hogy ez az ember pontosan honnan jött, miből élt, és merre vette az irányt a tragikus szombat után.[860] Ő szereplő Scharf Móric elbeszélésében is. Miután Eszter feltette Scharfék házában a gyertyatartókat a szekrényre, utána Wollner kísérte ki a házból valamilyen ürüggyel.

A *Budapesti Hirlap* szerint addig minden igaz, hogy Scharfék behívták a leányt az útról, és a házból később Wollnerrel együtt kiment. Móric történetének további része viszont már képzelgésnek tartható, és a rejtély kulcsát más irányban kell keresni. Az újság azt tartotta, hogy azon a napon Eszláron tartózkodott egy másik olyan személy is, akinek megint homályos szerep jutott: Kleinné Róth Borbála a máramarosszigeti izraelita bábaasszony. (Ő 1882. június 9-én ismét felbukkant, felkereste Solymosinét, azzal hitegette, hogy kideríthető, merre van a lánya, és el akarta kérni Eszter egyik ingét tőle.) Wollner alibijét semmi nem igazolta. Nem tudni bizonyosan, hogy hol ebédelt aznap, és Róth Borbáláról sem tudni, mit is csinált akkor a faluban. A hírlap e két személyhez kapcsolta a leányrablást. Wollner akkor rabolhatta el a lányt, miután Scharfék házából kikísérte, és délután 1 óráig, ameddig nem volt alibije, valahol gondoskodott a lány biztonságos fogva tartásáról vagy átadta őt a megbízóinak.

Az elmélet szerint a tiszaeszlári izraeliták tudtak arról, hogy a leányt elrabolták, de tevőlegesen nem vettek benne részt vagy arról csak utólag szereztek tudomást. Mindezt bizonyítaná az a rosszul értelmezett vagy érthetetlen vesztegetési kísérlet, amikor Lichtman József akart Solymosinénak 200 forintot adni, hogy „vállalja" a faluban felbukkanó lányát. Ekkor, 1882. május 29-én az eszlári izraeliták még úgy tudhatták, hogy Eszter életben van valahol.

Lichtman furcsa megvesztegetési kísérleténél a leányrablási elmélet új értelmet ad Lichtman azon szavainak, hogy „ha a maga lánya éjjel haza jön; és nem tagadja meg, egy ezer forint lesz a magáé." A megtagadás nem azt jelentette volna, hogy egy idegen leányt fogadjon el magáénak. Ennek nem sok teteje van, bár például Szalay Károly, Solymosiné képviselője így értelmezte a záróbeszédében. A megtagadás arra utalt, hogy erkölcsi okokból nem tagadja ki a lányát amiatt, amit a megelőző két hónapban kényszer hatására a leánykereskedők kezén tett. Ebből vezetik le, hogy Lichtman 1882 pünkösdhétfőjén még úgy tudta, él Solymosiné lánya.

[859] *Budapesti Hirlap*, 1883/214. (augusztus 4.) 1–2.

[860] Állítólag napszámmal kereste meg az árát annak a nyári felsőruhának, melyet a tiszaeszlári útja előtt vett (T:58).

Az elmélet szerint az eszlári izraeliták ekkor már féltek, mert a vizsgálat számukra igen baljós irányt vett, és Scharf Móric vallomása sorra vezetett a közösség tagjainak letartóztatásához. Szerették volna a lányt kiváltani, és visszahozni a faluba. Ennek azonban komoly akadálya mutatkozott. Valószínűleg nem tudhatták, hogy pontosan hol van. Az elmélet szerint az eszlári izraeliták tettek kísérletet, hogy a lányt felkutassák. Rosenberg Herman Sztropkón járt, hogy keresse Esztert egy onnan jövő hír alapján. Lichtman József legalább egy hétig járta a Hegyalja falvait, állítólag az eltűnt lány után kutatva. Ezek az utak nem jártak látható eredménnyel, Eszter nem került elő. Az eszlári izraelita közösségnek azonban az sem hozott volna egyértelmű előnyöket, ha Eszter él, és sikerül kiváltani, visszahozni. Ebben az esetben – bár a gyilkosság gyanúja elhárul a fejük felől –, de az előkerülő, prostituálódott, meggyötört lány sorsa ugyancsak indulatokat válthatott volna ki velük szemben.

Ha a lány időközben meghalt, akkor a gyilkosság gyanújának elhárítása magyarázhat olyan törekvést, hogy valamilyen holttestet felmutassanak. Így meggyőzhetik a közvéleményt és a hatóságokat, nem úgy vesztette a lány az életét, ahogy a vád állítja. Az elmélet alapján, tehát a tiszadadai holttest nem Eszteré, és a hullaúsztatás vádja igaz, de nem Eszláron halt meg az eltűnt lány. A hullaúsztatás tekintetében az elmélet a vád alapján állt, és emellett hozta fel még azt a levelet, melyet Smilovics Jankel küldött Rosenbergnek a börtönben.

A levelet korábban már idéztem és tárgyaltam, mint az egyik bizonyítékát annak, hogy nem Solymosi Eszteré volt a dadai holttest. A *Budapesti Hirlap* a levelet a hullaúsztatás egyértelmű bizonyítékának tekintette. A levélben szereplő „második szolgáló" egy másik elrabolt lány volt, aki tudott Eszter sorsáról valami közelebbit mondani, és az eszlári vádlottak tekintetében tisztázhatta volna a kérdést. A hírlap eltért attól a szokásos értelmezéstől, hogy a második szolgáló arra a lányra utalt, akié a tiszadadai holttest volt.

Az újság leányrablási elmélete igen ügyes. Elkerüli a meglehetősen gyenge öngyilkossági elmélet problémáit. Nincs éles ellentétben az ügy legtöbb adatával, illetve ahol ilyesmi mutatkozik, azt magyarázza. Talál egy olyan értelmezést, mely elfogadja a vád számos elemét, az ügyben felmerülő, a vádlottakat körülvevő számos gyanús körülményt, a hullaúsztatást. Tagadja egyben, hogy a vádlottak bűnösök lettek volna, legalábbis gyilkosságban. Egyszerre magyarázza az eszlári izraeliták időnként zavart, kapkodó, és bizonyos vonatkozásokban érthetetlen viselkedését, de egyben meg akarja az ártatlanságukat alapozni a vádat illetően. Jó érzékkel mutat rá két, valóban homályos múltú és tisztázatlan szándékú szereplőre, és ad magyarázatot az ügy két nehezen érthető és értelmezhető talányára (Lichtman megvesztegetési kísérlete és Smilovics levele). A leányrablási elmélet azonban ebben a formájában aligha védhető jól.

Miért nem védhető a leányrablási elmélet?

A felmentő ítélet nyitva hagyta a kérdést, hogy mi történt Solymosi Eszterrel. A közvélemény az ítélettel nem kapott választ. A *Budapesti Hirlap* ezt az űrt akarta betölteni, és adni egyfajta megoldást, mely még összeegyeztethető az ügy legtöbb adatával. A történet azonban aligha áll meg. A főbb problémákat a következőkben összegzem.

Ami Wollnert és a bábaasszonyt illeti, valóban homály veszi őket körül, több nehezen magyarázható körülmény kapcsolható hozzájuk. Ezt a homályt az eljárás sem tudta eloszlatni. De a leghalványabb jel sem utalt arra, hogy leánykereskedők lettek volna vagy ők maguk raboltak volna leányokat. Wollner a feleségével és kislányával tartózkodott Eszláron, ami ellene szól annak, hogy ekkor mellékesen Eszter elrablásával is foglalkozott. Ráadásul a falut és a lakóit láthatóan nem ismerte. Így a leányrablási elmélet által feltételezett kulcsesemény meglehetősen szokatlannak, sőt bizarrnak tekinthető. Egy helyismerettel nem rendelkező, a családjával utazó koldus (Wollner) szombaton délben egy kis alföldi faluban a zsinagóga környékén véletlenül arra járó keresztény lánykákra vadászik, hogy elrabolja és áruba bocsássa őket. Ezt a lehetőséget igen valószínűtlennek kell minősíteni.

Róth Borbála, a máramarosszigeti bábaasszony tagadta, hogy április 1-jén Eszláron járt volna. Állítólag Scharf Móric ismerte fel őt a fogházban, hogy ő éjszakázott náluk Wollnerékkal együtt azon a napon (T:330). Az eljárásban nem bizonyosodott be, hogy április 1-jén a bábaasszony a környéken volt, bár erre nézve nem is volt bizonyítás. Igaz, egy azonosítatlan szereplő kétségtelenül van. Az „idegen asszony", akivel Wollner jött-ment 1882. április 1-jén. Róla Wollner felesége is beszélt, de nem derült ki, hogy Róth Borbálára gondolt-e. Az eljárásban sem bizonyosodott be az idegen asszony kiléte.[861] Ha Róth Borbáláról volt is szó, akkor sincs bizonyíték arra, hogy Wollner és a bábaasszony ismerte volna egymást azelőtt.

A leányrablás bizonyos tervezettséget és szervezettséget igényelt volna. Solymosi Eszter viszont véletlenül járt éppen akkor a zsinagóga környékén. Ha Wollner látta is az Ófalu felé haladó, számára ismeretlen lányt, nem tudhatta, ki ő, hova megy, miért megy, meddig marad, és egyáltalán fog-e visszafelé jönni. Bár Wollnernek lényegében nincs alibije a szombat dél körüli időszakra, annak nincs jele, hogy Tiszaeszlárt elhagyta volna. Esztert el kellett volna szállítani a faluból, és valakinek átadni. A zsinagóga előtt húzódó gáton ugyan a lakott részek érintése nélkül el lehetett érni a Tisza-partot, vagy kijutni a Tiszalök felé vezető folyó menti útra, de ez sem volt kockázatmentes. Móric vallomása szerint a zsinagóga mögött az adott időben egy-két lány libákat legeltetett, és bármikor

[861] Bátoriné, a zsinagóga szomszédságában lakó özvegyasszony adott róla egy rövid leírást 1882. szeptember 12-i vizsgálati vallomásában, mely szerint egy alacsony, 30 év körüli nőről volt szó, akinek mintha nyomorék lett volna a jobb keze, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 29. Ez a leírás nem illett Róth Borbálára.

felbukkanhatott egy-egy gyalogos Ófalu és Tótfalu között. A helyismeret híján lévő Wollner nem láthatta előre a veszélyeket, melyekkel szembesülhetett egy ilyen tett végrehajtása során. A feltételezetten eszméletlen lány feltűnésmentes elszállításához már a zsinagógánál szükség lett volna egy szekérre vagy taligára, mellyel Wollner nem rendelkezett. Az elmélet ezen a ponton további cinkost vagy cinkosokat feltételez. Wollner idegen volt Eszláron. Nincs olyan adat vagy felvetés, hogy 1882. március 31. péntek előtt, amikor Eszlárra érkezett, bárkit ismert volna a helyi izraeliták közül. Egy leányrablásba aligha vont volna be egynapos ismerősöket.

Az *Egyetértés* egy olyan tényezőre is rávilágított, mely csökkenti a leányrablás valószínűségét. A helyzet az, hogy Solymosi Eszter nem volt szép leány. Sőt, ahogy megfogalmazták, „a falubeli leányok között szépségre ugyancsak hátul járt".[862] Természetesen ez nem zár ki semmit, de a leányrablás ellen szól.

Az elmélet nem magyarázza Scharf Samu és Móric vallomásait sem, melyek az elméletnek ellentmondanak. Egyszerűen elintézi azzal, hogy e vallomások nagy része mese. Ez elképzelhető, de emellett érveket kellene felhozni, és magyarázni, miért beszéltek ilyeneket a Scharf gyerekek. Scharf Móric vallomása alapján nem lehet egyszerűen feltételezni, hogy Wollner Scharfék házából kivezette Solymosi Esztert, és utána egyszerűen eltűnt vele. A vallomás értelmében ugyanis Móric látta, hogy Wollner és Eszter bementek a templomba, és be is csukták annak ajtaját. A templomban bent voltak a metszők is, mert imádkozásuk hangja kihallatszott. Ez kizárja, hogy Wollner egyedül és titokban elintézhette Eszter elrablását. Sőt Móric vallomásának egyik változata arról szólt, hogy a fiú nem is ment vissza a házukba, miután kikísérte Wollnert és Esztert, hanem az udvaron maradt. Ekkor mindenképpen látnia kellett, ha a lányt el akarják rabolni.

Aligha lehet könnyedén feltenni, hogy nem történt ugyan semmi a zsinagógában, de Scharf Móric teljesen alaptalanul egy szörnyű, véres történetet tárt a hatóságok elé, népes szereplőgárdával. A fiú miért nem számolt be egyszerűen a leányrablás általa ismert körülményeiről, ha valóban az történt? Samu beszédét ezzel ellensúlyozhatta, mert a lány sorsának alakulásáról pozitív adatot és nyomot szolgáltatott volna. Túl könnyű Móric vallomását fantáziálásnak, mesének tekinteni; annak valamilyen okát kellene adni, de ezt a leányrablási elmélet nem teszi meg. Nem mondhatja azt, hogy Móric az apját védte, mert Scharf Józsefnek nem tulajdonított szerepet a leányrablásban. Az elmélet alapján Móric vallomását csak úgy lehetne magyarázni, mint a védelem tette: Móricot betanították és kényszerrel vették rá a vallomásra, de ilyesmit a lap nem állít. Így korántsem egyszerű annak a magyarázata, hogy Scharf Móric miért talált volna ki egy véres történetet az általa látott leányrablás helyett, és az sem, hogy a vallomását mely ponttól tekintsük mesének.

Az elmélet nem nagyon találja a titokzatos idegen asszony helyét, szerepét sem, akivel Wollner együtt töltötte a szombatot. Móric szerint az események

[862] *Egyetértés*, 1882/147. (május 30.) 2. Hasonlóan nyilatkozott a *Debreczeni Ellenőrnek* Lápossy János eszlári református lelkész, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/107. (június 1.) 1.

idején az udvaron, és a zsinagóga környékén nem volt senki. Az idegen asszony hollétére délután 1 óra előtt nincs adat. Így Wollner legfőbb, feltételezett segítője éppen akkor nem volt a környéken, amikor a férfi a lányt éppen elrabolta.

Az elmélet hangsúlyt fektet Rosenberg és Lichtman sztropkói és hegyaljai útjára. Ezen utak célja legalábbis kérdéses. Nem utal semmi arra, hogy leánykereskedők nyomában jártak volna. Saját bevallásuk szerint egyszerűen csak Esztert keresték különböző hírek alapján. (Egyesek azonban – a vád tükrében – ezeket az utakat úgy tekintik, hogy azok inkább a hullaúsztatás megszervezéséhez kapcsolódtak, semmint Eszter valódi kereséséhez.) Az elmélet itt egy kicsit magához igazítja a tényeket. Rosenberg Herman ugyanis nem 1882 áprilisában járt Sztropkón, ahogy az elmélet állítja, hanem oda 1882. június 11-én indult el (T:66). Lichtman József sem májusban járta a Hegyalját, hanem szintén júniusban (T:69).

Az elmélet ügyesen igyekszik kitölteni egy történettel azokat a fehér foltokat, melyek az ügyben mutatkoztak, és melyeknél nem tudjuk, hogy mi és hogy történhetett. Az elmélet lényegére viszont hiányoznak a bizonyító vagy valószínűsítő, konkrét és pozitív adatok. Pusztán attól nem lesz egy elgondolás valószínű, mert nincs éles ellentétben az ügy legtöbb adatával. Wollnerről keveset tudunk, és kellő fantáziával valóban el lehetne képzelni leánykereskedőnek is – csak éppen erre az égvilágon semmi nem utal. Az elmélet pozitív adatként Lichtman vesztegetési kísérletét és a Smilovics-levelet hozta fel. De közelebbről nézve, ezek sem támogatják közvetlenül a leányrablásra vonatkozó elképzelést.

A Lichtman-féle pünkösdi vesztegetési kísérlettel kapcsolatban az elmélet két összefüggést sugall. Az egyik, hogy Lichtman ekkor, 1882. május végén határozottan tudott arról, miszerint Eszter életben van. Ez nemigen áll meg. Lichtman egyszerűen arra utalt a bíróság előtt, hogy ő több helyről is hallotta, Eszter Szentmihály felől Eszlár felé tart. E hírek alapján hihetett abban, hogy Eszter élve elő fog kerülni, ezért beszélt aztán Solymosinéval. Arról nincs szó, hogy a férfi konkrét tudomással bírt volna arról, hogy Eszter leánykereskedők kezében van. A másik sugallat szerint Lichtman azzal vigasztalta Solymosinét, ha elvállalja (visszafogadja) a leányt, akkor úgyis férjhez lehet őt majd adni a felajánlott pénz segítségével, és ezzel megoldódik a probléma. A végtárgyalás jegyzőkönyve, azonban nem támasztja alá, hogy Eszter férjhez adása úgy vetődött volna fel, mintha az utólag orvosolná a kényszer hatására tanúsított erkölcstelen magatartást. Nem is Lichtman, hanem kevéssel utána Einhornné utalt Solymosinénak a férjhezmenésre egyszerűen olyan összefüggésben, hogy a várható jutalomból Solymosiné kiházasíthatja a lányát, mert hozományra is bőven futja belőle.[863]

Smilovics levele valóban erős bizonyíték a hullaúsztatás mellett. De a rejtélyes „második szolgáló" úgy sem kap több értelmet, ha nem a dadai holttestre való utalásként kezeljük, hanem egy ismeretlen elrabolt leánynak tekintjük. A levél címzettje Rosenberg Herman eszlári izraelita, aki akkor ugyancsak vizs-

[863] A *Budapesti Hírlap* idézett cikke Einhornné helyett tévesen Groszbergnének tulajdonítja, hogy megerősítette Lichtman jutalomra vonatkozó ajánlatát.

gálati fogságban volt. A levélből következően tudnia kellett kiről van szó. Sőt ő magának valahogy érintettnek kellett lenni a dologban, különben nem tudott volna mit bevallani a második szolgálóról. Eszlárról azonban akkoriban nem tűnt el nyomtalanul más lány Eszteren kívül. Arra sincs adat, hogy az eszlári Rosenberget és a máramarosi Smilovicsot Eszteren kívül egy másik, ismeretlen lány története összekötötte volna. Rosenberg vallomása csak így segíthetett volna Smilovics helyzetén.[864] Sőt Smilovics beismerő vallomásában sem szerepelt a holttesten kívül más, ismeretlen lány, kivéve a holttestet, melyet aztán Herskó és Matej Eszter ruhájába öltöztetett be. Nincs tehát jobb értelmezés, mint az, hogy a második szolgáló a tiszadadai holttest volt. Ez viszont nem illik a leányrablási elmélethez, mely szerint Smilovics nem a dadai holttestre utalt második szolgálóként.

Mindezek a megfontolások rámutatnak a *Budapesti Hirlap* által feltálalt elgondolás problémáira, így az ügyből ismert adatokra tekintettel, csak egy tetszetős, fantáziadús, de kellően meg nem alapozott történetről beszélhetünk. A leányrablási elméletet a *Nemzet* cikkírója „furcsa hipotézisnek" nevezi,[865] míg Verhovay egyenesen egy eltussolási kísérletnek tartja (Verhovay 1890, 44). Ennek ellenére, talán ez volt a korabeli sajtóban megjelent legerősebb, adatokkal alátámasztott, viszonylag koherens, a vádtól eltérő elképzelés Eszter sorsát illetően.

Balesetet szenvedett?

A korabeli feltevések szerint, a baleset az lehetett volna, hogy Eszter véletlenül belefulladt a Tiszába. De az Újfaluból Kohlmayer ófalui boltja felé vezető út viszonylag távol vezetett a folyótól, legalább 800–900 méterre.[866] Így nem könnyű magyarázni, mit keresett volna ott a lány, aki azzal búcsúzott a nővérétől Ófaluból kifelé menvén, hogy nagyon siet, mert Hurinénak kell a festék. Ezt úgy kívánták magyarázni, hogy a lány először járt mezítláb abban az évben a szép idő beköszöntével (még az előző napokban csizmát hordott), és meg kívánta mosni a lábát a folyó vizében. Eötvös ezt a komolytalan magyarázatot ugyanúgy elveti, mint Bary (Bary 1933, 53; Eötvös III/135).[867]

[864] A *Budapesti Hirlap* elmélete arra céloz, hogy Rosenberg a sztropkói útján szerezhetett tudomást a „második szolgálóról", aki tudott valamit Eszter elrablásáról. Nem világos azonban, hogy Smilovics ezt honnan tudta, hacsak nem a vizsgálati fogság alatt értesült valahogy e második szolgáló létéről.

[865] *Nemzet*, 1883/213/R. (augusztus 4.) 1.

[866] Az útról nem is lehetett látni a folyót, *Pesti Hirlap*, 1882/158. (június 10.) 6.

[867] Mikszáth a tárgyalás alatt még úgy tudta, hogy a védők a vízbefúlásos balesetet tartják a legvalószínűbbnek, az öngyilkosságot pedig valószínűtlennek (Mikszáth 1972, 210–211). Eötvösre ez bizonyosan nem állt, egyes kérdései tendenciózusan az öngyilkosság megalapozására irányultak.

Azt az elképzelést, hogy Eszter véletlenül a Tiszába fulladt, három érv megsemmisíti. A lány valóban sietett, ahogy ez világosan kiderült a tanúvallomásokból. Így aligha tett egy óriási kerülőt a Tisza felé, hogy megmossa a lábát. Ezt megtehette volna otthon is, de hazafelé kút is esett az útjába, ha sürgősen lábat akart mosni. Másodszor, az eszlári oldalon a folyó vize sekély volt a part közelében, a folyó a kanyarulatban itt rakta le a hordalékot. Így gyakorlatilag kizárt, hogy abba, ott egy tizennégy éves lány, aki a parton áll vagy ül, véletlenül belefulladjon. Harmadszor pedig a spekuláció magában áll: egyetlen adat sincs az eljárásban, mely akár utalna egy ilyen lehetőségre. Az utolsó tanú (Tapasztó Miklós), aki látta Esztert arra vallott, hogy a lány Újfalu irányában felért a zsinagóga előtt húzódó védőgátra, mely Ófalut és Tótfalut elválasztotta. Semmi nem zárja ki, hogy a lány mégis hirtelen elhatározásból a gáton a Tisza felé vette az irányt. Ez azonban a rendelkezésre álló adatok alapján valószínűtlen. A balesetről szóló elmélet így nem élvezett nagyobb támogatottságot.

Öngyilkos lett?

Eszter öngyilkosságának elmélete komoly formában a többihez képest később bukkant fel, miután a szökéselmélet már jelentősen meggyengült. Úgy látszik, hogy a hírlapok ezzel a lehetőséggel 1882. júniustól kezdtek számolni, mikor a kézenfekvőbb magyarázatokban (szökés) egyre kevesebben hittek. Az elméletet ráadásul össze lehetett kapcsolni a tiszadadai holttest felbukkanásával is. Ez az elképzelés eleinte talán a leggyengébbek között volt. A büntetőeljárás megindításához vezető ügyészi indítvány sem vetett számot az öngyilkossággal. A közigazgatási eljárásban felvett tanúvallomások alapján még akár az is valószínűbbnek tűnt, hogy Eszter elrabolták.[868]

Az elmélet aztán lassan egyedül maradt a vádellenes, proszemita oldalon. Egyre többen kezdtek hinni benne azok közül, akik lehetetlennek találták, hogy izraeliták veszejtették volna el a lányt. Sajátos módon, nem az öngyilkosság-elmélet erősödött meg, hanem a többi magyarázat gyengült, és egyre nehezebben lehetett hinni bennük. A végtárgyalás idejére a proszemita oldal egyetlen valamennyire alátámasztható magyarázata a lány eltűnésére az öngyilkosság maradt. A védelem is úgy láthatta, hogy ez lehet a legvédhetőbb ellentörténet a vádhoz képest.

Természetesen a perben a bíróság a vádban foglaltakat ítélte meg, és nem az ellentörténetekkel törődött. A küzdelem azonban a közvélemény megnyeréséért is folyt, és ahhoz fontos volt egy vádtól eltérő magyarázat. Másrészt a vádat hatékonyabban lehet támadni, ha a háttérben egy egységes ellenkoncepció irányítja a védelem lépéseit. A védelem kérdései mögött sokszor láthatatlanul

[868] A *Pesti Hirlap* különtudósítója is kategorikusan kizárta, hogy Eszter öngyilkos lett, *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 2. A *Magyar Állam*ban az ügyről írt első cikk elismeri a Tiszához köthető sok öngyilkosságot („a lánysikkasztó Tiszáról" ír), de ebben az esetben kizárja azt, 1882/155. (május 20.) 2.

ott állt az öngyilkosság elmélete. Minél több olyan részletet akartak a felszínre hozni, mely ezt támogatja. Nem elsősorban a bíróság meggyőzése végett, ahhoz elég volt a vádat kétségessé tenni, hanem a közvélemény megnyeréséért. Jóllehet, még a védőbeszédekben sem állítottak fel egy kidolgozott, összefüggő elgondolást Eszter öngyilkosságára, de több helyütt sejtetni engedték, hogy csak ez lehet az igazság. Nem véletlen, hogy Szalay magánvádló záróbeszédében külön részt szentelt annak, miért nem lehetett Eszter öngyilkos (T:349). Végül húsz évvel később, Eötvös a könyvében próbálta meg átfogóan, összefüggéseiben is felvázolni és alátámasztani azt, hogy a lány eltűnése mögött öngyilkosság állt. Mivel a per idején a védelem nem fejtette ki összefüggően és részletesen ezt az elképzelést, Eötvös könyvéből utólag megérthetjük, mi mozgathatta a védelem lépéseit ebben a tekintetben. Az öngyilkosság-elmélet értékelésénél tehát nem hagyható figyelmen kívül, amit Eötvös később írt.

Ha felvetődik az öngyilkosság, akkor néhány kérdés rögtön adódik: mikor? hol? hogyan? és miért? Az öngyilkosság-elmélet csak akkor válik megfoghatóvá, ha a tiszadadai holttestet Solymosi Eszterének tekintjük. Valójában ez az elmélet alaptétele, melyből válaszok levezethetők az első három kérdésre. Így ki lehet alakítani egy olyan vélekedést, hogy Solymosi Eszter azon a szombaton az eszlári Tisza-parton a vízbe ölte magát.

Azonban az öngyilkosság-elmélet elfogadásához hihetően kellett (volna) magyarázni néhány fogós problémát. Eszternek például a zsinagóga előtt húzódó gáton kellett volna hirtelen irányt váltani. Nem Tótfalu irányában, keresztben áthaladni a gáton, hanem a Tisza felé elkanyarodni rajta. Miért tett volna ilyet? Semmi nem utal arra, hogy a lány élesen eltért volna az útiránytól, és a védőgát mentén folytatta volna az útját a Tisza felé. Ugyanaz a megmagyarázandó probléma tehát itt is megmutatkozik, mint a balesetelméletnél.

Mi lett volna az öngyilkosság oka?

Kellett valamilyen okot találni magára az öngyilkosságra is. A populáris-hírlapi magyarázatok között szerepelt az, hogy Eszter várandós volt, és emiatt elkeseredett. Erre, a lány emlékét az akkori erkölcsök szerint sértő, sőt gyalázó állításra a védelem nem mert, vagy a tiszadadai holttesttel kapcsolatos stratégiája miatt nem tudott alapozni a perben. Az, hogy Eszter várandós lehetett, Boros Borbálának a vizsgálat során tett vallomásában jött elő. Eötvös azért rövid felvetésként ezt szóba hozta Solymosinénak a végtárgyaláson is. Az anya válasza maga a felháborodás volt: „Haragudjék meg rá a csillagos ég, aki rá merte a száját ereszteni! [...] Ó, ó ég! rogyjál le, hogy ilyeneket is kell hallani!" (T:24).[869]

[869] A *Magyar Nyelvőr*ben egy ismeretlen szerző külön felhívta a stiliszták figyelmét Solymosiné átokszavainak nyelvi ízére, „Nyíregyházi nyelvzavar" *Magyar Nyelvőr*, 1883/VIII. (augusztus) 374.

Komoly adat nem merült fel, mely ezt a változatot megalapozta volna. Egyszerű találgatás, hírlapi pletyka volt mögötte. A védelem már csak ezen okból sem tudott mit kezdeni vele. Ráadásul így szembekerült volna egymással az öngyilkossági elmélet és azon elképzelés, hogy a tiszadadai holttest Eszteré lenne. (Mindkét elképzelés egyszerre volt a védelem álláspontjának kulcsa.) A lány, akié a tiszadadai holttest volt, nem volt várandós. Így a holttest vagy nem lehetett a várandós Eszteré, és ekkor az öngyilkossági elmélet még jobban talaját veszti. Ha a holttest Eszteré és öngyilkos lett, akkor viszont nem lehetett várandós. A védelem rákényszerült, hogy a feltételezett öngyilkosságnak más okát keresse.

Az öngyilkosság másik, lehetséges okaként az vetődött fel, hogy Eszter szomorú, boldogtalan volt. Úgy nézett ki azonban, hogy a lány feltételezett szomorúsága sem különösebben valószínűsíthető. Április 1-jén szép tavaszi idő volt, sütött a nap, többen takarítottak, készültek a húsvétra. Eszter a vásárlás után tanúk által bizonyítottan sietett hazafelé, és azokkal, akikkel találkozott az úton, egy kivétellel (Rosenberg Rozi) senki nem mondta szomorúnak vagy gondterheltnek. Éppen ellenkezőleg, például a nővére, aki a tanúk közül legjobban ismerte, kifejezetten jó hangulatban látta. Miképpen lehet magyarázni, hogy néhány perc múlva a lány az útjából igen kieső Tisza-part felé vette volna az irányt, öngyilkossági szándékkal? És utána – senki által nem látottan – fokozatosan belegázolt a part szélén még sekély vízébe, hogy beleölje magát a folyóba, kezében a vásárolt festékkel, gálickővel és csizmaszeggel? Ha a tiszadadai holttest Eszteré volt, akkor úgy kell elképzelnünk mindezt, hogy a festéket tartalmazó kendőt előtte gondosan a csuklójára kötötte, majd úgy kezdett lassan egyre beljebb menni a folyó akkor még hideg vizébe. Milyen eltökéltség kellett volna ehhez ezen a szép tavaszi napon, milyen hihetetlen tett lett volna egy tizennégy éves lány részéről, aki röviddel azt megelőzően még serényen sietett hazafelé a vásárolt dolgokkal!

Itt az elmélet két változatra ágazott szét. Van, aki elképzelhetőnek tartotta, hogy egy jó hangulatban lévő ember is követhet el rövid időn belül öngyilkosságot. Így nem kizárt, hogy Ófalut elhagyva Eszter mégis a Tisza felé vette az irányt. Friedmann Bernát védőbeszédében röviden utalt arra, hogy az öngyilkosoknál nem ritka a tettet megelőző vidámság (T:365). E megállapítás közelebbi forrását vagy okát nem közölte.

A másik változat arra épült, hogy egy hihető magyarázatnak az öngyilkosság időpontját arrébb kell tennie a szombat dél körüli időpontról, mert ez az időpont Eszter esetében ilyen tettre teljesen valószínűtlen volt. A védelem inkább e változat mellett állt ki. Eszter eltűnését igyekezett minél későbbi időpontra, délutánra tenni.[870] Ezzel két legyet ütött egy csapásra. Kizárta, hogy a

[870] Az öngyilkosság e két változata egyben azt is próbálta magyarázni, hogy Eszter miért nem Kohlmayer boltjánál ment a Tiszának (a bolt a folyóhoz közel feküdt), és miért tett volna pár perccel később Ófalut már elhagyva óriási kerülőt a folyó felé. Ezt vagy valamilyen hirtelen hangulatváltozással lehetett megokolni, vagy azzal, hogy a lány nem ekkor, ezen az útján lett öngyilkos.

vádlottaknak közük lett volna Eszter eltűnéséhez, mert délután 1 óra után az alibijük már erősebb volt. Másrészt a délutáni órákban már nem akadtak olyan tanúk, akik egy jókedvű Esztert láttak volna. A gond csak az volt, hogy olyan tanú sem nagyon akadt, aki bárhogy látta a lányt a délutáni órákban. Pedig ez a védelem számára rendkívüli fontossággal bírt. És mégis, sikerült „felkutatni" két tanút, akik ilyesmire tanúskodtak. Az egyik a Löwenthaléknál szolgáló Vámosi Julcsa, aki állítólag még délután 1 óra után is látta Solymosi Esztert. A másik Hatalovszki András, aki csak a végtárgyaláson tette első vallomását, mely szerint ő délután három óra körül látta a lányt Újfaluban egy fűzfa alatt szomorúan sírdogálni. Láthattuk, hogy mindkét tanú beismerten hamisan vallott, mindketten megvesztegetési kísérletről számoltak be, és mindkét hamis vallomás nagy felháborodást keltett a faluban.

Ráadásul még a két hamis tanúvallomás sem adott elegendő magyarázatot egy öngyilkosságra. És itt jön e változat fölöttébb gyenge pontja. Ugyanis Esztternek valahol lennie kellett a vásárlás és a délutáni sírdogálás között. Eötvös itt a könyvében homályos magyarázkodásba bocsátkozik. Elgondolása szerint Eszter hazament a vásárlásból, de a gazdaasszonya, Huriné valamiért nagyon leszidta, és újra elküldte a boltba.[871] Ekkor már nekikeseredett, boldogtalan, szomorú volt. Mindezzel az a gond, hogy ezt az elképzelést semmi sem támasztja alá, csak egy beismerten hamis tanúvallomás (Hatalovszki András).[872] Ha így történt volna, akkor legalább néhány embernek délután is látnia kellett Esztert.[873] Ilyenek nem mutatkoztak.

Eötvös történetét egy adat halványan támogathatja, bár ő erre nem hivatkozik. Kohlmayer boltos szerint Eszter veres (és kék) festéket vásárolt nála, nem feketét. A bíróságok ítéleteikben ezt tényként kezelték. Ha ez igaz, akkor nem lehet kizárni, hogy Huriné akár vissza is küldhette a lányt a boltba, hiszen nem veres festéket kellett vennie. Ez alapján elképzelhető, Eszter másodszor is útra kelt a bolt felé. Ez azonban mégsem segíti az öngyilkosság-elméletet. A boltos vallomásából kiderült, hogy a lány másodszor már nem fordult meg nála. Az állítólag megvásárolt veres festék így Eszternél maradt, bármikor is tűnt el. A tiszadadai holttestnél viszont nyoma sem volt veres festéknek. Ezért Eötvös inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy Kohlmayer tévedett a vásárolt festék tekintetében (I/80). Eötvösnek fontosabb volt, hogy a dadai holttest azonosításánál a veres festék hiánya ne okozzon problémát, mint az, hogy legyen

[871] Itt nyilvánvaló a párhuzam az *Egyenlőség* egy korábbi tudósításával, mely szerint Huriné április 1-jének *délutánján* Esztert (újra) megverte, és a lány emiatt a Tiszának ment, *Egyenlőség*, 4. (1882. november 26.) 7.

[872] Még Frenkel Sámuel az, aki arra vallott, hogy szombat délután találkozott Hurinéval (Esztert nem látta), aki arra utalt neki, hogy már másodszor küldte festékért Esztert, és még mindig nem jött haza. Huriné tagadta, hogy ilyesmit beszéltek volna (T:43). A bíróság Frenkel vallomását nem vette figyelembe.

[873] A lapok is kizártnak tartották, hogy ne látták volna az emberek Esztert az úton Újfaluban, ha valóban visszatért volna a bevásárlásból, *Pesti Hirlap*, 1882/156. (június 8.) Melléklet 2.

valami konkrét oka Hurinénak visszaküldeni Esztert a boltba. Így viszont nem tudta megokolni, miért is küldte volna újra, immár másodszor Kohlmayerhez a lányt a gazdaasszonya.

Eszter második útjáról szóló eötvösi misztifikációnak Kohlmayer vallomásán kívül más vallomás is élesen ellentmond, mindenekelőtt például Hurinéé. Ő nem tudott róla, hogy másodszor is elküldte volna Esztert a boltba, aki az első vásárlásból sem ért haza. Délután 1 óra után érdeklődött is utána az anyjánál, majd 3 óra tájban elkezdte keresni (T:25; T:42).

A történet tehát sehogy sem áll össze. A védelem végső soron három körülménnyel igyekezett támogatni az öngyilkosság elméletének ezt a változatát: (i) a tiszadadai holttest Eszter holtteste; (ii) Eszter csak szombat délután, 1 óra után tűnt el; (iii) Eszter szomorú, boldogtalan volt. Mindhárom tényező többé-kevésbé megdőlt. Először is a királyi Kúria a tényállás részévé tette, hogy a tiszadadai holttestre megtévesztésből adták Eszter ruháját, tehát az nem az eszlári lány holtteste volt. Másodszor, Esztert megbízható tanú már nem látta a szombat, dél körüli időszakot követően. Harmadszor, kérdéses az is, hogy Eszter egyáltalán szomorú lett volna. Ez a háttértörténet fontos eleme volt, és így a védelem erre rendszeresen rákérdezett a végtárgyaláson a különböző tanúknál. Ezt aligha sikerült igazolni.

Szomorú volt-e Eszter?

Eszter szomorúságáról – talán először – a *Debreczeni Ellenőr* tudósítójának június 26-i távirata számolt be. Weinstein Miksa beszélt Hurinéval Tiszaeszláron, és figyelemre méltónak találta, hogy Huriné Esztert sohasem látta nevetni, nem hallotta dalolni és mindig „nagyon szomorú volt". Eszter „melancholikus természetét" rögtön nagy jelentőségű ténynek értékelte az újságíró.[874] Mindez már az öngyilkossági elméletet kezdte megalapozni. Eötvös is nagyban épít Weinstein írására e kérdésben.[875]

De valóban szomorú volt-e Eszter? Az eljárás adatai ezt nem támasztották alá. Az anyja, Solymosi Jánosné azt mondta, hogy általában jókedvű volt, bár nem sokkal előtte halt meg a bátyja (T:24). Papp Albertné, előző gazdaasszonya nyilatkozta, hogy nem volt szomorú, hanem fürge, eleven (T:45). Huri József, Huri Andrásné 17 éves fia úgy vélte, Eszter nem volt se víg, se szomorú; dalolni ugyan nem hallotta, de ő napközben nem volt otthon (T:118).[876]

[874] *Debreczeni Ellenőr*, 1882/124. (június 27.) 3. Ezt több lap is átveszi, pl. szó szerint közli a *Nemere*, 1882/53. (július 2.) 211.

[875] Weinstein fia, Szabolcsi Lajos az emlékirataiban egyenesen úgy fogalmaz, hogy az apja fejtette meg Solymosi Eszter titkát. Ennek lényege, hogy a lányt a gazdaasszonya verte, és emiatt öngyilkos lett (Szabolcsi L. 1993, 28). Tény, hogy ez az elképzelés lett Eötvös elmélete, és ma a mértékadó irányzat dogmája.

[876] Ebből Eötvös érvet próbált kovácsolni, kiemelvén azt, hogy Huri József egy hónap alatt egyszer sem hallotta énekelni a lányt. Az írót az nem zavarta, hogy erre a fiúnak kevés lehetősége is volt, mert napközben kinn a földeken dolgozott.

Lánczi Gáborné szerint a lányon nem látszott semmi különös, nem volt elkeseredve, amikor az eltűnés napján pénzt adott neki gálickőre (T:31). Üveges Mihályné, aki akkor szombaton reggel járt Hurinénál egy tízkrajcáros adósságát megadni, nem látott az akkor éppen mosogató lányon semmi kedvetlenséget vagy elkeseredést (T:31). Kohlmayer boltos úgy emlékezett, hogy semmit nem vett észre rajta, ami valami bajra utalna.[877] A nővére, Zsófi kétszer találkozott vele eltűnése napján: „Semmi szomorúságot nem láttam rajta, még örömmel dicsekedett, hogy pénzt ad neki a gazdaszszonya csizmára, ruhára" (T:34). Kaposi (Nagy) József községi szolga és dobos akkor találkozott Eszterrel Lánczi József kertjénél, mikor Ófaluból jött kifelé. Egy csomagot vitt a kezében, és nem látszott rajta semmi szomorúság (T:217).

A védelem egy közvetlen és néhány közvetett tanúból tudta kihozni, hogy Eszter szomorú volt. Közvetlenül csak Rosenberg Rozi, Solymosi Zsófi gazdaasszonyának a lánya látta szomorúnak Esztert („Nem volt nagyon jó kedve. Még szomorú is volt."). Ő Zsófitól nem messze állt, amikor találkozott velük Eszter Kohlmayer boltjából visszafelé tartva (T:47). A többi tanú állítólag magától Zsófitól hallott Eszter szomorúságáról. Groszberg Leó szerint, az eltűnést követő vasárnap a nála cukrot vásároló Solymosi Zsófi mondta, milyen szomorú volt Eszter (T:52). Rosenberg Herman, akinél Zsófi szolgált, ugyancsak azt vallotta, hogy Zsófi szomorúnak mondta a testvérét (T:66). Ezt a felesége is megerősítette (T:69).[878] Solymosi Zsófi kereken tagadta, hogy ilyesmit beszélt volna. Vámosi Julcsa hamisnak bizonyult vallomásában azt állította, hogy hallotta, amint Zsófi kérdezte a testvérétől a találkozásukkor, miért olyan szomorú (T:74). Ezt Zsófi ugyancsak cáfolta, és ilyen kérdés elhangzásáról a Zsófi közelében álló Rosenberg Rozi sem számolt be. Érdekes, maga Vámosi Julcsa nem látta szomorúnak Esztert: „Nem volt vig kedve sem, csak olyan egyszerű volt" (T:74).

Mindezek alapján a védelem aligha valószínűsítette, hogy az eltűnt lányt valami nagyon nyomasztotta volna, mely okként szerepelhetett egy esetleges öngyilkossághoz. Később idézem az ügyben másodfokon eljáró budapesti királyi ítélőtábla ítéletét is, mely ugyanezt a következtetést vonta le.

Miért lett volna Eszter szomorú?

A védelemnek még egy további feladata is volt, ha védeni akarta az elméletét. Aligha elég azt állítani, hogy Eszter szomorú volt. Magyarázni is kellett, miért volt szomorú. Ő a falusi cselédek átlagos életét élte, első pillantásra nem volt az sem jobb, sem rosszabb a többiekénél. A munkája nem volt fizikailag megerőltető, de alig keresett valami pénzt, és boldogsággal töltötte el, hogy a tiszalöki vásáron vehet majd ruhát, csizmát magának. Kellett tehát valami, ami miatt szo-

[877] Az 1882. május 21-i vallomás, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 21.

[878] Ezekről Eötvös is beszámol a könyvében (III/153–154), de azokat, akik ellenkező vallomást tettek, és a lány jókedvéről számoltak be, elfelejthette megemlíteni.

morú volt. A szomorúság okát – bár a szomorúságot sem lehetett bizonyítani – a védelem Hurinéban vélte megtalálni, akinél Eszter szolgált.

Huriné befeketítése az öngyilkosság-elmélet sarkpontja volt.[879] A védelem láthatóan Huriné viselkedésére próbált alapozni, ezt könnyebbnek tűnhetett bizonyítani. Az öngyilkossági elmélet ezen vonalát egy 1882. június 29-i névtelen bejelentés kezdte kialakítani, mely azt állította, hogy Huriné, a gazdaasszony verte a lányt.[880] Nem tudni, hogy kitől származott ez a bejelentés. Bary a könyvében úgy véli – bár sovány érveléssel –, hogy a levél utólagosan Weinstein Miksa műveként azonosítható, aki júniusban Eszláron nyomozott tanúk után (Bary 1933, 294, 520). A vizsgálóbíró megvizsgálta a bejelentést, megalapozatlannak találta, mert az abban foglaltakat semmi nem támasztotta alá. De az újságok szállítottak a rá következő egy év alatt a védelemnek elegendő – bár kétes értékű – anyagot.[881]

Nem meglepő módon, ebben a proszemita *Egyenlőség* című lap járt az élen, ahol Weinstein Miksa 1882 novemberétől dolgozott. Mit is hoztak fel Huriné ellen? Ő egy embertelen gazdaasszony volt, aki durván bántalmazta Esztert. Már az előző évben is félholtra verte cselédjét, Jakab Jánosné leányát. A férje, Huri András a saját Samu fiát is „halálba kergette" (!?). Eltűnése napján Esztert Huriné „kegyetlenül megverte". Ráadásul – itt az *Egyenlőség* tudósítója visszautalt a Hurinéval júniusban folytatott beszélgetésére – Eszter mélabús természetű volt, akit mindig szidtak és „piszkoltak".[882] A végtárgyaláson Huriné maga is panaszkodott az ilyen gyanúsítgatásokra: „Azt mondta az egész izraelitaság, hogy én a gyermeket megvertem és azért mehetett neki a Tiszának" (T:26).[883]

A bíróság előtt a tanúk nem igazolták, hogy Huriné rosszul bánt volna a lánnyal. Eszter anyja arra tanúskodott, hogy Huriné úgy bánt Eszterrel, mint saját gyermekével (T:24).[884] Lánczi Gáborné, az átellenben lakó szomszéd elmondta, hogy Huriné jól bánt általában a szolgálóival, még inkább el is rontotta őket

[879] Csírájában ez már Weinstein június 27-i tudósításában elkezdődött, amikor „ügyes beszédű" Hurinét említett, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/124. (június 27.) 3. A lap már június elején írt arról, hogy Huri és a felesége 1881-ben félholtra vert egy cselédet, és sok pénzt fizettek a gyógyításáért, *Debreczeni Ellenőr*, 1882/108. (június 3.) 3.

[880] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 266–267. A levél azt is tartalmazta, hogy Huriné Solymosi Esztert 800 forintért eladta.

[881] A *Függetlenség* szerint, már nyáron általános volt a vélekedés nyíregyházi „zsidó körökben", hogy Huriné verte a cselédjét, miatta öngyilkos lett a lány. Olyan hírek is terjedtek, hogy a vizsgálat immár ellene is folyik, sőt már vizsgálati fogságban van; *Függetlenség*, 1882/197. (július 18.) 2.

[882] Erről a legrészletesebb tudósítás, *Egyenlőség*, 4. (1882. november 26.) 6.

[883] A másik oldalról pedig olyan pletykák röppentek fel, hogy Huriné eladta a leányt a zsidóknak (T:26). A Huri család jóban lehetett a helyi izraelitákkal. Kiderült, a házuk építéséhez a takarékból kapott kölcsönhöz Lichtman Jakab volt a kezes („jótálló"). Huri András egyébként Lichtmanék béresgazdájaként dolgozott.

[884] Solymosiné a *Pesti Hirlap* különtudósítójának már 1882. május végén, még a különböző elméletek megszületése vagy megszilárdulása előtt úgy nyilatkozott, hogy Eszter nem igazi cseléd volt, hanem Huriné inkább fogadott gyermekének tekintette, *Pesti Hirlap*, 1882/147. (május 30.) Melléklet 1.

(T:31). Ugyanezt megerősítette Üveges Mihályné, aki gyakran járt Hurinénál: „Szerették a gyermeket, mert igen jó és gyors volt és Huri Andrásné is igen jó volt hozzá" (T:31). Csordás Gáborné szomszéd a vizsgálat során tett, és a végtárgyaláson felolvasott vallomása szerint nem vett észre olyasmit, hogy Eszternek bármilyen baja lett volna, amíg Huriéknál szolgált (T:31).

Ha általában nem bántak vele rosszul, akkor konkrét esetet kellett keresni. Eötvös a könyvében végül abba kapaszkodik, hogy április 1-jén szombat reggel a lány a sütőteknőben mosott el néhány koszos edényt, és emiatt a gazdaasszonya bántotta őt. Huriné azt mondta, hogy megszidta a lányt, de komolyan nem bántotta. Eötvös írói fantáziájával megpróbálja kibontani, mit jelent ez kifejezés: „»Komolyan nem bántotta«: mit jelent ez a szó? Bizonyára azt, hogy súlyosan meg nem verte, kezét lábát nem törte, fejét be nem szaggatta. De ezen kívül igenis megtörténhetett, hogy vesszőt vett a kezébe s azzal megfenyegette, talán meg is kergette" (III/151). Huriné megelőző mondataiban világos volt: csak szóban feddte meg a lányt, fizikailag nem nyúlt hozzá. Honnan jött a vízió, hogy vesszővel kergette az udvaron?[885]

Ráadásul ez még mindig kevés egy öngyilkossághoz. Tehát ez már csak utolsó csepp lehetett a pohárban a „különben is szomorú és csüggedt lelkű lánynak". Miért lett volna csüggedt lelkű? Az írót megint elragadja a fantáziája: úgy véli, a lány reggeltől estig dolgozott, fázott, éhezett, alig kapott valamennyi pénzt, és a gazdaasszonya „egész nap szidja, piszkolja, átkozza, kergeti" (III/150). Mindez szomorú kép, csak semmi nem támasztja alá, sőt több tanúvallomás ellene szól. Ez Eötvöst nem igazán zavarja. Igaz, aznap valóban nem volt *főtt* étel a takarítás miatt. Ebből Eötvös arra következtetett, hogy a lány általában éhezett. Aznap, először az évben nem csizmában, hanem mezítláb ment ki a lány az utcára. Eötvös szerint ebből az következett, hogy általában fázott.[886] Aznap valóban megszidta a lányt Huriné, ebből az következett, hogy ő a lányt állandóan „szidta, piszkolta, átkozta, kergette". Az eötvösi következtetéseket logikailag nehéz értékelni.

Solymosi Eszternek mai szemmel aligha volt könnyű sorsa. De az eset körülményeit mérlegelve, bizonyosan nem volt rosszabb sorsa, mint más szolgálónak. Huriné azért vette oda, mert meghalt az egyik gyermeke, és nem bírta otthon a sok munkát (T:118). Eszternek nagyjából azt a munkát kellett végeznie, amit Huriné gyermekének kellett, legtöbbször a ház körül. Huri József, Huriné fia úgy vallott, hogy Eszter a ház körüli munkákat végezte, mosogatott, sepregetett, ételt vitt a gazdának és egyéb apróbb dolgokat látott el. A marha körül például már nem kellett dolgoznia, azt az anyja látta el (T:118). Mindezt megerősítette Huri András is (T:72).

[885] Eötvöst hűségesen követi ilyen megállapításaiban is a mértékadó irányzat. Például Nemeskürty is az „agyonhajszolt napszámos lányka sivár életéről" értekezik, akit Móricz Zsigmond Árvácskájához hasonlított (Nemeskürty 1975, 9).

[886] Aznap derült, meleg idő volt, *Budapesti Hirlap*, 1882/91. (április 2.) 6.; ez a tárgyaláson is így hangzott el (T:28).

A lány rokonságban állt Hurinéval, és még egy hónapja volt csak ott. Előzőleg ennél hosszabb időt is dolgozott cselédként más házaknál. A szülői háztól néhány háznyira szolgált, az anyja mindennap beszélt Eszterrel (T:75). Ő lett volna az első, aki kiveszi a szolgálatból, ha látja, hogy fázik, éhezik vagy verik. Huriné nyilván nem volt szent. Érezhető a beszédéből álszenteskedés, időnként hangos volt, ráadásul igen bőbeszédű. A tanúvallomásokból azonban kiderült, hogy nem bánt rosszul a lánnyal. A szombat reggeli szidás aligha adhat okot olyan elkeseredésnek, amiről Eötvös ír. De egy előzetes feltételezést gazdag képzelettel szépen fel lehet díszíteni.

Még ilyen feltételezések mellett sem állt össze a történet. Eötvös nem magyarázta, hogy a reggeli „vesszőfutás" ellenére a délelőtt jó hangulatban lévő Eszter miért éppen délután jutott el arra a pontra, hogy öngyilkos legyen. Ha egy szombat délelőtti öngyilkosságot lehetne is magyarázni Huriné reggeli viselkedésével, egy délutánit már nehezebben. Erre feltételezett Eötvös olyasmit, hogy az első vásárlásból hazatérve a lányt újra leszidhatták, esetleg megverhették. Ez megint a képzelet világa: az újabb szidásra vagy a második bevásárló útra semmi nem utal az ügy adatai között (Frenkel Sámuel kétséges tanúvallomásán kívül).

Eötvös a könyvében elég erőszakosan akarja eladni az öngyilkosság-elméletet, és ennek érdekében mindenbe belekapaszkodik. Solymosiné arról számolt be, hogy Huriné, amikor szombat délután elkezdte keresni Esztert, nemcsak a falu felé, hanem a „part felé" is nézte: „Isten belém öntötte, hogy én arra néztem" (T:22). Erre a gombra Eötvös egy nagy kabátot varr, és így következtet (III/146–148): a part a Tisza partja volt; a Tisza partján Eszter öngyilkos lehetett; Hurinét az Isten sugallata, a lelkiismerete küldte a Tisza partjára Esztert keresni;[887] tehát Huriné első gondolata az volt, hogy mivel rosszul bánt Eszterrel, a lány öngyilkos lett; ezt állítólag Huriné a kihallgatásakor a bíróság előtt be is ismerte. Mindezt kiegészítendő, Groszberg Leó vallomásával akarta igazolni, hogy Eszter testvére, Solymosi János is öngyilkosságra gondolt először, mert a fiú állítólag arra utalt előtte, hogy a kutakat is megnézték a vasárnapi kutatás során. Végül egy merész fordulattal pedig állította, hogy az anya, Solymosi Jánosné is öngyilkosságra gondolt eleinte.

Mindezzel csak a következő gond van. Huriné nem a parton, hanem a „part *felé*" is kereste a lányt.[888] Semmi nem igazolja, hogy Huriné *először* a part felé kereste volna a lányt, és nem a faluban. (De teljesen érthető, ha kétségbeesésében mindenütt kereste.) Eszter a Tisza-part felé nem csak öngyilkosság szándékával mehetett. Huriné semmi olyan nyilatkozatot nem tett a bíróság előtt, hogy neki az első gondolata az öngyilkosság lett volna, és nem világos, ezt Eötvös honnan veszi. Groszberg Leó vallomása aligha az aggálytalanok közül való. Ő vallott

[887] Más személyek „belső sugallataira" érvelést aligha érdemes alapozni; Solymosiné arról is beszélt, hogy már április 2-án vasárnap „Isten adta belém, hogy a gyermekemet megölték" (T:121). Erre a sugallatra Eötvös érthetően nem hivatkozik.

[888] A vallomásból nem világos az sem, hogy a part a Tisza-partot, vagy a temető árkának partját jelölte, amit az eszláriak ugyancsak „partnak" neveztek.

arra is, hogy Solymosi Zsófi Esztert szomorúnak találta a találkozásukkor, amit Zsófi kereken tagadott. Groszberg vallomása aligha alapozza meg, hogy mit hitt a testvér, Solymosi János április másodikán, amikor találkoztak. Az sem világos, Eötvös milyen alapon gondolja, hogy maga Solymosiné öngyilkosságra gondolt volna. Erre egyetlen halvány adat sem utal. Itt Eötvös gondolatmenete teljesen hiteltelenné válik.

Mindezen túl a legnagyobb probléma, hogy hallomáson alapuló tanúskodásról van szó. Solymosiné elbeszéléséből Huriné, illetve Groszberg tanúskodásából Solymosi János gondolataira próbál következtetni. Eötvös ott volt, tisztázhatta volna kihallgatásuk során Hurinéval és Solymosi Jánossal is, mit is gondoltak valójában. Ezt nem tette. Eötvös erre nézve hallgatott a tárgyaláson. Nyilván megvolt rá az oka. Csak később, a könyvének írásakor próbál utólag összeszedni és csoportosítani olyan apró adatokat, melyekre – más adatok figyelmen kívül hagyásával, kétes következtetésekkel és alaptalan feltételezésekkel – fel tud építeni egy öngyilkosság-elméletet.

Az öngyilkosság-elmélet jelentős gyengeségekkel küzd. Még csak valószínűsíteni sem sikerült az eljárás során, hogy Eszter szomorú vagy boldogtalan lett volna. Arra sem utal értékelhető adat, hogy Huriné rosszul bánt volna a gyermekkel, mely aztán esetleg öngyilkossághoz vezethetett. Az elképzelés mindkét változata ráadásul további nehézségeket vet fel. Az elsőként említett változatban nehezen hihető, hogy egy jó hangulatban lévő, hazafelé siető lány hirtelen eltér az útirányától és nekimegy a Tiszának úgy, hogy semmilyen nyomot nem hagy maga után. A második változat nem tudja magyarázni, hogy miért nem látta Esztert senki sem az első vásárlás végétől a feltételezett délutáni eltűnéséig (ez legalább három-négy óra).

A kérdésben a másodfokú ítélet következtetése a következő volt (a királyi tábla részletesebben foglalkozott a problémával, mint a törvényszék):

„[…] a bizonyítási eljárás semmi jelenséget nem tüntet föl, hogy [Esztternek] oka volt utirányát megváltoztatni; ifju életének nem voltak oly mozzanatai, melyek szökésre, vagy öngyilkosságra késztethették volna; igazolva van, hogy öröm várta otthon: tehát jogos alapon nyugszik az a következtetés, hogy hazaindult, és így a Kohlmájer-féle boltból a zsinagóga mellett kellett elhaladnia".[889]

Mindez nem zavarja Eötvöst, aki írói tollát ügyvédként használja. A közvéleményt a könyvében egy olyan elmélettel próbálja győzködni, mely világosan megbukott a perbeli adatok alapján. Minden valószínűség szerint, Solymosi Eszter azon a szombaton nem lett öngyilkos.

[889] Az ítélőtábla egyben aggályosnak tekintette Tapasztó Miklós vallomásának azt a részét, hogy Eszter áthaladt volna a zsinagóga előtti védgáton, és nem zárta ki teljesen, hogy a lány esetleg eltérhetett a tervezett úttól.

Megölték?

A Solymosi Eszter sorsára vonatkozó lehetőségek mérlegelése során számot kell vetni azzal is, hogy a lányt valakik megölték, bár a gyilkossági (emberölési) elméletek egyikeként, a vád látványosan kudarcot vallott. A vád Eszter eltűnését azzal magyarázta, hogy őt a helyi zsinagógában izraeliták vallási okokból megölték. A vád a tárgyaláson megbukott. Az ügy körülményeinek vizsgálata számomra azt a következtetést támasztotta alá, hogy *a vád alapját képező történetnek számos gyenge pontja volt*, így aligha tükrözhette azt, ami történt. A vád nem egyszerűen az eljárási szabályok támasztotta bizonyítási nehézségek miatt bukott meg, hanem tartalmilag is tarthatatlannak bizonyult. Eszternek aligha lehetett a vádbeli cselekmény a sorsa. Ez nem zárja ki, hogy Solymosi Eszter más módon és más okból, de emberölés áldozata lett. Ehhez meg kell nézni, hogy a vádban foglaltakon kívül, milyen egyéb elgondolás volt erre az eshetőségre.

Az antiszemiták bosszúja?

A gyilkosságelméletek között – a vád alternatívájaként – felbukkantak igen különösek is. Ilyen volt az, amely szerint Esztert az antiszemiták ölték meg, bár ezt csak kevesen vették komolyan. Egy Lipnitzki nevű prágai újságíró (szerkesztő) szellőztette meg az elképzelést a krakkói *Czas* nevű lapban közzétett cikksorozatban. Az újságíró 1882 nyarán, Magyarországon is járt adatot gyűjteni, és interjút készített Ónody Gézával, sőt Solymosinét is meglátogatta (Ónody 1883, 241–243). Azt az álláspontot alakította ki, hogy Solymosi Esztert az antiszemiták ölték meg, majd a zsidókra fogták. Így politikai céljaik érdekében alkalmuk nyílt kihasználni a zsidóellenessé váló közhangulatot (lásd még Kubinszky 1976, 97; Kövér 2011, 679–680).

Az elképzelés nem teljesen előzmény nélküli. Korábban névtelen levél ment a nyíregyházi törvényszékhez, hogy a lány holttestét Istóczynál és Ónodynál kell keresni.[890] Nem sokkal később Heumann Ignác, akkor még a gyanúsítottak egyedüli védője, ilyen irányba szerette volna a nyomozást terelni. A lány után kutatva, Ónody házát „motoztatta" volna meg.[891] Krúdy is számot vetett röviden azzal a pletykával, hogy Ónody Géza rejtegette a lányt, még a tárgyalás alatt is (Krúdy 2003, 518). Az ügy idején időnként fel-felröppent az elképzelés, hogy Solymosi Eszter eltűnéséhez egyes antiszemitáknak valamilyen köze lehetett, és az izraeliták befeketítése végett aztán beöltöztették a tiszadadai holttestet a lány ruhájába.[892]

[890] *Pesti Hirlap*, 1882/156. (június 8.) Melléklet 2. vagy *Budapesti Hirlap*, 1882/150. (június 2.) 4.

[891] *A Hon*, 1882/188/R. (július 10.) 1.

[892] *Pesti Hirlap*, 1882/168. (június 19.) 1. Ez még persze nem feltételez emberölést.

Az utóbbi elmélet legfőbb forrása maga Eötvös volt, aki a tiszadadai holttest kihantolására irányuló, 1882. november 11-i beadványában, a holttesten lévő ruhák manipulációját felveti.[893] Az elképzelés alapja az volt, hogy *egy ismeretlen kéz*, azaz meg nem nevezett antiszemiták a tiszadadai holttest esetét a zsidók bűnpalástoló tevékenységének állították be, és ennek céljából manipulálták a holttest ruházatát. Azért volt szükség erre, mert az előnyomozati szakban az ügy megrekedt, az ügyet le is zárták volna, tehát szaporítani kellett a gyanújeleket, hogy azok továbbra is felszínen tartsák az ügyet. Eötvös szerint attól kezdve, hogy a hulla a hatóság kezére került „büntetésre méltó gonosz üzelem követtetett el tervszerűleg, s a vádlottak alaptalan terheltetése végett".

A beadvány a manipulációt öt vonatkozásban kívánta megalapozni.[894] (i) A holttest jobb karját megcsonkították, és ezzel azt a képzetet akarták kelteni, mintha a testet egy tutaj után húzták volna. Ezt abból következtette, hogy az 1882. június 18-i éjszakai előzetes közigazgatási (szolgabírói) szemle orvosi jegyzőkönyvében nincs benne a holttest jobb karján az izomzat hiánya. (ii) Ugyanezen jegyzőkönyv szerint a holttesten volt egy piros öv. Másnap azonban nem találtak ilyen övet a holttesten. Állítólag ezt is egy ismeretlen kéz tüntette el, mert Eszteren aligha lehetett ilyen öv.[895] (iii) Az előzetes szemle jegyzőkönyvében foglaltakhoz képest, a másnapi bírósági halottszemlén már megjelent a holttesten a festékes kendő. A jegyzőkönyv csak azt tartalmazta, hogy a holttest *kezében volt* papírba csomagolt festék, de a kendő létére nem utalt.[896] Eötvös szerint ezt utólag köthették a halott kezére. (iv) A festék a papírral együtt eltűnt 1882. június 19-re, amire Eötvös meglehetősen bonyolult magyarázatot ad. A festéket a papírban csak a holttest kifogása után tette valaki a holttest kezébe, azonban rájött, hogy ezzel elárulhatja a manipulációt. A kék festék ugyanis befestette volna a vízben a sárga papírt, az zöld színűre változott volna, így senki nem láthatott sárga papírt csak zöldet. Ezért az ismeretlen visszalopta a holttest kezéből ezt az árulkodó jelet, és másnap már nem láthatták a bírósági halottszemlén. (v) Eötvös arra a következtetésre jutott, hogy a holttesten nem lehetett rajta a vállkendő és a kék barhentszoknya. Ezeket ismeretlenek utólag adták rá, és ugyanez a helyzet a fekete, mintás kézkendővel, amiben a festék volt.[897]

Eötvös azt használta ki, hogy az előzetes szemle jegyzőkönyve pontatlan volt. Az ügyvéd törekvése érthető, ám a felvázolt mögöttes elképzelés alapja fölöttébb zavaros. Addig érthető, miszerint valakik úgy akarták beállítani a

[893] A beadvány szövegére lásd *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1–4.

[894] Az előzetes halottszemlén felvett jegyzőkönyvre alapozott kifogásait Eötvös részletesen kidolgozta belső használatra, egy tényállás-vázlat részeként, lásd OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 201.

[895] Kiss Jenő járásorvos 1882. december 20-i kihallgatásán azzal magyarázta a piros övet, hogy az éjszakai gyertyafénynél a holttesten lévő vörös mintájú kötényt nézte övnek, mely a holttest derekán felgyűrődött és összecsavarodott, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 544–545.

[896] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 215.

[897] Az első négy felvetésre lásd a beadvány I/1–4. pontjait, az ötödikre a II/A. pontot.

helyzetet, hogy az izraeliták bűnpártoló tevékenységére lehessen következtetni a körülményekből. De ennek érdekében miért tett volna valaki olyat, hogy például egy papírban festéket helyez a kifogott halott kezébe, majd visszalopja; vagy egy olyan kendőt köt a halott kezére, mely addig az eljárásban nem merült fel? (A holttest azonosítási kísérletéig mindenki úgy tudta, Eszternél *sárga* kézikendő van.) A megtévesztés érdekében erősíteni kellett azt a hitet, hogy Eszterről van szó, hiszen ha ez túl valószínűtlen, akkor nem lehet az izraelitákra fogni, hogy bűnpártolást követtek el. A megtévesztés érdekében azonban gyengíteni is kellett azt a hitet, hogy Eszterről van szó. Jól sikerült megtévesztés esetén valóban elhiszi mindenki, hogy Eszter a dadai halott, és ekkor megint nem sikerül a bűnpártolás gyanúját az izraelitákra fogni. Ráadásul az addigi gyanú is szertefoszlik a letartóztatottak ellen.

Az Eötvös által a beadványban felhozottak arra szolgáltak volna, hogy (meglehetősen ügyetlenül) erősítsék a hitet, mely szerint Eszter holttestéről van szó. Ennek csak akkor volt értelme, ha az antiszemita manipuláció szervezői nem gondolták, hogy a holttest Eszteré. Eötvös is ebből indult ki. De honnan tudta Eötvös, hogy mit hittek 1882. június 18-án éjszaka vagy másnap reggel az állítólagos antiszemita manipuláció szervezői? Meg sem tudja nevezni őket, teljesen ismeretlenek. Nem is nagyon látszik, mikor lett volna lehetőség manipulációra a holttest ruháival. Június 18-án éjszaka őrizték a holttestet rejtő ideiglenes sírt, többek között dadai izraeliták is. Másnap meglehetősen sok ember előtt nyitották fel azt, ekkor már a vizsgálat vezetői jelenlétében. Ha a holttestről levettek valamit vagy ráadtak valamit, erre a legjobb alkalom csakis június 18-a éjszaka volt, még az átmeneti visszahantolás előtt. A holttest kifogásától az ideiglenes visszahantolásig, azonban egyetlen olyan ember nem volt a holttest környékén, akiről a védelem vagy Eötvös azt állította volna, hogy valami antiszemita összeesküvés részese volt. Ebben pedig Eötvös képzelőereje kimeríthetetlennek bizonyult. Inkább olyanok voltak a környéken (pl. Zurányi vagy Szűcs János), akik a védelem kedvenc tanúivá váltak.

Úgy tűnik, hogy a holttesttel kapcsolatos antiszemita manipuláció vádja csak egy jól felfújt buborék volt. Azonban mutatja, Eötvös nem volt biztos abban, hogy Eszteré a dadai holttest.[898] Ugyanis az elmélet, amit a beadványban elővezetett, igazán akkor kaphatott volna erőre, ha bebizonyosodik, hogy nem Eszteré a holttest. Ekkor elő lehetett volna venni, majd a védekezést úgy folytatni, hogy a bűnpártolás gyanúja az izraelita vádlottakkal szemben pusztán antiszemita manipulációra vezethető vissza. Az elmélet persze fejlesztésre várt, mert így igen csonka. Eötvös hangsúlyozta, hogy a manipuláció akkor kezdődött, amikor a holttest a hatóságok felügyelete alá került. És előtte? Ha volt egy idegen holttest Eszter ruháiban, akkor a manipuláció már a holttest kifogása előtt elkezdődött. A beadvány azonban erre nem terjeszkedett ki, bár később

[898] A beadvány lehetőségként azt is felveti, hogy Eszter tovább élt, és csak a vízbe kerülése előtt nem sokkal halt meg, *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1. Eötvös ekkor még a szabolcsi szakértők véleményét vette alapul, mely szerint a holttest nem lehetett 3–4 napnál tovább a vízben, és nem halhatott meg 8–10 napnál korábban.

ki lehetett volna dolgozni ebben az irányban is. Eötvös elméletének következetes végigvitele messzemenő következményekkel járt volna. Választ kellett volna adni arra is, hogy miképpen került Eszter ruhája az állítólagos antiszemita összeesküvők kezére. És ez már igen kalandos irányba vihette volna az elgondolást, beletorkollhatott akár Lipnitzki elméletébe is.

Végül nem bizonyosodott be, hogy a holttest nem Eszteré, a védelemnek sikerült a kétséget e tekintetben fenntartani a pótvélemény készítésére kirendelt budapesti szakértők segítségével. Eötvös így el is vesztette érdeklődését az antiszemita manipuláció vádja iránt, és a védelem a tárgyaláson már nem erre összpontosított. Ráadásul, az utólagos tanúkihallgatások minden, a beadványban felhozott, kapcsolódó felvetésre választ adtak. A holttest jobb karján az izomzat már akkor is hiányzott, amikor kifogták. A holttesten nem volt piros öv, hanem éjszaka a holttesten felgyűrődött kötényt nézték övnek. A holttesten már a kifogásakor és az előzetes szemlén is rajta volt a kendő, nem utólag tették rá; hasonló a helyzet, a papírban lévő festékkel is. Ez utóbbi viszont tényleg eltűnt, bár olyan antiszemita összeesküvés, mint amit Eötvös felvázolt, aligha volt mögötte. A holttesten talált minden ruhadarab Eszterének bizonyult, és nem maradt kétség, hogy viselte is őket az eltűnésekor.

Az antiszemita bosszúra épülő elméletek a felvetés szintjén maradtak, és a fentieknél komolyabban nem próbálták az elképzelést az ügyben felmerült adatokhoz igazítani, vagy arra alapozni.

Huriné ölte meg Esztert?

Az elképzelés, hogy Huriné maga ölte meg Solymosi Esztert, az asszony befeketítésének melléktermékeként keletkezett. Ezt a vádat már tartalmazta a névtelen bejelentés, melyet a vizsgálóbíró kapott 1882. június 29-én.[899] E szerint az asszony durvasága vezetett Eszter halálához, de nem szándékosan, hanem véletlenül ölte meg. Aztán elkezdte terjeszteni a faluban, hogy a zsidóknak van hozzá köze. Így próbálta elterelni magáról a figyelmet. Erre az elképzelésre később rákapaszkodott az *Egyenlőség* című lap, mely az öngyilkosság alternatív magyarázataként tálalta fel. Azon a szombaton, a boltból való visszatérése után, a lányt Huriné úgy megütötte, hogy az meghalt. Ezt állítólag alátámasztotta a tiszadadai holttest fején található sérülés. (A lap a védelemmel párhuzamosan kitartott amellett, hogy a holttest Eszteré volt.) A tudósító még arra is célzott, hogy Huriné a lány testét egy férficselédjével bedobatta a Tiszába.[900]

Ez az elmélet igazi zavarórepülés volt. Az eljárás adatai nem támogatták, senki nem vette komolyan, más lap sem állt az elmélet mellé, és a vizsgálóbíró sem kezdett el Huriné körül nyomozni. Ezt az *Egyenlőség* komoly szakmai hibá-

[899] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 266–267.

[900] *Egyenlőség*, 4. (1882. november 26.) 7. A névtelen bejelentés és a lap cikke közötti párhuzam miatt gondolhatta Bary, hogy a bejelentést Weinstein (Szabolcsi) Miksa írta, aki akkoriban a *Debreczeni Ellenőr* tudósítójaként Eszláron tartózkodott.

nak rótta fel Baryval szemben. Természetesen nincs olyan elképzelés, mely valamilyen okból ne kaphatna lábra. Száz évvel később Nemeskürty még mindig arra célozgatott, hogy a „gonosz csőszné" (ez Huriné lenne) örült a zsidók elleni eljárásnak, mert így őt senki nem vádolta az „ütlegelt, éheztetett gyermek halálával" (Nemeskürty 1975, 9).[901]

Az elképzelés Eötvöstől sem volt idegen. Az 1882. november 11-i beadványában támadta a vizsgálóbírót azért, mert Hurinét nem kérdezték a ruháról, és az azonosítási eljárásban sem vett részt. Eötvös számára az kevés indoknak bizonyult, hogy több tanú szerint Huriné félt a holttestektől, és az azonosítási eljárás során Trajtler doktor igazolta Huriné rosszullétét, melyet a halottszemle váltott ki belőle. Eötvös szerint ugyanis éppen „e tanútól kellett volna számon kérni Solymosi Esztert".[902] A védő ekkor még minden védekezési lehetőséget melegen tartott arra az esetre, ha bebizonyosodott volna, hogy a tiszadadai holttest mégsem az eltűnt eszlári lányé.

Nemi szenvedélyből elkövetett gyilkosság?

Az újságok közül a *Pesti Hirlap* az öngyilkosság és a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság lehetőségét egyaránt kizárta. Inkább a közönséges gyilkosság elmélete mellett állt ki, és tartott ki végig. 1882. június 1-jén vezércikkben fejtette ki, hogy komoly ember nem hiheti a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságot. Eszter „aljas nemi szenvedély áldozata" lett, és közönséges bűncselekményként kell kezelni az esetet. Azt nyitva hagyta, hogy a gyilkosságot a gyanúsítottak követhették el, vagy más, az eljárásban nem gyanúsított személyek.[903]

Mindezzel csak az a probléma, hogy az elméletet igen hevenyészett állapotban tették közzé. A lap az ügy adataival nem támasztotta azt alá, csak általánosságban vetette fel, mint legvalószínűbb lehetőséget. Az újság a tiszadadai holttest előkerülése után is – megint vezércikkben – kitartott az elmélet mellett. Hangsúlyozta, e lehetőség szempontjából szinte mindegy, hogy a dadai holttest Eszteré vagy sem. Ha a holttest Eszteré, az legfeljebb annyit bizonyít, hogy később gyilkolták meg, mint ahogy eltűnt. (Ekkor még nyilvánvalónak látszott, hogy a holttest nem lehetett hosszabb ideig a vízben.)[904] Ilyen feltételezés mellett, a közönséges gyilkosság elmélete szükségszerűen kombinálódik vagy a leányrablási, vagy a szökési elmélettel. A lap azonban nem ad magyará-

[901] Nemeskürty valamilyen okból ragaszkodott ahhoz, hogy Solymosi Eszter a „csőszék" házában szolgált, noha Huri András kisebb földbirtokkal rendelkező gazda volt. A történetben szereplő egyetlen eszlári csősz Vámosi Julianna apja volt.

[902] *Pesti Napló*, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 3 (II/B/3. pont).

[903] *Pesti Hirlap*, 1882/149. (június 1.) 1. Ugyancsak komolyan felvetette a közönséges gyilkosság lehetőségét a *Nemere*, melyben akár a sakter is lehet a főbűnös, *Nemere*, 1882/43. (május 28.) 169.

[904] *Pesti Hirlap*, 1882/168. (június 19.) 1.

zatot arra, hogy ebben az esetben hol lehetett Eszter két hónapig, melyek voltak eltűnésének körülményei, és kiknek lehetett köze az eltűnéséhez. Itt nincs olyan kidolgozott elképzeléssel dolgunk, mint a *Budapesti Hirlap* leányrablási elméleténél.

Erős felindulásból elkövetett emberölés?

A közönséges emberölésnek egy másik változatát vázolta fel a *Függetlenség*, amelyben azonban a cikk szerzője sem hitt. Az újság végig a vád, és ezzel a vallási okokból elkövetett gyilkosság mellett állt. A lap szerint „fővárosi zsidó körökben" a közönséges emberölés azon változatát tartották védhetőnek, melynél a metsző felindulásból ölte meg Solymosi Esztert. Ez még valamennyire illeszthető volt Móric vallomásához, de nem volt szó rituális gyilkosságról. A lap szerint a történet a következőképpen szólt volna. Április 1-jén a „metsző" és a felesége a zsinagóga falát javítgatták, amikor arra járt Eszter. A lány, ahogy a hasonló korú keresztény lányok, zsidócsúfoló nótát dalolt. A metsző ezt meghallotta, odament a lányhoz, és úgy megütötte, hogy az elájult. A lányt bevitték a zsinagógába, és próbálták magához téríteni, de ez sikertelen volt. Így került aztán sor arra, hogy a holttestet titokban kicsempészték a faluból, majd valahol eltemették.[905]

Függetlenül attól, hogy a cikk szerzője mennyiben gondolta reális lehetőségnek a közönséges emberölésnek ezt a változatát, az elmélettel sok gond adódik. Mindenekelőtt a történet közlésének célja. Ezt a *Függetlenség* egyfajta elterelő történetnek állította be, melyet a „fővárosi zsidó körök" ötlöttek ki, hogy a rituális gyilkosság vádját elhárítsák a vádlottak és az egész izraelita közösség feje fölül.[906] Azt sugallta maga a lap is, hogy ez a lehetőség csak fikció, egy bizonyos célt szolgál, nem kell komolyan venni, és az igazság valahol máshol van. A történet tartalmilag is sok nehézséggel küzd. Ezek a következők.

Mivel a zsinagóga falának javítása nem a metsző, hanem a templomszolga feladata volt, így a történet Schwarz Salamon metsző helyett inkább Scharf Józsefre, a templomszolgára utalhatott, mint aki erős felindulásból elkövette az emberölést.[907] Az eljárás adatai arra utalnak, hogy Scharf hirtelen haragú, szenvedélyes ember volt. Ezt bizonyítja az a viselkedés, melyet fiával szemben tanúsított a tárgyalás során. Semmi bizonyíték nincs viszont arra, hogy a Scharf házaspár akkor a templom falát javítgatta. A vallási kötöttségek miatt ezt nem is

[905] *Függetlenség*, 1882/174. (június 25.) 2. Nem világos, hogy az újság a metsző alatt Schwarz Salamonra vagy tévesen Scharf Józsefre gondolt. Ekkor még mindig nem tisztultak le a történtek alapvonalai a hírlapok beszámolóiban.

[906] A történetet ugyancsak közli *A Hon* című lap is, de a *Függetlenség*gel szemben nem elterelésként állítja be, hanem olyan magyarázatként, melyet a „fővárosi zsidókörök" reálisnak tekintenek; *A Hon*, 1882/174/R. (június 26.) 1.

[907] Verhovay is úgy értelmezte a történetet, hogy nem Schwarz Salamon ütött, hanem Scharf József (Verhovay 1890, 114).

tehették meg szombati napon. Arra sincs adat, hogy Solymosi Eszter „zsidócsúfoló dalokat" ismert és énekelt volna, és nem látni világosan, miért lett volna ez az ő korában lévő fiatal falusi lányok szokása. Ha énekelt volna ilyeneket, és éppen a zsinagóga közelében, nem biztos, hogy azt meghallották volna. A középső, újfalui út és a zsinagóga közötti távolság legalább hetven lépés volt. A történet nem igazán illeszthető Scharf Móric vagy Samu történetéhez sem.

A *Függetlenség*ben közölt elképzelést ebben a formájában nem lehet komolyan venni, bár megjelentetésének nem is ez lehetett a célja. Amiért mégis szót érdemelt, az Schwarz Salamon 1882. július 20-i beismerő vallomása. A metsző igen rövid vallomásában ugyanis éppen egy ilyen történetet adott elő, magára húzva a lány halálának felelősségét. Ő is arról beszélt, hogy a lány a zsinagóga mellett elhaladva csúfolta a zsidókat, ő kinn állt a zsinagóga mellett, vitába keveredett vele, megütötte, és a lány meghalt.

A *Függetlenség* tulajdonképpen egy szűk hónappal előre megjósolta egy változatát az emberölési elméletnek, mely egyfajta alternatívaként utóbb részévé vált az eljárásnak, noha a metsző a vallomását még aznap visszavonta. Schwarz vallomása lényegében utólag hitelesítette a hírlap korábbi elgondolását erről az alternatív történetről. Arra nincsenek adatok, hogy Schwarz milyen ösztönzésre tette a vallomást, és ki tudott róla. Saját bevallása szerint ő egyszerűen a többiek sorsát akarta enyhíteni azzal, hogy magára húzza a felelősséget. A visszavont vallomás a végtárgyaláson különösebb figyelmet nem kapott.

Lehetséges valamilyen megoldást adni Solymosi Eszter eltűnésére?

A fentiekben áttekintettem azokat az elképzeléseket, melyek a váddal szemben Solymosi Eszter eltűnését magyarázni kívánták. Mindegyikkel körülbelül olyan mélységben foglalkoztam, ahogy érdemes volt. Az ügy adataihoz nem kapcsolt, futó ötleteket nem érdemes mélyebben elemezni. Az áttekintett elképzelések között ott lehet az, amely magában, vagy egy másikkal kombinálódva jól tükrözi, hogy mi történhetett az eltűnt lánnyal. De nem tudjuk melyik az. A *Borsszem Jankó* külön rajzban mutatta be a sötétséget, mely az ügyet körbeveszi.[908]

A rendelkezésre álló perbeli adatok alapján, olyan értelemben nincs megoldás Eszter eltűnésének rejtélyére, hogy nem tudhatjuk *kellő bizonyossággal*, mi is történt a lánnyal. A különböző elképzelések azonban különböző súlyúak, és különböző valószínűséggel bírnak. Ha bizonyosságot elérő megoldást nem is lehet nyújtani az ügyben, de ki lehet szűrni azt az elképzelést, melynek a rendelkezésre álló perbeli adatok alapján nagyobb a valószínűsége. Nem megoldásban, hanem valószínű és kevésbé valószínű történetekben érdemes gondolkozni. A következőkben én is e gondolat szerint haladok tovább.

[908] *Borsszem Jankó*, 1883/29. (július 22.) 9.

Három sarokpont, mely kijelöli a gondolkodás kereteit

Van három sarokpont, melyek alapján a különböző elméletek valószínűségét mérni lehet, és az ügy eddigi elemzéséből adódnak. A három sarokpont a következő.

- *Az első sarokpont: a tiszadadai holttest nem Solymosi Eszteré.* A harmadfokon eljáró Kúria – szemben az alsóbb bíróságokkal – bizonyítottnak látta, hogy Solymosi Eszter ruháit a tiszadadai holttestre a hatóságok megtévesztése céljából adták rá. Emellett, a 4. fejezetben tizenkét érvet hoztam fel arra nézve, hogy a holttest nem Solymosi Eszteré, és egyben érveltem az ezt kizáró bizonyítékok hiánya mellett. Mindez megalapozza a megállapítást. A vád a hullaúsztatást nem tudta bizonyítani, így nem tudjuk, hogy a megtévesztő cselekményeket kik követték el, és milyen körülmények között.
- *A második sarokpont: Solymosi Eszter 1882. április 1-jén a boltból visszafelé tartván eljutott a zsinagógáig, (de azon túl őt már senki nem látta).* A másodfokon eljáró budapesti tábla ítéletének indokolásában ezt kifejezetten megállapította (lásd az előbbiekben), később a Kúria hallgatólagosan elfogadta. Nem érdemes azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy Schwarz Salamon a visszavont vallomásában ezt kifejezetten elismerte. A perben nem merült fel érdemben egyetlen olyan közvetlen, konkrét és pozitív adat sem, mely arra mutatott volna, hogy Solymosi Eszter a boltból visszafelé, eredeti szándékaival ellentétben, az Ófalu és Tótfalu közötti védgátnál eltért volna az eredeti útirányától, és a Tisza vagy az Ófalu délnyugati részénél kiágazó tiszalöki út felé ment volna.
- *A harmadik sarokpont: igen valószínűtlen, hogy Scharf Móric vallomása a történteket tükrözi.* A vallomás több fontos körülményre nézve valószínűtlen és határozatlan (belső ellentmondásokat tartalmaz), számos tekintetben szemben áll más, érdektelen tanúk vallomásaival. Nem kizárt, hogy vannak részletek, körülmények Móric vallomásában, melyek igazak, de a vallomás összességében nem tartható. Ezt az 5. fejezetben mutattam ki.

A három sarokpont lényegében a következő, összegző megállapítást takarja: *valami történt Solymosi Eszterrel Ófalu és Újfalu között; ez olyasmi volt, aminek a megtörténtét valakik palástolni akarták, de ami történt nem tükröződik Scharf Móric vallomásában.* Mindhárom alapvető megállapítás végső soron az ügyben eljáró bíróságok megállapításait tükrözi. A harmadfokon eljáró Kúria – kifejezetten vagy hallgatólagosan – mindhármat elfogadta. A három megállapítással csak rögzítettem az ügyben eljáró bíróságok következtetéseit, melyek függetlenek attól, hogy a vádlottak bűnösségét nem látták bizonyítottnak.

A három sarokpont keretet ad az ügy továbbgondolásának, de válaszokat önmagában nem nyújt. Addig igen valószínű a történet, hogy Solymosi Eszter odaért a zsinagógához, de attól kezdve igen kevés konkrét, pozitív és közvetlen adat van arra nézve, hogy mi történhetett. Ezek az adatok is kétesek, ellentmondásosak és magukban állnak, nincsenek megerősítve. A lány mintha belépett volna egy fekete dobozba, végleg eltűnvén a szemünk elől. A sorsa itt több irányban ágazhat el: *emberölés, leányrablás* (a *Budapesti Hirlap* elmélete szerint Esztert a zsinagóga mellől rabolták el), de akár *baleset* is. Világos az is, hogy a

három sarokpontot jelentő megállapítás a lány öngyilkosságának és szökésének lehetőségét gyakorlatilag kizárja.

Feltűnő, hogy a zsinagógánál történtekre nézve felbukkanó konkrét és pozitív perbeli adatok, legnagyobbrészt emberölésre utalnak. Minden ilyen adat forrása izraelita személy. Az eljárásban Eszter megölésére a szereplők közül összesen négyen utaltak kifejezetten és bizonyíthatóan. *Az első* Scharf Móric, akinek a vallomása tarthatatlannak bizonyult, így kérdéses, hogy egy emberölést feltételező elképzeléshez bizonyítékként használható-e. *A második* Scharf Samu, aki életkora miatt tanúként nem szerepelhetett, történetének tartalmára elsősorban közvetett tanúvallomások vannak. *A harmadik* Schwarz Salamon 1882. július 20-i vallomása, melyben beismerte Solymosi Eszter megölését, majd a vallomást még aznap visszavonta, és utána tagadott. *A negyedikre* megint csak közvetett tanúk vannak. Klein Ignác 1883 tavaszán adományokat gyűjtött Szombathelyen, ahol egy kávéházban többek előtt kijelentette, tudják ki ölte meg Esztert, de még nem jött el az ideje, hogy előálljanak vele. Erről a helyi újság is beszámolt. A szombathelyi királyi ügyészség komolyan vette az esetet és tanúkat is meghallgatott. A jelen volt Sarkady Elemér újságíró és Krausz Henrik háztulajdonos megerősítette a hírt. Az utóbbi tanú vallomása szerint Klein kijelentette, hogy „mi tudjuk ugyan, ki követte el a gyilkosságot, de azt nem szabad megmondanunk, egész a végtárgyalásig, nehogy az emberek megvásároltassanak". Klein a tárgyaláson tagadta, hogy szombathelyi útján ilyeneket beszélt volna (T:331).

E vallomások az emberölés tényén kívül igen eltérnek egymástól. Scharf Móric egyértelműen gyilkosságra (előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölésre) vallott, Samu beszéde alapján ezt eldönteni nem lehet. Schwarz Salamon vallomása erős felindulásból elkövetett emberölést (és nem gyilkosságot) takart, ez egyben beismerő vallomás is volt. A három vallomásban még közös, hogy az elkövető egyedül vagy többedmagával Schwarz Salamon lehetett. Klein Ignác beszédénél más a helyzet. Szavaiból arra lehet következtetni, hogy az elkövető nem feltétlenül a vádlottak közül került ki, és más is tudhatott a bűncselekményről. Így van értelme félni attól, hogy a lehetséges tanúkat lefizetik. Klein szombathelyi megnyilvánulása persze így is nehezen értelmezhető, és jó esély van arra, hogy messziről jött emberként egyszerűen összevissza beszélt. A tárgyaláson a leleplezés természetesen elmaradt. Klein beszéde mégis figyelemre méltó. 1883 tavaszán a védelem már teljes erővel azt az ellentörténetet erősítgette, hogy Eszter öngyilkos lett. Az egyik szabadlábon lévő gyanúsított (később vádlott) mégsem ennek elfogadására próbálta győzködni szombathelyi hallgatóságát.

Eszter megölésének lehetőségét tartalmukban és minőségükben igen heterogén adatok adják. Van egy nagyrészt tarthatatlannak bizonyult vallomás (Móricé), van egy visszavont vallomás (Schwarz Salamoné) és van két olyan beszéd, melyre nézve közvetett tanúk vannak, akik hallottak valakit beszélni emberölésről. A négy ember megnyilvánulása tartalmilag sem egyeztethető össze. Ezen adatok jelentőségét azonban az adja, hogy más konkrét és pozitív adat nincs Eszter sorsára vonatkozóan. Az általános információhiány felértékeli e nyilatkozatok jelentőségét.

Ezeknek az adatoknak az értékelése viszont csak más, összefüggő kérdések elemzésével együtt történhet meg. A következő problémaköröket kell megkülönböztetni, és aztán egymásra vonatkoztatni: (i) Solymosi Eszter mikor érhetett a zsinagóga elé (az időrend problémája); (ii) milyen okból nem folytatta tovább az útját Újfalu felé; (iii) mi történhetett vele a zsinagógában vagy annak környékén; (iv) hová tűnt ő vagy a teste a zsinagóga környékéről.

Egy időrend felállításának támpontjai

Az előző fejezetben foglaltak rámutattak, hogy az Eszter és nővére, valamint Rosenberg találkozásán alapuló *relatív időrend* cáfolja Móric történetét, tehát a fiú története ezen okból sem tartható. Itt azonban nem állhatunk meg. Keresni kell a választ arra, hogy mi a legvalószínűbb időpont, amikor Eszter a zsinagógához érhetett. Ehhez megbízható időbeli támpontokat kell keresni. Két kulcsfontosságú esemény vonatkozásában ezt nem sikerült megtalálni. Nemcsak a szombat délelőtti imádság végére nincs használható időpontunk, de Eszter indulására és útjára vonatkozóan is csupa ellentmondásos időbeli adattal találkozunk. Egy abszolút időrendhez más támpontok kellenek. Különös figyelmet kell szánni azon vallomásoknak, ahol egy eseményt, történést a tanú *tudatosan* köt valamely határozott vagy jól meghatározható időponthoz, vagy ahhoz kapcsolódó más eseményhez. Ilyen nem sok van.

A legtöbben, ha valamely időpontra magyarázatot kellett adniuk, egyszerűen *a nap állására* hivatkoztak. Itt nagyobb pontosságot rendszerint nem lehetett számon kérni. Igen nagy eltérés is lehetséges volt, még akkor is, ha a tanú teljesen jóhiszeműen vallott. Adamovics plébános nyilatkozott úgy, hogy a falusiak vallomásaiban például a „dél felé" jelenthet akár 11 órát is (T:38). Az eszlári emberek közül csak igen keveseknek lehetett *zsebórájuk*. Szinte nincs is olyan tanúvallomás, ahol valaki egy időpontra annak alapján tanúskodott volna, hogy megnézte az óráját. Ilyenre csak Ziszmann Jakab utalt, amikor a szombat délelőtti imádság végének időpontjáról beszélt (T:49). Marad a *déli harangszó*. A harangszó elég hangosan csak Ófalu területén hallatszott, így az itteni események időbeli behatárolásánál játszhatott szerepet. A legtöbb tanú viszont nem nagyon tudta az eseményeket megfelelő biztonsággal a harangszóhoz kötni. A harangszóra ugyan emlékeztek, de nem mindig tudták, hogy egy-egy, a délhez viszonylag közeli esemény előtte vagy utána történt. *Négy olyan esemény volt* Eszter útján, melynek viszonylag pontosabb időbeli behatárolásánál a harangszó szerepet játszhat.

Szabó Julianna Ófaluban a Papp-féle malomban őrletett egész délelőtt, és látta Esztert elmenni a bolt irányába, még valamikor dél előtt. *Éppen delet harangoztak*, mikor a tanú eljött a malomból, és addig Eszter nem ment még visszafelé, Újfalu irányába (T:32). Ez kitűnő támpont lehetne Eszter útjának behatárolásához, azonban a lány vallomása önmagában, biztonsággal nem használható. Időnként ugyanis bent a malomban volt dolga, és akkor nem láthatta, hogy ki megy el a malom előtt. Így nem látta Rosenbergéket sem, amikor a délelőtti imádság után ha-

ladtak Ófalu központja felé, pedig itt több emberről volt szó. Tehát Eszter visszafelé elhaladhatott úgy is, hogy Szabó Julianna nem vette észre.

Az ugyancsak a malomban tartózkodó Tanyi Gábor nemcsak a bolt felé, hanem visszafelé is látta Esztert elmenni a malom előtt. Ez – állítása szerint – még harangozás előtt volt (T:113). Az ő nyilatkozatára sem könnyű építeni, annak bizonytalansága miatt. Nem tudta ugyanis megmondani, hogy például volt-e már 11 óra, mikor a bolt irányában elhaladt Eszter, és azt sem, hogy mennyivel a harangozás előtt ment visszafelé.

Van arra is adat, hogy Eszter és Zsófi aznapi, második találkozása *éppen délben, a harangszó alatt történt*. Ez az időbeli összefüggés igen furcsán került a tárgyaláson napvilágra. Amikor Eszter eltűnésének délutánján Huriné a Rosenberg-háznál kereste a lányt, beszélt Zsófival is. A jelen levő Rosenberg Rozi ekkor mondta Zsófinak Huriné előtt, hogy másodszor éppen akkor találkozott a húgával, amikor harangoztak. (A találkozás idején Rosenberg lánya ott állt a házuk kapuja előtt.) A kis Rozi a bíróság előtt letagadta, hogy ilyet mondott volna. Ő ekkor már délután 1 órára tette a találkozás idejét. Huriné és Solymosi Zsófi ellenben határozottan tanúskodtak a kis Rozi szavaira. Az adat furcsasága abból adódik, hogy maga Solymosi Zsófi a harangszóra nem emlékezett, csak Rozi utólagos szavaira, és egyébként is igen bizonytalan volt a második találkozás időpontjára nézve (mondott délután 1 órát, és harangozás utáni időpontot is).

Vámosi Julianna, miután elismerte, hogy először hamisan tanúskodott a bíróság előtt, megváltoztatta a vallomását, és néhány érdemi állítást tett Eszter útjára vonatkozóan. Ekkor már azt mondta, hogy amikor Eszter jött vissza a boltból, ő a gazdája, Löwenthal Salamon házánál kinn állt a kapuban és egy-két szót váltott is a lánnyal. Még azt is látta, hogy a tovább haladó Eszterhez kiszaladt a nővére Rosenbergéktől a szekérútra, és néhány szót neki is szólt. Mindez *közvetlenül harangozás előtt volt* (T:314). Ezzel kapcsolatban kettős kétség merülhet fel. Egyrészt kétséges a lány szavahihetősége a megelőző hamis vallomás miatt. Másrészt nem tudni, hogy a lány módosított vallomásában, az őt ért falubeli gyalázkodások után, mennyiben igyekezett az elvárásoknak megfelelni, és valóban azt vallotta-e, amire emlékezett. Ez utóbbi kétséget enyhíti az, hogy nem látszik, miből állt volna egy ilyen elvárás. Az események időrendjében olyan zűrzavar volt, hogy nem látszott világosan, a vádnak milyen időpont lett volna jó a találkozásra nézve. A vádnak a túl korai és a túl késői időpont sem felelt meg (a lány hamis vallomásában túl késői időpontra tanúskodott).

Figyelemre méltó azonban, hogy a harangszóhoz megbízhatóbban köthető vallomások egy irányba mutatnak: Eszter *valamikor a harangszó környékén találkozott másodszor Ófalu központjában a nővérével*. Ennek némileg Tanyi Gábor vallomása mondhat ellent, de legfeljebb néhány perc eltérésről van szó. Mások a harangszó környékén, azaz dél körül nem látták máshol Esztert, Scharf Móric kivételével. Amennyiben e tanúvallomások igazak, akkor Solymosi Eszter valamikor 11 óra és ¼12 óra között indulhatott el Hurinétól. Ez élesen szemben áll Huriné és Láncziék vallomásával, akik 10 óra körüli indulásról beszéltek, de ők ezen időpontot nem tudták más eseményhez kötni.

A fenti négy, a déli harangszóhoz köthető vallomás mellett még ki kell emelni egy tanúvallomást, amelyet rendkívüli fontosságúnak tekintek egy megalapozott időrend kialakítása szempontjából. Van egy olyan konkrét és megbízhatónak tűnő időpontunk, ami özv. Fekete Jánosné vallomásán alapul, és érdemes támaszkodni rá, bár nem a harangszóhoz kötődik. Ahogy már utaltam rá, Eszter eltűnésének délelőttjén Feketéné az Ófalu közepén lévő katolikus templomból, a mise után tartott Újfaluba. Nagyrészt ugyanazt az utat tette meg, mint Solymosi Eszter, csak Újfalu felé. Vallomásának jelentőségét az adja, hogy határozottan tudott arra az időpontra tanúskodni, amikor hazaért (délelőtt 11 óra), és vallomása szerint *hazafelé az úton senkivel sem találkozott* (T:38). Ebből az következik, hogy Eszter hozzávetőlegesen féltizenegy és 11 óra között nem tartózkodott Újfalu és a római katolikus templom közötti útszakaszon a bolt felé tartva. Másként Feketéné találkozott volna vele. Feketéné annyira ismerte Esztert, hogy felismerte volna, ha elmennek egymás mellett.

Feketénét érdektelen tanúnak tekintem. Összeszedett, határozott vallomásában ésszerűen megokolja, miért 11 órára ért haza. Már Újfaluban, beszólt a testvérének, érdeklődvén az idő felől, és a testvére azt mondta neki, hogy 11 óra van. Ebből közvetve következik, hogy a testvérének lehetett otthon órája, másként nem lett volna értelme tőle kérdezni az időt. Bár neki magának nem volt otthon órája, mikor hazaért, a pitvarba éppen beeső napfény állásából is arra következtetett, hogy nagyjából 11 óra van. Ez kettős megerősítés. Nemcsak „érezte", hogy körülbelül mennyi az idő, hanem tudta. Így a tárgyaláson adott magyarázata alapján, egy megbízhatónak tűnő időpontot közöl, melyhez több szombati eseményt lehet kötni.

Feketéné vallomásában az időpontot tekintve két zavaró körülmény mutatkozott. Az első vizsgálati vallomása szerint délelőtt 10–11 óra között ment el a zsinagóga mellett, de a második vizsgálati vallomása (1882. június 21.) ennek némileg ellentmond. Eszerint nem tudta, hogy 11 óra elmúlt-e már, amikor a zsinagógához ért, azonban amikor hazaért, nemsokára dél lett.[909] Már utaltam rá, hogy ez azért zavaró, mert saját bevallása szerint a gyalogút ideje a zsinagóga és a saját háza között legfeljebb 15–20 perc lehetett átlagos gyalogtempóval. Ha „nemsokára dél lett", mikor hazaért, akkor aligha érthető, miért volt bizonytalan abban, hogy elmúlt-e 11 óra, amikor a zsinagóga mellett elhaladt? Feketéné a tárgyaláson kifejtette, hogy valószínűleg egyszerű tévedésről vagy elírásról van szó a jegyzőkönyvben, és kitartott a 11 órai időpont mellett az első, 1882. május 21-i vallomásának megfelelően. Úgy vélem, elírásnál vagy tévedésnél több lehetett emögött.

Feketéné vallomása a vádnak és Móric vallomásának egyik fontos külső támpontja volt, mert azon a délelőtt az asszony sírást hallott a zsinagóga felől. A vallomás azonban csak úgy támogathatta a vádat, ha valamivel dél előtt haladt el a zsinagóga mellett. Láthattuk, hogy a vád (és Bary) időrendje szerint

[909] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 41. A vallomás szövegére lásd még *Pesti Hirlap*, 1883/166. (június 17.) 6.

Eszter megölésére valamikor közvetlenül dél után kerülhetett sor. Feketéné első vallomása alapján az általa hallott sírásnak nem lehetett köze Solymosi Eszterhez, hiszen annak észlelése még 11 óra előtt történt. Érzékelhető, hogy Bary megpróbálta az időpontot – amikor Feketéné a zsinagógához ért – más vallomásokra támaszkodva 12 óra felé tolni. Feketéné a vizsgálat során azt nyilatkozta, hogy ő az áldozás végén a közönséggel együtt távozott a katolikus templomból. A vizsgálóbíró meghallgatta Adamovics plébánost arra, hogy mikor lett vége az áldozásnak április 1-jén. Ő azt nyilatkozta, hogy ½12-kor ért véget. Ezt nagyjából megerősítette Papp József törvénybíró, aki az áldozás végét mindenképpen 11 óra utánra tette. Ő maga állítólag ¾12 körül ment haza.[910] Mindez Feketéné vallomását is olyan irányba nyomta, hogy közvetlenül déli 12 óra előtt haladhatott el a zsinagóga mellett, így kerülhetett be az a szerencsétlen mondat az aszszony kihallgatásáról szóló jegyzőkönyvbe.

A probléma ott van, hogy a lelkész a tárgyaláson, amikor eskü alatt vallott, ezt már nem erősítette meg. Nem tudott határozottan nyilatkozni a mise végének időpontjára, így Feketénét nem tudta cáfolni vagy megerősíteni (T:38–39). Sőt, itt jelentőséget kap a plébános vizsgálati vallomásának azon eleme, hogy a mise, illetve az áldozás szokásosan ½11-kor már befejeződik. Igaz, Eszter eltűnésének napja a virágvasárnapot megelőző szombat volt, többen mentek misére, és talán tovább tarthatott a szertartás is. Adamovics a tárgyaláson erre biztosat nem mondott. Összességében én úgy értékelem, hogy Feketéné a hazaérkezés 11 óra körüli időpontját megfelelően alátámasztotta, nagyobb kétség nem indokolt. A vallomása többi része egyébként határozott és ellentmondásmentes volt.[911]

Volt egy másik zavaró körülmény is Feketéné vallomásában. A vizsgálat során még nem beszélt arról, miből gondolta, hogy éppen 11 óra körül ért haza. Csak a tárgyaláson említette, hogy beszólt a testvéréhez az idő megtudakolása végett, és a pitvarba beeső napfényt is ekkor hozta elő. Ekkor említette először azt is, hogy a templomból hazafelé az úton senkivel sem találkozott. Ezt nehéz értékelni, hiszen nem tudjuk, hogy a vizsgálati vallomásai milyen körülmények között keletkeztek, a vizsgálóbíró mit kérdezett, mire volt kíváncsi, és a tanúnak volt-e alkalma bővebben beszélni. Feketéné érdektelenségét és jóhiszeműségét semmi nem kérdőjelezi meg. Nem látszik olyan elvárás, amihez igazodott volna. A vallomása inkább a vádlottakat segítette, mert az általa hallott sírás az időbeli eltérés miatt Móric vallomását nem erősítette. Így nem tekintem a vallomás hitelét gyengítő körülménynek, hogy két fontos körülmény csak a bíróság előtti tanúskodása során jött elő.

Feketéné útja a katolikus templomból hazáig legalább félórát vett igénybe. Ő maga a katolikus templom és a zsinagóga közötti utat negyedórára becsülte, míg a zsinagógától ugyancsak negyedóra alatt szokott a testvére házához érni

[910] OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 41–42.

[911] A tárgyalási jegyzőkönyv szerint vallomása legelején azt mondta, hogy 11 órakor jött ki a templomból, de ez nyilvánvalóan tévedés vagy a gyorsíró elírása volt, a vallomás többi része ezt bizonyítja.

„Újfalu derekán".[912] Ezek az időtartamok reálisak, körülbelül megfelelnek Bary becslésének is, ha a „rendes menetet" vesszük. Feketéné útja tehát fontos tényező, ha az április 1. napján Eszláron történt események időrendjét nézzük.

Összegezve, az események időrendjének felállításánál a szereplők bizonyos útjait egymásra kell vonatkoztatni, és felhasználni a megadott időbeni adatokat. Ezek az utak a következők: (i) Eszter útja a boltba; (ii) Feketéné útja a katolikus templomból hazafelé, Újfaluba; (iii) a Rosenberg-csoport útja hazafelé Ófaluba az imádság után; (iv) Groszbergék és Ziszmannék útja hazafelé Újfaluba az imádság után; (v) Rosenberg és Solymosi Zsófi útja a borral Taubékhoz; (vi) Solymosi Zsófi útja Taubéktól vissza Rosenbergékhez.

A különböző utak egymásra vonatkoztatásánál a következő néhány támpontra érdemes támaszkodni: (i) Rosenberg és Zsófi *valamikor* találkoztak Eszterrel az imádság befejeződése után azon a szombaton; (ii) Feketéné *nem látott senkit az utcán* hazafelé menet; (iii) Groszbergék és Ziszmannék az imádság után hazafelé mentek a zsinagógából Újfaluba, és útközben nem találkoztak Eszterrel.[913] Ezeket az adatokat tényként elfogadhatjuk, más adat nem mond ellent nekik.

Használnunk kell azokat az összefüggéseket, melyek Solymosi Eszter és Zsófi, valamint Rosenberg találkozása alapján adják meg azt, hogy Eszter menynyivel haladhatott el a szombat délelőtti imádság vége után a zsidótemplom mellett Kohlmayer boltjába tartva. (A vonatkoztatási pont a Rosenberg-csoport indulása a zsinagógától hazafelé.) Az előző fejezetben nyújtott elemzés egy táblázatban egyszerűen összefoglalható (lásd 19. táblázat).

19. TÁBLÁZAT ◆ Solymosi Eszter elhaladása a zsinagóga mellett az imádság befejezése után

	rendes menet (Eszter sebessége)	*sebes menet (Eszter sebessége)*
Rosenberg otthon reggelizik	25–35 perc	30–40 perc
Rosenberg nem reggelizik otthon	10–20 perc	15–25 perc

Eszter indulásának időpontjánál fontos segítség Feketéné útja. Amennyiben Feketéné az úton senkivel sem találkozott hazafelé menet, akkor a legalább harmincperces út ideje alatt, Eszter vagy otthon volt még Hurinénál, vagy már a

[912] Feketéné Újfaluban, a falurész keleti oldalán hosszában futó utcán lakott, a testvérével szomszédos portán. A középső utcán lakó Solymosinéval hátsó telekszomszédok is voltak. Eszter a középső utcán haladt végig, amikor elindult a boltba. Feketénével leghamarabb Újfalu „központjában", a falurész egyetlen keresztutcájánál találkozhatott volna, mert Feketénének a középső útról a keresztutcán be kellett fordulni, hogy átjusson a keleti sorra. Újfalu szerkezetére és lakóira lásd Kövér 2011, 136–146. Feketéné máshogy is eljuthatott a házához, de ennek gyakorlati jelentősége nincs, hiszen csak egy-két perc különbséget jelenthetett az Eszterrel való lehetséges találkozás ideje szempontjából.

[913] Ziszmann állítólag nem ismerte Esztert (T:48), bár ezt többen cáfolták. Einhorn Mór és Groszberg, akik Einhorn Józseffel közvetlenül Ziszmannék előtt mentek hazafelé, viszont ismerték a lányt (T:54), OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 433.

boltot megjárva, valamivel Feketéné mögött jött. Kérdés, hogy mindezt miképpen lehet konkrét időpontokhoz kötni.

Feketéné vallomásából adódik, hogy az egyik lehetőség szerint Eszter *tíz óra körül* indult el a boltba, mert a bolt felé tartván így haladhatott el ½11 előtt az Ófalu központjában lévő katolikus templom mellett úgy, hogy Feketéné még nem jött ki onnan. A másik lehetőség, hogy Eszter *11 óra után valamennyivel* indult el Hurinétól, amikor Feketéné már hazaért újfalui házába, tehát megint nem találkoztak. A két időpont között nem indulhatott, különben összefutott volna valahol az úton az idős asszonnyal. Az időrendet tekintve, ezt a két lehetőséget érdemes megvizsgálni. Figyelemre méltó, hogy *a harangszóhoz köthető, időben határozottabb négy vallomás Eszter 11 órai indulását támasztják alá.* Ezért ezzel érdemes kezdeni.

Eszter 11 óra körüli indulása

Solymosi Eszter és Feketéné úgy is elkerülhették egymást, ha a lány csak akkortájt kelt útra, mikor Feketéné hazaért. Így legkorábban valamivel 11 óra után indulhatott Huriné házától. Sokkal később nem indulhatott, mert Kohlmayer vallomása szerint nála Eszter 11–12 óra között vásárolt,[914] így a Huriné háza és a bolt közötti, mintegy 25 perces (sebes menet) utat meg kellett tennie.[915] Másrészt az Eszter útjáról szóló tanúvallomások inkább korábbi, mint későbbi indulást sejtetnek. Ha valóban 11 óra után indult Eszter, akkor a zsinagógában az imádságnak azon idő alatt kellett befejeződnie, míg Feketéné hazafelé tartott. Később nem fejeződhetett be, mert még az újfalui izraelitáknak (Groszberg, Ziszmann) Újfaluba kellett érniük Feketéné után, hogy ugyancsak elkerüljék Esztert. Az imádság ¾11 és 11 óra között érhetett véget, ami talán még összeegyeztethető Ziszmann vallomásával, aki állítólag az óráján látta, hogy körülbelül 11 óráig tartott a próbakönyörgés (T:49).

Ha ez igaz, akkor Eszter valamikor közvetlenül ¼12 óra előtt indulhatott Huriné házától. Ekkor a zsinagógánál – ha hihetünk a tanúvallomásoknak – már felnőttet nem láthatott, Scharfék benn a házban reggeliztek vagy azzal már éppen végeztek. Legfeljebb a gyerekek, beleértve Móricot, lehettek a ház és a templom körül. Valamivel ½12 után találkozhatott Rosenberggel és a nővérével, majd a boltból visszafelé tartván még dél előtt, vagy délben ismét a nővérével. Ez az időrend teljesen ellentmond Móric vallomásának, aki állítólag a reggeli és az ebéd között leste ki Eszter megölését. Ekkor azonban (½12 körül) Eszter még csak a bolt irányában mehetett el a zsinagóga mellett. Visszafelé, valamivel a déli 12 órát követően érkezhetett a zsinagógához, amikor Scharfék

[914] Ezt a tárgyaláson mondta, a vizsgálat során, május 21-én még azt vallotta, hogy *délelőtt 11 óra tájban* vásárolt nála Eszter, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 21.

[915] Ez 40-45 perces út rendes menetben, de a következőkben sebes menettel számolok, mert Jakab János és Solymosi Zsófi vallomása alapján Eszter igencsak szapora léptekkel mehetett a boltba is, és visszafelé is.

már ebédeltek vagy ebédhez készültek. Az így kialakított, és Eszter haladását *sebes menettel* számított időrend összefüggései táblázatos formában jól előjönnek (lásd 20. táblázat).

20. TÁBLÁZAT ♦ Időrend 1882. április 1. délelőttjére, ha Eszter 11 óra után indult

Időpontok	*központi események*	*háttéresemények*
10.25–10.30	Feketéné elindul haza a katolikus templomból	Rosenberg és Scharf a zsinagógában van; Eszter Hurinénál van
10.40–10.45	Feketéné elhalad a zsinagóga mellett	Rosenberg és Scharf a zsinagógában van; Eszter Hurinénál van
10.45–10.50	vége az imádságnak a zsinagógában, a hívők elindulnak haza	Eszter Hurinénál van; Feketéné Tótfalu mellett, vagy Újfalu elején halad hazafelé
10.55–11.05	Feketéné beszól a testvérének (11 óra előtt)	Groszberg, Ziszmann és az Einhorn fivérek Újfaluba tartanak (Feketéné után) Eszter Hurinénál van
11.00–11.10	Feketéné hazaér	Groszberg, Ziszmann és az Einhorn fivérek hazaérnek; Rosenberg csoportja hazafelé tart Ófalu felé
11.10–11.20	Eszter elindul a boltba	Rosenberg hazaérkezik és reggelizik Scharfék befejezik a reggelit
11.20–11.30	Eszter elhalad a zsinagóga mellett	Rosenberg és Solymosi Zsófi a Rosenberg-házban van
11.30–11.40 körül	Eszter, a nővére, és Rosenberg találkoznak a katolikus templom előtt	a katolikus templomban még folyik a gyóntatás
11.40–11.50	Eszter vásárol Kohlmayernél	Solymosi Zsófi visszatér Rosenbergék házába, Rosenberg Taubnál marad
11.50–12.00	Eszter és Zsófi találkoznak Rosenbergék háza előtt	Rosenberg Taubnál van
12.00–12.10 körül	Eszter ekkor érhet a zsinagógához	Rosenberg Taubnál van Scharfék ebédhez készülődnek vagy ebédelnek

Ennek az időrendnek az előnye az, hogy az egyes időpontokra nézve biztosabb vallomásokkal összhangban van. Így számba veszi Zsófi, Rosenberg, valamint Eszter találkozását, összeilleszthető Feketéné nyilatkozatával, és a déli harangszóhoz köthető eseményekről szóló beszámolók is megerősítik, de legalábbis nem zárják ki (pl. Szabó Julianna, Tanyi Gábor, Vámosi Julianna). Nem illeszkedik Huriné és Lánczíék tanúskodásához, melyek Eszter 10 órás indulását feltételezik. Nem tudni, hogy viszonyul Bátoriék és Lengyelné azon beszámolóihoz, hogy a zsinagógából szombaton délben jöttek ki az izraeliták.

Az Eszter útjára tanúskodók közül – az ellentmondásos vallomásokból következően – többek nyilatkozata beleilleszthető ebbe az időrendbe (pl. Hajdu József vallomása), míg másoké kizárja, hogy az események ekkor következtek volna be (pl. Hrabár Gyula vagy Kaposi Nagy József).

Ellenpróba: Eszter tíz órai vagy kicsit korábbi indulása

Solymosi Eszter és Feketéné úgy is elkerülhették egymást, ha a lány még azelőtt haladt el a katolikus templom mellett, mielőtt onnan a mise után Feketéné kijött. Ez akkor történhetett meg, ha a lány legkésőbb valamivel tíz óra előtt indult Huriné házától. Egy ilyen indulási időpontot valószínűsít Huriné és Láncziék vallomása. De nagyon nehéz megállapítani, hogy az eleve bizonytalanságokat tartalmazó, ellentmondásos tanúvallomások között melyiknek és milyen alapon higgyünk jobban.

Például Huriné és Láncziék viszonylag egybehangzóan vallottak a 10 órai indulásra. Szabó Julianna ugyancsak érdektelen tanú, aki határozottan állította, hogy Eszter délben még nem jött visszafelé a boltból az ófalui Papp-féle malom előtt. Az ő vallomása azért határozottabb és megbízhatóbb az időre nézve, mert pontosan délben jött el a malomból. Mivel a harangszót a malomban lehetett hallani, így egymaga jobban tudatában lehetett az időnek, mint az Eszter indulására tanúskodó három tanú. De ezek a tanúvallomások kizárják egymást, hiszen ha Eszter tíz órakor indult, akkor két órával később nem időzhetett még mindig Ófaluban. Ha valami hátráltatta volna, biztos beszámolt volna Zsófinak róla, de ilyesmiről nem tudunk. A 10 órai indulással számolt időrend összefüggéseit és hozzávetőleges adatait a 21. táblázat szemlélteti.

21. TÁBLÁZAT ♦ Időrend 1882. április 1. délelőttjére, ha Eszter 10 órakor indult

időpontok	*központi események*	*háttéresemények*
9.40–9.45	vége az imádságnak a zsinagógában, a hívők elindulnak haza	Eszter Hurinénál van
10.00–10.10	Eszter elindul a boltba	Rosenberg hazaérkezik Scharfék befejezik a reggelit
10.10–10.20	Eszter elhalad a zsinagóga mellett	a katolikus templomban még folyik a mise vagy a gyóntatás
10.20–10.30 körül	Eszter, a nővére, és Rosenberg találkoznak a katolikus templom előtt	Feketéné a katolikus templomban van
10.30–10.40	Eszter vásárol Kohlmayernél	Feketéné elindul haza a katolikus templomból; Solymosi Zsófi visszatér Rosenbergék házába
10.40–10.50	Eszter és Zsófi találkozik a Rosenberg-ház előtt	Rosenberg Taubnál van
10.45 körül	Feketéné elhalad a zsinagóga mellett	Rosenberg Taubnál van
10.50–11.00	Eszter a zsinagógához ér	Feketéné beszól a testvérének
11.00–11.10	Feketéné hazaér	Groszberg, Ziszmann és az Einhorn fivérek hazaérnek (Feketéné után)

A 10 órai indulás illik Huriné és Láncziék, valamint egyes elemeiben Scharf Móric vallomásához. Ennek ellenére úgy látom, hogy Eszter *11 óra utáni indulása jobban alátámasztott időbeli adatokon nyugszik, és jobb magyarázatot nyújt*, mint a tíz óra körüli indulás. Ez utóbbival ugyanis számos probléma adódik.

Először is teljesen valószínűtlen, hogy a szombat délelőtti imádság a zsinagógában tíz óra előtt ért volna véget. Ez a körülményekből sem következik (a próbakönyörgéssel megnyúlt az imádság szokásos ideje), és a legtöbb erre vonatkozó vizsgálati vagy a tárgyaláson tett vallomással sem fér össze. *Másodszor*, a 10 órai indulás szemben áll azok többségének vallomásával, akik Esztert látták az úton a boltba menni vagy onnan visszafelé jönni. Ők ugyanis leginkább 11 és 12 óra között látták Esztert, és nem előtte. Kivétel legfeljebb Kaposi (Nagy) József vallomása, aki 11 órakor látta Esztert Ófaluból kifelé tartva. *Harmadszor*, ebben az esetben nem tudjuk, hogy a Groszbergből, Ziszmannból, és az Einhorn fivérekből álló csoport mit csinált az imádság befejeződése, azaz 10 óra után, hiszen Varga Katalin (Ziszmannék szolgálója) vallomása szerint Ziszmann és Buxbaum csak 11 órakor vagy valamivel utána ért haza, noha az út legfeljebb 10–15 percig tart. *Negyedszer*, ha a Feketéné által hallott sírást a metszők próbakönyörgésének tudjuk be, akkor nem világos, hogy az asszony az imádság befejeződése után egy órával még hogy hallhatta a próbakönyörgés hangjait. E problémát részben feloldhatja egy olyan magyarázat, hogy a szokásos imádság vége után a metszőjelöltek és a hívők egy kisebb csoportja a zsinagógában maradhatott imádkozni, de Rosenbergék nem voltak azok között, akik maradtak. *Ötödször*, nem világos, hogy ½11 körül hová indulhatott Rosenberg a borral, és kik zajongtak Taubék bérleményében. Csordás Nagy Jánosné vallomásából következik, és ez az asszony vallomásának viszonylag világos pontja, hogy 11 óra előtt Taubék még bizonyosan nem voltak otthon. Ezt megerősíti Taub, illetve Taubné vallomása is.

A 10 óra és a 11 óra utáni indulásra vonatkozó időrendek nem pontosak, hiszen becsült adatokon nyugszanak. Így kellő távolságtartással kell szemlélni őket. Ugyanakkor a 10 órai indulás sokkal több ellentmondást rejt, nehezebben illeszthető az eset körülményeihez. Így a legvalószínűbb az, hogy *Solymosi Eszter 11 óra után indult el Huriné házától és a boltot megjárva, valamivel 12 óra után ért a zsinagógához.*

Milyen okból tért el Eszter a zsinagógánál a tervezett útjától?

A kérdésre válaszként két konkrét, versengő perbeli adat merült fel. Az egyik szerint Esztert behívták Scharfék házába, Scharf Móric és Samu beszéde szerint. Móric ezt meg is okolta: azért szóltak a lánynak, hogy a gyertyatartókat áttegye az asztalról a szekrényre. Samunál ilyen ok nem szerepelt. A másik adat szerint Esztert a zsinagóga előtt a tiszalöki metsző felindulásból megütötte, és az eszméletét vesztett lányt bevitték a templomba, Schwarz Salamon július 20-án tett, de visszavont vallomása értelmében. Lássuk először Móric változatát.

A gyertyatartók áttétele lehetett egyszerűen ürügy a lány becsalására, de lehetett valódi indok is, ha a gyertyatartókat nem tették még át Bátoriék, és Scharfék így nem tudtak ebédelni.

Az első lehetőség tervezett (előre megfontolt) cselekményt sejtet, így teljesen mindegy, hogy a gyertyatartók ténylegesen hol voltak. Ez a változat viszont

feltételezi, hogy Scharf József benne lehetett a lány elleni cselekmény előkészítésében. De mi volna ez a cselekmény? A gyertyatartók átrakásának ürügyként használása, egyértelműen a vádat támogatná, bár a leányrablási elméletet is alátámaszthatná. Ehhez azonban további feltételeknek is teljesülnie kellene, ahogy már rámutattam. A cselekményt kitervelőknek látniuk kellett az Ófalu felé igyekvő Esztert (ez elképzelhető), tudniuk kellett, hogy a lány hamarosan visszafelé is fog jönni. A tetteseknek kellett közös motiváció és viszonylag rövid időn belül kialakuló akarategység a tett elkövetésére, melyet vallási okokkal lehetne leginkább magyarázni.

A vádnak szinte mindegy volt, hogy a gyertyatartókat áttették-e előzőleg vagy sem. Ha a gyertyatartók csak ürügyként szolgáltak, akkor ez a tény bizonyíték lett volna Scharf József bűnrészességére. Ha bebizonyosodott volna, hogy még nem tették át, ez sem cáfolta volna a vádbeli bűncselekmény elkövetését, és attól még az apa lehetett bűnrészes. Emiatt a gyertyatartók tényleges holléte nem állt a vád érdeklődésének középpontjában.

Scharf Móric azonban csak úgy tudta az apját „leválasztani" a történtekről, ha *valódi okot jelöl meg* a lány behívására, és a gyertyatartók még az asztalon voltak. A következő lépés annak vizsgálata, hogy a gyertyatartók áttétele mennyiben volt valódi indok a lány behívására. Másként szólva, *hol lehettek a gyertyatartók* Scharféknál, amikor Eszter a boltból visszafelé a zsinagógához ért.

Scharféknál a szomszéd, özv. Bátoriné volt a „szombati asszony". Ő vagy a lánya látta el azokat a sürgős teendőket, melyeket Scharfék vallási kötöttségeik miatt nem végezhettek el szombati napokon (pl. a tehenek megfejése, tűzrakás, gyertyatartók elrakása). Ezzel összhangban Scharfné arra tanúskodott, hogy azon a szombati napon vagy Bátoriné, vagy a lánya tehette fel a szekrényre (sifonra) a gyertyatartókat, harmadik személy nem lehetett (T:95). Scharf József és a felesége nemcsak azt tagadták, hogy Solymosi Eszter belépett volna a házukba, de azt is, hogy egyáltalán ismerték volna. Itt lényeges tehát Bátoriék vallomása. Bátoriné valóban megerősítette, hogy általában ő vagy a lánya járt át szombaton Scharfékhoz. De vallomásából kiderült, hogy volt olyan szombat, amikor Scharfék nem kérték a tehén megfejését, ilyenkor ők a gyertyatartókat sem vették le.

Az 1882. április 1-jén történtekre már igen bizonytalanok voltak a résztvevők beszámolói. Scharf József nem tudta, hogy akkor szombaton Bátoriné járt-e náluk, mert ő a templomban volt, és a felesége intézte az ilyen dolgokat (T:13). Bátoriné már a vizsgálat során sem emlékezett arra, hogy azon a szombaton volt-e odaát reggel megfejni a teheneket, és levette-e a gyertyatartókat. Abban biztos volt, hogy *napközben nem járt Scharféknál*. Viszont délben Móric átjött hozzájuk, és talán a lánya (Bátori Zsófia) segítségét kérte, de hogy mire, arra nem emlékezett.[916] (Korábban, a májusi vallomásában még emlékezett: a templomban kellett Zsófinak eloltogatni a gyertyákat.) Kulcsszereplővé itt Bátori Zsófi vált, mert ha nem Eszter rakta el a gyertyatartókat, akkor ez csak ő lehetett.

[916] 1882. június 21-i vallomás, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 29.

A lány viszont felettébb bizonytalan volt e kérdésben. Nem emlékezett arra, hogy Móric járt-e délben náluk, és arra sem, hogy végül ő oltotta-e el a gyertyákat a templomban. Ez azért különös, mert a zsinagógában imádságokon gyertyát csak különös alkalmakkor gyújtottak, és nem lehetett mindennapi esemény, ha a lánynak el kellett oltani a gyertyákat. Abban biztos volt, hogy *reggel átment tüzet rakni a szomszédba.* Nem emlékezett viszont, hogy később délelőtt átment-e vagy egyáltalán a gyertyatartókat elrakta-e (reggel csak tüzet rakott, tehenet nem fejt).[917] A tárgyalásra élesedett az emlékezete, mert akkor úgy vallott, hogy Móric járt náluk délelőtt vagy dél körül.[918] Az imádság befejeződése után újra átment Scharfékhoz rakni a tűzre, de ekkor abban is határozott volt, hogy a gyertyatartókat nem rakta el. Ettől függetlenül, a gyertyatartókat még elrakhatta az anyja is, ha valóban átment reggel megfejni a tehenet, bár Bátoriné erre nem emlékezett.

Mindebből csak az szűrhető le, hogy Bátori Zsófi egyszer (reggel) biztosan volt odaát tüzet rakni. Bátoriné *esetleg* volt reggel tehenet fejni, és Zsófi *talán* még egyszer, délelőtt (az imádság után) újra rakott a tűzre.[919] Jobban emlékeztek a délutánra, mert állítólag Scharfné a délutánt (2-től 5 óráig) náluk töltötte,[920] utána viszont délután öttől este nyolcig ők szomszédoltak a Scharf-házban.[921]

Joggal vetette fel a védelem, hogy amennyiben Bátoriék többször is átmentek aznap délig, miért nem rakták át a gyertyatartót, amit egyébként máskor megtesznek. Az izraelitáknak szombati napon nem szabad leülni olyan asztalhoz, amelyen még a gyertyatartók ott vannak (T:362). Így nehéz elképzelni, hogy Scharfék ne kérték volna meg Bátorinét vagy a lányát, hogy tegyék át azokat. Addig az asztalt nem tudták használni. Bátori Zsófi vallomása ráadásul e tekintetben nem határozott: az 1882. június 21-i vallomásában még nem emlékezett, hogy ő levette volna a gyertyatartókat, de egy évvel később a tárgyaláson már biztosan emlékezett, hogy nem (T:35). Mivel az anyja sem emlékezett, így megmaradt a bizonytalanság e fontos kérdés tekintetében.

Így Móric vallomása a gyertyatartók áttételének kérdésében is meglehetősen egyedül áll. Bátoriné és a lánya nem tudta hihetően megerősíteni azt, bár nem is cáfolta. Móric vallomásának ez az eleme mégsem valószínűtlen. Először is támogatja bizonyos mértékig Samu beszéde. Samu történetében is behívták Scharfékhoz a „magyar lányt". Másodszor, ha Bátoriné vagy a lánya már korábban levették a gyertyatartókat, akkor Móric aligha kockáztatta volna, hogy az

[917] 1882. június 21-i és szeptember 12-i vallomások, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 32.

[918] *Pesti Napló,* 1883/170. (június 22.) 2. (A tárgyalási jegyzőkönyv csak röviden összefoglalta Bátoriék mondandóját, a vallomás ezen részletét a *Pesti Napló* közölte).

[919] Ebbe az ügyvédek is belekavarodtak. Friedmann úgy értelmezte, hogy Zsófi csak egyszer ment át Scharfékhoz (T:101), míg Funták szerint ez kétszer történt meg (T:362).

[920] Özv. Bátori Gáborné 1882. szeptember 12-i vallomása, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 29.

[921] Bátori Zsófia 1882. május 20-i vallomása, OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 32. Ez a vallomás elkerülte azok figyelmét, akik azt az elméletet támogatták, hogy Solymosi Esztert egész nap a Scharf-házból nyíló föld alatti fürdőben tartották fogva, és csak este ölték meg.

asszony vagy a lány esetleg emlékszik erre, és meghazudtolják őt. Ha kitalálta Eszter behívását, és a gyertyatartókat Bátoriék már levették, akkor okosabb lett volna egy olyan másik, nehezebb tárgy (pl. egy fazék) elmozdításának, elrakásának szükségességére hivatkozni, mely nem tartozott Bátoriék szokásos szombati feladatai közé. (A gyertyatartók átrakása szokásos teendő volt.) Ha Bátoriék által biztosan el nem végzett munkáról volt szó, akkor a fiú nem várhatta, hogy meghazudtolják. Harmadszor, ha a lány behívása dél körül történt, akkor Móric beszédének ez az eleme időbeli szempontból összeegyeztethető a többi, megbízható vallomással is. Azok arra utalnak, hogy a lány kicsivel dél után ért a zsinagógához hazafelé tartván.

Nem világos azonban, hogy Eszter dél körüli érkezése a zsinagógához mennyiben erősíti Móric beszédét a gyertyatartók levétele tekintetében. Scharfék csak úgy ebédelhettek, ha a gyertyatartók már nem álltak az asztalon, tehát valakinek le kellett venni azokat még ebéd előtt. Eszter déli érkezése alátámasztható azt a feltételezést, hogy Scharfék már ebédeltek volna, de a gyertyatartók még az asztalon voltak, tehát megpillantván a hazaigyekvő lányt, gyorsan behívták. Ez egyszerűbb volt, mint átmenni Bátoriékhoz, akiknél nem lehetett tudni, hogy ráérnek-e átjönni. Másrészről nem világos, miért vártak volna Scharfék a gyertyatartók levételével délig, hiszen aznap – mint láthattuk – legalább egyszer már járt náluk Bátori Zsófi, és esetleg az anyja is. A gyertyatartók levételének sürgőssége ugyan indokolhatta az alig ismert lány behívását, de nehezen magyarázható, miért hagyták a körmükre égni a dolgot. Móric azon nyilatkozata sem dönti el a kérdést, hogy 12 órakor ebédeltek, mert ezt a nap állásából határozta meg (T:27), tehát átfoghatott 12 óra előtti vagy utáni 10–20 perceket is. Ebbe belefér, hogy Eszter vette le a gyertyatartókat, de az is, hogy már ebédeltek, mire Eszter a zsinagógához ért.

A másik perbeli adat, mely magyarázza, hogy miért térhetett el Eszter a zsinagógánál a tervezett útjától, Schwarz Salamon vallomásában lelhető fel. E szerint a zsidókat csúfoló Esztert a metsző a zsinagóga előtt megütötte, a lány az eszméletét vesztette. Schwarz vallomását érdemes közelebbről megnézni.

Schwarz Salamon beismerő vallomása

Schwarz Salamon 1882. július 20-án önként tett vallomást Nyíregyházán, Kornis Ferenc törvényszéki elnök, Megyery Géza törvényszéki bíró, és Ambrózy Mihály királyi alügyész előtt. A tiszalöki metsző vallomása igen rövid.[922] Nyomtatva összesen tizenegy sor, és négy nagyobb elemből áll. Az imaház előtt elhaladó Eszter nevetéssel gúnyolta a zsidókat; az épület előtt álló Schwarz odament hozzá, megfogta, a kezével a fejére ütött; a testet a ház mögé vitte, gazzal és szeméttel betakarta; aznap este a Tiszához vitte, és oda bedobta.

[922] A vallomás szövegére lásd *Egyetértés*, 1883/162. (június 14.) 4. (eredeti közlés) vagy *Pesti Hirlap*, 1883/164. (június 15.) 12.

A vallomás ténybelileg nyilvánvalóan gyenge. A kihallgatók kérdéseikkel rögtön rámutathattak a problémákra. Feltehetően a kétkedő felvetések hatására, Schwarz újabb nyilatkozatot tett, mely szerint, amit elmondott nem igaz, csak a társait akarta menteni.

Mindez így nem látszik különösebb eseménynek. Más szempontból a vallomás ténye azonban nem jelentéktelen: végül is a fő gyanúsított egy meleg nyári nap délutánján beismerő vallomást tett. Ehhez képest a tiszalöki metsző vallomásáról igen kevés szó esik a perrel foglalkozó irodalomban. Eötvös az áldozatvállalás szép példájaként írt róla. Bary néhány mondatban megemlítette, de elemzésnek nemigen vetette alá (Bary 1933, 534–535). Akkor sem Bary, sem a törvényszék nem hitte el Schwarz történetét. Úgy kezelhették, mint a *Függetlenség* korábbi cikke: ez csak egy elterelés volt a vallási okokból elkövetett gyilkosságról, és a formálódó vád gyengítését célozta.

Ennek ellenére Schwarz vallomásában volt zavarkeltő potenciál. Az eljárásban a vallomásról mindenki hallgatott. Vallott, majd visszavonta, a hatóságok pedig napirendre tértek az esemény felett, mintha mi sem történt volna. A vallomás egyik oldalnak sem volt jó. A vád mellett állók elterelésnek, a vád gyengítésének tekinthették. A védelem sem lehetett vele elégedett. Olyan kérdések vetődhettek fel, hogy hová lett a holttest, kik vettek részt az eltüntetésében. A vádlottak egy része Schwarz története szerint bűnösnek bizonyulhatott volna. A védelemnek nem volt szüksége olyan történetre, mely bizonyos fokig magyarázni akarta Móric vallomását is.[923] Ez nem fért bele az ekkor alakuló védelmi stratégiába.

Schwarz vallomása a tárgyaláson érintőlegesen ugyan szóba került, de az elsőfokú és másodfokú ítélet nem is említette. A Kúria harmadfokon mégis elővette, és külön kitért arra, hogy miért nem lehet figyelembe venni az ügy megítélésénél. A Kúriának ez a lépése nehezen érthető. Senki sem hiányolta volna, ha szó nélkül marad az eljárásnak ez a részlete. Nem lehetett kérdés, hogy Schwarz visszavont, előzmény nélküli és elszigetelten álló vallomása nem képezheti alapját büntetőjogi felelősségnek. A Kúria, ítélete rövid indokolásának körülbelül egynegyed részét mégis ennek – a látszólag jelentőséggel nem bíró kérdésnek – szentelte. Én magam nem találok magyarázatot, hogy mi indíthatta erre a harmadfokon eljáró bíróságot. A legfelső bírói fórum az ügy érdemét nézve talán mégis jelentősnek tekintette a vallomást. Szükségét láthatta, hogy ilyen irányban is elvágja a találgatások fonalát, ha már az alsóbb bíróságok ezzel nem foglalkoztak.

Schwarz rövid vallomásában számos ténybeli gyengeség található. Nem világos, hogy az alacsony, vézna testalkatú metsző, miképpen tudott egy ütéssel halált okozni. Magyarázatra szorult volna az is, hogy milyen módon szállította a testet a zsinagógától 800–900 méterre lévő folyóhoz. A vallomás szerint

[923] Verhovay úgy vélte, hogy Schwarz Salamon vallomása megerősítette Móricét (Verhovay 1890, 50). Csak csodálkozni lehet, hogy ha az író olvasta a vallomás szövegét, miképpen juthatott ilyen következtetésre.

Schwarz a zsinagóga épülete előtt álldogált. A lány a zsinagógától 74 lépésre található úton haladt el, ez legalább 50–60 méter lehetett. Nem látni, hogy a lány ilyen távolságból milyen indíttatásból csúfolhatta a zsidókat, amikor azok aligha hallhatták.

Kérdés, hogy ez a ténybelileg gyenge vallomás milyen következtetésnek ad alapot. Úgy látom, hihető Bary álláspontja, mely szerint Schwarz vallomása – különös tekintettel az időpontjára – a hullaúsztatásról kívánta a figyelmet elterelni. A hullaúsztatás elmélete talán ekkoriban volt a legerősebb. Július 15-én Smilovics is beismerő vallomást tett a hullaúsztatásra, így a korábban erre tanúskodó Matejjel és Herskóval együtt már hárman támasztották azt alá. Ekkoriban a hírlapokban is általános volt a nézet, hogy a dadai holttest nem Eszteré. A felálló védelem kezében semmi nem volt, az előnyomozati szakban érdemben nem vehetett részt, információhiányban szenvedett. Ezt jól tükrözte az éppen július 20-án benyújtott törvényszéki beadványuk. Jobb híján itt kezdték el az eljárást és (ekkor még óvatosan) magát Baryt támadni. A gyanú soha nem volt olyan erős, mint 1882 júliusában, augusztusában. Ezután már inkább gyengült.

Schwarz vallomása tartalmilag alkalmas volt a hullaúsztatás közvetett cáfolatára. Utalt arra, hogy ő a holttestet a Tiszába dobta. A holttesten a fej oldalán észlelt sérülés (bőrfolytonossági hiány) akár lehetett életben elszenvedett sérülés is. Ez a tény használható volt egy erős felindulásból elkövetett emberölés beismeréséhez annak árán, hogy a dadai holttest Eszteré, amelynek a nyakán egyébként nem voltak vallási okokból elkövetett gyilkosságra utaló sérülések.[924] Ha a hatóság átáll erre az új vonalra, később aztán a vallomás gyengeségei miatt megkérdőjelezhető, hogy Schwarz elkövette a tettet.

Egy ilyen elképzelés ellen szól, hogy Schwarz szinte azonnal visszavonta a vallomását. Nem mutatott sok hajlandóságot, hogy valamennyi ideig látszólag fenntartsa. Így az nyilvánvalóan nem volt alkalmas a hatóság félrevezetésére, például a hullaúsztatás tekintetében. Nem tudható, hogy amikor vallomástételre jelentkezett, a vallomás visszavonását tervbe vette-e, de az kétségtelenül elég erős önvédelmi reflexet tükrözött. Vagy látszólag akart áldozatot hozni a társai előtt, és megfelelni valamilyen elvárásnak, vagy ravasz módon kívánta a gyanút magáról elhárítani.

Bár a vallomás visszavonása valószínűleg egyéni döntés volt, maga a vallomástétel nem feltétlenül. Bary gyanúja szerint a „bűnpalástolók" kollektívan döntöttek amellett, hogy Schwarznak így kell félrevezetni a hatóságot, és magára vonni egy enyhébben minősülő emberölés felelősségét, mentesítvén a többieket. Ezt nem tudjuk, ez sem kizárt. Ha igaz, akkor ennek Schwarz csak ímmel-ámmal kívánt eleget tenni. A vallomást gyorsan visszavonta, a jegyzőkönyvből kideríthetően nem kellett sokat győzködni. A vallomás tartalma mintha azt mutatná, hogy *Schwarz ügyelt arra, nehogy a kihallgatók véletlenül is elhigy-*

[924] Eötvös, még az 1882. november 11-i beadványában is hivatkozik „a koponyán még az életben elszenvedett sérülésre" (3. pont), *Pesti Hirlap*, 1882/313. (november 13.) Melléklet 1–2.

gyék a történetét. Így eleget tett a vele szembeni, feltételezett elvárásnak, de esze ágában sem volt komolyan magára húzni az ügyet.

Lehet egy másik értelmezés is, mely szerint – paradox módon – Schwarz így akarta a gyanút hárítani magáról. Ekkor egy *megcsavart beismerő vallomással* állunk szemben. Ezeknek az a célja, hogy egy bűncselekménnyel gyanúsított személy egy hézagos, téves adatokat és magyarázatlan elemeket tartalmazó beismerő vallomással csökkentse az ellene irányuló gyanú mértékét. Ekkor a vallomás alapvetően illeszkedik ugyan az ismert adatokhoz, azonban olyan téves adatot vagy éppen ismerethiányt tükröz, mely arra utal, hogy a gyanúsított mégsem követhette el a cselekményt. Ez esetenként hasznosabb lehet, mint az egyszerű tagadás. Ekkor a gyanúsított kifejezi az együttműködési készségét a hatósággal, látszólag hajlandónak mutatkozik a felelősség vállalására. Vallomásával azt sugallja, hogy *olyat is beismerne, amit nem követett el, így akkor azt is beismerné, amivel gyanúsítják, ha azt valóban ő követte volna el*. Az ilyen vallomás tartalmának kialakításánál ügyelni kell arra, hogy az ne legyen bizonyítható akkor sem, ha a hatóság komolyan veszi. A megcsavart beismerő vallomás akkor hatékony, ha látszólag súlyosabb bűncselekményt ismer be, mint amivel a gyanúsítottat gyanúsítják. Schwarznál nem ez volt a helyzet, hiszen itt enyhébb bűncselekményre (erős felindulásból elkövetett emberölés) irányult a beismerés. Másrészt ilyen esetben ténybelileg a hatóságnak kell megdönteni a beismerő vallomást. Kevésbé hatásos, ha azt egyszerűen visszavonják, különösen ilyen gyorsan.

Schwarz vallomásának fenti értelmezései így vagy úgy egyaránt védhetők lehetnek. A vallomás azonban aligha okolja meg kielégítően, hogy Solymosi Eszter miért szakította meg az útját a zsinagógánál. Nehezen hihető magyarázat, hogy a vézna, alacsony termetű metsző a csúfolódó lányt fejbe vágta az Ófalut Újfaluval összekötő út közepén. Az ügy körülményeihez jobban illő, valószínűbb magyarázatot nyújt a két Scharf fiú e tekintetben egybehangzó beszéde: az eltűnt lány azért szakította meg az útját, mert valamilyen okból behívták őt Scharfék házába, esetleg a templomba. Harmadik lehetőséget konkrét, pozitív adat nem támogat. *Így a perbeli adatok alapján az tekinthető a legvalószínűbbnek, hogy Solymosi Esztert 1882. április 1-jén déli 12 órakor, vagy az ezt követő néhány percben, behívták Scharfék házába*, feltehetően a gyertyatartók átrakása céljából.

A következő kérdés, hogy mi történhetett Eszterrel a zsinagógában vagy annak környékén? Solymosi Eszter útján az eltűnés helyének és idejének leszűkítése, a lehetőségeket még nem szűkíti le kellően arra nézve, hogy mi történt vele. Az, hogy a lány dél körül az eszlári zsinagóga környékén tűnt el, nem zárja ki például a *Budapesti Hirlap* szellemes leányrablási elméletét, Wollnerrel a főszerepben. Sőt, a lányt akár baleset is érhette, hiszen Móric vallomása szerint Solymosi Eszter székre állt fel a gyertyatartók átrakásánál. A jelen levő izraeliták inkább elrejtették a testet, semhogy gyanút keltsenek maguk ellen. Mindezek olyan elképzelések, melyeket pozitív és specifikus (közvetlen, konkrét) perbeli adatok nem támogatnak. *Ilyen adatok kifejezetten csak két lehetőségre utalnak*: az egyik a gyilkosság, vagyis az előre tervezett (eshetőlegesen vallási okokból elkövetett) emberölés, a másik az erős felindulásból elkövetett emberölés.

Miért valószínűtlen a vallási okokból elkövetett gyilkosság (előre megfontolt szándékból elkövetett emberölés)?

Ami az első lehetőséget, a vallási okokból elkövetett gyilkosságot illeti, én ezt a már kifejtett okok miatt igen valószínűtlennek tartom. Még egyszer röviden összefoglalom a főbb érveket, melyek ehhez a következtetéshez vezettek.

• *Először is* Scharf Móric vallomása nagyrészt tarthatatlan, ezt az előző fejezetben részletesen bemutattam. Ebből egy meglehetősen egyszerű következmény adódik. Ha a fiú valóban látott egy vallási okokból elkövetett gyilkosságot, miért nem arról számolt be, és helyette miért mesélt volna egy másik, nagyrészt kitalált történetet, egy ugyancsak vallási okokból elkövetett gyilkosságról? Ha védeni is kívánta az apját, olyan mértékben nem kellett volna a történetet megváltoztatni, hogy az tarthatatlanná váljon, például az időtényezőt, vagy a vádbeli tett egyes apróbb részleteit tekintve. Egy ilyen tett részleteinek tarthatatlan megváltoztatása, kitalálása (hogyan feküdt a lány, terítettek-e alá valamit, merre folyt a vér a nyakán stb.) nem szolgálhatta az apja védelmét.[925] *E részletek függetlenek attól, hogy az apja ott volt vagy nem.* Ha Móric valóban egy vallási okokból elkövetett gyilkosságot látott volna, annak részleteit egyszerűen felhasználhatta volna, sokkal védhetőbbé téve a vallomását. Még úgy is, ha az apját egyébként kiveszi a cselekményből. A következtetés ennek alapján az, hogy Móric nem egy vallási okokból elkövetett gyilkosságot látott, bár az aligha tagadható, hogy „valamit" láthatott, és az is valószínű, hogy valakit vagy valakiket védeni akart.

• *Másodszor*, a Scharf Samu vallomásáról szóló beszámolók részlethiányosak és ellentmondásosak ahhoz, hogy azokat pontosan egy ilyen, vallási okokból elkövetett gyilkosság bizonyítékának vehessük. A Samu beszédére tanúskodó Sós Erzsébet előnyomozati vallomásai (a lánynak a lábát vágták meg), valamint Sós Andrásné 1882. május 6-i vallomása (csak a csirke nyakát vágták el), nem támasztja alá, hogy egyáltalán gyilkosság történt volna.

• *A harmadik érv* arra irányul, hogy a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt, valószínűtlen volt egy vallási okokból elkövetett, tervezett gyilkosság elkövetése. Emellett azonban nem egyszerű érvelni. Mivel Móric vallomása jelentős részben megdőlt, annak alapján nem lehet egy feltételezett gyilkosság részleteire következtetni, és a vallomásától nagyrészt el kell vonatkoztatni. De mi marad helyette? Hogy néz ki egy vallási okokból elkövetett gyilkosság, amit minden gyanúsított, vádlott tagadott? Csak az általános „vérvád-sztereotípiákból" lehet kiindulni, ami jobb híján alkalmazható lehet a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságra is.[926] Ennek alapján számolni kell az előkészületekkel, a lány be-

[925] Ez a *Függetlenség* című lap meglehetősen gyenge érve arra, hogy Móric miért kényszerült hazugságokra a vallomásában, *Függetlenség*, 1883/206. (július 27.) 1–2.

[926] Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság nem feltétlenül kapcsolatos a levett vér felhasználásával, mint a hagyományos vérvád esetében, hanem más célja is lehetett volna. Erre nézve felesleges találgatásokba bocsátkozni.

hívásával és lefogásával, a lány ruháinak erőszakos levételével,[927] a nyak átmetszésével, a vér kifolyatásával, a nyomok eltüntetésével, esetleg a holttest felöltöztetésével, majd elrejtésével.

Eszter valamivel déli 12 óra után érkezhetett a zsinagógához, és Schwarzéknak, valamint Wollnernek délután 1 órától már van az idő múlásával fokozatosan erősödő alibije. Így a tett elkövetésére mintegy 45–50 perc állt rendelkezésükre. Valószínűtlen, hogy az előbbiekben leírt tettet ennyi idő alatt véghez lehet vinni. Móric történetében hasonló cselekményekre több mint két óra kellett.

♦ *A negyedik általános érv* lényege, hogy nem magyarázható kielégítően az egymásnak is idegen, feltételezett elkövetők rövid időn belül kialakuló közös szándéka és akarategysége, a véletlenül arra járó Solymosi Eszter meggyilkolására. (Bár Móric vallomásának tarthatatlansága miatt nem ismerjük pontosan az elkövetők körét.) Ezt az érvet hosszabban fejtem ki, mert korábban csak érintőlegesen utaltam rá.

A vádbarát nézetnek magyarázni kellene a helyzetet, melyben Ófalu felől a gáton feltűnik egy lány, és legalább 6–8 emberben hirtelen közös szándék mutatkozik arra, hogy elvágják a nyakát. Már rámutattam, amennyiben az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés (gyilkosság) különböző lehetőségeit nézzük, akkor a Scharf Móric által leírt vádbeli cselekmény még leginkább a rituális gyilkosság vagy a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosság magyarázatának ad teret. Ez nem jelenti azonban azt, hogy megalapozottan így magyarázható lehet. Sőt, valószínűleg fel kell adni minden, *előre megfontolt szándékkal* elkövetett emberölésre (gyilkosságra) vonatkozó elméletet. Emellett súlyos érvek szólnak.

Kellett volna elég idő, hogy a közös indíték, az elkövetők közötti bizalom, akarategység, és végül a terv, valamint végrehajtásának módja kialakuljon. Ezen felül előkészületeket is kellett volna tenniük. Ehhez valamennyi idő elvileg rendelkezésre állhatott, hiszen a lány az imádság vége után nagyjából 20–30 perccel haladhatott el a zsinagóga előtt. Nem tudjuk, hogy ekkor kik voltak a zsinagógában, vagy a zsinagóga környékén, tehát egyáltalán kik láthatták a lányt elhaladni. Feltételezni kellett, hogy a lány valamikor visszafelé is fog jönni. Sőt, annak idejével is kellett számolni, amihez a lányról tudni kellett, hogy kicsoda és miért megy Ófalu felé. Ténynek vehetjük, hogy a négy fővádlott ekkor nem tudta, ki is Solymosi Eszter.[928] Mindez túl sok véletlen egybeesést kívánna ah-

[927] Mivel Eszter ruháin vért nem mutattak ki, így ez valószínűleg elkerülhetetlen lépés egy feltételezett, vallási okokból elkövetett gyilkosság esetén.

[928] Tudtommal senki nem vizsgálta meg azt a lehetőséget, hogy Scharfék a lányt akkor hívták be a gyertyatartók átrakása végett, amikor a boltba, *Ófalu felé ment*. Innen tudomást szerezhettek volna a lány úti céljáról, és arról, hogy körülbelül mikor megy visszafelé. Móric azonban nem volt érdekelt abban, hogy a történetében egy ilyen tényt megmásítson. Sőt, ha visszafelé Wollner egyenesen az útról hívta be a lányt a templomba, akkor a Scharf család még távolabb került volna az egész cselekménytől. Másrészt, Eszter a beszélgetésük során nem számolt be Zsófinak Scharféknál tett látogatásról, pedig a lány talán először rakott volna át gyertyatartókat szombaton. (Ő Zsófival ellentétben sohasem szolgált izraelita háznál.) Így néhány perccel később valószínűleg megemlítette volna a nővérének, hogy hol járt.

hoz, hogy valószínűvé tegyen egy vallási okokból elkövetett (akár rituális, akár vallási fanatizmusból fakadó) gyilkosságot.

Minden feltételezésnek, mely a közös szándék kialakulására vonatkozik, legalább egy további körülmény is erősen ellene dolgozik. A négy fővádlott, akik a vád szerint elkövették a gyilkosságot, igen friss ismerősök voltak. Először a megelőző napon találkoztak. Nincs adat, hogy akár beszéltek volna egymással annak előtte. Ráadásul ők négyen a helyieket is csak kivételesen ismerték, és a helyiek közül is csak néhányan ismerték valamelyiküket (Schwarz Salamonnak volt néhány ismerőse Eszláron). Kérdés, hogy az egymásnak lényegében ismeretlen személyek együttműködése biztosítható-e egy ilyen, a vádban foglalt, szörnyű bűncselekmény elkövetése során és utána, egészen a felmentésig. Mindez úgy, hogy egy-két órával előtte még aligha tudhatták, el fognak-e ilyesmit követni.

Ki kell emelni, hogy *az indítékkal tartalmilag is probléma van*. A rendelkezésre álló adatok szerint Schwarz, Braun, Buxbaum és Wollner egyébként nem mutatta a vallási fanatizmus olyan jeleit, melyekből levezethető lenne a vádbeli cselekmény elkövetése. A vádbarát, antiszemita oldal irodalma e vonatkozásban csak általános feltételezésekkel élt. *Három tipikus érv* van, amellyel próbálják megalapozni a vallási indítékot. Egyrészt azzal érvelnek, hogy állítólag voltak olyan galíciai ortodox zsidó irányzatok, melyek a vallási fanatizmus ilyen fokára értek. Továbbá, felhozták azokat a magyarországi és külföldi eseteket, ahol gyanúként merült fel a zsidók által, vallási okokból elkövetett gyilkosság. És végül, Bary vagy Verhovay a vádlottakat furcsa vallási szokásokat követő, bigott, sőt visszataszító alakoknak igyekeztek leírni. Mindhárom érvet nagy apparátussal dolgozták ki, és részletesen kívánták alátámasztani. Minderre azonban a konkrét ügyben aligha lehet érvényes következtetéseket alapozni.

Ami a vádbarát, antiszemita irányzat *első tipikus érvét* illeti, a gyilkosságot is engedő, szélsőséges zsidó vallási fanatizmus létét a zsidó vallás szent könyveire, vallási szövegeire, valamint a vallásgyakorlás bizonyos jellegzetességeire hivatkozva kívánták és kívánják megalapozni.[929] A 19. században heves, és meglehetősen terméketlen vitákat folytattak, hogy a zsidó vallás tételei megengednek-e vagy egyenesen előírnak-e valamiféle szertartásos gyilkosságot. Az antiszemita irányzat éppen azt kívánta bizonyítani, hogy igen.

Szerencsére, érdemben még csak nem is kell érintenünk ezt a vitát, vagy az egyes álláspontok lényegét. Csak arra szorítkozom, hogy rámutassak, az antiszemita oldalnak ez az érve a tiszaeszlári perben viszonylag egyszerű okból elégtelen. Egy konkrét ügyben konkrét személyek indítékai nem vezethetők le pusztán általános feltételezésekből. A szélsőségesen fanatikus ortodox zsidó vallási irányzatok akkori, feltételezett létezése – ha ezt háttéradatként el is fogadjuk – önmagában nem vezethet olyan következtetéshez, hogy például Braun Lipót Téglásról közreműködött volna egy gyermek megölésében. Ehhez ki kel-

[929] Bary e tekintetben támaszkodik Herman Ottó országgyűlési beszédeire (Bary 1933, 532–534). Lásd elsősorban *Képviselőházi Napló*, 1881. IX. kötet 180. (1883. 01. 23.), különösen 182–183.

lene mutatni Braun Lipót kapcsolatát egy ilyen irányzattal. Specifikus és pozitív adatok szükségesek ahhoz, hogy a kettő közötti összefüggés megalapozható legyen, egyébként az egyikből nem vezethető le a másik. Márpedig láthattuk, hogy Móric ilyen adatokat is tartalmazó vallomása nem tartható, és nem tudni, lehet-e egyáltalán valami igaz belőle.

A vádbarát, antiszemita irányzat *második tipikus érve* szerint Magyarországon számos halálesetnél vagy gyermekek eltűnésénél határozott gyanú merült fel, hogy izraelita hívők vallási okokból, szertartásos módon megölték őket. Kétségtelen, az újkori magyar büntetőügyek történetében néhány alkalommal felvetődött ilyen gyanú (Kende 2012, 93–95). *Az érv ereje azon múlik, hogy hány ilyen eset volt, mi bizonyosodott be, fellelhető-e párhuzam ezen esetek között, és ha voltak közös jellegzetességek, ezek megmutatkoztak-e a tiszaeszlári ügyben.* Úgy tűnik, az esetek legteljesebb listáját az 1764 és 1882 közötti időszakra nézve Ónody állította össze a könyvében.[930] (Itt Huber Lipót munkája is Ónody könyvén alapul.) Mivel az antiszemita irányzat számára ez szolgál nyersanyagként az érveléshez, érdemes közelebbről megnézni, mit hozott fel Ónody. Az áttekinthetőséget táblázatba foglalás biztosíthatja (lásd 22. táblázat).

Ónody a fenti időszakra összesen tizenöt olyan esetet hozott fel, melyekben gyanú kelt izraeliták ellen Magyarországon, hogy vallási okokból öltek, vagy ezt megkísérelték.[931] Van, amelyikkel sok oldalon keresztül foglalkozott, és van, amelyet egyetlen mondatban intézett el. A felsorolt esetek között vannak jól ismert ügyek, melyeknél a források, a részletek is megismerhetőek, és más szerzők is tárgyalják. Ilyen a péri ügy (lásd előzőleg), az orkutai eset,[932] vagy a dédai ügy.[933] *Három esetcsoport* különíthető el: az esetek nagyobb részében bebizonyosodott, hogy az áldozat valahogy életét vesztette, mert a holttestét megtalálták. Három alkalommal csak kísérlet történt, az áldozat elszökött vagy kiszabadították (Pincehely 1840-es évek; Zboró 1875 és Peszér 1882). Néhány esetben eltűnt személyekről volt szó, akik a történetekben nem kerültek elő (pl. Rétalap 1867 vagy Szombathely 1868).[934]

[930] Istóczy egyik írása arra utalt, hogy a formálódó antiszemita mozgalmon belül Ónody lehetett valamiféle specialistája a zsidó rituális gyilkosságok történetének, *12 Röpirat*, II. évf. X. füzet (1882. július 15.) 18.

[931] Ónody 1883, 89–208; ez a rész vegyesen tartalmazza a középkori magyar, valamint a külföldi eseteket is. Nem számoltam bele két olyan történetet (Kölcse és Zabava), melyekben állítólag csecsemőket keresztény anyjuk akarata ellenére körülmetéltek (itt nem volt szó emberölés gyanújáról). Istóczy 1882 júliusában még azt állította, hogy ő harminc esetről tud, és ezeket továbbítja Ónodynak; *12 Röpirat*, X. füzet (1882. július 15.) 18.

[932] Pl. Eötvös 1904, 15–33; Kende 2012, 93; az ügyben Mária Terézia leiratát (1765. április 17.), melyre a vizsgálatot megszüntették, közzétette a *Magyar Zsidó Szemle*, 1896/1. 79–80.

[933] Pl. Kende 2012, 94; az ügyben az elsőfokú, felmentő ítélet szövegét közzétette a *Magyar Zsidó Szemle*, 1914/3. 211–215.

[934] Ónody egyetlen olyan ügyet sem hozott fel, melyben a feltételezett áldozat eltűnt ugyan, de később kiderült, hogy csak megszökött. Így nem említi az 1790-es nagykállói Fisch-ügyet sem. Ezeket az eseteket a vádellenes, proszemita oldal sorakoztatta fel, Eszter szökését sugallván.

22. TÁBLÁZAT ♦ Vérvádgyanús ügyek 1764 és 1882 között (Ónody nyomán)

hely, időpont	*az áldozat*		*akikre főként a gyanú vetült*	*eljárás és eredménye*
Orkuta 1764	Balla István (5 éves)	a holttest előkerült	Lefkovics Jakab bérlő, kocsmáros	vármegyei vizsgálat; eljárás megszüntetve
Pér 1791	Takács András (13 éves)	a holttest előkerült	Salamon Ábrahám csárdagazda	bírósági eljárás; másodfokon felmentve
Déda 1825	Pásk Vaszilika kisdede	a holttest előkerült	Hersli (Hersch) Ábrahám tanító	bírósági eljárás; felmentés (első fokon)
Pincehely környéke 1832	Szűcs Julianna (12 éves)	a holttest előkerült	három izraelita pálinkafőző	vizsgálat (eredménytelen)
Pincehely 1840-es évek	Lázár György (9 éves)	kísérlet (rokonok kiszabadítják)	három idegen izraelita	???
Komárom 1850	egy lány	eltűnt	?? (általában gyanúsítják a zsidókat)	???
Tállya 1857	???	???	Weis és társai	„pár évi fogház" (?)
Margiczán 1858 vagy 1860	???	???	???	???
Rétalap 1867	Lukics Anna (14 éves)	eltűnt (nem került meg)	?? (általában gyanúsítják a zsidókat)	nincs vizsgálat
Szombathely 1868	egy 18 éves Ágnes nevű lány	eltűnt (nem került meg)	Spitzer Miksa (a lány gazdája)	bejelentés a városi hatóságnál, nincs vizsgálat
Zboró 1875	Zamba Hanna (16 éves)	kísérlet (elszökött)	Horowitz Samu (a lány gazdája)	feljelentés, de vizsgálat nem indult
Szalacs 1877	Szabó Imre (9 éves) és Szabó Terézia (6 éves)	a holttestek előkerültek	Ehrenfeld Jakab szatócs Klé József	vizsgálat (eredménytelen)
Piros 1879	Sipos Lidi (15 éves)	a holttest előkerült	Grossmann Herman (a lány gazdája)	az újvidéki törvényszék a vizsgálatot megszünteti bűncselekmény hiányában
Kassa 1881	Kocsis Katalin (? éves)	a holttest előkerült	???	nem rendeltek el vizsgálatot
Peszér 1882	Klemán Boris (17 éves)	kísérlet (elszökött)	Grünwald Lipót kocsmáros és öccse, József	az aranyos-maróti járásbíróság megszüntette az eljárást a bizonyítékok elégtelensége miatt

Sok kifogás tehető azzal szemben, ahogy Ónody ezeket az ügyeket tárgyalja. (i) Nem tudjuk, honnan vette az egyes ügyeknél az adatokat, mert forrásokat alig-alig jelölt meg. (Egy-két alkalommal utalt arra, hogy meg lehet kérdezni a még élő szemtanút.) (ii) A legtöbb ügy igen adathiányos, néha még azt sem írta le, mi lett a vége (pl. az orkutai vagy a pincehelyi esetnél).[935] (iii) Sokszor nem derült ki, hogy a gyanú *milyen mértékű volt* az izraeliták ellen. Nem mindegy, hogy az adott településen csak az emberek egy csoportja suttogta a feltételezéseket, vagy hivatalos eljárás is indult. A megadott gyér adatok alapján többször nehéz megítélni, hogy volt-e egyáltalán „ügy": történt-e bűncselekmény; ha igen, alappal történt-e az izraelita személyek gyanúsítása; ha igen, elég alapos-e a gyanú, hogy vallási okokból követhették el. (iv) Ónody adatai sokszor értelmezhetetlenek. Nem egyszer célzatosan hangsúlyozza, hogy a holttestet összevagdalva, „vér nélkül" találták (pl. az 1881-es kassai ügyben Kocsis Katalinnál). Nyilvánvalóan anatómiai képtelenség, hogy ne maradjon vér egy, a bomlás kezdeti szakaszában lévő holttestben, bármilyen ok miatt is vesztette életét.

Ónody beszámolója alapján, a tizenöt esetből csak kettőben történt vádemelés (a péri és az 1825-ös dédai ügyben).[936] Ezenfelül ötben volt hivatalos nyomozás, vizsgálat, melyeket aztán idővel megszüntettek. A többi történetben nincs szó hivatalos vizsgálatról sem (bár egy-két alkalommal ekkor is történt feljelentés). Egyetlen elmarasztaló bírósági ítélet volt, első fokon a péri ügyben, de másodfokon itt is felmentés született. Bíróság jogerősen egyetlen esetben sem állapított meg emberölést vagy kísérletet, tehát a kisebb-nagyobb gyanú egyszer sem bizonyosodott be. E meglehetősen sovány eredményre Ónody kész magyarázattal szolgált: a mindenhol meglévő „zsidó összefogás" vagy összeesküvés elpalástolta a cselekményeket, esetenként a hatóságok cinkos együttműködése segítségével (pl. Ónody 1883, 170–171).

A felsorolt esetekben, az Ónody által közölt szegényes adatokból is kivehetően, *hasonló körülmény alig adódott*. Fiatal áldozatokról volt szó (csecsemőkortól 18 éves korig), a fellelt holttesteken talált nyomokból következően valószínűleg erőszakos halált haltak, és a nem hivatalosan (vagy esetenként hivatalosan) gyanúsított személyek izraeliták voltak. Jelentősebbek a különbségek. Volt, hogy az eset mezőn, máskor országúton, kocsmában vagy a gazda házában történt (egyszer sem zsinagógában). A legtöbbnél nincs szó metsző, vagy más vallási elöljáró jelenlétéről sem (kivétel pl. Klemán Boris ügye). A gyanúsítottak a leg-

[935] Az *1850-es komáromi esetnél* csak annyi tudható, hogy eltűnt egy lány, a „hir szerint a zsidók sikkasztották el", és a hivatalnokok elsimították az ügyet (Ónody 1883, 167). Természetesen ezzel semmit nem lehet kezdeni. Ugyanitt közli, hogy 1858-ban vagy 1860-ban egy Margiczán nevezetű helységben is volt egy „ügy", de semmi többről nincs szó.

[936] Az előbbiben másodfokon, az utóbbiban első fokon teljes felmentés született. További két eset nem teljesen világos ebből a szempontból. Az 1882-es peszéri esetnél (Klemán Boris elleni kísérlet) az aranyosmaróti járásbíróság eljárt, de megszüntette az eljárást, feltehetően a vizsgálati szakban (Ónody leírása ellentmondásos). Az 1857-es tállyai esetnél, néhány zsidó gyanúsítottat állítólag pár évi fogházra ítéltek ugyan, de nem derült ki, hogy miben állt az ügy, és miért ítélték el a vádlottakat. A büntetésből ítélve emberölés vagy kísérlete aligha lehetett.

különbözőbb foglalkozásokat űzték. Ónody beszámolójából kiderül, hogy az előkerült holttesteken a sérülések nem nagyon hasonlítottak. Volt, hogy az áldozat torkát vágták el, máskor „összevagdalták" vagy összeszurkálták. Az orkutai ügyben héber írást véltek kiolvasni a testen talált szörnyű sebekből.[937] Egy másik áldozatnak a hasán volt lyuk. Mindez nem arra utal, hogy vallási szabályok által irányított, szertartásos gyilkosságokról lett volna szó. (A tiszaeszlári ügyben gyakran hangsúlyozta vádbarát irányzat, hogy a metsző állítólag egy vágással metszette el a lány torkát.)

Összességében Ónodynak nem sikerült valószínűsítenie vagy bizonyítania, hogy Magyarországon 1764 és 1882 között rendszeresen napirenden voltak rituális gyilkosságok. Ha a felhozott esetek kétharmadánál, azaz tíznél úgy vesszük, hogy volt „ügy" (legalább feljelentést tettek vagy vizsgálat indult, és Ónody említ konkrét gyanúokot), ez akkor is kevés egy komolyabb érvhez. Mit bizonyít a tiszaeszlári ügyet megelőző *százhúsz évben történt tíz „gyanús" eset*? Ez számban túl kevés ahhoz, hogy gyilkosságot megengedő zsidó vallási fanatizmus létére lehessen következtetni a több százezres magyarországi izraelita közösségben.

A „gyanús" esetek ritkasága és bizonyítatlansága éppen ellenkező feltevést támogathat. Ezeket az eseteket *egyetlen fontosabb, hasonló körülmény sem kötötte össze a tiszaeszlári üggyel, mindössze annyi, hogy eltűnt vagy meghalt egy fiatal, és izraeliták voltak a gyanúsítottak*. Így a vádbarát, antiszemita irányzat második érve aligha alapozza meg, hogy a tiszaeszlári ügyben egy általánosabb, korabeli zsidó vallási gyakorlatba illeszkedő vallási indíték játszott volna szerepet.[938]

A vádbarát, antiszemita irányzat *harmadik típusú érve* már a vádlottak mély vallásosságán, furcsa vallási szokásain alapult. Ha ez bizonyítható is, önmagában aligha vezethet komolyabb következtetésekhez, egy gyilkosságot átfogó vallási indíték feltételezéséhez. Ebben a tekintetben az lenne használható adat, ha a négy fővádlott múltjában kimutathatók lennének olyan előzmények, melyek valószínűsítenének *közös indítékot* egy vallási okokból elkövetett gyilkosság elkövetésére. Schwarz vagy Braun korábbi metszői működéséről rendelkezésre álló adatok ilyesmit nem mutattak. Buxbaum nem is volt metsző, és nem is akart az lenni. Mondogatta, hogy neki nincs is metszői képesítése és gyakorlata. Ellenkező adat nem is jött a felszínre. Buxbaum a per után tanítóként dolgozott. Nem voltak hírek tiszalöki, tarcali vagy téglási keresztény gyermekek gyanús eltűnéséről vagy haláláról sem.

Nincs okunk kétségbe vonni azt, hogy a vádlottak, különösen a fővádlottak, mélyen, sőt bigottan vallásosak voltak. Igaz, a vádbarát irodalom a vádlottak közül igazán csak Schwarz Salamon vallási fanatizmusára talált adatot, így az

[937] Itt az áldozat, a kis Balla István holttestéről festmény is készült (Katona 1977, 318).

[938] Elvileg nem zárható ki, hogy Ónody esetei között előfordulhatott vallási fanatizmusból elkövetett (de nem rituális) gyilkosság. Ezt nem tudhatjuk, bár ez egy százhúsz évet átfogó időszakban annyira ritka, esetleges lenne, hogy a tiszaeszlári ügyre nem lehetne következtetést levonni belőle.

ő személyére hegyezte ki a kérdést.[939] De a vallási fanatizmusnak sok formája lehet, és önmagában még nem lehet alapozni rá emberölésre irányuló indítékot. Ezt az antiszemita irányzat sem tarthatta elegendőnek, mert igyekeztek a vádlottaknak különböző furcsa, visszatetsző szokásokat tulajdonítani (pl. Bary 1933, 530–531). Ebből azonban még nem következik, hogy gyilkosság elkövetésére is képesek lettek volna.

A feltételezett elkövetők közös indítéka, akarategysége azért is kérdéses, mert alapvetően *eltérő hátterű* emberekről volt szó. Nem egyetlen helyi, zárt közösség tagjai voltak, akik rendszeresen együtt vettek volna részt vallási rituálékban, vagy együtt részesültek volna vallási élményekben, hanem egymásnak is idegenek. Márpedig abból, ahogy Bary a könyvében leírta a vallási fanatizmusból elkövetett gyilkosságot, a hangsúly a vallási tételek *szubjektív félreértelmezésén, túlhajtásán* van. Tehát az ilyen gyilkosságot megengedő fanatizmus – ha létezett akkoriban – még Bary elképzelése alapján is, legfeljebb egyes emberekhez, közös vallási gyakorlatot folytató szűk, elszigetelt csoportokhoz kötődhetett. Meglehetősen merész feltételezés, hogy a téglási, a tiszalöki és a tarcali, vagy a hodászi (Wollner) ortodox izraelita vallási közösségekből származó, egymásnak idegen személyek, pontosan ugyanúgy félreértelmezték, túlhajtották e tekintetben a vallásuk tételeit. Márpedig e nélkül, ilyen rövid idő alatt, közös indíték nem alakulhatott ki egy vallási okokból elkövetett gyilkosságra.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a metszőket nem lehet valamilyen titkos papi szektának tekinteni, ahogy Baryék sugallták. A metszői vagy előimádkozói tisztség nem élethossziglanra szólt. Schwarz metszői működése előtt, és utána is kereskedő volt; Eszláron Rosenberg, a korábbi metsző, az eljárás idején Ófaluban vitt egy boltot. A vallási közösség egy-egy képzettebb tagja egy időben betöltötte az adott tisztséget. Ráadásul a metszői, előimádkozói tisztségért (egy jól fizető állásért) folytatott vetélkedésben Schwarz, Braun Lipót és Buxbaum egymás versenytársai is voltak.

Egy vallási okokból elkövetett gyilkosság magyarázata még nehezebbé válik, ha bevesszük a képbe a többi vádlottat, például az eszlári izraelita közösség négy passzív, de jelen levő tagját (Weiszstein, Junger, Lusztig és Braun Ábrahám). A vádbeli cselekmény hallgatólagos támogatása e négy eszlári izraelita által feltételezné, hogy az eszlári izraelita közösségben elfogadott volt a vallási okokból elkövetett gyilkosság gondolata. Ilyennek azonban nincs semmilyen jele.

A fenti négy, általános érv alapján igen *valószínűtlennek* tartom, hogy Solymosi Eszter vallási okokból elkövetett gyilkosság áldozata lett 1882. április 1-jén Tiszaeszláron.

[939] Ezt a képet úgy erősítette, hogy mivel Schwarz tiszalöki metsző volt, így Tiszalököt kinevezte a „fanatikus zsidó-Jeruzsálemnek", a „galíciai zsidók Mekkájának", ahol „szent zsidók" éltek (Ónody 1883, 212–213). Ennek különösebb alapja nincs, bár a városban működött rabbi, de csak a tizenhét Szabolcs megyei zsidó anyakönyvi kerület egyikének központja volt (Görbedi 1989, 187). Az eljárásban a nyíregyházi rabbi (Friedmann Károly) játszott aktívabb szerepet.

Az erős felindulásból elkövetett emberölés és az érvágáselmélet

A második lehetőség, amivel számot kell vetni a vallási okokból elkövetett gyilkosság mellett, az *erős felindulásból elkövetett emberölés*. Később rámutatok, hogy nem csak így minősülhet a feltételezett cselekmény. Erre a lehetőségre kiindulásképpen konkrét, közvetlen és pozitív adatot Schwarz Salamon visszavont vallomása szolgáltat. Látható volt, hogy Schwarz vallomásában az elkövetés egyes körülményei (az elkövetés helye és az elkövető személye) valószínűtlenek. De ezektől elvonatkoztatva a cselekmény mintája adott. Ha abból indulunk ki, hogy Solymosi Eszter a zsinagóga környékén tűnt el, és őt az útról behívták Scharfék házába, esetleg a templomba, akkor bizonyos körülményekre következtethetünk.

A helyszín tekintetében figyelemre méltó párhuzam Scharf Samu és Móric történetében, hogy az események Scharfék házában kezdődtek, majd a templomban folytatódtak. Samunál ez a vizsgálóbíróval folytatott beszélgetésben jött ki. Schwarz Salamon a vallomásában sem Scharfék házát, sem a zsinagógát nem említi ilyen összefüggésben, ő a testet egyenesen a templom kertjébe vitte, és ott elrejtette. Erős felindulásból elkövetett, nem tervezett emberölésnél helyszínként elsősorban Scharfék háza, másodsorban a zsinagóga épülete jön szóba.

Vézna, alacsony testfelépítése miatt Schwarz Salamon aligha tudott volna bárkit is megütni puszta kézzel úgy, hogy meghaljon. A szereplők közül erre talán Scharf József lehetett leginkább képes. A férfit robusztus testalkatúnak írták le, valószínű ő lehetett Tiszaeszláron az egyik legerősebb ember.[940] Indulatoknak sem lehetett híján, ezt tanúsítja a tárgyaláson a fiával szembeni viselkedése. Átsütnek a jegyzőkönyvből az érzelmei, indulatai.[941] Móric félt tőle. Amikor visszatért a családjához, *írásbeli* nyilatkozatot akart az apjától, hogy nem fogja bántani.[942] Az erős felindulásból elkövetett emberölést Verhovay Scharffal a főszerepben tudja elképzelni (Verhovay 1890, 113).

Már kifejtettem, bizonyos jelek arra mutatnak, hogy Móric védte az apját és saját magát is Samu beszédével szemben. Így Móric olyan apró kérdésben is megváltoztatta vallomását, hogy ki hívta be Solymosi Esztert az útról. Ez kezdetben az apja volt, majd ő lépett a helyére. A tárgyaláson az apa viselkedése a fiával szemben azonban nem igazolta vissza, hogy úgy érezte volna, mintha Móric őt is védené. A fia vallomásán inkább felháborodott; úgy nyilatkozott, hogy abból „egy szó sem igaz" (T:12). Nem látni azonban, indulatai mennyiben tudhatók be annak, hogy Móric elfordult a vallásától, a családjától, és nagyfokú

[940] *Függetlenség*, 1883/215. (augusztus 5.) 2. „Hatvékás" néven csúfolták, mert olyan erős volt, hogy egyszer kinn a szérűn egyszerre hat vékát emelt fel (Mikszáth 1972, 221).

[941] Mikszáth így írja le Móric tanúskodása alatt mutatott viselkedését: „A vén Scharf dühösen tombolt a lábával, halántékai lüktettek, öklét fölemelte, fel akart ugrani, az elnök nem győzte rendreutasítani" (Mikszáth 1972, 142).

[942] *Pesti Napló*, 1883/216. (augusztus 7.) 3.

érzéketlenséget árult el.[943] Mindehhez hozzájön, hogy nem tudjuk, mi volt igazából az, ami miatt az apa védelemre szorult volna.

Az erős felindulásból elkövetett emberölés mérlegelésénél, figyelemre méltó Scharf Samu beszéde. Arról a tanúk ugyan ellentmondásosan számoltak be, de bizonyos elemei támogathatják ezt az elméletet. Móric és Samu összhangban volt abban, hogy a lányt megvágták. Samunál azonban nem mindig derült ki, hogy hol (lásd pl. Tanyi Eszter május 6-i vagy a tárgyaláson tett vallomását). Sós Erzsébet május 6-i és május 20-i vallomásában pedig kifejezetten *a lábát* vágták meg.

Első pillanatra nem világos, miképpen lehet összefüggésbe hozni a lány megvágását és az erős felindulásból elkövetett emberölést. Erre nézve a *Wiener Allgemeine Zeitung* egyik, 1882. júliusi híradásában megjelent vázlatos elmélet adhat magyarázatot. A rövid, sürgöny formájában megjelent híradás meglehetősen zavaros, így csak az alapötletet veszem át, az ügy adataihoz igazítva.[944] Az elmélet úgy szólna, hogy az erős és indulatos Scharf József (az újság szerint a „sakter"), a zsidókat csúfoló Esztert ököllel megütötte, aki elvesztette az eszméletét. Scharf átment tanácsért a zsinagógában imádkozó metszőkhöz. Ők azt gondolták ki, hogy a lányon eret kell vágni. Az eszméletlen testet átvitték a templom pitvarába, és ott eret vágtak rajta. Ez eredményt nem hozott, a lány meghalt. A testet ezután elrejtették.

Az *„érvágás-elmélettel"* Móric történetének alapmintázata összhangban van, bár az amúgy sem tartható részletek nem: a lányt behívták Scharfék házába, onnan átkerült a templomba, ahol megvágták, később a testet elrejtették. Ezzel szemben, Samu legrészletesebb vallomása szerint (1882. május 19.), a lány megvágása Scharfék házában történt, és nem a templomban. Valamilyen okból a testet csak ezután vitték át oda. Az elmélet szempontjából ezt az ellentmondást nem tartom lényegesnek.

Samu beszédének legalább négy eleme kisebb-nagyobb mértékben támogatja az elméletet. (i) Láthattuk, a történet egyes változataiban ilyen elem a lány lábának megvágása, ami nem utalhat vallási okokból elkövetett gyilkosságra. Eret gyakrabban szoktak a karon vágni, de talán a láb volt a könnyebben hozzáférhető. (ii) Támogathatja ezt Samu beszédéből az, hogy a lány feje „leesett", amikor őt megvágták. Ezt aligha szó szerint kell érteni, inkább az eszméletlen lány feje a mellére csuklott. (Igaz, a vallomásban úgy áll, hogy a vágás következtében „esett le" a lány feje, nem pusztán azért, mert eszméletlen volt.) (iii) A láb megvágásával összhangban van az, hogy a lányt egy székre ültették (Sós Erzsébet, Tanyi Eszter, Sós Mihályné). Nem valószínű, hogy a nyakát ülő helyzetben

[943] A *Függetlenség* szerint Scharf a tárgyalás folyamán – néhány látványos kitörése között – megértő szeretettel tekintett a fiára, és ez is mutatja, hogy Móric ténylegesen védte az apját a vallomásában, *Függetlenség*, 1883/215. (augusztus 5.) 2. Ilyen szubjektív, tartalmilag bizonytalan, tendenciózus beszámolóra azonban nem lehet építeni.

[944] Ez a cikk nem áll rendelkezésemre, Bary közli szó szerinti idézetét magyar fordításban (Bary 1933, 534). Az újság ugyan „sakterről" ír, de az összefüggések alapján Scharfot értheti alatta.

vágták volna el. (iv) A lány „megmosdatása" valószínűleg a lábát jelenthette. Samunál nincs nyoma annak, hogy a lány ruháit levették volna, szemben Móric vallomásával. Így megmosni csak az arcát, illetve a lábát tudták. Az utóbbit az valószínűsíti, hogy Eszter mezítláb ment a boltba, nyilván piszkos lehetett a lába, tehát annak megmosása az érvágás előtt kézenfekvőnek tűnt. Szabó Julianna is kifejezetten arra tanúskodott, hogy Samu elbeszélése szerint a lány lábát mosták meg (T:32).

Móric nem hivatalos nagyfalui vallomásából (Péczely-jegyzék) mintha az tűnne elő, hogy a cél eredetileg nem a vér összegyűjtése volt Eszter megvágásánál. Itt Móric *egy tányérról* beszélt, és még nem került a képbe a fazék sem, melybe a vért összegyűjtötték. A hivatalos vallomásban aztán már két tányér és a fazék is megjelent.

Közvetve éppen Móric vallomása támasztja alá azt a feltevést, hogy a lányt indulatból esetleg Scharf József üthette meg. Amennyiben az apja nem, vagy csak kevéssé lett volna érintett a lány tragédiájában, akkor Móric egyszerűen elmondhatta volna az eseményeket úgy, ahogy például Samu szerint történtek. Ha az apja ütötte meg a lányt, ezt előzményként Móric kihagyhatta a történetből. Ebben az esetben már nem lehetett az ütés következményeként végzett érvágást úgy előadni, ahogy Samu tette, és a lány megvágása új összefüggéseket kapott.

Az érvágáselméletet a korabeli tudományos adatok nem teszik valószínűtlenné. Az érvágás és a köpölyözés Magyarországon a népi gyógyászatban akkoriban általánosan használt eljárás volt. Sőt, a század első felében még hivatalos orvosi módszerként is sűrűn alkalmazták. Az érvágást gyakrabban végezték a karon, annak is a könyökhöz közeli belső részén futó, felületi *vena median*án. Bevett eljárásnak számított azonban az is, amikor a lábon hajtották végre. Az érvágással sokféle bajt véltek kiküszöbölni, de szokásos volt kóma esetén, vagy egyéb eszméletvesztéses állapotban is. Itt a jótékony hatás valószínűleg annak tudható be, hogy a vér csökkenése a kapillárisokban hisztaminfelszabadulással, és növekvő stresszel jár.[945]

Úgy tűnik, hogy az érvágást nem is lehet kihagyni a történetből. A lánynak az ütés miatt bekövetkező halála önmagában, az érvágás nélkül sokkal kisebb magyarázó erővel bír. Az érvágás magyarázhatja, hogy a résztvevők miért nem vallották be egyszerűen a történteket, a lány eszméletvesztésének okát. (Gyengébb magyarázatnak tűnik, ha a lányt megütő személy védelmét pusztán a felekezeti összetartásra vezetnénk vissza.) A lány halála nemcsak az ütés, hanem az érvágás miatt is beállhatott. Az érvágást végzőknek, az abban segédkezőknek, így érdekében állt a tragédia elhallgatása. Ráadásul Samu és Móric szerint is

[945] Minderre lásd Bencze József: A magyar paraszti köpölyözésről és érvágásról. In *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 18. Szerk. Palla Ákos. Budapest, 1960, 44–55; Magyar László András: Az érvágás (Különleges gyógymódok lexikona). *Lege Artis Medicinae Extra*, 2010/1. 43–45.; Carter, Kay Codell: *The Decline of Therapeutic Bloodletting and the Collapse of Traditional Medicine.* New Brunsvick, 2012, Transaction Publishers, különösen 11–12; „Blood-letting". *The British Medical Journal*, (March 18th, 1871) 283–284.

megvágták a lányt (bár nem feltétlenül a lábán), és ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Így az érvágás bizonyos mértékig a két fiú vallomásának egyik központi elemét is megokolja.

Az érvágáselmélet azért állhatott össze, mert több tekintetben az információk általánosak (nem specifikusak) és hiányosak. Samut nem lehetett a szokásos kikérdezésnek alávetni fiatal kora miatt, tehát számos, az elmélettel kapcsolatos, fontos kérdés a levegőben maradt. További bizonytalanság az is, hogy Móric nagyrészt tarthatatlan vallomásából nehéz megállapítani az esetlegesen igaz, a történteket tükröző elemeket.[946]

Az elmélet nem illeszthető minden perbeli adathoz. Így Samu vallomásának egy eleme mintha arra utalna, hogy a lány nem lehetett eszméletlen. (Az érvágásnak éppen az lehetett a célja, hogy a lány visszanyerje az eszméletét.) Többen úgy számoltak be Samu történetéről, hogy a lányt megkötözték, a legtöbb változatban ez Scharf József volt. Ha a lány eszméletlen volt, nem tudni, Scharf miért tett volna ilyesmit. Lehetséges magyarázatként felvetődhet, hogy rákötözték a székre, nehogy leessen. Így nem kellett külön tartani a lányt, legfeljebb a fejét, ahogy Samu szerint Móric tette. További adatként, a lány szájának bekötése már könnyebben magyarázható: attól is félhettek, hogy ha magához tér, akkor elkezd kiabálni.

Az elméletet csak Samu beszédének korábbi változatai támogatják. A Samu történetére tanúskodók nagyobb része szerint a fiú a lány nyakának megvágásáról beszélt, és ott érvágást nem szoktak végezni. A fiú a vizsgálóbíróval folytatott beszélgetésében ugyancsak ezt a változatot erősítette meg. Tehát Samu beszéde csak akkor támogathatja az érvágáselméletet, ha a Samu történetét első alkalommal meghallgató Sós Erzsébet vallomásának nagyobb súly adható, mint a többiekének. Emellett szólnak érvek.

Sós Erzsébet még Samu *eredeti történetét* hallhatta, néhány nappal a történtek után. A május 6-i és 20-i vallomásában a lány kitartott a többi tanúétól lényegesen különböző történet mellett, a tárgyaláson már változtatott rajta. Ebben az eredeti történetben különösebb ellentmondás nem volt: a lányt leültették, a lábán megvágták, közben fogni kellett a fejét és a kezét is. Igaz, Sós Erzsébet abban is következetes volt, hogy a lányt a zsidótemplomba hívták be, és nem Scharfék házába. Láthattuk, a történetben a fordulat Erzsébet anyjánál, Sós Andrásnénál következett be, aki másodikként hallotta Samut. Az ő vallomásában igen bizonytalanul, de a csirkevágással párhuzamosan az eltűnt lány lába helyett annak nyaka került szóba, mint amit megvágtak. A későbbi tanúknál a történet némileg gazdagodott, sablonosabb lett, és ők már egyértelműen a lány nyakának elvágásáról beszéltek.

[946] Az „érvágás-elmélet" által leírt cselekmények büntetőjogi értelemben többféleképpen minősülhettek. A lány megütése, ha az a lány halálát okozta, valóban lehet erős felindulásból elkövetett emberölés (1878:V. t. cz. 281. §), de halált okozó testi sértés (307. §) is. Ha az érvágás a lány halálának közvetlen oka, és nem az ütés, akkor ez lehet gondatlan emberölés (290. §), vagy egy másik esete a halált okozó testi sértésnek (306. §).

Nem lehet tudni, hogy a történet változása minek tudható be. A tanúk hallomásaikat alakíthatták az erősödő falusi pletykákhoz, illetve Samut is célirányosan kérdezgethették annak megfelelően, amit hallani akartak. Ilyesminek nincs igazán nyoma a vallomásokban. Lehet az is, hogy maga Samu később már másként beszélte el a történetet. A vallomások tartalmukkal közvetlenül ezt bizonyítják. A kisfiú láthatta, sokkal nagyobb hatása van annak, ha úgy meséli el a történetet, hogy a lány nyakát vágták meg. Ezt Sós Andrásnéval beszélgetve tanulhatta meg, ahol a csirke nyakának elvágása rávetült a lányra. Samu igényelte, hogy történetének legyen hatása az őt hallgatókra. Erre Pásztor Józsefné a tanú. Amikor a fiú az asszonnyal találkozott, és elállta a libák útját, akkor a történet elmeséléséért cserébe azt várta el, hogy nagyobb respektussal kezeljék, és ne zavarják el onnan.[947]

Azáltal, hogy a történet sablonosabbá vált, elvesztette koherenciáját is. Igen valószínűtlen az, hogy *a széken ülő* lány nyakát vágták volna meg, pedig többen ezt állítják (Tanyi Eszter, Sós Mihályné). Hasonlóan, ha a lány nyakát vágták el, akkor magyarázatlan marad, hogy a lábát miért mosták meg (Szabó Julianna vallomása). Ez akkor kap értelmet, ha a lábát vágták meg. Úgy tűnik, mintha Samu történetének változása a történet régi és új elemeit összeférhetetlenebbé, összefüggéseiket valószínűtlenebbé tette volna.

Samu életkori sajátosságai tükrében, szinte természetes, hogy történetének több változata is kialakult egy hónap alatt. Egy ilyen korú gyermek emlékezete hajlítható, labilis, a mástól hallottakat is hajlandó saját tapasztalataként kezelni. A rávezető (szuggesztív) kérdések rendszerint befolyásolják az emlékezetét, és igen könnyen módosult, torz, téves emlékezést válthatnak ki. Egy ilyen korú gyermek esetében igen fontos tényező a kérdésfeltevés módja (Clauss–Hiebsch 1980, 143–144). Nem tudjuk, hogy a Samunak feltett kérdések mennyiben voltak célzatosak, és közvetítettek-e elvárásokat a válasz tekintetében.[948] De a különböző, ellentmondásos történet közül közelebb állhat a valósághoz az, amelyet még az eseményekhez közelebbi időpontban, a falusi ismerősök kérdezgetése, faggatózása előtt mesélt el. Jogosnak tűnik a feltételezés, hogy a zsinagóga környékén történteket – a későbbi változatokkal szemben – inkább Samu történetének korábbi (talán eredeti) változata tükrözheti. Az, amit először Sós Erzsébetnek mesélt a libalegelőn. Samu tudatában a történet ekkor még nem fertőződött meg a történetmesélés közben kapott visszajelzések, a célzatos kérdezgetések által. Emlékezetét nem torzították az érzékelt elvárások, a történet által kiváltott érdeklődés.

[947] Clauss és Hiebsch kiemelik, egy négy-öt éves kisgyermeknél – életkori sajátosságként – sokszor késztetés alakul ki arra, hogy önmagát fontos színben tüntesse fel, és ezért túlzásokra, a valóság megmásítására, „füllentésekre" is hajlandó (Clauss–Hiebsch 1980, 145).

[948] A kérdező befolyásolása lehet öntudatlan is. Kutatások még felnőttek esetében is bizonyították, hogy az emlékekre vonatkozó utólagos kérdések ún. *„interferáló hatásai"* miatt – új szavak, sajátos nézőpontok, szokatlan összefüggések, elvárások jelenhetnek meg a kérdésekben, és telepedhetnek rá az emlékképek felidézésének folyamatára – az emlékképek torzulhatnak, zavarossá válhatnak, széteshetnek (Baddeley 2003, 284).

Ha ezt így el is fogadjuk, *az érvágáselméletnek több, további problémával is meg kell küzdeni*, vagy több körülményt magyarázni. Kérdés, hogy a lányt miért a templomba hívták volna be. Ez Samu eredeti, Sós Erzsébetnek elmondott történetében szerepelt. Ez a történet egyetlen változata, melyből kimaradt Scharfék háza. Samu későbbi beszédeiben és Móric történetében a lányt a templomszolga házába hívták be, és a lány útja a templomba Scharfék házán keresztül vezetett. Samu eredeti történetében – szemben a későbbi változatokkal –, viszont a lányt (a lábát) a templomban vágták meg, hiszen „karszékbe" ültették, és ilyen a templomban volt. Elképzelhető, hogy Samu Sós Erzsébetnek azért csak a templomot említette, mert ott végződött a történet a lány megvágásával. Ekkor tehát a lányt a templomszolga házába hívták volna be, amit Samu jelentéktelen részletként kezdetben kihagyott, majd onnan vitték át a templomba, ahol megvágták a lábát egy karszékben. Körülbelül ez felel meg Móric történetében is a történések mintázatának. Nem világos, hogy később Samu történetében a lány megvágása miért helyeződött át Scharfék házába.

Maradva Samu eredeti történeténél, nincs konkrét adat arra, hogy miért hívták volna be a lányt közvetlenül a templomba. Halvány nyomot egyedül özv. Bátoriné vallomása tartalmaz, aki szerint a templomban el kellett a gyertyákat oltogatni, és Móric ezért kereste is déltájban a lányát, Bátori Zsófit. Mivel Zsófi nem emlékezett, hogy ő a templomban gyertyákat oltogatott volna, e célból behívhatták az arra menő Esztert is. Az eljárásban nem bizonyosodott be, hogy valóban kellett-e gyertyákat oltogatni a templomban, ezt valamilyen okból jelentéktelen részletnek tekinthették.[949]

Magyarázatot kívánna, hogy miért ütötték meg a lányt. Schwarz Salamon vallomásából adódik a csúfolódás, mint cselekvésminta. De semmilyen, további perbeli adat nincs. Csak találgatni lehet, amit nem érdemes. Ezen a ponton az érvágáselmélet lyukas, csak feltételezésekre építhet. Ehhez a ponthoz akár egy eszméletvesztéssel járó baleset is illeszkedhet, ha a lány leesett a székről, melyre fellépve átrakta a gyertyatartókat.

Kérdés, hogy ki ütötte meg a lányt, ha nem más okból vesztette eszméletét. Már említettem azt a két tényezőt, melyek támogathatják a feltevést, hogy ez Scharf József lehetett (a *Wiener Allgemeine Zeitung* is erre utalt). Az egyik a férfi erős testalkatából és indulatos természetéből adódott. A másik, közvetve éppen Móric vallomásából. Csak az apja erős érintettsége indokolhatta, hogy a fiú egy nagyrészt új, másokra nézve sokkal súlyosabb vádakat tartalmazó történettel álljon elő, ami aztán alapjaiban tarthatatlannak bizonyult. Nehéz elképzelni, hogy Móric előállt volna a történetével, ha az apja nem keveredett volna bele az eseményekbe. Scharf József ekkor a templomban is jelen lehetett, mert az ő feladata volt, hogy gondoskodjon a templom bezárásáról, és ha kellett, a gyertyák

[949] Ónody úgy tudta, hogy Scharf a *gyertyák eloltása* miatt hívta be Esztert a házukba (Ónody 1883, 220). Ebben furcsán keveredik a templomi gyertyák eloltásának és Scharfék házában a gyertyatartók áttételének motívuma.

eloltásáról is. De Scharfra csak ezek az általános és közvetett megfontolások terelik a gyanút, konkrét adat nem szól ellene.

Magyarázatot kíván, hogy Samu miért nem számolt be arról a körülményről, amikor az apja megütötte a lányt, ha ez valóban így volt. A fiú gyermeki természetességgel előadott beszéde aligha kerülte volna el ezt a lényeges és szokatlan eseményt. Erre kézenfekvő magyarázat, hogy a fiú ekkor nem volt jelen. Amikor a lányt behívták, ő is ott lehetett a ház előtt vagy az udvaron, majd akkor mehetett be, amikor már megtörtént a baj, és többen elkezdtek jönni-menni, hogy mitévők legyenek. Már láthatta azt, hogy az eszméletlen lányt egy székre ültetik, és a lábát megvágják. Valószínűleg nem észlelhette annak az okát, hogy erre miért volt szükség, vagy miképpen vezettek ide az események.

Kérdés, hogy kik lehettek a történtek lényeges szereplői. Az érvágáselmélet két főszereplőre építhető. Az egyik Schwarz Salamon, aki a lányt megvágta, vagyis az érvágást végezte. Ő Móricnál és Samunál állandó szereplő, bár láthattuk, hogy Samu történetében az ő azonosítása nem egyértelmű.[950] A másik főszereplő Scharf József, aki a lányt behívta vagy behívatta, és az elméleten alapuló gyanú szerint megütötte. Samunál még állandó szereplő, de Móric a vallomásában nagyrészt kivonta őt az eseményekből. Más szereplők már nem következetesen fordultak elő, és szerepük kétséges lehet. A két fiú vallomásában még közös szereplő, bár különböző szerepekben maga Móric, valamint Brenner (Braun) Ábrahám és Lusztig Sámuel. Mindenki más megjelenése és szerepe meglehetősen esetleges: részben cáfolt (pl. Buxbaum), és részben magyarázatlan (pl. Weiszstein vagy Junger). Itt az érvágáselmélet ugyanazzal a problémával néz szembe, mint az eljárásban a vád: kinek, milyen erős alibije volt az események idejére.

Kérdés, hogy az érvágáselmélet által feltételezett események megtörténtére volt-e elegendő idő, ha Eszter dél körül érkezett a zsinagóga elé. Az így feltételezett események kétségtelenül kevesebb időt igényeltek, mint például a perben a vádbeli események. Itt a lányt nem vetkőztették le, és utána nem öltöztették fel. A lány megvágása is rövidebb ideig tarthatott, mert nem a vér összegyűjtése volt a cél, hanem valamennyi vér levétele, hogy a lány visszanyerje az eszméletét. Az esetleges nyomok eltüntetése sem kívánhatott túl sok időt, ha kellően elővigyázatosak voltak (nem úgy, mint Móric történetében). A szükséges időt egyedül az nyújtaná meg, ha feltételeznénk, hogy Schwarz Salamon, és esetleg más metszők nem voltak a zsinagóga környékén, amikor Esztert behívták, hanem elküldtek értük, miután a lány az eszméletét vesztette. Ezt azonban nem kell feltételeznünk, hiszen láthattuk, hogy Schwarzéknak (Buxbaum kivételével) igen gyenge alibijük volt. A szokásos, szombat délelőtti imádság befejezése után még ott maradhattak a templomban tovább imádkozni, ahogy Móric val-

[950] Az érvágáselmélet sem tudja jól magyarázni a Schwarz Salamont érintő, Samu beszédéből eredő alapvető problémát. Ha ugyanaz a „metsző bácsi" a magyar lányt is megvágta és Scharféknál csirkét is vágott, akkor az április első felében elmondott történetben ez a metsző miképpen lehetett Schwarz, aki csak 1882. április 25-ével foglalta el a metszői állást.

lotta. Akár még dél körül is a helyszínen lehettek, miután befejezték a saját, külön imádságukat.

Minden elméletnek (így az érvágáselméletnek is), mely szerint Eszter a zsinagóga környékén vesztette életét, választ kell keresnie arra, hogy mi történt a lány testével.

Hová tűnt Eszter teste a zsinagóga környékéről?

Erre a körülményre érthetően csak azok mondtak valamit, akik arra tanúskodtak, hogy a lány a zsinagóga környékén vesztette az életét. Móric elmondta harmadik vallomásában (1882. május 22.), hogy a templomban nem dughatták el, illetve annak környékén nem áshatták el, mert azt ő észrevette volna. Így csak arra tudott gondolni, hogy a Tiszába dobták. Schwarz Salamon visszavont vallomásában ugyancsak azt hozta fel, hogy a testet a Tiszába dobta.

Ha ebből indulunk ki, akkor a kulcskérdés az elszállítás, hiszen ezt titokban és valamilyen szállítóeszközön kellett véghezvinni. Erről Móric nem tudott mit mondani, Schwarz pedig meg sem próbálta magyarázni, hogy ő miképpen vitte a testet a 800–900 méterre lévő Tiszához. Itt Samu vallomása (1882. május 19.) többet mond: este vitték el a testet Brenner bácsi (Braun Ábrahám) taligáján. A történet Sós Erzsébet által közvetített, eredeti változatában, a lány testét arra vitték, amerre „a nagy fa" van. Samu látta is, hogy a taligával a veréce elé álltak be.[951] Azonban Móric nem látott semmiféle szekeret a zsinagóga vagy a házuk környékén aznap este 10 óráig, amikor lefeküdt. Ez nem jelent sokat, mert tudjuk, hogy a templomban még este 10 után is voltak, legalábbis Bátoriék és Solymosi János vallomása szerint.

Mindebből csak az tűnik valószínűnek, hogy a test nem maradt a zsinagóga környékén. Sem Móric, sem Schwarz vallomása nem erősíti meg, hogy a test a Tiszába került volna. Móric csak kizárásos alapon találgatott, e tekintetben nem valamilyen tapasztalt tényre kívánt tanúskodni. A találgatásnak bizonyító ereje nincs. Schwarz a visszavont vallomásával feltehetően azt akarta alátámasztani, hogy a tiszadadai holttest Solymosi Eszteré. A vallomás céljából következett az a közlés, hogy ő a testet a Tiszába dobta, de részletekkel nem támasztotta alá. Így nem valószínűbb az, hogy a test a Tiszába került, mint az, hogy valahol elásták. Sőt, ha a Kúria álláspontjából kiindulva amellett állunk, hogy a tiszadadai holttestet a hatóság megtévesztése végett öltöztették Eszter ruháiba, akkor a test elásása a legvalószínűbb. Azok, akik a megtévesztést végrehajtották, 1882 júniusában hozzáférhettek Eszter ruháihoz. Ez nem történhetett volna meg, ha a holttest még április elején a Tiszába került.

Külön kérdés, hogy hol lehetett a test, amíg este el nem szállították. Erre háromféle lehetőség merült fel, különböző erővel. Elrejthették a zsinagóga kertjében a Bátoriék sövényénél álló szalmaboglyában (Scharf Móric vallomása), a

[951] A *veréce* a pitvar bejárata előtt használt alacsony magasságú, kifelé nyíló lécajtó.

zsinagóga mögött a gazban (Schwarz Salamon vallomása),[952] valamint a Scharfék házából nyíló tisztasági fürdőben.[953] Ez utóbbi valószínűtlen, hiszen az egész Scharf családnak látnia kellett volna, hogy ebédkor beviszik a testet, majd este valamikor kihozzák. Ilyesmiről sem Móric, sem Samu nem beszélt.

Az eljárásban részletesebben csak a szalmaboglyában való elrejtés lehetőségét vizsgálták, hiszen Móric a vallomásában ezt reálisnak látta. A szalmaboglya-problémával szinte kizárólag a királyi tábla foglalkozott, és két okból nem látta valószínűnek, hogy ott rejthették el a testet. Egyrészt a szalmaboglyán, mely ekkor már Scharfék padlásán volt, a vizsgálat nem talált vérnyomokat. Másrészt a zsinagóga hátsó ablakán kockázatos lett volna kiadni a holttestet, mert ez az ablak Bátoriék házából látható. A táblabíróság kifogásai azonban nem fognak az érvágás elméletén.

A szalmaboglyában a vérnyomok hiányára legalább két magyarázat is lehetséges. Az érvágáselmélet nem feltételezi, hogy a test nagyon véres volt és a szalmaboglyában vérnyomok maradtak. A lábon ejtett sebet kendővel be lehetett kötni, amire kiválóan alkalmas volt Eszter fejkendője. Ezt sohasem találták meg. Másrészt, amikor a szalmát felhordták a padlásra, a szalmaboglya alsó részén esetlegesen fellelhető véres szálakat nem vitték fel, hanem eltüntették. Az, hogy a vizsgálat nem talált vérnyomokat a szalmában, még nem zárja ki ezt a módját a holttest elrejtésének.

A második kifogás ténybeli alapjai viszont nem teljesen világosak. A vizsgálat során a vizsgálóbíró megállapította, hogy a szalmaboglya az imaház pitvarának ablakán való ki- és belátást gátolta. Ezt azon az alapon is elfogadhatjuk, hogy Scharf József vallomása szerint a boglya magassága egy-másfél öl (két-három méter) lehetett. Így nem világos, mire alapította a tábla azt a megállapítást, hogy Bátoriéktól rá lehetett látni az ablakra. Még ha így lett volna is, a test kiadása kevésbé lehetett kockázatos, mint ahogy a bíróság látta. A szalmaboglya Bátoriék látóterének egy részét a zsinagóga hátsó része felé bizonyára letakarta.

Erősíti Móric elképzelését Wollner viselkedése is, aki délután nem hagyta ott a szalmaboglyát. A felesége vallomása szerint az ebédet követően Wollner egész nap a szalmaboglya mellett feküdt (T:71). Nincs igaza tehát Friedmannnak, aki a védőbeszédében éppen azt hozta fel, hogy a szalmaboglyát senki nem őrizte (T:364). Mindehhez képest a Schwarz Salamon által felhozott másik lehetőség, hogy a zsinagóga mögött a gazban is el lehetett rejteni a testet, szinte mellékes. Az érvágáselmélethez tehát illeszkedik az a lehetőség, hogy a holttestet átmenetileg a zsinagóga mögötti részen elrejthették.

Mindent összevetve látható, hogy az érvágáselmélettel is vannak problémák, és összességében nagyobb lehet az esélye annak, hogy másként történ-

[952] *Egyetértés*, 1883/162. (június 14.) 4.; *Pesti Hirlap*, 1883/164. (június 15.) 12.

[953] Móric maga zárta ki azt a lehetőséget, hogy a templomban maradt volna a test (1882. május 22-i vallomás). A templomban csak két helyen (két szekrényben) tudták volna a testet elrejteni, de a délutáni imádság kezdetén ő látta, hogy egyik szekrényben sincs. A vallomás szövegére lásd *Függetlenség*, 1883/162. (június 13.) 2.

tek az események. Ennek ellenére, az elmélet sok körülményt magyarázhat, és viszonylagosan nagyobb a valószínűsége, mint a többi elképzelésnek, melyet Solymosi Eszter eltűnésének magyarázatára felhoztak.

Mi maradt a kezünkben?

Ma már nem lehet bizonyosságot nyerni az ügy által felvetett számos kérdésben. A perbeli adatok alapján csak *valószínűbb és kevésbé valószínű válaszokat* lehet találni. Solymosi Eszter sorsának mérlegelésénél is addig juthatunk el, hogy az elméletek közül melyik tekinthető egymáshoz viszonyítva a legvédhetőbbnek. A tanúknak fontos kérdéseket nem tettek fel az eljárás során, így sok adat elveszett. A megbízható adatok kínzó hiányán már nem lehet változtatni. Nincs lehetőség a tanúkat egy-egy elmélet látószögéből újra kikérdezni, és kérdésekkel körbetapogatni, hogy a váddal ellentétes elméletek alapjai mennyire valószínűek vagy valószínűtlenek.

Az ellentmondásos és hiányos perbeli adatokat azonosítva, elemezve, értékelve és következtetésekkel kiegészítve a következőket találtam. Mivel teljesen valószínűtlenek, el kell vetni azokat az elképzeléseket, melyek szerint Solymosi Eszter öngyilkos lett vagy vallási okokból (rituális módon vagy vallási fanatizmusból) elkövetett gyilkosság miatt vesztette életét. A vádellenes, mértékadó irányzat vagy a vádbarát, antiszemita irányzat kedvenc elképzelései egyszerűen nem tarthatóak a perbeli adatok fényében. Ezt az előzőekben részletesen indokoltam. A leányrablási elmélet elegáns, de a támogató pozitív, konkrét adatok hiánya, valamint több gyengesége valószínűtlenné teszi.

Értékelésem szerint azon elmélet tűnik viszonylagosan erősebbnek, mely szerint a lányon érvágást végeztek azt követően, hogy eszméletét vesztette, eshetőlegesen egy ütés következtében (egyszerűsítve: érvágáselmélet). Ez az elmélet Scharf Samu beszédének korai változatára, valamint Schwarz Salamon beismerő vallomásában megjelenő cselekvésmintára épül. Innen indulva magyarázza az ügy egyes fejleményeit. Meg tudja például okolni, hogy Móric miért talált ki egy nagyrészt tarthatatlan történetet, betanítás vagy fizikai kényszer nélkül. Mivel nemcsak az ütés, hanem az érvágás alkalmazása is lehetett a halál közvetlen oka, ez alapján indokolható, hogy az érintett izraeliták miért nem vallották be egyszerűen a történteket, és egyben okát tudja adni a bűnpalástolásnak, azaz a hullaúsztatásnak is. Természetesen az elmélet több helyen lyukas: nem ismerjük a részleteket, az érintett személyek körét és szerepüket, az elkövetés módját, vagy annak pontos okát, hogy miért ütötte volna meg valaki a kislányt. Éppen ezért jó esély van arra is, hogy nem így történtek az események. Az elmélet – bár van magyarázó ereje – csak viszonylagosan erősebb. Úgy is fogalmazható, hogy a többihez viszonyítva ez a *legkevésbé valószínűtlen* (a perbeli adatokhoz még a legjobban illeszthető) elképzelés.

Az ilyen típusú ügyekben gyakori a *deus ex machina* megoldás. Solymosi Eszter tragédiája kapcsolatban lehetett olyan, konkrét adatokkal nem támogatott, szokatlan, hirtelen bekövetkező eseménnyel, melyre a felszínre került adatok

alapján senki nem gondol, vagy éppen gondol, de fölöttébb valószínűtlennek tart. Ilyen esemény lehet például a baleset: Solymosi Eszter leesett a székről, melyre felállt, hogy a gyertyatartókat feltegye a szekrényre.[954] Az ilyen történések lehetőségével nagyon nehéz mit kezdeni. Bekövetkeztük a rendelkezésre álló adatok alapján erősen valószínűtlen. De nem azért, mert sok gyengítő, ellentmondó adattal kell számolni, mint az öngyilkosság-elméletnél vagy éppen a vádnál. Itt a pozitív, specifikus támogató adatok hiánya és a kulcsesemény szokatlansága (pl. valaki leesik a székről és halálos fejsérülést szenved) teszi az elképzelést valószínűtlenné. Egy ilyen elgondolás kombinálható más elméletekkel, és lehet adatokkal gazdagítani, még ha az valószínűtlen is. De ezeket a lehetőségeket nem érdemes részletesen megvizsgálni, hiszen konkrét adatok híján pusztán a találgatások légüres terébe kerülnénk. Érveket és ellenérveket lehetne ugyan találni, de specifikus adatok hiányában azokat nem lehetne megfelelően értékelni. Így addig lehet eljutni, hogy a *deus ex machina* elképzelések (váratlan baleset) jelenlegi tudásunk szerint igen valószínűtlenek, bár nem kizárt, hogy akár ezek mentén is történhettek az események.

Itt nem az volt a célom, hogy valamely elképzelést védjek, hanem az, hogy a rendelkezésre álló perbeli adatok elemzése alapján mérlegeljem a különböző lehetőségeket, rámutatván az erősítő és gyengítő érvekre. Ezt megtettem. Nem hallgattam el a saját következtetéseimet sem. Továbbra sem *tudjuk*, hogy mi történt Solymosi Eszterrel. De talán már kiszűrhető, hogy azon lehetőségek közül, ami történhetett vele, melyeknek van valamilyen valószínűsége, és a perbeli adatok melyek valószínűtlenségére mutatnak rá. Mindez az ellentmondásos bizonyítékok elemzésén és értékelésén alapszik. Az olvasók között lehet olyan, aki az egyes bizonyítékokat másként súlyozza, találhat új támogató vagy gyengítő érveket valamelyik megoldás tekintetében. De reményeim szerint a fentiek átláthatóvá tették a rendelkezésre álló bizonyítékok rendszerét, az elemzés szempontjait, és kivehető a gondolkodásnak az a kerete, melyben az érveket ütköztetni lehet.

[954] Megjegyzendő, a balesetelmélet e változata nem tudja jól megokolni, hogy Móric miért talált volna ki egy tarthatatlan, és súlyosabb vádakat megfogalmazó történetet. Az elképzelés csekély magyarázó ereje az érvágáselmélettel kombinálva növelhető.

Utószó

Ősz volt, mikor utoljára Tiszaeszláron jártam. Tokaj felől már nagyon hűvös szél fújt. Bekéredzkedett a kabátom, az ingem alá, vitte a rozsdás leveleket a Rákóczi utca fái között. Végigmentem az utolsó házig. Valaha ez volt Újfalu középső utcája, ezen ment Solymosi Eszter Kohlmayer boltjába. Az utca északi végén, ma már gát zárja el a falut a Tisza árterétől. A gát oldalán még valószínűtlenül zöld volt a fű, furcsa ellentétben a fák erősen barnuló leveleivel. Itt húzódott a régi Újfalu lakott részének északi határa. Az út, melyen Tótfalu mellett Eszter továbbhaladt a bolt irányában, ma már végig ártér: néhány nagyobb facsoporttal, hatalmas bozótossal, egy-két keskeny földúttal. Ófalut és Tótfalut már régen átadták a Tiszának. Az 1888. áprilisi nagy árvíz után az eszláriak visszahúzódtak Újfaluba és annak déli környékére. A per legtöbb eszlári helyszíne, épülete az enyészeté lett. Mindent elnyelt a bozót, ami a gát tetejéről nézve végeláthatatlan messzeségbe nyúlik északnyugati irányban, a Tisza felé. A gátról levezető földút távolabb eltűnik néhány nagyobb bokor között, és már nem bukkan elő.

Álltam a gát tetején, néztem az előttem elterülő barnás-sárgás rengeteget. Nem mentem tovább. A bozót gondosan megőrzi a titkokat. Az emberekét, akik ott laktak, az épületekét, melyeknek csekély maradványait magába fogadta, és elfedi a kutató szemek elől. Ha valaki nagyon figyel, talán felsejlik még előtte egy sietős, mezítlábas kislány körvonala, Eötvös testes alakja vagy Bary hideg tekintete. Talán meghallhatja a pandúrok kiabálását, a kaftánok suhogását. De két lépés múlva ebből már semmi nem marad: a múlt képei szétfoszlanak a sűrű bozót vesszein...

Nemcsak Tiszaeszlár régi részeit, hanem Solymosi Eszter történetét, a tiszaeszlári pert is elnyelte egy nagy bozót: a legendák, víziók, félrevezető történetek, hazugságok és dogmák bozótja. Ez egyre hízik napjainkban is, hiszen cikkek, blogok, internetes honlapok ismétlik és táplálják a nekik tetsző nézeteket. A korábbi írások használatával, idézésével, ismétlésével sokszorozódnak a téves, kétes vagy féligazságokat tartalmazó nézetek forrásai. A bozót növekszik, és egyre inkább elfedi a maradványait annak, ami még sejtethetné, hogy mi is történt Solymosi Eszterrel.

De ezt a bozótot érdemes irtani, és a felszínre hozni azt, amit nagyobb biztonsággal tudhatunk az eltűnt lány történetéből, elvágva a megalapozatlan elképzelések felé vezető utakat. Ennek a könyvnek ez volt a célja. A tisztább látáshoz le kellett határolni a felhasználható, szilárdabb adatok körét, és visszanyúlni a per anyagaihoz. A felhasznált adatokat is súlyozni, ütköztetni, értékel-

ni kellett, csak így képezhették alapját érdemi következtetéseknek – legalábbis, ahol lehetett ilyet levonni. Közelebb jutottunk ahhoz, hogy lássuk, milyen megbízhatóbb adat maradt, mi menekült meg az enyészettől. Ezekre lehet építkezni, ha értelmesen és tárgyszerűen akarunk a perről gondolkodni.

Ott a gát tetején, megint eszembe jutott Eötvös háromkötetes munkája, ami az első komoly olvasmányom volt a perről. Az érzés, ahogy foglyul ejtett a nyelvezete, a meseszövése; és a bosszankodás a nyitva hagyott kérdések, az ellentmondások, a valószínűtlen magyarázkodások miatt. Mikor nekifogtam, hogy utánajárjak a dolgoknak, tudtam, ez hálátlan feladat lesz. Lesznek kérdések, melyekre már egyszerűen nincs biztos válasz. De a szfinx legalább megszólalt, noha nem mindig érthető, amit mond.

Még egyszer végigpillantottam a tájon. A Tokaji-hegy sötétebb körvonalai a bozót fölé rajzolódtak. Tiszta volt a levegő, a szél a ködöt sem engedte megülni. Visszafordultam a néptelen Rákóczi utca felé. „Ha válasz kell, hallgasd, mit fúj a szél" – énekelte valamikor régen Bob Dylan. De a szél csak gondtalanul kavargott, surrogott az eszlári ártér bozótja felett.

A hivatkozott irodalom jegyzéke

Az alábbiakban csak a könyvben használt, idézett munkákat sorolom fel. Az általam ismert legnagyobb, már hivatkozott Tiszaeszlár-bibliográfiát *Kiss Zoltán* könyvtáros-kutató állította össze, ez a honlapján elérhető: http://tiszaeszlarbibliografia.freewb.hu/

Antal József 1958. Felletár Emil, a magyar törvényszéki kémia megteremtőjének élete és munkássága. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei,* 8–9. 194.

Antal Tamás 2006. *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900).* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.

Antal Tamás 2016. A büntetőeljárás jogszabályi forrásai Magyarországon a polgári korban. *Jogtudományi Közlöny,* 12. 611.

Baddeley, Alan 2003. *Az emberi emlékezet.* Budapest, Osiris.

Ballai László 2012. A tiszaeszlárizmus. *Ezredvég,* 5. 79–84.

Barna Ignácz 1880. Esküvel meg nem erősített hamis tanuvallomás. *Jogtudományi Közlöny,* 41. (október 8.) 276.

Bary József 1933. *A tiszaeszlári bűnper.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda (reprint Budapest, 1999, Gede Testvérek).

Belky János 1884. A tisza-eszlári bűnvád törvényszéki orvostani szempontból. *Orvos-Természettudományi Értesítő,* 1. 53–72.

Bódiné Beliznai Kinga 2016. *120 éves az Igazságügyi Palota.* Budapest, HVG-ORAC (Bibliotheca Curiae).

Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre 1996. *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Bíróság – Magyar Jogász Egylet.

Buris László 1991. *Az igazságügyi orvostan kézikönyve.* Budapest, Medicina.

Clauss, Günter – Hiebsch, Hans 1980. *Gyermekpszichológia.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Csapó Csaba 2007. *Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság: a „betyárvilág" felszámolása.* Pécs, Pro Pannonia.

Csatáry Lajos 1886. A felülvéleményekről. *Jogtudományi Közlöny,* 1. (január 1.) 1.

Csemegi Károly 1882a. A bűnvádi eljárás megindításának feltételei. *Magyar Igazságügy,* XVIII. 288.

Csemegi Károly 1882b. A magyar bűnvádi eljárás tervezetének indokai. *Magyar Igazságügy,* XVIII. Melléklet 1–101.

Csikós Judit 2005. Tiszaeszlár, 1882–1883. Egy fejezet megyei újságírásunk történetéből. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle,* 40. 2. 208–222.

Dettmeyer, Reinhard et al. 2014. *Forensic Medicine. Fundamentals and Perspectives.* Heidelberg, Springer.

Doberentz, Elke – Madea, Burkhard 2010. Estimating the time of immersion of bodies found in water – an evaluation of a common method to estimate the minimum time interval of immersion. *Revista Española de Medicina Legal,* (Vol. 36.) 2. 51–61.

Dupcsik Csaba 2011. Helyből és nekifutásból. *Holmi,* 11. 1432.

Edmonds, Carl et al. 2015. *Diving and Subaquatic Medicine.* Boca Raton, Taylor and Francis.

Eötvös Károly 1904. *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége.* I–III. kötet. Budapest, Révai Testvérek.

Erős Ferenc 2012. Történész a történésben. *BUKSZ,* (24) 3–4. 281–284. http://epa.oszk.hu/00000/00015/00067/pdf/Buksz_2012_03-04_04tiszteletkor.pdf .

Fayer László 1884. Bűnvádi eljárásunk legujabb fejleményei. *Jogtudományi Közlöny,* 32. (augusztus 8.) 250.

Fazekas Árpád 2003. *Az eszlári per orvosi vonatkozásai.* Nyíregyháza.

Fejtő Ferenc 2000. *Magyarság, zsidóság.* Zeke Gyula közreműködésével. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

Fiziker Róbert 2002. A tiszaeszlári per. Egy cselédlány halála. *Élet és Tudomány,* (57) 15. (április 12.) 454–457.

Friedmann Bernát 1996. Eötvös Károlyról egykori védőtársai. *Vár ucca tizenhét,* 1. 88–89.

Gáspár Zita 2007. A törvényszéki orvostan Magyarországon a 19. század második felében. *Jogtörténeti Szemle,* 2. 45.

Gerencsér Miklós 1970. *A gyűlölet ellenfele.* Budapest, Móra.

Gergely Judith 2007. Gyógyszerész szakértők a tiszaeszlári perben. *Debreceni Szemle,* 1. 112–114.

Gladius, Dr. 1882. *A tisza-eszlári ügy ismeretlen hullája.* Budapest, Zilahy Sámuel kiadása.

Görbedi Miklós 1989. *Tiszalök a századok tükrében.* Tiszalök.

Gyáni Gábor 2012. A tiszaeszlári dráma. *BUKSZ,* (24) 3–4. 278–281.

Gyurgyák János 2001. *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Budapest, Osiris.

Handler, Andrew 1980. *Blood libel at Tiszaeszlar.* Boulder (Columbia University Press), New York.

Hegedüs Géza 1980. *Arcképvázlatok.* Budapest, Móra Ferenc Kiadó.

Hegedűs Sándor 1967. Mikszáth Kálmán Nyíregyházán. *Irodalomtörténeti Közlemények,* LXXI. 3. 300–303.

Hegedűs Sándor 1992. A tiszaeszlári vérvád. *Ezredvég,* 6. 52–57.

Herman Ottó 1996. Eötvös Károly, az író. *Vár ucca tizenhét,* 1. 77.

Huber Lipót 1998. *A vérvád és vérgyilkosságok története.* Eredeti: München, 1968, Danubius (reprint München, MCMXCVIII).

Karsai László 2004. Bary József vizsgálóbíró emlékiratainak sorsa. *Élet és Irodalom,* (48) 5. (január 30.) 8–9.

Katona Géza 1977. *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Katona Géza 1990. *Valós vagy valótlan? Értékelés a büntetőperbeli bizonyításban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Katona Géza – Kertész Imre 1979. *A bűn nyomában.* Budapest, Minerva.

Kende Tamás 1995. *Vérvád.* Budapest, Osiris.

Kende Tamás 2012. *Együttélés – együttfélés. A vérvádak és pogromok az újkori Kelet-Európában.* PhD-értekezés, Miskolc. Forrás: midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/displayContent?docId=14008.

Kerkapoly Károly 1869. *Publicistikai dolgozatok az 1865–68. évi országgyülés alatt.* Pest, Athenaeum.

Kovács Lajos 2013a. A tiszaeszlári per egy nyomozó szemével. In *Eötvös Károly a védőügyvéd.* Budapest, KGRE (Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum IV.), 21–33.

Kovács Lajos 2013b. Gondolatok Eötvös Károly „nagy peréhez". In Deres Petronella – Domokos Andrea szerk.: *Studia in honorem Tamás Jakucs 80.* Budapest, KGRE Állam- és Jogtudományi Kar, 114–122.

Komiszár Dénes 2009. *Kemecsei beszéd.* http://www.kemecseonline.hu/files/helytorteneti5/KomiszarDenes.pdf.

Komoróczy Géza 2012. *A zsidók története Magyarországon.* II. kötet. Budapest, Kalligram.

Kövér György 2011. *A tiszaeszlári dráma.* Budapest, Osiris.

Kronstein Gábor 2000. Főügyész konfliktushelyzetben. *História,* 3.

Krúdy Gyula 2003. *A tiszaeszlári Solymosi Eszter.* Budapest, Magvető. Eredetileg a *Magyarország* c. lapban, folytatásokban (101 rész) jelent meg, az első 1931/49. (március 1.) 9., az utolsó 1931/149. (július 4.) 11.

Kubinszky Judit 1976. *Politikai antiszemitizmus Magyarországon.* Budapest, Kossuth.

Lipp Tamás 2014. *Turulmadár fenn az égen: nemzeti legendárium, 1849–1914.* Budapest, Noran Libro.

Levy, Angela D. – Harcke, H. Theodore 2011. *Essentials of Forensic Imaging. A Text-Atlas.* Boca Raton, Francis and Taylor.

Manoilovich Emil 1883. Több nem-teljes bizonyíték összetalálkozása általi bizonyítás a magyar bűnvádi gyakorlat szerint. *Magyar Igazságügy,* XX. 185–187.

Markusovszky Lajos 1883. Tisza-Eszlár és a cholera. *Orvosi Hetilap,* 27. (július 8.) 731–733. (a tárcarovatban megjelent rövid cikk alatt nem szerepel szerzői név).

Marschalkó Lajos 1943. *Tiszaeszlár.* Debrecen, 1943.

Máthé Gábor 1982. *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Megyery Sári 1979. *Én is voltam jávorfácska.* Budapest, Magvető.

Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes 1970. *Gyermeklélektan.* Budapest, Gondolat.

Mikszáth Kálmán 1972. *Cikkek és karcolatok. XVI. 1883. ápr. – aug.* Szerk.: Bisztray Gyula – Király István. Budapest, Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán Összes Művei 66. kötet).

Nagy Károly 1997. Emlékbeszéd [Kozma Sándor halálának 100. évfordulóján]. *Ügyészek Lapja,* 5. 4–11.

Nemeskürty István 1975. Magyarország lelkiismerete. *Élet és Irodalom,* 34. (augusztus 23.) 9.

Ónody Géza 1883. *Tisza-Eszlár a múltban és jelenben.* Budapest, Bartolits (reprint Budapest, 2002 Gede Testvérek).

Orosz István 2012. Falusi mindennapok egy dráma árnyékában. *BUKSZ,* (24) 3–4. 273–276.

Pauler Tivadar 1872. *Büntetőjogtan.* II. kötet. Pest, Pfeifer Ferdinánd.

Pauler Tivadar 1873. *Észjogi előtan.* Budapest, Athenaeum.

Payne-James, Jason et al. 2011. *Simpson's Forensic Medicine.* 13th ed. London, Arnold.

Piaget, Jean 1990. A gyermek szellemi fejlődése. In uő: *Hat pszichológiai tanulmány.* Budapest, Piaget Alapítvány.

Poszler György 2005. Salemi vérvád? – eszlári boszorkány? *Forrás,* 3. 23–27.

Poszler György 2013. Múltban rögződött történelem? Tiszaeszlár példázata. *Kritika,* 9–10. 2–5.

Rejtő István 1992. *Mikszáthiáda. Cikkek, tanulmányok.* (MTAK közleményei 29.) Budapest.

Rubinyi Mózes 1914. Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkái. [Előtanulmány.] In Mikszáth Kálmán: *A saját ábrázatomról: vallomások, levelek, följegyzések.* Budapest, Révai, I–XVII.

Rubinyi Mózes 1929. Mikszáth Kálmán álneveihez. *Irodalomtörténet,* (XVIII) 1–2. 23–24.

Sándor Iván 1983. *A vizsgálat iratai.* 2. kiadás. Budapest, Kozmosz.

Saukko, Pekka – Knight, Bernard 2004. *Knight's Forensic Pathology.* 3th edition. London, Arnold Publishers.

Scheuthauer Gusztáv 1883. Aphorismák a nyíregyházai végtárgyalás orvosi része fölött. *Orvosi Hetilap,* 38. Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan 4. sz. Melléklete (szeptember 23.) 61–74.

Shepherd, Richard 2003. *Simpson's Forensic Medicine.* 12th edition. London, Taylor and Francis.

Somogyi Endre 1982. A tiszaeszlári vérvád: a 100. évfordulóra. *Orvosi Hetilap,* 36. 2243–2245.

Somogyi Endre 1983. A tiszaeszlári vérvád tanulságai, a budapesti egyetemi tanárok szerepe. *Orvosi Hetilap,* 2. 98–104.

Somogyi Endre 1986. *Az igazságügyi orvostan alapjai.* Budapest, Medicina.

Sótonyi Péter 2001. *Igazságügyi orvostan.* Budapest, Semmelweis.

Sótonyi, Péter – Keller, Éva 2008. *Lecture Notes of Forensic Medicine.* Budapest, Semmelweis Egyetem.

Stipta István 2012. A tiszaeszlári per és a korabeli büntető eljárásjog. *Jogtörténeti Szemle,* (IV.) 22–35.

Stipta István 2015. Egy különös vád: Adalék a tiszaeszlári per történetéhez. In Horváth Zita – Sz. Halász Dorottya szerk.: *Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában – Interpretációk egy témára.* Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 128–137.

Szabolcsi Lajos 1993. *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931).* Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport (Hungaria Judaica 5.).

Szabolcsi Miksa 1922. *Tiszaeszlár – emlékek szomoru időkről.* Budapest, Neues Politisches Volksblatt hirlap- és könyvnyomdája. Forrás: http://tiszaeszlarbibliografia.freewb.hu/_userfiles_/tiszaeszlarbibliografia/tiszaeszlar_1922.pdf.

Szarka Lajos 2012. A tiszaeszlári szörnyeteg. *Hetek,* XVI. (04. 13.) 24–26.

Szendrei Géza 1997. Kozma Sándor főügyész nehéz pere. *Ügyészek Lapja,* 5. 12.

Székács Ferencz 1887. *A magyar büntető eljárás kézikönyve.* Budapest, Franklin.

Székely Miksa 1996. Eötvös Károlyról egykori védőtársai. *Vár ucca tizenhét,* 1. 89–90.

Sztehlo Kornél 1882. Néhány szó a tanúbizonyítékról. *Jogtudományi Közlöny,* (XVII) 26. 208.

Tamás Ágnes 2016. A tiszaeszlári vérvád és a nyíregyházi per az élclapok hasábjain. *Magyar Könyvszemle*, 2. 157–184.

Téger Béla 1928. Nyíregyháza az eszlári per éveiben. In Vertse Andor szerk.: *Az 50 éves Nyírvidék albuma.* Nyíregyháza, Jóba, 208–218.

Tömlő Gyula 1883. Tisza-Eszlár s vidéke nyelvéből. *Magyar Nyelvőr*, XI. (november) 505.

Varga Lajos 1964. *Az Országos Közegészségi Tanács kiemelkedő orvos tagjai (1868–1893).* Budapest, Medicina (Communicationes ex bibliotheca historiae medicae Hungarica, Supplementum 2.).

Vennemann, Benedikt – Brinkmann, Bernd 2003. Der Tod im Wasser. *Rechtsmedizin*, (13) 4. 201–215.

Verhovay Gyula 1890. *Az ország urai.* Budapest, Buschmann.

Vikár Béla 1931. *Gyorsírói emlékeimből.* Budapest, Magyar Gyorsírók Országos Szövetsége.

Virág Teréz 1990. Eötvös Károly igazsága. *Múlt és Jövő*, 1. 67–72.

Wein Manó 1903. *A nagy per titkaiból.* Budapest, Orvosi Heti Szemle (különlenyomat).

Wlassics Gyula 1889. Az előnyomozat nyilvánossága. *Magyar Igazságügy*, XXXII. 337.

Wyatt, Jonathan P. et al. 2011. *Oxford Handbook of Forensic Medicine.* Oxford, Oxford University Press.

Mellékletek

A fontosabb események időrendje
(hasonló összeállításra lásd Bary könyvének mellékletét)

1882.	
április 1.	Solymosi Eszter eltűnik Tiszaeszláron a boltból hazafelé menvén
április 3.	Solymosi Jánosné bejelenti a lánya eltűnését az eszlári községi bírónál
április 4.	Jármy szolgabíró kiadja a körözést
április 28.	a tiszalöki holttest (Braun Amália) kifogása
május 4.	Solymosiné újra felkeresi Jármy szolgabírót
május 6.	Farkas Gábor községi bíró a szolgabíró utasítására kihallgatja a Scharf Samu beszédére tanúskodó tiszaeszlári tanúkat
május 13.	a nyíregyházi törvényszék elrendeli az előnyomozást az ügyben
május 19–22.	Bary vizsgálóbíró és Egresi Nagy alügyész négynapos kiszállása Tiszaeszláron (helyszíni szemle és tanúkihallgatások)
május 20.	helyszíni szemle az eszlári zsinagógában és Scharfék házában megjelenik az első újságcikk Solymosi Eszter eltűnéséről a *Magyar Állam* című lapban
május 21.	a vizsgálóbíró átkotortatja a Tisza medrét Tiszaeszlár alatt
május 21–22.	Scharf Móric éjszakai tanúvallomása Nagyfaluban
május 23.	Ónody Géza országgyűlési felszólalása, melyben foglalkozik az eszlári lány eltűnésével
május 24.	Istóczy Győző interpellációja az Országgyűlésben az előnyomozás késedelmes megindítása miatt
május 27.	megszűnik Scharf Móric előzetes letartóztatása
május 29.	Tiszaeszláron pünkösdhétfőn majdnem nyílt, izraelita–keresztény összecsapás alakul ki
május 30.	a tiszalöki holttest (Braun Amália) exhumálása
június 2–22.	Székely Ferenc budapesti királyi főügyészhelyettes az előnyomozás felügyelete céljából Szabolcsban tartózkodik
június 3.	Both Menyhért nyíregyházi királyi ügyész öngyilkossága
június 9.	Kleinné Róth Borbála máramarosi bábaasszony felkeresi Solymosinét
június 18.	Eötvös beszél Scharf Móriccal, és ennek nyomán elvállalja az ügyet tutajosok kifogják Csonkafüzesnél a tiszadadai holttestet
június 19.	a tiszadadai holttest törvényszéki halottszemléje a Csonkafüzesben
június 20.	kísérlet a dadai holttest azonosítására Tiszaeszláron, utána a test boncolása

július 2.	Felletár Emil szakvéleménye a Solymosi Eszter ruháján talált foltok vegyészeti vizsgálatáról
július 4–6.	a tutajosok tiszalöki kihallgatása, Matej és Herskó beismerő vallomást tesz a hullaúsztatásra
július 15.	Smilovics Jankel Nyíregyházán beismerő vallomást tesz a hullaúsztatásra
július 20.	a későbbi fővádlott, Schwarz Salamon beismerő vallomása, melyet még aznap visszavon
július 29.	az előnyomozás befejezése, a vizsgálat megindítása
augusztus 11.	Bary kéri a felmentését az ügyben a vizsgálóbírói tisztség alól, melyet a törvényszék elnöke elutasít
augusztus 13.	a nyíregyházi törvényszék kiadja Eötvösnek a tiszadadai holttest vizsgálatával kapcsolatos jegyzőkönyveket
augusztus 22.	Herskó, Matej és Csepkanics huszti nyilatkozata
augusztus 23.	Scharf Móric Henter várnagy családjához költözik
szeptember 9.	Havas Imre budapesti ügyész veszi át az ügyet az ügyészség részéről
szeptember 23.	Herskó, Matej és Csepkanics máramarosszigeti kihallgatása
október 22.	a törvényszéki vizsgálat lezárása
november 1.	megszületik a szakvélemény a Solymosi Eszter ruháján talált foltok mikroszkópos vizsgálatáról
november 5.	Zurányi Kálmán titkos kihallgatása Budapesten Gajzágó Manó aljárásbíró előtt
november 6.	a csongrádi fejetlen holttest kifogása a Tiszából
november 11.	Eötvös nagy beadványa, melyben kezdeményezi a tiszadadai holttest exhumálását
december 7.	a tiszadadai holttest exhumálása Tiszaeszláron

1883.	
január 8.	a budapesti szakértők pótvéleménye az exhumált tiszadadai holttestről
március 16.	az Országos Közegészségi Tanács kiadja az orvosi felülvéleményt a tiszadadai holttestről
április 16.	Szeyffert királyi főügyészhelyettes benyújtja a vádindítványt a nyíregyházi törvényszékre
május 9.	a nyíregyházi törvényszék vádhatározatot hoz az ügyben tizenöt személy ellen
június 19.	a per végtárgyalása elkezdődik Nyíregyházán
július 17.	a bíróság helyszíni szemlét és bizonyítási kísérletet tart Tiszaeszláron
július 24.	a törvényszék büntetőtanácsa megtagadja Scharf Móric megesketését
július 30.	Eötvös Károly hat és félórás védőbeszéde
augusztus 3.	a vádlottak mindegyikét felmentő elsőfokú ítélet kihirdetése
augusztus 4.	az ítélet nyomán a Dunántúlon antiszemita zavargások kezdődnek
augusztus 6.	Scharf Móric visszakerül a családjához, és Budapestre utaznak
december 22.	a budapesti királyi tábla helybenhagyja a nyíregyházi törvényszék felmentő elsőfokú ítéletét

1884.	
április 4.	a királyi Kúria helybenhagyja a királyi tábla másodfokú ítéletét

A tiszaeszlári per kisebb-nagyobb szereplői

A felsorolt szereplőknek – közel négyszáz személynek – adatait sok forrásból gyűjtöttem. A két legfontosabb és leggyakrabban használt forrás egyrészt a peranyag (a vizsgálat iratai és a tárgyalás jegyzőkönyve), másrészt Kövér György könyve (Kövér 2011) volt.

Ábrányi Emil (1850–1920)	neves költő, aki hírlapi tudósítóként részt vett a bíróság 1883. július 17-i eszlári helyszíni szemléjén, és szerepet kapott a vádbeli cselekmény imitálásában is (bizonyítási kísérlet)
Ábrányi Lajos (1849–1901)	képzőművész, a Solymosi Esztert ábrázoló híres festmény készítője; az eszlári helyszínekről, a per szereplőiről sok illusztrációt, rajzot készített
Adamovics József (1845–1887)	eszlári katolikus lelkész, a Solymosi Eszter eltűnéséről írt első újságcikk szerzője; tanú arra nézve, hogy mikor ért véget a mise a katolikus templomban 1882. április 1-jén
Aigner Károly dr. (?–1896)	a szegedi királyi törvényszék orvosa; a csongrádi fejetlen holttest vizsgálatát végző egyik szakértő
Alter Mór	eszlári izraelita; a hamisan tanúskodó Hatalovszky András állította, hogy Ziszmann Jakabbal együtt Alter vette rá őt a vallomástételre
Ambrózy Mihály (?–1893)	nyíregyházi királyi alügyész; az ügyet nem ő vitte, de részt vett az ügyészség részéről Schwarz Salamon 1882. július 20-i vallomástételénél
Andrassovits Béla (1831?–1913)	kúriai bíró; a tiszaeszlári perben a Kúria harmadfokon eljáró tanácsának tagja, az ügyben előadó bíró
Antal Mátyás (40 éves)	Lichtman József alkalmazottja (dohányos); azzal összefüggésben hallgatták ki, hogy Klein Józsefnek kölcsönadta a szekerét egy nyíregyházi fuvarra
Antalik Károly (1842–1918)	az Országgyűlés gyorsíró irodájának revizora (később a gyorsírók főnöke), a nyíregyházi tárgyaláson a hat gyorsíró egyike
Ardai István (30 éves)	eszlári gazdálkodó, tanú; jelen volt a tiszadadai holttest tiszaeszlári szemléjén
Ardai Józsefné Mészáros ??	eszlári lakos, Tiszaeszláron részt vett a tiszadadai holttest szemléjén; azon eszlári asszonyok egyike, akik nyilvánosan szidalmazták Vámosi Julcsát a hamisnak tekintett vallomása miatt
Árvai Pepi (Jozefa) (tévesen Árvai Julcsa)	szolgáló Recsky csendbiztosnál Nagyfaluban; arra tanúskodott, hogy mit mondott neki utólag Leskó Mária Scharf Móric állítólagos kínoztatásáról
Babes Viktor dr. (1854–1926)	budapesti egyetemi magántanár (kórbonctan), később egyetemi tanár Bukarestben; Eötvös egyik magánkonzulense a tiszadadai holttest azonosításával kapcsolatban
Babócsi József (46 éves)	eszlári földműves, tanú; jelen volt a tiszadadai holttest boncolásánál és eltemetésénél

Bachna Jánosné özv. Juhász Lujza (28 éves)	szolgáló Lichtman Mórnál; vizsgálati tanúként arra vallott, hogy a Lichtman család egy levél kézhezvétele után, 1882. pünkösdkor hirtelen összecsomagolt, és elutazott Tokajba
Bakó György (27 éves)	Bakó Ignác testvére, Recsky csendbiztos intézője; Scharf Móric nagyfalui kihallgatásának körülményeire tanúskodott
Bakó Ignác	Bakó György testvére, Recsky csendbiztos csendlegénye, amikor Móric nagyfalui kihallgatása történt; a kihallgatás körülményeire vallott, tagadta, hogy bárki vallomásra kényszerítette volna Móricot
Balla Imréné	eszlári lakos; állítólag tudott arról, hogy Hatalovszky András Klár Dezső simapusztai birtokán vallomására betanították (T:218)
Ballegh József (1841–1899)	bíró a budapesti királyi táblán; a másodfokú ítéletet hozó öttagú tanács tagja
Barcza Dániel („Barcza Dani") (1824?–1889)	híres debreceni csendbiztos; a budapesti királyi főügyészség és a védelem megbízásából nem hivatalosan nyomozott Solymosi Eszter eltűnése ügyében
Barta András	eszenyi tanú Vogel Amsel többnapos eszenyi tartózkodására
Barthodeiszky Gyula (1828–1899)	kúriai bíró; a tiszaeszlári perben a Kúria harmadfokon eljáró tanácsának tagja
Baruch Mór dr. (1838–1896)	tekintélyes nyíregyházi szemorvos; szakértő a Scharf Móric szemének vizsgálatára kijelölt bizottságban
Bary József (1858–1915)	a nyíregyházi királyi törvényszék aljegyzője, az ügyben vizsgálóbíró, később a nagyváradi törvényszék elnöke, a per egyik központi alakja, Eötvös ellenlábasa
Bátori Gábor (26 éves)	napszámos, özv. Bátori Gáborné nevelt fia, Tótfaluban a zsinagóga mellett, Scharfék szomszédságában lakott; tanú arra, hogy Eszter eltűnése napján éjszaka, a zsinagógából világosság szűrődött ki
Bátori Gáborné ifj. Bolyai Julianna (19 éves)	özv. Bátori Gáborné menye, Tótfaluban a zsinagóga mellett, Scharfék szomszédságában lakott; tanú arra, hogy Eszter eltűnése napján éjszaka, a zsinagógából világosság szűrődött ki
Bátori Gáborné özv. Vámos Julianna (1838–1905)	napszámos, Tótfaluban a zsinagóga mellett, Scharfék szomszédságában lakott, Scharfék „szombati asszonya"; az ő kertjében volt a tiszadadai holttest szemléje, és tanúskodott, hogy Eszter eltűnésének éjszakáján, a zsinagógából világosság szűrődött ki
Bátori Julianna (23 éves)	szolgáló Lichtman Móréknál; arra hallgatták ki, hogy 1882. április 1-jén Wollner Herman, illetve Braun Ábrahám vádlottak hol ebédeltek
Bátori Zsófia (16 éves)	özv. Bátori Gáborné lánya; arra tanúskodott, hogy ő Eszter eltűnése napján nem tette el a gyertyatartókat az asztalról Scharfék házában
Bayer Herman (47 éves)	kisvárdai fakereskedő; tanú Vogel Amsel többnapos eszenyi tartózkodására
Belky János dr. (1851–1892)	budapesti egyetemi magántanár (törvényszéki orvostan), később professzor a kolozsvári egyetemen; a tiszadadai holttestről kiegészítő orvosi szakértői véleményt összeállító három budapesti szakértő egyike
Berzeviczy Dániel (1835?–1902)	írnok a nyíregyházi törvényszéken; az egyik kísérő volt, amikor Vogelt, Smilovicsot, Groszt és Kleint Tiszaeszlárról (részben gyalog) bekísérték Nyíregyházára

Birkás Ferenc	tiszadadai pásztor; állítólag látta, hogy a tiszadadai holttest kifogása előtt valamelyik éjszaka zsidók gyülekeztek a tiszadadai temetőben, hogy ott kiássanak egy holttestet
Bogdányi Mór (1854–1923)	laptulajdonos és főszerkesztő; az 1882 novemberében induló *Egyenlőség* című lapja a legelfogultabb sajtótermék volt a vádlottak és a védelem oldalán
Bónis Bernát	jegyző Huszton; ő vette fel a jegyzőkönyvet Csepkaniccsal, Herskóval és Matejjel arról, hogy Tiszalökön vallomásra kényszerítették őket
Borka Vaszil	tutajos, aki harmadmagával Vogel Amselnek igazolt alibit a hullaúsztatás időpontjára
Boros Borbála (16 éves)	tanú a vizsgálat során, aki a szentmihályi piacon hallotta egy nadályáruló tiszalöki asszonytól, hogy Solymosi Eszter teherbe esett, és emiatt vetett véget az életének
Borsos János dr.	csongrádi városi alorvos; a csongrádi fejetlen hulla előzetes halottszemléjét végző szakértő
Both Menyhért (?–1882)	nyíregyházi királyi ügyész; a törvényszéki előnyomozás idején öngyilkos lett
Braun (Brenner) Ábrahám	eszlári izraelita; vádlott a tiszaeszlári perben, a vád szerint részes volt Solymosi Eszter meggyilkolásában
Braun Amália (18 éves)	tokaji leány, aki 1882. január 5-én Tokajnál a vízbe fulladt, és 1882. április végén Tiszalöknél partra vetette a Tisza; övé volt a „tiszalöki holttest"
Braun Lipót (Leopold) (29 éves)	téglási metsző, vádlott a tiszaeszlári perben; a vád szerint azon két ember egyike volt, akik lefogták Solymosi Esztert vérének vételekor
Bubák Antal (27 éves)	kocsis Nyíregyházán, a vármegye szolgálatában; arra vallott, hogy neki Barcza Dani pénzt ajánlott, ha ráveszi Scharf Móricot vallomása visszavonására
Buchta Szigfridné Nováki Amália (50 éves)	eszlári bábaasszony; ő működött közre Scharf Móric születésénél, és tanúskodott ennek időpontjára (1868 augusztusa)
Buxbaum Ábrahám (1856–?)	tarcali izraelita, később ibrányi tanító, vádlott a tiszaeszlári perben; a vád szerint azon két ember egyike volt, akik lefogták Solymosi Esztert vérének vételekor
Burger (Berger) Mór	tiszadadai izraelita fuvaros; azok egyike, akik 1882. június 18-án éjszaka őrizték a tiszadadai holttest ideiglenes sírját
Czapáriné ??	tiszalöki lakos; állítólag neki mondta Farkas Gábor a tiszadadai holttest eszlári szemléjén, hogy nem kell felismerni abban Esztert; a törvényszék mellőzte tanúkénti meghallgatását
Csabay Miklós (27 éves)	nagykállói kovács, Schwarz Salamon cellatársa a vizsgálati fogságban; a vele folytatott beszélgetésről tett tanúvallomást
Csepkanics Jura (György) (48 éves)	szeklencei tutajos; ő pillantotta meg a tiszadadai holttestet Csonkafüzesnél
Cséplő János	börtönőr Nyíregyházán, később hivatalszolga az ügyészségen; segédkezett Tiszaeszláron, a Kállayné kúriájában folytatott kihallgatásoknál
Cseres András (42 éves)	eszlári napszámos, Újfaluban Groszbergék szemközti szomszédja; tanú

Cseres Andrásné Bodnár Mária (31 éves)	Groszbergék szomszédja; azt tanúsította, hogy Eszter eltűnésének napján éjszaka izraeliták gyülekeztek Groszbergéknél
Cseres Mihály (1854–?)	eszlári tanú, Groszbergék kocsisa az események idején, aki 1882. április 2-án hajnalban több eszlári izraelitát fuvarozott Nyíregyházára
Csonka István	eszenyi tanú Vogel Amsel többnapos eszenyi tartózkodására
Csordás Gáborné Szakolczai Erzsébet	a Hurinéhoz közel lakó (az eljárás alatt elhalálozott) asszony adott a végzetes útjára induló Eszternek két krajcárt, hogy hozzon csizmaszöget Kohlmayer boltjából
Csordás Nagy Jánosné özv. Pásztor Erzsébet (1820–1894)	Taub Emánuel eszlári metsző főbérlője; arra tanúskodott, mikor jöttek haza Taubék és vendégei Eszter eltűnésének napján
Csuga (Csugány) Dánielné özv. Nagy Julianna (53 éves)	eszlári tanú, Taub Emánuel és Csordás Nagy Jánosné szomszédja
Csuha Ferenc	eszlári tanú arra, hogy Klein Ignác egy időben nem tartózkodott Eszláron 1882 májusában
Csuha Ferencné Mozsár Mária (27 éves)	eszlári tanú; arra nézve tett vallomást, hogy Klein Ignác mikor és kinek a szekerét hajtotta
Csurgay H. József dr. (1819–1895)	szentmihályi orvos; szakértő a tiszalöki holttest exhumálásánál 1882. május 30-án
Dargó András (37 éves)	eszlári lakos, ő volt az egyike azoknak, akik eltemették Tiszaeszláron a tiszadadai holttestet 1882. június 20-án, a halottszemle és -vizsgálat után
Debreceni Mihály (43 éves)	eszlári gazdálkodó, Lánczi József veje; vallomást tett arra, hogy Hatalovszki András, aki az alkalmazottja volt, Eszter eltűnésének napján kinn szántott a földeken, így nem láthatta a lányt délután Újfaluban
Debreceni Mihályné Lánczi Erzsébet (40 éves)	eszlári tanú; arra tett vallomást, hogy Hatalovszki András Eszter eltűnésének napján merre tartózkodott
Devecseri Ignác (1841–1899)	a *Neues Pester Journal* tudósítója; a bíróság 1883. július 17-i eszlári helyszíni szemléjén ő feküdt egy pokrócon a zsinagóga előcsarnokában, Solymosi Eszter helyzetét imitálva
Dobos Imre (1845?–1913)	szolgabíró Tiszalökön (dadai alsó járás); hatósági tanú a tiszadadai holttest halottszemléjén
Dózsa Dániel (1821–1889)	1872-től kúriai bíró; a tiszaeszlári perben a Kúria harmadfokon eljáró tanácsának tagja
Drimusz György	máramarosszigeti tutajos, azon a tutajkaravánon szolgált, ahol Smilovics volt a sáfár; Smilovics és Herskó szolnoki találkozására tanúskodott a vizsgálat során
Dulinszki János (1849–1938)	eszlári ács, vizsgálati tanú; Papp József törvénybíró udvarán tartózkodott az egyik napon 1882. április második felében, amikor Rosenberg Herman leánya (Rozi) ott hallgatózott, hogy miért jelent meg a katonaság Tiszaeszláron
Dulinszky Mihályné	eszlári lakos, ő kísérte el 1882. június 9-én Róth Borbálát Solymosiné házához

Dunaveczki Andrásné Juhász Verona	eszlári vizsgálati tanú; igazolta, hogy Huri Andrásné ijedős természete miatt irtózik a holttestektől
Durst András (29 éves)	gazdálkodó, korábban Recsky András csendbiztos alatt pandúrként szolgált; tanú Scharf Móric nagyfalui kihallgatására
Egresi Nagy László (?–1903)	nyíregyházi királyi alügyész, aki a királyi ügyészséget képviselte az eljárás előnyomozati szakában; 1882 augusztusában a Bary vizsgálóbíróval kialakult konfliktusa miatt áthelyezték Pest megyébe
Einhorn József (32 éves)	eszlári (újfalui) kocsmáros; állítólag vitája volt Ziszmann Jakabbal az italárak miatt, és Eszter eltűnésének estéjén ezt tárgyalták meg a zsinagógában
Einhorn Józsefné Rosenberg Eszter (23 éves)	az újfalui kocsmáros felesége; állítólag ő volt az, aki pénzt ajánlott Solymosinénak, ha tud valamit a lánya felől; tanúskodott Braun Ábrahám alibijével kapcsolatban is
Einhorn Mór (24 éves)	eszlári boltos, Einhorn József öccse; többedmagával együtt ment Újfaluba 1882. április 1-jén, a szombati imádság után
Eötvös Károly (1842–1916)	politikus, újságíró, ügyvéd; a tiszaeszlári perben a védelem vezetője, Scharf József és Buxbaum Ábrahám védője
Farkas Albert	újvárosi csendbiztos; őt küldték ki Szolnokra a szeklencei tutajosok őrizetbe vételére
Farkas András (1841–?)	eszlári gazdálkodó; az ő lakatlan házában vizsgálták meg a budapesti szakértők a kiföldelt tiszadadai holttestet 1882. december 7-én
Farkas Andrásné Vajda Eszter	ő kérte számon először Vámosi Julcsán a törvényszéken tett vallomását; azon eszlári asszonyok egyike, akik nyilvánosan szidalmazták a lányt hamisnak tekintett vallomása miatt
Farkas Eszter (1867–?)	Farkas Ferenc lánya, Farkas Gábor bíró unokahúga, Solymosi Eszter iskolatársa; Tiszaeszláron a dadai holttestnél felismerési tanú
Farkas Gábor (1826–1907)	az eszlári községi bíró; hivatalánál fogva számos eljárási cselekménynél jelen volt; Eötvös szerint az antiszemita összeesküvés egyik motorja
Farkas József	eszlári vizsgálati tanú; igazolta, hogy Huri Andrásné ijedős természete miatt irtózik a holttestektől
Farkas Julianna (1864–1940)	Farkas Gábor eszlári községi bíró lánya; állítólag több zsidóellenes verse jelent meg a *Szabolcsmegyei Közlöny*ben
Fayer László (1842–1906)	az Országgyűlés gyorsíró irodájának gyorsírója, a nyíregyházi tárgyaláson a hat gyorsíró egyike, később a büntetőjog neves tudora
Fejér Barna (1840?–1908)	a nyíregyházi törvényszék bírája, a perben helyettes bíró (pótbíró), majd a megbetegedő Gruden Ernő helyett vesz részt a végtárgyaláson és a felmentő ítélet meghozatalában
Fekete Jánosné özv. Krámer Borbála (61 éves)	eszlári tanú, aki arra tanúskodott, hogy Eszter eltűnése napján a késő délelőtti órákban sírást hallott az eszlári zsinagóga irányából
Feller Istvánné Kolosi Julianna	Olajos Bálintékhoz bejáratos sóstó-tanyai lakos, aki a vizsgálat során Eszter ruházatára tett vallomást
Felletár Emil dr. (1834–1917)	országos művegyész, a törvényszéki vegytan egyik megalapítója Magyarországon; a Solymosi Eszter ruháján található foltok vegytani vizsgálatát végezte, és nem talált vérnyomot

Feuermann Herman (23 éves)	Scharf Móric volt tanítója, halászatból és alkalmi munkákból élt; arra vallott, hogy 1882. április 1-jén, a szombati imádság után, a résztvevők közül a zsinagógából ki ment Ófaluba
Feuermann Farkasné özv. Dávid Sára (Lóra) (78 éves)	Ófaluban lakó eszlári tanú, Scharf József volt anyósa, Scharf Móric nagymamája; vallomásával Schwarz Salamon és Braun Lipót alibijét kívánta alátámasztani
Flegmann Miksa dr. (1827–1887)	a nyíregyházi királyi törvényszék orvosa; szakértő a Scharf Móric szemének vizsgálatára kijelölt bizottságban
Frenkel Háni (19 éves)	szakácsnő Lichtman Móréknál; arra tanúskodott, hogy 1882. április 1-jén Wollner Herman illetve Braun Ábrahám vádlottak hol ebédeltek
Frenkel Sámuel (75 éves)	eszlári alkalmi munkás, és gazdálkodó; arra vallott, hogy Huriné másodszor is elküldte a boltba Solymosi Esztert eltűnése napján
Friedmann Bernát (1843–1925)	budapesti ügyvéd, több híres per résztvevője; elsősorban a végtárgyaláson vett részt a védelemben
Friedmann Károly (1830–1905)	nyíregyházi rabbi; az eljárás alatt levelezett Lichtman Mórral, az eszlári izraeliták legtekintélyesebb tagjával; maga is tett bejelentést arra, hogy Solymosi Esztert látták Tarcalon
Funták Sándor (1822–1898)	neves budapesti ügyvéd; a perben a végtárgyaláson Eötvös mellett dolgozott a védelemben
Gajzágó Manó (1848–1903)	budapesti királyi aljárásbíró; a védelem indítványára előtte tett Zurányi Kálmán tiszalöki gyógyszerész vallomást a csonkafüzesi halottszemle körülményeiről 1882 novemberében, megkerülve a nyíregyházi törvényszéket
Galsi István (1849–?)	törökszentmiklósi földműves, napszámos; hazafelé tartva Tokajban szállt fel a Herskó vezette tutajkaravánra, jelen volt a tiszadadai holttest kifogásánál
Gazdag Józsefné Krámer (Kreiner) Mária (27 éves)	eszlári lakos, felismerési tanú; a tiszaeszlári szemlén, Bátoriné kertjében nem ismerte fel a tiszadadai holttestben Solymosi Esztert
Geist Károly (1839–1890)	a *Pester Lloyd* tudósítója, aki részt vett a bíróság 1883. július 17-i eszlári helyszíni szemléjén, és szerepet kapott a vádbeli cselekmény imitálásában is (bizonyítási kísérlet)
Gergely Ferencné Solymosi Zsófia (1832–1901)	Solymosiné sógornője, apai részről Solymosi Eszter nagynénje (ekkor Liszkai Józsefné); vizsgálati tanú arra nézve, hogy 1882. április 1. délutánján ki és mikor kereste Esztert
Glück Ignác (1840?–1900)	budapesti törvényszéki orvos; a tiszadadai holttest ruháin talált vöröses foltok mikroszkópos vizsgálatát ő végezte el Belky János professzorral
Goldstein Jakab	tiszadadai izraelita bérlő; ő szervezte meg a községben, hogy a tiszadadai holttest ideiglenes sírját izraeliták is őrizzék 1882. június 18-án éjszaka
Goldstein János (1832?–1914)	nyíregyházi szabómester, akit „talpas kecske" gúnynévvel illettek; az Eötvöst védő „zsidó testőrség" vezetője, a perben információt gyűjtött a védelem számára
Gottlieb Izsák	tarcali izraelita, tanú a vizsgálat során; állítólag nála szolgált egy eszlári lány rövid ideig 1882 májusában, és ment tovább Tolcsvára

Graefl József (1813–1889)	Szabolcs megye főispánja, korábban eszlári földbirtokos (Bashalom); erőteljesen lépett fel az Ónody-affér után Szeyffert közvádló biztonsága érdekében
Grosz Bence (45–50 éves)	tiszakerecsenyi bérlő; Smilovics Jankel 1882. június 11-i kerecsenyi tartózkodásával kapcsolatban tett vallomást
Grosz Bencéné	tiszakerecsenyi lakos; Smilovics Jankel 1882. június 11-i kerecsenyi tartózkodásával kapcsolatban tett vallomást
Grosz Farkas	tiszaladányi tanú, aki részt vett 1882. április 1-jén a zsinagógában a szombati imádságon, és arra tanúskodott, hogy annak végén ki ment a résztvevők közül Ófaluba
Grosz Háni (16 éves)	tiszakerecsenyi tanú, Grosz Bence lánya; Smilovics Jankel kerecsenyi tartózkodásával kapcsolatban tett vallomást
Grosz Márton (45 éves)	eszlári (a per idején már tiszacsegei) gazdálkodó; a vád szerint ő volt Klein Ignác mellett a másik eszlári izraelita, aki a tiszadadai holttestet átadta Smilovicsnak a szentmártoni révnél
Grosz Mártonné Feuermann Rebeka (Rézi) (45 éves)	eszlári izraelita, aki a férje, Grosz Márton betegségére (egyben alibijére) nézve tanúskodott
Grosz Mózes (24 éves)	tiszakerecsenyi tanú, Grosz Bence fia; Smilovics Jankel kerecsenyi tartózkodására nézve tett vallomást
Groszberg Éliás (19 éves)	Groszberg Leó fia; állítólag az ő csirkéit pusztította el Cseresék sertése, ami a Groszbergékkel való konfliktus alapját képezte
Groszberg Leó (49 éves)	boltos Újfaluban; az eszlári izraelita közösség egyik jobb módú tagja, rendszeresen ott található az események közelében; vallomásával Eszter öngyilkosságának elméletét igyekezett alátámasztani
Groszberg Leóné Klein Katalin (41 éves)	az újfalui boltos felesége; Herskó Dávid szerint rá hasonlított leginkább az az asszony, aki átadta neki az eltűnt Eszter ruháit a ladányi füzesben
Groszberg Leóné özv. Reisz Amália (72 éves)	Groszberg Leó anyja, Ziszmann Jakab anyósa; Grosz Márton betegségére tanúskodott
Gruden Ernő (1814–1889)	a nyíregyházi törvényszék bírája, a perben eljáró tanács tagja; betegsége miatt a tárgyalás egy részén és az ítélethozatalban már nem vett részt
Gulyás Julcsa	eszlári lakos, ő vitte a hírt Hurinénak, hogy Esztert „két lengyel zsidó szekeres" elvitte Nagyfalun át
Gunya Sándor (1853–1928)	1877-től eszlári jegyző, számos eljárási cselekménynél felbukkan a neve; Eötvös a vizsgálóbíró és a községi bíró emberének tartotta
Guttmann József	tiszaladányi izraelita; részt vett 1882. április 1-jén délelőtt az imádságon az eszlári zsinagógában
Günther Béla (1847–1920)	az Országgyűlés gyorsíró irodájának revizora, a nyíregyházi tárgyaláson a gyorsírók vezetője; később igazságügy-miniszter, majd a Kúria elnöke
Gyáni Gábor (52 éves)	Újfaluban lakó tanú, aki Grosz Márton állítólagos betegségével összefüggésben tanúskodott
Gyáni Gáborné Szellei (Szeley) Zsuzsanna (44 éves)	Eszter unokatestvére, nem ismerte fel az eszlári szemlén a tiszadadai holttestben a lányt; Grosz Márton állítólagos betegségével összefüggésben is tanúskodott

Gyulai Zsuzsanna (18 éves)	Einhorn Józsefék szolgálója; a gazdájával szemben lakó Grosz Márton betegségére tanúskodott
Gyuri János	eszlári napszámos, közreműködött Tiszaeszláron a tiszadadai holttest boncolás utáni eltemetésénél
Hajdu József (16 éves)	eszlári tanú, az utolsó ismert tanúk egyike, aki Ófaluban látta a boltból hazafelé tartó Esztert
Hajdu Lajos (1815–1893)	kúriai bíró; a tiszaeszlári perben a Kúria harmadfokon eljáró tanácsának tagja
Hajdú Mihályné özv. (44 éves)	eszlári varrónő, korábban Scharfékhoz közel lakott; Scharf Móric születésének időpontjára tanúskodott
Haschitz ??	szolnoki alkapitány; az ő segítségével fogta el Farkas Albert csendbiztos a tiszadadai holttestet kihalászó máramarosi tutajosokat Szolnok közelében
Hatalovszki András (23 éves)	eszlári napszámos, később kocsis Nánáson; állítólag ő látta Solymosi Esztert, eltűnése napján délután 3 óra körül sírdogálni egy fa alatt Újfaluban
Hatalovszki Mária	özv. Szilvásyné cselédje, Hatalovszki András testvére; a vizsgálat során Grosz Márton betegségére tanúskodott
Havas Imre (1845?–1906)	királyi ügyész a budapesti törvényszék mellett; 1882 szeptemberétől Egressy Nagy alügyész helyett ő vett részt az eljárásban az ügyészség részéről; 1882. december elején visszahelyezik Budapestre
Hegedüs József (48 éves)	eszlári tanú, magánzó; vallomása szerint Rosenberg Herman sztropkói útjáról visszatérve kijelentette, hogy Solymosi Eszter három nap múlva élve vagy halva előkerül (T:66)
Hegedűs Józsefné	Lichtman Jakab szolgálója, Lichtman útjaival kapcsolatban tett vallomást a vizsgálat során
Henter Antal (1843?–1908)	várnagy Szabolcs vármegye szolgálatában; a vármegyeháza udvarán lévő lakásában, a családjánál helyezték el Scharf Móricot 1882. augusztus 23-tól az elsőfokú eljárás befejezéséig
Herskó Dávid (48 éves)	hullaúsztatással megvádolt szeklencei tutajos; a tutajkaraván sáfárja, melynek kikötésekor kifogták Csonkafüzesnél a tiszadadai holttestet
Herskovics Moskó	sáfár Hilmann és Schreiter bustyaházi fakereskedőknél, akik megbízásából a Herskó vezette tutajkaraván fát vitt Szegedre
Heumann Ignác (1845–1896)	nyíregyházi ügyvéd; a tiszaeszlári perben kezdetben egyedül ő képviselte a gyanúsított izraelitákat, majd Eötvös mellett dolgozott a védelmen
Hilmann (Hollman) ?? (33 éves)	bustyaházi fakereskedő, Schreiter társa; a Herskó vezette tutajkaraván az ő megbízásukból vitt fát Szegedre; állítólag csak akkor lett volna hajlandó kifizetni a teljes bért, ha Herskóék hivatalos jegyzőkönyvben nyilatkoznak az úton történtekről (a huszti vallomások előzménye)
Horánszky Nándor (1838–1902)	ügyvéd, politikus; részt vett a védelem kidolgozásában, de aztán 1883 elején lemondott, és a végtárgyaláson már nem vett részt
Horváth Gábor (24 éves)	eszlári lakos, ő volt az egyike azoknak, akik eltemették Tiszaeszláron a tiszadadai holttestet 1882. június 20-án, a halottszemle és -vizsgálat után
Horváth Gyula (?–1914)	nyíregyházi városi mérnök, akit a törvényszék az 1883. július 17-én tartott helyszíni (tiszaeszlári) szemlére, mint szakértő mérnököt kirendelt
Hrabár Gyula (32 éves)	az újfalui szárazmalomban dolgozott, amikor Esztert látta a boltba menni; nála őröltették a pászkához a lisztet az újfalui izraeliták

Hrba Vaszil	tutajos, aki harmadmagával Vogel Amselnek igazolt alibit a hullaúsztatás időpontjára
Huri András (47 éves)	Lichtman Jakab intézője, Solymosi Eszter náluk volt szolgáló
Huri Andrásné Olajos Julianna (44 éves)	Solymosi Eszter Újfaluban lakó gazdaasszonya; ő küldte festékért boltba, mely út során a lány eltűnt
Huri József (17 éves)	Solymosi Eszter gazdájának gyermeke, a családi gazdaságban dolgozott; tanú arra, hogy Eszternek mi volt a feladata a Huri-házban
Istóczy Győző (1842–1915)	országgyűlési képviselő, a politikai antiszemitizmus legmarkánsabb képviselője az 1870-es évektől kezdve
Jakab Andrásné Vámos Julianna	eszlári vizsgálati tanú; igazolta, hogy Huri Andrásné ijedős természete miatt irtózik a holttestektől
Jakab János (15 éves)	Eszter unokatestvére; Eszter utolsó útján Lichtman József házáig együtt mentek; felismerési tanú, aki a Csonkafüzesnél felismerni vélte a tiszadadai holttestben Esztert
Jármy Jenő (1834?–1914)	szolgabíró a dadai felső járásban, Vencsellőn; Solymosiné nála jelentette be a lánya eltűnését, és az izraeliták elleni gyanúját
Jekelfalussy Lajos (1828–1899)	miniszteri tanácsos, később osztályvezető a belügyminisztériumban; Barcza debreceni csendbiztos állítólag tőle is megbízást kapott, hogy nyomozzon Solymosi Eszter eltűnése ügyében
Jósa András dr. (1834–1918)	a nagykállói kórház vezetője, később Szabolcs vármegye főorvosa; szakértő a Scharf Móric szemének vizsgálatára kijelölt bizottságban; később ő vágja ketté a tiszadadai holttestet, hogy annak felét Budapestre küldjék vizsgálatra
Juhász Andrásné Ortó Erzsébet (40 éves)	eszlári felismerési tanú, Csonkafüzesnél a tiszadadai holttestben felismerni vélte Solymosi Esztert
Juhász József (1)	pandúr Recsky csendbiztos alatt; tanú Scharf Móric nagyfalui kihallgatására
Juhász József (2)	eszlári napszámos, tanú; Csonkafüzesnél a tiszadadai holttestben felismerni vélte Solymosi Esztert
Junger Adolf	eszlári izraelita; vádlott a tiszaeszlári perben, a vád szerint részes volt Solymosi Eszter meggyilkolásában
Kakóczy Károly (44 éves)	szentmihályi gazdálkodó; Vay György csendbiztos tőle szerzett tudomást arról, hogy Róka Sándor csendlegényt az izraeliták állítólag megvesztegették; tanúskodott a Smoviccsal való beszélgetésére a fogházban
Kállayné Gusztávné Kornis Jozefa (1826–1893)	tiszaeszlári földbirtokos; az ő eszlári kúriájában is kihallgattak néhány gyanúsítottat és tanút az eljárás folyamán
Kaposi (Nagy) József (1829–1902)	eszlári kisbíró; Ófaluban, Lánczi földje mellett látta Esztert a boltból hazafelé menni
Karancsay József (39 éves)	fogházőr és tolmács a máramarosi tutajosok kihallgatása során; állította, nem történt bántalmazás a tiszalöki kihallgatásokon
Kazimir József	a történtek idején csendlegény Vay György csendbiztos mellett; arra tanúskodott, hogy Tiszalökön kényszerrel vallattak egy tutajost

Kecskés József (33 éves)	tiszadadai földműves, gazdálkodó; kinn volt a földjén Csonkafüzesnél, amikor két tutajos szólt neki a röviddel azelőtt megtalált holttest miatt; ő aztán a faluban Váradi András kerülőt találta meg a hírrel
Kéri Horváth Géza (1851?–1924)	gazdálkodó, volt szigorló orvos; segéd a tiszadadai holttest vizsgálatánál és boncolásánál
Kéri Horváth László dr. (?–<1902)	tiszalöki orvos, volt járási orvos, szakértő a tiszalöki hulla exhumálásánál 1882. május 30-án; a tiszadadai holttest vizsgálatánál és boncolásánál eljáró helyi szakértők egyike
Kerner Máté (22 éves)	huszti segédjegyző; ő vezette a jegyzőkönyvet Csepkanics, Herskó és Matej nyilatkozatáról, hogy őket Tiszalökön a vallomásra kényszerítették
Kiss Jenő dr. (1843?–1901)	járási orvos (dadai alsó járás); szakértő a tiszalöki hulla halottszemléjénél 1882. április 28-án, majd az exhumálásánál 1882. május 30-án; a tiszadadai holttest vizsgálatánál eljáró helyi szakértők egyike
Klár Dezső (1845–1894)	eszlári lakos, simapusztai birtokos, Heumann Ignác védő sógora; állítólag az ő tanyáján tartózkodott egy ideig Hatalovszki András a vallomástétele előtt, és a per végén ott írta Eötvös a védőbeszédét is (a törvényszék a meghallgatásától eltekintett)
Klein Ignác (33 éves)	eszlári napszámos; a vád szerint ő volt Grosz Márton mellett a másik eszlári izraelita, aki a tiszadadai holttestet átadta Smilovicsnak a szentmártoni révnél
Klein Ignácné Schwarz Háni (36 éves)	eszlári tanú, vallomást tett arra, hogy vádlott férje, Klein Ignác nem volt hosszabb ideig távol Eszlárról 1882 júniusában (így nem vehetett részt a hullaúsztatásban)
Klein József (42 éves)	eszlári napszámos, tanú; arra tanúskodott, hogy 1882. április 1-jén, a szombati imádság után, ki merre ment a résztvevők közül
Kobzos János	községi esküdt Eszláron; igazolta, hogy Huri Andrásné ijedős természete miatt irtózik a holttestektől
Kohlmayer József (53 éves)	eszlári boltos Ófaluban; nála vásárolt Solymosi Eszter eltűnése előtt
Kolvek Antalné Sztaraszta Mária	tarcali lakos, vizsgálati tanú; állítólag nála szállt meg egy eszlári lány 1882 májusában, és majd onnan tovább állt Tolcsvára
Kopánszky Jura (56 éves)	a szeklencei községi bíró; ott volt, amikor Huszton felvették a jegyzőkönyvet Csepkaniccsal, Herskóval és Matejjel arról, hogy őket kényszerítették Tiszalökön a vallomásra
Kornis Ferenc (1835–1922)	földbirtokos; a nyíregyházi törvényszék elnöke, egyben a perben az első fokon eljáró tanács elnöke
Kovács György	tiszadadai fuvaros; az ő kocsiján mentek a dadai elöljárók 1882. június 18-án este Csonkafüzesbe, intézkedni a kifogott holttesttel kapcsolatban
Kovács János	eszlári tanú; arra vallott, hogy Rosenberg Herman sztropkói útjáról visszatérve kijelentette, miszerint Solymosi Eszter három nap múlva élve vagy halva előkerül
Kovács Jánosné Varga Zsuzsanna	Farkas Andrásné (Vajda Eszter) „öreganyja"; azon eszlári asszonyok egyike, akik nyilvánosan szidalmazták Vámosi Julcsát hamisnak tekintett vallomása miatt; tanúként arra vallott, hogy Rosenberg Herman sztropkói útjáról visszatérve kijelentette, miszerint Solymosi Eszter három nap múlva élve vagy halva előkerül

Kovács József dr. (1832–1897)	budapesti egyetemi tanár, sebész; Eötvös Károly magánszakértője a tiszadadai holttest azonosításával kapcsolatban
Kozma Sándor (1825–1897)	budapesti királyi főügyész; a vizsgálati eljárási szak megindulása után rövidesen magához vonja az ügyet, és közvetve a védelmet támogatja
Krausz Bernát	tiszadadai izraelita kereskedő; a dadai községi elöljárókkal ment ki a Csonkafüzesbe 1882. június 18-án este, megnézni a dadai holttestet
Krausz Henrik	szombathelyi háztulajdonos; állítólag előtte nyilatkozta Klein Ignác, hogy ők tudják, ki Solymosi Eszter gyilkosa, de nem árulhatják el
Lak Péterné Katona Anna	a vizsgálat során Eszter ruházatára tett vallomást
Láczay Gyula (1849?–1899)	csendőr főhadnagy; a perben az elsőfokú ítélet kihirdetése után rövid ideig az ő felügyelete alatt állt Scharf Móric a nyíregyházi csendőrlaktanyában
Lánczi Gábor (1857–1951)	Huri Andrásné szemközti szomszédja, Pap József törvénybíró unokaöccse; az exhumálás előtt a tiszadadai holttest sírját őrizte; túlélte a tiszaeszlári per összes többi szereplőjét
Lánczi Gáborné Kaszala Teréz (1860?–1925)	Újfaluban Huri Andrásné szemközti szomszédja, Lánczi József menye; ő bízta meg Esztert, hogy hozzon gálickövet a boltból 1 krajcárért
Lánczi József (1819–1897)	eszlári gazdálkodó, Debreceni Mihály apósa; arra tanúskodott, hogy Eszter mikor indult a boltba, valamint arra, hogy Hatalovszki nem láthatta Esztert szombat délután Újfaluban
Lápossy János (1848–1902)	eszlári református lelkész; az eszlári halottszemlén nem ismerte fel Solymosi Esztert a tiszadadai holttestben
László János	nyíregyházi római katolikus tanító; egy ideig Scharf Móricnak adott órákat, amíg a fiú Henter várnagy családjánál lakott
Lázár Kálmán (1846?–1919)	nyíregyházi királyi ügyész; a végtárgyaláson a közvádló, Szeyffert Ede helyettese, de érdemben nem lépett fel a perben
Lázi (Lóczi?) János	kisbíró Tiszaeszláron; felismerési tanú, aki Dadán felismerni vélte a tiszadadai holttestben Solymosi Esztert
Lefkovics Bernát (45 éves)	tiszadadai izraelita bérlő; a szekerével többeket ő fuvarozott ki Csonkafüzesbe a tiszadadai holttestet megtekinteni 1882. június 18-án este, majd ment Tiszalökre jelenteni a szolgabírónak, hogy milyen ruha volt a holttesten
Legeza Mihály	lelkész; kezdetben ő volt a tolmács az őrizetbe vett máramarosi tutajosok kihallgatásainál
Lengyel Istvánné özv. Skinta Apollónia	Tótfaluban a zsinagóga mellett lakott; arra tanúskodott, hogy Eszter eltűnése napján kiáltást hallott a templom irányából
Lengyel János (15 éves)	Lengyel Istvánné fia; tanú, a zsinagóga felől jövő segélykiáltással kapcsolatban
Leskó Mária	1882-ben Borát (Barát) Mária néven szolgált Recsky csendbiztosnál; a két tanú egyike, aki arra tanúskodott, hogy Scharf Móric kényszer alatt tette a nagyfalui vallomását
Lévi Máli (Lővi Malvin?)	a krakkói kórházban 1883 tavaszán elismerte, hogy ő volt az a rejtélyes koldusasszony, aki Wollnerékkel Tiszaeszláron volt Eszter eltűnése napján; az azonosság hivatalosan nem bizonyosodott be

Lichtman Jakab (1841?–<1900)	eszlári haszonbérlő, gazdálkodó, Lichtman Mór fia, az eszlári izraelita közösség egyik vezetője, és egyik legmódosabb tagja
Lichtman József (1835?–1898)	Lichtman Mór fia, eszlári gazdálkodó; a Hegyalját járta 1882 júniusában, Solymosi Eszter után kutatva
Lichtman Mór (1815?–1887)	eszlári haszonbérlő, gazdálkodó, az eszlári izraelita közösség leggazdagabb tagja, majorsága a zsinagógával szemben állt, Ófalu és Tótfalu között
Lichtman Mórné Majer Netti (1830?–?)	Lichtman Mór (második) felesége, arra hallgatták ki tanúnak, hogy Wollner Herman náluk ebédelt-e 1882. április 1-jén délben
Lichtman Samu (1867–?)	Lichtman Jakab fia, állítólag ő beszélte rá a vallomásra Vámosi Julcsát, hogy eltűnésének napján még délután 1 óra után is látta Solymosi Esztert
Liptay Jenő (1858–1934)	Pongrácz Jenő gróf, eszlári földbirtokos gazdatisztje; az eszlári szemlén ő hívta fel többek figyelmét a holttest gondozott körmeire
Lisszauer Ignác	tanúvallomást kívánt tenni Vámosi Julcsa vallomásának körülményeire, végül a törvényszék nem idézte be
Litvai József (21 éves)	Tiszadadán Kecskés József gazdálkodó szolgája; a gazdájával dolgozott Csonkafüzes közelében a földeken, amikor a tutajosok kifogták a dadai holttestet
Lőrinczi István (30 éves)	tiszadadai adóhivatalnok, és helyettes jegyző; a helyettes bíróval ő szállt ki hatóságként először a tiszadadai holttesthez 1882. június 18-án
Löwenthal Salamon (36 éves)	tiszaeszlári boltos, aki arra vallott, hogy 1882. április 1-jén, a szombati imádság után, a zsinagógából ki merre ment a résztvevők közül
Löwenthal Salamonné (30 éves)	eszlári tanú, Vámosi Julcsa gazdaasszonya; a lány tanúvallomásának néhány körülményére tanúskodott
Lusztig Sámuel	eszlári izraelita, marhakupec; vádlott a tiszaeszlári perben, a vád szerint részes volt Solymosi Eszter meggyilkolásában
Madaras Lipót (1833–1899)	bíró a budapesti királyi táblán; a másodfokú ítéletet hozó öttagú tanács tagja
Matej Ignác (28 éves)	szeklencei tutajos, a Herskó által vezetett tutajkaravánon alkalmazták; a hullaúsztatásra nézve a vád legfontosabb tanúja
Matej Petro (55 éves)	szeklencei tutajos, a Herskó Dávid vezette tutajkaraván egyik tutaján kormánybíró
Mattyasovszky Lipót (1817?–1899)	kúriai bíró; a tiszaeszlári perben a Kúria harmadfokon eljáró tanácsának tagja
Megyery Géza (1846–1930)	bíró a nyíregyházi törvényszéken, majd Kornis Ferencet követően annak elnöke; a tiszaeszlári ügyben többször eljárt vizsgálóbíróként, például a tiszadadai holttest exhumálásánál
Mendelovics Nisza	vajnági izraelita, aki állítólag a hullaúsztatás megszervezésével megbízta Vogel Amselt
Mészáros Bálintné Cseres Julianna (27 éves)	eszlári lakos, azok egyike, akik nyilvánosan szidalmazták Vámosi Julcsát annak hamisnak tekintett vallomása miatt
Mészáros Gábor (40 éves)	eszlári lakos, ő volt az egyike azoknak, akik eltemették Tiszaeszláron a tiszadadai holttestet 1882. június 20-án, a halottszemle és -vizsgálat után

Mészáros Julianna (20 éves)	szobalány volt Recsky csendbiztosnál; Scharf Móric nagyfalui kihallgatásának körülményeire tanúskodott
Mihálkovics Géza dr. (1844–1899)	budapesti egyetemi tanár (anatómia); a tiszadadai holttestről kiegészítő orvosi szakértői véleményt összeállító három budapesti szakértő egyike
Mihályi Gábor (35 éves)	técsői királyi aljárásbíró, korábban a máramarosszigeti törvényszéken jegyző; tanú Herskó, Csepkanics és Matej törvényszéki kihallgatásánál
Miklós László (1851-1895)	Szabolcs megyei aljegyző (1889-től alispán); hatósági tanú a tiszadadai holttest csonkafüzesi és tiszaeszlári halottszemléjén
Molnár János (48 éves)	tiszadadai földműves, községi esküdt; részt vett a tiszadadai holttest előzetes közigazgatási vizsgálatán 1882. június 18-án; ő gondoskodott róla, hogy másnapig érintetlen maradjon az ideiglenes sír
Monics Fedor (Ferenc)	földbirtokos, esküdt; ott volt, amikor Huszton felvették a jegyzőkönyvet Csepkaniccsal, Herskóval és Matejjel arról, hogy őket kényszerítették Tiszalökön a vallomásra
Morvai György	Újfaluban lakott, az ő kútja mellett látta állítólag Hatalovszki sírdogálni Solymosi Esztert eltűnése napján, délután
Moskovics Mózes	szeklencei fakereskedő és fuvaros („Kucsmás Moskó"), jelentéktelen körülményre tanúskodott az ún. huszti vallomásokkal kapcsolatban
Mozga Péter (33 éves)	kertész volt Recsky csendbiztosnál; Scharf Móric nagyfalui kihallgatásának körülményeire tanúskodott
Nagy Borbála (Borcsa) (16 éves)	Einhorn Mórék szolgálója; az Einhornéktól két házra lakó Grosz Márton betegségére tanúskodott
Nagy Ferenc (1834–?)	eszlári községi bíró, Farkas Gábor előtt; 1882 elején a bíróválasztáson alulmaradt Farkas Gáborral szemben
Nagy István (26 éves)	eszlári napszámos; arra tanúskodott, hogy látta Klein Ignácot, amint Antal Mátyás szekerét hajtja a saját és Braun Ábrahám lovaival
Nagy Józsefné özv. (29 éves)	eszlári tanú, arra vallott, hogy Hatalovszki András Hossszúháton, Klár Dezsőnél tartották az izraeliták, ott tanították be neki a vallomását
Nagy Mihály (36 éves)	eszlári földműves, napszámos; Grosz Márton betegségével kapcsolatban tett tanúvallomást
Nagy Miklós	eszlári lakos, ő mutatta meg az utat Róth Borbálának Solymosiné házához 1882. június 9-én
Ohrenstein Berta (16 éves)	Lichtman Mór intézőjének, Ohrenstein Jakabnak a lánya, aki 1882. április 1-jén délután állítólag ebédet vitt az otthon betegen fekvő Braun Ábrahám vádlottnak
Ohrenstein Jakab	Lichtman Mór intézője; arra tanúskodott, hogy 1882. április 1-jén Wollner Herman és Braun Ábrahám vádlottak hol ebédeltek
Oláh György	tiszadadai kerülő; a tiszadadai holttestet ő húzta ki a partra, és részt vett annak szemléjén
Olajos Bálint (39 éves)	az 1881. év folyamán Solymosi Eszter gazdája; tanú a vizsgálat során a dadai holttest azonosságára nézve; a bíróságon nem jelent meg
Olajos Bálintné Szakolczai Erzsébet (27 éves)	az 1881. év folyamán Solymosi Eszter gazdaasszonya; tanú a tehéntaposásra és a dadai holttest azonosságára nézve

Ónody Géza (1848–?)	eszlári földbirtokos, országgyűlési képviselő, később az Antiszemita Párt tagja; az eljárást a helyszínen is figyelemmel követte, Eötvös őt tartotta az antiszemita összeesküvés egyik központi alakjának
Orsovszky Gyula	tanító, a római katolikus egyház nyíregyházi iskolájában; Scharf Móricnak adott órákat, amíg a fiú Henter várnagy családjánál volt gondozásban
Orsovszky Gyuláné Szokolszky Mária	tanító férjével a római katolikus egyház nyíregyházi iskolájának udvarában laktak; igazolta, hogy két újságíró a férjét kereste ott 1883. június 18-án este (és nem merényletet készítettek elő Scharf Móric ellen)
Pálffy János gróf (1857–1934)	havi 40 forintot folyósított a Szabolcs megye felügyelete alatt lévő Scharf Móric ellátására; 500 forintot adott az izraelita vizsgálati foglyok étkeztetésére
Pap György (51 éves)	debreceni vendéglős; arra tanúskodott, hogy Barcza Dani csendbiztos mit beszélt a vendéglőjében a többi vendégnek az ügyről
Papp Albert (32 éves)	eszlári napszámos; 1880-ban náluk szolgált Solymosi Eszter néhány hónapot, Scharfék onnan ismerhették a lányt
Papp Albertné Gönczi Julianna (24 éves)	Papp Albert felesége; 1880-ban náluk szolgált Solymosi Eszter néhány hónapot
Papp József id. (1820–1899)	gazdálkodó, eszlári törvénybíró; tanú, Grosz Márton betegségével és a tiszadadai holttest boncolásával kapcsolatban
Papp József ifj. (1851–1911)	eszlári gazdálkodó; tanú, a tiszadadai holttest vizsgálatával kapcsolatban
Papp Józsefné Antal Julianna (1823?–1903)	az eszlári törvénybíró felesége; állítólag ő fenyegette Vámosi Julcsa anyját, hogy ne adja vissza szolgálni a lányát izraelita gazdájához, Löwenthal Salamonhoz
Pásztor Béniné Csuha Mária (61 éves)	magánzó, eszlári tanú (korábban özv. Pásztor Józsefné, az első férje után); Grósz Márton megbetegedésével kapcsolatban vallott
Pásztor Józsefné Tanyi Erzsébet (23 éves)	Tanyi Eszter nővére; eszlári tanú, akinek Scharf Samu a zsinagóga előtti úton mondta el a történetét a „magyar lány" megöléséről
Pauler Tivadar (1816–1886)	igazságügy-miniszter; a királyi ügyészségek felügyelő hatóságaként éles ellentétbe került Kozma Sándor főügyésszel, aki elvonta az ügyet a nyíregyházi ügyészségtől, és budapesti ügyészeket küldött az eljárásba
Péczely Kálmán (50 éves)	törvényszéki írnok; az ő felügyelete alatt volt Scharf Móric, amikor a nagyfalui kihallgatás történt; a kihallgatás körülményeire vallott
Peregriny János (1853–1924)	az Országgyűlés gyorsíró irodájának gyorsírója, később vezetője (igazgatója); a nyíregyházi tárgyaláson a hat gyorsíró egyike
Perényi József (1855–1914)	Mihálkovics professzor tanársegédje a budapesti orvosegyetemen; az exhumálás után ő közölte Eötvössel, hogy a tiszadadai holttest fejéről a hajat leborotválták
Pilicski János (48 éves)	izraelita napszámos, a tiszadadai holttest eszlári szemléjével kapcsolatos körülményekre tanúskodott
Piros Maris	eszlári lakos, állítólag olyasmit tudott, hogy Hatalovszki András Klár Dezső simapusztai birtokán vallomására betanították (a törvényszék a meghallgatásától eltekintett)

Pongrácz Jenő gróf (1853–1913)	eszlári (bashalmi) földbirtokos, császári és királyi kamarás; hatósági tanú a tiszadadai holttest tiszaeszlári szemléjén
Popovics Jenő (1829?–1895)	bíró a budapesti királyi táblán; a másodfokú ítéletet hozó öttagú tanács tagja
Popovics Vaszil	tutajos, aki harmadmagával Vogel Amselnek igazolt alibit a hullaúsztatás időpontjára
Recsky András (1842?–1888)	csendbiztos; az ő nagyfalui házában történt Scharf Móric kihallgatása; tagadta, hogy bárki kényszerítette volna Móricot a vallomástételre
Róka Sándor (52 éves)	csendlegény Vay György mellett, szentmihályi lakos; arra tanúskodott, hogy Tiszalökön a hullaúsztatás egyik gyanúsítottját bántalmazták a kihallgatások során
Rosenberg Herman (38 éves)	ófalui kereskedő, az eszlári izraelita közösség egyik legtekintélyesebb tagja, Solymosi Zsófi gazdája; találkozott Solymosi Eszterrel annak végzetes útján
Rosenberg Hermanné Reisz Mária (32 éves)	Solymosi Zsófi gazdaasszonya; arra tanú, hogy kik mentek be a Rosenberg-házba 1882. április 1-jén, az imádságból hazafelé tartó izraeliták közül
Rosenberg Róza (14 éves)	Rosenberg Herman ófalui boltos lánya, aki találkozott Solymosi Eszterrel annak végzetes útján
Róth Borbála Klein Sámuelné (42 éves)	máramarosszigeti bábaasszony; Eszláron keresett állást, közben felajánlotta segítségét Solymosinénak a lánya előkerítésében
Römer Jakab (27 éves)	eszlári kocsmáros; vallomása szerint együtt ment Ófaluba Schwarz Salamonnal és Braun Lipóttal a szombati imádság után 1882. április 1-jén
Russu (Rusu) Gusztáv (1841–1915)	a nyíregyházi törvényszék bírája, a perben eljáró tanács tagja
Sallós (Pallós?) Miklós (19 éves)	eszlári lakos, ő volt az egyike azoknak, akik eltemették Tiszaeszláron a tiszadadai holttestet 1882. június 20-án, a halottszemle és -vizsgálat után
Sarkady Elemér (1859–1893)	szombathelyi újságíró, a *Dunántul* szerkesztője; előtte nyilatkozta Klein Ignác, hogy ők tudják, ki Solymosi Eszter gyilkosa, de nem árulhatják el
Scharf Jakab	hajdúnánási izraelita, Scharf József testvére; az apa nála szerette volna elhelyeztetni Scharf Móricot, kivéve a vármegye felügyelete alól
Scharf József (1840?–1905)	templomszolga az eszlári zsinagógánál; a perben vádlott
Scharf Józsefné Feuermann Borbála (1842?–1876)	Scharf József első felesége, Móric édesanyja, aki 1876-ban tífuszban meghalt
Scharf Józsefné Müller Léni (1856?–1930)	Scharf József második felesége, Scharf Móric mostohaanyja, Scharf Samu édesanyja
Scharf Móric (1868–1929)	Scharf József fia, a vád koronatanúja
Scharf Salamon	Scharf József testvére, aki Csurgón lakott; a per után az egyik levelében arra utalt, hogy az unokaöccse, Móric hamisan tanúskodott
Scharf Samu (1877–?)	Scharf József fia; története a „magyar lányról", akinek elvágták a torkát, közvetlen elindítója volt az eljárásnak Solymosi Eszter ügyében

Scheuthauer Gusztáv dr. (1832–1894)	budapesti egyetemi tanár (kórbonctan, kórszövettan); a tiszadadai holttestről a kiegészítő orvosi szakértői véleményt összeállító három budapesti szakértő egyike
Schreiter (Sréter) Salamon	bustyaházi fakereskedő, Hilmann társa; a Herskó vezette tutajkaraván az ő megbízásukból vitt fát Szegedre;
Schwarcz Sámuel (Jakab?) (35 éves)	tiszadadai izraelita kereskedő; a sógorával, Lefkovics Bernáttal tartott Csonkafüzesbe megtekinteni a tiszadadai holttestet 1882. június 18-án este
Schwarz Salamon (1845–1905)	volt tiszalöki, majd eszlári metsző; vádlott, a vád szerint az ő kezében volt a kés Solymosi Eszter meggyilkolásánál
Schweiger Márton (1834–1905)	az Izraelita Országos Iroda (neológ) elnöke, mely megbízta Eötvös Károlyt a tiszaeszlári perben a gyanúsítottak képviseletével
Seres Gyula	tiszadadai lakos; a tiszadadai holttest kifogása napján, Lefkovics Bernáttal ő ment be Tiszalökre a szolgabíróhoz, hogy beszámoljanak, milyen ruha volt a holttesten
Simon József (1844–1915)	az Izraelita Országos Iroda (neológ) titkára, mely megbízta Eötvös Károlyt a tiszaeszlári perben a gyanúsítottak képviseletével
Simon Viktor	a nyíregyházi törvényszék jegyzője, a végtárgyaláson a büntetőtanács mellett dolgozott
Sipos István (25 éves)	eszlári napszámos; tanú, 1882. április 1-jén este Groszbergéknél tartózkodott egy ideig
Sipos Istvánné Liczák Mari (18 éves)	Groszbergéknél szolgáló 1882-ben; tanú arra, hogy mi történt Eszter eltűnésének éjszakáján Groszbergéknél
Smilovics Jankel (44 éves)	vajnági tutajos, a hullaúsztatás megszervezésével megvádoltak egyike, aki állítólag átadta a holttestet Herskó Dávidnak
Solymosi Eszter (1867–1882?)	a tiszaeszlári cselédlány, akinek eltűnése 1882. április 1-jén a tiszaeszlári perhez vezetett
Solymosi Gáborné özv. Jakab Erzsébet (1842–1923)	Solymosi Jánosné testvére, Eszter nagynénje, (később, újra férjhez menvén Bakó Mihályné); a testvérét támogatva, és őt kísérve, sok eljárási cselekménynél jelen volt; Tiszadadán ő sem ismerte fel a holttestben Esztert
Solymosi János (1844–1885)	eszlári napszámos, Solymosi Eszter másod-unokatestvére; tanúskodott az eszlári izraeliták éjszakai vonulására Eszter eltűnésének éjszakáján és felismerési tanú a tiszadadai holttestnél Csonkafüzesben
Solymosi János (1858–1935)	Solymosi Eszter bátyja; felismerési tanú a tiszadadai holttestnél
Solymosi Jánosné Jakab Mária (1834–1909)	Solymosi Eszter édesanyja; a perben magánvádlóként lépett fel, Szalay Károly ügyvéd képviselte
Solymosi Zsófia (1864–1920)	Solymosi Eszter nővére; az utolsók egyike, akik Esztert látták Ófaluban a boltból hazafelé menni
Soós Kálmán (?–1910<)	helyettesítő királyi alügyész, akit 1882 augusztusában helyeztek átmenetileg Nyíregyházára, amikor megromlott Bary vizsgálóbíró és Egresi Nagy alügyész szakmai együttműködése
Sós Erzsébet (12 éves)	Sós Andrásné lánya, akinek Scharf Samu először elmondta a történetét a „magyar lány" megöléséről

Sós Mihályné (32 éves)	eszlári tanú, akinek a tótfalui házánál játszott Scharf Samu, és közben a történetét többeknek is elmondta
Sós András (39? éves)	eszlári napszámos, jelen volt a tiszadadai holttest boncolásánál, majd az eltemetésénél Eszláron; az eljárás ideje alatt meghalt (T:326)
Sós András (30 éves)	eszlári fuvaros, felesége révén Farkas Gábor bíró rokona; tanú, jelen volt a tiszadadai holttest boncolásánál és közreműködött az eltemetésénél
Sós Andrásné Farkas Eszter (1847–1922)	Farkas Gábor községi bíró unokatestvére, eszlári tanú, aki hallotta, hogy mit beszélt Scharf Samu a „magyar lány" megöléséről
Spisák Antalné özv. Klein Sarolta (57 éves)	a római katolikus egyház nyíregyházi iskolájának udvarában lakó személy, aki igazolta, hogy két újságíró a tanítót kereste ott 1883. június 18-án este (és nem merényletet készítettek elő Scharf Móric ellen)
Sümeghy István (1824?–1888)	kúriai bíró; a tiszaeszlári perben a Kúria harmadfokon eljáró tanácsának tagja
Sümegi Vilmos (1864–1938)	a *Nemzeti Újság* tudósítója, aki részt vett a bíróság 1883. július 17-i eszlári helyszíni szemléjén, és szerepet kapott a vádbeli cselekmény imitálásában is (bizonyítási kísérlet)
Szabó Endréné Spisák Hedvig	a római katolikus egyház nyíregyházi iskolájának udvarában lakó egyik tanító felesége, aki igazolta, hogy két újságíró Orsovszky Gyula tanítót kereste ott 1883. június 18-án este (és nem merényletet készítettek elő Scharf Móric ellen)
Szabó Juliánna (egyes helyeken Zsuzsánna) (18 éves)	eszlári tanú, aki meghallgatta Scharf Samu történetét a „magyar lány" megöléséről, és Sós Mihálynénál három szem cukrot is adott neki; ugyancsak ő látta Esztert Ófaluban a Pap-féle malom mellett elhaladni Kohlmayer boltja felé
Szaklicski Tera	Simapusztán lakott, testvére volt Nagy Józsefnének, aki nála dolgozott, amikor Simapusztán találkozott Hatalovszki Andrással
Szakolczai Julcsa (20 éves)	a védelem egyik legfontosabb tanúja, Eszláron Huri Andrásék szomszédjában lakott; Csonkafüzesnél a dadai holttestben felismerte Solymosi Esztert, és ő hívta fel a figyelmet, hogy Eszter lábán tehéntaposás nyoma lehetett
Szalay Károly (1830–1906)	kaposvári ügyvéd, később országgyűlési képviselő; a perben ő képviselte Solymosi Jánosnét, Eszter anyját, aki magánvádlóként lépett fel
Szalka(i) Eszter	eszlári cseléd; 1882. június 23-án egy szobában aludt Tóth Borcsával Römer Jakabéknál, és állítólag ő volt a tanúja, hogy Römer és Klein József Tóth Borcsát, Römer szolgálóját az álmában megmérte (ez alaptalannak bizonyult)
Szaplonczay József (35 éves)	a máramarosszigeti törvényszéken jegyző, tanú Herskó, Csepkanics és Matej törvényszéki kihallgatásánál
Szavinecz Petro (31 éves)	szeklencei tutajos, a Herskó Dávid vezette tutajkaravánon alkalmazták
Székely (Stern) Miksa (1854–1922)	nyíregyházi származású, budapesti ügyvéd; a perben az Eötvös vezette védelem tagja
Székely Ferenc (1842–1921)	budapesti királyi főügyészhelyettes, később koronaügyész, majd igazságügy-miniszter; 1882 júniusában hosszabb ideig Szabolcs megyében tartózkodott a nyomozás felügyelete végett, de nagyobb szabálytalanságokat nem talált

Székes Lajos	dadai napszámos (az eljárás alatt elhunyt); a négy ember egyike, akik 1882. június 19-én a tiszadadai holttestet kivették az ideiglenes sírjából, és előkészítették a halottszemlére
Szelevér János	bustyaházi tutajos, a Herskó Dávid vezette tutajkaravánon alkalmazták; ő temette el ideiglenesen a tiszadadai holttestet 1882. június 18-án
Széll Farkas (1844–1909)	bíró a budapesti királyi táblán; a másodfokú ítéletet hozó öttagú tanács tagja, az ügyben előadó bíró; egyben kéziratgyűjtő, irodalomtudós, a róla elnevezett kódex felfedezője
Szellei Gábor (41 éves)	eszlári földműves; részt vett a tiszadadai holttest őrzésében, miután azt Tiszaeszlárra szállították; a tiszaeszlári szemlén nem ismerte fel a tiszadadai holttestben Solymosi Esztert
Szentesi István (47 éves)	tiszalöki lakos, csendlegény 1882-ben, aki a vizsgálóbíró mellett teljesített szolgálatot az eljárásban, így több eljárási cselekménynél jelen volt
Szentesi Istvánné	tiszalöki lakos, Szentesi csendlegény felesége; a csonkafüzesi halottszemle után Solymosiné és a testvére náluk éjszakáztak, és az ő beszélgetésükre hívták be tanúskodni
Szeyffert Ede (1831–1907)	budapesti királyi főügyészhelyettes, később a Kúria bírája; a perben ő a közvádló; feltűnést – egyes esetekben felháborodást – keltett a vádlottak javát szolgáló közvádlói működésével
Szilvási Sára (35 éves)	szakácsnő volt Recsky csendbiztosnál; Scharf Móric nagyfalui kihallgatásának körülményeire tanúskodott
Szilvásy Rohács Anna (1834?–1895)	eszlári bérlő (Sóstó-tanya), Hatalovszki András húga nála volt cseléd; tanú, aki a vizsgálat során Grosz Márton betegségére tanúskodott
Szirkó Mihály (21 éves)	tutajos, azon a tutajkaravánon szolgált, ahol Smilovics volt a sáfár
Szojár Anna (22 éves)	dajka volt Recsky csendbiztosnál; Scharf Móric nagyfalui kihallgatásának körülményeire tanúskodott
Szomjas Károly (1836?–1902)	tiszadadai földbirtokos; Csonkafüzesnél a tiszadadai holttest szemléje részben az ő birtokrészén történt
Szuchi Györgyné Schwarz Katalin	Solymosi Jánosné tőszomszédja; a tiszaeszlári szemlén nem ismerte fel a tiszadadai holttestben Solymosi Esztert
Szűcs János (1835–?)	tiszalöki földműves; tanúskodott a tiszadadai holttestnél talált papírra, festékre, a tehéntaposás nyomára
Takács Endre	tiszadadai tanító; a tiszadadai holttest kifogása napján, ő ment el este Lőrinczi helyettes dadai jegyzővel Tiszalökre az eseményt jelenteni a szolgabírónak
Tanyi Eszter (19 éves)	Pásztor Józsefné húga; eszlári tanú, aki Soós Mihálynénál daráltatott, amikor Scharf Samu a történetét neki is elmondta
Tanyi Gábor (20 éves)	eszlári tanú; Ófaluban, a Pap-féle malomban őrletett, amikor látta Solymosi Esztert elhaladni az úton a bolt felé, majd a boltból visszafelé
Tanyi Gáborné	állítólag arról beszélt más eszlári asszonyokkal, hogy Esztert fogták ki Tiszadadánál a Tiszából, de ez letagadható a felismerés során; a törvényszék mellőzte tanúkénti meghallgatását
Tanyi Józsefné Gulyás Eszter (1859?–1938)	Solymosi Eszter volt sógornője, akivel évekig egy házban lakott; az eszlári halottszemlén nem ismerte fel Esztert a tiszadadai holttestben

Tanyi Sándor	eszlári lakos; állítólag Farkas Gábor neki is mondta a tiszadadai holttest eszlári szemléjén, hogy nem kell felismerni abban Esztert; a törvényszék mellőzte tanúkénti meghallgatását
Tanyi Sándorné	állítólag arról beszélt más eszlári asszonyokkal, hogy Esztert fogták ki Tiszadadánál a Tiszából, de ez letagadható a felismerés során; a törvényszék mellőzte tanúkénti meghallgatását
Tapasztó Miklós (néhol Tapasztó Sándor)	eszlári napszámos; Pap József földjén szántott, amikor az ismert tanúk közül utolsóként látta Esztert, ahogy hazafelé tartván elhagyja Ófalut
Taub Emánuel	a leköszönő eszlári metsző, nála szállt meg Schwarz Salamon és Braun Lipót; vádlott a tiszaeszlári perben, a vád szerint részes volt Solymosi Eszter meggyilkolásában
Taub Emánuelné Klein Háni (22 éves)	a leköszönő eszlári metsző felesége; arra tanúskodott, hogy az 1882. április 1-jén az ebéd náluk milyen körülmények között zajlott le
Tisza Kálmán (1830–1902)	miniszterelnök és belügyminiszter; belügyminiszterként elutasította Eötvös beadványát, hogy Scharf Móric kerüljön ki a vármegyei felügyeletből; az ügyben játszott szerepéről több legenda született
Tóth Béla (1857–1907)	újságíró, neves anekdotagyűjtő, a per során az *Egyetértés* tudósítója; tévesen merénylőnek hitték, amikor 1883. június 18-án este meg akarta látogatni társával Scharf Móric tanítóját, Orsovszky Gyulát
Tóth Borbála („Tóth Borcsa")	Römer Jakab cselédje; olyan alaptalannak bizonyult hír terjedt el a faluban, hogy 1882. június 23-án éjszaka Römer és Klein valamilyen okból a lányt álmában megmérte
Tóth György (1836–?)	tiszadadai földműves és helyettes bíró; Lőrinczi helyettes jegyzővel ő szállt ki először hatóságként a tiszadadai holttesthez 1882. június 18-án
Tóth János ifj. (29 éves)	eszlári napszámos; Grosz Mártonnak is dolgozott, az ő betegségével kapcsolatban tanúskodott
Tóth Lőrinc (1814–1903)	kúriai bíró, tanácselnök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja; a tiszaeszlári per harmadfokon az ő tanácsa előtt folyt
Tóth Mária (19 éves)	Solymosi Eszter közeli ismerőse; az eszlári halottszemlén nem ismerte fel Esztert a tiszadadai holttestben
Tóth Mór (1834–1902)	debreceni királyi ügyész, 1869 és 1871 között Ráday Gedeon gróf oldalán részt vett a dél-alföldi betyárvilág felszámolásában; az ő közbenjárásával találkozott Kozma királyi főügyésszel Barcza Dani debreceni csendbiztos, és folytatott nyomozást az ügyben
Trajtler Soma dr. (1850–1895)	nyíregyházi orvos, később városi orvos; a tiszadadai holttest vizsgálatánál és boncolásánál eljáró helyi szakértők egyike
Trattner Lipót	tiszadadai izraelita tanító; a dadai községi elöljárókkal ment ki a Csonkafüzesbe 1882. június 18-án este, megnézni a dadai holttestet
tutajosok Herskó tutajkaravánján	1. tutaj: Herskó Dávid (kormánybíró), Szikor (Simon) Vaszil, Bánján Mihály, Solka (Szaukó) Mihály; 2. tutaj: Matej Petro (kormánybíró), Matej Vaszil, Paczkon Vaszil, Potrohos István; 3. tutaj: Szavinecz Péter (kormánybíró), Hecskó György, Susztur (Susztra) Vaszil (az eljárás alatt meghalt), Dulcsi (Dujtsák) Iván; 4. tutaj: Csepkanics Jura (kormánybíró), Matej Ignác, Szelevér János

Urbán Józsefné Csizmák Julianna (38 éves)	eszlári tanú, Scharfék régebbi szomszédja; Scharf Móric életkorára tanúskodott
Üveges Mihályné Dézsi Erzsébet (38 éves)	eszlári tanú, aki eltűnésének reggelén látta Solymosi Esztert, amikor Huriéknál járt egy 10 krajcáros adósságát megadni
Vajda Antal	kisbíró Tiszaeszláron a tárgyalás idején; Cseresné neki jelentette be a vallomását, mert Farkas bíró nem volt otthon
Vajkay Károly (1825–1893)	a budapesti királyi tábla elnökhelyettese és tanácselnöke; a per másodfokú eljárása az ő öttagú tanácsa előtt folyt
Vámosi József (42 éves)	eszlári szőlőpásztor, Vámosi Julianna apja; miután tudomást szereztek róla, hogy a lányuk hamisan tanúskodott, kivették izraelita gazdájától, és bejelentést tettek a községi bírónál
Vámosi Józsefné Tóth Erzsébet (38 éves)	Vámosi Julianna anyja; a lánya tanúvallomásának néhány körülményére tanúskodott
Vámosi Julianna (1865?–1938)	Löwenthal Salamonék szolgálója, a két tanú egyike, aki még délután 1 óra után is látta állítólag Esztert eltűnése napján
Vándory Gusztáv id. (1827–1894)	az Országgyűlés gyorsíró irodájának revizora, a nyíregyházi tárgyaláson a hat gyorsíró egyike; a neves színész, Vándory Gusztáv apja
Váradi András (43 éves)	tiszadadai kerülő; a tiszadadai holttest csonkafüzesi szemléjén vett részt, és annak körülményeire vallott
Varga Katalin (18 éves)	szolgáló Ziszmann kocsmárosnál; alibit igazolt Buxbaum Ábrahám vádlottnak, aki a kocsmárosnál szállt meg Eszter eltűnése idején
Várkonyi Ferenc (1839–?)	az eszlári református tanító, Solymosi Eszter a tanítványa volt 1880-ban; az eszlári halottszemlén nem ismerte fel a lányt a tiszadadai holttestben
Vay György (1838–1890)	a történtek idején csendbiztos (dadai alsó járás), szentmihályi lakos; a tiszalöki kihallgatások fontos szereplője, őt vádolták azzal, hogy bántalmazott néhány kihallgatott személyt
Veréczy Gyula (?–1911<)	a máramarosszigeti törvényszéken vizsgálóbíró (törvényszéki jegyző), aki a huszti nyilatkozatukra kihallgatta Herskót, Csepkanicsot és Matejt
Verhovay Gyula (1849–1906)	újságíró, főszerkesztő, országgyűlési képviselő; antiszemita irányultságú lapja a *Függetlenség*, nyíltan a vád oldalán sorakozott fel
Vikár Béla (1859–1945)	1880-tól az Országgyűlés gyorsíró irodájának gyakornoka, a nyíregyházi tárgyaláson a hat gyorsíró egyike; később híres etnográfus és nyelvész
Vogel Amsel (Ancsel) (50 éves)	fehéregyházi faüzleti biztos (tutajos-sáfár); a hullaüsztatás megszervezésével megvádoltak egyike, aki végig tagadta a vádat
Weil Sámuel (64 éves)	gergelyi boltos; Smilovics Jankel 1882. június 11-i kerecsenyi tartózkodásával kapcsolatban tett vallomást
Weinberger Ignác	tiszalöki kereskedő, 1882. június 18-án éjszaka ő is részt vett nézelődőként a csonkafüzesi előzetes halottszemlén; állítólag az ő hosszmércéjével mérték meg a tiszadadai holttestet
Weinstein (Szabolcsi) Miksa (1857–1915)	újságíró (*Debreczeni Ellenőr*, majd *Egyenlőség*); a tollával és az információival az elvakultságig támogatta a vádlottak ügyét
Weinstock Ignác (22 éves)	szentesi „faüzleti biztos" (sáfár), Weil Salamon alkalmazottja; Smilovics Jankel kerecsenyi tartózkodásával kapcsolatban tett vallomást

Weisz Julián (1858–1944)	újságíró; tévesen merénylőnek hitték, amikor Tóth Bélával 1883. június 18-án este meg akarta látogatni Scharf Móric tanítóját, Orsovszky Gyulát
Weiszstein Lázár	eszlári izraelita; vádlott a tiszaeszlári perben, a vád szerint részes volt Solymosi Eszter meggyilkolásában
Weiszstein Lázárné Junger Háni	eszlári izraelita, aki a Vámosinéval való találkozás során állítólag utalt a Vámosi Julcsának fizetendő összegre, annak vallomásáért cserébe
Wertheimer Farkas (23 éves)	eszlári bőrkereskedő; arra vallott, hogy 1882. április 1-jén, a szombati imádság után, Lusztig Sámuel vádlottat látta Tótfaluban hazamenni
Wieder Mór (35 éves)	tokaji szatócs, tanú; a vád szerint ő vett át Herskótól és Matejtől megőrzésre 54 forintot, mely a hullaúsztatásra átvett előlegből származott
Wildman Adolf	eszlári izraelita, 1882. április 1-jén a délelőtti imádság után állítólag a Rosenberg-csoporttal tartott Ófaluba
Wildman Dávid	eszlári izraelita, tanúja Weiszstein Lázárné és Vámosi Józsefné találkozásának, ahol állítólag szóba került a Vámosi Julcsának a vallomásáért fizetendő összeg
Wollner Herman (37 éves)	hodászi illetőségű, de faluról falura vándorló izraelita napszámos; a per egyik vádlottja, akit az eljárásban röviden „koldus-zsidónak" neveztek; a vád szerint részt vett Solymosi Eszter meggyilkolásában
Wollner Hermanné Deutsch Léni (33 éves)	a „koldus-zsidó" felesége, aki a férjével tartózkodott átmenetileg 1882. április 1-jén Tiszaeszláron
Zajácz István	eszlári lakos, ő hozta vissza Eszlárra Hatalovszki András Klár Dezső simapusztai birtokáról, ahol a vallomását állítólag betanították neki (a törvényszék a meghallgatásától eltekintett)
Zdanek Gergely (32 éves)	1882 folyamán kocsis Recsky csendbiztosnál Nagyfaluban; az egyik tanú, aki arra tanúskodott, hogy Scharf Móric kényszer alatt tette a nagyfalui vallomását
Zeitler (Czeizler?) Márton (Márkus)	tiszadadai cipész; azon izraeliták egyike, akik 1882. június 18-án éjszaka őrizték a tiszadadai holttest ideiglenes sírját
Ziszmann Jakab (42 éves)	eszlári kocsmáros, a fiókhitközség algondnoka, az eszlári izraelita közösség egyik vezetője, Buxbaum Ábrahám vádlott szállásadója Eszter eltűnésének idején
Ziszmann Jakabné Groszberg Róza	az eszlári kocsmáros felesége; Buxbaum Ábrahám alibijére nézve tanúskodott, aki náluk kapott szállást
Ziszmann Laura (Lóri) (18 éves)	az eszlári kocsmáros lánya, Buxbaum Ábrahám alibijére nézve tanúskodott
Zoltán István ifj. (1854?–1938)	tiszalöki segédszolgabíró (később nagykállói főszolgabíró); a tiszadadai holttest előzetes vizsgálatát ő vezette 1882. június 18-án éjszaka
Zoltán János (1839–1894)	Szabolcs megyei alispán; az ő felügyelete alá került Scharf Móric, miután szabadult az előzetes letartóztatásból
Zurányi Kálmán (30 éves)	tiszalöki gyógyszerész; tanú, a tiszadadai holttest állapotára, vizsgálatának körülményeire, különösen a tehéntaposás nyomára a holttest lábán

A táblázatok és képek jegyzéke

1. táblázat	Vádlottak, vádak és védők a tiszaeszlári perben
2. táblázat	Néhány adat árakról és jövedelmekről
3. táblázat	A tiszadadai holttest kül- és belvizsgálati jegyzőkönyvének előkészítő szövegei
4. táblázat	A tiszadadai felismerési tanúk nyilatkozatai
5. táblázat	A tiszaeszlári felismerési tanúk nyilatkozatai
6. táblázat	Solymosi Eszter fogazatának leírása
7. táblázat	A Herbert Reh-féle táblázat részlete
8. táblázat	A Scharf Samu beszédére elérhető források
9. táblázat	Scharf Samu beszédének tartalma
10. táblázat	Scharf Samu beszédének tartalma a tanúk vallomásainak tükrében
11. táblázat	Scharf Samu és Móric vallomásának eltérései
12. táblázat	Az eljáró bíróságok aggályai Scharf Móric vallomásával szemben
13. táblázat	Scharf Móric vallomásának belső időrendje
14. táblázat	A szombati imádság után Ófaluba tartó izraeliták csoportja
15. táblázat	Az első tíz vádlott alibije a vádbeli cselekmények idejére
16. táblázat	Egyes távolságok megtételéhez szükséges idő Tiszaeszláron
17. táblázat	A szombati imádság végére vonatkozó nyilatkozatok
18. táblázat	Solymosi Eszter útja a boltba 1882. április 1-jén
19. táblázat	Solymosi Eszter elhaladása a zsinagóga mellett az imádság befejezése után
20. táblázat	Időrend 1882. április 1. délelőttjére, ha Eszter 11 óra után indult
21. táblázat	Időrend 1882. április 1. délelőttjére, ha Eszter 10 órakor indult
22. táblázat	Vérvádgyanús ügyek 1764 és 1882 között (Ónody Géza nyomán)

1. kép	Solymosi Eszter (Ábrányi Lajos festménye nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/28. (július 15.) 458. o.
2. kép	Tiszaeszlár korabeli helyrajza (Ábrányi Lajos nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/31. (augusztus 5.) 507.
3. kép	A tiszaeszlári zsinagóga és Scharfék háza (Ábrányi Lajos nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/25. (június 24.) 405.
4. kép	Tiszaeszlár és környéke az 1880-as években Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/29. (július 22.) 473.
5. kép	A tárgyalóterem a tiszaeszlári perben (Ábrányi Lajos nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/26. (július 1.) 421.
6. kép	Eötvös Károly a per idején (Ábrányi Lajos nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/29. (július 22.) 473.
7. kép	Bary József (Ábrányi Lajos nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/25. (június 24.) 405.
8. kép	Scharf Móric (Ábrányi Lajos nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/25. (június 24.) 405.
9. kép	Tiszaeszlár Ófalu és Újfalu között (Ábrányi Lajos nyomán) Forrás: *Vasárnapi Újság*, 1883/28. (július 15.) 457. o.

A tiszaeszlári perben keletkezett fontosabb dokumentumok forrásai

(1) a tiszaeszlári perben az előnyomozás és a vizsgálat egyes iratai
Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.) Fol. Hung. 1847/I. (Bary)
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös)

(2) Solymosi Eszter körözési leírása
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 23.
Ellenőr, 1882/294/E. (június 13.) 2.

(3) Scharf Móric 1882. május 21. éjszakai második, (nagyfalui) vallomása
Budapesti Hirlap 1883/162. (június 13.) Melléklet 2–3.

(4) az 1882. június 19–20. napokon felvett jegyzőkönyv a tiszadadai holttest agnoszkálásáról
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 225–230.
Függetlenség, 1882/224. (augusztus 14.) 1–2.

(5) az 1882. június 19–20. napokon felvett kül- és belvizsgálati jegyzőkönyv, valamint szakértői vélemény (tiszadadai holttest)
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 219–223.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 182–186.
Függetlenség, 1882/223. (augusztus 13.) 2.
A Hon, 1882/223/R. (augusztus 14.) 1.
Gladius 1882, 5–16.

(6) szakértői vélemény a lehetséges vérnyomok vizsgálatáról a tiszadadai holttesten talált ruházaton (Felletár Emil) 1882. július 2.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 390–391.
Pesti Hirlap, 1883/155. (június 6.) 5.

(7) a gyanúsítottak 1882. július 20-i bírósági beadványa (Eötvös)
Ellenőr, 1882/369/E. (július 24.) 2.
(8) a vizsgálatot elrendelő végzés (1882. július 29.)
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 685–686.
(9) szakértői vélemény a tiszadadai holttesten talált ruházat mikroszkópos vizsgálatáról (Belky János és Glück Ignác) 1882. november 1.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 565–567.
Pesti Hirlap, 1883/162. (június 13.) 12.
(10) a gyanúsítottak 1882. november 11-i beadványa (indítvány a tiszadadai holttest kihantolására)
Pesti Napló, 1882/312. (november 12.) II. Melléklet 1–4.
(11) a csongrádi holttest kül- és belvizsgálati jegyzőkönyve
Pesti Hirlap, 1882/315. (november 15.) 14–15.
(12) a budapesti szakértők 1883. január 8-i pótlelete és pótvéleménye
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 637–650.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 84–91., valamint 36–60.
Nyírvidék, 1883/3. (január 21.) 3–4.; 1883/4. (január 28.) 6. (részletek)
(13) az Országos Közegészségi Tanács felülvéleménye (tiszadadai holttest)
OSZK Kt. Fol. Hung. 1847/I. (Bary) 503–504.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 92–94.
(14) vádindítvány (budapesti királyi főügyészség)
Pesti Hirlap, 1883/106. (április 17.) 14–15.; 1883/107. (április 18.) 13–14.; 1883/108. (április 19.) 13–14. (részletek)
(15) vádhatározat (nyíregyházi törvényszék) 1883. május 9.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 219–228.
Pesti Hirlap, 1883/132. (május 13.) 10–11. (részletek)
(16) a végtárgyalás jegyzőkönyve, a záróbeszédekkel és a védőbeszédekkel
Tisza-Eszlár (Napi értesítő) A tisza-eszlári bűnper végtárgyalása alkalmából. 1883/1–29. (kiadja a Nyirvidék szerkesztősége) 1–342.
Vád- és véd-beszédek. A tisza-eszlári bűnper végtárgyalása alkalmából. Nyíregyháza 1883, Nyirvidék szerkesztősége, 1–68. Online: http://library.hungaricana.hu/hu/collection/muze_megy_szsz_muzealis_konyvek/.
(17) az elsőfokú ítélet szövege (2844.Bf./883.; nyíregyházi törvényszék) 1883. augusztus 2.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 147–160.
Vád- és véd-beszédek. A tisza-eszlári bűnper végtárgyalása alkalmából. Nyíregyháza 1883, Nyirvidék szerkesztősége, 64–68.
Eötvös III/223–250.
(18) a másodfokú ítélet szövege (40881. sz./B.1883.; budapesti királyi tábla) 1883. december 22.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 161–168.
Eötvös III/251–272.
(19) a harmadfokú ítélet szövege (B.1442/1884. sz.; királyi Kúria) 1884. április 4.
OSZK Kt. Fol. Hung. 1384. (Eötvös) 169–170.
Pesti Hirlap, 1884/95. (április 5.) 13.
Eötvös III/272–275.
Megjegyzés. A végtárgyalás jegyzőkönyvét, mely legkönnyebben a Nyírvidék kiadványában érhető el, igen nehézkes idézni. A tanúvallomásokra vagy a

név és a tárgyalási nap szerint, vagy név és a Nyírvidék kiadványának adott száma szerint utalnak. Én ezt egyszerűsítettem, hogy megelőzzem a lábjegyzetek felszaporodását (T:1–410):

Tisza-Eszlár. (Napi értesítő.) A tisza-eszlári bűnper végtárgyalása alkalmából. (1883) 1–29. számok; összesen 342 oldal; jelölés: (T:1–342);

Vád- és véd-beszédek. A tisza-eszlári bűnper végtárgyalása alkalmából. Nyíregyháza 1883, Nyirvidék szerkesztősége, összesen 68 oldal; folytatólagos jelölés: (T:343–410).

Egy kis tiszaeszlári cselédlány, Solymosi Eszter eltűnése a 19. század végén egy felkavaró, ősi indulatokat és izzó konfliktusokat gerjesztő bűnperhez vezetett. Százharminc év sem volt elég, hogy az üggyel kapcsolatban kialakult szellemi és érzelmi görcsök oldódjanak. Sokan hinni vélik, hogy már minden tisztázódott, pedig a lány sorsa rejtély maradt, s ezt a rejtélyt további, máig megmagyarázatlan események övezik. Nehezen hihető, de két résztvevőt leszámítva, a leghíresebb magyar bűnpert részleteiben jogász eddig nem dolgozta fel a peranyagok alapján. Ezt most a könyv szerzője megtette. Ezután az ügyről már nem lehet úgy gondolkodni és beszélni, ahogy eddig lehetett.

♦

Blutman László jogász, egyetemi tanár. Számos jogi szakkönyv, és csaknem száz tanulmány fűződik a nevéhez. Fő kutatási területei közé tartozik a nemzetközi jog és a jogdogmatika.

4280 Ft

ISBN 978 963 276 293 7

Egy kis tiszaeszlári cselédlány, Solymosi Eszter eltűnése a 19. század végén egy felkavaró, ősi indulatokat és izzó konfliktusokat gerjesztő bűnperhez vezetett. Százharminc év sem volt elég, hogy az üggyel kapcsolatban kialakult szellemi és érzelmi görcsök oldódjanak. Sokan hinni vélik, hogy már minden tisztázódott, pedig a lány sorsa rejtély maradt, s ezt a rejtélyt további, máig megmagyarázatlan események övezik. Nehezen hihető, de két résztvevőt leszámítva, a leghíresebb magyar bűnpert részleteiben jogász eddig nem dolgozta fel a peranyagok alapján. Ezt most a könyv szerzője megtette. Ezután az ügyről már nem lehet úgy gondolkodni és beszélni, ahogy eddig lehetett.

♦

Blutman László jogász, egyetemi tanár. Számos jogi szakkönyv, és csaknem száz tanulmány fűződik a nevéhez. Fő kutatási területei közé tartozik a nemzetközi jog és a jogdogmatika.

4280 Ft

ISBN 978 963 276 293 7

9 789632 762937